

متن و ترجمه

توحید صدوق

واحد تحقیقات مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان
مصحح: خلیل الله سائلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

متن و ترجمه توحید صدوق

نویسنده:

محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق

ناشر چاپی:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۱	متن و ترجمه توحید صدوق
۳۱	مشخصات کتاب
۳۱	مقدمه
۳۴	۱- باب ثواب الموحدین و العارفين
۳۴	«باب اول» در بیان ثواب موحدان و عارفان
۳۴	اشاره
۳۵	حدیث ۱
۳۵	حدیث ۲
۳۶	حدیث ۳
۳۷	حدیث ۴
۳۸	حدیث ۵
۳۹	حدیث ۶
۴۰	حدیث ۷
۴۰	حدیث ۸
۴۱	حدیث ۹
۴۲	حدیث ۱۰
۴۲	حدیث ۱۱
۴۳	حدیث ۱۲
۴۳	حدیث ۱۳
۴۴	حدیث ۱۴
۴۴	حدیث ۱۵
۴۵	حدیث ۱۶
۴۶	حدیث ۱۷
۴۷	حدیث ۱۸
۴۷	حدیث ۱۹
۴۷	حدیث ۲۰

۴۸	حدیث ۲۱
۴۹	حدیث ۲۲
۵۱	حدیث ۲۳
۵۲	حدیث ۲۴
۵۴	حدیث ۲۵
۵۶	حدیث ۲۶
۵۷	حدیث ۲۷
۵۷	حدیث ۲۸
۵۸	حدیث ۲۹
۵۹	حدیث ۳۰
۶۰	حدیث ۳۱
۶۲	حدیث ۳۲
۶۲	حدیث ۳۳
۶۳	حدیث ۳۴
۶۳	حدیث ۳۵
۶۴	۲- باب التوحید و نفی التشبیه
۶۴	باب دوم در بیان توحید و نفی تشبیه و مراد از نفی تشبیه متصف نبودن آن جناب است بصفات ممکنات و عدم اشتراک با ایشان در حقیقت صفات
۶۴	حدیث ۱
۷۲	حدیث ۲
۸۵	حدیث ۳
۹۲	حدیث ۴
۹۵	حدیث ۵
۹۷	حدیث ۶
۹۷	حدیث ۷
۹۸	حدیث ۸
۹۸	حدیث ۹
۱۰۰	حدیث ۱۰
۱۰۰	حدیث ۱۱
۱۰۱	حدیث ۱۲

۱۰۲	حدیث ۱۳
۱۱۴	حدیث ۱۴
۱۱۷	حدیث ۱۵
۱۱۹	حدیث ۱۶
۱۲۱	حدیث ۱۷
۱۲۳	حدیث ۱۸
۱۳۲	حدیث ۱۹
۱۳۳	حدیث ۲۰
۱۳۶	حدیث ۲۱
۱۳۷	حدیث ۲۲
۱۳۸	حدیث ۲۳
۱۳۹	حدیث ۲۴
۱۳۹	حدیث ۲۵
۱۴۰	حدیث ۲۶
۱۴۶	حدیث ۲۷
۱۴۹	حدیث ۲۸
۱۵۲	حدیث ۲۹
۱۵۳	حدیث ۳۰
۱۵۴	حدیث ۳۱
۱۵۴	حدیث ۳۲
۱۵۶	حدیث ۳۳
۱۵۷	حدیث ۳۴
۱۶۱	حدیث ۳۵
۱۶۲	حدیث ۳۶
۱۶۴	حدیث ۳۷
۱۶۶	۳- باب معنی الواحد و التوحید و الموحد
۱۶۶	«باب سیم» در بیان معنی واحد و توحید و موحد
۱۶۶	حدیث ۱
۱۶۷	حدیث ۲

- حدیث ۳ ..... ۱۶۸
- ۴- باب تفسیر قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إِلَى آخِرِهَا ۱۷۶
- «باب چهارم» در تفسیر سوره توحید یعنی سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ و آن را سوره اخلاص و سوره الصمد و نسبه الرب نیز میگویند ۱۷۶
- حدیث ۱ ..... ۱۷۶
- حدیث ۲ ..... ۱۷۸
- حدیث ۳ ..... ۱۸۱
- حدیث ۴ ..... ۱۸۲
- حدیث ۶ ..... ۱۸۴
- حدیث ۷ ..... ۱۸۷
- حدیث ۸ ..... ۱۸۷
- حدیث ۹ ..... ۱۸۸
- حدیث ۱۰ ..... ۱۸۹
- حدیث ۱۱ ..... ۱۸۹
- حدیث ۱۲ ..... ۱۹۰
- حدیث ۱۳ ..... ۱۹۱
- حدیث ۱۴ ..... ۱۹۱
- حدیث ۱۵ ..... ۱۹۲
- ۵- باب معنی التوحید و العدل ۱۹۳
- باب پنجم در بیان معنی توحید و عدل ۱۹۳
- حدیث ۱ ..... ۱۹۳
- حدیث ۲ ..... ۱۹۳
- حدیث ۳ ..... ۱۹۴
- ۶- باب أنه عز و جل لیس بجسم و لا صوره ۱۹۵
- باب ششم در بیان آنکه خدای عز و جل جسم و صورت هیچ یک نیست. ۱۹۵
- حدیث ۱ ..... ۱۹۵
- حدیث ۲ ..... ۱۹۶
- حدیث ۳ ..... ۱۹۶
- حدیث ۴ ..... ۱۹۷
- حدیث ۵ ..... ۱۹۸

حدیث ۶ ..... ۱۹۹

حدیث ۷ ..... ۱۹۹

حدیث ۸ ..... ۲۰۱

حدیث ۹ ..... ۲۰۲

حدیث ۱۰ ..... ۲۰۲

حدیث ۱۱ ..... ۲۰۳

حدیث ۱۲ ..... ۲۰۴

حدیث ۱۳ ..... ۲۰۴

حدیث ۱۴ ..... ۲۰۵

حدیث ۱۵ ..... ۲۰۶

حدیث ۱۶ ..... ۲۰۸

حدیث ۱۷ ..... ۲۰۸

حدیث ۱۸ ..... ۲۰۸

حدیث ۱۹ ..... ۲۱۰

حدیث ۲۰ ..... ۲۱۱

۷- باب أنه تبارک و تعالی شیء ۲۱۲

«باب هفتم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی چیز است ۲۱۲

حدیث ۱ ..... ۲۱۲

حدیث ۲ ..... ۲۱۳

حدیث ۳ ..... ۲۱۴

حدیث ۴ ..... ۲۱۵

حدیث ۵ ..... ۲۱۶

حدیث ۶ ..... ۲۱۶

حدیث ۷ ..... ۲۱۷

حدیث ۸ ..... ۲۱۸

۸- باب ما جاء فی الرؤیه ۲۱۹

«باب هشتم» در ذکر آنچه در باب دیدن خداوند وارد شده ۲۱۹

حدیث ۱ ..... ۲۱۹

حدیث ۲ ..... ۲۱۹

۲۲۰	حدیث ۳
۲۲۱	حدیث ۴
۲۲۱	حدیث ۵
۲۲۲	حدیث ۶
۲۲۳	حدیث ۷
۲۲۴	حدیث ۸
۲۲۶	حدیث ۹
۲۲۹	حدیث ۱۰
۲۳۰	حدیث ۱۱
۲۳۱	حدیث ۱۲
۲۳۱	حدیث ۱۳
۲۳۴	حدیث ۱۴
۲۳۵	حدیث ۱۵
۲۳۶	حدیث ۱۶
۲۳۶	حدیث ۱۷
۲۳۷	حدیث ۱۸
۲۳۷	حدیث ۱۹
۲۳۸	حدیث ۲۰
۲۳۹	حدیث ۲۱
۲۴۲	حدیث ۲۲
۲۴۷	حدیث ۲۳
۲۴۷	حدیث ۲۴
۲۵۱	۹- باب القدره
۲۵۱	«باب نهم» در بیان قدرت خدا و قدرت بمعنی توانائی است
۲۵۱	حدیث ۱
۲۵۵	حدیث ۲
۲۵۶	حدیث ۳
۲۵۷	حدیث ۴
۲۶۲	حدیث ۵

۲۶۲	.....	حدیث ۶
۲۶۳	.....	حدیث ۷
۲۶۴	.....	حدیث ۸
۲۶۷	.....	حدیث ۹
۲۶۷	.....	حدیث ۱۰
۲۶۸	.....	حدیث ۱۱
۲۶۸	.....	حدیث ۱۲
۲۷۰	.....	حدیث ۱۳
۲۷۱	.....	حدیث ۱۴
۲۷۳	.....	حدیث ۱۵
۲۷۴	.....	حدیث ۱۶
۲۷۷	.....	۱۰- باب العلم
۲۷۷	.....	«باب دهم» در بیان علم خدا و علم در لغت بمعنی دانستن است
۲۷۷	.....	حدیث ۱
۲۷۷	.....	حدیث ۲
۲۷۸	.....	حدیث ۳
۲۷۸	.....	حدیث ۴
۲۸۰	.....	حدیث ۵
۲۸۰	.....	حدیث ۶
۲۸۱	.....	حدیث ۷
۲۸۲	.....	حدیث ۸
۲۸۴	.....	حدیث ۹
۲۸۶	.....	حدیث ۱۱
۲۸۶	.....	حدیث ۱۲
۲۸۶	.....	حدیث ۱۳
۲۸۷	.....	حدیث ۱۴
۲۸۸	.....	حدیث ۱۵
۲۸۸	.....	حدیث ۱۶
۲۸۹	.....	۱۱- باب صفات الذات و صفات الأفعال

۲۸۹----- «باب یازدهم» در بیان صفات ذات و صفات افعال

۲۸۹----- اشاره

۲۸۹----- حدیث ۱

۲۹۱----- حدیث ۲

۲۹۱----- حدیث ۳

۲۹۲----- حدیث ۴

۲۹۳----- حدیث ۵

۲۹۴----- حدیث ۶

۲۹۷----- حدیث ۷

۳۰۰----- حدیث ۸

۳۰۱----- حدیث ۹

۳۰۲----- حدیث ۱۰

۳۰۳----- حدیث ۱۱

۳۰۴----- حدیث ۱۲

۳۰۴----- حدیث ۱۳

۳۰۵----- حدیث ۱۴

۳۰۶----- حدیث ۱۵

۳۰۷----- حدیث ۱۶

۳۰۷----- حدیث ۱۷

۳۰۸----- حدیث ۱۸

۳۰۹----- حدیث ۱۹

۳۱۱----- ۱۲- باب تفسیر قول الله عز و جل کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

۳۱۱----- «باب دوازدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

۳۱۱----- اشاره

۳۱۱----- حدیث ۱

۳۱۳----- حدیث ۲

۳۱۳----- حدیث ۳

۳۱۴----- حدیث ۴

۳۱۴----- حدیث ۵

حدیث ۶..... ۳۱۴

حدیث ۷..... ۳۱۷

حدیث ۸..... ۳۱۸

حدیث ۹..... ۳۱۹

حدیث ۱۰..... ۳۲۰

حدیث ۱۱..... ۳۲۱

۱۳- باب تفسیر قول الله عز و جل یا ایلیس ما منَعکَ اَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیْ

«باب سیزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل یا ایلیس ما منَعکَ اَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیْ:

اشاره..... ۳۲۱

حدیث ۱..... ۳۲۲

حدیث ۲..... ۳۲۳

۱۴- باب تفسیر قول الله عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَ یُدْعَوْنَ اِلَی السُّجُودِ

«باب چهاردهم» در تفسیر قول خدای عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَ یُدْعَوْنَ اِلَی السُّجُودِ

اشاره..... ۳۲۵

حدیث ۱..... ۳۲۵

حدیث ۲..... ۳۲۶

حدیث ۳..... ۳۲۷

۱۵- باب تفسیر قول الله عز و جل اَللّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ اِلی آخِرِ الْاَیَةِ

«باب پانزدهم» در معنی قول خدای تبارک و تعالی اَللّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ

اشاره..... ۳۲۸

حدیث ۱..... ۳۲۹

حدیث ۲..... ۳۳۳

حدیث ۳..... ۳۳۳

حدیث ۴..... ۳۳۵

حدیث ۵..... ۳۳۸

۱۶- باب تفسیر قول الله عز و جل نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِیْهُمْ

«باب شانزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِیْهُمْ

اشاره..... ۳۳۹

حدیث ۱..... ۳۳۹

- ۱۷- باب تفسیر قوله عز و جل وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۳۴۱
- «باب هفدهم» در تفسیر قول خدای تعالی وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۳۴۱
- اشاره ۳۴۱
- حدیث ۱ ..... ۳۴۱
- حدیث ۲ ..... ۳۴۳
- ۱۸- باب تفسیر قول الله عز و جل كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَخْجُوبُونَ ۳۴۴
- «باب هجدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَخْجُوبُونَ ۳۴۴
- اشاره ۳۴۴
- حدیث ۱ ..... ۳۴۴
- ۱۹- باب تفسیر قوله عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ۳۴۵
- «باب نوزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ۳۴۵
- اشاره ۳۴۵
- حدیث ۱ ..... ۳۴۵
- ۲۰- باب تفسیر قوله عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ ۳۴۶
- باب «بیستم» در تفسیر قول خدای عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ ۳۴۶
- اشاره ۳۴۶
- حدیث ۱ ..... ۳۴۶
- ۲۱- باب تفسیر قوله عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ جَلَّ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ جَلَّ وَ مَكْرُوهًا وَ مَكْرُوهًا وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ وَ جَلَّ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ ۳۴۶
- «باب بیست و یکم» در تفسیر قول خدای عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ جَلَّ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ۳۴۶
- اشاره ۳۴۶
- حدیث ۱ ..... ۳۴۷
- ۲۲- باب معنی جَنَّبِ اللَّهُ عز و جل ۳۴۸
- «باب بیست دوم» در معنی جنب خدای عز و جل و جنب در لغت بمعنی پهلو و امیر است و مراد از آن در آخر این باب می آید. ۳۴۸
- حدیث ۱ ..... ۳۴۸
- حدیث ۲ ..... ۳۵۰
- ۲۳- باب معنی الحجزه ۳۵۱
- «باب بیست و سیم» در معنی حجزه ۳۵۱
- اشاره ۳۵۱
- حدیث ۱ ..... ۳۵۱

- حدیث ۲ ..... ۳۵۲
- حدیث ۳ ..... ۳۵۲
- حدیث ۴ ..... ۳۵۴
- ۲۴- باب معنی العین و الأذن و اللسان ۳۵۴
- «باب بیست و چهارم» در بیان معنی چشم و گوش و زبان خدا ۳۵۴
- حدیث ۱ ..... ۳۵۴
- ۲۵- باب معنی قوله عز و جل وَ قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ ۳۵۵
- «باب بیست و پنجم» در معنی قول خدای عز و جل وَ قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ ۳۵۵
- اشاره ۳۵۵
- حدیث ۱ ..... ۳۵۶
- حدیث ۲ ..... ۳۵۷
- ۲۶- باب معنی رضاه عز و جل و سخطه ۳۵۷
- «باب بیست و ششم» در بیان معنی خوشنودی خدای عز و جل و خشم او ۳۵۷
- حدیث ۱ ..... ۳۵۷
- حدیث ۲ ..... ۳۵۹
- حدیث ۳ ..... ۳۶۱
- حدیث ۴ ..... ۳۶۲
- ۲۷- باب معنی قوله عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ۳۶۲
- «باب بیست و هفتم» در معنی قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ۳۶۲
- اشاره ۳۶۲
- حدیث ۱ ..... ۳۶۳
- حدیث ۲ ..... ۳۶۴
- حدیث ۳ ..... ۳۶۵
- حدیث ۴ ..... ۳۶۶
- حدیث ۵ ..... ۳۶۶
- حدیث ۶ ..... ۳۶۷
- ۲۸- باب نفی المكان و الزمان و السكون و الحركة و النزول و الصعود و الانتقال عن الله عز و جل ۳۶۸
- «باب بیست و هشتم» در بیان نفی مكان و زمان و سکون و حرکت و فرود آمدن و بالا رفتن و منتقل شدن از خدا ۳۶۸
- حدیث ۱ ..... ۳۶۸

۳۶۸	حدیث ۲
۳۷۱	حدیث ۳
۳۷۲	حدیث ۴
۳۷۲	حدیث ۵
۳۷۳	حدیث ۶
۳۷۴	حدیث ۷
۳۷۵	حدیث ۸
۳۷۸	حدیث ۹
۳۷۸	حدیث ۱۰
۳۷۹	حدیث ۱۱
۳۸۰	حدیث ۱۲
۳۸۱	حدیث ۱۳
۳۸۳	حدیث ۱۴
۳۸۳	حدیث ۱۵
۳۸۷	حدیث ۱۶
۳۸۸	حدیث ۱۷
۳۸۸	حدیث ۱۸
۳۹۰	حدیث ۱۹
۳۹۰	حدیث ۲۰
۳۹۱	حدیث ۲۱
۳۹۲	حدیث ۲۲
۳۹۳	۲۹- باب أسماء الله تعالی و الفرق بین معانیها و بین معانی المخلوقین
۳۹۳	«باب بیست و نهم» در بیان نامهای خدای تبارک و تعالی و فرق میانه معانی آنها و معانی نامهای آفریدگان
۳۹۳	حدیث ۱
۳۹۵	حدیث ۲
۴۰۳	حدیث ۳
۴۰۶	حدیث ۴
۴۰۷	حدیث ۵
۴۰۷	حدیث ۶

- حدیث ۷ ..... ۴۰۸
- حدیث ۸ ..... ۴۱۲
- حدیث ۹ ..... ۴۱۳
- حدیث ۱۰ ..... ۴۷۸
- حدیث ۱۱ ..... ۴۷۹
- حدیث ۱۲ ..... ۴۸۳
- حدیث ۱۳ ..... ۴۸۴
- حدیث ۱۴ ..... ۴۸۶
- ۳۰- باب القرآن ما هو ۴۹۲
- «باب سی ام» در بیان اینکه قرآن چه چیز است ۴۹۲
- حدیث ۱ ..... ۴۹۲
- حدیث ۲ ..... ۴۹۲
- حدیث ۳ ..... ۴۹۳
- حدیث ۴ ..... ۴۹۳
- حدیث ۵ ..... ۴۹۵
- حدیث ۶ ..... ۴۹۵
- حدیث ۷ ..... ۴۹۹
- ۳۱- باب معنی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۵۰۵
- «باب سی و یکم» در ذکر معنی (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) ۵۰۵
- حدیث ۱ ..... ۵۰۵
- حدیث ۲ ..... ۵۰۵
- حدیث ۳ ..... ۵۰۶
- حدیث ۴ ..... ۵۰۷
- حدیث ۵ ..... ۵۰۷
- ۳۲- باب تفسیر حروف المعجم ۵۱۱
- «باب سی و دویم» در تفسیر حروف معجم ۵۱۱
- اشاره ۵۱۱
- حدیث ۱ ..... ۵۱۱
- حدیث ۲ ..... ۵۱۵

۵۱۹	۳۳- باب تفسیر حروف الجمل
۵۱۹	«باب سی و سیم» در تفسیر و بیان حروف
۵۱۹	اشاره
۵۱۹	حدیث ۱
۵۲۱	حدیث ۲
۵۲۳	۳۴- باب تفسیر حروف الأذان و الإقامه
۵۲۳	«باب سی و چهارم» در تفسیر و بیان حروف اذان و اقامه
۵۲۳	اشاره
۵۲۳	حدیث ۱
۵۲۲	حدیث ۲
۵۲۲	۳۵- باب تفسیر الهدی و الضلاله و التوفیق و الخذلان من الله تعالى
۵۲۲	«باب سی و پنجم» در تفسیر و بیان هدی و ضلالت توفیق و خذلان از خدای تبارک و تعالی
۵۲۲	اشاره
۵۲۲	حدیث ۱
۵۲۵	حدیث ۲
۵۲۵	حدیث ۳
۵۲۶	حدیث ۴
۵۳۸	۳۶- باب الرد علی الثنویه و الزنادقه
۵۳۸	«باب سی و ششم» در رد بر ثنویه و زنادقه
۵۳۸	اشاره
۵۳۸	حدیث ۱
۵۴۹	حدیث ۲
۵۴۹	حدیث ۳
۵۵۴	حدیث ۴
۵۵۷	حدیث ۵
۵۸۳	حدیث ۶
۵۸۴	۳۷- باب الرد علی الذین قالوا إِنَّ اللَّهَ نَالَتْ ثَلَاثَةٌ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ
۵۸۴	«باب سی و هفتم» در رد بر نستوره از فرق نصاری
۵۸۴	اشاره

۵۸۴	حدیث ۱
۵۹۴	۳۸- باب ذکر عظمه الله جل جلاله
۵۹۴	«باب سی و هشتم» در ذکر عظمت و بزرگی خدای عز و جل
۵۹۴	اشاره
۵۹۴	حدیث ۱
۵۹۸	حدیث ۲
۵۹۹	حدیث ۳
۶۰۱	حدیث ۴
۶۰۴	حدیث ۵
۶۰۴	حدیث ۶
۶۰۵	حدیث ۷
۶۰۷	حدیث ۸
۶۰۷	حدیث ۹
۶۰۸	حدیث ۱۰
۶۱۰	حدیث ۱۱
۶۱۰	۳۹- باب لطف الله تبارک و تعالی
۶۱۰	«باب سی و نهم در لطف و لطافت خدای تبارک و تعالی
۶۱۰	حدیث ۱
۶۱۱	۴۰- باب أدنی ما یجزئ من معرفه التوحید
۶۱۱	«باب چهلم» در بیان کمتر چیزی که در شناختن توحید معجزی است
۶۱۱	حدیث ۱
۶۱۲	حدیث ۲
۶۱۵	حدیث ۳
۶۱۵	حدیث ۴
۶۱۶	حدیث ۵
۶۱۷	۴۱- باب أنه عز و جل لا یعرف إلا به
۶۱۷	«باب چهلم و یکم» در بیان آنکه خدای عز و جل شناخته نمیشود مگر بخودش
۶۱۷	حدیث ۱
۶۱۸	حدیث ۲

حدیث ۳ ..... ۶۱۹

حدیث ۴ ..... ۶۲۰

حدیث ۵ ..... ۶۲۳

حدیث ۶ ..... ۶۲۳

حدیث ۷ ..... ۶۲۴

حدیث ۸ ..... ۶۲۵

حدیث ۹ ..... ۶۲۶

حدیث ۱۰ ..... ۶۲۸

۴۲- باب اثبات حدوث العالم - ۶۳۲

«باب چهل و دویم» در اثبات حدوث عالم ۶۳۲

اشاره ۶۳۲

حدیث ۱ ..... ۶۳۲

حدیث ۲ ..... ۶۳۴

حدیث ۳ ..... ۶۳۴

حدیث ۴ ..... ۶۳۵

حدیث ۵ ..... ۶۳۹

حدیث ۶ ..... ۶۴۰

حدیث ۷ ..... ۶۴۸

۴۳- باب حدیث ذعلب ۶۵۷

اشاره ۶۵۷

حدیث ۱ ..... ۶۵۷

حدیث ۲ ..... ۶۶۳

۴۴- باب حدیث سبخت الیهودی ۶۶۸

حدیث ۱ ..... ۶۶۸

حدیث ۲ ..... ۶۷۰

۴۵- باب معنی سبحان الله ۶۷۲

باب چهل و پنجم در بیان معنی سبحان الله ۶۷۲

حدیث ۱ ..... ۶۷۲

حدیث ۲ ..... ۶۷۳

۶۷۴	۴۶- باب معنی الله أكبر .....
۶۷۴	«باب چهل و ششم» در بیان معنی الله أكبر .....
۶۷۴	حدیث ۱ .....
۶۷۴	حدیث ۲ .....
۶۷۵	۴۷- باب معنی الأول و الآخر .....
۶۷۵	«باب چهل و هفتم» در بیان معنی اول و آخر .....
۶۷۵	حدیث ۱ .....
۶۷۶	حدیث ۲ .....
۶۷۷	۴۸- باب معنی قول الله عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى .....
۶۷۷	«باب چهل و هشتم» در بیان معنی قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى .....
۶۷۷	حدیث ۱ .....
۶۷۸	حدیث ۲ .....
۶۷۹	حدیث ۳ .....
۶۸۲	حدیث ۴ .....
۶۸۲	حدیث ۵ .....
۶۸۳	حدیث ۶ .....
۶۸۳	حدیث ۷ .....
۶۸۳	حدیث ۸ .....
۶۸۷	۴۹- باب معنی قوله عز و جل وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ .....
۶۸۷	«باب چهل و نهم» در بیان معنی قول خدای عز و جل .....
۶۸۷	اشاره .....
۶۸۷	حدیث ۱ .....
۶۹۰	حدیث ۲ .....
۶۹۲	۵۰- باب العرش و صفاته .....
۶۹۲	«باب پنجاهم» در بیان عرش و صفات آن .....
۶۹۲	حدیث ۱ .....
۶۹۸	۵۱- باب أن العرش خلق أرباعا .....
۶۹۸	«باب پنجاه و یکم» .....
۶۹۸	اشاره .....

حدیث ۱ ..... ۶۹۹

۵۲- باب معنی قول الله عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۷۰۲

«باب پنجاه و دوم» در بیان معنی قول خدای عز و جل وسع کرسیه السموات و الارض ۷۰۲

اشاره ۷۰۲

حدیث ۱ ..... ۷۰۲

حدیث ۲ ..... ۷۰۲

حدیث ۳ ..... ۷۰۳

حدیث ۴ ..... ۷۰۳

حدیث ۵ ..... ۷۰۴

۵۳- باب فطره الله عز و جل الخلق علی التوحید ۷۰۵

باب پنجاه و سوم در بیان فطرت خدای عز و جل خلایق را بر توحید ۷۰۵

اشاره ۷۰۵

حدیث ۱ ..... ۷۰۵

حدیث ۲ ..... ۷۰۵

حدیث ۳ ..... ۷۰۶

حدیث ۴ ..... ۷۰۷

حدیث ۵ ..... ۷۰۷

حدیث ۶ ..... ۷۰۷

حدیث ۷ ..... ۷۰۸

حدیث ۸ ..... ۷۰۸

حدیث ۹ ..... ۷۰۹

حدیث ۱۰ ..... ۷۱۱

۵۴- باب البداء ۷۱۱

«باب پنجاه و چهارم» بر بیان بدها و بدها بر وزن سلام بمعنی ظاهر شدن چیز است که بیش از آن پوشیده و پنهان باشد و آن بر خدا روا نیست ۷۱۱

اشاره ۷۱۱

حدیث ۱ ..... ۷۱۴

حدیث ۲ ..... ۷۱۵

حدیث ۳ ..... ۷۱۵

حدیث ۴ ..... ۷۱۶

حدیث ۵	۷۱۶
حدیث ۶	۷۱۷
حدیث ۷	۷۱۷
حدیث ۸	۷۱۷
حدیث ۹	۷۱۸
حدیث ۱۰	۷۲۲
حدیث ۱۱	۷۲۲
۵۵- باب المشیئه و الإراده	۷۲۳
(باب پنجاه و پنجم) در بیان مشیت و اراده خدا و هر دو بمعنی خواستن است	۷۲۳
اشاره	۷۲۳
حدیث ۱	۷۲۳
حدیث ۲	۷۲۴
حدیث ۳	۷۲۵
حدیث ۴	۷۲۵
حدیث ۵	۷۲۶
حدیث ۶	۷۲۶
حدیث ۷	۷۲۹
حدیث ۸	۷۳۰
حدیث ۹	۷۳۰
حدیث ۱۰	۷۳۲
حدیث ۱۱	۷۳۵
حدیث ۱۲	۷۳۷
حدیث ۱۳	۷۳۷
۵۶- باب الاستطاعه	۷۳۹
«باب پنجاه و ششم» در بیان استطاعت که بمعنی توانائی است و بیان بطلان آن در حق بندگان و اثبات آن در باره ایشان باعتماد اختلاف معنی	۷۳۹
اشاره	۷۳۹
حدیث ۱	۷۳۹
حدیث ۲	۷۴۰
حدیث ۳	۷۴۲

۷۴۴	حدیث ۴
۷۴۴	حدیث ۵
۷۴۵	حدیث ۶
۷۴۶	حدیث ۷
۷۴۸	حدیث ۸
۷۴۹	حدیث ۹
۷۴۹	حدیث ۱۰
۷۵۰	حدیث ۱۱
۷۵۱	حدیث ۱۲
۷۵۱	حدیث ۱۳
۷۵۲	حدیث ۱۴
۷۵۲	حدیث ۱۵
۷۵۳	حدیث ۱۶
۷۵۴	حدیث ۱۷
۷۵۵	حدیث ۱۸
۷۵۵	حدیث ۱۹
۷۵۶	حدیث ۲۰
۷۵۶	حدیث ۲۱
۷۵۷	حدیث ۲۲
۷۵۸	حدیث ۲۳
۷۵۹	حدیث ۲۴
۷۶۰	حدیث ۲۵
۷۶۱	۵۷- باب الابتلاء و الاختبار
۷۶۱	«باب پنجاه و هفت» در بیان ابتلاء و اختیار که بمعنی آزمودن باشد
۷۶۱	حدیث ۱
۷۶۱	حدیث ۲
۷۶۱	حدیث ۳
۷۶۲	۵۸- باب السعاده و الشقاوه
۷۶۲	«باب پنجاه و هشت» در بیان سعادت و شقاوت که بمعنی نیک بختی و بدبختی است

حدیث ۱ ..... ۷۶۲

حدیث ۲ ..... ۷۶۵

حدیث ۳ ..... ۷۶۵

حدیث ۴ ..... ۷۶۷

حدیث ۵ ..... ۷۶۸

حدیث ۶ ..... ۷۶۹

۵۹- باب نفی الجبر و التفویض ۷۷۱

«باب پنجاه و نهم» در نفی جبر و تفویض ۷۷۱

اشاره ۷۷۱

حدیث ۱ ..... ۷۷۲

حدیث ۲ ..... ۷۷۲

حدیث ۳ ..... ۷۷۳

حدیث ۴ ..... ۷۷۴

حدیث ۵ ..... ۷۷۵

حدیث ۶ ..... ۷۷۶

حدیث ۷ ..... ۷۷۶

حدیث ۸ ..... ۷۷۷

حدیث ۹ ..... ۷۷۸

حدیث ۱۰ ..... ۷۷۹

حدیث ۱۱ ..... ۷۸۰

حدیث ۱۲ ..... ۷۸۱

۶۰- باب القضاء و القدر و الفتنه و الأرزاق و الأسعار و الآجال ۷۸۳

باب شصتم در بیان قضاء و قدر و فتنه یعنی آزمایش و روزی ها و نرخها و قدرت های معین ۷۸۳

حدیث ۱ ..... ۷۸۳

حدیث ۲ ..... ۷۸۴

حدیث ۳ ..... ۷۸۴

حدیث ۴ ..... ۷۸۷

حدیث ۵ ..... ۷۸۹

حدیث ۶ ..... ۷۹۱

٧٩١	حدیث ٧
٧٩٢	حدیث ٨
٧٩٣	حدیث ٩
٧٩٤	حدیث ١٠
٧٩٥	حدیث ١١
٧٩٦	حدیث ١٢
٧٩٧	حدیث ١٣
٧٩٧	حدیث ١٤
٧٩٨	حدیث ١٥
٨٠١	حدیث ١٦
٨٠١	حدیث ١٧
٨٠٣	حدیث ١٨
٨٠٣	حدیث ١٩
٨٠٥	حدیث ٢٠
٨٠٧	حدیث ٢١
٨٠٨	حدیث ٢٢
٨٠٨	حدیث ٢٣
٨١٠	حدیث ٢٤
٨١١	حدیث ٢٥
٨١٢	حدیث ٢٦
٨١٣	حدیث ٢٧
٨١٣	حدیث ٢٨
٨١٨	حدیث ٢٩
٨١٩	حدیث ٣٠
٨٢٠	حدیث ٣١
٨٢٠	حدیث ٣٢
٨٢٩	حدیث ٣٣
٨٣٠	حدیث ٣٤
٨٣٢	حدیث ٣٥

حدیث ۳۶ - ۸۳۳

۶۱- باب الأطفال و عدل الله عز و جل فیهم - ۸۳۴

باب شصت و یکم در ذکر اطفال و عدل خدای عز و جل در باب ایشان: - ۸۳۴

حدیث ۱ - ۸۳۴

حدیث ۲ - ۸۳۸

حدیث ۳ - ۸۳۹

حدیث ۴ - ۸۳۹

حدیث ۵ - ۸۴۰

حدیث ۶ - ۸۴۲

حدیث ۷ - ۸۴۲

حدیث ۸ - ۸۴۴

حدیث ۹ - ۸۴۵

حدیث ۱۰ - ۸۴۵

حدیث ۱۱ - ۸۴۶

حدیث ۱۲ - ۸۴۷

حدیث ۱۳ - ۸۵۱

۶۲- باب أن الله تعالى لا يفعل بعباده إلا الأصلاح لهم - ۸۵۴

«باب شصتم و دوم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی با بندگان خود نمیکند مگر آنچه را که از برای ایشان اصلح باشد - ۸۵۴

حدیث ۱ - ۸۵۴

حدیث ۲ - ۸۵۶

حدیث ۳ - ۸۵۶

حدیث ۴ - ۸۵۷

حدیث ۵ - ۸۵۸

حدیث ۶ - ۸۵۹

حدیث ۷ - ۸۶۰

حدیث ۸ - ۸۶۰

حدیث ۹ - ۸۶۱

حدیث ۱۰ - ۸۶۴

حدیث ۱۱ - ۸۶۴

۸۶۷	حدیث ۱۲
۸۶۸	حدیث ۱۳
۸۶۹	۶۳- باب الأمر و النهی و الوعد و الوعد
۸۶۹	«باب شصت و سوم» در بیان امر و نهی و وعد و وعید
۸۶۹	حدیث ۱
۸۶۹	حدیث ۲
۸۷۰	حدیث ۳
۸۷۱	حدیث ۴
۸۷۱	حدیث ۵
۸۷۳	حدیث ۶
۸۷۵	حدیث ۷
۸۷۶	حدیث ۸
۸۷۶	حدیث ۹
۸۷۸	حدیث ۱۰
۸۷۸	۶۴- باب التعریف و البیان و الحجج و الهدایه
۸۷۸	باب شصت و چهارم در تعریف و بیان و حجت و هدایت:
۸۷۸	اشاره
۸۷۹	حدیث ۱
۸۷۹	حدیث ۲
۸۸۰	حدیث ۳
۸۸۰	حدیث ۴
۸۸۲	حدیث ۵
۸۸۲	حدیث ۶
۸۸۳	حدیث ۷
۸۸۴	حدیث ۸
۸۸۴	حدیث ۹
۸۸۵	حدیث ۱۰
۸۸۸	حدیث ۱۱
۸۸۹	حدیث ۱۲

۸۹۰	حدیث ۱۳
۸۹۱	حدیث ۱۴
۸۹۲	حدیث ۱۵
۸۹۳	حدیث ۱۶
۸۹۳	حدیث ۱۷
۸۹۳	۶۵- باب ذکر مجلس الرضا علی بن موسی ع مع أهل الأديان و أصحاب المقالات مثل الجائلیق و رأس الجالوت و رؤساء الصابئین و الهربذ الأكبر و ما کلم به عمران الصابی فی التوحید عند المأمون
۸۹۳	«باب شصت و پنجم» در ذکر مجلس حضرت امام رضا (ع) با اهل
۸۹۳	اشاره
۸۹۴	حدیث ۱
۹۳۵	۶۶- باب ذکر مجلس الرضا ع مع سلیمان المروری متکلم خراسان عند المأمون فی التوحید
۹۳۵	باب شصت و شش در ذکر مجلس امام رضا (ع) با سلیمان مروری متکلم خراسان در نزد مأمون در باب توحید
۹۵۷	۶۷- باب النهی عن الکلام و الجدل و المرء فی الله عز و جل
۹۵۷	«باب شصت و هفت» در بیان نهی از کلام و جدال و مرء
۹۵۷	اشاره
۹۵۷	حدیث ۲
۹۵۸	حدیث ۳
۹۵۸	حدیث ۴
۹۵۸	حدیث ۵
۹۵۹	حدیث ۶
۹۶۰	حدیث ۷
۹۶۰	حدیث ۸
۹۶۱	حدیث ۹
۹۶۲	حدیث ۱۰
۹۶۲	حدیث ۱۱
۹۶۳	حدیث ۱۲
۹۶۳	حدیث ۱۳
۹۶۴	حدیث ۱۴
۹۶۴	حدیث ۱۵
۹۶۵	حدیث ۱۶

٩٦٥	حدیث ١٧
٩٦٥	حدیث ١٨
٩٦٦	حدیث ١٩
٩٦٦	حدیث ٢٠
٩٦٧	حدیث ٢١
٩٦٧	حدیث ٢٢
٩٦٧	حدیث ٢٣
٩٦٨	حدیث ٢٤
٩٦٩	حدیث ٢٥
٩٦٩	حدیث ٢٦
٩٧٠	حدیث ٢٧
٩٧٠	حدیث ٢٨
٩٧٠	حدیث ٢٩
٩٧٢	حدیث ٣٠
٩٧٢	حدیث ٣١
٩٧٢	حدیث ٣٢
٩٧٣	حدیث ٣٣
٩٧٤	حدیث ٣٤
٩٧٥	فهرست ابواب الكتاب
٩٨٠	درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه: محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق

عنوان و نام پدیدآور: متن و ترجمه توحید صدوق / محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق / واحد تحقیقات مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.

مصصح: خلیل الله مسائلی

مشخصات نشر دیجیتالی: اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۴.

زبان: عربی و فارسی

مشخصات ظاهری: نرم افزار تلفن همراه، رایانه و کتاب

موضوع: کلام

ص: ۱

مقدمه

الحمد لله الواحد الاحد الذي لا شريك له الفرد الصمد الذي لا شبيه له الاول القديم الذي لا غايه له الآخر الباقي الذي لا نهايه له الموجود الثابت الذي لا عدم له الملك الدائم الذي لا زوال له القادر الذي لا يعجزه شىء العليم الذي لا يخفى عليه شىء الحى لا- بحياء الكائن لا فى مكان السميع البصير الذى لا آله له ولا أداه الذى امر بالعدل و اخذ بالفضل و حكم بالفصل لا معقب لحكمه و لا راد لقضائه و لا غالب لإرادته و لا قاهر لمشيته و انما امره اذا اراد شيئا ان يقول له كن فيكون فسبحان الذى بيده ملكوت كل شىء و اليه المرجع و المصير و اشهد ان لا اله الا الله رب العالمين و اشهد ان محمدا عبده و رسوله سيد النبيين و خير خلقه اجمعين و اشهد ان على بن ابى طالب سيد الوصيين و امام المتقين و قائد الغر المحجلين و ان الائمة من ولده بعده حجج الله الى يوم الدين صلوات الله و سلامه عليهم اجمعين.

اما بعد چنين گوید مستمند فيوض ازلى ابن محمد حسن الاردكانى محمد على غفر الله تعالى جميع ذنوبهما.

که امر اشرف شاهزاده محمد ولى ميرزا عز صدور يافت که اين ذره بيمقدار و خادم اخبار ائمه اخيار صلوات عليهم ما طلعت شمس النهار. و اهله الشهور و اورقت الاشجار كتاب مستطاب توحيد ابن بابويه رحمه الله و رضوانه عليه را بحليه ترجمه در آورد تا هر كسى تواند که از آن بهره برد و نفعش اعم، و فائده اش اتم، باشد اين فقير بى بضاعت. با وجود عدم لياقت امثالا لامره المطاع. بترجمه نمودن آن پرداخت و الله هو الموفق و المعين.

پيش از شروع در مقصود بعرض ميرساند که كتاب توحيد از جمله مؤلفات امين الاسلام و المسلمين رئيس العلماء و المحدثين شيخ الفقهاء الكاملين.

آيه الله فى العالمين. ابو جعفر محمد بن على بن حسين بن موسى بن بابويه قمى رحمه الله عليه است و او را تأليف و تصنيف بسيار است و در جلالت و وثافت

يگانه دورانست و در ميانه طائفه شيعه مشهور است بصدوق يعنى بسيار راستگو و او را امين الاسلام نيز ميگويند چنان که محمد بن يعقوب كلينى رضوان الله عليه را ثقه الاسلام ميگويند و علامه حلى نور الله المرقده در كتاب خلاصه الرجال ميگويد که محمد بن على بن حسين بن موسى بن بابويه قمى ابو جعفر که در رى فرود آمد شيخ ما و فقيه ما و وجه طايفه اماميه بود در خراسان و در سال سيصد و پنجاه و پنج وارد بغداد شد و شيوخ طائفه اماميه از او شنيدند و او تازه سن و نوجوان بود و جليل و حافظ احاديث و براويان حديث بينا بود و اخبار را نقد کرده بود و در ميان قميان مثل او ديده نشد در حفظ و بسيارى علمش و او را قريب به سيصد تصنيف است که بيشتر آنها را در كتاب كبير خود ذکر کرده و در سال قريب سيصد و هشتاد و يکم در رى وفات کرد رضى الله عنه و چنان که مشهور است و علماء نيز در کتب ذکر کرده اند او و برادرش حسين رحمه الله بدعاى حضرت صاحب الامر صلوات الله و سلامه عليه متولد شده اند و حضرت بشارت بوجود و فقاهايت ايشان داده و همين شرافت ايشان را بس است و مؤلف رحمه الله بعد از حمد خدا و صلوات بر پيغمبر و آل سعادت انتماء که ما در اول ترجمه بهمان عبارت ذکر کرديم گفته که ابو جعفر محمد بن على بن حسين بن موسى بن بابويه قمى فقيه که در شهر رى فرود آمده مصنف اين کتاب خدا او را بر طاعت و فرمان بردارى خویش يارى کند و او را از براى خوشنودى و پسنديدنش

توفیق دهد.

ص: ۲

میگوید که «آنچه مرا بسوی تألیف این کتابم خواند و داعی بسوی تصنیف آن شد اینست که من گروهی از مخالفان خویش را یافتم که گروه ما را که فرقه ناجیه شیعه اثناعشریه اند بسوی قول به تشبیه و جبر نسبت میدادند بجهت آنچه در کتابهای ایشان یافتند از اخباری که تفسیر و شرح آنها را ندانستند و معانی آنها را نشناختند و آنها را در غیر موضعهای خود گذاشتند و الفاظ آنها را با الفاظ قرآن برابر نکردند و باین واسطه صورت مذهب ما را در نزد جهال و نادانان زشت گردانیدند و طریقه و روش ما را بر ایشان پوشیده و آشفته کردند و مردم را از دین خدا باز داشتند و ایشان را بر انکار حجت‌های خدا که مراد از ایشان ائمه ابرارند داشتند پس بسوی خدای تعالی ذکره تقرب و نزدیکی جستیم به تصنیف این کتاب در باب توحید و نفی تشبیه و جبر در حالی که یاری جوینده ام بآن جناب و توکل کننده ام بر او و او مرا بس است و نیکو و کیلی است که کار خود را با او میگذارم» و مخفی نماند که مؤلف در این کتاب شصت و هفت عنوان را ذکر کرده و شصت و پنج عنوان بلفظ باب است و دو عنوان بلفظ حدیث یکی حدیث ذعلب و دیگری حدیث سبخت یهودی و شماره ابواب را در عنوانات ذکر نکرده و ما بجهت سهولت ذکر میکنیم و میگوئیم.

۱- باب ثواب الموحدين و العارفين

«باب اول» در بیان ثواب موحدان و عارفان

اشاره

و موحد بضم میم و فتح واو و کسر حاء مشدد اسم فاعل است از توحید و توحید در اصل لغت یکی گفتن و یکی کردن است و مراد از آن در امثال این مقام خدا را بیگانگی پرستیدن باشد و آن شامل است هر چه را که بر خدا روا باشد یا نباشد پس موحد کسی است که خدا را بیگانگی پرستد و عارف شناسنده است عموماً و خداشناس را خصوصاً نیز میگویند و آن مراد است در اینجا.

حدیث ۱

۱- قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى بْنِ بَابُوَيْهِ الْقُمِّيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبِيدٍ اللَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبِيدٍ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرَانَ الْعَجَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَلَاءِ الْخَفَّافُ قَالَ حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ الْعَوْفِيُّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) مَا قُلْتُ وَ لَا قَالَ الْقَائِلُونَ قَبْلِي مِثْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

ترجمه:

ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی که در شهر ری فرود آمده مصنف این کتاب خدا او را یاری کند بر طاعت و فرمان برداری خویش گفت که حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن ابی عبد الله برقی گفت که حدیث کرد مرا یا ما را ابو عمران عجللی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن سنان گفت که حدیث کرد ما را ابو العلاء خفاف گفت که حدیث کرد ما را عطیه عوفی از ابو سعید خدری که گفت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود «که من و گویندگان پیش از من سخنی مثل لا اله الا الله نگفته ایم و ترجمه این کلمه طیبه اینست که هیچ خدائی نیست مگر خدا که مستجمع جمیع صفات کمال است».

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ يَرِيدٍ النَّوْفَلِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبِيدٍ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آيَاتِهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) خَيْرُ الْعِبَادَةِ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

ص: ۴

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از حسین بن یزید نوفلی از اسماعیل بن مسلم سکونی از حضرت ابو عبد الله جعفر بن محمد از پدرش از پدراناش علیهم السلام که فرمود رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که «بهترین عبادتها گفتن لا اله الا الله است.»

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (عليه السلام) قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَا مِنْ شَيْءٍ أَكْبَرُ ثَوَابًا مِنْ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَعْدِلُهُ شَيْءٌ وَلَا يَشْرِكُهُ فِي الْأَمْرِ أَحَدٌ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن هلال از حسن بن علی بن فضال از ابو حمزه از امام محمد باقر (علیه السلام) که گفت شنیدم از آن حضرت که می فرمود «چیزی نیست که ثوابش بزرگتر باشد از گواهی دادن باینکه لا اله الا الله زیرا که خدای عز و جل چیزی با او برابری نمیکنند و کسی در امر با او شراکت ندارد.»

ص: ۵

۱- قد تبين في محله أن شرف كل معرفة بحسب شرف المعروف لان مطلوب العارف بالذات هو لا هي و ان ضلت أقوام اذ أخذوا ما بالعرض مكان ما بالذات، فلان الله تعالى لا يعدله شيء فمعرفة لا يعدلها شيء مما يحصل للإنسان من المعارف و الاعمال، فهي أعظم ثوابا من كل ما يثاب به الإنسان، بل لا ثواب لغيرها من دونها لان أول الديانة معرفته.

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدِ النَّوْفَلِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ضَمِنَ لِلْمُؤْمِنِ ضَمَانًا قَالَ قُلْتُ وَ مَا هُوَ قَالَ ضَمِنَ لَهُ إِنْ هُوَ أَقْرَبَ لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَ لِمُحَمَّدٍ (صلى الله عليه و آله) بِالنُّبُوَّةِ وَ لِعَلِيِّ (عليه السلام) بِالْإِمَامَةِ وَ أَدَى مَا افْتَرَضَ عَلَيْهِ أَنْ يُسَيِّكُنَهُ فِي جَوَارِهِ قَالَ قُلْتُ فَهَدِيهِ وَ اللَّهُ الْكَرَامَةُ الَّتِي لَا يُشْبِهُهَا كَرَامَةُ الْأَدَمِيِّينَ (۱) قَالَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) اَعْمَلُوا قَلِيلًا تَتَنَعَّمُوا كَثِيرًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر اسدی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین بن یزید نوفلی از محمد بن سنان از مفضل بن عمر که گفت امام جعفر صادق (عليه السلام) فرمود که «خدای تبارک و تعالی از برای مؤمن چیزی را ضامن شده مفضل گفت عرض کردم که آن چیست فرمود از برایش ضامن شده که اگر او اقرار کند از برایش به پروردگاری و از برای محمد (صلى الله عليه و آله) به پیغمبری و از برای علی (عليه السلام) بامامت و پیشوائی و آنچه را که بر او واجب گردانیده بجا آورد آنکه او را در همسایگی خود ساکن گردانند». مفضل گفت که عرض کردم بخدا سوگند که این نوازشی است که نوازش آدمیان بآن شباهت ندارد مفضل گفت که بعد از آن حضرت صادق (عليه السلام) فرمود که «اندرکی عمل کنید تا بسیار تنعم نمائید و به نعمت و ناز گذرانید».

ص: ۶

۱- هذا الحديث مقيد لسائر الأحاديث المطلقة في هذا الباب و شارح لها، و من هذا و غيره بل من بعض الآيات القرآنية يظهر أن السيئات ما لم تصل الى حدّ ينافي احدى هذه الاربعة لا تمنع من دخول الجنة، الا أن السيئه كائنه ما كانت لا بد أن تمحى بأمر من الأمور في الدنيا أوفى البرزخ أو في القيامة، ثم يدخل صاحبها الجنة.

۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ زِيَادِ الْكَرْخِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ (عليه السلام) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) مَنْ مَاتَ وَلَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا أَحْسَنَ أَوْ أَسَاءَ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از ابراهیم بن زیاد کرخی از امام جعفر صادق (علیه السلام) از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که هر که «بمیرد و چیزی را با خدا شریک نسازد خواه خوبی نموده باشد و خواه بدی کرده باشد داخل بهشت می شود».

مترجم گوید: که این حدیث موافق است با آیه کریمه إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ یعنی «بدرستی که خدای تعالی نمی آمرزد آن را که شرک آورده شود باو باینکه کسی چیزی را با او شریک گرداند و می آمرزد آنچه را که غیر آن باشد از برای هر که خواهد» مگر آنان که این جزء در حدیث ذکر نشده و ممکن است که مقصود این باشد که چنین کسی توفیق توبه می یابد تا آنکه داخل بهشت شود چنان که بیاید و اگر مراد از شرک، شرک طاعت باشد کم کسی است که مشرک نباشد زیرا که جناب اقدس الهی میفرماید که:

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ یعنی و ایمان نمی آورند بیشتر ایشان بخدا مگر و حال آنکه ایشان مشرکانند و حدیث نظر باطلاقی که دارد شامل شرک عبادت و شرک طاعت هر دو باشد و اگر تنزل کنیم لا اقل آن را مجمل دانیم با وجود آیات و احادیثی که در ظاهر با این حدیث مخالفت دارد پس کسی بدیدن این حدیث شاد نشود بطوری که خود را در معاصی الهی رخصت دهد و از هیچ پروا نکند که چیزی چاره هتک حرمت شریعت نمیکند.

ص: ۷

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَشْبَاطِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنَا أَهْلٌ أَنْ أُتَّقَى وَ لَا يُشْرِكُ بِي عَبْدِي شَيْئاً وَ أَنَا أَهْلٌ إِنْ لَمْ يُشْرِكْ بِي عَبْدِي شَيْئاً أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَ قَالَ عِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَقْسَمَ بِعِزَّتِهِ وَ جَلَالِهِ أَنْ لَا يُعَذِّبَ أَهْلَ تَوْحِيدِهِ بِالنَّارِ أَبَداً.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن صفار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی - الخطاب از علی بن اسباط از علی بن ابی حمزه از ابو بصیر از امام جعفر صادق علیه السلام که در قول خدای عز و جل هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ فرمود که «خدای تبارک و تعالی فرموده که من سزاوار آنم که از من پرهیز شود و بندگان از من بترسند و بنده من چیزی را با من شریک نگرداند و من سزاوار آنم اگر بنده من چیزی را با من شریک نکند که او را داخل بهشت گردانم» و آن حضرت (علیه السلام) فرمود که «خدای تبارک و تعالی بعزت و جلال خود قسم یاد کرده که هرگز اهل توحیدش را بآتش دوزخ عذاب نکند و ترجمه آیه این است که اوست سزاوار آنکه او را بپرستند و خوف او را نصب العین خود سازند یعنی از محارم او پرهیز نمایند و اوست سزاوار آمرزیدن گناهان بندگان».

ص: ۸

٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الشَّيْبَانِيُّ (١) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبِيدٍ اللَّهُ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَرَّمَ أَجْسَادَ الْمُؤَحَّدِينَ عَلَى النَّارِ.

ترجمه:

حديث کرد ما را محمد بن احمد شيباني رحمه الله گفت که حديث کرد ما را محمد بن ابى عبد الله كوفى گفت که حديث کرد ما را موسى بن عمران نخعى از عمويش حسين بن يزيد نوفلى از على بن سالم از ابو بصير كه گفت امام جعفر صادق (عليه السلام) فرمود كه «خدای تبارك و تعالى تنهای صاحبان توحيد را بر آتش دوزخ حرام گردانیده».

٨- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِيهِ سَيْفٍ بْنِ عَمِيرَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وآله) أَنَّهُ قَالَ: الْمُؤَجَّبَتَانِ (٢)

ص: ٩

١- هذا الرجل يلقب بالسناني أيضا كما في بعض أحاديث الكتاب. ولعل الشيباني مصحف السناني وهو أبو عيسى محمد بن أحمد بن محمد بن سنان الزاهري نزيل الري المترجم في رجال الشيخ في باب من لم يرو عنهم. و السناني نسبة الى جده الأعلى.

٢- الموجبتان مبتدأ و ما بعده خبره، و هي على صيغه الفاعل عباره اخرى عن القضية الشرطيه التي توجب حقيقه مقدمها حقيقه تاليها، أى الموت على التوحيد يوجب دخول الجنة و هو على الاشراك يوجب دخول النار، و روى الصدوق فى معانى الأخبار ص ١٨٣ و الكليني فى الكافي ج ٣ ص ٣٤٣ عن زراره عن أبى جعفر عليه السلام أنه قال: «لا- تنسوا الموجبتين أو قال عليكم بالموجبتين فى دبر كل صلاه، قلت: و ما الموجبتان؟ قال: تسأل الله الجنة و تتعوذ به من النار».

مَنْ مَاتَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [وَوَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ] (۱) دَخَلَ الْجَنَّةَ وَ مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ دَخَلَ النَّارَ

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سیف از برادرش علی از پدرش سیف بن عمیره گفت که حدیث کرد مرا حجاج بن ارطاه گفت که حدیث کرد مرا ابو الزبیر از جابر بن عبد الله که پیغمبر (صلی الله علیه و آله) فرمود «دو چیز است که موجب دخول بهشت و دوزخ می شود یعنی یکی از آن دو آدمی را بهشت میرساند و دیگری او را بدوزخ میکشاند و حضرت در بیان این میفرماید که هر که بمیرد در حالی که گواهی دهد باینکه غیر از خدا خدائی نیست داخل بهشت شود و هر که بمیرد در حالی که بخدا شرک داشته باشد داخل دوزخ شود».

حدیث ۹

۹- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيِّ عَنِ أَبِيهِ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الصَّبَّاحِ قَالَ حَدَّثَنِي أَنَسُ عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) قَالَ: كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ مَنْ أَبِي أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سیف از برادرش علی از پدرش سیف بن عمیره از حسین بن صباح که گفت حدیث کرد مرا انس از پیغمبر (صلی الله علیه و آله) که فرمود «هر ستمکار گردنکش ستیزنده کسی است که سر باز زند از آنکه لا اله الا الله بگوید».

ص: ۱۰

۱- ما بین القوسین زیاده فی نسخه (ج) و (و).

۱۰- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةَ الْكُوفِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي حَدَّثَنِي حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْكُوفِيُّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ عَمْرٍو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (عليه السلام) قَالَ: جَاءَ جَبْرَائِيلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ طُوبَى لِمَنْ قَالَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ وَحْدَهُ وَحْدَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را جعفر بن علی بن حسن بن علی بن عبد الله بن مغیره کوفی رضی الله عنه گفت که حدیث کرد مرا جدم حسن بن علی کوفی از حسین بن سیف از برادرش علی از پدرش سیف بن عمیره از عمرو بن شمر از جابر بن یزید جعفی از امام محمد باقر (علیه السلام) که فرمود «جبرئیل بخدمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمد و عرض کرد که یا محمد خوشا بحال کسی یا درخت طوبی از برای کسی است که بگوید از امت دست تو که لا اله الا الله وحده وحده وحده».

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرٍ (عليه السلام) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) أَتَانِي جَبْرَائِيلُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ طُوبَى لِمَنْ قَالَ مِنْ أُمَّتِكَ - لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ مُخْلِصًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفا از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از ابو جمیله از جابر از امام محمد بن باقر (علیه السلام) که فرمود رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که «جبرئیل بنزد من آمد در میان صفا و مروه و گفت که یا محمد (صلی الله علیه و آله) خوشحال کسی یا درخت طوبی از برای کسی است که بگوید از امت تو که لا اله الا الله وحده از روی اخلاص» و معنی اخلاص در همین باب مذکور خواهد شد.

۱۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ عَمْرٍو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ عَلِيٍّ (عليه السلام) قَالَ: مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَّا صَدَّتْ تَحْرِيقُ كُلِّ سَقْفٍ لَا تَمُرُّ بِشَيْءٍ مِنْ سَيِّئَاتِهِ إِلَّا طَلَسَتْهَا حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْحَسَنَاتِ فَتَقِفَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن کوفی از پدرش از حسین بن سیف از برادرش علی از پدرش سیف بن عمیره از عمرو بن شمر از جابر از ابو الطفیل از علی (علیه السلام) که فرمود «هیچ بنده مسلمان نیست که لا اله الا الله بگوید مگر آنکه این کلمه بالا رود در حالی که هر سقفی را بشکافد و بجیزی از گناهانش نگذرد مگر آنکه آن را محو و نابود سازد تا آنکه بمثل خود از حسنات منتهی شود و بایستد».

۱۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ عَلِيٍّ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَمُنُّ الْجَنَّةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن ابی عبد الله برقی از حسین بن سیف از برادرش علی از مفضل بن صالح از عبید بن زراره که گفت امام جعفر صادق (علیه السلام) فرمود که «گفتن لا اله الا الله بهای بهشت است».

۱۴- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَيْفٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرٍو قَالَ حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ أَبِي عَطَاءٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه و آله) قَالَ: مَا مِنَ الْكَلَامِ كَلِمَةٌ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ قَوْلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ مَا مِنْ عِبَادٍ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَمْدُ بِهَا صَوْتَهُ فَيَفْرُغُ إِلَّا تَنَاءَثَرَتْ ذُنُوبُهُ تَحْتَ قَدَمَيْهِ كَمَا يَتَنَاءَثَرُ وَرَقُ الشَّجَرِ تَحْتَهَا(۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سیف از سلیمان بن عمرو که گفت حدیث کرد مرا عمران بن ابی عطاء گفت که حدیث کرد مرا عطاء از ابن عباس از پیغمبر (صلی الله علیه و آله) که فرمود «از سخنان سخنی نیست که دوستتر باشد در نزد خدای عز و جل از گفتن لا اله الا الله و هیچ بنده ای نیست که لا- اله الا الله بگوید در حالی که آواز خود را بآن بکشد و فارغ شود مگر آنکه گناهانش در زیر پاهایش فرو ریزد چنان که برگ درخت در زیر آن فرو- می ریزد».

۱۵- حَدَّثَنَا أَبُو نَضِيرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ تَمِيمِ السَّرْحَسِيِّ الْفَقِيهَ بِسَرْحَسٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو لَبِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّامِيَّ قَالَ حَدَّثَنَا هَيَّازُونَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَمَّالُ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنِي قُودَامَةُ بْنُ مُخْرَزِ الْأَشْجَعِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي مَخْرَمَةُ بْنُ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَشْجَعِيِّ(۲).

ص: ۱۳

۱- فی نسخه(ج): «كما يتناثر ورق الشجره تحتها».

۲- عنوانه ابن حجر فی التقریب و قال: مخرمه بن بكير بن عبد الله بن الاشج أبو- المسور المدني صدوق.

عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَرْبِ بْنِ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ قَالَ أَشْهَدُ عَلَى أَبِي زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ لَسَمِعْتُهُ يَقُولُ أُرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) فَقَالَ لِي بَشِّرِ النَّاسَ أَنَّهُ مَنْ قَالَ - لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ فَلَهُ الْجَنَّةُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو نصر محمد بن احمد بن تمیم سرخسی فقیه در سرخس گفت که حدیث کرد ما را ابو لبید محمد بن ادريس شامی گفت که حدیث کرد ما را هرون بن جمال از ابو ایوب که گفت حدیث کرد مرا قدامه بن محرز اشجعی گفت که حدیث کرد مرا مخرمه بن بکیر از عبد الله بن اشجع از پدرش از ابو حرب بن زید بن خالد جهنی که گفت شهادت میدهم بر پدرم زید بن خالد که شنیدم از او که میگفت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) مرا فرستاد که مردم را مژده دهم (و بنا بر بعضی از نسخ توحید) و بمن فرمود که مردم را مژده ده باینکه «هر کس لا اله الا الله وحده لا شریک له بگوید بهشت از برای او خواهد بود».

حدیث ۱۶

۱۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبَانَ وَغَيْرِهِ عَنِ الصَّادِقِ (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ مَنْ خَتَمَ صِيَامَهُ بِقَوْلٍ صَالِحٍ أَوْ عَمَلٍ صَالِحٍ (۱)

ص: ۱۴

۱- الترديد بحسب أفراد المكلفين فان من لم يقدر على اخراج الفطره فليختم صيامه بشهادة أن لا إله إلا الله، وهذا الحديث ذكره الصدوق في معاني الأخبار بالواو في هذا الموضع مكان أو.

تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنْهُ صِيَامَهُ فَقِيلَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا الْقَوْلُ الصَّالِحُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ إِخْرَاجُ الْفِطْرَةِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از محمد بن زیاد از ابان و غیر او از حضرت صادق جعفر بن محمد (علیه السلام) که فرمود «هر که روزه خود را بگفتار شایسته یا کردار شایسته ختم کند خدا روزه اش را از او قبول فرماید» پس بآن حضرت عرض شد که یا ابن رسول الله گفتار شایسته چیست فرمود شهادت دادن باینکه لا اله الا الله و کار شایسته بیرون کردن فطره است.

حدیث ۱۷

۱۷- حَدَّثَنَا أَبُو مَنْصُورٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ بَكْرِ الْخُورِيُّ بَنِي سَابُورَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ الْخُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادِ الْفَقِيهِ الْخُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَوَيْيَّارِيُّ وَيُقَالُ لَهُ الْهَرَوِيُّ وَالنَّهْرَوَانِيُّ وَالشَّيْبَانِيُّ عَنِ الرَّضَا (عليه السلام) عَلِيُّ بْنُ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ (عليه السلام) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) مَا جَزَاءُ مَنْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلَّا الْجَنَّةُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو منصور احمد بن ابراهیم بن بکیر خوزی نیشابوری گفت که حدیث کرد ما را ابو اسحق ابراهیم بن محمد بن هرون خوزی گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن زیاد فقیه خوزی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن عبد الله جز بیاد وی (و او را هروی و نهراوی یا نهروانی و شبیانی میگفتند) از حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) از پدرش از پدرانش از علی (علیه السلام) که فرمود رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که «جزای کسی که خدای عز و جل بر او انعام فرموده بتوحید چیزی نیست مگر بهشت

ص: ۱۵

حدیث ۱۸

۱۸- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) إِنَّ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَلِمَةً عَظِيمَةً كَرِيمَةً عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ قَالَهَا مُخْلِصًا اسْتَوْجِبَ الْجَنَّةَ وَمَنْ قَالَهَا كَاذِبًا عُصِمَتْ مَالُهُ وَ دَمُهُ وَ كَانَ مَصِيرُهُ إِلَى النَّارِ.

ترجمه:

و بهمین اسناد فرمود که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که اشهد ان لا اله الا الله را سخن بزرگی دیدم که بر خدای عز و جل گرامی است هر که آن را از روی اخلاص بگوید مستحق بهشت گردد و هر که آن را از روی دروغ بگوید باینکه بمضمون آن اعتقاد نداشته باشد مال و خونس محفوظ نشود و بازگشتش بسوی آتش دوزخ خواهد بود.

حدیث ۱۹

۱۹- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فِي سَاعَةٍ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ طَلَسَتْ (۱) مَا فِي صَحِيفَتِهِ مِنَ السَّيِّئَاتِ.

ترجمه:

و بهمین اسناد فرمود که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که هر که «در ساعتی از شب یا روز لا اله الا الله بگوید آنچه در نامه عملش باشد از بدیها محو و نابود شود»

حدیث ۲۰

۲۰- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَمُوداً مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ (۲)

ص: ۱۶

۱- ای محبت.

۲- ذکر العمود فی الأحادیث کثیر، و هذا الکلام تمثیل لوضع عمود الامر النازل من عرش الله تعالى على كاهل صاحب الامر عليه السلام الذي عبر عنه بالحوت كما عبر عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم بالنون، و اطلاق العمود على الامر القائم عليه أمر آخر من الأمور المجردة غير قليل في لسان الشرع و غيره كما ورد في الحديث «الصلاه عمود الدين» و المراد من العمود هنا كما يستفاد من اخبارنا هو علم الامام الذي عليه يقوم أمر الخلائق من التكوين و التشريع، و كونه من ياقوته حمراء تعبیر عن تلك الحقيقه بأنفس جوهر من الجواهر الجسمانيه كما هو الشأن في السنه أصحاب الوحي إذا حاولوا بيان حقائق العوالم التي فوق عالمنا هذا، فانهم يعبرون عن تلك الحقائق بنفائس جواهر هذا العالم اذ ليست عندنا ألفاظ و مفاهيم تحكى عن تلك الحقائق، و الأرض السابعة هي هذه الأرض التي هي قرار الإنسان و غيره ممّا يحتاج إليه لحياته الدنيويه و هي سابعه الاراضى السبع التي ستّ منها في السماوات على ما فصل في حديث مذکور عن الإمام الرضا عليه السلام.

رَأْسُهُ تَحْتَ الْعَرْشِ وَ أَسْفَلُهُ عَلَى ظَهْرِ الْحُوتِ فِي الْأَرْضِ السَّابِعِ السُّفْلَى فَبِإِذَا قَالَ الْعَبْدُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ اهْتَرَّ الْعَرْشُ (١) وَ تَحَرَّكَ الْعَمُودُ وَ تَحَرَّكَ الْحُوتُ فَيَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى اسْكُنْ يَا عَرْشِي فَيَقُولُ كَيْفَ اسْكُنُ وَ أَنْتَ لَمْ تَغْفِرْ لِقَائِلِهَا (٢) فَيَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى اشْهَدُوا سُكَّانَ سَمَاوَاتِي أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لِقَائِلِهَا.

ترجمه:

بهمین اسناد فرمود که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که خدای عز و جل را عمودی است از یاقوت سرخ که سرش در زیر عرش است و پائین و زیرش بر پشت ماهی در زمین هفتم که از همه طبقات زمین زیرتر است پس چون بنده لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بگوید عرش بلرزه در آید و آن عمود بجنبد و ماهی حرکت کند پس خدای تبارک و تعالی میفرماید که ای عرش من آرام بگیر عرش عرض میکند که آرام نمیگیرم و بنا بر بعضی از نسخ توحید آیا آرام میگیرم و تو گوینده آن را نمایم ازیدی پس خدای تبارک و تعالی میفرماید که ای ساکنان آسمانهای من گواه باشید که من گوینده آن را آمرزیدم

حدیث ۲۱

۲۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الشَّاهِ الْفَقِيهِ بِمَرْوَةٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّيْسَابُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبَّاسِ الطَّائِيُّ بِالْبَصْرَةِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي فِي سَنَةِ سِتِّينَ وَ مِائَتَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَاعِ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَ تِسْعِينَ وَ مِائَةٍ (٣)

ص: ۱۷

۱- الاهتزاز البهجه و السرور، و هذا تمثيل لتأثير حقيقة التوحيد في جميع الكائنات.

۲- هذا تمثيل لاستدعاء العرش لان يشمل رحمه الحق تعالى و غفرانه الداخل في حيطه التوحيد، و العرش يطلق على معان: منها جميع الخلق باعتبار ملك الحق عليه و نفاذ سلطانه فيه، و الانسب في هذا الحديث هذا المعنى، و الذي ذكرت في تفسير الحديث يستفاد من أحاديثنا و المتتبع غير جاهل به.

۳- في النسخ سنه أربع و ستين و مائه و هو تصحيف، صححناه من كتاب العيون ص ۱۹۴.

قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ (عليه السلام) قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي طَالِبٍ (عليه السلام) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَهُ أَمِنَ مِنْ عَذَابِي.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسین محمد بن علی بن شاه فقیه در مرو رود گفت که حدیث کرد ما را ابو بکر محمد بن عبد الله نیشابوری گفت حدیث کرد ما را ابو القاسم عبد الله بن احمد بن عباس طائی در بصره گفت که حدیث کرد مرا پدرم در سال دویمت و شصتم گفت که حدیث فرمود مرا علی بن موسی الرضا (علیه السلام) در سال صد و شصت و چهارم و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم موسی بن جعفر (علیه السلام) و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم جعفر بن محمد فرمود که حدیث کرد مرا پدرم محمد بن علی، فرمود که حدیث کرد مرا پدرم علی بن الحسین و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم حسین بن علی و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم علی بن ابی طالب و فرمود که رسول خدا (صلى الله عليه وآله) فرمود که «خداى جل جلاله میفرماید که لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حصار من است پس هر که در آن داخل شود از عذاب من ایمن باشد».

حدیث ۲۲

۲۲- حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْمَذْكُورِ النَّيْسَابُورِيُّ بِنَيْسَابُورَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَزْرَجِيُّ الْأَنْصَارِيُّ السَّعِدِيُّ (۱)

ص: ۱۸

۱- فی نسخه (ب) و (ه) «الحسن بن علی الخزرجی الأنصاری السعیدی». و فی العیون كما فی المتن.

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ صَالِحٍ أَبُو الصَّلْتِ الْهَرَوِيُّ قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا (عليه السلام) حِينَ رَحَلَ مِنْ نَيْسَابُورَ وَهُوَ رَاكِبٌ بَغْلَهُ شَهْبَاءَ فَإِذَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ وَ أَحْمَدُ بْنُ حَرْبٍ وَ يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَ إِسْحَاقُ بْنُ رَاهَوِيَةَ وَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ قَدْ تَعَلَّقُوا بِلِحْيَامِ بَغْلَتِهِ فِي الْمَرْبَعَةِ (١) فَقَالُوا بِحَقِّ آبَائِكَ الْمُطَهَّرِينَ حَدَّثْنَا بِحَدِيثٍ قَدْ سَمِعْتَهُ مِنْ أَبِيكَ فَأَخْرَجَ رَأْسَهُ مِنَ الْعَمَارِيَةِ وَ عَلَيْهِ مِطْرَفٌ خَزْدُو وَجْهَيْنِ وَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الْعَبْدُ الصَّالِحُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الصَّادِقُ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بِأَقْرَبِ عِلْمِ الْأَنْبِيَاءِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ سَيِّدُ الْعَابِدِينَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي سَيِّدُ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْحُسَيْنُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ (عليه السلام) قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ص يَقُولُ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِي مَنْ جَاءَ مِنْكُمْ بِشَهَادَةٍ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِالْإِخْلَاصِ دَخَلَ فِي حِصْنِي وَ مَنْ دَخَلَ فِي حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو سعید محمد بن فضل بن محمد بن اسحق مذکی نیشابوری در نیشابور گفت که حدیث کرد مرا ابو علی حسن بن علی خزرگی انصاری سعدی گفت که حدیث کرد مرا عبد السلام بن صالح ابو الصلت هروی گفت که با حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) بودم در هنگامی که از نیشابور کوچ فرمود و آن حضرت بر استر شهباء خود سوار بود ناگاه دیدم که محمد بن رافع و احمد بن حرب و یحیی بن یحیی و اسحق بن راهویه و چند نفر از اهل علم در منزلگاه بلجام استرش آویخته اند و عرض کردند که بحق پدرانت که پاکان و پاکیزگانند که ما را حدیث فرما بحدیثی که آن را از پدرت شنیده ای پس حضرت سرش را از هودج بیرون کرد و ردائی از خز پوشیده بود که دور او داشت و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم عبد صالح یعنی بنده شایسته خدا حضرت موسی بن جعفر و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم حضرت صادق جعفر بن محمد (علیه السلام) و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم ابو جعفر حضرت محمد بن علی شکافنده علم پیغمبران و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم علی بن الحسین سید عبادت کنندگان و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم سید جوانان اهل بهشت حضرت امام حسین و فرمود که حدیث کرد مرا پدرم علی بن ابی طالب (علیه السلام) و فرمود که «شنیدم از پیغمبر که میفرمود خدای جل جلاله فرموده که منم خدا و هیچ خدائی نیست مگر من پس مرا بپرستید که هر که از شما بیاید با شهادت باینکه هیچ خدائی غیر از او خدا نیست با اخلاص داخل حصار من شود و هر که داخل حصار من شود از عذاب من ایمن باشد».

ص: ۱۹

۱- المربعه بفتح الأول یحتمل أن یكون اسما للمكان الذی فیہ الیربوع أى الفار البری، و ذکر العلّامه المجلسی - رحمه الله - فی البحار فی الصفحه السادسه من الجزء السادس من الطبعة الحدیثه بعد ذکر هذا الحدیث وجوها لها.

۲۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الصُّوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَقِيلٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ رَاهَوِيَةَ قَالَ: لَمَّا وَافَى أَبُو الْحَسَنِ الرِّضَا (عليه السلام) بِنَيْسَابُورَ وَ أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ مِنْهَا إِلَى الْمَأْمُونِ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ أَصْحَابُ الْحَدِيثِ فَقَالُوا لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ تَزْجُلُ عَنَّا وَ لَا تُحَدِّثُنَا (۱) بِحَدِيثِ فَنَسْتَفِيدَهُ مِنْكَ وَ كَانَ قَدْ قَعَدَ فِي الْعَمَارِيَةِ فَأَطَّلَعَ رَأْسَهُ وَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبِي جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبِي مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) يَقُولُ سَمِعْتُ جَبْرِئِيلَ يَقُولُ سَمِعْتُ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي قَالَ فَلَمَّا مَرَّتِ الرَّاحِلَةُ نَادَانَا بِشُرُوطِهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا.

قَالَ مُصَنِّفُ هَذَا الْكِتَابِ مِنْ شُرُوطِهَا الْإِقْرَارُ لِلرِّضَا (عليه السلام) بِأَنَّهُ إِمَامٌ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْعِبَادِ مُفْتَرَضُ الطَّاعَةِ عَلَيْهِمْ

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن جعفر اسدی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین صوفی گفت که حدیث کرد ما را یوسف بن عقیل از اسحق بن راهویه که گفت چون ابو الحسن حضرت امام رضا (علیه السلام) به نیشابور آمد و خواست که از آن بیرون رود بسوی مأمون، اصحاب حدیث بر او جمع شدند و بآن حضرت عرض کردند که یا ابن رسول الله از ما کوچ میکنی و از شهر ما بیرون میروی و ما را حدیث نمی فرمائی بحدیث که آن را از تو استفاده نمائیم و بهره گیریم و حضرت در هودج نشسته بود پس سر خود را بیرون آورد و فرمود شنیدم از پدرم موسی بن جعفر که میفرمود شنیدم از پدرم جعفر بن محمد که میفرمود شنیدم از پدرم محمد بن علی که میفرمود شنیدم از پدرم علی بن الحسین که میفرمود شنیدم از پدرم حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام که میفرمود شنیدم از پدرم امیر المؤمنین علی بن ابی طالب که میفرمود شنیدم از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) که میفرمود شنیدم از جبرئیل که میفرمود شنیدم از خدای جل جلاله که میفرمود لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَ مَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي قَالَ فَلَمَّا مَرَّتِ الرَّاحِلَةُ نَادَانَا بِشُرُوطِهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا.

ص: ۲۰

مترجم گوید: که مؤلف بعد از ذکر این حدیث میگوید که مصنف این کتاب گفته است که از جمله شروط آن اقرار و اعتراف است از برای امام رضا (علیه السلام) باینکه آن حضرت امام و پیشوایی است از جانب خدای عز و جل بر بندگان که فرمان برداریش بر ایشان واجب است.

حدیث ۲۴

۲۴- حَدَّثَنَا أَبُو نَصِيرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ تَمِيمِ السَّرْحَسِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو لَيْدٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّامِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ قَالَ حَدَّثَنَا حَرِيْزٌ (۱) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) يَمْشِي وَحْدَهُ لَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ قَالَ فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالْتَفَتَ فَرَأَنِي فَقَالَ مَنْ هَذَا قُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ قَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ إِنَّ الْمَكْثِرِينَ هُمُ الْأَقْلُونَ (۲) يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا فَفَنَفَحَ مِنْهُ بَيْمِينَهُ وَشِمَالَهُ (۳)

ص: ۲۱

۱- أخرجه البخارى فى صحيحه ج ۸ ص ۱۱۶ عن حريز عن زيد عن أبى ذر رضى الله عنه.

۲- الاقلون جمع الاقل وهو صفة مشبهة على نحو أحمر و أحمرق بمعنى المقل الذى لا شىء عنده. و فى صحيح البخارى «هم المقلون».

۳- النفع بالحاء المهملة: الضرب و الرمى كما فى النهايه الأثيريه و فى الصحيح «فنفح فيه يمينه و شماله، أى ضرب يديه فيه بالعتاء. و على ما فى المتن «من» للتبعض و الضمير المجرور بها يرجع الى المال المدلول عليه فى الكلام لا- الى «خيرا» لان المراد منه التوفيق و حبّ الانفاق الناشى من الايمان بالله و اليوم الآخر، و الباء للظرفيه، و معنى الكلام: الا من اعطاه الله التوفيق و حبّ الانفاق فأخرج بعضا من ماله فيمن حوله من الفقراء و الجيران، و فى نسخه(ط) و(ن) و(ج) و(ه) «فنفخ» بالخاء المعجمه.

وَبَيْنَ يَدَيْهِ وَوَرَاءَهُ وَعَمَلٍ فِيهِ خَيْرًا قَالًا فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ اجْلِسْ هَاهُنَا وَاجْلِسْ بِي فِي قَاعِ حَوْلَهُ حِجَارَةٌ فَقَالَ لِي اجْلِسْ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ قَالَ وَانْطَلَقَ فِي الْحَزْنَةِ حَتَّى لَمْ أَرَهِ وَتَوَارَى عَنِّي فَأَطَالَ اللَّبْثَ ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ صَّ وَهُوَ مُقْبِلٌ وَهُوَ يَقُولُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهُ جَعَلَنِي اللَّهُ فِيمَا تَكَلَّمْتَهُ فِي جَانِبِ الْحَزْنَةِ فَإِنِّي مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يَرُدُّ عَلَيْكَ مِنَ الْجَوَابِ شَيْئًا قَالَ ذَاكَ جَبْرِئِيلُ عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَزْنَةِ فَقَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ قَالَ قُلْتُ يَا جَبْرِئِيلُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ نَعَمْ وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ (١). قَالَ مُصَيِّفٌ هَذَا الْكِتَابُ يَغْنِي بِذَلِكَ أَنَّهُ يُوفَّقُ لِلتَّوْبَةِ حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو نصر محمد بن احمد بن تمیم سرخسی گفت که حدیث کرد ما را ابو لید محمد بن ادیس شامی گفت که حدیث کرد ما اسحق بن اسرائیل گفت که حدیث کرد ما را جریر بن عبد العزیز از زید بن وهب از ابو ذر رحمہ اللہ کہ گفت در شبی از شبها بیرون آمدم ناگاه دیدم رسول خدا (صلی الله علیه و آله) تنها میروند و هیچ آدمیزاده همراه آن حضرت نیست من چنان گمان کردم کہ آن حضرت ناخوش دارد کہ کسی با او برود ابو ذر گفت پس شروع کردم کہ در ماهتاب میرفتم پس آن حضرت ملتفت شد و مرا دید و فرمود کیست اینکہ می آید عرض کردم کہ ابو ذر خدا مرا فدای تو گرداند، فرمود کہ ای ابو ذر بیا، من ساعتی با آن حضرت رفتم فرمود «بدرستی کہ آنها کہ مال بسیار دارند در روز قیامت کمتراند یعنی مرتبه ایشان در آن پست تر و منزله ایشان سبکتر است مگر کسی کہ خدا خیر و خوبی را باو عطاء فرماید باینکہ در دار دنیا او را مالی روزی کند پس بدست راست و چپ و در پیش رو و پس سرش از آن بخشش کند و در آن خیر و خوبی را بعمل آورد کہ آن را در وجوه بر صرف نماید» ابو ذر گفت کہ ساعتی با آن حضرت رفتم پس فرمود کہ در اینجا بنشین تا من بسوی تو باز گردم ابو ذر گفت کہ حضرت در آن سنگستان روان شد و رفت تا آنکہ او را ندیدم و از من پنهان شد و درنگ را طولی داد بعد از آن از آن حضرت شنیدم و حال آنکہ رو آورده می آمد و میفرمود «و اگر چه زنا کند و هر چند کہ دزدی کند» ابو ذر گفت کہ چون آمد صبر نکردم تا آنکہ عرض نمودم کہ ای پیغمبر خدا خدا مرا فدای تو گرداند در کنار این سنگستان کی بود کہ با او سخن میگفتی پس بدرستی کہ من نشنیده ام کہ کسی چیزی را بر تو رد کند و تو را جواب گوید فرمود کہ اینک جبرئیل بود کہ در کنار این سنگستان بر سر راه من آمد و گفت «امت خود را بشارت ده باینکہ هر کس بمیرد در حالی کہ چیزی را با خدای عز و جل شریک نسازد داخل بهشت شود پیغمبر فرمود کہ گفتم ای جبرئیل و اگر چه زنا کند و دزدی کند گفت آری و هر چند کہ شراب بیاشامد»

ص: ۲۲

۱- هذا الحديث بعينه سندا و متنا مذکور فی الباب الثالث و الستين. و ليس بمذکور هاهنا فی نسخه (ب) و (د).

مترجم گوید: که وجه این حدیث مذکور شد و مؤلف در اینجا میگوید که مصنف این کتاب گفته است که از این قصد می شود که چنین کسی موفق می شود از برای توبه تا آنکه داخل بهشت شود

حدیث ۲۵

۲۵- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ غَالِبِ الْأَنْمَاطِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو عَمْرٍو أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ غَزْوَانَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) بَيْنَمَا رَجُلٌ مُسْتَلْقٍ عَلَى ظَهْرِهِ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ وَ إِلَى النُّجُومِ وَ يَقُولُ وَ اللَّهُ إِنَّ لَكَ لَرَبًّا هُوَ خَالِقُكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي قَالَ فَظَنَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ فَغَفَرَ لَهُ.

قال مصنف هذا الكتاب و قد قال الله عز و جل - أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ (۱) یعنی بذلك أ و لم يتفكروا في ملكوت السماوات و الأرض و في عجائب صنعها أ و لم ينظروا في ذلك نظر مستدل معتبر فيعرفوا بما يرون ما أقامه الله عز و جل من السماوات و الأرض مع عظم أجسامها و ثقلها على غير عمد و تسكينه إياها بغير آله فيستدلوا بذلك على خالقها و مالکها و مقيمها أنه لا يشبه الأجسام و لا ما يتخذ الكافرون إلهًا من دون الله عز و جل إذ كانت الأجسام لا تقدر على إقامة الصغير من الأجسام في الهواء بغير عمد و بغير آله فيعرفوا بذلك خالق السماوات و الأرض و سائر الأجسام و يعرفوا أنه لا يشبهها و لا تشبهه في قدره الله و ملكه (۲).

ص: ۲۳

۱- الأعراف: ۱۸۵.

۲- لم أعلم لهذا القيد وجهًا لأنه تعالى لا يشبهه شيء في شيء، إلا أن يتعلق الظرف بقوله: «يعرفوا» على وجه بعيد.

و أما ملكوت السماوات و الأرض فهو ملك الله لها و اقتداره عليها و أراد بذلك أ و لم ينظروا و يتفكروا في السماوات و الأرض في خلق الله عز و جل إياهما على ما يشاهدونهما عليه فيعلموا أن الله عز و جل هو مالکها و المقتدر عليها لأنها مملوکه مخلوقه و هی فی قدرته و سلطانه و ملكه فجعل نظرهم في السماوات و الأرض و في خلق الله لها نظرا في ملكوتها و في ملك الله لها لأن الله عز و جل لا يخلق إلا ما يملكه و يقدر عليه و عنى بقوله و ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ عٍ یعنی من أصناف خلقه فيستدلون به على أن الله خالقها و أنه أولى بالإلهيه من الأجسام المحدثه المخلوقه

ترجمه:

خبر داد ما را ابو الحسن احمد بن محمد بن احمد بن غالب انماطی گفت که خبر داد ما را ابو عمرو احمد بن حسین بن غزوان گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن احمد گفت که حدیث کرد ما را داود بن عمرو گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر از زید بن اسلم از عطاء بن یسار از ابو هریره که گفت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که «در بین آنکه مردی بر پشت خوابیده بود بسوی آسمان و بسوی ستارگان مینگریست و میگفت بخدا سوگند که تو را پروردگاری هست که آفریننده تو است خداوندا مرا بیامرزد حضرت فرمود پس خدای عز و جل بسوی او نظر فرمود یعنی نظر رحمت و او را آمرزید».

مترجم گوید: که مؤلف بعد از ذکر این حدیث میگوید که مصنف این کتاب اعانه الله علی طاعته گفته است که خدای عز و جل فرموده است که أ و لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ عٍ یعنی «و آیا نظر نکردند در ملک اعظم آسمانها و در ملکوت زمین از ستارگان و آفتاب و ماه و دریا و کوه و درختان و غیر آن و نگاه نکردند در آنچه خدا آفریده از هر چیزی که هست از ممکنات تا بآن نظر کمال قدرت صانع و جمال وحدت مبدع بر ایشان ظاهر گردد و بجهت این بدانند که آنچه محمد (صلی الله علیه و آله) میگوید صدق است و آنچه بر ایشان میخواند حق است» و مؤلف گفته است که مقصود از آن اینست که آیا تفکر نکرده اند در ملکوت آسمانها و زمین و در عجائب صنع آنها آیا نظر نکرده اند در آن چون نظر کسی که استدلال کند و پند گیرد تا معرفت بهم رسانیده بشناسند بآنچه می بیند آنچه را که خدای عز و جل آن را بر پا داشته از آسمانها و زمینها با بزرگی اجسام آنها و گرانی آنها بی ستون و آرام دادنش آنها را بدون آلت و ادات تا بواسطه آن استدلال کنند بر خالق و مالک و مقیم آنها که آن جناب باجسام شباهت ندارد و نه بآنچه کافران آن را خدا فرا گرفته اند غیر از خدای عز و جل زیرا که اجسام چنانند که توانائی ندارند برپاداشتن جسم خوردی در اجسام در هواء بی ستون و بی آلت تا بآن خالق آسمانها و زمین و باقی اجسام را بشناسند که او بآنها شباهت ندارد و آنها باو شباهت ندارند در باب قدرت و ملک خدا.

ص: ۲۴

و اما ملکوت آسمانها و زمین مالک بودن خدا است آنها را و کمال توانائیش بر آنها و باین اراده فرموده است که آیا نظر نکردند و تفکر نمودند در ملکوت آسمانها و زمین یعنی در آفریدن خدای عز و جل آنها را بر آنچه آنها را بر آن مشاهده مینمایند تا بدانند که خدای عز و جل مالک آنهاست و بر آنها کمال قدرت دارد زیرا که آنها مملوک و مخلوقند و همه آنها در تحت قدرت و سلطنت و مملکت اویند پس نظر ایشان را در آسمانها و زمین و در آفریدن خدا آنها را نظر در ملکوت آنها و در مالک بودن خدا آنها را قرار داده زیرا که خدای عز و جل نمی آفریند مگر آنچه را که مالک آن باشد و بر آن توانائی داشته باشد و مقصود آن جناب از قولش وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَنْزِلُ بِهِ نَزْلًا مِّنَ السَّمَاءِ فِي سُنْبُلَةٍ مِّنْ نَّخْلٍ لِّمَن يَشَاءُ وَ مَا يَذُرُّهُ إِلَّا لِمَن يَشَاءُ وَ يَعْلَمُ الْغُيُوبَ (سوره انفجار) استدلال کنند بر اینکه خدا خالق آنها است و آنکه او اولویت دارد بخدائی از اجسامی که از سر نو پدید آورده شده اند و دیگری ایشان را آفریده.

حدیث ۲۶

۲۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي عُبَيْدِ اللَّهِ (عليه السلام) قَالَ: مَنْ قَالَ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَ إِخْلَاصُهُ أَنْ تَحْجُزَهُ لَأِ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی الله عنه) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از محمد بن عمیر از محمد بن حمران از امام جعفر صادق (علیه السلام) که فرمود «هر که لا اله الا الله بگوید از روی اخلاص داخل بهشت شود و اخلاصش آنست که لا اله الا الله او را مانع شود از آنچه خدای عز و جل حرام گردانیده».

ص: ۲۵

۲۷- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ وَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ كُلُّهُمُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَيْفٍ عَنِ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرٍو عَنِ الْمُهَاجِرِ بْنِ الْحُسَيْنِ (۱) عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه و آله) قَالَ: مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَ إِخْلَاصُهُ أَنْ تَحْجِرَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی الله عنه) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی و حسین بن علی کوفی و ابراهیم بن هاشم همه ایشان از حسین بن سیف از سلیمان بن عمرو از مهاجر بن حسین از زید بن ارقم از پیغمبر (صلی الله علیه و آله) که فرمود «هر که لا اله الا الله بگوید از روی اخلاص داخل بهشت شود و اخلاصش آنست که لا اله الا الله او را باز دارد از آنچه خدای عز و جل حرام گردانیده».

۲۸- حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَمْرٍو الْعَطَّارُ بِبَلْخِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْمُودٍ قَالَ حَدَّثَنَا حُمْرَانُ عَنْ مَالِكِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ هِلَالٍ (۲) عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: كُنْتُ رَدِيفَ النَّبِيِّ (صلى الله عليه و آله) فَقَالَ يَا مُعَاذُ هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْعِبَادِ يَقُولُهَا ثَلَاثًا قَالَ قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَغْلَمُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ حَقُّ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ لَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ثُمَّ قَالَ ص هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ قَالَ (عليه السلام) قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَغْلَمُ قَالَ أَنْ لَا يُعَذِّبَهُمْ أَوْ قَالَ أَنْ لَا يُدْخِلَهُمُ النَّارَ.

ص: ۲۶

۱- فی نسخه (د) و (ب) و (و) «المهاجر بن الحسن».

۲- الأسود بن هلال هو المحاربي أبو سلام الكوفي مخضرم ثقة جليل مات سنة أربع و ثمانين كما في التقريب لابن حجر و الخير رواه مسلم عن أبي حصين، عن الأسود عن معاذ.

حدیث کرد ما را ابو علی حسن بن علی بن محمد بن علی بن عمرو طائی رحمه الله در بلخ گفت که حدیث کرد ما را محمد بن محمود گفت که حدیث کرد ما را عمران از مالک بن ابراهیم بن طهمان از حصین از اسود بن هلال از معاذ بن جبل که گفت با پیغمبر (صلی الله علیه و آله) همراه یا ردیف آن حضرت بودم پس فرمود که «ای معاذ آیا میدانی که حق خدای عز و جل بر بندگان چیست و این سخن را سه مرتبه فرمود عرض کردم که خدا و رسولش داناترند و ایشان بهتر میدانند رسول خدا فرمود که حق خدای عز و جل بر بندگان آنست که چیزی را با او شریک نسازند بعد از آن حضرت (علیه السلام) فرمود آیا میدانی حق بندگان بر خدای عز و جل چیست چون این را بجا آورند معاذ گفت که گفتم خدا و رسولش بهتر میدانند فرمود آنست که ایشان را عذاب نکند یا فرمود آنست که ایشان را داخل آتش دوزخ نگرداند».

حدیث ۲۹

۲۹- حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ الْعَسِيكِرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حُمُرَانَ الْقَشِيرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْجَرِيشِ أَحْمَدُ بْنُ عَيْسَى الْكِلَابِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (عليه السلام) سَنَهُ خَمْسِينَ وَمِائَتَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيِّ (عليه السلام) فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ قَالَ عَلِيُّ ع سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ مَا جَزَاءُ مَنْ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلَّا الْجَنَّةُ.

حدیث کرد ما را ابو احمد حسن بن عبد الله بن سعید عسکری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن حمران قشیری گفت که حدیث کرد ما را ابو الجریش احمد بن عیسی کلابی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن اسماعیل بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (علیه السلام) در سال دویست و پنجاهم گفت که حدیث کرد مرا پدرم از پدرش از جدش جعفر بن محمد از پدرش از پدراناش از علی علیهم السلام در شرح قول خدای عز و جل هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ که علی (علیه السلام) فرمود «شنیدم از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) که میفرمود خدای عز و جل فرموده است که جزای کسی که بر او انعام کردم بتوحید چیزی نیست مگر بهشت» و ترجمه آیه اینست که جزای نیکی چیزی نیست مگر نیکی، یعنی البته غیر از آن نباشد.

حدیث ۳۰

۳۰- حَدَّثَنَا الْحَاكِمُ عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو يَزِيدَ بْنُ مَحْبُوبٍ الْمُزَنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عِيسَى الْبِسْطَامِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدِ الْحِذَاءِ عَنْ أَبِي بَشْرِ الْعُبَيْرِيِّ عَنْ حُمْرَانَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ حَقٌّ دَخَلَ الْجَنَّةَ (۱).

حدیث کرد ما را حاکم عبد الحمید بن عبد الرحمن بن حسین گفت که حدیث کرد ما را ابو یزید بن محبوب مزنی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن عیسی بسطامی گفت که حدیث کرد ما را عبد الصمد بن عبد الوارث گفت که حدیث کرد ما را شعبه از خالد حذاء از ابو بشیر عنبری از حمران از عثمان بن عفان گفت که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود که «هر که بمیرد در حالی که بداند خدا حق است داخل بهشت شود.»

۱- أخرجه مسلم في صحيحه ج ۱ ص ۴۱ بإسناده عن خالد الحذاء- الخ».

٣١- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ النَّهْأَوْنَدِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَادِ الْأَنْصَارِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَعْقِبِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ طَلْحَةَ عَنْ أَشْبَاطِ بْنِ نَضِيرٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ بَشِيرًا لَا يُعَذِّبُ اللَّهُ بِالنَّارِ مُوَحَّدًا أَبَدًا وَإِنَّ أَهْلَ التَّوْحِيدِ لَيَسْمَعُونَ فَيَسْمَعُونَ ثُمَّ قَالَ (عليه السلام) إِنَّهُ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِقَوْمٍ سَاءَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا إِلَى النَّارِ فَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا كَيْفَ تَدْخِلُنَا النَّارَ وَقَدْ كُنَّا نُوْحِّدُكَ فِي دَارِ الدُّنْيَا وَكَيْفَ تُحْرِقُ بِالنَّارِ الَّذِينَ نَتَنَّا وَقَدْ نَطَقْتَ بِتَوْحِيدِكَ فِي دَارِ الدُّنْيَا وَكَيْفَ تُحْرِقُ قُلُوبَنَا وَقَدْ عَقَدْتَ عَلَيَّ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَمْ كَيْفَ تُحْرِقُ وُجُوهَنَا وَقَدْ عَفَرْنَاهَا لَكَ فِي التُّرَابِ أَمْ كَيْفَ تُحْرِقُ أَيْدِيَنَا وَقَدْ رَفَعْنَاهَا بِالدُّعَاءِ إِلَيْكَ فَيَقُولُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ عِبَادِي سَاءَتْ أَعْمَالُكُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا فَجَزَاؤُكُمْ نَارُ جَهَنَّمَ فَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا عَفُوكَ أَعْظَمُ أَمْ حَطِيئَتُنَا فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ بَلْ عَفَوِي فَيَقُولُونَ رَحْمَتِكَ أَوْسَعُ أَمْ ذُنُوبُنَا فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ بَلْ رَحْمَتِي فَيَقُولُونَ إِفْرَارُنَا بِتَوْحِيدِكَ أَعْظَمُ أَمْ ذُنُوبُنَا فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ بَلْ إِفْرَارُكُمْ بِتَوْحِيدِي أَعْظَمُ فَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا فَلْيَسْعُنَا عَفُوكَ وَرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسَعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَيَقُولُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ مَلَائِكَتِي وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ لِي بِتَوْحِيدِي وَأَنْ لَا إِلَهَ غَيْرِي وَحَقُّ عَلَيَّ أَنْ لَا أَصْلِي بِالنَّارِ أَهْلَ تَوْحِيدِي أَدْخَلُوا عِبَادِي الْجَنَّةَ.

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد بن احمد بن جعفر بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام گفت که خبر داد مرا علی بن ابراهیم بن هاشم گفت که حدیث کرد مرا ابراهیم بن اسحق نهاوندی از عبد الله بن حماد انصاری از حسین بن یحیی - بن حسین از عمرو بن طلحه از اسباط بن ابی نصر. از عکرمه از ابن عباس که گفت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود «قسم بآن کسی که مرا بحق پیغمبری فرستاده که خدا هرگز هیچ صاحب توحیدی را بآتش دوزخ عذاب نمیفرماید و بدرستی که اهل توحید شفاعت میکنند و شفاعت ایشان قبول می شود» بعد از آن حضرت (علیه السلام) فرمود «که چون روز قیامت شود خدای تبارک و تعالی بفرماید که گروهی را که در دار دنیا کردارهای ایشان بد بوده بسوی آتش دوزخ برند پس ایشان عرض میکنند که ای پروردگار ما چگونه ما را داخل آتش میکنی با آنکه ما در دنیا اقرار بیگانگی تو میکردیم و چگونه زبانهای ما را بآتش میسوزانی با آنکه در دار دنیا بیگانگی تو اقرار کرده و چگونه دلهای ما را میسوزانی با آنکه بر لا-اله الا-انت بسته شده و بآن اعتقاد کرده یا چگونه رویهای ما را میسوزانی با آنکه آنها را از برای تو در خاک مالیده ایم یا چگونه دستهای ما را میسوزانی با آنکه آنها را بدعاء بسوی تو برداشته ایم پس خدای عز و جل میفرماید که ای بندگان من عملهای شما در دار دنیا بد بود و باین سبب جزای شما آتش جهنم است عرض میکنند که ای پروردگار ما عفو و گذشت تو بزرگتر است یا گناه ما خدای عز و جل میفرماید بلکه عفو من عرض میکنند رحمت تو وسیعتر است یا گناهان ما خدای عز و جل میفرماید بلکه رحمت من عرض میکنند که اقرار ما بتوحید تو بزرگتر است یا گناهان ما خدای عز و جل میفرماید بلکه اقرار شما بتوحید من بزرگتر است عرض میکنند که ای پروردگار ما پس باید که عفو و رحمت که هر چیزی را فرا گرفته ما را فرا گیرد خدای عز و جل میفرماید که ای فرشتگان من بعزت و جلال خودم سوگند که هیچ آفریده را نیافریدم که در نزد من دوستتر باشد از کسانی که از برای من بتوحید من اقرار دارند باینکه خدائی غیر از من نیست و سزاوار است بر من که اهل توحیدم را بآتش نسوزانم بندگان مرا داخل بهشت کنید».

۳۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ السُّكْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ الْبُصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه و آله) مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا أَحْسَنَ أَوْ أَسَاءَ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را حسن بن علی سگری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن زکریا جوهری بصری گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن عماره از پدرش از حضرت جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی از پدرش علی بن ابی طالب علیهم السلام که فرمود رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود «هر که بمیرد در حالی که چیزی را با خدا شریک نسازد خواه خوبی نموده باشد و خواه بدی کرده باشد داخل بهشت شود.»

۳۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَ أَبِي أَيُّوبَ قَالَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَ أَفْضَلَ النَّاسِ ذَلِكَ الْيَوْمَ عَمَلًا إِلَّا مَنْ زَادَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم و ابو ایوب که گفتند امام جعفر صادق (علیه السلام) فرمود «که هر که صد مرتبه لا اله الا الله بگوید بهترین مردم باشد در آن روز از روی عمل مگر کسی که زیاد کند و بر صد بيفزاید.»

۳۴- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ هَلَالٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ وُلْدِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه وآله) قَالَ: قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لِمُوسَى يَا مُوسَى لَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَغَامِرِبِهِنَّ وَالْأَرْضِينَ السَّعْبِ فِي كَفِّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فِي كَفِّهِ مَالَتْ بِهِنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد مرا احمد بن هلال از احمد بن صالح از عیسی بن عبد الله که از فرزندان عمر بن علی است از پدرانش از ابو سعید خدری از پیغمبر (صلی الله علیه و آله) که فرمود «خدای جل جلاله به موسی بن عمران فرمود که ای موسی اگر آنکه آسمانها و عمارت کنندگان آنها و زمینهای هفتگانه در پله ترازویی باشد و لا اله الا الله در پله دیگر لا اله الا الله آنها را میل دهد و بر آنها راجع آید».

۳۵- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْعَبْدِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَنْ قَالَ فِي يَوْمٍ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ إِلَهًا وَاحِدًا أَحَدًا صَمَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ خَمْسَةَ وَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَ مَحَا عَنْهُ خَمْسَةَ وَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ سَيِّئَةٍ وَ رَفَعَ لَهُ فِي الْجَنَّةِ خَمْسَةَ وَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ دَرَجَةٍ وَ كَانَ كَمَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ مَرَّةً وَ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ.

ص: ۳۲

۱- لَانَّ الموجودات قائمه بحقيقه التوحيد الذي أجراه الله تعالى عليها كما في الحديث السابع من الباب العاشر و القائم يقصر عن الذي قام به.

حدیث کرد ما را پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از عبد الرحمن بن ابی نجران از عبد العزیز بن عبدی از عمر بن یزید از امام جعفر صادق (علیه السلام) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود «هر که در روزی بگوید که

اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له الها واحدا احدا صمدا لم يتخذ صاحبه و لا ولدا

خدای عز و جل چهل و پنج هزار هزار حسنه از برایش بنویسد و چهل و پنج هزار هزار گناه را از او محو کند و چهل و پنج هزار هزار درجه از برایش بلند گرداند و چون کسی باشد که دوازده مرتبه قرآن را خوانده باشد و خدا در بهشت خانه از برایش بسازد»

۲- باب التوحید و نفی التشبیه

باب دوم در بیان توحید و نفی تشبیه و مراد از نفی تشبیه متصف نبودن آن جناب است بصفات ممکنات و عدم اشتراک با ایشان در حقیقت صفات

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبُرْقِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ وَغَيْرِهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ عَنْ رَجُلٍ سَمَّاهُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّيِّعِيِّ عَنِ الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ قَالَ: خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَ يَوْمًا خُطْبَةً بَعِيدَ الْعَصِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْ حُسْنِ صَفْتِهِ وَمَا ذَكَرَ مِنْ تَعْظِيمِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ فَقُلْتُ لِلْحَارِثِ أَوْ مَا حَفِظْتَهَا قَالَ قَدْ كَتَبْتُهَا فَأَمْلَاهَا عَلَيْنَا مِنْ كِتَابِهِ الْحَمِيدِ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَلَا تَنْفَضُ عَجَائِبُهُ لِأَنَّهُ كُلَّ يَوْمٍ فِي شَأْنٍ مِنْ إِحْدَاثِ بَدِيعٍ لَمْ يَكُنْ (۱)

ص: ۳۳

۱- ای هو تعالی فی کل وقت یوجد فیہ بدیعا من خلقه یكون فی شأن ایجاد ذلك البدیع فالیوم یوم ذلك الموجد البدیع و وقته.

الَّذِي لَمْ يُولَمَدْ فَيَكُونَ فِي الْعِزِّ مُشَارَكًا وَ لَمْ يَلِدْ فَيَكُونَ مَوْرُوثًا هَالِكًا وَ لَمْ يَقَعْ عَلَيْهِ الْأَوْهَامُ فَتَقَدَّرَهُ شَبِيحًا مَائِلًا (١) وَ لَمْ تُدْرِكْهُ الْأَبْصَارُ فَيَكُونَ بَعِيدًا انْتِقَالَهَا حَائِلًا (٢) الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ فِي أَوَّلِيَّتِهِ نَهَائِيَّةٌ وَ لَمَّا فِي آخِرِيَّتِهِ حَيْدٌ وَ لَمَّا غَايَةُ الَّذِي لَمْ يَسْبِقْهُ وَقْتُ وَ لَمْ يَتَقَدَّمْهُ زَمَانٌ وَ لَمْ يَتَعَاوَرَهُ (٣) زِيَادَةٌ وَ لَمْ يُنْقَصْ وَ لَمْ يُوصَفْ بِأَيِّنٍ وَ لَمْ يَمَكَّنْ (٤) الَّذِي بَطَّنَ مِنْ خَفِيَّاتِ الْأُمُورِ وَ ظَهَرَ فِي الْعُقُولِ بِمَا يُرَى فِي خَلْقِهِ مِنْ عَلَامَاتِ التَّدْبِيرِ الَّذِي سُئِلَتِ الْأَنْبِيَاءُ عَنْهُ فَلَمْ تَصِفْهُ بِحَدٍّ وَ لَمْ يَنْقُصْ (٥)

ص: ٣٤

١- في نسخه (ج) «مماثلاً».

٢- أى فيكون تعالى بعد انتقال الابصار متحولاً- متغيراً عن حاله التي كان عليها من المقابله و الوضع الخاص و المحاذاه للابصار، و بعض الأفاضل قرأ بضم الأول على أن يكون مصدرًا لبعده و يبعد و فسر الحائل بالحاجز أى فيكون بعد انتقال الابصار حاجزاً من رؤيته تعالى، و بعضهم قرأ خائلاً بالخاء المعجمه أى متمثلاً فى القوه المتخيله.

٣- تعاور القوم الشئ ء: تعاطوه و تداولوه. و التعاور: الورود على التناوب.

٤- فى الكافى فى باب جوامع التوحيد و فى البحار فى الصفحه ٢٦٥ من الجزء الرابع من الطبعه الحديثه و فى نسخه (ط) و (ن) «و» لم يوصف بأين و لا- بما و لا- بمكان» أى ليست له ماهيه وراء حقيقه الوجود حتى يسأل بما هو و يجاب بما هو، و المراد بها الماهيه بالمعنى الأخص المقابل للوجود، و أمّا الماهيه بالمعنى الأعمّ فلا شئ ء بدونها كما أثبتها له الإمام الصادق عليه السلام فى جواب السائل بقوله: «لا يثبت الشئ ء إلا بإنيه و مائه» فى الحديث الأول من الباب السادس و الثلاثين.

٥- الظاهر أن المراد بالحد و النقص ما هو اصطلاح عليه أهل الميزان فى باب الحد و الرسم، و يحتمل أن يكون المراد بالحد التحدد بالحدود الجسمانيه و غيرها و بالنقص الأوصاف الموجهه للنقص، و فى نسخه (ج) «و لا ببعض» أى التركب و التبعض، و كل ذلك منفى عنه تعالى لا يوصف به.

بَلْ وَصَفْتَهُ بِأَفْعَالِهِ وَ دَلَّتْ عَلَيْهِ بآيَاتِهِ (١) وَ لَا تَسِدُّ تَطْيِيعُ عُقُولُ الْمُتَفَكِّرِينَ جِحْدَهُ لِأَنَّ مَنْ كَانَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ فِطْرَتَهُ وَ مَا فِيهِنَّ وَ مَا بَيْنَهُنَّ وَ هُوَ الصَّانِعُ لَهُنَّ فَلَا مَدْفَعَ لِقُدْرَتِهِ (٢) الَّذِي بَانَ مِنَ الْخَلْقِ فَلَا شَيْءَ كَمِثْلِهِ الَّذِي خَلَقَ الْخَلْقَ لِعِبَادَتِهِ (٣)

ص: ٣٥

١- كما قال الخليل: «ربى الذى يحيى و يميت»، و قال الكلبيم فى جواب فرعون حيث قال: «و ما ربّ العالمين: ربّ السماوات و الأرض و ما بينهما ان كنتم موقنين» و قال المسيح: «ان الله ربي و ربكم فاعبدوه هذا صراط مستقيم» و كما قال رسول الله صلى الله عليه و آله بلسان الوحي فى القرآن من آيات كثيره فى ذلك، و أبلغ ما أجيب فى هذا المقام ما قاله الامام الصادق عليه السلام فى جواب الزنديق الذى سأله عنه: «هو شىء بخلاف الأشياء ارجع بقولى شىء الى اثبات معنى و أنه شىء بحقيقه الشئيه» و يأتى هذا فى الحديث الأول من الباب السادس و الثلاثين.

٢- المراد به الاعتقادى الذى يرجع الى معنى الجحد و الإنكار، أى فلا منكر لقدرته مع ظهور آثارها فى السماوات و الأرض، أو الدفع الفعلى، أى لا- يمانعه و لا- يدافعه أحد فى قدرته لا- ين كل ما سواه مفطور مخلوق له، و الأول أنسب بما قبله، و فى نسخه (ط) و (ن) «فلا مدافع لقدرته».

٣- ليست العباده الغايه النهائيه بل هى غايه قريبه، و النهائيه هى ما تترتب على العباده و هى القرار فى جوار رحمته تعالى على ما نطق به التنزيل حيث قال تعالى: «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» على ما فسرت الآيه فى الحديث العاشر من الباب الثانى و الستين.

وَأَقْدَرَهُمْ عَلَى طَاعَتِهِ بِمَا جَعَلَ فِيهِمْ وَطَعَّ عُدْرَهُمْ بِالْحُجَجِ فَعَنْ بَيْنِهِ هَلَكٌ مِنْ هَلَكٍ وَ عَنِ بَيْنِهِ نَجَا مِنْ نَجَا وَ لِلَّهِ الْفَضْلُ مُبْدِئًا وَ مُعِيدًا ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ وَ لَهُ الْحَمْدُ افْتَتِحَ الْكِتَابُ بِالْحَمْدِ لِنَفْسِهِ وَ خَتَمَ أَمْرَ الدُّنْيَا وَ مَجِيءَ الْآخِرَةِ بِالْحَمْدِ لِنَفْسِهِ - فَقَالَ وَ قَضَى بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ - .. وَ قِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١) الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّابِسِ الْكِبْرِيَاءِ بِلَا تَجَسُّدٍ وَ الْمُزْتَدِي بِالْجَلَالِ بِلَا تَمَثُّلٍ وَ الْمُسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ بِلَا زَوَالٍ وَ الْمُتَعَالَى عَنِ الْخَلْقِ بِلَا تَبَاعُدٍ مِنْهُمْ الْقَرِيبِ مِنْهُمْ بِلَا مَلَامَسَةٍ مِنْهُمْ لَيْسَ لَهُ حَيْدٌ يَنْتَهِي إِلَى حَيْدِهِ وَ لَا لَهُ مِثْلٌ فَيَعْرِفُ بِمِثْلِهِ ذَلٌّ مِنْ تَحَيَّرَ غَيْرُهُ وَ صَغُرَ مَنْ تَكَبَّرَ دُونَهُ وَ تَوَاضَعَتِ الْأَشْيَاءُ لِعَظَمَتِهِ وَ انْقَادَتْ لِسُلْطَانِهِ وَ عَزَّتْ وَ كَلَّتْ عَنْ إِذْرَاكِهِ طُرُوفُ الْعُيُونِ وَ قَصُرَتْ دُونَ بُلُوغِ صِفَتِهِ أَوْهَامُ الْخَلَائِقِ الْأَوَّلِ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ وَ الْآخِرِ بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَا يَعْدِلُهُ شَيْءٌ الظَّاهِرِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ بِالْقَهْرِ لَهُ وَ الْمُشَاهِدِ لِجَمِيعِ الْأَمَاكِنِ بِلَا انْتِقَالٍ إِلَيْهَا وَ لَا تَلْمِسُهُ لَأَمْسُهُ وَ لَا تَحُسُّهُ حَاسَهُ - وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهُ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ أَتَقَرَّنَ مَا أَرَادَ خَلْقَهُ مِنَ الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا بِلَا مِثَالٍ سَبَقَ إِلَيْهِ وَ لَا لُغُوبٍ دَخَلَ عَلَيْهِ فِي خَلْقِ مَا خَلَقَ لَعَدِيهِ ابْتِدَاءً مِمَّا أَرَادَ ابْتِدَاءً وَ أَنْشَأَ مَا أَرَادَ ابْتِدَاءً عَلَى مَا أَرَادَهُ مِنَ الثَّقَلَيْنِ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لِيَتَعَرَّفَ بِذَلِكَ رَبُّوبِيَّتَهُ وَ تَمَكَّنَ فِيهِمْ طَوَاعِيَّتَهُ نَحْمِيدُهُ بِجَمِيعِ مَحَامِدِهِ كُلِّهَا عَلَى جَمِيعِ نِعَمَائِهِ كُلِّهَا وَ نَسْتَهْدِيهِ لِمَرَاثِدِ أُمُورِنَا وَ نَعُوذُ بِهِ مِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا وَ نَسْتَعْفِرُهُ لِلذُّنُوبِ الَّتِي سَلَفَتْ مِنَّا وَ نَشْهَدُ أَنْ لَمَّا إِلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ بَعَثَهُ بِالْحَقِّ دَالًّا عَلَيْهِ وَ هَادِيًّا إِلَيْهِ فَهَدَانَا بِهِ مِنَ الضَّلَالَةِ وَ اسْتِنْفَذَانَا بِهِ مِنَ الْجَهَالَةِ - مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا وَ نَالَ ثَوَابًا كَرِيمًا - وَ مَنْ يَعُصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا وَ اسْتَحَقَّ عَذَابًا أَلِيمًا فَانْجِعُوا (٢)

ص: ٣٦

١- الزمر: ٧٥.

٢- الانجاء: الافلاح، أو هو ثلاثي من النجعه بمعنى طلب الكلاء من موضعه، أى فاطلبوا بذلك ما ينفعكم لتعيش الآخره كما ينفع الكلاء لتعيش الدنيا.

بِمَا يَحِقُّ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِخْلَاصِ النَّصِيحَةِ وَحُسْنِ الْمُؤَازَرَةِ وَأَعِينُوا أَنْفُسَكُمْ بِلُزُومِ الطَّرِيقَةِ الْمُسْتَقِيمَةِ وَهَجْرِ الْأُمُورِ الْمَكْرُوهَةِ وَتَعَاطُوا الْحَقَّ بَيْنَكُمْ وَتَعَاوَنُوا عَلَيْهِ وَخُذُوا عَلَى يَدَيْ الظَّالِمِ السَّفِيهِ مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاعْرِفُوا لِذَوِي الْفَضْلِ فَضْلَهُمْ عَصَمَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِالْهُدَى وَتَبَتْنَا وَإِيَّاكُمْ عَلَى التَّقْوَى وَاسْتَغْفِرُ اللَّهُ لِي وَلَكُمْ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ابی عبد الله از پدرش محمد خالد برقی از احمد بن نصر و غیر او از عمر و بن ثابت از مردی که او را نام برده از ابو اسحق سیبسی از حارث اعور که گفت روزی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات اله علیه بعد از نماز عصر خطبه اداء فرمود و مردم از حسن وصف کردن آن حضرت و آنچه را که ذکر فرمود از تعظیم خدای جل جلاله تعجب کردند ابو اسحق گفت که بحارث گفتم آیا تو آن خطبه را حفظ نکردی گفت که آن را نوشته ام پس آن را از روی نوشته خویش بر ما خواند و ما نوشتیم و آن خطبه اینست «که حمد از برای خدائست که نیمیرد و عجائب و غرائبش تمام نمیشود و بآخر نمیرسد زیرا که آن جناب هر روز و هر زمان در کاریست از بدید آوردن تازه ای که پیش از آن نبوده آنکه زاده نشد تا در عزت با کسی شرکت کند و نژاد تا از او میراث برده شود و هلاک و نابود گردد خیالها بر او واقع نمیشوند تا اینکه او را شبحی ایستاده فرض کنند و شبح کالبد و تن را گویند و نیز سیاهی که از دور زند و دیدهها او را در نیابد تا آنکه بعد از انتقال آنها از وی متغیر گردد و منقلب شود از حالتی که در نزد دیدن داشت و آن محاذاه و مقابله است و بعضی از علماء حائل را که بمتغیر تفسیر شد حائل بخاء ثخذ ضبط کرده و بصاحب خیال و صورت متمثل از مدرک تفسیر نموده اند تتمه حدیث آنکه در اولیتش نهایی نیست چه عدم وجود ازلی را پیشی نگرفته و زمانی بر او تقدم نجسته و آخریتش را اندازه و غایتی نه چه نیستی بهستی ازلی راه ندارد آنکه وقتی بر او سبقت نگرفته و زمانی بر او تقدم نجسته و زیاده و نقصان بر سیل تناول و تبادل او را فرا نگرفته اند که گاهی این بر او وارد شود و گاهی آن و او را وصف نمیتوان کرد که در کجا است و نه بمکانی که جای معینی از برایش قرار دهند آنکه باطن امور پوشیده را ادراک نموده و علمش در آن نفوذ فرموده تا بامور ظاهره چه رسد و بعضی گفته اند که احتمال دارد که مراد از آنها مجردات باشد باین معنی که آن جناب از مجردات پوشیده و پنهانست تا بمادیات چه رسد و در عقول کمال ظهور دارد بواسطه آنچه در خلقش دیده می شود از علامات تدبیر آنکه پیغمبران را از او سؤال کردند پس او را بحد و حرکت یا بعض یا نقصان وصف نکردند بلکه او را بکردار نیکی که دارد وصف فرمودند و آیات و علامات آن جناب بر او دلالت نمودند عقلهای صاحبان اندیشه نمیتوانند که او را انکار نمایند زیرا که هر که در آسمانها و زمین و آنچه در اینها و آنچه در میانه اینها است همه آفرینش او است و او است صانع اینها که همه اینها را آفریده پس چیزی نیست که قدرتش را دفع نماید آنکه از خلق بوساطت عدم مشابعت دور شده پس چیزی مانند او نیست و آنکه خلق را برای عبادت و بندگی خویش آفریده و ایشان را بر طاعتش توانائی داده بسبب آنچه در ایشان قرار داده از شرائط تکلیف مانند عقل و علم و غیر آن چون قدرت و استطاعت و به حجت ها عذر و بهانه ایشان را. قطع فرموده پس از روی حجتی ظاهر هلاک شد هر که هلاک شد و از روی گواه نجات یافت هر که نجات یافت و از برای خدای تعالی است فضل و احسان در حال ایجاد و اعاده ایشان بعد از فناء در دنیا و آخرت و بعد از اینها بدرستی که خدا و اوراست حمد کتاب خود را بحمد خود گشوده یا بآن مطلع آغاز نموده و امر دنیا و آمدن آخرت را بحمد ذات مقدس خود ختم فرموده و در کافی بجای آمدن آخرت آبله آخرت است که مراد از آن شدت و

مصیبت است.

ص: ۳۷

و فرموده که وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ یعنی و حکم کرده شود که خدای تعالی حکم کند میان بندگان خود براستی و هر کس را به مقام و منزلی که در خور حال او باشد از بهشت و دوزخ فرود آورد و گفته شود یعنی مؤمنان میگویند که سپاس از برای خداست که پروردگار عالمیانست بر حکم کردن او میان ما بحق و فرود آوردن هر یک از ما بمنزلی که فراخور حال و در خور اعمال اوست بنا بر بعضی از تفاسیر بعد از آن حضرت فرمود که حمد از برای خدا است که بزرگواری و پادشاهی را در پوشیده بی آنکه صاحب تن باشد و جلال و بزرگی را ردای خود ساخته بدون آنکه مانند چیزی از جسمانیات باشد و بر عرش مملکت خویش مستولی است بدون زوالی که باو رو آورد و بر خلائق برتری دارد اما بی آنکه ایشان از آن جناب دور باشند یا آن جناب ایشان را سوده و لمس نموده باشد و آن جناب را حدی نیست که بآن حد و اندازه منتهی شود و به پایان رسد و او را مانند و نظیری نه تا بماند خویش شناخته شود هر که از خدا یا غیر از خدا تجبر کرد و جبروت را بخود بست خوار و بیمقدار گردید و هر که غیر از آن جناب اظهار بزرگی نمود کوچک شد همه چیز بجهت عظمتش فروتنی نمودند و از برای سلطنت و عزتش طریقه انقیاد را پیموندند چشمهائی که بکرانه مینگرند از دریافتش کلال بهم رسانیده اند و خیالات خلائق بصفتش نرسیده ایستاده اند آنکه اول و پیش از هر چیزی است و آخر است و بعد از هر چیز و چیزی با او برابری نمیکند و بر همه چیز غالب است بواسطه غلبه و قهری که بر وجود و فنای آنها دارد و همه مکانها را مشاهده میکند یا در آنها مشاهده می نماید و در آنها حضور دارد بی آنکه بسوی آنها منتقل شود هیچ صاحب لمسی او را لمس نکند و هیچ حاسه او را در نیابد وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ و اوست آنکه در آسمان خدا است و در زمین خدا است و اوست راستکار و درست کردار در تدبیر امر خلائق و دانا به مصالح ایشان محکم ساخته آنچه را که آفریدنش را خواسته و از همه چیزها و لیکن نه بواسطه مثالی که پیشی گرفته باشد بسوی آن و بعضی گفته اند که مراد از مثال صورت علمیه است یعنی خلق فرموده آنچه را که اراده نموده اند بصورت علمیه زائده که بسوی مراد پیشی گرفته باشد چه علم آن جناب انفعالی نیست و ماندگی و ملالی بر او داخل نشده در آفریدن آنچه آفریده در نزد خویش و مراد از آن مانند عرش و کرسی است تا بغیر اینها چه رسد و احتمال دارد که مراد جمیع آفریدگان باشد و آخر کلام بجهت سجع زیاد شده باشد ابتداء فرمود بآنچه ابتدای بآن را اراده نموده و موجود ساخت آنچه ایجاد آن را خواست بر وفق اراده کامله و حکمت بالغه از دو گروه سنگین و عظیم القدر که جن و انس اند تا اینکه بسبب این آفرینش پروردگاری او را بشناسند و فرمانبرداری او در ایشان جای گیرد ستایش میکنم آن جناب را بهمه ستایشها که یکی از آن بیرون نباشد و بر تمام نعمتهای او بوضعی که فردی از آن از یاد نرود و از آن جناب خواهش مینمائیم که ما را براههای راست که بامور مطلوبه ما که مراد از آن معارف و احکام و اخلاق است میرساند هدایت فرماید و از بدیهای اعمال خود باو پناه میبریم و بجهت گناہانی که از ما پیش از این سر زده از وی طلب آموزش میکنیم و توبه مینمائیم و گواهی میدهیم که خدائی نیست مگر خدای تعالی و آنکه محمد بنده و رسول او است که او را بحق و راستی به پیغمبری فرستاده تا بر او دلالت نماید و همه را بسوی او هدایت فرماید پس بوساطت آن حضرت ما را از ضلالت هدایت فرموده از گمراهی براه رسانیده و بسبب او ما را از جهالت و نادانی خلاصی داد و رهانید هر که خدا و رسول او را فرمان برداری کند بحقیقت که رستگاری یافته رستگاری بزرگ و بثواب عظیمی رسیده و هر که خدا و رسول او را نافرمانی نماید زیان کرده و زبانی هویدا و سزاوار عذابی دردناک یا درد آورنده شده پس مبالغه نمائید در جا آوردن آنچه بر شما واجب و لازم است از شنیدن و قبول کردن و فرمان بردن و خیرخواهی را پاک و پاکیزه نمودن بوضعی که شائبه غش و خیانت در آن نباشد و بار سنگین را از دوش یک دیگر برداشتن و بدوش خود گرفتن بطور خوشی که هیچ دلتنگی و منت در آن نباشد و خویش را بر نفس های خودیاری دهید بملازمت راه راست که از آن دست بر

ندارید و بدوری کردن از امور ناخوش که پیرامون نگردید و حق را در میان خویش جاری سازید و فرا گیرید و بر آن یک دیگر را یاری کنید و دستهای ظالم بی عقل را بگیرید و آن را از سر مظلوم کوتاه کنید و امر بمعروف و نهی از منکر را بعمل آورید و فضل صاحبان فضل را بشناسید خدا ما و شما را بسبب هدایت از بدیها نگاه دارد و ما و شما را بر پرهیزکاری ثابت بدارد و از خدا طلب امرزش میکنم از برای خود و شما»

ص: ۳۸

٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْكَاتِبُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادِ الْقَلْزَمِيِّ (١) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي زِيَادِ الْجَدِّيِّ صَاحِبِ الصَّلَاةِ بِجَدَّةٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَاعَ يَتَكَلَّمُ بِهَذَا الْكَلَامِ عِنْدَ الْمَأْمُونِ فِي التَّوْحِيدِ قَالَ ابْنُ أَبِي زِيَادٍ وَرَوَاهُ لِي أَيْضًا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَلَوِيُّ مَوْلَى لَهُمْ وَحَالًا لِبَعْضِهِمْ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَيُّوبَ الْعَلَوِيِّ - أَنَّ الْمَأْمُونَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَسْتَعْمَلَ الرِّضَاعَ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ جَمَعَ بَيْنِي هَاشِمٍ فَقَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْتَعْمَلَ الرِّضَاعَ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ مِنْ بَعْدِي فَحَسَدَهُ بَنُو هَاشِمٍ وَقَالُوا أ تَوْلَى رَجُلًا جَاهِلًا لَيْسَ لَهُ بَصَرٌ (٢) بِتَدْبِيرِ الْخِلَافَةِ فَأَبْعَثَ إِلَيْهِ رَجُلًا يَأْتِنَا فَتَرَى مِنْ جَهْلِهِ مَا يَسْتَدِلُّ بِهِ عَلَيْهِ فَبَعَثَ إِلَيْهِ فَاتَاهُ فَقَالَ لَهُ بَنُو هَاشِمٍ يَا أَبَا الْحَسَنِ اضْمِعْ الْمُنْبَرِ وَانْصِبْ لَنَا عِلْمًا (٣) نَعْبُدُ اللَّهَ عَلَيْهِ فَضِيْعَ عِدَعِ الْمُنْبَرِ فَفَعَدَ مَلِيًّا لَا يَتَكَلَّمُ مُطَرِّقًا ثُمَّ انْتَفَضَ انْتِفَاضَهُ (٤) وَاسْتَوَى قَائِمًا وَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى نَبِيِّهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ ثُمَّ قَالَ أَوَّلُ عِبَادَةِ اللَّهِ مَعْرِفَتُهُ وَ أَضَلُّ مَعْرِفَةِ اللَّهِ تَوْحِيدُهُ وَ نِظَامُ تَوْحِيدِ اللَّهِ نَفْيُ الصِّفَاتِ عَنْهُ (٥)

ص: ٣٩

- ١- في نسخة (ب) و (و) و حاشيه (ط) «محمد بن زياد القلمزي» بتقديم الميم على الزاي، و في (د) «العلوي»، و في (ج) «العامري» و في عيون أخبار الرضا عليه السلام «القلوني» و في نسخة منه «العرزمي» و لم أجده. (*) كذا.
- ٢- و هكذا في العيون و في نسخة (ب) و (و) و (د) «ليس له بصيره».
- ٣- بالفتحتين، و يحتمل كسر الأول و سكون الثاني.
- ٤- نقض الثوب: حركه لينتفض، و نقض المكان نظر جميع ما فيه حتى يتعرفه. و نقض الطريق تتبعها.
- ٥- هذا الكلام كثير الدور في كلمات ائمتنا سلام الله عليهم، و المراد به انه تعالى ليس له صفة مغايره لذاته بالحقيقه بل ذاته المتعالیه نفس كل صفة ذاته كما يأتي التصريح به في بعض الأخبار في باب العلم و باب صفات الذات خلافا للاشاعره حيث قالوا: «ان كل مفهوم من مفاهيم الصفات الذاتيه كالعلم و القدره له حقيقه مغايره لحقيقه الذات»، و في بعض كلماتهم عليهم السلام يمكن تفسير نفى الصفات بنفى الوصف كما نزه نفسه تعالى في الكتاب عن وصف الواصفين.

لِشَهَادَةِ الْعُقُولِ أَنَّ كُلَّ صِفَةٍ وَ مَوْصُوفٍ مَخْلُوقٌ (١) وَ شَهَادَةِ كُلِّ مَخْلُوقٍ أَنَّ لَهُ خَالِقًا لَيْسَ بِصِفَةٍ وَ لَا مَوْصُوفٍ وَ شَهَادَةِ كُلِّ صِفَةٍ وَ مَوْصُوفٍ بِالِاقْتِرَانِ وَ شَهَادَةِ الْاِقْتِرَانِ بِالْحَدَثِ وَ شَهَادَةِ الْحَدَثِ بِالِامْتِنَاعِ مِنَ الْأَزْلِ الْمُمْتَنِعِ مِنَ الْحَدَثِ فَلَيْسَ اللَّهُ عَرَفَ مَنْ عَرَفَ بِالتَّشْبِيهِ ذَاتَهُ وَ لَا إِيَّاهُ وَ حَدَّ مِنْ اِكْتِنَاهُ (٢) وَ لَا حَقِيقَتَهُ أَصَابَ مَنْ مَثَلَهُ وَ لَا بِهِ صَدَّقَ مَنْ نَهَاهُ (٣) وَ لَا صَمَدَ صَمَدَهُ مَنْ أَشَارَ إِلَيْهِ (٤) وَ لَمَّا إِيَّاهُ عَنَى مَنْ شَبَّهَهُ وَ لَا لَهُ تَدَلَّلَ مِنْ بَعْضِهِ وَ لَا إِيَّاهُ أَرَادَ مَنْ تَوَهَّمَهُ كُلُّ مَعْرُوفٍ بِنَفْسِهِ مَصْنُوعٌ (٥) وَ كُلُّ قَائِمٍ فِي سِوَاهُ مَعْلُوفٌ - بِصُنْعِ اللَّهِ يُسْتَدَلُّ عَلَيْهِ وَ بِالْعُقُولِ يُعْتَقَدُ مَعْرِفَتُهُ وَ بِالْفِطْرَةِ تَثْبُتُ حُجَّتُهُ (٦)

ص: ٤٠

- ١- أى كل مركب من الصفه و الموصوف.
- ٢- الاكتناه طلب الكنه، فان من طلب كنهه تعالى لم يوحده بل جعله مثلا للممكنات التى يمكن اكتناهاها.
- ٣- التنبيه جعل الشىء ذا نهايه بحسب الاعتقاد او الخارج.
- ٤- أى لا قصد نحوه و لم يتوجه إليه بل توجه الى موجود آخر لانه أينما تولوا فثم وجه الله، فليس له جهه خاصه حتى يشار إليه فى تلك الجهه.
- ٥- أى كل ما عرف بذاته و تصور ماهيته فهو مصنوع، و هذا لا ينافى قول أمير المؤمنين عليه السلام: «يا من دل على ذاته بذاته» و لا- قول الصادق عليه السلام: «اعرفوا الله بالله» لانه معنى ذلك انه ليس فى الوجود سبب لمعرفه الله تعالى الا الله لان الكل ينتهى إليه، فالباء هنا للإلصاق و المصاحبه اى كل معروف بلصوق ذاته و مائتته و مصاحبته لذات العارف بحيث احاط به ادراكا فهو مصنوع، و هنالك للسببيه.
- ٦- أى لو لا الفطره التى فطر الناس عليها لم تنفع دلالة الأدله و حججه الحجج.

خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ حِجَابٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ (١) وَ مُبَايَنَةٌ إِيَّاهُمْ مُفَارَقَتُهُ إِيَّتَهُمْ وَ إِيْتِدَاؤُهُ إِيَّاهُمْ دَلِيلُهُمْ عَلَى أَنْ لَا إِيْتِدَاءَ لَهُ لِعَجْزِ كُلِّ مُبْتَدَأٍ عَنِ إِيْتِدَاءِ غَيْرِهِ وَ أَدْوُهُ إِيَّاهُمْ دَلِيلٌ عَلَى أَنْ لَمَّا أَدَاهُ فِيهِ لِشَهَادَةِ الْمَادَّاتِ بِفَاقِهِ الْمُتَأَدِّينَ (٢) وَ أَسْمَاؤُهُ تَغْيِيرٌ وَ أَعْمَالُهُ تَفْهِيمٌ وَ ذَاتُهُ حَقِيقَةٌ وَ كُنْهَةٌ تَفْرِيقٌ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ وَ غُبُورُهُ تَحْدِيدٌ لِمَا سِوَاهُ (٣)

ص: ٤١

١- «خلق الله» على صيغه المصدر مبتدأ مضاف الى فاعله و الخلق مفعوله، و حجاب خبر له. و فى نسخه (ب) و (و) و (د) «خلق الله- الخ»، و الكلام فى الحجاب بينه و بين خلقه طويل عريض عميق لا يسعه التعليق و فى كثير من أحاديث هذا الكتاب مذكور بيانات مختلفه فليراجع.

٢- ادوه على وزان فلس مصدر جعلى من الاداه مضاف إليه تعالى، اى جعله اياهم ذوى ادوات و آلات فى ادراكاتهم و افعالهم، و كذا ادوته بزياده التاء فى نسخه (و) و (د) و (ب) و (ج). و المتأدين أيضا من هذه ماده جمع لاسم الفاعل من باب التفعّل اى من يستعمل الادوات فى أموره، و أمّا ادواؤه على صيغه المصدر من باب الافعال كما فى نسخه (ط) و (ن) و كذا «المادين» على صيغه اسم الفاعل من مد يمد كما فى نسخه (ج) و (ط) و (ن) فخطأ من النسخ لعدم توافق ماده فى الموضوعين و عدم تناسب المعنى. و فى العيون «و ادواؤه اياهم دليلهم على أن لا- أداه فيه لشهاده الادوات بفاقه المؤدين» و هكذا فى تحف العقول فى خطبه لأمير المؤمنين عليه السلام الا أن فيه «و ايداؤه اياهم شاهد على أن لا أداه فيه».

٣- بالباء الموحد مصدر بمعنى البقاء اى بقاءه الملازم لعدم محدوديته محدد لما سواه، و فى نسخه (ج) و (ط) و (و) بالياء المشناه و على هذا فهو مصدر بمعنى المغايره لا جمع الغير، و فى نسخه (د) و (ب) «و غبوره تجديد لما سواه» بالجيم اى قدمه يوجب حدوث ما سواه.

فَقَدْ جَهِلَ اللَّهُ مِنْ اسْتَوْصَفَهُ وَقَدْ تَعَدَّاهُ مِنْ اشْتَمَلَهُ (١) وَقَدْ أَخْطَأَهُ مِنْ اِكْتَنَّهُ وَمَنْ قَالَ كَيْفَ فَقَدْ شَبَّهَهُ وَمَنْ قَالَ لِمَ فَقَدْ عَلَّلَهُ وَمَنْ قَالَ مَتَى فَقَدْ وَقَّتَهُ- وَمَنْ قَالَ فِيمَ فَقَدْ ضَمَّنَهُ وَمَنْ قَالَ إِلَامَ فَقَدْ نَهَاهُ وَمَنْ قَالَ حَتَّامَ فَقَدْ عَيَّاهُ وَمَنْ عَيَّاهُ (٢) فَقَدْ غَايَاهُ وَمَنْ غَايَاهُ فَقَدْ جَزَّاهُ وَمَنْ جَزَّاهُ فَقَدْ وَصَفَهُ وَمَنْ وَصَفَهُ فَقَدْ أَلْحَدَ فِيهِ لَا يَتَغَيَّرُ اللَّهُ بِانْغِيَارِ الْمَخْلُوقِ كَمَا لَا يَتَحَدَّدُ بِتَحْدِيدِ الْمَحْدُودِ أَحَدٌ لَمَّا بَتَّأَوِيلِ عَيْدٍ ظَاهِرٌ لَمَّا بَتَّأَوِيلِ الْمُبَاشَرَةِ مُتَّجِلٌ لَا بِاسْتِهْلَالِ رُؤْيِهِ بَاطِنٌ لَا بِمُزَانِلِهِ مُبَايِنٌ لَا بِمَسَافِهِ قَرِيبٌ لَا بِمِدَانِهِ لَطِيفٌ لَا بِتَجَسُّمِ مَوْجُودٍ لَمَّا بَعِيدٍ عَيْدٍ فَاعْتَلَّ لَا بِاضْطِرَارٍ مُقَدَّرٌ لَا بِحَوْلِ فِكْرِهِ (٣) مِدْبَرٌ لَمَّا بِحَرَكَهِ مُرِيدٌ لَمَّا بِهَمَامِهِ شَاءٌ لَا بِهَمِّهِ مُدْرِكٌ لَا بِمِجْسَمِهِ (٤) سَمِيعٌ لَا بِأَلِهِ بَصِيرٌ لَا بِأَدَاةٍ لَا تَصْحَبُهُ الْأَوْقَاتُ وَلَا تَضْمَنُهُ الْأَمَاكِنُ وَلَا تَأْخُذُهُ السَّنَاتُ (٥)

ص: ٤٢

- ١- الاشتمال هو الإحاطة، أى من أحاط بشىء تصور أو توهم انه الله تعالى فقد تجاوز عن مطلوبه، و فى نسخه (ب) و(د) «أشمله» من باب الافعال.
- ٢- أى من توهم انه تعالى ذو نهايات و سأل عن حدوده و نهاياته فقد جعل له غايات ينتهى إليها، و من جعل له غايات فقد جعل المغاياه بينه و بين غيره بجعل الحد المشترك بينهما، و من جعله كذلك فقد جعله ذا اجزاء، و من توهمه كذلك فقد وصفه بصفه المخلوق و من وصفه بها فقد ألحد فيه، و الالحد هو الطعن فى امر من أمور الدين بالقول المخالف للحق المستلزم للكفر.
- ٣- أى بقوه الفكره، و فى نسخه (د) و(ن) بالجيم.
- ٤- المجسمه: آله الجس.
- ٥- جمع السنه و هى النعاس، و فى حاشيه نسخه (ب) و(د) «السبات» بالباء الموحده على وزن الغراب و هو النوم، أو أوله او الراحه من الحركات فيه.

وَلَا تُحَدِّدُ الصِّفَاتُ وَلَا تُقَيِّدُهُ الْأَدَوَاتُ (١) سَبَقَ الْأَوْقَاتَ كَوْنُهُ وَالْعَدَمَ وَجُودَهُ وَالْإِتِّدَاءَ أَزْلُهُ بِتَشْعِيرِهِ الْمَشَاعِرَ عُرِفَ أَنْ لَا مَشْعَرَ لَهُ (٢) وَبِتَجْهِيرِهِ الْجَوَاهِرَ عُرِفَ أَنْ لَا جَوْهَرَ لَهُ وَبِمُضَادَّتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرِفَ أَنْ لَا ضِدَّ لَهُ وَبِمُقَارَنَتِهِ بَيْنَ الْأُمُورِ عُرِفَ أَنْ لَا قَرِينَ لَهُ ضَادًّا النَّورَ بِالظُّلْمَةِ وَالْجَلَاءَ بِالْبُهْمِ وَالْجَسُوَ بِالْبَلْبَلِ (٣) وَالصَّرْدَ بِالْحُرُورِ مُؤَلَّفٌ بَيْنَ مُتَعَادِلَاتِهَا مُفَرَّقٌ بَيْنَ مُتِدَانِيَّاتِهَا دَالٌّ بِتَفْرِيقِهَا عَلَى مُفَرَّقِهَا وَبِتَأْلِيْفِهَا عَلَى مُؤَلَّفِهَا ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ - لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (٤) فَفَرَّقَ بِهَا بَيْنَ قَبْلِ وَ بَعْدِ - لِيُعْلَمَ أَنْ لَا قَبْلَ لَهُ وَلَا بَعْدَ شَاهِدَهُ بِغَرَائِزِهَا أَنْ لَا غَرِيزَةَ لِمُعَرِّزِهَا دَالٌّ بِتَفَاوُثِهَا أَنْ لَا تَفَاوُثَ لِمُفَاوِثِهَا (٥) مُخْبِرَةٌ بِتَوْقِيتِهَا أَنْ لَا وَقْتَ لِمَوْقِيتِهَا حَجَبَ بَعْضُهَا عَنْ بَعْضٍ لِيُعْلَمَ أَنْ لَا حِجَابَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا غَيْرُهَا (٦)

ص: ٤٣

١- في نسخه (ط) «و لا تفيده الادوات» من الافاده.

٢- لعلو الصانع عن مرتبه ذات المصنوع و كذا فيما يشابه هذه من الفقرات الآتية.

٣- جسا يجسو جسوا: ييس و صلب.

٤- الذاريات: ٤٩، والآيه اما استشهاد للمضاده فالمعنى: و من كل شىء خلقنا ضدين كالمثله المذكوره بخلافه تعالى فانه لا ضد له، أو استشهاد للمقارنه فالمعنى: و من كل شىء خلقنا قرينين فان كل شىء له قرين من سنخه أو ممّا يناسبه بخلاف الحق تعالى، و الأول أظهر بحسب الكلام هنا، و الثانى أولى بحسب الآيات المذكور فيها لفظ الزوجين.

٥- اثبات التفاوت هنا لا ينافى قوله تعالى: «ما ترى فى خلقِ الرّحمنِ منْ تَفَاوُثٍ» لان ما فى الآيه بمعنى عدم التناسب.

٦- فى نسخه (ط) و(ن) و فى البحار: «من غيرها».

لَهُ مَعْنَى الرَّبُّوبِيَّةِ إِذْ لَمَّا مَرْبُوبٌ (١) وَ حَقِيقَةُ الْإِلَهِيَّةِ إِذْ لَمْ يَلَوْهُ (٢) وَ مَعْنَى الْعَالِمِ وَ لَمَّا مَعْلُومٌ وَ مَعْنَى الْخَالِقِ وَ لَمْ يَخْلُقْ وَ تَأْوِيلُ السَّمْعِ وَ لَمْ يَسْمَعْ (٣) لَيْسَ مُنْذُ خَلَقَ اسْتَحَقَّ مَعْنَى الْخَالِقِ وَ لَمْ يَأْخُذْ بِهِنَّ الْبَرَايَا اسْتَفَادَ مَعْنَى الْبَارِيَّةِ (٤) كَيْفَ (٥)

ص: ٤٤

- ١- كل كلام نظير هذا على كثرتها في أحاديث أئمتنا سلام الله عليهم يرجع معناه الى أن كل صفة كماله في الوجود ثابتة له تعالى بذاته، لا أنها حاصله له من غيره، وهذا مفاد قاعده «أن الواجب الوجود لذاته واجب لذاته من جميع الوجوه».
- ٢- الإلهية ان أخذت بمعنى العبادة فالله مألوه و العبد آله متأله، و أما بمعنى ملك التأثير و التصرف خلقاً و أمراً كما هنا و في كثير من الأحاديث فهو تعالى اله و العبد مألوه، و على هذا فسر الامام عليه السلام «الله» في الحديث الرابع من الباب الحادي و الثلاثين.
- ٣- انما غير أسلوب الكلام و قال: «و تأويل السمع» اذ ليس له السمع الذي لنا بل سمعه يؤول الى علمه بالمسموعات، و في نسخه (ب) و (ج) كلمه اذ في الفقرات الثلاثة الأخيره مكان الواو أيضا.
- ٤- في أكثر النسخ «البرائيه» و في نسخه (ن) و البحار «البارئيه» كما في المتن.
- ٥- أى كيف لا- يستحق معنى الخالق و البارئ قبل الخلق و الحال أنه لا تغييه مذ التي هي لا ابتداء الزمان عن فعله أى لا يكون فعله و خلقه متوقفا على زمان حتى يكون غائبا عن فعله بسبب عدم الوصول بذلك الزمان منتظرا لحضور ابتدائه، و لا تقربه قد التي هي لتقريب زمان الفعل فلا- يقال: قد قرب وقت فعله لانه لا- ينتظر وقتا ليفعل فيه بل كل الأوقات سواء النسبه اليه، و لا تحجبه عن مراده لعل التي هي للترجى أى لا يترجى شيئا لشيء مراد له بل «إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون» و لا توقته في مبادئ أفعاله «متى» أى لا يقال: متى علم، متى قدر، متى ملك لان له صفات كماله و مبادئ افعاله لذاته من ذاته أزلا كأزليه وجوده، و لا تشمله و لا تحدده ذاتا و صفه و فعلا «حين» لانه فاعل الزمان، و لا تقارنه بشيء «مع» أى ليس معه شيء ء و لا في مرتبه شيء ء في شيء ء، و من كان كذلك فهو خالق بارئ قبل الخلق لعدم تقييد خلقه و ايجاده بشيء ء غيره، فصح أن يقال: له معنى الخالق اذ لا مخلوق، و في نسخه (ج) يغييه و ما بعدها من الافعال بصيغه التذكير.

وَلَا تُغَيِّبُهُ مِيدٌ وَلَا تُدْنِيهِ قَدٌ وَلَا تَحْجُبُهُ لَعَلٌ وَلَا تُوقِّتُهُ مَتَى وَلَا تَشْمَلُهُ حِينٌ وَلَا تُقَارِنُهُ مَعَ إِنَّمَا تَحُدُّ الْأَدَوَاتُ أَنْفُسَهَا وَتُشِيرُ الْآلَهُ إِلَى نَظَائِرِهَا (١) وَفِي الْأَشْيَاءِ يُوجَدُ فِعَالُهَا (٢) مَعْتَهَا مِنْذُ الْقَدَمَةِ وَحَمَّتْهَا قَدِ الْأَزْلِيَّةِ وَجَبَّتْهَا لَوْ لَا التَّكْمِلَةُ (٣) افْتَرَقَتْ فَدَلَّتْ عَلَى مُفْرَقِيهَا وَتَبَيَّنَتْ فَأَعْرَبَتْ عَنْ مَبَايِنِهَا لَمَّا تَجَلَّى صَانِعُهَا لِلْعُقُولِ - (٤) وَبِهَا احْتَجَبَ عَنِ الرُّؤْيَةِ وَإِلَيْهَا تَحَاكَمَ الْأَوْهَامُ وَفِيهَا أُثِبَتْ غَيْرُهُ (٥)

ص: ٤٥

- ١- أى انما يتقيد فى الفعل و التأثير بالادوات أمثالها فى المحدوديه و الجسمانيه، و لا يبعد أن يكون «تحد» على صيغه المجهول فلا يفسر أنفسها بأمثالها، و إشاره الآله كناية عن التناسب اى تناسب الآله نظائرها و امثالها فى الماديه و الجسمانيه و المحدوديه.
- ٢- أى فى الأشياء الممكنه توجد تأثيرات الآلات و الادوات، و أمّا الحق تعالى فمنزّه عن ذلك كله.
- ٣- منذ و قد و لو لا فواعل للافعال الثلاثه و الضمائر مفاعيل أولى لها و القدمه و الازليه و التكملة مفاعيل ثوانى، و المعنى أن اتّصاف الأشياء بمعانى منذ و قد و لو لا و تقيدها بها يمنعها عن الاتّصاف بالقدم و الازليه و الكمال فى ذاتها فان القديم الكامل فى ذاته لا يتقيد بها، و الأظهر أن الضمائر المؤنثه من قوله: منعتهالى قوله: عرفها الإقرار ترجع الى الأشياء.
- ٤- لما تجلى متعلق بدلت و أعربت، و «ما» مصدرية، و فى البحار و فى هامش نسخه(و) «بها تجلى صانعها للعقول» فجمله مستقلة.
- ٥- غيره بفتح الأول و سكون الثانى مصدر بمعنى التغير أى فى الأشياء أثبت التغير و الاختلاف من عنده تعالى بحسب حدودها الامكانيه و باعتبارها، و أمّا لو لا اعتبار الحدود ففيضه الفائض على الأشياء و رحمته الواسعه كل شىء و توحيده السارى على هياكل الممكنات واحد، و يمكن أن يقرأ بكسر الأول و فتح الثانى بمعنى الاحداث المغيره لاحوال الشىء أى فى الأشياء أثبت ذلك، و فى نسخه(ج) «عزه» بالعين و الزاى المشدده.

وَمِنْهَا أَنْ يَطَّ الدَّلِيلُ (١) وَبِهَا عَرَّفَهَا الْإِقْرَارُ وَبِالْعُقُولِ يُعْتَقَدُ التَّصَدِيقُ بِاللَّهِ وَبِالْإِقْرَارِ يَكْمُلُ الْإِيمَانُ بِهِ وَ لَا دِيَانَهُ إِلَّا بَعْدَ الْمَعْرِفَةِ وَ لَا مَعْرِفَهُ إِلَّا بِالْإِخْلَاصِ وَ لَا إِخْلَاصَ مَعَ التَّشْبِيهِ وَ لَا نَفَى مَعَ إِثْبَاتِ الصِّفَاتِ لِلتَّشْبِيهِ (٢) فَكُلُّ مَا فِي الْخَلْقِ لَا يُوجَدُ فِي خَالِقِهِ وَ كُلُّ مَا يُمَكِّنُ فِيهِ يَمْتَنِعُ مِنْ صِدَائِعِهِ لَمَّا تَجَرَّى عَلَيْهِ الْحَرَكَهَ وَ السُّكُونُ وَ كَيْفَ يَجْرِي عَلَيْهِ مَا هُوَ أَجْرَاهُ أَوْ يُعَوِّدُ إِلَيْهِ مَا هُوَ ابْتِدَآهُ (٣) إِذَا لَتَفَاوَتْ ذَاتُهُ وَ لَتَجَزَّأَ كُنْهُهُ وَ لَمَّا مَنَعَ مِنَ الْمَازِلِ مَعْنَاهُ وَ لَمَّا كَانَ لِلْبَارِي مَعْنَى غَيْرِ الْمَبْرُوءِ وَ لَوْ حُدَّ لَهُ وَرَاءَ إِذَا حُدَّ لَهُ أَمَامَ وَ لَوْ التَّمَسَّ لَهُ التَّمَامُ إِذَا لَزِمَهُ النُّقْصَانُ كَيْفَ يَسْتَحِقُّ الْأَزْلَ مَنْ لَا يَمْتَنِعُ مِنَ الْحِدْثِ وَ كَيْفَ يُنْشِئُ الْأَشْيَاءَ مَنْ لَا يَمْتَنِعُ مِنَ الْإِنْشَاءِ إِذَا لَقَامَتْ فِيهِ آيَةُ الْمَصْنُوعِ وَ لَتَحَوَّلَ دَلِيلًا بَعْدَ مَا كَانَ مَدْلُورًا عَلَيْهِ لَيْسَ فِي مُحَالِ الْقَوْلِ حُجَّةٌ (٤) وَ لَا فِي الْمَسْأَلَةِ عَنْهُ جَوَابٌ وَ لَا فِي مَعْنَاهُ لَهُ تَعْظِيمٌ وَ لَا فِي إِبَاتِهِ عَنِ الْخَلْقِ ضَيْمٌ إِلَّا بِامْتِنَاعِ الْأَزْلِيِّ أَنْ يُشْنَى وَ مَا لَا بَدَأَ لَهُ أَنْ يُبْدَأَ (٥)

ص: ٤٦

- ١- أنيط بالنون و الياء المثناه مجهول أناط بمعنى علق و وصل أى من الأشياء يوصل بالدليل عليه، و فى نسخه (ب) و (د) و (ط) بالنون و الباء الموحده أى من الأشياء انبط و أخرج الدليل عليه و على صفاته.
- ٢- أى لا نفى لتشبيهه تعالى بالمخلوق مع اثبات الصفات الزائده له.
- ٣- فى نسخه (ط) و فى البحار «أو يعود فيه - الخ».
- ٤- من إضافه الصفه الى الموصوف، و القول المحال هو القول المخالف للحق الواقع.
- ٥- أى ليس فى القول بأنه تعالى بائن عن خلقه فى ذاته و صفاته و أفعاله ظلم و افتراء الا أن القديم الازلى يمتنع عن التركب و الا-ثنييه و أن الذى لا أول له يمتنع أن يكون مبدوءا مخلوقا، و هذا من قبيل تأكيد المدح بما يشبه الذم كما فى قول النابغه الذبياني: و لا- عيب فيهم غير أن سيفهم بهنّ فلول من قراع الكتاب و فى نسخه (د) و (ب) «و لا- بامتناع الازلى أن يشنى» و هو عطف على ما قبله، أى و ليس فى امتناع الازلى من الاثنييه و امتناع ما لا بدء له من الابتداء ضميم، و فى نسخه (ن) و (و) و (ج) «و لا بامتناع الازلى أن ينشأ».

لَمَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ كَذَبَ الْعَادِلُونَ بِاللَّهِ وَضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا وَخَسِرُوا خُسِيرَانًا مُبِينًا وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید (رضی) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عمرو کاتب از محمد بن زیاد علوی از محمد بن ابی زیاد جدی صاحب نماز در جده که گفت حدیث کرد مرا محمد بن یحیی بن عمر بن علی بن ابی طالب (علیه السلام) گفت که شنیدم از ابو الحسن حضرت امام رضا (علیه السلام) که در نزد مأمون در باب توحید باین کلام تکلم میفرمود و ابن ابی زیاد گفت که نیز این را از برای من روایت کرد و گفت و من نوشتم احمد بن عبد الله علوی که مولای ایشان و خالوی بعضی از ایشان بود از قاسم بن ایوب علوی که مأمون چون خواست که حضرت امام رضا (علیه السلام) را بر این امر بکار دارد و خلیفه گرداند بنی هاشم را جمع کرد و گفت که من اراده دارم که رضا را بر این امر بکار دارم که بعد از من خلیفه باشد بنی هاشم بر آن حضرت حسد بردند و گفتند آیا مرد نادانی را والی میگردانی که او را هیچ بینائی بتدبیر خلافت نیست و نمیداند که در آن چه باید کرد پس کسی را بسوی او بفرست تا بنزد ما آید و از نادانی او به بینی آنچه را که بواسطه آن بر این مطلب استدلال کنی مأمون بسوی آن حضرت فرستاد و حضرت بنزد وی آمد پس بنی هاشم بآن حضرت گفتند که یا ابا الحسن بر منبر بالا رو و از برای ما نشانه را بر پا کن که خدا را بر آن عبادت و پرستش کنیم حضرت (علیه السلام) بر منبر بالا رفت و زمانی طولانی نشست که هیچ سخن نمی فرمود در حالی که چشم در پیش افکنده و خاموش بود بعد از آن اندکی حرکت نمود و وضع نشستن را بر هم زد و راست ایستاد و خدا را ستود و بر او ثناء گفت و بر پیغمبر خدا و خاندانش صلوات فرستاد بعد از آن فرمود «که اول عبادت و بندگی خدای تعالی معرفت و شناخت او است و بنیاد معرفت خدا توحید و اقرار بیگانگی او است و رشته توحیدش نیستی صفات زائده بر اصل ذات از او است بگواهی دادن عقلها که هر صفت و موصوفی آفریده شده اند و گواهی دادن هر آفریده شده که او را آفریننده هست که هیچ یک از صفت و موصوف نیست و شهادت هر صفت و موصوفی باقتران و وابستگی بچیزی دیگر و شهادت اقتران بحدوث که از سر نو پیدا شده و شهادت حدوث به امتناع و باز ایستادن از ازل و همیشگی که از حدوث اباء و امتناع دارد پس نه خدا را شناخته آنکه بواسطه تشبیه ذاتش را شناخته که آن جناب را چون آفریدگان و مانند ایشان دانسته و نه او را توحید کرده و او را به یگانگی پرستش نموده کسی که به کنه و پایان او رسیده و نه حقیقتش را یافته کسی که او را تمثیل کرده و تمثیل صورت کردن و صورت چیزی را نمودن باشد و نه باو تصدیق کرده کسی که نهایتی را از برایش قرار داده و نه جانب او را قصد کرده کسی که بسوی او اشاره نموده و نه او را آهنگ کرده کسی که او را مانند خلق دانسته و نه از برایش خواری نموده کسی که او را مبعوض و پاره پاره قرار داده و نه او را خواسته کسی که او را توهم کرده هر شناخته شده ای بخودی خود مصنوع و ساخته شده و هر ایستاده و برپائی در غیر خود معلول است که علتی دارد بصنعت خدا بر او استدلال می شود و بعقلها معرفتش اعتقاد می شود و بفطرت و آفرینش معرفت توحید حجتش ثابت می شود و آفریدن خدا خلق را پرده میان او و ایشان است که مانع دیدنست چه آن جناب از آنچه در ذات ایشان ممکن است امتناع فرموده و ایشان از آنچه ذات واجب از اتصاف بآن اباء دارد سرباز نمیزند زیرا که ممکن است در ذات ایشان صفاتی چند از رنگ و روشنی و چند و چون که در واجب نیست و نیز بجهت آنکه صانع و مصنوع و حاد و محدود و رب و مربوب از یک دیگر جدا شوند چنان که در خطبه امیر المؤمنین (علیه السلام) مذکور است

تنمه این خطبه و جدائی او با ایشان مفارقت او است با اینیت یا انیت که تحقق یا مکانی بودن ایشان است و آغاز کردنش ایشان را دلیل است بر اینکه او را آغازی نیست زیرا که هر آغازشده ای از آغاز کردن غیر خود عاجز و درمانده است و شاعر چه خوش گفته است که:

ص: ۴۷

ذات تو یافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

و قرار دادنش ایشان را صاحب اداه یعنی آلت و اسباب دلیل است بر اینکه در او اداتی نیست بگواهی دادن ادوات باحیاج صاحبان ماده و اداه پس نامهایش تعبیر و بیان کردن است و کارهایش فهمانیدن و ذاتش حقیقت است و کنه و پایش جدائی افکندن در میان او و آفرید گانش و متغیرتش حد و اندازه نمودن است از برای آنچه غیر از او باشد «پس بحقیقت که خدا را ندانسته کسی که او را در معرض صفات زائده و صفات ممکنات در آورده و از او در گذشته هر که او را فرو گرفته و باو احاطه نموده و او را خطا کرده کسی که بکنه او رسیده و هر که بگوید که چگونه است و چه کیفیت دارد او را بخلاق تشبیه کرده و هر که بگوید چرا او را معلل ساخته و هر که بگوید کی او را موقت نموده که وقتی از برایش قرار داده و هر که بگوید که در چه چیز است او را در ضمن چیزی قرار داده که او را بر گرفته مانند ظروف و ظروف و هر که بگوید که تا چه زمان میباشد نهایی از برایش توهم کرده و هر که بگوید که تا چه مکان می- باشد غایتی از برایش ثابت نموده و هر که غایتی از برایش ثابت نموده او را در غایت با دیگری شریک گردانیده و هر که او را با دیگری در غایت شریک گرداند او را مجزی و لخت لخت نموده و هر که او را لخت لخت نموده او را بصفت زائده وصف نموده و هر که او را وصف نماید در او الحاد کرده و از حق میل کرده و خدا بتغیر و گردیدن مخلوق از حال خود متغیر نمیشود و نمیگردد چنان که بتحدید و اندازه نمودن محدود محدود نمیشود آنکه یکیست بی تأویل عدد و شماره باینکه بگوئی که خدا واحد است یا احد یعنی یکمین است چه این دلالت دارد بر اینکه دویمی هست که او یکمین آنست یا بگوئی که یکی از جنسی است چنان که میگویند که زید یکی از افراد انسان است بلکه معنی وحدت آن جناب اینست که یگانه است در کمالات که عدیل و نظیر ندارد چنان که می گویند که فلانی یگانه دوران است یا واحد المعنی است که انقسام پذیر نیست نه در ذهن و نه در خارج و نه در عقل و نه در وهم و ظاهر و هویدا است نه بتأویل مباشرت که با کسی رو برو شود و آشکار است نه بآشکاری رؤیت که کسی او را به بیند و پنهان است نه بمزایلت و دوری و جداست نه به مسافت مکانی و نزدیکست نه بمدانات که بواسطه کمی مسافت بجیزی نزدیک شده باشد بلکه قرب و بعد آن جناب از مکونات باعتبار صفات و ذات است و لطیف است نه باعتبار تجسم که جسمی داشته باشد کوچک و لاغر و نازک بلکه لطافتش باعتبار آفریدن اینها است و موجود است نه بعد از عدم که در زمانی نبوده و بهمرسیده باشد بلکه همیشه بوده و کارها میکند نه باضطرار و ناچاری بلکه آنچه میکند از روی اختیار است که اگر نخواهد نمیکند و تقدیر میکند و هر چیزی را اندازه میدهد نه بقوت و جولان فکر و اندیشه و تدبیر میکند و نه بوساطت حرکت چنان که مدبران بحرکت ذهن و بدن محتاج اند و اراده دارند بآهنگ و خواهنده است نه بهمت و قصد و دریابنده است نه بآلت حس و حاسه و شنوا است نه بتوسط آلت که گوش داشته باشد و بینا است نه باعتبار اداه که چشم داشته باشد زمانها او را در بر نمیتوانند کشید و مکانها او را فرا نمیتوانند گرفت و نیکیها او را فرانگیرند و صفتها او را محدود سازند و ادوات و اسباب باو فائده نرسانند هستیش بر زمانهای پیشی گرفته و وجودش بر نیستی سبقت یافته و همیشگیش از ابتداء و اول گوی سبقت ربوده و بواسطه قرار دادش مشاعر و حواس را از برای خلائیق معلوم شد که او را مشعر و حاسه نیست و بایجادش ماهیات جواهر را شناخته شد که او را جوهری نیست و بواسطه آنکه در میانه چیزها ضدیت و مخالفت افکنده مردم دانستند که ضدی ندارد و باعتبار مقارنت و مصاحبت و وابستگی که در میانه چیزها قرار داده فهمیدند که قرین و یاری ندارد روشنی را با تاریکی دشمنی داده و همچنین درشتی را با نرمی و خشکی را با تری و سردی را با گرمی و در میانه چیزی چند که با هم دشمنی دارند چون عناصر اربعه تألیف داده که بهم ضم شده اند و در میانه چیزی چند که بهم نزدیکند تفریق و جدائی افکنده چون تفریق

اجزای عناصر و کلیات آنها بجهت ترکیب در حالتی که دلالت دارند بسبب تفریق و جدائی که دارند بر آنکه اینها را از هم جدا ساخته و بعلت تألیف و انضمامی که دارند بر کسی که اینها را بهم ضم نموده و اینست معنی فرموده خدای تعالی وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ یعنی و از هر چیزی از اصناف موجودات آفریدیم دو فرد را که هر یکی جفت دیگری است از حیثیت شکل مانند مرد و زن و نر و ماده هر چیز یا بجهت تعارف چون شب و روز و ماه و آفتاب و پائیز و بهار و زمستان و تابستان و یا بجهت مخالفت ذاتی چون روشنی و تاریکی و تر و خشک و زمین نرم و دشت و کوه و بر این قیاس آسمان و زمین و بیابان و دریا و جن و انسان و غیر آن و یا بطریق مخالفت صفاتی چون پرخاش و بردباری و تن درستی و بیماری و بی نیازی و درویشی و خنده و گریه و شادی و اندوه و زندگی و مردگی حاصل معنی آنکه آنچه را آفریدیم جفت آفریدیم تا باشد که شما پند پذیر شوید و بدانید که تعدد از خواص ممکنات است و واجب بالذات قابل تعدد و کثرت و انقسام نیست و بجهت آن بخالق راه برید و او را پرستش کنید حضرت فرمود که پس در میانه پیش و بعد جدائی افکند تا معلوم شود که او را پیش و بعدی نیست و همه اینها بطبائع خویش و سرشتها و مزاجی که دارند گواهی میدهند که آنکه این طبیعتها را بایشان عطا فرموده خود طبیعت و مزاجی ندارد و بتفاوتی که دارند دلالت دارند بر اینکه کسی که ایشان را تفاوت داده خود تفاوتی ندارد و بواسطه وقتی که دارند خبر می دهند که آنکه وقت را از برای ایشان پیدا کرده خود وقتی ندارد و پاره ای از اینها را از پاره پوشیده و مستور ساخته تا معلوم شود که در میانه او و آنها حجاب و پرده غیر از آنها نیست چه ندیدنش بواسطه نقص امکان است که عین ایشانست او را معنی پروردگاری بود در هنگامی که هیچ معبودی نبود که قابل تربیت باشد و حقیقت خدا بودن و خدائی داشت در زمانی که هیچ معبودی نبود و معنی عالم و دانائی و هیچ معلومی نبود که علم بآن تعلق گیرد و معنی خالق و آفریننده و هیچ مخلوق و آفریده نبود و تأویل سمع و شنوائی و هیچ مسموعی نبود که قابلیت شنیدن داشته باشد و آن جناب چنان نیست که از آن زمان باز که آفریده معنی خالق را سزاوار شده باشد و نه باحداث و بدید آوردن خلایق معنی آفرینندگی را استفاده فرموده باشد و چگونه چنین باشد و حال آنکه مذ بضم میم و سکون ذال که از برای ابتدای زمان است در ماضی است او را نزدیک نسازد را صاحب غایت نگرداند و قد که از برای تقریب زمان ماضی است او را نزدیک نسازد و لعل که از برای امیدواری است بمعنی شاید او را منع نکند و متی که از برای استفهام از زمانست بمعنی کی او را موقت نماید و حین که بمعنی هنگام است او را فرو نگیرد و مع که بمعنی با است باو نزدیک نشود و نیبوند جز این نیست که ادوات خود اندازه میکنند و آلتها بسوی نظائر خویش اشاره می نمایند و در چیزها کردارهای آنها یافت می شود منذ که چون مذ دلالت دارد بر قدم آنها را منع نموده و قد که دلالت بر ازلیت دارد آنها را از همیشگی باز داشته و دور ساخته اگر نه این بود که سخن از یک دیگر جدا شده و باین سبب بر جداکننده اش دلالت نموده و از هم دور گردیده و باین جهت دوری دهنده اش را آشکار کرده هر آینه کردگارش از برای عقلها ظاهر و آشکار نمیشد و بواسطه آن از دیدن در پرده رفته و خیالها بسوی آنها محاکمه میکنند و غیر او در آنها ثابت گردانیده شده و از آنها دلیل بیرون آورده شده چنان که آب از چاه بیرون می آورند و بآنها اقرار و اعتراف شناخته شده و بعقلها تصدیق بخدا اعتقاد می شود و باقرار ایمان باو کامل میگردد و هیچ دینداری نیست مگر بعد از معرفت و معرفتی نیست مگر باخلاص و اخلاص بکسر همزه خالص و پاک کردنست و با کسی دوستی بی ریا داشتن و عبادت بی ریا کردن و دین بی ریا داشتن حاصل آنکه اخلاص آنست که از غیر خدا مبرا باشد و روی دل با جناب حق تعالی داشته باشد و هر کار که کند و هر گفتار که بگوید قطع نظر از خلق خدا کند و بمدح و ذم ایشان التفات ننماید و با تشبیه اخلاصی نیست و با اثبات صفات زائده نفی غیر نیست بجهت دوئیت پس هر چه در آفریده است در آفریننده آن یافت نمیشود و هر چه در آن ممکن باشد در کردگارش ممتنع باشد حرکت و سکون بر او جاری

و روان نشود و چگونگی بر او جاری شود آنچه آن جناب آن را جاری ساخته یا بسویش برگردد آنچه او آن را آغاز فرموده در آن هنگام ذاتش متفاوت شود و کنه و پیاانش صاحب اجزاء گردد و معنیش از ازل امتناع ورزد و آفریننده را معنی غیر از آفریده شده نباشد و اگر پسی از برایش اندازه شود آن هنگام پیشی از برایش اندازه شود و اگر تمامی از برایش طلب شود آن هنگام او را نقصانی لازم آید چگونه همیشگی را سزاوار باشد کسی که از حدوث امتناع ندارد و چگونه چیزها را ایجاد میکند کسی که از ایجاد و موجود شدن امتناع ندارد چه آن هنگام علامت و نشانه مصنوع که دیگری او را ساخته در او برپا شود بعد از آنکه مدلول علیه بوده که غیر بر او دلیل بوده دلیل گردد که بر غیر دلالت کند در محل گردیدن و جولان گفتار حجتی نیست و نه در سؤال کردن از او جوابی و نه در معنی آن از برای خدا تعظیمی و نه در جدائیش از آفریدگان ستمی مگر بامتناع آنکه ازلی که است که همیشه بوده از اینکه دو تا شود و آنچه آغازی ندارد از آنکه آغازش شود نیست خدائی مگر خدائی که برتر است از حد و هم و بزرگتر است از اندیشه فهم دروغ گفتند آنها که چیزی را با خدا برابر کردند و گمراه شدند گمراهی دو رو زیان کردند زیانی هویدا و خدا صلوات فرستد بر محمد که پیغمبر او است و آل آن حضرت که پاکانند.

٣- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ وَ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بَهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ عَنِ الْحُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَيْدَةَ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع اسْتَنْهَضَ النَّاسَ فِي حَرْبِ مُعَاوِيَةَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ فَلَمَّا حَشَدَ النَّاسَ قَامَ حَطِيْبًا فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْأَحَدِ الصَّمِيدِ الْمُتَفَرِّدِ الَّذِي لَا مِنْ شَيْءٍ ءِ كَانَ وَلَا مِنْ شَيْءٍ ءِ خَلَقَ مَا كَانَ قُدْرَتُهُ (١) يَبَانُ بِهَا مِنَ الْأَشْيَاءِ وَ بَانَتِ الْأَشْيَاءُ مِنْهُ فَلَيْسَتْ لَهُ صِفَةٌ تُنَالُ وَ لَا حَدٌّ يُضْرَبُ لَهُ الْأَمْثَالُ كُلُّ دُونَ صِفَاتِهِ تَعْبِيرُ اللَّغَاتِ (٢)

ص: ٤٩

١- في الكافي: «قدره» بلا إضافة الى ضميره أى له قدره أو هو بذاته قدره، وقرأ المولى صدرا الشيرازى فى شرحه للكافي بالفاء الموحده المكسوره و جعلها اسما لكان و جعل ما الداخلة عليها نافية، و القدره فى اللغه بمعنى القطعه من الشىء، و معنى الكلام على هذا: ما كان له تعالى قدره و جزء بها امتاز عن الأشياء و امتازت الأشياء منه كما هو الشأن فى الأشياء المشتركة فى تمام الحقيقه أو فى بعض الحقيقه اذ ليس له ما به الاشتراك فى الحقيقه مع غيره لانه وجود بحت و نور صرف و غيره ماهيات عرضها الوجود فليست له صفة تنال و لاحد يضرب له الامثال، و هذا أقرب من جهه التفريع و من جهه ان القدره ليست لها خصوصيه بها يحصل الامتياز و البينونه له تعالى عن غيره دون سائر الصفات، بل هو تعالى ممتاز من غيره بذاته التى كل من صفاتها عينها.

٢- فى نسخه (ج) و (و) «تعبير اللغات».

وَ ضَلَّ هُنَالِكَ تَصَارِيفُ الصِّفَاتِ وَ حَارَ فِي مَلَكُوتِهِ عَمِيقَاتُ مِزَاجِ التَّفَكِيرِ وَ انْقَطَعَ دُونَ الرُّسُوحِ فِي عِلْمِهِ جَوَامِعُ التَّفَسِيرِ وَ خَالَ دُونَ غَيْبِهِ الْمَكْنُونِ حُجْبٌ مِنَ الْغُيُوبِ وَ تَاهَتْ فِي أَدْنَى أَدَانِيهَا طَامِحَاتُ الْعُقُولِ فِي لَطِيفَاتِ الْأُمُورِ (١) فَتَبَارَكَ اللَّهُ الَّذِي لَا يَبْلُغُهُ بَعْدُ الْهَمَمُ وَ لَا يَنَالُهُ غَوْصُ الْفِطَنِ وَ تَعَالَى اللَّهُ الَّذِي لَيْسَ لَهُ وَقْتُ مَعْدُودٍ وَ لَا أَجَلٌ مَمْدُودٌ وَ لَا نَعْتٌ مَحْدُودٌ وَ سُبْحَانَ الَّذِي لَيْسَ لَهُ أَوَّلٌ مُبْتَدَأٌ وَ لَا آخِرٌ يُفْنَى - سُبْحَانَ هُوَ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ وَ الْوَاصِ فُونٌ لَا يَبْلُغُونَ نَعْتَهُ حَدَّ الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا عِنْدَ خَلْقِهِ إِيَّاهَا إِبَانَهُ لَهَا مِنْ شَبَّهٍ وَ إِبَانَهُ لَهُ مِنْ شَبَّهٍ فَلَمْ يَحْلُلْ فِيهَا فَيَقَالَ هُوَ فِيهَا كَائِنٌ (٢) وَ لَمْ يَنْبَأْ عَنْهَا فَيَقَالَ هُوَ مِنْهَا بَائِنٌ وَ لَمْ يَخْلُ مِنْهَا فَيَقَالَ لَهُ أَيْنَ لَكِنَّهُ سُبْحَانَ أَحَاطَ بِهَا عِلْمُهُ وَ أَتَقَنَّهَا صِبْغُهُ وَ أَحْصَاهَا حِفْظُهُ لَمْ يَعْزَبْ عَنْهُ خَفِيَّاتُ غُيُوبِ الْهَوَى (٣) وَ لَا غَوَامِضُ مَكْنُونِ ظَلَمِ الدُّجَى وَ لَا مَا فِي السَّمَاوَاتِ الْعُلَى وَ الْأَرْضِ بَيْنَ السُّفْلَى لِكُلِّ شَيْءٍ مِنْهَا حَافِظٌ وَ رَقِيبٌ وَ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهَا بِشَيْءٍ مُحِيطٌ (٤)

ص: ٥٠

- ١- أى تحيرت فى أدنى أدانى الحجب العقول الطامحه المرتفعه فى الأمور اللطيفه و العلوم الدقيقه.
- ٢- فلم يحلل فيها بالحلول المكيف كحلول بعض الأشياء فى بعض، فلا- ينافى قوله صلوات الله عليه: «داخل فى الأشياء لا بالكيفيه»، و فى موضع آخر: «داخل فى الأشياء لا كدخول شىء فى شىء»، و فى موضع آخر: «داخل فى الأشياء لا بالمازجه».
- ٣- أى لم يعزب عنه خفيات الالهواء الغائبه عن الإدراك فى صدور العالمين فانه عليم بذات الصدور، و فى الكافى «غيوب الهواء» بالمد و هو الجو المحيط و الذى فيه مما يستشقه الحيوان.
- ٤- احاطه التأثير و العليه لا الجسميه كما هو مقتضى وحده السياق لان احاطه الحق تعالى بالمحيط بالكل ليست جسميه، و ضمير منها محتمل الرجوع الى الأشياء و الى السماوات و الأرضين.

وَالْمُحِيطُ بِمَا أَحَاطَ مِنْهَا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ تُغَيِّرْهُ صُرُوفُ الْأَزْمَانِ وَ لَمْ يَتَكَادَهُ صُبُغُ شَيْءٍ ءِ كَانَ إِنَّمَا قَالَ لِمَا شَاءَ أَنْ يَكُونَ كُنْ فَكَانَ ابْتَدَعَ مَا خَلَقَ بِلَا مِثَالٍ سَبَقَ وَ لَا تَعَبٍ وَ لَا نَصَبٍ وَ كُلُّ صَانِعٍ شَيْءٍ ءِ فَمِنْ شَيْءٍ ءِ صَنَعَ وَ اللَّهُ لَا مِنْ شَيْءٍ ءِ صَنَعَ مَا خَلَقَ وَ كُلُّ عَالِمٍ فَمِنْ بَعِيدٍ جَهْلٍ تَعَلَّمَ وَ اللَّهُ لَمْ يَجْهَلْ وَ لَمْ يَتَعَلَّمْ أَحَاطَ بِالْأَشْيَاءِ عِلْمًا قَبْلَ كَوْنِهَا فَلَمْ يَزِدْ بِكَوْنِهَا عِلْمًا عِلْمُهُ بِهَا قَبْلَ أَنْ يُكُونَهَا كَعِلْمِهِ بَعْدَ تَكْوِينِهَا لَمْ يُكُونْهَا لِشِدَّةِ سُلْطَانٍ وَ لَا خَوْفٍ مِنْ زَوَالٍ وَ لَا نُقْصَانٍ وَ لَا اسْتِغْنَاءٍ عَلَى ضِدِّ مُثَاوِرٍ (١) - وَ لَا نِدِّ مُكَابِرٍ وَ لَا شَرِيكَ مُكَابِدٍ (٢) لَكِنْ خَلَائِقُ مَرْبُوبُونَ وَ عِبَادٌ دَاخِرُونَ فَسُبْحَانَ الَّذِي لَا يُؤَدُّهُ خَلْقٌ مَا ابْتَدَأَ وَ لَا تَدْبِيرٌ مَا بَرَأَ وَ لَا مِنْ عَجْزٍ وَ لَا مِنْ فَتْرَةٍ بِمَا خَلَقَ اكْتَفَى عِلْمَ مَا خَلَقَ وَ خَلَقَ مَا عِلْمٌ لَا بِالتَّفَكُّرِ وَ لَا بِعِلْمِ حَادِثٍ أَصَابَ مَا خَلَقَ وَ لَا شُبُهَةٍ دَخَلَتْ عَلَيْهِ فِيمَا لَمْ يَخْلُقْ لَكِنْ قَضَاءٌ مُبْرَمٌ وَ عِلْمٌ مُحْكَمٌ وَ أَمْرٌ مُتَقَرَّنٌ تَوَحَّدَ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَ خَصَّ نَفْسَهُ بِالْوَحْدَانِيَّةِ وَ اسْتِخْلَصَ الْمَجْدَ وَ الشَّيْءَ فَتَمَجَّدَ بِالتَّمَجِيدِ وَ تَحَمَّدَ بِالتَّحْمِيدِ وَ عَلَا عَنِ اتِّخَاذِ الْأَبْنَاءِ وَ تَطَهَّرَ وَ تَقَدَّسَ عَنِ مَلَامَسَةِ النِّسَاءِ (٣)

ص: ٥١

- ١- المثاره من الثوره، و فى البحار بالسين و هو بمعناه، و فى نسخه (د) «مشارد» و المشارده بمعنى المطارده، و فى نسخه (ط) و(ن) «مثار» بالشين المعجمه و هو من خطأ النسخ، و فى الكافى «ضد مناو» أى معاد.
- ٢- فى نسخه (ب) و(ن) «شريك مكابد» بالباء الموحده و الدال، و فى الكافى «مكابير» بالباء الموحده و الراء.
- ٣- فى نسخه (ب) و(د) «عن ملابسه النساء» و هو مأخوذ من الآيه الكنائيه.

وَعَزَّ وَجَلَّ عَنْ مُجَاوَرَةِ الشَّرْكَاءِ فَلَيْسَ لَهُ فِيهَا خَلْقٌ ضِدٌّ وَ لَا فِيهَا مَلَكٌ نَدُّ وَ لَمْ يَشْرَكَ فِي مُلْكِهِ أَحَدٌ (١) الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ وَ الْمُبِيدُ لِلأَبِيدِ وَ الْوَارِثُ لِلأَمَدِ (٢) الَّذِي لَمْ يَزَلْ وَ لَمْ يَزَلْ وَ خِدَائِيًّا أَزَلِيًّا قَبْلَ يَدِي الدُّهُورِ وَ بَعِيدَ صِرْفِ الْأُمُورِ الَّذِي لَا يَبِيدُ وَ لَا يُفْقَدُ (٣) بِذَلِكَ أَصِفُ رَبِّي فَلَمَّا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ مِنْ عَظِيمِ مَا أَعْظَمَهُ وَ جَلِيلِ مَا أَعْزَلَهُ وَ عَزِيزِ مَا أَعْزَلَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ عُلُوقًا كَبِيرًا- وَ حَدَّثَنَا بِهِذِهِ الْخُطْبَةِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الصَّقَرِ الصَّائِعِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ بْنِ بَسَّامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرَةُ بِنْتُ أَوْسٍ (٤) قَالَتْ حَدَّثَنِي جَدِّي الْحُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع خَطَبَ بِهِذِهِ الْخُطْبَةَ لَمَّا اسْتَنْهَضَ النَّاسَ فِي حَرْبِ مُعَاوِيَةَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق (رضی) گفت که حدیث کردند ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی و احمد بن یحیی بن زکریا قطان از بکر بن عبد الله بن حبیب از تمیم بن بهلول از پدرش از جدش علیهم السلام که امیر المؤمنین (ع) مردم را امر فرمود که مهیای جنگ معاویه شوید در نوبت دویم و ایشان را در این باب ترغیب و تحریم نمود پس چون مردم فراهم آمدند برخاست و خطبه اداء فرمود و فرمود که سپاس و ستایش خدائی را سزد که یکیست و یگانه و پناه نیازمندان و متفرد و تنهاست که نه از چیزی بوده و نه از چیزی آفریده و بعرضه وجود آورده آنچه را که موجود و ثابت فرموده بقدرت کامله که بواسطه آن از همه چیز جدا شده و همه چیز از او جدا شده اند که در میانه آن جناب و ایشان بهیچ وجه مناسبتی نیست پس او را صفتی نیست که بآن توان رسید و اندازه ندارد که داستانها از برایش در باب آن بیان توان نمود سخنان ساخته پرداخته از هر لغت که در باب صفاتش گفته شود بآن نرسیده کلان بهم رسانیده اند و همه گردانیدن صفات به تغیر و تبدل یا با نوعی که تصور میشوند در آنجا گمراه و سرگردان شده اند و در ملکوت مصنوعاتش راههای افکار و اندیشه های عمیق و خیالهای دقیقه سرگشته اند و جوامع تفسیر و بیان که مجمع و جامع آنند بدون آنکه در علم او که عین ذات است رسوخ بهم رسانند و در آن فرو روند منقطع گردیده اند و پرده های غیب نورانی در نزد غیبی که اسرار ربوبیت است و از همه پوشیده حائل و مانع شده اند و عقلهای بلند که بلندیها را می نگرند و در امور لطیفه و چیزهای دقیقه تسلط دارند در کمتر از کمترین و پست تر از پستین آن حجابها حیرانند پس بزرگوار است آنکه همتهای دور که بهر چیز دوری رسیده اند باو نمیرسند و فطانتها فرو رونده در دریای مشکلات او را نمی یابند و برتر است آنکه او را هنگامی نیست که بشماره درآید و مدتی ندارد که بسر آید و او را لغت و صفتی نباشد که باندازه معین شود پاک و منزه است آنکه اولی ندارد که بآن ابتداء شود و پایانی ندارد که

ص: ۵۲

۱- فی نسخه (ب) «و لم یشرک فی حکمه أحد».

۲- أی المهلك المبنى للابد و الدهر فان الدهر و الزمان لیس فی جنب ازلتیه و سرمدیتیه إلا کآن، و هو الوارث الباقي بعد فناء الغایات و وصول النهايات، و فی نسخه (ج) «المؤبد للابد» و فی نسخه (ط) و (ن) لیس الابد و الامد مصدرین بلام التقویه، و قوله: «الذی- الی قوله:- صرف الامور» تفسیر لهذا الذی قبله.

۳- فی الکافی «الذی لا یبید و لا ینفد».

٤- فى نسخه (ط) و(ن) «بنت أويس».

پایان رسد و اخری ندارد که فانی گردد او را پاک و منزه می‌شمارم از آنچه لایق باو نباشد و آن جناب چنان است که خود را وصف نموده و وصف کنندگان بصفت او نمیرسند همه چیز را در آن هنگام که آفرید جدا جدا آفرید تا بر ایشان ظاهر سازد که باو شباهتی ندارند و آن جناب بایشان شباهتی ندارد پس در آنها حلول نکرده تا توان گفت که آن جناب در آنهاست و از آنها دور نشده تا توان گفت که از آنها جدا است و از آنها خالی نیست تا توان گفت که در کجا است لیکن خدای سبحانه علمش بهمه اینها احاطه نموده و ساختنش آنها را استوار فرموده و منتظم ساخته بر وجهی که سزد و شاید بر وفق مصلحت و حکمت و محافظتش آنها را شمرده و ضبط نموده و غیبا که در هواء پوشیده و پنهانست و آنچه غایت و پوشیدگی دارد و در تاریکیهای بسیار تاریک می‌باشد از او دور و پوشیده نیست و همچنین بر او پوشیده نیست آنچه در آسمانهای برتر است تا زمینهای پست تر و از برای هر چیزی نگاه دارند و نگهبانی را قرار داده و هر چیزی از اینها بچیزی دیگر احاطه دارد و آن کس که احاطه دارد بآنچه احاطه نموده از اینها خدائست که یکی و یگانه و پناه محتاج آنست که گردش روزگار او را متغیر نسازد و ساختن چیزی که از کتم عدم بعرضه وجود آمده و می آید او را بدشواری و زحمت نیفکند جز این نیست که بآنچه خواسته فرموده که باش پس بوده و موجود شده و آنچه را آفریده اختراع فرموده بدون مثال و صورتی که پیشی گرفته باشد و بی رنج و مشقتی که باو رسیده باشد و هر سازنده چیزی آن را از چیزی ساخته و خدا آنچه را آفریده از چیزی نساخته و هر عالمی بعد از جهل عالم شده و تعلیم گرفته و خدا هرگز جاهل نبوده و از کسی تعلیم نگرفته و بهمه چیز احاطه فرموده از روی علم و دانش پیش از وجود آنها پس بواسطه آنها بر علمش نیفزوده حاصل مراد آنکه علم آن جناب بهمه چیز پیش از آنکه آنها را در وجود آورد چون علم او است بعد از آنکه آنها را موجود ساخته بدون زیاده و نقصان و این خلایق را که موجود کرده نه بجهت آنست که پادشاهی و سلطنت خود را سخت و محکم سازد و یا ترسیده باشد که سلطنتش تمام شود یا نقصان پذیرد یا خواسته که بسبب ایشان بر دشمنی که جنگجو باشد یا همتائی که در باب غلبه معارضه کند یا شریکی که در بزرگی نزاع داشته باشد یاری جوید و لیکن اینها آفریدگانیند پرورش داده شدگان و بندگانیند ذلیل و خوارشدگان پس پاک و منزه است آنکه بر او گران نیاید آفریدن آنچه آغاز کرده و نه تدبیر آنچه آفریده و بآنچه آفریده اکتفا فرموده نه از روی عجز و رهگذر سستی چه قادر است که در هر دقیقه بلکه کمتر صد هزار برابر آنچه آفریده بلکه بیشتر بیافریند و لیکن مصلحت اقتضاء نمود که بهمین قدر از خلایق اکتفاء نماید چنان که میتواند که از برای هر کسی سه چشم یا بیشتر خلق کند و لیکن مصلحت مقتضی آنست که بحسب عادت هر کسی را دو چشم بیشتر نباشد و آن حضرت (ع) بسوی این اشاره فرمود که فرموده دانست آنچه را آفرید و آفرید آنچه را دانست نه باندیشه در علم حادث درست دانست آنچه را آفرید یا نه بواسطه آن باینها رسید و نه شبهه بر او داخل شد در آنچه نیافرید و لیکن حکمی است درهم بافته و علمی است محکم و استوار و کاریست در نهایت متانت متوحد است به پروردگاری که در آن شریک ندارد و خویش را به یگانگی مخصوص ساخته که در آن نظیر ندارد و بزرگی و ستایش را از برای خود خالص گردانیده که در آن رفیق ندارد و منفرد است بیگانگی و بزرگواری و ثناء و مدح و متوحد است بحمد خلایق و اظهار بزرگی نموده بآنچه خلایق او را به بزرگواری یاد کنند و برتر است از فرا گرفتن پسران و پاک و پاکیزه است از ملامت و مجامعت با زنان و عزیزتر و بزرگووارتر است از همسایگی شریکان پس او را در آنچه آفریده ضد و دشمنی نیست که با او مخالفت کند و نه در آنچه مالک آن گردیده همتائی هست که با او برابری کند و هیچ کس در پادشاهی که دارد شریک آن جناب نیست یکیست و یگانه و پناه نیازمندان که همیشه را نیست و نابود می‌سازد و هلاک میکند و آخر را میراث می‌برد آنکه همیشه بوده و خواهد بود در حالتی که یگانه است و شائبه کثرت و ترکیب در او نیست و ازلی است که آغاز و انجام ندارد پیش از اول همه روزگار و بعد از گردشهای هر کار چنین بوده و می‌باشد آنکه هلاک نمیشود و

بنهایت نمیرسد باین طریق پروردگار خود را وصف میکنم پس خدائی نیست مگر خدا که بزرگیست در غایت بزرگی و بزرگواری است در نهایت بزرگواری و عزیزست در منتهای عزت و برتر است از آنچه ستمکاران میگویند برتری بزرگ مترجم گوید: که کلینی رضوان الله علیه این خطبه را در کتاب مستطاب کافی ذکر کرده و بعد از ذکر مدح و ثنائی که در خور قابلیت این خطبه است بعضی از فقرات آن را شرح نموده که ترجمه آن را در کتاب تحفه الاولیاء بیان کرده ام هر که خواهد بآن کتاب رجوع کند.

حدیث کرد ما را باین خطبه احمد بن محمد بن صقر صائغ گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عباس بن مسلم یا بسام گفت که حدیث کرد ما را ابو زید سعید بن محمد بصری گفت که حدیث کرد مرا عمره دختر اوس گفت که حدیث کرد مرا جدم حصین بن عبد الرحمن از پدرش از ابو عبد الله حضرت جعفر بن محمد از پدرش از جدش علیهم السلام که امیر المؤمنین (ع) در هنگامی که مردم را امر فرمود که مهبای جنک معویه شوند در نوبت دویم این خطبه را خواند.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ وَ سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى وَ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِي مَسْرُوقٍ النَّهْدِيِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ كُلِّهِمْ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَخْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمَقْدَامِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَبِيهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي بَعْضِ خُطْبِهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَانَ فِي أَوْلِيَّتِهِ وَحَدَانِيًّا وَ فِي أَرْزَلِيَّتِهِ مُتَعَضِّمًا بِاللَّهِ تَعَالَى بِكِبْرِيَائِهِ وَ جَبْرُوتِهِ (۱) ابْتَدَأَ مَا ابْتَدَعَ وَ أَنْشَأَ مَا خَلَقَ عَلَيَّ غَيْرِ مِثَالٍ كَانَ سَبَقَ بِشَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ رَبُّنَا الْقَدِيمُ بِلُطْفِ رُبُوبِيَّتِهِ وَ بَعْلَمِ خُبْرِهِ فَتَقَ (۲)

ص: ۵۴

۱- آی و كان في اوليته متعضما بالالهيه، متكبيرا بكبريائه و جبروته، و لا يبعد عطف في اوليته على في اوليته و كون متعضما خبرا بعد خبر و كذا متكبيرا.

۲- في نسخه (ب) و (و) «و بعلم خبره فتق» بالجيم أي بعلمه الجبروتى الفعلى المتقدم على فتق الأمور و تقديرها.

وَ بِأَحْكَامِ قُدْرَتِهِ خَلَقَ جَمِيعَ مَا خَلَقَ وَ بِنُورِ الْإِضْيَاحِ فَلَقَ فَلَا مَبْدَلَ لِخَلْقِهِ وَ لَا مُغَيِّرَ لَصُنْعِهِ وَ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ لَا رَادَّ لِأَمْرِهِ وَ لَا مُسْتَرَاخَ عَنْ دَعْوَتِهِ (۱) وَ لَا مَا زَوَالَ لِمُلْكِهِ وَ لَا انْقِطَاعَ لِمِدَّتِهِ وَ هُوَ الْكَئِنُونُ أَوَّلًا (۲) وَ الدَّيْمُومُ أَبَدًا الْمُحْتَجِبُ بِنُورِهِ دُونَ خَلْقِهِ فِي الْأُفُقِ الطَّامِحِ وَ الْعِزُّ الشَّامِخِ وَ الْمُلْكُ الْبَازِخُ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ عِلًّا وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ دَنًا فَتَجَلَّى لِخَلْقِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ يُرَى وَ هُوَ بِالْمَنْظَرِ الْأَعْلَى فَأَحَبُّ الْإِخْتِصَاصِ بِالتَّوْحِيدِ إِذْ احْتَجَبَ بِنُورِهِ وَ سَيَّمَا فِي عُلُوِّهِ وَ اسْتَيْسَرَ عَنْ خَلْقِهِ وَ بَعَثَ إِلَيْهِمُ الرُّسُلَ لِتَكُونَ لَهُ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ عَلَى خَلْقِهِ وَ يَكُونَ رُسُلُهُ إِلَيْهِمْ شُهَدَاءَ عَلَيْهِمْ وَ ابْتَعَثَ فِيهِمُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ - لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يُحْيِيَ مَنْ حَيَّى عَنْ بَيِّنَةٍ وَ لِيَعْقِلَ الْعِبَادُ عَنْ رَبِّهِمْ مَا جَهِلُوا فَيَعْرِفُوهُ بِرُبُوبِيَّتِهِ بَعْدَ مَا أَنْكَرُوا وَ يُوحِّدُوهُ بِالْإِلَهِيَّةِ بَعْدَ مَا عَضَدُوا (۳).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید (رضی) گفت که حدیث کردند ما را محمد بن حسن صفار و سعد بن عبد الله هر دو از احمد بن محمد بن عیسی و هیثم بن ابی مسروق نهدی و محمد بن حسین بن ابی الخطاب همه ایشان از حسن بن محبوب از عمرو بن ابی المقدم از اسحق بن غالب از حضرت امام جعفر صادق از پدرش علیهما السلام که فرمود رسول خدا (ص) در بعضی از خطبه های خویش فرمود که سپاس و ستایش خدائی را سزا است که در اولویت خود تنها بوده و در ازلیتش بالهیت و خدائی بزرگی را بر خود بسته و بکبریاء و جبروتش تکبر و بزرگواری مینمود ابتدا کرد آنچه را اختراع فرمود و ایجاد کرد آنچه را آفرید باینکه آنها را از سر نو بدید آورد بدون مثال و مانندی مانند آنکه چنان باشد که پیشی گرفته شده باشد بچیزی از آنچه آفرید پروردگار ما که قدیم است بلطف ربوبیت و پروردگاری خویش و بعلم آگاهی و اطلاع خود شکافت و گشود و باستواری قدرت و توانائی که دارد آفرید همه آنچه را آفرید و تاریکی شب را بنور عمود صبح شکاف یعنی تاریکی شب را برد و روشنائی روز را آورد پس هیچ تبدیل و تغییر دهنده نیست که خلق او را تغییر دهد یعنی دینی که حق تعالی از برای بندگانش آفریده و این نهی است در صورت نفی یعنی تبدیل مدهدین خود را که از برای شما مخلوق گردانید یا سزاوار نیست که آن را تبدیل دهید و یا هیچ کس نیست که آن را تبدیل دهد و محو و نابود گرداند و همچنین فقرات بعد از این که میفرماید و تغییر دهنده نیست که صنع او را تغییر دهد و پس اندازه نیست که حکم او را بعقب اندازد و ردکننده نیست که ام رو فرمان او را رد کند و جای راحت و آسایشی از دعوت او نیست و ملک او را زوال و نیستی نباشد و مدتش را انقطاعی نه و او است که خود هستی است در اول و دائمی است که همیشه خواهد بود آنکه بنور خویش در پرده رفته در نزد آفریدگانش در افق مرتفع و عزت بلند و پادشاهی سر بلند و در بالای هر چیزی برآمد و از هر چیزی نزدیک شدن و باین سبب از برای خلقش ظاهر و آشکار شد بی آنکه چنان باشد که دیده شود و آن جناب در نظرگاه بلندتر است پس اختصاص بتوحید را دوست داشت چون بنور خویش در پرده رفت و در بلندی که دارد بلند شد و از خلقش پنهان شد و رسولان را بسوی ایشان فرستاد تا آنکه او را حجت رسا باشد بر خلقش و رسولانش بسوی ایشان گواهانی باشند بر ایشان و در میان ایشان پیغمبران را برانگیخت در حالتی که مژده دهندگان و ترسانندگان بودند لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يُحْيِيَ مَنْ حَيَّى عَنْ بَيِّنَةٍ یعنی تا هلاک و نابود شود هر که هلاک شد از روی حجتی ظاهر و زنده شود هر که زنده شد از روی بینه و گواه آشکار و از برای آنکه بندگان بدانند از پروردگار خویش و تعقل نمایند آنچه را که جاهل بودند و آن را ندانسته بودند پس او را به پروردگاری که دارد بشناسند و بعد از آنکه انکار کرده بودند و او را بخدائی یگانه گردانند بعد از آنکه ستیزه کرده و از راه بیرون رفته بودند.

-
- ١- مصدر ميمي أو اسم مكان و زمان، و في نسخة (ب) و (ج) «و لا مستراح من دعوته» بالزاي المعجمه و الاستراحه استفعال من الرواح بمعنى الذهاب.
- ٢- في نسخة (ن) «و هو الكينون أزلا».
- ٣- هو ثلاثي من العضد بمعنى القطع، أو مزيد من التعصيد بمعنى الذهاب يمينا و شمالا، و في البحار في باب جوامع التوحيد و في نسخة (ج) و (ن) و حاشيه نسخه (و) و (ب) «بعد ما عندوا».

٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَأَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعًا قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ع فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صِفْ لِي رَبِّكَ حَتَّى كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ فَأَطْرَقَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ ع مَلِيًّا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَكُنْ لَهُ أَوْلٌ مَعْلُومٌ (١) وَلَا آخِرٌ مُتَنَاهٍ وَلَا قَبْلٌ مُدْرِكٌ وَلَا بَعِيدٌ مَحْدُودٌ وَلَا أَمِيدٌ بَحْتِي (٢) وَلَا مَا شَخِصٌ فَيَنْجَزُ وَلَا اخْتِلَافٌ صِفَةٍ فَيَتَنَاهَى (٣) فَلَا تُدْرِكُ الْعُقُولُ وَأَوْهَامُهَا وَلَا الْفِكْرُ وَخَطَرَاتُهَا وَلَا الْأَلْبَابُ وَأَذْهَانُهَا صِفَتُهُ فَتَقُولُ مَتَى (٤) وَلَا بُدَى مِمَّا وَلَا ظَاهِرٌ عَلَى مَا وَلَا بَاطِنٌ فِيمَا وَلَا تَارِكٌ فَهَلَّا (٥)

ص: ٥٦

- ١- هذه الصفه و الثلاثة التي بعدها توضيحيه.
- ٢- أى ليس له نهايه بحتى فالتقييد توضيح، و فى نسخه(و) «فيحتى» بالفاء و الفعل المجهول من التحيه المجعلوه المأخوذه من حتى أى ليس له نهايه فيقال له: انه ينتهى الى تلك النهايه.
- ٣- المراد بالاختلاف اما اختلاف حقائق الصفات كما يقول به الاشعريه أو توارد الصفات المتضاده، و كل منهما مستلزم للامكان المستلزم للتناهي.
- ٤- أى فنقول أنت أو فنقول العقول: متى وجد، و الفقرات الثلاث بعدها عطف عليها و التقدير و لا تدرك العقول إلخ صفته فتقول ممَّا بدئى و على ما ظهر و فيما بطن، و يحتمل أن تكون جملات مستقلة بتقدير المبتدأ و «ما» بمعنى الشئ ء لا الاستفهاميه أى و لا هو بدئى من شئ ء و لا ظاهر على شئ ء و لا باطن فى شئ ء.
- ٥- أى و لا هو تارك ما ينبغى خلقه فيقال: هلا تركه.

خَلَقَ الْخَلْقَ فَكَانَ بَدِيئًا بَدِيعًا ابْتَدَأَ مَا ابْتَدَعَ وَابْتَدَعَ مَا ابْتَدَأَ وَفَعَلَ مَا أَرَادَ وَ أَرَادَ مَا اسْتَرَادَ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید (رضی) گفت که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن یحیی از بعضی از اصحاب ما یا اصحاب خویش که آن را مرفوع ساخته گفت که مردی بخدمت حضرت حسن بن علی علیهم السلام آمد و بآن حضرت عرض کرد که یا بن رسول الله پروردگار خود را از برایم وصف کن تا آنکه گویا من بسوی او می نگرم و او را می بینم پس حضرت حسن بن علی علیهم السلام زمانی طولانی چشم در پیش افکند و خاموش بود بعد از آن سر خود را برداشت و فرمود که سپاس و ستایش، خدائی را سزا است که او را اولی نبود که دانسته شود و نه آخری که پایان رسد و نه پیشی که دریافته شود و نه بعدی که باندازه در آید و نه غایت مدت و نهایتی که در باب آن تا گفته شود که کسی بگوید که تا کی و چه زمان میباشد و نه شخصی تا آنکه پاره پاره شود و نه اختلاف صفتی که نهایت و پایانی بهمرساند پس نه عقلها و خیالهای آنها صفتش را در یابند و نه فکرها و خطرات و اندیشه های آنها که در دل در آید و نه عقلهای خالص و ذهنهای آنها تا آنکه بگویند که کی و در چه زمان بوده و نه از چه چیز ابتدا و آغاز شده و نه بر چه ظهور و غلبه دارد و نه در چه پنهان است و نه تاریکست تا بگویند که چرا نکرد خلق را آفرید پس آغازکننده بود از سر نو پدید آورنده آغاز کرد آنچه را اختراع فرمود و اختراع فرمود آنچه را آغاز کرد و کرد آنچه خواست و خواست آنچه افزود اینکه خدا است که پروردگار من و پروردگار عالمیانست

ص: ۵۷

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ عَبَّادِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَاعَ عَنِ التَّوْحِيدِ فَقَالَ هُوَ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید (رضی) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از عباد بن سلیمان از سعد بن سعد که گفت حضرت ابو الحسن امام رضا (ع) را از توحید سؤال کردم فرمود که آن همانست که شما بر آید

۷- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيْدٍ اللَّهُ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ جَمِيعًا عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَدِيْدٍ اللَّهُ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعًا وَ كَرْهًا (۲) قَالَ هُوَ تَوْحِيدُهُمْ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

ترجمه:

پدرم (رضی) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم و یعقوب بن یزید هر دو از ابن فضال از ابن بکیر از زراره از امام جعفر صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت و در باب قول خدای عز و جل وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعًا وَ كَرْهًا سخن میگفت که فرمود آن توحید ایشانست خدای عز و جل را و ترجمه آیه اینست که و از برای خدا گردن نهاد هر که در آسمانها و زمین است از روی طوع و رغبت و کراهت و نفرت.

ص: ۵۸

۱- لان ولايه أهل البيت عليهم السلام من شروط التوحيد كما مرّ في حديث الرضا عليه السلام في الباب الأول فإذا انتفى الشرط انتفى المشروط.

۲- آل عمران: ۸۳.

۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: أَخْرَجَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ حَقًّا فَأَخْرَجَ مِنْهُ وَرَقَةً فَإِذَا فِيهَا سُبْحَانَ الْوَاحِدِ الَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ الْقَدِيمِ الْمُبْدِيِّ الَّذِي لَا بَدَأَ لَهُ (۱) الدَّائِمِ الَّذِي لَا نَفَادَ لَهُ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ الْخَالِقِ مَا يُرَى وَمَا لَا يُرَى الْعَالِمِ كُلِّ شَيْءٍ بِغَيْرِ تَعْلِيمٍ ذَلِكَ اللَّهُ الَّذِي لَا شَرِيكَ لَهُ.

ترجمه:

پدرم گفت «رضی» که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین از محمد بن سنان از اسحق بن حرث از ابو بصیر که گفت حضرت امام جعفر صادق (ع) حقه را بیرون آورد و از آن حقه پارچه کاغذی را بیرون آورد پس دیدیم که در آن نوشته بود که پاک و منزه می‌شمارم خدائی را که یگانه است آنکه غیر از او خدائی نیست قدیم و دیرینه که چیزها را آغاز کرده و آنکه او را آغازی نیست و دائم و همیشه که او را نیستی نباشد و زنده که نمی‌میرد و آفریننده آنچه دیده می‌شود و آنچه دیده نمی‌شود و هر چیزی را بدون آموختن میداند اینست خدائی که او را شریکی نیست.

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْمَفْسَّرُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَيَّارٍ عَنْ أَبِيهِمَا عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الرُّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى الرُّضَا فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صِفْ لَنَا رَبِّكَ فَإِنْ مَنْ قَبْلَنَا قَدْ اخْتَلَفُوا عَلَيْنَا فَقَالَ الرُّضَا إِنَّهُ مَنْ يَصِفُ رَبَّهُ بِالْقِيَّاسِ لَا يَزَالُ الدَّهْرُ فِي الْإِلْتِبَاسِ مَاثِلًا عَنِ الْمِنْهَاجِ (۲)

ص: ۵۹

۱- علی وزان المصدر أو علی بناء الصفه المشبهه.

۲- فی حاشیه نسخه (ب) «ناثما عن المنهاج».

ظَاعِنًا فِي الْأَعْوَجَاجِ ضَالًّا عَنِ السَّبِيلِ قَائِلًا غَيْرَ الْجَمِيلِ أَعْرَفُهُ بِمَا عَرَفَ بِهِ نَفْسَهُ مِنْ غَيْرِ رُؤْيِهِ وَ أَصَفُهُ بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسَهُ مِنْ غَيْرِ صُورِهِ لَمَا يُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ وَ لَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ مَعْرُوفٌ بِغَيْرِ تَشْبِيهِ وَ مُتَدَانٍ فِي بُعِيدِهِ لَا بِنَظِيرٍ لَا يُمَثَّلُ بِخَلِيقَتِهِ وَ لَا يُجُورُ فِي قَضِيَّتِهِ الْخَلْقِ إِلَى مَا عَلِمَ مُنْقَادُونَ وَ عَلَى مَا سَطَرَ فِي الْمَكْنُونِ مِنْ كِتَابِهِ مَاضُونَ وَ لَا يَعْمَلُونَ خِلَافَ مَا عَلِمَ مِنْهُمْ وَ لَا غَيْرُهُ يُرِيدُونَ فَهُوَ قَرِيبٌ غَيْرٌ مُلْتَزِقٌ وَ بَعِيدٌ غَيْرٌ مُتَقَصِّصٌ يُحَقِّقُ وَ لَمَا يُمَثَّلُ وَ يُوَحَّدُ وَ لَمَا يُبْعَضُ يُعْرَفُ بِالآيَاتِ وَ يُثَبَّتُ بِالْعَلَامَاتِ فَلَمَّا إِلَهَ غَيْرُهُ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن قاسم مفسر «رضی» گفت که حدیث کردند ما را یوسف بن محمد بن زیاد و علی بن محمد بن سیار از پدران خویش از حضرت حسن بن علی بن محمد بن علی بن موسی الرضا از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود مردی بسوی امام رضا (ع) برخاست و بآن حضرت عرض کرد که یا ابن رسول الله پروردگار خود را از برای ما وصف کن زیرا که کسانی که پیش از ما بوده اند یا آنان که در نزد ما هستند بر ما اختلاف کرده اند حضرت امام رضا (ع) فرمود که هر که پروردگارش را بقیاس و اندازه وصف کند در همه روزگار پیوسته در آشفتگی باشد و از راه راست مائل و در کجی کوچ کننده و رونده و از راه حق گمراه و دور افتاده باشد و آنچه بگوید خوب و زیبا نباشد او را می شناسم آنچه خودش را بان شناسانیده بدون دیدن و وصف میکنم او را آنچه خودش را با آن وصف فرموده بدون صورت بحاسها دریافته نمیشود و او را بمردم قیاس نمیتوان کرد شناخته شده است نه بتشبیهِ و نزدیک است با وجود دوریش بدون مانند و بآفریده خود مانند نمیشود و در قضیه و حکمش ستم نمیکند خلق بسوی آنچه دانسته منقاد و فروتنی نمایند گانند و بر آنچه در مکنون و پوشیده از کتابش نوشته شده درگذرند گان نه خلاف آنچه از ایشان دانسته میکنند و نه غیر آن را میخواهند پس او نزدیک است که نجسبیده و دور است که دوری ندارد تحقیق و اثبات می شود و او را مانند نمیتوان کرد و به یگانگی پرستش می شود و او را پاره پاره فرض نمیتوان نمود شناخته می شود آیات و ثابت گردانیده می شود بعلامات پس خدائی نیست غیر از او که بزرگوار و بلند و مرتبه و برتر است

ص: ۶۰

۱۰- ثُمَّ قَالَ عَبْدُ كَلَامٍ آخَرَ تَكَلَّمَ بِهِ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِيهِ ع عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص أَنَّهُ قَالَ مَا عَرَفَ اللَّهُ مِنْ شَبَّهَهُ بِخَلْقِهِ وَلَا وَصَفَهُ بِالْعَدْلِ مَنْ نَسَبَ إِلَيْهِ ذُنُوبَ عِبَادِهِ (۱) ..

و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجه و قد أخرجه بتمامه فی تفسیر القرآن

ترجمه:

پس آن حضرت (ع) بعد از کلامی دیگر که بآن تکلم نمود فرمود که حدیث کرد مرا پدرم از پدرش از جدش از پدرش علیهم السلام از رسول خدا (ص) که آن حضرت فرمود که خدا را نشناخته هر که او را بآفریدگانش تشبیه کرده و او را بعدالت وصف ننموده هر که گناهان بندگانش را باو نسبت داده و مؤلف میگوید که این حدیث طولانی است که ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و این را بتمامه در تفسیر قرآن اخراج کرده ام.

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزَبٍ قَالَ: كَتَبَ أَبُو جَعْفَرٍ إِلَى رَجُلٍ بِخَطِّهِ وَقَرَأْتُهُ فِي دُعَاءٍ كَتَبَ بِهِ أَنْ يَقُولَ يَا ذَا الَّذِي كَانَ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ ثُمَّ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ثُمَّ يَبْقَى وَيَفْنَى كُلَّ شَيْءٍ وَيَا ذَا الَّذِي لَيْسَ فِي السَّمَاوَاتِ الْعُلَى وَلَا فِي الْأَرْضِينَ السُّفْلَى وَلَا فَوْقَهُنَّ وَلَا بَيْنَهُنَّ وَلَا تَحْتَهُنَّ إِلَهَ يُعْبَدُ غَيْرُهُ (۲).

ص: ۶۱

۱- أتى بهذا الحديث دفعا لما يتوهم من معنى الجبر فى كلامه عليه السلام، و هذا توهم باطل اذ قد تبين فى محله أن كل ما يقع فى الوجود يقع طبقا لعلمه السابق و لا يلزم من ذلك الجبر فى شىء .

۲- لاین ما يعبد غيره ليس بآله، فان المراد بالآله هاهنا ليس المعبود بل الذى له الخلق و الامر المستحق بذلك للعباده، و لهذا الدعاء تمام: «لك الحمد حمدا لا يقوى على احصائه الا أنت فصل على محمّد و آل محمّد صلاه لا يقوى على احصائها الا أنت» و الدعاء بتمامه مذکور فى أعمال أيام شهر رمضان.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» از محمد بن یحیی عطار از محمد بن احمد از عبد الله بن محمد از علی بن مهزیار که گفت امام محمد تقی (ع) بخط خویش بسوی مردی نوشته بود و من آن را خواندم در دعائی که آن را نوشته بود که بخواند

یا ذا الذی کان قبل کل شیء ثم خلق کل شیء ثم یبقی و یفنی کل شیء و یا ذا الذی لیس فی السموات العلی و لا فی الارضین السفلی و لا فوقهن و لا بینهن و لا تحتهن اله یعبد غیره

یعنی ای کسی که پیش از هر چیز بوده بعد از آن هر چیزی را آفریده بعد از آن می ماند و هر چیزی نیست و نابود می شود و ای آنکه نیست در آسمانهای زبرتر و نه در زمینهای زیرتر و نه در زیر آنها و نه در میان آنها و نه در زیر آنها خدائی که پرستیده شود غیر از او.

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ فَيُورَثْ وَ لَمْ يُولَدْ فَيُشَارَكْ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» از عمویش محمد بن ابی القاسم از احمد بن ابی عبد الله برقی از محمد بن عیسی یقطینی از سلیمان بن راشد از پدرش از مفضل بن عمر که گفت شنیدم از امام جعفر صادق (ع) که میفرمود حمد از برای خدائست که نژاد تا ارث دهد یا از او ارث برده شود و زاده نشد تا شرکت کند.

ص: ۶۲

١٣- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ (١) قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ مِهْرَانَ الْكُوفِيُّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِسْحَاقَ الْجَهَنِّيِّ عَنْ فَرَجِ بْنِ فَرْوَةَ عَنْ مَسْعُودَةَ بْنِ صِدْقَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ بِالْكُوفَةِ إِذْ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صِفْ لَنَا رَبِّكَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِنَزِدَّادَ لَهُ حُبًّا وَبِهِ مَعْرِفَةٌ فَغَضِبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع وَنَادَى الصَّلَاةَ جَامِعَةً (٢) فَاجْتَمَعَ النَّاسُ حَتَّى غَصَّ الْمَسْجِدُ بِأَهْلِهِ ثُمَّ قَامَ مُتَغَيِّرَ اللَّوْنِ فَقَالَ- الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمَّا يَفْرُهُ [لَمَّا يُعْمِرُهُ] الْمَنْعُ وَ لَمَّا يُكْدِيهِ الْإِعْطَاءَ (٣) إِذْ كُلُّ مُعْطٍ مُنْتَقِصٌ سِوَاهُ الْمَلَى ءِ بِفَوَائِدِ النَّعْمِ وَ عَوَائِدِ الْمَزِيدِ وَ بِجُودِهِ ضَمِنَ عِيَالَهُ الْخَلْقِ فَأَنْهَجَ سَبِيلَ الطَّلَبِ لِلرَّاغِبِينَ إِلَيْهِ فَلَيْسَ بِمَا سِئِلَ أَجُودَ مِنْهُ بِمَا لَمْ يُسْأَلْ وَ مَا اخْتَلَفَ عَلَيْهِ دَهْرٌ فَيُخْتَلَفَ مِنْهُ الْحَيَالُ وَ لَوْ وَهَبَ مَا تَنَفَّسَتْ عَنْهُ مَعَادِنُ الْجِبَالِ وَ صَحَكَتْ عَنْهُ أَصْدَافُ الْبَحَارِ مِنْ فِلَذِ اللَّجِينِ (٤)

ص: ٦٣

١- محمد بن أبي عبد الله الكوفي هو محمد بن جعفر بن محمد بن عون الأسدي الكوفي كما يشهد به اسناد الكليني - رحمه الله - كالحديث الثالث من باب حدوث العالم وغيره في الكافي.

٢- الصلاة منصوب بفعل مقدر أي احضروها، و جامعه منصوب على الحال من الصلاة، و هذه الكلمة كانت تستعمل لدعوه الناس الى التجمع و ان لم يكن لاقامه الصلاة، و هذه الخطبه مسماه في نهج البلاغه بخطبه الاشباح المذكوره فيه مع اختلافات و زيادات.

٣- وفر يفر كوعد يعد من الوفور بمعنى الكثره أي لا- يوجب المنع كثره في خزائنه، و في نسخه (ب) و (و) و (د) و (ج) «لا يغيره المنع». و الاكداء بمعنى الافقار و التقليل أي لا يوجب الاعطاء فقرا و قله فيها.

٤- الفلذ بكسر الفاء و سكون اللام آخره الذال كبد البعير جمعه الافلاذ، و أفلاذ الأرض كنوزها، أو بكسر الأول و فتح الثاني جمع الفلذه بمعنى الذهب و الفضة، و في نسخه (د) و (ب) و في البحار بالزاي المشدده في آخر الكلمه و هو اسم جامع لجواهر الأرض كلها، و اللجين مصغرا بمعنى الفضة.

وَسَيِّئَاتِكَ الْعَقِيَانِ وَ نَضَائِدِ الْمَرْجَانِ لِيُغْضِ عَيْبِهِ لَمَا أَثَرَ ذَلِكَ فِي وُجُودِهِ وَ لَا أَنْفَدَ سَعَهُ مَا عِنْدَهُ وَ لَكَانَ عِنْدَهُ مِنْ ذَخَائِرِ الْإِفْضَالِ مَا لَا يَنْفَدُهُ مَطَالِبُ السُّؤَالِ (١) وَ لَمَا يَخْطُرُ لِكَثْرَتِهِ عَلَى يَيَالٍ لِأَنَّهَ الْجَوَادُ الَّذِي لَمَا تَنْقُصُهُ الْمَوَاهِبُ وَ لَا يُنْحَلُهُ الْإِحَاحُ الْمُلْحِينِ (٢) وَ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ- (٣) الَّذِي عَجَزَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَى قُرْبِهِمْ مِنْ كُرْسِيِّ كَرَامَتِهِ وَ طُولِ وَلَهِهِمْ إِلَيْهِ وَ تَعْظِيمِ جَلَالِ عِزِّهِ وَ قُرْبِهِمْ مِنْ غَيْبِ مَلَكُوتِهِ أَنْ يَعْلَمُوا مِنْ أَمْرِهِ إِلَّا مَا أَعْلَمَهُمْ وَ هُمْ مِنْ مَلَكُوتِ الْقُدْسِ بِحَيْثُ هُمْ مِنْ مَعْرِفَتِهِ عَلَى مَا فَطَرَهُمْ عَلَيْهِ أَنْ قَالُوا- سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٤)

ص: ٦٤

١- السؤال كالتجار جمع السائل.

٢- ينحله من الانحال أو التحيل بمعنى الاعطاء أى لا- يعطيه الحاح الملحِين شيئا يؤثر فيه، بل يعطى مسأله السائلين أو يمنعها حسب المصلحه، و هذا نظير ما فى آخر دعاء الجوشن الكبير: «يا من لا يبرمه الحاح الملحِين» و ان كان اللاحاح فى السؤال لله تعالى ممدوح كما ورد فى الحديث، و فى البحار باب جوامع التوحيد و فى نسخه (ب) و (ج) بالباء الموحده و النخاء المعجمه من البخل على بناء التفعيل أى لا يصيره بخيلا أو على بناء الافعال أى لا يجده بخيلا.

٣- فى حديث رواه فى آخر الباب التاسع «ان موسى على نبينا و آله و عليه السلام سأل ربه فقال: يا رب أرنى خزائنك، فقال تعالى: يا موسى انما خزائنى إذا أردت شيئا أن أقول له كن فيكون».

٤- قوله: «ان قالوا» بتقدير المضاف خبر لضمير الجمع بعد حيث، و تقدير الكلام: و هم من ملكوت القدس بحيث أنهم من جهه معرفتهم به على ما فطرهم عليه من الروحانيه المحضه فى منزله أن قالوا- الخ، و هى منزله اظهار العجز و الجهل بحضرة الربوبيه.

فَمَا ظُنُّكَ أَيُّهَا السَّائِلُ بِمَنْ هُوَ هَكَذَا سُبْحَانَهُ وَبِحَمْدِهِ لَمْ يُحْدِثْ فِيمَكِنَ فِيهِ التَّغْيِيرُ وَالِانْتِقَالُ وَلَمْ يَتَّصِرْ فِي ذَاتِهِ بِكَرُورِ الْأَحْوَالِ (١) وَلَمْ يَخْتَلِفْ عَلَيْهِ حُقُبُ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ (٢) الَّذِي ابْتَدَعَ الْخَلْقَ عَلَى غَيْرِ مِثَالٍ امْتَثَلَهُ وَ لَا مِقْدَارٍ اخْتَدَى عَلَيْهِ مِنْ مَعْبُودٍ كَانَ قَبْلَهُ (٣) وَ لَمْ تُحِطْ بِهِ الصِّفَاتُ فَيَكُونُ بِإِذْرَاكِهَا إِبَاهُ بِالْحُدُودِ مُتْنَاهِيًا وَ مَا زَالَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ عَنْ صِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ مُتَعَالِيًا (٤) وَ انْحَسَرَتِ الْأَبْصَارُ عَنْ أَنْ تَنَالَهُ فَيَكُونُ بِالْعِيَانِ مَوْصُوفًا (٥) وَ بِالذَّاتِ الَّتِي لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ عِنْدَ خَلْقِهِ مَعْرُوفًا وَ فَاتَ لِعُلُوِّهِ عَلَى أَعْلَى الْأَشْيَاءِ مَوَاقِعَ رَجْمِ الْمُتَوَهَّمِينَ (٦) وَ ارْتَفَعَ عَنْ أَنْ تَحْوِيَ كُنْهَ عَظَمَتِهِ فَهَاهُ (٧) رَوِيَّاتِ الْمُتَفَكِّرِينَ فَلَيْسَ لَهُ مِثْلٌ فَيَكُونُ مَا يَخْلُقُ مُشَبَّهًا بِهِ (٨) وَ مَا زَالَ عِنْدَ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ بِهِ عَنِ الْأَشْبَاهِ وَالْأَضْدَادِ مُنْزَهًا كَذَبِ الْعَادِلُونَ بِاللَّهِ إِذْ شَبَّهُوهُ بِمِثْلِ أَصْنَافِهِمْ (٩)

ص: ٦٥

- ١- أى لم يقع التغير و التحول فى ذاته تعالى بسبب تكرر الأحوال المختلفه الحادثه فى الأشياء.
- ٢- أى و لم يتردد عليه الزمان الذى يتجزأ بالليالى و الايام، و الحقب كالفصل بمعنى الدهر و الزمان و يأتى بمعان أخر، و مر نظير هذا الكلام فى صدر الخطبه.
- ٣- أى لم يمثّل فى صنعه على مثال و لم يحتد على مقدار مأخوذ من مستفادين من معبود كان قبله تعالى.
- ٤- ليس كمثل شىء معترضه بين زال و خبره.
- ٥- فى نسخه (ط) و (ن) «و انحصرت الابصار- الخ».
- ٦- لا يبعدان يكون «فات تصحيف فاق» و فى نسخه (ب) و (د) «مواقع و هم المتوهمين».
- ٧- الفهاهه: العى.
- ٨- لان ما عداه كائنا ما كان مخلوق له و يمتنع أن يكون المخلوق مشبها بالخالق.
- ٩- فى نسخه (ج) «بمثل أصنامهم».

وَ حَلُّوهُ حَلِّيَهُ الْمَخْلُوقِينَ بِأَوْهَامِهِمْ وَ جَزُّوهُ بِتَقْدِيرِ مُنْتَجِ خَوَاطِرِهِمْ (١) وَ قَدَّرُوهُ عَلَى الْخَلْقِ الْمُخْتَلَفِ الْقَوَى بِقَرَائِحِ عُقُولِهِمْ (٢) وَ كَيْفَ يَكُونُ مَنْ لَمَّا يُقَدَّرُ قَدْرُهُ مُقَدَّرًا فِي رَوِيَّاتِ الْأَوْهَامِ وَ قَدْ ضَلَّتْ فِي إِدْرَاكِ كُنْهِهِ هَوَاجِسُ الْأَخْلَامِ لِأَنَّهُ أَجَلٌ مِنْ أَنْ يَحِدَّهُ أَلْيَابُ الْبَشَرِ بِالتَّفْكِيرِ أَوْ يُحِيطَ بِهِ الْمَلَائِكَةُ عَلَى قُرْبِهِمْ مِنْ مَلَكُوتِ عِزَّتِهِ بِتَقْدِيرِ تَعَالَى عَنْ أَنْ يَكُونَ لَهُ كُفُوٌ فَيُشَبَّهَ بِهِ لِأَنَّهُ اللَّطِيفُ الَّذِي إِذَا أَرَادَتْ الْأَوْهَامُ أَنْ تَقَعَ عَلَيْهِ فِي عَمِيقَاتِ غُيُوبِ مُلْكِهِ وَ حَاوَلَتْ الْفِكْرَ الْمُبْرَأَهُ مِنْ خَطَرِ الْوَسْوَاسِ إِدْرَاكَ عِلْمِ ذَاتِهِ (٣) وَ تَوَلَّهَتْ الْقُلُوبُ إِلَيْهِ لِتَحْوِي مِنْهُ مُكَيِّفًا فِي صِفَاتِهِ (٤) وَ غَمَضَتْ مَدَاخِلَ الْعُقُولِ مِنْ حَيْثُ لَا تَبْلُغُهُ الصِّفَاتُ لِتَنَالَ عِلْمَ إِلَهِيَّتِهِ (٥)

ص: ٤٤

- ١- جزوه من الجز بمعنى القطع، و منتج على بناء المفعول من باب الافعال بمعنى النتيجة، و فى البحار و فى نسخه (و) و (ب) «و جزوه بتقدير منتج من خواطر هممهم» و فى نسخه (د) «و حدوده بتقدير منتج من خواطر هممهم».
- ٢- الخلق بكسر الأول و فتح الثانى جمع الخلقه، و لا- يبعد أن يكون بفتح الأول و سكون الثانى و المختلفه فارغ الضمير، و القوى بالرفع فاعله و اللام فى القوى بدلا عن الضمير الراجع الى الخلق، و فى النهج «على الخلقه المختلفه القوى».
- ٣- الفكر جمع الفكره، و فى النهج «و حاول الفكر المبرأ» و فى نسخه (ج) «و حاولت الفكره المبرأه». و الخطر بالفتح فالسكون مصدر بمعنى الخطور.
- ٤- مكيفا مصدر ميمى بمعنى التكيف و الكيفيه، مفعول لتحوى، أو على بناء المفعول صفه لمحذوف أى لتحوى منه تعالى شيئا مكيفا فى صفاته، أو حال من الضمير، و فى النهج «و تولهت القلوب إليه لتجرى فى كفيه صفاته».
- ٥- أى لطف و دقت طرق تفكير العقول بحيث يمتنع وصفه أى وصف لطف الطرق و غموضها، أو الضمير المنصوب يرجع إليه تعالى فالحيثيه تعليل، و فى النهج و فى نسخه (ج) «فى حيث- الخ» و فى نسخه (ب) و (د) «لتناول علم الهيته» و فى النهج «لتناول علم ذاته».

رُدَعَتْ خَاسِئَتُهُ وَ هِيَ تَجُوبُ مَهَاوِي سُدْفِ الْغُيُوبِ مُتَخَلِّصَةً إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ رَجَعَتْ إِذْ جُيِّهَتْ مُعْتَرِفَةً بِأَنَّهُ لَا يُنَالُ بِجُوبِ الْإِعْتِسَافِ كُنْهُ مَعْرِفَتِهِ (١) وَ لَمَّا يَخْطُرُ بِيَالِ أُولَى الرُّوِيَّاتِ خَاطِرُهُ مِنْ تَقْدِيرِ جَلَالِ عِزَّتِهِ لِإِعْزِيدِهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ فِي قُوَى الْمَحِيدِينَ لِأَنَّهُ خِلَافُ خَلْقِهِ فَلَا شَبَهَ لَهُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ (٢) وَ إِنَّمَا يُشَبَّهُ الشَّيْءَ بِعِيدِهِ فَأَمَّا مَا لَا عِيدَ لَهُ فَكَيْفَ يُشَبَّهُ بِغَيْرِ مِثَالِهِ - وَ هُوَ الْبِدَىءُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ قَبْلَهُ وَ الْآخِرُ الَّذِي لَيْسَ شَيْءٌ بَعْدَهُ لَا تَنَالُهُ الْأَبْصَارُ مِنْ مَجْدِ جَبْرُوتِهِ إِذْ حَجَبَهَا بِحُجْبٍ لَا تَنْفُذُ فِي ثَخَنِ كِتَابَتِهِ (٣) وَ لَا تَخْرِقُ إِلَى ذِي الْعَرْشِ مَتَانَهُ خَصَائِصِ سُرَّتَاتِهِ (٤) الَّذِي صَدَرَتْ الْأُمُورُ عَنْ مَشِيئَتِهِ وَ تَصَاعَرَتْ عِزُّهُ الْمُتَجَبَّرِينَ دُونَ جَلَالِ عَظَمَتِهِ وَ خَضَعَتْ لَهُ الرُّقَابُ وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ مِنْ مَخَافَتِهِ (٥) وَ ظَهَرَتْ فِي بَدَائِعِ الَّذِي أَحْدَثَهَا آثَارُ حِكْمَتِهِ (٦)

ص: ٦٧

- ١- ردعت جواب إذا، و رجعت عطف بيان له او بدل، و فى النهج و نسخه (و) معطوف عليه بالفاء، و الجوب قطع البلاد و السير فيها، و سدف جمع سدفة بضم الأول بمعنى الباب أو بفتحه بمعنى الظلمه، و فى نسخه (ط) و (ج) و (ب) «محاوى سدف الغيوب» بالحاء أى مجامعها، و فى نسخه (ن) «بجور الاعتساف».
- ٢- فى نسخه (و) و (ج) و (ب) و (د) «فى المخلوقين».
- ٣- أى لا تنفذ الابصار فى ثخن كثافه الحجب، هكذا فى النسخ، و مقتضى القاعده كثافتها، و فى حاشيه نسخه (ب) «اذ حجبها بحجاب- الخ».
- ٤- أى و لا تخرق الابصار متوجهه إلى الله ذى العرش ستراته المتينه الخصيصه به حتى تراه.
- ٥- فى البحار و فى نسخه (د) و حاشيه نسخه (ب) «و عنت له الوجوه من مخافته».
- ٦- أى فى بدائع الله الذى أحدث الأمور، و الضمير المنسوب باحدث لا يرجع الى بدائع لان الصله لا تعمل فى ما اضيف الى الموصول لان المضاف حينئذ يصير تعريفه بالموصول دوريا. و فى حاشيه نسخه (ب) «و ظهرت فى البدائع التى أحدثها آثار حكمته» فيستقيم الكلام و يرجع الضمير الى البدائع، و فى النهج «و ظهرت فى البدائع التى أحدثها آثار صنعته و أعلام حكمته».

وَ صَيَّرَ كُلَّ شَيْءٍ عِ خَلْقِ حُجَّتِهِ لَهُ وَ مُنْتَسِبًا إِلَيْهِ (١) فَإِنْ كَانَ خَلْقًا صَامِتًا فَحُجَّتُهُ بِالتَّدْبِيرِ نَاطِقَةً فِيهِ فَقَدَّرَ مَا خَلَقَ فَأَحْكَمَ تَقْدِيرَهُ وَ وَضَعَ كُلَّ شَيْءٍ عِ بُلُوفِ تَدْبِيرِهِ مَوْضِعَهُ وَ وَجَّهَهُ بِجِهَتِهِ (٢) فَلَمْ يَبْلُغْ مِنْهُ شَيْءٌ عِ حُدُودِ مَنْزِلَتِهِ (٣) وَ لَمْ يَقْصُرْ دُونَ الْإِنْتِهَاءِ إِلَى مَشِيئَتِهِ وَ لَمْ يَسْتَضَيِّعْ إِذْ أَمَرَهُ بِالْمُضَيِّ إِلَى إِرَادَتِهِ بِلَمَا مَعَانَاهُ لِلْغُوبِ مَسَّهُ (٤) وَ لَمَّا مَكَاءَ دِهِ لِمُخَالِفِ لَهُ عَلَى أَمْرِهِ (٥) فَتَمَّ خَلْقُهُ وَ أَدْعَنَ لِبَطَاعَتِهِ وَ وَافَى الْوَقْتَ الَّذِي أَخْرَجَهُ إِلَيْهِ إِجَابَةً لَمْ يَعْتَرِضْ دُونَهَا رَيْثُ الْمُبْطِطِيِّ وَ لَا أَنَاهُ الْمُتَلَكِّئِ (٦)

ص: ٦٨

١- فى نسخة (ب) و (و) و (د) فصار كل شىء - الخ».

٢- فى النهج «و وجهه لوجهته».

٣- أى فلم يبلغ مما خلق شىء ع حدود منزله الحق تعالى، و فى البحار و فى نسخة (ب) و (و) و (ج) «فلم يبلغ منه شىء ع محدود منزلته» و فى النهج «فلم يتعد حدود منزلته» أى فلم يتعد شىء ع حدود منزلته التى وضعها الله تعالى له، و ما فى النهج أنسب بالفقرات السابقة.

٤- قوله. «بلا معاناه» متعلق بقوله: «فقدر ما خلق - الخ».

٥- فى نسخة (ب) «و لا مكابده» بالباء الموحده و الدال. و فى نسخة (ط) و لا مكابره بالباء الموحده و الراء.

٦- أى و وافى كل شىء ع الوقت الذى أخرج ذلك الشىء ع إليه اجابه لامره التكويني كإجابه السماء و الأرض فى قوله تعالى: «ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» و قوله: «لم يعترض - الخ» صفة لاجابه، و اعترض دون الشىء ع أى حال دونه، و المعنى اجابه لم يعترض دونها بطوء المبطئ و لا تانى المتوقف المتعلل، و فى نسخة (و) و (د) و فى حاشيه نسخة (ب) «و لا أَنَاهُ الْمُتَلَكِّئِ» و هو بمعنى المتأخر، و هذا الكلام كناية عن عدم تأخر مراده تعالى عن ارادته فانه إذا أراد شيئاً فانما يقول له كن فيكون.

فَأَقَامَ مِنَ الْأَشْيَاءِ أَوْدَهَا (١) وَ نَهَى مَعَالِمَ حُدُودِهَا وَ لَأَمْ بِقُدْرَتِهِ بَيْنَ مُتَضَادَّاتِهَا (٢) وَ وَصَلَ أَسْبَابَ قَرَائِنِهَا (٣) وَ خَالَفَ بَيْنَ أَلْوَانِهَا وَ فَرَّقَهَا أَجْنَاساً مُخْتَلِفَاتٍ فِي الْأَقْدَارِ وَ الْغَرَائِزِ وَ الْهَيْئَاتِ بِيَدَايَا خَلْقَاتٍ أَحْكَمَ صُنْعِهَا وَ فَطَرَهَا عَلَى مَا أَرَادَ إِذِ ابْتَدَعَهَا انْتِظَمَ عِلْمُهُ صُنُوفَ ذُرِّيَّاتِهَا وَ أَدْرَكَ تَدْبِيرُهُ حُسْنَ تَقْدِيرِهَا أَيُّهَا السَّائِلُ اعْلَمْ مَنْ شَبَّهَ رَبَّنَا الْجَلِيلَ بِتَبَائِنِ أَعْضَاءِ خَلْقِهِ وَ بِتَلَاوُحِ أَحْقَاقِ مَفَاصِلِهِمُ الْمُحْتَجِجِ بِتَدْبِيرِ حِكْمَتِهِ أَنَّهُ لَمْ يَعْقِدْ غَيْبَ ضَمِيرِهِ عَلَى مَعْرِفَتِهِ (٤) وَ لَمْ يُشَاهِدْ قَلْبُهُ الْيَقِينَ بِأَنَّهُ لَا تَدَّ لَهُ وَ كَأَنَّهُ لَمْ يَسْمَعْ بِتَبْرَى التَّابِعِينَ مِنَ الْمُتَّبِعِينَ وَ هُمْ يَقُولُونَ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ. إِذْ نُسَوِّيْكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (٤) فَمَنْ سَاوَى رَبَّنَا بِشَيْءٍ فَقَدْ عَدَلَ بِهِ وَ الْعَادِلُ بِهِ كَافِرٌ بِمَا نَزَلَتْ بِهِ مُحْكَمَاتُ آيَاتِهِ وَ نَطَقَتْ بِهِ شَوَاهِدُ حُجَجِ بَيِّنَاتِهِ لِأَنَّهُ اللَّهُ الَّذِي لَمْ يَتَنَاهَ فِي الْعُقُولِ فَيَكُونُ فِي مَهَبِّ فِكْرِهَا مُكَيِّفًا وَ فِي حَوَاصِلِ رَوِيَّاتِ هِمَمِ النُّفُوسِ مَحْدُودًا مُصَرِّفًا (٥)

ص: ٦٩

١- فى نسخه (ط) و(ن) و(ب) «و أقام- الخ».

٢- فى النهج و البحار و فى نسخه (ب) و(و) «و لاءم بقدرته- الخ» من باب المفاعله.

٣- فى نسخه (و) «و وصل أسباب قرابتها». (٤). التلا-حم: الالتصاق و الالتيام بين الاجسام، و أحقاق جمع حق بالضم و هو رأس الورك الذى فيه عظم الفخذ و رأس العضد الذى فيه الوابله، أى ان من شبه ربنا الجليل بالخلق ذى الأعضاء المتباينه و الاحقاق المتلا-حمه المحتججه بالجلد و اللحم كائنا ذلك بتدبير حكيمته أنه لم يعرفه بقلبه، و أن هذه خبر لان الأولى. و «من» الموصوله بعدها اسمها.

٤- الشعراء: ٩٨.

٥- حواصل جمع حوصله و هى فى الطيور بمنزله المعده، و اضافتها الى الرويات من قبيل إضافه الظرف الى المظروف و فيها لطف.

الْمُنْشَىٰ أَضْيَافَ الْأَشْيَاءِ بِمَا رَوَيْهِ اِحْتِيَاجَ إِلَيْهَا وَ لَمَّا قَرِيحَهُ غَرِيظَهُ أَضْمَرَ عَلَيْهَا وَ لَا تَجْرِبُهُ أَفَادَهَا مِنْ مَرِّ حَوَادِثِ الدَّهْوَرِ (١) وَ لَا شَرِيكَ أَعْيَانَهُ عَلَى ائْتِدَاعِ عَجَائِبِ الْأُمُورِ الَّتِي لَمَّا شَبَّهَهُ الْعَادِلُونَ بِالْخَلْقِ الْمُبْعَضِ الْمَحْدُودِ فِي صِفَاتِهِ ذِي الْأَقْطَارِ وَ النَّوَاحِي الْمُخْتَلَفَةِ فِي طَبَقَاتِهِ وَ كَانَ عَزَّ وَ جَلَّ الْمَوْجُودَ بِنَفْسِهِ لَا بِأَدَاتِهِ ائْتَفَى أَنْ يَكُونَ قَدْرُوهُ حَقَّ قَدْرِهِ (٢) فَقَالَ تَنْزِيهَا لِنَفْسِهِ عَنْ مُشَارَكَةِ الْأَنْدَادِ وَ ارْتِفَاعًا عَنْ قِيَاسِ الْمُقَدَّرِينَ لَهُ بِالْحُدُودِ مِنْ كَفَرِهِ الْعِبَادِ- وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣) مَا ذَلِكَ الْقُرْآنُ عَلَيْهِ مِنْ صِفَتِهِ فَاتَّبِعْهُ لِيُوصَلَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ مَعْرِفَتِهِ (٤) وَ أَتَتْ بِهِ (٥) وَ اسْتَضِيَّ بِنُورِ هِدَايَتِهِ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ وَ حِكْمَةٌ أَوْ تَيْتَهُمَا فُحْدٌ مَا أُوْتِيَتْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ وَ مَا ذَلِكَ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ مِمَّا لَيْسَ فِي الْقُرْآنِ عَلَيْكَ فَرْضُهُ وَ لَمَّا فِي سُنَنِ الرَّسُولِ وَ أَيْمَةِ الْهَيْدَى أَثَرُهُ فَكُلُّ عِلْمِهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّ ذَلِكَ مُنْتَهَى حَقِّ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ هُمُ الَّذِينَ أَعْنَاهُمْ اللَّهُ عَنِ الْاِقْتِحَامِ فِي السُّدِّ الْمَضْرُوبِ دُونَ الْغُيُوبِ فَلَزِمُوا الْاِقْرَارَ بِجُمْلِهِ مَا جَهَلُوا تَفْسِيرَهُ مِنَ الْغَيْبِ الْمَحْجُوبِ- فَقَالُوا آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا (٦)

ص: ٧٠

١- أفادها أى اقتناها و اكتسبها، و فى نسخه (ج) و (و) و (ب) أفادها من موجودات الدهور، و فى حاشيه نسخه (د) و (ب) «استفادها من موجودات الدهور» و فى النهج «أفادها من حوادث الدهور».

٢- قوله: «و كان عزَّ و جلَّ الموجود- الخ» عطف على مدخول «لما» أى الموجود بذاته الواحده وحده حقيقه لا بأجزاء هى أداته و آلاته للإدراك و الفعل كالانسان، و فى نسخه (و) و (د) «لا بآياته» التى هى مخلوقاته فيكون موجودا بالغير، فان الوجود ينقسم الى ما بالذات و ما بالغير، و قوله: «ائتفى» جواب لما، أى امتنع عن أن يكون فى تقدير مقدر و تحديد محدد.
٣- الزمر: ٦٧.

٤- فى نسخه (و) و (ج) «لتوسل بينك- الخ».

٥- فى نسخه (ط) و (ن) «فأتم به».

٦- الغيب المحجوب هنا و الغيب المكنون الذى ذكر فى الحديث الثالث هو مقام ذات الواجب الذى لا- يناله أحد حتى الراسخين فى العلم. و الآيه فى آل عمران: ٧.

فَمَدَحَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ اعْتِرَافَهُمْ بِالْعَجْزِ عَنْ تَنَاوُلِ مَا لَمْ يُحِيطُوا بِهِ عِلْمًا وَ سَيَمَى تَزَكَّهُمُ التَّعَمُّقَ فِي مَا لَمْ يُكَلِّفُهُمُ الْبَحْثَ عَنْهُ مِنْهُمْ رُسُوخًا فَأَقْتَصِرَ عَلَى ذَلِكَ وَ لَا تُقَدَّرُ عَظَمَةُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ عَلَى قَدْرِ عَقْلِكَ فَتَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد مرا علی بن عباس گفت که حدیث کرد مرا اسماعیل بن مهران کوفی از اسماعیل بن اسحق جهنی از فرج بن فروه از مسعده بن صدقه که گفت شنیدم از امام جعفر صادق (ع) که میفرمود در بین آنکه امیر المؤمنین (ع) در مسجد کوفه بر منبر خطبه میخواند ناگاه مردی بسوی آن حضرت برخاست و عرض کرد که یا امیر المؤمنین پروردگار خود را «تبارک و تعالی» از برای ما وصف کن تا آنکه دوستی را از برایش بیفزائیم و معرفت او را زیاد کنیم پس امیر المؤمنین (ع) بخشش آمد و نداء در داد که بنماز جماعت حاضر شوید بعد از آن مردم جمع شدند تا آنکه مسجد باهلش پر شد پس آن حضرت برخاست و رنگش متغیر بود و فرمود که حمد از برای خدائی است که منع و بخیلی نمودن مالش را بسیار نکند و عطا و بخشش کردن او را مانده و کاهل نگرداند که دیر بخشش کند چون زمینی که گیاهش دیر بر آید زیرا که هر بخشنده کم کند یا نقصان پذیرد غیر از او آنکه مالدار و پر نعمت و استوار است بفوائد نعمتها و زیادتی بخششها و قسمتها و بحدود خویش مؤنث خلق را ضامن شده و ایشان را عیال خود ساخته متکفل احوال ایشان می شود و ایشان را کفایت میکند پس راه طلب از برای رغبت کنندگان بسوی او روشن و هویدا شد و آن جناب بآنچه از او سؤال شده بخشنده تر نیست از خودش بآنچه سؤال نشده و روزگاری بر او مختلف نشده که حال از او مختلف شود و اگر آنچه را که معدنهای کوهها از آن شکافته شده و از آنها بیرون آمده و صدفهای دریاها از آن خندیده از پارهای نقره و شمشهای طلا و دستهای مرجان و مروارید خورد بعضی از بندگانش ببخشند هر آینه این امر در جودش اثر نکند و وسعت آنچه را که در نزد او است تمام نگرداند و از ذخیره های نیکوئی آنقدر در نزد او باشد که مطالب سؤال یا سؤال کنندگان آن را نیست و نابود نماید و بجهت بسیاریش بر دلی خطور نکند زیرا که او صاحب جود است که بخششها او را کم نکند و اصرار و مبالغه و ایستادگی صاحبان اصرار او را بخیل نسازد و جز این نیست که شان و کارش چون چیزی را خواهد آنست که بآن میگوید که باش پس میباید و مراد آنست که چون حق «سبحانه و تعالی» اراده فرماید که چیزی را بعرضه وجود آورد بمنزله که آنست بآن بگوید که باش پس فی الحال میباید و موجود می شود بی آنکه ماده و مدتی داشته باشد آنکه همه فرشتگان با نزدیکی ایشان از کرسی کرامتش و طول شیفتگی حیرانی ایشان بسویش و بزرگ داشتن جلال عزتش و قرب ایشان از غیب ملکوتش عاجز شدند که از کارش بدانند مگر آنچه را که ایشان را اعلام فرموده و ایشان نسبت بملکوت قدس در جایی هستند که ایشانند یعنی کسی مثل ایشان نیست و از معرفت آن جناب بر آنچه ایشان را بر آن آفریده آن است که گفتند سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ یعنی تسبیح میکنیم و دور میداریم تو را از آنکه غیر تو عالم باشد و بامور غیبی کسی را نرسد که در اقوال و افعال تو زبان اعتراض گشاید هیچ دانشی نیست ما را مگر آنچه تعلیم داده ما را بدرستی که توئی بسیار دانای محکم کار صواب کردار که چیزی بر تو پنهان نیست و هر چه کنی و گوئی بر وجه علم و حکمت باشد پس گمان تو چیست ای سائل بکسی که او همچنین است او را تسبیح میکنم و بحمد او مشغولم حادث نگشته و از سر نو پیدا نشده که تغییر و انتقال در او مکن باد و بباز گشتن حالات با سالها در ذاتش تصرفی نشده و زمان دراز شبها و

روزها بر او مختلف نگردیده و آمد و شدی ننموده آنکه آفریدگان را اختراع کرده و از سر نو پدید آورده بدون مثالی که آن را تصور ننموده و پیروی آن کرده باشد و نه اندازه که بر روی آن رفته باشد و در باب آن اقتداء و برابری کرده باشد از معبودی که پیش از او بوده باشد و صفات باو احاطه نکرده و گرداگرد او را حرف نگرفته که بدریا رفتن آنها آن جناب را باندازها متناهی باشد و پیوسته چیزی مانند او نبوده در حالتی که از صفت آفریدگان برتر بوده و دیده‌ها کند شده و ملال بهمرسانیده از آنکه او را بیابد تا به عیان و دیدن بچشم و روبرو دیدن موصوف باشد و بذاتی که کسی غیر از او آن را نماید و نمی شناسد در نزد خلقش معروف باشد و بجهت بلندی که دارد بر بلندترین چیزها از مواقع پندار صاحب توهم و خیال در گذشته و از جابر آمده و بلند شده از آنکه درماندگی اندیشه‌های صاحبان اندیشه گرداگرد کنه عظمتش را فرو گیرد پس او را ماندی نیست تا آنکه آنچه آفریده باو شباهت داشته باشد و همیشه در نزد اهل معرفت که باو عارفند از امثال و اضداد منزله و دور بوده دروغ گفتند آنها که چیزی را با خدا برابر کردند و عدیل و شریکی را از برایش قرار دادند زیرا که او را بمثل اصناف خود تشبیه کردند و بخیالهای خود بنشان آفریدگان او را وصف نمودند و باندازه کردند و چگونه کسی که قدرش باندازه در نیاید در اندیشه‌های خیالات مقدر باشد و حال آنکه اندیشه‌های عقول گران که در دل در آید در باب دریافتن کنه و پایانش گمراه شده اند زیرا که آن جناب از آن بزرگوارتر است که عقول خالصه آدمیان باندازه کردنی باو احاطه نمایند و گرداگردش را فور گیرند از آن برتر است که او را هم‌تائی باشد تا بآن تشبیه شود زیرا که او لطافتی دارد که هر گاه خیالها خواسته باشند که در گودیهای غیبهای ملک و پادشاهیش بر او فرود آیند و اندیشه‌ها دور از خطور و سواس قصد کنند که دانش ذاتش را دریابند و دلها بسوی شیفته و حیران شوند از برای آنکه از او چیزی را فراهم آورند که در صفاتش مکیف باشد و کیفیتی داشته باشد و در آمد نگاههای عقول هامون گردد و دشت و زمین خوار و هموار یا سخت پنهان و دور از فهم شود در جایی که صفات بآن نمیرسند تا آنکه علم خدائیش را بیابند و بآن برسند باز زده شوند در حالتی که دور و حیران و خیره باشند و اینها درهای تاریکیهای غیبها را قطع کنند و در آنها بگردند و جولان زنند در حالتی که دسته و رهیده و بسوی آن جناب رسیده باشند پس بجهت آنکه بر پیشانی آنها خورده و بناخوشی و درشتی از آن باز داشته شده اند بر میگردند با اعتراف و اقرار باینکه بمیل کردن از راه راست و از راه گردیدن و در بیراهه رفتن بکنه معرفتش نمیتوان رسید و اندیشه از اندازه جلال عزتش در دل صاحبان اندیشه‌ها خطور نکند بجهت دوریش از آنکه در قوه‌های اندازه‌شدگان باشد زیرا که آن جناب خلاف آفریدگان خویش است پس او را در میان آفریدگان ماندی نیست و جز این نیست که هر چیزی بعدیل و نظیر خود تشبیه می‌شود و اما آنچه از برایش عدیل و نظیری نیست چگونه بغیر مثال خود تشبیه می‌شود و او است نخستینی که چیزی پیش از او نبوده و پسینی که بعد از او چیزی نیست دیده‌ها از مجد و بزرگواری و غلبه جبروتش باو نرسند زیرا که آنها را منع کرده بحجابها که در گندگی بستری و درهم رفته اش روان نمیتوان شد و در آن در نمیتوان رفت و متانت؟ رخنه‌های پرده‌هایش پاره نمیشود که بخداوند عرش برسد آنکه کارها از مشیت و خواستش صادر گردیده و پیشانی صاحبان تجبر و گردنکشان در نزد جلال عظمتش خواری نموده و گردنها از برایش خضوع و فروتنی کرده اند و رویها از ترسش خوار و ذلیل شده اند و در تازهای که آنها را بدید آورده آثار حکمتش ظاهر و هویدا شده و هر چیزی که آفریده از برایش حجتی گردیده و بسویش نسبت بهمرسانیده پس اگر آفریده خاموشی باشد حجتش بتدبیر در آن گویا است پس اندازه فرموده آنچه را آفرید و اندازه آن را استوار گردانید و هر چیزی را بلطف تدبیر و باریک بینی آن بجای خود گذاشت و آن را در جهتی روان ساخت پس چیز اندازه شده بمنزلت و مرتبه او نرسید و در نزد منتهی شدن بسوی مشیتش کوتاهی نکرد و در هنگامی که آن را امر فرمود برفتن بسوی اراده اش دشوار نشد بدون رنج کشیدن چیزی بجهت ماندگی و رنجوری که باو رسیده باشد

و نه زحمت یا مکاری برای مخالفی از برای او بر امرش پس آفریده اش تمام و کامل گردید و طاعتش را گردن نهاد و آمد آن هنگامی را که خدا او را بسوی او بیرون آورده بود از روی اجابتی که نه درنگ کاهل در نزد آن حائل شد و نه سستی تنبل و از همه چیز میل و کجی آنها را راست کرد و نشانهای اندازه های آنها را بنهایت و غایت رسانیده و تقدیرش در میان چیزی چند که با هم ضدیت داشتند از آنها ملامت داد و آنها را فراهم آورد و اسباب قرینهای آنها را پیوند کرد و در میانه رنگهای آنها مخالفت انداخت و آنها را جدا و پراکنده نمود در حالتی که اجناس و انواعی چندند که در اندازهها اختلاف دارند و همچنین در طبائع و هیئتها اولین خلالتی که صنعت آنها را استوار گردانید و آنها را بر آنچه خواست آفرید در هنگامی که آنها را اختراع کرد و از سر نو پدید آورد علمش اصناف افشاندن آنها را درست ترتیب داد و در رشته کشید و تدبیرش حسن تقدیر آنها را دریافت ای سائل بدان که هر کس که پروردگار بزرگوار ما را تشبیه کرده بتباین و از هم جدا شدن اعضای آفریدگانش و بهم پیوستن سرهای استخوانها که در مفصلهای ایشانست چون سر سرین که استخوان ران در آنست و سرباز و که استخوان طرف شانه در آنست و همچنین مفصل زانو و غیر اینها که بتدبیر حکمتش در پرده رفته اند نهانی آنچه در دل گرفته بر معرفتش نبسته و گروه بر زده و بآن اعتقاد نکرده و دلش مشاهده یقین بآن ننموده که او را همتائی نیست و گویا که او بیزاری جستن پیروان را از پیروی شدگان نشنیده و ایشان میگویند که تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ إِذْ نُسَوِّكُم بِرَبِّ الْعَالَمِينَ یعنی بخدا سوگند بدرستی که ما بودیم هر آینه در گمراهی هویدا و پیدا در وقتی که برابر میکردیم شما را با پروردگار عالمیان و این آیه در شأن کافران و گمراهان و پیروان شیطانست که در دوزخ در مقام اختصام میگویند پس هر که پروردگار ما را با چیزی برابر کند بحقیقت که نظیر و شریکی را از برایش قرار داده و آنکه عدیل و نظیر از برایش قرار دهد کافر است بآنچه محکومات آیاتش بآن فرود آمده و شواهد حجتهای بیناتش بآن گویا شده زیرا که او خدائست که در عقلها نهایت پایدانی ندارد که در وزیدنگاه باد فکر آنها مکیف باشد که کیفیتی از برایش گفته باشند و در چینه دانهای اندیشههای همتهای نفسها محدود و مصرف باشد که گردانیدن و تغییری از برایش اثبات کرده باشند آنکه اقسام چیزها را ایجاد میفرماید بدون اندیشه که بآن محتاج باشد و نه قریحه طبیعی که دل بر آن بسته باشد و خاطری که در آن نهان داشته باشد و نه تجربه و آزمایشی که آن را از مرور حوادث دهور گرفته و کسب نموده باشد و نه شریکی که او را بر اختراع عجائب امور یاری داده باشد آنکه چون عدول کنندگان از حق او را تشبیه کردند بآفریده که در صفاتش متبعض و محدود است و در طبقاتش صاحب اطراف و نواحی مختلفه و آن جناب عز و جل و بخودی خود موجود بودند بآیات یا اداتی که قرار داد فرمود نیست و نابود شد که چنان باشد که او را اندازه کرده باشند حق اندازه او باینکه او را تعظیم نموده باشند چنان که سزای تعظیم او است و او را شناخته باشند چنان که حق شناخت او است پس آن جناب بجهت تنزیه و دور داشتن خویش از مشارکت همتایان و بلند شدن از قیاس و اندازه کردن کسانی که او را باندازهها اندازه کردند از کافران از بندگان فرمود که وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ شَيْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ که ترجمه اش در باب خود خواهد آمد پس آنچه قرآن ترا بر آن دلالت کند از صفتش همان را پیروی کن تا آنکه در میان تو و میان معرفتش پیوند دهد و بآن اقتدا نما و بنور هدایتش روشنی بجو زیرا که آن نعمت و حکمتی است که آنها را بتو داده اند پس آنچه را که بتو داده اند بگیر و از جمله شکر کنندگان باش و آنچه شیطان ترا بر آن دلالت کند از آنچه نه در قرآن و جوب آن بر تو است و نه در سنت پیغمبر یا ائمه هدی اثر و نشان آنست پس علم آن را بسوی خدای عز و جل واگذار زیرا که این منتهای حق خدا است بر تو و بدان که راسخان در علم آنانند که خدا ایشان را از در رفتن بزور در درها و پیشگاهها که در نزد غیبها زده شد بی نیاز گردانیده پس ملازم اقرار و اعتراف بجمله آنچه تفسیر و بیانش را ندانستند از غیب و نهانی که محجوب است گردیدند و

گفتند که آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا یعنی گرویدیم بمتشابه همه محکمت و متشابهات از نزد پروردگار ما است پس خدای عز و جل اعتراف ایشان را بعجز و درماندگی از فرا گرفتن آنچه بآن احاطه نکرده اند از روی دانش مدح و ثنا کرده و ترک ایشان تعمق را در آنچه بحث و کاوش از آن را تکلیف نکرده از ایشان رسوخ نامیده و رسوخ بمعنی استوار و ثابت و پا بر جای بودنست پس بر این اقتصار کن و عظمت خدا را بر اندازه عقلت اندازه مکن که از جمله هلاک شوندگان خواهی بود.

١٤- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ فَتْحِ بْنِ يَزِيدَ الْجُرْجَانِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ أَشْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ مِنْ التَّوْحِيدِ فَكَتَبَ إِلَيَّ بِخَطِّهِ فَقَالَ جَعْفَرٌ وَإِنْ فَتَحًا أَخْرَجَ إِلَيَّ الْكِتَابَ فَقَرَأْتُهُ بِخَطِّ أَبِي الْحَسَنِ ع بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُلْهِمِ عِبَادَةَ الْحَمِيدِ وَفَاطِرِهِمْ عَلَى مَعْرِفَةِ رَبُّوبِيَّتِهِ الدَّالِّ عَلَى وُجُودِهِ بِخَلْقِهِ وَبِحُدُوثِ خَلْقِهِ عَلَى أَرْزَلِهِ وَبِأَشْبَاهِهِمْ عَلَى أَنْ لَمَّا شَبَّهَهُ لَهُ الْمُسْتَشْهِدُ آيَاتِهِ عَلَى قُدْرَتِهِ الْمُمْتَنِعِ مِنَ الصِّفَاتِ ذَاتُهُ (١) وَمِنَ الْأَبْصِيَارِ رُؤْيِيَّتَهُ وَمِنَ الْأَوْهَامِ الْإِحْاطَةَ بِهِ لَمَّا أَمِيدَ لِكُونِهِ وَ لَمَّا غَايَةَ لِقَائِهِ لَا يَشْمَلُهُ الْمَشَاعِرُ وَلَا يَحْجُبُهُ الْحِجَابُ فَالْحِجَابُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ لِامْتِنَاعِهِ مِمَّا يُمْكِنُ فِي ذَوَاتِهِمْ وَ لِإِمْكَانِ ذَوَاتِهِمْ مِمَّا يُمْتَنِعُ مِنْهُ ذَاتُهُ وَ لِإِفْتِرَاقِ الصَّانِعِ وَ الْمَصْنُوعِ وَ الرَّبِّ وَ الْمَرْبُوبِ وَ الْجَادِّ وَ الْمُخْرَدُودِ أَحَدٍ لَا بَتَأْوِيلَ عِدَدِ الْخَالِقِ لَا بِمَعْنَى حَرَكِهِ (٢) السَّمِيعِ لَمَّا بِأَدَاهِ الْبَصِيرِ لَا بِتَفْرِيقِ آلِهِ الشَّاهِدِ لَا بِمَمَاسِهِ الْبَائِنِ لَا بِبِرَاحِ مَسَافِهِ (٣)

ص: ٧٢

- ١- أى من الوصف اذ لا يدرك ذاته حتى توصف، أو المعنى ليس مقام أحديه ذاته مقام الصفات و الأسماء اذ ليس فى ذلك المقام الشامخ اسم و لا صفه و لا إشاره و لا معرفه.
- ٢- أى ليس ايجاده بالحركه كايجادنا.
- ٣- البراح بمعنى الزوال أى بائن عن خلقه لا يبعده عنهم بالمسافه، و فى الكافى فى باب جوامع التوحيد فى حديث عن أبى عبد الله عليه السلام عن أمير المؤمنين عليه السلام و فى نهج البلاغه «لا بتراخى مسافه».

الْبَاطِنِ لَا بِاجْتِنَانِ الظَّاهِرِ لَا بِمُحَاذِ الَّذِي قَدْ حَسِرَتْ دُونَ كُنْهِهِ نَوَاقِدُ الْأَبْصَارِ (۱) وَامْتَنَعَ وَجُودُهُ جَوَائِلَ الْأَوْهَامِ (۲) أَوَّلُ الدِّيَانَةِ مَعْرِفَتُهُ وَ كَمَالُ الْمَعْرِفَةِ تَوْحِيدُهُ وَ كَمَالُ التَّوْحِيدِ نَفْيُ الصِّفَاتِ عَنْهُ لِشَهَادَةِ كُلِّ صِفَةٍ أَنَّهَا غَيْرُ الْمُوصُوفِ وَ شَهَادَةِ الْمُوصُوفِ أَنَّهَا غَيْرُ الصِّفَةِ وَ شَهَادَاتِهِمَا جَمِيعاً عَلَى أَنْفُسِهِمَا بِالْبَيِّنَةِ الْمُتَمَتِّعِ مِنْهَا الْأَزَلُ (۳) فَمَنْ وَصَفَ اللَّهَ فَقَدْ حَيَّدَهُ وَ مَنْ حَيَّدَهُ فَقَدْ عَدَّهُ وَ مَنْ عَدَّهُ فَقَدْ أَبْطَلَ أَزَلَهُ وَ مَنْ قَالَ كَيْفَ فَقَدْ اسْتَوْصِيَهُ وَ مَنْ قَالَ عَلَمًا فَقَدْ حَمَلَهُ وَ مَنْ قَالَ أَيْنَ فَقَدْ أَخْلَى مِنْهُ وَ مَنْ قَالَ إِلَامًا فَقَدْ وَقَّتَهُ عَالَمٌ إِذْ لَا مَعْلُومَ وَ خَالِقٌ إِذْ لَا مَخْلُوقَ وَ رَبٌّ إِذْ لَا مَرْبُوبَ وَ إِلَهٌ إِذْ لَا مَأْلُوهَ وَ كَذَلِكَ يُوصَفُ رَبُّنَا وَ هُوَ فَوْقَ مَا يَصِفُهُ الْوَاصِفُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد مرا علی بن عباس گفت که حدیث کرد مرا جعفر بن محمد اشعری از فتح بن یزید جرجانی که گفت بخدمت ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) نوشتم و او را سؤال کردم از چیزی از توحید خدا پس بخط مبارک خود بمن نوشت و جعفر گفت که فتح آن نامه را بسوی من بیرون آورد و من آن را خواندم خط امام رضا (ع) که بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ سپاس و ستایش از برای خدا است که ستایش را ببندگانش الهام فرموده و در دل ایشان انداخته تا بفهمند و ایشان را بر فطرت معرفت و شناخت ربوبیت و پروردگاری خویش آفریده که اگر کسی ایشان را گمراه نکند و بر آنچه آفریده شده اند واگذار او را بشناسند و التزام معرفتش نمایند آنکه بآفریدن خلایق یا بآفریدگان خویش بر وجود و هستیش رهنمائی نموده بحدوث خلقتش بر ازلیت و همیشگی خویش دلالت فرموده و بواسطه شباهت ایشان بیکدیگر بر آنکه او را مانند و نظیری نیست رهبری کرده و آیات و علامات که قرار داده ایشان را بر قدرت و توانائی خود گواه گرفته آنکه ذات مقدسش از صفات زائده بر آن امتناع دارد و دیدنش از دیدها اباء و امتناء دارد و احاطه باو از خیالها سر باز میزند چه چشمها او را نمیتواند دید و خیالها باو نمیتواند رسید هستی او را مدتی نیست که تمام شود و بقای او را غایتی نه که بانجام رسد مشاعر و حواس او را فرو نگیرد و پرده های جسمانی او را نپوشاند و پرده میان او و آفریدگانش که مانع دیدنست آنست که ایشان را آفریده زیرا که آن جناب از آنچه در ذاتهای ایشان ممکن است امتناع فرموده و از برای آنکه ذاتهای ایشان از آنچه ذاتش از اتصاف بآن اباء دارد امکان دارند و سر باز نمی زنند و نیز بجهت آنکه صانع و مصنوع و رب و مربوب و حاد و محدود از یک دیگر جدا شوند آنکه یکیست بی تأویل عدد بآن معنی که گذشت و آفریننده است نه بمعنی حرکت چنان که خلایق در صنعت اشیاء میکنند شنوا است لیکن نه بادات که گوش باشد و بیناست اما نه بتفریق آلت که چشم باشد و در کافی تفریق آلت در گوش است و مراد از تفریق آن تفریق هوای متکیف است در سوراخ گوش و دخول آن در مسامات خلل و فرجی که دارد یا مراد تقسیم قوه سامعه است بر مسموعات که یک مرتبه آن را متوجه شنیدن این و یک بار مهیای شنیدن آن گرداند چنان که مراد از تفریق آلت چشم در اینجا تقسیم قوه باصره است بر مبصرات که یک مرتبه آن را متوجه دیدن این و یک بار مهیای دیدن آن گرداند و در همه جا حاضر است نه بطوری که باخلایق یک دیگر را مس کنند که عضوی را بعضوی رسانند و از هر چیزی جدا است اما نه بوضع دوری و زوال مسافتی که در میانه فاصله باشد و از هر چیزی پنهانست و در نهان آن اما نه بطریق پنهان شدن و دفن کردن چیزها و ظاهر و هویدائست که دیدهها و بینائیها که در هر چیزی فرو میروند و در آن جاری و روان میشوند بکنهش نرسیده خسته شده اند و وجودش خیالاتی را که جولان میزنند از ریشه بر آورده اول دینداری و انقیاد و فرمان برداری خدا معرفت او است و کمال معرفتش توحید و اقرار بیگانگی او است و

کمال توحیدش نفی و دوری صفات زائده بر اصل ذات است از او بجهت آنکه هر صفتی گواهی می‌دهد که غیر موصوف است و موصوف که آن را بصفتی وصف نمودی شهادت می‌دهد که غیر صفت است و هر دو بر خود شهادت می‌دهند بدوئیت و دو تا بودن که ازلیت بجهت آن ممتنع و محالست چه هر گاه تعدد و کثرت در او باشد اجزاء بر او سبقت دارند و این مستلزم نفی قدم و اثبات حدوث او خواهد بود پس هر که خدا را وصف کند بما به الاشتراک و ما به الامتیاز حد و اندازه را از برایش قرار داده و هر که حدی را از برایش قرار دهد او را بعدد و شماره در آورده چه حد تعدد و کثرت را لازم دارد زیرا که آن مرکب است از جنس و فصل و هر که او را بشماره در آورد ازلیت او را باطل کرده چه جز و داشتن با آمدن منافات دارد و هر که بگوید که چگونه است و چه کیفیت دارد او را در معرض صفات زائده و صفات ممکنات در آورده و هر که بگوید که بر روی چیست او را محمول قرار داده که چیزی حامل او است و او را برداشته و هر که بگوید که در کجا است بعضی از مکانها را از او خالی فرض نموده و این مستلزم اختصاص بمکانی است که غایت را لازم دارد چه هر چه در مکانی باشد آن را غایات و اطراف و نهایت لازم است و هر که بگوید که تا چه زمان می‌باشد او را موقت گردانیده که وقتی را از برایش قرار داده عالم و دانا بود در هنگامی که هیچ معلومی نبود که علم بآن تعلق گیرد و خالق و آفریدگار بود در وقتی که هیچ مخلوق و آفریده نبود و پروردگاری داشت در زمانی که هیچ پروریده نبود که قابل تربیت باشد و معبودیت داشت در اوانی که هیچ عبادت کننده نبود که عبادت کند و پروردگار ما را چنین وصف باید نمود و آن جناب بالاتر است از آنچه وصف کنندگان او را وصف میکنند.

ص: ۷۳

-
- ۱- فی نسخه (د) و (ب) «الظاهر الذی قد حسرت دون کنهه نوافذ الابصار» و فی الکافی «قد حسر کنهه نوافذ الابصار».
  - ۲- فی البحار و فی نسخه (ب) «واقمع وجوده- الخ»، و فی الکافی «واقمع وجوده- الخ» و فی نسخه (د) و حاشیه نسخه (ب) «واقمع وجوده جوائد الاوهام».
  - ۳- البینه کالجلسه مصدر بمعنی البینونه، و فی الکافی «بالتثنيه الممتنع من الازل» و فی نسخه (ط) «بالینه الممتنع فیها الازل» و فی حاشیه نسخه (ن) «بالینه الممتنع بها الازل».

١٥- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَمْرٍو النَّصَّيْبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَنِ التَّوْحِيدِ فَقَالَ وَاحِدٌ صِدْقٌ أَزَلِّي صِدْقٌ - (١) لَا ظِلَّ لَهُ يُمَسِّكُهُ وَهُوَ يُمَسِّكُ الْأَشْيَاءَ بِأُظْلَتِهَا (٢) عَارِفٌ بِالْمَجْهُولِ مَعْرُوفٌ عِنْدَ كُلِّ جَاهِلٍ (٣) فَرْدَانِيٌّ لِمَا خَلَقَهُ فِيهِ وَ لَا هُوَ فِي خَلْقِهِ غَيْرُ مَحْسُوسٍ وَ لَا مَجْسُوسٍ وَ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ عَلَا فَقَرَّبَ وَ دَنَا فَبَعَدَ وَ عُصِيَ فَعَفَرَ وَ أُطِيعَ فَشَكَرَ لَا تَحْوِيهِ أَرْضُهُ وَ لَا تَقْلُهُ سَمَاوَاتُهُ وَ إِنَّهُ حَامِلٌ الْأَشْيَاءِ بِقُدْرَتِهِ دَيْمُومِيٌّ أَزَلِّي لَا يَنْسَى وَ لَا يَلْهُو (٤)

ص: ٧٤

١- النسبه للمبالغه كالأحدى، و كذا فرداني و ديمومي، و لعله عليه السلام أراد به معنى و بما قبله معنى آخر فان للصمد معاني تصح على الله تعالى يأتي ذكرها في الباب الرابع.

٢- للظل معان، و الكلام من العلماء و المفسرين في تفسير الظل في الكتاب و الأحاديث كثير مختلف، و الانسب الأقرب هنا أن يقال: الظل من كل شىء كنهه و وقاؤه الذى يصاب به عن الفساد و البطلان، و كل موجود انما يصاب عن الفساد و العدم بعلته و مبدئه فالمعنى أنه تعالى لا مبدأ له يمسكه و يصونه عن العدم. بل هو موجود بنفسه ممتنع عليه العدم و هو تعالى مبدئ الأشياء يمسكها و يقيمها و يصونها عن التلاشى و العدم مع أظلتها أى مع مبادئها الوسطية التى هى أيضا من جمله الأشياء الممكنه.

٣- أى عارف بما يجهله غيره، و يعرفه كل أحد بفطرته و ان كان من الجهال.

٤- و فى نسخه (ب) «و لا يلهم» على بناء المجهول من الإلهام.

وَلَمَّا يَغْلَبُ وَلَا يَلْعَبُ وَلَا لِإِرَادَتِهِ فَضْلٌ (۱) وَفَضِيلُهُ جَزَاءٌ وَأَمْرُهُ وَقَعٌ - لَمْ يَلِدْ قَيْوَرًا وَ لَمْ يُوَلِّدْ قَيْشَارَكَ - وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْوًا أَحَدٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی الله عنه» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عباس گفت که حدیث کرد ما را حسن بن محبوب از حماد بن عمرو نصیبی که گفت حضرت جعفر بن محمد (ع) را از توحید خدا سؤال کردم فرمود یکیست که پناه نیازمندان است و ازلی که همیشه بوده و صمدی و بی نیازی که او را سایه و روحی نیست که او را نگاه دارد و آن جناب چیزها را بسایها و روحهای آنها نگاه میدارد عارف است بمجهول و معروف است در نزد هر جاهل و منسوب است بسوی انفراد و تنهایی نه خلق او در اویند و نه او در خلق خود است و بحس در نیاید و جسته نشود و دیدها او را در نیاید بلند شد و نزدیک گردید و نزدیک شد و دور گردید و نافرمانی شد و آمرزید و فرمان برداری شد و شکرگزاری کرد بعطای جزای آن و زمینش گرداگرد او را فرا نگیرد و آسمانهایش او را بر ندارد و بدرستی که او بردارنده چیزها است بتوانائی خویش منسوب است بسوی دوام و همیشگی نه فراموشی دارد و نه لهو و بیهوده کاری و نه غلط میکند و نه بازی و نه اراده او را فصل و جدائیست بلکه مرادش بلافاصله موجود می شود و فصل و حکومتش جزاء و امر و فرمانش واقع است کسی را نژاد تا ارث دهد یا میراث برده شود و کسی او را نژاد تا شرکت کند یا شریک بهمرساند و هیچ کس از برای او همتا نبوده و نخواهد بود.

ص: ۷۵

۱- آی لا فصل بین ارادته، و مراده، أو لا مانع لارادته بل هی نافذه فی الأشياء كلها.

١٦- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدِ الْخَزَّازِ عَنْ رِجَالِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: اللَّهُ غَايَهُ مَنْ غَيَّاهُ وَ الْمُعْتَبَرُ غَيْرُ الْغَايَةِ تَوَحَّدَ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَ وَصَفَ نَفْسَهُ بِغَيْرِ مَحْدُودِيَّةٍ فَالذَّاكِرُ اللَّهُ غَيْرُ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَيْرُ أَسْمَائِهِ (١) وَ كُلُّ شَيْءٍ وَ وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ سِوَاهُ فَهُوَ مَخْلُوقٌ (٢)

ص: ٧٦

١- التغييه جعل الشىء غايه للسلوك و الحركه، و الغايه لا بد أن تقع فى الذهن ابتداء السلوك حتى تكون باعته له، فمعنى الكلام أن الله تعالى يصح أن يجعله الإنسان غايه لسلوكه الانسانى و لكن المعنى أى الذى يقع فى الذهن قبل السلوك غير الله الذى هو غايه موصول بها بعد السلوك لان ما هو واقع فى الذهن محدود. و الله تعالى وصف نفسه بغير محدوديه فالذاكر الله الذى هو مفهوم واقع فى ذكرك و ذهنك و يوجب توجهك و سلوكك إلى الله تعالى غير الله الذى هو مصداق تام حقيقى لهذا المفهوم و موصل و موصول لك فى سلوكك إليه، فاذا كان هذا المفهوم غير الله فاسمائه التى تحكى عن هذه المفاهيم غير الله بطريق أولى، بل هى مضافه إليه إضافه ما، فما ذهب إليه قوم من اتحاد الاسم و المعنى باطل.

٢- قد استعمل الاسم فى لسان الشرع الاقدس فى اللفظ الدال و فى مفهوم اللفظ، و بمعنى العلامه و فى صفه الشىء، و المناسب هنا الأول و الثانى، فمعنى الكلام أن كل شىء وقع عليه لفظ الشىء أو مفهوم الشىء سوى الله تعالى فهو مخلوق و ان كان ذلك الشىء اسما من أسمائه تعالى أو مفهوما ينطبق عليه، و استدلل عليه السلام للثانى باضافه العزه و العظمه إلى الله تعالى فان الإضافه تدل على المغايره لان الشىء لا يضاف الى نفسه، و استدلل للاول بالآيتين فان المدعو غير المدعو به.

أَلَمْ تَرَى إِلَى قَوْلِهِ الْعِزَّةَ لِلَّهِ * الْعَظْمَةَ لِلَّهِ وَقَالَ وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا(۱) وَقَالَ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيُّمَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (۲) فَأَلْأَسْمَاءُ مُضَافَةٌ إِلَيْهِ وَ هُوَ التَّوْحِيدُ الْخَالِصُ (۳).

ترجمه:

و بهمین اسناد از علی بن عباس مرویست که گفت حدیث کرد ما را یزید بن عبد الله از حسن بن سعید خزاز از بعضی از رجال خویش از امام جعفر صادق (ع) که فرمود لفظ الله که فارسی آن خدا است و نامی از نامهای او غایت و پایان کسی است که آن را مغیی و صاحب غایت گردانیده و آنکه غایت قرار دهنده است یعنی ذات مقدس غیر غایت است و مراد آنست که اسم غیر مسمی است و احتمال دارد که لفظ حدیث معنی باشد باین معنی که معنی غایت نیست بهمان معنی که مذکور شد و در اکثر نسخ کافی نیز معنی است و اولش چنین است که الله غایتی از غایات است و لیکن آنچه در کتاب است اظهر مینماید تتمه حدیث بر بوبیت و پروردگاری یگانگی نمود.

و خود را بغیر محدودیت و اندازه نداری وصف فرمود پس آنکه خدا را یاد میکند غیر خدا است و خدا غیر نامهای خود است و هر چیزی که نام چیز بر آن واقع شود غیر از خدا مخلوق و آفریده است آیا بسوی گفتارش نمی نگری که

ص: ۷۷

۱- الأعراف: ۱۸۰.

۲- الإسراء: ۱۱۰.

۳- أی تنزیهه تعالی عن أن یكون متحدا مع الاسم، أو أن یكون هو تعالی ما یقع فی الذهن، هو التوحید الخالص فان کل ما صورتموه بأوهامکم فی أدق المعانی فهو مخلوق لکم مردود الیکم فهو تعالی ذات لیست بنفس هذه الأسماء و لا هذه المفاهیم و لا- بمصادقها علی حد ما نتصوره من المصادیق الممكنه، بل هو شیء لا کالاشیاء، و عالم لا کالعلماء، و حی لا کالاحیاء، و قادر لا کالقادرین، و هكذا.

یعنی غلبه و ارجمندی مخصوص خدا است

و العظمه لله

یعنی بزرگی همین از برای خدا است و فرمود که وَ لِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰی فَادْعُوهُ بِهَا یعنی از برای خدا است نامهای نیکو یا نیکوتر پس بخوانید او را بآنها و فرمود که قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰی یعنی بگو بخوانید خدا را الله یا بخوانید او را رحمان یعنی میخواهید ذات مقدس را الله بنامید و میخواهید رحمان نام کنید چه بهر یک از این دو نام که او را بخوانید و او را بآن مسمی گردانید روا باشد زیر که او را نامهای نیکو یا نیکوتر است و معنی همه یک چیز است و آن ذات مقدس است تتمه حدیث و نامها مضاف و منسوبند بسوی او و آن توحید خالص است که شائبه کثرت در آن نیست.

حدیث ۱۷

۱۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ أَبُو الْحُسَيْنِ (۱) قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَكَمِ بْنِ ظَهَّيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَرِيرِ الْعَبْدِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمَّا يُحْسُ وَ لَمَّا يُجْسُ وَ لَمَّا يُمَسُّ - لَمَّا يُدْرَكُ بِالْحَوَاسِّ الْخَمْسِ وَ لَا يَقَعُ عَلَيْهِ الْوَهْمُ وَ لَا تَصِفُهُ الْأَلْسُنُ فَكُلُّ شَيْءٍ حَسَنُهُ الْحَوَاسُّ أَوْ جَسَنُهُ الْجَوَاسُّ أَوْ لَمَسَتْهُ الْأَيْدِي فَهُوَ مَخْلُوقٌ وَ اللَّهُ هُوَ الْعَلِيُّ حَيْثُ مَا يُبْتَغَى يُوجَدُ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَانَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ كَانَ (۲)

ص: ۷۸

۱- هو محمد بن جعفر بن محمد بن عون الأسدي الكوفي، ثقة.

۲- هذه و الجملة الأخيرة في الحديث و التي قبلها بمتابته واحده، أي كان قبل أن يكون شيء، يقال فيه: كان كذا و كذا، و كان اذا لا شيء، يقال فيه: كان كذا و كذا، كما يقال: صرت الى كان و كنت أي صرت الى أن يقال فيك: كان فلان كذا و كذا و كنت أنا فيما كنت من قبل، و حاصل الكلام كله نفى أن يكون معه تعالى في أزليته شيء.

لَمْ يُوْجَدْ لَوْصَفِهِ كَانَ (۱) بَلْ كَانَ أَوْلًا كَائِنًا (۲) لَمْ يَكُوْنُهُ مُكُوْنٌ جَلٌّ ثَنَاؤُهُ بَلْ كَوْنُ الْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا (۳) فَكَانَتْ كَمَا كَوْنُهَا عَلِمَ مَا كَانَ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ كَانَ إِذْ لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ وَ لَمْ يَنْطِقْ فِيهِ نَاطِقٌ (۴) فَكَانَ إِذْ لَا كَانَ.

ترجمه:

حدیث کرده ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را أبو الحسن محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد مرا موسی بن عمران از حسین بن یزید از ابراهیم بن حکیم بن ظهیر از عبد الله بن جریر عبدی از حضرت جعفر بن محمد (ع) که میفرمود حمد از برای خدائست که بحس در نمیآید و بسته نمیشود و او را مس نمیتوان نمود و بحواس پنجگانه او را در نتوان یافت و خیال بر او واقع نشود و زبانها او را وصف نتوانند کرد پس هر چیزی که حاسها آن را بیابند یا حواس و جویندگان آن را بجویند یا دستها آن را لمس نمایند مخلوق و آفریده است و خدا است که بلند و برتر است از حد و هم و در هر جا و هر زمان که بسته شود یافت شود و حمد از برای خدائست که بود پیش از آنکه بودی که دلالت بر تجدد و حدوث میکند باشد و برای وصفش بودی که متصف بکیفیتی باشد یافت نمیشود بلکه اولی بود باشنده که صاحب هستی بود و هیچ هستی دهنده آن جناب جل ثناوه را هستی نداده بود بلکه چیزها را هستی داد پیش از بودن آنها پس بودند و موجود شدند چنان که آنها را هستی داد و آنچه بوده و آنچه خواهد بود همه را دانست و بود در هنگامی که چیزی نبود و گویائی بآن نطق نمینمود پس بود در هنگامی که بودی نبود.

ص: ۷۹

۱- آی لم یوجد لوصفه تغیر فیقال: کان کذا ثم صار کذا، و فی نسخه (و) و (ب) و (د) «لا یوجد- الخ».

۲- فی البحار فی الجزء الثالث من الطبعة الحدیثه ص ۲۹۸: بل کان ازلا کان کائنا- الخ». و فی نسخه (ط) «بل کان ازلا کائنا- الخ».

۳- قبله التأثير علی الاثر التی یقال لها التقدّم بالعلیه، لا قبلیه بالزمان فان تکوین الشیء یمتنع أن یكون قبل کونه زمانا.

۴- آی فی الله تعالی، و یحتمل رجوع الضمیر الی شیء آی کان اذ لم یکن شیء و لم یکن ناطق فینطق فی ذلک الشیء.

١٨- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبِرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ بُزْدَةَ (١) قَالَ حَدَّثَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ عَمْرٍو الْفُقَيْمِيُّ عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ عَنِ الْفَتْحِ بْنِ يَزِيدَ الْجُرْجَانِيِّ قَالَ: لَقِيْتُهُ ع (٢) عَلَى الطَّرِيقِ عِنْدَ مَنْصَرَفِي مِنْ مَكَّةَ إِلَى خُرَاسَانَ وَهُوَ سَائِرٌ إِلَى الْعِرَاقِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ مَنْ اتَّقَى اللَّهَ يَتَّقَى وَ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ يُطَاعَ فَتَلَطَّفْتُ فِي الْوُصُولِ إِلَيْهِ فَوَصَلْتُ فَسَلَّمْتُ فَرَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ يَا فَتْحُ مَنْ أَرْضَى الْخَالِقَ لَمْ يُبَالِ بِسَيْحِطِ الْمَخْلُوقِ وَ مَنْ أَسِيحَطَ الْخَالِقَ فَقَمِنَ أَنْ يُسَيَّلَطَ عَلَيْهِ سَخَطُ الْمَخْلُوقِ وَ إِنَّ الْخَالِقَ لَا يُوصَفُ إِلَّا بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسُهُ وَ أَنَّى يُوصَفُ الَّذِي + تَعْجِزُ الْحَوَاسُّ أَنْ تُدْرِكَهُ وَ الْأَوْهَامُ أَنْ تَنَالَهُ وَ الْخَطَرَاتُ أَنْ تُحْدِثَهُ وَ الْأَبْصَارُ عَنِ الْإِحَاطَةِ بِهِ حَيْلٌ عَمَّا وَصَفَهُ الْوَاصِعُونَ وَ تَعَالَى عَمَّا يَنْعَتُهُ النَّاعِتُونَ نَأَى فِي قُرْبِهِ وَ قُرْبَ فِي نَأْيِهِ فَهُوَ فِي بُعْدِهِ قَرِيبٌ وَ فِي قُرْبِهِ بَعِيدٌ كَيْفَ الْكَيْفَ فَلَا يُقَالُ لَهُ كَيْفَ وَ أَيْنَ الْأَيْنَ فَلَا يُقَالُ لَهُ أَيْنَ إِذْ هُوَ مُبْدِعُ الْكَيْفُوفِيَّةِ وَ الْأَيْنُوتِيَّةِ (٣)

ص: ٨٠

- ١- في نسخه (ب) و (د) «الحسين بن برده» و في الكافي باب حدوث العالم روى حديثا عن الرضا عليه السلام مع رجل من الزنادقة سنده هكذا: حدثني محمد بن جعفر الأسدي عن محمد بن إسماعيل البرمكي الرازي، عن الحسين بن الحسن بن برد (بدون التاء في آخر الكلمة) الدينوري- الخ، و ما في الكافي مذکور في الكتاب في الباب السادس و الثلاثين و ليس في سنده هذا الرجل، و لم أجد له ذكرا فيما عندي من كتب الرجال.
- ٢- يعني أبا الحسن الرضا عليه السلام بشهادة الحديث الرابع عشر.
- ٣- في نسخه (ب) «مبدأ الكيفوفيه- الخ».

يَا فَتْحُ كُلِّ جِسْمٍ مُعْتَدَى بِغَدَاءٍ إِلَّا الْخَالِقَ الرَّزَاقَ فَإِنَّهُ جَسَمُ الْأَجْسَامِ وَهُوَ لَيْسَ بِجِسْمٍ وَ لَا صُورَهُ لَمْ يَتَجَزَأْ وَ لَمْ يَتَنَاهَ وَ لَمْ يَتَزَايِدْ وَ لَمْ يَتَنَاقِضْ مُبَرَّأً مِنْ ذَاتِ مَا رَكَّبَ فِي ذَاتِ مَنْ جَسَمَهُ (١)- وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ مُنْشِئُ الْأَشْيَاءِ (٢) وَ مُجَسِّمُ الْأَجْسَامِ وَ مُصَوِّرُ الصُّورِ- لَوْ كَانَ كَمَا يَقُولُ الْمُشَبِّهُهُ لَمْ يُعْرِفِ الْخَالِقُ مِنَ الْمَخْلُوقِ وَ لَا الرَّازِقُ مِنَ الْمَرْزُوقِ وَ لَا الْمُنْشِئُ مِنَ الْمُنْشَأِ لَكِنَّهُ الْمُنْشِئُ فَفَرَّقَ بَيْنَ مَنْ جَسَمَهُ وَ صَوَّرَهُ وَ شَيْئَهُ وَ بَيْنَهُ (٣) إِذْ كَانَ لَا يُشَبِّهُهُ شَيْءٌ قُلْتُ فَاللَّهُ وَاحِدٌ وَ الْإِنْسَانُ وَاحِدٌ فَلَيْسَ قَدْ تَشَابَهَتْ الْوَحْدَانِيَّةُ فَقَالَ أَحَلَّتْ تَبَتُّكَ اللَّهُ (٤) إِنَّمَا التَّشْبِيهُ فِي الْمَعَانِي فَأَمَّا فِي الْأَسْمَاءِ فَهِيَ وَاحِدَةٌ (٥)

ص: ٨١

١- أى هو تعالى منزه من ذوات الأشياء و الاجزاء التى ركبها و جعلها فى ذات من أوجده جسما.

٢- فى حاشيه نسخه(ب) «مشيئ الأشياء».

٣- قوله: «فرق» على صيغه المصدر مبتدأ خبره «بين من جسّمه- الخ» و قوله: «بينه» معادله بين الأولى، و يحتمل أن يكون ماضيا من باب التفعيل أى جعل بينه تعالى و بين من جسّمه- الخ تفرقه و مباينه، و يحتمل بعيدا أن يكون قوله: «بينه» فعلا من التبيين اذ لا يناسب قوله: «اذ لا يشبهه شىء»، و قوله: «شيئه» من باب التفعيل أى جعله شيئا بالجعل البسيط أو المركب، و فى الكافى باب معانى الأسماء «و أنشأه» مكان «شيئه».

٤- أى أتيت بشىء محال.

٥- أى انما التشبيه الذى نفيه عنه تعالى فى الحقائق فأما فى الأسماء أى الألفاظ أو المفاهيم(و الثانى أقرب) فالتشبيه واقع لأنها فيه تعالى و فى غيره واحده متشابهه و لا يضر ذلك بوحده ذاته تعالى، و يمكن أن يقرأ بالنصب أى انما نفي عنه التشبيه فى المعانى و فى البحار و فى نسخه(ج) «و أمّا فى الأسماء».

وَ هِيَ دَلَالَةٌ عَلَى الْمُسَيَّمَى (١) وَ ذَلِكَ أَنَّ الْإِنْسَانَ وَ إِنْ قِيلَ وَاحِدٌ فَإِنَّهُ يُخْبِرُ أَنَّهُ جُثَّةٌ وَاحِدَةٌ وَ لَيْسَ بِاثْنَيْنِ وَ الْإِنْسَانُ نَفْسُهُ لَيْسَ بِوَاحِدٍ لِأَنَّ أَعْضَاءَهُ مُخْتَلِفَةٌ وَ أَلْوَانُهُ مُخْتَلِفَةٌ غَيْرُ وَاحِدَةٍ وَ هُوَ أَجْزَاءٌ مُجَزَّأَةٌ لَيْسَ سَوَاءً (٢) دَمُهُ غَيْرُ لَحْمِهِ وَ لَحْمُهُ غَيْرُ دَمِهِ وَ عَصَبُهُ غَيْرُ عُرْوِقِهِ وَ شَعْرُهُ غَيْرُ بَشَرِهِ وَ سَوَادُهُ غَيْرُ بَيَاضِهِ وَ كَذَلِكَ سَائِرُ جَمِيعِ الْخَلْقِ فَالْإِنْسَانُ وَاحِدٌ فِي الْإِسْمِ لَا وَاحِدٌ فِي الْمَعْنَى (٣) وَ اللَّهُ جَلَّ جَلْمَالُهُ وَاحِدٌ لَمَّا وَاحِدٌ غَيْرُهُ وَ لَا اخْتِلَافَ فِيهِ وَ لَا تَفَاوُتَ وَ لَا زِيَادَةَ وَ لَا نُقْصَانَ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ الْمَخْلُوقُ الْمَصْنُوعُ الْمَوْلُوفُ - فَمِنْ أَجْزَاءِ مُخْتَلِفَةٍ وَ جَوَاهِرِ شَتَّى غَيْرِ أَنَّهُ بِالِاجْتِمَاعِ شَيْءٌ وَاحِدٌ قُلْتُ فَقَوْلُكَ اللَّطِيفُ فَسَّرَهُ لِي فَإِنِّي أَعْلَمُ أَنَّ لُطْفَهُ خِلَافُ لُطْفِ غَيْرِهِ لِلْفَضْلِ غَيْرِ أَنِّي أُحِبُّ أَنْ تَشْرَحَ لِي فَقَالَ يَا فَتْحُ إِنَّمَا قُلْتُ اللَّطِيفُ لِلْخَلْقِ اللَّطِيفِ وَ لِعِلْمِهِ بِالْشَيْءِ اللَّطِيفِ أَلَا تَرَى إِلَى أَثَرِ صُنْعِهِ فِي النَّبَاتِ اللَّطِيفِ وَ غَيْرِ اللَّطِيفِ وَ فِي الْخَلْقِ اللَّطِيفِ مِنْ أَجْسَامِ الْحَيَوَانِ مِنَ الْجِرْجِسِ وَ الْبَعُوضِ وَ مَا هُوَ أَضْيَعُ مِنْهُمَا مِمَّا لَا يَكَادُ تَسْتَيْبِنُهُ الْعُيُونُ بَلْ لَا يَكَادُ يُسْتَيْبَنُ لِصِغَرِهِ الذَّكْرُ مِنَ الْأُنْثَى وَ الْمَوْلُودُ مِنَ الْقَدِيمِ فَلَمَّا رَأَيْنَا صِغَرَ ذَلِكَ فِي لُطْفِهِ وَ اهْتِدَاءَهُ لِلسَّفَادِ وَ الْهَرَبِ مِنَ الْمَوْتِ وَ الْجَمْعِ لَمَّا يُضْلِحُهُ بِمَا فِي لُجْجِ الْبِحَارِ (٤)

ص: ٨٢

١- أى و الألفاظ دلالة على المفهوم أو و المفاهيم دلالة على المصادق و الحقيقة، و شباهه الدال بشىء لا- تستلزم شباهه المدلول للمغايرة بينهما ذاتا.

٢- قوله: «ليس سواء» خبر لهو بعد خبر، و فى الكافى و فى حاشيه نسخه (ط) و (ن) «ليست بسواء» قصفه لاجزاء بعد صفه.

٣- فى نسخه (ط) و (ن) فالانسان واحد بالاسم لا واحد بالمعنى.

٤- فى البحار «سما فى لجاج البحار» و فى الكافى «و ما فى لجاج البحار».

وَمَا فِي لِحَاءِ الْأَشْجَارِ وَالْمَفَاوِزِ وَالْقِفَارِ وَإِفْهَامِ بَعْضِهَا عَنْ بَعْضٍ مُنْطَقَهَا (١) وَمَا تَفَهُمُ بِهِ أَوْلَادُهَا عَنْهَا وَنَقْلَهَا الْغِذَاءَ إِلَيْهَا ثُمَّ تَأَلِّفُ أَلْوَانَهَا حُمْرَهُ مَعَ صُفْرِهِ وَبَيَاضٍ مَعَ حُمْرِهِ عَلِمْنَا أَنَّ خَالِقَ هَذَا الْخَلْقِ لَطِيفٌ وَأَنَّ كُلَّ صَانِعٍ شَيْءٍ فَمِنْ شَيْءٍ صَنِيعٌ (٢) وَاللَّهُ الْخَالِقُ اللَّطِيفُ الْجَلِيلُ خَلَقَ وَصَنِيعَ لَمْ مِنْ شَيْءٍ فَعَلَتْ جُعِلَتْ فِدَاكَ وَغَيْرُ الْخَالِقِ الْجَلِيلِ خَالِقٌ - قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ - فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (٣) فَقَدْ أَخْبَرَ أَنَّ فِي عِبَادِهِ خَالِقِينَ (٤) مِنْهُمْ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ خَلَقَ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِ اللَّهِ فَفَنَخَّ فِيهِ فَصَارَ طَائِرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَالسَّامِرِيُّ خَلَقَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورًا قُلْتُ إِنَّ عِيسَى خَلَقَ مِنَ الطِّينِ طَيْرًا - دَلِيلًا عَلَى نُبُوَّتِهِ وَالسَّامِرِيُّ خَلَقَ عِجْلًا جَسَدًا لِنَقْضِ نُبُوَّتِهِ مُوسَى ع وَشَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ كَذَلِكَ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْعَجَبُ فَقَالَ وَيْحَكَ يَا فَتْحُ إِنَّ لِلَّهِ إِرَادَتَيْنِ وَمَشِيئَتَيْنِ إِرَادَةٌ حَتْمٌ وَإِرَادَةٌ عَزْمٌ (٥)

ص: ٨٣

١- استعمال الافهام هاهنا بمعنى التفاهم اذ تعدى بعن.

٢- قوله: «و ان كل صانع شىء - الخ» جمله مستأنفه، و يحتمل بعيدا عطفه على مدخول علمنا.

٣- المؤمنون: ١٤.

٤- هذا لا ينافى قوله تعالى: «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» * اذ هو تعالى خالق كل شىء ب واسطه أو بلا واسطه، فاسناد خلق بعض الأشياء الى الوسائط لا يخرجها عن كونه مخلوقا له تعالى.

٥- ان لله تعالى إرادة عزم سمّاها المتكلمون بالاراده التشريعيه هى أمره و نهيه بل نفس تشريعه، و التشريع هو تعليم الله تعالى عباده كيفيه سلوكهم فى طريقه العبوديه و هذه لا تأثير لها فى شىء من أفعال العباد الا أن لها شأنه بعثهم للافعال و التروك. و إرادته حتم سموها بالتكوينييه و لها تعلق بأفعالهم بمعنى أنه تعالى يريد أفعالهم من طريق اختيارهم و ارادتهم، و بعبارة اخرى أن فعل العبد لا يقع فى ملكه تعالى الا بارادته تعالى جميع مقدماته التى منها اختيار العبد الموهوب من عند الله تعالى، فان الله تعالى يريد فعل العبد هكذا و إذا لم يرد يطل بعض المقدمات فيبقى عاجزا، فالعبد دائما مقهور فى فعله تحت إرادته الله لان بيده الاختيار فقط الذى هو موهوب من الله تعالى و باقى المقدمات خارج من يده، فان تمت و اختار العبد وقع الفعل و الا فلا، و المدح و الذم دائما يتوجهان الى العبد فى فعله و تركه لانه عند نقصان المقدمات لا يذم و لا يمدح لعجزه عن اتيان الفعل و تركه بل تارك قهرا و عند تمامها يختار أو لا يختار فيمدح أو يذم، و باقى الكلام فى الأبواب الآتية المناسبه له.

يُنْهَى وَهُوَ يَشَاءُ وَيَأْمُرُ وَهُوَ لَمَّا يَشَاءُ أَوْ مَا رَأَيْتَ أَنَّهُ نَهَى آدَمَ وَزَوْجَتَهُ عَنْ أَنْ يَأْكُلَا مِنَ الشَّجَرَةِ وَهُوَ شَاءَ ذَلِكَ وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ لَمْ يَأْكُلَا وَ لَوْ أَكَلَا لَغَلَبَتْ مَشِيَّتُهُمَا مَشِيَّةَ اللَّهِ (١) وَ أَمَرَ إِبْرَاهِيمَ بِذَبْحِ ابْنِهِ إِسْمَاعِيلَ عَ وَ شَاءَ أَنْ لَمَّا يَذْبَحُهُ وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ أَنْ لَمْ يَذْبَحْهُ لَغَلَبَتْ مَشِيَّةَ إِبْرَاهِيمَ مَشِيَّةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (٢) - قُلْتُ فَرَجَتْ عَنِّي فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ غَيْرَ أَنَّكَ قُلْتَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ بِالْأُذُنِ وَ بَصِيرٌ بِالْعَيْنِ فَقَالَ إِنَّهُ يَسْمَعُ بِمَا يُبْصِرُ وَ يَرَى بِمَا يَسْمَعُ بَصِيرٌ لَمْ يَبْعَيْنِ مِثْلَ عَيْنِ الْمَخْلُوقِينَ وَ سَمِيعٌ لَمْ يَمِثِلْ سَمْعَ السَّامِعِينَ لَكِنْ لَمَّا لَمْ يَخْفَ عَلَيْهِ خَافِيَةٌ مِمَّنْ أَثَرِ الذَّرَّةِ السُّودَاءِ عَلَى الصَّخْرَةِ الصَّمَاءِ فِي اللَّيْلَةِ الظُّلْمَاءِ تَحْتَ الثَّرَى وَ الْبِحَارِ قُلْنَا بَصِيرٌ لَمَّا يَمِثِلُ عَيْنِ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَمَّا لَمْ يَشْتَبِهْ عَلَيْهِ ضُرُوبُ اللُّغَاتِ وَ لَمْ يَشْغَلْهُ سَمْعٌ عَنْ سَمْعِ قُلْنَا سَمِيعٌ لَمْ يَمِثِلْ سَمْعَ السَّامِعِينَ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ قَدْ بَقِيَتْ مَسْأَلَةٌ قَالَ هَاتِ لِلَّهِ أَبُوكَ قُلْتُ يَعْلَمُ الْقَدِيمُ الشَّيْءَ الَّذِي لَمْ يَكُنْ أَنْ لَوْ كَانَ كَيْفَ كَانَ يَكُونُ (٣)

ص: ٨٤

- ١- أى و لو أكلام مع عدم مشيه الله تعالى للاكل بابطال بعض المقدمات لغلبت إلخ.
- ٢- أى شاء عدم الذبح بتحقيق علتة و هى عدم عله الذبح التامه فان عله عدم الشىء عدم علتة، و عدم عله الذبح تحقق بابطال تأثير السكين، و أمّا إبراهيم عليه السلام فشاء أن يذبحه فوقع ما شاء الله و لم يقع ما شاء إبراهيم و ان كان مأمورا بايقاعه، و لو لم يشأ الله أن لا يذبحه و شاء إبراهيم أن لا يذبحه فى هذه الصورة التى لم يقع الذبح لغلبت مشيئة إبراهيم مشيه الله، و فى الكافى باب المشيئة و الإرادة: «و أمر إبراهيم أن يذبح إسحاق و لم يشأ أن يذبحه و لو شاء لما غلبت مشيئة إبراهيم مشيئة الله تعالى» أى و لو شاء لذبحه و ما غلبت مشيئة إبراهيم مشيئة الله تعالى لتوافق المشيئتين، ثم ان المأمور بالذبح فى روايه الكافى إسحاق، و فى نسخه (و) و (ب) و (ج) و (د) لم يذكر الاسم بل فيها هكذا: «و أمر إبراهيم بذبح ابنه عليهما السلام- الخ» لكن الاخبار الكثيره صريحه فى أن المأمور بالذبح هو إسماعيل عليه السلام.
- ٣- «أن» بالفتح مع ما بعده مأول بالمصدر و يدلّ اشتمال للشىء الذى هو مفعول يعلم.

قَالَ وَيَحْكُ إِنَّ مَسَائِلَكَ لَصَعْبَةٌ أَمَا سَمِعْتَ اللَّهَ يَقُولُ - لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا (۱) وَقَوْلُهُ وَ لَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ (۲) وَقَالَ يَحْكِي قَوْلَ أَهْلِ النَّارِ - أَخْرَجْنَا نَعْمَلُ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ (۳) وَقَالَ وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ (۴) فَقَدْ عَلِمَ الشَّيْءَ الَّذِي لَمْ يَكُنْ أَنْ لَوْ كَانَ كَيْفَ كَانَ يَكُونُ فَقُمْتُ لِأُقْبَلَ يَدَهُ وَ رِجْلَهُ فَأَذْنَى رَأْسَهُ فَقَبَّلْتُ وَجْهَهُ وَ رَأْسَهُ وَ خَرَجْتُ وَ بِي مِنَ الشُّرُورِ وَ الْفَرَحِ مَا أُعْجِزُ عَنْ وَصْفِهِ لِمَا تَبَيَّنْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَ الْحَظِّ.

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه إن الله تبارك و تعالى نهى آدم و زوجته عن أن يأكلا من الشجره و قد علم أنهما يأكلان منها لكنه عز و جل شاء أن لا يحول بينهما و بين الأكل منها بالجبر و القدره (۵) كما منعهما من الأكل منها بالنهى و الزجر فهذا معنى مشيئته فيهما و لو شاء عز و جل منعهما من الأكل بالجبر ثم أكلا منها لكانت مشيئتهما قد غلبت مشيئته كما قال العالم ع تعالى الله عن العجز علوا كبيرا

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن برده گفت که حدیث کرد مرا عباس بن عمرو فقیمی از ابو القاسم ابراهیم بن محمد علوی از فتح بن یزید جرجانی که گفت در راه آن حضرت (ع) را ملاقات کردم و مراد حضرت امام موسی (ع) است چنان که مؤلف در آخر حدیث تصریح بلقب آن حضرت که عالم است کرده و بعضی غیر از این نیز گفته اند حاصل آنکه فتح میگوید که در عرض راه با حضرت بهم رسیدیم در هنگامی که از مکه معظمه برمیگشتیم و بجانب خراسان میرفتیم و آن حضرت بسوی عراق روانه بود پس شنیدم از او که میفرمود هر که از خدا بترسد همه چیز از او می ترسند و هر کس خدا را اطاعت کند هم مخلوقات او را اطاعت کنند پس دقت نمودم و سعی کردم تا راه ادب و آداب پیمودم که باو برسم و بخدمتش مشرف شوم بعد از آنکه بخدمتش رسیدیم بر آن حضرت سلام کردم و جواب سلام مرا باز داد پس فرمود که ای فتح هر که خالق را خشنود ساخت از ناخشنودی مخلوقین پروا نمیکند و باک ندارد و هر که خالق را بخشم آورد سزاوار آنست که غضب مخلوق بر او مسلط شود و بدرستی که خالق را وصف نمیتوان نمود مگر به آن چه خود خویش را بآن وصف فرمود و کجا میسر شود که بوصف درآید آنکه حواس از دریافتش عاجز و درمانده اند و خیالها نمیتوانند که باو برسند و اندیشهها که از دل سر میزنند قدرت ندارند که حدی را از برایش قرار دهند و چشمها کنند که باو احاطه نمایند بزرگوارتر است از آنچه وصف کنندگان او را بآن وصف نمودند و برتر است از آنچه لغت گویندگان در لغت او میگویند با نزدیکی که دارد دور شده و با دوری که دارد نزدیک شده پس آن جناب با دوری خویش نزدیکست و با نزدیکیش دور است حقیقت کیفیت و چگونگی را بوجود آورده و کیفیت کرده پس نمیتوان گفت که او را کیفیت و چگونگی است و اینست و کو و کجا بودن را ثبوت داده و اینست نموده پس نمیتوان گفت که او را مکانی هست و در کجا میباشد زیرا که آن جناب مخترع و بدید آورنده کیفیست و اینونیت است که از کیفیت و این ناشی شده ای فتح هر جسمی غذاء داده شده است بغذائی که خوراک آنست مگر آفریننده روزی دهنده پس بدرستی که او جسمها را جسم گردانیده و خود نه جسم است و نه صورت و پاره پاره نشده که اجزاء داشته باشد و پایانی نداشته که بنهایت رسد و نیفزوده و کم نشده و پاک و منزه است از ذات آنچه ترکیب داده شده در ذات آنچه آن را مجسم گردانیده و او است صاحب لطف آگاه شنوای بینای یکتای یگانه که پناه نیازمندان است کسی را نژاد و کسی او را نژاد و هیچ کس او را همتا نبوده و

نخواهد بود بدید آورنده چیزها است و جسم کننده جسمها و نگارنده صورتها اگر چنان باشد که فرقه مشبهه میگویند آفریدگار از آفریده شده و روزی دهنده از روزی داده شده و بدید آورنده از بدید آورده شده شناخته نمیشد و لیکن او است بدید آورنده که معروف است و در میان آنها که مجسم و مصور گردانیده و آنها را چیز کرده و آشکار فرموده فرق قرار داده باینکه در میانه چیزها و آنچه باعث امتیاز آنها باشد در ایجاد ما به الامتیازی را قرار داده که بعضی را جسم و بعضی را صورت گردانیده و آن را بر وفق حکمت ایجاد فرموده زیرا که چنان بود که چیزی باو شباهت نداشت عرض کردم پس خدا یکیست و انسان یکیست پس آیا یگانگی بهم شباهت ندارد حضرت فرمود که ای فتح قول مجالی گفתי یا معنی آنست که آیا از اعتقاد خود دست برداشتی خدا تو را ثابت بدارد که از اعتقاد حق دست بر نداری جز این نیست که آن تشبیه که جائز نیست در معانی است و اما در نامها پس آنها یکیست و خاصیت آنها دلالت بر مسمی است و بیان این آنست که آدمی و هر چند گفته شود که یکیست گوینده خبر میدهد که او یک جثه و یک تنست و دو تا نیست و لیکن خود- آدمی یکی نیست زیرا که هر یک از اعضاء و رنگهای او با هم اختلاف دارد و آنکه رنگها و عضوهای او مختلف باشند یکی نمیشد و آن اجزائی است پاره پاره که بهم وصل شده اند و با هم برابر نیستند خونس غیر گوشت او است و گوشتش غیر خون او و پیش غیر رگهای او مویش غیر پوست او و سیاهیش غیر سفیدی او و همچنین باقی مانده اعضاء و رنگهای او و سایر خلایق پس آدمی در اسم یکیست و لیکن در معنی یکی نیست و خدای جل جلاله یکی و یگانه ایست که غیر او یکی و یگانه نیست و در آن جناب اختلال و خلل و اعوجاج و عدم تناسب و زیاده و نقصانی نیست اما آدمی که مخلوق و مصنوع و ساخته و مرکب است از اجزای مختلفه و جوهرهای پراکنده است که سر بهم آورده و بواسطه اجتماع با هم یک چیز شده عرض کردم پس قول تو که فرمودی لطیف آن را برایم تفسیر و بیان فرما زیرا که من اجمالا میدانم که لطفش خلاف لطف غیر او است بجهت فرق ظاهری که در میانه او و ایشانست مگر آنکه دوست میدارم که از برایم شرح و بیان فرمائی حضرت فرمود که ای فتح جز این و خدای آفریدگار و صاحب لطف بزرگوار آفریده و ساخته نه از چیزی یعنی اصول چیزها را که آفریده و ساخته از ماده نیافریده و نساخته بلکه بقلم صنع و پروردگار قدرت بر لوح عدم چنین نسخه ها نوشته و این نقشها و صورتها را نگاشته و بآب زندگی گلستان وجود را باین گلهای صنعت آراسته عرض کردم که فدای تو کردم و کسی غیر از آفریننده بزرگوار آفریننده است.

ص: ۸۵

۱- الأنبياء: ۲۲.

۲- المؤمنون: ۹۱.

۳- فاطر: ۳۷.

۴- الأنعام: ۲۸.

۵- هذا لازم مشيته تعالى لفعل العبد على النحو الذي بيناه.

فرمود بدرستی که خدای تبارک و تعالی میفرماید که **فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ** یعنی پر خیر و منفعت است خدائی که نیکوتر از همه آفرینندگان است پس بحقیقت که خبر داده است که در میان بندگانش آفرینندگان و غیر آفرینندگان هستند از جمله ایشان عیسی است صلی الله علیه که بفرمان خدا از گل چون هیئات مرغ را آفرید و در آن دمید و بفرمان خدا پرنده گردید که میپرید و سامری از برای ایشان گوساله ای را آفرید که تنی بود که آن را فریادی بود که آواز میداد عرض کردم که عیسی از گل مرغی را آفرید که دلیل بر پیغمبریش باشد و سامری گوساله ای را آفرید که تنی باشد از برای نقض و شکست پیغمبری موسی صلی الله علیه و خدا خواست که آن همچنین باشد بدرستی که این عجیب است که امری از این عجیب تر نباشد حضرت فرمود که وای بر تو یا رحمت بر تو باد ای فتح بدرستی که خدا را دو اراده و دو مشیت است یکی اراده حتمی که بمعنی محتوم است یعنی محکم ساخته و واجب گردانیده و بآن حکم فرموده و دیگری اراده عزمی و مراد از آن این است که اراده فرمود که مکلف افعال خویش را باختیار خود بجا آورد نه بجبر و باین اراده گاهی نهی و منع از چیزی میفرماید و حال آنکه میخواهد که بعمل آید و بجیزی امر میفرماید و نمیخواهد که بعمل آید آیا ندیدی و ندانستی که آن جناب آدم و زن او را نهی فرمود که از آن درخت معهود بخورند و خدا آن را خواسته بود و اگر نمیخواست نمیخوردند و اگر میخوردند مشیت و خواست ایشان بر خواست خدای تعالی غالب شده بود و ابراهیم را بسر بردن فرزندش اسماعیل علیهما السلام امر فرمود و میخواست که او را سر نبرد و اگر نمیخواست که او را سر نبرد خواست ابراهیم بر خواست خدای عز و جل غالب گردیده بود عرض کردم که اندوه مرا بردی خدا اندوه تو را ببرد آنچه فرمودی درست است و فهمیدم غیر از آنکه فرمودی شنوای بینا آیا شنوا است بگوش و بینا است بچشم فرمود که آن جناب میشود آنچه میبیند و میبیند آنچه میشود بینا است نه بچشمی که مثل چشم آفریدگان باشد و شنواست نه بمثل گوش شنوندگان لیکن چون هیچ پوشیده و پنهانی بر او پوشیده و پنهان نباشد از نشان پای مورچه سیاه بر بالای سنگ خارای سخت در شب تار در زیر خاک و دریاها گفتیم که بینا است نه بمثل چشم آفریدگان و چون اقسام لغتها بر او مشتبه و پریشان نمیشود و شنیدن چیزی او را از شنیدن چیز دیگر مشغول نمیسازد گفتیم که شنواست نه بمثل گوش شنوندگان و شرح این کلام در باب بیان فرق میان معانی نامهای خدا و معانی نامهای آفریدگان می آید تتمه حدیث عرض کردم که فدای تو گردم یک مسأله باقی ماند فرمود بیاور و آن را بگو از برای خدا است نیکی پدرت و این کلامی است که در مقام مدح و اظهار لطف و مرحمت بکسی میگویند عرض کردم که خداوند قدیم آنچه را که نبوده و وجود بهم نرسانیده میداند که اگر میبود چگونه میبود و حضرت فرمود وای بر تو یا رحمت بر تو باد بدرستی که مسائل تو دشوار است آیا نشنیده ای که خدا میفرماید که **لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا** یعنی اگر در آسمان و زمین خدایانی چند میبودند غیر از خدای بحق که مستحق عبادت است هر آینه هر دو تباہ میشدند و نظام کارهای آنها در هم میشکست و قول آن جناب را نشنیده ای که میفرماید **وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ** یعنی و نیست با خدا هیچ خدائی که در الوهیت شریک او بوده باشد چه اگر او را شریکی میبود او را نیز مخلوقی چند میبود زیرا که خدا باید که آفریدگار باشد و در آن هنگام که امر چنین میبود هر آینه هر خدائی میرد آنچه را که آفریده بود و در آن استقلال بهم میرسانید و ملک آن از ملک این ممتاز میشد و هر آینه بعضی از ایشان بر بعضی برتری میجست و غلبه میخواست و فرموده در حالی که گفتار اهل دوزخ را حکایت میفرماید که **أَخْرَجْنَا نَعْمَلٌ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ** و در قرآن بجای ارجعنا اخرجنا واقع است یعنی ای پروردگار ما بیرون آور ما را از دوزخ و بدنیا فرست تا بکنیم کار شایسته و پسندیده را غیر آنچه بودیم که در دنیا میکردیم و فرمود که **وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ** یعنی و اگر بحسب فرض باز گردانیده شوند بدنیا هر آینه برگردند بسوی آنچه نهی شده بودند از آن یعنی باز مرتکب شرک و تکذیب و عصیان شوند و فرمان برداری نکنند پس آنچه را که نبوده دانسته که اگر میبود

چگونه میبود من برخاستم که دست و پای او را ببوسم حضرت سر خود را نزدیک آورد و من رو و سرش را بوسیدم و بیرون آمدم و با من آنقدر از خوشحالی و شادی بود که از وصفش عاجزم بجهت آنچه دانستم از خوبی و نصیب.

ص: ۸۶

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث میگوید که مصنف این کتاب گفته است که خدای تبارک و تعالی آدم و زن او را نهی فرمود از آنکه از آن درخت بخورند و دانسته بود که ایشان از آن میخورند لیکن آن جناب عز و جل خواست که در میان ایشان و خوردن از آن بجبر و قدرت حائل و مانع نشود چنان که ایشان را بنهی و زجر از خوردن از آن منع فرموده بود پس این معنی خواست او است در باب ایشان و اگر آن جناب عز و جل منع ایشان را از خوردن آن بجبر خواسته بود و از آن خورده بودند هر آینه خواست ایشان بر خواست او غالب شده بود چنان که عالم (ع) فرمود و خدا از عجز و درماندگی برتری دارد برتری بزرگ و مراد از عالم در کتب احادیث غالباً حضرت امام موسی کاظم (ع) است چون ابو الحسن اول و ابو الحسن بدون قید اول یا با قید ماضی و عبد صالح و فقیه و غیر آن چون رجل و شیخ.

حدیث ۱۹

۱۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْبَغْدَادِيِّ عَنْ سَيِّدِهَا زِيَادِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ ع أَنَّهُ قَالَ: إِلَهِي تَاهَتْ أَوْهَامُ الْمُتَوَهِّمِينَ وَ قَصَرَ طَرْفُ الطَّارِفِينَ وَ تَلَأَشْتُ أَوْصَافُ الْوَاصِفِينَ وَ اضْمَحَلْتُ أَقَاوِيلَ الْمُبْطِلِينَ عَنِ الدَّرَكِ لِعَجِيبِ شَأْنِكَ أَوْ الْوُقُوعِ بِالْبُلُوغِ إِلَى عُلُوكَ (۱) فَأَنْتَ فِي الْمَكَانِ الَّذِي لَا يَتَنَاهَى (۲)

ص: ۸۷

۱- أی الوقوع علیک بسبب البلوغ الی علوک، و الوقوع بمعنی الوقوف و الاطلاع.

۲- فی نسخه (د) و (و) و (ب) «فأنت الذي لا يتناهى».

وَلَمْ تَقَعْ عَلَيْكَ عُيُونٌ بِإِسَارِهِ وَلَا عِبَارَهُ (۱) هَيْهَاتَ ثُمَّ هَيْهَاتَ يَا أَوْلَىٰ يَا وَحِيدَانِيَّ يَا فُؤَادَانِيَّ (۲) شَمَخَتْ فِي الْعُلُوِّ بَعِزُّ الْكِبَرِ وَ
ارْتَفَعَتْ مِنْ وَرَاءِ كُلِّ غَوْرَةٍ وَنَهَائِهِ بِجَبْرُوتِ الْفَخْرِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما محمد بن جعفر بغدادی از سهل بن زیاد از حضرت ابو الحسن علی بن محمد علیهما السلام که فرمود ای خدای من خیالهای خیال کنندگان حیران و سرگردان شده و نگریستن و نظر نگرندگان کوتاه گردیده و صفهای وصف نمایندگان از هم پاشیده و گفتارهای پوچ بیهوده گویان نابود گشته از آنکه شأن عجیب تو را دریابند یا برسیدن بسوی بلندی واقع شوند و فرود آیند پس تو در جایی هستی که پایان نمیرسی و چشمها بر تو واقع نشود باشاره و عبارت که عبارت از تفسیر و بیانست هیئات بعد از آن هیئات و این امر بسی دور است ای آنکه منسوبی بسوی اول و ای آنکه منسوبی بسوی وحدت و یگانگی و ای آنکه منسوبی بسوی فرد و تنهایی بلند شدی در بلندی بعزت بزرگی و بزرگواری و بر آمدی از پس هر نشیب و پایانی بجبروت و عظمت فخری که داری.

حدیث ۲۰

۲۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَمِينَةَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبَانَ عَنْ زَيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ جَابِرِ الْجَعْفِيِّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ عُلَمَاءِ أَهْلِ الشَّامِ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ فَقَالَ جِئْتُ أَسْأَلُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ لَمْ أَجِدْ أَحَدًا يُفَسِّرُهَا لِي وَقَدْ سَأَلْتُ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ كُلُّ صِنْفٍ غَيْرِ مَا قَالَ الْآخَرُ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَ وَمَا ذَلِكُ فَقَالَ أَسْأَلُكَ مَا أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ (۳)

ص: ۸۸

۱- «و لا عباره» متعلق بمحذوف اذ لا يستقيم قولنا: و لم تقع عليك عيون بعباره أو المراد بالعيون مطلق الادراكات.

۲- ياءات النسبه للمبالغه، و في نسخه (ب) و (د) «يا أَوْلَىٰ».

۳- في نسخه (ج) فقال: «أَسْأَلُكَ عن أول- الخ».

فَإِنَّ بَعْضَ مَنْ سَأَلْتَهُ قَالَ الْقُدْرَةُ وَ قَالَ بَعْضُ هُمْ الْعِلْمُ وَ قَالَ بَعْضُ هُمْ الرُّوحُ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع مَا قَالُوا شَيْئًا أَخْبَرَكَ أَنَّ اللَّهَ عَلَا ذِكْرَهُ
كَانَ وَ لَمَّا شِئِيَ غَيْرُهُ وَ كَانَ عَزِيزًا وَ لَا عِزًّا لِأَنَّهُ كَانَ قَبْلَ عِزِّهِ (١) وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ - سَيِّدِحَانِ رَبِّكَ رَبُّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (٢) وَ كَانَ
خَالِقًا وَ لَا مَخْلُوقًا (٣) فَأَوَّلُ شِئِيَ عِ خَلْقَهُ مِنْ خَلْقِهِ الشَّيْءُ الَّذِي جَمِيعُ الْأَشْيَاءِ مِنْهُ وَ هُوَ الْمَاءُ (٤) فَقَالَ السَّائِلُ فَالْشَّيْءُ عِ خَلْقَهُ مِنْ
شِئِيَ عِ أَوْ مِنْ لَأَ شِئِيَ عِ فَقَالَ خَلَقَ الشَّيْءُ عِ لَأَ مِنْ شِئِيَ عِ كَانَ قَبْلَهُ وَ لَوْ خَلَقَ الشَّيْءُ عِ مِنْ شِئِيَ عِ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ انْقِطَاعٌ أَبَدًا وَ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ
إِذَا وَ مَعَهُ شِئِيَ عِ (٥)

ص: ٨٩

- ١- أى كان عزيزا بذاته و لم يظهر عزه على خلقه لانه كان قبل ظهور عزه على خلقه اذ كان و لا شىء غيره.
- ٢- الصافات: ١٨٠.
- ٣- أى كان تاما بذاته فى جهات الخلق و اليجاد من دون توقف فى خلقه على شىء و لا انتظار لشىء و لا مخلوق.
- ٤- ان كان المراد به الماء الجسمانى فهو أول شىء من الجسمانيات، و ان استعاره لأول شىء صدر منه تعالى فهو أول الأشياء مطلقا الذى عبر عنه فى أخبار بالعقل و النور، و الثانى أظهر لشهادته ذيل الحديث.
- ٥- أجاب عليه السلام عن أول شقّي الترديد فى السؤال بلزوم التسلسل أو أن يكون لله تعالى ثان فى الازليه، و لم يجب عن الشق الثانى لظهور أن لا شىء لا يكون مبدءا للشىء، فتعين الشق الثالث و هو خلق الشىء لا من شىء بان يكون هو تعالى بذاته مبدءا له، و لصاحب الكافى بيانا فى باب جوامع التوحيد لنظير هذا الكلام فى حديث لأمير المؤمنين عليه السلام فليراجع.

وَ لَكِنْ كَانَ اللَّهُ وَ لَا شَيْءَ مَعَهُ فَخَلَقَ الشَّيْءَ الَّذِي جَمِيعَ الْأَشْيَاءِ مِنْهُ وَ هُوَ الْمَاءُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد مرا محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی از حسین بن حسن که گفت حدیث کرد مرا ابو سمینه از اسماعیل بن ایان از زید بن جبیر از جابر جعفی که گفت مردی از علماء اهل شام بنزد امام محمد باقر (ع) آمد و گفت آمده ام که تو را سؤال کنم از مسأله ای که که کسی را نیافتم که آن را از برایم تفسیر و بیان کند و حقیقت که سه قسم از مردمان را از آن سؤال کردم و هر قسمی غیر از آنچه قسم دیگر گفته بود جواب گفت پس حضرت باقر (ع) فرمود که آن مسأله چیست گفت تو را سؤال میکنم که اول چیزی که خدای عز و جل آفریده از آفریدگان خود چه چیز است پس بدرستی که بعضی از آن بی عقلا ن که از او سؤال کردم گفت قدرت و بعضی از ایشان گفت علم و بعضی از ایشان گفت روح حضرت باقر (ع) فرمود که چیزی نگفته اند و آنچه گفته اند پوچ است و هیچ نیست تو را خبر میدهم که خدای علا ذکره بود و غیر از او چیزی نبود و عزیز بود و هیچ عزتی نبود زیرا که آن جناب پیش از عزتش بود و این است معنی گفتارش که فرموده سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ یعنی منزله و پاکیزه می شمارم پروردگار تو را که پروردگار عزت و خداوند غلبه و قوت است از آنچه وصف میکنند و آن جناب خالق بود و هیچ مخلوقی نبود پس اول چیزی که آن را خلق فرمود از خلق خود چیزی است که همه چیزها از آنند و آن آبست سائل گفت پس آن چیز که خدا آن را خلق فرمود از چیزی خلق فرمود یا از هیچ یعنی نه از چیزی حضرت فرمود که آن چیز را خلق فرمود نه از چیزی که پیش از آن بود و اگر آن چیز را از چیزی خلق فرموده بود در آن هنگام هرگز انقطاع و بریدگی نبود و علماء این را تسلسل میگویند که باتفاق عقلاء باطل و محال است و در این هنگام لازم می آید که خدا همیشه بوده و با او چیزی بوده و لیکن خدا بود و چیزی با او نبود پس آن چیزی را که همه چیزها از آنند خلق فرمود و آن آبست است.

ص: ۹۰

مترجم گوید که بعضی گفته اند که این سخن بآن می ماند که مقصود از آب در همه احادیث این باب جوهر عقلی باشد که معدن علم و منبع حیوه است و آن همانست که از آن تعبیر می شود بقلم و حدیث

اول ما خلق الله القلم و اول ما خلق الله العقل

بر این وجه وارد شده و در تنزیل کریم و قرآن عظیم در چند موضع از علم بآب تعبیر شده از جمله آنها قول خدا است عز قائلًا وَ تَرَى الْمَرْصَصَ هَامِدَةً فَمَاذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَرَّتْ وَ رَبَّتْ که ترجمه ظاهرش اینست که و می بینی تو ای محمد یا ای بیننده زمین را خشک و پژمرده و بی رونق و افسرده پس چون فرو فرستیم بر آن زمین آب باران را به جنبش آید و برآید چنان که خمیر مایه برمیآید

حدیث ۲۱

۲۱ - أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ ع يَقُولُ فِي سُجُودِهِ يَا مَنْ عَلَا فَلَاشَىءَ فَوْقَهُ يَا مَنْ دَنَا فَلَاشَىءَ دُونَهُ اغْفِرْ لِي وَ لِأَصْحَابِي.

ترجمه:

پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب از محمد بن اسماعیل بن بزیع از ابراهیم بن عبد الحمید که گفت شنیدم از امام موسی کاظم (ع) که در سجودش میفرمود

یا من علا فلا شیء فوقه و یا من دنا فلا شیء دونه اغفر لی و لاصحابی

ص: ۹۱

یعنی ای آنکه برتری جست پس چیزی ز بر او نیست و ای کسی که نزدیک شد پس چیزی پست تر از او نیست مرا و یاوران مرا بیامرز.

حدیث ۲۲

۲۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ بَشْرِ (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَمْهُورٍ الْعَمِّيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ فِي الرَّبُّوبِيَّةِ الْعُظْمَى وَالْإِلَهِيَّةِ الْكُبْرَى لَمَا يُكُونُ الشَّيْءُ لَمَّا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا اللَّهُ وَلَا يَنْقَلُ الشَّيْءُ مِنْ جَوْهَرِيَّتِهِ إِلَى جَوْهَرٍ آخَرَ إِلَّا اللَّهُ وَلَا يَنْقَلُ الشَّيْءُ مِنَ الْوُجُودِ إِلَى الْعَدَمِ إِلَّا اللَّهُ (۲).

ترجمه:

پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادریس از محمد بن احمد از سهل بن زیاد از احمد بن بشر از محمد بن جمهور عمی از محمد بن فضل بن یسار از عبد الله بن سنان از امام جعفر صادق (ع) که گفت آن حضرت در باب ربوبیت عظمی و الهیت کبری فرمود که کسی غیر از خدا چیزی را نه از چیزی هستی نمیدهد و غیر از خدا کسی چیزی را از جوهر هستی که دارد بسوی جوهر دیگر نقل نمیکند و کسی نمیتواند که چیزی را از هستی بسوی نیستی نقل کند مگر خدا.

ص: ۹۲

۱- فی نسخه (ج) «أحمد بن بشير».

۲- مضمون هذا الحديث معنى قولهم: «لا مؤثر في الوجود الا الله، فكل ما يقع في الوجود من دون أن يكون من شيء فهو من تكوينه و ابداعه، فكل مصنوع لكل أحد الا الله فيه شيء كان قبله و شيء حادث افاضه الله تعالى».

۲۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنِ الرَّيَّانِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرَّضَاعِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَّالُهُ مَا آمَنَ بِي مَنْ فَسَّرَ بِرَأْيِهِ كَلَامِي وَمَا عَرَفَنِي مَنْ شَبَّهَنِي بِخَلْقِي وَمَا عَلَى دِينِي مَنْ اسْتَعْمَلَ الْقِيَاسَ فِي دِينِي.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم گفت که حدیث کرد ما را پدرم از ریان بن صلت از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) از پدرش از پدرانش از امیر المؤمنین علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که خدای جل جلاله فرموده که بمن نگرویده هر که کلام مرا برای خود تفسیر و بیان کرده و مرا نشناخته هر که مرا بافریدگانم تشبیه نموده و بر دین من نیست هر که قیاس را در دین من استعمال کرده و بکار داشته.

مترجم گوید که قیاس اثبات حکمی است از احکام شرع در فرعی بواسطه ثبوت آن در اصل بعلمی که در ظاهر بنظر می آید که آن علت باشد و فرقه امامیه در استعمال آن و اثبات حکمی از احکام شرعیه بآن بر منع اتفاق دارند مگر ابن جنید که بنا بر آنچه از او منقولست قیاس را تجویز مینموده و احکام را بآن اثبات میفرموده و لهذا کتبش در میان ایشان متداول نشده و متروک شده با آنکه چنان که مشهور است خوش تصنیف و خوش عبارت بوده و جماعتی قیاس منصوص العله را که شارع تصریح بعلمت حکم فرموده باشد و همچنین قیاس بطریق اولی را حجت میدانند و بآن عمل میکنند بجهت دلیلی که دارند و این موضع مقام تحقیق آن و رد و قبول آن نیست و اما سنیان مطلق قیاس را حجت میدانند و بآن عمل مینمایند و جامع را بعقلی که ندارند میفهمند با آنکه امور محسوسه و منقوله را نمیفهمند و غیر از طائفه معتزله کسی دیگر از ایشان باین قائل نیست که خوبی و زشتی چیزها عقلی است و این ترکیب بسی شباهت بترکیب شتر گاو پلنگ دارد مرا رسوا چنین مبین و فکر خویشتن میکند.

ص: ۹۳

۲۴- حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْنَانِيُّ الرَّازِيُّ الْعَدْلُ بَلَّخَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَهْرَوَيْهِ الْقَزْوِينِيُّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَيْمَانَ الْقَرَاءِ (۱) عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص التَّوْحِيدُ نِصْفُ الدِّينِ وَاسْتَنْزَلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو عبد الله حسين بن محمد اشنانی رازی عدل در بلخ گفت که حدیث کرد ما را علی بن مهرویه قزوینی از داود بن سلیمان قرا از حضرت علی بن موسی - الرضا از پدرش از پدراننش از علی علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که توحید و اقرار بیگانگی خدا نصف دین است چه هر گاه کسی هزار سال لا اله الا الله بگوید تا اقرار پیغمبری محمد بن عبد الله (ع) نکند دین درست ندارد و نامش در جریده مسلمانی ثبت نشود تتمه حدیث و روزی را بصدقه فرود آورید چه در حدیث دیگر وارد است که چون فقیر و درویش گردید با خدا بصدقه تجارت کنید.

۲۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعِيدِ آبَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرِّضَا ع يَقُولُ مَنْ شَبَّهَ اللَّهَ بِخَلْقِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَمَنْ وَصَفَهُ بِالْمَكَانِ فَهُوَ كَافِرٌ وَمَنْ نَسَبَ إِلَيْهِ مَا نَهَى عَنْهُ فَهُوَ كَاذِبٌ ثُمَّ تَلَمَّا هَذِهِ الْآيَةَ - إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ (۳)

ص: ۹۴

۱- کذا راجع ص ۳۷۷.

۲- التوحید بشرطه من سائر الاعتقادات الحقه نصف الدین، و النصف الآخر العمل بما اقتضاه التوحید، و قوله: «و استنزلوا الخ» تنبيه على أن هم الرزق لا يشغلهم عن الدين و تحصیل معارفه فانه مقسوم بینکم مضمون لکم یصل الیکم من رازقکم، فان قدر علیکم فی بعض الاحیان فاستنزلوه و اطلبوا السعه بالصدقه و الانفاق كما قال تعالى: «و من قُدرَ علیهِ رزقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ»

۳- النحل: ۱۰۵.

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ابی عبد الله برقی از داود بن قاسم که گفت شنیدم از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) که میفرمود هر که خدا را بآفریده اش تشبیه کند مشرک است و هر که او را بجا و مکان وصف کند کافر است و هر که بسوی او نسبت دهد آنچه را که از آن نهی فرموده دروغگو است بعد از آن این آیه را تلاوت فرمود که **إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ أَوْلَادِكُمْ هُمْ الْكَاذِبُونَ** یعنی جز این نیست که بر میافند دروغ را آنان که نمیگروند بآیاتها و نشانه های خدا و آن گروه مفتریان ایشانند دروغگویان.

حدیث ۲۶

۲۶- حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّلَقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ الْعَدَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ عَمْرِو بْنِ عَمْرٍو قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرُّمَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرُّضَا عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع قَالَ: خَطَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع النَّاسَ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ فَقَالَ **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا مِنْ شَيْءٍ كَانَتْ وَ لَا مِنْ شَيْءٍ كَوَّنَ مَا قَدْ كَانَ مُسْتَشْهَدٌ بِحُدُوثِ الْأَشْيَاءِ عَلَى أَرْزَلَتِهِ (۱) وَ بِمَا وَسَّيَمَهَا بِهِ مِنَ الْعَجْزِ عَلَى قُدْرَتِهِ وَ بِمَا اضْطَرَّهَا إِلَيْهِ مِنَ الْفَنَاءِ عَلَى دَوَامِهِ لَمْ يَخْلُ مِنْهُ مَكَانٌ فَيُدْرَكَ بِأَيْتِيهِ وَ لَا لَهُ شِبْهُ مِثَالٍ فَيُوصَفُ بِكَيْفِيَّتِهِ (۲)**

ص: ۹۵

۱- فی البحار «المستشهد- الخ».

۲- فی البحار باب جوامع التوحید و فی نسخه (و) و (ب) و (د) «و لا له شبح مثال- الخ».

وَلَمْ يَغِبْ عَنْ عِلْمِهِ شَيْءٌ فَيُعْلَمَ بِحَيْثِيَّتِهِ (١) مُبَيِّنٌ لِجَمِيعِ مَا أُخِذَتْ فِي الصِّفَاتِ وَ مُمْتَنِعٌ عَنِ الْإِدْرَاكِ بِمَا ابْتَدَعَ مِنْ تَصْرِيفِ الذَّوَاتِ (٢) وَ خَارِجٌ بِالْكَبْرِيَاءِ وَ الْعَظَمَةِ مِنْ جَمِيعِ تَصْرِيفِ الْحَالَاتِ مُحَرَّمٌ عَلَى بَوَارِعِ ثَاقِبَاتِ الْفِطَنِ تَحْدِيدُهُ (٣) وَ عَلَى عَوَامِقِ نَاقِيَاتِ الْفِكْرِ تَكْيِيفُهُ وَ عَلَى عَوَائِصِ سَابِحَاتِ الْفِطْرِ تَصْوِيرُهُ (٤) لَمَا تَحْوِيهِ الْأَمَاكِنُ لِعَظَمَتِهِ وَ لَا تَذَرَعُهُ الْمَقَادِيرُ لِجَلَالِهِ وَ لَا تَقْطَعُهُ الْمَقَابِيسُ لِكِبْرِيَاءِهِ - مُمْتَنِعٌ عَنِ الْأَوْهَامِ أَنْ تَكْتَبِيهَا وَ عَنِ الْأَفْهَامِ أَنْ تَسْتَغْرِفَهُ (٥)

ص: ٩٦

١- «فيعلم» على صيغه المعلوم و المستتر فيه يرجع إلى الله تعالى و مفعوله محذوف، أى لم يغب عن علمه شىء فيعلمه بحيثيه دون حيثيه بل أحاط بكل شىء علمًا احاطه تامه، أو المعنى لم يخرج عن علمه شىء حتى يعلم ذلك الشىء بصورته التى هى حيثيه من حيثياته، و فى البحار «و لم يغب عن شىء فيعلم بحيثيه» و يحتمل أن يكون على صيغه المجهول كالفعلين قبله، و فى نسخه (ط) و (ج) و (د). «بحيئته» بالإضافة الى الضمير و كذا «بكيفيته» و فى نسخه (ن) و (ب) كذلك فى «باينيته أيضا».

٢- «بما» متعلق بالادراك أى يمتنع أن يدرك ذاته بما ابتدع من الذوات الممكنه المتغيره المتصرفه لان ذاته مباينه لهذه الذوات و الشىء لا يعرف بمبائنه.

٣- هذا من إضافه الصفه الى الموصوف أى الفطن الثاقبه البارعه، و كذا فيما بعده.

٤- فى البحار «النظر» مكان «الفطر»، و هو أنسب لان الغوص من شئون النظر الذى يغوص فى بحار المبادئ و يأخذ ما يناسب مطلوبه التصورى أو التصديقى و أمّا الفطره فساكنه مطمئنه تنظر دائما بعينها الى جناب قدس الرب تعالى و عينها عمياء عما سواه، و هذا هو الدين القيم الحنيف الذى أمر بإقامه الوجه له فى الكتاب.

٥- فى نسخه (ج) و حاشيه نسخه (ط) «ان تستعرفه».

وَعَنِ الْأَذْهَانِ أَنْ تُمَثِّلَهُ قَدْ يَيْسَتْ مِنْ اسْتِثْبَاتِ الْإِحَاطَةِ بِهِ طَوَامِحُ الْعُقُولِ وَنَضَبَتْ عَنِ الْإِشَارَةِ إِلَيْهِ بِالْاِكْتِنَاهِ بِحَارِ الْعُلُومِ وَرَجَعَتْ بِالصَّغْرِ عَنِ السُّمُوِّ إِلَى وَصْفِ قُدْرَتِهِ لَطَائِفُ الْخُصُومِ (١) وَاحِدٌ لَمَّا مِنْ عِيدٍ وَدَائِمٌ لَأَبَمِيدٍ وَقَائِمٌ لَأَبَعَمِيدٍ لَيْسَ بِجِنْسٍ فَتَعَادِلُهُ الْأَجْنَاسُ وَلَا بِشَيْخٍ فَتَضَارِعُهُ الْأَشْبَاحُ وَلَا كَالْأَشْيَاءِ فَتَقَعُ عَلَيْهِ الصِّفَاتُ قَدْ ضَلَّتِ الْعُقُولُ فِي أَمْوَاجِ تَيَّارِ إِدْرَاكِهِ وَتَحَيَّرَتِ الْأَوْهَامُ عَنِ إِحَاطَةِ ذِكْرِ أَرْزَلِيَّتِهِ (٢) وَحَصَرَتِ الْأَفْهَامُ عَنِ اسْتِشْعَارِ وَصْفِ قُدْرَتِهِ وَغَرِقَتِ الْأَذْهَانُ فِي لُجْجِ أَفْلَاكِ مَلَكُوتِهِ (٣) مُقْتَدِرٌ بِالْآلَاءِ (٤) وَ مُمْتَنِعٌ بِالْكَبْرِيَاءِ وَ مُتَمَلِّكٌ عَلَى الْأَشْيَاءِ (٥) فَلَا دَهْرٌ يُخْلِقُهُ (٦) وَلَا وَصْفٌ يُحِيطُ بِهِ قَدْ خَضَعَتْ لَهُ ثَوَابِتُ الصَّعَابِ فِي مَحَلِّ تَخُومِ قَرَارِهَا وَ أَدْعَنْتْ لَهُ رَوَاصِنُ الْأَسْبَابِ فِي مُنْتَهَى شَوَاهِقِ أَقْطَارِهَا (٧)

ص: ٩٧

١- الباء بمعنى مع و الى متعلق بالسمو، أى رجعت الخصوم اللطيفة الدقيقه مع الذل و الحقاره عن التصعد الى وصف قدرته، و المراد بالخصوم الاوهام و انما اطلق الخصم على الوهم لانه يخاصم و ينازع العقل فيما هو خارج عن ادراكه فيشبهه فى الاحكام بما هو فى ادراكه، و يحتمل أن يكون المراد بها الأفكار القويه التى تنازع جنود الجهل و تفتح قلاع المجملات و المجهولات لسلطان النفس و هى مع ذلك ترجع من تلك المعركة مهانه ذليله مقهوره.

٢- فى نسخه (و) و (د) و (ب) «و تخبطت الاوهام- الخ».

٣- الفلك من كل شىء مستداره و معظمه.

٤- أى مقتدر على الآلاء، أو مقتدر على الخلق بالآلاء بأن يعطيهم اياها و يمنعهم اياها.

٥- فى نسخه (د) و (و) و حاشيه نسخه (ب) «و مستملك بالاشياء».

٦- من الأخلاق أى لا يبليه دهر.

٧- الظاهر أن المراد بثوابت الصعاب ما فى الأرض من أصول الكائنات و برواصن الأسباب ما فى السماوات من علل الحادثات، و فى البحار و فى نسخه (ب) و (و) و (د) «رواتب الصعاب».

مُسْتَشْهِدٌ بِكَلِمَتِهِ الْأَجْناسِ عَلَى رُبُوبِيَّتِهِ (١) وَبِعَجْزِهَا عَلَى قُدْرَتِهِ وَبِفُطُورِهَا عَلَى قِدْمَتِهِ وَبِرِوَالِهَا عَلَى بَقَائِهِ فَلَا لَهَا مَحِيصٌ عَنْ إِدْرَاكِهَ إِيَّاهِا وَ لَا خُرُوجٌ مِنْ إِحَاطَتِهِ بِهَا وَ لَا اخْتِجَابٌ عَنْ إِحْصَائِهِ لَهَا (٢) وَ لَا امْتِنَاعٌ مِنْ قُدْرَتِهِ عَلَيْهَا - كَفَى بِاتِّقَانِ الصُّنْعِ لَهَا آيَةً وَ بِمَرْكَبِ الطَّبَعِ عَلَيْهَا دَلَالَةً (٣) وَ بِحُدُوثِ الْفِطْرِ عَلَيْهَا قِدْمَةً (٤) وَ بِإِحْكَامِ الصَّنْعِ لَهَا عِبْرَةً فَلَمَّا إِلَيْهِ حَيْدٌ مَنْسُوبٌ وَ لَمَّا لَهُ مَثَلٌ مَضْرُوبٌ وَ لَا شَيْءٌ عَنْهُ مَحْجُوبٌ تَعَالَى عَنْ ضَرْبِ الْأَمْثَالِ وَ الصِّفَاتِ الْمَخْلُوقَةِ عُلُوقًا كَبِيرًا وَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِيْمَانًا بِرُبُوبِيَّتِهِ وَ خِلَافًا عَلَى مِيزَانِ أَنْكَرِهِ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ الْمُقَرَّرُ فِي خَيْرِ مُسَدِّ تَقَرَّرِ الْمُنْتَسَخِ مِنْ أَكْثَرِ الْأَصْنَافِ وَ مُطَهَّرَاتِ الْأَرْحَامِ (٥) الْمَخْرُجِ مِنْ أَكْرَمِ الْمَعَادِنِ مُحْتَدًا وَ أَفْضَلِ الْمَنَابِتِ مَنبِتًا مِنْ أَمْنَعِ ذُرُوهِ وَ أَعَزِّ أَرْوَمِهِ مِنَ الشَّجَرَةِ الَّتِي صَيَّغَ اللَّهُ مِنْهَا أَنْبِيَاءَهُ (٦) وَ انْتَجَبَ مِنْهَا أَمَنَاءَهُ الطَّيِّبَةَ الْعُودَ الْمُعْتَدِلَةَ الْبَاسِقَةَ الْفُرُوعِ النَّاصِرَةَ الْغُصُونِ الْيَانِعَةَ الثَّمَارِ الْكَرِيمَةَ الْحَشَا فِي كَرَمِ غُرْسَتْ وَ فِي حَرَمِ أَنْبَتَتْ وَ فِيهِ تَشَعَّبَتْ وَ أَثْمَرَتْ وَ عَزَّتْ وَ امْتَنَعَتْ فَسَمَّتْ بِهِ (٧)

ص: ٩٨

- ١- أى بكل ضرب من ضروب الأشياء و كل قسم من أقسام الموجودات.
- ٢- فى نسخه (د) و حاشيه نسخه (ب) «و لا احتجار عن احصائه لها» من الحجر بمعنى المنع.
- ٣- أى بالطبع المركب على الاجناس، أو مصدر ميمى بمعنى تركيب الطبع عليها.
- ٤- أى كفى بحدوث الایجاد على الاجناس أو حدوث التفطر و الانعدام عليها دلالة على قدمته.
- ٥- المقرّر بصيغه المفعول من باب الافعال، و المنتاسخ بمعنى المنتقل.
- ٦- ؟؟؟ بنى إبراهيم عليه السلام، و فى الحديث «ما من نبى بعده الا من صلبه» كما قال تعالى: «فِي ذُرِّيَّتِهِ النَّبُوَّةَ وَ الْكِتَابَ»
- ٧- الضمير المجرور اما يرجع الى حرم فالباء للظرفيه، و يحتمل التعديه، أو الى محمد صلى الله عليه و آله، فللسببيه، و الضمائر المؤنثه كلها راجعه الى الشجره.

و شَمَخَتْ حَتَّى أَكْرَمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِالرُّوحِ الْمَأْمُونِ وَ النُّورِ الْمُبِينِ وَ الْكِتَابِ الْمُسْتَبِينِ وَ سَيَّحَرَ لَهُ الْبُرَاقَ وَ صَيَّافَحَتْهُ الْمَمَائِكُ وَ أَرْعَبَ بِهِ الْأَبَالِيسَ وَ هَدَمَ بِهِ الْأَصْنَامَ وَ الْأَلِهَةَ الْمَعْبُودَةَ دُونَهُ سُنَّتَهُ الرُّشْدَ وَ سِيرَتَهُ الْعَدْلَ وَ حُكْمَهُ الْحَقُّ صَدَعَ بِمَا أَمَرَهُ رَبُّهُ وَ بَلَغَ مَا حَمَلَهُ حَتَّى أَفْصَحَ بِالتَّوْحِيدِ دَعْوَتَهُ وَ أَظْهَرَ فِي الْخَلْقِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ حَيْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ حَتَّى خَلَصَتْ لَهُ الْوَحْدَانِيَّةُ وَ صَيَّفَتْ لَهُ الرُّبُوبِيَّةُ وَ أَظْهَرَ اللَّهُ بِالتَّوْحِيدِ حُجَّتَهُ وَ أَعْلَى بِالْإِسْلَامِ دَرَجَتَهُ وَ اخْتَارَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِنَبِيِّهِ مَا عِنْدَهُ مِنَ الرُّوحِ وَ الدَّرَجَةِ وَ الْوَسِيلَةَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ عَدَدَ مَا صَلَّى عَلَى أَنْبِيَائِهِ الْمُرْسَلِينَ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو العباس محمد بن ابراهیم بن اسحق طالقانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید حسن بن علی عدوی گفت که حدیث کرد ما را هیثم بن عبد الله رمانی گفت که حدیث کرد ما را حضرت علی بن موسی الرضا از پدرش حضرت موسی بن جعفر از پدرش حضرت جعفر بن محمد از پدرش حضرت محمد بن علی از پدرش حضرت علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی علیهم السلام که فرمود امیر المؤمنین (ع) در مسجد کوفه از برای مردم خطبه خواند و فرمود که حمد از برای خدائی است که نه از چیزی برده و نه از چیزی هستی داده آنچه را که بوده بواسطه حدوث چیزها بر ازلیت خود گواه آورده و بآنچه آنها را بآن نشان کرده از عجز و درماندگی بر قدرتش شاهد گرفته و با آنچه آنها را بسوی آن ناچار ساخته از فناء و نیستی بر دوامش حجت خواسته جایی از او خالی نبوده که باینیت و کو و کجا بودن دریافته شود و نه او را جثه مثالی است که بکیفیت و چون و چگونه وصف شود و از چیزی پنهان نشده که بزمانی بودن دانسته شود و با همه آنچه احداث فرموده در صفات مبانیت و جدائی دارد و بآنچه اختراع فرموده از سخت گردانیدن ذاتها از ادراک سر باز زده و امتناع دارد و بکبریاء و عظمت از همه تصرف حالتها بیرون است تحدید و اندازه گفتنش بر زیرکیهای سوراخ کننده که در فضل و هنر تمام و در آن بر امثال و اقران خود برتری دارند یا چون شتران آب کشند حرام است و مکیف کردنش بر اندیشههای شکافنده که آزاداند یا بقعر چیزها فرو میروند ممنوع و تصویرش بر آفرینشهای شناور که باب فرو میروند و حقیقت چیزها را میدانند محرم است مکانها بجهت عظمتی که دارد او را فرو نگیرند و مقدارها که بآنها چیزها را اندازه کنند بجهت جلالش او را نیمایند و اندازه ها بجهت کبریاء و بزرگواریش او را قطع نمایند از خیالها امتناع دارد که بکنهش رسند و پایانی از برایش قرار دهند و از فهمها ابااء دارد که او را فرا گیرند و از ذهنها سر باز زده که او را ممثل گردانند عقل ها که ببلندی نگراند از استنباط احاطه باو نومیدند و دریاهاى علوم از اشاره بسویش به پایان رسیدن خشگیده و آبش بزمین فرو رفته و آن را بخود چیده اند و نیکوئیها و نیکوکاری های دشمنان از بلند شدن بسوی وصف قدرتش بخواری برگشته اند یکی است نه از روی عدد و بشماره و دوام و همیشگی دارد نه بمدت و زمان و ایستاده و بر پا است نه بستون و چیزی که بر آن تکیه داشته باشد جنس نیست که جنسها با او برابری کنند و جنس بکسر جیم و سکون نون یک گونه از هر چیزی که در آن گونها باشد هم از آن و بعضی گفته اند که نوعی از چیزی و جثه نیست که جثه ها باو شباهت داشته باشند و نه چون چیزها است که صفات بر او واقع شوند بحقیقت که عقلها در امواج گرداب دریافتش گمراه و باطل و ضایع شده اند و خیالها از احاطه ذکر ازلیتشان متحیر و سرگردان گردیده اند و فهمها از دانستن وصف قدرتش درمانده اند و ذهنها در گردابهای چرخهای ملکوتش غرق شده و در آب فرو رفته اند بسیار توانا است بنعمتها و قدرت دارد بکبریاء و بزرگواری و بر چیزها ملک و پادشاهی دارد پس روزگاری نیست که از پس او آید که بعد از او باشد و او نباشد و نه وصفی که باو احاطه کند و او را فرو گیرد بحقیقت که دشواریهای

بسته و شوریده در جای اندازه و منتهای آرامگاه آنها از برایش فروتنی کرده اند و سببهای استوار در پایان بلندهای اطرافشان از برایش گردن نهاده اند به کلیت جنس ها بر پروردگارش استشهاد فرموده و بعجز و درماندگی آنها بر قدرتش حجت آورده و بشکاف و حدوث آنها بر قدم و دیرینگیش شاهد گرفته و بزوال و نیستی آنها بر باقی ماندنش دلالت کرده پس آنها را پناهگاهی نیست از آنکه آن جناب آنها را دریابد و نه بیرون رفتن از آنکه بآنها احاطه فرماید و نه در پرده رفتنی از آنکه آنها را احصاء کند و در حیطة ضبط و شماره در آورد و نه امتناع و سرباز زدنی از قدرتش بر آنها و استواری صنعت آنها که آنها را محکم ساخته کافی است که آیه و نشان باشد و طبعی که در آنها نشانیده شده یا بر آنها چون مرکب سوار شده بسند است که دلالت باشد و حدوث خلقت و آفرینش بر آنها در باب قدیم بودنش کفایت میکند و همچنین محکم گردانیدن صنعت آنها در باب عبرت و پند پس نه بسوی او حدی است که منسوب باشد و نه او را مثلی که مضروب باشد یعنی داستانی که کسی بیان آن را تواند کرد و نه چیزی از او محجوب و پوشیده است برتری دارد از بیان داستانها و صفات آفریده ها برتری بزرگ و گواهی میدهم باینکه خدائی نیست مگر خدا از روی گرویدن پروردگارش و بجهت مخالفت کردن با کسی که او انکار کرده و شهادت میدهم که محمد بنده و رسول او است که در بهترین قرار گاهی قرار داده شده و از صلبهای بزرگوارتر و رحمهای پاک و پاکیزه منتقل گردیده آنکه بیرون آورده شد از بهترین معدنها از روی اصل و فاضلترین منتهای از روی رستنگاه که آن ذروه و بلندی منیعتر و اصلی عزیزتر است از درختی که خدا پیغمبرانش را از آن آفریده و امینانش را از آن برگزیده درختی که چوبش پاکیزه و خوشبو است و ستون و تنه اش معتدل و راست و برابر ایستاده و مهرهایش دراز و شاخه هایش شاداب و تازه و میوه هایش رسیده و نواحی و آلائش خوب و نیکو است که در کرم و خوبی کشته و در حرم رویانیده شده و بلند شد تا آنکه خدای تعالی او را نواخت و گرمی داشت و در آن پراکنده گردیده و بهر سو دویده و میوه داده و عزت بهم رسانیده و امتناع نموده پس آن درخت بآن حضرت برتری یافت و بروح الامین یعنی جبرئیل و نور هویدا و کتابی که در غایت روشنی یا روشنی بخش است که عبارت است از قرآن مجید و فرقان حمید و براق را از برایش مسخر و رام گردانید و فرشتگان با او مصافحه کردند و شیاطین را بواسطه او ترسانید و بتان و خدایانی را که پرستش میشدند غیر از آن جناب بآن حضرت در هم شکست سنت و روشش راه راست است و سیرتش عدل و راستی و حکمش حق و آنچه پروردگارش او را بآن امر فرموده آشکار نموده و امر را چنان آشکار فرمود که محو نشود چنان که شکاف آبگینه سر بهم نیاورد و نپيوند و آنچه را که بر او بار فرموده بود بهر کسی رسانید تا آنکه دعوتش را بتوحید روشن گردانید و در آفریدگان ظاهر ساخت که نیست خدائی مگر خدای تنها که او را شریکی نیست تا آنکه وحدانیت و یگانگی از برایش خالص و پاکیزه شد و ربوبیت از برایش صافی و بی کدورت گردید و خدا بتوحید حجتش را اظهار نمود و با سلام درجه اش را بلند فرمود و خدای عز و جل از برای پیغمبرش برگزید آنچه را که در نزد او است از آسایش و پله و پایه و وسیله که درجه او است و در احادیث شرح و بیان آن شده و اهل لغت گفته اند که وسیله دست آویز است و نزدیکی و هر چه بسبب آن بچیزی نزدیکی جویند و خدا صلوات فرستد بر محمد و آل آن حضرت که پاکانند.

٢٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِصَامِ الْكَلْبِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَعْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عِيَاتِكَةَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ النَّضْرِ الْفَهْرِيِّ عَنْ عَمْرِو الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ حِابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَيْدَةَ ع قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي حُطْبِهِ حُطْبَهَا بَعْدَ مَوْتِ النَّبِيِّ ص بِسَبْعَةِ أَيَّامٍ وَ ذَلِكَ حِينَ فَرَّغَ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَعْجَزَ الْأَوْهَامَ أَنْ تَنَالَ إِلَّا وَجُودَهُ(١) وَ حَجَبَ الْعُقُولَ عَنْ أَنْ تَتَحَيَّلَ ذَاتَهُ فِي امْتِنَاعِهَا مِنَ الشَّبَهِ وَ الشَّكْلِ بَلْ هُوَ الَّذِي لَمْ يَتَفَاوَتْ فِي ذَاتِهِ وَ لَمْ يَتَبَعَضْ بِتَجْزِئِهِ الْعِيدِ فِي كَمَالِهِ فَارَقَ الْأَشْيَاءَ لَا عَلَى اخْتِلَافِ الْأَمَاكِينِ وَ تَمَكَّنَ مِنْهَا لَا عَلَى الْمُمَازَجَةِ وَ عِلْمَهَا لَا بِأَدَائِهِ لَا يَكُونُ الْعِلْمُ إِلَّا بِهَا(٢) وَ لَيْسَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَعْلُومِهِ عِلْمٌ غَيْرُهُ إِنْ قِيلَ كَمَا نَفَعَلَى تَأْوِيلِ أَرْزَلِيهِ الْوُجُودِ وَ إِنْ قِيلَ لَمْ يَزَلْ فَعَلَى تَأْوِيلِ نَفْيِ الْعَيْدِ(٣) فَشَيْءٌ بَحَانَهُ وَ تَعَالَى عَنْ قَوْلٍ مَنْ عَبَدَ سِوَاهُ وَ اتَّخَذَ إِلَهًا غَيْرَهُ عُلُوًّا كَبِيرًا نَحْمَدُهُ بِالْحَمْدِ الَّذِي ارْتَضَاهُ لِخَلْفِهِ وَ أَوْجَبَ قَبُولَهُ عَلَى نَفْسِهِ وَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ شَهَادَتَانِ تَرْفَعَانِ الْقَوْلَ وَ تُضَاعِفَانِ الْعَمَلَ خَفَّ مِيزَانُ تَرْفَعَانِ مِنْهُ وَ ثَقُلَ مِيزَانُ تَوَضَّعَانِ فِيهِ وَ بِهِمَا الْفُوزُ بِالْجَنَّةِ وَ النَّجَاةُ مِنَ النَّارِ وَ الْجَوَازُ عَلَى الصِّرَاطِ وَ بِالشَّهَادَتَيْنِ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ بِالصَّلَاةِ يَبْنِئُونَ الرَّحْمَةَ - فَأَكْثَرُوا مِنَ الصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّكُمْ وَ آلِهِ - إِنَّ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَا شَرَفَ أَعْلَى مِنَ الْإِسْلَامِ وَ لَا كَرَمَ أَعَزُّ مِنَ التَّقَى وَ لَا مَعْقِلَ أَحْزَرُّ مِنَ الْوَرَعِ وَ لَا شَفِيعَ أَنْجِحَ مِنَ التَّوْبَةِ وَ لَا كَنْزَ أَنْفَعُ مِنَ الْعِلْمِ وَ لَا عِزَّ أَرْفَعُ مِنَ الْحِلْمِ وَ لَا مَا حَسَبَ أْبْلَغُ مِنَ الْأَدَبِ وَ لَا نَسَبَ أَوْضَعُ مِنَ الْغَضَبِ وَ لَا جَمَالَ أَرْزَنُ مِنَ الْعَقْلِ وَ لَا سُوءَ أَسْوَأَ مِنَ الْكُذِبِ وَ لَا مَا حَافِظَ أَحْفَظَ مِنَ الصَّمْتِ وَ لَا لِبَاسَ أَجْمَلُ مِنَ الْعَافِيهِ وَ لَا عَائِبَ أَقْرَبُ مِنَ الْمَوْتِ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ مَنْ مَشَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ فَإِنَّهُ يَصِيرُ إِلَى بَطْنِهَا وَ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ مُشِيرَعَانِ فِي هَيْدَمِ الْأَعْمَارِ وَ لِكُلِّ ذِي رَمَقٍ قُوَّةٌ وَ لِكُلِّ حَبِيٍّ أَكْلٌ وَ أَنْتُمْ قُوتُ الْمَوْتِ وَ إِنْ مَنْ عَرَفَ الْأَيَّامَ لَمْ يَعْطَسْ عَنِ الْإِسْتِعْدَادِ لَنْ يَنْجُوَ مِنَ الْمَوْتِ غَنِيٌّ بِمَالِهِ وَ لَا فَقِيرٌ لِإِقْلَالِهِ أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ خَافَ رَبَّهُ كَفَّ ظُلْمَهُ وَ مَنْ لَمْ يَرِعَ فِي كَلَامِهِ أَظْهَرَ هُجْرَهُ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ الْبُهْمِ مَا أَضْمَرَ الْمُصِيبَةَ مَعَ عَظَمِ الْفَاقَةِ عَدَا هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ وَ مَا تَنَازَرْتُمْ إِلَّا لِمَا فِيكُمْ مِنَ الْمَعَاصِي وَ الذُّنُوبِ فَمَا أَقْرَبَ الرَّاحَةَ مِنَ التَّعَبِ وَ الْبُؤْسَ مِنَ النَّعِيمِ وَ مَا شَرُّ بَشَرٍ بَعْدَهُ الْجَنَّةُ وَ مَا خَيْرٌ بِخَيْرٍ بَعْدَهُ النَّارُ وَ كُلُّ نَعِيمٍ دُونَ الْجَنَّةِ مَحْقُورٌ وَ كُلُّ بَلَاءٍ دُونَ النَّارِ عَافِيَةٌ.

ص: ١٠٠

١- أى لا- يدرك منه إلا أنه تعالى موجود و أما ذاته فلا، و فى البحار باب جوامع التوحيد عن تحف العقول: «أعدم الاوهام أن تنال الى وجوده» أى الى ذاته.

٢- هذه الجملة صفة لاداه و الضمير المجرور بالباء يرجع إليها، أى علم الأشياء لا باداه لا يكون علم المخلوق الا بها.

٣- أى ليس كونه و بقاؤه مقرونين بالزمان على ما يفهم من كلمه كان و لم يزل.

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن علی بن معن گفت که حدیث کرد ما را محمد بن علی بن عاتکه از حسین بن نظر فهری از عمرو اوزاعی از عمرو بن شمر از جابر بن یزید جعفی از حضرت ابو جعفر محمد بن علی باقر از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود امیر المؤمنین (ع) هفت روز بعد از وفات پیغمبر (ص) در خطبه که آن را خواند و آن در هنگامی بود که از جمع قرآن فارغ شده بود فرمود که حمد از برای خدائی که خیالها را عاجز گردانیده از آنکه بیابند مگر هستی و وجود او را و عقلها را منع کرده از آنکه ذاتش را تخیل کنند بجهت امتناع آن از شباهت و شکل بلکه او همانست که در ذاتش تفاوت نکرده و در کمالش بمجزی شدن عدد متبعض نشده از چیزها مفارقت نموده نه بطور اختلاف مکانها و در آنها تمکن بهم رسانیده و جا گرفته نه بوضع ممازجت و آمیزش و آنها را دانسته نه بواسطه ادات و آلت که دانش نمیباشد مگر بآن و میان او و میان معلومش علمی غیر از آن جناب نیست اگر گفته شود که بود بنا بر ازلیت و تأویل همیشگی هستی است و اگر گفته شود که زائل و برطرف نشد بنا بر تأویل نبودن نیستی است و پاک و منزه است آن جناب و برتر از گفتار کسی که جز او را پرستیده و خدائی را غیر از او فرا گرفته برتری بزرگ ستایش میکنم او را بستایشی که آن را از برای آفریدگانش پسندیده و قبول آن را بر خود واجب گردانیده و شهادت میدهم که نیست خدائی مگر خدا در حالی که تنها است و او را شریکی نیست و شهادت میدهم که محمد بنده و رسول او است دو شهادتی که عمل را بالا میبرند و آن را دو چندان میکنند و ترازویی که آنها از آن برداشته شوند سبک باشد و ترازویی که آنها در آن گذاشته شوند گران باشد و رستگاری بهشت و رهائی از آتش دوزخ و گذشتن بر صراط بآنها است و بشهادتین داخل بهشت میشوید و بواسطه صلوات بر پیغمبر برحمت میرسید پس بر پیغمبر خود و آل آن حضرت بسیار صلوات فرستید.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا یعنی بدرستی که خدا و فرشتگانش صلوات میفرستند بر پیغمبر ای کسانی که ایمان آورده اید و بخدا و رسول او گرویده اید صلوات فرستید بر او و سلام گوئید سلام گفتنی یا خود را تسلیم نمائی و انقیاد او را مرعی دارید ای مردمان بدرستی که هیچ شرف و بزرگواری از اسلام بلندتر نیست و نه کرامتی از پرهیزکاری عزیزتر و نه پناهگاهی از پارسائی استوارتر و نه شفיעی از توبه آسان تر و فیروزی یابنده تر و نه گنجی از علم نافعتر و نه ارجمندی از بردباری برتر و نه حسبی از ادب بلیغتر و نه سببی از خشم پست تر و نه جمالی از عقل زیباتر و نه بدی از دروغ بدتر و نه حافظی از خاموشی نگاه دارنده تر و نه لباسی از عافیت جمیلتر و نه پنهانی از مرگ نزدیکتر ای مردمان بدرستی که هر که بر روی زمین می رود بشکم آن منتقل می شود و شب و روز شتابانند در فنای این عمرها و هر صاحب رمقی را قوت و روزیست و هر دانه را خورنده هست و شما روزی مرگید و بدرستی هر که روزها را شناخته از ساخته و آماده شدن غافل نشده و هرگز هیچ بی نیازی بمالش از مرگ نجات نیابد و نه هیچ فقیری بجهت درویشی که دارد ای مردمان هر که از پروردگار خود ترسد ظلمش را باز دارد و هر که در کلامش نترسد یا رعایت نکند هرزگیش را ظاهر کند و هر که خوب را از بد نشناسد بمنزله چهارپایان است که چه کوچک است مصیبت با بزرگی درویشی و حاجتمندی در فردای قیامت هیهات هیهات بغایت دور است آنچه گمان کرده اید و شما خود را نادان نساختید مگر بجهت آنچه در شما است از معاصی و گناهان پس چه نزدیک است راحت بتعب و سختی بناز و نعمت و بدی که بعد از آن بهشت است بدی نیست و خوبی که بعد از آن آتش دوزخ است خوبی نیست و هر نعمتی غیر از بهشت کوچک شمرده شده و هر زحمتی غیر از آتش دوزخ عافیت و سلامتی است.

٢٨- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَمِيدَانَ بْنِ سَيْلِمَانَ النَّيسَابُورِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْجَهْمِ قَالَ: حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْمَأْمُونِ وَعِنْدَهُ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرُّضَاعِ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَلَيْسَ مِنْ قَوْلِكَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعْصُومُونَ قَالَ بَلَى قَالَ فَسَأَلَهُ عَنْ آيَاتِ مِنَ الْقُرْآنِ فَكَانَ فِيهَا سَأَلَهُ أَنْ قَالَ لَهُ فَأَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي إِبْرَاهِيمَ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَقَالَ الرُّضَاعُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَ وَقَعَ إِلَى ثَلَاثَةِ أَضْيَافٍ صَنَفِ يَعْبُدُ الزُّهْرَةَ وَ صَنَفِ يَعْبُدُ الْقَمَرَ وَ صَنَفِ يَعْبُدُ الشَّمْسَ وَ ذَلِكَ حِينَ خَرَجَ مِنَ السَّرْبِ الَّذِي أُخْفِيَ فِيهِ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ رَأَى الزُّهْرَةَ قَالَ هَذَا رَبِّي عَلَى الْإِنْكَارِ وَ الْإِسْتِخْبَارِ فَلَمَّا أَفَلَ الْكَوْكَبُ قَالَ- لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ لِأَنَّ الْآفُولَ مِنْ صِفَاتِ الْمُحَدَّثِ لَا مِنْ صِفَاتِ الْقَدِيمِ- فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَارِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي عَلَى الْإِنْكَارِ وَ الْإِسْتِخْبَارِ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَيْتَنِي لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لِأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الصَّالِينَ فَلَمَّا أَضِيحَ وَ رَأَى الشَّمْسَ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ مِنَ الزُّهْرَةِ وَ الْقَمَرِ عَلَى الْإِنْكَارِ وَ الْإِسْتِخْبَارِ لَا عَلَى الْإِخْبَارِ وَ الْإِقْرَارِ- فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ لِلْأَضْيَافِ الثَّلَاثَةِ مِنْ عِبَادِهِ الزُّهْرَةَ وَ الْقَمَرَ وَ الشَّمْسَ- يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ. إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ حَنِيفًا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ إِنَّمَا أَرَادَ إِبْرَاهِيمُ بِمَا قَالَ أَنْ يُبَيِّنَ لَهُمْ بَطْلَانَ دِينِهِمْ وَ يُثَبِّتَ عِنْدَهُمْ أَنَّ الْعِبَادَةَ لَا تَحِقُّ لِمَا كَانَ بِصِفَةِ الزُّهْرَةِ وَ الْقَمَرِ وَ الشَّمْسِ وَ إِنَّمَا تَحِقُّ الْعِبَادَةُ لِخَالِقِهَا وَ خَالِقِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ مَا اِخْتَجَّ بِهِ عَلَى قَوْمِهِ مِمَّا أَلْهَمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ آتَاهُ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ (١)

ص: ١٠٣

فَقَالَ الْمَأْمُونُ لِلَّهِ دُرُّكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ.

و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجه و قد أخرجته بتمامه فی کتاب عیون أخبار الرضا ع

ترجمه:

حدیث کرد ما را تمیم بن عبد الله بن تمیم قریشی «رضی» گفت که حدیث کرد مرا پدرم از حمدان بن سلیمان نیشابوری از علی بن محمد بن جهم که گفت در مجلس مأمون حاضر شدم و علی بن موسی الرضا (ع) در نزد او بود پس مأمون بآن حضرت گفت که یا ابن رسول الله آیا از گفتار تو این نیست که پیغمبران خدا معصوم اند فرمود بلی راوی میگوید که پس آن حضرت را از چند آیه از قرآن سؤال نمود و در میان آنچه او را سؤال کرد این بود که بحضرت گفت مرا خبر ده از شرح قول خدای عز و جل در باب ابراهیم فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي یعنی پس چون در آمد بر او شب و تاریکی همه زمین را پوشید ستاره درخشانی را دید گفت که این پروردگار من است حضرت امام رضا (ع) فرمود که ابراهیم (ع) بسوی سه قسم از مردم واقع شد یک قسم ناهید را می پرستیدند و قسمی ماه را می پرستیدند و قسمی دیگر آفتاب را پرستش مینمودند و این در هنگامی بود که از غاری که در آن پنهان شده بود بیرون آمده بود پس چون شب بر او در آمد و تاریکی او را پوشید و ستاره ناهید را دید گفت که این پروردگار من است بوجه انکار و استخبار یعنی طلب و خبر و آگاهی که او را به حقیقت آن خبر دهند نه بوجه اقرار و اخبار پس آن هنگام که آن ستاره فرو رفت و غروب نمود گفت که من فرورندگان را دوست نمیدارم زیرا که فرو رفتن از صفات چیزی است که حادث شده و دیگری او را پدید آورده نه از صفات قدیم که همیشه بوده بی آنکه کسی او را بوجود آورده باشد پس آن هنگام که ماه را دید بر آینده و در حالی که در طلوع آغاز نموده بود گفت که این پروردگار من است بوجه انکار و استخبار پس آن هنگام که فرو رفت و روی بغروب نهاد که از دایره نصف النهار بجانب مغرب میل کرد گفت هر آینه اگر پروردگارم مرا هدایت نکند و بر وجه لطف و توفیق راه راست بمن ننماید البته از گروه گمراهان خواهم بود پس آن هنگام که صبح کرد و آفتاب را دید بر آینده گفت که اینک پروردگار من است این بزرگتر است از ناهید و ماه و این سخن را بر وجه انکار و استخبار گفت نه بطور اخبار و اقرار بطریقی که گذشت پس آن هنگام که آفتاب فرو رفت ابراهیم (ع) بآن سه قسم از پرستندگان ناهید و ماه و آفتاب گفت که یا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ یعنی ای گروه من بدرستی که من بیزارم از آنچه شما بانباز میگیرید با خدا یا از شریک ساختن شما چیزها محدثه محتاجه را که بمحدث و موجد احتیاج دارند بدرستی که من متوجه ساختم روی خود را یعنی دین خود را خالص گردانیدم یا روی خود را متوجه گردانیدم مر آن کسی را که آفرید آسمانها و زمین را در حالی که میل کننده ام از همه ادیان باطله و رو آورنده ام بدین توحید و از جمله شرک آورندگان نیستم تتمه حدیث و جز این نیست که ابراهیم بآنچه گفت خواست که بطلان دین ایشان را از برای ایشان ظاهر و بیان کند و در نزد ایشان ثابت و پا بر جای شود که پرستش درست نباشد از برای آنچه بصفت ناهید و ماه و آفتاب باشد و جز این نیست که پرستش درست باشد از برای آفریننده آنها و آفریننده آسمانها و زمین و آنچه ابراهیم بواسطه آن بر قومش حجت آورد و استدلال کرد از جمله آنها است که خدای عز و جل آن را باو الهام فرموده آن را باو عطا نموده بود چنان که خدای عز و جل فرموده که:

وَتَلَكَّ حُجَّتُنَا آتِنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ يَعْنِي وَابْنِ حِجْتِ مَذْكَورِهِ حِجْتِ وَبِرَهَانِ مَا اسْتَكْهَ عَطَاءَ نَمُودِيمِ وَدَادِيمِ أَنْ رَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ تَابَانَ بِرْگروه خویش حجت آورد پس مأمون گفت که از برای خدا است نیکی و بسیاری خیر و نفع تو یا ابن رسول الله و مؤلف میگوید که این حدیث طولانی است و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و این را بتمامه در کتاب عیون اخبار الرضا (ع) اخراج کرده ام.

حدیث ۲۹

۲۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَكَمِ بْنِ ظَهْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَرِيرِ الْعَبْدِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمَّا يُحْسُ وَ لَمَّا يُجْسُ وَ لَمَّا يُمَسُّ وَ لَمَّا يُدْرَكُ بِالْحَوَاسِّ الْخَمْسِ وَ لَمَّا يَقَعُ عَلَيْهِ الْوَهْمُ وَ لَمَّا تَصِفُهُ الْأَلْسُنُ وَ كُلُّ شَيْءٍ حَسَنٌ الْحَوَاسُّ أَوْ لَمَسَتْهُ الْأَيْدِي فَهُوَ مَخْلُوقُ الْحَمْدِ لِلَّهِ الَّذِي كَانَ إِذْ لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ وَ كَوْنَ الْأَشْيَاءِ فَكَانَتْ كَمَا كَوْنَهَا وَ عَلِمَ مَا كَانَ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه از ابراهیم بن حکم بن ظهیر از عبد الله بن جوین یا جون عبیدی از امام جعفر صادق (ع) که میفرمود حمد از برای خدائی است که بحس در نیاید و جسته نمیشود و او را مس نمیتوان نمود و بحواس پنج گانه او را در نتوان یافت و خیال بر او واقع نشود و زبانها او را وصف نتوانند کرد و هر چیزی که حاسها آن را بیابند یا دستها آن را لمس نمایند مخلوق است.

ص: ۱۰۵

حمد از برای خدائی است که بود در هنگامی که چیزی غیر از او نبود و چیزها را هستی داد پس موجود شدند. چنان که آنها را هستی داد و آنچه بوده و آنچه خواهد بود همه را دانست.

حدیث ۳۰

۳۰- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِبْرَاهِيمَ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ ع وَهُوَ يُكَلِّمُ رَاهِبًا مِنَ النَّصَارَى فَقَالَ لَهُ فِي بَعْضِ مَا نَظَرَهُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَجَلٌ وَأَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُحَدَّ بِبَيْدٍ أَوْ رَجُلٍ أَوْ حَرَكَةٍ أَوْ سُكُونٍ أَوْ يُوصَفَ بِطُولٍ أَوْ قِصَرٍ أَوْ تَبْلُغَهُ الْأَوْهَامُ أَوْ تُحِيطَ بِهِ صِفَةُ الْعُقُولِ (۱) أَنْزَلَ مَوَاعِظَهُ وَوَعِيدَهُ وَوَعِيدَهُ أَمْرًا بِلَا شَفَعَةٍ وَلَا لِسَانٍ وَ لَكِنْ كَمَا شَاءَ أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَكَانَ خَيْرًا كَمَا أَرَادَ فِي اللَّوْحِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از قاسم بن یحیی از جدش حسن بن راشد از یعقوب بن جعفر که گفت شنیدم از ابو ابراهیم حضرت موسی بن جعفر و آن حضرت بادیوانی از ترسایان سخن میگفت پس باو فرمود در بعضی از آنچه با او مناظره و گفتگو مینمود که خدای تبارک و تعالی از آن جلیل تر و عظیم تر است که بدست یا پا یا حرکت یا سکون محدود و اندازه شود یا بدرازی یا کوتاهی بوصف درآید یا خیالها باو برسند یا عقلها بصفتش احاطه کنند پندها و وعده و وعید خود را فرو فرستاد و بدون لب و زبان فرمان داد و لیکن چنان که خواست آنست که میگوید باش پس بجبر یا خیر بوده چنان که در لوح محفوظ اراده فرموده.

ص: ۱۰۶

۱- فی البحار و فی نسخه (ب) و (د) و (ج) و (و) «أو تحيط بصفته العقول».

۲- قوله: «خبراً» بضم الخاء المعجمه و سکون الباء بمعنى العلم و هو بمعنى الفاعل حال من فاعل «شاء»، و فی نسخه (و) و (د) و (ب) بالجیم و الباء الموحده، أى شاء من دون خيره للمخلوق فيما كان بمشيئته، و فی البحار باب نفی الجسم و الصوره و فی نسخه (ج) بالخاء المعجمه و الباء المثناه من تحت، و قوله: «كما أراد- الخ» أى ما حدث فى الوجود بقوله كن كان كما أراد و أثبت فى لوح التقدير أو لوح من اللوح السابقه عليه الى أن ينتهى الى علمه.

۳۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ هَارُونَ الْفَامِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ جَامِعِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ شَبَّهَ اللَّهَ بِخَلْقِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَمَنْ أَنْكَرَ قُدْرَتَهُ فَهُوَ كَافِرٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن هرون فامی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الله بن جعفر بن جامع حمیری از پدرش از احمد بن محمد بن عیسی از پدرش از محمد بن ابی عمیر از چند نفر از امام جعفر صادق (ع) که فرمود هر که خدا را بافریده اش تشبیه کند مشرک است و هر که قدرتش را انکار کند کافر است

۳۲- حَدَّثَنَا أَبِي وَ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِوسِ الْعَطَّارُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالََا حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى سَيِّدِي مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَّمَنِي التَّوْحِيدَ فَقَالَ يَا أَبَا أَحْمَدَ لَا تَتَجَاوَزُ فِي التَّوْحِيدِ مَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرَهُ فِي كِتَابِهِ فَتَهْلِكُكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَاحِدٌ أَحَدٌ صَمَدٌ - لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ فَيشَارِكُ وَ لَمْ يَنْجِدْ صَاحِبَهُ وَ لَا - وَلَمَدًا وَ لَمَّا شَرِيكًا وَ أَنَّهُ الْحَيُّ الَّذِي لَا - يَمُوتُ وَ الْقَادِرُ الَّذِي لَا يَعْجُزُ وَ الْقَاهِرُ الَّذِي لَا يُغْلَبُ وَ الْحَلِيمُ الَّذِي لَا يَعْجَلُ وَ الدَّائِمُ الَّذِي لَا يَبِيدُ وَ الْبَاقِي الَّذِي لَا يَفْنَى وَ الثَّابِتُ الَّذِي لَا يَزُولُ وَ الْغَنِيُّ الَّذِي لَا يَفْتَقِرُ وَ الْعَزِيزُ الَّذِي لَا يَذَلُّ وَ الْعَالِمُ - الَّذِي لَا يَجْهَلُ وَ الْعَدْلُ الَّذِي لَا يَجُورُ وَ الْجَوَادُّ الَّذِي لَا يَبْخُلُ وَ أَنَّهُ لَا تُقَدَّرُهُ الْعُقُولُ وَ لَا تَفْعَعُ عَلَيْهِ الْأَوْهَامُ وَ لَا تُحِيطُ بِهِ الْأَفْطَارُ وَ لَمَّا يَحْوِيهِ مَكَانٌ وَ لَا - تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ - مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَ لَا - حَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَ لَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَئِنَّمَا كَانُوا وَ هُوَ الْأَوَّلُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ قَبْلَهُ - وَ الْآخِرُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ شَيْءٌ بَعْدَهُ وَ هُوَ الْقَدِيمُ وَ مَا سِوَاهُ مَخْلُوقٌ مُخْتَلَفٌ تَعَالَى عَنْ صِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ عُلُوًّا كَبِيرًا.

ص: ۱۰۷

حدیث کردند ما را پدرم و عبد الواحد بن محمد بن عبدوس عطار «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن قتیبه از فضل ابن شاذان از محمد بن ابی عمیر که گفت برسید خود حضرت موسی بن جعفر (ع) داخل شد و بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله توحید را بمن تعلیم فرما فرمود که ای ابو احمد در باب

توحید در مگذر از آنچه خدای تعالی آن را در کتاب خود ذکر فرموده که هلاک می‌شوی و بدان که خدای تبارک و تعالی یکتائی است یگانه که پناه نیازمندان است کسی را نژاد تا ارث دهد و کسی او را نژاد تا با او مشارکت کند و زن و فرزند و شریکی را فرا نگرفته و نیز بدان که او زنده ای است که نمی‌میرد و توانائی که در نیماند و غالبی که مغلوب نمی‌شود و بردباری که شتاب نمی‌کند و دائمی که هلاک و نابود نمی‌گردد و باقی که فانی نمی‌شود و ثابتی که زوال ندارد و بی نیازی که محتاج نمی‌شود و عزیزی که خوار و ذلیل نمی‌شود و دانائی که نادانی ندارد و عادل‌ی که ستم نمی‌کند و بخشنده که بخل نمی‌کند و نیز بدان که عقلها او را اندازه نمی‌کند و خیالها بر او واقع نمی‌شوند و اندازه‌ها بر او احاطه نمی‌نمایند و جایی او را فرو نمی‌گیرد لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ یعنی دیده‌ها و خیالها او را در نیابند و او خیالها را دریابد و اوست رسنده بدقائق چیزها که بهمه اسرار خلاق آگاه است و دانا است بتدابیر و مصالح ایشان و همه افعال و اقوال ایشان را میداند لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ یعنی همچو او چیزی نیست و مانند صفت او صفتی نه و او است شنوای بی‌نا که آنچه شنیدنی باشد بشنود و آنچه دیدنی باشد ببیند ما يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَ لَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسِيَهُمْ وَ لَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا یعنی نمی‌باشد و واقع نمی‌شود از راز گفتن سه کس مگر آنکه خدا چهارم ایشان است و نه راز گفتن پنج کس مگر آنکه او ششم ایشان است و نه پست تر و کمتر از این که دو باشد یا چهار و نه بیشتر از این که از شش است تا آنچه نهایت ندارد مگر آنکه او با ایشان است در هر جا که باشند از اقطار آسمانها و نواحی زمین یعنی علم آن جناب رفیق آنها است و محیط و مطلع بر ایشان نه باعتبار ذات مقدس و او است اول که پیش از او چیزی نیست و آنکه بعد از او چیزی نه و اوست که قدیم است و آنچه غیر او است محدث و موجود است که خدا آن را پدید آورده و مخلوقی که آفریده شده و او برتر است از صفات آفریدگان برتری بزرگ

۳۳- حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَحْمَدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُدَكَّرِ الْمَعْرُوفُ بِأَبِي سَعِيدِ الْمُعَلَّمِ بَنِيْسَابُورَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلْمَةَ اللَّيْلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ هَجِيمٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَنَانَ الشَّيْبَانِيُّ سَعِيدُ بْنُ سَنَانَ عَنِ الضَّحَّاكِ عَنِ النَّزَّالِ بْنِ سَبْرَةَ (۱) قَالَ: جَاءَ يَهُودِيٌّ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَى كَانَ رَبُّنَا قَالَ فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ ع إِنَّمَا يُقَالُ مَتَى كَانَ لِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْ فَكَانَ وَ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَ تَعَالَى هُوَ كَائِنٌ بَلَا كَيْنُونَهُ (۲) كَائِنٌ كَانَ بَلَا كَيْفٍ يَكُونُ كَائِنٌ لَمْ يَزَلْ بَلَا كَيْفٍ يَكُونُ كَانَ لَمْ يَزَلْ لَيْسَ لَهُ قَبْلُ هُوَ قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا قَبْلٍ وَ بَلَا غَايَةٍ وَ لَا مُنْتَهَى غَايَةٍ وَ لَا غَايَةَ إِلَيْهَا (۳) غَايَةٌ انْقَطَعَتِ الْغَايَاتُ عَنْهُ فَهُوَ غَايَةٌ كُلِّ غَايَةٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو سعید محمد بن فضل بن محمد بن اسحق مذکر که معروف بود با بو سعید معلم در نیشابور گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن محمد بن سفیان گفت که حدیث کرد ما را علی بن سلمه لیقی گفت که حدیث کرد ما را اسماعیل بن یحیی بن عبد الله بن طلحه بن هجیم گفت که حدیث کرد ما را ابو سنان شیبانی سعید بن سنان از ضحاک از نزال بن سبره که گفت یکی از یهود بخدمت علی بن ابی طالب (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین پروردگار ما در چه زمان بوده راوی میگوید که علی (ع) به آن یهودی فرمود جز این نیست که گفته می شود که در چه زمان بوده از برای چیزی که نبوده و بعد از آن بوده یعنی این سخن را در باب کسی میگویند که حادث باشد نه قدیم و پروردگار ما است که بوده و میباشد و خواهد بود بی بودنی که حادث باشد و بی چگونگی بوده که تحقیق یابد و از نو پیدا شود و همیشه بوده بی همیشگی و بدون چونی که باشد و آن جناب کثیر الخیر و از اینها برتر است او را پیشی نیست و او پیش از پیش است بی پیشی و بی آخر و بی پایان آخر و بی آخری که تا آن آخر باشد و مراد این است که بی آنکه آخری داشته باشد از طرف ازل و بی آخری که باخر رسد از طرف ابد همه آخرها از او بریده شده پس او آخر هر آخری است.

ص: ۱۰۹

- ۱- النسخ فی ضبط أسماء رجال هذا الحدیث و ألقابهم و کناهم مختلفه کثیرا، ترکنا ذکر الاختلاف لقله الجدوی فانهم أو اکثرهم من العامه، و الحدیث مذکور بسند آخر فی الباب الثامن و العشرين فی موضعین.
- ۲- آی ربنا تبارک و تعالی کائن بحقیقه الکینونه بلا أن یکون له کینونه زائده علی ذاته.
- ۳- آی هو غایه کل شیء و لا غایه له ینتهی إليها، و حاصل کلامه علیه السّلام أنه تعالی لا یتصف بمتی و لا بلوازمه من کونه ذا مبدإ و منتهی لان ذلك ینافی الربوبیه الکبری بل الأشياء کلها حتی الزمان تبتدأ منه و تنتهی إليه، هو الأول و الآخر.

٣٤- أَخْبَرَنِي أَبُو الْعَبَّاسِ الْفَضْلُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ الْعَبَّاسِ الْكِنْدِيُّ فِيمَا أَجَازَهُ لِي بِهِمَدَانَ سِنَّهُ أَرْبَعٌ وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِمِائَةٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلٍ يَعْنِي الْعَطَّارَ الْبَغْدَادِيَّ لَفْظًا مِنْ كِتَابِهِ سِنَّهُ خَمْسٌ وَثَلَاثِمِائَةٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَارَةُ بْنُ زَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ (١) قَالَ حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ سُبَيْعٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ صَعْصَعَةَ بْنِ صُوحَانَ (٢) قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي الْمُعْتَمِرِ مُسْلِمِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: حَضَرْتُ مَجْلِسَ عَلِيٍّ ع فِي جَامِعِ الْكُوفَةِ فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مُضِيءُ اللَّوْنِ كَأَنَّهُ مِنْ مُتَهَوِّدِهِ الْيَمَنِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ صِفْ لَنَا خَالَصَكَ وَانْعَتَهُ لَنَا كَأَنَّا نَرَاهُ وَنَنْظُرُ إِلَيْهِ فَسَبَّحَ عَلِيٌّ ع رَبَّهُ وَعَظَّمَهُ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هُوَ أَوْلُّ بِلَا بَدَىٰ ۖ مِمَّا (٣)

ص: ١١٠

١- في البحار باب جوامع التوحيد و في نسخه (ب) و (و) و (ج) «عبيد الله بن العلاء».

٢- في نسخه (د) و (ب) «عن عمر بن محمد - الخ»، و في نسخه (و) و حاشيه نسخه (ط) «حدثني صالح بن سبيع بن عمرو بن محمد - الخ» و رجال هذا السند كلهم مجاهيل الا البلوى و هو رجل ضعيف مطعون عليه، لكن لا ضير فيه لان الاعتبار في أمثال هذه الأحاديث بالمتن، و لو كان سندها معتبرا و لم تكن متونها موافقه لما تواتر من مذهب أهل البيت (ع) أو مضمونها مخالف لما دل عليه العقل لم تكن حجه الا عند الحشويه من أهل الحديث.

٣- أى بلا بدى ء من شى ء، و هو فعيل بمعنى المفعول أو الفاعل، و على الأول فهو مضمون ما فى خطبه الأخرى: «لا من شى ء كان» و على الثانى فهو مضمون قوله: «لا من شى ء كوّن ما قد كان» و الأول أظهر بل الظاهر.

وَلَا بَاطِنٍ فِيهَا وَلَا يَزَالُ مَهْمًا (١) وَلَا مُمَازَجٍ مَعَ مَا وَلَا خَيَالٍ وَهَمًّا (٢) لَيْسَ بِشَيْخٍ فَيْرَى وَلَا بِجِسْمٍ فَيَتَجَزَّأُ وَلَا بِذِي غَايَةٍ فَيَتَنَاهَى وَلَا بِمُحَدَّثٍ فَيُبَصِّرُ وَلَا بِمُسْتَتِرٍ فَيُكْشَفُ وَلَا بِذِي حُجْبٍ فَيُحَوَى (٣) كَانَ وَلَا أَمَا كُنَ تَحْمِلُهُ أَكْنَأُفُهَا وَلَا حَمَلَهُ تَرْفَعُهُ بِقُوَّتِهَا وَلَا كَانَ بَعِيدًا أَنْ لَمْ يَكُنْ بَلَّ حَارَتِ الْأَوْهَامِ أَنْ تُكَيِّفَ الْمُكَيِّفَ لِلْأَشْيَاءِ وَمَنْ لَمْ يَزَلْ بِلَا مَكَانٍ وَلَا يَزُولُ بِاخْتِلَافِ الْأَزْمَانِ وَلَا يَنْقَلِبُ شَأْنًا بَعِيدًا شَأْنًا (٤) الْبَعِيدُ مِنْ حَدْسِ الْقُلُوبِ (٥) الْمُتَعَالَى عَنِ الْأَشْيَاءِ وَالضُّرُوبِ الْوَتْرُ عَلَامُ الْغُيُوبِ فَمَعَانِي الْخَلْقِ عَنْهُ مَنْفِيَةٌ وَسَرَائِرُهُمْ عَلَيْهِ غَيْرُ خَفِيَّةٍ الْمَعْرُوفُ بِغَيْرِ كَيْفِيَّةٍ لَا يُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ وَلَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ وَلَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَلَا تُحِيطُ بِهِ الْأَفْكَارُ وَلَا تُقَدِّرُهُ الْعُقُولُ وَلَمَّا تَقَعَ عَلَيْهِ الْأَوْهَامُ فَكُلُّ مَا قَدَّرَهُ عَقْلٌ أَوْ عُرِفَ لَهُ مِثْلٌ فَهُوَ مَحْدُودٌ وَكَيْفٌ يُوصَفُ بِالشَّبَاحِ وَيُنْعَتُ بِالْأَلْسِينِ الْفِصَاحِ مَنْ لَمْ يَحْلُلْ فِي الْأَشْيَاءِ فَيَقَالَ هُوَ فِيهَا كَائِنٌ وَلَمْ يَنَأْ عَنْهَا فَيَقَالَ هُوَ عَنْهَا بَائِنٌ وَلَمْ يَخُلْ مِنْهَا فَيَقَالَ أَيْنَ وَلَمْ يَقْرُبْ مِنْهَا بِالْإِتْرَاقِ وَلَمْ يَبْعُدْ عَنْهَا بِالْإِفْتِرَاقِ بَلَّ هُوَ فِي الْأَشْيَاءِ بِلَا كَيْفِيَّةٍ وَهُوَ أَقْرَبُ إِلَيْنَا مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ وَأَبْعَدُ مِنَ الشَّبَهَةِ مِنْ كُلِّ بَعِيدٍ (٦)

ص: ١١١

- ١- أى و لا يزول أبدا فان يزال يأتى بمعنى يزول قليلا، و مهما لعموم الازمان.
- ٢- الخيال بفتح الأول ما يتمثل فى النوم و اليقظه من صورته الشىء، أى و لا هو كالخيال يتصور و يتمثل فى قوه الوهم.
- ٣- أى لا يستره حجب فيكون محويا فى مكان وراء الحجب.
- ٤- لا- ينافى هذا ما فى الآيه الشريفه من أنه كل يوم هو فى شأن لان هنا بمعنى الحال فى نفسه و هناك بمعنى الامر فى خلقه، كما قال عليه السلام فى صدر الحديث الأول: «انه كل يوم فى شأن من احداث بديع لم يكن».
- ٥- فى نسخه(ب) و(ج) «البعيد من حدث القلوب».
- ٦- فى البحار و فى نسخه(ج) و(و) و(ب) «و ابعده من الشبهه- الخ».

لَمْ يَخْلُقِ الْأَشْيَاءَ مِنْ أَصُولٍ أَرْزَلِيهِ وَ لَا مِنْ أَوَائِلٍ كَانَتْ قَبْلَهُ بِدِيهِ (۱) بَلْ خَلَقَ مَا خَلَقَ وَ أَتَقَنَّ خَلْقَهُ وَ صَوَّرَ مَا صَوَّرَ فَأَحْسَنَ صُورَتَهُ فَسُبْحَانَ مَنْ تَوَخَّدَ فِي عُلُوِّهِ فَلَيْسَ لِشَيْءٍ مِنْهُ امْتِنَاعٌ وَ لَا لَهُ بَطَاعَةٌ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ انْتِفَاعٌ إِجَابَتُهُ لِلدَّاعِينَ سِرِّيَعَهُ وَ الْمَلَائِكَةُ لَهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ مُطِيعَةٌ كَلَّمَ مُوسَى تَكْلِيمًا بِلَا جَوَارِحٍ وَ أَدْوَاتٍ وَ لَا شَفَعَةٍ وَ لَا لَهْوَاتٍ (۲) سُبْحَانَهِ وَ تَعَالَى عَنِ الصَّفَاتِ فَمَنْ زَعَمَ أَنَّ إِلَهَ الْخَلْقِ مَحْدُودٌ فَقَدْ جَهَلَ الْخَالِقَ الْمَعْبُودَ.

و الخطبه طويله أخذنا منها موضع الحاجه

ترجمه:

خبر داد مرا ابو العباس فضل بن فضل بن عباس کندی آنچه آن را بمن اجازه داد در همدان در سال سیصد و پنجاه و چهارم گفت که حدیث کرد ما را محمد بن سهل یعنی عطار بغدادی از روی لفظ و سخن از دهان بیرون انداختن از کتاب و نوشته خویش در سال سیصد و پنجم گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد با وی گفت که حدیث کرد مرا عماره بن زید گفت که حدیث کرد مرا عبید الله بن علاء گفت که حدیث کرد مرا صالح بن سبیع از عمرو بن محمد بن صعصعه بن صوحان که حدیث کرد مرا پدرم از ابو المعتمر مسلم بن اوس که گفت در جامع کوفه در مجلس علی (ع) حاضر بودم که مردی زرد رنگ بسوی حضرت برخاست و گویا که آن مرد از توبه کنندگان و نیکوکاران یا از جمله یهودیان اهل یمن بود پس عرض نمود که یا امیر المؤمنین آفریدگار خود را از برای ما وصف کن و او را از برای ما چنان نعت فرما که گویا ما او را میبینیم و بسویش مینگریم علی (ع) پروردگارش را تسبیح نمود و آن جناب عز و جل را تعظیم فرمود و فرمود که حمد از برای خدائی است که او است اول نه از چیزی آغاز شده که نخستین از آن باشد و نه در چیزی پنهان است که در آن باشد و در هیچ زمانی برطرف نخواهد شد و نه با چیزی آمیزش دارد و نه خیالی است از روی وهم و گمان و در بعضی از لغات معتبره مذکور است که خیال بفتح خاء شخص است و خیال آدمی تمثال و صورت او است در خواب و خیال مرد تمثال او است در آینه و خیال هر چیزی است که آن را میبینی چون سایه و در بعضی دیگر مذکور است که خیال پندار است و شخص و صورت که بخواب بینند و یا در آینه و چوبی که در میان غله زار است کنند و جامه سیاه بر آن اندازند تا وحوش برمند و خیال عالم مثال را گویند و آن برزخ است میان عالم ارواح و اجسام نمیرسد بخیال تو آب دیده من که دیده سخت ضعیف است راه باریکست تتمه حدیث شیخ نیست که دیده شود و شیخ تن و کالبد و سیاهی باشد که از دور نماید و جسم نیست که تجزی پذیرد و پاره پاره شود و نه صاحب غایت و پایان که بنهایت رسد و نه از نو پدید آورده شده که دیده شود و نه پنهان که ظاهر شود و نه صاحب پرده ها که گرداگردش فرو گرفته شود بود و مکانها نبود که جوانب آنها او را بردارند و نه بردارند گانی که بتوانائی خویش او را بردارند و نه آنکه بوده باشد بعد از آنکه نبوده باشد بلکه خیالها سرگردان شده اند که مکیف گردانند کسی را که چیزها را مکیف گردانیده باینکه کیفیت و چگونگی او را بیان کنند و کسی که همیشه بی مکان بوده و بآمد و شد زمانها برطرف نمیشود و از حالی بعد از حالی نمیگردد آنکه دور است از حدس و دانش دلها و برتر است از امثال و قسمها و راهها یعنی یکتائی که به غایت دانای غیبها و نهانیها است پس معانی آفریدگان از او دور داشته شده و نهانیهای ایشان بر او پوشیده و پنهان نیست آنکه معروف است بغیر کیفیت که او را شناخته اند نه بچگونگی و بحاسها دریافته نمیشود و او را بمردمان اندازه نمیتوان نمود و دیدهها او را در نیابند و فکرها باو احاطه بنمایند و عقلها او را اندازه نکنند و خیالها بر او واقع نشوند پس هر چه عقل ها آن را باندازه در آورند یا مانندی از برایش شناخته شود محدود است که حد و

اندازه دارد و چگونه موصوف می شود بشبوحها و منعوت می گردد بزبانهای فصیح و نیز کسی که در چیزها حلول نکرده تا گفته شود که او در آنها قرار و استقرار دارد و از آنها دور نشده تا گفته شود که او از آنها جدا است و از آنها نهی نشده تا گفته شود که در کجاست و بآنها نزدیک نشده بچسبیدن و از آنها دور نشده بجدا شدن بلکه او در چیزها است بدون کیفیت و او بما از رگ گردن نزدیک تر است و از هر دوری از پوشیدگی دورتر چیزها را از اصلهای همیشه خلق نفرموده و نه از نخستینهایی که پیش از او آشکار و هویدا بوده بلکه آفرید آنچه را که آفرید و آفرینش را محکم گردانید و نگاشت آنچه را که نگاشت پس صورت و نگارشی آن را نیکو ساخت پس پاک و منزه می شمارم کسی را که یگانه شده در بلندی خویش و باین سبب چیزی را از او امتناعی نیست و نه او را بطاعت یکی از آفریدگانش انتقامی اجابتش از برای خوانندگان شتابانست و فرشتگان در آسمانها و زمین از برایش فرمان بردار با موسی سخن نمود سخن کردنی بی جوارح و اعضاء و ادوات و بدون لب و ملاذه و آنچه نزدیک به آنست از طرف دهان و گلو و ملاذه گوشت پاره ایست در درون دهان نزدیک حلق در بالای سقف، پاک و منزه می شمارم او را و برتر است از صفات آفریدگان پس هر که گمان کند که خدای خلق محدود است بحقیقت که خالق معبود را نشناخته و مؤلف گفته که این خطبه طولی دارد و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم.

ص: ۱۱۲

۱- بدیه ای مبتدئه، و المعنی لم یخلق الأشياء علی مثال أشياء مبتدئه قبل خلق هذه الأشياء، بل فعله إبداع و اختراع، و الجملتان نظیر قول الرضا علیه السلام فی الحدیث الخامس من الباب السادس: الحمد لله فاطر الأشياء- الخ، و فی نسخه (ط) و (ن) «ابدیه» مکان بدیه.

۲- جمع لهاه و هی اللحمه الصغیره المشرفه علی الحلق فی أقصى الفم تسمى باللسان الصغیر عندها مخرج الکاف و القاف.

۳۵- حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالِقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى الْجُلُودِيُّ الْبَصِيرِيُّ بِالْبَصِيرَةِ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ الْغَلَابِيُّ الْبَصِيرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ بَكَّارٍ الضَّبِّيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ الْهَدَلِيُّ عَنْ عِكْرَمَةَ قَالَ: بَيْنَمَا ابْنُ عَبَّاسٍ يُحَدِّثُ النَّاسَ إِذْ قَامَ إِلَيْهِ نَافِعُ بْنُ الْأَزْرَقِ فَقَالَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ تُفْتِي فِي النَّمْلَةِ وَالْقَمَلَةِ صَفَ لَنَا إِلَهَكَ الَّذِي تَعْبُدُهُ فَأَطْرَقَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِعْظَامًا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَكَانَ الْحَسَنُ بْنُ بُنِّ عَلِيٍّ عَ جَالِسًا نَاحِيَةَ فَقَالَ إِلَيَّ يَا ابْنَ الْأَزْرَقِ فَقَالَ لَسْتُ إِيَّاكَ أَسْأَلُ فَقَالَ ابْنُ الْعَبَّاسِ يَا ابْنَ الْأَزْرَقِ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ النَّبِيِّ وَهُمْ وَرَثَةُ الْعِلْمِ فَأَقْبَلَ نَافِعُ بْنُ الْأَزْرَقِ نَحْوَ الْحَسَنِ بْنِ فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ بْنُ يَافِعٍ إِنْ مَنْ وَضَعَ دِينَهُ عَلَى الْقِيَّاسِ لَمْ يَزَلِ الدَّهْرُ فِي الْإِرْتِمَاسِ مَا لِمَا عَنِ الْمُنْهَاجِ طَاعِنًا فِي الْإِعْجَاجِ ضَالًّا عَنِ السَّبِيلِ قَائِمًا غَيْرَ الْجَمِيلِ يَا ابْنَ الْأَزْرَقِ أَصِفْ إِلَهِي بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسَهُ وَأَعْرِفْهُ بِمَا عَرَّفَ بِهِ نَفْسَهُ لَا يُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ وَلَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ فَهُوَ قَرِيبٌ غَيْرٌ مُلْتَصِقٍ وَبَعِيدٌ غَيْرٌ مُتَقَصِّ يُوَحِّدُ وَلَا يُعْضُ مَعْرُوفٌ بِالْآيَاتِ مَوْضِعٌ بِالْعَلَامَاتِ لِمَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو العباس محمد بن ابراهیم بن اسحق طالقانی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را ابو احمد عبد العزيز بن يحيى جلودي بصري در بصره گفت که خبر داد ما را محمد بن زكرياء جوهری غلابی بصري گفت که حدیث کرد ما را عباس بن بكار ضبي گفت که حدیث کرد ما را ابو بكر هذلي از عكرمه که گفت در بين آنکه ابن عباس مردم را حدیث میکرد ناگاه نافع بن ارزق بسوی او برخاست و گفت که ای پسر عباس در باب مورچه و شپش فتوی میدهی خدای خود را که تو او را می پرستی از برایم وصف کن پس ابن عباس بجهت تعظیم خدای عز و جل چشم در پیش افکنده و خاموش بود و حضرت حسین بن علی علیهما السلام در گوشه نشسته بود پس فرمود که ای پسر ارزق بنزد من آی نافع گفت که تو را سؤال نمیکنم ابن عباس گفت که ای پسر ارزق بدرستی که او از خاندان پیغمبر است و ایشان وارثان علم و دانشمند پس نافع ابن ارزق رو بجانب امام حسین (ع) آورد حضرت امام حسین (ع) باو فرمود که ای نافع بدرستی که هر که بنای دین خود را بر قیاس نهاد در همه روزگار پیوسته در غوطه- خوردن باشد و از راه راست مائل و در کجی کوچ کننده و رونده و از راه گمراه و دور افتاده باشد و آنچه بگوید خوب و زیبا نباشد ای پسر ارزق خدای خود را وصف میکنم آنچه خودش را بآن وصف کرده و او را میشناسم یا می شناسانم آنچه خودش را بآن شناسانیده بحاسها دریافته نمیشود و او را بمردم قیاس نمیتوان کرد پس او نزدیکی است که نچسبیده و دوری است که دوری ندارد بیگانگی پرستش می شود و او را پاره پاره فرض نمیتوان کرد بآیات معروف است و بعلا مات موصوف نیست خدائی مگر او که بزرگوار و برتر و بلند مرتبه است.

٣٦- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ هَارُونَ الْفَامِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْجَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبُرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ شَبَّهَ اللَّهَ بِخَلْقِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يُشْبِهُ شَيْئًا وَلَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ وَكُلُّ مَا وَقَعَ فِي الْوَهْمِ فَهُوَ بِخِلَافِهِ (١).

قال مصنف هذا الكتاب رحمه الله الدليل على أن الله سبحانه لا يشبه شيئاً من خلقه من جهة من الجهات أنه لا جهة لشيء من أفعاله إلا محدثه ولا جهة محدثه إلا وهي تدل على حدوث من هي له فلو كان الله جل ثناؤه يشبه شيئاً منها لدلت على حدوثه من حيث دلت على حدوث من هي له (٢) إذ المتماثلان في العقول يقتضيان حكماً واحداً من حيث تماثلاً منها (٣) وقد قام الدليل على أن الله عز وجل قديم ومحال أن يكون قديماً من جهة وحادثاً من أخرى ومن الدليل على أن الله تبارك وتعالى قديم أنه لو كان حادثاً لوجب أن يكون له محدث لأن الفعل لا يكون إلا بفاعل وكان القول في محدثه كقول قول فيه وفي هذا وجود حادث قبل حادث لا إلى أول وهذا محال فصح أنه لا بد من صانع قديم وإذا كان ذلك كذلك فالذي يوجب قدم ذلك الصانع ويدل عليه يوجب قدم صانعنا ويدل عليه (٤)

ص: ١١٤

١- في نسخه (ب) «فهو يخالفه».

٢- أى لو كان يشبه شيئاً من أفعاله لكان له جهة محدثه و لدلت تلك الجهة على حدوثه كما دلت على حدوث من هي له.

٣- أى من جهة من الجهات.

٤- أى يوجب أن يكون صانعنا القديم الذى كلامنا فيه ذلك الصانع القديم الذى اضطر العقل الى اثباته.

حدیث کرد ما را احمد بن هرون فامی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الله بن جعفر حمیری از پدرش از احمد بن محمد بن عیسی از محمد خالد برقی از محمد بن ابی عمیر از مفضل بن عمر از امام جعفر صادق (ع) که فرمود هر که خدا را بافریده اش تشبیه کند مشرک است.

بدرستی که خدای تبارک و تعالی بچیزی شباهت ندارد و چیزی باو نمیماند و هر چه در وهم و خیال واقع شود آن جناب بخلاف آنست.

مترجم گوید که مؤلف بعد از این حدیث گفته که مصنف این کتاب رحمه الله گفته است که دلیل بر اینکه خدای سبحانه بچیزی از آفریده اش شباهت ندارد از راهی از راهها و بجتهی از جهات آنست که از برای چیزی از افعالش جتهی نیست مگر آنکه محدث و موجود است که دیگری آن را پدید آورده و هیچ جهت محدثه نیست مگر آنکه دلالت میکند بر حدوث کسی که این جهت از برای اوست پس اگر خدای جل - ثناؤه بچیزی از آنها میمانست هر آینه آن جهت بر حدوثش دلالت میکرد از آنجا که بر حدوث کسی که این جهت از برای او است دلالت میکرد زیرا که دو چیز که مانند یک دیگر باشند در عقول یک حکم را اقتضاء میکنند از آنجا که بجتهی آن بیکدیگر شباهت بهمرسانیده اند و دلیل بر این مطلب قائم و برپا شده که خدای عز و جل قدیم است و محال و ممتنع است که از جتهی قدیم باشد و از جتهی دیگر حادث و از جمله دلیل بر اینکه خدای تبارک و تعالی قدیم است آنست که آن جناب اگر حادث باشد هر آینه واجب است که او را موجد و محدثی باشد که پدید آورنده اش باشد زیرا که فعل موجود نمیباشد مگر بفاعل و هر آینه گفتار در موجد و محدثش چون گفتار در او باشد و در اینکه مذکور شد وجود حادثی است پیش از حادثی دیگر که اول ندارد و بآن نمیرسد چه از این تسلسل لازم می آید و این محال است پس درست شد که چاره نیست از صانعی که قدیم باشد و هر گاه این چنین باشد پس آنچه موجب قدیم بودن آن صانع است و بر او دلالت دارد قدیم بودن صانع ما را موجب و بر او دلالت میکنند.

٣٧- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الصُّوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو تَرَابٍ عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى الرُّوْيَانِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِیِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى سَيِّدِي عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَلَمَّا بَصُرَ رَبِّي قَالَ لِي مَرْحَبًا بِكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَنْتَ وَلَيْتِنَا حَقًّا قَالَ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَعْرِضَ عَلَيْكَ دِينِي فَإِنْ كَانَ مَرْضِيًّا أَثْبِتُ عَلَيْهِ حَتَّى أَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَ حَرَّ فَقَالَ هَاتِ يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَقُلْتُ إِنِّي أَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَاحِدٌ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ خَارِجٌ عَنِ الْحَدِيثِ حَدُّ الْإِنِّطَالِ وَ حَدُّ التَّشْبِيهِ وَ إِنَّهُ لَيْسَ بِجِسْمٍ وَ لَا صُورَةٍ وَ لَا عَرَضٍ وَ لَا جَوْهَرٍ بَلْ هُوَ مُجَسَّمُ الْأَجْسَامِ وَ مُصَوَّرُ الصُّوَرِ وَ خَالِقُ الْأَعْرَاضِ وَ الْجَوَاهِرِ وَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَ مَالِكُهُ وَ حِرَاعِلُهُ وَ مُخَيِّدُهُ وَ إِنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ فَلَا نَبِيَّ بَعْدَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ أَقُولُ إِنَّ الْإِمَامَ وَ الْخَلِيفَةَ وَ وَلِيَّ الْأَمْرِ مِنْ بَعْدِهِ- أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ثُمَّ الْحَسَنُ ثُمَّ الْحُسَيْنُ ثُمَّ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ ثُمَّ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ ثُمَّ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ ثُمَّ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ثُمَّ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى ثُمَّ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ ثُمَّ أَنْتَ يَا مَوْلَايَ فَقَالَ ع وَ مِنْ بَعْدِي الْحَسَنُ ابْنِي فَكَيْفَ لِلنَّاسِ بِالْخَلْفِ مِنْ بَعْدِهِ قَالَ فَقُلْتُ وَ كَيْفَ ذَاكَ يَا مَوْلَايَ قَالَ لِأَنَّهُ لَا يُرَى شَخْصُهُ وَ لَا يَحِلُّ ذِكْرُهُ بِاسْمِهِ حَتَّى يَخْرُجَ فِيمَا الْأَرْضَ قِسْطًا وَ عَدْلًا كَمَا مِلْتُ جَوْرًا وَ ظُلْمًا قَالَ فَقُلْتُ أَفَرَرْتُ وَ أَقُولُ إِنَّ وَلِيَّهُمْ وَلِيُّ اللَّهِ وَ عَدُوَّهُمْ عَدُوُّ اللَّهِ وَ طَاعَتُهُمْ طَاعَةُ اللَّهِ وَ مَعْصِيَتُهُمْ مَعْصِيَةُ اللَّهِ وَ أَقُولُ إِنَّ الْمِعْرَاجَ حَقٌّ وَ الْمَسَاءِلَةَ فِي الْقَبْرِ حَقٌّ وَ إِنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَ إِنَّ النَّارَ حَقٌّ وَ الصِّرَاطَ حَقٌّ وَ الْمِيزَانَ حَقٌّ- وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ وَ أَقُولُ إِنَّ الْفَرَائِضَ الْوَاجِبَةَ بَعْدَ الْوَلَايَةِ الصَّلَاةَ وَ الزَّكَاةَ وَ الصُّومَ وَ الْحَجَّ وَ الْجِهَادَ وَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَصَالَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ ع يَا أَبَا الْقَاسِمِ هَذَا وَ اللَّهُ دِينُ اللَّهِ الَّذِي ارْتَضَاهُ لِعِبَادِهِ فَأَثْبِتْ عَلَيْهِ بِتَبَّتْكَ اللَّهُ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ.

حدیث کردند ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله و علی بن عبد الله وراق گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن هرون صوفی گفت که حدیث کرد ما را ابو تراب عبید الله بن موسی رؤیانی از عبد العظیم بن عبد الله حسنی که گفت بر سید و آقای خود حضرت علی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام داخل شدم و چون مرا دید بمن فرمود که مرحبا بتو و خوش آمدی ای ابو القاسم تو دوست مائی از روی راستی و درستی عبد العظیم میگوید که بآن حضرت عرض کردم یا ابن رسول الله بدرستی که من اراده دارم که دین خود را بر تو عرضه دارم پس اگر پسندیده باشد بر آن ثابت بمانم تا آن هنگام که خدای عز و جل را ملاقات کنم حضرت (ع) فرمود که ای ابو القاسم آنها را بیاور یعنی اعتقادات خود را بیان کن عرض کردم که من میگویم و باین قائلم و اعتقاد دارم که خدای تبارک و تعالی یکیست که چیزی مثل و مانند او نیست بیرونست از دو حد که یکی حد ابطال است و دیگری حد تشبیه و مراد از حد ابطال آنست که آن جناب را بیرون برند از وجود و هستی ذاتی و از صفات کمالیه ذاتیه و فعلیه و اضافیه و مراد از حد تشبیه اتصاف آن- جناب است بصفات ممکنات و اشتراک با ایشان در حقیقت صفا .. و میگویم که آن- جناب نه جسم است و نه صورت و نه عرض و نه جوهر بلکه او است که جسمها را جسم ساخته و صورتهها را تصویر نموده و نگاشته و آفریننده عرضها و جوهرها است و پروردگار هر چیزی و مالک و خالق و مخترع و پدید آورنده آنست و میگویم که محمد بنده و رسول او است و خاتم پیغمبران است که بعد از او هیچ پیغمبری نیست تا روز قیامت و میگویم که شریعت آن حضرت خاتمه شریعتها است که بعد از آن تا روز قیامت شریعت دیگری نخواهد بود و میگویم که امام و خلیفه و ولی امر امامت و امت بعد از آن حضرت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب است بعد از آن امام حسن بعد از آن امام حسین بعد از آن علی بن الحسین بعد از آن محمد بن علی بعد از آن جعفر بن محمد بعد از آن موسی بن جعفر بعد از آن علی بن موسی بعد از آن محمد بن علی بعد از آن تو ای آقای من حضرت (ع) فرمود که بعد از من پسر من حسن پس از برای مردم چه حال خواهد بود با خلف بعد از بعد از او عبد العظیم میگوید که عرض کردم ای آقای من این چگونه است و چرا این را باین طریق فرمودی فرمود زیرا که شخص او دیده نمیشود و یادش بنامش حلال نباشد تا وقتی که بیرون آید و زمین را از عدل و داد پر کند چنان که از جور و ستم پر شده باشد عبد العظیم میگوید عرض کردم که اقرار نمودم و میگویم که دوست ایشان دوست خدا است و دشمن ایشان دشمن خدا و فرمانبرداری ایشان فرمانبرداری خدا و نافرمانی ایشان نافرمانی خدا است و میگویم که معراج یعنی بالا رفتن پیغمبر (ص) با آسمان در حال بیداری بیدن شریف و عنصر لطیف در شب معراج حق است سؤال منکر و نکیر در قبر حق است و میگویم که بهشت حق است و دوزخ حق است و صراط حق است و ترازوی اعمال حق است و میگویم که قیامت آمدنی است و در آن هیچ شکی نیست و میگویم که خدا بر خواهد انگیخت آنها را که در قبرهایند و میگویم که فریضه های واجب بعد از ولایت نماز است و زکاه و روزه و حج و جهاد و امر بمعروف و نهی از منکر بس حضرت علی بن محمد (ع) فرمود که ای ابو القاسم بخدا سوگند که این دین دین خدا است که آن را از برای بندگانش پسندیده پس بر آن ثابت باش خدا ترا ثابت بدارد بقول ثابت در زندگی دنیا و در آخرت.

مترجم گوید که ظاهر اینست که مؤلف در این کتاب فقره را که در باب شریعتاست بوضعی که ترجمه شد از حدیث انداخته باشد چه این حدیث را در کتاب امالی و اکمال ذکر کرده و این فقره در هر دو کتاب مذکور است و در امالی بجای احمد بن محمد بن عمران دقاق احمد بن موسی دقاق است و در اکمال احمد بن محمد بن موسی دقاق است و ما این فقره را نیز در ترجمه آوردیم تا حدیث ناتمام نباشد.

با آنکه احتمال دارد که این فقره از دو نسخه که در نزد ما موجود است افتاده باشد و مراد از عبد العظیم که در این روایت است سید لازم التکریم و امامزاده واجب- التعظیم شاهزاده عبد العظیم است که در ری مدفونست و جلالتش از آن بیشتر است که کسی شرح آن باید کرد و آنچه در این حدیث شریف است که نام بردن حضرت صاحب الزمان صلوات الله و سلامه علیه در زمان غیبت حلال نیست محمول است بر کراهت نه حرمت یا مخصوص است بزمانی که تقیه باشد و باعث ضرر آن حضرت یا یکی از امت باشد و تحقیق این مطلب را در رساله علیحده کرده ام و لیکن مؤلف رحمه الله نظر به مضمون این حدیث و امثال آن نام بردن آن حضرت را در زمان غیبت مطلقاً حرام می داند.

۳- باب معنی الواحد و التوحید و الموحد

«باب سیم» در بیان معنی واحد و توحید و موحد

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ النَّانِي عَ مَا مَعْنَى الْوَاحِدِ فَقَالَ الْمُجْتَمِعُ عَلَيْهِ بِجَمِيعِ الْأَلْسُنِ بِالْوَحْدَانِيَّةِ (۱).

ص: ۱۱۸

۱- هذا الحديث رواه الكليني رحمه الله في باب معاني الأسماء من الكافي، و رواه المجلسي رحمه الله في البحار في باب التوحيد و نفى الشريك عن المحاسن و الاحتجاج و فيه بلفظ «الاحد» كلهم عن أبي هاشم الجعفری، و السؤال ليس عن المفهوم لأن السائل عارف به و لا عن الحقيقة الشرعية اذ ليس له حقيقة شرعية وراء ما عند العرف، بل عن معنی الواحد في حق الله تعالى انه بأى معنى يطلق عليه تعالى؛ فأجاب عليه السلام أنه يطلق عليه بالمعنى الذى اجتمع الناس كلهم بلسان فطرتهم عليه، و ذلك المعنى أنه تعالى لا- شبيه له و لا- شريك له فى الالوهيه و صنع الأشياء كما أشار إليه بالاستشهاد بقوله تعالى «وَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ»- الآيه» كما فى الخبر الآتى، و صرح به بعد ذكر الآيه بقوله: «بعد ذلك له شريك و صاحبه»؟! استفهاما انكاريا كما فى البحار عن الاحتجاج، و لا يخفى أن الحديث هنا و ما فى الكافي و المحاسن و الاحتجاج واحد الا أن الرواه غيره بالتقطع و النقل بالمعنى، أو أبو هاشم نفسه فعل ذلك عند نقله للرواه المتعددين، فلذلك ترى لفظ الحديث فيها مختلفا.

حدیث کرد ما را پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از احمد بن محمد بن عیسی از ابو هاشم جعفری که گفت از حضرت ابو جعفر ثانی محمد بن علی علیهما السلام سؤال کردم که معنی واحد چیست فرمود آنکه بهمه ربانها بر او اجتماع شده بیگانگی.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلِينِيِّ وَ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلِينِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ جَمِيعاً عَنْ سَيِّهِلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هَاشِمِ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ الثَّانِي ع مَّا مَعْنَى الْوَاحِدِ قَالَ الَّذِي اجْتَمَعَ الْمَالِسِينَ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ لَيْسَ سَأَلْتُهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ (۱).

حدیث کردند ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی و علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی از علی بن محمد و محمد بن حسن هر دو از سهل بن زیاد از ابو هاشم جعفری که گفت از امام محمد تقی (ع) سؤال کردم که معنی واحد چیست فرمود کسی که باجماع زبانها بر او بیگانگی است چنان که خدای عز و جل فرموده که وَ لَيْسَ سَأَلْتُهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ وَ در بعضی از نسخ بجای من خلقهم من خلق السموات و الارض است یعنی و هر آینه اگر سؤال کنی ایشان را یعنی از کافران بررسی که کی ایشان را یا آسمانها و زمین را آفریده البته خواهند گفت خدا.

٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالْقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ يَحْيَى التُّرُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْهَيْثَمِ الْبَلَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنِ الْمُعَاوِي بْنِ عِمْرَانَ عَنِ إِسْرَائِيلَ عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ شُرَيْحِ بْنِ هَانِيٍّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: إِنَّ أَعْرَابِيًّا قَامَ يَوْمَ الْجَمَلِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَتَقُولُ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ قَالَ فَحَمَلَ النَّاسُ عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَعْرَابِيُّ أَمَا تَرَى مَا فِيهِ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ تَقَسُّمِ الْقَلْبِ فَقَالَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَدَّوهُ فَإِنَّ الَّذِي يُرِيدُهُ الْأَعْرَابِيُّ هُوَ الَّذِي يُرِيدُهُ مِنَ الْقَوْمِ ثُمَّ قَالَ يَا أَعْرَابِيُّ إِنَّ الْقَوْلَ فِي أَنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْسَامٍ فَوَجَّهَانِ مِنْهُمَا لَمَّا يَجُوزَانِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَوَجَّهَانِ يَنْبَتَانِ فِيهِ فَأَمَّا اللَّذَانِ لَا يَجُوزَانِ عَلَيْهِ فَقَوْلُ الْقَائِلِ وَاحِدٌ يَقْصِدُ بِهِ بَابَ الْأَعْدَادِ فَهَذَا مَا لَا يَجُوزُ لِأَنَّ مَا لَا ثَانِيَّ لَهُ لَا يَدْخُلُ فِي بَابِ الْأَعْدَادِ أَمَا تَرَى أَنَّهُ كَفَرَ مَنْ قَالَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَقَوْلُ الْقَائِلِ هُوَ وَاحِدٌ مِنَ النَّاسِ يُرِيدُ بِهِ النَّوْعَ مِنَ الْجِنْسِ فَهَذَا مَا لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ تَشْبِيهُ وَجَلَّ رَبُّنَا عَنْ ذَلِكَ وَتَعَالَى (١)

ص: ١٢٠

١- الجنس في اللغة يأتي بمعنى التشابه و التماثل، و قوله عليه السلام: «يريد به النوع من الجنس» أى يريد القائل بالواحد هكذا الوحده النوعية التي تنتزع من الافراد المتجانسه المتماثله كافراد الإنسان مثلا، و الفرق بين القسمين اللذين لا يجوز ان عليه تعالى أن الأول يثبت له وقوعا أو امكانا فردا آخر مثله فى الالوهيه أو صفه غيرها و ان لم يكن مجانسا له فى حقيقته و الثانى يثبت له فردا آخر من حقيقته، فالمعنى أولا الوحده العدديه و ثانيا النوعيه.

الشيء مع ما لا يجانسه ولا يشاكله يقال هذا بياض و هذان بياض و سواد و هذا محدث و هذان محدثان و هذان ليسا بمحدثين و لا بمخلوقين بل أحدهما قديم و الآخر محدث و أحدهما رب و الآخر مربوب- فعلى هذا الوجه يصح دخوله فى العدد و على هذا النحو قال الله تبارك و تعالى- مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَ لَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَ لَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا الْآيَةُ (٢)

ص: ١٢١

١- أى لا فى الخارج كانقسام الإنسان الى بدن و روح، و لا فى عقل كانقسام الماهيه الى أجزائها الحديه، و لا فى وهم كانقسام قطعه خشب الى النصفين فى التصور.

٢- المجادله: ٧.

و كما أن قولنا إنما هو رجل واحد لا يدل على فضله بمجرد ذلك قولنا فلان ثانياً فلان لا يدل بمجرد ذلك إلا على كونه وإنما يدل على فضله متى قيل إنه ثانيه في الفضل أو في الكمال أو العلم فأما توحيد الله تعالى ذكره فهو توحيد بصفاته العلى و أسمائه الحسنى كان كذلك إلهها واحداً لا شريك له و لا شبيهه و الموحد هو من أقر به على ما هو عليه عز و جل من أوصافه العلى و أسمائه الحسنى على بصيره منه و معرفه و إيقان و إخلاص و إذا كان ذلك كذلك فمن لم يعرف الله عز و جل متوحداً بأوصافه العلى و أسمائه الحسنى و لم يقر بتوحيده بأوصافه العلى فهو غير موحد و ربما قال جاهل من الناس إن من وحد الله و أقر أنه واحد فهو موحد و إن لم يصفه بصفاته التى توحيد بها لأن من وحد الشىء فهو موحد فى أصل اللغه فيقال له أنكرنا ذلك لأن من زعم أن ربه إله واحد و شىء واحد ثم أثبت معه موصوفاً آخر بصفاته التى توحيد بها - فهو عند جميع الأمم و سائر أهل الملل ثنوى غير موحد و مشرك مشبه غير مسلم و إن زعم أن ربه إله واحد و شىء واحد و موجود واحد و إذا كان كذلك وجب أن يكون الله تبارك و تعالى متوحداً بصفاته التى تفرد بالإلهيه من أجلها و توحيد بالوحدانيه لتوحده بها ليستحيل أن يكون إله آخر و يكون الله واحداً و الإله واحداً لا شريك له و لا شبيهه لأنه إن لم يتوحد بها كان له شريك و شبيهه كما أن العبد لما لم يتوحد بأوصافه التى من أجلها كان عبداً كان له شبيهه و لم يكن العبد واحداً و إن كان كل واحد منا عبداً واحداً و إذا كان كذلك فمن عرفه متوحداً بصفاته و أقر بما عرفه و اعتقد ذلك كان موحداً و بتوحيد ربه عارفاً و الأوصاف التى توحيد الله عز و جل بها و توحيد بربوبيته لتفرده بها هى الأوصاف التى يقتضى كل واحد منها أن لا يكون الموصوف به إلا واحداً لا يشاركه فيه غيره و لا يوصف به إلا هو و تلك الأوصاف هى كوصفنا له بأنه موجود واحد لا يصح أن يكون حالاً فى شىء و لا يجوز أن يحل شىء و لا يجوز عليه العدم و الفناء و الزوال مستحق للوصف بذلك بأنه أول الأولين و آخر الآخرين قادر يفعل ما يشاء و لا يجوز عليه ضعف و لا عجز مستحق للوصف بذلك بأنه أقدر القادرين و أقهر القاهرين عالم لا يخفى عليه شىء و لا يعزب عنه شىء و لا يجوز عليه جهل و لا سهو و لا شك و لا نسيان مستحق للوصف بذلك بأنه أعلم العالمين حتى لا يجوز عليه موت و لا نوم و لا ترجع إليه منفعه و لا تناله مضره مستحق للوصف بذلك بأنه أبقى الباقين و أكمل الكاملين فاعل لا يشغله شىء عن شىء و لا يعجزه شىء و لا يفوته شىء مستحق للوصف بذلك بأنه إله الأولين و الآخرين و أحسن الخالقين و أشرع الحاسبين غنى لا يكون له قله مستغن لا يكون له حاجه عدل لا يلحقه مذمه و لا يرجع إليه منقصه حكيم لا تقع منه سفاهه رحيم لا يكون له رق ه فيكون فى رحمته سعه حلیم لا يلحقه موجد و لا يقع منه عجله - ٣١ - ٥ مستحق للوصف بذلك بأنه أعدل العادلين و أحكم الحاكمين و أشرع الحاسبين و ذلك لأن أول الأولين لا يكون إلا واحداً و كذلك أقدر القادرين و أعلم العالمين و أحكم الحاكمين و أحسن الخالقين و كلما جاء على هذا الوزن فصح بذلك ما قلناه و بالله التوفيق و منه العصمه و التسديد

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن اسحق طالقانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن سعید بن یحیی یزوری گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هیثم بلدی گفت که حدیث کرد ما را پدرم از معافی بن عمران از اسرائیل از مقدم بن شریح بن هانی از پدرش که گفت در روز جنگ جمل یکی از بادیه نشینان بسوی امیر المؤمنین (ع) برخاست و عرض کرد که یا امیر المؤمنین آیا میگوئی که خدا یکیست پس مردم بر او حمله کردند و اعتراض نمودند و گفتند که ای اعرابی آیا نمی بینی آنچه را که امیر المؤمنین در آنست از پریشانی دل و پراکندگی حواس امیر المؤمنین (ع) فرمود که او را واگذارید و باو کار مدارید پس بدرستی که آنچه اعرابی میخواهد همانست که ما آن را از این گروه میخواهیم و این جنگ و جدال بر سر این مقال است.

پس فرمود که ای اعرابی بدرستی که قول در اینکه خدا یکیست بر چهار قسم است دو وجه از آنها بر خدای عز و جل روا نباشد و دو وجه در او ثابت است اما آن دو وجه که بر او روا نیست گفتار گوینده است که میگوید یکی و از این باب اعداد را صد میکند یعنی یکمین چه آن دلالت بر این دارد که دویمی هست که او یکمین آنست اینک چیزی است که روا نیست زیرا که آنچه در دیمی از برایش نیست در باب اعداد داخل می شود آیا نمی بینی که کافر شده آنکه گفته که آن جناب یکی از سه خدا است یعنی فرقه از نصاری که خدا و عیسی و مریم را هر سه خدا میدانند چنان که قرآن مجید بآن ناطق است که لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثَةٍ و معنی دیگر قول قائل است که او یکی از مردمانست و بآن نوعی از جنس را میخواهد چنان که میگویند که زید یکی از افراد انسان است پس اینک چیزی است که بر آن جناب روا نیست زیرا که این تشبیه است چه اثبات شریک است از برای خدا در ماهیت و نوع و پروردگار ما از این جلیل تر و برتر است و اما آن دو وجه که در او ثابت است یکی قول قائل است که آن جناب یکیست که او را در میان چیزها شبیه و مانندی نیست و پروردگار ما همچنین است یعنی در کمالات یگانه است و عدیل و نظیری ندارد چنان که میگویند فلاینی یگانه دهر است و وجه دیگر قول قائل است که آن جناب عز و جل احدی المعنی است و از این قصد میکند که خدا منقسم نمیشود نه در وجود ذهنی و خارجی و نه در عقل و نه در وهم و خیال و پروردگار عز و جل ما چنین است.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث میگوید که مصنف این کتاب رحمه الله گفته است که شنیدم از کسی که بدین و معرفتش بلغت و کلام و ثوق و اعتماد دارم که میگفت قول قائل یک و دو و سه تا آخر در اصل وضع لغت وضع نشده است مگر از برای اظهار از کمیت و مقدار آنچه بر آن منقول و محمول می شود نه از برای آنکه آن را مسمائی است بعینه که بآن نامیده شود یا از برای آنکه آن را معنی دیگر باشد غیر از آنچه آدمی آن را می آموزد از برای شناختن حساب و عقد انگشتان بر آن دور میزند نزد ضبط اعداد و عشرات و مئات و الوف که جمع معانی ده و صد و هزار است و از برای همین در هر زمان که صاحب اراده اراده کند که غیر خود را از کمیت چیزی خبر دهد بعینه آن را بنام اخصی که دارد نام برد بعد از آن لفظ یکی را به آن پیوندد و آن را بر آن بیاویزد که بواسطه آن او را بر کمیت دلالت کند نه بر آنچه غیر از اینست از اوصافش و از این جهت قائل میگوید که یک درهم و از آن قصد نمیکند مگر آنکه درهم است و بس و گاهست که درهم بوزن یکدرهم میباشد و بضرب سکه نیز یکدرهم میباشد پس هر گاه خبر دهنده خواهد که از وزن آن خبر دهد می گوید که یک درهم بحسب وزن و چون خواهد که از ضرب آن خبر دهد میگوید که یکدرهم بحسب شماره و یکدرهم بحسب ضرب و بنا بر این اصل قائل میگوید که او یک مرد است و گاهست که مرد یکی میباشد باین معنی که او یک آدمی است و دو آدمی نیست و یک مرد است و دو مرد نیست و یک شخص است و دو شخص نیست و گاهست که بحسب فضل یکی میباشد و در علم نیز یکی و در سخاوت یکی و در شجاعت یکی و چون قائل خواهد که از کمیتش خبر دهد میگوید که او یک مرد است پس این از گفتارش دلالت دارد بر اینکه او یک مرد است و دو مرد نیست و چون خواهد که از فضلش خبر دهد می گوید که اینک یکتا و یگانه عصر خود است و این دلالت دارد بر آنکه او را در فضل دویمی نیست و چون خواهد که بر علمش دلالت کند می گوید که او در علمش یکتا و یگانه است پس اگر قول او که میگوید یکی بمجرد همین و بخودی خود بر فضل و علم دلالت داشته باشد چنان که بخودی خود بر کمیت دلالت دارد هر آینه چنان باشد که هر که لفظ یکی را بر او اطلاق کند اراده داشته باشد فاضلی را که از برایش دویمی نیست در فضلی که دارد و عالمی را که از برایش دویمی نیست در علمی که دارد و جوادی را که از برایش دویمی نیست در جودی که دارد و چون چنین نیست درست شد که آن بخودی خود دلالت ندارد مگر بر کمیت چیزی نه غیر آن و از برای آنچه یکی بسوی آن اضافه شده از قول قائل که یکتا و یگانه عصر و روزگار خود است هیچ معنی نباشد و نه از برای تقییدش بعلم و شجاعت زیرا که آن بدون این زیادتى و بی این تقیید بر نهایت فضل و غایت علم و شجاعت دلالت می کرد و چون با وجود آن بزیادتى لفظی محتاج شد بتقییدش بچیزی دیگر آنچه ما گفتیم درست شد پس مقرر و ثابت گردید که لفظ قائل که میگوید یکی چون بر چیزی مقول و محمول شود بمجرد همین بر کمیتش دلالت می کند در نام اخصی که دارد و بواسطه آنچه بآن وابسته می شود بر فضل و افزونی چیزی که بر او مقول و محمول می شود و بر کمال او و بر یگانه شدنش بفضل و علم و وجودش دلالت می کند و آشکار شد که درهمی که یکیست گاهست که بوزن یکدرهم و بشماره یکدرهم و بضرب یکدرهم میباشد و گاهست که بوزن دو درهم میباشد و بضرب یکدرهم و گاهست که بحساب دانکها شش دانگ و بحساب فلوس شصت فلس و باجزاء بسیار میباشد و همچنین بنده یک بنده میباشد و بهیچ وجه دو بنده نمیشد و یک شخص میباشد و بهیچ وجه دو شخص نمیشد و اجزای بسیار و ابعاض بسیار میباشد و هر پاره از پاره های آن جوهرهای بسیار میباشد که اتحاد دارند و پاره از آنها با پاره متحد شده و بعضی از آنها با بعضی ترکیب یافته و بهم بر نشسته و بنده یکی نمیشد و هر چند که هر یک از ما فی نفسه و در حال خودی خودش یک بنده است و جز این نیست که بنده یکی نمیشد زیرا که هیچ بنده نیست مگر آنکه او را مانندی است در وجود که هستی دارد یا در مقدور که اندازه شده و صحیح باشد که بنده را مانندی باشد زیرا که او یگانه نشده بوصفهایش که از جهت آن

بنده مملوک گردیده و از برای همین واجب شد که خدای عز و جل متوحد و یگانه باشد باوصاف برتر خویش و نامهای نیکوتری که دارد تا آنکه خدائی باشد یگانه پس او را ماندی نباشد و یکی باشد که او را شریکی نه و خدائی غیر از او نیست پس خدای تبارک و تعالی یکتائست که خدائی نیست مگر او و قدیم و دیرینه یکتائست که قدیمی نیست مگر او و موجود یکتائست که نه در چیزی حلول کرده و نه محل و جای حلول چیزی است بهیچ موجودی چنین نیست مگر او و چیز یکتائی است که چیزی با او مجانست نمیکند و چیزی باو نمیماند و هیچ چیز باو شباهت ندارد و چیزی چنین نیست مگر او پس او همچنین موجودیست که در وجود قسمت بردار نیست و نه در وهم و خیال و چیز نیست که چیزی بهیچ وجه باو شباهت ندارد و خدائست که بهیچ وجه خدائی غیر از او نیست و قول ما که ای واحد واحد که بمعنی یکی و یگانه است در شریعت نام مخصوصی شده از برای او نه غیر او و کسی غیر از آن جناب عز و جل بآن نامیده نمیشود چنان که قول ما الله یعنی خدا نامی است که غیر از او بآن نامیده نمی شود و فصل دیگر در این باب و آن اینست که چیز معین گاهست که شمرده می شود به آنچه مجانس و مشاکل و مماثل آن باشد گفته می شود که اینک مردی است و اینکها دو مرد و سه مردند و اینک بنده ای است و اینک سیاهی است و اینکها دو بنده و اینکها دو سپاهند و بنا بر این اصل روا نباشد که گفته شود که اینکها دو خدایند زیرا که خدائی نیست مگر خدای یکی پس خدا بنا بر این وجه شمرده نمیشود و از این وجه بوجهی در شماره در نیاید و گاهست که چیزی با آنچه با آن مجانست و مشاکلت ندارد شمرده می شود گفته می شود که اینک سفیدی است و اینها سفید و سیاهند و اینک حادث است و اینکها دو حادث و اینکها دو حادث نیستند و نه دو مخلوق بلکه یکی از اینها قدیم و دیگری حادث است و یکی از اینها پرورنده است و آن دیگر پروریده پس بنا بر این وجه دخولش در عدد صحیح باشد و بر این نحو خدای تبارک و تعالی فرموده که ما یُکُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَهُ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا تا آخر آیه که ترجمه اش چنان که گذشت اینست که نمی باشد و واقع نمیشود از راز گفتن سه کس مگر اینک خدا چهارم- ایشان است و نه راز گفتن پنج کس مگر آنکه او ششم ایشان است و نه پست تر و کمتر از این که دو باشد یا چهار و نه بیشتر از این که از شش است تا آنچه نهایت ندارد مگر آنکه او با ایشان است در هر جا که باشند از اقطار آسمانها و نواحی زمین بعد از آن آگاهی میدهد ایشان را بآنچه کرده اند در روز قیامت بدرستی که خدا بهر چیزی دانا است و چنان که قول ما که فلانی یک مرد است بمجرد همین بر فضیلتش دلالت نمیکند همچنین قول ما که فلانی دویمی فلانی است بمجرد همین دلالت نمیکند مگر بر بودنش و جز این نیست که بر فضیلتش دلالت میکند در هر زبان که گفته شود که او دویم او است در فضل یا در کمال یا در علم و اما توحید خدای تعالی ذکره متوحد بودن او است بصفتهای برترش و نامهای نیکو یا نیکوتری که دارد و از برای همین خدای واحد باشد که او را شریکی نیست و ماندی از برایش نه و موحد کسی است که باو اقرار کرده باشد بر آنچه آن جناب عز و جل بر آنست از اوصاف برتری که دارد و نامهای نیکو یا نیکوترش با بینائی از او معرفت و یقین و اخلاص و هر گاه این امر همچنین باشد پس هر که خدای عز و جل را شناسد در حالتی که یگانه است باوصاف برتر و نامهای نیکوترش و بیگانه بودنش باوصاف برتری که دارد اقرار نکند چنین کسی موحد نیست و بسا است که جاهلی از مردمان گفته است که هر که خدا را توحید نماید و اقرار کند که او یکیست چنین کسی موحد است و هر چند که او را وصف نکند بصفتاتی که بآنها یگانه شده زیرا که هر که چیزی را یکی داند در اصل لغت موحد است پس باو گفته می شود که ما این را انکار کردیم بجهت آنکه کسی که گمان کند که پروردگارش یک خدا و یک چیز است بعد از آن موصوف دیگری را با او ثابت گرداند با صفاتش که بآنها یگانه شده در نزد همه امت و سایر اهل ملتها ثنوی است که بدو خدا قائل باشد و موحد نیست و مشرکی است که خدا را مانند چیزی میداند و مسلمان نیست و اگر چه گمان کند که

پروردگارش خدای واحد و یک چیز و یک موجود است و چون چنین باشد واجب است که خدای تبارک و تعالی متوحد باشد بصفتش که از جهت آنها که بالهیت متفرد و بجهت توحش بآنها بوحدانیت متوحد شده تا آنکه محال باشد که خدای دیگری باشد و خدا یکی باشد و اله یکی باشد که او را شریکی نیست و نه شبیهی زیرا که آن جناب اگر بآنها متوحد نباشد او را شریک و شبیهی خواهد بود چنان که بنده چون به اوصافش که از جهت آنها بنده شده متوحد نشده او را شبیهی باشد و بنده یکی نباشد و هر چند که هر یک از ما یک بنده باشد و هر گاه چنین باشد پس هر که او را متوحد بصفتش شناخت و بآنچه آن را شناخته اقرار نمود و این را اعتقاد کرد موحد و بتوحید پروردگارش عارف باشد و اوصافی که خدای عز و جل بآنها یگانه و بجهت تفردهش بآنها به پروردگارش متوجه شده همان اوصافی است که هر یک از آنها اقتضاء میکند که کسی که موصوف بآنها باشد نباشد مگر یکی که غیرش با او در آن شرکت نکند و غیر از او کسی بآن وصف نشود و این اوصاف مثل آنکه ما او را وصف کنیم باینکه یک موجود است که درست نیست که در چیزی حلول کرده باشد و روا نباشد که چیزی در او حلول کند و نیستی و فناء و زوال بر او روا نیست و وصف به این را استحقاق دارد زیرا که او اول اولها و آخر آخرها است و توانائی است که آنچه خواهد میکند و ناتوانی و درماندگی بر او جایز نیست و وصف باین را استحقاق دارد زیرا که او از همه توانایان تواناتر است و از همه غالبان غالبتر و دانائیست که چیزی بر او پنهان نیست و چیزی از او دور نمیشود و نادانی و سهو و شک و فراموشی بر او جائز نباشد و وصف باین را استحقاق دارد بواسطه آنکه از همه دانایان داناتر است و زنده ای است که مردن و خواب بر او روا نباشد و نفعی بسوی او برنگردد و ضرری باو نرسد و وصف باین را استحقاق دارد باینکه از همه باقی ماندگان باقی تر و از تمام کاملان کاملتر است و کننده ایست که چیزی او را از چیزی مشغول نمیکند و چیزی او را درمانده نمیگرداند و هیچ چیز از او فوت نمیشود و وصف باین را استحقاق دارد باینکه خدای اولین و آخرین است و نیکوتر آفرینندگان و شتابنده ترین حساب کنندگان و بی نیازست که او را پریشانی نباشد و صاحب استغنائی است که او را حاجتی نباشد و عدلی است که مذمتی باو ملحق نشود و منقصتی بسوی او برنگردد و حکیم یعنی محکم کاریست که سفاهتی از او واقع نشود و مهربانی است که او را دلنرمی نباشد و در مهربانیش وسعتی باشد و بردباریست که او را خشمی ملحق نشود و تعجیل و شتابی از او واقع نشود و وصف باین را استحقاق دارد باینکه از همه عادل ها عادل تر و از همه حاکم ها حاکمتر و از همه حساب کنندگان شتابانتر است و این بجهت آنست که اول اولها نمیشد مگر یکی و همچنین تواناترین توانایان و داناترین دانایان و حاکمترین حاکمان و نیکوترین آفرینندگان و هر چه بر این وزن آمده باشد پس باید آنچه ما گفتیم درست شد و

بالله التوفیق و منه العصمه و التسدید

حدیث ١

١- حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَقِيهَ الْقُمِّيَّ ثُمَّ الْإِيْلَاقِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَبْدَانُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ بِمَدِينَةِ حُجَنْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَجَاعِ الْفَرُوعَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ حَمَّادِ الْعَبْرِيُّ بِمِصْرَ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْجَلِيلِ الْبُرْقِيِّ عَنْ أَبِي الْبُخْتَرِيِّ وَهَبِ بْنِ وَهَبِ الْقُرَشِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ قَالَ قُلْ أَىْ أَظْهَرَ مَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَتَبَأْنَاكَ بِهِ بِتَأْلِيفِ الْحُرُوفِ الَّتِي قَرَأْنَاهَا لَكَ لِيَهْتَدَى بِهَا مَنْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ وَهُوَ اسْمٌ مَكْنِيٌّ مُشَارٌ إِلَى غَائِبٍ فَالْهَاءُ تَنْبِيْهُ عَلَى مَعْنَى ثَابِتٍ وَ الْوَاوُ إِشَارَةٌ إِلَى الْغَائِبِ عَنِ الْحَوَاسِّ كَمَا أَنَّ قَوْلَكَ هَذَا إِشَارَةٌ إِلَى الشَّاهِدِ عِنْدَ الْحَوَاسِّ (١) وَ ذَلِكَ أَنَّ الْكُفَّارَ تَبَّهُوا عَنْ آلِهَتِهِمْ بِحَرْفِ إِشَارَةِ الشَّاهِدِ الْمُدْرَكِ (٢)

ص: ١٢٥

-
- ١- فى نسخه (ج) «المشاهد» بصيغه المفعول من باب المفاعله، و هو الأصح، و كذا فيما يأتى على الاحتمال الأول فيه.
- ٢- يحتمل أن يكون إشاره مضافا الى الشاهد المدرك و يكون مفعول نبهوا محذوفا و يحتمل أن يقرأ بالتنوين و يكون الشاهد المدرك مفعول نبهوا فالمدرك على الاحتمال الأول بصيغه المفعول و على الثانى بصيغه الفاعل.

فَقَالُوا هَذِهِ آلِهَتُنَا الْمُحْسُوسَةُ الْمُدْرِكَةُ بِالْأَبْصَارِ فَأَشْتَرْنَا أَنْتَ يَا مُحَمَّدُ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي تَدْعُو إِلَيْهِ حَتَّى نَرَاهُ وَنُدْرِكَهُ وَ لَا نَأْلَهُ فِيهِ
فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَالْهَاءُ تَثْبِيْتُ لِلثَّابِتِ (۱) وَ الْوَاوُ إِشَارَةٌ إِلَى الْغَائِبِ عَنْ دَرْكِ الْأَبْصَارِ وَ لَمَسِ الْحَوَاسِّ وَ
أَنَّهُ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ بَلْ هُوَ مُدْرِكُ الْأَبْصَارِ وَ مُبْدِعُ الْحَوَاسِّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو محمد جعفر بن علی بن احمد فقیه قمی و بعد از آن یلاقی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید
عبدان بن فضل گفت که حدیث کرد مرا أبو الحسن محمد بن یعقوب بن محمد بن یوسف بن جعفر بن ابراهیم بن محمد بن
علی بن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب در شهر خجنده گفت که حدیث کرد مرا ابو بکر محمد بن احمد بن شجاع فرغانی
گفت که حدیث کرد مرا ابو محمد حسن بن حماد عنبری در مصر گفت که حدیث کرد مرا اسماعیل بن عبد الحلیل برقی از
ابو البختری وهب بن وهب قرشی از حضرت ابو عبد الله صادق جعفر بن محمد از پدرش حضرت محمد بن علی باقر علیهم
السلام که در قول خدای عز و جل قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فرمود قل یعنی اظهار کن آنچه را که وحی کردیم بسوی تو و تو را بآن
خبر دادیم بتألیف و ترکیب حروفی که آنها را از برایت خواندیم تا آنکه بآنها راه راست یابد کسی که گوش را بیندازد و او
حاضر باشد و هو یعنی او اسمی است مکنی و سرپوشیده و اشاره شده است بسوی پنهان و هاء تنبیه است از معنی ثابت و او
اشاره است بسوی غایب از حواس چنان که قول تو هذا بمعنی این اشاره است بسوی حاضر در نزد حواس و بیان این آنست که
کفار تنبیه کردند از خدایان خود بحرف اشاره حاضری که دریافته می شود و گفتند که هذه آلِهتنا یعنی اینکها خدایان ما
که محسوس و مدرکند بدیدهها پس تو یا محمد اشاره نما بسوی خدای خود که بسوی او میخوانی تا ببینیم او را و او را دریابیم
و در او حیران و سرگردان نباشیم پس خدای تبارک و تعالی این را فرو فرستاد که قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ پس هاء تنبیه یا ثابت کردن
است از برای ثابت و او اشاره است بسوی غائب از دریافت دیدهها و سودن حاسها و خدا از این برتر است بلکه او دریابنده
دیدهها و پدید آورنده حاسها است.

ص: ۱۲۶

۱- نظیر هذا يوجد في أحاديثهم عليهم السلام كتفسير الحروف المقطعة في أوائل السور و هذا منهم لا أنه وضع لغوي.

٢- حَدَّثَنِي أَبِي (١) عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ: رَأَيْتُ الْخَضِرَ ع فِي الْمَنَامِ قَبْلَ بَدْرِ بَلَيْلِهِ فَقُلْتُ لَهُ عَلَّمَنِي شَيْئًا أَنْصِرَ بِهِ عَلَى الْأَعْدَاءِ فَقَالَ قُلْ يَا هُوَ يَا مَنْ لَا هُوَ إِلَّا هُوَ فَلَمَّا أَصِيبَتْهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَقَالَ لِي يَا عَلِيُّ عَلَّمْتَ الْإِسْمَ الْأَعْظَمَ فَكَانَ عَلَى لِسَانِي يَوْمَ بَدْرِ وَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ يَا هُوَ يَا مَنْ لَا هُوَ إِلَّا هُوَ اغْفِرْ لِي وَانصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ وَكَانَ عَلِيُّ ع يَقُولُ ذَلِكَ يَوْمَ صَفِّينَ وَهُوَ يُطَارِدُ فَقَالَ لَهُ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا هَذِهِ الْكِنَايَاتُ قَالَ اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ وَ عِمَادُ التَّوْحِيدِ لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (٢) ثُمَّ قَرَأَ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (٣) وَ آخِرَ الْحَشْرِ ثُمَّ نَزَلَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الزَّوَالِ فَقَالَ وَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع اللَّهُ مَعْنَاهُ الْمَعْبُودُ الَّذِي يَأْتِيهِ فِيهِ الْخَلْقُ وَيُؤَلِّهُ إِلَيْهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْمَسْتَوْرُ عَنِ دَرْكِ الْأَبْصَارِ الْمَخْجُوبِ عَنِ الْأَوْهَامِ وَالْخَطَرَاتِ.

- قَالَ الْبَاقِرُ ع اللَّهُ مَعْنَاهُ الْمَعْبُودُ الَّذِي أَلَهُ الْخَلْقُ عَنِ دَرْكِ مَا هَيْتِهِ وَ الْإِحَاطَةِ بِكَيْفِيَّتِهِ (٤).

و يقول العرب أله الرجل إذا تحير في الشيء فلم يحط به علما و وله إذا فرغ إلى شيء مما يحذره و يخافه فالإله هو المستور عن حواس الخلق (٥)-

ص: ١٢٧

١- من تتمه كلام الباقر عليه السلام.

٢- عماديته باعتبار اشتماله على هو الذي هو إشاره الى الثابت الموجود الذي لا يستطيع أحد أن ينكره و لا أن يثبت له ثانيا.

٣- آل عمران: ١٨.

٤- أي تحير الخلق بتضمين معنى عجز و الا فهو يتعدى بفي لا بعن.

٥- تفریع علی المعنی الأول، و ذکر العلّامة المجلسی رحمه الله تعالی فی البحار باب التوحید و نفی الشریک فی ذیل هذا الخبر اشتقاق لفظ الجلاله أو عدمه و من أي شیء اشتق و اختلاف الأقوال فيه و أنه عربی أم لا، و للصدوق رحمه الله تعالی كلام فی اشتقاقه ذیل الحديث التاسع من الباب التاسع و العشرين، و فی هذا الباب فی الحديث الثالث عشر صرح الامام علیه السلام باشتقاقه.

- قَالَ الْبَاقِرُ عَ الْأَحَدُ الْفَرْدُ الْمُتَفَرَّدُ.

و الأحد و الواحد بمعنی واحد و هو المتفرد الذی لا نظیر له و التوحید الإقرار بالوحده و هو الانفراد و الواحد المتباین الذی لا ینبعث من شیء و لا یتحد بشیء و من ثم قالوا إن بناء العدد من الواحد و لیس الواحد من العدد لأن العدد لا یقع علی الواحد بل یقع علی الاثنین فمعنی قوله اللّهُ أَحَدٌ المعبود الذی یأله الخلق عن إدراکه و الإحاطه بکیفیته فرد بالهیته متعال عن صفات خلقه

ترجمه:

حدیث کرد مرا پدرم از پدرش از امیر المؤمنین (ع) که فرمود یک شب پیش از جنگ بدر خضر (ع) را در خواب دیدم و باو گفتم که مرا چیزی تعلیم کن که بآن بر دشمنان نصرت یابم گفت که بگو

یا هو یا من لا هو الا هو

یعنی ای او ای کسی که اوئی نیست مگر او و چون صبح کردم این خواب را بر رسول خدا (ص) قصه کردم بمن فرمود که یا علی اسم اعظم بتو تعلیم شده و در روز بدر این بر زبانم جاری بود و بدرستی که امیر المؤمنین (ع) سوره قُلْ هُوَ اللّهُ أَحَدٌ را خواند و چون فارغ شد فرمود که:

یا هو یا من لا هو الا هو اغفر لی و انصرنی علی القوم الکافرین

و ترجمه تمه کلام پیامرز مرا و یاری کن مرا بر گروه کافران و علی (ع) در روز جنگ صفین این را میفرمود و حمله میبرد عمار بن یاسر بآن حضرت (ع) عرض کرد که یا امیر المؤمنین این کتابها چیست و کنایه پوشیده و ناصریح سخن گفتن است حضرت فرمود که اسم اعظم خدا و عماد توحید از برای خدا است که خدائی نیست مگر از بعد از آن شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ و آخر سوره حشر را که از لو أنزلنا باشد تا آخر سوره خواند پس فرمود آمد و پیش از زوال چهار رکعت نماز بجا آورده و فرمود که امیر المؤمنین (ع) فرمود که اللّهُ که بمعنی خدا است معنیش معبود و پرستیده ایست که خلق در او متحیرند و باو پناه میبرند یا بسوی او باز میگردند و خدا همانست که از دریافتن دیدها مستور و از خیالها و اندیشهها محجوب است و حضرت باقر (ع) فرمود که اللّهُ، معنیش معبودیست که خلق از دریافتن ماهیت او و احاطه نمودن بکیفیتش حیران و سرگردان شده اند و عرب میگوید که اله الرجل بالام مکسور چون آن مرد متحیر شود در چیزی و از روی علم و دانش بآن احاطه نکند و میگوید که وله بر وزن اله چون بسوی چیزی پناه برد از آنچه آن را حذر میکنند و از آن میترسد بس اله یعنی خدا همانست که از حواس خلق مستور است و حضرت باقر (ع) فرمود که احد بمعنی فرد و متفرد است یعنی تنها واحد و واحد بیک معنی است و آن جناب متفردیست که او را نظیری نیست و توحید اقرار است بوحدهت و آن انفراد است و واحد متباینی است که از چیزی برانگیخته نمیشود و با چیزی یکی نمیگردد و از این جهت گفته اند که بنای عدد از یکیست و یکی از جمله عدد نیست زیرا که عدد و شماره بر یکی واقع نمیشود بلکه بر دو واقع می شود پس معنی قول آن جناب که فرموده که اللّهُ احد یعنی معبودی که خلق از دریافتنش و احاطه کردن بکیفیتش حیرانند و بالهیت تنها و از صفات خلقش برتر است

۳- قَالَ الْبَاقِرُ ع حَدَّثَنِي أَبِي زَيْنُ الْعَابِدِينَ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع أَنَّهُ قَالَ: الصَّيْمُ الَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ (۱) وَ الصَّيْمُ الَّذِي قَدْ انْتَهَى سُودُدُهُ وَ الصَّيْمُ الَّذِي لَا يَأْكُلُ وَ لَا يَشْرَبُ وَ الصَّيْمُ الَّذِي لَا يَنَامُ وَ الصَّيْمُ الدَّائِمُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ.

۵- قَالَ الْبَاقِرُ ع كَانَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ- الصَّيْمُ الْقَائِمُ بِنَفْسِهِ الْغَنِيُّ عَنْ غَيْرِهِ وَ قَالَ غَيْرُهُ الصَّيْمُ الْمُتَعَالَى عَنِ الْكُونِ وَ الْفَسَادِ وَ الصَّيْمُ الَّذِي لَا يُوصَفُ بِالتَّغَايُرِ.

- قَالَ الْبَاقِرُ ع الصَّيْمُ السَّيِّدُ الْمُطَاعُ الَّذِي لَيْسَ فَوْقَهُ أَمْرٌ وَ نَاهٍ.

- قَالَ: وَ سُئِلَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْنِ الْعَابِدِينَ ع عَنِ الصَّيْمِ فَقَالَ الصَّيْمُ الَّذِي لَا شَرِيكَ لَهُ وَ لَا يُتَوَدُّهُ حِفْظُ شَيْءٍ وَ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ شَيْءٌ.

ترجمه:

حضرت باقر (ع) فرمود که حدیث کرد مرا پدرم حضرت زین العابدین از پدرش حسین بن علی علیهم السلام که فرمود صمد آنست که او را اندرونی نیست و صمد آنست که بزرگواریش بنهایت رسیده و صمد آنست که نمیخورد و نمی آشامد و صمد آنست که نمیخوابد و صمد دائمی است که همیشه بوده و همیشه میباشد و حضرت باقر (ع) فرمود که محمد بن حنیفه «رضی» میگفت که صمد آنست که بخودی خود بر پا و از غیرش بی پایان است و غیر او گفته است که صمد آنست که از کون و فساد برتری دارد و صمد آنست که بتغایر وصف نمیشود و حضرت باقر (ع) فرمود که صمد سید مطاعی است که زبرا و امرکننده و نهی نماینده نیست و فرمود که از زین العابدین حضرت علی بن الحسین علیهما السلام از معنی صمد سؤال شد فرمود که صمد آنست که او را شریکی نیست و نگاه داشتن چیزی او را گران نکند و چیزی از او دور نشود

ص: ۱۲۹

۱- هذا المعنى يرجع فيه تعالى الى أنه كامل ليس فيه جهة إمكان و نقصان.

٤- قَالَ وَهَبُ بْنُ وَهَبٍ الْقُرَشِيُّ قَالَ زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ زَيْنُ الْعَابِدِينَ ع الصَّمَدُ هُوَ الَّذِي إِذَا أَرَادَ شَيْئًا قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ وَ الصَّمَدُ الَّذِي أَبَدَعَ الْأَشْيَاءَ فَخَلَقَهَا أَضْدَادًا وَأَشْكَالًا وَأَزْوَاجًا وَ تَفَرَّدَ بِالْوَحْدَةِ بِلَا ضِدٍّ وَ لَا شَكْلٍ وَ لَا مِثْلٍ وَ لَا نِدٍّ.

ترجمه:

وهب بن وهب قرشي گفت که زید بن علی (ع) گفت که صمد آنست که چون چیزی را خواهد بآن گوید که باشد پس مییابد و صمد آنست چیزها را پدید آورده و آنها را اضداد و اشکال و ازواج آفریده که بعضی را ضد بعضی و برخی را مثل برخی و پاره را جفت پاره گردانیده و بوحده متفرد و تنها شده بدون ضد و بی شکل و مثل و همتا

٥- قَالَ وَهَبُ بْنُ وَهَبٍ الْقُرَشِيُّ وَ حَدَّثَنِي الصَّادِقُ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ الْبَاقِرِ عَنْ أَبِيهِ ع أَنَّ أَهْلَ الْبَصْرَةِ كَتَبُوا إِلَيَّ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع يَسْأَلُونَهُ عَنِ الصَّمَدِ فَكَتَبْتُ إِلَيْهِمْ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * أَمَّا بَعْدُ فَلَا تُخَوِّضُوا فِي الْقُرْآنِ وَ لَا تُجَادِلُوا فِيهِ وَ لَا تَتَكَلَّمُوا فِيهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَقَدْ سَمِعْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ قَدْ فَسَّرَ الصَّمَدَ فَقَالَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ ثُمَّ فَسَّرَهُ فَقَالَ لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ لَمْ يَلِدْ لَمْ يَخْرُجْ مِنْهُ شَيْءٌ كَثِيفٌ كَالْوَلَدِ وَ سَائِرِ الْأَشْيَاءِ الْكَثِيفَةِ الَّتِي تَخْرُجُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَا شَيْءٌ لَطِيفٌ كَالنَّفْسِ وَ لَا يَتَشَعَّبُ مِنْهُ الْيَدَوَاتُ كَالسِّنِّهِ وَ النَّوْمُ وَ الْخَطَرَةُ وَ الْهَمُّ وَ الْحَزَنُ وَ الْبُهْجَةُ وَ الضَّحْكُ وَ الْبُكَاءُ وَ الْخَوْفُ وَ الرَّجَاءُ وَ الرَّغْبَةُ وَ السَّامَةُ وَ الْجُوعُ وَ الشَّبَعُ تَعَالَى أَنْ يَخْرُجَ مِنْهُ شَيْءٌ وَ أَنْ يَتَوْلَدَ مِنْهُ شَيْءٌ كَثِيفٌ أَوْ لَطِيفٌ - وَ لَمْ يُولَدْ لَمْ يَتَوْلَدَ مِنْ شَيْءٍ وَ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ شَيْءٍ كَمَا يَخْرُجُ الْأَشْيَاءُ الْكَثِيفَةُ مِنْ عَنَاصِرِهَا كَالشَّيْءِ مِنْ الشَّيْءِ وَ الدَّابَّةُ مِنَ الدَّابَّةِ وَ النَّبَاتُ مِنَ الْمَارِضِ وَ الْمَاءُ مِنَ الْيُنَائِبِ وَ الثَّمَارُ مِنَ الْأَشْجَارِ وَ لَا كَمَا يَخْرُجُ الْأَشْيَاءُ اللَّطِيفَةُ مِنْ مَرَكَزِهَا كَالْبَصْرِ مِنَ الْعَيْنِ وَ السَّمْعُ مِنَ الْأُذُنِ وَ الشَّمُّ مِنَ الْأَنْفِ وَ الذُّوقُ مِنَ الْفَمِ (١)

ص: ١٣٠

١- هذه الثلاثة من قبيل خروج القوه و ظهورها في محلها لا خروجها الى خارج المحل كخروج قوه البصر الى خارج العين على القول بالشعاع، و يمكن أن تكون كذلك و لما يدرکها الإنسان.

وَ الْكَلَامِ مِنَ اللِّسَانِ وَ الْمَعْرِفَةِ وَ التَّمَيُّزِ مِنَ الْقَلْبِ (۱) وَ كَالنَّارِ مِنَ الْحَجَرِ لَا بَلْ هُوَ اللَّهُ الصَّمَدُ الَّذِي لَا مِنْ شَيْءٍ وَ لَا فِي شَيْءٍ وَ لَا عَلَى شَيْءٍ مُدْبِعُ الْأَشْيَاءِ وَ خَالِقُهَا وَ مُنْشِئُ الْأَشْيَاءِ بِقُدْرَتِهِ يَتَلَّاشَى مَا خَلَقَ لِلْفَنَاءِ بِمَشِيَّتِهِ وَ يَبْقَى مَا خَلَقَ لِلْبَقَاءِ بِعِلْمِهِ (۲) فَذَلِكُمْ اللَّهُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ- عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ- وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ.

ترجمه:

وهب بن وهب قرشی گفت که حدیث کرد مرا حضرت صادق جعفر بن محمد از پدرش حضرت باقر از پدرش علیهم السلام که اهل بصره عریضه به حضرت حسین بن علی علیهما السلام نوشتند و او را از معنی صمد سؤال میکردند پس حضرت بسوی ایشان نوشت که بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اما بعد پس در قرآن فرو مروید و در آن مجادله و گفتگو نکنید و بدون علم در آن سخن مگوئید چرا که از جدم رسول خدا شنیدم که میفرمود هر که در قرآن بدون علم چیزی بگوید جای خود را مهیا گرداند در آتش دوزخ و از آن جای بگیرد و منزل گزیند و بداند که از اهل جهنم است و بدرستی که خدای سبحانه صمد را تفسیر فرموده و فرموده که اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ بعد از آن آن را تفسیر فرموده و فرموده که لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ یعنی نژاد و زاده نشد و نبود او را هیچ کس مانند و همتا و حضرت فرمود لم یلد یعنی چیز کثیفی از او بیرون نیامده چون فرزند و سایر چیزهای کثیفی که از آفریدگان بیرون می آید و نه چیز لطیفی چون نفس و عوارضات که پدید می آید از او منشعب و پراکنده نمیشوند چون پینکی و خواب و اندیشه که در دل در آید و غم و اندوه و خوشحالی و خنده و گریه و ترس و امید و رغبت و دلتنگی و گرسنگی و سیری و خدا از آن برتر است که چیزی از او بیرون آید و آنکه چیز کثیف یا لطیفی از او متولد شود و لم یولد یعنی از چیزی متولد نشده و از چیزی بیرون نیامده چنان که چیزهای کثیف از اصلهای خود بیرون می آیند چون چیزی از چیزی و حیوان از حیوان و گیاه از زمین و آب از چشمها و میوه ها از درختها و نه چنان که چیزهای لطیف از مرکزهای خرد بیرون می آیند چون دیدن از چشم و شنیدن از گوش و بوئیدن از بینی و چشیدن از دهان و سخن از زبان و شناختن و تمیز دادن از دل و چون آتش از سنگ نه بلکه او خدای صمدیست که نه از چیزی است و نه در چیزی و مخترع چیزها است و آفریننده آنها و پدید آورنده چیزها است بقدرت خویش که آنچه از برای فناء و نیستی آفریده بخواستش از هم میپاشند و آنچه از برای بقاء و ماندن خلق کرده بعلمش باقی میماند پس این خدای صمدیست که نژاده و زاده نشده و دانای نهان و آشکار و بزرگیست صاحب برتری و هیچ کس او را همتا نبوده و نخواهد بود.

ص: ۱۳۱

۱- خروج النور من النیر.

۲- علق علیه السلام تلاشی الفانی بالمشیه و بقاء الباقی بالعلم لمناسبه المشیه المحدثه لما یفنی و العلم القدیم لما یبقی لأنها فی مذهب أهل البيت علیهم السلام محدثه، و الا فلا شیء خارج عن تعلق العلم و المشیه.

٦- قَالَ وَهَبُ بْنُ وَهَبٍ الْقُرَشِيُّ سَمِعْتُ الصَّادِقَ ع يَقُولُ قَدِمَ وَفَدُ مِنْ أَهْلِ فَلَسِطِينَ عَلَى الْبَاقِرِ ع فَسَأَلُوهُ عَنْ مَسَائِلَ فَأَجَابَهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ عَنِ الصَّمَدِ فَقَالَ تَفَسَّرَ بِهِ فِيهِ الصَّمَدُ خَمْسَهُ أَحْرَفٍ فَالْأَلِفُ دَلِيلٌ عَلَى إِيْتِيهِ وَهُوَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (١) وَ ذَلِمَكَ تَنْبِيَهُ وَإِشَارَهُ إِلَى الْغَائِبِ عَنِ دَرْكِ الْحَوَاسِّ وَاللَّامُ دَلِيلٌ عَلَى إِلَهِيَّتِهِ بِأَنَّهُ هُوَ اللَّهُ وَالْأَلِفُ وَاللَّامُ مُدْغَمَانِ لَا يَظْهَرَانِ عَلَى اللِّسَانِ (٢) وَ لَمَّا يَقَعَانِ فِي السَّمْعِ وَيَظْهَرَانِ فِي الْكِتَابَةِ دَلِيلَانِ عَلَى أَنَّ إِلَهِيَّتَهُ بِلُطْفِهِ خَافِيَةٌ لَمَّا تُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ وَ لَا تَقَعُ فِي لِسَانٍ وَاصِفٍ وَ لَمَّا أُذِنَ سَمِعَ لِأَنَّ تَفَسَّرَ بِرِ الْإِلَهِ هُوَ الَّذِي أَلِهَ الْخَلْقُ عَنِ دَرْكِ مَاهِيَّتِهِ وَ كَيْفِيَّتِهِ بِحَسِّ أَوْ بَوَهْمٍ لَا بَلْ هُوَ مُبْدِعُ الْأَوْهَامِ وَ خَالِقُ الْحَوَاسِّ وَ إِنَّمَا يَظْهَرُ ذَلِكَ عِنْدَ الْكِتَابَةِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ اللَّهَ شَيْخَانَهُ أَظْهَرَ رُبُوبِيَّتَهُ فِي إِيدَاعِ الْخَلْقِ وَ تَرْكِيْبِ أَرْوَاحِهِمُ اللَّطِيفِ فِي أَجْسَادِهِمُ الْكَثِيفِ فَإِذَا نَظَرَ عَبِيدٌ إِلَى نَفْسِهِ لَمْ يَرِ رُوحَهُ كَمَا أَنَّ لَامَ الصَّمَدِ لَا تَبَيَّنُ وَ لَا تَدْخُلُ فِي حَاسِّهِ مِنَ الْحَوَاسِّ الْخَمْسِ فَإِذَا نَظَرَ إِلَى الْكِتَابَةِ ظَهَرَ لَهُ مَا خَفِيَ وَ لُطِفَ فَمَتَى تَفَكَّرَ الْعَبِيدُ فِي مَاهِيَّةِ الْبَارِي وَ كَيْفِيَّتِهِ أَلِهَ فِيهِ وَ تَحَيَّرَ وَ لَمْ تُحِطْ بِفِكْرَتِهِ بِشَيْءٍ يَتَصَدَّرُ لَهُ لِأَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَالِقُ الصُّورِ فَإِذَا نَظَرَ إِلَى خَلْقِهِ ثَبَتَ لَهُ أَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَالِقُهُمْ وَ مُرَكَّبُ أَرْوَاحِهِمْ فِي أَجْسَادِهِمْ وَ أَمَّا الصَّادُ فَدَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ صَادِقٌ وَ قَوْلُهُ صِدْقٌ وَ كَلَامُهُ صِدْقٌ وَ دَعَا عِبَادَهُ إِلَى اتِّبَاعِ الصِّدْقِ بِالصِّدْقِ وَ وَعَيْدَ بِالصِّدْقِ دَارَ الصِّدْقِ وَ أَمَّا الْمِيمُ فَدَلِيلٌ عَلَى مُلْكِهِ وَ أَنَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ وَ لَا يَزُولُ مُلْكُهُ وَ أَمَّا الدَّالُّ فَدَلِيلٌ عَلَى دَوَامِ مُلْكِهِ وَ أَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ دَائِمٌ تَعَالَى عَنِ الْكُؤُنِ وَ الزَّوَالِ يَلْ هُوَ عَزَّ وَجَلَّ يُكُونُ الْكَائِنَاتِ الَّذِي كَمَا بَتَكْوِينِهِ كُلُّ كَائِنٍ ثُمَّ قَالَ ع لَوْ وَجِدْتُ لِعِلْمِي الَّذِي آتَانِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَمَلَةً لَنَشَرْتُ التَّوْحِيدَ وَ الْإِسْلَامَ وَ الْإِيمَانَ وَ الدِّينَ وَ الشَّرَائِعَ مِنَ الصَّمَدِ وَ كَيْفَ لِي بِذَلِكَ وَ لَمْ يَجِدْ جَدِّي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع حَمَلَةً لِعِلْمِهِ حَتَّى كَانَ يَتَنَفَّسُ الصُّعْدَاءَ وَ يَقُولُ عَلَى الْمِثْبَرِ سِيلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي - فَإِنَّ بَيْنَ الْجَوَانِحِ مِنِّي عِلْمًا جَمِيًّا هَيَاةَ هَاهُ أَلَا لَا أَجِدُ مَنْ يَحْمِلُهُ أَلَا وَ إِنِّي عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَ لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسُّوْا مِنْ الْأَخْرَةِ كَمَا يَسُّ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ثُمَّ قَالَ الْبَاقِرُ ع الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مَنَّ عَلَيْنَا وَ وَقَفْنَا لِعِبَادَتِهِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ (٣)

ص: ١٣٢

١- آل عمران: ١٨.

٢- في حال الوصل، و هذا معنى الادغام اللغوي.

٣- في نسخه (ب) و (ج) و (ط) و (ن) «و وقفنا لعباده الاحد الصمد» - الخ.

الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ وَجَبْنَا عِبَادَةَ الْأَوْثَانِ حَمْدًا سِرْمَدًا وَشُكْرًا وَاصْبَابًا وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ يَقُولُ لَمْ يَلِدْ عَزَّ وَجَلَّ فَيَكُونُ لَهُ وَلَدٌ يَرِيئُهُ (١) وَلَمْ يُولَدْ فَيَكُونُ لَهُ وَالِدٌ يَشْرَكُهُ فِي رُبُوبِيَّتِهِ وَ مُلْكِهِ - وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ فَيَعَاوَنُهُ فِي سُلْطَانِهِ (٢).

ترجمه:

و وهب بن وهب قرشی گفت که از حضرت صادق (ع) شنیدم که میفرمود گروهی از اهل فلسطین بر حضرت باقر (ع) وارد شدند و او را از مسائلی چند سؤال کردند و ایشان را جواب داد بعد از آن او را سؤال کردند از معنی صمد حضرت فرمود که تفسیرش در خود آنست و الصمد پنج حرف است پس الف دلیل است بر انیت و تحقق آن جناب و آن قول آن جناب عز و جل است که شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يَعْنِي گواهی داد خدا باینکه نیست خدائی مگر او و آن تنبیه و اشاره است بسوی غائب از دریافتن حواس و لام دلیل بر الهیت و خدائی او است باینکه آن جناب خدا است و الف و لام مدغم اند که در یک دیگر داخل شده اند و بر زبان ظاهر نمیشوند و در گوش واقع نمیشوند و در نوشتن ظهور دارند و دلیل اند بر اینکه خدائیش بلطفی که دارد نهان است که نه بحواس دریافت می شود و نه در زبان وصف کننده واقع می شود و نه در گوش شنونده زیرا که تفسیر الله همان کسی است که خلق از دریافتن ماهیت و کیفیتش حیران شده اند بحس یا بخیال نه بلکه او مخترع خیالها و آفریننده حاسها است و جز این نیست که آن در نزد نوشتن ظاهر می شود و این دلیل است بر اینکه خدای سبحانه پروردگاری خود را در اختراع خلق و ترکیب ارواح لطیفه ایشان در جسدهای کثیفه ایشان آشکار فرموده پس چون بنده بسوی نفس خود نظر کند روحش را نبیند چنان که لام الصمد ظاهر نمیشود و در یک حاسه از حواس پنجگانه در نیاید و چون بسوی نوشته نظر کند آنچه پنهان و لطیف بوده از برایش ظاهر گردد پس در هر زمان که بنده در ماهیت آفریدگار و کیفیت او اندیشه کند در او متحیر و سرگردان شود و اندیشه اش بچیزی که از برایش متصور می شود احاطه نکند زیرا که آن جناب عز و جل آفریننده صورتها است و چون بسوی آفرینش خود نظر کند از برایش ثابت شود و آن جناب عز و جل آفریننده ایشان و ترکیب دهنده ارواح و اجساد ایشانست و اما صمد دلیل است بر اینکه آن جناب عز و جل صادق و راستگو است و گفتارش صدق و سخنش صدق است و بندگانش را بسوی پیروی کردن صدق خوانده و بصدق خانه صدق را وعده فرموده و اما میم دلیل است بر ملک و پادشاهی او و آنکه او پادشاه حقی است که همیشه بوده و همیشه خواهد بود و پادشاهیش برطرف نخواهد شد و اما دال دلیل است بر دوام و همیشگی پادشاهیش و آنکه آن جناب عز و جل دائم و همیشه است و برتر است از بودن و زوال بلکه آن جناب عز و جل هستی دهنده صاحبان هستی است که بهستی دادنش هر هستی دارنده هستی بهمرسانیده بعد از آن حضرت (ع) فرمود که اگر حاملانی چند را از برای علم خویش که خدای عز و جل بمن عطاء فرموده می یافتم هر آینه نشر توحید و اسلام و ایمان و دین و شریعتها از لفظ الصمد می کردم و چگونه این امر مرا میسر شود و جدم امیر المؤمنین حاملانی را از برای علم خویش نیافت حتی آنکه چنان بود که آه سرد از سینه پر درد بر میکشید و بر سر منبر میفرمود که از من پرسید پیش از آنکه مرا نیابید پس بدرستی که در میان دنده های من علم بسیاریست آه آگاه باشید که کسی را نمی یابم که آن را بردارد و آگاه باشید که من بر شما از جانب خدا حجت رسایم پس دوست مدارید گروهی را که خدا بر ایشان خشم کرده بحقیقت که از آخرت نومید شده اند چنان که کافران از صاحبان قبرها که مردگانند نومید شده اند بعد از آن حضرت باقر (ع) فرمود که حمد از برای خدائیتست که بر ما منت نهاده و ما را از برای پرستش خود توفیق داده یگانه صمدی

که نزاده و زاده نشده و هیچ کس او را همتا نبوده و نخواهد بود و ما را از پرستش بتان دور گردانیده حمد همیشه و شکری واجب و قول آن جناب عز و جل لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُوَلَدْ مِيفرمايد که خدای عز و جل نزاده تا او را فرزندی باشد که پادشاهيش را از او ارث برد و زاده نشده که او را پدری باشد که با او در پروردگاری و پادشاهيش شرکت کند و کسی او را همتا نبوده تا او را در سلطنتش یاری دهد.

ص: ۱۳۳

۱- فی نسخه (ب) و (ج) و (د) و (و) «یرثه فی ملکه».

۲- فی نسخه (ج) «فيعارضه فی سلطانہ» و فی البحار «فيعازه فی سلطانہ».

۷- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَ وَ سِئِلَ عَنِ الصَّمَدِ فَقَالَ الصَّمَدُ الَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد مرا سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبد الرحمن از ربیع بن مسلم که گفت شنیدم از حضرت ابو الحسن (ع) و از صمد سؤال شده بود که فرمود صمد آنست که اندرون ندارد.

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ الْيَهُودَ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ص فَقَالُوا انْسِبْ لَنَا رَبِّكَ فَلَبِثَ ثَلَاثًا لَا يُجِيبُهُمْ ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ السُّورَةُ إِلَى آخِرِهَا فَقُلْتُ لَهُ مَا الصَّمَدُ فَقَالَ الَّذِي لَيْسَ بِمَجْوُوفٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطّار از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از علی بن اسماعیل از صفوان بن یحیی از ابو ایوب از محمد بن مسلم از حضرت صادق (ع) که فرمود یهود از رسول خدا (ص) سؤال کردند و گفتند که پروردگارت را از برای ما نیت ده و نژاد او را بیان کن پس سه روز درنگ نمود که ایشان را جواب نمیفرمود بعد از آن این سوره تا آخرش نازل شد من بآن حضرت عرض کردم که صمد چیست فرمود که آنکه مجوف و میان تهی نیست.

۹- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي السَّرِيِّ (۱) عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنْ شَيْءٍ مِنَ التَّوْحِيدِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَتْ أَسْمَاؤُهُ الَّتِي يُدْعَى بِهَا وَتَعَالَى فِي عُلُوِّ كُنْهِهِ وَاحِدٌ تَوَحَّدَ بِالتَّوْحِيدِ فِي عُلُوِّ تَوْحِيدِهِ ثُمَّ أَجْرَاهُ عَلَى خَلْقِهِ (۲) فَهُوَ وَاحِدٌ صَيَّمَدٌ قُدُّوسٌ يَعْبُدُهُ كُلُّ شَيْءٍ ءِ وَ يَصْمَدٌ إِلَيْهِ كُلُّ شَيْءٍ ءِ وَ وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد مرا محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از حسین بن ابی السری از جابر بن یزید گفت که حضرت باقر (ع) را از چیزی از توحید سؤال کردم فرمود بدرستی که خدا که نامهایش که بآنها خوانده می شود مبارک و در علو کنهش برتری دارد یکیست که در توحید خویش بتوحید یگانه شده پس آن را بر خلقش جاری ساخته پس او است یگانه و پناه نیازمندان که بغایت پاکست از هر عیب و وصفی که باو لایق نباشد و هر چیزی او را می پرستد و هر چیزی بسوی او قصد میکند و هر چیزی را فرا گرفته از روی دانش.

ص: ۱۳۵

۱- فی نسخه (و) و (د) و (ب) «الحسین بن ابی السری» و کلاهما تصحیف و الصحیح الحسن بن السری کما فی الکافی باب تأویل الصمد و فی البحار فی الحدیث السادس عشر من الباب السادس فی الجزء الثالث من الطبعة الحدیثه، و فی جامع الرواه.
۲- اجراء التوحید علی الخلق هو فطرهم بفطره التوحید کما ذکر فی الكتاب و فسر به فی الآثار، و إلیه یصمد کل شیء بالفطره و ان غشيتها فی البعض کدورات العلائق المادیه فغفلوا عنها.

۱۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ وَ لَقْبُهُ شَبَابُ الصَّيْرِفِيِّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا الصَّمَدُ قَالَ السَّيِّدُ الْمَضْمُودُ إِلَيْهِ فِي الْقَلِيلِ وَالْكَثِيرِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب بن سهل بن محمد از سهل بن زیاد از محمد بن ولید و لقبش شباب صیرفی است از داود بن قاسم جعفری که گفت بحضرت جواد (ع) عرض کردم که فدای تو گردم معنی صمد چیست فرمود سید و بزرگی که تمام خلق بسوی او قصد کنند در اندک و بسیار.

۱۱- حَدَّثَنَا أَبُو نَصِيرٍ أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمَرْوَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بَفَارِسَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّوَاسِيُّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ يَزِيدَ الرَّشَكِيِّ (۲) عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ سَيِّدِيَّ وَ اسْتَعْمَلَ عَلَيْهَا عَلِيًّا ع فَلَمَّا رَجَعُوا سَأَلَهُمْ فَقَالُوا كُلُّ خَيْرٍ غَيْرُ أَنَّهُ قَرَأَ بِنَا فِي كُلِّ صِلَاةٍ بِ قُلِّ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَقَالَ يَا عَلِيُّ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا فَقَالَ لِحُبِّي ل قُلِّ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْبَبْتَهَا حَتَّى أَحْبَبَكَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ.

ص: ۱۳۶

۱- فی نسخه (ب) و (د) «محمد بن عبد الله الرقاشي».

۲- هو يزيد بن أبي يزيد الضبعي أبو الازهر البصري، يعرف بالرشك- بكسر الراء المهملة و سکون الشين المعجمه- قال ابن حجر: ثقة عابد و قال الذهبي وثقه أبو حاتم و أبو زرعه، روى عن مطرف بن عبد الله بن الشخير، و روى عنه جعفر بن سليمان الضبعي الامامي.

حدیث کرد ما را ابو نصر احمد بن حسین مروانی گفت که حدیث کرد ما را ابو احمد محمد بن سلیمان در فارس گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الله رقاشی گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن سلیمان از یزید رشک از مطرف بن عبد الله از عمران بن حصین که پیغمبر (ص) لشکری را بجائی فرستاد و علی (ع) را بر ایشان سردار کرد و چون برگشتند از ایشان احوال پرسید عرض کردند که همه خوبی را بجا آورد غیر از آنکه در هر نمازی با ما سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ را خواند پیغمبر (ص) فرمود که یا علی چرا چنین کردی عرض کرد که بجهت آنکه سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ را دوست میدارم پیغمبر (ص) فرمود که آن را دوست نداشته تا آنکه خدای عز و جل ترا دوست داشته.

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عَمْرَانَ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عَيْسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ مِائَةً مَرَّةٍ حِينَ يَأْخُذُ مَضْجَعَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ عَزَّ وَجَلَّ ذُنُوبَ خَمْسِينَ سَنَةً.

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از احمد بن هلال از عیسی بن عبد الله از پدرش از جدش که گفت رسول خدا (ص) فرمود که هر که سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ را بخواند در هنگامی که خوابگاه خود را فرا میگیرد خدای عز و جل گناه پنجاه ساله را از برایش بپامزد.

۱۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى عَلَى سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَقَالَ لَقَدْ وَافَى مِنَ الْمَلَائِكَةِ لِلصَّلَاةِ عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ وَ فِيهِمْ جِبْرَائِيلُ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ فَقُلْتُ يَا جِبْرَائِيلُ بِمِ اسْتَحَقَّ صَلَاتِكُمْ عَلَيْهِ قَالَ بِقِرَاءَةِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَأَتَمًّا وَ قَاعِدًا وَ رَاكِبًا وَ مَاشِيًا وَ ذَاهِبًا وَ جَائِيًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از حسین بن یزید نوفلی از اسماعیل بن ابی زیاد سکونی از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که پیغمبر (ص) بر سعد بن معاذ نماز کرد و فرمود که از فرشتگان بقدر هفتاد هزار فرشته بجهت نماز بر او آمدند و جبرئیل (ع) در میان ایشان بود که بر او نماز میکردند من گفتم که ای جبرئیل بچه چیز استحقاق نماز شما را بر او بهمرسانید گفت بخواندن سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ در حالی که ایستاده و نشسته و سواره و پیاده و رونده و آینده بود.

۱۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى الرَّضَا ع فَقَالَ لِي قُلْ لِلْعَبَّاسِيَّةِ يَكْفُفُ عَنِ الْكَلَامِ فِي التَّوْحِيدِ وَ غَيْرِهِ وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَ يَكْفُفُ عَمَّا يُنْكِرُونَ وَ إِذَا سَأَلُوكَ عَنِ التَّوْحِيدِ فَقُلْ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ وَ إِذَا سَأَلُوكَ عَنِ الْكَيْفِيَّةِ فَقُلْ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ إِذَا سَأَلُوكَ عَنِ السَّمْعِ فَقُلْ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ فَكَلِّمِ النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ.

ص: ۱۳۸

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن سیف بن عمیره از محمد بن عبید که گفت بر امام رضا (ع) داخل شدم حضرت بمن فرمود که بعباسی بگو تا از سخن گفتن در توحید و غیر آن باز ایستد و با مردم بآنچه می شناسند سخن گوید و از آنچه انکار می نمایند و نمی دانند باز ایستد و چون ترا از توحید سؤال کنند بگو چنان که خدای عز و جل فرموده که قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ وَ چون ترا از کیفیت و چگونگی سؤال کنند بگو چنان که خدای عز و جل فرموده که لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ یعنی چیزی در ذات و صفات مانند او نیست و چون ترا از شنیدن خدا سؤال کنند چنان که خدای عز و جل فرموده که هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ یعنی او است شنوای دانا و سخن کن با مردمان بآنچه می شناسند

حدیث ۱۵

۱۵- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُكْتَبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمِ بْنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ مَرَّةً وَاحِدَةً فَكَأَنَّمَا قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ وَ ثُلُثَ التَّوْرَةِ وَ ثُلُثَ الْإِنْجِيلِ وَ ثُلُثَ الزَّبُورِ.

حدیث کرد ما را حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام مکتب دار «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین بن یزید نوفلی از علی بن سالم از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که فرمود هر که یک مرتبه سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ را بخواند گویا که ثلث قرآن و ثلث تورات و ثلث انجیل و ثلث زبور را خوانده.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ عَزِيزِ السَّمَرْقَنْدِيِّ الْفَقِيهَ بِأَرْضِ بَلْخِ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ الزَّاهِدِ السَّمَرْقَنْدِيُّ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَى الصَّادِقِ ع أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ إِنَّ أَسَاسَ الدِّينِ التَّوْحِيدُ وَالْعَدْلُ وَعِلْمُهُ كَثِيرٌ وَلَا بُدَّ لِعَاقِلٍ مِنْهُ فَادْكُرْ مَا يَسْهُلُ الْوُقُوفُ عَلَيْهِ وَ يَنْهَيَا حِفْظَهُ فَقَالَ ع أَمَّا التَّوْحِيدُ فَأَنْ لَا تُجَوِّزَ عَلَى رَبِّكَ مَا جَازَ عَلَيْكَ وَ أَمَّا الْعَدْلُ فَأَنْ لَا تَنْسِبَ إِلَى خَالِقِكَ مَا لَمْ يَكَمْ عَلَيْهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن سعید بن عزیز سمرقندی فقیه در زمین بلخ گفت که حدیث کرد ما را ابو احمد محمد بن محمد زاهد سمرقندی باسناد خویش و آن را مرفوع ساخته بسوی حضرت صادق (ع) که مردی از او سؤال کرد و باو عرض نمود که اساس و بنیاد دین توحید و عدل است و علمش بسیار یا بزرگ و عاقل را از آن چاره نیست پس ذکر کن آنچه را که وقوف و اطلاع بر آن آسان و حفظش آماده و مهیا باشد حضرت (ع) فرمود اما توحید آنست که روا نداری بر پروردگارت آنچه را بر تو روا باشد و اما عدل آنست که نسبت ندهی بسوی آفریدگارت آنچه ترا بر آن ملامت و سرزنش فرموده.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الشَّيْبَانِيُّ الْمُكَتَبُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سَيْهَلُ بْنُ زِيَادِ الْمَأْدَمِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسِينِيِّ عَنِ الْأَمَامِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ أَبِيهِ الرُّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى ع قَالَ: خَرَجَ أَبُو حَنِيفَةَ ذَاتَ يَوْمٍ مِنْ عِنْدِ الصَّادِقِ ع فَاسْتَقْبَلَهُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ يَا عَلَّامُ مِمَّنِ الْمَعْصِيَةُ قَالَ لَا تَخْلُو مِنْ ثَلَاثٍ إِذَا أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَيْسَتْ مِنْهُ فَلَا يَتَّبِعِي لِلْكَرِيمِ أَنْ يُعَذِّبَ عَبْدَهُ بِمَا لَا يَكْتَسِبُهُ وَ إِذَا أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ الْعَبِيدِ وَ لَيْسَ كَذَلِكَ فَلَمَّا يَتَّبِعِي لِلشَّرِيكِ الْقَوِيِّ أَنْ يَظْلِمَ الشَّرِيكَ الضَّعِيفَ وَ إِذَا أَنْ تَكُونَ مِنَ الْعَبِيدِ وَ هِيَ مِنْهُ فَإِنْ عَاقَبَهُ اللَّهُ فَبَدَّنِيهِ وَ إِنْ عَفَا عَنْهُ فَبَكَرَّمَهُ وَ جُودَهُ.

ص: ۱۴۰

۱- فی نسخه (ب) و حاشیه نسخه (د) «محمد بن سعید بن عزیز» بالراء المهمله فی آخره.

حدیث کرد ما را محمد بن احمد سنائی مکتب دار «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را سهل بن زیاد آدمی از عبد العظیم بن عبد الله حسنی از امام علی بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش امام علی بن موسی الرضا (ع) که فرمود ابو حنیفه روزی از نزد حضرت صادق (ع) بیرون آمد و موسی بن جعفر (ع) رو باو آمد ابو حنیفه بآن حضرت گفت که ای پسر گناه از کیست فرمود که از سه قسم خالی نیست یا آنست که از خدای عز و جل میباشد و از او نیست پس کریم را نسزد که بنده خود را عذاب کند بآنچه آن را نمیکند و یا آنست که از خدای عز و جل و از بنده میباشد و چنین نیست پس شریک قوی را نسزد که بر شریک ضعیف ظلم کند و یا آنست که از بنده میباشد و حال آنکه گناه از اوست پس اگر خدا او را باز خواست کند بگناه او است و اگر از او عفو کند بکرم وجود او است.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَرَابَخِ بْنِ الْجَبْرِ فِتْيُ النَّسَابَةِ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَلْمَانَ بْنِ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّائِعِ قَالَ حَدَّثَنَا خَالِدُ الْغُرَنِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَيْفِيَانَ مَوْلَى مُزَيْنَةَ عَمَّنْ حَدَّثَ عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّي لَا أَقْوَى عَلَى الصَّلَاةِ بِاللَّيْلِ فَقَالَ لَا تَعْصِ اللَّهَ بِالنَّهَارِ وَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي قَدْ حُرِمْتُ الصَّلَاةَ بِاللَّيْلِ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنْتَ رَجُلٌ قَدْ قَيَّدْتُكَ ذُنُوبَكَ.

ص: ۱۴۱

۱- فی نسخه (د) «خدا بخت» و اظن أنه الصحيح، و الكلمه عجميه مركبه من خدا بمعنی مالک و بخت بمعنی الحظ، و حرا بخت بمعنی خوشبخت، و جیرفت قریه قرب کرمان، و فی بعض الأسماء المذكوره فی السند اختلاف فی النسخ لم نذکره لقله الجدوی.

حدیث کرد ما را ابو الحسن علی بن احمد بن حرابخت جیرفتی نسابه گفت که حدیث کرد ما را احمد بن سلیمان بن حسن گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد صائغ گفت که حدیث کرد ما را خالد عنری گفت که حدیث کرد ما را هیثم گفت که حدیث کرد ما را ابو سفیان مولای مزینه از کسی که حدیث کرد از سلمان فارسی رحمه الله، که مردی بنزد وی آمد و گفت که یا ابا عبد الله، من در شب قوت بر نماز ندارم فرمود که در روز خدا را نافرمانی مکن و مردی بخدمت امیر المؤمنین (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین (ع) من در شب از نماز محروم شده ام امیر المؤمنین (ع) باو فرمود که تو مردی هستی که گناهانت تو را مقید ساخته.

۶- باب أنه عز وجل ليس بجسم ولا صورة

باب ششم در بیان آنکه خدای عز و جل جسم و صورت هیچ یک نیست.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا حَمَزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ قَالَ: وَصِفْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ ع قَوْلَ هِشَامِ الْجَوَالِقِيِّ وَ مَا يَقُولُ فِي الشَّابِّ الْمُوفِقِ (۱) وَ وَصِفْتُ لَهُ قَوْلَ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يُشْبَهُهُ شَيْءٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی رحمه الله گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم بنی هاشم از محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از محمد بن حکیم که گفت قول هشام جوالیقی را از برای حضرت کاظم (ع) وصف کردم و آنچه میگوید در جوان مستوی الخلقه چنان که مذکور خواهد شد و قول هشام بن حکم را نیز از برایش وصف کردم فرمود که خدای عز و جل چیزی باو شباهت ندارد.

ص: ۱۴۲

۱- الموفق علی بناء الفاعل من باب الافعال: الذی حسنت خلقتة و جملة صورته لتوافق أعضائه و تناسب هندسه أشكاله.

۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَرَجِ الرَّخَجِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عَ أَسْأَلُهُ عَمَّا قَالَهُ هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ فِي الْجِسْمِ وَهِشَامُ بْنُ سَالِمٍ فِي الصُّورِ فَكَتَبَ عَ دَعَا عَنْكَ حَيْرَةَ الْحَيْرَانَ وَاسْتَعِدُّ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ لَيْسَ الْقَوْلُ مَا قَالَ الْهَشَامَانِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد و آن را مرفوع ساخته از محمد بن فرج رخجی که گفت عریضه بامام موسی کاظم (ع) نوشتم و او را سؤال کردم از آنچه هشام بن حکم در باب جسم و هشام بن سالم در باب صورت گفتند حضرت (ع) در جواب نوشت که سرگشتگی سرگردان را واگذار و آن را از خود دور کن و از شر شیطان بخدا پناه بجو که آنچه دو هشام گفته اند گفتار حق و درست نیست و میتواند که معنی کلام این باشد که هشامها این قول را نگفته اند و این بهتانی است که بر ایشان بسته اند چه هشامها از عدول و رؤساء اصحاب آن حضرت اند.

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عَ أَسْأَلُهُ عَنِ الْجِسْمِ وَ الصُّورِ فَكَتَبَ عَ سُبْحَانَ مَنْ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ لَا جِسْمٌ وَلَا صُورَةٌ.

ص: ۱۴۳

۱- لا- ریب فی جلاله قدر الهشامین عند الاصحاب، و فی کتب الرجال و الاخبار توجیحات لما یزریهما. راجع هامش شرح أصول الکافی للمولی صالح المازندرانی ج ۳ ص ۲۸۸.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفا و از سهل بن زیاد از حمزه بن محمد که گفت عریضه بامام موسی کاظم (ع) نوشتیم و او را از جسم و صورت که مشبهه میگویند سؤال نمودم حضرت (ع) در جواب نوشت که پاک و منزّه است آنکه چیزی مانند او نیست نه جسم است و نه صورت.

حدیث ۴

۴- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ الْحَكَمِ يَزُورِي عَنْكُمْ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ وَ عَزَّ جِسْمٌ صَمَدِيٌّ نُورِيٌّ مَعْرِفَتُهُ ضَرُورَةٌ يَمُنُّ بِهَا عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ (۱) فَقَالَ ع سُبْحَانَ مَنْ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ كَيْفَ هُوَ إِلَّا هُوَ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لَا يُحَدُّ وَ لَا يُحَسُّ وَ لَا يُجَسُّ وَ لَا يَمَسُّ وَ لَا تُدْرِكُهُ الْحَوَاسُّ وَ لَا يُحِيطُ بِهِ شَيْءٌ لَا جِسْمٌ وَ لَا صُورَةٌ وَ لَا تَخْطِيطٌ وَ لَا تَحْدِيدٌ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الجبار از صفوان بن يحيى از علی بن ابی حمزه که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که شنیدم از هشام بن حکم که از شما روایت میکرد که خدا جسمی است تو پر که میان ندارد و نورانیست و معرفتش بدیهی است که احتیاج بنظر و استدلال ندارد و بآن منت میگذارد بر هر که خواهد از خلق خود حضرت (ع) فرمود که پاک و منزّه است آنکه هیچ کس نمیداند که او چگونه است مگر خودش و چیزی مانند او نیست و او است شنوای بینا که باندازه در نمیآید و محسوس نمیشود و بباریک بینی او را نمیتوان شناخت و سوده نمیشود و حواس او را در نمیابند و چیزی باو احاطه نمیکند نه جسم است و نه صورت و نه خط یا سطحی که خطها بر آن فرض شود یا جوان نو خط نمیشد و او را محدود نمیتوان ساخت باینکه جسم تو پر یا غیر آنست.

ص: ۱۴۴

۱- أی لیست معرفته من صنع العباد بل ضروريه بالفطره كما يأتي الاخبار بذلك في الباب الثالث و الستين.

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيْعٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: جِئْتُ إِلَى الرَّضَاعِ أَسْأَلُهُ عَنِ التَّوْحِيدِ فَأَمَلَى عَلَيَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ الْأَشْيَاءِ إِنْشَاءً وَ مُتَّبِعِدِهَا إِبْتِدَاءً بِقُدْرَتِهِ وَ حِكْمَتِهِ لَا مِنْ شَيْءٍ فَيَنْبُطُ الْإِخْتِرَاعُ وَ لَا لِعَلِّهِ فَلَا يَصِحُّ الْإِبْتِدَاعُ (۱) خَلَقَ مَا شَاءَ كَيْفَ شَاءَ مُتَّوْحِدًا بِذَلِكَ لِإِظْهَارِ حِكْمَتِهِ وَ حَقِيقَةِ رُبُوبِيَّتِهِ لَا تَضْبِطُهُ الْعُقُولُ وَ لَا تَبْلُغُهُ الْأَوْهَامُ وَ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَا يُحِيطُ بِهِ مِقْدَارٌ عَجَزَتْ دُونَهُ الْعِبَارَةُ وَ كَلَّتْ دُونَهُ الْأَبْصَارُ وَ ضَلَّ فِيهِ تَصَارِيفُ الصِّفَاتِ اخْتَجَبَ بِغَيْرِ حِجَابٍ مَحْجُوبٍ وَ اسْتَتَرَ بِغَيْرِ سِتْرِ مُسْتُورٍ عُرِفَ بِغَيْرِ رُؤْيَةٍ وَ وُصِفَ بِغَيْرِ صُورَةٍ وَ نُعِتَ بِغَيْرِ جِسْمٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از سهل بن زیاد از محمد بن اسماعیل بن بزیع از محمد بن زید که گفت بخدمت امام رضا (ع) آمدم که او را از توحید خدا سؤال کنم پس آن حضرت بر من املاء نمود که از بر فرمود و من نوشتم که هر ستایش و سپاسی که بود و هست و خواهد بود ثابت است از برای خدا که چیزها را شکافته و پدید آورده از کتم عدم بعرضه وجود پدید آوردنی بدون ماده و مثال و نمونه و آنها را اختراع فرموده و از سر نو پیدا نموده اختراعی بدون علت و صورت بقدرت و حکمت خویش نه آنها را از چیزی آفریده که اختراع باطل شود و نه بجهت علتی خلق فرموده که ابتداع صحیح نباشد چه اختراع از نو چیزی پیدا کردن و ابتداع چیز نو آوردنست آنچه را که خواسته آفریده بآن کیفیتی که خواسته در حالتی که متوحد و تنها است باین آفرینش بجهت اظهار استواری کاری و درست کرداری و حقیقت پروردگاری خویش و عقلاها او را ضبط نتوانند نمود و خیالها باو نمیرسند و دیدها او را در نیابند و اندازه باو احاطه نکنند عبادت و سخن در نزد بیان وصف او باو نرسیده درمانده و دیدها و در نزد او کند و امانده و گردشهای صفات در او گمراه شد و راهی نجسته و در پرده رفته بی پرده که از نظرها دور باشد و پنهان شده بی پوششی که مستور باشد چه در عین خفاء کمال ظهور دارد شناخته شده بغیر دیدن و وصف شده بغیر صورت و منعوت است بغیر جسم که نه جسم است و نه صورت نیست خدائی مگر او که بزرگوار است عظیم الشان و برتر از همه یا بلند مرتبه است.

ص: ۱۴۵

۱- العله المنفیه لیست الفاعلیه لأنه تعالی فاعل الأشياء، و لا المادة اذ نفاها قبل هذا، و لا الصورة اذ هی فی الحقیقه نفس الشیء المعلول، و لا الغایه اذ لا یناسب التفریع، بل المراد بها مثال سابق خلق الأشياء علی ذلك المثال کما وقع کثیرا فی کلامه و کلام آباءه علیهم السلام فی هذا الكتاب و غیره، و ینتفاد ذلك من التفریع لان الابتداع هو إنشاء الشیء من دون أن یکون له مثال سبقه.

۶- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ قَالَ: وَصَفْتُ لِأَبِي إِبْرَاهِيمَ ع قَوْلَ هِشَامِ الْجَوَالِقِيِّ وَحَكَيْتُ لَهُ قَوْلَ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ إِنَّهُ جِسْمٌ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ أَيْ فُحْشٌ أَوْ خَنَىٰ أَعْظَمُ مِنْ قَوْلِ مَنْ يَصِفُ خَالِقَ الْأَشْيَاءِ بِجِسْمٍ أَوْ صُورَةٍ أَوْ بِخَلْقِهِ أَوْ بِتَحْدِيدٍ أَوْ أَعْضَاءٍ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عبد الله بن احمد بن ابی عبد الله برقی «رضی» از پدرش از جدش احمد بن ابی عبد الله از احمد بن محمد بن ابی نصر از محمد بن حکیم که گفت قول هشام جوالیقی را از برای حضرت کاظم (ع) وصف کردم و قول هشام بن حکم را که خدا جسم است از برایش حکایت نمودم حضرت (ع) فرمود که چیزی بخدای تعالی نمیماند کدام سخن زشت و ناسزا یا بیهوده بزرگتر است از گفتار کسی که وصف میکند آفریننده همه چیز را بجسم یا صورت یا یکی از آفریدگانش یا بتحدید و اندازه نمودن یا باعضاء که از برای او عضوها را قرار دهد برتر است خدا از این عیب که ایشان میگویند برتری بزرگ.

۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَادٍ (۱)

ص: ۱۴۶

۱- هذا الحديث بعين السند و المتن مذکور فی الکافی باب النهی عن الجسم و الصورة و لیس هناك فی السند: «و الحسين بن علی، عن صالح بن أبي حماد».

عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ قَالَ سَمِعْتُ يُونُسَ بْنَ ظَبْيَانَ يَقُولُ دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ هِشَامَ بْنَ الْحَكَمِ يَقُولُ قَوْلًا عَظِيمًا إِلَّا أَنِّي أَخْتَصِرُ لَكَ مِنْهُ أَحْرَفًا يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ جِسْمٌ لِأَنَّ الْأَشْيَاءَ شَيْئَانِ جِسْمٌ وَفِعْلٌ الْجِسْمِ فَلَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الصَّانِعُ بِمَعْنَى الْفِعْلِ وَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ بِمَعْنَى الْفَاعِلِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَئِلَهُ أَمَا عَلِمَ أَنَّ الْجِسْمَ مَحْدُودٌ مُتَنَاهٍ وَالصُّورَةَ مَحْدُودَةٌ مُتَنَاهِيَةٌ فَإِذَا اخْتَمَلَ الْحَدَّ اخْتَمَلَ الزِّيَادَةَ وَالنُّقْصَانَ وَإِذَا اخْتَمَلَ الزِّيَادَةَ وَالنُّقْصَانَ كَمَا مَخْلُوقًا قَالَ قُلْتُ فَمَا أَقُولُ قَالَ لَا جِسْمٌ وَلَا صُورَةٌ وَهُوَ مُجَسَّمٌ الْأَجْسَامُ وَمَصُورٌ الصُّورُ لَمْ يَتَجَرَّأْ وَلَمْ يَتَنَاهَ وَلَمْ يَتَزَايَدْ وَلَمْ يَتَنَاقَصْ لَوْ كَمَا قَالَ كَمَا يَقُولُ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْخَالِقِ وَالْمَخْلُوقِ فَرْقٌ وَلَا بَيْنَ الْمُنْشِئِ وَالْمُنْشَأِ لَكِنْ هُوَ الْمُنْشِئُ فَوْقَ بَيْنٍ مِنْ جِسْمِهِ وَصُورَةٍ وَأَنْشَأَهُ إِذْ كَانَ لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ وَلَا يُشْبِهُهُ هُوَ شَيْئًا (١).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی از حسین بن حسن و حسین بن علی از صالح بن ابی حماد از بکر بن صالح از حسین بن سعید از عبد الله بن مغیره از محمد بن زیاد که گفت شنیدم از یونس بن ظبیان که میگفت بر امام جعفر صادق (ع) داخل شدم و عرض کردم که هشام بن حکم قول بزرگی میگوید مگر آنکه من چند کلمه از آن را از برای تو مختصر میکنم گمان کرده که خدا جسم است زیرا که همه چیزها بر دو قسم اند یکی جسم و دیگری فعل جسم و جائز نیست که صانع عالم بمعنی فعل باشد و جائز است که بمعنی فاعل فعل باشد و فاعل جسم است نظر بانحصاری که مذکور شد حضرت صادق (ع) فرمود که وای بر او آیا ندانسته است که جسم و صورت محدود و متناهی اند که باندازه در می آیند و پایان میرسند و هر گاه اندازه احتمال داشته باشد زیاده و نقصان احتمال دارد و هر گاه احتمال زیاده و نقصان متحقق شود آفریده خواهد بود نه آفریدگار یونس گفت که عرض کردم پس من چه بگویم و چه اعتقاد داشته باشم حضرت فرمود بگونه جسم است و نه صورت و او است که جسمها را جسم گردانیده و صورتها را تصویر کرده و نگاهشته پاره پاره نمیشود و پایان نمیرسد و نمیافزاید و کم نمیشود و اگر امر چنان باشد که او میگوید در میانه خالق و مخلوق فرقی نخواهد بود و در میان سازنده چیزها و آنکه صانع او را ساخته چیزی که موجب جدائی باشد بهم نرسد و لیکن او است پدید آورنده که در میان آنها که ایشان را مجسم و مصور گردانیده تمیز داده یعنی در میانه چیزها و آنچه باعث امتیاز آنها باشد در ایجاد فرق قرار داده باینکه بعضی را جسم و بعضی را صورت گردانیده و آن را بر وفق حکمت ایجاد فرموده زیرا که بود یا در هنگامی که بود و چیزی نبود که باو شباهت داشته باشد و آن جناب بچیزی شباهت نداشت در ذات یا صفات.

ص: ۱۴۷

۱- فرق علی صیغه المصدر، و معادل کلمه بین محذوف ای و بینه، و مر نظیر هذا فی الحدیث السابع عشر من الباب الثانی بذكر المعادل، و کون فرق بصیغه الفعل الماضی حتی لا يحتاج الی المعادل بعید المناسبه لما قبله، و قوله: «اذ کان - الخ» بیان و تعمیم للفرق ای من جمیع الجهات.

۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيِّ عَنِ عَلِيِّ بْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَمَانِيِّ (۱) قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ إِنْ هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ جِسْمٌ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ عَالِمٌ سَمِيعٌ بَصِيرٌ قَادِرٌ مُتَكَلِّمٌ نَاطِقٌ وَ الْكَلَامُ وَ الْقُدْرَةُ وَ الْعِلْمُ تَجْرِي مَجْرَى وَاحِدًا لَيْسَ شَيْءٌ مِنْهَا مَخْلُوقًا فَقَالَ قَاتَلَهُ اللَّهُ أَمَا عَلِمَ أَنَّ الْجِسْمَ مَحْدُودٌ وَ الْكَلَامَ غَيْرَ الْمُتَكَلِّمِ (۲) مَعَاذَ اللَّهِ وَ أَبْرَأُ إِلَى اللَّهِ مِنْ هَذَا الْقَوْلِ لَا جِسْمٌ وَ لَا صُورَةٌ وَ لَا تَحْدِيدٌ وَ كُلُّ شَيْءٍ سِوَاهُ مَخْلُوقٌ وَ إِنَّمَا تُكُونُ الْأَشْيَاءُ بِإِرَادَتِهِ وَ مَشِيئَتِهِ مِنْ غَيْرِ كَلَامٍ وَ لَا تَرَدُّدٍ فِي نَفْسٍ وَ لَا نُطْقٍ بِلِسَانٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی از علی بن عباس از حسن بن عبد الرحمن حمانی که گفت بحضرت ابو الحسن موسی بن جعفر (ع) عرض کردم که هشام بن حکم گمان کرده است که خدا جسمی است که چیزی مانند او نیست و دانا و شنوا و بینا و توانا و سخنگو و ناطق است و سخنگویی و توانائی و دانش او بیک روش جاری می شود و چیزی از اینها آفریده نیست حضرت (ع) فرمود که خدا او را بکشد آیا ندانست که جسم باندازه در می آید و سخن غیر از سخنگو است پناه میبرم بخدا و بیزاری میجویم بسوی خدا از این قول ناصواب خدا نه جسم است و نه صورت و نه او را اندازه میتوان نمود و هر چه غیر از او است آفریده شده و جز این نیست که همه چیزها باراده و خواست او موجود میشوند بی آنکه سخن گوید و بدون تردد و تفکر در نفس یا تکرار نفس و نه حرف زدن بزبان.

ص: ۱۴۸

- ۱- المظنون أن الحسن بن الحسين بن عبد الله مكان هذا الرجل كما في نسخة (ط) و(ن) اشتباه من النسخ لشهادة سائر النسخ و الحديث السابع باب النهي عن الجسم و الصورة من الكافي و الحديث التاسع عشر باب نفى الجسم و الصورة من البحار.
- ۲- تعرض عليه السلام لابطال شيئين في كلام هشام ليسا بالحق: كونه تعالى جسما و كلامه تعالى كالعلم و القدرة من صفات الذات، و سكت عن الباقي لكونه حقا.

۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ الكَلِينِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الهمداني قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الرَّجُلِ يَعْنِي أَبَا الْحَسَنِ ع أَنَّ مَنْ قَبَلَنَا مِنْ مَوَالِيكَ قَدِ اخْتَلَفُوا فِي التَّوْحِيدِ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ جِسْمٌ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ صُورَةٌ فَكَتَبَ ع بِخَطِّهِ سُبْحَانَ مَنْ لَمْ يَحِدْ وَلَا يُوصَفْ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ أَوْ قَالَ الْبَصِيرُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» از محمد بن یعقوب کلینی از علی بن محمد از سهل بن زیاد از ابراهیم بن محمد همدانی که گفت بسوی آن مرد یعنی ابو الحسن حضرت امام علی نقی (ع) نوشتم که کسانی که نزد ما هستند از موالیان شما در باب توحید اختلاف کرده اند چه بعضی از ایشان میگویند که خدا جسم است و بعضی از ایشان کسی است که میگوید صورت است حضرت (ع) بخط مبارک خود در جواب نوشت که پاک و منزّه است آنکه باندازه در نیاید و او را وصف نتوان نمود و چیزی مانند او نیست و او است شنوای دانا یا بجای دانا بینا فرمود.

۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى عَنْ هِشَامِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ الْعَبَّاسِيُّ قُلْتُ لَهُ يَعْنِي أَبَا الْحَسَنِ ع جَعَلْتُ فِدَاكَ أَمَرَنِي بَعْضُ مَوَالِيكَ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ قَالَ وَ مَنْ هُوَ قُلْتُ الْحَسَنُ بْنُ سَهْلٍ (۱)

ص: ۱۴۹

قَالَ فِي أَيِّ شَيْءٍ الْمَسْأَلَةُ قَالَ قُلْتُ فِي التَّوْحِيدِ قَالَ وَ أَيُّ شَيْءٍ مِنَ التَّوْحِيدِ قَالَ يَسْأَلُكَ عَنِ اللَّهِ جِسْمٌ أَوْ لَا جِسْمٌ قَالَ فَقَالَ لِي إِنَّ لِلنَّاسِ فِي التَّوْحِيدِ ثَلَاثَةَ مَذَاهِبٍ مَذْهَبُ إِثْبَاتِ تَشْبِيهِهِ وَ مَذْهَبُ النَّفْيِ وَ مَذْهَبُ إِثْبَاتِ بِلَا تَشْبِيهِهِ فَامَذْهَبُ الْإِثْبَاتِ بِتَشْبِيهِهِ لَا يَجُوزُ وَ مَذْهَبُ النَّفْيِ لَا يَجُوزُ وَ الطَّرِيقُ فِي الْمَذْهَبِ الثَّلَاثِ إِثْبَاتٌ بِلَا تَشْبِيهِهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی از هشام بن ابراهیم که گفت عباسی یعنی ابراهیم بن هاشم گفت که بآن حضرت یعنی ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) عرض کردم که فدای تو کردم بعضی از موالیانت مرا امر کرده که ترا از مسأله سؤال کنم فرمود که آن بعض کیست عرض کردم حسن بن سهل فرمود که آن مسأله در چه چیز است عباسی میگوید که عرض کردم در توحید فرمود که چه چیز از توحید عرض کردم ترا سؤال میکند از خدا که جسم است یا جسم نیست عباسی میگوید که حضرت بمن فرمود که مردم را در توحید سه مذهب است یکی مذهب اثبات با تشبیه و دیگری مذهب نفی و سیم مذهب اثبات بدون تشبیه پس مذهب اثبات با تشبیه روا نباشد و مذهب نفی نیز جائز نیست و طریق درست در مذهب سیم باشد که اثبات است بدون تشبیه.

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ حَرِيشِ الرَّازِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنِ الطَّيِّبِ يَعْنِي عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ وَعَنْ أَبِي جَعْفَرِ الْجَوَادِ عَ أَنَّهُمَا قَالَا مَنْ قَالَ بِالْجِسْمِ فَلَا تُعْطُوهُ مِنَ الرَّكَاةِ وَ لَا تُصَلُّوا وَرَاءَهُ.

ص: ۱۵۰

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد از عمران بن موسی از حسن بن عباس بن حریش رازی از بعضی از اصحاب ما از طیب یعنی حضرت علی بن محمد و از ابو جعفر علیهما السلام که هر دو فرمودند که هر که بجسم قائل باشد و چنان اعتقاد کند که خدا جسم است چیزی از زکاه را باو مدهید و در پشت سرش نماز مکنید.

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْقَاسَانِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَيْهِ ع أَنَّ مَنْ قَبَلْنَا قَدِ اخْتَلَفُوا فِي التَّوْحِيدِ قَالَ فَكَتَبَ ع سُبْحَانَ مَنْ لَا يُحَدُّ وَلَا يُوصَفُ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از سهل بن زیاد از محمد بن علی قاسانی که گفت بسوی آن حضرت (ع) نوشتم که کسانی که نزد ما هستند در باب توحید اختلاف کرده اند چه بعضی از ایشان کسی است که میگوید خدا جسم است و بعضی از ایشان کسی است که میگوید صورت است حضرت (ع) نوشت که پاک و منزّه است آنکه محدود و موصوف نمیشود و چیزی باو شباهت ندارد و چیزی مانند او نیست و او است شنوای بینا.

حدیث ۱۳

۱۳- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْأَدَمِيِّ عَنْ بَشْرِ بْنِ بَشَّارِ النَّيسَابُورِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ ع بَأَنَّ مَنْ قَبَلْنَا قَدِ اخْتَلَفُوا فِي التَّوْحِيدِ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ هُوَ جِسْمٌ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ صُورَةٌ فَكَتَبَ ع سُبْحَانَ مَنْ لَا يُحَدُّ وَلَا يُوصَفُ وَ لَا يُشَبَّهُهُ شَيْءٌ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.

ص: ۱۵۱

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس رحمه الله از پدرش از ابو سعيد آدمی از بشر بن بشار نیشابوری که گفت بحضرت امام علی نقی (ع) نوشتم که کسانی که در نزد ما هستند در توحید اختلاف کرده اند بعضی از ایشان کسی است که میگوید خدا جسم است و بعضی از ایشان کسی است که میگوید صورت است حضرت (ع) نوشت که پاک و منزّه است آنکه او را اندازه نمیتوان کرد و وصف نتوان نمود و چیزی باو شباهت ندارد و چیزی مانند او نیست و او است شنوای بینا.

حدیث ۱۴

۱۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَيِّهِلِ بْنِ زِيَادٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ ع سِنَّهُ خَمْسٍ وَ خَمْسِينَ وَمِائَتَيْنِ قَدْ اِخْتَلَفَ يَا سَيِّدِي أَضْيَحَابَنَا فِي التَّوْحِيدِ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ هُوَ جِسْمٌ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ هُوَ صُورَةٌ فَإِنْ رَأَيْتَ يَا سَيِّدِي أَنْ تُعَلِّمَنِي مِنْ ذَلِكَ مَا أَقْبُ عَلَيْهِ وَ لَمَّا أُجِزُهُ فَعَلْتُ مَتَطَوَّلًا عَلَى عَبْدِكَ فَوَقَّعَ بِحَطِّهِ سَأَلْتُ عَنِ التَّوْحِيدِ وَ هَذَا عَنْكُمْ مَعْرُوفٌ (۱) اللَّهُ تَعَالَى وَاحِدٌ أَحَدٌ صَيِّمٌ لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْوًا أَحَدٌ خَالِقٌ وَ لَيْسَ بِمَخْلُوقٍ يَخْلُقُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مَا يَشَاءُ مِنَ الْأَجْسَامِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ وَ يُصَوِّرُ مَا يَشَاءُ وَ لَيْسَ بِمُصَوَّرٍ جَلَّ تَنَاوُهُ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ وَ تَعَالَى عَنِ أَنْ يَكُونَ لَهُ شَبِيهٌ هُوَ لَا غَيْرُهُ (۲)

ص: ۱۵۲

۱- آى البحث عن ذاته تعالى و أنّها ما هي لانه خارج عن طوق المخلوق فيقع فى الباطل كما وقع كثير، بل صفوه بصفاته و دلوا عليه بآياته.

۲- اما عطف على هو أى هو ليس كمثل شىء لا- غيره لان غيره من المخلوق له الامثال، أو خبر له أى هو لا- يكون غيره بل مبين له بالذات و الصفات.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «رضی» از پدرش از سهل بن زیاد که گفت در سال دویست و پنجاه و پنج از هجرت بامام حسن عسگری (ع) نوشتم که ای آقای من اصحاب ما در توحید اختلاف کرده اند بعضی از ایشان کسی است که میگوید آن جناب جسم است و بعضی از ایشان کسی است که میگوید صورت است پس اگر ای آقای من صلاح بدانی که بمن تعلیم کنی از این باب آنچه را که بر آن واقف شوم و از آن در نگذرم بفعل خواهی آورد که بر بنده خود تفضل و انعام فرموده حضرت (ع) فرمان همایونی بخط خود نوشت که از توحید سؤال کردی و این امر از شما معزول و باز داشته شده خدا یکی و یگانه و پناه نیازمندان است نزاده و زاده نشده و هیچ کس او را همتا نبوده و نخواهد بود آفریننده است و آفریده شده نیست که کسی او را آفریده باشد و آن جناب بتارک و تعالی می آفریند آنچه را که خواسته باشد از اجسام و غیر آن و خود جسم نیست و تصویر میکند و می نگارد هر چه را که میخواهد و خود صورت نیست ثنایش از آن بزرگوارتر و نامهایش از آن پاکتر است که او را همتائی باشد او است نه غیر او لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ و ترجمه آن گذشت.

حدیث ۱۵

۱۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مَعْرُوفٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ حَمَادِ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْقَصِيرِ قَالَ: كَتَبْتُ عَلَى يَدَيَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنِ أَعْيَنَ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع بِمَسَائِلَ فِيهَا أَخْبَرَنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هَيْلٌ يُوصَفُ بِالصُّورَةِ وَبِالتَّخْطِيطِ فَإِنِ رَأَيْتَ جَعَلَنِي اللَّهُ فِتَاكَ أَنْ تَكْتُبَ إِلَيَّ بِالْمَذْهَبِ الصَّحِيحِ مِنَ التَّوْحِيدِ فَكَتَبَ عِ يَدَيَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنِ أَعْيَنَ سَأَلْتُ رَحِمَكَ اللَّهُ عَنِ التَّوْحِيدِ وَ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مِنْ قِبَلِكَ فَتَعَالَى اللَّهُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَصِفُهُ الْوَاصِفُونَ الْمُشَبِّهُونَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِخَلْقِهِ الْمُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ وَ اعْلَمْ رَحِمَكَ اللَّهُ أَنَّ الْمَذْهَبَ الصَّحِيحَ فِي التَّوْحِيدِ مَا نَزَلَ بِهِ الْقُرْآنُ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَانْفِ عَنِ اللَّهِ الْبُطْلَانَ وَ التَّشْبِيهَ فَلَا نَفْيَ وَ لَا تَشْبِيهَهُ هُوَ اللَّهُ الثَّابِتُ الْمَوْجُودُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَصِفُهُ الْوَاصِفُونَ وَ لَا تَعُدُّ الْقُرْآنَ فَتَضِلَّ بَعْدَ الْبَيَانِ.

ص: ۱۵۳

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را عباس بن معروف گفت که حدیث کرد ما را ابن ابی نجران از حماد بن عثمان از عبد الرحیم قصیر که گفت عریضه بخدمت امام جعفر صادق (ع) نوشتم و بدست عبد الملک بن اعین دادم که بآن حضرت برساند در باب مسائلی چند از جمله آنها مرا خبر ده از خدای عز و جل که آیا وصف می شود و بصورت و شکل و بجوان نو خطی که خطش تازه دمیده باشد پس اگر صلاح دانی خدا مرا فدای تو گرداند که مذهب درست از توحید را بمن بنویسی که بسیار بجا است پس حضرت (ع) بمن نوشت و بدست عبد الملک بن اعین داد که بمن برساند باین عبارت که خدا تو را رحمت کند سؤال کردی از توحید و آنچه کسانی که نزد تو اند بسوی آن رفته اند برتر است آن کسی که مانند او چیزی نیست و او است شنوای بینا و خدا برتر است از آنچه وصف کنند گانی که خدای تبارک و تعالی را بخلقش تشبیه میکنند آن را وصف مینمایند و بر خدا افترا مینندند و بدان خدا تو را رحمت کند که مذهب صحیح در توحید آن چیز است که قرآن بآن نازل شده از صفات خدا پس از خدا بطلان و تشبیه را دور کن که نفی و تشبیه روانیست او است خدای ثابت موجود و خدا برتر است از آنچه وصف کنندگان آن را وصف میکنند و از قرآن در مگذر که بعد از بیان گمراه میشوی.

حدیث ۱۶

۱۶- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عَ أَسْأَلُهُ عَنِ الْجِسْمِ وَالصُّورَةِ فَكَتَبَ سُبْحَانَ مَنْ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ لَا جِسْمٌ وَ لَا صُورَةٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطّار از پدرش از سهل بن زیاد از بعضی اصحابش که گفت بامام موسی کاظم (ع) نوشتم و او را از جسم و صورت سؤال کردم در جواب نوشت که پاک و منزّه است آنکه چیزی مثل او نیست نه جسم است و نه صورت.

حدیث ۱۷

۱۷- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ الْأَدَمِيِّ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عَ أَسْأَلُهُ عَنِ الْجِسْمِ وَالصُّورَةِ فَكَتَبَ سُبْحَانَ مَنْ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطّار رحمه الله از پدرش از سهل بن زیاد آدمی از حمزه بن محمد که گفت بحضرت ابو الحسن (ع) نوشتم و او را از جسم و صورت سؤال کردم در جواب نوشت که پاک و منزّه است آنکه چیزی مثل او نیست.

حدیث ۱۸

۱۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَحْرِ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَمَّا يَزُودُونَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ (۱)

ص: ۱۵۵

۱- فی هذا الكلام وجوه محتمله: فان الضمير اما يرجع إلى الله تعالى فالمعنى ما ذكره الامام عليه السلام هنا على أن يكون الإضافة تشریفیه كما فی نظائرها أو المعنى أنه تعالى خلق آدم على صفته فی مرتبه الإمكان و جعله قابلا للتخلق باخلاقه و مكرما بالخلافه الإلهیه، و اما يرجع الى آدم عليه السلام فالمعنى أنه تعالى خلق جوهر ذات آدم على صورته من دون دخول الملك المصور للاجنه فی الارحام كما لا- دخل لغيره فی تجهيز ذاته و ذات غيره أو المعنى أنه تعالى خلق آدم على صورته هذه من ابتداء أمره و لم يكن لجوهر جسمه انتقال من صورته الى صورته المنويه الى العلقه الى غيرهما، أو المعنى أنه تعالى خلق آدم على صورته التي قبض عليها و لم يتغير وجهه و جسمه من بدئه إلى آخر عمره، و اما يرجع الى رجل يسبه رجل آخر

كما فسر به في الحديث العاشر و الحادى عشر من الباب الثانى عشر فراجع.

فَقَالَ هِيَ صُورَةٌ مُخَدَّثَةٌ مَخْلُوقَةٌ اصْطَفَاهَا اللَّهُ وَ اخْتَارَهَا عَلَيَّ سَائِرِ الصُّوَرِ الْمُخْتَلِفَةِ فَأَضَافَهَا إِلَيَّ نَفْسِهِ كَمَا أَضَافَ الْكَعْبَةَ إِلَيَّ نَفْسِهِ
وَ الرُّوحَ إِلَيَّ نَفْسِهِ فَقَالَ بَيْتِي (١) وَ قَالَ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (٢).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن عبد الله بن احمد بن ابی عبد الله برقی «رضی» از پدرش از جدش احمد بن ابی عبد الله از پدرش از عبد الله بن بحر از ابو ایوب خزاز از محمد بن مسلم که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از آنچه روایت میکنند که خدای عز و جل آدم را بر صورت خویش آفرید فرمود که آن صورت صورتی بود که خدا آن را احداث و خلق فرمود و خدا آن را برگزید و بر سائر صورتهای مختلفه که خلق نموده اختیار فرمود پس آن صورت را بخود نسبت داد چنان که خانه کعبه را بخود و روح را بخود نسبت داد و فرمود که خانه من و فرمود وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي یعنی و بدمم در آن از روح خویش.

حدیث ۱۹

۱۹- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ يَعْقُوبَ السَّرَّاجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِ إِنَّ بَعْضَ أَصْحَابِنَا يَزْعُمُ أَنَّ لِلَّهِ صُورَةً مِثْلَ صُورَةِ الْإِنْسَانِ وَقَالَ آخِرُ إِنَّهُ فِي صُورِهِ أَمْرَدٌ جَعِيدٌ قَطِيطٌ فَخَرَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ سَاجِدًا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَلَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَلَا يُحِيطُ بِهِ عِلْمٌ - لَمْ يَلِدْ لِأَنَّ الْوَالِدَ يُشْبِهُ أَبَاهُ - وَ لَمْ يُولَدْ فَيُشْبِهُ مَنْ كَانَ قَبْلَهُ - وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ مِنْ خَلْقِهِ كُفُوءًا أَحَدٌ تَعَالَى عَنْ صِفَةِ مَنْ سِوَاهُ عُلُوقًا كَبِيرًا.

ص: ۱۵۶

۱- البقره: ۱۲۵.

۲- الحجر: ۲۹.

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از یعقوب سراج که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که بعضی از اصحاب ما گمان دارد و چنان میدانند که خدا را صورتی است مثل انسان و دیگری گفته که آن جناب در صورت پسر ساده روی پیچیده موئی است که مویش بغایت پیچیده و چین و شکن دارد حضرت صادق (ع) بر رو در افتاد و بسجده رفت بعد از آن سرش را برداشت و فرمود پاک و منزّه است خدائی که چیزی مثل او نیست و دیده‌ها او را در نیابد و دانشی باو احاطه نکند زاده زیرا که فرزند پیدرش میماند و زاده نشده که شباهت داشته باشد بکسی که پیش از او بوده و هیچ کس او را همتا نبوده از خلقش و نخواهد بود و برتر است از صفت کسی که غیر از او است برتری بزرگ.

حدیث ۲۰

۲۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّقْفِيِّ بْنِ أَبِي دُلْفٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُوسَى الرَّضَاعِ عَنِ التَّوْحِيدِ وَقُلْتُ لَهُ إِنِّي أَقُولُ بِقَوْلِ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ فَعَضِبَ عَنِّي ثُمَّ قَالَ مَا لَكُمْ وَ لِقَوْلِ هِشَامٍ إِنَّهُ لَيْسَ مِنَّا مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جِسْمٌ (۱) وَ نَحْنُ مِنْهُ بَرَاءٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ يَا ابْنَ أَبِي دُلْفٍ إِنَّ الْجِسْمَ مُحَدَّثٌ وَ اللَّهُ مُحَدِّثُهُ وَ مُجَسِّمُهُ.

ص: ۱۵۷

۱- قوله: «من زعم - الخ» اسم ليس و «منا» خبره قدم على اسمه.

و أنا أذكر الدليل على حدوث الأجسام في باب الدليل على حدوث العالم من هذا الكتاب إن شاء الله

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از صقر بن دلف که گفت که گفت أبو الحسن حضرت علی بن محمد بن علی بن موسی الرضا (ع) را از توحید سؤال نمودم و باو عرض کردم که من بقول هشام بن حکم قائلم حضرت (ع) غضب فرمود و فرمود که شما را بقول هشام بن حکم چه کار بدرستی که از ما نیست کسی که گمان کند که خدای عز و جل جسم است و ما در دنیا و آخرت از او بیزاریم ای پسر دلف بدرستی که جسم محدث است که کسی آن را احداث کرده و پدید آورده و خدا پدید آورنده و جسم گرداننده آنست.

مترجم گوید که مؤلف رحمه الله بعد از ذکر این حدیث میگوید که من دلیل بر حدوث اجسام را در باب دلیل بر حدوث عالم از این کتاب ذکر میکنم ان شاء الله تعالی

۷- باب أنه تبارک و تعالی شیء

«باب هفتم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی چیزیست

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَشْعَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَمَّنْ ذَكَرَهُ قَالَ: سَأَلَ أَبُو جَعْفَرٍ أَنْ يُجُوزَ أَنْ يُقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ شَيْءٌ قَالَ نَعَمْ يُخْرِجُهُ عَنِ الْحَدِيثِ حَدُّ التَّعْطِيلِ وَ حَدُّ التَّشْبِيهِ (۱).

ص: ۱۵۸

۱- أما خروجه عن حد التعطيل أي الإبطال و النفي فواضح، و أما عن حد التشبيه فبانضمام قوله تعالى. «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ».

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن خالد از محمد بن عیسی از کسی که او را ذکر کرده که گفت از حضرت باقر (ع) سؤال شد که آیا جائز است که گفته شود که خدای عز و جل چیزست فرمود آری بیرون میرد او را از دو حد یکی حد تعطیل و دیگری حد تشبیه و تعطیل در لغت بمعنی بیکار کردن و فرو گذاشتن و بی زیور نمودن و چیزی را تعهد و پابندانی نکردن و خرابه ساختن زمین است و مراد از آن در این مکان اینست که آن جناب را بیرون برند از وجود و هستی ذاتی و از صفات کمالیه ذاتیه و فعلیه و اضافیه و مراد از حد تشبیه اتصاف آن جناب است بصفات ممکنات و اشتراک با ایشان در حقیقت صفات

حدیث ۲

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ لِلزُّنْدِيقِ حِينَ سَأَلَهُ مَا هُوَ قَالَ هُوَ شَيْءٌ بَخِلَافِ الْأَشْيَاءِ ارْجِعْ بِقَوْلِي شَيْءٌ إِلَى اثْبَاتِ مَعْنَى وَأَنَّهُ شَيْءٌ بِحَقِيقَةِ الشَّيْءِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا جِسْمٌ وَلَا صُورَةٌ (۱).

ص: ۱۵۹

۱- فی المجمع عن القاموس: الزنديق معرب زندين أى دين المرأة، أقول: و يكون بمعنى من كان على دين المرأة كما يقال: زن صفت أى من كان على صفة المرأة، و المعنى الثانى هو المناسب هنا، و يحتمل أن يكون معرب زند دين و زند كتاب للمجوس زعموا أنه الذى جاء به زرادشت الذى ادّعوا أنه نبي و على هذا فالزنديق هو الذى يكون على دين المجوس، و قال فى مجمع البحرين: و فى الحديث: الزنادقة هم الدهريه الذين يقولون: لا ربّ و لا جنه و لا نار و ما يهلكنا الا الدهر- انتهى، و أتى به هنا معرّفًا لسبق ذكره فى الحديث الذى ذكره الصدوق رحمه الله بتمامه فى الباب السادس و الثلاثين، و قوله: «و انه شىء - الخ» اما بكسر الهمزة مستأنفا أو عطفًا على أول الكلام، و اما بفتحها عطفًا على معنى أى اثبات معنى و اثبات أنه شىء - الخ، و فى البحار باب النهى عن التفكير فى ذات الله عن الاحتجاج: «ارجع بقولى شىء الى أنه شىء - الخ» و فى البحار أيضا باب اثبات الصانع: «ارجع بقولى شىء الى اثباته و أنه شىء - الخ» و فى نسخه (ط) و (ن) «ارجع بقولى شىء الى اثبات معنى أنه شىء - الخ» و فى الكافى باب حدوث العالم و باب اطلاق القول بأنه شىء: «ارجع بقولى الى اثبات معنى و أنه شىء - الخ».

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از عباس بن عمرو از هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) که در هنگامی که زندیق از آن حضرت سؤال کرد که خدا چیست فرمود که آن جناب چیزیست بخلاف چیزها و باز میگردم بگفتار خویش بسوی ثابت نمودن مقصود از لفظ و آنکه او چیزیست که موصوف است بحقیقت چیز بودن مگر آنکه آن جناب نه جسم است و نه صورت.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنِ ابْنِ مُسِيكَانَ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ مِنْ خَلْقِهِ وَخَلَقَهُ خَلْقًا مِنْهُ (۱)

ص: ۱۶۰

۱- اشاره اما الی المباینه بالذات و الإنیه بینه و بین خلقه و اما الی عدم الحلول.

وَ كُلُّ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ ۚ مَا خَلَا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَهُوَ مَخْلُوقٌ وَ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۚ * تَبَارَكَ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۚ

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از نصر بن سويد از یحیی حلی از ابن مسکان از زرارہ کہ گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) کہ میفرمود خدای تبارک و تعالی از خلق خود خالی است و خلقش از او خالی اند و هر چه نام چیز بر آن واقع شود و آن را چه توان گفت غیر از خدای عز و جل مخلوق است و خدا خالق هر چیزیست در ابتداء و بزرگوار و کثیر الخیر و برتر است آن خدائی کہ چیزی مانند او نیست و مانند صفت او صفتی نه.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَطِيَّةَ عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقَ مِنْ خَلْقِهِ وَ خَلَقَهُ خَلْقًا مِنْهُ وَ كُلُّ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ ۚ مَا خَلَا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَهُوَ مَخْلُوقٌ وَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۚ

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی رحمه الله گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از ابن ابی عمیر از علی بن عطیه از خیثمه از حضرت باقر (ع) کہ فرمود خدای تبارک و تعالی از خلق خود خالی و خلقش از او خالی اند و هر چه اسم چیز بر آن واقع شود غیر از خدای عز و جل مخلوق است و خدای تعالی خالق هر چیزیست.

ص: ۱۶۱

٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الْمَغْرَاءِ (١) رَفَعَهُ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ مِنْ خَلْقِهِ وَخَلَقَهُ خَلْقًا مِنْهُ وَكُلُّ مَا وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمٌ شَيْءٌ فَهُوَ مَخْلُوقٌ مَا خَلَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.

ترجمه:

حديث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از ابو المغراء و آن را مرفوع ساخته از حضرت باقر (ع) گفت که آن حضرت فرمود که خدای تبارک و تعالی از خلق خود خالی و خلقتش از او خالی اند و هر چه اسم چیز بر آن واقع شود مخلوق است غیر از خدای عز و جل.

٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ الثَّانِي عَنِ التَّوْحِيدِ فَقُلْتُ أَتَوْهُمْ شَيْئًا (٢) فَقَالَ نَعَمْ غَيْرَ مَعْقُولٍ وَ لَا مَحْدُودٍ فَمَا وَقَعَ وَهُمْكَ عَلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ خِلَافُهُ لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ وَ لَا تُدْرِكُهُ الْأَوْهَامُ كَيْفَ تُدْرِكُهُ الْأَوْهَامُ وَ هُوَ خِلَافٌ مَا يُعْقَلُ وَ خِلَافٌ مَا يُتَصَوَّرُ فِي الْأَوْهَامِ إِنَّ مَا يُتَوَهَّمُ شَيْءٌ غَيْرَ مَعْقُولٍ وَ لَا مَحْدُودٍ (٣).

ص: ١٦٢

١- أبو المغراء بالغين المعجمه و الرء المهمله مقصورا و قد يمدّ. و هو حميد بن المثنى العجلي الكوفي، ثقه.

٢- الهمزة للاستفهام و الفعل مجهول من باب التفعّل يرجع ضميره إلى الله و «شيئا» منصوب على التمييز، أو الكلام اخبار و الفعل بصيغه المتكلم و «شيئا» مفعوله.

٣- كلمه «ان» من الحروف الستة و «ما» موصوله مبتدأ صلته «يتوهم» على بناء المجهول و خبره «شيء» أى ان الذى يتوهم شىء غير محدود و غير معقول، و أمّا كون «شىء» نائب الفاعل ليتوهم و «انما» للحرص فمحتمل على اشكال و ان كان كتبه فى النسخ متصلا، و لب المراد فى هذا الباب أن ذاته تعالى حقيقه محض الحقيقه و الوجود فلا يكون هالكا منفيا و لا مخلوقا و لا شبيها به و لا جسما و لا صوره و لا حالا فى شىء و لا حالا فيه شىء و لا محدودا و لا مدركا بالحواس و الاوهام و العقول، بل الذى يقع فى اوهامنا و اذهاننا منه تعالى هو عنوان الشىء و الموجود بما هو هو من دون تقييد بهذه الخصوصيات و غيرها التى تخرج الشىء عن الصرافه، و هكذا جميع صفاته الذاتيه، ثم انا لو لم نتصوره أيضا بعنوان الشىء و الموجود و العالم و القادر و غيرها مجردا عن الخصوصيات الامكانيه مع عدم إمكان تصور ذاته و صفاته الذاتيه بحقيقتها لكان التوحيد و المعرفه عنا مرتفعا كما قال الإمام عليه السلام فى الحديث الأول من الباب السادس و الثلاثين.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن صفار از محمد بن عیسی بن عبید از عبد الرحمن بن ابی نجران که گفت از حضرت جواد (ع) سؤال کردم از توحید و عرض کردم که چیزی را توهم میکنم و تصور مینمایم حضرت فرمود آری او را چیزی توهم و تصور میکنی در حالتی که درک کنه ذاتش بادرک کلی بعقل نیست و بحدود عقلی یا حسی محدود و معین نمیشود چه هر چه وهم تو بر آن واقع شود و آن را بقوه وهمیه ادراک نمائی بادرک کلی از هر چه باشد خدای تعالی خلاف آنست و چیزی باو شباهت ندارد و همها او را در نیابند و چگونه همها او را دریابند و حال آنکه آن جناب خلاف آن چیز است که تعقل می شود و غیر آن چیز است که در همها متصور میگردد جز این نیست که چیزی توهم می شود که معقول و محدود نیست.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبُرُمَكِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: سُئِلَ أَبُو جَعْفَرٍ الثَّانِي عَ يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ لِلَّهِ إِنَّهُ شَيْءٌ فَقَالَ نَعَمْ يُخْرِجُهُ مِنَ الْحَدِيثِ حَدُّ التَّعْطِيلِ وَ حَدُّ التَّشْبِيهِ.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی از حسین بن حسن از بکر بن صالح از حسین بن سعید که گفت از حضرت جواد (ع) سؤال شد که جائز است که از برای خدا گفته شود که آن جناب چیز است فرمود آری بیرون میبرد او او را از دو حد یکی حد تعطیل و دیگری حد تشبیه.

۸- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ بُطَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ قَالَ قَالَ لِي أَبُو الْحَسَنِ مَا تَقُولُ إِذَا قِيلَ لَكَ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْءٌ هُوَ أَمْ لَا قَالَ فَقُلْتُ لَهُ قَدْ أَثَبَتَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ نَفْسَهُ شَيْئاً حَيْثُ يَقُولُ قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ (۱) فَأَقُولُ إِنَّهُ شَيْءٌ لَا كَأَلْشَيْءٍ إِذْ فِي نَفْيِ الشَّيْئِ عَنْهُ إِبْطَالُهُ وَنَفْيُهُ قَالَ لِي صَدَقْتَ وَأَصَيْبَتْ ثُمَّ قَالَ لِي الرَّضَاعُ لِلنَّاسِ فِي التَّوْحِيدِ ثَلَاثَةٌ مَذَاهِبُ نَفْيٌ وَتَشْبِيهُ وَإِثْبَاتٌ بَعْدَ تَشْبِيهِ فَمِذْهَبُ النَّفْيِ لَمَّا يَجُوزُ وَمِذْهَبُ التَّشْبِيهِ لَمَّا يَجُوزُ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يُشَبَّهُهُ شَيْءٌ وَالسَّبِيلُ فِي الطَّرِيقَةِ الثَّلَاثَةِ إِثْبَاتٌ بِلَا تَشْبِيهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسرور رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد جعفر بن بطه گفت که حدیث کردند ما چند نفر از اصحاب ما از محمد بن عیسی بن عبید که گفت امام رضا (ع) بمن فرمود که چه میگوئی چون بتو گفته شود که ما خبر ده از خدای عز و جل که آیا آن جناب چیز است یا هیچ چیز نیست محمد میگوید که بآن حضرت عرض کردم که خدای عز و جل خودش را چیزی ثابت نموده در آنجا میفرماید قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ یعنی بگو که چه چیز بزرگتر است از روی شهادت و گواهی بگو که خدا گواهد است در میان من و میان شما و میگویم که آن جناب چیز است نه چون چیزها زیرا که در نفی چیز بودن از او ابطال و نفی او است حضرت بمن فرمود که راست گفתי و درست یافتی بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که مردم را در توحید سه مذهب است یکی نفی و دیگری تشبیه و سیم اثبات بدون تشبیه پس مذهب نفی جائر نیست و مذهب تشبیه روا نباشد زیرا که خدای تبارک و تعالی چیزی با او شباهت ندارد و راه درست در طریقه سیم باشد که اثبات است بدون تشبیه.

ص: ۱۶۴

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ آيَائِهِ ع قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ص عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ رَافِعٌ بَصِيرَةً إِلَى السَّمَاءِ يَدْعُو فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص غُضَّ بَصِيرَكَ فَإِنَّكَ لَنْ تَرَاهُ وَقَالَ وَ مَرَّ النَّبِيُّ ص عَلَى رَجُلٍ رَافِعٍ يَدِيهِ إِلَى السَّمَاءِ وَهُوَ يَدْعُو فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص اقْضِرْ مِنْ يَدَيْكَ فَإِنَّكَ لَنْ تَنَالَهُ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از نوفلی از سکونی از حضرت صادق از پدرانش علیهم السلام که فرمود پیغمبر (ص) بر مردی گذشت و او دیده اش را بسوی آسمان بلند کرده بود و دعا میکرد رسول خدا (ص) باو فرمود که دیده ات را بر هم گذار که تو هرگز او را نخواهی دید و فرمود که پیغمبر (ص) بر مردی گذشت که دستهایش بسوی آسمان بلند کرده بود و او دعا میکرد رسول خدا (ص) فرمود که دستهایت را کوتاه کن که تو هرگز او را نخواهی یافت.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ ع أَسْأَلُهُ كَيْفَ يَعْبُدُ الْعَبْدُ رَبَّهُ وَهُوَ لَا يَرَاهُ فَوَقَّعَ يَا أَبَا يُوسُفَ جَلَّ سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ وَ الْمُنْعَمُ عَلَيَّ وَ عَلَى آيَائِي أَنْ يُرَى قَالَ وَ سَأَلْتُهُ هَلْ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ ص رَبَّهُ فَوَقَّعَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَرَى رَسُولَهُ بِقَلْبِهِ مِنْ نُورٍ عَظَمَتْهُ مَا أَحَبَّ.

ص: ۱۶۵

۱- انه صَلَّى اللهُ عليه و آله علم انهما يتوقعان رؤيته تعالى هناك فزجرهما و إلا فرجع اليد و البصر و تقلب الوجه الى السماء ممّا أمر به كما ذكر في الحديث الأول من الباب السادس و الثلاثين.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از علی بن ابی القاسم از یعقوب بن اسحق که گفت بحضرت امام حسن عسگری (ع) نوشتیم و از او سؤال کردم که چگونه بنده پروردگار خود را عبادت میکند و حال آنکه او خدا را نمی بیند حضرت (ع) فرمان همایونی نوشت که ای ابو یوسف سید و آقای من و آنکه بر من و بر پدرانم انعام فرموده از آن بزرگوار تراست که دیده شود و گفت که از آن حضرت سؤال کردم که آیا رسول خدا (ص) پروردگار خود را دید حضرت (ع) در جواب نوشت که خدای تبارک و تعالی برسول خود نمود بدلش از نور عظمت خویش آنچه را که دوست میداشت و میخواست که باو بنماید یعنی آن را در دل او افکند که بدل خود آن را دید.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَيْفُوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ قَالَ: ذَاكَرْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ فِيمَا يَزُورُونَ مِنَ الرُّؤْيَةِ فَقَالَ الشَّمْسُ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نُورِ الْكُرْسِيِّ وَ الْكُرْسِيُّ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نُورِ الْعَرْشِ وَ الْعَرْشُ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نُورِ الْحِجَابِ وَ الْحِجَابُ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نُورِ السُّتْرِ فَإِنْ كَانُوا صَادِقِينَ فَلْيَمْلُوا أَعْيُنَهُمْ مِنَ الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ (۱) ..

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس رحمه الله از پدرش از محمد بن عبد الجبار از صفوان بن يحيى از عاصم بن حميد که گفت با حضرت صادق (ع) مذاکره نمودیم در باب آنچه از دیدن خدا روایت میکنند و آن را یاد کردیم حضرت فرمود که نور آفتاب یک جزو از هفتاد جزو از نور کرسی است که روشنی کرسی هفتاد برابر آفتاب است و نور کرسی یک جزو از هفتاد جزو از نور عرش است و نور عرش یک جزو از هفتاد جزو از نور حجاب است و نور حجاب جزویست از هفتاد جزو از نور سر پس اگر راستگو باشند در باب دیدن آن جناب گو چشمهای خود را از نور آفتاب پر کنند در حالی که ابری نزد آن نباشد که حائل باشد.

۱- فی نسخه (د) و (ج) و حاشیه نسخه (ب) «لیس دونه‌ها حجاب».

مترجم گوید که حجاب و سر هر دو بمعنی پرده است و مراد از آنها معنی حقیقی آنها که معروف است نیست بلکه مقصود دو مقام از مقامات تجلیات نور عظمت پروردگار است.

حدیث ۴

۴- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَصْرِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَمَّا أُسِيرَ بِي إِلَى السَّمَاءِ بَلَغَ بِي جِبْرَائِيلُ مَكَانًا لَمْ يَطَّأهُ جِبْرَائِيلُ قَطُّ فَكُشِفَ لِي فَأَرَانِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ نُورٍ عَظَمْتِهِ مَا أَحَبُّ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطاری از احمد بن محمد بن عیسی که گفت حدیث کرد ما را ابن ابی نصر از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که چون مرا با آسمان بردند جبرئیل (ع) مرا بجانی رسانید که هرگز پا در آنجا نگذاشته بود و بآن مکان نرسیده بود بعد از آن پرده از برایم برداشته شد و خدای عز و جل از نور عظمت خود آنقدر که دوست داشت و خواست بمن نمود.

حدیث ۵

۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِتَّانٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: حَضَرْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْخَوَارِجِ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا جَعْفَرٍ أَيُّ شَيْءٍ تَعْبُدُ قَالَ اللَّهُ قَالَ رَأَيْتَهُ قَالَ لَمْ تَرَهُ الْعُيُونُ بِمُشَاهَدَةِ الْعِيَانِ وَ لَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ لَا يُعْرَفُ بِالْقِيَاسِ وَ لَا يُدْرَكُ بِالْحَوَاسِّ وَ لَا يُشَبَّهُ بِالنَّاسِ مَوْصُوفٌ بِالْآيَاتِ مَعْرُوفٌ بِالْعَلَامَاتِ لَا يَجُوزُ فِي حُكْمِهِ ذَلِكَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ قَالَ فَخَرَجَ الرَّجُلُ وَ هُوَ يَقُولُ - اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ.

ص: ۱۶۷

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از علی بن معبد از عبد الله بن سنان از پدرش که گفت در نزد حضرت باقر (ع) حضور داشتم که مردی از خوارج بر آن حضرت داخل شد و عرض کرد که یا ابا جعفر چه چیز را می پرستی فرمود که خدا را می پرستم عرض کرد که او را دیده فرمود که چشمها او را ندیده بوضعی که دیدها او را مشاهده نماید یا مشاهده که دیدن باشد و لیکن دلها او را بحقائق و ارکان ایمان دیده و خدا بقیاس شناخته نمیشود و بحواس او را در نمیتوان یافت و بمردم شباهت ندارد بلکه او را بآیات وصف میکنند و بعلامات او را می شناسند و در حکم خویش ستم نمیکند اینست خدا که خدائی نیست مگر او سنان گفت که آن مرد خارجی بیرون رفت و میگفت که الله أعلم حیث یجعیل رسالته یعنی خدا داناتر است بموضعی که پیغام یا پیغام های خود را در آن قرار میدهد یعنی آن جناب از همه کس داناتر است و بهتر میدانند که کی قابلیت و صلاحیت دارد که محل رسالت و شاهد نبوت باشد پس او را برمیگزینند و بآن مخصوص میسازد

حدیث ۶

۶- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصِيرٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمُؤَصِّلِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: جَاءَ جِبْرِ إِلَيَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ حِينَ عَيْدَتَهُ فَقَالَ وَيْلَكَ مَا كُنْتُ أَعْبُدُ رَبًّا لَمْ أَرَهُ قَالَ وَ كَيْفَ رَأَيْتَهُ قَالَ وَيْلَكَ لَا تُدْرِكُهُ الْعُيُونُ فِي مُشَاهَدَةِ الْأَبْصَارِ وَ لَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ.

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از احمد بن محمد بن ابی نصر از ابو الحسن موصلی از حضرت صادق (ع) که فرمود یکی از علمای یهود بخدمت امیر المؤمنین (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین آیا پروردگارت را دیده در هنگامی که او را پرستیده حضرت فرمود که وای بر تو عادت من این نبوده که پروردگاری را بپرستم که او را ندیده باشم سائل عرض کرد که او را چون دیدی و بچه کیفیت بود حضرت فرمود که وای بر تو چشمها او را نمیتواند دید در مشاهده دیدن یا دیدها و لیکن دلها او را بحقائق ایمان دیده اند.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَ أَسْأَلُهُ عَنِ الرَّؤْيِيَةِ وَمَا فِيهِ النَّاسُ فَكَتَبَ عَ لَمَّا يَجُوزُ الرَّؤْيِيَةَ مَا لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الرَّائِيِ وَالْمَرْتِيِ هَوَاءٌ يَنْفَعُهُ الْبَصِيرُ فَإِذَا انْقَطَعَ الْهَوَاءُ وَعَدِمَ الضِّيَاءُ بَيْنَ الرَّائِيِ وَالْمَرْتِيِ لَمْ تَصْحَحْ الرَّؤْيِيَةُ وَكَأَنَّ فِي ذَلِكَ الْإِشْتِبَاهَ (۱) لِأَنَّ الرَّائِيَّ مَتَى سَيَاوَى الْمَرْتِيَّ فِي السَّبَبِ الْمَوْجِبِ بَيْنَهُمَا فِي الرَّؤْيِيَةِ وَجَبَ الْإِشْتِبَاهُ وَكَانَ فِي ذَلِكَ التَّشْبِيهُ لِأَنَّ الْأَسْتَبَابَ لَا بُدَّ مِنْ اتِّصَالِهَا بِالْمُسَبَّبَاتِ (۲).

ص: ۱۶۹

۱- «عدم» فعل ماض على بناء المجهول، و في البحار «عن الرائي و المرئي»، و في نسخه (ج) و (د) و (و) «فاذا انقطع الهواء عن الرائي و المرئي - الخ».

۲- حاصل كلامه عليه السلام قياس استثنائي لاثبات امتناع رؤيته تعالى و هو أنه تعالى لو كان مرئيا لكان بينه و بين الرائي هواء و ضياء لأنهما من شرائط الرؤيه فلا تصح بدونهما كسائر شرائطهما، و التالي باطل لان في ذلك له الاشتباه أي التشابه مع الرائي في كون كل منهما مرئيا لأنهما متساويان متشاركان في السبب الموجب للرؤيه الذي هو كون كل منهما في جهه و حيز، بينهما هواء و ضياء، و كان في ذلك تشبيهه تعالى بالرائي في الجسميه و الاحتياج الى الحيز سبحانه و تعالى عن ذلك، و لا يمكن أن يقال: هو تعالى مرئي من دون هذا السبب لان السبب لا بد من اتصاله بالمسبب اذ يمتنع وجود المسبب بدونه.

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادریس از پدرش از احمد بن اسحق که گفت بحضرت امام علی نقی (ع) نوشتم و او را سؤال کردم از دیدن خدا و آنچه مردم در آن میباشند حضرت در جواب نوشت که دیدن جائز و ممکن نباشد مادامی که میانه بیننده و دیده شده هوائی نباشد که بینائی در آن نفوذ تواند کرد باینکه شفاف باشد پس هر گاه هواء از بیننده و آنکه دیده میتواند شد بریده شود دیدن میسر نشود و در این توسط هواء و روشنی میانه این دو تشابه هر یک از اینها بدیگری باشد که باید مانند یک دیگر باشند در احتیاج بمتوسط و بودن در سمت و جهت زیرا که بیننده در هر زمان که با آنچه دیده می شود مساوی باشند در سببی کی موجب دیدن می شود در میانه ایشان لازم آید که مانند یک دیگر باشند و اعتبار مشابَهت مماثلت و مستلزم تشبیه است زیرا که چاره نیست از اینکه اسباب بمسببات خود متصل باشند و تخلف آنها از یک دیگر ممکن نیست.

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَيِّفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَاعِ أَسْأَلُهُ عَنِ الرَّؤْيِيَةِ وَ مَا تَزْوِيهِ الْعِيَامَةُ وَ الْخَاصَّةُ وَ سَأَلْتُهُ أَنْ يَشْرَحَ لِي ذَلِكَ فَكَتَبَ عَ بِحَظِّهِ اتَّفَقَ الْجَمِيعُ لَا تَمَانَعُ بَيْنَهُمْ أَنَّ الْمَعْرِفَةَ مِنْ جِهَةِ الرَّؤْيِيَةِ ضَرُورَةٌ فَمَاذَا حِيَازَ أَنْ يُرَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِالْعَيْنِ وَقَعَتِ الْمَعْرِفَةُ ضَرُورَةٌ ثُمَّ لَمْ تَحُلْ تِلْكَ الْمَعْرِفَةُ مِنْ أَنْ تَكُونَ إِيمَانًا أَوْ لَيْسَتْ بِإِيمَانٍ فَإِنْ كَانَتْ تِلْكَ الْمَعْرِفَةُ مِنْ جِهَةِ الرَّؤْيِيَةِ إِيمَانًا فَالْمَعْرِفَةُ الَّتِي فِي دَارِ الدُّنْيَا مِنْ جِهَةِ الْاِكْتِسَابِ لَيْسَتْ بِإِيمَانٍ لِأَنَّهَا ضِدُّهُ فَلَا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا أَحَدٌ مُؤْمِنًا لِأَنَّهُمْ لَمْ يَرَوْا اللَّهَ عَزَّ وَ ذِكْرُهُ وَ إِنْ لَمْ تَكُنْ تِلْكَ الْمَعْرِفَةُ الَّتِي مِنْ جِهَةِ الرَّؤْيِيَةِ إِيمَانًا لَمْ تَحُلْ هَذِهِ الْمَعْرِفَةُ الَّتِي هِيَ مِنْ جِهَةِ الْاِكْتِسَابِ أَنْ تَزُولَ أَوْ لَا تَزُولَ فِي الْمَعَادِ فَهَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ ذِكْرُهُ لَا يُرَى بِالْعَيْنِ إِذِ الْعَيْنُ تُؤَدِّي إِلَى مَا وَصَفْنَا (۱).

ص: ۱۷۰

۱- ان کلامه عليه السلام ردّ علی الذین یدعون جواز رؤیته تعالی فی الآخرة فقط لا مطلقا، فان القائلین علی فرقتین فیرد قول المجوزین مطلقا بطریق اولی، و توضیحه ان الرؤیه تستلزم المعرفه ضروره و قطعاً، و المعرفه التي حصلت من جهة الرؤیه هی العلم بكونه تعالی فی جهة و حیز، متکما بکمیات، متکیفا بکیفیات، حاضرآ فی مکان، غائبا عن آخر، واقعا فی شیء، محمولآ علی شیء، مرکبا، مبعضا، محدودا، فلو جاز ان یرى الله تعالی بالعين لكانت معرفتنا به هكذا، و لكن التالی باطل فالمقدم مثله، و الملازمه ظاهره، و أما بیان بطلان التالی فان المعرفه هكذا اما ایمان أو لیست بایمان، فان كانت ایمانا فالمعرفه التي حصلت من جهة الاکتساب بالبرهان فی الدنیا لیست بایمان لأنها العلم بكونه تعالی علی نقائض هذه الأوصاف فلزم أن لا يكون أحد فی الدنیا ممن قبل الأنبياء عليهم السلام ایمانهم مؤمنا، لأن معرفه الناس انما هی بالاکتساب لا بالرؤیه، و هذا لا ینکره عاقل، و ان لم تكن تلك المعرفه التي من جهة الرؤیه فی الآخرة ایمانا فاما أن تزول فی الآخرة المعرفه الاکتسابیه بالبرهان التي هی نقیضها فلزم عدم الایمان بالله تعالی فی الآخرة أصلا، و هذا أمر باطل منکر بالعقل و النقل، و اما أن لا تزول فلزم اجتماع النقیضین آی الایمان و اللایمان لان المفروض ان المعرفه من جهة الرؤیه لا ایمان و المعرفه الاکتسابیه ایمان.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادریس از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن سیف از محمد بن عبیده که گفت به ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) نوشتم و او را سؤال کردم از دیدن خدا یعنی در آخرت و آنچه سنی و شیعه آن را روایت میکنند از جواز و عدم آن و از او درخواستم که این مطلب را برایم شرح و بیان فرماید حضرت (ع) بخط شریف خود در جواب نوشت که همه امت اتفاق کرده اند بوضعی که در میان ایشان تمنعی نیست که یکی از ایشان دیگری را منع کند که معرفتی که از راه دیدن باشد بدیهی است پس هر گاه جائز باشد که خدا بچشم دیده شود بالبدیهه معرفت واقع می شود بعد از آن این معرفت خالی از این نیست که یا ایمان خواهد بود یا ایمان نیست پس اگر این معرفت که از روی دیدنست ایمان باشد آن معرفتی که در دار دنیا از روی اکتساب و استدلال بهمرسیده ایمان نخواهد بود زیرا که این معرفت ضد آنست پس در دار دنیا مؤمنی نباشد زیرا که ایشان خدای تعالی ذکره را ندیده اند و اگر این معرفت که از راه دیدن بهمرسیده ایمان نباشد معرفتی که از راه استدلال بهمرسیده ناچار باید که برطرف شود چه محال است که معرفت بدیهی و معرفتی که حصولش بفکر و استدلال باشد با هم جمع شوند و حال آنکه معرفتی که باستدلال حاصل شده در معاد زائل نمیگردد چه حشر مؤمن بدون ایمان باتفاق کسانی که بمعاد قائل اند باطل است پس آنچه مذکور شد دلیل بر آنکه خدای عز ذکره بچشم دیده نمیشود زیرا که چشم و دیدن بآن میکشاند بسوی آنچه ما آن را وصف کردیم.

٩- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الكَلِينِيَّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صِهْفَوَانَ بْنِ يَحْيَى قَالَ: سَأَلَنِي أَبُو قُرَّةَ الْمُحَدَّثُ أَنْ أُدْخِلَهُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عَ فَاسْتَأْذَنَتْهُ فِي ذَلِكَ فَأَذِنَ لِي فَدَخَلَ عَلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَالْأَحْكَامِ حَتَّى بَلَغَ سُؤَالَهُ التَّوْحِيدَ فَقَالَ أَبُو قُرَّةَ إِنَّا رُوِينَا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَسَمَّ الرُّؤْيَةَ وَالْكَلَامَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَفَسَمَّ لِمُوسَى عَ الْكَلَامَ وَ لِمُحَمَّدٍ صَ الرُّؤْيَةَ فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَ فَمَنْ الْمُبَلِّغُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الثَّقَلَيْنِ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ - لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ (١) وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (٢) وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (٣) أ لَيْسَ مُحَمَّدًا صَ قَالَ بَلَى قَالَ فَكَيْفَ يَجِيءُ رَجُلٌ إِلَى الْخَلْقِ جَمِيعًا فَيُخْبِرُهُمْ أَنَّهُ جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ أَنَّهُ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ بِأَمْرِ اللَّهِ وَ يَقُولُ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ - وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا رَأَيْتُهُ بِعَيْنِي وَ أَحْطَتْ بِهِ عِلْمًا وَ هُوَ عَلَى صُورَةِ الْبَشَرِ أ مَا تَسْتَيْحُونَ مَا قَدَرْتِ الزَّنَادِقَةُ أَنْ تَرْمِيَهُ بِهَذَا أَنْ يَكُونَ يَأْتِي عَنِ اللَّهِ بِشَيْءٍ ثُمَّ يَأْتِي بِخِلَافِهِ مِنْ وَجْهِ آخَرَ (٤) قَالَ أَبُو قُرَّةَ فَإِنَّهُ يَقُولُ - وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزَلَهُ أُخْرَى (٥) فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَ إِنَّ بَعِيدَ هَذِهِ الْآيَةِ مَا يَدُلُّ عَلَى مَا رَأَى حَيْثُ قَالَ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى يَقُولُ مَا كَذَبَ فُؤَادُ مُحَمَّدٍ صَ مَا رَأَتْ عَيْنَاهُ ثُمَّ أَخْبَرَ بِمَا رَأَى فَقَالَ - لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى فَآيَاتُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرُ اللَّهِ وَ قَدْ قَالَ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا فَإِذَا رَأَتْهُ الْأَبْصَارُ فَقَدْ أَحَاطَتْ بِهِ الْعِلْمُ (٦)

ص: ١٧٢

- ١- الأنعام: ١٠٣.
- ٢- طه: ١١٠.
- ٣- الشورى: ١١.
- ٤- قوله: «ما قدرت الزنادقه- الخ» استفهام تقرير، أى ألم تقدر الزنادقه أن ترميه بهذا القبيح، وقوله: «أن يكون يأتى- الخ» عطف بيان لهذا.
- ٥- النجم: ١٣.
- ٦- أى فقد أحاطت به الابصار علما فان التميز قد يأتى معرفه، و النسخ متفقه فى هذه العبارة حتى الكافى و البحار.

وَوَقَعَتِ الْمَعْرِفَةُ فَقَالَ أَبُو قُرَّةَ فَتَكَذَّبَ بِالرَّوَايَاتِ فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع إِذَا كَانَتِ الرَّوَايَاتُ مُخَالَفَةً لِلْقُرْآنِ كَذَبَتْ بِهَا (۱) وَ مَا أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ أَنَّهُ لَا يُحَاطُ بِهِ عِلْمٌ (۲) وَلَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ .

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی از احمد بن ادريس از محمد بن عبد الجبار از صفوان بن يحيى که گفت ابو قره محدث از من خواهش کرد که او را بخدمت حضرت امام رضا (ع) برسانم و بر آن حضرت داخل گردانم من در این باب از حضرت اذن خواستم و مرا اذن داد بعد از آن ابو قره بخدمت آن حضرت رسید و او را از حلال و حرام و احکام خدا سؤال نمود تا آنکه سؤال او بتوحید و خداشناسی رسید ابو قره عرض کرد که روایت بما رسیده که خدا دیدن و سخن گفتن را در میانه دو پیغمبر قسمت فرموده پس قسمت موسی را سخن گفتن و قسمت محمد را دیدن قرار داده حضرت فرمود که پس کیست آنکه تبلیغ رسالت نموده از جانب خدا بسوی ثقلین از جن و انس که لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ آیا رساننده محمد نیست ابو قره عرض کرد که بلی حضرت فرمود که چگونه مردی می آید بسوی همه خلائق و ایشان را خبر میدهد که از جانب خدا آمده است باینکه ایشان را بسوی خدا دعوت میکند بفرموده خدا میگوید که لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ بعد از آن میگوید که من او را بچشم خود دیده ام و بذات او از روی دانش احاطه کرده ام و او بر صورت آدمی است آیا شرم نمیکنند که این نوع نسبتها پیغمبر و خدا میدهند زناده نتوانستند که آن حضرت را متهم کنند باینکه چنین باشد که از نزد خدا چیزی را بیاورد بعد از آن خلاف آن را بیاورد از راه دیگر چه از احوال آن حضرت بر هر که او را شناخته معلوم است که ساحت معرفتش بعبار این نوع اتهام آلوده نمیگردد و میتواند که کلام خبر نباشد بلکه استفهام باشد و معنی آن این باشد که آیا زندیقان نتوانستند که آن حضرت را متهم کنند تا آخر یعنی وجوه اتهام بسیار است چرا این وجه را که بطلانش ظاهر و هویدا است برگزیدند ابو قره عرض کرد که آن جناب می فرماید که و لقد راه اخری یعنی و هر آینه بحقیقت که دید پیغمبر او را یک بار دیگر حضرت امام رضا (ع) فرمود که بعد از این آیه چیزی هست که دلالت میکند بر آنکه چه دیده در آنجا که فرموده ما كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى یعنی دروغ نگفت دل آنچه را که دید حضرت فرمود که خدا می فرماید که دروغ دل محمد آن چیزی را که چشمهای آن حضرت دید و این آیه در قرآن مجید پیش از آیه اولیست نه بعکس چنان که در این حدیث است و وجه آن اینست که یا راوی اشتباه کرده یا کاتب غلط نوشته یا در قرآن اهل بیت علیهم السلام چنین است و حضرت فرمود که خدا بعد از آن بآنچه پیغمبر دیده خبر داده و فرموده که لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى یعنی هر آینه بحقیقت که دید محمد (ص) از نشانههای پروردگار خویش نشانه بزرگتر یا از نشانههای بزرگترین او را از حیثیت دلالت بر کمال قدرت حضرت عزت مانند دیدن جبرئیل بصورت اصلی و غیر آن که در تفاسیر مذکور است و حضرت فرمود که پس آیات و نشانههای خدا غیر خدا است چه مضاف و مضاف الیه غیر یک دیگراند و حال آنکه خدا فرموده که وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا یعنی و احاطه نمیتوانند نمود بذات خدا از روی علم و دانش پس هر گاه چشمها او را ببیند و احاطه نموده از روی علم و معرفت خدا واقع شود ابو قره عرض کرد که پس روایتها را تکذیب میکنی و آنها را بدروغ نسبت میدهی حضرت فرمود که هر گاه روایات با قرآن مخالفت داشته باشد آنها را تکذیب میکنم با آنچه مسلمانان بر آن اجماع کرده اند که احاطه نمیشود باو از روی علم و چشمها او را در نیابند و هیچ چیز مانند او نیست.

-
- ١- أى كذبت بها بالمعنى الذى تزعمونه، وإلا- فأحاديث الرؤيه و اللقاء و النظر كالأيات كثيره متواتره كما أشار الى كثرتها المصنّف فى هذا الباب، فتؤول الى المعنى الصحيح اللائق بجناب قدسه تعالى.
  - ٢- هكذا فى النسخ و الظاهر أنه اشتباه من النسخ، و الصواب «لا يحاط بعلم».

۱۰- أَبِي رَحْمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ قَالَ إِحْاطَهُ الْوَهْمُ أَلَا تَرَى إِلَى قَوْلِهِ - قَدْ جَاءَكُمْ بِصَائِرٍ مِنْ رَبِّكُمْ (۱) لَيْسَ يَعْنِي بَصَرَ الْعُيُونِ - فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ لَيْسَ يَعْنِي مِنَ الْبَصْرِ بَعَيْنِهِ - وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا لَمْ يَعْنِ عَمَى الْعُيُونِ إِنَّمَا عَنَى إِحْاطَةَ الْوَهْمِ كَمَا يُقَالُ فُلَانٌ بَصِيرٌ بِالشُّعْرِ وَ فُلَانٌ بَصِيرٌ بِالْفِقْهِ وَ فُلَانٌ بَصِيرٌ بِالْأَشْيَاءِ اللَّهُ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُرَى بِالْعَيْنِ (۲).

ترجمه:

پدرم رحمه الله، گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطاری از احمد بن محمد بن عیسی از ابن ابی نجران از عبد الله بن سنان از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ فرمود که وهم و خیال او را احاطه نمیکنند آیا نظر نمیکنی بسوی فرموده آن جناب قَدْ جَاءَكُمْ بِصَائِرٍ مِنْ رَبِّكُمْ یعنی بحقیقت که آمد شما را بینایها و آنچه موجب بینائی و دانش شماست از نشانههای روشن و دلائل ظاهره از جانب پروردگار که مقصود خدا دیدن بچشمها نیست چه بصیرت و بینائی از برای نفس ناطقه چون بصر و چشم است از برای بدن پس آنکه گفته که وضوح دلائل بر وجهی است که گویا قوه باصره آن را میتواند دید درست ندیده فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ یعنی پس هر که بینا شود پس از برای خود او است یعنی منفعت بینائی بخودش عائد گردد و حضرت فرمود که مقصود خدا دیدن بچشم خویش نیست وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا یعنی و هر که نابینا شود پس بر نفس اوست یعنی ضرر و وبال نابینائی بر آنست و نیز حضرت فرمود که مقصود خدا کوری چشمها نیست بلکه نابینائی در مقابل بینائی است که از برای نفس است و فرمود جز این نیست که مقصود خدا از آیه اینست که وهم و خیال باو احاطه نمیکند چنان که میگویند که فلانی بینا است بشعر و فلانی بینا است بفقهِ و فلانی بینا است بدرمها و فلانی بینا است بجامها چه معلوم است که مراد این نیست که ایشان شعر و فقه و درم و جامه را می بینند بلکه مقصود اینست که در اینها مهارت دارند و احوال اینها را خوب میدانند و در آن صاحبان سر رشته اند و خدا از آن بزرگتر است که بچشم سر دیده شود و مقصود حضرت اینست که مرئی نشدن خدا امری است بدیهی که احتیاج بیان ندارد و رد آن کس که خلاف آن را گمان کرده ضروری نیست و اما ادراک آن جناب بوهم و خیال گاهست که از برای عوام محل شبهه شود و احتمال دارد که مراد این باشد که هر گاه ادراک آن جناب بعقل میسر نشود بچشم سر بطریق اولی میسر نخواهد شد.

ص: ۱۷۴

۱- الأنعام: ۱۰۴ و الآیه بعد آیه «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ»

۲- أی الله أعظم من أن یری بالبعین بالبدیهه فلا- حاجه الی نفی ادراک العیون عنه، بل المنفی ادراک الاوهام الی نفی ادراک المعانی.

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هَيْشَمِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هَلْ يُوصَفُ فَقَالَ أَمَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قُلْتُ بَلَى قَالَ أَمَا تَقْرَأُ قَوْلَهُ عَزَّ وَجَلَّ - لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ قُلْتُ بَلَى قَالَ فَتَعْرِفُونَ الْأَبْصَارَ قُلْتُ بَلَى قَالَ وَ مَا هِيَ قُلْتُ أَبْصَارُ الْعُيُونِ - فَقَالَ إِنَّ أَوْهَامَ الْقُلُوبِ أَكْثَرُ مِنْ أَبْصَارِ الْعُيُونِ (۱) فَهُوَ لَا تُدْرِكُهُ الْأَوْهَامُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَوْهَامَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد از ابو هاشم جعفری از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از خدای عز و جل که آیا وصف می شود یعنی روا باشد که او را وصف کنند و نشان دهند فرمود که آیا نمیتوانی که قرآن را بخوانی یا آن را نمیخوانی عرض کردم بلی میتوانم یا میخوانم فرمود آیا فرموده خدای عز و جل را که لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ نمیخوانی عرض کردم بلی میخوانم فرمود که ابصار را می شناسید و میدانید که معنی آن چیست عرض کردم بلی می شناسم فرمود که ابصار چیست عرض کردم که ابصار عبارت از چشمها است فرمود که وهمها و خیالها که در دلها سر میزند از دیدن چشمها بزرگتر و بیشتر است و آن جناب چنانست که خیالها او را در نیابند و او خیالها را دریابد و همه را بداند.

ص: ۱۷۵

۱- فی نسخه (ب) و (و) و (د) «اکبر من ابصار العیون».

۱۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ أَبِي هَاشِمِ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرِ بْنِ الرِّضَاءِ - لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ فَقَالَ يَا أَبَا هَاشِمٍ أَوْهَامُ الْقُلُوبِ أَدْقُ مِنْ أَبْصَارِ الْعُيُونِ أَنْتَ قَدْ تُدْرِكُ بَوَهْمِكَ السَّنَدَ وَ الْهِنْدَ وَ الْبُلْدَانَ الَّتِي لَمْ تَدْخُلْهَا وَ لَا تُدْرِكُهَا بِبَصَرِكَ فَأَوْهَامُ الْقُلُوبِ لَا تُدْرِكُهَا فَكَيْفَ أَبْصَارُ الْعُيُونِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از آنکه او را ذکر کرده از محمد بن عیسی از داود بن قاسم یعنی ابو هاشم جعفری که گفت به ابو جعفر پسر حضرت امام رضا یعنی امام محمد تقی علیهما السلام عرض کردم که لا تُدْرِكُهَا الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ فرمود که ای ابو هاشم خیالها که در دل سر میزند از دیدن چشمها باریکتر و وسیعتر است و گاه باشد که تو بخیال خود سند و هند و شهرهائی را که در آنها داخل نشده درک میکنی و نمیتوانی که بچشمت آنها را دریابی و خیالات که در دل سر میزند نمیتواند که خدا را دریابد پس حال چشمها چگونه باشد.

۱۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ (۱)

ص: ۱۷۶

۱- الحسن و الحسين ابنا سعيد بن حماد الأهوازی كانا من أصحاب الرضا و الجواد علیهما السلام، موثقان عند الاصحاب، و كثيرا ما يذكر أحدهما مكان الآخر فی اسناد الأحادیث و لا بأس به لما قال الشيخ رحمه الله فی الفهرست: الحسن بن سعيد بن حماد بن سعيد بن مهران الأهوازی من موالی علی بن الحسين علیهما السلام أخو الحسين بن سعيد ثقة، روى جميع ما صنفه اخوه عن جميع شیوخه، و زاد علیه بروایته عن زرعه عن سماعة فانه يختص به الحسن، و الحسين انما یرویه عن اخیه عن زرعه، و الباقي هما متساویان فیہ و سند کر کتب اخیه إذا ذکرناه، و الطریق الی روايتهما واحد- انتهى.

عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخَزَّازِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَا دَخَلْنَا عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَاعِ فَحَكَيْنَا لَهُ مَا رَوَى أَنْ مُحَمَّدًا ص رَأَى رَبَّهُ فِي هَيْئَةِ الشَّابِّ الْمُوفِيِّ فِي سِنِّ أَوْلَادِهِ ثَلَاثِينَ سِنِينَ رَجُلَاهُ فِي خُضْرِهِ (١) وَقُلْتُ إِنَّ هِشَامَ بْنَ سَالِمٍ وَ صَاحِبَ الطَّاقِ وَ الْمِثْمَى يَقُولُونَ - إِنَّهُ أَجُوفٌ إِلَى الشَّرِّهِ وَ الْبَاقِي صَ مَدَّ فَخَرَّ سَاجِدًا ثُمَّ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا عَرَفُوكَ وَ لَا وَحَدُوكَ فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ وَصَفُوكَ سُبْحَانَكَ لَوْ عَرَفُوكَ لَوْصَفُوكَ بِمَا وَصَفْتَ بِهِ نَفْسَكَ سُبْحَانَكَ كَيْفَ طَاوَعْتَهُمْ أَنْفُسَهُمْ أَنْ شَبَّهُوكَ بِغَيْرِكَ إِلَهِي لَا أَصْفُكَ إِلَّا بِمَا وَصَفْتَ بِهِ نَفْسَكَ وَ لَا أَشْبِهُكَ بِخَلْقِكَ أَنْتَ أَهْلٌ لِكُلِّ خَيْرٍ فَلَا تَجْعَلْنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ثُمَّ التَفَتَ إِلَيْنَا فَقَالَ مَا تَوَهَّمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَوَهَّمُوا اللَّهَ غَيْرَهُ ثُمَّ قَالَ نَحْنُ آلُ مُحَمَّدٍ النَّمَطُ الْأَوْسَطُ (٢) الَّذِي لَا يُدْرِكُنَا الْعَالِي وَ لَا يَسْبِقُنَا التَّالِي يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص حِينَ نَظَرَ إِلَى عَظَمَةِ رَبِّهِ كَمَا كَانَ فِي هَيْئَةِ الشَّابِّ الْمُوفِيِّ وَ سِنِّ أَوْلَادِهِ ثَلَاثِينَ سِنِينَ يَا مُحَمَّدُ عَظَمَ رَبِّي وَ حَمَلٌ أَنْ يَكُونَ فِي صَفِّهِ الْمَخْلُوقِينَ قَالَ قُلْتُ جَعَلْتُ فَمَدَّكَ مَنْ كَانَتْ رَجُلَاهُ فِي خُضْرِهِ قَالَ ذَاكَ مُحَمَّدٌ ص كَانَ إِذَا نَظَرَ إِلَى رَبِّهِ بِقَلْبِهِ جَعَلَهُ فِي نُورٍ مِثْلِ نُورِ الْحُجُبِ حَتَّى يَسْتَبِينَ لَهُ مَا فِي الْحُجُبِ إِنَّ نُورَ اللَّهِ مِنْهُ أَخْضَرَ مَا أَخْضَرَ وَ مِنْهُ أَحْمَرٌ مَا أَحْمَرَ وَ مِنْهُ أَيْضٌ مَا أَيْضٌ وَ مِنْهُ غَيْرُ ذَلِكَ (٣)

ص: ١٧٧

١- قد مر تفسير الموفق في الحديث الأول من الباب السادس.

٢- في أكثر النسخ النمط الوسطى بمعنى الطريقة صح تأنيثه باعتبارها، و يأتي بمعان أخر.

٣- النور تجلّى الشىء و ظهوره فكل موجود إذا تجلّى لموجود كان هذا فى نور الموجود المتجلّى و عارفا به بقدر نورانيه نفسه و ذاك مستبيناً له، و كلما كان النورانيه أشدّ كان التجلّى أكثر، فالعرفان أتم، فالنبي صلّى الله عليه و آله تجلّى له كل شىء و بكماله لانه أشدّ نوراً من كل شىء الا الله تعالى فانه تعالى تجلّى له على قدره لا على قدره لانه لا يتناهى فقال صلّى الله عليه و آله: «ما عرفناك حقّ معرفتك» و قال: «لا أثنى ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك» و وصف النور بهذه الالوان إشاره الى مراتب أنوار الأشياء التى كلها من نور الله تعالى. و النور التام فوق التمام هو نور الله و أضعف الأنوار نور عالمنا الجسماني الذى يكاد أن يكون ظلمه، و المتتبع الناظر فى مواضع ذكر النور فى الكتاب و السنه يظهر له احكامه، و فى الكافي باب النهى عن الصفه: «ان نور الله منه أخضر و منه أحمر و منه أبيض و منه غير ذلك» و فى حديث العرش فى الباب الخمسين من هذا الكتاب: «فمن ذلك النور نور أخضر اخضرت منه الخضره الخ-».

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی از حسین بن حسن از بکر بن صالح از حسین بن سعید از ابراهیم بن محمد خزاز و محمد بن حسین که گفتند بر ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) داخل شدیم و حکایت نمودیم از برایش آنچه را که روایت شده و مشبهه میگویند که محمد (ص) پروردگار خود را دید در هیئات و صورت جوان مستوی الخلقه خوش اندام یا کم سال که بحد کمال رسیده باشد یا لائق بهر چیز در سن پسران سی ساله که پایهایش در سبزی بود و عرض کردیم که هشام بن سالم و صاحب طاق و میثمی میگویند که آن جناب از پائین تا ناف میان تهی است و باقی مانده بدنش تو پر است که میان ندارد حضرت بر رود در افتاد و سجده نمود و گفت که پاک و منزه می شمارم ترا از نقص عیب تشبیه ترا نشناختند و ترا بیگانگی پرستش نکردند پس از این جهت تو را وصف نمودند و ترا پاک و منزه می شمارم اگر تو را می شناختند هر آینه تو را وصف میکردند بآنچه تو خود را بآن وصف فرموده پاک و منزه می شمارم تو را چگونه نفسهای ایشان ایشان را فرمان برداری نمود که تو را بغیر تو تشبیه کردند خدای من تو را وصف نمیکنم مگر بآنچه تو خود را بآن وصف فرموده و تو را بآفریدگانت تشبیه نمیکنم و توئی سزاوار هر خوبی پس مرا از گروه ستمکاران مگردان بعد از آن بجانب ما التفات نمود و فرمود که آنچه را توهم کنید از هر چه باشد و بخیال شما در آید خدا را غیر از آن توهم کنید پس فرمود که ما آل محمد گروهی هستیم بیک روش و میانه رو که آن کس که از حق در گذشته یا دست بالا را گرفته ما را در نیابند و آنکه در پهلو در آمده ما را سبقت نگیرد یا بسوی ما نشتابد حاصل معنی آنکه آنها که از حد در گذشته اند بسوی ما باز نمیگردند و آنان که تقصیر کرده اند بما ملحق نمیشوند بعد از آن فرمود که ای محمد بدرستی که رسول خدا (ص) در آن هنگام که بسوی عظمت پروردگارش نظر نمود در هیئات جوان مذکور و در سن پسران سی ساله بودای محمد پروردگارم از آن عظیم تر و جلالتش از این بیشتر است که در صفت آفریدگان باشد محمد میگوید که بآن حضرت عرض کردم که فدای تو گردم که بود آنکه پایهایش در سبزی بود فرمود که آن محمد است (ص) که عادتش این بود که چون بدیش بسوی پروردگارش می نگریست او را در نوری چون نور حجابها قرار میداد تا آنکه آنچه در آن حجابها است از برایش ظاهر شود بدرستی که نور خدا پاره از آن سبز است و پاره از آن سرخ و پاره از آن سفید و پاره غیر از اینها است ای محمد آنچه کتاب خدا و سنت رسول (ص) از برای آن شهادت دهد ما بآن قائلم و تفسیر این حدیث را فی الجمله در کتاب مرات الرائی ذکر کرده ام هر که خواهد بآن رجوع نماید.

۱۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلِينِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلِينِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَغَيْرِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَتَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَظِيمٌ رَفِيعٌ لَمَّا يَقْدِرُ الْعِبَادَ عَلَى صِفَتِهِ وَ لَا يَبْلُغُونَ كُنْهَ عَظَمَتِهِ- لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَ لَا يُوصَفُ بِكَيْفٍ وَ لَا أَيْنَ وَ لَا حَيْثُ (۱) فَكَيْفَ أَصَهُ بِكَيْفٍ وَ هُوَ الَّذِي كَيْفَ الْكَيْفَ حَتَّى صَارَ كَيْفًا فَعَرَفْتُ الْكَيْفَ بِمَا كَيْفَ لَنَا مِنَ الْكَيْفِ أَمْ كَيْفَ أَصَفُهُ بِأَيْنٍ وَ هُوَ الَّذِي أَيْنَ الْأَيْنِ حَتَّى صَارَ أَيْنًا فَعَرَفْتُ الْأَيْنَ بِمَا أَيْنَ لَنَا مِنَ الْأَيْنِ أَمْ كَيْفَ أَصَفُهُ بِحَيْثٍ وَ هُوَ الَّذِي حَيْثَ الْحَيْثُ حَتَّى صَارَ حَيْثًا فَعَرَفْتُ الْحَيْثُ بِمَا حَيْثَ لَنَا مِنَ الْحَيْثِ فَاللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى دَاخِلٌ فِي كُلِّ مَكَانٍ وَ خَارِجٌ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ- لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ- وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی از علی بن محمد از سهل بن زیاد و غیر او از محمد بن سلیمان از علی بن ابراهیم جعفری از عبد الله بن سنان از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت فرمود که خدا بزرگ و بلند مرتبه ایست که بندگان قدرت بر این ندارند که او را وصف کنند و بکنه عظمتش نرسند لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ و بچون و کجا و اینجا و آنجا یا کی او را وصف نتوان کرد که کسی بگوید که آن جناب چونست یا در کجا میباشد یا در مکان مخصوصی است یا در چه زمان بوده و چگونه او را بچون وصف کنم و حال آنکه او همانست که حقیقت چون را موجود فرموده تا آنکه چون چون شده پس چون را بآن چون که از برای ما چون نموده شناختم یا چگونه او را بکجا وصف نمایم و حال آنکه او همانست که حقیقت کجا را وجود داده تا آنکه کجا کجا شده پس کجا بآن کجا که از برای ما کجا نموده شناختم یا چگونه او را بحیثیت وصف کنم و حال آنکه او همانست که حقیقت حیثیت را بوجود آورده تا آنکه حیثیت حیثیت شده پس حیثیت را بآن حیثیت که برای ما حیثیت نموده شناختم پس خدای تبارک و تعالی در هر مکانی داخل و از هر چیزی بیرونست لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ نیست خدائی مگر او که برتر است از حد و هم یا متعالی است از امثال و اشباه و او است رسنده بدقائق اشیاء که باسرار همه خلایق آگاهست و دانا است بتدبیر و مصلحت ایشان و همه کردار و گفتار ایشان را میدانند.

ص: ۱۷۹

۱- المراد به الزمان علی ما قیل: إنّه یأتی له قلیلاً، أو المراد به اختلاف الجهات و الحیثیات فی ذات الشیء الموجب للتکثر.

۱۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ وَ الْفَضْلِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع جُعِلَتْ فِدَاكَ الْغُشِيَّةُ الَّتِي كَانَتْ تُصِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ص إِذَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَقَالَ ذَاكَ إِذَا لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ أَحَدٌ إِذَا تَجَلَّى اللَّهُ لَهُ قَالَ ثُمَّ قَالَ تِلْكَ النَّبُوَّةُ يَا زُرَّارَةَ وَ أَقْبَلَ بِتَخَشُّعٍ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رحمه الله، گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله، از ابراهیم بن هاشم از ابن ابی نجران از محمد بن سنان از ابراهیم و فضل پسران محمد اشعری از عبید بن زراره از پدرش که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که فدای تو کردم غشیه و بیهوشی که برسول خدا (ص) میرسید چون وحی بر او نازل میشد چه بود راوی میگوید که حضرت فرمود که آن در وقتی بود که در میان او و خدا کسی نبود و آن در وقتی بود که خدای از برایش متجلی و ظاهر میشد راوی میگوید که بعد از آن فرمود که آن پیغمبر است ای زراره و شروع فرمود که فروتنی مینمود.

ص: ۱۸۰

۱- یحتمل أن يكون «أقبل» فعل ماضٍ من الاقبال و ضميره يرجع الى الامام عليه السلام أي و أقبل عليه السلام إلى الله تعالى حين التكلم بهذا الكلام بحاله التخشع و الخضوع، و فی نسخه (د) و (ب) و (و) «یتخشع» علی صیغه المضارع، و یحتمل أن يكون فعل أمر من القبول خطابا لزراره أي و اقبل ما قلت لك بقلبك بتخشع و خضوع، الا- أنه لا- یناسب نسخه «یتخشع»، و فی نسخه (ج) و حاشیه نسخه (و) «و قال یتخشع» أي و قال زراره: یتخشع الامام علیه السلام حين التكلم بهذا الكلام.

۱۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُرَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ص رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَعْنِي بِقَلْبِهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از ابن ابی عمیر از مرآزم از حضرت صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود رسول خدا (ص) پروردگار خودش عز و جل را بدل خویش دید

۱۷- وَ تَصْدِيقُ ذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ ع هَلْ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ص رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ نَعَمْ بِقَلْبِهِ رَأَهُ أَمَا سَمِعْتَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ- مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى أَيْ لَمْ يَرَهُ بِالْبَصَرِ وَ لَكِنْ رَأَهُ بِالْفُؤَادِ.

ترجمه:

و تصدیق این آن چیزی است که حدیث کرد ما را بآن محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفا را از محمد بن حسین بن ابی الخطاب از محمد بن فضیل که گفت بحضرت کاظم (ع) عرض کردم که آیات رسول خدا (ص) پروردگار خودش عز و جل را دید فرمود آری او را بدلش دید آیا نشنیده ای که خدای عز و جل میفرماید که ما کذب الفؤاد ما رأى بان معنی که گذشت و حضرت فرمود که او را بدیده ندید و لیکن او را بدل دید.

ص: ۱۸۱

۱۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنِ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ أَوْ غَيْرِهِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (۱) قَالَ رَأَى جِبْرِئِيلَ عَلَى سَاقِهِ الدَّرُّ مِثْلَ الْقَطْرِ عَلَى الْبُقْلِ لَهُ سِتْمَائِهِ جَنَاحٌ قَدْ مَلَأَ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از قاسم بن محمد اصفهانی از سلیمان بن داود منقری از حفص بن غیاث یا غیر او که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى که ترجمه آن در باب هشتم از این کتاب گذشت و در باب سی و ششم نیز مذکور می شود و حضرت فرمود که جبرئیل (ع) را و بر ساق پایش مروارید بود مانند قطره های باران که بر تره باشد و او را ششصد بال بود که ما بین آسمان تا زمین را پر کرده بود

۱۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الصُّوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى الرَّوْيَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَظِيمِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي مَحْمُودٍ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرَّضَاعِ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ (۲) يَعْنِي مُشْرِفَةٌ تَنْتَظِرُ ثَوَابَ رَبِّهَا.

ص: ۱۸۲

۱- النجم: ۱۸.

۲- القیامه: ۲۳.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن هرون صوفی گفت که حدیث کرد ما را عبید الله بن موسی رؤیانی گفت که حدیث کرد ما را عبد العظیم بن عبد الله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السلام از ابراهیم بن ابی محمود که گفت حضرت علی بن موسی الرضا (ع) در شرح قول خدای عز و جل وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ که ترجمه اش اینست که روئی چند در آن روز تازه است بسوی پروردگار خود نگرانست فرمود که یعنی آن رویها تابان و درخشانست و ثواب پروردگار خود را می نگرد یا انتظار آن دارد.

حدیث ۲۰

۲۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هَلْ يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ نَعَمْ وَفَدَّرَ رَأُوهُ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَقُلْتُ مَتَى قَالَ حِينَ قَالَ لَهُمْ - أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ثُمَّ سَكَتَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَيَرُونَهُ فِي الدُّنْيَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَلَسْتَ تَرَاهُ فِي وَفْتِكَ هَذَا قَالَ أَبُو بَصِيرٍ فَقُلْتُ لَهُ جَعَلْتُ فِدَاكَ فَأَخْبَرْتُ بِهَذَا عَنْكَ فَقَالَ لَا فَإِنَّكَ إِذَا حَدَّثْتَ بِهِ فَأَنْكَرَهُ مُنْكَرٌ جَاهِلٌ بِمَعْنَى مَا تَقُولُهُ ثُمَّ قَدَّرَ أَنَّ ذَلِكَ تَشْبِيهُ كَفَرٍ (۱) وَ لَيْسَتْ الرَّؤْيَةُ بِالْقَلْبِ كَالرُّؤْيَةِ بِالْعَيْنِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُصِفُهُ الْمُشْبِهُونَ وَ الْمُلْحِدُونَ.

ص: ۱۸۳

۱- «کفر» فعل ماض جواب إذا.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران از حسین بن یزید نوفلی از علی بن ابی حمزه از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که مرا خبر ده از خدای عز و جل که آیا مؤمنان در روز قیامت او را می بینند فرمود آری و پیش از روز قیامت او را دیده اند عرض کردم در چه زمان فرمود در هنگامی که بایشان فرمود که أَكشْتُمْ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ یعنی آیا نیستیم پروردگار شما گفتند که آری تو پروردگار مائی پس حضرت ساعتی ساکت شدند بعد از آن فرمود که و مؤمنان در دنیا پیش از روز قیامت او را می بینند آیا تو چنان نیستی که در همین وقت او را بینی ابو بصیر میگوید که بآن حضرت عرض کردم که فدای تو گردم پس من باین از تو حدیث کنم فرمود نه زیرا که تو هر گاه باین حدیث کنی پس منکری که جاهل باشد بمعنی آنچه ما میگوئیم آن را انکار کند و بعد از آن تقدیر کند که این تشبیه و کفر است باعث این ناخوشی تو خواهی بود و دیدن بدل چون دیدن بچشم نیست خدا برتر است از آنچه فرقه مشبهه و ملحدان او را وصف می کنند.

حدیث ۲۱

۲۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرٍ الْهَمْدَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَاعِ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي الْحَدِيثِ الَّذِي يَزُورُهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ يَزُورُونَ رَبَّهُمْ مِنْ مَنَازِلِهِمْ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ يَا أَبَا الصَّلْتِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَضَّلَ نَبِيَّهُ مُحَمَّدًا ص عَلَىٰ جَمِيعِ خَلْقِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالْمَلَائِكَةِ وَجَعَلَ طَاعَتَهُ طَاعَتَهُ وَتَابَعَتَهُ مُتَابَعَتَهُ وَزِيَارَتَهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ زِيَارَتَهُ فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَقَالَ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ وَقَالَ النَّبِيُّ ص مَنْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي أَوْ بَعِيدَ مَوْتِي فَقَدْ زَارَ اللَّهَ دَرَجَةَ النَّبِيِّ ص فِي الْجَنَّةِ أَرْفَعُ الدَّرَجَاتِ فَمَنْ زَارَهُ إِلَى دَرَجَتِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْ مَنْزِلِهِ فَقَدْ زَارَ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَمَا مَعْنَى الْخَبَرِ الَّذِي رَوَوْهُ أَنَّ ثَوَابَ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ النَّظْرُ إِلَى وَجْهِ اللَّهِ فَقَالَ ع يَا أَبَا الصَّلْتِ مَنْ وَصَفَ اللَّهَ بِوَجْهِهِ كَالْوُجُوهِ فَقَدْ كَفَرَ وَ لَكِنْ وَجْهُ اللَّهِ أَنْبِيَاؤُهُ وَرُسُلُهُ وَحُجُجُهُ ص هُمُ الَّذِينَ بِهِمْ يُتَوَجَّهُ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى دِينِهِ وَ مَعْرِفَتِهِ وَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ مَنْ عَلَيَّهَا فَإِنَّ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ (۱)

ص: ۱۸۴

وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ (۱) فَالْتَّظُرْ إِلَى أَنْبِيَاءِ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَحُجَجِهِ ع فِي دَرَجَاتِهِمْ ثَوَابٌ عَظِيمٌ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ ص مَنْ أَبْغَضَ أَهْلَ بَيْتِي وَعَثَرْتِي لَمْ يَزِنِي وَلَمْ أَرَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقَالَ ع إِنَّ فِيكُمْ مَنْ لَمَّا يَرَانِي بَعِيدًا أَنْ يُفَارِقَنِي يَا أَبَا الصَّلْتِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمَّا يُوصَفُ بِمَكَانٍ وَلَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَالْأَوْهَامُ فَقَالَ قُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ أَهْمَا الْيَوْمَ مَخْلُوقَتَانِ فَقَالَ نَعَمْ وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَدْ دَخَلَ الْجَنَّةَ وَرَأَى النَّارَ لَمَّا عُرِجَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ قَوْمًا يَقُولُونَ إِنَّهُمَا الْيَوْمَ مُتَمَدَّرَتَانِ غَيْرُ مَخْلُوقَتَيْنِ فَقَالَ ع مَا أَوْلَيْكَ مِنَّا وَلَا نَحْنُ مِنْهُمْ مَنْ أَنْكَرَ خَلْقَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَقَدْ كَذَّبَ النَّبِيَّ ص وَكَذَّبَنَا وَلَمَّا مِنْ وَلَا يَتَّبِعُنَا عَلَى شَيْءٍ وَ يُخَلِّدُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ - هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ. يُطَوَّفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آ (۲) وَقَالَ النَّبِيُّ ص لَمَّا عُرِجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ أَخَذَ بِيَدِي جِبْرِئِيلُ فَأَدْخَلَنِي الْجَنَّةَ فَنَاوَلَنِي مِنْ رُطْبِهَا فَأَكَلْتُهُ فَتَحَوَّلَ ذَلِكَ نُطْفَةً فِي صُلْبِي فَلَمَّا أَهْبَطْتُ إِلَى الْأَرْضِ وَقَعْتُ خَدِيدَجَه فَحَمَلْتُ بِفَاطِمَةَ ع فَفَاطِمَةُ حَوْرَاءُ إِنْسِيَّةٌ وَكَلَّمَا اشْتَقْتُ إِلَى رَائِحَةِ الْجَنَّةِ شَمِمْتُ رَائِحَةَ ابْنَتِي فَاطِمَةَ ع.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش ابراهیم بن هاشم از عبد السلام بن صالح هروی که گفت بحضرت علی بن موسی الرضا (ع) عرض کردم که یا ابن رسول الله چه میفرمائی در حدیثی که اهل حدیث آن را روایت میکنند که مؤمنان در بهشت در منزلهای خود پروردگار خود را زیارت میکنند حضرت (ع) فرمود که ای ابو الصلت بدرستی که خدای تبارک و تعالی پیغمبرش محمد (ص) را زیادتی داد بر همه آفریدگانش از پیغمبران و فرشتگان و طاعت او را اطاعت خود و متابعت او را متابعت خود و زیارت او را در دنیا و آخرت زیارت خود قرار داد پس آن جناب عز و جل فرمود که مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ یعنی هر که رسول و فرستاده خدا را که محمد است فرمان برد پس بحقیقت که خدا را فرمان برده و فرموده که إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ یعنی بدرستی که آنان که با تو بیعت میکنند جز این نیست که با خدا بیعت میکنند دست خدا در بالای دستهای ایشان است و پیغمبر (ص) فرمود که هر که مرا زیارت کند در حیوه من یا بعد از وفات من بحقیقت که خدای تعالی را زیارت کرده و درجه پیغمبر (ص) در بهشت از همه درجها بلندتر است پس هر که او را زیارت کند در بهشت و از منزل خود بسوی درجه آن حضرت رود بحقیقت که خدا تبارک و تعالی را زیارت کرده ابو الصلت میگوید که بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله معنی خبری که روایت کرده اند که ثواب لا اله الا الله نظر کردن بوجه خدا است چیست حضرت (ع) فرمود که ای ابو الصلت هر که خدا را وصف کند بوجه و روئی چون رویها بحقیقت که کافر شده و لیکن وجه خدا پیغمبران و رسولان و حجتهای اویند صلوات الله علیهم و ایشان آنانند که بایشان بسوی خدا و بسوی دین و معرفتش توجه می شود و خدای عز و جل فرموده است که كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ یعنی هر که بر روی زمین است نیست خواهد شد و باقی میماند وجه پروردگار تو و آن جناب عز و جل فرموده است که كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ که ترجمه آن و وجوهی که در آن متصور است در باب خود مذکور خواهد شد و ظاهر این حدیث چون ظاهر آیه آنست که ضمیر وجهه بخدا برگردد و حضرت (ع) فرمود. پس نظر کردن بسوی پیغمبران و رسولان و حجتهای خدا در درجهای ایشان در روز قیامت ثواب عظیمی است از برای مؤمنان و بتحقیق که پیغمبر (ص) فرمود که هر که خاندان من و عترت مرا دشمن دارد در روز قیامت مرا نبیند و من او را نبینم و آن حضرت (ع) فرمود که در میان شما کسی هست که بعد از آنکه از من مفارقت کند مرا نبیند ای ابو الصلت بدرستی که

خدای تبارک و تعالی وصف نمیشود بمکانی و بدیدها و خیالها دریافته نمیشود ابو الصلت میگوید که بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله مرا خبر ده از بهشت و دوزخ که آیا آنها امروز آفریده شده اند فرمود آری و بدرستی که رسول خدا (ص) داخل بهشت شد و دوزخ را دید در هنگامی که او را بسوی آسمان بالا بردند ابو الصلت میگوید که عرض کردم که گروهی میگویند که آنها امروز مقدرند و غیر مخلوقند که هنوز آفریده نشده اند حضرت (ع) فرمود که آن گروه از ما نیستند و ما از ایشان نیستیم هر که آفریدن بهشت و دوزخ را انکار کند بحقیقت که پیغمبر (ص) را بدروغ نسبت داده و ما را تکذیب کرده و از ولایت ما بر هیچ نیست و در آتش دوزخ مخلد و جاوید باشد خدای عز و جل فرموده که هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آنِ يَعْنِي اَيْنَكَ اَنْ دوزخی است که تکذیب میکردند بآن گناهکاران و آن را باور نمیداشتند میگردند میان دوزخ و میان آب گروهی که گرمی آن بغایت رسیده و پیغمبر (ص) فرموده که چون مرا بسوی آسمان بالا بردند جبرئیل دستم را گرفت و مرا داخل بهشت گردانید و قدری و از خرماي تر آن را بمن داد و من آن را خوردم پس آن نطفه شد در صلب من و چون بسوی زمین فرود آمدم با خدیجه مجامعت کردم و بفاطمه حامله شد پس فاطمه حور سرشتی است آدمی زاد و در هر زمان که ببوی بهشت مشتاق شوم بوی دخترم فاطمه را ببویم.

ص: ۱۸۵

۱- القصص: ۸۸.

۲- الرحمن: ۴۴.

٢٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ أَبِي الصَّالِحِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبَّتْ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (١) قَالَ يَقُولُ سُبْحَانَكَ تُبَّتْ إِلَيْكَ مِنْ أَنْ أَسْأَلَكَ الرُّؤْيَا وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّكَ لَا تُرَى. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ مُصَنِّفُ هَذَا الْكِتَابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّ مُوسَى عَ عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ الرُّؤْيَا وَ إِنَّمَا سَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَرِيهِ يَنْظُرُ إِلَيْهِ عَنْ قَوْمِهِ حِينَ أَلْحَا عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ فَسَأَلَ مُوسَى رَبَّهُ ذَلِكَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَسْتَأْذِنَهُ فَقَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَ لَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فِي حَالٍ تَزَلُّزُهُ فَسَوْفَ تَرَانِي وَ مَعْنَاهُ أَنَّكَ لَا تَرَانِي أَبَدًا لِأَنَّ الْجَبَلَ لَا يَكُونُ سَاكِنًا مُتَحَرِّكًا فِي حَالٍ أَبَدًا وَ هَذَا مِثْلُ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلْبَسَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ (٢) وَ مَعْنَاهُ أَنَّهُمْ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ أَبَدًا كَمَا لَا يَلْبَسُ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ أَبَدًا - فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ أَيْ ظَهَرَ لِلْجَبَلِ بِأَيْهِ مِنْ آيَاتِهِ وَ تِلْكَ الْآيَةُ نُورٌ مِنَ الْأَنْوَارِ الَّتِي خَلَقَهَا أَلْقَى مِنْهَا عَلَى ذَلِكَ الْجَبَلِ - جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَبَعًا مِنْ هَوْلٍ تَزَلُّزِ ذَلِكَ الْجَبَلِ عَلَى عَظْمِهِ وَ كِبَرِهِ - (٣)

ص: ١٨٦

١- الأعراف: ١٤٣.

٢- الأعراف: ٤٠.

٣- في نسخه (و) و (ج) «تدكدكه و تدكدك ذلك الجبل» مكان «تزلزله و تزلزل ذلك الجبل» في الموضعين.

فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ أَى رَجَعْتُ إِلَى مَعْرِفَتِي بِكَ عَادِلًا عَمَّا حَمَلَنِي عَلَيْهِ قَوْمِي مِنْ سِئَالِكَ الرَّؤْيِيهِ وَ لَمْ تَكُنْ هَذِهِ التَّوْبَةُ مِنْ ذَنْبٍ لِأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَا يَذْنُبُونَ ذَنْبًا صَغِيرًا وَ لَا كَبِيرًا وَ لَمْ يَكُنِ الْاسْتِئْذَانُ قَبْلَ السُّؤَالِ بَوَاجِبٍ عَلَيْهِ لَكِنَّهُ كَانَ أَدْبًا يَسْتَعْمَلُهُ وَ يَأْخُذُ بِهِ نَفْسُهُ مَتَى أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ عَلَى أَنَّهُ قَدْ رَوَى قَوْمٌ أَنَّهُ قَدْ اسْتَأْذَنَ فِي ذَلِكَ فَأَذِنَ لَهُ لِيَعْلَمَ قَوْمَهُ بِذَلِكَ أَنَّ الرَّؤْيِيَةَ لَا تَجُوزُ عَلَى اللَّهِ عِزُّ وَ جَلُّ وَ قَوْلُهُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ وَ سَأَلُوهُ أَنْ يَسْأَلَ رَبَّهُ أَنْ يَرِيَهُ يَنْظُرَ إِلَيْهِ بِأَنَّكَ لَا تَرَى.

وَ الْأَخْبَارُ الَّتِي رُوِيَتْ فِي هَذَا الْمَعْنَى وَ أَخْرَجَهَا مَشَايخُنَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فِي مَصْنَفَاتِهِمْ عِنْدِي صَحِيحَةً وَ إِنَّمَا تَرَكْتُ إِيرَادَهَا فِي هَذَا الْبَابِ خَشِيهِ أَنْ يَقْرَأَهَا جَاهِلٌ بِمَعَانِيهَا فَيَكْذِبُ بِهَا فَيَكْفُرُ بِاللَّهِ عِزُّ وَ جَلُّ وَ هُوَ لَا يَعْلَمُ.

وَ الْأَخْبَارُ الَّتِي ذَكَرَهَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى فِي نَوَادِرِهِ وَ الَّتِي أَوْرَدَهَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى فِي جَامِعِهِ فِي مَعْنَى الرَّؤْيِيهِ صَحِيحَةٌ لَا- يَرُدُّهَا إِلَّا- مَكْذُوبٌ بِالْحَقِّ أَوْ جَاهِلٌ بِهِ وَ أَلْفَاظُهَا أَلْفَاظُ الْقُرْآنِ وَ لِكُلِّ خَبْرٍ مِنْهَا مَعْنَى يَنْفَى التَّشْبِيهِ وَ التَّعْطِيلِ وَ يَثْبُتُ التَّوْحِيدَ وَ قَدْ أَمَرْنَا الْأَثْمَةَ صَ أَنْ لَا نَكْلِمَ النَّاسَ إِلَّا عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ.

وَ مَعْنَى الرَّؤْيِيهِ الْوَارِدَةُ فِي الْأَخْبَارِ الْعِلْمَ وَ ذَلِكَ أَنَّ الدُّنْيَا دَارُ شَكُوكٍ وَ ارْتِيَابٍ وَ خَطَرَاتٍ فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كُشِفَ لِلْعِبَادِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَ أُمُورِهِ فِي ثَوَابِهِ وَ عِقَابِهِ مَا يَزُولُ بِهِ الشُّكُوكُ وَ يَعْلَمُ حَقِيقَةَ قَدْرِهِ اللَّهُ عِزُّ وَ جَلُّ وَ تَصْدِيقَ ذَلِكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عِزُّ وَ جَلُّ- لَقَدْ كُنْتُ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصُرَكَ الْيَوْمَ حَدِيدًا (١)

ص: ١٨٧

١- ق: ٢٢.

فمعنى ما روى فى الحديث أنه عز و جل يرى أى يعلم علما يقينا كقوله عز و جل - أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ (١) و قوله أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ (٢) و قوله أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ (٣) و قوله أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (٤) و أشباه ذلك من رؤيه القلب و ليست من رؤيه العين و أما قول الله عز و جل فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ فَمَعْنَاهُ لَمَّا ظَهَرَ عِزُّهُ وَ جَلُّهُ لِلْجَبَلِ بِأَيْهِ مِنْ آيَاتِ الْآخِرَةِ الَّتِي يَكُونُ بِهَا الْجِبَالُ سُرَابًا وَ الَّتِي يَنْسِفُ بِهَا الْجِبَالُ نَسْفًا تَدَكُّكَ الْجَبَلُ فَصَارَ تَرَابًا لِأَنَّهُ لَمْ يَطُقْ حَمْلَ تِلْكَ الْآيَةِ وَ قَدْ قِيلَ أَنَّهُ بَدَلَهُ مِنْ نُورِ الْعَرْشِ

ترجمه:

حديث کرد ما را محمد بن موسى بن متوکل «ره» گفت که حديث کرد ما را على بن حسين سعدآبادى از احمد بن ابى عبد الله برقى از پدرش محمد بن خالد از احمد بن نصر از محمد بن مروان از محمد بن سائب از ابو صالح از عبد الله بن عباس که در تفسير قول خداى عز و جل فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ که ترجمه اش اينست که پس چون موسى بهوش باز آمد گفت که پاک و منزه ميشمارم تو را توبه کردم و باز گشتم بسوى تو و من اول مؤمنانم گفت که ميگويد پاک و منزه ميشمارم تو را توبه کردم بسوى تو از آنکه ديدن را از تو سؤال کنم و من اول مؤمنانم باينکه تو ديده نميشوى.

ص: ۱۸۸

۱- الفرقان: ۴۵.

۲- البقره: ۲۵۸.

۳- البقره: ۲۴۳.

۴- الفيل: ۱.

مترجم گوید که مؤلف گفته که محمد بن علی بن الحسین مصنف این کتاب میگوید که موسی (ع) دانسته بود که خدای عز و جل دیدم بر او روا نباشد و جز این نیست که از جانب قومش از خدا سؤال نمود که خود را باو بنماید تا بسویش نظر کند در هنگامی که در این باب بر او الحاح و اصرار کردند پس موسی این را از پروردگارش سؤال نمود بی آنکه از آن جناب رخصت طلبد پس گفت که رَبِّ ارْنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَ لَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ يَعْنِي در حال خورد و مرد شدن و کوبیده شدن آن کوه فسوف ترانی و معنیش آنست که تو هرگز مرا نبینی زیرا که کوه هرگز در یک حال هم ساکن نمیشد و هم متحرک و این مثل قول آن جناب است که لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلْبِغَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ يَعْنِي و این مستکبران و گردن کشان در بهشت در نیایند تا وقتی که در آید شتر در سوزن سوزن و معنیش آنست که ایشان هرگز داخل بهشت نشوند چنان که شتر در چشمه سوزن هرگز داخل نمیشود و مراد اینست که چنان که این صورت هرگز وجود نگیرد ایشان نیز بیبهشت نروند و از اینجا است که شاعر گفته که آنچه بر من میرود گر بر شتر رفتی ز غم - بر زدندی کافران در جنت المأوى علم فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ يَعْنِي آن جناب ظاهر و آشکار شد از برای آن کوه بنشانه از نشانهای او و آن نشانه نوری بود از نورهایی که خدا آنها را آفریده که قدری از آنها را بر آن کوه انداخت فجعله و در قرآن جعله بدون فاء است ذَكَأَ وَ حَزَّ مُوسَى صَيْعِقًا يَعْنِي از هول و ترس پاره پاره شدن آن کوه با وجود عظمت و بزرگی آن فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ يَعْنِي بازگشتم بسوی معرفت و شناختم بتو در حالی که عدول کننده ام از آنچه قوم من مرا بر آن داشتند از سؤال کردن از تو دیدن را و این توبه از گناه نبود زیرا که پیغمبران گناه نمیکنند نه گناه کوچک و نه بزرگ و رخصت خواستن پیش از سؤال بر او واجب نبود لیکن آن ادبی بود که آن را استعمال مینمود و خود را بآن میگرفت در هر زمان که میخواست که از او سؤال کند با آنکه گروهی روایت کرده اند که موسی در این باب رخصت طلبید و خدا او را رخصت داد تا آنکه قومش باین دانا شوند که دیدن بر خدا روانیست و قول او که وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ میگوید و منم اول مؤمنانی از آن گروه که با او بودند و از او خواسته بودند که از پروردگارش سؤال کند که خود را باو بنماید تا بسویش نظر کند باینکه تو دیده نمیشوی و ترجمه آیه در حدیث بعد از این می آید و اخباری که در این معنی روایت شده و مشایخ ما رضی الله عنهم آنها را در مصنفات خویش اخراج نموده اند در نزد من صحیح است و جز این نیست که من ایراد آنها را در این باب ترک نمودم بجهت ترس آنکه کسی که جاهل بمعانی آنها است که معانی و مقصود از آنها را نمیداند آنها را بخواند و بآنها تکذیب کند و باور ندارد و بخدا کافر شود او نمیداند و اخباری که احمد بن محمد بن عیسی آنها را در نوادر خویش ذکر کرده و آنها که محمد بن احمد بن یحیی در جامع خود ایراد نموده در معنی دیدن خدا صحیح است که آنها را رد نمیکند مگر کسی که مکذب بحق یا جاهل بآن باشد و الفاظ آنها الفاظ قرآنست و هر خبری از آنها را معنی است که تشبیه و تعطیل را نفی میکند و توحید را ثابت میگرداند و ائمه علیهم السلام ما را امر فرموده اند که با مردم سخن نکنیم مگر بر اندازه عقلهای ایشان و معنی دیدنی که در اخبار وارد شده علم است و بیانش آنست که دنیا خانه شکها و در شک افتادن و اندیشهها است که در خاطر گذرد و چون روز قیامت شود از آیات خدا و امورش در ثواب و عقابش آنقدر از برای بندگان کشف و ظاهر شود که شکها بآن بر طرف شود و حقیقت قدرت خدای عز و جل معلوم گردد و تصدیق این در کتاب خدا لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ است یعنی هر آینه بتحقیق که بودی در دنیا در بیخبری از این روز پس برداشتیم از پیش دیده تو پوشش غفلت تو را پس دیده ات امروز بسبب کشف غطاء و رفع حجاب تیز است در دیدن آنچه نمیدیدی پس معنی آنچه در حدیث روایت شده که خدای عز و جل دیده می شود آنست که دانسته شود دانستن یقینی بجهت قول خدای عز و جل أَلَمْ تَر إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظَّلَّ يَعْنِي آیا ندیدی و نگرستی بسوی پروردگار خود یعنی دیدی و دانستی که چگونه کشیده و گسترانیده

سایه را و قول آن جناب أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ يَعْنِي آيَا نَدِيدِي بسوی آن کسی که با ابراهیم محاجه کرد و حجت آورد در باب پروردگارش و قول آن جناب أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ يَعْنِي آيَا نَدِيدِي و نظر نکردی بحال آن کسانی که بیرون رفتند از خانها و منزلهای خویش و حال آنکه ایشان چندین هزار کس بودند و قول آن جناب أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ يَعْنِي آيَا نَدِيدِي که چگونه کرد پروردگار تو با خداوندان پیل که ابرهه و لشکر اویند و امثال این آیات از دیدن دل و از دیدن چشم نیست و اما قول خدای عز و جل اِذَا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ مَعْنِي أَنَسْتِ که چون خدای عز و جل از برای آن کوه ظاهر شد نشانی از نشانهای آخرت که کوهها بآن سراب می شود و سراب بفتح سین روشنی است که چون آب مینماید و آب نیست و نشانهایی که کوهها را پراکنده میسازد پراکنده ساختنی یعنی آنها را چون ریگ روان میگرداند و پراکنده میسازد پس آن کوه ریزه ریزه شد و خاک گردید زیرا که آن طاقت برداشتن این نشان را نداشت و بعضی گفته اند که نور عرش از برایش ظاهر شد

۲۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمَنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثِ النَّخَعِيِّ الْقَاضِي قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا قَالَ سَأَخِ الْجَبَلُ فِي الْبَحْرِ فَهُوَ يَهُوِي حَتَّى السَّاعَةِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از قاسم بن محمد اصفهانی از سلیمان بن داود منقری از حفص بن غیاث نخعی قاضی که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا فرمود که آن کوه در دریا فرورفت پس آن فرو میرود تا این ساعت یا تا روز قیامت

۲۴- وَ تَضِيْدِيْقُ مَا ذَكَرْتُهُ مَا حَدَّثَنَا بِهِ تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ النَّبَسِيِّ ابْنِ أَبِي بِنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْجَهْمِ قَالَ: حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْمَأْمُونِ وَعِنْدَهُ الرِّضَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى ع فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَلَيْسَ مِنْ قَوْلِكَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعْصُومُونَ قَالَ بَلَى فَسَأَلَهُ عَنْ آيَاتِ مِنَ الْقُرْآنِ فَكَانَ فِيهَا سَأَلَهُ أَنْ قَالَ لَهُ فَمَا مَعْنَى قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي الْآيَةَ كَيْفَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ كَلِيمَ اللَّهِ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ ع لَا يَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ الرُّؤْيُ حَتَّى يَسْأَلَهُ هَذَا السُّؤَالَ - فَقَالَ الرِّضَا ع إِنَّ كَلِيمَ اللَّهِ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ ع عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَنْ أَنْ يُرَى بِالْأَبْصَارِ وَ لَكِنَّهُ لَمَّا كَلَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ قَرَّبَهُ نَجِيًّا رَجَعَ إِلَى قَوْمِهِ فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَلَّمَهُ وَ قَرَّبَهُ وَ نَاجَاهُ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَسْمَعَ كَلَامَهُ كَمَا سَمِعْتَ وَ كَانَ الْقَوْمُ سَبْعِمِائَةَ أَلْفٍ رَجُلٍ فَاخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعِينَ أَلْفًا ثُمَّ اخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعَةَ أَلْفٍ ثُمَّ اخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِ رَبِّهِ فَخَرَجَ بِهِمْ إِلَى طُورِ سَيْنَاءَ فَأَقَامَهُمْ فِي سَفْحِ الْجَبَلِ وَ صَبَّحَ مُوسَى ع إِلَى الطُّورِ وَ سَأَلَ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُكَلِّمَهُ وَ يُسَمِعَهُمْ كَلَامَهُ فَكَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَ سَمِعُوا كَلَامَهُ مِنْ فَوْقِ وَ أَسْفَلِ وَ يَمِينِ وَ شِمَالِ وَ وَرَاءَ وَ أَمَامَ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَخَذَتْهُ فِي الشَّجَرَةِ ثُمَّ جَعَلَهُ مُتَّبِعًا مِنْهَا حَتَّى سَمِعُوهُ مِنْ جَمِيعِ الْوُجُوهِ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ بِأَنَّ هَذَا الَّذِي سَمِعْنَاهُ كَلَامَ اللَّهِ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَلَمَّا قَالُوا هَذَا الْقَوْلَ الْعَظِيمَ وَ اسْتَكْبَرُوا وَ عَتَوْا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِمْ صَاعِقَةً فَأَخَذَتْهُمْ بِظُلْمِهِمْ فَمَاتُوا فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ مَا أَقُولُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَيْهِمْ وَ قَالُوا إِنَّكَ ذَهَبْتَ بِهِمْ فَفَتَلْتَهُمْ لِأَنَّكَ لَمْ تَكُنْ صَادِقًا فِيْمَا ادَّعَيْتَ مِنْ مُنَاجَاةِ اللَّهِ إِيَّاكَ فَأَخْيَاهُمُ اللَّهُ وَ بَعَثَهُمْ مَعَهُ - فَقَالُوا إِنَّكَ لَوْ سَأَلْتَ اللَّهَ أَنْ يُرِيكَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ لَأَجَابِيكَ وَ كُنْتُ تُخْبِرُنَا كَيْفَ هُوَ فَنَعْرِفُهُ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ فَقَالَ مُوسَى ع يَا قَوْمِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُرَى بِالْأَبْصَارِ وَ لَمَّا كَيْفِيَّتِهِ لَهُ وَ إِنَّمَا يَعْرِفُ بِآيَاتِهِ وَ يَعْلَمُ بِأَعْلَامِهِ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَسْأَلَهُ فَقَالَ مُوسَى ع يَا رَبِّ إِنَّكَ قَدْ سَمِعْتَ مَقَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَنْتَ أَعْلَمُ بِصِلَاحِهِمْ فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَيْهِ يَا مُوسَى اسْأَلْنِي مَا سَأَلُوكَ فَلَنْ أُؤَاخِذَكَ بِجَهْلِهِمْ فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ مُوسَى ع رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَ لَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسْتَفَرَّتْ مَكَانَهُ وَ هُوَ يَهُوِي فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ بِآيَةٍ مِنْ آيَاتِهِ - جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صِدْقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ يَقُولُ رَجَعْتُ إِلَى مَعْرِفَتِي بِكَ عَنْ جَهْلِ قَوْمِي - وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُمْ بِأَنَّكَ لَا تَرَى فَقَالَ الْمَأْمُونُ لِلَّهِ دَرُكَ يَا أَبَا الْحَسَنِ.

١- لا بعد فى ذلك فان الأرض كرويه يهوى فيها دورا، و لو كان هويه بالاستقامه لكان فى غاية البطوء، و لا ظاهر من العبارة أنه يهوى فى البحر خاصه دون أعماق الأرض بعد الوصول الى قعر البحر، و حكمه الهوى خافيه علينا، و حفص بن غياث عامى المذهب، كان قاضيا من قبل هارون، و هذا الحديث معترض بين ما ذكره و بين تصديق ما ذكره.

صاعقه را بر ایشان فرستاد و صاعقه آتشی است که از آسمان افتد پس آن صاعقه ایشان را گرفت بستم ایشان که عبارت است از سؤال رؤیت و همه مردند پس موسی عرض کرد که ای پروردگار من بینی اسرائیل چه بگویم در وقتی که بسوی ایشان برگردم و بگویند که تو ایشان را بردی و کشتی ایشان را زیرا که تو صادق و راستگو نبودی در آنچه ادعا کردی از مناجات و همرازی خدا با تو پس خدا ایشان را زنده گردانید و با او برانگیزانید بعد از آن گفتند که اگر خدا را سؤال میکردی که خود را بتو بنماید که بسوی او نظر کنی هر آینه تو را اجابت میفرمود و تو ما را خبر میدادی که آن جناب چگونه است پس ما او را می شناختیم چنان که حق معرفت و شناخت او است موسی (ع) فرمود که ای قوم من بدرستی که خدا بدیده‌ها دیده نمیشود و او را کیفیت و چگونگی نیست و جز این نیست که بآیاتش شناخته می شود و او را بعلاماتش میدانند گفتند که هرگز تو را تصدیق نخواهیم کرد تا آنکه از او سؤال کنی موسی (ع) عرض کرد که ای پروردگار من بدرستی که تو گفتار بنی اسرائیل را شنیدی و تو داناتری بصلاح ایشان خدای عز و جل بسوی او وحی فرمود که ای موسی آنچه را که از تو سؤال کرده اند از من سؤال کن که من هرگز تو را بجهل و نادانی ایشان مؤاخذه و بازخواست نخواهم کرد پس موسی در نزد این نوید بعرض رسانید که پروردگارا طلعت خود را بمن بنما تا بسویت نظر کنم فرمود که هرگز مرا نخواهی دید و لیکن نظر بسوی این کوه کن پس اگر قرار گیرد و در جای خود ثابت بماند و حال آنکه آن فرو میرود پس بزودی مرا خواهی دید و چون پروردگارش از برای آن کوه تجلی نمود بنشانه از نشانهایش آن را ریزه ریزه گردانید و موسی بیهوش بر رو در افتاد و آن هنگام که بیهوش باز آمد گفت پاک و منزّه می شمارم تو را تبت الیک میگویم که بازگشتم بسوی معرفتم بتو از جهل قومم و من اول مؤمنان از ایشانم باینکه تو دیده نمیشوی. مأمون گفت که از برای خدا است خوبی تو یا ابا الحسن که مؤلف میگوید که این حدیث طوی دارد و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و این را بتمامه در کتاب عیون اخبار الرضا اخراج کرده ام و اگر همه اخباری را که در معنی دیدن خدا روایت شده ایراد مینمودیم کتاب بذكر و شرح آنها و اثبات صحت آنها طول میکشید و کسی که خدای تعالی ذکره او را از برای راه راست توفیق داده بهمه آنچه از ائمه علیهم السلام باسناد صحیح وارد می شود ایمان آورد و از برای ایشان تسلیم کند و در آنچه بر او مشتبه شود امر را بسوی ایشان برگرداند زیرا که قول ایشان قول خدا و امر ایشان امر خدا است و ایشان نزدیکترین خلق اند بسوی خدای عز و جل و داناترین ایشان باو صلوات الله علیهم اجمعین.

حديث ١

١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ الْخَفَّافِ قَالَ حَدَّثَنِي عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ الدَّيْصَانِيَّ أَتَى هِشَامَ بْنَ الْحَكَمِ فَقَالَ لَهُ أَلَيْكَ رَبُّ فَقَالَ بَلَى قَالَ قَادِرٌ قَالَ نَعَمْ قَادِرٌ قَاهِرٌ قَالَ يَقْسِدُرُ أَنْ يُدْخَلَ الدُّنْيَا كُلَّهَا فِي الْبَيْضَةِ لَا يُكَبِّرُ الْبَيْضَةَ وَلَا يُصَغِّرُ الدُّنْيَا فَقَالَ هِشَامُ النَّظْرَةَ فَقَالَ لَهُ قَدْ أَنْظَرْتُكَ حَوْلًا ثُمَّ خَرَجَ عَنْهُ فَرَكِبَ هِشَامٌ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأَذِنَ لَهُ فَقَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَتَانِي عَبْدُ اللَّهِ الدَّيْصَانِيُّ بِمَسْأَلَةٍ لَيْسَ الْمُعْوَلُ فِيهَا إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَعَلَيْكَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع عَمَّا ذَا سَأَلَمَكَ فَقَالَ قَالِ لِي كَيْتَ وَ كَيْتَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا هِشَامُ كَمْ حَوَاشِكَ قَالَ خَمْسٌ فَقَالَ أَيُّهَا أَصْغَرُ فَقَالَ النَّاطِرُ فَقَالَ وَ كَمْ قَدْرُ النَّاطِرِ قَالَ مِثْلُ الْعَدْسَةِ أَوْ أَقَلُّ مِنْهَا فَقَالَ يَا هِشَامُ فَانْظُرْ أَمَامَكَ وَ فَوْقَكَ وَ أَخْبِرْنِي بِمَا تَرَى فَقَالَ أَرَى سَمَاءً وَ أَرْضًا وَ دُورًا وَ قُصُورًا وَ تَرَابًا وَ جِبَالًا وَ أَنْهَارًا فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ الَّذِي قَدَرَ أَنْ يُدْخَلَ الَّذِي تَرَاهُ الْعَدْسَةَ أَوْ أَقَلَّ مِنْهَا قَادِرٌ أَنْ يُدْخَلَ الدُّنْيَا كُلَّهَا الْبَيْضَةَ لَا يُصَغِّرُ الدُّنْيَا وَلَا يُكَبِّرُ الْبَيْضَةَ (١)

ص: ١٩٢

١- على نحو ما أدخل في حذقه العين، و لم يرجع السائل بالاعتراض و قنع بالجواب و قنع هشام أيضا لانه يدل على ما أنكره السائل من قدره الله، و نظير ذلك الجواب الذى فى الحديث الخامس و العاشر، و الجواب الحكيمى هو ما فى الحديث التاسع من أن ذلك محال لا يتعلق به القدره، و لا يلزم من ذلك قصور فيها بل هو قاصر غير قابل لها كسائر الممتنعات.

فَانْكَبَ هِشَامٌ عَلَيْهِ وَ قَبَلَ يَدَيْهِ وَ رَأْسَهُ وَ رَجَلَيْهِ وَ قَالَ حَسْبِي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَانْصِرْفَ إِلَى مَنْزِلِهِ وَ غَدَا إِلَيْهِ الدَّيْصَانِيُّ (١) فَقَالَ يَا هِشَامُ إِنِّي جِئْتُكَ مُسَلِّمًا وَ لَمْ أَجِئْكَ مُتَقَاضِيًا لِلْجَوَابِ فَقَالَ لَهُ هِشَامٌ إِنْ كُنْتُ جِئْتُ مُتَقَاضِيًا فَهَآكَ الْجَوَابُ فَخَرَجَ عَنْهُ الدَّيْصَانِيُّ فَأَخْبَرَ أَنَّ هِشَامًا دَخَلَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَعَلَّمَهُ الْجَوَابَ فَمَضَى عَبْدُ اللَّهِ الدَّيْصَانِيَّ حَتَّى أَتَى بَابَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأُذِنَ لَهُ فَلَمَّا قَعَدَ قَالَ لَهُ يَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ ذُنِّي عَلَى مَعْبُودِي فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا اسْمُكَ فَخَرَجَ عَنْهُ وَ لَمْ يُخْبِرْهُ بِاسْمِهِ فَقَالَ لَهُ أَصِيحَابُهُ كَيْفَ لَمْ تُخْبِرْهُ بِاسْمِكَ قَالَ لَوْ كُنْتُ قُلْتُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ كَانَ يَقُولُ مَنْ هَذَا الَّذِي أَنْتَ لَهُ عَبْدٌ فَقَالُوا لَهُ عُدْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَدُلُّكَ عَلَى مَعْبُودِكَ وَ لَا يَسْأَلُكَ عَنِ اسْمِكَ فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ يَا جَعْفَرُ ذُنِّي عَلَى مَعْبُودِي وَ لَا تَسْأَلْنِي عَنِ اسْمِي فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ إِذَا عُلِّمَ لَهُ صَغِيرٌ فِي كَفِّهِ بَيْضَةً يَلْعَبُ بِهَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ نَاوِلْنِي يَا غُلَامُ الْبَيْضَةَ فَنَاوَلَهُ إِيَّاهَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ يَا دَيْصَانِيُّ هَذَا حِصْنٌ مَكْنُونٌ (٢) لَهُ جِلْمٌ غَلِيظٌ وَ تَحْتَ الْجِلْمِ الْغَلِيظِ جِلْمٌ رَقِيقٌ وَ تَحْتَ الْجِلْمِ الرَّقِيقِ ذَهَبَةٌ مَائِعَةٌ وَ فِضَّةٌ ذَائِبَةٌ فَلَا الذَّهَبُ الْمَائِعَةُ تَخْتَلِطُ بِالْفِضَّةِ الذَّائِبَةِ وَ لَا الْفِضَّةُ الذَّائِبَةُ تَخْتَلِطُ بِالذَّهَبِ الْمَائِعَةِ هِيَ عَلَى حَالِهَا لَمْ يَخْرُجْ مِنْهَا مِزْجٌ فَيُخْبِرُ عَنْ إِصِيحَابِهَا وَ لَا دَخَلَ فِيهَا مُفْسِدٌ فَيُخْبِرُ عَنْ فَسَادِهَا لَا يُدْرَى لِلذِّكْرِ خُلُقٌ أَمْ لِلْأُنْثَى تَنْفَلِقُ عَنْ مِثْلِ أَلْوَانِ الطَّوَائِسِ أَ تَرَى لَهَا مَدْبَرًا (٣)

ص: ١٩٣

- ١- في البحار باب القدره و الإراده و في نسخه (د) و (و) و حاشيه نسخه (ب) «و غدا عليه الديصاني»، و على ما قال بعض الاساتيد ديصان اسم رجل صاحب مذهب قريب من مذهب مانى و كانا يقولان باصلين النور و الظلمه، و بينهما فرق فى بعض الفروع.
- ٢- فى نسخه (ب) «هذا حصن مكنون» و الحصن بالحاء المهمله المضمومه و الصاد المشدده بمعنى اللؤلؤه، و هو أنسب بالاستعارات المذكوره.
- ٣- حاصل الكلام أنه لا يكون تحت تدبير أحد منا و لا لنا علم بحاله و ماله و يمتنع أن لا يكون له مدبر حكيم عالم ببده و خاتمه فله مدبر غيرنا و هو الله تعالى.

قَالَ فَاطْرَقَ مَلِيًّا ثُمَّ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ أَنَّكَ إِمَامٌ وَ حُجَّةٌ مِنَ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ وَ أَنَا تَائِبٌ مِمَّا كُنْتُ فِيهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از محمد بن ابی اسحق خفاف که گفت حدیث کردند مرا چند نفر از اصحاب ما که عبد الله دیصانی بنزد هشام بن حکم آمد و باو گفت که آیا تو را پروردگاری هست که تو را پرورش دهد گفت بلی دیصانی گفت که آیا آن پروردگار قادر است گفت بلی قادر است و بر همه کس و همه چیز قهر و غلبه دارد دیصانی گفت میتواند که همه دنیا را در یک تخم مرغ داخل کند که تخم بزرگ نشود و دنیا کوچک نگردد هشام گفت که مرا مهلت ده تا تو را در این باب جواب گویم گفت که یک سال تو را مهلت دادم پس از نزد هشام بیرون آمد و هشام سوار شد و بخدمت حضرت صادق (ع) روانه گردید و چون بر در خانه امام (ع) رسید و اذن طلبید او را اذن دادند و داخل خانه گردید و بحضرت (ع) عرض کرد که یا ابن رسول الله عبد الله دیصانی از من مسأله پرسیده که بسیار مشکل است و در جواب آن اعتماد بر کسی ندارم مگر بر خدا و بر تو حضرت صادق (ع) فرمود که تو را از چه چیز سؤال نمود عرض کرد که چنین و چنین بمن گفت و قصه را نزد حضرت شرح کرد حضرت صادق (ع) فرمود که ای هشام چند حواس داری عرض کرد که پنج حواس فرمود که کدام یک از آنها کوچکتر است عرض کرد که ناظر و آن مردمک دیده است فرمود که قدر ناظر چه قدر است عرض کرد مانند دانه عدس یا از آن کوچکتر است فرمود که ای هشام در پیش رو و بالای سرت نظر کن و مرا بآنچه می بینی خبر ده عرض کرد که آسمان و زمین و خانهها و قصرها و خاک و کوهها و نهرها را می بینم حضرت صادق (ع) فرمود که آن کسی که قدرت دارد که آنچه تو آن را می بینی در چیزی که بقدر دانه عدس یا کوچکتر از آن باشد داخل کند قادر است که همه دنیا را در تخم مرغی داخل کند و دنیا کوچک نشود و آن تخم بزرگ نگردد هشام بر او نگون گردید و دستها و سر و پایهای آن حضرت را بوسید و عرض کرد که یا ابن رسول الله آنچه فرمودی مرا بس است و بمنزل خود برگشت و بامداد که شد دیصانی نزد وی آمد و گفت که ای هشام نزد تو آمده ام که بر تو سلام کنم و نیامده ام که جواب را خواسته باشم هشام گفت که اگر آمده که جواب را بستانی این جواب را بگیر عبد الله دیصانی از پیش هشام بیرون رفت و کسی او را خبر داد که هشام بر حضرت صادق (ع) داخل شده و حضرت این جواب را باو تعلیم فرموده پس دیصانی رفت تا بر در خانه حضرت صادق (ع) آمد و اذن خواست که بر آن حضرت داخل شود او را اذن دادند و چون داخل شد و نشست بحضرت عرض کرد که یا جعفر بن محمد مرا بر معبودم رهنمائی کن حضرت صادق (ع) باو فرمود که اسم تو چیست دیصانی از نزد حضرت بیرون آمد و او را باسمش خبر نداد یارانش باو گفتند که چگونه حضرت را باسم خود خبر ندادی و چرا آن را باو نگفتی گفت که اگر باو گفته بودم که اسسم عبد الله است لا- محاله میگفت که کیست آن کسی که تو او را بنده باو گفتند که بسویش برگردد و باو بگو که تو را بر معبودیت دلالت کند و تو او را از نامت نپرسد دیصانی بسوی حضرت برگشت و بخدمتش عرض کرد که یا جعفر بن محمد مرا بر معبودم دلالت کن و مرا از نامم مپرس حضرت صادق (ع) باو فرمود که بنشین ناگاه پسر کوچکی از خود را دید که تخمی در دستش بود و بآن بازی میکرد حضرت صادق (ع) فرمود که ای پسر این تخم را بمن ده پسر آن تخم را بحضرت داد حضرت صادق (ع) فرمود که ای دیصانی این حصاریست محکم و سرپوشیده که از برایش پوست ستبر است و در زیر این

پوست سستبر پوستی است نازک و در زیر آن پوست نازک زرده ایست چون پارچه از طلای گداخته و سفیده ایست مانند پارچه از نقره گداخته نه آن زرده که چون طلای روانست با سفیده که مانند نقره گداخته است میامیزد و نه آن سفیده که مانند نقره گداخته است با زرده که چون طلای روان است مخلوط میگردد و این تخم بر حال خود است و هیچ صاحب اصلاحی از آن بیرون نیامده که از صلاحش خبر دهد و هیچ مفسدی در آن داخل نشده که از فسادش خبر آورد و معلوم نمیشود که از برای تو خلق شده یا از برای ماده که می شکافد و از آن رنگها بیرون می آید چون رنگهای طاوسان آیا از برای این تخم مدبری را می بینی که تدبیر و صلاح اندیشی آن نموده باشد راوی میگوید که دیصانی مدتی طولانی سر خویش را بزیر انداخت بعد از آن گفت شهادت میدهم که نیست خدائی مگر خدا که جامع جمیع صفات کمال است در حالتی که یگانه است و او را شریکی نه و آنکه محمد (ص) بنده و رسول او است و تو امام و پیشوا و حجتی از جانب خدا بر خلقش و من توبه کارم از آنچه در آن بودم.

٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: مَرَّ أَبُو الْحَسَنِ الرَّضَاعُ بِقَبْرِ مَنْ قُبُورِ أَهْلِ بَيْتِهِ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِلَهِي بَدَتْ قُدْرَتُكَ وَ لَمْ تَبْدُ هَيْئَهُ فَجَهَلُوكَ (١) وَ قَدَّرُوكَ وَ التَّقْدِيرُ عَلَى غَيْرِ مَا بِهِ وَصِفُوكَ (٢) وَ إِنِّي بَرِيءٌ يَا إِلَهِي مِنَ الَّذِينَ بِالتَّشْبِيهِ طَلَبُوكَ لَيْسَ كَمَثَلِكَ شَيْءٌ يَا إِلَهِي وَ لَنْ يُدْرِكُوكَ وَ ظَاهِرٌ مَا بِهِمْ مِنْ نِعْمَتِكَ دَلِيلُهُمْ عَلَيْكَ لَوْ عَرَفُوكَ وَ فِي خَلْقِكَ يَا إِلَهِي مَنْدُوحَةٌ أَنْ يَتَنَاوَلُوكَ (٣)

ص: ١٩٥

١- «هيئه» منصوب على التمييز و فاعل «لم تبد» ضمير يرجع الى القدره، و في البحار عن الأمالى باب نفى الجسم و الصورة و في نسخه (ن) «و لم تبد هيئته» مضافا الى ضمير يرجع الى القدره و لا بأس بعدم تطابق الضمير و المرجع، و الهيئه بمعنى الكيفيه، و معنى الكلام الهى بدت قدرتك فى الأشياء و ما بدت كيفيتها، و يحتمل أن يكون لم تبد مخاطبا و الهيئه حينئذ بمعنى الصورة، و المعنى أنك لم تظهر بالصوره لأنها عليك ممتنع فجهلوك، و هذا أنسب بالترجيح و لكنه لا يلائم نسخه الأمالى لكون الضمير المجرور غائبا، و فى نسخه (ب) و (د) و حاشيه نسخه (ط) «و لم تبد واهيه» أى قدرتك و هذا أقرب.

٢- أى و تقديرهم اياك باقدار الخلق من التجسم و التمکن و التزمن و الرؤيه و غيرها يكون على غير ما و صفوك به من صفه الربوبيه أى ينافى ذلك و يناقضه.

٣- المندوحه: السعه أى و فى خلقك سعه لهم ان أرادوا معرفتك بان يتفكروا فيه فيعرفوك بافعالك و آياتك من أن يتناولوا ذاتك و يتفكروا فى حقيقتك و كنهك، بل بسبب تفكرهم فى ذاتك سووك بخلقك- الخ.

بَلْ سَوَّوْكَ بِخَلْقِكَ فَمِنْ ثَمَّ لَمْ يَعْرِفُوكَ وَاتَّخَذُوا بَعْضَ آيَاتِكَ رَبًّا فَبِذَلِكَ وَصَفُوكَ تَعَالَيْتَ رَبِّي عَمَّا بِهِ الْمُشَبِّهُونَ نَعْتُوكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن خالد از بعضی از اصحاب ما که گفت ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) بقبری از قبرهای خاندانش گذشت و دستش را بر آن قبر گذاشت و فرمود خدای من قدرت ظاهر شد و هیبتش ظاهر نشد پس تو را نشناختند و تو را باندازه در آوردند و اندازه کردن بر غیر آن چیز است که تو را با آن وصف کردند و من ای خدای من بیزارم از آنان که تو را بتشبهه طلب کردند هیچ چیز مانند تو نیست خدای من و تو را در نیافتند و ظاهر آنچه با ایشان است از نعمتهای تو دلیل ایشان است بر تو اگر تو را شناخته بودند و در آفریدگانت ای خدای من وسعت و گشاده گیسست از آنکه تو را فرا گیرند و در تو افتند بلکه تو را با آفریدگانت برابر ساختند و از این جهت تو را نشناختند و بعضی از آیات و نشانههای تو را پروردگار گردانیدند و بآن تو را وصف نمودند ای پروردگار من تو برتری داری از آنچه قائلان بتشبهه تو را بآن وصف کردند.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصِيرٍ قَالَ: حِجَاءُ قَوْمٍ مِنْ وَرَاءِ النَّهْرِ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ ع فَقَالُوا لَهُ جَنَّتَاكَ نَسَأَلُكَ عَنْ ثَلَاثِ مَسَائِلَ فَإِنْ أَجَبْتَنَا فِيهَا عَلِمْنَا أَنَّكَ عَالِمٌ فَقَالَ سِئَلُوا فَقَالُوا أَخْبِرْنَا عَنِ اللَّهِ أَيْنَ كَانَ وَكَيْفَ كَانَ وَعَلَى أَيِّ شَيْءٍ كَانَ اعْتِمَادُهُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَيْفَ الْكَيْفَ فَهُوَ بِلَا كَيْفٍ وَ أَيْنَ الْأَيْنَ فَهُوَ بِلَا أَيْنٍ وَ كَانَ اعْتِمَادُهُ عَلَى قُدْرَتِهِ فَقَالُوا نَشْهَدُ أَنَّكَ عَالِمٌ.

ص: ۱۹۶

قال مصنف هذا الكتاب يعني بقوله و كان اعتماده على قدرته أى على ذاته لأن القدره من صفات ذات الله عز و جل

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب از احمد بن محمد بن ابی نصر که گفت گروهی از پس نهر بلخ که آن را جیحون گویند بخدتم امام رضا (ع) آمدند و به آن حضرت عرض کردند که بنزد تو آمده ایم که تو را از سه مسأله سؤال کنیم پس اگر در آنها ما را جواب دادی میدانیم که تو عالمی حضرت فرمود که سؤال کنید عرض کردند که ما را خبر ده از خدا که در کجا بود و چگونه بود و اعتمادش یعنی در آفریدن آنچه آفریده بر چه چیز بود حضرت فرمود که خدای عز و جل حقیقت حال را که چگونه و چون سؤال از آنست به عرصه وجود آورده بی آنکه چگونگی و چونی باشد و حقیقت مکان را که کو و کجا سؤال از آنست موجود فرموده بی آنکه کو و کجائی باشد و اعتمادش بر قدرتش بود گفتند که شهادت میدهم که تو عالمی.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته است که مصنف این کتاب میگوید که مقصود آن حضرت بفرموده اش که اعتمادش بر قدرتش بود یعنی بر ذاتش بود زیرا که قدرت از صفات ذات خدای تعالی یعنی عین آنست

حدیث ۴

۴- (۱) - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الْمِثَمِيِّ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ أَبِي مَنْصُورِ الْمُتَطَبِّبِ فَقَالَ أَخْبِرْنِي رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِي قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَابْنُ أَبِي الْعَوَّجَاءِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُقَفَّعِ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَقَالَ ابْنُ الْمُقَفَّعِ تَرَوْنَ هَذَا الْخَلْقَ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى مَوْضِعِ الطَّوَافِ مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ أَوْجِبُ لَهُ اسْمُ الْإِنْسَانِيَّةِ إِلَّا ذَلِكَ الشَّيْخُ الْجَالِسُ يَعْنِي جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ع فَأَمَّا الْبَاقُونَ فَرِعَاعٌ وَ بَهَائِمٌ فَقَالَ لَهُ ابْنُ أَبِي الْعَوَّجَاءِ وَ كَيْفَ أَوْجِبَتْ هَذَا الْاسْمَ لِهَذَا الشَّيْخِ دُونَ هَؤُلَاءِ قَالَ لِأَنِّي رَأَيْتُ عِنْدَهُ مَا لَمْ أَرْ عِنْدَهُمْ فَقَالَ ابْنُ أَبِي الْعَوَّجَاءِ مَا بِيَدٍ مِنْ اخْتِبَارٍ مَا قُلْتُ فِيهِ مِنْهُ فَقَالَ لَهُ ابْنُ الْمُقَفَّعِ لَأَفْعَلُ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يُفْسِدَ عَلَيْكَ مَا فِي يَدِكَ فَقَالَ لَيْسَ ذَا رَأْيِكَ وَ لَكِنَّكَ تَخَافُ أَنْ يَضْعُفَ رَأْيُكَ عِنْدِي فِي إِحْلَالِكَ إِيَّاهُ الْمَحَلَّ الَّذِي وَصَفْتَ فَقَالَ ابْنُ الْمُقَفَّعِ أَمَا إِذَا تَوَهَّمْتَ عَلَيَّ هَذَا فَتَقُمْ إِلَيْهِ وَ تَحَفِّظْ مَا اسْتِطَعْتَ مِنَ الرِّزْلِ وَ لَا تَتَّنَّ عِنَانَكَ إِلَى اسْتِزْسَالِ يُسَيْلِمَكَ إِلَى عِقَالٍ وَ سَمُهُ مَا لَكَ أَوْ عَلَيْكَ (۲)

ص: ۱۹۷

۱- كَانِ الْمَصْنَفُ رَحِمَهُ اللَّهُ فَهَمَّ أَنْ اعْتَمَدَهُ فِي ذَاتِهِ عَلَى أَيْ شَيْءٍ؟ وَ ظَاهِرُ الْكَلَامِ اعْتَمَادَهُ فِي فِعْلِهِ.

۲- «لا تتن» فعل نهی من التنی بمعنی العطف، و الاسترسال بمعنی التنازل و الانقیاد للخصم، و یسلمک مجزوماً من باب التفعیل جواب النهی، أى لا- تعطف و لا- ترخ عنانک الی قبول ما یلقى إلیک فانک ان فعلت ذلك یعقلک فی مقام الجدال بما قبلت منه. و سمه عطف علی لا- تن، و هو فعل أمر من وسم یسم سمه بمعنی جعل العلامه، و الضمیر راجع الی الکلام و هو غیر مذکور لفظاً، و قوله: «ما لک أو علیک» بدل عن الضمیر، أى أعلم کلامک علامه و میز ما فیہ نفعک أو ضررک فی مقام

المجادله و المحاجه حقّ التمييز حتّى تتكلم بما فيه نفعك و تسكت عما فيه ضررك.

قَالَ فَقَامَ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ وَبَقِيَتْ أَنَا وَابْنُ الْمُقَفِّعِ فَرَجَعَ إِلَيْنَا فَقَالَ يَا ابْنَ الْمُقَفِّعِ مَا هَذَا بِيَشْرٍ وَإِنْ كَانَ فِي الدُّنْيَا رُوحَانِي يَتَجَسَّدُ إِذَا شَاءَ ظَاهِرًا وَيَتَرَوَّحُ إِذَا شَاءَ بَاطِنًا فَهَذَا فَقَالَ لَهُ وَكَيْفَ ذَاكَ فَقَالَ جَلَسْتُ إِلَيْهِ فَلَمَّا لَمْ يَبْقَ عِنْدَهُ غَيْرِي ابْتَدَأَنِي فَقَالَ إِنْ يَكُنِ الْأَمْرُ عَلَى مَا يَقُولُ هَؤُلَاءِ وَهُوَ عَلَى مَا يَقُولُونَ يَعْنِي أَهْلَ الطَّوَافِ فَقَدْ سَلِمُوا وَعَطِبْتُمْ - وَإِنْ يَكُنِ الْأَمْرُ عَلَى مَا تَقُولُونَ وَ لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ فَقَدْ اسْتَوَيْتُمْ أَنْتُمْ وَهُمْ فَقُلْتُ لَهُ يَزْحَمُكَ اللَّهُ وَ أَى شَىءٍ نَقُولُ وَ أَى شَىءٍ يَقُولُونَ مَا قَوْلِي وَ قَوْلُهُمْ إِلَّا وَاحِدًا قَالَ فَكَيْفَ يَكُونُ قَوْلُكَ وَ قَوْلُهُمْ وَاحِدًا وَهُمْ يَقُولُونَ إِنَّ لَهُمْ مَعَادًا وَ ثَوَابًا وَ عِقَابًا وَ يَدِينُونَ بِأَنَّ لِلسَّمَاءِ إِلَهًا وَ أَنَّهَا عُمَرَانُ وَ أَنْتُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّ السَّمَاءَ خَرَابٌ لَيْسَ فِيهَا أَحَدٌ قَالَ فَاعْتَمَمْتُهَا مِنْهُ فَقُلْتُ لَهُ مَا مَنَعَهُ إِنْ كَانَ الْأَمْرُ كَمَا تَقُولُ أَنْ يَظْهَرَ لِخَلْقِهِ وَ يَدْعُوهُمْ إِلَى عِبَادَتِهِ حَتَّى لَمَّا يَخْتَلِفَ مِنْهُمْ اثْنَانِ وَ لِمَ احْتَجَبَ عَنْهُمْ وَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمُ الرُّسُلَ وَ لَوْ بَاشَرَهُمْ بِنَفْسِهِ كَمَا أَنْقَرَبَ إِلَى الْإِيمَانِ بِهِ فَقَالَ لِي وَ إِلَيْكَ وَ كَيْفَ احْتَجَبَ عَنْكَ مَنْ أَرَاكَ قُدْرَتَهُ فِي نَفْسِكَ نُشُوءَكَ وَ لَمْ تَكُنْ (١) وَ كِبْرَكَ بَعْدَ صِغْرِكَ وَ قُوَّتَكَ بَعْدَ ضَعْفِكَ وَ ضَعْفَكَ بَعْدَ قُوَّتِكَ وَ سُقْمَكَ بَعْدَ صِحَّتِكَ وَ صِحَّتَكَ بَعْدَ سُقْمِكَ وَ رِضَاكَ بَعْدَ غَضَبِكَ وَ غَضَبَكَ بَعْدَ رِضَاكَ وَ حُزْنَكَ بَعْدَ فَرَحِكَ وَ فَرَحَكَ بَعْدَ حُزْنِكَ وَ حُبَّكَ بَعْدَ بُغْضِكَ وَ بُغْضَكَ بَعْدَ حُبِّكَ وَ عَزْمَكَ بَعْدَ إِبَاءِكَ وَ إِبَاءَكَ بَعْدَ عَزْمِكَ وَ شَهْوَتَكَ بَعْدَ كِرَاهَتِكَ وَ كِرَاهَتَكَ بَعْدَ شَهْوَتِكَ وَ رَغْبَتَكَ بَعْدَ رَهْبَتِكَ وَ رَهْبَتَكَ بَعْدَ رَغْبَتِكَ وَ رَجَاءَكَ بَعْدَ يَأْسِكَ وَ يَأْسَكَ بَعْدَ رَجَائِكَ وَ خَاطِرَكَ بِمَا لَمْ يَكُنْ فِي وَهْمِكَ وَ عَزُوبَ مَا أَنْتَ مُعْتَقِدُهُ عَنْ ذَهْنِكَ وَ مَا زَالَ يُعْدُّ عَلَيَّ قُدْرَتَهُ الَّتِي هِيَ فِي نَفْسِي الَّتِي لَا أَدْفَعُهَا حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيَظْهَرُ فِيمَا بَيْنِي وَ بَيْنَهُ.

ص: ١٩٨

١- نشوءك و المعطوفات عليه إلى آخر الكلام بدل اشتغال من قدرته.

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه رحمه الله از عمویش محمد بن ابی القاسم از احمد بن محمد بن خالد از محمد بن علی کوفی از عبد الرحمن بن محمد بن ابی هاشم از احمد بن محمد میثمی که گفت در نزد ابو منصور طیب بودم که گفت مردی از اصحاب من مرا خبر داد و گفت که من و ابن ابی العوجاء و عبد الله بن مقفع در مسجد الحرام بودیم پس ابن مقفع گفت که این خلق را می بینید و بدستش بسوی موضوع طواف اشاره نمود از ایشان یک نفر نیست که من نام انسانیت را از برای او ثابت گردانم مگر آن شیخ که نشسته است یعنی جعفر بن محمد اما باقی ماندگان فرومایگان اراذل و چهار پایانند بن ابی العوجاء گفت که چگونه این نام را از برای آن شیخ ثابت میگردانی و از برای این گروه ثابت نمیدانی گفت زیرا که من در نزد او چیزی چند دیده ام که آن را در نزد ایشان ندیده ام ابن ابی العوجاء گفت که ناچار باید که آنچه در شان او گفتم از او امتحان کنیم تا معلوم شود راوی میگوید که ابن مقفع گفت که این را بفعل میاور زیرا که من میترسم که آنچه را که در دست داری بو تو فاسد گرداند و طریقی که داری بدلیل و برهان باطل سازد ابن ابی العوجاء گفت که اعتقاد تو این نیست و لیکن میترسی که اعتقاد تو در خصوص مدح آن حضرت و فرمود آوردنت او را در محلی که وصف کردی در نزد من سست و ضعیف گردد ابن مقفع گفت که چون در ماده من این توهم نمودی و در باب من این دروغ را گمان کردی برخیز و بخدتمش برو و آنچه میتوانی خود را از لغزش محافظت کن و دقیقه غافل مشو و عنان خویش را بسوی مدارائی و سهل انگاری میل مده بلکه آن را محکم نگاه دار که بمحض اندک سهل انگاری تو را ببندی مبتلی میکند که از آن خلاصی نداشته باشی و با او در آنچه بتو نفع می بخشد و تو را ضرر میرساند از بحث و جواب نهایت جد و جهد بعمل آور و هر چه میتوانی بحث و گفتگو بکن چنان که در خرید و فروخت مبصری میکنند و قیمت مبیع را کم و زیاد مینمایند راوی میگوید که ابن ابی العوجاء برخاست و من و ابن مقفع ماندم و در آنجا با هم نشستیم چون ابن ابی العوجاء بسوی ما برگشت گفت که ای پسر مقفع اینکه آدمیزاده نیست چه آنچه در او موجود است معهود آدمی نباشد و این کمال نه در خور بشر است و اگر در دنیا روحانی باشد که چون خواهد در ظاهر صاحب جسم و جسد شود و چون خواهد در باطن روح صرف گردد که از علائق جسمانی فارغ باشد منحصر است در همین شخص ابن مقفع بوی گفت که چه وضع اتفاق افتاد که چنین میگوئی گفت در نزد او نشستم و چون در نزد او کسی غیر از من نماند مرا ابتداء فرمود که اگر امر بوضعی باشد که این گروه یعنی اهل طواف که مسلمانانند میگویند و حال آنکه امر چنانست که ایشان میگویند ایشان سالم اند و شما هلاک شده اید و اگر امر بوضعی باشد که شما میگویند و حال آنکه چنان نیست که شما میگویند شما و ایشان با هم برابرید من بآن حضرت گفتم که خدا تو را رحمت کند ما چه میگوئیم و ایشان چه میگویند قول من و قول ایشان نیست مگر یکی و فرقی ندارد فرمود که چگونه قول تو قول ایشان یکی باشد و حال آنکه ایشان میگویند که ایشان را معاد و ثواب و عقابی هست و باین اعتقاد دارند که آسمان را خدائی است که او را در آن عبادت میکنند و آنکه آسمان آبادانست و شما گمان میکنید که که آسمان ویرانست که هیچ کس در آن نیست ابن ابی العوجاء گفت که من این را از او غنیمت شمردم و باو گفتم که اگر امر چنان باشد که تو میگوئی چه چیز خدا را منع کرده است از آنکه از برای خلق خود ظاهر شود و ایشان را بسوی عبادتش بخواند تا از ایشان دو نفر با هم اختلاف نکنند و چرا از ایشان متعجب شده و در پرده رفته که کسی که او را نمی بیند و چرا پیغمبران را بسوی ایشان فرستاده و اگر بخودی خود متوجه ایشان میشد بسوی ایمان باو نزدیکتر بود حضرت بمن فرمود که وای بر تو و چگونه از تو متعجب شده آنکه قدرتش را در نفس تو بتو نموده تو را موجود ساخته و هیچ نبودی و وجود نداشتی و بزرگت کرده بعد از آنکه

خورد بودی و توانائیت داده بعد از آنکه ناتوانی داشتی و ناتوانیت داده بعد از آنکه توانائی داشتی و بیماریت کرده و بعد از آنکه تندرست بودی و تندرستت کرده بعد از آنکه بیمار بودی و خشنودیت نموده بعد از آنکه خشم داشتی و خشمیت داده بعد از آنکه خوشنود بودی و اندوهت داده بعد از آنکه دشمنی داشتی و شادیت داده بعد از آنکه اندوه داشتی و دوستیت داده بعد از آنکه شادی داشتی دشمنیت داده بعد از آنکه دوستی داشتی و عزم و آهنگ داده بعد از آنکه سستی داشتی و سستیت داده بعد از آنکه عزم داشتی و دل بر آن گذاشته بودی و خواهشت داده بعد از آنکه ناخوش داشتی و کراهت داده بعد از آنکه خواهش داشتی و رغبت داده بعد از آنکه ترس داشتی و ترس داده بعد از آنکه رغبت داشتی امیدواریت داده بعد از آنکه نومید بودی و نومیدیت داده بعد از آنکه امیدواری داشتی و آنچه در خیالت نبوده بخاطرت آورده که در دلت خطور کند و آنچه تو معتقد آن بوده و در دلت قرار و استقرار یافته و محکم گردیده از ذهننت دور ساخته و بیرون برده و پیوسته قدرت خدا را که در نفس من بود بر من می‌شمرد و همه آن چیزی بود که من آن را دفع نمیتوانستم نمود تا آنکه گمان کردم که زود باشد که بر من غالب شود در آنچه در میان من و او بود.

۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ إِبْلِيسَ قَالَ لِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ع أَيْقُدِرُ رَبُّكَ عَلَيَّ أَنْ يُدْخِلَ الْأَرْضَ بَيْضَةً لَمَا يُصَيِّرُ الْأَرْضَ وَالْمَا يُكَبِّرُ الْبَيْضَةَ فَقَالَ عِيسَى ع وَيَلَيْكَ إِنَّ اللَّهَ لَا يُوصِفُ بِعَجْزٍ وَمَنْ أَقْدَرُ مِمَّنْ يُلَطِّفُ الْأَرْضَ وَ يُعْظِمُ الْبَيْضَةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» گفت که حدیث کرد مرا سعد بن عبد الله از احمد بن ابی عبد الله از یعقوب بن یزید از محمد بن ابی عمیر از آنکه او را ذکر کرده از حضرت صادق (ع) که فرمود شیطان بعیسی بن مریم (ع) گفت که آیا پروردگارت بر این قدرت دارد که زمین را در تخم مرغی داخل گرداند که زمین کوچک نشود و تخم مرغ بزرگ نشود عیسی (ع) باو فرمود که وای بر تو بدرستی که خدا بناتوانی و درماندگی وصف نمیشود و کی تواناتر است از کسی که زمین را لطیف و نرم و نازک و تخم را بزرگ گرداند.

۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنِ رَبِيعِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يُوصَفُ قَالَ- وَقَالَ زُرَّارَةُ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يُوصَفُ (۱)

ص: ۲۰۰

وَ كَيْفَ يُوصَفُ وَقَدْ قَالَ فِي كِتَابِهِ - وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (١) فَلَا يُوصَفُ بِقُدْرِهِ إِلَّا كَانَ أَعْظَمَ مِنْ ذَلِكَ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید از حماد بن عیسی از ربیع بن عبد الله از فضیل بن یسار که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود خدای عز و جل را وصف نمیتوان نمود و گفت که زراره گفت که حضرت باقر (ع) فرمود که خدای عز و علا را وصف نمیتوان نمود و چگونه او را وصف توان نمود و حال آنکه در کتاب خویش فرموده که وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ یعنی و اندازه نکردند خدا را حق اندازه او که او را تعظیم نکردند چنان که سزای تعظیم او است و او را نشناختند چنان که حق شناخت او باشد حضرت فرمود پس وصف نمیشود باندازه اش مگر آنکه از آن بزرگتر باشد

حدیث ٧

٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ قَالَ أَبِي ع إِنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ ابْنَ الْحَنَفِيَّةِ كَانَ رَجُلًا رَابِطًا رَابِطَ الْجَأَشِ وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَ كَانَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَاسْتَقْبَلَهُ الْحَجَّاجُ فَقَالَ قَدْ هَمَمْتُ أَنْ أُضْرِبَ الَّذِي فِيهِ عَيْنَاكَ قَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ كَلَّا إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ اسْمُهُ فِي خَلْقِهِ كُلِّ يَوْمٍ ثَلَاثِمِائَةٍ لِحُظَيْهِ أَوْ لَمَحِّهِ فَلَعَلَّ إِحْدَاهُنَّ تَكْفُوكَ عَنِّي (٢).

ص: ٢٠١

١- الأنعام: ٩١، و الحج: ٧٤، و الزمر: ٦٧.

٢- ابن الحنفیه بالنصب وصف لمحمد لا لعلی علیه السلام، و الجأش بمعنی القلب ای مطمئن القلب ساکنه عند الواردات لشجاعته فکأنه ربط قلبه برکن شدید، و قوله: «أشار بيده» جمله معترضه، و ضمیر أشار يرجع الی أبي أي و قال أبو عبد الله علیه السلام و أشار أبي بيده الی موضع الطواف حين نقل هذه الحكایه لأنها وقعت هناك، هذا إذا حکى علیه السلام هذه الواقعة فی المسجد الحرام، أو أشار بيده الی قلبه فان الإنسان إذا أراد أن یصف عضوا من غیره یشیر الی ذلك العضو من نفسه.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن حسین بن ابی الخطاب از جعفر بن بشیر از حسین بن ابی حمزه که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود پدرم (ع) فرمود که محمد بن حنفیه مرد شجاع دلیری بود که از چیزی نمیترسید و بدستش اشاره فرمود و در خانه خدا طواف مینمود حجاج او را استقبال کرد و رو بسوی او آورد و گفت که قصد کرده ام که آنچه را که چشمهایت در آنست بزخم یعنی گردنت را بزخم و سرت را بردارم محمد بآن ملعون گفت که نچنانست بدرستی که خدای تبارک و تعالی اسمه را در هر روز در خلقش سیصد لحظه یا لمحہ است و شاید که یکی از آنها تو را از من باز دارد و لحظه بفتح لام یک بار نگه کردنت بگوشه چشم و لمحہ بر وزن لحظه درخشیدن برق است و یک بار اندک دیدن چیزی را و هر دو کنایه است از التفات.

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيِّ عَنِ عَلِيِّ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ الْجَعْفِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا تَقْدَرُ قُدْرَتُهُ وَ لَا يَقْدِرُ الْعِبَادُ عَلَى صِفَتِهِ وَ لَا يَبْلُغُونَ كُنْهَ عِلْمِهِ وَ لَا مَبْلَغَ عَظَمَتِهِ وَ لَيْسَ شَيْءٌ غَيْرُهُ هُوَ نُورٌ لَيْسَ فِيهِ ظُلْمَةٌ وَ صِدْقٌ لَيْسَ فِيهِ كَذِبٌ وَ عَدْلٌ لَيْسَ فِيهِ جَوْرٌ وَ حَقٌّ لَيْسَ فِيهِ بَاطِلٌ كَذَلِكَ لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ أَبَدَ الْأَبَدِينَ وَ كَذَلِكَ كَانَ إِذْ لَمْ يَكُنْ أَرْضٌ وَ لَا سَمَاءٌ وَ لَا لَيْلٌ وَ لَا نَهَارٌ وَ لَا شَمْسٌ وَ لَا قَمَرٌ وَ لَا نُجُومٌ وَ لَا سَحَابٌ وَ لَا مَطَرٌ وَ لَا رِيَّاحٌ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَحَبَّ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقًا يُعْظَمُونَ عَظَمَتَهُ وَ يُكَبِّرُونَ كِبْرِيَاءَهُ وَ يُجْلُونَ جَلَالَهُ فَقَالَ كَوْنَا ظِلِّينِ فَكَانَا كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (۱).

ص: ۲۰۲

۱- قد مر تفسیر الظل فی ذیل الحدیث الخامس عشر من الباب الثانی و المراد بهما هاهنا بشهادة اخبار آخر حقیقه محمد و علی صلوات الله علیهما و علی آلهما لان خلقها قبل خلق الكل، و تفسیر المصنّف - قدس سره - لا شاهد له، بل الشاهد علی خلافه، علی ان الامر فی «کونا ظلین» تکوینی لا تشریعی كما زعمه.

قال مصنف هذا الكتاب معنى قوله هو نور أى هو منير و هاد(1) و معنى قوله كونا ظلين الروح المقدس و الملك المقرب و المراد به أن الله كان و لا شىء معه فأراد أن يخلق أنبياءه و حججه و شهداءه فخلق قبلهم الروح المقدس و هو الذى يؤيد الله عز و جل به أنبياءه و حججه و شهداءه ص و هو الذى يحرسهم به من كيد الشيطان و وسواسه و يسددهم و يوفقهم و يمددهم بالخواطر الصادقه ثم خلق الروح الأمين الذى نزل على أنبيائه بالوحي منه عز و جل و قال لهما كونا ظلين ظليلين لأنبيائي و رسلى و حججى و شهدائى فكانا كما قال الله عز و جل ظلين ظليلين لأنبيائه و رسله و حججه و شهدائه يعينهم بهما و ينصرهم على أيديهما و يحرسهم بهما و على هذا المعنى قيل للسلطان العادل إنه ظل الله فى أرضه لعباده يأوى إليه المظلوم و يأمن به الخائف الوجل و يأمن به السبل و ينتصف به الضعيف من القوى و هذا هو سلطان الله و حجته التى لا تخلو الأرض منه إلى أن تقوم الساعة

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه رحمه الله از عمویش محمد بن ابی القاسم از محمد بن علی صیرفی از علی بن حماد از مفضل بن عمر جعفری از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که خدای تبارک و تعالی قدرتش اندازه نمیشود و بندگان بر وصف کردنش قدرت ندارند و بکنه علم و مبلغ عظمتش نمیرسند و چیزی غیر از او نیست و او نورست که ظلمتی در آن نیست و راستی که دروغی در آن نیست و عدلی که ستمی در آن نیست و حقی که باطلی در آن نیست پیوسته همچین بوده و همواره همچین خواهد بود در ابد الآباد و روزگاران و همچین بوده در وقتی که نه زمینی بود و نه آسمانی و نه شبی و نه روزی و نه آفتابی و نه ماهی و نه ستارگانی و نه ابری و نه بارانی و نه بادهائی بعد از آن خدای تبارک و تعالی دوست داشت که خلقی را بیافریند که عظمتش را تعظیم نمایند و بزرگیش را بزرگ دانند و بزرگواریش را بزرگ قدر گردانند بعد از آن فرمود که دو ظل و دو سایه باشید پس بودند چنان که خدای تبارک و تعالی فرمود.

ص: ۲۰۳

۱- تفسیر النور بالهادی قد ورد فی اخبارنا فی تفسیر آیه النور، لکنه لا یناسب هاهنا لانه لا یقبل الذوق العلمی أن یقال: هو هاد لیس فیہ ظلمه، بل المراد نور الحقیقه الوجودیه الذی لیس فیہ شائبه العدم و الإمكان الذی به تنور و تحقّق کل موجود، و الشاهد علیه اخبار مضت و أخبار تأتي فی هذا الكتاب لا سیما فی الباب الحادی عشر.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که معنی قول آن حضرت که آن جناب نور است یعنی نور بخش و رهنا است و معنی قول آن حضرت که دو سایه باشید روح مقدس و بنا بر بعضی از نسخ توحید روح القدس و فرشته مقرب است و مراد از آن اینست که خدا بود و هیچ چیز با او نبود پس خواست که پیغمبران و حجت‌های خویش صلوات الله علیهم و شاهدهای خود را بیافریند و پیش از ایشان روح مقدس را آفرید و روح مقدس همانست که خدای عز و جل بواسطه او پیغمبران و شاهدان و حجت‌های خود را صلوات الله علیهم تأیید و تقویت میکند و او همانست که ایشان را از مکر شیطان و وسوسه‌های او حراست و پاسبانی میکند و ایشان را راست و درست می‌سازد و توفیق میدهد و باندیشه‌های راست که در دل سرزند امداد و کمک مینماید بعد از آن روح الامین را آفرید که بر پیغمبران خدا با وحی از آن جناب عز و جل فرود آمد و خدا بایشان فرمود که دو سایه باشید سایه دار از برای پیغمبران و رسولان و حجت‌ها و شاهدان من پس دو سایه بودند سایه دار از برای پیغمبران و رسولان و حجت‌ها و شاهدان آن جناب چنان که خدای عز و جل فرموده بود و ایشان را باین دو سایه اعانت مینمود و بر دست‌های این دو فرشته ایشان را نصرت میداد و باین دو خلق ایشان را حراست میفرمود و بنا بر این معنی پادشاه عادل را ظل الله گفته اند که سایه خداست در زمینش از برای بندگانش که مظلوم بسوی او جا میگیرد و ترسان لرزان باو ایمن میگردد و راه باو امنیت بهم میرساند و ضعیف بیاری او از قوی داد خود را می‌ستانند و این پادشاه عادل که ظل الله باشد همان پادشاه و سلطان خدا و حجت او است که زمین از او خالی نباشد تا آنکه قیامت برپا شود.

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْمَدَنِيِّ (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قِيلَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع هَلْ يَقْدِرُ رَبُّكَ أَنْ يُدْخَلَ الدُّنْيَا فِي بَيْضِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُصَغَّرَ الدُّنْيَا أَوْ يُكَبَّرَ الْبَيْضَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يُنْسَبُ إِلَى الْعَجْزِ وَالَّذِي سَأَلْتَنِي لَا يَكُونُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه رحمه الله از عمویش محمد بن ابی القاسم از احمد بن ابی عبد الله از ابو ایوب مدائنی از محمد بن ابی عمیر از عمر بن اذینه از حضرت صادق (ع) که فرمود بامیر المؤمنین (ع) عرض شد که آیا پروردگارت بر این قدرت دارد که دنیا را در تخم مرغی داخل کند بی آنکه دنیا کوچک شود یا تخم بزرگ شود فرمود که خدای تبارک و تعالی بسوی عجز منسوب نمیشود و آنچه تو مرا سؤال کردی نمیتواند که باشد.

حدیث ۱۰

۱۰- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ أَيْقَدِرُ اللَّهُ أَنْ يُدْخَلَ الْأَرْضَ فِي بَيْضِهِ وَلَا يُصَغَّرَ الْأَرْضَ وَلَا يُكَبَّرَ الْبَيْضَ فَقَالَ وَيْلَكَ إِنَّ اللَّهَ لَا يُوصَفُ بِالْعَجْزِ وَمَنْ أَقْدَرُ مِمَّنْ يُلَطِّفُ الْأَرْضَ وَيُعْظِمُ الْبَيْضَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسرور رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را حسین بن محمد بن عامر از عمویش عبد الله بن از ابن ابی عمیر از ابان بن عثمان از حضرت صادق (ع) که فرمود مردی بخدمت امیر المؤمنین (ع) عرض کرد که آیا خدا میتواند که زمین را در تخم مرغی داخل کند که زمین کوچک نشود و تخم بزرگ نشود حضرت بان مرد فرمود که وای بر تو بدرستی که خدا بعجز موصوف نمیشود و کی تواناتر است از کسی که زمین را لطیف و نازک و تخم را بزرگ گرداند.

ص: ۲۰۵

۱۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصِيرٍ قَالَ: حَيَاءٌ رَجُلٌ إِلَى الرَّضَاعِ فَقَالَ هَيْلُ يَفْسِدُ رَبُّكَ أَنْ يَجْعَلَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي بَيْضِهِ قَالَ نَعَمْ وَفِي أَضْغَرَ مِنَ الْبَيْضِ قَدْ جَعَلَهَا فِي عَيْنِكَ وَهِيَ أَقْلُ مِنَ الْبَيْضِ لِأَنَّكَ إِذَا فَتَحْتَهَا عَيَّنتَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا وَلَوْ شَاءَ لَأَعْمَاكَ عَنْهَا.

ترجمه:

حديث کرد ما را علی بن احمد بن ابی عبد الله برقی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را پدرم از جدش احمد بن ابی عبد الله از احمد بن محمد بن ابی نصر که گفت مردی بخدمت امام رضا (ع) آمد و عرض کرد که آیا پروردگارت میتواند که آسمانها و زمین و آنچه را که در میانه اینها است در تخم مرغی قرار دهد فرمود آری و در کوچکتر از تخم مرغ نیز و آنها را در چشم تو قرار داده و آن کمتر از تخم مرغی است زیرا که تو هر گاه آن را بگشائی آسمان و زمین و آنچه را که در میانه آنها است بینی و اگر میخواست تو را از آنها کور میگرددانید که آنها را بینی.

۱۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنِ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَرَفَةَ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَاعِ خَلَقَ اللَّهُ الْأَشْيَاءَ بِالْقُدْرَةِ أَمْ بِغَيْرِ الْقُدْرَةِ فَقَالَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ بِالْقُدْرَةِ لِأَنَّكَ إِذَا قُلْتَ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ بِالْقُدْرَةِ فَكَأَنَّكَ قَدْ جَعَلْتَ الْقُدْرَةَ شَيْئًا غَيْرَهُ وَجَعَلْتَهَا آلَةً لَهُ بِهَا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ وَهَذَا شِرْكٌ وَإِذَا قُلْتَ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ بِقُدْرِهِ فَإِنَّمَا تَصِفُهُ أَنَّهُ جَعَلَهَا بِاِقْتِدَارٍ عَلَيْهَا وَقُدْرَهُ وَ لَكِنْ لَيْسَ هُوَ بَضْعِيفٍ وَلَا عَاجِزٍ وَلَا مُحْتَاجٍ إِلَى غَيْرِهِ (۱) ..

ص: ۲۰۶

۱- فی البحار باب القدره و الإراده عن عيون الأخبار بعد قوله: «و لا محتاج الى غيره» هذه الزيادة: «بل هو سبحانه قادر بذاته لا بالقدره» و حاصل مراده عليه السلام أنه تعالى قادر بقدره هي ذاته لا بقدره زائده عليها، و بين ذلك بالفرق بين قول القائل: خلق الأشياء بالقدره و بين قوله: خلق الأشياء بقدره فان الالف و اللام تشير الى حقيقه مدخولها في الخارج منحازه ممتازه عن سائر الحقائق مستقله في قبالتها، و ألفاظ القدره في النسخ من حيث كونها مع الالف و اللام أو بدونها مختلفه و صححناها على البحار لان ما فيه موافق للمراد.

قال محمد بن علی مؤلف هذا الكتاب إذا قلنا إن الله لم يزل قادرا فإنما نريد بذلك نفى العجز عنه و لا نريد إثبات شىء معه لأنه عز و جل لم يزل واحدا لا شىء معه و سألين الفرق بين صفات الذات و صفات الأفعال فى بابہ إن شاء الله

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را ابو القاسم علوی از محمد بن اسماعیل برمکی که گفت حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی از محمد بن عروه که گفت بخدمت امام رضا (ع) عرض کردم که خدا چیزها را بقدرت آفریده یا بغير قدرت فرمود جائز نیست که چنان باشد که چیزها را بقدرت آفریده باشد زیرا که تو چون بگوئی که چیزها را بقدرت آفریده گویا که تو قدرت را چیزی از غیر او قرار داده و آن را آلت از برایش گردانیده که بآن چیزها را آفریده و این شرک است و چون بگوئی که چیزها را بقدرتی

آفریده جز این نیست که او را وصف میکنی باینکه آن جناب باقتدارش بر آنها و قدرت آنها را قرار داده و آفریده و لیکن او ضعیف نیست و عجز ندارد و بغير خود محتاج نیست.

«مترجم گوید» که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که محمد بن علی مؤلف این کتاب میگوید که ما چون بگوئیم که خدا پیوسته قادر و توانا بوده بآن نفی عجز را از او اراده داریم و اثبات چیزی را با او اراده نداریم زیرا که آن جناب عز و جل پیوسته یکی بوده که هیچ چیز با او نبوده و بزودی فرق میانه صفات ذات و صفات افعال را در بابش بیان خواهیم کرد ان شاء الله تعالی.

ص: ۲۰۷

۱۳- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا حَمْسِهِ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا (۱) فَقَالَ هُوَ وَاحِدٌ أَحَدِي الذَّاتِ بَائِنٌ مِنْ خَلْقِهِ وَبِذَاكَ وَصَفَ نَفْسَهُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ بِالشَّرَافِ وَالْإِحَاطَةِ وَالْقُدْرَةِ - لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ بِالْإِحَاطَةِ وَالْعِلْمِ لَا بِالذَّاتِ (۲) لِأَنَّ الْأَمَاكِنَ مَحْدُودَةٌ تَحُوبُهَا حُدُودٌ أَرْبَعَةٌ (۳) فَإِذَا كَانَ بِالذَّاتِ لَزِمَهُ الْحَوَايَةُ..

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن علوی رحمه الله گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از عمر بن اذینه از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل ما یكون من نجوى ثلاثه الا هو رابعهم ولا اذنى من ذلك ولا اكثر الا هو معهم أينما كانوا بان معنی که گذشت فرمود که آن جناب یگانه واحدی الذات است که شائبه ترکیب و تعدد در آن نیست و از خلقتش جدا است و خود را باین وصف فرموده و او بهر چیزی احاطه دارد باشراف و احاطه و قدرت لا- یعزب عنه مثقال ذره فی السماوات و لا- فی الارض و لا اصغر من ذلك و لا اکبر یعنی دور نمیشود از او همسنگ ذره از ذرات آفتاب یا مورچه سرخ در آسمانها و نه در زمین و نه کوچکتر از این و نه بزرگتر و حضرت فرمود یعنی باحاطه و علم نه بذات زیرا که مکانها محدود است که حدود چهارگانه آنها را فراهم آورده و گرداگرد آنها را فرو گرفته پس هر گاه بذات باشد گرداگرد فرو گرفتن بر او لازم آید.

ص: ۲۰۸

۱- المجادله: ۷.

۲- أی لا یكون معيته للأشیاء بذاته فی أماكن الأشياء، و هذا لا ینافی الآیات و الأخبار التي تدل علی أنه تعالی بذاته مع کل شیء و فی کل شیء بلا کیفیه و ممازجه لان المنفی هنا کونه مع الأشياء محاطا بالمکان، فلا یتوهم أنه تعالی منعزل بذاته عن الأشياء محیط بها علما و قدره، و کذا الکلام فی الحدیث الخامس عشر.

۳- الفوق و التحت حدان، و الامام و الورا و الیمین و الیسار لکونها اعتباریه أيضا حدان. أو جعل الحدود أربعه علی ما فی أذهان العامه من حدود مساکنهم فانهم لا یعدون الفوق و التحت من الحدود.

١٤- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ النَّيسَابُورِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْجَهْمِ قَالَ: حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْمَأْمُونِ وَعِنْدَهُ الرُّضَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى ع فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَلَيْسَ مِنْ قَوْلِكَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعْصُومُونَ قَالَ بَلَى فَسَأَلَهُ عَنْ آيَاتِ مِنَ الْقُرْآنِ فَكَانَ فِيهَا سَأَلَهُ أَنْ قَالَ لَهُ فَأَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَ لَكِنْ لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي (١) قَالَ الرُّضَا ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى كَانَ أَوْحَى إِلَى إِبْرَاهِيمَ ع أَنِّي مُتَّخِذٌ مِنْ عِبَادِي خَلِيلًا إِنْ سَأَلَنِي إِحْيَاءَ الْمَوْتَى أَجَبْتُهُ فَوَقَعَ فِي نَفْسِ إِبْرَاهِيمَ ع أَنَّهُ ذَلِكَ الْخَلِيلُ فَقَالَ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَ لَكِنْ لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي عَلَى الْخَلَّةِ (٢) قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصِدْرُهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا تَيْنِكَ سِغِيًّا وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ فَأَخَذَ إِبْرَاهِيمُ ع نَسْرًا وَ بَطًّا وَ طَاوُسًا وَ دِيكًا فَقَطَعَهُنَّ قِطْعًا صِغَارًا ثُمَّ جَعَلَ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ الَّتِي كَانَتْ حَوْلَهُ وَ كَانَتْ عَشْرَةٌ مِنْهُنَّ جُزْءًا وَ جَعَلَ مَنَاقِيرَهُنَّ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ دَعَاهُنَّ بِأَسْمَائِهِنَّ وَ وَضَعَ عِنْدَهُ حَبًّا وَ مَاءً فَتَطَايَرَتْ تِلْكَ الْأَجْزَاءُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ حَتَّى اسْتَيْتَوَتِ الْأَبْدَانُ وَ جَاءَ كُلُّ بَدَنِ حَتَّى انْضَمَّ إِلَى رَقَبَتِهِ وَ رَأْسِهِ فَخَلَّى إِبْرَاهِيمُ ع مَنَاقِيرَهُنَّ فَطَرْنَ ثُمَّ وَقَفْنَ فَشَرِبْنَ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ وَ التَّقَطْنَ مِنْ ذَلِكَ الْحَبِّ وَ قُلْنَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَحْيَيْتَنَا أَحْيَاكَ اللَّهُ فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ ع بَلِ اللَّهُ يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ قَالَ الْمَأْمُونُ بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ يَا أَبَا الْحَسَنِ.

ص: ٢٠٩

١- البقره: ٢٦٠.

٢- أى على أن ذلك الخليل الذى تريد أن تتخذه أنا.

حدیث کرد ما را تمیم بن عبد الله، بن تمیم قرشی گفت که حدیث کرد مرا پدرم از حمدان بن سلیمان نیشابوری از علی بن محمد بن جهم که گفت که در مجلس مأمون حاضر شدم و حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام در نزد او بود مأمون بآن حضرت عرض کرد که یا ابن رسول الله آیا از قول تو این نیست که پیغمبران معصوم اند حضرت فرمود بلی از قول من است پس او را از چند آیه از قرآن سؤال نمود و در آنچه او را سؤال نمود این بود که بآن حضرت عرض کرد که پس مرا خبر ده از قول ابراهیم ربّ ارنی کیف تُحیی الموتی قالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَکِنْ لَیَطْمِئَنَّ قَلْبِی بِرُؤُوسِ کُلِّ مَرْدٍ زنده میگردانی مردگان را خدا فرمود که آیا ایمان نیاورده و تصدیق نکرده ای باینکه من مرده را زنده میتوانم کرد ابراهیم گفت بلی ایمان آورده ام و تصدیق نموده ام و لیکن این سؤال و استدعاء که کردم از برای آنست که دلم بیارامد و ساکن گردد چه یقینی که در عین الیقین است قوی تر باشد از یقینی که در علم الیقین است حضرت امام رضا (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی بسوی ابراهیم (ع) وحی فرموده بود که من از بندگان خود آشنائی را فرا خواهم گرفت که اگر زنده گردانیدن مردگان را از من سؤال کند او را اجابت کنم پس در دل ابراهیم (ع) افتاد که او همان آشنا است و گفت که رَبِّ اَرْنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتِی قَالَ اَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَکِنْ لَیَطْمِئَنَّ قَلْبِی وَ حَضْرَتِی فَرَمُودَ یَعْنِی بِرِ اَشْئَانِی قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَهُ مِنَ الطَّیْرِ فَصِیْرُهُنَّ اِلَیْکَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰی کُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ اَدْعُهُنَّ یَا تُیْنِکَ سَیْعِیًّا وَ اعْلَمَنَّ اَنَّ اللّٰهَ عَزِیْزٌ حَکِیْمٌ یعنی گفت خدا که اگر مشاهده این حال را میخواهی پس فراگیر چهار عدد از مرغان را پس میل ده آنها را بسوی خود یا پاره پاره کن آنها را در حالتی که میل دهنده و ضم کننده باشی بسوی خود بعد از آن قرار ده بر هر کوهی از آن مرغان پاره پاره شده و در هم کوفته و ممزوج ساخته پاره را بعد از آن بخوان این مرغان را بنامهای ایشان و بگو بیائید تا بیایند تو را در حالی که شتابان باشند یعنی در پریدن یا دویدن و بدان که خدای تعالی غالبی است صاحب حکمت که عاجز و درمانده نباشد از آنچه خواهد و هر چه سازد درست و استوار سازد پس ابراهیم (ع) کرکس و بط و طاوس و خروسی را گرفت و آنها را پاره پاره کرد پاره های کوچک و آنها را بهم آمیخت بعد از آن بر هر کوهی از آن کوهها که در حوالی او بود و آنها ده کوه بود پاره از آنها را قرار داد و منقارهای آنها را در میان انگشتان خویش قرار داد و آنها را به نام های آنها خواند و دانه و آبی را در نزد خود گذاشت پس آن پاره ها پرواز آمدند و بعضی از آن پاره ها بسوی بعضی پریدند تا آنکه تنها درست شد و هر تنی آمد تا آنکه بگردن و سرش چسبیدن و ابراهیم (ع) منقارهای آنها را رها کرد و آنها پرواز کردند بعد از آن فرود آمدند و از آن آب آشامیدند و از آن دانه برچیدند و گفتند که ای پیغمبر خدا ما را زنده کردی خدا تو را زنده دارد ابراهیم (ع) فرمود بلکه خدا زنده میگرداند و میمیراند و او بر هر چیزی توانا است مأمون گفت که یا ابا الحسن خدا در تو برکت دهد و مؤلف میگوید که این حدیث طولانی است و ما موضع حاجت را از آن فرا گرفتیم.

۱۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْخَزَّازِ عَنْ مُثَنَّى الْحَنَاطِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ أَظُنُّهُ مُحَمَّدَ بْنَ نُعْمَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ (۱) قَالَ كَذَلِكَ هُوَ فِي كُلِّ مَكَانٍ قُلْتُ بِمَذَاتِهِ قَالَ وَيَحْكُكُ إِنَّ الْأَمَاكِينَ أَقْدَارٌ فَإِذَا قُلْتُ فِي مَكَانٍ بِمَذَاتِهِ لَزِمَكَ أَنْ تَقُولَ فِي أَقْدَارٍ وَغَيْرِ ذَلِكَ (۲) وَ لَكِنْ هُوَ بَائِنٌ مِنْ خَلْقِهِ مُحِيطٌ بِمَا خَلَقَ عِلْمًا وَ قُدْرَةً وَ إِحَاطَةً وَ سُلْطَانًا وَ مُلْكًا وَ لَيْسَ عِلْمُهُ بِمَا فِي الْأَرْضِ بِأَقَلِّ مِمَّا فِي السَّمَاءِ لَا يَبْعُدُ مِنْهُ شَيْءٌ وَ الْأَشْيَاءُ لَهُ سَوَاءٌ عِلْمًا وَ قُدْرَةً وَ سُلْطَانًا وَ مُلْكًا وَ إِحَاطَةً.

ترجمه: حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از حسن بن علی خزاز از مثنی حناط از ابو جعفر که او را محمد بن نعمان گمان دارم که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ یعنی و او است خدا در آسمانها و در زمین حضرت فرمود که او همچنین است در هر جایی عرض کردم بذات خویش یعنی در هر جا که بودنش بذات است فرمود وای بر تو بدرستی که مکانها اندازهها است و چون بگوئی که بذاته در مکانی است تو را لازم آید که بگوئی در اندازهها است و غیر آن و لیکن آن جناب از قدرتش از خلقش جدا است و از روی علم و قدرت و احاطه و سلطنت احاطه دارد بآنچه آفریده و علمش بآنچه در زمین است کمتر نیست بآنچه در آسمانست و چیزی از او دور نمیشود و چیزها از برایش برابر است از روی علم و قدرت و سلطنت و ملک و احاطه.

ص: ۲۱۱

۱- الأنعام: ۳.

۲- من صفات المحدود بالحدود المقدر بالاقدار.

۱۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: قَالَ أَبُو شَاكِرٍ الدَّيْصَانِيُّ إِنَّ فِي الْقُرْآنِ آيَةً هِيَ قُوَّةٌ لَنَا قُلْتُ وَمَا هِيَ فَقَالَ وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ (۱) فَلَمْ أَذْرَ بِمَا أُجِيبُهُ فَحَجَجْتُ فَخَبَّرْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع فَقَالَ هَذَا كَلَامُ زَنْدِيقٍ حَبِيثٍ إِذَا رَجَعَتْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ مَا اسْمُكَ بِالْكُوفَةِ فَإِنَّهُ يَقُولُ فُلَانٌ فَقُلْ مَا اسْمُكَ بِالْبَصْرَةِ فَإِنَّهُ يَقُولُ فُلَانٌ فَقُلْ كَذَلِكَ اللَّهُ رَبُّنَا فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ وَفِي الْبَحَارِ إِلَهٌ وَفِي كُلِّ مَكَانٍ إِلَهٌ قَالَ فَقَدِمْتُ فَاتَيْتُ أَبَا شَاكِرٍ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ هَذِهِ نُقِلَتْ مِنَ الْحِجَازِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از حسن بن علی خزاز از مثنی حناط از ابو جعفر که او را محمد بن نعمان گمان دارم که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ یعنی و او است خدا در آسمانها و در زمین حضرت فرمود که او همچنین است در هر جایی عرض کردم بذات خویش یعنی در هر جا که بودنش بذات است فرمود وای بر تو بدرستی که مکانها اندازهها است و چون بگوئی که بذاته در مکانی است تو را لازم آید که بگوئی در اندازهها است و غیر آن و لیکن آن جناب از قدرتش از خلقش جدا است و از روی علم و قدرت و احاطه و سلطنت احاطه دارد بآنچه آفریده و علمش بآنچه در زمین است کمتر نیست بآنچه در آسمانست و چیزی از او دور نمیشود و چیزها از برایش برابر است از روی علم و قدرت و سلطنت و ملک و احاطه.

ص: ۲۱۲

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از هشام بن حکم که گفت ابو شاکر دیصانی گفت در قرآن آیه هست که موافق اعتقاد ما است که خدا را دو تا میدانیم گفتیم آن آیه کدام است گفت که وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ يَعْنِي وَ أُوَ آن خدائی است که در آسمان خدا و معبود فرشتگان و در زمین خدا و معبود جن و انس است و مراد که در آنست که آن جناب مستحق آنست که جمیع خلایق او را عبادت کنند و روی ارادت بسوی او آورند هشام میگوید که من ندانستم که او را چه جواب گویم بعد از آن بحج رفتم و حضرت صادق (ع) را باین خبر دادم. فرمود که این سخن سخن زندیق خبیث پلید است چون بسوی او برگردی باو بگو که نام تو در کوفه چیست چه او خواهد گفت فلانی بعد از آن باو بگو که نام تو در بصره چیست خواهد گفت که فلانی و چون همان نام را بگوید بگو که همچنین است خدا که پروردگار ما است در آسمان خدا و در زمین خدا و در دریاها خدا و در هر جا خدا است هشام میگوید که پس از سفر بازگشتم و در نزد ابو شاکر آمدم و او را خبر دادم گفت که این حجاز نقل شده و از آنجا باینجا آمده.

۱۷- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقُ ع لَمَّا صَعِدَ مُوسَى ع إِلَى الطُّورِ فَنَادَى رَبُّهُ عَزَّ وَ جَلَّ (۱)

ص: ۲۱۳

۱- فی البحار و فی نسخه (و) «فناجی ربّه عزّ و جلّ». و فی نسخه (د) «یناجی ربه عزّ و جلّ».

قَالَ يَا رَبِّ أَرِنِي خَزَائِنَكَ فَقَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا خَزَائِنِي إِذَا أَرَدْتُ شَيْئًا أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. قال مصنف هذا الكتاب من الدليل على أن الله عز و جل قادر أن العالم لما ثبت أنه صنع الصانع و لم نجد أن يصنع الشيء من ليس بقادر عليه بدلاله أن المقعد لا يقع منه المشى و العاجز لا يتأتى له الفعل صح أن الذى صنعه قادر و لو جاز غير ذلك لجاز منا الطيران مع فقد ما يكون به من الآله و لصح لنا الإدراك و إن عدنا الحاسه فلما كان إجازة هذا خروجا عن المعقول كان الأول مثله

ترجمه:

حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسرور رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را حسین بن محمد بن عامر از عمویش عبد الله بن عامر از حسن بن محبوب از مقاتل بن سلیمان که گفت حضرت ابو عبد الله صادق (ع) فرمود که چون موسی (ع) بسوی کوه طور بالا رفت و با پروردگار خود مناجات نمود عرض کرد که ای پروردگار من خزینهای خود را بمن بنما فرمود که ای موسی جز این نیست که خزینهای من چون چیزی را اراده کنم آنست که بآن میگویم که باش پس میباشد.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که از جمله دلیل بر اینکه خدای تعالی قادر است آنست که چون ثابت شده که جهان صنعت از برای صانعی است و کارگری آن را ساخته و ما نیافتیم یا روا نباشد که کسی چیزی را بسازد که بر آن قادر نیست بدلاله آنکه شخص زمین گیر رفتن از او واقع نمیشود و عاجز فعل و کاری از برایش میسر نباشد درست شد که آنکه آن را ساخته قادر است و اگر غیر این جائز باشد هر آینه پرواز کردن از ما جائز باشد با فقدان آنچه پرواز بآن میباشد از آلت و هر آینه دریافتن از برای ما صحیح باشد و اگر چه حاسه نداشته باشیم و آن را نیابیم و چون تجویز کردن این خروج و بیرون رفتن از معقول بود اول که ناتوانی خدا باشد در نامعقولی مثل آن خواهد بود.

ص: ۲۱۴

«باب دهم» در بیان علم خدا و علم در لغت بمعنی دانستن است

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سَفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَلِيٍّ الْقَصَابُ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَقُلْتُ الْحَمْدُ لِلَّهِ مُنْتَهَى عِلْمِهِ فَقَالَ لَا تَقُلْ ذَلِكَ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعِلْمِهِ مُنْتَهَى.

ترجمه:

و آن نقیض جهل است یعنی نادانی و حد آن بنا بر مختار احاطه کردن بچیزیست بر آنچه آن چیز بر آنست.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد مرا موسی بن عمران از عمویش حسین بن یزید نوفلی از سلیمان بن سفیان که گفت حدیث کرد مرا ابو علی قصاب گفت که در نزد حضرت صادق (ع) بودم و گفتم که حمد از برای خدا است باندازه منتهی و پایان علم او حضرت فرمود این را مگو که علم او را پایانی نیست.

حدیث ۲

۲- أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْكَاهِلِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ ع فِي دُعَاءِ الْحَمْدِ لِلَّهِ مُنْتَهَى عِلْمِهِ فَكَتَبَ إِلَيَّ لَا تَقُولَنَّ مُنْتَهَى عِلْمِهِ وَ لَكِنَّ قُلَّ مُنْتَهَى رِضَاهُ.

ترجمه:

ولید رحمهما الله گفتند که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو از محمد بن احمد از علی بن اسماعیل از صفوان بن یحیی از کاهلی که گفت بامام موسی کاظم نوشتم در دعائی که حمد از برای خدا است باندازه منتهای علمش حضرت بمن نوشت که البته مگو منتهای علمش چه آن را منتهائی نیست و لیکن بگو که منتهای رضا و خوشنودی او چه منتهای رضایش از بندگان آنست که آنچه را که بآن امر فرموده بجا آورند و آنچه را که از آن نهی نموده ترک نمایند و این چیزیست که نهایت دارد.

٣- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْعِلْمُ هُوَ مِنْ كَمَالِهِ (١).

ترجمه:

حديث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حديث کرد ما را محمد بن جعفر اسدی گفت که حديث کرد مرا موسی بن عمران از حسین بن یزید از محمد بن ابی عمیر از هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) که فرمود علم از کمال خدا است

٤- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ إِبرَاهِيمَ بْنِ هِشَامِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الصِّيرَفِيِّ عَنْ بَكَارِ الْوَاسِطِيِّ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ حُمْرَانَ بْنِ أَعْيَنَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي الْعِلْمِ قَالَ هُوَ كَيْدُكَ مِنْكَ (٢).

ص: ٢١٦

- ١- زاد في نسخه (ط) و(ن) «كيدك منك» و هي زائده قطعاً، بل الكلام فيما في الخبر الرابع.
- ٢- قال العلامة المجلسي رحمه الله في البحار باب العلم: قال بعض المشايخ: هذا غلط من الراوي و الصحيح الخبر الأول و الامام أجل من أن يعضد الله سبحانه بعلمه منه ككون يد الإنسان منه: انتهى، و هذا الكلام مذکور في حواشی بعض النسخ، و أقول: يحتمل أن يكون المراد بالعلم علم المخلوق، بل ظاهر فيه لقرينه تشبيهه بيد المخاطب و المصنّف حسب ذلك فأدرجه في هذا الباب، و على هذا فكون العلم كاليد لاستعانه الإنسان به في أفعال الجوانح كما يستعين باليد في أفعال الجوارح، و على أن يكون المراد به علم الله تعالى فالتوجيه ما ذكره المصنّف، و يمكن أن يكون المراد به العلم الفعلي الذي هو المشيئة المخلوق بها الأشياء كما نطق به الخبر التاسع عشر من الباب الحادي عشر، فلا بأس بتشبيهها باليد فان بها فعله كما أن الإنسان بيده فعله مع رعايه تنزيهه تعالى، كما اسند اليه تعالى اليد في الكتاب حيث قال: «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» بهذا الاعتبار الا أنّها فسرت بالقدره.

قال محمد بن علی مؤلف هذا الكتاب یعنی آن العلم لیس هو غیره و أنه من صفات ذاته لأن الله عز و جل ذات علامه سمیعہ بصیرہ و إنما نريد بوصفنا إياه بالعلم نفی الجهل عنه و لا نقول إن العلم غیره لأننا متى قلنا ذلك ثم قلنا إن الله لم يزل عالما أثبتنا معه شيئاً قديماً لم يزل تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر اسدی گفت که حدیث کرد مرا موسی بن عمران از حسین بن یزید از محمد بن ابی عمیر از هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) که فرمود علم از کمال خدا است

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از ابن ابی عمیر از ابو الحسن صیرفی از بکار واسطی از ابو حمزه ثمالی از حمران بن اعین از حضرت باقر (ع) که در باب علم خدا فرمود که آن چون دست تو است نسبت بتو مترجم گوید که بعد از این حدیث در کتاب مسطور است که در آن الحاقی است و در میانه دو سطر بخط بعضی از مشایخ رحمه الله میگوید که این غلطی است از راوی و صحیح خبر اول است و امام از آن بزرگوارتر است که خدای سبحانه را تبعیض کند بعلمش نسبت از او چون بودن دست انسان نسبت باو و احمد بن محمد موصل این را در آن الحاق کرده و گفته است که امام (ع) مردم را خطاب میکند و با ایشان گفتگو مینماید بر اندازه فهما و کنه عقلهای ایشان و در این روایت چیزی نیست که با روایتی که پیش از آنست منافات داشته باشد زیرا که قول آن حضرت در علم که آن چون دست تو است نسبت بتو این را اراده فرموده است که چنان که دست انسان از کمال او است همچنین خدای سبحانه عالم بودنش از کمال او است و اگر عالم بودنش نمیبود کامل نبود چنان که انسان اگر از برایش دستی نباشد کامل نباشد و بنا بر این در میانه این دو خبر منافاتی نیست و محمد بن علی مؤلف این کتاب گفته که مقصود آنست که علم غیر او نیست و آنکه آن از صفات ذات او است زیرا که خدای عز و جل ذاتی است بغایت دانای شنوای بینا و جز این نیست که ما باینکه او را بعلم وصف میکنیم نفی جهل و نادانی را از او اراده داریم و نمیگوئیم که علم غیر او است زیرا که ما در هر زمان که این را بگوئیم و بعد از آن بگوئیم که خدا پیوسته عالم بوده چیز قدیمی را با او اثبات کرده ایم که همیشه بوده و خدا از این برتری دارد برتری بزرگ.

ص: ۲۱۷

حدیث ۵

۵- أَبِي رَحْمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَرَأَيْتَ مَا كَانَ وَمَا هُوَ كَوَائِنُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَلَيْسَ كَانَ فِي عِلْمِ اللَّهِ قَالَ فَقَالَ بَلَى قَلِيلٌ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از ابن ابی عمیر از منصور بن حازم از حضرت صادق (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که مرا خبر ده که آنچه بوده و آنچه خواهد بود تا روز قیامت آیا چنان نیست که در علم خدا بوده باشد راوی میگوید که حضرت فرمود بلی پیش از آنکه آسمانها و زمین را بیافریند.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ وَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ جَمِيعاً عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ يَعْنِي أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع هَلْ يَكُونُ الْيَوْمَ شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ فِي عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ لَا بَلْ كَانَ فِي عِلْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُنْشَأَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ.

ترجمه:

دیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس رحمه الله از پدرش از محمد بن احمد بن يحيى بن عمران اشعري از علی بن اسماعیل و ابراهیم بن هاشم هر دو از صفوان بن يحيى از منصور بن حازم که گفت از او یعنی حضرت صادق (ع) سؤال کردم که آیا امروز چیزی میباشد که در علم خدای عز و جل نبوده باشد فرمود نه بلکه در علم آن جناب بوده پیش از آنکه آسمانها و زمین را ایجاد کند.

ص: ۲۱۸

۷- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ (۱) عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَتْ أَسْمَاؤُهُ وَتَعَالَى فِي عُلُوِّ كُنْهِهِ أَحَدٌ تَوَحَّدَ بِالتَّوْحِيدِ فِي تَوْحِيدِهِ ثُمَّ أُجْرَاهُ عَلَى خَلْقِهِ فَهُوَ أَحَدٌ صَمَدٌ مَلِكٌ قُدُّوسٌ يَعْبُدُهُ كُلُّ شَيْءٍ وَ يَضْمُدُ إِلَيْهِ وَ فَوْقَ الَّذِي عَسَيْنَا أَنْ نَبْلُغَ رَبَّنَا- وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «رضی» گفت که حدیث کرد مرا پدرم گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از محمد بن اسماعیل بن بزيع از یونس از ابو الحسن از جابر که گفت حضرت باقر (ع) فرمود که خدای عز و جل نامهایش مبارک بوده و در علو کنه خویش برتری داشته یگانه ایست که در توحیدش بیگانگی متوحد شده بعد از آن آن را بر خلقش جاری گردانیده پس او یگانه ایست پناه نیازمندان و پادشاهی بغایت پاکیزه که هر چیزی او را می پرستد و بسوی او قصد میکند و بالاتر است از آنچه ما شاید بآن برسیم و پروردگار ما هر چیزی را فرو گرفته از روی علم.

ص: ۲۱۹

۱- هَكَذَا فِي النسخِ التِي عِنْدِي، وَ أَظُنُّ أَنَّ الصَّحِيحَ: الْحَسَنُ بْنُ السَّرِيِّ كَمَا بَيَّنَّا فِي الْحَدِيثِ التَّاسِعِ مِنَ الْبَابِ الرَّابِعِ، وَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «تَوَحَّدَ بِالتَّوْحِيدِ فِي تَوْحِيدِهِ» الْبَاءُ لِلْسَّبَبِيَّةِ وَ فِي اللَّظْفِ فِيهِ كَمَا يُقَالُ: فَلَانَ وَاحِدًا بِالشَّجَاعَةِ فِي شَجَاعَتِهِ، أَوْ الْبَاءُ لِلظَّرْفِيَّةِ وَ فِي اللَّسْبِيَّةِ عَلَى الْعَكْسِ، وَ الثَّانِي أَقْرَبُ مِنْ حَيْثُ الْمَعْنَى فَاسْتَبَصِرَ.

۸- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِ مَنصُورُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَصْبَهَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ بَشَّارٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَاعِ قَالَ: سَأَلْتُهُ أَيْ يَعْلَمُ اللَّهُ الشَّيْءَ الَّذِي لَمْ يَكُنْ أَنْ لَوْ كَانَ كَيْفَ كَانَ يَكُونُ (۱) أَوْ لَا يَعْلَمُ إِلَّا مَا يَكُونُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى هُوَ الْعَالِمُ بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِ الْأَشْيَاءِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّا كُنَّا نَسِيخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲) وَقَالَ لِأَهْلِ النَّارِ- وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۳) فَقَدْ عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ لَوْ رَدَّهُمْ لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَقَالَ لِلْمَلَائِكَةِ لَمَّا قَالُوا- أَ تَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنَّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۴) فَلَمْ يَزَلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَّمَهُ سَابِقًا لِلْأَشْيَاءِ قَدِيمًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهَا فَتَبَارَكَ رَبُّنَا تَعَالَى عَلُوًّا كَبِيرًا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ وَ عَلَّمَهُ بِهَا سَابِقًا لَهَا كَمَا شَاءَ كَذَلِكَ لَمْ يَزَلْ رَبُّنَا عَلِيمًا سَمِيعًا بَصِيرًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب گفت که حدیث کرد ما را احمد بن فضل بن مغیره گفت که حدیث کرد ما را ابو نصر منصور بن عبد الله بن ابراهیم اصفهانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را حسین بن بشار از ابو الحسن حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام که گفت او را سؤال کردم که آیا خدا میداند آن چیزی را که موجود نشده آنکه اگر میبود چگونه می بود یا نمیداند مگر آنچه را که میباشد و خواهد بود فرمود که خدای تعالی عالم است بچیزها پیش از بودن چیزها خدای عز و جل فرمود که **إِنَّا كُنَّا نَسِيخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ** یعنی بدرستی که ما چنان بودیم که حافظان اعمال را امر بنوشتن میکردیم یعنی ایشان را میفرمودیم تا می نوشتند آنچه را که بودید که میکردید چه مراد از کتاب ناطق بحق که پیش از این مذکور است کتاب مکنونست که قلم بامر خدا آنچه را که بوده و آنچه را که خواهد بود تا روز قیامت در آن نوشته چنان که از حضرت رسول (ص) و حضرت صادق (ع) مرویست و حضرت صادق (ع) فرمود که آن کتاب مکنونی است که همه نسخها از آنست و فرمود که آیا شما عرب نیستید پس چگونه معنی کلام را نمی شناسید و یکی از شما بصاحب خویش میگوید که این کتاب را استنساخ کن آیا چنان نیست که آنچه می نویسد از کتاب دیگر از اصل باشد و این قول خدا است که **إِنَّا كُنَّا نَسِيخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ** و از اهل دوزخ خبر داده و در باب ایشان فرمود **لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ** و معنی آن چنان که گذشت و اگر بحسب فرض باز گردانیده شوند بدنیا هر آینه باز گردند بسوی آنچه نهی کرده شده اند از آن یعنی باز مرتکب شرک و عصیان و تکذیب شوند و بدرستی که ایشان دروغگویانند در وعده ایمان پس خدای عز و جل دانسته که اگر ایشان را برگرداند هر آینه برگردند بسوی آنچه نهی شده اند از آن و فرشتگان را جواب و رد فرمود چون گفتند که **أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ** یعنی آیا قرار میدهی در زمین کسی را که تباهی کند در آن و بریزد خونها را و حال آنکه ما تسبیح میکنیم بحمد تو و بپاکیزگی میخوانیم تو را فرمود که **إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ** یعنی بدرستی که من میدانم در آفرینش این خلیفه آنچه را که شما نمیدانید پس خدای عز و جل پیوسته علمش چیزها را پیشی گیرنده و قدیم بوده پیش از آنکه آنها را بیافریند پس پروردگار ما بزرگوار و کثیر البرکات و از عیوب و نقائص مبری است و برتر است از آنها برتری بزرگ چیزهای را آفریده و علمش آنها را پیشی گیرنده بوده چنان که خواسته همچنین پروردگار ما همیشه دانای شنوای بینا بوده.

١- مرّ نظير هذا الكلام في الحديث الثامن عشر من الباب الثاني، و في نسخه (ط) و(ن) «أ يعلم الله الشيء الذي لم يكن قبل أن لو كان كيف- الخ» فكلمه «قبل» متعلق بـ يعلم و «كيف» مع مدخولها بدل اشتغال من الشيء .

٢- الجائيه: ٢٩.

٣- الأنعام: ٢٨.

٤- البقره: ٣٠.

۹- وَبِهِذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا صَيْفُوَانُ بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَمَا كَانَ يَعْلَمُ الْمَكَانَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْمَكَانَ أَمْ عَلِمَهُ عِنْدَ مَا خَلَقَهُ وَبَعْدَ مَا خَلَقَهُ فَقَالَ تَعَالَى اللَّهُ بَلْ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِالْمَكَانِ قَبْلَ تَكْوِينِهِ كَعَلِمِهِ بِهِ بَعْدَ مَا كَوَّنَهُ وَكَذَلِكَ عَلِمَهُ بِجَمِيعِ الْأَشْيَاءِ كَعَلِمِهِ بِالْمَكَانِ.

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه من الدليل على أن الله تبارك و تعالی عالم أن الأفعال المختلفه التقدير المتضاده التدبير المتفاوته الصنعه لا- تقع على ما ينبغى أن يكون عليه من الحكمة ممن لا يعلمها و لا يستمر على منهاج منتظم ممن يجهلها أ لا ترى أنه لا- يصوغ قرطا يحكم صنعه و يضع كلا من دقيقه و جليله موضعه من لا يعرف الصياغه و لا أن ينتظم كتابه يتبع كل حرف منها ما قبله من لا يعلم الكتابه و العالم أطف صنعه و أبداع تقريرها مما وصفناه فوقوعه من غير عالم بكيفيته قبل وجوده أبعد و أشد استحاله

- وَ تَصِيدُ ذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ وَاسِ بْنِ عَطَّارٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قَتَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيُّ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ قَالَ: سَمِعْتُ الرَّضَا عَلِيَّ بْنَ مُوسَى ع يَقُولُ فِي دُعَائِهِ سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ الْخَلْقَ بِقُدْرَتِهِ وَ أَتَقَنَّ مَا خَلَقَ بِحِكْمَتِهِ وَ وَضَعَ كُلَّ شَيْءٍ مِنْهُ مَوْضِعَهُ بِعِلْمِهِ سُبْحَانَ مَنْ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ مَا تُخْفِي الصُّدُورُ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از علی بن عبد الله مرویست که گفت حدیث کرد ما را صفوان بن یحیی از عبد الله بن مسکان که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از خدای تبارک و تعالی که آیا مکان را میدانست پیش از آنکه مکان را بیافریند یا علمش در نزد چیز است که آن را آفریده و بعد از آن چیز است که آن را آفریده فرمود که خدا از این برتر است بلکه پیوسته عالم بمکان بوده پیش از هستی و داده دانشش چون علمش بآن بعد از آنکه آن را هستی داده و همچنین علمش بهمه چیزها چون علم او است بمکان.

(مترجم گوید) که مؤلف بعد از آنکه این حدیث را ذکر کرده گفته است که مصنف این کتاب میگوید که از جمله دلیل بر آنکه خدای تعالی عالم است آنست که افعالی که تقدیرش مختلف و تدبیرش متضاد و صنعتش تفاوت دارد واقع نمیشود بر آن وجهی که سزد که بر آن باشد از حکمت از کسی که آن را نمیداند و بر راه راست صاحب انتظامی استمرار ندارد از آن کسی که آن را نمیداند و بآن جهالت دارد آیا نمی بینی که کسی که زرگری را نمیداند گوشواره را نمیسازد که ساختنش را محکم و استوار گرداند و هر یک از اجزای کوچک و بزرگ آن را در جای خود گذارد و نه آنکه کسی که نوشتن را نمیداند نوشته را نظم و ترتیب دهد که هر حرفی از آن پیروی کند آنچه را که پیش از آنست و عالم یعنی جهان صنعتش لطیف تر و تقدیرش بدیع تر است از آنچه ما آن را وصف کردیم پس وقوعش از غیر عالم و نادان بکیفیت آن پیش از وجودش دورتر و استحاله و امتناعش سخت تر است و تصدیق این آن چیز است که حدیث کرد ما را بآن عبد الواحد بن محمد بن عبدوس عطار رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری از فضل بن شاذان که گفت شنیدم از حضرت امام رضا (ع) که در دعاء خویش میفرمود که پاک و منزه است آنکه خلق را بقدرت خویش آفریده و آنچه را که ساخته بحکمت خویش فرموده و هر چیزی از آن را بعلم خویش در جای خود گذاشته پاک و منزه است آنکه میدانند خیانت چشمها را که عبارت است از دزدیده بچیزی نگاه کردن که نگاه کردن بآن حلال نباشد و میدانند آنچه را که سینها پنهان میدارند یعنی علمش بضمائر و سرائر مخلوقات محیط است و هیچ چیز مانند او نیست و او است شنوای بینا.

حدیث ۱۱

۱۱- اَبِي رَحِمَهُ اللهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ عَنْ اِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ اَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مَنْصُورِ الصَّيْقَلِ عَنْ اَبِي عَبْدِ اللهِ قَالَ: اِنَّ اللهَ عَلِمَ لَآ جَهْلَ فِيهِ حَيَاةً لَآ مَوْتَ فِيهِ نُورٌ لَآ ظُلْمَةَ فِيهِ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از ابن ابی عمیر از هشام بن حکم از منصور صیقل از حضرت صادق (ع) که فرمود خدا علمی است که جهلی در آن نیست و زندگی و حیاتی که مرگی در آن نیست و نوری که ظلمتی در آن نیست.

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عَ رُوِينَا أَنَّ اللهَ عَلِمَ لَمَا جَهْلٌ فِيهِ حَيَاةً لَآ مَوْتَ فِيهِ نُورٌ لَآ ظُلْمَةَ فِيهِ قَالَ كَذَلِكَ هُوَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبد الرحمن که گفت به ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) عرض کردم که روایت بما رسیده که خدا علمی است که جهلی در آن نیست و حیاتی است که مرگی در آن نیست و نور است که ظلمتی در آن نیست فرمود که آن جناب همچنین است.

حدیث ۱۳

۱۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ اَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عِيسَى بْنِ اَبِي مَنْصُورٍ عَنْ جَابِرِ الْجَعْفِيِّ عَنْ اَبِي جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ اِنَّ اللهَ نُورٌ لَآ ظُلْمَةَ فِيهِ وَ عَلِمٌ لَآ جَهْلَ فِيهِ وَ حَيَاةً لَآ مَوْتَ فِيهِ.

ص: ۲۲۳

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن عیسی از ابن ابی عمیر از هشام بن حکم از عیسی بن ابی منصور از جابر جعفی از حضرت باقر (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود خدا نور است که ظلمتی در آن نیست و علمی است که جهلی در آن نیست و حیاتی است که مرگی در آن نیست.

حدیث ۱۴

۱۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى عِلْمًا خَاصًّا وَعِلْمًا عَامًّا فَأَمَّا الْعِلْمُ الْخَاصُّ فَالْعِلْمُ الَّذِي لَمْ يُطْلَعْ عَلَيْهِ مَلَائِكَتُهُ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَنْبِيَآءُهُ الْمُرْسَلِينَ وَ أَمَّا الْعِلْمُ الْعَامُّ فَإِنَّهُ عِلْمُهُ الَّذِي أُطْلِعَ عَلَيْهِ مَلَائِكَتُهُ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَنْبِيَآءُهُ الْمُرْسَلِينَ وَ قَدْ وَقَعَ إِلَيْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد از حسن بن محبوب از ابن سنان از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که فرمود خدا را علم خاص و علم عامی است اما علم خاص علمی است که فرشتگان مقرب و پیغمبران مرسلش بر آن اطلاع بهم نرسانیده اند یا خدا ایشان را بر آن مطلع نساخته و اما علم عامش همان علمی است که فرشتگان مقرب و پیغمبران مرسلش بر آن اطلاع داده یا ایشان بر آن مطلع شده اند و آن از جانب رسول خدا (ص) بسوی ما واقع شده و بما رسیده.

ص: ۲۲۴

۱۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ زَيْدِ بْنِ الْمُعَدَّلِ النَّمِيرِيِّ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ لَعِلْمًا لَا يَغْلَمُهُ غَيْرُهُ وَعِلْمًا يَغْلَمُهُ مَلَائِكَتُهُ الْمُقَرَّبُونَ وَأَنْبِيَآؤُهُ الْمُرْسَلُونَ وَنَحْنُ نَغْلَمُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر اسدی از موسی بن عمران از حسین بن یزید از یزید بن معدل نمیری و عبد الله بن سنان از جابر از حضرت باقر (ع) که فرمود خدا را علمی است که کسی غیر از او آن را نمیداند و علمی است که فرشتگان مقرب و پیغمبران مرسلش آن را میدانند و ما آن را میدانیم.

۱۶- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ عَبْدِ الْمَعْلِيِّ عَنِ الْعَبِيدِ الصَّالِحِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: عِلْمُ اللَّهِ لَمَّا يُوصَفُ مِنْهُ بِأَيْنٍ وَ لَا يُوصَفُ الْعِلْمُ مِنَ اللَّهِ بِكَيْفٍ وَ لَا يُفْرَدُ الْعِلْمُ مِنَ اللَّهِ وَ لَا يُبَيَّنُّ اللَّهُ مِنْهُ وَ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ عِلْمِهِ حَدٌّ (۱).

ترجمه:

و بهمین اسناد مرویست از حسین بن یزید از یحیی بن ابی یحیی از عبد الله بن صامت از عبد المعلی عنی الصالح موسی بن جعفر (ع) که فرمود علم خدا از آن باین و کو وصف نمیشود و علم از خدا بکیف و چون وصف نمیشود و علم از خدا تنها نمیشود و خدا از آن جدا نمیشود و در میان خدا و علمش حد و اندازه نیست.

ص: ۲۲۵

اشاره

مجمعل قول در صفات ذات و صفات فعل آنست که هر دو چیز که خدا را بآنها وصف کنی که هر یک از نفی و اثبات را استعمال نمائی و هر دو در وجود تحقق داشته باشند آن صفت آن صفت فعل است چون اراده رضا و کراهت و غضب و هر صفتی که بآن ضد آن را از خدا دور کنی چون علم و حیوه و سماع و بصر آن صفت ذات مقدس است چنان که در آخر این باب مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيُّهُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الطَّيَالِسِيِّ الْخَزَّازِ الْكُوفِيِّ عَنْ صَيْفَوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ مُسَيْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ رَبَّنَا وَالْعِلْمُ ذَاتُهُ وَلَا مَعْلُومٌ وَالسَّمْعُ ذَاتُهُ وَلَا مَسْمُوعٌ وَالْبَصَرُ ذَاتُهُ وَلَا مُبْصَرٌ وَالْقُدْرَةُ ذَاتُهُ وَلَا مَقْدُورٌ فَلَمَّا أَحْدَثَ الْأَشْيَاءَ وَكَانَ الْمَعْلُومُ وَقَعَ الْعِلْمُ مِنْهُ عَلَى الْمَعْلُومِ (۱)

ص: ۲۲۶

۱- آى فلما وجد الذى كان معلوما له تعالى فى الازل انطبق علمه على معلومه فى ظرف الوجود الخارجى لكون علمه حقا لا جهل فيه، و ليس معنى الوقوع التعلق لانه قبل وجوده فكان قبل وجوده فى الخارج معلوما، و يعبر عن هذا الانطباق بالعلم الفعلى فى قبال الذاتى، و من هذا يظهر أن العلم المنفى قبل وجود المعلوم فى الحديث الثانى هو الفعلى أى أنى يقع علمه على المعلوم و لا- معلوم فى الخارج، و كذا غير العلم، و بعبارة اخرى لا يصحح. أن يقال: الله يعلم بالشىء فى الازل، بل يصحح أن يقال: إنه عالم بالشىء فى الازل لان صيغه المضارع تدل على النسبه التلبسيه و هذه النسبه تقتضى وجود الطرفين فى ظرف واحد.

وَ السَّمْعُ عَلَى الْمَسْمُوعِ وَ الْبَصِيرُ عَلَى الْمُبْصِرِ وَ الْقَدْرَةُ عَلَى الْمَقْدُورِ قَالَ قُلْتُ فَلَمْ يَزَلِ اللَّهُ مُتَكَلِّمًا قَالَ إِنَّ الْكَلَامَ صِفَةٌ مُخَيَّرَةٌ
لَيْسَتْ بِأَزْلِيَّةٍ كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا مُتَكَلِّمًا كَذَا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از محمد بن خالد طیالسی خراز کوفی از صفوان بن یحیی از ابن مسکان از ابو بصیر که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود خدای عز و جل که پروردگار ماست همیشه بود و علم ذات او بود و هیچ معلومی نبود که در حیطه علم و دانش در آید و شنوایی ذات او بود و هیچ مسموعی نبود که در حیطه شنیدن در آید و بینایی ذات او بود و هیچ دیده شده نبود که در حیطه دیدن در آید و قدرت ذات او بود و هیچ مقدوری نبود که در تحت قدرت و توانایی در آید بعد از آن چون چیزها را اهداف فرمود و آنها را از سر نو پدید آورد و معلوم موجود شد علم از آن جناب بر معلوم و شنیدن بر شنیده شده و دیدن بر آنچه دیده شود و قدرت بر آنچه مقذور باشد واقع شد ابو بصیر میگوید که عرض کردم پس خدا همیشه سخنگو بوده فرمود که سخن گفتن صفتی است که حادث می شود و ازلی و همیشه نیست و خدای عز و جل بود و هیچ سخنگویی نبود.

مترجم گوید که مؤلف پیش از این فقره یک فقره را از میان انداخته چه همین حدیث بهمین سند از علی بن ابراهیم تا آخر در کافی ایراد شده و پیش از این فقره چنین است که ابو بصیر گفت که عرض کردم پس خدا همیشه متحرک بوده حضرت فرمود که خدا از آن برتر است که حرکت کند و بجنبد زیرا که حرکت صفتی است که بفعل حادث می شود.

ص: ۲۲۷

۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَهْلٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع فَقُلْتُ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ يَغْلَمُ قَالَ أَنَّى يَكُونُ يَغْلَمُ وَ لَا مَغْلُومَ قَالَ قُلْتُ فَلَمْ يَزَلِ اللَّهُ يَسْمَعُ قَالَ أَنَّى يَكُونُ ذَلِكَ وَ لَا مَسْمُوعَ قَالَ قُلْتُ فَلَمْ يَزَلِ يُبْصِرُ قَالَ أَنَّى يَكُونُ ذَلِكَ وَ لَا مُبْصَرَ قَالَ ثُمَّ قَالَ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ عَلِيماً سَمِيعاً بَصِيراً ذَاتَ عَلَامَةٍ سَمِيعَةً بَصِيرَةً.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی از اسماعیل بن سهل از حماد بن عیسی که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال نمودم و عرض کردم که خدا همیشه میدانست فرمود چگونه چنین باشد که بداند و هیچ معلومی نبود راوی میگوید که عرض کردم که پس پیوسته می شنید فرمود چگونه چنین باشد و هیچ مسموعی نبود راوی میگوید که عرض کردم که پس پیوسته میدید فرمود چگونه این میسر می شود و هیچ مبصر و دیده شده نبود بعد از آن فرمود پیوسته خدا دانای شنوای بینا بوده ذاتی است بغایت دانای شنوای بینا

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْكُوفِيُّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَمِعْتُ الرَّضَا عَلِيَّ بْنَ مُوسَى ع يَقُولُ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلِيماً قَادِراً حَيّاً قَدِيماً سَمِيعاً بَصِيراً فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ قَوْماً يَقُولُونَ إِنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يَزَلِ عَالِماً بَعْلَمٍ وَ قَادِراً بِقُدْرِهِ وَ حَيّاً بِحَيَاتِهِ وَ قَدِيماً بِقَدَمِهِ وَ سَمِيعاً بِسَمْعِهِ وَ بَصِيراً بِبَصَرِهِ (۱).

ص: ۲۲۸

فَقَالَ عَمَّنْ قَالَ ذَلِكَ وَدَانَ بِهِ فَقَدِ اتَّخَذَ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى وَ لَيْسَ مِنْ وَّلَايَتِنَا عَلَى شَيْءٍ ثُمَّ قَالَ عَمَّنْ قَالَ عَزَّ وَجَلَّ عَلِيمًا قَادِرًا حَيًّا قَدِيمًا سَمِيعًا بَصِيرًا لِذَاتِهِ تَعَالَى عَمَّا يَقُولُ الْمُشْرِكُونَ وَ الْمُشْبِهُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی که گفت حدیث کرد ما را فضل بن سلیمان کوفی از حسین بن خالد که گفت شنیدم از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) که میفرمود پیوسته خدای تبارک و تعالی دانای توانای زنده دیرینه شنوای بینا بوده بآن حضرت عرض کردم که یا بن رسول الله بدرستی که گروهی میگویند که خدای عز و جل دانا بوده بعلم و توانا بوده بقدرت و زنده بوده بحیاه و دیرینه بوده بقدم و شنوا بوده بگوش و بینا بوده بدیده حضرت (ع) فرمود که هر که این را بگوید و باین اعتقاد و دینداری کند بحقیقت که با خدا خدایان دیگر را فرا گرفته و از ولایت و دوستی ما بر هیچ نیست پس آن حضرت (ع) فرمود که پیوسته خدای عز و جل دانای توانای زنده دیرینه شنوای بینا بوده بخودی خود و برتر است از آنچه مشرکان و مشبهان میگویند برتری بزرگ.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هَارُونَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ: سَأَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَمَّنْ التَّوْحِيدِ فَقَالَ هُوَ عَزَّ وَجَلَّ مُثَبَّتٌ مَوْجُودٌ لَا مُبْطَلٌ وَلَا مَعْدُودٌ وَلَا فِي شَيْءٍ مِنْ صِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَهُ عَزَّ وَجَلَّ نُعُوتٌ وَ صِفَاتٌ فَالْصِّفَاتُ لَهُ وَ أَسْمَاؤُهَا جَارِيَةٌ عَلَى الْمَخْلُوقِينَ (۱)

ص: ۲۲۹

۱- ای فحقیقه صفاته ثابته له تعالی من دون اشتراک لاحد فیها، و أسماءها ای مفاهیم تلك الصفات جاریه علی المخلوقین بیشتر کون فیها معه تعالی کما صرح به فی الحدیث الرابع عشر من هذا الباب، أو المراد اجراء حقیقتها علی الخلق علی سبیل الظلیه کاجراء التوحید علیه علی ما ذکر فی الحدیث السابع من الباب العاشر و الحدیث التاسع من الباب الرابع.

مِثْلُ السَّمِيعِ وَالبَصِيرِ وَالرَّؤُوفِ وَالرَّحِيمِ وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ وَ النَّعُوتُ نُعُوتُ الذَّاتِ لَا تَلِيْقُ إِلَّا بِاللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ اللَّهُ نُورٌ لَا ظَلَامَ فِيهِ وَ حَيٌّ لَا مَوْتَ لَهُ وَ عَالِمٌ لَا جَهْلَ فِيهِ وَ صَمَدٌ لَا مَدْخَلَ فِيهِ رَبُّنَا نُورِيُّ الذَّاتِ حَيُّ الذَّاتِ عَالِمُ الذَّاتِ صَمَدِيُّ الذَّاتِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از هرون بن عبد الملک که گفت حضرت صادق (ع) از توحید سؤال شد فرمود که آن جناب عز و جل مثبت و موجود است نه مبطل و نه معدود و نه در چیزی از صفت آفریدگان و آن حضرت را عز و جل نعوت و صفاتی چند است پس صفات از برای او است و نامهای آنها بر آفریدگان جاریست مانند شنوا و بینا و مهربان و بخشاینده و امثال اینها و نعوت نعت های ذات است و لیاقت ندارد مگر بخدای تبارک و تعالی و خدا نوریست که ظلمتی در آن نیست و زنده ایست که مرگی در آن نیست و عالمی که جهلی در آن نیست و صمدی که مدخلی در آن نیست و زنده ایست پروردگار ما نوری الذات و حی الذات و عالم الذات و صمدی الذات است که ذاتش نور و هادی و زنده و دانا و پناه نیازمندانست

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَا جِيلَوْنِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ الْخَزَّازِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى كَانَ وَ لَا شَيْءَ غَيْرُهُ نُورًا لَا ظَلَامَ فِيهِ (۱)

ص: ۲۳۰

۱- قوله: «نورا» خبر كان، و قوله: «و لا- شىء غير» جمله معترضه بينهما، كذا قيل و ليس بصحيح لان الواو لغو حينئذ، بل الصحيح أن كان تامه، و الجملة معطوفه عليها و «نورا» مع ما بعده من المنصوبات أحوال لفاعل كان، و على هذا فمعنى قوله: «و كذلك هو اليوم» أنه اليوم كان و لا شىء غير، أى بحقيقه الشئيه التى هى كونه نورا لا ظلام فيه- الخ.

وَ صَادِقًا لَا كَذِبَ فِيهِ (۱) وَ عَالِمًا لَا جَهْلَ فِيهِ وَ حَيًّا لَا مَوْتَ فِيهِ وَ كَذَلِكَ هُوَ الْيَوْمَ وَ كَذَلِكَ لَا يَزَالُ أَبَدًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» گفت که حدیث کرد مرا عمویم محمد بن ابی القاسم از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از احمد بن نصر خزاز از عمر و بن شمر از جابر از حضرت باقر (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی بود و چیزی غیر از او نبود و نوری بود که ظلمتی در آن نبود و راستگویی که دروغی در آن نبود و عالمی که جهلی در آن نبود و زنده که مرگی در آن نبود و آن جناب امروز همچنین است و همیشه همچنین خواهد بود.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبِيانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى (۲) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كَانَ حَيًّا بَلَا كَيْفٍ وَ لَا أَيْنَ وَ لَا كَانَ فِي شَيْءٍ وَ لَا كَانَ عَلَى شَيْءٍ وَ لَا ابْتَدَعَ لِمَكَانِهِ مَكَانًا (۳)

ص: ۲۳۱

- ۱- الصادق بحسب الذات لا الصادق الذي هو صفة الكلام فانه من صفات الافعال ليس بعين الذات.
- ۲- أظن أن هذا الرجل هو المذكور في الحديث الثاني و العشرين من الباب الأول و أظن أيضا أنه يحيى بن أبي يحيى المذكور في سند الحديث السادس عشر من الباب العاشر و ان كانت النسخ متفقه على زياده لفظ «أبي» هناك.
- ۳- أي و لا ابتدع لمكانته و عظمته مكانا اذ لا يحيط به الاماكن، و في نسخه (د) و (و) «و لا ابتدع لكانه مكانا» أي لا ابتدع لانه كان قادرا عالما حيا- الخ- مكانا اذ الصفات عين الذات، و نظير هذا الحديث الثاني من الباب الثامن و العشرين.

وَلَا قُوَى بَعْدَ مَا كَوَّنَ الْأَشْيَاءَ وَلَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ يَكُونُ وَلَا كَانَ خُلُوعاً مِنَ الْقُدْرَةِ عَلَى الْمُلْكِ قَبْلَ إِنْشَائِهِ وَلَا يَكُونُ خُلُوعاً مِنَ الْقُدْرَةِ بَعْدَ ذَهَابِهِ كَانَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَهَا حَيًّا بَلَاءَ حَيَاهِ حَادِثِهِ مَلَكًا قَبْلَ أَنْ يُنْشِئَ شَيْئًا وَمَالِكًا بَعْدَ إِنْشَائِهِ وَلَيْسَ لِلَّهِ حَيْدٌ وَلَا يُعْرَفُ بِشَيْءٍ يُشْبِهُهُ وَلَا يَهْرَمُ لِلْبَقَاءِ وَلَا يَضِيعُ لِدَعْوِهِ شَيْءٌ (١) وَلِخَوْفِهِ تَضِيعُ الْأَشْيَاءُ كُلُّهَا وَكَأَنَّ اللَّهَ حَيًّا بَلَاءَ حَيَاهِ حَادِثِهِ (٢) وَلَا كَوْنٌ مُؤْصَفٍ وَلَا كَيْفٍ مَحْدُودٍ (٣) وَلَا أَيْنَ مَوْقُوفٍ (٤) وَلَا مَكَانٍ سَاكِنٍ (٥) بَلْ حَيٌّ لِنَفْسِهِ وَمَالِكٌ لَمْ يَزَلْ لَهُ الْقُدْرَةُ أَنْشَأَ مَا شَاءَ حِينَ شَاءَ بِمَشِيئَتِهِ وَقُدْرَتِهِ كَانَ أَوْلًا بَلَاءَ كَيْفٍ وَيَكُونُ آخِرًا بَلَاءَ أَيْنَ وَكُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ - لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

ص: ٢٣٢

- ١- الصعق بمعنى الصوت الشديد المفزع و يأتي بمعنى الفزع و الغشيه من أمر مخوف صوت أو غيره، أى ليس دعوته بصعق و صوت بل بما يناسب المدعو، و فى البحار باب جوامع التوحيد: «و لا يصعق لذعره شىء» و الذعره بمعنى الخوف، أى لا يفزع لخوف شىء و هذا أنسب بالجمله التاليه.
- ٢- فى نسخه(ب) «و كان عزّ و جلّ الها حيا- الخ».
- ٣- الوصف أيضا حىّ أتى به للتنبيه على أنه يوجب محدوديه المكيف، و يمكن أن يكون للاحتراز أى ليس له الكيفيات الامكانيه بل له كيفيه هى نفس ذاته الواجبه كما ورد فى بعض الأخبار: «لا تدرك كيفيه».
- ٤- الاين هو النسبه الى المكان، أى ليس له أين موقوف على مكان خاصّ، بل نسبته الى جميع الاماكن على السواء.(٥). قال العلامة المجلسي رحمه الله: و تقييد المكان بالساكن مبنى على المتعارف الغالب من كون المكان المستقر عليه ساكنا.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه که گفت حدیث کرد ما را یحیی بن ابی یحیی از عبد الله بن صلت از عبد الأعلى از عبد صالح یعنی حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام که فرمود بدرستی که خدا که خدائی غیر از او نیست زنده بود بدون چون و چگونگی و کو و کجا و در چیزی نبود و بر چیزی نبود و از برای بودن یا جای بودنش مکانی را اختراع نفرمود و بعد از آنکه چیزها را بعرضه وجود آورد قوی نشد و چیزی که موجود می شود باو شباهت ندارد و از قدرت بر ملک پیش از ایجاد آن خالی نبود و بعد از بردن آن از قدرت خالی نخواهد بود و آن جناب عز و جل خدای زنده بود بی زندگی حادثی که زائد بر ذات مقدسش باشد و پادشاه بوده پیش از آنکه چیزی را ایجاد کند و مالک بوده بعد از آنکه آن را ایجاد فرموده و خدا را حد و تعریفی نیست و بچیزی شناخته نمیشود که باو شباهت داشته باشد چه او را شبیهی نیست و بجهت طول بقاء و ماندن پیر نمیشود و از برای دعوت چیزی بیهوش نمیگردد و همه چیزها بجهت ترس او از هوش میروند پس خدا زنده بود بی زندگی که حادث باشد و بی بودن که بوصف در آید و بی چگونگی که محدود و معلوم باشد و بی کو و کجائی که موقوف باشد و بی مکانی که ساکن باشد بلکه زنده ایست بخودی خود و پادشاهی که همیشه او را قدرت بوده آنچه را که خواسته بخواست و قدرت خویش در آن هنگام که خواسته ایجاد فرموده اولی بود بی چگونگی و آخری خواهد بود بی کجا کجا یعنی بی مکانی که از آن سؤال شود و هر چیزی فانی و نیست شونده است مگر ذات او و او راست آفریدن همه مخلوقات و مکونات و امر نافذ که مقرون بمصلحت است بزرگست خدا که پروردگار عالمیانست

٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَرِيدَ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: اسْمُ اللَّهِ غَيْرُ اللَّهِ وَكُلُّ شَيْءٍ وُقِعَ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ فَهُوَ مَخْلُوقٌ مَا خَلَا اللَّهُ فَأَمَّا مَا عَبَّرَتِ الْأَلْسُنُ عَنْهُ أَوْ عَمِلَتِ الْأَيْدِي فِيهِ فَهُوَ مَخْلُوقٌ (١) وَاللَّهُ غَايَهُ مَنْ غَايَاهُ وَالْمُعَيَّنَا غَيْرُ الْغَمَايَةِ وَالْغَمَايَةُ مَوْصُوفَةٌ وَكُلُّ مَوْصُوفٍ مَصْدُوقٌ وَصَانِعُ الْأَشْيَاءِ غَيْرُ مَوْصُوفٍ بِحَدِّ مُسَمِّيٍّ لَمْ يَتَكَوَّنْ فَتَعَرَّفَ كَيْفُونَتَهُ بِصُنْعِ غَيْرِهِ وَ لَمْ يَتَنَاهَ إِلَى غَايَةٍ إِلَّا كَانَتْ غَيْرُهُ لَا يَزِيدُ مَنْ فَهِمَ هَذَا الْحُكْمَ أَيْدًا (٢) وَهُوَ التَّوْحِيدُ الْخَالِصُ فَاعْتَقِدُوهُ وَ صَدَّقُوهُ وَ تَفَهَّمُوهُ بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَعْرِفُ اللَّهَ بِحِجَابٍ أَوْ بِصُورَةٍ أَوْ بِمِثَالٍ فَهُوَ مُشْرِكٌ (٣) لِأَنَّ الْحِجَابَ وَالْمِثَالَ وَالصُّورَةَ غَيْرُهُ (٤) وَ إِنَّمَا هُوَ وَاحِدٌ مُوَحَّدٌ فَكَيْفَ يُوَحَّدُ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ عَرَفَهُ بِغَيْرِهِ إِنَّمَا عَرَفَ اللَّهَ مَنْ عَرَفَهُ بِاللَّهِ (٥) فَمَنْ لَمْ يَعْرِفْهُ بِهِ فَلَيْسَ يَعْرِفُهُ إِنَّمَا يَعْرِفُ غَيْرَهُ وَاللَّهُ خَالِقُ الْأَشْيَاءِ لَا مِنْ شَيْءٍ يُسَمَّى بِأَسْمَائِهِ فَهُوَ غَيْرُ أَسْمَائِهِ وَالْأَسْمَاءُ غَيْرُهُ وَالْمَوْصُوفُ غَيْرُ الْوَاصِفِ (٦)

ص: ٢٣٤

- ١- ما عبرت الألسن هو اللفظ و العبارة، و ما عملت الأيدي هو الكتابه، و قد مضى بعض البيان لهذا الحديث ذيل الحديث السادس عشر من الباب الثاني.
- ٢- لأن العز كل العز في حقيقه التوحيد.
- ٣- أى زعم أنه يعرف الله بما بينه و بين الله من الأشياء أو بما يتصوره فى الذهن، أو بما حسبه مثلا و شبيها له.
- ٤- و المغاير لا يكون معرفا للمغاير.
- ٥- يأتى لهذا الكلام بيانات فى الباب الواحد و الأربعين.
- ٦- هذا عبارته اخرى عن قوله فى الحديث السادس عشر من الباب الثاني: فالذاكر الله غير الله.

فَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يُؤْمِنُ بِمَا لَا يَعْرِفُ فَهُوَ ضَالٌّ عَنِ الْمَعْرِفَةِ لَا يُدْرِكُ مَخْلُوقٌ شَيْئًا إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تُدْرِكُ مَعْرِفَةُ اللَّهِ إِلَّا بِاللَّهِ وَاللَّهُ خَلَقَ مِنْ خَلْقِهِ وَخَلَقَهُ خَلْقًا مِنْهُ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا كَانَ كَمَا أَرَادَ بِأَمْرِهِ مِنْ غَيْرِ نُطْقٍ لَا مَلْجَأَ لِعِبَادِهِ مِمَّا قَضَىٰ وَلَا حُجَّةَ لَهُمْ فِيمَا أَرْتَضَىٰ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَىٰ عَمَلٍ وَلَا مُعَالَجَةٍ مِمَّا أَحْدَثَ فِي أِبْدَانِهِمُ الْمَخْلُوقَةَ إِلَّا بِرَبِّهِمْ فَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَقْوَىٰ عَلَىٰ عَمَلٍ لَمْ يُرِدْهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَقَدْ زَعَمَ أَنَّ إِرَادَتَهُ تَغْلِبُ إِرَادَةَ اللَّهِ (۱) - تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

قال مصنف هذا الكتاب معنى ذلك أن من زعم أنه يقوى على عمل لم يردده الله أن يقويه عليه فقد زعم أن إرادته تغلب إرادة الله - تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه از علی بن حسین بن محمد از خالد بن یزید از عبد الأعلی از حضرت صادق (ع) که فرمود نام خدا غیر خدا است و هر چیزی که نام چیز بر آن واقع شود مخلوق است مگر خدا و اما آنچه زبانها از آن تعبیر کند یا دستها در آن کار کند مخلوق است و لفظ الله که فارسی آن خدا است غایت و نام کسی است که آن را غایت و نام قرار داده که نظر خلائق بآن میرسد و غایت نظر ایشان واقع می شود و مغیی بر وطن ثریا یعنی ذات مقدس که غایت از برای آن قرار داده اند غیر غایت است که نظر خلق بآن منتهی می شود و غایت مصوف است بوصف معلوم و هر موصوفی مصنوع است که کسی آن را ساخته و صانع چیزها موصوف نیست باندازه معینی و کسی او را بوجود نیاورده که هستی او را بصنعت غیر او بشناسد و تا غایتی متناهی نشده مگر آنکه آن غایت غیر او بوده و هر که این حکم را که بیان کردیم بفهمد هرگز خوار نگردد و این توحید است خالص پس آن را اعتقاد کنید و بآن تصدیق نمائید و بفهمید باذن خدای عز و جل و هر که گمان کند که خدا را می شناسد بحجاب و واسطه میان او و خلائق یا بصورت عقلی یا تمثال خیالی مشرکست زیرا که حجاب و صورت و مثالی که قرار داده غیر او است و جز این نیست که آن جناب یگانه ایست که او را بیگانگی پرستیده اند پس چگونه او را بیگانگی یاد نموده آنکه گمان میکند که او را بغیر او شناخته و هر که خدا شناخته خدا را بخدا شناخته پس هر که او را بخودش شناخته، چنان نیست که او را بشناسد بلکه غیر او را می شناسد و خدا آفریننده چیزها است نه از چیزی پس بنامهای خود نامیده شده و آن جناب غیر نامهای خود است و نامها غیر او است و موصوف غیر وصف است پس هر که گمان کند که ایمان دارد بآنچه نمی شناسد گمراه از معرفت است و هیچ آفریده چیزی را در نیابد مگر بخدا و شناخت خدا دریافته نمیشود مگر بخدا و خدا از خلقش خالی و خلقش از او خالی اند و چون چیزی را خواهد باشد چنان که خواسته بامر خود بدون نطق و سخن گفتن و بندگان را پناهی نیست از آنچه حکم فرموده و ایشان را حجت و برهانی نیست در آنچه پسندیده و بر هیچ کار و درمانی از آنچه در تنهای آفریده شده ایشان پدید آورده قدرت ندارد مگر به پروردگار خویش پس هر که گمان کند که قوت دارد بر کاری که خدای عز و جل آن را نخواسته بحقیقت که گمان کرده که اراده اش بر اراده خدا که پروردگار عالمیانست غالب می شود.

١- لان لارادته تعالى في فعل العبد دخلا كما يأتي بيانه في محله ان شاء الله تعالى.

(مترجم گوید) که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که معنی این آنست که هر که گمان کند که قوت دارد بر کاری که خدا نخواسته است که او را بر آن قوت دهد بحقیقت که گمان کرده که اراده اش بر اراده خدا غالب می شود و بزرگوار و برتر است پروردگار عالمیان.

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيُّ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ عَنْ أَبِي إِبَانَ بْنِ عُثْمَانَ الْأَحْمَرِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يَزَلْ سَمِيعًا بَصِيرًا عَلِيمًا قَادِرًا قَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ رَجُلًا يَتَّحِلُ مَوْلَاتِكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يَزَلْ سَمِيعًا بَسِيعًا وَبَصِيرًا بَبَصِيرٍ وَعَلِيمًا بَعْلَمٍ وَقَادِرًا بِقُدْرَةٍ فَغَضِبَ عِثْمُ قَالَ مَنْ قَالَ ذَلِكَ وَدَانَ بِهِ فَهُوَ مُشْرِكٌ وَ لَيْسَ مِنْ وَلَائِنَا عَلَى شَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ذَاتُ عَلَمَةٍ سَمِيعَةٌ بَصِيرَةٌ قَادِرَةٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» گفت که حدیث کرد مرا عمویم محمد بن ابی القاسم گفت که حدیث کرد مرا محمد بن علی صیرفی کوفی گفت که حدیث کرد مرا محمد بن سنان از ابان بن عثمان احمر که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که مرا خبر ده از خدای تبارک و تعالی که پیوسته شنوای بینای دانای توانا بوده فرمود آری بآن حضرت عرض کردم که مردی که دوستی شما اهل بیت را بخود نسبت میدهد و آن را بر خود می بندد میگوید که خدای تبارک و تعالی پیوسته شنوا بوده بگوش و بینا بوده بچشم و دانا بوده بعلم و توانا بوده بقدرت حضرت (ع) غضب فرمود بعد از آن فرمود که این را بگویند و باین دینداری کند مشرک است و از ولایت و دوستی ما بر هیچ نیست بدرستی که خدای تبارک و تعالی ذاتی است که دانای شنوای بینای توانا یعنی این صفات عین ذات خدا باشد و زائد بر ذات نیست چنان که در مخلوقین صفات زائد بر ذات ایشانست و از اینجا است که فرموده اند که کمال توحید نفی صفات است از آن جناب.

ص: ۲۳۶

۹- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ حَمَادٍ عَنْ حَرِيرِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ أَنَّهُ قَالَ: مِنْ صِفَةِ الْقَدِيمِ أَنَّهُ وَاحِدٌ أَحَدٌ صِمْدٌ أَحَدِي الْمَعْنَى وَ لَيْسَ بِمَعَانٍ كَثِيرَةٍ مُخْتَلِفَةٍ قَالَ قُلْتُ جَعَلْتُ فِدَاكَ يَزْعُمُ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ أَنَّهُ يَسْمَعُ بِغَيْرِ الَّذِي يُنْصَرُّ وَيُنْصَرُّ بِغَيْرِ الَّذِي يَسْمَعُ قَالَ فَقَالَ كَذَبُوا وَالْحَدُوا وَ شَبَّهُوا تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ إِنَّهُ سَمِيعٌ بَصِيرٌ يَسْمَعُ بِمَا يُبْصِرُ وَيُبْصِرُ بِمَا يَسْمَعُ قَالَ قُلْتُ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ بَصِيرٌ عَلَى مَا يَعْقِلُونَهُ قَالَ فَقَالَ تَعَالَى اللَّهُ إِنَّمَا يَعْقِلُ مَا كَانَ بِصِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَيْسَ اللَّهُ كَذَلِكَ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی «ره» گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم از محمد بن عیسی بن عبید از حماد از حریر از محمد بن مسلم از حضرت باقر (ع) که فرمود از صفت قدیم آنست یا در صفت قدیم فرمود که آن جناب یگانه و پناه محتاجانست و احدی المعنی است که معانی کثیره مختلفه نیست که سر بهم آورده باشد از جهت تعدد در ذات و صفات نه در خارج و نه در ذهن راوی میگوید که عرض کردم فدای تو کردم گروهی از مردم عراق گمان میکنند که خدا می شنود بغیر آنچه می بیند و می بیند بغیر آنچه می شنود فرمود که دروغ گفتند و ملحد شدند که از حق میل کردند و خدا را بخلق تشبیه نمودند و خدا از این برتر است بدرستی که آن جناب شنوائی است بینا که می شنود آنچه می بیند و می بیند آنچه می شنود راوی میگوید که عرض کردم که گمان میکنند که بینا است بر وضعی که آن را تعقل مینمایند و میفهمند راوی میگوید که حضرت فرمود که خدا از این برتر است جز این نیست که آنچه بصفت مخلوق باشد معقول می شود و عقل آن را تعقل میکند و خدا چنین نیست.

ص: ۲۳۷

۱- أی بصیر بالآله التي يعقلونها في أنفسهم، فرد عليه السلام ذلك بقياس من الشكل الثاني ان المعقول لنا ما كان بصفه المخلوقين ولا شيء من الله بصفه المخلوق فلا شيء من الله بمعقول لنا.

۱۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ فَضْلِ بْنِ سُكْرَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ ع جُعِلَتْ فِدَاكَ إِنْ رَأَيْتَ أَنْ تُعَلِّمَنِي هَلْ كَانَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ يَعْلَمُ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ أَنَّهُ وَخِيْدَةٌ (۱) فَقَدِ اخْتَلَفَ مَوَالِيكَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ قَدْ كَانَ يَعْلَمُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ وَخِدَةٌ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ شَيْئًا مِنْ خَلْقِهِ وَ قَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّمَا مَعْنَى يَعْلَمُ يَفْعَلُ فَهُوَ الْيَوْمَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا غَيْرُهُ قَبْلَ فِعْلِ الْأَشْيَاءِ وَ قَالُوا إِنْ أُثْبِتْنَا أَنَّهُ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِأَنَّهُ لَمَّا غَيْرُهُ فَقَدْ أُثْبِتْنَا مَعَهُ غَيْرُهُ فِي أَرْزَلَتِهِ فَإِنْ رَأَيْتَ يَا سَيِّدِي أَنْ تُعَلِّمَنِي مَا لَا أَعِدُّوهُ إِلَيَّ غَيْرِهِ فَكَتَبَ ع (۲) مَا زَالَ اللَّهُ تَعَالَى عَالِمًا تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ذِكْرُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار از پدرش از احمد بن محمد از حسین بن سعید از قاسم بن محمد از عبد الصمد بن بشیر از فضیل بن سکره که گفت بحضرت باقر (ع) عرض کردم که فدای تو گردم اگر صلاح دانی که مرا تعلیم فرمائی تعلیم فرما که آیا خدای جل ذکره پیش از آنکه خلق را بیافریند میدانست که اوی تنها است و شریکی در وجود ذاتی ندارد یا آنکه موجود است بی آنکه دیگری وجود داشته باشد چرا که موالیات اختلاف کرده اند پس بعضی از ایشان گفته اند که آن جناب تبارک و تعالی پیش از آنکه چیزی از خلق را بیافریند میدانست که اوی تنها است و بعضی از ایشان گفته اند که معنی میدانست آنست که میکرد و دانش را بوجود میآورد بنا بر اینکه علم ادراک باشد و آن فعل است و گویا که این قائل تو هم کرده که علم چون خالق و رازق و امثال اینها از صفات فعلیه است پس آن جناب امروز که چیزها را آفریده میداند که پیش از کردن چیزها او بوده نه غیر او و گفته اند که اگر ثابت کنیم که خدا همیشه باین عالم بوده که او است که وجود دارد نه غیر او را با او در ازلیت و دوامی که دارد ثابت نموده ایم پس اگر صلاح دانی ای آقای من که بمن تعلیم فرمائی آنچه را که از آن بسوی غیرش در نگذرم تعلیم فرما حضرت (ع) در جواب نوشت که خدای تبارک و تعالی ذکره همیشه عالم بوده.

ص: ۲۳۹

۱- توضیح کلام السائل آنه تعالی هل كان عالما في الازل بغیره فعلم أن غیره معدوم فعلم أنه وحده لا شىء غیره لان العلم بانه وحده لا شىء غیره يستلزم العلم بان غیره معدوم، و العلم بأن غیره معدوم يستلزم العلم بالغير، أم علم الغير حين خلقه فعلم بعدمه قبل خلقه فعلم أنه وحده لا شىء كان معه في الازل الذى لم يكن فيه خلق.

۲- كذا.

۱۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ كَانَ اللَّهُ وَ لَا شَيْءَ غَيْرُهُ وَ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِمَا كَوَّنَ فَعَلِمَهُ بِهِ قَبْلَ كَوْنِهِ كَعَلِمِهِ بِهِ بَعْدَ مَا كَوَّنَهُ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از محمد بن حسین بن ابی الخطاب از ابن ابی عمیر از هشام بن سالم از محمد بن مسلم از حضرت باقر (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود خدا بود و هیچ چیز غیر او نبود و همیشه عالم بود با آنچه هستی داده و موجود فرموده پس علمش بآن پیش از بودنش چون علم او است بآن بعد از آنکه آن را هستی داده و بوجود آورده.

۱۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عِيسَى أَلَهُ عِزٌّ وَ جِلٌّ أَ كَانَ يَعْلَمُ الْأَشْيَاءَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْأَشْيَاءَ وَ كَوَّنَهَا أَوْ لَمْ يَعْلَمْ ذَلِكَ حَتَّى يَخْلُقَهَا وَ أَرَادَ خَلْقَهَا وَ تَكْوِينَهَا فَعَلِمَ مَا خَلَقَ عِنْدَ مَا خَلَقَ وَ مَا كَوَّنَ عِنْدَ مَا كَوَّنَ فَوْقَ عِ بَخْطِهِ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ عَالِمًا بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْأَشْيَاءَ كَعَلِمِهِ بِالْأَشْيَاءِ بَعْدَ مَا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ایوب بن نوح که بخدمت حضرت امام علی نقی (ع) نوشت و او را از خدای عز و جل سؤال نمود که آیا آن جناب چیزها را میدانست پیش از آنکه چیزها را بیافریند و آنها را هستی دهد یا این را ندانست تا آنکه آنها را آفرید و اراده آفریدن و در وجود آوردن آنها نمود بعد از آن دانست آنچه آنها را که آفرید و در نزد آفریدن آن و آنچه را که در وجود آورد در نزد وجود آوردن آن حضرت (ع) فرمان همایون بخط خویش نوشت که خدا همیشه عالم بود بچیزها پیش از آنکه چیزها را بیافریند چون علمش بچیزها بعد از آنکه چیزها را آفرید.

۱۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ وَ سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ جَمِيعًا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ أَبِيهِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَقَالَ لِي أ تَنْعَتُ اللَّهَ فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ هَاتِ هَاتِ فَقُلْتُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ قَالَ هَذِهِ صِفَةٌ يَشْتَرِكُ فِيهَا الْمَخْلُوقُونَ (۱) قُلْتُ فَكَيْفَ تَنْعَتُهُ فَقَالَ هُوَ نُورٌ لَمَّا ظَلَمَهُ فِيهِ وَ حَيَاةٌ لَمَّا مَوَتْ فِيهِ وَ عِلْمٌ لَمْ يَجْهَلْ فِيهِ وَ حَقٌّ لَمْ يَبْطُلْ فِيهِ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ وَ أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِالتَّوْحِيدِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کردند ما را محمد بن حسن صفار و سعد بن عبد الله هر دو از احمد بن محمد بن عیسی از پدرش و حسین بن سعید و محمد بن خالد برقی از ابن عمیر از هشام بن سالم که گفت بر حضرت صادق (ع) داخل شدم پس بمن فرمود که آیا خدا را نعت میکنی عرض کردم آری فرمود که بیار یعنی بگو آنچه خدا را بآن نعت میکنی عرض کردم که او است شنوای بیبا فرمود که این صفتی است که آفریدگان در آن شرکت دارند عرض کردم پس چگونه او را نعت میفرمائید فرمود که آن جناب نور است که ظلمتی در آن نیست و حیاتی است که مگر در آن نیست و علمی که جهلی در آن نیست و حقی که باطل در آن نیست پس من از نزد او بیرون آمدم و من داناترین مردم بودم بتوحید خدا.

ص: ۲۴۱

۱- أی من حیث المفهوم. و أمّا من حیث الحقیقه فذاته ذات الصفه بعینها بخلاف الممكنات.

(مترجم گوید) که صفت بکسر صاد بمعنی چگونگی و نشانه باشد و بیشتری از اهل لغت نعت را بصفته تفسیر کرده اند و بعضی از ایشان گفته اند که مشهور صفت حضرت رسالت را نعت میگویند و از این حدیث ظاهر می شود که غیر یک دیگرند و نعت از وصف بالاتر است و اختصاصی بحضرت رسالت ندارد و در شرح عده لغت مذکور است که نعت مبالغه در وصف است و آن نظر باین حدیث بصواب اقرب است.

حدیث ۱۵

۱۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ مُرِيداً فَقَالَ إِنَّ الْمُرِيدَ لَا يَكُونُ إِلَّا لِمُرَادٍ مَعَهُ بَلْ لَمْ يَزَلْ عَالِماً قَادِراً ثُمَّ أَرَادَ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از نضر بن سويد از عاصم بن حمید از حضرت صادق (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که خدا همیشه مرید و صاحب اراده بوده فرمود که مرید نمیباشد مگر آنکه مراد با او است بلکه همیشه عالم و قادر بوده بعد از آن اراده فرموده.

ص: ۲۴۲

۱- انّ مذهب أهل البيت عليهم السلام على ما يظهر من أخبار كثيرة في هذا الكتاب و غيره ان الإرادة من صفات الأفعال و أنّها غير العلم و أنّه سابق لها و انها نفس الفعل و الایجاد و قد آوردنا البحث فيها مستوفی فی التعليقه على التجريد.

١٦- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَشْبَاطِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِلمُ اللَّهِ عِلمُ اللَّهِ وَ مَشِيئَتُهُ هُمَا مُخْتَلِفَانِ أَمْ مُتَّفِقَانِ فَقَالَ الْعِلْمُ لَيْسَ هُوَ الْمَشِيئَةُ أَلَا تَرَى أَنَّكَ تَقُولُ سَأَفْعَلُ كَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ لَا تَقُولُ سَأَفْعَلُ كَذَا إِنْ عَلِمَ اللَّهُ فَقَوْلُكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ لَمْ يَشَأْ فَإِذَا شَاءَ كَانَ الَّذِي شَاءَ كَمَا شَاءَ وَ عَلِمَ اللَّهُ سَابِقٌ لِلْمَشِيئَةِ.

ترجمه:

حديث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی از حسین بن حسن از بکر بن صالح از علی بن اسباط از حسن بن جهم از بکر بن اعین که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که علم خدا و مشیت که خواست اوست مختلف اند یا با هم اتفاق دارند فرمود که علم مشیت نیست آیا نمی بینی که تو میگوئی که زود باشد که چنین کنم اگر خدا خواهد و نمیگویی که زود باشد که چنین کنم اگر خدا داند پس قول تو اگر خدا خواهد دلیل است بر آنکه آن جناب نخواسته چه احتمال دارد که نخواسته باشد پس هر گاه خواهد آنچه را که خواسته چنان که خواسته خواهد بود و علم خدا مشیت را پیشی گرفته.

١٧- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَيْفَوَانَ بْنِ يَحْيَى قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ عِ أَحْبَبَ إِلَيَّ مِنَ الْإِرَادَةِ مِنَ اللَّهِ وَ مِنَ الْمَخْلُوقِ قَالَ فَقَالَ الْإِرَادَةُ مِنَ الْمَخْلُوقِ الضَّمِيرُ وَ مَا يَبْدُو لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ مِنَ الْفِعْلِ وَ أَمَّا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِرَادَتُهُ إِحْدَاثُهُ لَا غَيْرُ ذَلِكَ (١)

ص: ٢٤٣

١- ان الفعل لا- يصدر منا الا- أن يتقدمه امور: تصوره جزئيا، و اعتقاد النفع في ذلك الفعل، و شوق يعقب ذلك الاعتقاد، و الاقبال نحو الفعل ليرتكبه سمي بالشوق الاكيد و الإجماع. و القول الأصح أن الإرادة هي هذا الأخير، و المراد بالضمير المذكور في الرواية هو ما يحدث في خلد الإنسان بين تصوره للفعل و وقوع الفعل في الخارج، و أمّا الله تعالى فليس بين علمه و فعله هذه الأمور فارادته هي علمه أو فعله، فقوم على الأول، و اخرى على الثاني، و الآيه: «انما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون» ظاهره في الثاني و طالب التفصيل يراجع مظانه، و الظاهر أن الواو بعد قوله: «الضمير» عاطفه عطفت كلمه «ما» عليه، و على هذا فمجموع الضمير و ما يبدو له بعد ذلك من الفعل هو إرادته المخلوق فكل منهما جزء الإرادة، و يمكن أن يقال: ان الضمير شرط الإرادة فاراده المخلوق فعله مشروطا بما يحدث في نفسه و إرادته الخالق فعله من غير شرط، و يحتمل أن يكون الواو للاستيناف، و «ما» موصوله مبتدأ، و «يبدو له» صلته و «بعد ذلك» متعلقا به، و «من الفعل» خبر المبتدأ، و على هذا فالضمير فقط هو الإرادة و ما يبدو له بعد ذلك من الحركة في العضلات هو من الفعل.

لِأَنَّهُ لَمَّا يُرَوَّى وَ لَمَّا يَهُمُّ وَ لَا يَتَفَكَّرُ وَ هَيْدِهِ الصِّفَاتُ مُنْفِيَةٌ عَنْهُ وَ هِيَ مِنْ صِفَاتِ الْخَلْقِ فَإِرَادَةُ اللَّهِ هِيَ الْفِعْلُ لَا غَيْرُ ذَلِكَ - يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ بِلَا لَفْظٍ وَ لَا نُطْقٍ بِلِسَانٍ وَ لَا هَمِّهِ وَ لَا تَفَكُّرٍ وَ لَا كَيْفٍ لِذَلِكَ كَمَا أَنَّهُ بِلَا كَيْفٍ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «ره» از پدرش از محمد بن عبد الجبار از صفوان بن يحيى كه گفت بحضرت كاظم (ع) يا امام رضا (ع) عرض كردم كه مرا خبر ده از اراده كه از خدا و از خلق است فرمود اراده نسبت بخلق اندیشه خاطر است كه در دل ميگیرند و امري را تصور ميکنند و ذهن بسوي آن متوجه مي شود و آنچه از برای ایشان ظاهر مي شود از فعل و اما نسبت بخداي عز و جل اراده اش احداث و ايجاد آنست نه غير از آن زيرا كه آن جناب اندیشه نميکند و قصد و تفكر نمينماید كه خوبي و بدی چیزی را بداند و اين صفتها از او دور است و اينها صفات خلق است چه اينها از لوازم جهل و نقصان است پس اراده خدا همان فعل است نه غير آن كه بآنچه اراده آن دارد ميفرمايد كه باش پس ميباشد بدون صوت و سخني كه بزبان گفته شود و بي قصد و اندیشه كه در او بهمرسد و چون و چگونگي از برای آن نيست چنان كه خود بيچون و چگونگي است.

حدیث ۱۸

۱۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْمَشِيئَةُ مُحَدَّثَةٌ.

ص: ۲۴۴

۱- ای لا كيف لايجاده كما لا كيف لنفسه لان كيفيه الفعل من قبل كيفيه الفاعل.

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد مرا سعد بن عبد الله از احمد بن محمد خالد از پدرش از ابن ابی عمیر از ابن اذنیه از محمد بن مسلم از حضرت صادق (ع) که فرمود مشیت خدا احداث شده یعنی تازه بهم رسیده.

حدیث ۱۹

۱۹- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدَيْنَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ الْمَشِيَّةَ بِنَفْسِهَا ثُمَّ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ بِالْمَشِيَّةِ (۱).

قال محمد بن علي مؤلف هذا الكتاب رضى الله عنه إذا وصفنا الله تبارك و تعالی بصفات الذات فإنما نفى عنه بكل صفة منها ضدها فمتى قلنا إنه حي نفينا عنه ضد الحياه و هو الموت و متى قلنا إنه عليم نفينا عنه ضد العلم و هو الجهل و متى قلنا إنه سمیع نفينا عنه ضد السمع و هو الصمم و متى قلنا بصیر نفينا عنه ضد البصر و هو العمى و متى قلنا عزیز نفينا عنه ضد العزوه و هو الذله و متى قلنا حكيم نفينا عنه ضد الحكمه و هو الخطأ و متى قلنا غنى نفينا عنه ضد الغنى و هو الفقر و متى قلنا عدل نفينا عنه الجور و الظلم و متى قلنا حلیم نفينا عنه العجله و متى قلنا قادر نفينا عنه العجز و لو لم نفعّل ذلك أثبتنا معه أشياء لم تزل معه و متى قلنا لم يزل حيا عليما سميعا بصيرا عزيزا حكيمًا غنيا ملكا حلیمًا عدلا كريما فلما جعلنا معنى كل صفة من هذه الصفات التي هي صفات ذاته نفى ضدها أثبتنا أن الله لم يزل واحدا لا شيء معه (۲).

ص: ۲۴۵

۱- روى هذا الحديث فى الباب الرابع و الخمسين بسند آخر بعبارة اخرى، و أظهر التفاسير أن المشيئة هو أول ما تجلّى منه تعالى الذى كان واسطه بينه و بين الأشياء، و قد سمي ذلك فى لسان الاخبار باسماء منها النور المحمدي صلّى الله عليه و آله و منها العقل و منها الظل و منها الماء و منها غير ذلك، و اطلاق كل منها عليها باعتبار، و على هذا فالمشيئة من الله تعالى غير ارادته كما صرح به فى أخبار و بأنها قبل الإرادة، و ان استعملتا كثيرا فى الكتاب و السنه بالترادف كالعرف العام و الخاص.

۲- قوله: «فلما جعلنا» عطف على قوله: «و متى قلنا»، و قوله: «نفى ضدها» على صيغه المصدر مفعول ثان لجعلنا، و قوله: «أثبتنا أن الله - الخ» جواب «لمتى قلنا».

و لیست الإراده و المشیه و الرضا و الغضب و ما یشبه ذلك من صفات الأفعال بمثابه صفات الذات لأنه لا يجوز أن يقال لم يزل الله مریدا شائیا كما يجوز أن يقال لم يزل الله قادرا عالما

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از عمر بن اذینه از حضرت صادق (ع) که فرمود خدا مشیت یعنی خواست خود را بخود آن آفرید یعنی بی آنکه چیزی در خلقت آن واسطه باشد بعد از آن چیزها را بمشیت آفرید.

مترجم گوید که بامیر محمد باقر داماد حسینی رحمه الله نسبت داده اند که او گمان کرده که مراد از مشیت مشیت بندگان و از چیزها کردار ایشانست و این معنی دور است چنان که بر ناقد خبیر مستور نیست اگر چه خالی از حسنی نیست و مؤلف بعد از ذکر حدیث گفته که محمد بن علی مؤلف این کتاب میگوید که ما هر گاه خدای تبارک و تعالی را بصفات ذات و وصف کنیم جز این نیست که بهر صفتی از آنها ضد آن را از او دور میگردانیم پس در هر زمان که میگوئیم که او حی و زنده است ضد زندگی را و آن مرگست از او نفی می کنیم و در هر زمان که میگوئیم علیم و دانا است ضد علم را و آن جهل است از او نفی میکنیم و در هر زمان که می گوئیم سمیع و شنوا است ضد شنوائی را و آن گریست از او نفی میکنیم و در هر زمان که می گوئیم بصیر و بینا است ضد بینائی را و آن کوریست از او نفی میکنیم و در هر زمان که میگوئیم عزیز و ارجمند است ضد عزت را و آن ذلت و خواری است از او نفی میکنیم و در هر زمان که میگوئیم حکیم است یعنی راست گفتار و درست کردار است ضد حکمت را و آن خطاء و غلط است از او نفی می کنیم و در هر زمان که میگوئیم غنی و بی نیاز است ضد بی نیازی را و آن فقر و پریشانی و احتیاج است از او نفی میکنیم و در هر زمان که می گوئیم عدل و بغایت عادل است ضد عدل را و آن جور و ظلم و ستم است از او نفی می کنیم و در هر زمان که میگوئیم حلیم و بردبار است ضد بردباری را و آن عجله و شتاب است از او نفی میکنیم و در هر زمان که میگوئیم قادر و توانا است عجز و درماندگی را از او نفی میکنیم و اگر چنین نکنیم چیزی چند را با او ثابت کرده ایم که همیشه با او بوده و در هر زمان که میگوئیم همیشه زنده دانای شنوای بینای عزیز بردباری بی نیاز پادشاه بوده پس چون با هر صفتی از این صفات ذات او است نفی ضد آن را قرار داده ایم ثابت کرده ایم که خدا همیشه یکی بوده که چیزی با او نبوده و اراده و مشیت و رضا و غضب و آنچه باینها شباهت دارد از صفات افعال بمثابه صفات ذات و مانند آنها نیست زیرا که جائز نباشد که گفته شود که خدا همیشه مرید و خواهان بوده چنان که جائز است که گفته شود که خدا همیشه قادر و عالم بوده.

ص: ۲۴۶

۱۲- باب تفسیر قول الله عز و جل کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

«باب دوازدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

اشاره

یعنی هر چیزی فانی و نابودشونده است مگر ذات او سبحانه و آیه را بچهار وجه دیگر تفسیر کرده اند اول آنکه هر چیزی باعتبار امکان ذاتی فی حد ذاته هالک و معدوم است دویم آنکه هر عملی باطل است مگر آن عمل که بجهت رضای خدا و قربه الی الله باشد سیم آنکه هر صاحب عملی باطل و ضائع است مگر آن کس که غرضش در عمل وجه الله باشد و گفته اند که تعبیر کردن از ذات بوجه که عبارت است از رو در کلام عرب بسیار است و نیز تفسیر شده باینکه هر چیزی نابود می شود مگر اصل و حقیقت آن چیز که عبارت از هویت آنست بنا بر اینکه ضمیر در وجهه بسوی شیئی که چیز است بر گردد نه آنکه بسوی خدا راجع باشد چنان که اکثر علماء چنین فهمیده اند و ظاهر آیه نیز آنست.

حدیث ۱

۱- اَبِی رَحِمَهُ اللهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَرِيعٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنْ جَلِيسِ لِأَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ ع قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ - كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (۱) قَالَ فَيَهْلِكُ كُلُّ شَيْءٍ وَيَبْقَى الْوَجْهَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ بِالْوَجْهِ وَ لَكِنْ مَعْنَاهُ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا دِينَهُ وَالْوَجْهُ الَّذِي يُؤْتَى مِنْهُ (۲).

ص: ۲۴۷

۱- القصص: ۸۸.

۲- فی نسخه (ب) «و الوجه الذي يؤتى الله منه».

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن اسماعیل بن بزیع از منصور بن یونس از همنشین ابو حمزه از ابو حمزه که گفت بحضرت باقر (ع) عرض کردم که قول خدای عز و جل كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ چه تفسیر دارد و چون فرقه مشبهه وجه را برو تفسیر کرده اند چنان که در کافی در روایت حارث بن مغیره نصری وقوع یافته است که حضرت صادق (ع) از تفسیر این آیه سؤال شد حارث بن مغیره روی میگوید که حضرت فرمود که ایشان در آنچه میگویند عرض کردم که میگویند هر چیزی هلاک می شود مگر روی خدا فرمود سبحان الله هر آینه قول بزرگی را گفته اند لهذا حضرت باقر (ع) در رد آن بسائل فرموده آنچه را که از او بقول خود نقل نموده که فرموده پس هر چیزی هلاک می شود و رو باقی میماند بدرستی که خدای عز و جل از آن بزرگتر است که برو وصف شود و لیکن معنی آن اینست که هر چیزی نابود می شود مگر دینش و وجه آنست که از آن آمده می شود و مردم از آن رو بخدا میروند و وجه در لغت بمعنی رواست و طور و طریقه و برابر و اول روز و آنچه مدد معاش از سلاطین و ملوک متعین می شود و مراد حضرت از وجه مذکور حضرات معصومین علیهم السلام اند که ابواب ایمانند و مردم را بخدا رسانند و از جمله لطائف آنکه عدد وجه بحساب جمل چهارده است چون عدد معصومین صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْمُكَارِيِّ عَنْ أَبِي بَصْتِيرٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِيرَةِ النَّصْرِيِّ (۱) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ قَالَ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا هَالِكٌ إِلَّا مَنْ أَخَذَ طَرِيقَ الْحَقِّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از یعقوب بن یزید از صفوان بن یحیی از ابو سعید مکاری از ابو بصیر از حارث بن مغیره نصری که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ فرمود که هر چیزی نابود می شود مگر کسی که راه حق را بگیرد

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ قَالَ مَنْ أَتَى اللَّهَ بِمَا أَمَرَ بِهِ مِنْ طَاعَةٍ مُحَمَّدٍ وَالْأَيْمَةَ مِنْ بَعْدِهِ ص فَهُوَ الْوَجْهُ الَّذِي لَا يَهْلِكُ ثُمَّ قَرَأَ مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» از محمد بن یحیی عطار از سهل بن زیاد از احمد بن محمد بن ابی نصر از صفوان جمال از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ فرمود که هر که بیاید خدا را با آنچه بآن امر شده از فرمان برداری محمد و امامان بعد از آن حضرت علیهم السلام آن وجهی است که هلاک نمیشود پس این را خوانند که مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ یعنی هر که فرمان برد رسول خدا را که محمد است پس بحقیقت که خدا را فرمان برده.

ص: ۲۴۹

۱- من بنی نصر بن معاویه. ثقہ ثقہ.

۲- النساء: ۸۰.

حدیث ۴

۴- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع نَحْنُ وَجْهُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَهْلِكُ (۱).

ترجمه:

و بهمین اسناد گفت که حضرت صادق (ع) فرمود که ما ئیم وجه خدا که هلاک نمیشود

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ آبَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ رَبِيعِ الْوَرَّاقِ عَنْ صَالِحِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ قَالَ نَحْنُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از ربیع وراق از صالح بن سهل از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا وَجْهَهُ فرمود که وجه او ما ئیم.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِتَّانٍ عَنْ أَبِي سَلَامٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: نَحْنُ الْمَثَانِي الَّتِي أَعْطَاهَا اللَّهُ نَبِيَّنَا ص (۲)

ص: ۲۵۰

- ۱- الوجه من كل شيء هو أول ما يظهر منه و يتوجه إليه منه، و جميع الاخبار الواردة في هذا الباب في هذا الكتاب و غيره عن أئمتنا صلوات الله عليهم فسر الوجه فيه بهم و بما يتعلق بهم من الأمور الإلهية.
- ۲- إشاره الى قوله تعالى: «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» و «من» في الآية بيانيه، و المثنائي جمع المثنى، و قد فسّر في أخبار بهم كما هنا، و من المحتمل في ذلك أنهم عليهم السلام سبع بحسب أسمائهم و ان كرر بعضها: علي، فاطمه، حسن، حسين، محمد، جعفر، موسی، عليهم السلام، و ما ذكره المصنّف حقّ لكنه بعيد من ظاهر اللفظ، و قد قيل في تفسيرها وجوه آخر.

وَنَحْنُ وَجْهُ اللَّهِ تَتَقَلَّبُ فِي الْأَرْضِ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ عَرَفْنَا مَنْ عَرَفْنَا وَمَنْ جَهِلْنَا فَأَمَامَهُ الْيَقِينُ (۱).

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه معنى قوله نحن المثنى أى نحن الذين قرنا النبي ص إلى القرآن و أوصى بالتمسك بالقرآن و بنا فأخبر أمته بأن لا نفترق حتى نرد عليه حوضه

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» از پدرش از سهل بن زیاد از یعقوب بن یزید از محمد بن سنان از ابو سلام از بعضی از اصحاب ما از حضرت باقر (ع) که فرمود مائیم مثنی یعنی دوتا دوتاهائی که خدای تعالی آنها را پیغمبر خود عطاء فرمود فرمود و مائیم روی خدا و راه او چه خلایق بوساطت ما بخدا میرسند و متوجه معارف الهی میشوند و با این حال در میان شما میگردیم هر که ما را شناخت ما را شناخت یعنی هر که پیش از این در عالم زر ما را شناخت امروز ما را می شناسد و میتواند که مراد این باشد که این وصف از برای ما ثابت است خواه مردم ما را باین وصف بشناسند و خواه شناسید و احتمال دارد که معنی این باشد که می شناسیم هر که ما را شناسد و لیکن فقره بعد از این مؤید اول است و آن این است که و هر که ما را شناسد یقین در پیش روی او است.

ص: ۲۵۱

۱- أى يتيقن بعد الموت الذى أمامه أنا وجه الله الذى لا بد لعباده أن يتوجهوا إليه به، و فى السفينه عن سابع البحار: «عرفنا من عرفنا و جهلنا من جهلنا، من عرفنا فامامه اليقين و من جهلنا فامامه السعير» أى يتيقن عين اليقين بما وعده الله على ولايتنا و معرفتنا، و فى باب النوادر من توحيد الكافى: «عرفنا من عرفنا و جهلنا من جهلنا و امامه المتقين» و هى بالنصب عطف على ضمير المتكلم فى جهلنا الثانى أى جهلنا و جهلنا و جهلنا بجهله إيانا امامه المتقين فلم يكن منهم.

مترجم گوید که مراد از یقین مرگست و مراد اینست که بعد از مرگ ما را خواهد شناخت و آنچه باید و شاید بعین یقین خواهد دید در وقتی که آن شناخت بکارش نیاید و مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که معنی قول آن حضرت که مائیم مثنائی یعنی مائیم کسانی که پیغمبر (ص) ما را بقرآن پیوسته و بچنگ زدن بقرآن و بما وصیت فرموده و امتش را باین خبر داده که ما از هم جدا نمیشویم تا بر سر حوضش که حوض کوثر است بر او وارد شویم و من میگویم که اظهر اینست که مراد آن حضرت تفسیر این آیه است که **وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ** یعنی و هر آینه بحقیقت که دادیم تو را هفت از دوتا دوتاها که مکرر شده اند و قرآن بزرگ و بزرگوار را و اکثر مفسرین این هفت را بهفت آیه تفسیر کرده اند و گفته اند که مراد از آن سوره حمد است چه آن هفت آیه است و لهذا این سوره را سبع المثنائی نیز میگویند و در وجه دوئیت آن گفته اند که از آن راهست که در نماز لا اقل دو مرتبه خوانده می شود و خروج نماز وتر بر فرضی که از شفع جدا باشد ضرری ندارد یا بجهت آنست که اکثر الفاظ آن مکرر واقع شده یا بجهت تکرار نزول آنست که یک بار در مکه نازل شد و یک بار در مدینه و بنا بر آنچه آن حضرت فرموده میتواند که وجه هفت بودن ایشان این باشد که نامهای ایشان هفت است علی و فاطمه و حسن و حسین و محمد و جعفر و موسی سلام الله علیهم و تتمه مکرر است و وجه تکرار و دوئیت از اینجا معلوم می شود و احتمال دارد که مثنائی از ثناء باشد زیرا که ایشان ثنای خدا را بجا آورند چنان که حق ثنای او است بحسب طاقت بشری و احتمال دوئیت ایشان باعتبار انضمام ایشان بالقرآن چنان که مؤلف ذکر کرده نیز جواز دارد.

۷- (۱) - أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَيْفٍ عَنْ أَخِيهِ الْحَسَنِ بْنِ سَيْفٍ (۲) عَنْ أَبِيهِ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ النَّخَعِيِّ عَنْ خَيْثَمَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَيْمَانَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - كُلُّ شَيْءٍ إِلَّآ وَجْهَهُ قَالَ دِينَهُ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع دِينَ اللَّهِ وَ وَجْهَهُ وَ عَيْنَهُ فِي عِبَادِهِ وَ لِسَانَهُ الَّذِي يَنْطِقُ بِهِ وَ يَدُهُ عَلَى خَلْقِهِ وَ نَحْنُ وَجْهَ اللَّهِ الَّذِي يُؤْتَى مِنْهُ لَنْ نَزَالَ فِي عِبَادِهِ مَا دَامَتْ لِلَّهِ فِيهِمْ رُوِيَّةٌ قُلْتُ وَ مَا الرُّوِيَّةُ قَالَ الْحَاجَةُ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ فِيهِمْ حَاجَةٌ رَفَعْنَا إِلَيْهِ وَ صَنَعَ مَا أَحَبَّ (۳).

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن سیف از برادرش حسین بن سیف از پدرش سیف بن عمیره نخعی از خیمه که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل کُلُّ شَيْءٍ إِلَّآ وَجْهَهُ فرمود یعنی دین او و رسول خدا (ص) و امیر المؤمنین (ع) دین خدا و وجه او بودند و چشم او در بندگانش که بواسطه ایشان بسوی بندگان می نگریست نه چنان که کند چشمان بوساطت عینک بخطوط می نگرند و زبانش که بآن سخن میکرد و دستش که بر آفریدگانش برحمت گشوده و مائیم وجه خدا که از آن آمده می شود که ما پیوسته در میان بندگانش باشیم مادام که خدا را در ایشان رویه باشد عرض کردم که رویه چیست فرمود که حاجت و چون خدا را در ایشان حاجتی نباشد ما را بسوی خود بردارد و بلند کند پس آنچه دوست دارد و خواهد خواهد کرد.

ص: ۲۵۳

۱- «حوضه» منصوب علی الظرفیه، و فی نسخه (ب) و (ط) «حتی نرد علی حوضه».

۲- هکذا فی النسخ، و الظاهر علی العکس بروایه الحسین عن أخیه علی کما فی الحدیث الثامن و التاسع و العاشر و الثاني عشر و الثالث عشر من الباب الأول و غیرها.

۳- المراد بها ما يتعلق به ارادته تعالی کحاجه الإنسان التي يتعلق بها ارادته من دون احتیاج له تعالی.

۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرٌ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ صَبَّاحٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَنَا فَأَحْسَنَ خَلْقَنَا وَصَوَّرَنَا فَأَحْسَنَ صُورَنَا (۱) وَجَعَلَنَا عَيْنَهُ فِي عِبَادِهِ وَلِسَانَهُ النَّاطِقَ فِي خَلْقِهِ وَيَدَهُ الْمَبْسُوطَةَ عَلَى عِبَادِهِ بِالرَّأْفَةِ وَالرَّحْمَةِ وَوَجْهَهُ الَّذِي يُؤْتِي مِنْهُ وَبَابَهُ الَّذِي يَدُلُّ عَلَيْهِ وَخَزَائِنَهُ فِي سَمَائِهِ وَأَرْضِهِ (۲) بِنَا أَثْمَرَتِ الْأَشْجَارُ وَأَيْنَعَتِ الثَّمَارُ وَجَرَتِ الْأَنْهَارُ وَبِنَا نَزَلَ غَيْثُ السَّمَاءِ وَنَبَتَ عُشْبُ الْأَرْضِ بِعِبَادَتِنَا عَبْدَ اللَّهِ لَوْ لَا نَحْنُ مَا عَبْدَ اللَّهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما را بکر از حسین بن سعید از هیثم بن عبد الله از مروان بن صباح که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که خدای عز و جل ما را آفرید و آفرینش ما را نیکو گردانید و ما را انگاشت و صورتهای ما را نیکو ساخت و ما را در میان بندگانش چشم خود گردانید و زبان گویای خود در میان آفریدگانش چه ایشان چون زبان او امر و نواهی او را بمردم میرسانند و دستش که بر بندگانش برآفت و رحمت گشوده و وجه خود که از آن رو باو میروند و بجنابش میرسند و درهای معرفت خویش که بر او دلالت میکنند و خزینه دارانش در آسمان و زمینش و بواسطه ما درختان میوه می آورند و میوه ها میرسند و جویها روان میشوند و بما باران از آسمان فرود می آید و گیاه از زمین میروید و عبادت ما خدا معبود شد و اگر ما نمی بودیم خدا پرستیده نمیشد چه اساس بندگی و پرستش را ایشان بمردم تعلیم دادند.

ص: ۲۵۴

۱- فی نسخه (ب) و (د) و (و) «فأحسن صورتنا».

۲- فی نسخه (ب) و (ج) و (و) «و خزانه فی سمائه و أرضه».

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ مُتَوَحِّدٌ بِالْوَحْدَانِيَّةِ مُتَفَرِّدٌ بِأَمْرِهِ خَلَقَ خَلْقًا فَفَوَّضَ إِلَيْهِمْ أَمْرَ دِينِهِ فَنَحْنُ هُمْ يَا ابْنَ أَبِي يَعْفُورٍ نَحْنُ حُجَّةُ اللَّهِ (۱) فِي عِبَادِهِ وَ شَهَادَتُهُ عَلَى خَلْقِهِ وَ أَمْنَاؤُهُ عَلَى وَحْيِهِ وَ خُزَائِنُهُ عَلَى عِلْمِهِ وَ وَجْهُهُ الَّذِي يُؤْتَى مِنْهُ وَ عَيْنُهُ فِي بَرِّيَّتِهِ وَ لِسَانُهُ النَّاطِقُ وَ قَلْبُهُ الْوَاعِي وَ يَابَهُ الَّذِي يَدُلُّ عَلَيْهِ وَ نَحْنُ الْعِيَامِلُونَ بِأَمْرِهِ وَ الدَّاعُونَ إِلَى سَبِيلِهِ بِنَا عُرْفَ اللَّهِ وَ بِنَا عَبْدَ اللَّهِ نَحْنُ الْأَدِلَّةُ عَلَى اللَّهِ وَ لَوْلَانَا مَا عَبْدَ اللَّهُ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از عبد العزیز از ابن ابی یعفور که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که خدا یکیست و یگانه و بامر خویش متفرد و تنها است خلقی را آفرید و امر دین خود را بایشان تفویض فرمود و آن خلق مائیم ای پسر ابی یعفور مائیم حجت خدا در میان بندگانش و گواهان او بر خلقش و امینان او بر وحیش و خزینه داران او بر علمش و وجه او که از آن آمده می شود و چشم او در خاکپاشش و زبان گویای او در گاه او که بر او دلالت میکند و مائیم کارکنان بامر او و خوانندگان بسوی راه او بما خدا شناخته شد و بما خدا پرستیده شد و مائیم رهنمایان بر خدا و اگر ما نبودیم خدا پرستیده نمیشد.

ص: ۲۵۵

۱- کذا.

۲- جعلهم الله تعالى منه منزله الأعضاء من الإنسان لا من امره تعالى جار في خلقه بهم و من طريقهم كما يدل عليه الآيات و الاخبار، فلا يلزم من ذلك أن يكون لله تعالى أعضاء و لا أن يكونوا هم الله الواحد الاحد المتوحد بالوحدانية المتفرد بالامر، تعالى عما يقول الجاهلون، و في نسخة (و) نحن القائمون بأمره، و في نسخة (ب) و (ج) و (د) «نحن القائلون بأمره».

۱۰- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ السُّكْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَسْلَمَ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْبَةَ (۱) عَنِ الْجَرِيرِيِّ عَنِ أَبِي الْوَرْدِ بْنِ ثَمَامَةَ عَنْ عَلِيِّ ع قَالَ: سَمِعَ النَّبِيَّ ص رَجُلًا يَقُولُ لِرَجُلٍ قَبَّحَ اللَّهُ وَجْهَكَ وَ وَجْهَ مَنْ يُشَبِّهُكَ فَقَالَ ص مَهْ لَا تَقُلْ هَذَا فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ.

قال مصنف هذا الكتاب رحمه الله تركت المشبهه من هذا الحديث اوله و قالوا إن الله خلق آدم على صورته فضلوا في معناه و أضلوا

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید حسن بن علی بن حسین سکری که گفت حدیث کرد ما را حکم بن اسلم گفت که حدیث کرد ما را ابن علی از جریری از ابی ورد بن ثمامه از علی (ع) که میفرمود که پیغمبر (ص) از مردی شنید که بمردی میگفت که خدا زشت گرداند روی تو و روی کسی را که بتو شباهت دارد حضرت (ع) فرمود که چنین مکن و این سخن را مگوی که خدا آدم را بر صورت او و آدم بیکدیگر میماند.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که فرقه مشبهه از این حدیث اولش را ترک کرده اند و گفته اند که

ان الله خلق آدم على صورته

یعنی بدرستی که خدا آدم را بر صورت خود آفرید و در معنی آن گمراه شده اند و دیگران را گمراه کرده اند.

ص: ۲۵۶

۱- هو إسماعیل بن إبراهيم المعروف بابن علیه. و الجریری هو أبو مسعود سعید بن ایاس.

۱۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرٍ الْهَمْدَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْمَرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَاعِ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ يَزُوُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ فَقَالَ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ لَقَدْ خَرَدُوا أَوَّلَ الْحَدِيثِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص مَرَّ بِرَجُلَيْنِ يَتَسَابَّانِ فَسَمِعَ أَحَدَهُمَا يَقُولُ لِصَاحِبِهِ قَبِّحِ اللَّهُ وَجْهَكَ وَوَجْهَ مَنْ يُشَبِّهُكَ فَقَالَ ص يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَقُلْ هَذَا لِأَخِيكَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از علی بن معبد از حسین بن خالد که گفت بحضرت علی بن موسی الرضا علیهم السلام عرض کردم که یا ابن رسول الله مردم روایت میکنند که رسول خدا (ص) فرمود که خدا آدم را بر صورت خود آفرید فرمود که خدا ایشان را بکشد اول حدیث را حذف کرده اند و آن را انداخته اند بدرستی که رسول خدا (ص) بدو مرد گذشت که یک دیگر را دشنام میدادند و از یکی از ایشان شنید که برفیقتش میگفت که که خدا زشت کند روی تو و روی کسی را که بتو شباهت دارد حضرت (ص) فرمود که ای بنده خدا این را ببردت مگو زیرا که خدای عز و جل آدم را بر صورت او آفریده.

۱۳- باب تفسیر قول الله عز و جل یا ایلیس ما منعک أن تسجد لِمَا خَلَقْتُ بِيَدِي

«باب سیزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل یا ایلیس ما منعک أن تسجد لِمَا خَلَقْتُ بِيَدِي:

اشاره

ص: ۲۵۷

۱- قد مر ذکر وجوه لهذه الروایه فی ذیل الحدیث الثامن عشر من الباب السادس.

یعنی خدا فرمود که ای شیطان چه بازداشت ترا از آنکه سجده کنی از برای آنچه آفریدم بهر دو دست خود یعنی بخودی خود بیواسطه پدر و مادر و اعانت غیر و مرا دید قدرت است یعنی او را بقدرت کامله خود خلق کردم.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرٌ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَحْرِ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ فَقُلْتُ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدِي (۱) فَقَالَ أَلَيْدُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الْقُوَّةُ وَالنُّعْمَةُ قَالَ وَ أَذْكَرُ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ (۲) وَقَالَ وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ (۳) أَيْ بِقُوَّةٍ وَقَالَ وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ (۴) أَيْ قَوَاهُمْ وَ يُقَالُ لِفُلَانٍ عِنْدِي أَيَادٍ كَثِيرَةٌ أَيْ فَوَاضِلٌ وَ إِحْسَانٌ وَ لَهُ عِنْدِي يَدٌ بَيْضَاءٌ أَيْ نِعْمَةٌ (۵).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما را بکر از ابو عبد الله برقی از عبد الله بن بحر از ابو ایوب خزاز از محمد بن مسلم که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال نمودم و عرض کردم که قول خدای عز و جل یا ایلیس ما منعک آن تسجد لما خلقت بیدی چه معنی دارد فرمود که ید بمعنی دست باشد در کلام عرب قوت و نعمت است خدا فرموده که وَ أَذْكَرُ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ یعنی و یاد کن بنده ما را داود که خداوند قوت بود در دین و در تحمل مشقت و زحمت از امت یا در عبادت و فرموده که وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ یعنی و آسمان را بنا گذاشتیم و بلند افراشتیم آن را باید یعنی بقوت و توانائی و فرموده که وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ یعنی تقویت و نیرومندی داد ایشان را بچیزی که در دل ایشان بآن زنده شود از رحمت و نصرت یا نور هدایت که برهان و حجت است از نزد خود و گفته می شود که فلانی را نزد من ایادی بسیاری هست یعنی فضیلتها و احسان و او را نزد من ید بیضاء بمعنی دست سفید است یعنی نعمت.

ص: ۲۵۸

۱- ص: ۷۵.

۲- ص: ۱۷.

۳- الذاریات: ۴۷.

۴- المجادله: ۲۲.

۵- المشهور أن لفظ الید ناقص یائی حذفت یاؤه، و من هذا الحدیث یظهر أنه مهموز الفاء حذف فأؤه.

مترجم گوید که آنچه حضرت باقر (ع) بآن استشهاد فرموده از آیات سه گانه مبنی بر اشتقاق اکبر است نه صغیر و کبیر زیرا که آن عبارت است از مناسبت حروف در نوعیت یا مخرج و صغیر عبارت است از اتحاد حروف اصول با موافقت در ترتیب و کبیر عبارت است از موافقت حروف بدون ترتیب چون جبد و جذب که هر دو بمعنی کشیدن است و حروف اصول ید یا دال و یاء یا واو است بنا بر اختلاف قوانین در لام الفعل آن که محذوف است و حروف آنچه در آیات مذکوره است همزه و دال است و یا و اید بر وزن قید مصدر است بمعنی سخت شدن و قوی شدن و بمعنی قوت نیز آمده و ممکن است که در آیه اول و دویم جمع ید باشد و یا آن افتاد باشد در اول بر سیل جواز و در دویم بر وجه وجوب اگر چه از مفسرین کسی را ندیدم که باین قائل باشد و بعضی صغیر را اصغر و کبیر را صغیر میگویند و تفصیل این مطلب در علم صرف مذکور است.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَصَامِ الْكَلْبِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ

سَيْفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَاعَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِإِبْلِيسَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ يَدَيَّ أَشْتَكِبْرَتَ قَالَ يَعْغِي بِقُدْرَتِي وَقُوَّتِي.

قال مصنف هذا الكتاب سمعت بعض مشايخ الشيعة بنيسابور يذكر في هذه الآية أن الأئمة ع كانوا يقفون على قوله - ما مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ يَدَيَّ أَشْتَكِبْرَتَ أم كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ و قال هذا مثل قول القائل بسيفي تقاتلني و برمحي تطاعنني كأنه يقول عز و جل بنعمتي قويت على الاستكبار و العصيان

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن سیف از محمد بن عبیده که گفت حضرت امام رضا (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل بشیطان که ما مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ فرمود یعنی بقدرت و قوت من.

مترجم گوید که مؤلف بعد از این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که شنیدم از بعضی از مشایخ شیعه در نیشابور که در این آیه ذکر میکرد که ائمه علیهم السلام بر قول آن جناب ما مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ ایست و وقف میکردند بعد از آن ابتداء مینمودند بقول آن جناب عز و جل بِيَدَيَّ أَشَيْتُ كِبْرَتَ أُمَّ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ و گفت که این مثل قول قائلست که میگوید بسیفی تقاتلین و برمچی تطاعنی یعنی به شمشیر من با من کار زار میکنی و بنیزه من با من مطاعنه مینمائی و نیزه میزنی گویا که آن جناب عز و جل میفرماید که بنعمت من بر تکبر و گردنکشی و نافرمانی توانا شدی و بنا بر این ترجمه آیه این می شود که آیا بنعمتهای من تکبر کردی بدون استحقاق و خود را فوق اندازه است بلند ساختی یا بودی از جمله بلندمرتبانان که استحقاق تفوق دارند و بنا بر این وجه ممکن است که همزه استکبرت همزه قطع باشد چون در غیر این وجه و وصل آن نیز محتمل است و اما بنا بر معمول که در قرآن مجید مکتوب است قطع همزه آنست و وصل آن غلط است.

۱۴- باب تفسیر قول الله عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَ یُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ

«باب چهاردهم» در تفسیر قول خدای عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَ یُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ

اشاره

یعنی باید که بیارند شرکاء او را در روزی که برداشته شود جامه از ساق پای یا ساق ظاهر گردانیده شود یا یاد کنید روزی را که چنین است و این کنایه است از خفایای امور و جنایای صدور و کشف ساق مثل است از برای بیان شدت امر و صعوبت آن روز و خوانده شوند بسوی سجده کردن پس نتوانند که سجده کنند.

۱۴ باب تفسیر قول الله عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَ یُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ (۱)

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ بَكْرِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ قَالَ حِجَابٌ مِنْ نُورٍ يُكْشَفُ فَيَقَعُ الْمُؤْمِنُونَ سُجَّدًا وَ تَدْمِجُ أَصْلَابُ الْمُنَافِقِينَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ السُّجُودَ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن از بکر از حسین بن سعید از حضرت امام رضا (ع) که در قول خدای عز و جل یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ فرمود که حجابی از نور کشف می شود و مؤمنان می افتند در حالی که سجده کنندگانند یعنی بسجده میروند و پشتهای منافقان در هم میرود و یک لخت می شود و چون چوب خشک می شود و نمیتوانند که سجده کنند.

ص: ۲۶۱

۱- القلم: ۴۲.

۲- تدمج علی صیغه المجهول، و الدمج دخول شیء فی شیء مستحکماً، کانه یدخل فی أصلابهم شیء یمنعهم عن الانحناء فلا یستطیعون السجود.

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ قَالَ تَبَارَكَ الْجَبَّارُ ثُمَّ أَشَارَ إِلَى سَاقِهِ فَكَشَفَ عَنْهَا الْإِزَارَ قَالَ وَيُدْعُونَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ قَالَ أَفَحِمَّ الْقَوْمُ (۱)

وَ دَخَلَتْهُمُ الْهَيْبَةُ وَ شَخَصَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ - خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهَهُمْ ذَلَّةً وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ.

قال محمد بن علی مؤلف هذا الكتاب قوله ع تبارك الجبار و أشار إلى ساقه فكشف عنها الإزار يعني به تبارك الجبار أن يوصف بالساق الذي هذا صفة

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از ابن فضال از ابو جمیله از محمد بن علی حلبی از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل یَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ فرمود که خداوند جبار برتری دارد بعد از آن بسوی ساق پایش اشاره نمود وزیر جامه را از آن دور فرمود و این را خواند که وَ يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ و فرمود که قوم درمانده شوند و هیبت و ترس بر ایشان داخل شود و دیده‌ها باز ماند که هیچ برهم نخورد و دلها بگلو رسد خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهَهُمْ ذَلَّةً وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ یعنی در حالتی که بالا رونده است چشمهای ایشان برسد ایشان را و فروگیرد خواری و بتحقیق که بودند در دنیا که خوانده میشدند بسوی سجده کردن و حال آنکه ایشان تندرست بودند و قادر بر آن و در قرآن بجای شاخصه خاشعه واقع شده یعنی در حالتی که چشمهای ایشان فرو افتاده باشد و بجهت شدت هول و ترس نتوانند که چشم بگشایند و سر بالا کنند و شاید که مراد حضرت (ع) بیان حال ایشان باشد بطریق اقتباس از قرآن نه نقل عبارت آن با آنکه محتمل است که این اشتباه از راوی یا مؤلف یا کاتب باشد.

ص: ۲۶۲

۱- الافحام الاسكات بالحجه، و فی نسخه (ط) و (ن) و (د) بالقاف و هو الادخال فی مكان بالعنف.

«مترجم گوید» که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که محمد بن علی مؤلف این کتاب میگوید که قول آن حضرت که خداوند جبار برتر است و بسوی ساق پایش اشاره نمود و زیر جامه را از آن دور فرمود بآن قصد میفرماید که خداوند جبار از آن برتر است که وصف شود بساقی که صفتش اینست.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصِيرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ قَالَ كَشَفَ إِزَارَهُ عَنْ سَاقِهِ وَ يَدُهُ الْأُخْرَى عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَ سُبْحَانَ رَبِّي الْأَعْلَى.

قال مؤلف هذا الكتاب معنى قوله سبحانه ربي الأعلى تنزيه لله عز وجل أن يكون له ساق

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین صفار از احمد بن محمد بن عیسی از احمد بن محمد بن ابی نصر از حسین بن موسی از عبید بن زراره از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل یَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ و گفت که حضرت زیر جامه اش را از ساق پایش دور کرد و دست دیگرش بر سرش بود و فرمود که

سبحان ربي الاعلى و بحمده

یعنی پاک و منزّه می‌شمارم پروردگار خویش را که بلند مرتبه تر است و حال آنکه بحمد و ستایش او مشغولم.

ص: ۲۶۳

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مؤلف این کتاب میگوید که معنی قول آن حضرت

سبحان ربی الاعلی

تنزیه و دور گردانیدن خدای عز و جل است از آنکه او را ساقی باشد.

۱۵- باب تفسیر قول الله عز و جل اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ

«باب پانزدهم» در معنی قول خدای تبارک و تعالی اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

اشاره

تا آخر آیه که ترجمه اش اینست که خدا نور و روشنی بخش آسمانها و زمین است داستان و نور او و قصه عجیبه و صفت غریبه آن چون روزنه یا قندیلی است که در آن چراغی است افروخته و بغایت روشن آن چراغ در قندیلی است از آبگینه که چراغ در آن نورانی تر و صافی تر است و باد مانع آن نمیشود آن آبگینه از غایت لطافت و صفا گویا ستاره ای است درخشانده که دفع تاریکی از خود میکند یا منسوب است بسوی در صفا و تالؤلؤ و آبداری افروخته می شود آن زجاجه و قندیل و چراغی که در آنست از درخت پر نفع و با برکت زیتونی که نه در جانب شرقی معموره است چون دریای چین و خطا و نه در طرف غربی معموره است چون طرطوس و قیروان بلکه در وسط معموره است که آن اراضی و جبال ولایت شام است که زیتون آن اجود زیتونست و یا آنکه معنی آنست که نه در شرق است و نه در غرب که آفتاب در بعضی از اوقات روز در آن باشد که آن وقت شروق و غروب است بلکه در همه طول نهار آفتاب بر آن می تابد مانند زیتونی که در سر کوه یا صحرای گشاده و هامونست و باین جهت میوه آن پخته تر است و روغنش صافی تر و یا نه دائم در آفتابست تا بسوزد و نه همیشه در سایه است تا میوه اش خام بماند بلکه هم از شعاع آفتاب بهره مند و هم از حمایت سایه محفوظ است نزدیک باشد که روغن آن درخت خود روشن شود و روشنی دهد و اگر چه نرسیده باشد بآن آتشی یعنی از غایت صفا و درخشندگی بمرتبگی ایست که نزدیکست که بی آتش روشن شود و روشنائی بخشد و این نور و روشنی است افزوده بر روشنی دیگر و بر روی آن راه مینماید خدا بنور خویش هر که را که میخواهد و بیان میکند خدا این مثالها را از برای مردمان و معقولیات را در صورت محسوسات در می آورد تا همه مردمان بفهمند و خدا بهر چیزی از دقائق معقولیات و محسوسات و حقائق جلیات و خفیات دانا است.

حديث ١

١- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ هِلَالٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَاعَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَقَالَ هَادٍ لِأَهْلِ السَّمَاءِ وَهَادٍ لِأَهْلِ الْأَرْضِ - وَفِي رِوَايَةِ الْبُرْقِيِّ هَدَى مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَهَدَى مَنْ فِي الْأَرْضِ.

قال مصنف هذا الكتاب إن المشبهه تفسر هذه الآية على أنه ضياء السماوات والأرض ولو كان كذلك لما جاز أن توجد الأرض مظلمه في وقت من الأوقات لا بالليل ولا بالنهار (٢) لأن الله هو نورها وضيائها على تأويلهم وهو موجود غير معدوم فوجدنا الأرض مظلمه بالليل (٣) ووجدنا داخلها أيضا مظلمه بالنهار يدل على أن تأويل قوله - اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ هو ما قاله الرضاع دون تأويل المشبهه فإنه عز وجل هادٍ لأهل السماوات والأرض المبين لأهل السماوات والأرض أمور دينهم ومصالحهم فلما كان بالله وبهداه يهتدى أهل السماوات والأرض إلى صلاحهم وأمور دينهم كما يهتدون بالنور الذي خلق الله لهم في السماوات والأرض إلى صلاح دنياهم قال إنه نور السماوات والأرض على هذا المعنى وأجرى على نفسه هذا الاسم توسعا ومجازا لأن العقول داله على أن الله عز وجل لا يجوز أن يكون نورا ولا ضياء ولا من جنس الأنوار والضياء لأنه خالق الأنوار وخالق جميع أجناس الأشياء وقد دل على ذلك أيضا قوله - مَثَلُ نُورِهِ - وإنما أراد به صفة نوره وهذا النور هو غيره لأنه شبهه بالمصباح وضوئه الذي ذكره ووصفه في هذه الآية ولا يجوز أن يشبهه نفسه بالمصباح لأن الله لا شبه له ولا نظير فصح أن نوره الذي شبهه بالمصباح إنما هو دلالة أهل السماوات والأرض على مصالح دينهم وعلى توحيد ربهم وحكمته وعدله ثم بين وضوح دلالة هذه وسماها نورا من حيث يهتدى بها عباده إلى دينهم وصلاحهم فقال مثله كمثل كوه وهي المشكاة فيها المصباح والمصباح هو السراج - فِي زُجَاجِهِ صَافِيهِ شَبِيهَهُ بِالْكُوكَبِ الدَّرِيِّ فِي صِفَاتِهِ وَالْكُوكَبِ الدَّرِيِّ هُوَ الْكُوكَبُ الْمَشْبَهُ بِالدَّرِيِّ فِي لَوْنِهِ وَهَذَا الْمَصْبَاحُ الَّذِي فِي هَذِهِ الزُّجَاجَةِ الصَّافِيَةِ يَتَوَقَّدُ مِنْ زَيْتِ زَيْتُونَةٍ مَبَارَكَةٍ وَأَرَادَ بِهِ زَيْتُونَ الشَّامِ لِأَنَّهُ يُقَالُ إِنَّهُ بَوْرُكٌ فِيهِ لِأَهْلِهِ وَعَنَى عَزَّ وَجَلَّ بِقَوْلِهِ لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ أَنَّ هَذِهِ الزَيْتُونَةُ لَيْسَتْ بِشَرْقِيَّةٍ فَلَا تَسْقُطُ الشَّمْسُ عَلَيْهَا فِي وَقْتِ الْغُرُوبِ وَلَا غَرْبِيَّةٍ فَلَا تَسْقُطُ الشَّمْسُ عَلَيْهَا فِي وَقْتِ الطَّلُوعِ بَلْ هِيَ فِي أَعْلَى شَجَرِهَا وَالشَّمْسُ تَسْقُطُ عَلَيْهَا فِي طَوْلِ نَهَارِهَا فَهُوَ أَجُودُ لَهَا وَأَضْوَأُ لِزَيْتِنِهَا ثُمَّ أَكَّدَ وَصَفَهُ لَصَفَاءِ زَيْتِنِهَا فَقَالَ - يَكَادُ زَيْتِنُهَا يُضِيءُ - وَ لَوْ لَمْ تَمَسُّهُ نَارٌ لَمَا فِيهَا مِنَ الصَّفَاءِ فَبَيَّنَ أَنَّ دَلَالَاتِ اللَّهِ الَّتِي بِهَا دَلَّ عِبَادَهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَلَى مَصَالِحِهِمْ وَعَلَى أُمُورِ دِينِهِمْ هِيَ فِي الْوُضُوحِ وَالْبَيَانِ بِمَنْزِلَةِ هَذَا الْمَصْبَاحِ الَّذِي فِي هَذِهِ الزُّجَاجَةِ الصَّافِيَةِ وَيَتَوَقَّدُ بِهَا الزَّيْتُ الصَّافِي الَّذِي وَصَفَهُ فَيَجْتَمِعُ فِيهِ ضَوْءُ النَّارِ مَعَ ضَوْءِ الزُّجَاجَةِ وَضَوْءُ الزَّيْتِ وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِهِ نُورٌ عَلَى نُورٍ وَعَنَى بِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ يَعْنِي مَنْ عِبَادَهُ وَهُمْ الْمَكْلُفُونَ لِيَعْرِفُوا بِذَلِكَ وَيَهْتَدُوا بِهِ وَيَسْتَدَلُّوا بِهِ عَلَى تَوْحِيدِ رَبِّهِمْ وَسَائِرِ أُمُورِ دِينِهِمْ وَقَدْ دَلَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ وَبِمَا ذَكَرَهُ مِنْ وَضُوحِ دَلَالَاتِهِ وَأَيَاتِهِ الَّتِي دَلَّ بِهَا عِبَادَهُ عَلَى دِينِهِمْ أَنَّ أَحَدًا مِنْهُمْ لَمْ يَأْتِ فِيهَا صَارَ إِلَيْهِ مِنَ الْجَهْلِ وَمَنْ تَضَيَّعَ الدِّينَ لِشَبِيهَةٍ وَلَبَسَ دَخَلَ - عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِذْ كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ بَيَّنَّ لِهِمْ دَلَالَاتِهِ وَأَيَاتِهِ عَلَى سَبِيلِ مَا وَصَفَ وَإِنَّهُمْ إِنَّمَا أَتُوا فِي ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْفُسِهِمْ بِتَرْكِهِمُ النَّظَرَ فِي دَلَالَاتِ اللَّهِ وَاسْتِدْلَالَهَا بِهَا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَلَى مَصَالِحِهِمْ فِي دِينِهِمْ وَبَيْنَ أَنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مِنْ مَصَالِحِ عِبَادَتِهِ وَمِنْ غَيْرِ ذَلِكَ عَلِيمٌ

١- النور: ٣٥.

٢- فى نسخه (ط) و(ن) «لما جاز أن توجد فى الأرض ظلمه- الخ».

٣- فى البحار نقلا عن التوحيد «فوجود الأرض مظلمه بالليل».

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از عباس بن هلال که گفت حضرت امام رضا (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل **اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** فرمود که هادی و رهنمای اهل آسمانها و رهنمای اهل زمین است و در روایت برقی چنین است که هدایت و رهنمودن کسانی است که در آسمانها و زمین هدایت کسانیه که در زمینند چه آن جناب بطریقی همه را براه راست رهبری فرموده که گویا نفس هدایت و حقیقت راه راست نمودنست و از اینجا است که نور را بمنور و ذو النور و روشنی را بروشن سازنده و خداوند روشنی تغییر و تقدیر میکنند «مترجم گوید» که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که فرقه مشبهه این آیه را بر این وضع تفسیر میکنند که خدا روشنی آسمانها و زمین است و اگر چنین بود هر آینه روا نبود که زمین در وقتی از اوقات تاریک شود و کسی آن را تاریک بیابد نه در شب و نه در روز زیرا که خدای عز و جل بنا بر تأویل ایشان نور و روشنی آنست و آن جناب موجودی است که معدوم نیست پس یافتن ما زمین را تاریک در شب و یافتن ما درون آن را نیز تاریک در روز بر این دلالت میکند که تأویل قول خدای تعالی **اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** همان چیز است که حضرت امام رضا (ع) فرموده نه تأویل مشبهه و دلالت میکند بر اینکه خدای عز و جل رهنمای اهل آسمانها و زمین است و از برای اهل آسمانها و زمین امور دین و مصالح ایشان را بیان و آشکار فرمایند و چون اهل آسمانها و زمین چنانند که بسوی صلاح و امور دین خویش بخدا و بهدایتش هدایت میابند چنان که بنوری که خدا آن را از برای ایشان در آسمانها و زمین آفریده بسوی صلاح دنیای خود هدایت میابند فرموده که او نور آسمانها و زمین است بنا بر این معنی و این نام را بر خودش جاری فرموده از روی توسع و مجاز زیرا که عقول بر این دلالت دارند که روا نباشد که خدای عز و جل نور و روشنی باشد و نه از جنس نورها و روشنی زیرا که آن جناب آفریننده نورها و خالق همه اجناس چیزها است و نیز قول او که فرموده مثل نوره بر این دلالت میکند و جز این نیست که صفت نوره را اراده فرموده یعنی صفت نور خدا و داستان عجیب آن و این نور غیر خدا است زیرا که خدا آن را تشبیه فرموده بچراغ و بروشنیش که او را در این آیه ذکر نموده و وصف فرموده و جائز نیست که خودش را بچراغ تشبیه کند زیرا که خدا مانند و نظیری ندارد پس درست شد که نورش که آن را بچراغ تشبیه فرموده همان دلالت او است که اهل آسمانها و زمین را بر مصالح دین ایشان و بر توحید پروردگار ایشان و حکمت و عدلش رهبری نموده بعد از آن وضوح این دلالتش را بیان کرده و آن را نور نامیده از آنجا که بندگانش بواسطه آن بسوی دین و صلاح خویش راه میابند و فرموده که داستان آن داستان روزنه ایست در دیوار که نهایت آن بیرون راه نداشته باشد مانند طاقچه بن بسته و آن مشکاتی است که در آن مصباح باشد و مصباح همان چراغی است که در آبگینه صافی بدون گرد و غبار که آن را تشبیه کرده بکوکب دری در صفای آن و کوکب دری همان ستاره ایست که بمرورید بزرگ تشبیه شده در رنگش و این چراغی که در این آبگینه صافی است افروخته می شود از روغن درخت زیتون پرنفع و با برکت و از آن زیتون شام را خواسته زیرا که گفته می شود که برکت داده شده در آن از برای اهلش و مقصود خدای عز و جل از اقولش که شرقی و غربی هیچ یک نیست آنست که این زیتون نه در جانب شرق است که در وقت غروب آفتاب بر آن نیفتد و نه در جانب غرب است که در وقت طلوع آفتاب بر آن نیفتد بلکه آن در بلندتر موضع درخت خود است و در طول نهار و تمام روز آفتاب بر آن می افتد و همین آن را نیکوتر و روغنش را روشن تر میسازد بعد از آن وصفش را تأکید و استوار فرموده بجهت صفای روغن آن درخت زیتون و فرموده که نزدیک باشد که روغن آن خود بخود روشن شود و اگر چه آتشی بآن نرسیده باشد بجهت آنچه در آنست از صفا پس بیان فرموده

که دلالت‌های خدا که بندگانش را در آسمانها و زمین بر مصالح ایشان و بر امور دین ایشان بآنها دلالت فرموده در وضوح و بیان بمنزله این چراغ است در این آبگینه صافی و زیت صافی که آن را وصف کرده بآن افروخته می شود پس روشنی آتش با روشنی آبگینه و روشنی زیت در آن جمع می شود و این معنی قول خداست که روشنی است افزوده بروشنی دیگر و در بالای آن و مقصود آن جناب عز و جل از قولش که خدا راه مینماید بنور خویش هر که را که میخواهد آنست که مؤلف بقول خویش بیان نموده و گفته است که یعنی از بندگانش و ایشان مکلفانند تا آنکه بآن شناخت بهمرسانند و بآن راه راست یابند و بر توحید پروردگار و سائر امور دین خویش بآن استدلال کنند و خدای عز و جل باین آیه و بآنچه ذکر فرموده از وضوح دلالت و آیاتش که بآنها بندگان خود را بر دین ایشان دلالت فرموده بر این رهنمائی نموده که هیچ یک از ایشان در باب آنچه بسوی آن گردیده از جهل و از تضییع دین بشبهه و آشفتگی که در آن بر او داخل شده اند از جانب خدای عز و جل آورده نشده زیرا که خدای عز و جل دلالتها و آیت‌های خود را از برای ایشان بیان فرموده بر سیل آنچه وصف نموده و آنکه ایشان جز این نیست که در این باب از جانب نفس‌های خود آورده شده اند بترک کردن ایشان نظر و فکر را در دلالت‌های خدا و استدلال بآنها بر خدای عز و جل و بر صلاح و دین خویش و بیان فرموده که او بهر چیزی از مصالح بندگانش و از غیر آن دانا است.

۲- وَ قَدْ رَوَى عَنِ الصَّادِقِ ع أَنَّهُ سِئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ فَقَالَ هُوَ مَثَلُ ضَرْبِهِ اللَّهُ لَنَا- فَالْتَبَيُّ صِ وَ الْمَائِمَةُ صِيَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ مِنْ دَلَالَاتِ اللَّهِ وَ آيَاتِهِ الَّتِي يُهْتَدَى بِهَا إِلَى التَّوْحِيدِ وَ مَصَالِحِ الدِّينِ وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ الْفَرَائِضِ وَ الشُّنَنِ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

ترجمه:

و از حضرت صادق (ع) روایت شده است که از قول خدای عز و جل **اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ** سؤال شد فرمود که این مثل و داستانی است که خدا آن را از برای ما زده و بیان فرموده پس پیغمبر و امامان صلوات **اللَّهُ** علیهم اجمعین از دلالتهای خدا و آیتهای اویند که بآنها راه برده می شود بسوی توحید و مصالح دین و شرایع اسلام و سنتها و فریضها

لا قوه الا بالله العلی العظیم

یعنی و هیچ توانائی نیست مگر بخدای بلند و مرتبه بزرگوار

۳- وَ تَضِيْدِيْقُ ذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَارُونَ الْهَيْثِيُّ بِمَدِينَةِ السَّلَامِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الثَّلَاجِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَيُّوبَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ الذُّهَلِيِّ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ ع اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ قُلْتُ مَثَلُ نُورِهِ قَالَ مُحَمَّدٌ ص قُلْتُ كَمِشْكَاةٍ قَالَ صَدْرُ مُحَمَّدٍ ص قَالَ قُلْتُ فِيهَا مِصْبَاحٌ قَالَ فِيهِ نُورُ الْعِلْمِ يَعْنِي الثُّبُوَّةَ قُلْتُ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجِهِ قَالَ عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ ص صِيْدَرَ إِلَى قَلْبِ عَلِيِّ ع قُلْتُ كَأَنَّهَا قَالَ لِأَيِّ شَيْءٍ تَقْرَأُ كَأَنَّهَا فَقُلْتُ فَكَيْفَ جَعَلْتُ فِدَاكَ قَالَ كَأَنَّه كَوَكَبٌ دُرِّيٌّ (۱)

ص: ۲۶۷

۱- تذکیر الضمیر باعتبار تأویل الزجاجه بقلب امیر المؤمنین علیه السلام.

قُلْتُ يُوقَدُ مِنْ شَجَرِهِ مُبَارَكَةٌ زَيْتُونَهُ لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ قَالَ ذَلِكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَ لَا يَهُودِيٌّ وَلَا نَصْرَانِيٌّ قُلْتُ
يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمَسَّهُ نَارٌ قَالَ يَكَادُ الْعِلْمُ يَخْرُجُ مِنْ فَمِ الْعَالِمِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْطَقَ بِهِ (۱) قُلْتُ نُورٌ عَلِيٌّ نُورٌ
قَالَ الْإِمَامُ فِي إِثْرِ الْإِمَامِ ع.

ترجمه:

و تصدیق این آن خبریست که حدیث کرد ما را بآن ابراهیم بن هرون هیشمی در شهر بغداد گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن ابی الثلج گفت که حدیث کرد ما را حسین بن ایوب از محمد بن غالب از علی بن حسین از حسن بن ایوب از حسین بن سلیمان از محمد بن مروان ذهلی از فضیل بن یسار که گفت بحضرت ابو عبد الله صادق (ع) عرض کردم که الله نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فرمود که خدای عز و جل چنین است راوی میگوید که عرض کردم مثل نوره حضرت بمن فرمود که آن محمد است (ص) عرض کردم کمشکاه فرمود سینه محمد است عرض کردم فیها مصباح فرمود در آن مصباح نور علم است یعنی پیغمبری عرض کردم که الْمِضْيَبُ بَاخٌ فِي زُجَاجِهِ فرمود که علم رسول خدا (ص) است که بسوی دل علی (ع) صادر شد عرض کردم که کانهها فرمود از برای چه چیز «کانهها» میخوانی عرض کردم فدای تو گردم پس چگونه است و بچه وضع باید خواند فرمود كَانَهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ عرض کردم که يُوقَدُ مِنْ شَجَرِهِ مُبَارَكَةٌ زَيْتُونَهُ لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ فرمود که این امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) است که نه یهودی است و نه نصرانی عرض کردم که يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ ؤ وَ لَوْ لَمْ تَمَسَّهُ نَارٌ فرمود نزدیک باشد که علم از دهان عالم از آل محمد بیرون آید پیش از آنکه بآن نطق کند عرض کردم که نُورٌ عَلِيٌّ نُورٌ فرمود که امام است در اثر امام یعنی امامی که بعد از امام دیگر باشد.

ص: ۲۶۸

۱- آی من قبل أن يسأل عنه، كما في الحديث التالي.

«مترجم گوید» که آنچه در این حدیث واقع شده از رد کانه‌ها با ضمیر مؤنث و و اثبات کانه با ضمیر مذکر خفاء و اشکالی دارد زیرا که این ضمیر راجع است بلفظ «الزجاجه» و آن مؤنث است پس باید که ضمیر بسوی آن مؤنث باشد و هر چند که تذکیر ضمیرش باعتبار تذکیر خبر که کوكب است یا بتأویل زجاجه بقندیل جائز باشد و موجب صحت تذکر ضمیر شود مگر آنکه صحت تأنیث آن را دفع نمیکند مگر آنکه باین طریق نازل شده باشد که غیر آن درست نیست و هر چند که بحسب عربیت درست بلکه اظهر باشد و ممکن است که لفظ الزجاجه در آیه نباشد چنان که در این حدیث نیست و بناء بر این ضمیر در کانه راجع بمصباح است.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَارُونَ الْهَيْثِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي التَّلْحِجِ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الزُّهْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَبِيحٍ قَالَ حَدَّثَنَا ظَرِيفُ بْنُ نَاصِحٍ عَنْ عِيسَى بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ كَمَشْكَاهٍ فِيهَا مَصْبَاحٌ قَالَ الْمَشْكَاهُ نُورُ الْعِلْمِ فِي صَدْرِ النَّبِيِّ ص - الْمَصْبَاحُ فِي زُجَاجِهِ الزُّجَاجُ صَدْرُ عَلِيٍّ ع صَارَ عِلْمُ النَّبِيِّ ص إِلَى صَدْرِ عَلِيٍّ ع الزُّجَاجُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرِهِ مُبَارَكِهِ قَالَ نُورٌ - لَا شَرْقِيَّهِ وَلَا غَرْبِيَّهِ قَالَ لَا يَهُودِيَّهِ وَلَا نَصِيرَانِيَّهِ - يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمَسَّهُ نَارٌ قَالَ يَكَادُ الْعَالَمُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ ع يَتَكَلَّمُ بِالْعِلْمِ قَبْلَ أَنْ يَسْأَلَ - نُورٌ عَلَى نُورٍ يَعْنِي إِمَاماً مُؤَيَّداً بِنُورِ الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ فِي إِثْرِ إِمَامٍ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ ع وَ ذَلِكَ مِنْ لَدُنْ آدَمَ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ.

ص: ۲۶۹

فهؤلاء الأوصياء الذين جعلهم الله عز و جل خلفاءه في أرضه و حججه على خلقه لا تخلو الأرض في كل عصر من واحد منهم ع يدل على صحه ذلك قول أبي طالب في رسول الله ص

أنت الأمين محمد قرم أغر مسود لمسودين أطايب كرموا و طاب المولد

أنت السعيد من السعود تكنتك الأسعد من لدن آدم لم يزل فينا وصي مرشد

فلقد عرفتك صادقاً بالقول لا تتفند ما زلت تنطق بالصواب و أنت طفل أمرد.

يقول ما زلت تتكلم بالعلم قبل أن يوحى إليك و أنت طفل كما قال إبراهيم ع و هو صغير لقومه - إني بريء مما تُشركون (١) و كما تكلم عيسى ع في المهد فقال - إني عبدُ الله آتاني الكتاب و جعلني نبياً. و جعلني مباركاً أين ما كنت الآية (٢) و لأبي طالب في رسول الله ص مثل ذلك في قصيدته اللاميه حين يقول -

و ما مثله في الناس سيد معشر إذا قايسوه عند وقت التحاصل

فأيده رب العباد بنوره و أظهر دينا حقه غير زائل

و يقول فيها -

و أبيض يستسقى الغمام بوجهه ربيع اليتامى عصمه للأرامل

تطيف به الهلاك من آل هاشم فهم عنده في نعمه و فواضل

و ميزان صدق لا يخيس شعيره و ميزان عدل وزنه غير عائل

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابراهیم بن هرون هیشمی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن ابی الثلج گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن حسین زهری گفت که حدیث کرد ما را احمد بن صبیح گفت که حدیث کرد ما را ظریف بن ناصح از عیسی بن راشد از حضرت محمد بن علی بن حسین (ع) که در قول خدای عز و جل کَمِشْكَاهِ فِيهَا مِصْبَاحٌ فرمود که مشکاه نور علم است در سینه پیغمبر (ص) الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجِهِ زجاجه سینه علی (ع) است و علم پیغمبر (ص) بسوی سینه علی (ع) منتقل گردیده که پیغمبر (ص) بعلی (ع) آموزانید الزجاجه کانه یا کانه بنا بر اختلاف نسخ توحید کَوَكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرِهِ مُبَارَكَةٍ فرمود یعنی نور علم لا شَرَفِيَّهِ وَ لَا عَزِيَّتِهِ فرمود نه منسوب بیهود است و نه منسوب به نصاری یکاد زَيْتُهَا يُضِيءُ ؕ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ فرمود نزدیک باشد که عالم از آل محمد بعلم تکلم کند پیش از آنکه از او سؤال شود نُورٌ عَلَيَّ نُورٍ یعنی امامی که بنور علم و حکمت مؤید باشد و در آثار امامی دیگر از آل محمد و این امر از نزد و پیش آدم بوده تا آنکه قیامت بر پا شود پس این گروه اوصیاء اند که خدای عز و جل ایشان را خلیفه های خود گردانیده در زمین خود و حجت های خود بر خلق خود

که زمین در هر عصر و زمانی از یکی از ایشان خالی نباشد و بر صحت این مطالب دلالت میکند قول ابو طالب در شأن رسول خدا (ص) انت الامین محمد قرم اعز مسود لمسودین اطائب کرموا و طاب المولد انت السعید من السعود. تکنتک الا سعد من لدن آدم لم یزل فینا وصی مرشد. فلقد عرفتک صادق. بالقول لا تتفند. ما زلت تنطق بالصواب و انت طفل امرد. یعنی توئی استوار و کسی که بر او اعتماد باشد ای محمد یا توئی محمد و ستوده و مهتر بزرگوار یا عزیز و عزیز تری که مهتر گردانیده شده یعنی خدا تو را بر همه کس مهتر ساخته از برای مهتر گردانیده شدگان خوبترانی که با مروت و بزرگوار و گرانمایه و بخشنده بودند و مولد ایشان خوش بوده که حلال زاده بوده اند توئی نیک بخت خجسته از سعدها که گرد تو را گرفته اند و خجسته تر و از نزد آدم پیوسته در میان ما وصی راه راست نماینده بوده که مردم را ارشاد مینموده و آن وصی مرشد برطرف نشده پس هر آینه بحقیقت که شناخته ام تو را راست گوئی که در گفتار بدروغ نسبت نمیشوی و کسی تو را بعجز و کمی عقل و مثل اینها نسبت نمیتواند داد و ملامت نمیتواند نمود و پیوسته گویا بوده بصواب یعنی بحق و راستی و تو بچه بودی که ریش بر نیاورده بودی و مؤلف بعد از ذکر این اشعار گفته که میگوید که پیوسته بعلم تکلم میکردی و سخن میگفتی پیش از آنکه بسوی تو وحی شود و تو طفل بودی چنان که ابراهیم (ع) بقوم خود فرمود و آن حضرت کوچک بود که *إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ* یعنی بدرستی که من بیزارم از آنچه شما شرک می آورید و شریک خدا می سازید و چنان که عیسی (ع) در گهواره سخن گفت و گفت که *إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابَ وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ تا آخر آیه که ترجمه اش اینست که بدرستی که من بنده خدایم داده است مرا کتاب یعنی حکم فرموده که انجیل بمن دهد و بعضی گفته اند که در شکم مادر تورات را بمن تعلیم داده و گردانید مرا پیغمبر و ساخت مرا با برکت و نفع در هر جا که باشم و بهر موضع که توجه نمایم و وصیت کرد مرا یعنی امر فرمود بنماز و زکاه مادام که زنده باشم و ابو طالب را در قصیده لامیه اش که روی و حروف آخر آن لام است مثل این در شان رسول خدا (ص) مذکور است در وقتی که میگوید: *و ما مثله فی الناس سید معشر. اذا قایسوه عند وقت التحاصل فایده رب العباد بنوره و اظهر دنیا حقه غیر زائل یعنی و در میانه مردمان بهتر هیچ گروهی مانند او نیست چون او را بدیگران قیاس کنند در نزد وقت آشکار شدن و آماده گشتن پس قوت داد او را پروردگار بندگان بنور خویش و آشکار فرمود دینی را که حق آن نه زائل است یعنی کیشی که راستی و درستی آن نیست و تلف نخواهد شد و در این قصیده میگوید که.**

ص: ۲۷۰

۱- الأنعام: ۷۸.

۲- مریم: ۳۱.

و ابيض يستسقى الغمام بوجهه***ريبع اليتامى عصمه للارامل

بطيف به الهلاك من آل هاشم***فهم عنده فى نعمه و فواصل

و ميزان صدق لا يخيس شعيره***و ميزان عدل و زنه غير عائل

يعنى و نیز دانستند که پسر ما سفید و سفید روئیست که بآبروی او از ابر آب خواسته می شود و او است بهار یتیمان و کسی است که بیچارگان از مردان و زنان را نگاهداری مینماید و از چیز ناپسند باز میدارد و ممکن است که مراد این باشد که حضرت پناه بیوه زنانست طواف میکنند باو و بگردش در می آیند هلاک شوندگان از آل هاشم که جان بقربانش میکنند پس ایشان در نزد او در نعمت و افزونیهائیند و ترازوی راستی است که بقدر دانه جوی عذر و بی وفائی نمیکند و میزان عدالتی که سنجیدنش میل ندارد و اکثر علمای عامه و خاصه بجای ربیع ثمال بر وزن کتاب روایت کرده اند یعنی فریادرس.

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْلَمَ الْجَبَلِيِّ عَنِ الْخَطَّابِ بْنِ عُمَرَ (۱) وَ مُضَيْعِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيِّ عَنِ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فَالْمِشْكَاةُ صَدْرُ نَبِيِّ اللَّهِ ص فِيهِ الْمِصْبَاحُ وَ الْمِصْبَاحُ هُوَ الْعِلْمُ فِي الزُّجَاجِ وَ الزُّجَاجُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ عِلْمُ النَّبِيِّ ص عِنْدَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن عبد الله وراق گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب از محمد بن اسلم جبلی از خطاب بن عمر و مصعب بن عبد الله کوفیان از جابر بن یزید از حضرت باقر (ع) که در قول خدای عز و جل الله نور السماوات و الارض مثل نوره کمشکاه فرمود پس مشکاه سینه پیغمبر است (ص) که در آن مصباح است و مصباح همان علم است در زجاجه و زجاجه امیر المؤمنین است و علم پیغمبر خدا در نزد او است

ص: ۲۷۱

۱- فی نسخه (و) و (ب) و (د) «عن الخطاب أبی عمر» و لم أجده.

۱۶- باب تفسیر قول الله عز و جل نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ

«باب شانزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ

اشاره

یعنی فراموش کردند خدا را او مراد اینست که یاد او و فرمان برداری او را ترک کردند و احکام او را وا گذاشتند و پیروی آنها نکردند مانند کسی که ناشی باشد و اصلاً آن را بخاطر نیاورد پس خدا فراموش کرد ایشان را یعنی ایشان را وا گذاشت در آتش و بیاد نیاورد مانند چیزی که فراموش کنند و هرگز بیاد نیاورند و فضل و لطف خود را از ایشان باز داشت.

۱۶ باب تفسیر قول الله عز و جل نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ (۱)

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلْبِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَعْرُوفُ بِعَلَّانٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو حَامِدٍ عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ الرَّقَامِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَخِيهِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَا عَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يَنْسِي وَ لَا يَسِيهُوَ وَ إِنَّمَا يَنْسِي وَ يَسِيهُوَ الْمَخْلُوقُ الْمُحَدَّثُ أَلَا تَسْمَعُهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (۲) وَ إِنَّمَا يُجَازِي مَنْ نَسِيَهُ وَ نَسِيَ لِقَاءَ يَوْمِهِ بِأَنْ يَنْسِيَهُمْ أَنْفُسَهُمْ كَمَا قَالَ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۳) وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - فَالْيَوْمَ نُنَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا (۴)

ص: ۲۷۲

۱- التوبه: ۶۷.

۲- مريم: ۶۴.

۳- الحشر: ۱۹.

۴- الأعراف: ۵۱.

أَيُّ نَتْرُكُهُمْ كَمَا تَرَكُوا الْإِسْتِعْدَادَ لِلِقَاءِ يَوْمِهِمْ هَذَا..

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه قوله نتركهم أى لا نجعل لهم ثواب من كان يرجو لقاء يومه لأن الترك لا يجوز على الله عز و جل و أما قول الله عز و جل - وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (١) أى لم يعاجلهم بالعقوبه و أمهلهم ليتوبوا (٢).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد معروف بعلان گفت که حدیث کرد ما را ابو حامد عمران بن موسی بن ابراهیم از حسن قاسم بن رقام از قاسم بن مسلم از برادرش عبد العزیز بن مسلم که گفت حضرت امام رضا (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ فرمود که خدای تبارک و تعالی فراموشی ندارد و سهو نمیکند و جز این نیست که آفریده که حادث شده فراموش و سهو میکند آیا از آن جناب عز و جل نمی شنوی که میفرماید وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا یعنی نبود و نیست و نخواهد بود پروردگار تو را فراموش کار و مراد این است که بر حال تو آگاهست و هر گاه مصلحت تو تقاضا کند ما را بسوی تو میفرستد پس فرو نیامدن ما فرقه فرشتگان بر تو بجهت عدم امر و مشیت او است نه بجهت نسیان او و جز این نیست که سزا میدهد کسی را که او را فراموش کرده و دیدن روز خود را فراموش نموده باینکه نفسهای ایشان را از یاد ایشان میرد چنان که خدای عز و جل فرموده وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ یعنی و مباشید مانند آنان که فراموش کردند خدا را پس نفسهای خدا ایشان را از یاد ایشان برد این گروه ایشانند بیرون روندگان از دایره فرمان یعنی کاملان در فسق و عصیان و متوغلان در کفر و طغیان که در آن فرو رفته اند و قول آن جناب عز و جل فَالْيَوْمَ نُنَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا یعنی پس امروز فراموش میکنیم ایشان را چنان که فراموش کردند ایشان دیدن این روز خود را او حضرت فرمود یعنی ترک میکنیم ایشان را چنان که ایشان ترک کردند استعداد و آماده شدن را از برای دیدن این روز خویش.

ص: ۲۷۳

۱- البقره: ۱۷.

۲- حاصل کلام الامام علیه السلام أن الله تعالى لا ينسى و لا يسهو بل ينسى غيره مجازاه، و أما نسيانه فهو بمعنى الترك، و مراد الصدوق رحمه الله أن تركه تعالى ليس ترك اهمال و سدى بل على وجوه اخرى كترك الاخذ بالعجله.

مترجم گوید که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که قول آن حضرت که ترک میکنیم ایشان را یعنی ثواب کسی را که دیدن روز خود را امید میداشت از برای ایشان قرار نمیدهیم زیرا که ترک کردن بر خدای عز و جل روا نباشد و اما قول خدای عز و جل که وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ یعنی شتاب نکرد ایشان را بعقوبت و ایشان را مهلت داد تا توبه کنند و بسوی خدا باز گردند و ترجمه آیه اینست که واگذاشت خدا ایشان را در تاریکی های بسیار در حالتی که نمی بینند.

۱۷- باب تفسیر قوله عز و جل وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

«باب هفدهم» در تفسیر قول خدای تعالی وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

اشاره

۱۷ باب تفسیر قوله عز و جل وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ (۱)

یعنی و زمین همه آن یک قبضه و یک کف او است در روز قیامت و آسمانها پیچیده شده اند بيمين او و یمین دست راست است و مراد از آن قدرت و قوت است چنان که بیاید.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَعْرُوفُ بِعَلَّانِ الْكَلْبِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ الْعَشْكَرِيَّ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ فَقَالَ ذَلِكَ تَعْيِيرُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِمَنْ شَبَّهَهُ بِخَلْقِهِ أَلَّا تَرَى أَنَّهُ قَالَ وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ مَعْنَاهُ إِذْ قَالُوا إِنَّ - الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ كَمَا قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ (۲)

ص: ۲۷۴

۱- الزمر: ۶۷.

۲- الأنعام: ۹۱.

ثُمَّ نَزَّ عَزَّ وَجَلَّ نَفْسَهُ عَنِ الْقَبْضَةِ وَالْيَمِينِ فَقَالَ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی گفت که حدیث که کرد ما را علی بن محمد معروف بعلان کلینی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی بن عبید گفت که حضرت ابو الحسن علی بن محمد عسگری علیهما السلام را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ فرمود که این سرزنش کردن خدای تبارک و تعالی است کسی را که او را بآفریدگانش تشبیه کرده آیا نمی بینی که فرموده وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ و معنی آن اینست که در وقتی که گفتند یا زیرا که گفتند که زمین همه آن یک قبضه او است در روز قیامت و آسمانها پیچیده شده اند بدست راست او چنان که خدای عز و جل فرموده که وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشْرًا مِنْ شَيْءٍ یعنی و تعظیم نکردند جهودان خدا را حق تعظیم کردن او و چنان که سزای تعظیم او باشد و او را نشناختند چنان که حق شناخت او است چون گفتند که فرو نفرستاده است خدا بر آدمزاده هیچ چیز را از وحی و احکام شرع انزال کتب و ارسال رسل نکرده پس خودش را از قبضه و یمین تنزیه و دور فرموده و فرموده که سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ یعنی پاک و منزّه می شمارم او را از آنچه لائق بجنابش نباشد از قبضه و یمین و برتر است از آنچه شرک می آورند و شریک او میسازند.

ص: ۲۷۵

۱- مراده علیه السلام أن قوله تعالى: «وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا - الخ» حكاية قول من شبه الله بخلقه بتقدير اذ قالوا كما في الآية الأخرى، فيكون قوله تعالى: «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ»* تعبيرا من الله عليهم لقولهم ذلك، فلذا نزه نفسه في آخر الآية عن ذلك لأنه تشبيه له بخلقه كما انه تعالى غيرهم في الآية الأخرى لقولهم: ما أنزل الله، ثم ان «اذ» في الموضوعين للتعليل قال العلامة المجلسي في البحار في الصفحة الثانية من الجزء الرابع من الطبعة الحديثه: هذا وجه حسن لم يتعرض له المفسرون، و يؤيده أن العامه رووا «أن يهوديا أتى النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ ذَكَرَ نَحْوًا مِنْ ذَلِكَ فَيَضْحَكُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ هَذَا التفسير لا ينافي ما في الحديث التالي و غيره لان المتشابهات تحمل على بعض الوجوه الحقه المحكمه أو على جميعها بدلاله من الراسخين في العلم.

۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْهَيْثَمِ الْعَجَلِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بَهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَبْدِيِّ عَنْ سُليْمَانَ بْنِ مَهْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ يَعْنِي مَلِكُهُ لَا يَمْلِكُهَا مَعَهُ أَحَدٌ وَالْقَبْضُ مِنَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي مَوْضِعٍ آخَرَ الْمَنْعِ وَالْبَسِطُ مِنْهُ الْإِعْطَاءُ وَالتَّوَسُّعُ كَمَا قَالَ عَزَّ وَجَلَّ - وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱) يَعْنِي يُعْطَى وَيُوسَّعُ وَيَمْنَعُ وَيُضَيِّقُ وَالْقَبْضُ مِنْهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي وَجْهِ آخَرَ الْأَخْذِ (۲) وَالْأَخْذُ فِي وَجْهِ الْقَبُولِ مِنْهُ كَمَا قَالَ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ (۳) أَيْ يَقْبَلُهَا مِنْ أَهْلِهَا وَيُنِيبُ عَلَيْهَا قُلْتُ فَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ قَالَ الْيَمِينُ الْيَدُ وَالْيَدُ الْقُدْرَةُ وَالْقُوَّةُ يَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِقُدْرَتِهِ وَقُوَّتِهِ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن هیثم عجلی «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی بن ذکریا قطان گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبیب گفت که حدیث کرد ما را تميم بن بهلول از پدرش از ابو الحسن عبدی از سلیمان بن مهران که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فرموده که قصد میفرماید پادشاهی را که هیچ کس با او آن را مالک نمیشود و قبض از خدای تعالی در جای دیگر منع است و بسط از او اعطاء و وسعت دادن چنان که خدای عز و جل فرموده که وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ یعنی و خدا میگیرد و می گشاید و بسوی او باز گردانیده میشود باین معنی که عطاء میکند و وسعت میدهد و منع میفرماید و تنگ میگیرد و قبض از آن جناب عز و جل در وجه دیگر گرفتن است و گرفتن در وجهی قبول و پذیرفتن است از او چنان که فرموده وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ که ترجمه اش اینست که و میگیرد خدا صدقه ها را یعنی آنها را از اهل و صاحبان آنها قبول میفرماید و بر آنها ثواب میدهد عرض کردم پس قول آن جناب عز و جل وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ یعنی چه فرمود که یمین دست است و دست قدرت و قوت و توانائی است خدای عز و جل میفرماید که وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِقُدْرَتِهِ وَقُوَّتِهِ یعنی بقدرت و توانائی او سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

ص: ۲۷۶

۱- البقره: ۲۴۵.

۲- فی نسخه (ج) و حاشیه نسخه (ب) «فی موضع آخر الاخذ».

۳- التوبه: ۱۰۴.

۱۸- باب تفسیر قول الله عز و جل کَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

«باب هجدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل کَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

اشاره

۱۸ باب تفسیر قول الله عز و جل کَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (۱)

یعنی نه چنین است باید که باز ایستند کفره و فجره از کفر و فجوری که بر دل‌های ایشان غالب شده و بسبب آن زنگ غفلت بر آن نشسته بدرستی که ایشان از مثبت و رحمت پروردگار خود در آن روز در پرده شدگان باشند یعنی از آن محجوب و ممنوع شوند و امیر المؤمنین (ع) فرمود که یعنی از ثواب و کرامت او محرومند.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ الْمُعَاذِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْكُوفِيُّ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَا عَلِيَّ بْنَ مُوسَى ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمَا يُوصَفُ بِمَكَانٍ يُحِلُّ فِيهِ فَيُحْجَبُ عَنْهُ فِيهِ عِبَادُهُ وَ لَكِنَّهُ يَعْنِي إِنَّهُمْ عَنْ ثَوَابِ رَبِّهِمْ لَمَحْجُوبُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن احمد بن یونس معاذی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید کوفی همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن بن علی بن فضال از پدرش که گفت حضرت علی بن موسی الرضا (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل کَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ فرمود که خدای تبارک و تعالی بمکانی وصف نمیشود که در آن حلول کند پس بندگانش در آن از او محجوب شوند و لیکن آن جناب قصد میکند که ایشان از ثواب پروردگار خویش محجوبند.

ص: ۲۷۷

۱۹- باب تفسیر قوله عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا

«باب نوزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا

اشاره

۱۹ باب تفسیر قوله عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (۱)

یعنی و آمد پروردگار تو یعنی آثار هیبت و قدرت و سطوت پروردگار تو ظاهر گردد و بیایند فرشتگان بعرصه محشر صف بصف یعنی صفی بعد از صف دیگر بحسب منازل و مراتب.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ الْمُعَاذِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْكُوفِيِّ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ قَال: سَأَلْتُ الرَّضَا عَلِيَّ بْنَ مُوسَى ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يُوصَفُ بِالْمَجِيءِ وَ الذَّهَابِ تَعَالَى عَنِ الْإِنْتِقَالِ إِنَّمَا يَعْنِي بِذَلِكَ وَ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن احمد بن یونس معاذی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید کوفی همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن بن علی بن فضال از پدرش که گفت حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا فرمود که خدای عز و جل بآمدن و رفتن وصف نمیشود و خدا از انتقال و از جایی رفتن برتر است جز این نیست که باین قصد میکند که و جاء امر ربك یعنی آمد امر و فرمان پروردگار تو و فرشتگان صف صف.

ص: ۲۷۸

۲۰- باب تفسیر قوله عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ

باب «بیستم» در تفسیر قول خدای عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ

اشاره

۲۰ باب تفسیر قوله عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ (۱)

یعنی آیا چشم می دارند و مراد نفی است یعنی چشم نمیدارند مگر آنکه بیاید ایشان را خدای یعنی عذاب او در سایه بانهای از ابر سفید تنگ که مظنه رحمت است و همه را هلاک کند و بیایند فرشتگان که بر عذاب گماشته اند.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ الْمَعَاذِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْكُوفِيُّ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرَّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ قَالَ يَقُولُ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ بِالْمَلَائِكَةِ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَهَكَذَا نَزَلَتْ.

ترجمه:

یعنی آیا چشم می دارند و مراد نفی است یعنی چشم نمیدارند مگر آنکه بیاید ایشان را خدای یعنی عذاب او در سایه بانهای از ابر سفید تنگ که مظنه رحمت است و همه را هلاک کند و بیایند فرشتگان که بر عذاب گماشته اند.

۲۱- باب تفسیر قوله عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَقوله عز و جل اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَقوله عز و جل وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ وَقوله عز و جل يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ

«باب بیست و یکم» در تفسیر قول خدای عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ

اشاره

ص: ۲۷۹

۲۱ باب تفسیر قوله عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ (۱) و قوله عز و جل وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (۳) و قوله عز و جل يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ (۴)

یعنی ریشخند کرد خدا بایشان و از کردار ایشان و مراد این است که ایشان را جزاء و سزا داد در صورت ریشخند ایشان و اسناد ریشخند بخدا در امثال این مقامات بر سیبل مزاجت لفظی و تقدیری است و گویند که معنی آنست که خدا و بال ریشخند را بایشان راجع میسازد پس مثل کسی است که ریشخند کند بغیر خود و همچنین قول آن جناب اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ یعنی خدا ریشخند میکند بایشان و قول آن جناب وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ یعنی و ایشان مکر کردند و خدا مکر کرد و خدا بهترین مکرکنندگانست و قول آن جناب يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ یعنی فریب میدهند خدا را یعنی باعتقاد خود در اظهار اسلام و اخفای کفر و خدا در فریب دادن بر ایشان غالب است.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ الْمُعَاذِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْكُوفِيِّ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرَّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ عَنْ قَوْلِهِ وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ عَنْ قَوْلِهِ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يَسْخِرُ وَ لَا يَسْتَهْزِئُ وَ لَا يَمَكُرُ وَ لَا يُخَادِعُ وَ لَكِنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يُجَازِيهِمْ جَزَاءَ السُّخْرِيَّةِ وَ جَزَاءَ الْإِسْتَهْزَاءِ وَ جَزَاءَ الْمَكْرِ وَ الْخَدْيَعِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (۵) ..

ص: ۲۸۰

۱- التوبه: ۷۹.

۲- البقره: ۱۵.

۳- آل عمران: ۵۴.

۴- النساء: ۱۴۲.

۵- ان الله تبارك و تعالی ذاته الاحديه منزله عن كل حدوث و تركيب و تغير و زوال و إمكان و نقصان بالبراهين العقلية و النقلية، و انما هو الله عز و جل و خلقه لا ثالث بينهما و لا ثالث غيرهما فكل ما اسند إليه تعالی في الكتاب و السنه باعتبار مما تنزه تعالی عنه بالبراهين فهو راجع الى خلقه الممكن فيه ذلك، أو يؤول الى ما يليق بقدسه، و هذان الوجهان مذکوران في كثير من أحاديث هذا الكتاب فاستبصر.

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن احمد بن یونس معاذی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید کوفی همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن بن علی بن فضال از پدرش از حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام که گفت او را سؤال کردم از قول خدای عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ و از قول آن جناب اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ و از قول او وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ و از قولش يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ فرمود که خدای تبارک و تعالی استهزاء و ریشخند و مکر نمیکند و فریب نمیدهند و لیکن آن جناب عز و جل ایشان را جزاء میدهد بجزاء سخریه و جزاء استهزاء و جزاء مکر و فریب و خدا برتر است از آنچه ستمکاران میگویند برتری بزرگ.

۲۲- باب معنی جنبِ الله عز و جل

«باب بیست دوم» در معنی جنب خدای عز و جل و جنب در لغت بمعنی پهلو و امیر است و مراد از آن در آخر این باب می آید.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْكُوفِيُّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ الْكُوفِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ: أَنَا عِلْمُ اللَّهِ وَ أَنَا قَلْبُ اللَّهِ الْوَاعِي وَ لِسَانُ اللَّهِ النَّاطِقُ وَ عَيْنُ اللَّهِ وَ جَنْبُ اللَّهِ وَ أَنَا يَدُ اللَّهِ

ص: ۲۸۱

۱- هو أبو الحسين محمد بن جعفر بن عون الأسدي الكوفي المذكور في كثير من أسانيد الكتاب بعنوان محمد بن أبي عبد الله.

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه معنى قوله ع و أنا قلب الله الواعى أى أنا القلب الذى جعله الله وعاء لعلمه و قلبه إلى طاعته و هو قلب مخلوق لله عز و جل كما هو عبد لله عز و جل و يقال قلب الله كما يقال عبد الله و بيت الله و جنبه الله و نار الله و أما قوله عين الله فإنه يعنى به الحافظ لدين الله و قد قال الله عز و جل تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا (١) أى بحفظنا و كذلك قوله عز و جل - لَتُصَيِّعَ عَلَى عَيْنِي (٢) معناه على حفظى

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر کوفی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران نخعی کوفی از عمویش حسین بن یزید از علی بن حسین از آنکه او را حدیث کرده از عبد الرحمن بن کثیر از حضرت صادق (ع) که فرمود امیر المؤمنین (ع) فرمود منم علم خدا و منم قلب واعی خدا یعنی دل خدا که حافظ و نگاهدارنده است و زبان گویای خدا و چشم خدا و جنب و پهلوی خدا و منم دست خدا.

«مترجم گوید» که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که معنی قول آن حضرت که منم دل خدا که نگاهدارنده است یعنی منم آن دلی که خدا آن را وعاء و ظرف از برای علم خود قرار داده و آن را بسوی طاعتش قلب کرده و گردانیده و آن دلی است که مخلوق از برای خدای عز و جل است چنان که آن حضرت بنده خدا است و گفته می شود که دل خدا چنان که گفته می شود بنده خدا و خانه خدا و بهشت خدا و آتش خدا و اما قول آن حضرت که منم چشم خدا بآن قصد میفرماید که منم حافظ دین خدا و خدای عز و جل فرمود که تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا که ترجمه اش اینست که آن کشتی روان میشد بچشمهای ما یعنی بحفظ و نگاهداری ما و همچنین قول آن جناب عز و جل وَ لَتُصَيِّعَ عَلَى عَيْنِي معنی ان بر حفظ منست یعنی و از برای آنکه پروریده شوی بر چشم من و منظور نظر تربیت و محافظت من باشی چنین کردم.

ص: ۲۸۲

۱- القمر: ۱۴.

۲- طه: ۳۹.

مترجم گوید که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که جنب در لغت بمعنی طاعت و فرمان فرمان بردار است گفته می شود که این در جنب خدا یعنی در طاعت خدای عز و جل صغیر و خورد است معنی قول امیر المؤمنین (ع) که منم جنب خدا یعنی منم آن کسی که دوستی من طاعت خدا است خدای عز و جل فرموده که أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْبَ رَبِّي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ یعنی در طاعت خدا و من میگویم که جنب در لغت بمعنی امیر نیز آمده چه ایشان از جانب ملک الملوک امراء بر مملو کین اویند.

۲۳- باب معنی الحجزه

«باب بیست و سیم» در معنی حجزه

اشاره

بضم حاء حطی و سکون جیم ابجد بر وزن غرفه و آن از حجز بمعنی منع است و بندگاه شلوار و زیر جامه را حجزه میگویند زیرا که حاجز و مانعی است از برای دو سمت آن و مراد از آن در احادیث باب نوزدهمین و امر خدا است چنان که مذکور خواهد شد.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَشِيرِ الْهَمْدَانِيِّ (۱) قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْحَنَفِيَّةِ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص يَوْمَ الْقِيَامَةِ آخِذٌ بِحُجْرَةِ اللَّهِ وَ نَحْنُ آخِذُونَ بِحُجْرَةِ نَبِيِّنَا وَ شَيِّعَتُنَا آخِذُونَ بِحُجْرَتِنَا قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَا الْحُجْرَةُ قَالَ اللَّهُ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ بِالْحُجْرَةِ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ وَ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص آخِذٌ بِأَمْرِ اللَّهِ وَ نَحْنُ آلُ مُحَمَّدٍ آخِذُونَ بِأَمْرِ نَبِيِّنَا وَ شَيِّعَتُنَا آخِذُونَ بِأَمْرِنَا.

ص: ۲۸۴

۱- فی نسخه (و) و حاشیه نسخه (ب) محمد بن بشیر الهمدانی،.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» از عمویش محمد بن ابو القاسم از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از محمد بن سنان از ابو الجارود از محمد بن بشیر همدانی که گفت شنیدم از محمد بن حنیفه که میگفت حدیث کرد مرا امیر المؤمنین (ع) که رسول خدا (ص) در روز قیامت حجه خدا را میگیرد و ما حجه پیغمبر خود را میگیریم و شیعیان ما حجه ما را میگیرند عرض کردم که یا امیر المؤمنین حجه چیست و مراد از آن چه باشد فرمود که خدا از آن بزرگتر است که بحجه و غیر آن وصف شود و لیکن رسول خدا (ص) امر خدا را میگیرد و ما آل محمد امر پیغمبر خود را میگیریم و شیعیان ما امر ما را میگیرند.

حدیث ۲

۲- اَبِي رَحِمَهُ اللهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ بِحُجْرَةِ اللهِ وَنَحْنُ آخِذُونَ بِحُجْرَةِ نَبِيِّنَا وَشَيْعَتُنَا آخِذُونَ بِحُجْرَتِنَا ثُمَّ قَالَ وَ الْحُجْرَةُ النُّورُ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن علی خزاز از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که فرمود رسول خدا (ص) در روز قیامت حجه خدا را میگیرد و ما حجه پیغمبر خود را میگیریم و شیعیان ما حجه ما را میگیرند بعد از آن فرمود که حجه نور است.

حدیث ۳

ص: ۲۸۵

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يُوسُفَ (۱) عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ عَنْ عَمَّارِ بْنِ أَبِي الْيَقْظَانَ (۲) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: يَجِيءُ رَسُولُ اللَّهِ ص يَوْمَ الْقِيَامَةِ آخِذًا بِحُجْرَةِ رَبِّهِ وَنَحْنُ آخِذُونَ بِحُجْرَةِ نَبِيِّنَا وَشَيْعَتُنَا آخِذُونَ بِحُجْرَتِنَا فَنَحْنُ وَشَيْعَتُنَا حِزْبُ اللَّهِ وَحِزْبُ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ وَاللَّهُ مَا نَزَعُمُ أَنَّهَا حُجْرَةُ الْإِزَارِ وَلَكِنَّهَا أَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ يَجِيءُ رَسُولُ اللَّهِ ص آخِذًا بِدَيْنِ اللَّهِ وَنَجِيءُ نَحْنُ آخِذِينَ بِدَيْنِ نَبِيِّنَا وَتَجِيءُ شَيْعَتُنَا آخِذِينَ بِدِينِنَا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عباس گفت که حدیث کرد ما را حسن بن یوسف از عبد السلام از ابو الیقظان عمار از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا (ص) در روز قیامت می آید و حجزه پروردگارش را گرفته و ما حجزه پیغمبر خود را میگیریم و شیعیان ما حجزه ما را میگیرند پس ما و شیعیان ما گروه خدائیم و گروه خدا ایشانند که غالبند بخدا سوگند که ما نمیگوئیم که آن حجزه و بندگاه زیر جامه است و لیکن آن از این بزرگتر است رسول خدا (ص) می آید و دین خدا را گرفته و ما میائیم و دین پیغمبر خدا را گرفتهایم و شیعیان ما می آیند و دین ما را گرفته اند

ص: ۲۸۶

۱- فی نسخه (و) «الحسین بن یوسف».

۲- فی البحار باب معنی حجزه الله فی الجزء الرابع من الطبعة الحديثه و فی نسخه (و) عن عمار عن أبي اليقظان، و فی نسخه (ب) و (د) عن عمار أبي اليقظان، و الصحيح هو الأخير.

۴- وَ قَدْ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ ع أَنَّهُ قَالَ: الصَّلَاةُ حُجْرَةُ اللَّهِ وَ ذَلِكَ أَنَّهَا تَحْجُزُ الْمُصَلِّئِي عَنِ الْمَعَاصِي مَا دَامَ فِي صَلَاتِهِ (۱) قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ (۲).

ترجمه:

و از حضرت صادق (ع) روایت شده که فرمود نماز حجزه خدا است و بیانش آنست که نماز نماز گزارنده را از معصیتها حجز و منع میکند مادامی که در نماز باشد خدای عز و جل فرموده که إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ یعنی بدرستی که نماز باز میدارد از کاری که نزد عقلاء قبیح است و از عملی که شرعا از آن نهی شده باشد.

۲۴- باب معنی العین و الأذن و اللسان

«باب بیست و چهارم» در بیان معنی چشم و گوش و زبان خدا

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ أَبِيانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ خَلْقًا مِنْ رَحْمَتِهِ خَلَقَهُمْ مِنْ نُورِهِ وَ رَحْمَتِهِ مِنْ رَحْمَتِهِ لِرَحْمَتِهِ (۳)

ص: ۲۸۷

۱- الحجزه فی اللغة موضع شد الاضرار و الحزام و التكه و قيل لها الحجزه أيضا للمجاوره، ثم استعيرت فی الكلام للسبب القائم بمن يلتجأ إليه به و يعتصم به عن الهلاك، فان دين الله و نوره و امره و صلواته كما فی هذه الأحاديث كذلك، و الحجزه فی الحديث كالعروه الوثقى فی الآية.

۲- العنكبوت: ۴۵.

۳- فی نسخه (ج) و (د) «ان لله عز و جل خلقا خلقهم من نوره- الخ» و فی نسخه (ب) و (و) «ان لله عز و جل خلقا خلقهم من نوره و رحمه من رحمته لرحمته» و رحمه بالتنوين عطف على خلقا.

فَهُمْ عَيْنُ اللَّهِ النَّاطِرَةُ وَ أُذُنُهُ السَّامِعَةُ وَ لِسَانُهُ النَّاطِقُ فِي خَلْقِهِ بِإِذْنِهِ وَ أَمْنَاؤُهُ عَلَى مَا أَنْزَلَ مِنْ عِذْرٍ أَوْ نُذْرٍ أَوْ حُجَّةٍ فِيهِمْ يَمْحُو السَّيِّئَاتِ وَ بِهِمْ يَدْفَعُ الضَّنِيمَ وَ بِهِمْ يُنْزِلُ الرَّحْمَةَ وَ بِهِمْ يُحْيِي مَيِّتًا وَ بِهِمْ يُمِيتُ حَيًّا وَ بِهِمْ يَبْتَلِي خَلْقَهُ وَ بِهِمْ يَقْضِي فِي خَلْقِهِ قَضِيَّتَهُ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَنْ هَؤُلَاءِ قَالَ الْأَوْصِيَاءُ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید از فضاله بن ایوب از ابان بن عثمان از محمد بن مسلم که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود بدرستی که خدای عز و جل را خلقی است که ایشان را از نور و رحمت خود آفریده از رحمتش بجهت رحمتش پس ایشان چشم نگران خدایند و گوش شنوای او و زبان گویایش در آفریدگانش باذن خویش و امینان او بر آنچه فرو فرستاده از محو کردن بدی یا ترسانید یا حجت و برهان پس گناهان را بایشان محو و نابود میکند و ظلم را بایشان باز میدارد و رحمت را بایشان فرود میارد و بایشان مرده را زنده میگرداند و بایشان زنده را میمیراند و خلق خود را بایشان امتحان میفرماید و بایشان در میان خلقش بحکم خویش حکم میکند من عرض کردم که فدای تو گردم این گروه کیانند فرمود که اوصیاء علیهم السلام اند.

۲۵- باب معنی قوله عز و جل وَ قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ

«باب بیست و پنجم» در معنی قول خدای عز و جل وَ قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ

اشاره

ص: ۲۸۸

یعنی و گفتند یهود که دست خدا بسته شده یعنی از عطاء و مراد آنکه آن جناب بخیل است و چیزی بما نمیدهد و روزی را بر ما تنگ میسازد بسته باد دستهای ایشان یعنی از خیر یا همیشه خوار و حقیر و عاجز و فقیر باشند و لعنت بر ایشان باد آنچه گفتند بلکه هر دو دستش گشاده است و این کنایه باشد از بسط رحمت و نعمت خدا یعنی جود او وافر کرشم وافی است چنان که کسی بی اندیشه و خوف فنای مال، بهر دو دست عطاء میکند.

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ نُعْمَانَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَمَّنْ سَمِعَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ أَنَّهُ قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ لَمْ يَعْنُوا أَنَّهُ هَكَذَا وَ لَكِنَّهُمْ قَالُوا قَدْ فَرَّغَ مِنَ الْأَمْرِ فَلَا يَزِيدُ وَ لَا يَنْقُصُ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ تَكْذِيبًا لِقَوْلِهِمْ - غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لَعْنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ (۱) أَلَمْ تَسْمَعْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ - يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۲).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از علی بن نعمان از اسحق بن عمار از آنکه اسحق از او شنیده بود از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل و قَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ فرمود که ایشان قصد نکردند که آن جناب چنین است و لیکن ایشان گفتند که از کار فارغ شده پس نمیافزاید و کم نمیکند خدای جل جلاله بجهت تکذیب از برای قول ایشان فرمود که غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لَعْنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ یعنی روزی میدهد چنان که میخواهد چه بر وفق حکمت و مصلحت گاهی توسیع نعمت میکند و وقتی تضییق آن می نماید و بنا بر آنچه در حدیث تفسیر شده معنی آیه این می شود که بهر وضع که خواهد کار میکند و تغییر و تبدیل می دهد آیا از خدای عز و جل نمی شنوی که میفرماید يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ و معنی آن در باب شصت و چهارم می آید.

ص: ۲۸۹

۱- المائدة: ۶۴.

۲- الرعد: ۳۹.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْمَشْرِقِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ (۱) عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ بَلَّ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ فَقُلْتُ لَهُ يَدَانِ هَكَذَا وَ أَشْرَتْ بِيَدِي إِلَى يَدِهِ فَقَالَ لَا لَوْ كَانَ هَكَذَا لَكَانَ مَخْلُوقًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن عیسی از مشرفی بفاء سعفص نه قاف قرشت یعنی عبد الله بن قیس از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود بِلَّ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ بآن حضرت عرض کردم که او را دو دست است همچین و بدست خود اشاره بدستهای آن حضرت نمودم فرمود نه اگر چنین میبود مخلوق و آفریده بود.

۲۶- باب معنی رضاه عز و جل و سخطه

«باب بیست و ششم» در بیان معنی خوشنودی خدای عز و جل و خشم او

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْمَشْرِقِيِّ عَنْ حَمَزَةَ بْنِ الرَّبِيعِ (۲)

ص: ۲۹۰

۱- فی نسخه (ب) و (د) و (و) «عن المشرقی عبد الله بن قیس» و فی معانی الأخبار ص ۱۸ هذا الخبر بإسناده «عن محمد بن عیسی عن المشرقی عن أبي الحسن الرضا عليه السلام» و فی الکافی ج ۱ ص ۱۱۰ باب الإرادة فی حدیث «عن محمد بن عیسی عن المشرقی حمزه بن المرتفع». و فی المعانی باب رضی الله «عن محمد بن عیسی الیقطنی عن المشرقی حمزه بن الربیع».

۲- کذا و تقدم الكلام فيه.

عَمَّنْ ذَكَرَهُ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسِ أَبِي جَعْفَرٍ إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ عَمْرُو بْنُ عُبَيْدٍ فَقَالَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَوْلُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى - وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى (۱) مَا ذَلِكُ الْغَضَبُ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ هُوَ الْعِقَابُ يَا عَمْرُو إِنَّهُ مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ زَالَ مِنْ شَيْءٍ إِلَى شَيْءٍ فَقَدْ وَصَفَهُ صِفَةً مَخْلُوقٍ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَسْتَفْرِهُ شَيْءٌ وَلَا يُعَيَّرُهُ.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد مرا احمد بن ادریس از احمد بن ابی عبد الله از محمد بن عیسی یقیناً از مشرفی از حمزه بن ربیع و در کافی بجای ربیع مرتفع است و بعضی آن را تحریف ناسخین شمرده اند از آنکه حمزه او را ذکر کرده که گفت در مجلس حضرت باقر (ع) بودم در هنگامی که عمرو بن عبید بر آن حضرت داخل شد و بوی عرض کردم که فدای تو کردم قول خدای تبارک و تعالی وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى که ترجمه اش اینست که و هر که بر او فرود آید خشم من پس بحقیقت که هلاک شده و از اوج سعادت بحضیض شقاوت یا در هاویه و دوزخ افتاده مراد از این خشم چیست حضرت باقر (ع) فرمود که مراد از آن عقاب است ای عمر و بدرستی که هر که گمان کند که خدای عز و جل از چیزی زائل می شود و بسوی چیز دیگر می رود که از صفتی بصفتی میگردد و متغیر و متبدل می شود او را بصفت مخلوق وصف کرده و خدای عز و جل چیزی او را از جا بدر نمی آورد و او را تغییر نمیدهد که از حالی بحالی یا از وصفی بوصفی بگردد .

ص: ۲۹۱

۱- طه: ۸۱.

٢- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَمَّا آسَفُونَا انتَقَمْنَا (١) قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يَأْسَفُ كَأَسَفِنَا وَ لَكِنَّهُ خَلَقَ أَوْلِيَاءَ لِنَفْسِهِ يَأْسِفُونَ وَ يَرُوضُونَ وَ هُمْ مَخْلُوقُونَ مُدَبَّرُونَ فَجَعَلَ رِضَاهُمْ لِنَفْسِهِ رِضَى وَ سَخَطَهُمْ لِنَفْسِهِ سَخَطًا وَ ذَلِكَ لِأَنَّهُ جَعَلَهُم الدُّعَاةَ إِلَيْهِ وَ الْأَدْلَاءَ عَلَيْهِ فَلذَلِكَ صَارُوا كذَلِكَ وَ لَيْسَ أَنَّ ذلِكَ يَصِلُ إِلَى اللَّهِ كَمَا يَصِلُ إِلَى خَلْقِهِ وَ لَكِنْ هَذَا مَعْنَى مَا قَالَ مِنْ ذلِكَ وَ قد قَالَ أَيْضًا مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ وَ دَعَانِي إِلَيْهَا وَ قَالَ أَيْضًا مَنْ يُطِيع الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ (٢) وَ قَالَ أَيْضًا إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ (٣) وَ كُفْلٌ هَذَا وَ شَيْءٌ بِهِ عَلَى مَا ذَكَرْتُ لَكَ وَ هَكَذَا الرِّضَا وَ الغُصْبُ وَ غَيْرُهُمَا مِنَ الْأَشْيَاءِ مِمَّا يُشَاكِلُ ذلِكَ وَ لَوْ كَانَ يَصِلُ إِلَى الْمُكُونِ الْأَسْفُ وَ الضَّجْرُ وَ هُوَ الَّذِي أَخِيدَتْهُمَا وَ أَنْشَأَهُمَا لِحَازِ لِقَائِهِ أَنْ يَقُولَ إِنَّ الْمُكُونُ يَبِيدُ يَوْمًا مَا لِأَنَّهُ إِذَا دَخَلَهُ الضَّجْرُ وَ الغُصْبُ دَخَلَهُ التَّغْيِيرُ وَ إِذَا دَخَلَهُ التَّغْيِيرُ لَمْ يُؤْمَنْ عَلَيْهِ الْإِيَادَةُ وَ لَوْ كَانَ ذلِكَ كَمَا ذَكَرْتَ لَمْ يُعْرِفِ الْمُكُونُ مِنَ الْمُكُونِ وَ لَمَّا الْقَادِرُ مِنَ الْمَقْدُورِ وَ لَمَّا الْخَالِقُ مِنَ الْمَخْلُوقِ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ هَذَا الْقَوْلِ عُلُوًّا كَبِيرًا هُوَ الْخَالِقُ لِلْأَشْيَاءِ لَمَّا لِحَاجِهِ فَإِذَا كَانَ لَا لِحَاجَةَ لِشَيْءٍ تَحَالَ الْجِدُّ وَ الْكَيْفُ فِيهِ فَافْتَهُم ذلِكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (٤).

ص: ٢٩٢

١- الزخرف: ٥٥.

٢- النساء: ٨٠.

٣- الفتح: ١٠.

٤- إذا كان لا لِحاجه كان واجب الوجود، و واجب الوجود يستحيل أن يحد أو يكيف.

و بهمین اسناد از احمد بن ابی عبد الله از پدرش مرویست که آن را مرفوع ساخته بسوی حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ یعنی پس آن هنگام که ما را سخت خشمناک و اندوهگین ساختند کینه کشیدیم از ایشان فرمود که خدای تبارک و تعالی اندوهگین نمیشود و خشم نمیگیرد چون اندوه و خشم مالکین آن جناب دوستانی چند را از برای خود آفریده که اندوه میخورند و خشم میگیرند و خوشنود می شوند و ایشان آفریدگانی چندند که خدا ایشان را تدبیر فرموده پس خوشنودی ایشان را خوشنودی خود و خشم ایشان را خشم خویش قرار داده و این بجهت آنست که ایشان را خوانندگان مردم بسوی خود و دلیلان بر خود گردانیده و از برای همین چنین بلند مرتبه شده اند که بمرتبه اتحاد و یگانگی رسیده اند و مقصود خدا این نیست که این اندوه و خشم بخدا میرسد چنان که بآفریدگانش میرسد و لیکن همین که مذکور شد معنی آن چیز است که فرموده و نیز در حدیث قدسی فرموده که هر که دوستی از دوستان مرا اهانت رساند و خوار گرداند بحقیقت که با من مبارزه نموده بجنگ و مرا بجنگ خود طلبیده و بسوی آن خواننده و نیز فرموده که مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ و نیز فرموده که إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ بدرستی که آنان که با تو بیعت میکنند جز این نیست که با خدا بیعت میکنند پس هر یک از این و مانند این بر وجهی است که برای تو ذکر کردم و همچنین است خوشنودی و خشم خدا و غیر اینها از چیزها از هر چه باین شباهت داشته باشد در اینکه بر خدا روا نباشد و اگر چنین باشد که خشم و اندوه و دلتنگی بخدا رسد با آنکه آن جناب همانست که اینها را پدید آورده و ایجاد فرموده هر آینه گوینده را روا باشد که این را بگوید که خدای هستی دهنده در روزی هلا-ک میگردد و نیست و نابود می شود زیرا که هر گاه دلتنگی و خشم بر او داخل شود تغیر مزاجی بر او داخل شود و در او راه یابد و چون تغیر بر او داخل شود بر او از هلا-کت ایمن نتوان بود و اگر این امر همچنین باشد هستی دهنده از هستی داده شده و توانا از آنکه بر او توانائی میتوان داشت و آفریننده از آفریده شده شناخته نشود و کسی نتواند که او و ایشان را از یک دیگر تمیز دهد و خدا برتر است از این قول و اعتقاد برتری بزرگ و او است که چیزها را آفریده بی آنکه حاجتی بآنها داشته باشد پس هر گاه آفرینش برای احتیاج نباشد باید که اندازه و چون و چگونگی را در باب آن جناب ممتنع و محال شمرد پس این را بفهم اگر خدا خواسته باشد.

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَمْرِو الْفُقَيْمِيِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَهُ رِضَى وَ سَيَحْطُ فَقَالَ نَعَمْ وَ لَيْسَ ذَلِكَ عَلَى مَا يُوجَدُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ الرِّضَا وَ الغُضْبَ دَخَالَ يَدْخُلُ عَلَيْهِ فَيَنْقُلُهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ مُعْتَمِلٌ مُرَكَّبٌ لِلْأَشْيَاءِ فِيهِ مَدْخَلٌ (۱) وَ خَالِقًا لَا مَدْخَلَ لِلْأَشْيَاءِ فِيهِ وَاحِدٌ أَحَدِي الدَّاتِ وَ أَحَدِي الْمَعْنَى فَرِضَاهُ ثَوَابُهُ وَ سَخَطُهُ عِقَابُهُ مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ يَتَدَاخَلُهُ فَيَهَيِّجُهُ وَ يَنْقُلُهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ فَإِنَّ ذَلِكَ صِفَةُ الْمَخْلُوقِينَ الْعَاجِزِينَ الْمُحْتَاجِينَ وَ هُوَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ الَّذِي لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَى شَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ وَ خَلَقَهُ جَمِيعًا مُحْتَاجُونَ إِلَيْهِ إِنَّمَا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ مِنْ غَيْرِ حَاجَةٍ وَ لَا سَبَبٍ اخْتِرَاعًا وَ اِئْتِدَاعًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از عباس بن عمر و فقیهی از هشام بن حکم که مردی حضرت صادق (ع) را سؤال نمود از خدای تبارک و تعالی که آیا او را خوشنودی و خشمی هست فرمود آری و لیکن آن بروشی که از آفریدگان یافت می شود نیست و بیان آن اینست که خوشنودی و خشم حالتی است که بر شخص داخل می شود و او را از حالتی بحالت دیگر نقل میکند که عمل را می پذیرد و مرکب است از اجزای متنافیه یا از ذات و صفت و چیزها را در او مدخلیتی هست چه آنها که در صورت و کیفیت مغایرت دارند و هر یک از آنها را خواهش تغیر دیگر و شکستن سورت آنست که مدخلیتی در تحقق حقیقت او دارند که با حقیقت تغیر منافات ندارد و میتواند که معنی این باشد که ادراک و کیفیات نفسی چون خوشنودی و خشم در او داخل می شود و او را از حالی بحالی میگرداند و آفریدگار ما چیزها را در او مدخلیتی نیست یکتا و یگانه ایست که ترکیبی در او نیست نه در خارج و نه در ذهن و احدی الذات است که وجودش بر ذات مقدسش زائد نباشد و احدی المعنی که او را صفات متکثره متغایره نباشد پس خوشنودیش ثواب او است و خشمش عقاب و باز خواستش بی آنکه در چیزی در او داخل شود که او را بهیجان آورده و از حالتی بحالت دیگر نقل کند زیرا که این صفت آفریدگان است که عاجز و محتاجند و آن جناب تبارک و تعالی توانائی است عزیز که او را هیچ حاجتی نیست بسوی چیزی از آنچه آفریده و همه آفریدگانش بسوی او احتیاج دارند جز این نیست که چیزها را بدون حاجت و سببی آفریده از روی اختراع و ابتداع که از سر نو چیزی را پدید آوردن باشد.

ص: ۲۹۴

۱- قوله: معتمِل علی صیغه المفعول أى منفعل يتأثر من الأشياء، و تقدير الكلام: لان المخلوق معتمِل - الخ، كما فى الكافى.

«مترجم گوید» که این حدیث در کافی نیز مذکور است و با آنچه مؤلف ذکر کرده مخالفت دارد بزیاده و نقصان اما زیاده بر آنچه مؤلف ذکر کرده آنست که پیش از معتمل بر وزن مشتعل که ترجمه شد باینکه عمل را می پذیرد چنین است که زیرا که مخلوق میان تهی است و احتمال دارد که اعتمال بمعنی اضطراب در عمل باشد و اما نقصان از آن جناب تبارک و تعالی است تا آخر حدیث.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الشَّكْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ الصَّادِقَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هَيْلَ لَهُ رِضَى وَ سَخَطٍ فَقَالَ نَعَمْ وَ لَيْسَ ذَلِكَ عَلَى مَا يُوجَدُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَكِنَّ غَضَبَ اللَّهِ عِقَابُهُ وَ رِضَاهُ ثَوَابُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد مرا حسن بن علی سکری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن زکریا جوهری از جعفر بن محمد عماره از پدرش که گفت حضرت جعفر بن محمد صادق (ع) را سؤال کردم و آن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله مرا خبر ده از خدای عز و جل که آیا او را خوشنودی و خشمی هست فرمود آری و آن بر آنچه از آفریدگان یافت می شود نیست و لیکن خشم خدا عقابش و خوشنودیش ثواب او است.

۲۷- باب معنی قوله عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

«باب بیست و هفتم» در معنی قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

اشاره

ص: ۲۹۵

که ترجمه اش اینست که پس چون درست کنم او را یعنی خلقت قامت او را تمام گردانم و خلقت صورت زیبا در بر او کنم بر وجهی که مستعد دمیدن روح باشد و بدمم در او از روح خود و او را زنده سازم پس بر رو در افتید در حالتی که از برای او سجده کنندگان باشید.

حدیث ١

١- حَدَّثَنَا حَمْرَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هِاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي قَالَ رُوِيَ اخْتَارَهُ اللَّهُ وَ اضْيَطَفَاهُ وَ خَلَقَهُ وَ أَضَافَهُ إِلَى نَفْسِهِ وَ فَضَّلَهُ عَلَى جَمِيعِ الْأَرْوَاحِ فَأَمَرَ فَنَفَخَ مِنْهُ فِي آدَمَ (٢).

ص: ٢٩٦

١- الحجر: ٢٩، و ص: ٧٢.

٢- نفخ الروح ذكر في القرآن في مواضع: بدن آدم، رحم مريم أي بدن عيسى الذي سواه الله في رحمها، الطين كهيته الطير التي خلقها عيسى، و النافخ في الموضع الأول و الثاني ملك باذن الله لما في الحديث السادس و لقوله تعالى: «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» و في الموضع الثالث عيسى عليه السلام باذن الله لقوله تعالى: «أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ» ثم يحتمل أن تكون لفظه «من» في قوله تعالى: «وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» * نشويه ابتدائية أي نفخت فيه من طريق ملك و بواسطته و سمي ذلك الملك روحا فأضافه الى نفسه كما في قوله تعالى في قصه عيسى: «فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا- الآيه» فمعنى الحديث كان روح اختاره الله و اصطفاه- الخ، فأمر الله فنفخ الله في آدم من طريقه و بواسطته و يقرب هذا الاحتمال قوله تعالى: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ- الآيه» فان النفخ في بدن عيسى في رحم مريم بواسطه الملك قطعاً.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی «ره» گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از ابن ابی عمیر از عمر بن اذینه از محمد بن مسلم که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فرمود که روحی است که خدا آن را اختیار کرده و برگزیده و آفریده و آن را بسوی خود نسبت داده و بر همه روحها تفضیل داده و امر فرموده و از آن در آدم دمیده شده.

حدیث ۲

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنِ الْحَلْبِيِّ وَ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَحْيَدٌ صَيَّمَدٌ لَيْسَ لَهُ جَوْفٌ وَ إِنَّمَا الرُّوحُ خَلَقَ مِنْ خَلْقِهِ نَصِيرٌ وَ تَأْيِيدٌ وَ قُوَّةٌ يَجْعَلُهُ اللَّهُ فِي قُلُوبِ الرُّسُلِ وَ الْمُؤْمِنِينَ (۱).

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از ابن فضال از حلبی و زراره از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی یگانه ایست تو پر که او را اندرونی نیست و جز این نیست که روح آفریده ایست از آفریدگان او و یاری و تأیید و قوتی است که خدا آن را در دلهای پیغمبران و مؤمنان قرار میدهد.

ص: ۲۹۷

۱- الظاهر أن المراد به غير ما نحن فيه، بل هو ما في قوله تعالى في وصف المؤمنين «أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ».

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ صَالِحٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ الطَّائِي عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي كَيْفَ هَذَا النَّفْخُ فَقَالَ إِنَّ الرُّوحَ مُتَحَرِّكٌ كَالرِّيحِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ رُوحاً لِأَنَّهُ اشْتَقَّ اسْمُهُ مِنَ الرِّيحِ وَ إِنَّمَا أَخْرَجَهُ عَلَي لَفْظِ الرُّوحِ لِأَنَّ الرُّوحَ مُجَانِسٌ لِلرِّيحِ وَ إِنَّمَا أَضَافَهُ إِلَي نَفْسِهِ لِأَنَّهُ اضْطَفَأَهُ عَلَي سَائِرِ الْمَارُوحِ كَمَا اضْطَفَى بَيْتاً مِنَ الْبُيُوتِ فَقَالَ بَيْتِي * وَ قَالَ لِرَسُولٍ مِنَ الرُّسُلِ خَلِيلِي وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ وَ كُلُّ ذَلِكَ مَخْلُوقٌ مَصْنُوعٌ مُخَدَّثٌ مَرْبُوبٌ مُدَبَّرٌ (۱) ..

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما را بکر بن صالح از قاسم بن عروه از عبد الحمید طائی از محمد بن مسلم که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي که این دمیدن چگونه بود فرمود که روح متحرکست چون باد و آن را روح نامیده اند زیرا که نام آن از ریح که بمعنی باد است مشتق شده و از این ماده بیرون آمده چه وسط ریح نیز و او بوده و بجهت اعلاى صرفی بیاء مبدل شده و آن را از لفظ ریح بیرون آورده زیرا که روح با ریح مجانست دارد و هر دو از یک جنس اند چه روح در سرعت حرکت در همه اجزای بدن و جریان آثار آن در اندرون جمیع اعضاء و اصلاح آن چون جریان باد است در اجزای عالم و خدا روح آدم را بخود نسبت داده زیرا که آن را بر سائر روحها برگزیده چنان که خانه از خانها را که خانه کعبه است برگزیده و فرموده که خانه من و در باب رسولى از رسولان خود که ابراهیم (ع) است فرموده که خلیل من و خلیل کسی است که او را بدوستی مخصوص ساخته باشی و امثال اینها از آنچه خدا بخود نسبت داده از مخلوقات و همه اینها مخلوق اند که خدا ایشان را آفریده و ساخته و از سر نو پدید آورده و ایشان را تربیت فرموده و میفرماید و تدبیر ایشان و امور ایشان را چنان که باید و شاید بعمل آورده و می آورد.

ص: ۲۹۸

۱- الریح هو الهواء المتحرك و أصله الواو كالروح قلبت ياء لكسره ما قبلها، و الروح ما يقوم به الحياه فى الشىء، و الحياه منشأ الإدراك و الفعل، و أما تحركه كالريح ففى الروح البخارى المعروف عند الاطباء الذى هو البخار اللطيف المنبعث من القلب السارى فى جميع البدن، و أما الروح التى هى النفس الناطقه التى هى محل العلوم و الكمالات الانسانيه و مدبره للبدن فمتحركه حرکه تناسب حقيقتها نظير حرکه الفكر المذكوره فى المنطق.

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْمَأْصَمِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الرُّوحِ الَّتِي فِي آدَمَ عَ وَ الَّتِي فِي عِيسَى عَ مَا هُمَا قَالَ رُوحَانِ مَخْلُوقَانِ اخْتَارَهُمَا وَ اضْطَفَاهُمَا رُوحَ آدَمَ عَ وَ رُوحَ عِيسَى عَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از عمر بن اذینه از ابو جعفر اصم که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از آن روح که در آدم و روحی که در عیسی بود که آنها چه بودند فرمود که دو روح آفریده شده اند که خدا آنها را اختیار فرموده و آنها را برگزیده یکی روح آدم و دیگری روح عیسی علیهما السلام.

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَسْبَاطٍ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي قَالَ مِنْ قُدْرَتِي. (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل گفت که حدیث کرد ما را علی بن عباس گفت که حدیث کرد ما را علی بن اسباط از سیف بن عمیره از ابو بصیر از حضرت باقر (ع) که در شرح قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فرمود یعنی از قدرت من

ص: ۲۹۹

۱- هذا تأويل للمتشابه الى محكم لازم له، و يحتمل أن يكون تفسيراً للروح بالقدرة.

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ السَّنَانِيُّ وَ الْحُسَيْنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُكْتَبِ وَ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ هِشَامٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَ نَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ خَلْقًا وَ خَلَقَ رُوحًا ثُمَّ أَمَرَ مَلَكًا فَنَفَخَ فِيهِ (۱) فَلَيْسَتْ بِالَّتِي نَفَصَتْ مِنْ قُدْرَةِ اللَّهِ شَيْئًا هِيَ مِنْ قُدْرَتِهِ (۲).

ترجمه:

حدیث کردند ما را محمد بن احمد سنانی و حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام مکتب دار و علی بن احمد بن محمد بن عمران گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عباس گفت که حدیث کرد ما را عیسی بن هشام از عبد الکریم بن عمرو از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَ نَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فرمود که خدای عز و جل خلقی را آفرید و روحی را خلق کرد بعد از آن فرشته را امر فرمود و در آن دمید و آن روح روحی نبود که از قدرت خدا چیزی را کم کرده باشد یا بر هم زده باشد و آن از قدرت او است.

ص: ۳۰۰

۱- خلق خلقا هو بدن آدم، و خلق روحا هو روح آدم، ثم أمر ملكا فنفخ ذلك الملك ذلك الروح في بدن آدم، و لا بأس باسناد النفخ إليه تعالى و الى الملك أيضا كاسناد التوفى إليه تعالى و الى ملك الموت و عماله، و يمكن ارجاع ضمير نفخ إليه تعالى كما في الحديث الأول.

۲- دفع لتوهم أن الروح التي نفخها الملك ليست مقدوره لله حتى نفخها الملك، لا بل هي مقدوره له تعالى نفخها الملك باذنه و أمره و قدرته و اقداره إياه على ذلك، بل نفخه نفخه تعالى في الواقع كما هو الشأن في التوفى الذي يقابل هذا النفخ، و في نسخه (ط) و (ن) و ليست بالتي - الخ.

۲۸- باب نفی المكان و الزمان و السكون و الحركة و النزول و الصعود و الانتقال عن الله عز و جل

«باب بیست و هشتم» در بیان نفی مکان و زمان و سکون و حرکت و فرود آمدن و بالا رفتن و منتقل شدن از خدا

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ: سَيَّالٌ نَافِعُ بْنُ الْأَزْرَقِ أَبَا جَعْفَرٍ فَقَالَ أَخْبِرْنِي عَنِ اللَّهِ مَتَى كَانَ فَقَالَ لَهُ وَيْلَكَ أَخْبِرْنِي أَنْتَ مَتَى لَمْ يَكُنْ حَتَّى أُخْبِرَكَ مَتَى كَانَ سُبْحَانَ مَنْ لَمْ يَزَلْ وَ لَمْ يَزَلْ فَرَدًّا صَمَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَ لَا وَلَدًا.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از ابو حمزه ثمالی که گفت نافع بن ارزق از حضرت باقر (ع) سؤال نمود و عرض کرد که مرا از خدا خبر ده که در چه زمان بود فرمود وای بر تو مرا خبر ده که در چه زمان نبود تا من تو را خبر دهم که در چه زمان بود پاک و منزه می شمارم کسی را که همیشه بوده و خواهد بود در حالتی که تنها و پناه نیازمندانست یا همیشه تنها و پناه نیازمندان بوده و زن و فرزندی را فرا نگرفته.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا جَعْفَرٍ أَخْبِرْنِي عَنْ رَبِّكَ مَتَى كَانَ فَقَالَ وَيْلَكَ إِنَّمَا يُقَالُ لَشَيْءٍ لَمْ يَكُنْ فَكَانَ مَتَى كَانَ إِنَّ رَبِّي تَبَارَكَ وَ تَعَالَى كَانَ لَمْ يَزَلْ حَيًّا بَلَا كَيْفٍ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كَانَ (۱)

ص: ۳۰۱

۱- ای لا یقال له: کان کذا و کذا کونا زمانیا.

وَلَا كَانَ لِكُونِهِ كَيْفٌ وَلَا كَانَ لَهُ أَيْنٌ وَلَا كَانَ فِي شَيْءٍ وَلَا كَانَ عَلَى شَيْءٍ وَلَا ابْتَدَعَ لِكُونِهِ مَكَانًا (١) وَلَا قَوِيَّ بَعْدَ مَا كَوَّنَ شَيْئًا وَلَا كَانَ ضَمِيمًا قَبْلَ أَنْ يُكُونَنَّ شَيْئًا وَلَا كَانَ مُسْتَوْحِشًا قَبْلَ أَنْ يَبْتَدَعَ شَيْئًا وَلَا يُشْبَهُ شَيْئًا مُكُونًا وَلَا كَانَ خَلْوًا مِنَ الْقُدْرَةِ عَلَى الْمَلَكِ قَبْلَ إِنْشَائِهِ وَلَا يَكُونُ مِنْهُ خَلْوًا بَعْدَ ذَهَابِهِ لَمْ يَزَلْ حَيًّا بِلَا حَيَاهِ وَمَلِكًا قَادِرًا قَبْلَ أَنْ يُنْشِئَ شَيْئًا وَمَلِكًا جَبَّارًا بَعْدَ إِنْشَائِهِ لِلْكَوْنِ فَلَيْسَ لِكُونِهِ كَيْفٌ وَلَا لَهُ أَيْنٌ وَلَا لَهُ حَدٌّ وَلَا يُعْرَفُ بِشَيْءٍ يُشْبَهُهُ وَلَا يَهْرُمُ لِطَوْلِ الْبَقَاءِ وَلَا يَضَعُ لِسُنَى وَلَا يُخَوِّفُهُ شَيْءٌ تَضَعُ الْأَشْيَاءُ كُلَّهَا مِنْ خِيفَتِهِ كَانَ حَيًّا بِلَا حَيَاهِ عَارِيَهُ (٢) وَلَا كَوْنٍ مَوْصُوفٍ وَلَا كَيْفٍ مَحْدُودٍ وَلَا أَثَرٍ مَقْمُورٍ (٣) وَلَا مَكَانٍ جَاوِرٍ شَيْئًا يَلُحُّ حَتَّى يُعْرَفَ وَمَلِكٌ لَمْ يَزَلْ لَهُ الْقُدْرَةُ وَالْمُلْكُ أَنْشَأَ مَا شَاءَ كَيْفَ شَاءَ بِمِثْلِهِ لَا يُحْدُ وَلَا يُبْعِضُ وَلَا يَفْنَى كَانَ أَوْلًا بِلَا كَيْفٍ وَيَكُونُ آخِرًا بِلَا أَيْنٍ وَكُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ - لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ وَيَلِكُ أَيُّهَا السَّائِلُ إِنَّ رَبِّي لَا تَغْشَاهُ الْأَوْهَامُ وَلَا تَنْزِلُ بِهِ الشُّبُهَاتُ وَلَا يُجَارُ مِنْ شَيْءٍ (٤)

ص: ٣٠٢

١- في نسخة (ب) و(د) و(و) ولا ابتدع لكانه مكانا، و في نسخة (ج) ولا ابتدع لمكانه مكانا. كما في الحديث الذي في الباب الحادى عشر.

٢- في نسخة (ب) و(ج) و(د) و(و) بلا حياه جاريه، و في البحار باب جوامع التوحيد و في حاشيه نسخه (ن) بلا حياه حادثه.

٣- هذا كناية عن عدم ادراك أحد ذاته، و في نسخة (د) ولا أثر مفقود. أى آثاره ظاهره و اعلامه لائحته.

٤- في نسخة (ط) و(ن) ولا يحاذر من شىء.

وَمَا يُعِزُّهُ شَيْءٌ وَوَمَا تَنْزِلُ بِهِ الْأَحْيَادُتُ وَوَمَا يُسْأَلُ عَنْ شَيْءٍ يَفْعَلُهُ وَوَلَا يَقَعُ عَلَى شَيْءٍ وَوَلَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَوَلَا نَوْمٌ - لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَوَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَمَا بَيْنَهُمَا وَوَمَا تَحْتِ الثَّرَى.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «رضی» از پدرش از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید از قاسم بن محمد از علی بن ابی حمزه از ابو بصیر که گفت مردی بخدمت حضرت باقر (ع) آمد و بآن حضرت عرض کرد که یا ابا جعفر مرا خبر ده از پروردگار من تبارک و تعالی و بد و همیشه زنده بود بیچون و چگونگی و او را بودی در باب چیزی که نبوده و بعد از آن موجود شده گفته می شود که کی بوده بدرستی که پروردگار من تبارک و تعالی بود و همیشه زنده بود بیچون و چگونگی و او را بودی که دلالت بر تجدد و حدوث میکند نبود یا آنکه ثابت بود و چیزی نبود و از برای بودن یا جای بودنش مکانی را اختراع نفرموده و بعد از آنکه چیزی را بعرضه وجود آورد قوی نشد و پیش از آنکه چیزی را هستی دهد ضعیف نبود و پیش از آنکه چیزی را اختراع فرماید وحشتناک نبود و شباهت ندارد بچیزی که هستی داده شده که دیگری او را بوجود آورده و از قدرت بر ملک پیش از ایجاد آن خالی نبود و بعد از رفتن آن از آنخالی نخواهد بود و همیشه زنده بود بی زندگی که زائد بر ذات مقدس باشد و پادشاه صاحب قدرتی بوده پیش از آنکه چیزی را ایجاد کند و پادشاه بزرگوار عظیم الشانی بوده بعد از آنکه بودن را ایجاد فرموده پس بودنش را چون و چگونگی نیست و از برایش کو و کجائی نه و نه او را حد و اندازه باشد و او را بچیزی که باو شباهت داشته باشد نمیتوان شناخت چه او را شبیهی نیست و بجهت طول بقاء و ماندن پیر نمیشود و از برای چیزی بیهوش نمیگردد و چیزی او را فرا نمیگیرد بلکه همه چیزها از ترس او بیهوش میشوند زنده بود بی زندگی که جاری و روان باشد و بی بودنی که بوصف در آید و نه چگونگی که محدود و معلوم باشد و نه اثری که پیروی شده باشد و نه مکانی که با چیزی مجاورت داشته باشد یا از چیزی در گذشته باشد بلکه زنده ایست که همه چیز را می شناسد یا صاحبان عقول او را می شناسند و پادشاهی که همیشه قدرت و پادشاهی داشته و آنچه را که خواسته بهر وضع که خواسته بخواست خویش ایجاد فرموده و او را اندازه نمیتوان کرد و پاره پاره نمیشود و نیست و نابود نخواهد شد اولی بود بی چگونگی و آخری باشد بی آنکه مکانی داشته باشد که از آن سؤال شود که در کجا است و هر چیزی نابودشونده است مگر ذات او و او را است آفریدن همه مخلوقات و مکونات و امر نافذ که مقرون بمصلحت است و بزرگست خدا که پروردگار عالمیانست وای بر تو ای سائل بدرستی که پروردگار من خیالها او را احاطه نمیکند و شبها بر او فرود نیاید و از چیزی حیران نمیشود و چیزی با او مجاورت نمیکند و تازه ها بر او فرود نیاید و پرسیده نمیشود از چیزی که آن را میکند و بر چیزی فرود نیاید یا چیزی بر او فرود نیاید بنا بر اختلاف نسخ و پینکی و خواب او را فرا نمیگیرد او را است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین و آنچه در میان هر دو و آنچه در زیر طبقات خاکست.

ص: ۳۰۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَضِيرٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمُوصِلِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَخْبَارِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَى كَدَانَ رَبُّكَ فَقَالَ لَهُ تَكَلَّمْتُكَ أُمُّكَ وَ مَتَى لَمْ يَكُنْ حَتَّى يُقَالَ مَتَى كَانَ رَبِّي قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا قَبْلٌ وَ يَكُونُ بَعِيدَ الْبَعِيدِ بَلَا بَعِيدٍ وَ لَا غَايَةَ وَ لَا مُنْتَهَى لِغَايَتِهِ انْقَطَعَتِ الْغَايَاتُ عَنْهُ فَهُوَ مُنْتَهَى كُلِّ غَايَةٍ (۱) فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَنَبِيٌّ أَنْتَ فَقَالَ وَيْلَكَ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مِنْ عِبِيدِ مُحَمَّدٍ ص.

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه يعنى بذلك عبد طاعته لا غير ذلك (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن ابی عبد الله برقی از احمد بن محمد بن ابی نصر از ابو الحسن موصلی از حضرت صادق (ع) که فرمود عالمی از علماء یهود بخدمت امیر المؤمنین (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین پروردگار تو در چه زمان بود حضرت بآن مرد فرمود که مادرت بمرگت نشیند و در چه زمان نبود تا آنکه گفته شود که در چه زمان بود پروردگار من پیش از پیش بوده بی آنکه پیش باشد و بعد از بعد خواهد بود بی آنکه بعدی باشد و آخر و پایانی از برای آخرش نیست و آخرها از او بریده شده پس آن جناب پایان هر آخری است عرض کرد که یا امیر المؤمنین آیا تو پیغمبری فرمود وای بر تو جز این نیست که من بنده از بندگان محمد (ص).

ص: ۳۰۴

۱- قد مضی نظیر هذا الحدیث و الحدیث السادس فی أواخر الباب الثانی، و كان الكل واحد.

۲- ان العبودیه: الإطاعة و الخضوع و التعظیم لاحد، و هذا غیر منکر، اذا كان هو أهلا لها و المنکر أن یعتقد فیہ الالوهیه و لم یکن لها کالنصاری فی عیسی و الغالین فی بعض الأئمة علیهم السّلام، أو یطاع و یعظم و یخضع له و لم یکن أهلا لها کاکثر الأئمة لخلفاء الجور أوهما معا کالمشرکین لاصنامهم، و فی نسخه (و) و (د) عبد طاعه- الخ.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که مقصود حضرت از اینکه بنده محمد است بنده فرمان است نه غیر آن.

حدیث ۴

۴- وَ رُوِيَ أَنَّهُ سُئِلَ عَ أَيِّنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ سَمَاءً وَ أَرْضاً فَقَالَ عَ أَيِّنَ سُؤَالَ عَنِ مَكَانٍ وَ كَانَ اللَّهُ وَ لَا مَكَانَ.

ترجمه:

و روایت شده است که از آن حضرت (ع) سؤال شد که پروردگار ما پیش از آنکه آسمان و زمین را بیافریند در کجا بود حضرت (ع) فرمود که کو و کجا سؤال از مکان و جای بودنست و خدا بود و هیچ مکانی نبود.

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ الصَّلْتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ عَمِّهِ أَبِي طَالِبٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ عَ لَأَيِّ عَرَجَ اللَّهُ بَنِيهِ صَ إِلَى السَّمَاءِ وَ مِنْهَا إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَ مِنْهَا إِلَى حُجْبِ النَّوْرِ وَ خَاطَبَهُ وَ نَاجَاهُ هُنَاكَ وَ اللَّهُ لَا يُوصَفُ بِمَكَانٍ فَقَالَ عَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يُوصَفُ بِمَكَانٍ وَ لَمَّا يَجْرِي عَلَيْهِ زَمَانٌ وَ لِكِنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَرَادَ أَنْ يُشْرِفَ بِهِ مَلَائِكَتُهُ وَ سَيِّكَانَ سَمَاوَاتِهِ وَ يُكْرِمَهُمْ بِمَشَاهِدَتِهِ وَ يُرِيَهُ مِنْ عَجَائِبِ عَظَمَتِهِ مَا يُخْبِرُ بِهِ بَعْدَ هُبُوطِهِ وَ لَيْسَ ذَلِكَ عَلَى مَا يَقُولُ الْمُشَبِّهُونَ - سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن حسین بن صلت «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن علی بن صلت از عمویش ابو طالب عبد الله بن صلت از یونس بن عبد الرحمن که گفت بحضرت ابو الحسن موسی بن جعفر علیهما السلام عرض کردم که بچه علت خدا پیغمبرش (ص) را بسوی آسمان بالا برد و از آن بسوی سدره المنتهی و از آن بسوی حجاب های نور و با او خطاب و گفتگو نمود و در آنجا با او راز گفت و خدا بمکان وصف نمیشود حضرت (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی بمکان وصف نمیشود و زمان بر او جاری نمی گردد و لیکن آن جناب جل و عز خواست که فرشتگان و ساکنان آسمانهای خود را باو تشریف دهد و ایشان را بمشاهده کردن آن حضرت بنوازد و از عجائب عظمت خویش باو بنماید آنچه را که بعد از فرود آمدنش بآن خبر دهد و این امر بر آن وضع نیست که فرقه مشبهه میگویند و پاک و منزّه است خدا و برتری دارد از آنچه شرک می آورند.

ص: ۳۰۵

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ لِلْيَهُودِ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّ عَلِيًّا مِنْ أَجْدَلِ النَّاسِ وَ أَعْلَمِهِمْ أَذْهَبُوا بِنَا إِلَيْهِ لَعَلِّي أَسْأَلُهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ أُحِطُّهُ فِيهَا فَآتَاهُ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ قَالَ سِئْلُ عَمَّا شِئْتِ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَى كَانَ رَبُّنَا قَالَ يَا يَهُودِيُّ إِنَّمَا يُقَالُ مَتَى كَانَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ فَكَانَ هُوَ كَائِنٌ بَلَا كَيْنُونَهُ كَوَائِنٌ كَوَانَ بَلَمَا كَيْفِ يَا يَهُودِيُّ كَيْفَ يَكُونُ لَهُ قَبِيلٌ وَ هُوَ قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا غَايَةٍ وَ لَا مُنْتَهَى غَايَةٍ وَ لَا غَايَةَ إِلَيْهَا غَايَةٌ انْقَطَعَتِ الْغَايَاتُ عَنْهُ فَهُوَ غَايَةٌ كُلُّ غَايَةٍ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ دِينَكَ الْحَقُّ وَ أَنَّ مَا خَالَفَهُ بَاطِلٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از سهل بن زیاد از عمرو بن عثمان از محمد بن یحیی خزاز از محمد بن سماعه از حضرت صادق (ع) که فرمود رأس الجالوت بجهودان گفت که مسلمانان گمان میکنند که علی (ع) جدال و علمش از همه مردمان بیشتر است بیاید تا با هم بنزد او رویم شاید که من او را از مسأله سؤال کنم و او را در آن بخطاء منسوب سازم بعد از آن رأس الجالوت بخدمت آن حضرت آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین میخواهم که تو را از مسأله سؤال کنم فرمود که از هر چه خواهی پرس عرض کرد که یا امیر المؤمنین پروردگار ما در چه زمان بود فرمود که ای یهودی جز این نیست که این سخن یعنی در چه زمان بود گفته می شود در باب کسی که نبوده و بعد از آن بوده آن جناب بوده بی بودنی که حادث باشد و می باشد بی چگونگی که تحقق یابد ای یهودی چگونه او را پیشی باشد با آنکه آن جناب پیش از پیش است بی آنکه آخری داشته باشد از طرف ازل و بی پایان آخر و بی آخری که بآخر رسد از طرف ابد همه آخرها از او بریده شده و او است آخر هر آخری رأس الجالوت گفت که شهادت میدهم باینکه دین تو حق است و آنچه با آن مخالفت داشته باشد باطل است.

۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الصُّوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى أَبُو تُرَابِ الرُّوْيَانِيِّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي مَحْمُودٍ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَاعِ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي الْحَدِيثِ الَّذِي يَرَوِيهِ النَّاسُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص أَنَّهُ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَنْزِلُ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَقَالَ ع لَعَنَ اللَّهُ الْمُحَرِّفِينَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَاللَّهُ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص كَذَلِكَ إِنَّمَا قَالَ ص إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَنْزِلُ مَلَكًا إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا كُلَّ لَيْلَةٍ فِي الثُّلُثِ الْأَخِيرِ وَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فِي أَوَّلِ اللَّيْلِ فَيَأْمُرُهُ فَيُنَادِي هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيهِ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبُ عَلَيْهِ هَلْ مِنْ مُسِيءٍ تَتَغَفَّرُ فَأَغْفِرَ لَهُ يَا طَالِبَ الْخَيْرِ أَقْبَلْ يَا طَالِبَ الشَّرِّ أَقْصِرْ فَلَا يَزَالُ يُنَادِي بِهِذَا حَتَّى يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ عَادَ إِلَى مَحَلِّهِ مِنْ مَلَكُوتِ السَّمَاءِ حَدَّثَنِي بِذَلِكَ أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن هرون صوفی گفت که حدیث کرد ما را عبید الله بن موسی ابو تراب رؤیانی از عبد العظیم بن عبد الله حسنی از ابراهیم بن ابی محمود که گفت بحضرت امام رضا (ع) عرض کردم که یا ابن رسول الله چه میفرمائی در باب حدیثی که مردم آن را از رسول خدا (ص) روایت میکنند که آن حضرت فرموده که خدای تبارک و تعالی در هر شب بسوی آسمان دنیا فرود می آید حضرت (ع) فرمود که خدا لعنت کند آنها را که سخن را از موضعهای آن تحریف میکنند و از جای خود تغییر میدهند بخدا سوگند که رسول خدا (ص) همچنین نفرمود جز این نیست که آن حضرت (ص) فرمود که خدای تبارک و تعالی در هر شب در ثلث آخر و در شب جمعه در اول شب فرشته را بسوی آسمان دنیا فرو می فرستد و او را میفرماید که نداء میکند که آیا هیچ سائلی هست که باو عطاء کنم آیا هیچ توبه کننده هست که توبه او را قبول کنم آیا هیچ آمرزش خواهنده هست که او را بیامرزم ای جوینده خوبی رو بیاور ای جوینده بدی باز ایست و کوتاه کن پس پیوسته باین طریق نداء می کند تا صبح طالع شود و چون صبح طالع شد بجای خود از ملکوت آسمانبرگردد. حدیث کرد مرا به آن حدیث پدرم از جدش از پدرانش از رسول خدا (ص)

ص: ۳۰۷

٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِصَامٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَغْقُوبَ الْكَلْبِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَلِيمَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ التَّمِيمِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلْوَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ خَالِدٍ (١) عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ ع قَالَ: سَأَلْتُ أَبِي سَيِّدَ الْعَابِدِينَ ع فَقُلْتُ لَهُ يَا أَبَتِ أَخْبِرْنِي عَنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ ص لَمَّا عُرِجَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ أَمَرَهُ رَبُّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِخَمْسِينَ صِيْمَةً كَيْفَ لَمْ يَسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ عَنْ أُمَّتِهِ حَتَّى قَالَ لَهُ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ ع اِرْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ فَقَالَ ع يَا بُنَيَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ لَا يَقْتَرِحُ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا يَرِاجِعُهُ فِي شَيْءٍ يَأْمُرُهُ بِهِ فَلَمَّا سَأَلَهُ مُوسَى ع ذَلِكَ وَ صَارَ شَفِيعًا لِأُمَّتِهِ إِلَيْهِ لَمْ يَجْزُ لَهُ رَدُّ شَفَاعِهِ أَحْيَاهُ مُوسَى ع فَارْجِعْ إِلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَسَأَلَهُ التَّخْفِيفَ إِلَى أَنْ رَدَّهَا إِلَى خَمْسِ صَلَوَاتٍ قَالَ فَقُلْتُ يَا أَبَتِ فَلِمَ لَمْ يَرْجِعْ إِلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَمْ يَسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ بَعْدَ خَمْسِ صَلَوَاتٍ (٢) فَقَالَ يَا بُنَيَّ أَرَادَ ص أَنْ يُحْصَلَ لِأُمَّتِهِ التَّخْفِيفَ مَعَ أَجْرِ خَمْسِينَ صِيْمَةً لِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ مِنْهُ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا (٣) أَلَمْ تَرَى أَنَّهُ ص لَمَّا هَبَطَ إِلَى الْأَرْضِ نَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرَائِيلُ ع فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَبَّكَ يُفَرِّقُكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ إِنَّهَا خَمْسٌ بِخَمْسِينَ - مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ (٤)

ص: ٣٠٨

١- في نسخه (ج) و (ط) و (ن) «عمر بن خالد» و هو تصحيف.

٢- في البحار باب نفى الزمان و المكان بعد قوله: «خمس صلوات» هذه العبارة: «و قد سأله موسى عليه السلام أن يرجع الى ربه و يسأله التخفيف».

٣- الأنعام: ١٦٠.

٤- ق: ٢٩.

قَالَ فَقُلْتُ لَهُ يَا أَبَتِ أَلَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لَا يُوصَفُ بِمَكَانٍ فَقَالَ بَلَى تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ فَقُلْتُ فَمَا مَعْنَى قَوْلِ مُوسَى ع لِرَسُولِ اللَّهِ ص اذْجِعْ إِلَيَّ رَبِّكَ فَقَالَ مَعْنَاهُ مَعْنَى قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ ع إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ (۱) وَ مَعْنَى قَوْلِ مُوسَى ع وَ عَجَلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى (۲) وَ مَعْنَى قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ (۳) يَعْنِي حُجُّوا إِلَى بَيْتِ اللَّهِ يَا بُنَيَّ إِنَّ الْكَعْبَةَ بَيْتُ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ بَيْتَ اللَّهِ فَقَدْ قَصَدَ إِلَى اللَّهِ وَ الْمَسَاجِدُ بُيُوتُ اللَّهِ فَمَنْ سَعَى إِلَيْهَا فَقَدْ سَعَى إِلَى اللَّهِ وَ قَصَدَ إِلَيْهِ وَ الْمَصْلَى مَا دَامَ فِي صَلَاتِهِ فَهُوَ وَاقِفٌ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ وَ أَهْلُ مَوْقِفٍ عَرَفَاتٍ وَ قُوفٌ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بَقَاعًا فِي سَمَاوَاتِهِ فَمَنْ عَرَجَ بِهِ إِلَيْهَا فَقَدْ عَرَجَ بِهِ إِلَيْهِ (۴) أَلَا تَسْمَعُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ - تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ (۵) وَ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ - إِلَيْهِ يَصْطَعِدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (۶)..

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن عصام «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن سلیمان از اسماعیل بن ابراهیم از جعفر بن محمد تمیمی از حسین بن علوان از عمرو بن خالد از زید بن علی که گفت از پدرم سید العابدین (ع) سؤال نمودم و بآن حضرت عرض کردم که ای پدر بزرگوار مرا خبر دهد از جد ما رسول خدا (ص) که چون او را بسوی آسمان بالا بردند و بمعراج رفت و پروردگار عز و جلش او را بینجاه نماز امر کرد چگونه از آن جناب سؤال ننموده که از امتش تخفیف دهد تا آنکه موسی بن عمران (ع) بآن حضرت عرض کرد که بسوی پروردگارت برگرد و تخفیف را از او بخواه زیرا که امت تو این را طاقت ندارند حضرت امام زین العابدین (ع) فرمود که ای فرزند عزیز من بدرستی که رسول خدا (ص) بر پروردگار در باب خواستن تحکیم نمی نمود و در چیزی که او را بآن امر میفرمود آن جناب را مراجعت و بازگشت نمیکرد و چون موسی (ع) این را از او سؤال کرد و در نزد او از برای امتش شفیع شد او را روا نبود که شفاعت برادرش موسی (ع) را رد کند پس باین جهت بسوی پروردگارش برگشت و تخفیف را از او سؤال کرد تا آنکه آنها را بسوی پنج نماز برگردانید زید گفت که بآن حضرت عرض کردم که ای پدر بزرگوار پس چرا بسوی پروردگار عز و جلش برگشت و بعد از پنج نماز تخفیف را از او سؤال نکرد فرمود که ای فرزند دلبند من خواست که تخفیف از برای امتش حاصل شود با اجر پنجاه نماز بجهت فرموده خدای عز و جل من جاء بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا یعنی هر که بیاورد یک خوبی را پس او راست ده مثل و مانند آن آیا نمی بینی که آن حضرت (ع) چون بسوی زمین فرود آمد جبرئیل (ع) بر او نازل شد و عرض کرد که یا محمد پروردگارت تو را سلام میرساند و میفرماید که پنج نماز شد عرض کرد که یا محمد پروردگارت تو را سلام میرساند و میفرماید که پنج نماز پنجاه نماز حساب می شود و بازای آنست ما يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَ مَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ یعنی تغییر داده نمیشود گفتار در نزد من و من بر بندگان خود ستمکار نیستم زید گفت که بآن حضرت عرض کردم که ای پدر بزرگوار آیا خدای تعالی ذکره چنان نیست که بمکانی وصف نشود فرمود بلی چنین است خدا از این برتر است عرض کردم پس معنی قول موسی (ع) بر رسول خدا (ص) که بسوی پروردگارت برگرد چیست فرمود که معنی آن معنی قول ابراهیم (ع) است که إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ یعنی بدرستی که من رونده ام بسوی پروردگارم بزودی مرا هدایت خواهد کرد و بمطلوب خواهد رسانید و معنی قول موسی (ع) است که وَ عَجَلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى یعنی و شتابیدم بسوی تو پروردگارا از برای آنکه تو خوشنود شوی و معنی قول خدای عز و جل که فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ یعنی پس بگریزد بسوی خدا و حضرت فرمود یعنی حج کنید بسوی خانه خدا ای فرزند دلبند من بدرستی که خانه کعبه خانه خدا است پس هر که

خانه خدا را حج کند بحقیقت که بسوی خدا قصد نموده و مسجدها خانهای خدا است پس هر که بسوی آنها سعی کند بحقیقت که بسوی خدا سعی کرده و بسوی او قصد نموده و نماز گزارنده مادام که در نماز است در پیش رو یعنی در حضور خدای عز و جل ایستاده و اهل موقف عرفات در حضور خدای عز و جل ایستاده اند و بدرستی که خدای تبارک و تعالی را در آسمانهایش بقعه چند است پس هر که را بسوی بقعه از آنها بالا برد بحقیقت که او را بسوی خود بالا برده آیا نمیشنوی که خدا میفرماید که تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ یعنی بالا میروند فرشتگان و روح بسوی آن جناب و خدا عز و جل در قصه عیسی (ع) میفرماید که بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ یعنی بلکه بلند کرد خدا او را بسوی خود و آن جناب عز و جل میفرماید که إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ یعنی بسوی او بالا می رود سخن پاکیزه و خوش و کار شایسته خدا آن را بر میدارد و بلند میسازد

ص: ۳۰۹

۱- الصافات: ۹۹.

۲- طه: ۸۴.

۳- الذاریات: ۵۱.

۴- فی البحار «فمن عرج الی بقعه منها فقد عرج به إلیه».

۵- المعارج: ۴، و فی البحار بعد هذا هكذا: و یقول فی قصه عیسی علیه السلام بل رفعه الله إلیه.

۶- فاطر: ۱۰.

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ حَمْزَةَ عَنْ أَبَانَ عَنْ أَسَدِ (۱) عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ فِي شَيْءٍ أَوْ مِنْ شَيْءٍ أَوْ عَلَى شَيْءٍ فَقَدْ أَشْرَكَ لَوْ كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى شَيْءٍ لَكَانَ مَحْمُولًا وَ لَوْ كَانَ فِي شَيْءٍ لَكَانَ مَحْضُورًا وَ لَوْ كَانَ مِنْ شَيْءٍ لَكَانَ مُحَدَّثًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه از ابان محبوب از صالح بن حمزه از ابان از اسد از مفضل بن عمر از حضرت صادق (ع) که فرمود هر که گمان کند که خدا در چیزیست یا از چیزی بحقیقت که شرک آورده اگر خدای عز و جل بر چیزی باشد هر آینه محمول باشد که چیزی او را برداشته باشد و اگر در چیزی باشد محصور باشد که چیزی دور او را گرفته باشد و اگر از چیزی باشد محدث باشد که دیگری او را پدید آورده باشد.

۱۰- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي شَيْءٍ أَوْ مِنْ شَيْءٍ أَوْ عَلَى شَيْءٍ .

ص: ۳۱۰

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه الدليل على أن الله عز و جل لا فى مكان أن الأماكن كلها حادثه و قد قام الدليل على أن الله عز و جل قديم سابق للأماكن و ليس يجوز أن يحتاج الغنى القديم إلى ما كان غنيا عنه و لا أن يتغير عما لم يزل موجودا عليه فصح اليوم أنه لا فى مكان كما أنه لم يزل كذلك

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن محبوب از حماد بن عمرو از حضرت صادق (ع) که فرمود دروغ گفته هر که گمان کرده که خدای عز و جل در چیزی یا از چیزیست.

مترجم گوید که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که دلیل بر آنکه خدای تعالی نه در مکانی است آنست که همه مکانها حادث است و دلیل بر این قائم و برپا شده که خدای عز و جل قديم است و مکانها را پیش گرفته و جائز نیست که غنى قديم محتاج باشد بمكان که از آن غنى و بى نیاز بوده و نه آنکه متغير شود از آنچه پیوسته بر آن موجود بوده پس درست شد که امروز آن جناب در مکانی نیست چنان که پیوسته همچنین بوده

حدیث ۱۱

۱۱- وَ تَصِيدُ ذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بَهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ حَفْصِ الْمَرْزُوقِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: قُلْتُ لَجَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ هَلْ يَجُوزُ أَنْ نَقُولَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فِي مَكَانٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ إِنَّهُ لَوْ كَانَ فِي مَكَانٍ لَكَانَ مُجَدِّدًا لِأَنَّ الْكَائِنَ فِي مَكَانٍ مُحْتَاجٌ إِلَى الْمَكَانِ وَ الْإِحْتِاجُ مِنَ صِفَاتِ الْمُحَدَّثِ لَا مِنْ صِفَاتِ الْقَدِيمِ.

ص: ۳۱۱

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن محبوب از حماد بن عمرو از حضرت صادق (ع) که فرمود دروغ گفته هر که گمان کرده که خدای عز و جل در چیزی یا از چیزیست.

مترجم گوید که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که دلیل بر آنکه خدای تعالی نه در مکانی است آنست که همه مکانها حادث است و دلیل بر این قائم و برپا شده که خدای عز و جل قدیم است و مکانها را پیش گرفته و جائز نیست که غنی قدیم محتاج باشد بمکان که از آن غنی و بی نیاز بوده و نه آنکه متغیر شود از آنچه پیوسته بر آن موجود بوده پس درست شد که امروز آن جناب در مکانی نیست چنان که پیوسته همچنین بوده

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْعَمْرِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ ع أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى كَانَ لَمْ يَزَلْ بِلَا زَمَانٍ وَ لَا مَكَانٍ وَ هُوَ الْآنَ كَمَا كَانَ لَا يَخْلُو مِنْهُ مَكَانٌ (۱) وَ لَا يَشْغَلُ بِهِ مَكَانٌ وَ لَا يَحِلُّ فِي مَكَانٍ - مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَ لَا خَمْسَهُ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَ لَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَتَيْنَ مَا كَانُوا (۲)

ص: ۳۱۲

۱- لا بالحوایه، بل باحاطته تعالی به.

۲- المجادله: ۷.

وَلَقَدْ وَضَعَ عَبْدٌ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ قَدَمَهُ عَلَى حَجْرِهِ (۱) فَأَمَرْنَا اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ نَتَّخِذَهُ مُصَيِّمًا يَا جَابِرُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا نَظِيرَ لَهُ وَلَا شَبِيهَ تَعَالَى عَنْ صِفَةِ الْوَاصِفِينَ وَجَلَّ عَنْ أَوْهَامِ الْمُتَوَهِّمِينَ وَاحْتَجَبَ عَنْ أَعْيُنِ النَّاطِرِينَ لَا يَزُولُ مَعَ الرَّائِلِينَ وَلَا يَأْفُلُ مَعَ الْآفِلِينَ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو طالب مظفر بن جعفر بن مظفر علوی سمرقندی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسعود از پدرش محمد بن مسعود عیاشی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن اشکیب گفت که خبر داد مرا هرون بن عقبه خزانی از اسد بن سعید نخعی که گفت خبر داد مرا عمرو بن شمر از جابر بن یزید جعفی که گفت حضرت محمد بن علی باقر علیهما السلام فرمود که ایجاد بر چه بزرگست دروغ مردم بر خدای عز و جل چه گمان میکنند که خدای تبارک و تعالی در زمانی که بسوی آسمان بالا رفت پایش را بر بالای سنگی که در بیت المقدس است گذاشت و هر آینه بنده از بندگان خدا پای خود را بر بالای سنگی گذاشت و خدای تبارک و تعالی ما را امر فرمود که آن را مصلی و نمازگاه فرا گیریم ای جابر بدرستی که خدای تبارک و تعالی نه نظیر دارد و نه مانند و برتر است از وصف و صف کنندگان و بزرگواری دارد از خیالات صاحبان توهم و خیال و از چشمهای نظر کنندگان محتجب شده و با نیست شوندگان زائل و نیست نمیشود و با غروب کنندگان فرو نمیرود و هیچ چیز مانند او نیست و او است شنوای دانا.

ص: ۳۱۴

۱- هو ابراهیم النبى علی نبینا و آله و علیه السلام وضع قدمه علی حجره فی مکة حین تفقد عن ابنه اسماعیل لتغسلها زوجته فبقی فیها نقش منها، و هی الآن فی المحل المعروف بمقام ابراهیم علیه السلام قرب الکعبه، و قصته طویله تطلب من مظانها.

۱۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ قَالَ: رَأَى سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ وَهُوَ غُلَامٌ يُصَلِّي وَالنَّاسُ يَمْرُونَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ لَهُ إِنَّ النَّاسَ يَمْرُونَ بِكَ وَهُمْ فِي الطَّوْفِ فَقَالَ ع الَّذِي أَصَلَّى لَهُ أَقْرَبُ إِلَيَّ مِنْ هَؤُلَاءِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر که گفت سفیان توری حضرت ابو الحسن موسی بن جعفر (ع) را دید که نماز میکرد و آن حضرت پسری بود نوجوان و مردم در پیش رویش میگذشتند بآن حضرت گفت که مردم بتو میگذرند و ایشان در طوافند حضرت (ع) فرمود که آنکه من از برایش نماز میکنم از این گروه بمن نزدیکتر است.

۱۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ وَ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَا- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ: كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ ص صِدْقَانِ يَهُودِيَّانِ قَدْ آمَنَّا بِمُوسَى رَسُولِ اللَّهِ وَ أَتَيْتَا مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ ص وَ سَمِعَا مِنْهُ وَ قَدْ كَانَا قَرَأَ التَّوْرَةَ وَ صِجْفَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى ع وَ عَلِمَا عِلْمَ الْكُتُبِ الْأُولَى فَلَمَّا قَبِضَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى رَسُولَهُ ص أَقْبَلَا يَسْأَلَانِ عَنْ صِاحِبِ الْأَمْرِ بَعْدَهُ وَ قَالَا إِنَّهُ لَمْ يَمُتْ نَبِيٌّ قَطُّ إِلَّا وَ لَهُ خَلِيفَةٌ يَقُومُ بِالْأَمْرِ فِي أُمَّتِهِ مِنْ بَعْدِهِ قَرِيبُ الْقَرَابَةِ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ عَظِيمِ الْخَطَرِ جَلِيلِ الشَّانِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ هَلْ تَعْرِفُ صَاحِبَ الْأَمْرِ مِنْ بَعْدِ هَذَا النَّبِيِّ قَالَ الْآخَرُ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا بِالصَّفَةِ الَّتِي أَجَدَهَا فِي التَّوْرَةِ وَ هُوَ الْأَصْلَعُ الْمَصْفَرُّ فَإِنَّهُ كَانَ أَقْرَبَ الْقَوْمِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَلَمَّا دَخَلَا الْمَدِينَةَ وَ سَأَلَا عَنِ الْخَلِيفَةِ أُرْشِدًا إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَلَمَّا نَظَرَا إِلَيْهِ قَالَا- لَيْسَ هَذَا صَاحِبَنَا ثُمَّ قَالَا لَهُ مَا قَرَابَتُكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص قَالَ إِنِّي رَجُلٌ مِنْ عَشِيرَتِهِ وَ هُوَ زَوْجُ ابْنَتِي عَائِشَةَ قَالَا هَلْ غَيْرُ هَذَا قَالَ لَا قَالَا لَيْسَتْ هَذِهِ بَقَرَابَةٍ قَالَا فَأَخْبَرْنَا أَيْنَ رُبُّكَ قَالَ فَوْقَ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ قَالَا هَلْ غَيْرُ هَذَا قَالَ لَا قَالَا دُلْنَا عَلَى مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ فَإِنَّكَ أَنْتَ لَسْتَ بِالرَّجُلِ الَّذِي نَجِدُ صِفَتَهُ فِي التَّوْرَةِ أَنَّهُ وَصِيٌّ هَذَا النَّبِيِّ وَ خَلِيفَتُهُ قَالَ فَتَعَبَّطَ مِنْ قَوْلِهِمَا وَ هَمَّ بِهِمَا ثُمَّ أُرْشَدَهُمَا إِلَى عَمْرٍ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ عَرَفَ مِنْ عَمْرٍ أَنَّهُمَا إِنْ اسْتَقْبَلَاهُ بِشَيْءٍ بَطَّشَ بِهِمَا فَلَمَّا أَتَيْتَاهُ قَالَا مَا قَرَابَتُكَ مِنْ هَذَا النَّبِيِّ قَالَ أَنَا مِنْ عَشِيرَتِهِ وَ هُوَ زَوْجُ ابْنَتِي حَفْصَةَ قَالَا هَلْ غَيْرُ هَذَا قَالَ لَا قَالَا لَيْسَتْ هَذِهِ بَقَرَابَةٍ وَ لَيْسَتْ هَذِهِ الصَّفَةُ الَّتِي نَجِدُهَا فِي التَّوْرَةِ- ثُمَّ قَالَا لَهُ فَأَيْنَ رُبُّكَ قَالَ فَوْقَ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ قَالَا هَلْ غَيْرُ هَذَا قَالَ لَا قَالَا دُلْنَا عَلَى مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ فَأُرْشَدَهُمَا إِلَى عَلِيِّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَلَمَّا جَاءَهُ فَتَظَرَّ إِلَيْهِ قَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ إِنَّهُ الرَّجُلُ الَّذِي نَجِدُ صِفَتَهُ فِي التَّوْرَةِ أَنَّهُ وَصِيٌّ هَذَا النَّبِيِّ وَ خَلِيفَتُهُ وَ زَوْجُ ابْنَتِهِ وَ أَبُو السَّبْطَيْنِ وَ النَّسَائِمِ بِالْحَقِّ مِنْ بَعْدِهِ ثُمَّ قَالَا لِعَلِيِّ ع أَيُّهَا الرَّجُلُ مَا قَرَابَتُكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ هُوَ أَخِي وَ أَنَا وَارِثُهُ وَ وَصِيُّهُ وَ أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ أَنَا زَوْجُ ابْنَتِهِ فَاطِمَةَ قَالَا لَهُ هَذِهِ الْقَرَابَةُ الْفَاحِرَةُ وَ الْمَنْزِلَةُ الْقَرِيبَةُ وَ هَذِهِ الصَّفَةُ الَّتِي نَجِدُهَا فِي التَّوْرَةِ ثُمَّ قَالَا لَهُ فَأَيْنَ رُبُّكَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ لَهُمَا عَلِيُّ ع إِنْ شِئْتُمَا أَنْبَأْتُكُمَا بِالَّذِي كَانَ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّكُمَا مُوسَى ع وَ إِنْ شِئْتُمَا أَنْبَأْتُكُمَا بِالَّذِي كَانَ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ ص قَالَا أَنْبَأْنَا بِالَّذِي كَانَ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّنَا مُوسَى ع قَالَ عَلِيُّ ع أَقْبَلُ أَرْبَعَةَ أَهْلَاكِ مَلِكٌ مِنَ الْمَشْرِقِ وَ مَلِكٌ مِنَ الْمَغْرِبِ وَ مَلِكٌ مِنَ السَّمَاءِ وَ مَلِكٌ مِنَ الْأَرْضِ فَقَالَ صَاحِبُ الْمَشْرِقِ لِصَاحِبِ الْمَغْرِبِ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ قَالَ أَقْبَلْتُ مِنْ

عِنْدِ رَبِّي وَقَالَ صَاحِبُ الْمَغْرِبِ لِصَاحِبِ الْمَشْرِقِ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ قَالَ أَقْبَلْتُ مِنْ عِنْدِ رَبِّي وَقَالَ النَّازِلُ مِنَ السَّمَاءِ لِلخَارِجِ مِنَ
الْأَرْضِ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ قَالَ أَقْبَلْتُ مِنْ عِنْدِ رَبِّي وَقَالَ الخَارِجُ مِنَ الْأَرْضِ لِلنَّازِلِ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ قَالَ أَقْبَلْتُ مِنْ عِنْدِ رَبِّي
فَهَذَا مَا كَانَ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّكُمَْا مُوسَى ع وَ أَمَا مَا كَانَ عَلَى عَهْدِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ ص فَذَلِكَ قَوْلُهُ فِي مُحْكَمِ كِتَابِهِ- مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى
ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَذْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا الْآيَةُ (١)

ص: ٣١٥

١- المجادله: ٧.

قَالَ الْيَهُودِيَّانِ فَمَا مَنَعَ صَاحِبَيْكَ أَنْ يَكُونَا جَعَلَاكَ فِي مَوْضِعِكَ الَّذِي أَنْتَ أَهْلُهُ فَوَ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَةَ عَلَى مُوسَى إِنَّكَ لَأَنْتَ الْخَلِيفَةُ حَقًّا نَجِدُ صِفَتَكَ فِي كُتُبِنَا وَ نَفَرُوهُ فِي كِنَائِسِنَا وَ إِنَّكَ لَأَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ وَ أَوْلَى بِهِ مِمَّنْ قَدْ غَلَبَكَ عَلَيْهِ فَقَالَ عَلِيُّ ع قَدَمَا وَ أَخْرَأ(۱) وَ حَسَابُهُمَا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يُوقَفَانِ وَ يُسْأَلَانِ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را احمد بن حسین قطان و علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفتند که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبیب گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبید الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن حکم گفت که حدیث کرد ما را عبد الرحمن بن اسود از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که فرمود رسول خدا (ص) را دو آشنای یهود بود که بموسی (ع) ایمان آورده بودند و بخدمت محمد (ص) آمده و از او شنیده بودند و توریه و صحف ابراهیم و موسی علیهما السلام را خوانده بودند و علم کتابهای نخستین را دانسته بودند و چون خدای تبارک و تعالی روح مطهر رسول خود را قبض کرد آن دو یهود شروع کردند که از صاحب امر خلافت بعد از آن حضرت سؤال میکردند و گفتند که هرگز هیچ پیغمبری نمرده مگر آن که او را خلیفه و جانشینی بوده که در میان امتش بعد از او بامر خلافت قیام مینموده و خویشیش باو نزدیک و از خاندان او بوده و قدرش بزرگ و شانش عظیم بوده پس یکی از آنها بیار خود گفت که آیا صاحب این امر را بعد از این پیغمبر می شناسی آن دیگر گفت که او را نمی شناسم مگر بصفتی که آن را در توریه میبایم او است آنکه پیش سرش مو ندارد و رنگش زرد است پس بدرستی که او نسبت برسول (ص) از همه قوم نزدیکتر است و چون داخل مدینه شدند و از خلیفه رسول سؤال کردند ایشان را بسوی ابو بکر رهنمائی نمودند و چون بسویش نظر کردند گفتند که اینک صاحب ما نیست بعد از آن به ابو بکر گفتند که خویشیت نسبت برسول خدا (ص) چیست گفت که من مردی از خویشان اویم و او شوهر دخترم عایشه است گفتند آیا غیر از این امر خویشی دیگری داری ابو بکر گفت نه گفتند که این خویشی خویشی نیست پس ما را خبر ده که پروردگارت در کجا است گفت که در بالای هفت آسمان گفتند که آیا غیر از این میدانی گفت نه گفتند ما را دلالت کن بر کسی که از تو داناتر است زیرا که تو آن مردی نیستی که ما صفتش را در توریه می یابیم که او وصی این پیغمبر و خلیفه او است حضرت فرمود که ابو بکر از گفتار ایشان بخشم آمد و قصد کرد که ایشان را بکشد بعد از آن ایشان را بسوی عمر ارشاد کرد و این بجهت آن بود که ابو بکر از عمر این را شناخته بود که اگر بچیزی او را استقبال کنند و در درویش سخنی بگویند ایشان را سخت میگیرد و چون بنزد عمر آمدند گفتند که خویشیت نسبت باین پیغمبر چیست گفت که من از قبیل و خویشان اویم و او شوهر دختر من حفصه است گفتند آیا غیر از این امر خویشی دیگری داری گفت نه گفتند که این خویشی خویشی نیست و این صفت صفتی نیست که ما آن را در توریه می یابیم بعد از آن بعمر گفتند که پروردگارت در کجا است گفت که در بالای هفت آسمان گفتند آیا غیر از این میدانی گفت نه گفتند که ما را دلالت کن بر کسی که از تو داناتر است پس عمر ایشان را بسوی علی (ع) ارشاد کرد و چون بنزد آن حضرت آمدند و بسویش نظر کردند یکی از آنها برفیق خود گفت که او همان مردیست که ما در توریه صفتش را می شناسیم که او وصی این پیغمبر و خلیفه او است و شوهر دخترش و پدر دو نبیره اش و قائم بحق بعد از او پس بعلی (ع) گفتند که ای مرد خویشیت نسبت برسول خدا چیست فرمود که آن حضرت برادر منست و منم وارث و وصی او و اول کسی که باو ایمان آورده و منم شوهر دخترش فاطمه بان حضرت گفتند که اینک همان خویشی فاخر و نازنده و منزله نزدیکست و

این صفت همان صفتی است که ما آن را در توره می یابیم پس بگو که پروردگار عز و جل تو در کجا است علی (ع) بایشان فرمود که اگر خواهید شما را خیر دهم بآنچه در زمان پیغمبر شما موسی (ع) بوده و اگر خواهید شما را خیر دهم بآنچه در عهد پیغمبر ما محمد (ص) بوده گفتند که ما را خیر ده بآنچه در عهد پیغمبر ما موسی (ع) بوده علی (ع) فرمود که چهار فرشته رو آوردند و آمدند یک فرشته از مشرق و فرشته از مغرب و فرشته از آسمان و فرشته از زمین پس صاحب مشرق بصاحب مغرب گفت که از کجا آمده گفت که از نزد پروردگار خود آمده ام و آنکه از آسمان فرود آمده بود بآن که از زمین بیرون آمده بود گفت که از کجا آمده گفت که از نزد پروردگارم آمده ام و آنکه از زمین بیرون آمده بود بآن که از آسمان فرود آمده بود گفت که از کجا آمده گفت که از نزد پروردگارم آمده ام پس اینک آن چیز است که در عهد پیغمبر شما موسی (ع) بوده و اما آنچه در زمان پیغمبر ما محمد (ص) بود همان قول خدا است در کتاب محکمش که ما یَکُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَهُ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا تا آخر آیه که ترجمه آن گذشت یهودیها گفتند که پس چه چیز دو صاحب را منع کرد که چنان باشند که تو را قرار دهند در جای که تو اهل و سزاوار آنی پس قسم بآن کسی که توره را بر موسی فرو فرستاده که توئی خلیفه از روی راستی و درستی و ما صفت تو را در کتابهای خود می یابیم و آن را در کنشهای خود میخوانیم و بدرستی که تو باین امر احق و بآن اولی و سزاوارتری از کسی که تو را بر آن غالب شده علی (ع) فرمود که مقدم داشتند و بتأخیر انداختند و حساب ایشان بر خدای عز و جل است و در موقف حساب باز داشته میشوند و از ایشان سؤال خواهد شد.

ص: ۳۱۶

۱- الظاهر أنهما علی صیغه المعلوم، أي قدما أنفسهما فی هذا الامر و لم یکن من شأنهما و أخرانی عنه و هو من شأنی، و یحتمل کونهما علی صیغه المجهول، ای قدما فی هذا الامر الذی لیس من شأنهما و اخرا عن فوائد الإسلام و الإیمان فی الآخرة و حرما عنها.

۱۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيِّ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّسَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصُّغْدِيُّ بِمَرَوْ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ الْحَكَمِ الْعَسْكَرِيُّ وَ أَخُوهُ مُعَاذُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانَِ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِاصِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ قَيْسٍ عَنْ أَبِي هَاشِمِ الرُّمَانِيِّ عَنْ زَادَانَ عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ يَذْكَرُ فِيهِ قُدُومَ الْجَائِلِيَةِ الْمَدِينَةَ - مَعَ مَائِهِ مِنَ النَّصَارَى بَعْدَ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَ وَ سَأَلَهُ أَبَا بَكْرٍ عَنْ مَسَائِلَ لَمْ يُجِبْهُ عَنْهَا ثُمَّ أُرْتِدَّ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَ فَسَأَلَهُ عَنْهَا فَأَجَابَهُ فَكَانَ فِيهَا سَأَلَهُ أَنْ قَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي عَيْنَ وَجْهِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَدَعَا عَلِيُّ عَ بِنَارٍ وَ حَطَبٍ فَأَضْرَمَهُ فَلَمَّا اشْتَعَلَتْ قَالَ عَلِيُّ عَ أَيْنَ وَجْهُ هَذِهِ النَّارِ قَالَ النَّصِيرَانِيُّ هِيَ وَجْهُ مِنْ جَمِيعِ حُدُودِهَا قَالَ عَلِيُّ عَ هَذِهِ النَّارُ مُدَبَّرَةٌ مُضِيئَةٌ لَا يُعْرَفُ وَجْهَهَا وَ خَالِقُهَا لَا يُشَبِّهُهَا - وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ لَا يَخْفَى عَلَيَّ رَبَّنَا خَافِيَهُ.

و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجة

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسین محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید احمد بن محمد نسوی گفت که حدیث کرد ما را ابو نصر احمد بن محمد بن عبد الله صغدري یا صوری در مرو گفت که حدیث کردند ما را محمد بن یعقوب بن حکم عسکری و برادرش معاذ بن یعقوب گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن سنان حنظلی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن عاصم گفت که حدیث کرد ما را عبد الرحمن بن قیس از ابو هاشم رمانی از زادن از سلمان فارسی در حدیث طویلی که در آن ورود جائلیق در مدینه با صد کس از نصاری را ذکر میکند بعد از وفات پیغمبر (ص) و سؤال کردند جائلیق ابو بکر را از مسائلی چند که او را از آنها جواب نداد و بعد از آن بسوی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) ارشاد شد و حضرت را از آنها سؤال کرد و او را جواب فرمود و در آنچه او را سؤال نمود این بود که بآن حضرت عرض کرد که مرا خبر ده از وجه و روی پروردگار تبارک و تعالی علی (ع) آتشی و هیزمی را طلبید و آن را افروخت و چون افروخته شد علی (ع) فرمود که روی این آتش در کجا است نصرانی گفت که این آتش از همه اطراف و جوانبش رواست علی (ع) فرمود که این آتش تدبیر شده ایست مصنوع و رویش شناخته نمیشود و آفریننداش بآن نمی ماند وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ یعنی خدا را است مشرق و مغرب پس در هر جا که رو آورید پس در آنجا وجه خدا است و هیچ پوشیده و پنهانی بر پروردگار ما پنهان نباشد و این حدیث طول دارد و ما موضع حاجت را از آن فرا گرفتیم.

۱۷- حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْنَانِيُّ الرَّازِيُّ الْعَدْلُ بَلَخَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَهْرُوبٍ الْقَزْوِينِيُّ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سَلِيمَانَ الْفَرَّاءِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آيَاتِهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ لَمَّا نَجَى رَبَّهُ قَالَ يَا رَبِّ أْبَعِيدُ أَنْتَ مِنِّي فَأُنَادِيكَ أَمْ قَرِيبٌ فَأُنَاجِيكَ (۱) فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَيْهِ أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ إِنِّي أَكُونُ فِي حَالٍ أُجْلِكَ أَنْ أذُكُرَكَ فِيهَا فَقَالَ يَا مُوسَى اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو عبد الله حسین بن محمد اشنانی رازی عدل در بلخ گفت که حدیث کرد ما را علی بن مهرویه قزوینی از داود بن سلیمان مغرا از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) از پدرش از پدراناش از علی علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که موسی بن عمران چون با پروردگارش مناجات کرد گفت که ای پروردگار من آیا تو از من دوری تا من تو را ندانم یا در نزدیکی که با تو راز گویم خدای جل جلاله وحی فرمود که من همنشین کسی هستم که مرا یاد کند موسی عرض کرد که ای پروردگار من من در حالی باشم که تو را از این بزرگتر میشمارم که در آن حال تو را یاد کنم فرمود که ای موسی مرا بر هر حالی یاد کن.

۱۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ ع قَالَ: ذَكَرَ عِنْدَهُ قَوْمٌ يَزْعُمُونَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَنْزِلُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يَنْزِلُ وَلَا يَحْتَاجُ إِلَى أَنْ يَنْزَلَ إِنَّمَا مَنْظَرُهُ فِي الْقُرْبِ وَ الْبُعْدِ سَوَاءٌ لَمْ يَبْعُدْ مِنْهُ قَرِيبٌ وَ لَمْ يَقْرُبْ مِنْهُ بَعِيدٌ (۲)

ص: ۳۱۸

۱- هذا بعيد عن النبي المرسل الا أن يؤول.

۲- لم يبعد و لم يقرب على صيغه المجهول من باب التفعيل، أو التقدير لم يبعد منه قريب من غيره و لم يقرب منه بعيد من غيره.

وَلَمْ يَحْتَجِجْ بَيْلٌ يُحْتَاجُ إِلَيْهِ وَهُوَ ذُو الطُّولِ - لا- إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ أَمَّا قَوْلُ الْوَاصِ نَمِينَ إِنَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَنْزِلُ فَإِنَّمَا يَقُولُ ذَلِكَ مَنْ يَنْسُبُهُ إِلَى نَقْصٍ أَوْ زِيَادَةٍ وَكُلُّ مُتَحَرِّكٍ مُحْتَاجٌ إِلَى مَنْ يُحَرِّكُهُ أَوْ يَتَحَرَّكُ بِهِ (۱) فَظَنَّ بِاللَّهِ الظَّنُّونَ فَهَلَكُوا فَاحْذَرُوا فِي صِفَاتِهِ مَنْ أَنْ تَقِفُوا لَهُ عَلَى حَدِّ تَحْدُوهُ بِنَقْصٍ أَوْ زِيَادَةٍ أَوْ تَحَرُّكٍ أَوْ زَوَالٍ أَوْ نُهْوٍ أَوْ قُعُودٍ فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ عَنْ صِفَةِ الْوَاصِ نَمِينَ وَ نَعْتِ النَّاعِتِينَ وَ تَوْهَمِ الْمُتَوْهَمِينَ - وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ. الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَ تَقْلُبُكَ فِي السَّاجِدِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی از علی بن عباس از حسن بن راشد از یعقوب بن جعفر جعفری از ابو ابراهیم حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام که گفت در نزد او گروهی مذکور شدند که گمان میکردند یا مذکور شد که گروهی گمان میکنند که خدای تبارک و تعالی بسوی آسمان دنیا فرود می آید فرمود که خدای تبارک و تعالی فرود نمیآید و احتیاج باین ندارد که فرود آید جز این نیست که منظر و نظر گاهش از نزدیک و دور برابر است نزدیکی از او دور نباشد و هیچ دوری باو نزدیک نباشد و احتیاج ندارد بلکه باو احتیاج باشد و او است خداوند افزونی و نیست خدائی مگر او که عزیزست حکیم که آنچه گوید و کند درست باشد اما قول وصف کنندگان که خدای تبارک و تعالی فرود می آید جز این نیست که این را کسی میگوید که او را بسوی نقصان یا زیاده نسبت میدهد و هر متحرکی محتاج است بکسی که او را حرکت دهد یا بآن حرکت کند پس گمانهای بد را بخدا گمان کرده و هلاک شده پس در صفاتش حذر کنید از آنکه بر حدی بایستید که او را بنقصان یا زیاده یا حرکت یا زوال یا برخاستن یا نشستن اندازه کنید چه خدا جلیل و بزرگتر است از وصف آنها که او را وصف میکنند و از نعت آنها که او را نعت گویند و از توهم آنها که در باب او توهم مینمایند وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَ تَقْلُبُكَ فِي السَّاجِدِينَ یعنی و توکل نما بر خداوند غالب مهربانی که تو را می بیند در هنگامی که برمیخیزی و می بیند گردیدن تو را در میان نماز گزارندگان یا در صلب خدا پرستان.

ص: ۳۱۹

۱- من یحرکه بالقرس أو ما یتحرک به من النفس أو الطبع.

۱۹- وَبِهِذَا الْأَسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ يَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ ع أَنَّهُ قَالَ: لَا أَقُولُ إِنَّهُ قَائِمٌ فَازِيلُهُ عَنْ مَكَانِهِ وَلَا أَحُدُهُ بِمَكَانٍ يَكُونُ فِيهِ وَلَا أَحُدُهُ أَنْ يَتَحَرَّكَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْأَرْكَانِ وَالْجَوَارِحِ وَلَا أَحُدُهُ بِلَفْظِ شَقٍّ فَمَ وَ لَكِنْ كَمَا قَالَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى - كُنْ فَيَكُونُ بِمَشِيئَتِهِ مِنْ غَيْرِ تَرَدُّدٍ فِي نَفْسٍ فَرُودٌ صَدْمٌ لَمْ يَحْتَاجِ إِلَى شَرِيكِ يَكُونُ لَهُ فِي مُلْكِهِ وَ لَا يَفْتَحُ لَهُ أَبْوَابَ عِلْمِهِ (۱).

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن راشد از یعقوب بن جعفر از حضرت کاظم (ع) مرویست که فرمود نمیگویم که خدا ایستاده است که او را از مکانش زائل کنم و او را بمکانی حد و اندازه نمیکنم که در آن باشد و او را باین حد و اندازه نمیکنم که در چیزی از ارکان و جوارح حرکت میکند و او را حد نمیکنم بلفظی که از شکاف دهان باشد و لیکن چنانست که خدای تبارک و تعالی فرموده که باش پس میباشد بخواست او بدون ترددی در نفس تنهاییست صمد که بشریکی احتیاج که در ملکش از برایش باشد و درهای علمش از برایش نمیگشاید.

۲۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ السَّنَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ الْأَسَدِيُّ الْكُوفِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَائِمٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ الصَّادِقِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يُوصَفُ بِزَمَانٍ وَ لَا مَكَانٍ وَ لَا حَرَكَهٍ وَ لَا انْتِقَالٍ وَ لَا سَكُونٍ بَلْ هُوَ خَالِقُ الزَّمَانِ وَ الْمَكَانِ وَ الْحَرَكَهٍ وَ السُّكُونِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا.

ص: ۳۲۰

۱- عطف علی «یکون» ای و لم یحتج الی شریک یفتح له أبواب علمه.

حدیث کرد ما را محمد بن احمد سنانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله اسدی کوفی از موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین یزید نوفلی از علی بن سالم از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که فرمود که خدای تبارک و تعالی نه بزمان وصف می شود و نه بمکان و نه بحرکت و نه بانتقال و نه بسکون بلکه او آفریننده زمان و مکان و حرکت و سکون است و برتر است از آنچه ستمکاران می گویند برتری بزرگ.

حدیث ۲۱

۲۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْعَزَائِمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ رُمَيْحِ النَّسَوِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَسِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ خَلْفِ الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُرَادِيُّ عَنْ عَبْدِ الْقُدُوسِ وَهُوَ ابْنُ حَبِيبٍ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبْعِيِّ عَنِ الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَنَّهُ دَخَلَ السُّوقَ فَمَاذَا هُوَ بِرَجُلٍ مَوْلِيهِ ظَهْرُهُ يَقُولُ لِمَا وَالَّذِي اخْتَجَبَ بِالسَّبْعِ فَضَرَبَ عَلِيُّ ع ظَهْرَهُ ثُمَّ قَالَ مَنْ الَّذِي اخْتَجَبَ بِالسَّبْعِ قَالَ اللَّهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ أَخْطَأْتُ نِكَلَتَكَ أُمُّكَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْفِهِ حِجَابٌ لِأَنَّهُ مَعَهُمْ أَيُّنَمَا كَانُوا قَالَ مَا كَفَّارَةٌ مَا قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ مَعَكَ حَيْثُ كُنْتَ قَالَ أَطْعِمُ الْمَسَاكِينَ قَالَ لَا إِنَّمَا حَلَفْتَ بِغَيْرِ رَبِّكَ.

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن اسحق عزائمی گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید احمد بن محمد بن رمیح نسوی گفت که خبر داد ما را عبد العزیز بن اسحق گفت که حدیث کرد مرا جعفر بن محمد حسنی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن علی بن خلف عطار گفت که حدیث کرد ما را بشر بن حسن مرادی از عبد القدوس و او پسر حبیب است از ابو اسحق سبعی از حرث اعور از علی بن ابی طالب (ع) که داخل بازار شد و دید که مردی پشت خود را باو گردانیده میگوید که بحق آن کسی که با آسمان هفتگانه در پرده رفته علی (ع) بر پشتش زد و فرمود کیست آنکه هفت آسمان را حجاب قرار داده گفت خدایا امیر المؤمنین حضرت فرمود که خطاء کردی مادرت بمرگت نشنید بدرستی که خدای عز و جل در میانه او و خلقت حجابی نیست زیرا که او با ایشانست در هر جا که باشند عرض کرد که یا امیر المؤمنین کفاره آنچه گفتم چه چیز است فرمود آنست که بدانی که خدا با تو است در هر جا که باشی عرض کرد که بیچارگان را طعام دهم فرمود نه جز این نیست که بغیر پروردگارت قسم خوردی.

۲۲- حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الرَّمِيحِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى بْنِ هَارُونَ الْوَاسِطِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْمَكِّيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُنِيفٌ (۱) مَوْلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَيِّدِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع يُصَلِّي فَمَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ رَجُلٌ فَنَهَاهُ بَعْضُ جُلَسَائِهِ فَلَمَّا انْصَرَفَ مِنْ صِلَاتِهِ قَالَ لَهُ لِمَ نَهَيْتَ الرَّجُلَ قَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ حَظَرَ فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْمُحْرَابِ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَقْرَبُ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَحْظُرَ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ أَخَذُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی گفت که حدیث کرد مرا ابو سعید رمیحی گفت که خبر داد ما را عبد العزیز بن اسحق گفت که حدیث کرد مرا محمد بن عیسی بن هرون واسطی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن زکریاء مکی گفت که خبر داد مرا سیف مولای حضرت جعفر بن محمد گفت که حدیث کرد مرا آقای من جعفر بن محمد از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود حضرت حسین بن علی بن ابی طالب علیهما السلام نماز میکرد که مردی در پیش رویش گذشت بعضی از همنشینان آن حضرت او را نهی کردند چون حضرت از نماز فارغ شد بآن نهی کننده فرمود که چرا آن مرد را نهی کردی عرض کرد یا ابن رسول الله در میان تو و محراب مانع شد حضرت فرمود وای بر تو بدرستی که خدای عز و جل بمن از آن نزدیکتر است که کسی در میانه من و او مانع شود.

ص: ۳۲۲

۱- کذا، و لم أجده و فی نسخه (ط) و (ن) «سیف».

حدیث ١

١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْمُخْتَارِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُخْتَارِ الْهَمْدَانِيِّ عَنِ الْفَتْحِ بْنِ يَزِيدَ الْجُرْجَانِيِّ عَنِ أَبِي الْحَسَنِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْوًا أَحَدٌ مُنْشِئُ الْأَشْيَاءِ وَ مُجَسِّمُ الْأَجْسَامِ وَ مُصَوِّرُ الصُّورِ لَوْ كَانَ كَمَا يَقُولُونَ لَمْ يُعْرِفِ الْخَالِقُ مِنَ الْمَخْلُوقِ وَ لَا الْمُنْشِئُ مِنَ الْمُنْشَأِ لَكِنَّهُ الْمُنْشِئُ فَرَّقُ بَيْنَ مَنْ جَسَّمَهُ وَ صَوَّرَهُ وَ أَنْشَأَهُ وَ بَيَّنَّهُ إِذْ كَانَ لَا يُشْبَهُهُ شَيْءٌ وَ لَا يُشْبَهُهُ هُوَ شَيْئًا قُلْتُ أَجَلُ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ لِكَيْتَكَ قُلْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ وَ قُلْتَ لَا يُشْبَهُهُ هُوَ شَيْئًا وَ اللَّهُ وَاحِدٌ وَ الْإِنْسَانُ وَاحِدٌ لَيْسَ قَدَّمَ تَشَابَهَتْ الْوَاحِدَاتِيهِ قَالَ يَا فَتْحُ أَحَلَّتْ تَبَتُّكَ اللَّهُ إِنَّمَا التَّشْبِيهُ فِي الْمَعْنَى فَأَمَّا فِي الْأَسْمَاءِ فَهِيَ وَاحِدَةٌ وَ هِيَ دَلَالَةٌ عَلَى الْمُسَمَّى وَ ذَلِكَ أَنَّ الْإِنْسَانَ وَ إِنْ قِيلَ وَاحِدٌ فَإِنَّمَا يُخْبِرُ أَنَّهُ جُثَّةٌ وَاحِدَةٌ وَ لَيْسَ بِاثْنَيْنِ فَالْإِنْسَانُ نَفْسُهُ لَيْسَ بِوَاحِدٍ لَأَنَّ أَعْضَاءَهُ مُخْتَلِفَةٌ وَ أَلْوَانُهُ مُخْتَلِفَةٌ غَيْرُ وَاحِدَةٍ وَ هِيَ أَعْضَاءٌ مُجَزَّأَةٌ لَيْسَتْ بِسِوَاءِ دَمِهِ غَيْرِ لَحْمِهِ وَ لَحْمُهُ غَيْرُ دَمِهِ وَ عَصَبُهُ غَيْرُ عُرْوِقِهِ وَ شَعْرُهُ غَيْرُ بَشَرِهِ وَ سِوَادُهُ غَيْرُ بِيَاضِهِ وَ كَذَلِكَ سَائِرُ الْخَلْقِ فَالْإِنْسَانُ وَاحِدٌ فِي الْأِسْمِ لَا وَاحِدٌ فِي الْمَعْنَى وَ اللَّهُ جَلَّ جَلَّالُهُ هُوَ وَاحِدٌ فِي الْمَعْنَى لَا وَاحِدٌ غَيْرُهُ لَا اخْتِلَافَ فِيهِ وَ لَا تَفَاوُتَ وَ لَا زِيَادَةَ وَ لَا نُقْصَانَ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ الْمَخْلُوقُ الْمَصْنُوعُ الْمُؤَلَّفُ مِنْ أَجْزَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ وَ جَوَاهِرَ شَتَّى (١)

ص: ٣٢٣

١- هنا خبر محذوف بقرينه ما قبله هو «ففيه اختلاف و تفاوت و زياده و نقصان»، و في الباب الثاني في الحديث الثامن عشر «فأما الإنسان المخلوق المصنوع المؤلف فمن أجزاء مختلفه- الخ» و ٢٢٢؟، و كون المؤلف خيرا و الجار متعلقا به بعيد، اذ لا- وجه لتعريف المسند مع عدم فاء الجواب.

غَيْرُ أَنَّهُ بِالاجْتِمَاعِ شَيْءٌ وَاحِدٌ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَرَجَتْ عَنِّي فَرَجَ اللَّهِ عَنكَ - فَقَوْلُكَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ فَسَّرَهُ لِي كَمَا فَسَّرَتْ
الْوَاحِدَ فَإِنِّي أَعْلَمُ أَنَّ لُطْفَهُ عَلَى خِلَافِ لُطْفِ خَلْقِهِ لِلْفَضْلِ غَيْرَ أَنِّي أَحِبُّ أَنْ تَشْرَحَ ذَلِكَ لِي فَقَالَ يَا فَتْحُ إِنَّمَا قُلْنَا اللَّطِيفُ لِلْخَلْقِ
اللَّطِيفِ وَ لِعِلْمِهِ بِالشَّيْءِ اللَّطِيفِ أَوْ لَمَّا تَرَى وَقَفَّكَ اللَّهُ وَ تَبَّتْكَ إِلَى أَثَرِ صُنْعِهِ فِي النَّبَاتِ اللَّطِيفِ وَ غَيْرِ اللَّطِيفِ وَ فِي الْخَلْقِ
اللَّطِيفِ مِنَ الْحَيَوَانِ الصَّغَارِ مِنَ الْبُغُوضِ وَ الْجِرْجِسِ وَ مَا هُوَ أَضْيَعُ مِنْهُمَا مِمَّا لَا يَكَادُ تَسْتَبِينُهُ الْعُيُونُ بَلْ لَا يَكَادُ يُسْتَبَانُ لِصَغَرِهِ
الذِّكْرُ مِنَ الْأُنثَى وَ الْحَيْدُ الْمَوْلُودُ مِنَ الْقَدِيمِ فَلَمَّا رَأَيْنَا صَغَرَ ذَلِكَ فِي لُطْفِهِ وَ اهْتِدَاءَهُ لِلْسَّفَادِ وَ الْهَرَبِ مِنَ الْمَوْتِ وَ الْجَمْعِ لَمَّا
يُضْمَرُ لَهُ مِمَّا فِي لُجْجِ الْبِحَارِ وَ مَا فِي لِحَاءِ الْأَشْجَارِ وَ الْمَفَاوِزِ وَ الْقِفَارِ وَ فَهَمَ بَعْضُهَا عَنْ بَعْضِ مَنْطِقِهَا وَ مَا يَفْهَمُ بِهِ أَوْلَادَهَا عَنْهَا وَ
نَقَلَهَا الْعِدَاءَ إِلَيْهَا ثُمَّ تَأَلَّفَ أَلْوَانُهَا حُمْرَهُ مَعَ صُفْرِهِ وَ بِيَاضٍ مَعَ حُمْرِهِ وَ مَا لَا تَكَادُ عُيُونُنَا تَسْتَبِينُهُ بِتَمَامِ خَلْقِهَا وَ لَا تَرَاهُ عُيُونُنَا وَ لَا
تَلْمِسُهُ أَيْدِينَا عَلِمْنَا أَنَّ خَالِقَ هَذَا الْخَلْقِ لَطِيفٌ لُطْفٌ فِي خَلْقِ مَا سَمِينَاهُ بِلَا عِلَاجٍ وَ لَا آدَاءٍ وَ لَا آلِهِ وَ أَنَّ صَانِعَ كُلِّ شَيْءٍ فَمِنْ شَيْءٍ
عِصْمَةٌ (١) وَ اللَّهُ الْخَالِقُ اللَّطِيفُ الْجَلِيلُ خَلَقَ وَ صَنَعَ لَا مِنْ شَيْءٍ (٢).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از مختار بن محمد بن مختار همدانی از فتح بن یزید جرجانی از حضرت ابو الحسن یعنی امام موسی کاظم (ع) یا امام رضا یا امام علی نقی علیهما السلام که میفرمود او است لطیف و آگاه و شنوا و بینا و یکتا و یگانه و پناه محتاجان تا قول آن حضرت که خدای آفریدگار و صاحب لطف بزرگوار چیزی را از چیزی نیافریده و نساخته که در باب دویم گذشت با ما قبل و ما بعد آن و چون محض تکرار بود لهذا بحواله اکتفاء کردم.

ص: ۳۲۴

-
- ۱- قوله: «و ان صانع - الخ» یقرأ بكسر الهمزة على الاستيناف، او بفتحها عطفا على أن خالق - الخ.
۲- هذا بعض الحديث المذكور في الباب الثاني بسند آخر عن الفتح و هناك تعليقات.

٢- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الكَلِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ أَنَّهُ قَالَ: اعْلَمْ عَلَمَكَ اللَّهُ الْخَيْرَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدِيمٌ وَالْقَدَمُ صِفَةٌ دَلَّتِ الْعَاقِلَ عَلَى أَنَّهُ لَا شَيْءَ قَبْلَهُ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ فِي دَيْمُومِيَّتِهِ فَقَدْ بَانَ لَنَا بِإِقْرَارِ الْعَامَّةِ مَعَ مُعْجَزِهِ الصِّفَةِ أَنَّهُ لَا شَيْءَ قَبْلَ اللَّهِ وَلَا شَيْءَ مَعَ اللَّهِ فِي بَقَائِهِ (١) وَبَطَلَ قَوْلُ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ كَانَ قَبْلَهُ أَوْ كَانَ مَعَهُ شَيْءٌ وَذَلِكَ أَنَّهُ لَوْ كَانَ مَعَهُ شَيْءٌ فِي بَقَائِهِ لَمْ يَجُزْ أَنْ يَكُونَ خَالِقًا لَهُ لِأَنَّهُ لَمْ يَزَلْ مَعَهُ فَكَيْفَ يَكُونُ خَالِقًا لِمَنْ لَمْ يَزَلْ مَعَهُ وَ لَوْ كَانَ قَبْلَهُ شَيْءٌ كَانَ الْأَوَّلُ ذَلِكَ الشَّيْءُ لَا هَذَا وَكَانَ الْأَوَّلُ أَوْلَى بِأَنْ يَكُونَ خَالِقًا لِلأَوَّلِ الثَّانِي (٢)

ص: ٣٢٥

١- أى فقد بان لنا باقرار عامه العقلاء أنه لا شىء قبل الله ولا شىء مع الله فى بقاءه لانه قديم و القدم يستلزم ذلك، أما انه لا شىء قبله فظاهر، و أميا انه لا شىء معه فى بقاءه فلان غيره حادث لادله التوحيد كما يأتى الإشاره إليه فى كلامه عليه السلام عن قريب، و الحادث متأخر عن القديم لا- معه، و قوله: «مع معجزه الصفه» أى مع أن صفه القدم أعجزت العقلاء عن درك حقيقتها و حقيقه موصوفها، بل هم انما يحكمون بعقولهم على ما ذكر، و قوله: «أنه لا شىء إلخ» ينازع فيه «بان» بالفاعليه، و الإقرار بالمفعوليه، و فى نسخه (و) و(ب) و(د) ليس لفظه «مع» و على هذا فمعجزه الصفه مفعول للإقرار و انه لا شىء فاعل لبان بلا تنازع، و الباء فى «باقرار العامه» على كلا الحالين للإلصاق.

٢- أى هذا الذى ظهر أنه الأول لا القديم الذى كلامنا فيه أولى بأن يكون خالقا للأول الذى صار ثانيا متأخرا على فرض أن يكون قبله شىء.

ثُمَّ وَصَفَ نَفْسَهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِأَسْمَاءٍ دَعَا الْخَلْقَ إِذْ خَلَقَهُمْ وَ تَعَبَّدَهُمْ وَ ابْتَلَاهُمْ إِلَى أَنْ يَدْعُوهُ بِهَا فَسَمَى نَفْسَهُ سَمِيعًا بَصِيرًا قَادِرًا قَائِمًا ظَاهِرًا بَاطِنًا لَطِيفًا خَبِيرًا قَوِيًّا عَزِيزًا حَكِيمًا عَلِيمًا وَ مَا أَشْبَهَ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مِنْ أَسْمَائِهِ الْغَالُونَ الْمَكْذِبُونَ وَ قَدْ سَمِعُونَا نَحِدْتُ عَنْ اللَّهِ أَنَّهُ لَمَّا شَىءٌ مِثْلُهُ وَ لَا شَىءٌ مِنَ الْخَلْقِ فِي حَالِهِ قَالُوا أَخْبِرُونَا إِذْ زَعَمْتُمْ أَنَّهُ لَا مِثْلَ لِلَّهِ وَ لَا شَيْءَ لَهُ كَيْفَ شَارَكْتُمُوهُ فِي أَسْمَائِهِ الْحُسْنَى فَتَسَمَّيْتُمْ بِجَمِيعِهَا- فَإِنَّ فِي ذَلِكَ دَلِيلًا عَلَى أَنَّكُمْ مِثْلُهُ فِي حَالَاتِهِ كُلِّهَا أَوْ فِي بَعْضِهَا دُونَ بَعْضٍ إِذْ جَمَعْتُمْ الْأَسْمَاءَ الطَّيِّبَةَ قِيلَ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَلَزَمَ الْعِبَادَ أَسْمَاءَ مِنْ أَسْمَائِهِ عَلَى اخْتِلَافِ الْمَعَانِي (١) وَ ذَلِكَ كَمَا يَجْمَعُ الْإِسْمَ الْوَاحِدَ مُعْتَبِرِينَ مُخْتَلِفِينَ وَ الدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُ النَّاسِ الْجَائِزِ عِنْدَهُمُ الشَّائِعِ وَ هُوَ الَّذِي خَاطَبَ اللَّهُ بِهِ الْخَلْقَ وَ كَلَّمَهُمْ بِمَا يَعْقِلُونَ لِيَكُونَ عَلَيْهِمْ حُجَّةٌ فِي تَضْيِيعِ مَا ضَيَّعُوا وَ قَدْ يُقَالُ لِلرَّجُلِ كَلْبٌ وَ حِمَارٌ وَ نُورٌ وَ سُكَّرَةٌ وَ عَلَقَمَةٌ وَ أَسَدٌ وَ كُلُّ ذَلِكَ عَلَى خِلَافِهِ وَ حَالَاتِهِ (٢) لَمْ تَقَعِ الْأَسْمَاءُ عَلَى مَعَانِيهَا الَّتِي كَانَتْ بَيِّنَاتٍ عَلَيْهَا لِأَنَّ الْإِنْسَانَ لَيْسَ بِأَسَدٍ وَ لَا كَلْبٍ فَافْتَهَمَ ذَلِكَ رَحِمَكَ اللَّهُ وَ إِنَّمَا نَسِيَ اللَّهُ بِالْعَالَمِ بَعْضَ عِلْمٍ حَادِثٍ عَلِمَ بِهِ الْأَشْيَاءَ وَ اسْتَعَانَ بِهِ عَلَى حِفْظِ مَا يَسْتَقْبَلُ مِنْ أَمْرِهِ وَ الرَّؤْيِيهِ فِيمَا يَخْلُقُ مِنْ خَلْقِهِ وَ بَعِيْنِهِ مَا مَضَى مِمَّا أَفْنَى مِنْ خَلْقِهِ مِمَّا لَوْ لَمْ يَحْضُرْهُ ذَلِكَ الْعِلْمُ وَ يُعْنَهُ كَانَ جَاهِلًا ضَعِيفًا (٣)

ص: ٣٢٤

١- أى ألزم عباده أسماء من أسمائه ليدعوه بها على اختلاف الحقائق التي اطلق تلك الأسماء عليها كما يظهر من الامثلة و ان كانت من حيث اللفظ و المفهوم واحده.

٢- أى كل مسمى بواحد من هذه الأسماء على خلاف المسمى الاصلى بحسب الحقيقة و بحسب حالاته و أوصافه، و فى البحار باب معانى الأسماء: «و كل ذلك على خلافه لانه لم تقع - الخ».

٣- قوله: «و الرويه» عطف على حفظ، و قوله: و بعينه أى كيف يكون تعالى عالما بالعلم الحادث الذى يحدث بحدوث المعلوم و يزول بزواله و الحال انه يكون بعينه أى بحضرته العلميه ما مضى - الخ و قوله: «مما لو لم يحضره ذلك العلم - الخ» بيان للعلم الحادث بأنه يحضر و يغيب و عند غيبته يصير العالم جاهلا تعالى الله عن ذلك، و قوله، «و يعنه» بالجزم عطف على مدخول لم، و النسخ من قوله: «و الرؤيه» إلى هنا مختلفه كثيرا لم تتعرض لها لطول الكلام فيها.

كَمَا أَنَا رَأَيْنَا عُلَمَاءَ الْخَلْقِ إِنَّمَا سُمُّوا بِالْعِلْمِ لِعِلْمِ حَادِثٍ إِذْ كَانُوا قَبْلَهُ جَهْلَةً وَ رَبِّمَا فَارَقَهُمُ الْعِلْمُ بِالْأَشْيَاءِ فَصَارُوا إِلَى الْجَهْلِ (١) وَ
 إِنَّمَا سُمِّيَ اللَّهُ عَالِمًا لِأَنَّهُ لَا يَجْهَلُ شَيْئًا فَقَدْ جَمَعَ الْخَالِقَ وَ الْمَخْلُوقَ اسْمَ الْعِلْمِ (٢) وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى عَلَى مَا رَأَيْتَ وَ سُمِّيَ رَبُّنَا
 سَمِيْعًا لَا بِجُزْءٍ فِيهِ يَسْمَعُ بِهِ الصَّوْتُ وَ لَا يُبْصِرُ بِهِ كَمَا أَنَّ جُزْءَنَا الَّذِي نَسْمَعُ بِهِ لَا نَقْوَى عَلَى النَّظْرِ بِهِ وَ لَكِنَّهُ أَخْبَرَ أَنَّهُ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ
 الْأَصْوَاتُ لَيْسَ عَلَى حَيْدٍ مَا سُمِّيْنَا نَحْنُ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ بِالسَّمِيعِ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى وَ هَكَذَا الْبَصِيرُ لَا بِجُزْءٍ بِهِ أَبْصَرَ كَمَا أَنَا نُبْصِرُ
 بِجُزْءٍ مِنَّا لَا نَنْتَفِعُ بِهِ فِي غَيْرِهِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ لَا يَجْهَلُ شَخْصًا مَنْظُورًا إِلَيْهِ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى وَ هُوَ قَائِمٌ لَيْسَ عَلَى
 مَعْنَى انْتِصَابٍ وَ قِيَامٍ عَلَى سَاقٍ فِي كَيْدٍ كَمَا قَامَتِ الْأَشْيَاءُ (٣) وَ لَكِنَّ أَخْبَرَ أَنَّهُ قَائِمٌ يُخْبِرُ أَنَّهُ حَافِظٌ كَقَوْلِكَ الرَّجُلُ الْقَائِمُ بِأَمْرِنَا
 فَلَانَ وَ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ الْقَائِمُ أَيْضًا فِي كَلَامِ النَّاسِ الْبَاقِي وَ الْقَائِمُ أَيْضًا يُخْبِرُ عَنِ الْكِفَايَةِ كَقَوْلِكَ لِلرَّجُلِ قُمْ
 بِأَمْرِ فَلَانَ أَيْ اكْفِهِ وَ الْقَائِمُ مِنَّا قَائِمٌ عَلَى سَاقٍ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ لَمْ يَجْمَعْنَا الْمَعْنَى - وَ أَمَّا اللَّطِيفُ فَلَيْسَ عَلَى قَلْبِهِ وَ قَضَاةً وَ صَغِيرٌ
 وَ لَكِنَّ ذَلِكَ عَلَى النَّفَازِ فِي الْأَشْيَاءِ (٤)

ص: ٣٢٧

١- في الكافي باب معاني الأسماء و في نسخه (و) «فعادوا الى الجهل».

٢- في الكافي و في نسخه (ب) «اسم العالم».

٣- أى في مشقه فان القيام على الساق شاق على الحيوان بالنسبه الى القعود و الاضطجاع، و يأتى الكبد بمعنى الهواء.

٤- و هذا المعنى أريد في الآية: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

وَالْإِمْتِنَاعِ مِنْ أَنْ يُدْرِكَ كَقَوْلِكَ لُطْفَ عَنِّي هَذَا الْمَأْمُرُ وَ لُطْفَ فُلَانٍ فِي مِيْذَهْبِهِ وَ قَوْلِهِ يُخْبِرُكَ أَنَّهُ عَمَضَ فَبَهَرَ الْعَقْلُ وَ فَاتَ
الطَّلِبَ وَ عَادَ مُتَعَمِّقًا مُتَلَطِّفًا لَا يُدْرِكُهُ الْوَهْمُ فَهَكَذَا لُطْفَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَنْ أَنْ يُدْرِكَ بِحَيْدٍ أَوْ يَحِيدَ بِوَصْفٍ وَ اللَّطَافَةُ مِنَّا
الصَّغْرُ وَ الْقَلَّةُ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى - وَ أَمَّا الْخَبِيرُ فَالَّذِي لَمَّا يَغْرُبُ عَنْهُ شَيْءٌ وَ لَمَّا يَفُوتُهُ شَيْءٌ لَيْسَ لِلتَّجْرِبَةِ وَ لَا
لِلْإِعْتِبَارِ بِالْأَشْيَاءِ فَيَفِيدُهُ التَّجْرِبَةُ وَ الْإِعْتِبَارُ عِلْمًا لَوْ لَا هُمَا مَا عَلِمَ لِأَنَّ مَنْ كَانَ كَذَلِكَ كَانَ جَاهِلًا وَ اللَّهُ لَمْ يَزَلْ خَبِيرًا بِمَا يَخْلُقُ وَ لَا
الْخَبِيرُ مِنَ النَّاسِ الْمُسْتَخْبِرُ عَنْ جَهْلِ الْمُتَعَلِّمِ وَ قَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى وَ أَمَّا الظَّاهِرُ فَلَيْسَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ عَلِمَ الْأَشْيَاءَ
بِرُكُوبِ فَوْقِهَا وَ قُعُودِ عَلَيْهَا وَ تَسَنُّمِ لِدَرَاهَا وَ لَكِنَّ ذَلِكَ لِقَهْرِهِ وَ لِعَلَّتِيهِ الْأَشْيَاءُ وَ لِقُدْرَتِهِ عَلَيْهَا كَقَوْلِ الرَّجُلِ ظَهَرْتُ عَلَى أَعْدَائِي وَ
أَظْهَرَنِي اللَّهُ عَلَى خَصْمِي يُخْبِرُ عَنِ الْفَلْسَجِ وَ الْعَلْبَةِ فَهَكَذَا ظُهُورُ اللَّهِ عَلَى الْأَعْدَاءِ (١) وَ وَجْهٌ آخَرُ أَنَّهُ الظَّاهِرُ لِمَنْ أَرَادَهُ لَا يَخْفَى
عَلَيْهِ شَيْءٌ (٢) وَ أَنَّهُ مُدَبِّرٌ لِكُلِّ مَا بَرَأَ فَأَيُّ ظَاهِرٍ أَظْهَرَ وَ أَوْضَحَّ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَ إِنَّكَ لَا تَعْدِمُ صِدْقَهُ حَيْثُمَا تَوَجَّهْتَ وَ فِيكَ مِنْ
آثَارِهِ مَا يُغْنِيكَ وَ الظَّاهِرُ مِنَّا الْبَارِزُ بِنَفْسِهِ وَ الْمَعْلُومُ بِحَيْدِهِ - فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ لَمْ يَجْمَعْنَا الْمَعْنَى وَ أَمَّا الْبَاطِنُ فَلَيْسَ عَلَى مَعْنَى
الِاسْتِتْطَانِ لِلْأَشْيَاءِ بَأَنْ يَغُورَ فِيهَا وَ لَكِنَّ ذَلِكَ مِنْهُ عَلَى اسْتِتْطَانِهِ لِلْأَشْيَاءِ عِلْمًا وَ حِفْظًا وَ تَدْبِيرًا كَقَوْلِ الْقَائِلِ أَبْطَنْتُهُ يَغْنِي خَبْرُوتَهُ وَ
عَلِمْتُ مَكْتُومَ سِرِّهِ وَ الْبَاطِنُ مِنَّا بِمَعْنَى الْغَائِبِ فِي الشَّيْءِ الْمُسْتَيْتِرِ بِهِ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى وَ أَمَّا الْقَاهِرُ فَإِنَّهُ لَيْسَ عَلَى
مَعْنَى عِلْمٍ وَ نَسْبٍ وَ احْتِيَإَالٍ وَ مُدَارَاهِ وَ مَكْرِ كَمَا يَقْهَرُ الْعَبَادُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَالْمَقْهُورُ مِنْهُمْ يُعُودُ قَاهِرًا وَ الْقَاهِرُ يُعُودُ مَقْهُورًا وَ
لَكِنَّ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى أَنْ جَمِيعَ مَا خَلَقَ مُلْتَبَسٌ بِهِ الدُّلُّ لِفَاعِلِهِ وَ قَلَّةُ الْإِمْتِنَاعِ لِمَا أَرَادَ بِهِ لَمْ يَخْرُجْ مِنْهُ طَرَفَةٌ عَيْنٍ
غَيْرَ أَنَّهُ يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ وَ الْقَاهِرُ مِنَّا عَلَى مَا ذَكَرْتَهُ وَ وَصِفْتُ فَقَدْ جَمَعْنَا الْإِسْمَ وَ اخْتَلَفَ الْمَعْنَى وَ هَكَذَا جَمِيعُ الْأَسْمَاءِ وَ إِنْ
كُنَّا لَمْ نُسَمِّهَا كُلَّهَا فَقَدْ يُكْتَفَى لِلْإِعْتِبَارِ بِمَا أَلْقَيْنَا إِلَيْكَ وَ اللَّهُ عَوْنُنَا وَ عَوْنُكَ فِي إِرْشَادِنَا وَ تَوْفِيقِنَا.

ص: ٣٢٨

١- في الكافي و البحار و في نسخه (ب) و (د) «فهكذا ظهور الله على الأشياء».

٢- أي لا يخفى على الله تعالى شيء لظهوره على كل شيء فهو الظاهر على الأشياء لمن أَرَادَهُ.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد از محمد بن عیسی از حسین بن خالد از أبو الحسن حضرت امام رضا (ع) که فرمود خدا خیر و خوبی را بتو تعلیم فرماید بدان که خدای تبارک و تعالی قدیم است و قدیم بودن صفت او است که عاقل را دلالت میکند بر اینکه چیزی پیش از او نبوده و در وجود ازلی که دارد هیچ چیز با او نبوده پس ظاهر شد از برای ما باقرار و اعتراف عامه مردمان یا همه آفریدگان بزبان حال یا مقال بواسطه صفتی که ایشان را عاجز نموده که بآن متصف شوند که چیزی پیش از خدا نبوده و چیزی در ماندن دائمی با او نخواهد بود و باطل شد گفته کسی که گمان کرده که پیش از او یا با او همیشه چیزی بوده و بیانش این است که اگر همیشه چیزی در ماندن با او میبود جائز نبود که خدای خالق آن چیز باشد زیرا که همیشه با او بوده پس چگونه می شود که خالق چیزی باشد که همیشه با او بوده و اگر چیزی پیش از او میبود آن چیز اول بود نه این که تو او را خدا میدانی و آن اول اولی و احق بود باینکه خالق باشد از برای دویم که تو او را اول فرض کردی بعد از آن خدای تبارک و تعالی خویش را وصف نمود بنامی چند بجهت دعاء و خواندن آن جناب خلائق را بسوی اینکه او را باین نامها بخوانند زیرا که ایشان را آفرید و بایشان فرمود که در بندگی او مشغول باشند و ایشان را امتحان فرمود و مبتلی گردانید چه اگر نامی نداشت خواندن و بندگی ممکن نبود و خود را نامید بسمیع و بصیر و قادر و قائم و ناطق و ظاهر و باطن و لطف و خبیر و قوی و عزیز و حکیم و علیم و آنچه باین نامها شباهت داشته باشد پس چون غالیان که از حد در گذشته اند یا دشمنان و تکذیب کنندگان ما از نامهای خدا این را دیدند و حال آنکه از ما شنیده بودند که از جانب خدا حدیث میگردیم که چیزی مانند او نیست و هیچ خلقی در حال و صفت با او موافقت ندارد بر ما اعتراض کردند و گفتند که چون شما گمان میکنید که خدا را مثل و شبیهی نیست ما را خبر دهید که چگونه با او مشارکت نموده اید در نامهای نیک یا نیکوتر آن جناب و بهمه این نامها نامیده شده اید در این پس دلیل است بر اینکه شما مثل اوئید در همه حالاتش یا در بعضی از آنها نه بعضی دیگر زیرا که نامهای پاکیزه اش شما را جمع کرده و شما باین صفات متصف شده اید و در آن با خدا شریکید بایشان گفتیم که خدای تبارک و تعالی چند نامی از نامهای خود را بر سبیل الزام ببند گانش شناسانیده و تعلیم فرموده با اختلاف معانی این نامها که بر او و ایشان اطلاق می شود و این اختلاف چنانست که یک نام دو معنی مختلف را جمع میکند و دلیل بر این گفته مردمان است که در نزد ایشان جائز و شائع است و این طریقه همانست که خدا خلق خود را بآن خطاب فرموده و با ایشان با آنچه میفهمند تکلم نموده تا آنکه حجتی باشد بر ایشان در باب ضائع کردن آنچه را که ضائع کردند و گاهست که مردی را کلب و حمار و ثور و سکره و علقمه و اسد میگویند چه این اعلام در میانه عرب شائع بوده و هست و هر یک از اینها بر خلاف معنی آن و خلاف اوصاف آنست چه این نامها واقع نشده اند بر معانی خویش که بر آنها بنا شده اند و واضح لغت عرب این الفاظ را از برای آنها وضع نموده و استعمال فرموده زیرا که کلب در اصل لغت بمعنی سگست و حمار بمعنی خر و ثور بمعنی گاو یا گاو نر و سکره بمعنی پارچه شکر و علقمه بمعنی پارچه تلخ یا درخت حنظل یا درخت تلخ و اسد بمعنی شیر است و آدمی شیر و سگ نیست و همچنین سائر آنچه مذکور گردید پس این را بفهم خدا تو را رحمت کند و جز این نیست که خدا بعلم یعنی عالم نامیده می شود بجهت غیر علمی که حادث باشد و عارض او گردیده باشد که بواسطه آن چیزها را دانسته باشد و بسبب آن بر حفظ و نگاهداری آنچه از امرش که با او رو آورد و بر نظر و تفکر در خلق کردن خلائقی که آفریده و در فاسد کردن آنچه فانی گردیده از خلائقی که در گذشته اند از آنچه اگر آن علم را نزد او حاضر نباشد و از او غائب و پنهان

باشد جاهل و ضعیف باشد استعانت و یاری جسته باشد چنان که ما اگر علمای خلق را ببینیم که بعلم یعنی عالم نامیده شده اند میدانیم که بجهت علمی است که حادث شده زیرا که در باب آن جاهل بودند و بعلم حادثی عالم شده اند و بسا است که علم بچیزها از ایشان مفارقت مینماید و باز جاهل میشوند و خدا عالم نامیده شده زیرا که همه چیز را میداند و بچیزی جاهل نیست پس اسم علم یعنی نام عالم خالق و مخلوق را جمع نموده و در آن اشتراک دارند و معنی مختلف است بوضعی که دیدی. پروردگارا ما سميع نامیده شده نه باعتبار سوراخ گوشى که در او باشد و بواسطه آن آواز را بشنود و بآن نتواند دید چنان که سوراخ گوشى که ما بآن ميشنویم نمی توانیم که بآن ببینیم و لیکن خدا با این نام خبر داده است باینکه هیچ آوازی بر او پوشیده و پنهان نیست نه بطوری که ما را سميع می نامند چه ما در شنیدن محتاج باین عضویم و ما را بدون آن شنیدن میسر نمیشود پس نامى شنوائى ما و خدا را جمع نموده و در آن شرکت لفظى داریم و معنی مختلف است.

همچنین چشم و دیدن بآن که خدا را بصیر و بینا مینامند نه باعتبار سوراخ چشمی است که داشته باشد و بآن دیده باشد چنان که ما بسوراخ چشمی که داریم می بینیم و بآن در غیر دیدن منتفع نمیشویم و لیکن خدا بینا است که شخصی را که باز نگریسته می شود بر نمیدارد پس این اسم ما و خدا را جمع نموده و معنی مختلف است آن جناب قائم است نه باین معنی که راست ایستاده باشد و بر ساق پا بر پا باشد یا سختی و رنج و انواع مشقت چنان که چیزها چنین بر پا شده اند و لیکن این لفظ قائم خبر میدهد که خدا حفظکننده و مطلع است بر احوال خلق چنان که مردی میگوید که قائم بامر ما و آنکه متوجه اصلاح امور ما است فلانی است و خدا است که نگهبانست بر هر نفسی از آنچه میکند از نیکی و بدی و قائم در کلام مردم بمعنی باقی نیز باشد چه آن جناب را زوالی نیست و قائم نیز خبر میدهد از کفایت چنان که بمردی میگوئی که بامر پسران فلانی قائم باش یعنی مهمات ایشان را کفایت کن و قائم از ما گروه خلائق بر ساق پا ایستاده باشد پس این اسم ما را جمع نموده و معنی ما را جمع نکرده و در آن با خدا اشتراکی نداریم.

اما لطیف در باب خدا بمعنی کمی و لاغری و کوچکی نیست چنان که در خلائق است و لیکن معنی لطف آن جناب آنست که علم و قدرت و حکم او در همه چیز نفوذ کرده و در کوچک و بزرگ آن جاری و روانست و ممتنع است که او را ادراک نمایند چون قول تو لطف عنی هذا الامر یعنی بامر فلانی پی نبردم و لطف فلان فی مذهب و قوله یعنی کسی بمذهب و اعتقاد و طریقه فلانی پی نتواند برد و همین قول تو را خبر میدهد که عقل در آن بجهت دوری از فهم چشم فرو خوابانیده و آن را نمی بیند و بآنچه مطلوب است نمیرسد و نهایت عمق و لطافت بهمرسانیده که وهم و خیال درک آن نمیتواند نمود پس همچنین خدای تبارک و تعالی لطافت دارد از آنکه او را بحد و اندازه درک نمایند یا او را بوصفی تعریف کنند و لطافتی که ما داریم کوچکی و کمی است پس این اسم ما را جمع نموده و معنی مختلف است.

اما خبیر در باب خدا بمعنی آنست که چیزی از او پوشیده نباشد و از او فوت نشود نه بجهت تجربه و اعتبار که باندیشه و فکر در پی آن که رفته باشد زیرا که در نزد تجربه و اعتبار دو علم است یکی تجربی که ضروری و بدیهی است و دیگری اعتباری که بفکر احتیاج دارد و اگر چنان که تجربه و اعتبار نمی‌بودند چیزی را نمی‌دانست زیرا که هر که چنین باشد جاهل خواهد بود و خدای تبارک و تعالی همیشه بآنچه آفریده خبیر و آگاه بوده و می‌باشد و خبیر از مردمان آنست که بعد از جهل خبیر و آگاه شده باشد و متعلم است که از تعلیم و تجربه و امتحان چیزی می‌آموزد و این اسم ما را جمع نموده و معنی مختلف است و اما ظاهر در باب خدا نه از این راهست که بر بالای چیزها بر آمده باشد بآن که در بالای آن سوار شده باشد یا بر آن نشسته باشد یا با علی مرتبه آن بالا رفته باشد و لیکن ظهورش بجهت قهر و غلبه او بر همه چیز است و قدرتی که بر آنها دارد چه همگی مقهور قدرت اویند چنان که مردی می‌گوید که ظهرت علی اعدائی یعنی بر دشمنانم غالب شدم و اظهرنی الله علی خصمی یعنی خدا مرا بر دشمنم غالب گردانید و لهذا حضرت در بیان معنی این دو عبارت فرموده که این قائل خبر میدهد از فیروزی و غلبه خویش پس همچنین است ظهور خدا بر دشمنان و ظهور خدا را وجهی دیگر است و آن اینست که خدا ظاهر و آشکار است برای آنکه او را اراده نماید و چیزی بر او پوشیده و پنهان نیست و تدبیر می‌فرماید هر چه را که آفریده پس کدام ظاهری از خدای تبارک و تعالی ظاهرتر و روشن تر است زیرا که تو در هر جا که رو آوری غیر از صنعت او چیزی را مشاهده نمائی و از آثار قدرتش آنقدر در تو هست که تو را بس باشد و احتیاج بغیر آن نداشته باشی و ظاهر از ما آنست که بخود آشکارا باشد و آنکه او را بحدش بشناسند پس این اسم ما را جمع کرده و معنی ما را جمع نکرده اما باطن در باب خدا نه بمعنی زیر چیزی پنهان شدنست بطوری که در آن فرو رفته باشد و لیکن این وصف نسبت بآن جناب باین معنی است که علم و حفظ و تدبیرش در باطن همه چیز سرایت فرموده چنان که قائل می‌گوید که ابطنته یعنی بآن آگاهی بهم رسانیدم و راز پوشیده او را دانستم و باطن نسبت بما آنست که در چیزی ناپیدا شده و در پرده رفته باشد و این اسم ما را جمع کرده و معنی مختلف است.

اما قاهر در باب خدا نه باین معنی است که بچاره و حيله و زحمت و آمیزش و خلطت و مکر بر کسی غالب شود چنان که بعضی از بندگان بر بعضی باین اسباب و آلت غالب میشوند و مغلوب از ایشان غالب می شود و غالب مغلوب میگردد و لیکن این وصف نسبت بخدای تبارک و تعالی باین معنی است که فاعل و خالق همه چیز است و تمام آنچه آفریده جامه خواری و فروتنی از برای او بر خود پوشیده همه مقهور و مغلوب قدرت اویند و نمیتوانند که امتناع کنند و قبول نمایند آنچه را که نسبت بایشان اراده فرموده و یک چشم بر همزدن از او بیرون نمیرود آن سلطنتی که دارد بوضعی که بهر چه میگوید که باش مییابد و قاهر نسبت بما آن معنی است که ذکر کردم و وصف نمودم پس اسم را جمع نمودیم و معنی مختلف است و همه نامهای خدا چنین است و هر چند که ما تمام آنها را جمع نمودیم و نام نبرده باشیم زیرا که گاهست که اعتبار اکتفاء میکند بچیزی که ما بسوی تو افکندیم و تو را تعلیم نمودیم و خدایا یاور تو و یاور ما است در ارشاد و توفیق ما و تو.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ اسْمًا بِالْحُرُوفِ وَهُوَ عَزَّ وَجَلَّ بِالْحُرُوفِ غَيْرِ مَنْعُوتٍ (۱)

ص: ۳۳۲

۱- فی بعض النسخ «خلق أسماء» بصیغه الجمع و هو من خطأ النسخ لمنافاته مع الذیل حیث قال: «فجعل کلمه تامه- الخ» و لیس هذه الفقرة «و هو عزَّ و جلَّ بالحروف» فی الکافی و البحار، و موجوده فی نسخ التوحید التي عندی، و قال المجلسی رحمه الله. انها موجوده فی اکثر النسخ، و الظاهر أنَّها من مختلفات بعض النسخین لتوهمه أن هذه الأوصاف تمتنع علی الاسم الملفوظ، و غفل أن الأوصاف المذكوره بعد قوله: فجعل کلمه تامه أيضا تمتنع علیه مع أنها للاسم قطعاً، فالمراد بهذا الاسم لیس ما هو اللفظ و لا المفهوم، بل هو حقیقه بابداع الحق تعالی منشأ لظهور أسماءه و آثار صفاته فی الأشياء، و من أراد الشرح لهذا الحدیث فعليه بالبحار و شروح الکافی و تفسیر المیزان ذیل الآیه المائه و الثمانین فی سوره الاعراف، و فی الکافی باب حدوث الأسماء و فی نسخه (ج) و حاشیه نسخه (ب) و (د) «بالحروف غیر متصوت».

وَبِاللَّفْظِ غَيْرِ مُنْطَقٍ وَبِالشَّخْصِ غَيْرِ مُجَسَّدٍ وَبِالتَّشْبِيهِ غَيْرِ مُوصُوفٍ - وَبِاللَّوْنِ غَيْرِ مَصْبُوغٍ مَنْفِيٍّ عَنْهُ الْأَقْطَارُ مُبَعَّدٌ عَنْهُ الْحُدُودُ مَحْجُوبٌ عَنْهُ حِسٌّ كُلُّ مَتَوَهَّمٍ مُسْتَبْتَرٍ غَيْرِ مُسْتَبْتَرٍ فَجَعَلَهُ كَلِمَةً تَامَّةً عَلَى أَرْبَعَةِ أَجْزَاءٍ مَعًا لَيْسَ مِنْهَا وَاحِدٌ قَبْلَ الْآخِرِ فَأَظْهَرَ مِنْهَا ثَلَاثَةَ أَسْمَاءٍ لِفَاقِهِ الْخُلُقِ إِلَيْهَا (١) وَحَجَبَ وَاحِدًا مِنْهَا وَهُوَ الْإِسْمُ الْمَكْنُونُ الْمَخْزُونُ بِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ الثَّلَاثَةِ الَّتِي أُظْهِرَتْ فَالظَّاهِرُ هُوَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَسَخَّرَ سُبْحَانَهُ لِكُلِّ اسْمٍ مِنْ هَذِهِ أَرْبَعَةَ أَرْكَانٍ (٢) فَذَلِكَ اثْنَا عَشَرَ رُكْنًا ثُمَّ خَلَقَ لِكُلِّ رُكْنٍ مِنْهَا ثَلَاثِينَ اسْمًا فَعَلِمًا مَنْسُوبًا إِلَيْهَا (٣) فَ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ... الْمَلَائِكَةُ الْقُدُّوسُ ... الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ ... الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ - .. الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ... السَّمِيعُ الْبَصِيرُ - .. الْحَكِيمُ ... الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ - .. الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ الْمُقْتَدِرُ الْقَادِرُ - السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمُ الْبَارِئُ (٤) الْمُنَشِّئُ الْبَدِيعُ الرَّفِيعُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّزَّاقُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْبَاعِثُ الْوَارِثُ فَهَذِهِ الْأَسْمَاءُ وَ مَا كَانَ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْحُسْنَى حَتَّى تَبْتَمَّ ثَلَاثِمِائَةٍ وَ سِتِّينَ اسْمًا فَهِيَ نَسَبَةٌ لِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ الثَّلَاثَةِ وَ هَذِهِ الْأَسْمَاءُ الثَّلَاثَةُ أَرْكَانٌ وَ حُجُبٌ لِلْإِسْمِ الْوَاحِدِ الْمَكْنُونِ الْمَخْزُونِ بِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ الثَّلَاثَةِ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (٥).

ص: ٣٣٣

١- فى نسخه (ب) و(ج) و(د) و(و) «فأظهر منها ثلاثة أشياء - الخ».

٢- فى البحار باب المغايره بين الاسم و المعنى و فى نسخه (ب) و(و) «فالظاهر هو الله، و تبارك، و سبحان، لكل اسم من هذه - الخ».

٣- أى فتصاعد ذلك الاسم فى العدد الى ثلاثمائه و ستين اسما منسوبا إليها نسبه الأصل الى الفروع كما هى منسوبة إليه نسبه الفروع الى الأصل على ما ذكر فى آخر الحديث.

٤- كذا.

٥- الإسراء: ١١٠.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد از صالح بن ابی حماد از حسین بن یزید از حسین بن علی بن ابی حمزه از ابراهیم از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی نامها را بحروف آفرید و آن جناب عز و جل بحرفها منعوت نبود و بدون آنکه بلفظی تلفظ کند یا جسدی داشته باشد کامل در مرتبه جسمیت که سیاهی آن از دور نمایان باشد و موصوف نبود بتشبیه که کسی او را بچیزی تشبیه کند و برنگی رنگ نشده بود و گوشه و کنارها از او برده شده و اندازه ها از او دور شده بود و حس و شعور هر صاحب توهمی از او پوشیده و پنهانی بود که پوشیده نبود چه کنه ذات و حقیقتش از خلق پنهان و آثارش هویدا و ظاهر است یا آنکه در کمال پنهانی نهایت ظهور دارد و میتواند که همه اینها بیان احوال آن نام مخلوق باشد بنا بر آنچه در بعضی از نسخ کافی است از افراد نام نه بنا بر آنچه در بعضی از نسخها است چون تمام نسخ توحید از ذکر نامها بجای نام و مؤید اول است آنچه بعد از این مذکور است که پس آن نام را کلمه تمام و سخن کاملی گردانید که مشتمل بود بر چهار جزء که هر یک از آن اجزاء نامی است با هم که یکی از آنها پیش از دیگری نبود پس سه نام از آن نامها را ظاهر گردانید بجهت احتیاج خلائق بسوی آنها و یک نام از آن نامها را محجوب و مستور ساخت و آن نامی است پوشیده از نظر جمیع خلائق که در خزانه علم خدا است که غیر از او کسی آن را نمیداند و این نامهای سه گانه که ظاهر شدند آنچه در میانه آنها کمال ظهور دارد لفظ الله است تبارک و تعالی و حق سبحانه از برای هر نامی از این نامها چهار رکن را رام و مسخر گردانید پس آنچه مذکور شده دوازده رکن می شود که از ضرب سه در چهار و یا چهار در سه بهم میرسد بعد از آن از برای هر رکنی از این رکنهای دوازده گانه سی نام را آفرید که هر یک از آنها دلالت میکنند بر فعلی از افعال او که بآن رکنها منسوبند و مجموع سیصد و شصت نام می شود و آن رحمان است و رحیم و ملک و قدوس و خالق و باری و مصور و حی و قیوم و لا تأخذه سنه و لا نوم و علیم و خبیر و سمیع و بصیر و حکیم و عزیز و جبار و متکبر و علی و عظیم و مقتدر و قادر و سلام و مؤمن و مهیمن و باری و منشی و بدیع و رفیع و جلیل و کریم و رازق و محیی و ممیت و باعث و وارث پس این نامها و آنچه از نامهای نیکو یا نیکوتر آن جناب باشد غیر از اینها تا آنکه سیصد و شصت نام تمام شود همه باین نامهای سه گانه منسوبند و این نامهای سه گانه ارکانند و آن یک نام مکنون و مخزون بواسطه این نامهای سه گانه و ظهور و کفایت اینها محجوب و مستور شده و این معنی فرموده خدای تعالی است.

که قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى که ترجمه آن گذشت.

حدیث ۴

۴- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَ مُوسَى بْنِ عَمْرٍو وَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ سِتْمَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَاعَ هَلْ كَانَ اللَّهُ عَارِفًا بِنَفْسِهِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ (۱) - قَالَ نَعَمْ قُلْتُ يَرَاهَا وَ يَسْمَعُهَا قَالَمَا كَانَ اللَّهُ مُحْتَاجًا إِلَى ذَلِكَ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَسْأَلُهَا وَ لَا يَطْلُبُ مِنْهَا هُوَ نَفْسُهُ وَ نَفْسُهُ هُوَ قُدْرَتُهُ نَافِذَةٌ وَ لَيْسَ يَحْتَاجُ أَنْ يُسَمِّيَ نَفْسَهُ وَ لَكِنْ اخْتَارَ لِنَفْسِهِ أَسْمَاءً لِغَيْرِهِ يَدْعُوهُ بِهَا لِأَنَّهُ إِذَا لَمْ يُدْعَ بِاسْمِهِ لَمْ يُعْرَفْ فَأَوَّلُ مَا اخْتَارَ لِنَفْسِهِ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ لِأَنَّهُ أَعْلَى الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا فَمَعَنَاهُ اللَّهُ وَ اسْمُهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ هُوَ أَوَّلُ أَسْمَائِهِ لِأَنَّهُ عَلِيُّ عَلَا كُلِّ شَيْءٍ ء.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از حسين بن عبد الله از محمد بن عبد الله و موسى بن عمرو حسن بن علي بن ابی عثمان از ابن سنان که گفت از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) سؤال کردم که آیا خدا پیش از آنکه خلق را بیافریند بخود عارف بود و خود را می شناخت فرمود بلی عرض کردم که نفس خود را میدید و بآن سخنی را می شنواید یعنی چنان که یکی از ما نفس خود را می بیند و گاهی با آن صحبت میدارد و او را وعده میدهد که فردا چنین میکنم و آن را فرمان میدهد که چنین کن آن جناب نیز چنین بود حضرت فرمود که باین محتاج نبود زیرا که از نفس خود سؤال نمینمود و از آن طلب نمی فرمود آن جناب نفس خویش و نفسش آن جناب بود و قدرتش نافذ بود و محتاج باین نبود که نفس خود را بنامی بنامد و لیکن از برای خودش نامی چند را از برای غیر خویش برگزید که غیرش او را بآن نامها بخواند زیرا که هر گاه بنامش خوانده نشود شناخته نخواهد شد پس اول چیزی که از برای خودش برگزید علی عظیم بود یعنی برتر از حد و هم و بزرگتر از اندیشه فهم زیرا که آن جناب از همه چیز برتر است و بر همه برتری دارد پس معنیش الله و ذات مقدس است و نامش علی عظیم و آن اول نامهای او است زیرا که آن جناب بر هر چیزی برتری گرفته.

ص: ۳۳۵

۱- هذا نظير ما في الحديث الحادي عشر من الباب الحادي عشر، ثم كأنَّ السائل توهم ان لله تعالى نفسا كما للإنسان، فزال عليه السلام وهم بأنه تعالى ليس كذلك بل هو نفسه و نفسه هو لا تجزئه و لا اختلاف جهات فيه، فلا يراها و لا يسمعها رؤيه و سمعا يوجبان صحه السؤال و الطلب كما هو شأن الرؤيه و السمع بين شيئين.

۵- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْإِسْمِ مَا هُوَ قَالَ صِفَهُ لِمَوْصُوفٍ.

ترجمه:

بهمین اسناد از محمد بن سنان روایت است که گفت از آن حضرت سؤال کردم از اسم خدا که آن چیست فرمود صفتی است از برای موصوف یعنی نشانه از برای مسمی.

۶- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: اسْمُ اللَّهِ غَيْرُ اللَّهِ وَكُلُّ شَيْءٍ وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ فَهُوَ مَخْلُوقٌ مِمَّا خَلَا اللَّهُ فَأَمَّا مَا عَبَّرَتْهُ الْأَلْسُنُ أَوْ مَا عَمَلَتْهُ الْأَيْدِي فَهُوَ مَخْلُوقٌ وَاللَّهُ غَايَةٌ مِنْ غَايَاهُ وَالْمُعْتَبَرُ غَيْرُ الْغَايَةِ وَالْغَايَةُ مَوْصُوفَةٌ وَكُلُّ مَوْصُوفٍ مَصْنُوعٌ وَصَانِعُ الْأَشْيَاءِ غَيْرُ مَوْصُوفٍ بِحَدِّ مَسْمِيٍّ لَمْ يَتَكَوَّنْ فَتَعْرِفُ كَيْنُونَتَهُ بِصُنْعِ غَيْرِهِ وَلَمْ يَتَنَاهَ إِلَى غَايَةٍ إِلَّا كَانَتْ غَيْرُهُ لَا يَذِلُّ (۱) مَنْ فَهِمَ هَذَا الْحُكْمَ أَبَدًا وَهُوَ التَّوْحِيدُ الْخَالِصُ فَارْعَوْهُ وَصَدِّقُوهُ وَتَفَهَّمُوهُ بِأَذْنِ اللَّهِ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَعْرِفُ اللَّهَ بِحِجَابٍ أَوْ بِصُورَةٍ أَوْ بِمِثَالٍ فَهُوَ مُشْرِكٌ لِأَنَّ الْحِجَابَ وَالْمِثَالَ وَالصُّورَةَ غَيْرُهُ وَإِنَّمَا هُوَ وَاحِدٌ مُوَحَّدٌ دَفْكَيفَ يُوَحَّدُ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ عَرَفَهُ بِغَيْرِهِ وَإِنَّمَا عَرَفَ اللَّهَ مَنْ عَرَفَهُ بِاللَّهِ وَمَنْ لَمْ يَعْرِفْهُ بِهِ فَلَيْسَ يَعْرِفُهُ إِنَّمَا يَعْرِفُ غَيْرَهُ لَيْسَ بَيْنَ الْخَالِقِ وَالْمَخْلُوقِ شَيْءٌ فَاللَّهُ خَالِقُ الْأَشْيَاءِ لَهَا مِنْ شَيْءٍ كَانَتْ وَاللَّهُ يُسَمَّى بِأَسْمَائِهِ وَهُوَ غَيْرُ أَسْمَائِهِ وَالْأَسْمَاءُ غَيْرُهُ. (۲).

ص: ۳۳۶

۱- فی الکافی «لا یزل».

۲- مضی هذا الحدیث مع زیاده فی الباب الحادی عشر بتفاوت فی السند.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله از محمد بن اسماعیل از بعضی از اصحابش از بکر بن صالح از علی بن حسین بن محمد از خالد بن یزید از عبد العلی از حضرت صادق (ع) که فرمود اسم خدا غیر خدا است تا قول حضرت و نامهای خدای غیر او است که در باب یازدهم بسند دیگر مذکور شد و چون در اصل معنی تفاوتی نبود لهذا بترجمه آن و حواله در اینجا اکتفاء شد.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي عَ فَسَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَخْبِرْنِي عَنِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَهُ الْأَسْمَاءُ وَ الصِّفَاتُ فِي كِتَابِهِ فَأَسْمَاؤُهُ وَ صِفَاتُهُ هِيَ هُوَ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَ إِنَّ لِهَذَا الْكَلَامِ وَجْهَيْنِ إِنْ كُنْتَ تَقُولُ هِيَ هُوَ أَيْ إِنَّهُ ذُو عَدَدٍ وَ كَثْرَةٍ فَتَعَالَى اللَّهُ عَن ذَلِكَ وَ إِنْ كُنْتَ تَقُولُ لَمْ تَزَلْ هَذِهِ الصِّفَاتُ وَ الْأَسْمَاءُ فَإِنَّ لَمْ تَزَلْ يَحْتَمِلُ مَعْنَيْنِ فَإِنْ قُلْتَ لَمْ تَزَلْ عِنْدَهُ فِي عِلْمِهِ وَ هُوَ مُسْتَحِقُّهَا فَنَعَمْ وَ إِنْ كُنْتَ تَقُولُ لَمْ يَزَلْ تَصَوِّرُهَا وَ هِجَاؤُهَا وَ تَقْطِيعُ حُرُوفِهَا فَمَعَاذَ اللَّهِ أَنْ يَكُونَ مَعَهُ شَيْءٌ غَيْرُهُ بَلْ كَانَ اللَّهُ وَ لَا خَلْقٌ ثُمَّ خَلَقَهَا وَسَبِيلَهُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ يَنْصَرِّعُونَ بِهَا إِلَيْهِ وَ يَعْبُدُونَهُ وَ هِيَ ذِكْرُهُ (۱) وَ كَانَ اللَّهُ وَ لَا ذِكْرٌ وَ الْمَذْكُورُ بِالذِّكْرِ هُوَ اللَّهُ الْقَدِيمُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ وَ الْأَسْمَاءُ وَ الصِّفَاتُ مَخْلُوقَاتُ الْمَعَانِي وَ الْمَعْنَى بِهَا هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا يَلِيْقُ بِهِ الْإِخْتِلَافُ وَ الْإِتِّلَافُ (۲)

ص: ۳۳۷

- ۱- ای هی ما به یذکر تعالی.
- ۲- ای مدلولات هذه الأسماء و الصفات و مفاهیمها كأنفسها مخلوقات، و الذی یقصد بها و یتوجه إليه بها هو الله تعالی الذی لا یلیق به- الخ، و فی الکافی باب معانی الأسماء: «و الأسماء و الصفات مخلوقات و المعانی، و المعنی بها- الخ».

وَ إِنَّمَا يَخْتَلِفُ وَيَأْتِلِفُ الْمُتَجَزِّئُ فَلَا يُقَالُ اللَّهُ مُؤْتَلِفٌ وَ لَا اللَّهُ كَثِيرٌ وَ لَا قَلِيلٌ وَ لَكِنَّهُ الْقَدِيمُ فِي ذَاتِهِ لِأَنَّ مَا سِوَى الْوَاحِدِ مُتَجَزِّئٌ وَ اللَّهُ وَاحِدٌ لَمَّا مُتَجَزِّئٌ وَ لَمَّا مُتَوَهَّمٌ بِالْقَلْبِ وَ الْكَثْرَةِ وَ كُلُّ مُتَجَزِّئٍ وَ مُتَوَهَّمٍ بِالْقَلْبِ وَ الْكَثْرَةِ فَهُوَ مَخْلُوقٌ ذَالٌ عَلَى خَالِقٍ لَهُ فَقَوْلُكَ إِنَّ اللَّهَ قَدِيرٌ خَبِرَتْ أَنَّهُ لَا يُعْجِزُهُ شَيْءٌ فَنفَيْتَ بِالْكَلِمَةِ الْعَجْزَ وَ جَعَلْتَ الْعَجْزَ سِوَاهُ وَ كَذَلِكَ قَوْلُكَ عَالِمٌ إِنَّمَا نفَيْتَ بِالْكَلِمَةِ الْجَهْلَ وَ جَعَلْتَ الْجَهْلَ سِوَاهُ فَإِذَا أفْنَى اللَّهُ الْأَشْيَاءَ أفْنَى الصُّورَ وَ الْهَجَاءَ وَ لَا يَنْقَطِعُ (١) وَ لَا يَزَالُ مَنْ لَمْ يَزَلْ عَالِمًا- قَالَ الرَّجُلُ كَيْفَ سُمِّيَ رَبُّنَا سَمِيحًا قَالَ لِأَنَّهُ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ مَا يُدْرِكُ بِالْأَسْمَاعِ وَ لَمْ نَصِفْهُ بِالسَّمْعِ الْمَعْقُولِ فِي الرَّأْسِ وَ كَذَلِكَ سَمَّيْنَاهُ بَصِيرًا لِأَنَّهُ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ مَا يُدْرِكُ بِالْأَبْصَارِ مِنْ لَوْنٍ وَ شَخْصٍ وَ غَيْرِ ذَلِكَ وَ لَمْ نَصِفْهُ بِنَظَرٍ لِحُظِّ الْعَيْنِ وَ كَذَلِكَ سَمَّيْنَاهُ لَطِيفًا لِعلمِهِ بِالشَّيْءِ اللَّطِيفِ مِثْلِ الْبُعُوضِ وَ أَحَقَرَ مِنْ ذَلِكَ وَ مَوْضِعِ الشَّقِّ مِنْهَا وَ الْعَقْلِ (٢) وَ الشَّهْوَةِ وَ السَّفَادِ وَ الْحَدَبِ عَلَى نَسْلِهَا وَ إِفْهَامِ بَعْضِهَا عَنْ بَعْضٍ وَ نَقْلِهَا الطَّعَامَ وَ الشَّرَابَ إِلَى أَوْلَادِهَا فِي الْجِيَالِ وَ الْمَفَاوِزِ وَ الْمَأْوِدِيهِ وَ الْقِفَارِ فَعَلِمْنَا أَنَّ خَالِقَهَا لَطِيفٌ بِمَا كَيْفٍ وَ إِنَّمَا الْكَيْفِيَّةُ لِلْمَخْلُوقِ الْمُكَيْفِ وَ كَذَلِكَ سُمِّيَ رَبُّنَا قَوِيًّا لِأَنَّ قُوَّةَ الْبَطْشِ الْمَعْرُوفِ مِنَ الْمَخْلُوقِ وَ لَوْ كَانَ قُوَّتُهُ قُوَّةَ الْبَطْشِ الْمَعْرُوفِ مِنَ الْخَلْقِ لَوْفَعِ التَّشْبِيهِ وَ لَاحْتِمَالِ الزِّيَادَةِ وَ مَا احْتَمَلَ الزِّيَادَةَ احْتَمَلَ النُّقْصَانَ وَ مَا كَانَ نَاقِصًا كَانَ غَيْرَ قَدِيمٍ وَ مَا كَانَ غَيْرَ قَدِيمٍ كَانَ عَاجِزًا فَربُّنَا تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا شَبَّهَ لَهُ وَ لَمَّا ضَمَّدَ وَ لَا زَمَّدَ وَ لَا كَيْفَ وَ لَا نَهَايَةَ وَ لَا أَقْطَارَ مُحَرَّمٌ عَلَى الْقُلُوبِ أَنْ تُمَثِّلَهُ وَ عَلَى الْأَوْهَامِ أَنْ تَحُدَّهُ وَ عَلَى الضَّمَائِرِ أَنْ تُكَيِّفَهُ جَلَّ عَنْ أَدَاءِ خَلْقِهِ وَ سَمَاتِ بَرِيَّتِهِ وَ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ عُلُوهًا كَبِيرًا.

ص: ٣٣٨

١- في الكافي و البحار: «و التقطيع» مكان «لا ينقطع» أي تقطيع الحروف كما في صدر الرواية.

٢- في الكافي: «موضع النشوء منها». و في البحار: «موضع المشى منها». و ليس المراد بالعقل ما في الإنسان بل مطلق الشعور في امورها للقطع بان الحيوان فاقد له.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد مرا محمد بن بشیر از ابو هاشم جعفری که گفت در نزد حضرت امام محمد تقی (ع) بودم که مردی از آن حضرت سؤال نمود و عرض کرد که مرا خبر ده از پروردگار عالم تبارک و تعالی که او را نامها و صفاتی چند است در کتابش که قرآنست که آیا آن نامها و صفاتش خود آن جناب است حضرت ابو جعفر (ع) فرمود که این سخن دو وجه دارد اگر میگوئی که اینها اویند باین معنی که خدا صاحب عدد و کثرت است خدا از این برتر است و اگر میگوئی که این صفات و نامها همیشه بوده اند این لفظ همیشه دو معنی را احتمال دارد پس اگر بگوئی که همیشه اینها در نزد خدا در علمش بوده اند و آن جناب سزاوار اینها بوده آری و اگر میگوئی که همیشه تصویر و تعداد حروف اینها و تقطیع حروف اینها بوده معاذ الله پناه میبریم بخدا از آنکه با او چیزی غیر از او باشد بلکه خدای تعالی بود و هیچ آفریده نبود بعد از آن نامها و صفات را آفرید تا دست آویزی باشد در میانه او و آفرید گانش که باینها بسویش تضرع و زاری نمایند و او را عبادت کنند و اینها یا دو یادگار اویند که مردم او را فراموش نکنند و خدا بود و یادی نبود و آنکه بذکر مذکور است خدائی است قدیم که همیشه بوده و نامها و صفات مخلوقات المعانیند که معانی لغوی و مفهومات عرفی آنها که بنفوس و عقول براینند آفرید گانند و مقصود از اینها خدائی است که اختلاف و ایتلاف لائق بشأن او نیست و جز این نیست که متجزی و صاحب اجزاء که پاره پاره باشد جمع و پراکنده می شود پس نمیتوان گفت که خدا چیز است بهم آمیخته و نه آنکه خدا بسیار است و نه اندک و لیکن فی حد ذاته قدیم است زیرا که آنچه غیر از یکی باشد صاحب اجزاء است و خدا یکیست و یگانه که جزئی ندارد و او را بکمی و بسیاری تو هم نمیتوان کرد و هر چه جزء داشته باشد یا بکمی و بسیاری تو هم شود مخلوق است که دلالت دارد بر اینکه او را خالق هست پس قول تو که خدا توانا است خبر داده که چیزی او را عاجز نمیکند پس بهمین کلمه عجز را از او دور نموده و عجز را غیر از او قرار داده و همچنین قول تو که میگوئی که خدا دانا است بهمین کلمه جهل را از او نفی کرده و جهل را غیر او قرار داده چون خدا چیزها را نیست و نابود گرداند صورتهای لفظی و معنوی و حروف هجاء و تقطیع آن را نیست و نابود کند و کسی که همیشه عالم بوده منقطع و زائل نمیشود آن مرد عرض کرد که ما چگونه پروردگار خود را سمیع و شنوا نامیدیم فرمود زیرا که آنچه بگوشها دریافته می شود بر او پنهان نباشد و او را وصف نکردیم بگوشی که در سر تعقل شود و همچنین او را بصیر و بینا نامیدیم زیرا که آنچه بچشمها دریافته می شود از رنگ و شخص و غیر آن بر او پنهان نباشد و او را وصف نکردیم بنظر و نگریستن ملا-حظه چشم و همچنین او را لطیف نامیدیم بجهت علمش بچیز کوچک و ریزه چون پشه بسیار خورد و آنچه از آن خورد تراست و موضع نشو و نما یا شق و شکافتن و عقل و خواهش مجامعت نر با ماده و مهربان شدن بر فرزند خویش و فهمانیدن بعضی از آنها از بعضی و نقل کردن آنها خوردنی و آشامیدنی را بسوی فرزندان خویش در کوهها و بیابانها و رودخانه ها و صحراهای خشک بی آب و علف پس دانستیم که خالق اینها لطیف است که علم باین امور لطیفه دارد و خالق این امور لطیفه است بدون چون و چگونگی و جز این نیست که کیفیت و چگونگی از برای مخلوق است که بچون و چگونه متصف میگردد و همچنین پروردگار ما قوی و توانا نامیده شده نه بقوت نفس که از مخلوق معروف است یعنی زور و سخت گرفتن و حمله بردن و اگر قوتش قوت بطش و سخت گیری بود که از خلق معروف است هر آینه تشبیه او بخلق واقع میشد و احتمال زیادتی داشت و آنچه احتمال زیادتی داشته باشد احتمال نقصان دارد و آنچه ناقص و ناتمام باشد قدیم نباشد و آنچه قدیم نباشد عاجز و درمانده خواهد بود پس پروردگار ما تبارک و تعالی شبیه و ضد و همتا ندارد و او را

چون و نهایت و قطرها نیست حرام است بر دلها که او را ممثل و مصور سازند و بر وهمها و خیالها که او را اندازه نمایند و بر اندیشه‌های خاطر که هویت و ماهیت او را تصور کنند و بزرگوارتر از اینست که هویات و صفات آفریدگان یا آلت دیدن و شنیدن که در ایشانست در او باشد و عزیزتر از این است که علامتها و نشانهای خاکیانی که ایشان را از خاک آفریده داشته باشد و برتری دارد از این برتری بغایت بزرگ.

ص: ۳۳۹

۸- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بَهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَيْدِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مَهْرَانَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَهِيَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْقَدِيرُ الْقَاهِرُ الْعَلِيُّ الْمَأْعَلَى الْبَاقِي الْبَدِيعُ الْبَارِئُ الْأَكْرَمُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْحَيُّ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ الْحَلِيمُ الْحَفِيفُ الْحَقُّ الْحَسْبِيُّ الْحَمِيدُ الْحَفِيُّ الرَّبُّ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ السَّادِرُ الرَّزَّاقُ الرَّقِيبُ الرَّءُوفُ الرَّائِي - السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّبُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ السَّيِّدُ السُّبُوْحُ الشَّهِيدُ الصَّادِقُ الصَّانِعُ الطَّاهِرُ الْعِزُّ الْعَفُورُ الْعَفِيُّ الْغَنِيُّ الْغِيَاثُ الْفَاطِرُ الْفَرْدُ الْفَتَّاحُ الْفَالِقُ الْقَدِيمُ الْمَلِكُ الْقَدُّوسُ الْقَوِيُّ الْقَرِيبُ الْقَيُّومُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ قَاضِي الْحَاجَاتِ الْمَجِيدُ الْمُؤَلَى الْمَنَّانُ الْمُحِيطُ الْمُبِينُ الْمُقِيتُ الْمُصَوِّرُ الْكَرِيمُ الْكَبِيرُ الْكَافِي كَاشِفُ الضُّرِّ الْوَتْرُ الثُّورُ الْوَهَّابُ النَّاصِرُ الْوَاسِعُ الْوَدُودُ الْوَهَّادِي الْوَفِيُّ الْوَكِيلُ الْوَارِثُ الْبَرُّ الْبَاعِثُ التَّوَّابُ الْجَلِيلُ الْجَوَادُ الْخَبِيرُ الْخَالِقُ خَيْرُ النَّاصِرِينَ الدِّيَّانُ الشُّكُورُ الْعَظِيمُ اللَّطِيفُ الشَّافِي (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی بن زکریاء قطان گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبیب گفت که حدیث کرد ما را تميم بن بهلول از پدرش از ابو الحسن عسدى از سليمان بن مهران از حضرت صادق جعفر بن محمد از پدرش محمد بن على از پدرش على بن حسين از پدرش حسين بن على از پدرش على بن ابى طالب عليهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که خدای تبارک و تعالی را نود و نه نام باشد که عبارت است از صد نام مگر یکی هر که آنها را احصاء کند داخل بهشت شود و آنها الله است و

ص: ۳۴۰

۱- المذكور فى البحار و نسخ التوحيد «مائة كامله» و الظاهر أن الرائي زائد كما أتى فى نسخه بدلا عن الرءوف، أو أن لفظ الجلاله خارج عن العدد أتى بعنوان المسمى الجارى عليه الأسماء.

واحد و احد و صمد و اول و آخر و سميع و بصير و قدير و قاهر و على و اعلى و باقى و بديع و بارى و اكرم و ظاهر و باطن و حى و حكيم و عليم و حلیم و حفيظ و حق و حسبي و حميد و حفي و رب و رحمان و رحيم و ذارى و رازق و رقيب و رؤف و رائي و سلام و مؤمن و مهمين و عزيز و جبار و متكبر و سيد و سبوح و شهيد و صادق و صانع و طاهر و عدل و عفو و غفور و فنى و غياث و فاطر و فرد و فتاح و فائق و قديم و ملك و قدوس و قوى و قريب و قيوم و قابض و باسط و قاضى الحاجات و مجيد و مولى منان و محيط و مبين و مقيت و مصور و كريم و كبير و كافى و كاشف الضر و تر و نور و هاب و ناصر و واسع و ودود و هادى و وفى و وكيل و وارث و بر و باعث و نواب و جليل و جواد و خبير و خالق و خير الناصرين و ديان و شكور و عظيم و لطيف و شافى.

حديث ٩

٩- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرٍ الْهَمْدَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرَّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آيَاتِهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ تَسْبِيحَةٌ وَ تَسْعُونَ اسْمًا مَنْ دَعَا اللَّهَ بِهَا اسْتَجَابَ لَهُ وَ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

ص: ٣٤١

قال محمد بن علي بن الحسين مؤلف هذا الكتاب معنى

قول النبي ص إن الله تبارك و تعالی تسعه و تسعين اسما من أحصاها دخل الجنة.

إحصاؤها هو الإحاطة بها و الوقوف على معانيها و ليس معنى الإحصاء عدها و بالله التوفيق.

اللَّهُ الإله الله و الإله هو المستحق للعبادة و لا- يحق العبادة إلا له و تقول لم يزل إلهها بمعنى أنه يحق له العبادة و لهذا لما ضل المشركون فقدروا أن العبادة تجب للأصنام سموها آلهه(١) و أصله الإلاهه و هى العبادة و يقال أصله الأله يقال أله الرجل يأله إليه أى فرغ إليه من أمر نزل به و ألهمه أى أجاره و مثاله من الكلام الإمام فاجتمعت همزتان فى كلمه كثر استعمالهم لها(٢) و استقلوها فحذفوا الأصلية لأنهم وجدوا فيما بقى دلالة عليها فاجتمعت لآمان أو لاهما ساكنه فأدغموها فى الأخرى فصارت لآما مثقله فى قولك الله.

الوَاحِدُ الأحد الأحد معناه أنه واحد فى ذاته ليس بذى أبعاض و لا أجزاء و لا أعضاء و لا يجوز عليه الأعداد و الاختلاف لأن اختلاف الأشياء من آيات وحدانيته مما دل به على نفسه و يقال لم يزل الله واحدا و معنى ثان أنه واحد لا نظير له فلا يشاركه فى معنى الوحدانيه غيره لأن كل من كان له نظراء و أشباه لم يكن واحدا فى الحقيقه و يقال فلان واحد الناس أى لا نظير له فيما يوصف به و الله واحد لا من عدد لأنه عز و جل لا يعد فى الأجناس و لكنه واحد ليس له نظير.

ص: ٣٤٢

١- فى نسخه(د) و(و) «فقد رأوا أن العباده- الخ».

٢- أى فاجتمعت همزتان بعد أن ادخلوا الالف و اللام على لفظ اله.

وقال بعض الحكماء فى الواحد والأحد إنما قيل الواحد لأنه متوحد والأول لا ثانى معه ثم ابتدع الخلق كلهم محتاجا بعضهم إلى بعض والواحد من العدد فى الحساب ليس قبله شىء بل هو قبل كل عدد والواحد كيف ما أدركته أو جزأته لم يزد عليه شىء ولم ينقص منه شىء تقول واحد فى واحد واحد فلم يزد عليه شىء ولم يتغير اللفظ عن الواحد فدل على أنه لا شىء قبله وإذا دل على أنه لا شىء قبله دل على أنه محدث الشىء وإذا كان هو محدث الشىء دل أنه مفنى الشىء وإذا كان هو مفنى الشىء دل أنه لا شىء بعده فإذا لم يكن قبله شىء ولا بعده شىء فهو المتوحد بالأزل فلذلك قيل واحد أحد وفى الأحد خصوصيه ليست فى الواحد تقول ليس فى الدار واحد يجوز أن واحدا من الدواب أو الطير أو الوحش أو الإنس لا يكون فى الدار وكان الواحد بعض الناس وغير الناس وإذا قلت ليس فى الدار أحد فهو مخصوص بالآدميين دون سائرهم والأحد ممتنع من الدخول فى الضرب والعدد والقسمه وفى شىء من الحساب وهو متفرد بالأحديه والواحد منقاد للعدد والقسمه وغيرهما داخل فى الحساب تقول واحد واثان و ثلاثه فهذا العدد والواحد عله العدد وهو خارج من العدد وليس بعدد وتقول واحد فى اثنين أو ثلاثه فما فوقها فهذا الضرب وتقول واحد بين اثنين أو ثلاثه لكل واحد من الاثنين نصف ومن الثلاثه ثلث فهذه القسمه والأحد ممتنع فى هذه كلها لا يقال أحد واثان ولا أحد فى أحد ولا واحد فى أحد ولا يقال أحد بين اثنين والأحد والواحد وغيرهما من هذه الألفاظ كلها مشتقه من الواحد. (1)

ص: ٣٤٣

١- كانت النسخ هاهنا مختلطه مغلوطة فصححناها على الصحه.

الصَّيْدُ الصَّمْدُ معناه السيد و من ذهب إلى هذا المعنى جاز له أن يقول لم يزل صمدا و يقال للسيد المطاع في قومه الذي لا يقضون أمرا دونه صمد و قد قال الشاعر -

علوته بحسام ثم قلت له خذها حذيف فأنت السيد الصمد

و للصمد معنى ثان و هو أنه المصمود إليه في الحوائج يقال صمدت صمد هذا الأمر أى قصدت قصده و من ذهب إلى هذا المعنى لم يجز له أن يقول لم يزل صمدا لأنه قد وصفه عز و جل بصفه من صفات فعله و هو مصيب أيضا و الصَّمْدُ الذي ليس بجسم و لا جوف له و قد أخرجت في معنى الصمد في تفسير قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ في هذا الكتاب معان أخرى لم أحب إعادتها في هذا الباب.

الأَوَّلُ وَ الآخِرُ الأَوَّلُ وَ الآخِرُ معناهما أنه الأول بغير ابتداء و الآخر بغير انتهاء.

السَّمِيعُ السَّمِيعُ معناه أنه إذا وجد المسموع كان له سامعا و معنى ثان أنه سميع الدعاء أى مجيب الدعاء و أما السامع فإنه يتعدى إلى مسموع و يوجب وجوده و لا يجوز فيه بهذا المعنى لم يزل و البارئ عز اسمه سميع لذاته.

البَصِيرُ البَصِيرُ معناه إذا كانت المبصرات كان لها مبصرا و لذلك جاز أن يقال لم يزل بصيرا و لم يجز أن يقال لم يزل مبصرا لأنه يتعدى إلى مبصر و يوجب وجوده و البصاره في اللغة مصدر البصير و بصر بصاره و الله عز و جل بصير لذاته و ليس وصفنا له تبارك و تعالى بأنه سميع بصير و صفا بأنه عالم بل معناه ما قدمناه من كونه مدركا (1).

ص: ٣٤٤

١- كأنه رحمه الله أراد الإشارة الى كونه تعالى عالما بالجزئيات.

و هذه الصفه صفه كل حى لا آفه به.

القَدِيرُ الْقَاهِرُ القدير و القاهر معناهما أن الأشياء لا تطيق الامتناع منه و مما يريد الإنفاذ فيها و قد قيل إن القادر من يصح منه الفعل إذا لم يكن فى حكم الممنوع (١) و القهر الغلبه و القدره مصدر قولك قدر قدره أى ملك فهو قدير قادر مقتدر و قدرته على ما لم يوجد و اقتداره على إيجاده هو قهره و ملكه له و قد قال عز ذكره مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (٢) و يوم الدين لم يوجد بعد و يقال إنه عز و جل قاهر لم يزل و معناه أن الأشياء لا تطيق الامتناع منه و مما يريد إنفاذه فيها و لم يزل مقتدرا عليها و لم تكن موجوده كما يقال مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ و يوم الدين لم يوجد بعد.

الْعَلِيُّ الْأَعْلَى العلى معناه القاهر فالله العلى ذو العلى و العلاء و تعالى أى ذو القدره و القهر و الاقتدار يقال علا الملك علوا و يقال لكل شىء قد علا علا يعلو علوا و على يعلو علاء و المعلاه مكتسب الشرف و هى من المعالى و علو كل شىء أعلاه برفع العين و خفضها و فلاذن من عليه الناس و هو اسم و معنى الارتفاع و الصعود و الهبوط عن الله تبارك و تعالى منفى و معنى ثان أنه علا- تعالى عن الأشباه و الأنداد و عما خاضت فيه وساوس الجهال و ترامت إليه فكر الضلال فهو على متعال عما يقول الظالمون علوا كبيرا و أما الأعلى فمعناه العلى و القاهر و يؤيد ذلك قوله عز و جل لموسى ع لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (٣)

ص: ٣٤٥

١- أى لم يكن الفعل ممتنعا أو لم يكن القادر ممنوعا، و هذا القيد على كلا التقديرين زائد مستدرک لان منع القادر عن فعله انما هو فى مقام الوقوع لا الصحه و الإمكان و الفعل الممتنع لا يتصف بالصحه و الإمكان.

٢- الفاتحه: ٤.

٣- طه: ٦٨.

أى القاهر وقوله عز وجل فى تحريض المؤمنين على القتال- وَ لَا تَهِنُوا وَ لَا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمْ الْأَعْلُونَ إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١) وقوله عز وجل إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ (٢) أى غلبهم واستولى عليهم وقال الشاعر فى هذا المعنى-

فلما علونا واستوينا عليهم تركناهم صرعى لنسر وكاسر

ومعنى ثان أنه متعال عن الأشباه والأنداد أى متنزه كما قال تعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣) الباقي الباقي معناه الكائن بغير حدث ولا فناء والبقاء ضد الفناء بقی الشىء بقاء ويقال ما بقيت منهم باقيه ولا وقتهم من الله واقيه والدائم فى صفاته هو الباقي أيضا الذى لا يبيد ولا يفنى.

البديع البديع معناه مبدع البدائع ومحدث الأشياء على غير مثال واحتذاء وهو فعيل بمعنى مفعول كقوله عز وجل عَذَابٌ أَلِيمٌ (٤) والمعنى مؤلم ويقول العرب ضرب وجيع والمعنى موجه وقال الشاعر فى هذا المعنى-

أ من ريحانه الداعى السميع يؤرقنى وأصحابى هجوع.

فالمعنى الداعى المسمع والبدع الشىء الذى يكون أولا فى كل أمر ومنه قوله عز وجل- قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ (٥) أى لست بأول مرسل والبدعه اسم ما ابتدع من الدين وغيره وقد قال الشاعر فى هذا المعنى-

و كفاك لم تخلقا للندى و لم يك بخلهما بدعه فكف عن الخير مقبوضه

ص: ٣٤٦

١- آل عمران: ١٣٩.

٢- القصص: ٤.

٣- يونس: ١٨، والنحل: ١ و ٣، والمؤمنون: ٩٢، والقصص: ٦٨، والروم: ٤٠، والزمر: ٦٧.

٤- فى سبعين موضعا من الكتاب.

٥- الأحقاف: ٩.

كما حط عن مائه سبعة و أخرى ثلاثة آلافها و تسع مائتها لها شرعه

(١). و يقال لقد جئت بأمر بديع أى مبتدع عجيب البارئ البارئ معناه أنه بارئ البرايا أى خالق الخلاق برأهم يبرؤهم أى خلقهم يخلقهم و البريه الخليقه و أكثر العرب على ترك همزها و هى فعيله بمعنى مفعوله و قال بعضهم بل هى مأخوذه من برت العود و منهم من يزعم أنه من البرى و هو التراب أى خلقهم من التراب و قالوا لذلك لا يهمز.

الْمَأْكُورُ الْأَكْرَمُ معناه الكريم و قد يجىء أفعل فى معنى الفعيل مثل قوله عز و جل وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ (٢) أى هين عليه و مثل قوله عز و جل لَا يَضِيْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى و قوله وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (٣) يعنى بالأشقى و الأتقى الشقى و التقى و قد قال الشاعر فى هذا المعنى -

إن الذى سمك السماء بنى لنا بيتا دعائمه أعز و أطول

الظَّاهِرُ الظَّاهِرُ معناه أنه الظاهر بآياته التى أظهرها من شواهد قدرته و آثار حكيمته و بينات حجته التى عجز الخلق جميعا عن إبداع أصغرها و إنشاء أيسرها و أحقرها عندهم كما قال الله عز و جل - إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَ لَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ (٤) فليس شىء من خلقه إلا و هو شاهد له على وحدانيته من جميع جهاته و أعرض تبارك و تعالى عن وصف ذاته (٥)

ص: ٣٤٧

١- هذه الآيات شرحها المجلسي رحمه الله فى البحار باب عدد أسماء الله تعالى.

٢- الروم: ٢٧.

٣- الليل: ١٥ و ١٧.

٤- الحج: ٧٣.

٥- أى ليس الظاهر وصفا لذاته تعالى، بل هو وصف لفعله، فتأمل فى قوله تعالى: «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ».

فهو ظاهر بآياته و شواهد قدرته محتجب بذاته و معنى ثان أنه ظاهر غالب قادر على ما يشاء و منه قوله عز و جل - فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ (١) أى غالبين لهم.

الباطنُ الباطن معناه أنه قد بطن عن الأوهام فهو باطن بلا إحاطه لا يحيط به محيط لأنه قدم الفكر فخبث عنه (٢) و سبق المعلوم فلم يحط به (٣) و فات الأوهام فلم تكنه و حارت عنه الأبصار فلم تدركه فهو باطن كل باطن و محتجب كل محتجب بطن بالذات و ظهر و علا- بالآيات فهو الباطن بلا حجاب و الظاهر بلا اقتراب و معنى ثان أنه باطن كل شىء أى خبير بصير ب ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ و بكل ما ذرأ و برأ و بطانه الرجل وليجته من القوم الذين يداخلهم و يداخلونه فى دخيله أمره و المعنى أنه عالم بسرئره لا أنه عز و جل يبطن فى شىء يواريه.

الْحَيُّ الحى معناه أنه الفعال المدبر و هو حى لنفسه لا يجوز عليه الموت و الفناء و ليس يحتاج إلى حياه بها يحيا.

الْحَكِيمُ الحكيم معناه أنه عالم و الحكمه فى اللغه العلم و منه قوله عز و جل يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ (٤) و معنى ثان أنه محكم و أفعاله محكمه متقنه من الفساد و قد حكمته و أحكمته لغتان و حكمه اللجام سميت بذلك لأنها تمنعه من الجرى الشديد و هى ما أحاطت بحكمه.

الْعَلِيمُ معناه أنه عليم بنفسه عالم بالسرائر مطلع على الضمائر لا- يخفى عليه خافيه و لا- يَعْرُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ علم الأشياء قبل حدوثها و بعد ما أحدثها سرها و علانيتها ظاهرها و باطنها و فى علمه عز و جل بالأشياء على خلاف علم الخلق دليل على أنه تبارك و تعالى بخلافهم فى جميع معانيهم و الله عالم لذاته و العالم من يصح منه الفعل المحكم المتقن فلا يقال إنه يعلم الأشياء بعلم كما لا يثبت معه قديم غيره بل يقال إنه ذات عالمه و هكذا يقال فى جميع صفات ذاته.

ص: ٣٤٨

١- الصف: ١٤.

٢- فى نسخه (ط) «فجنب عنه» و فى نسخه (ج) «فحث عنه».

٣- فى البحار: «و سبق العلوم فلم تحط به»، و فى نسخه (ب) و (د) «و سبق العلوم فلم يحط به».

٤- البقره: ٢٦٩.

الْحَلِيمُ الحليم معناه أنه حليم عن عصاه لا يعجل عليهم بعقوبته.

الحفيظ الحفيظ الحافظ و هو فعيل بمعنى الفاعل و معناه أنه يحفظ الأشياء و يصرف عنها البلاء و لا يوصف بالحفظ على معنى العلم لأننا نوصف بحفظ القرآن و العلوم على المجاز و المراد بذلك أنا إذا علمناه لم يذهب عنا كما إذا حفظنا الشئ ء لم يذهب عنا(١).

الحق الحق معناه المحق و يوصف به توسعا لأنه مصدر(٢) و هو كقولهم غياث المستغيثين و معنى ثان يراد به أن عباده الله هي الحق و عباده غيره هي الباطل و يؤيد ذلك قوله عز و جل - ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ (٣) أى يبطل و يذهب و لا يملك لأحد ثوبا و لا عقابا.

الحسيب الحسيب معناه أنه المحصى لكل شئ ء العالم به لا- يخفى عليه شئ ء و معنى ثان أنه المحاسب لعباده يحاسبهم بأعمالهم و يجازيهم عليها و هو فعيل على معنى مفاعل مثل جليس و مجالس و معنى ثالث أنه الكافي و الله حسبي و حسبك أى كافينا و أحسبني هذا الشئ ء أى كفاني و أحسبته أى أعطيته حتى قال حسبي و منه قوله عز و جل - جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا (٤)

ص: ٣٤٩

١- تأمل فى كلامه هذا.

٢- لا يبعد أن يكون الحق صفه مشبهه أيضا كالصعب، و على كل يستعمل مطلقا بمعنى الثابت و ان كانت خصوصيات موارده مختلفه، و التوسع على وجوه: الاستعمال المجازى، حذف حرف التعديه، حذف الكلمه، الحمل المجازى، تقديم معمول خاص فى مورد لا يقدم غيره فيه، و يأتى فى كلام المصنّف بعض هذه فلا تغفل.

٣- الحجّ: ٦٢.

٤- النبأ: ٣٦.

أى كافيا.

الْحَمِيدُ الحميد معناه المحمود و هو فعيل فى معنى المفعول و الحمد نقيض الذم و يقال حمدت فلانا إذا رضيت فعله و نشرته فى الناس.

الحفى الحفى معناه العالم و منه قوله عز و جل يَسْتَأْذِنُكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا(١) أى يسألونك عن الساعه كأنك عالم بوقت مجيئها(٢) و معنى ثان أنه اللطيف و الحفايه مصدر الحفى اللطيف المحتفى بك ببرك و بلطفك(٣).

الرب الرب معناه المالك و كل من ملك شيئا فهو ربه و منه قوله عز و جل اَرْجِعْ إِلَى رَبِّكَ(٤) أى إلى سيدك و مليكك و قال قائل يوم حنين لأن يربنى رجل من قريش أحب إلى من أن يربنى رجل من هوازن يريد يملكنى و يصير لى ربا و مالكا و لا يقال لمخلوق الرب بالألف و اللام لأن الألف و اللام دالتان على العموم و إنما يقال للمخلوق رب كذا فيعرف بالإضافه لأنه لا يملك غيره فينسب إلى ما يملكه و الربانيون نسبوا إلى التأله و العباده للرب فى معنى الربوبيه له و الربيون الذين صبروا مع الأنبياء ع.

الرَّحْمَنِ الرحمن معناه الواسع الرحمه على عباده يعمهم بالرزق و الإنعام عليهم و يقال هو اسم من أسماء الله تبارك و تعالى فى الكتب لا سمي له فيه و يقال للرجل رحيم القلب و لا يقال الرحمن لأن الرحمن يقدر على كشف البلوى و لا يقدر الرحيم من خلقه على ذلك و قد جوز قوم أن يقال للرجل رحمان و أرادوا به الغايه فى الرحمه و هذا خطأ و الرحمن هو لجميع العالم و الرحيم بالمؤمنين خاصه.

ص: ٣٥٠

١- الأعراف: ١٨٧.

٢- فى تفسير على بن إبراهيم: «كأنك حفى عنها» أى كأنك جاهل بها، و يؤيده نزول الآيه و تعديه الحفايه بمن فراجع.

٣- فى نسخه(و)(ب) «بيرك و يلطفك»، و فى نسخه(ج) «بتبرك و تلطف».

٤- يوسف: ٥٠.

الرَّحِيمِ الرَّحِيمِ معناه أنه رحيم بالمؤمنين يخصصهم برحمته في عاقبه أمرهم كما قال الله عز وجل وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا وَ الرحمن و الرحيم اسمان مشتقان من الرحمة على وزن ندمان و نديم و معنى الرحمة النعمة و الراحم المنعم كما قال الله عز وجل لرسوله ص- وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (١) يعنى نعمه عليهم و يقال للقرآن هُدًى وَ رَحْمَةً وَ للغيث رحمه يعنى نعمه و ليس معنى الرحمة الرقة لأن الرقة عن الله عز وجل منفيه و إنما سمى رقيق القلب من الناس رحيمًا لكثرة ما توجد الرحمة منه و يقال ما أقرب رحم فلان إذا كان ذا مرحمه و بر و المرحمه الرحمة و يقال رحمته مرحمه و رحمه.

الذارئ الذارئ معناه الخالق يقال ذرأ الله الخلق و برأهم أى خلقهم و قد قيل إن الذرية منه اشتق اسمها كأنهم ذهبوا إلى أنها خلق الله عز وجل خلقها من الرجل و أكثر العرب على ترك همزها و إنما تركوا الهمزة فى هذا المذهب لكثرة ترددها فى أفواههم كما تركوا همزة البريه و همزة برى و أشباه ذلك و منهم من يزعم أنها من ذروت أو ذريت معا يريد أنه قد كثرتهم و بثهم فى الأرض بشا كما قال الله تعالى وَ بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً (٢) الرازق الرازق معناه أنه عز وجل يرزق عباده برهم و فاجرهم رزقا بفتح الراء روايه من العرب و لو أرادوا المصدر لقالوا رزقا بكسر الراء و يقال ارتزق الجند رزقه واحده أى أخذوه مره واحده.

الرَّقِيبِ الرقيب معناه الحافظ و هو فعيل بمعنى فاعل و رقيب القوم حارسهم.

ص: ٣٥١

١- الأنبياء: ١٠٧.

٢- النساء: ١.

الرئى الرئى معناه العالم و الرؤيه العلم و معنى ثان أنه المبصر و معنى الرؤيه الإبصار و يجوز فى معنى العلم لم يزل رائيا و لا يجوز ذلك فى معنى الإبصار.

السَّلامُ السلام معناه المسلم و هو توسع لأن السلام مصدر و المراد به أن السلامه تنال من قبله و السلام و السلامه مثل الرضاع و الرضاعه و اللذاذ و اللذاذه و معنى ثان أنه يوصف بهذه الصفه لسلامته مما يلحق الخلق من العيب و النقص و الزوال و الانتقال و الفناء و الموت و قوله عز و جل لَهُمْ دَارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ (١) فالسلام هو الله عز و جل و داره الجنه و يجوز أن يكون سماها سلاما لأن الصائر إليها يسلم فيها من كل ما يكون فى الدنيا من مرض و وصب و موت و هرم و أشباه ذلك فهى دار السلامه من الآفات و العاهات و قوله عز و جل فَسَلامٌ لِمَكَ مِنْ أَصْحابِ الِئيمينِ (٢) يقول فسلامه لك منهم أى يخبرك عنهم سلامه و السلامه فى اللغه الصواب و السداد أيضا و منه قوله عز و جل - وَإِذا خاَطَبَهُمُ الجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً (٣) أى سدادا و صوابا و يقال سمى الصواب من القول سلاما لأنه يسلم من العيب و الإثم المؤمن المؤمن معناه المصدق و الإيمان التصديق فى اللغه يدللك على ذلك قوله عز و جل حكايه عن إخوه يوسف ع وَ ما أَنْتَ بِمُؤمِنٍ لَنا وَ لَوْ كُنَّا صادِقِينَ (٤) فالعبد مؤمن مصدق بتوحيد الله و بآياته و الله مؤمن مصدق لما وعده و محققه و معنى ثان أنه محقق حق و حدانيته بآياته عند خلقه و عرفهم حقيقته (٥)

ص: ٣٥٢

١- الأنعام: ١٢٧.

٢- الواقعة: ٩١.

٣- الفرقان: ٦٣.

٤- يوسف: ١٧.

٥- أى حقيقه خلقه، و لا يبعد أن يكون فى الأصل حقيقته تعالى.

لما أبدى من علاماته و أبان من بيناته و عجائب تدبيره و لطائف تقديره و معنى ثالث أنه آمنهم من الظلم و الجور-

قَالَ الصَّادِقُ ع سَمِيَ النَّبِيُّ عَزَّ وَ جَلَّ مُؤْمِنًا لِأَنَّهُ يُؤْمِنُ مِنْ عَذَابِهِ مَنْ أَطَاعَهُ وَ سَمِيَ الْعَبْدَ مُؤْمِنًا لِأَنَّهُ يُؤْمِنُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَجِيزُ اللَّهُ أَمَانَهُ (١).

وَ قَالَ ع الْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَ جَارُهُ بِوَأَيْقَهُ.

وَ قَالَ ع الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَأْتِمُنُهُ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ.

المُهَيِّمُ المهيمن معناه الشاهد و هو كقوله عز و جل وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ (٢) أى شاهدا عليه و معنى ثان أنه اسم مبنى من الأمين و الأمين اسم من أسماء الله عز و جل ثم بنى كما بنى المييطر من البيطر و البيطار و كأن الأصل فيه مؤيمن فقلبت الهمزة هاء كما قلبت همزة أرق و أيهات فقبل هرق و هيئات و أمين اسم من أسماء الله عز و جل و من طول الألف أراد يا أمين فأخرجه مخرج قولهم أزيد على معنى يا زيد و يقال المهيمن اسم من أسماء الله عز و جل فى الكتب السابقة.

العَزِيزُ العزيز معناه أنه لا يعجزه شىء و لا يمتنع عليه شىء أرادته فهو قاهر للأشياء غالب غير مغلوب و قد يقال فى المثل من عز بز أى من غلب سلب و قوله عز و جل حكاية عن الخصمين - وَ عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (٣) أى غلبنى فى مجاوبه الكلام (٤) و معنى ثان أنه الملك و يقال للملك عزيز كما قال إخوه يوسف ليوسف ع يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ (٥)

ص: ٣٥٣

١- فى نسخه (ط) و (ن) «فيجيز الله أمانه»، و فى نسخه (د) و (و) «فيخبر الله أمانه».

٢- المائدة: ٤٨.

٣- ص: ٢٣.

٤- فى نسخه (ط) و (ن) «فى محاوره الكلام».

٥- يوسف: ٨٨.

و المراد به يا أيها الملك. (١) الْجَبَّارُ الجبار معناه القاهر الذى لا ينال و له التجبر و الجبروت أى التعظم و العظمه و يقال للنخله التى لا تنال جباره و العجبر أن تجبر إنسانا على ما يكرهه قهرا تقول جبرته على أمر كذا و كذا و

قَالَ الصَّادِقُ ع لَا جَبْرَ وَ لَا تَفْوِضَ بَلْ أَمْرٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ.

عنى بذلك أن الله تبارك و تعالى لم يجبر عباده على المعاصى و لم يفوض إليهم أمر الدين حتى يقولوا فيه بآرائهم و مقاييسهم (٢) فإنه عز و جل قد حد و وظف و شرع و فرض و سن و أكمل لهم الدين فلا تفويض مع التحديد و التوظيف و الشرع و الفرض و السنه و إكمال الدين.

الْمُتَكَبِّرُ المتكبر مأخوذ من الكبرياء و هو اسم للتكبر و التعظم السيد السيد معناه الملك و يقال لملك القوم و عظيمهم سيدهم و قد سادهم يسودهم و قيل لقيس بن عاصم بم سدت قومك قال ببذل الندى و كف الأذى و نصر المولى و

قَالَ النَّبِيُّ ص عَلِيُّ سَيِّدِ الْعَرَبِ فَقَالَتْ عَائِشَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَشْتِ سَيِّدِ الْعَرَبِ فَقَالَ أَنَا سَيِّدٌ وُلِدَ آدَمَ وَ عَلِيُّ سَيِّدُ الْعَرَبِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا السَّيِّدُ قَالَ مَنْ أَفْتَرَضَتْ طَاعَتَهُ كَمَا أَفْتَرَضَتْ طَاعَتِي.

و قد أخرجت هذا الحديث مسندا فى كتاب معانى الأخبار فعلى معنى هذا الحديث السيد هو الملك الواجب الطاعة.

«السبوح» (٣) هو اسم مبنى على فعول و ليس فى كلام العرب فعول إلا سبوح و قدوس و معناهما واحد و سبحان الله تنزيها له عن كل ما لا ينبغى أن يوصف به و نصبه لأنه فى موضع فعل على معنى تسبيحا لله يريد سبحت تسبيحا لله و يجوز أن يكون نصبا على الظرف و معناه نسبح لله و سبحوا لله (٤).

ص: ٣٥٤

١- قال المصحح فى كلامه هذا نظر.

٢- فى البحار و فى نسخه (ب) و (د) «بآرائهم و مقاييسهم».

٣- فى أكثر النسخ: «سبوح» بدون الالف و اللام، و لم أفهم وجهها لحذفها عنه بالخصوص.

٤- الواو للمعية، أى نسبح لله مع تسبيح الذين سبحوا الله، فحذف ما عدا المصدر و اسم الجلاله فصار تسبيح الله، ثم أبدل عنه سبحان الله.

الشهيد الشهيد معناه الشاهد بكل مكان صانعا و مدبرا على أن المكان مكان لصنعه و تدبيره لا على أن المكان مكان له لأنه عز و جل كان و لا مكان.

الصادق الصادق معناه أنه صادق في وعده و لا يبخس ثواب من يفى بعهده.

الصانع الصانع معناه أنه صانع كل مصنوع أى خالق كل مخلوق و مبدع جميع البدائع و كل ذلك دال على أنه لا يشبهه شىء من خلقه لأننا لم نجد فيما شاهدنا فعلا يشبه فاعله لأنهم أجسام و أفعالهم غير أجسام و الله تعالى عن أن يشبه أفعاله و أفعاله لحم و عظم و شعر و دم و عصب و عروق و أعضاء و جوارح و أجزاء و نور و ظلمه و أرض و سماء و حجر و شجر و غير ذلك من صنوف الخلق و كل ذلك فعله و صنعه عز و جل و جميع ذلك دليل على وحدانيته شاهد على انفراده و على أنه بخلاف خلقه و أنه لا شريك له.

و قال بعض الحكماء فى هذا المعنى و هو يصف النرجس - عيون فى جفون فى فنون بدت فأجاد صنعتها المليك

بأبصار التنج طامحات كأن حداقها ذهب سبيك

على غصن الزمرد مخبرات بأن الله ليس له شريك

الطاهر الطاهر معناه أنه متنزّه عن الأشباه و الأنداد و الأضداد و الأمثال و الحدود و الزوال و الانتقال و معانى الخلق من الطول و العرض و الأقطار و الثقل و الخفه و الرقه و الغلظه و الدخول و الخروج و الملازقه و المباينه و الرائحه و الطعم و اللون و المجسه و الخشونه و اللين و الحراره و البروده و الحركه و السكون و الاجتماع و الافتراق و التمكن فى مكان دون مكان لأن جميع ذلك محدث مخلوق و عاجز ضعيف من جميع الجهات دليل على محدث أحدثه و صانع صنعه قادر قوى طاهر من معانيها لا يشبه شيئا منها(1)

ص: ٣٥٥

لأنها دلت من جميع جهاتها على صانع صنعها و محدث أحدثها و أوجبت على جميع ما غاب عنها من أشباهها و أمثالها أن يكون داله على صانع صنعها تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا.

العدل العدل معناه الحكم بالعدل و الحق و سمي به توسعا لأنه مصدر و المراد به العادل و العدل من الناس المرضى قوله و فعله و حكمه.

العفو العفو اسم مشتق من العفو على وزن فعول و العفو المحو يقال عفا الشئ إذا امتحى و ذهب و درس و عفوته أنا إذا محوته و منه قوله عز و جل - عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنَتْ لَهْمُ (١) أى محا الله عنك إذ ذكك لهم.

الْغُفُورُ* الغفور اسم مشتق من المغفره و هو الغافر الغفار و أصله فى اللغة التغطية و الستر تقول غفرت الشئ إذا غطيته و يقال هذا أغفر من هذا أى أستر و غفر الصوف و الخز ما علا فوق الثوب منهما كالزئبر سمي غفرا لأنه ستر الثوب و يقال لجنه الرأس مغفر لأنها تستر الرأس و الغفور الساتر لعبده برحمته.

الْغِنَى الغنى معناه أنه الغنى بنفسه عن غيره و عن الاستعانه بالآلات و الأدوات و غيرها و الأشياء كلها سوى الله عز و جل متشابهه فى الضعف و الحاجه لا يقوم بعضها إلا ببعض و لا يستغنى بعضها عن بعض.

الغياث الغياث معناه المغيث سمي به توسعا لأنه مصدر.

الفاطر الفاطر معناه الخالق فطر الخلق أى خلقهم و ابتداء صنعه الأشياء و ابتداعها فهو فاطرها أى خالقها و مبدعها.

الفرد الفرد معناه أنه المتفرد بالربوبية و الأمر دون خلقه و معنى ثان أنه موجود وحده لا موجود معه.

ص: ٣٥٦

١- التوبه: ٤٣.

الْفَتْاحُ الْفَتْاحُ معناه أنه الحاكم و منه قوله عز و جل وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (١) و قوله عز و جل وَ هُوَ الْفَاتِحُ الْعَلِيمُ (٢) الفالق الفالق اسم مشتق من الفلق و معناه فى أصل اللغة الشق يقال سمعت هذا من فلق فيه و فلقى الفستقه فانفلقت و خلق الله تبارك و تعالى كل شىء فانفلق عن جميع ما خلق فلق الأرحام فانفلقت عن الحيوان و فلق الحب و النوى فانفلقا عن النبات و فلق الأرض فانفلقت عن كل ما أخرج منها و هو كقوله عز و جل - وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ (٣) صدعها فانصدعت و فلق الظلام فانفلق عن الإصباح و فلق السماء فانفلقت عن القطر و فلق البحر لموسى ع فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ مِنْهُ كَالطُّورِ الْعَظِيمِ القديم القديم معناه أنه المتقدم للأشياء كلها و كل متقدم لشىء يسمى قديماً إذا بولغ فى الوصف و لكنه سبحانه قديم لنفسه بلا أول و لا نهايه و سائر الأشياء لها أول و نهايه و لم يكن لها هذا الاسم فى بدئها فهى قديمه من وجه و محدثه من وجه و قد قيل إن القديم معناه أنه الموجود لم يزل و إذا قيل لغيره عز و جل أنه قديم كان على المجاز لأن غيره محدث ليس بقديم.

الْمَلِكُ الْمَلِكُ هو مالك الملك قد ملك كل شىء و الملكوت ملك الله عز و جل - زیدت فيه التاء كما زیدت فى رهبوت و رحموت تقول العرب رهبوت خير من رحموت أى لأن ترهب خير من أن ترحم.

الْقُدُّوسُ الْقُدُّوسُ معناه الطاهر و التقديس التطهير و التنزيه و قوله عز و جل حكاية عن الملائكة - وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ (٤)

ص: ٣٥٧

١- الأعراف: ٨٩.

٢- سبأ: ٢٦.

٣- الطارق: ١٢.

٤- البقرة: ٣٠.

أى ننسبك إلى الطهاره و نسبحك و نقدر لك بمعنى واحد(١) و حظيره القدس موضع الطهاره من الأذناس التي تكون في الدنيا و الأوصاب و الأوجاع و أشباه ذلك و قد قيل إن القدوس من أسماء الله عز و جل في الكتب.

القوى القوى معناه معروف و هو القوى بلا معاناه و لا استعانه.

القريب القريب معناه المجيب و يؤيد ذلك قوله عز و جل - فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (٢) و معنى ثان أنه عالم بوساوس القلوب لا حجاب بينه و بينها و لا مسافه و يؤيد هذا المعنى قوله عز و جل - وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعَلَّمْهُ مَا تُوسِّسُ بِهِ نَفْسَهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (٣) فهو قريب بغير مماسه بائن من خلقه بغير طريق و لا مسافه بل هو على المفارقة لهم في المخالطه و المخالفه لهم في المشابهه و كذلك التقرب إليه ليس من جهه الطرق و المساييف إنما هو من جهه الطاعه و حسن العباده فالله تبارك و تعالى قريب دان دنوه من غير سفلى لأنه ليس باقتطاع المساييف يدنو و لا باجتياز الهواء يعلو كيف و قد كان قبل السفلى و العلو و قبل أن يوصف بالعلو و الدنو.

القِيَوْمُ القيوم و القيام هما فيعول و فيعال من قمت بالشيء إذا وليته بنفسك و توليت حفظه و إصلاحه و تقديره و نظيره قولهم ما فيها من ديور و لا ديار.

القابض القابض اسم مشتق من القبض و للقبض معان منها الملك يقال فلان في قبضى و هذه الضيعة في قبضى و منه قوله عز و جل - وَ الْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (٤)

ص: ٣٥٨

١- في نسخه(ب) و(د)، «و نسبحك و نسبح لك بمعنى واحد».

٢- البقره: ١٨٦.

٣- ق: ١٦.

٤- الزمر: ٦٧.

و هذا كقول الله عز و جل - وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ (١) و قوله عز و جل وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (٢) و قوله عز و جل مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ (٣) و منها إفناء الشىء و من ذلك قولهم للميت قبضه الله إليه و منه قوله عز و جل - ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا. ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (٤) فالشمس لا تقبض بالبراجم و الله تبارك و تعالى قابضها و مطلقها و من هذا قوله عز و جل - وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْضِطُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٥) فهو باسط على عباده فضله و قابض ما يشاء من عائدته و أياديه و القبض قبض البراجم أيضا و هو عن الله تعالى ذكره منفى و لو كان القبض و البسط الذى ذكره الله عز و جل من قبل البراجم لما جاز أن يكون فى وقت واحد قابضا و باسطا لاستحاله ذلك و الله تعالى ذكره فى كل ساعه يقبض الأنفس و يبسط الرزق و يفعل ما يريد.

الباسط الباسط معناه المنعم المفضل قد بسط على عباده فضله و إحسانه و أسبغ عليهم نعمه.

قاضى الحاجات القاضى اسم مشتق من القضاء و معنى القضاء من الله عز و جل على ثلاثة أوجه فوجه منها هو الحكم و الإلزام يقال قضى القاضى على فلان بكذا أى حكم عليه به و ألزمه إياه و منه قوله عز و جل وَ قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ (٦) و وجه منها هو الخبر و منه قوله عز و جل - وَ قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ (٧)

ص: ٣٥٩

١- الأنعام: ٧٣.

٢- الانفطار: ١٩.

٣- الفاتحه: ٤.

٤- الفرقان: ٤٦.

٥- البقره: ٢٤٥.

٦- الإسراء: ٢٣.

٧- الإسراء: ٤.

أى أخبرناهم بذلك على لسان النبي ص و وجه منها هو الإتمام و منه قوله عز و جل فَقَضَاهُنَّ سَبَّعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ (١) و منه قول الناس قضى فلان حاجتى يريد أنه أتم حاجتى على ما سألته.

الْمَجِيدُ الْمَجِيدُ معناه الكريم العزيز و منه قوله عز و جل - بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ (٢) أى كريم عزيز و المجد فى اللغة نيل الشرف و مجد الرجل و أمجد لغتان و أمجده كرم فعاله و معنى ثان أنه مجيد ممجد مجده خلقه أى عظموه.

المولى المولى معناه الناصر ينصر المؤمنين و يتولى نصرهم على عدوهم و يتولى ثوابهم و كرامتهم و ولى الطفل هو الذى يتولى إصلاح شأنه- وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ وَ هُوَ مَوْلَاهُمْ وَ ناصرهم و المولى فى وجه آخر هو الأولى -

وَ مِنْهُ قَوْلُ النَّبِيِّ ص مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْتِي مَوْلَاهُ.

و ذلك على إثر كلام قد تقدمه و هو أن

قال أ لست أولى بكم منكم بأنفسكم (٣) قالوا بلى يا رسول الله قال من كنت مولاه أى من كنت أولى به منه بنفسه- فعلى مولاه. أى أولى به منه بنفسه.

المنان المنان معناه المعطى المنعم و منه قوله عز و جل فَاْمُنُّنْ أَوْ أْمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٤) و قوله عز و جل وَ لَا تَمُنُّنْ تَسْتَكْبِرُ (٥) «المحيط» المحيط معناه أنه محيط بالأشياء عالم بها كلها و كل من أخذ شيئاً كله أو بلغ علمه أقصاه فقد أحاط به و هذا على التوسع لأن الإحاطه فى الحقيقة إحاطه الجسم الكبير بالجسم الصغير من جوانبه كإحاطه البيت بما فيه و إحاطه السور بالمدن و لهذا المعنى سُمى الحائط حائطاً و معنى ثان يحتمل أن يكون نصباً على الظرف معناه مستولياً مقتدراً كقوله عز و جل وَ ظُنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ (٦)

ص: ٣٦٠

١- فصلت: ١٢.

٢- البروج: ٢١.

٣- فى نسخه (ج) «أ لست أولى منكم بأنفسكم»، و فى البحار و فى نسخه (ط) و (ن) «أ لست أولى بكم من أنفسكم».

٤- ص: ٣٩.

٥- المدثر: ٦.

٦- يونس: ٢٢.

فسماه إحاطه لهم لأن القوم إذا أحاطوا بعدوهم لم يقدر العدو على التخلص منهم. المُبِينُ المبين معناه الظاهر البين حكمته المظهر لها بما أبان من بيناته و آثار قدرته و يقال بان الشىء و أبان و استبان بمعنى واحد.

المقيت المقيت معناه الحافظ الرقيب و يقال بل هو التقدير.

المُصَوِّرُ المصور هو اسم مشتق من التصوير يصور الصور فى الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ فهو مصور كل صورته و خالق كل مصور فى رحم و مدرك ببصر و ممثل فى نفس و ليس الله تبارك و تعالى بالصور و الجوارح يوصف و لا بالحدود و الأبعاد يعرف و لا فى سعه الهواء بالأوهام يطلب و لكن بالآيات يعرف و بالعلامات و الدلالات يحقق و بها يوقن و بالقدره و العظمه و الجلال و الكبرياء يوصف لأنه ليس له فى خلقه شبيهه و لا فى بريته عدل.

الكريم الكريم معناه العزيز يقال فلان أكرم على من فلان أى أعز منه و منه قوله عز و جل إِنَّهُ لَقَرَّآنٌ كَرِيمٌ (١) و كذلك قوله عز و جل - ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (٢) و معنى ثان أنه الجواد المفضل يقال رجل كريم أى جواد و قوم كرام أى أجواد و كريم و كرم مثل أديم و آدم.

الكبير الكبير السيد يقال لسيد القوم كبيرهم و الكبرياء اسم التكبر و التعظم.

الكافى الكافى اسم مشتق من الكفايه و كل من توكل عليه كفاه و لا يلجئه إلى غيره.

كاشف الضر الكاشف معناه المفرج - يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ الكشف فى اللغه رفعك شيئاً عما يواريه و يغطيه.

الوتر الوتر الفرد و كل شىء كان فرداً قيل وتر.

ص: ٣٦١

١- الواقعة: ٧٧.

٢- الدخان: ٤٩.

النور النور معناه المنير و منه قوله عز و جل - اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (١) أى منير لهم و أمرهم و هاديهم فهم يهتدون به فى مصالحهم كما يهتدون فى النور و الضياء (٢) و هذا توسع إذ النور الضياء و الله عز و جل متعال عن ذلك علوا كبيرا لأن الأنوار محدثه و محدثها قديم لا- يشبهه شىء و على سبيل التوسع قيل إن القرآن نور لأن الناس يهتدون به فى دينهم كما يهتدون بالضياء فى مسالكهم و لهذا المعنى كان النبى ص منيرا.

الْوَهَّابُ الوهاب معروف و هو من الهبه يهب لعباده ما يشاء و يمن عليهم بما يشاء و منه قوله عز و جل - يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنْ شَاءَ إِنْ شَاءَ وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ (٣) الناصر الناصر و النصير بمعنى واحد و النصره حسن المعونه.

الواسع الواسع الغنى و السعه الغنى يقال فلان يعطى من سعه أى من غنى و الوسع جده الرجل و قدره ذات يده و يقال أنفق على قدر وسعك.

الْوَدُودُ الودود فعول بمعنى مفعول كما يقال هبوب بمعنى مهيب يراد به أنه مودود و محبوب و يقال بل فعول بمعنى فاعل كقولك غفور بمعنى غافر أى يود عباده الصالحين و يحبهم و الود و الوداد مصدر الموده و فلان ودك و وديك أى حبك و حبيبك.

الهادى الهادى معناه أنه عز و جل يهديهم للحق و الهدى من الله عز و جل على ثلاثه أوجه فوجه هو الدلاله قد دلهم جميعا على الدين و الثانى هو الإيمان و الإيمان هدى من الله عز و جل كما أنه نعمه من الله عز و جل و الثالث هو النجاه و قد بين الله عز و جل أنه سيهدى المؤمنين بعد وفاتهم فقال وَ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ سَيَهْدِيهِمْ وَ يُصْلِحُ بِالْهَمِّ (٤)

ص: ٣٦٢

١- النور: ٣٥.

٢- فى نسخه(ج) «كما يهتدون بالنور- الخ».

٣- الشورى: ٤٩.

٤- محمّد(ص): ٥.

و لا يكون الهدى بعد الموت و القتل إلا الثواب و النجاه و كذلك قوله عز و جل - إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ (١) و هو ضد الضلال الذى هو عقوبه الكافر و قال الله عز و جل وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ (٢) أى يهلكهم و يعاقبهم و هو كقوله عز و جل أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (٣) أى أهلك أعمالهم و أحبطها بكفرهم.

الوفى الوفى معناه أنه يفى بعهدهم و يوفى بعهدده يقال رجل وفى و موف و قد وفيت بعهدك و أوفيت لغتان.

الْوَكِيلُ الوكيل معناه المتولى أى القائم بحفظنا و هذا هو معنى الوكيل على المال منا و معنى ثان أنه المعتمد و الملجأ و التوكل الاعتماد عليه و الالتجاء إليه.

الوارث الوارث معناه أن كل من ملكه الله شيئاً يموت و يبقى ما كان فى ملكه و لا يملكه إلا الله تبارك و تعالى.

الْبُرِّ البر معناه الصادق يقال صدق فلان و بر و يقال برت يمين فلان إذا صدقت و أبرها الله أى أمضاها على الصدق.

الباعث الباعث معناه أنه يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ و يحييهم و ينشرهم للجزاء و البقاء.

التَّوَابُ التَّوَابُ التَّوَابُ معناه أنه يَقْبَلُ التَّوْبَةَ و يعفو عن الحوبه إذا تاب منها العبد يقال تاب العبد إلى الله عز و جل فهو تائب إليه (٤) و تاب الله عليه أى قبل توبته فهو تواب عليه و التوب التوبه و يقال اتأب فلان من كذا مهموزاً إذا استحيا منه و يقال ما طعامك بطعام توبه أى لا يحتشم منه و لا يستحيا (٥).

ص: ٣٦٣

١- يونس: ٩.

٢- إبراهيم عليه السلام: ٢٧.

٣- محمد(ص): ١.

٤- فى البحار و فى نسخه(ب) و(د) فهو «تائب تواب إليه».

٥- التاء فى المواضع الثلاثة مبدله من الواو، فيطلب فى اللغه فى ماده(و أب).

الجليل الجليل معناه السيد يقال لسيد القوم جليلهم و عظيمهم و جل جلال الله فهو الجليل ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ و يقال جل فلان فى عينى أى عظم و أجلته أى عظمتة (١).

الجواد الجواد معناه المحسن المنعم الكثير الإنعام و الإحسان يقال جاد السخى من الناس وجود جودا و رجل جواد و قوم أجواد و جود أى أسخياء و لا- يقال لله عز و جل سخى لأن أصل السخاوه راجع إلى اللين يقال أرض سخاويه و قرطاس سخاوى إذا كان ليئا.

و سمي السخى سخيا للينه عند الحوائج إليه.

الْخَبِيرُ الخبير معناه العالم و الخبر و الخبير فى اللغة واحد و الخبر علمك بالشىء يقال لى به خبر أى علم.

الْخَالِقُ الخالق معناه الخلاق خلق الخلائق خلقا و خليفه و الخليفه الخلق و الجمع الخلائق و الخلق فى اللغة تقدير ك الشىء يقال فى المثل إنى إذا خلقت فريت لا- كمن يخلق و لا يفري و فى قول أئمتنا ع إن أفعال العباد مخلوقه خلق تقدير لا خلق تكوين و خلق عيسى ع مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ هو خلق تقدير أيضا و مكون الطير و خالقه فى الحقيقه هو الله عز و جل.

خَيْرُ النَّاصِرِينَ خير الناصرين و خير الراحمين معناه أن فاعل الخير إذا كثر ذلك منه سمي خيرا توسعا.

الديان الديان هو الذى يدين العباد و يجزيهم بأعمالهم و الدين الجزاء و لا يجمع لأنه مصدر يقال دان يدين دينا و يقال فى المثل كما تدين تدان أى كما تجزى تجزى قال الشاعر-

كما يدين الفتى يوما يدان به من يزرع الثوم لا يقلعه ريحانا

ص: ٣٦٤

١- فى نسخه (ب) و (و) «أى اعظمتة».

الشُّكُورُ الشُّكُورُ و الشَّاكِرُ معنَاهُمَا أَنَّهُ يَشْكُرُ لِلْعَبْدِ عَمَلَهُ وَ هَذَا تَوْسِعُ لِأَنَّ الشُّكْرَ فِي اللُّغَةِ عِرْفَانُ الْإِحْسَانِ وَ هُوَ الْمُحْسِنُ إِلَى عِبَادِهِ الْمُنْعَمِ عَلَيْهِمْ لَكِنَّهُ سَبْحَانَهُ لَمَّا كَانَ مَجَازِيَا لِلْمُطِيعِينَ عَلَى طَاعَاتِهِمْ جَعَلَ مَجَازَاتِهِ شُكْرًا لَهُمْ عَلَى الْمَجَازِ كَمَا سَمِيَتْ مَكْفَأَهُ الْمُنْعَمِ شُكْرًا.

الْعَظِيمُ الْعَظِيمُ مَعْنَاهُ السَّيِّدُ وَ سَيِّدُ الْقَوْمِ عَظِيمُهُمْ وَ جَلِيلُهُمْ وَ مَعْنَى ثَانٍ أَنَّهُ يُوصَفُ بِالْعَظَمَةِ لِغَلْبَتِهِ عَلَى الْأَشْيَاءِ وَ قُدْرَتِهِ عَلَيْهَا وَ لِذَلِكَ كَانَ الْوَاصِفُ بِذَلِكَ مُعْظَمًا وَ مَعْنَى ثَالِثٍ أَنَّهُ عَظِيمٌ لِأَنَّ مَا سِوَاهُ كُلِّهِ لَهُ ذَلِيلٌ خَاضِعٌ فَهُوَ عَظِيمُ السُّلْطَانِ الْعَظِيمِ الشَّانِ وَ مَعْنَى رَابِعٍ أَنَّهُ الْمَجِيدُ يُقَالُ عَظُمَ فُلَانٌ فِي الْمَجْدِ عَظَامَهُ وَ الْعَظَامَةُ مَصْدَرُ الْأَمْرِ الْعَظِيمِ وَ الْعَظَمَةُ مِنَ التَّجْبِيرِ وَ لَيْسَ مَعْنَى الْعَظِيمِ ضَخْمٌ طَوِيلٌ عَرِيضٌ ثَقِيلٌ لِأَنَّ هَذِهِ الْمَعَانِي مَعَانِي الْخَلْقِ وَ آيَاتِ الصَّنْعِ وَ الْحَدِثِ وَ هِيَ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مَنْفِيَةٌ -

وَ قَدْ رُوِيَ فِي الْخَبَرِ أَنَّهُ سُمِّيَ الْعَظِيمَ لِأَنَّهُ خَالِقُ الْخَلْقِ الْعَظِيمِ وَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَ خَالِقُهُ ..

اللَّطِيفُ اللَّطِيفُ مَعْنَاهُ أَنَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ فَهُوَ لَطِيفٌ بِهِمْ بَارٍ بِهِمْ مُنْعَمٌ عَلَيْهِمْ وَ اللَّطْفُ الْبِرُّ وَ التَّكْرَمَةُ يُقَالُ فُلَانٌ لَطِيفٌ بِالنَّاسِ بَارٍ بِهِمْ يَبْرَهُمْ وَ يَلْطَفُهُمْ إِنْطَافًا وَ مَعْنَى ثَانٍ أَنَّهُ لَطِيفٌ فِي تَدْبِيرِهِ وَ فَعْلُهُ يُقَالُ فُلَانٌ لَطِيفٌ الْعَمَلِ

وَ قَدْ رُوِيَ فِي الْخَبَرِ أَنَّ مَعْنَى اللَّطِيفِ هُوَ أَنَّهُ الْخَالِقُ لِلْخَلْقِ اللَّطِيفِ كَمَا أَنَّهُ سُمِّيَ الْعَظِيمَ لِأَنَّهُ الْخَالِقُ لِلْخَلْقِ الْعَظِيمِ ..

الشَّافِي الشَّافِي مَعْنَاهُ مَعْرُوفٌ وَ هُوَ مِنَ الشِّفَاءِ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ حَكَايَهُ عَنِ إِبْرَاهِيمَ عَ وَ إِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي (١) فَجَمَلَهُ هَذِهِ الْأَسْمَاءُ الْحَسَنَى تَسَعَةً وَ تَسْعُونَ اسْمًا.

وَ أَمَّا تَبَارَكَ (٢)

ص: ٣٦٥

١- الشعراء: ٨٠.

٢- المذكور في صدر الحديث.

فهو من البركة و هو عز و جل ذو بركه و هو فاعل البركه و خالقها و جاعلها فى خلقه و تبارك و تعالى عن الولد و صاحبه و الشريك و عما يقول الظالمون علوا كبيرا و قد قيل إن معنى قول الله عز و جل - تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (١) إنما عنى به أن الله الذى يدوم بقاؤه و تبقى نعمه و يصير ذكره بركه على عباده و استدامه لنعم الله عندهم هو الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا و الفرقان هو القرآن و إنما سماه فرقانا لأن الله عز و جل فرق به بين الحق و الباطل و عبده الذى أنزل عليه ذلك هو محمد ص و سماه عبدا لثلا يتخذ ربا معبودا و هذا رد على من يغلو فيه و بين عز و جل أنه نزل عليه ذلك لينذر به العالمين و ليخوفهم به من معاصى الله و أليم عقابه و العالمون الناس - الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا يَعْنِي أَنَّهُ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ كُلَّهَا عَلَى مِقْدَارٍ يَعْرِفُهُ وَ أَنَّهُ لَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ عَلَى سَبِيلِ سَهْوٍ وَ لَا غَفْلَةٍ وَ لَا عَلَى تَنْحِيبٍ (٢)

ص: ٣٦٦

١- الفرقان: ١.

٢- نحب فلان فى عمله جد، و نحب العمل فلانا أجهده، و نحب فلان أمرا نذره و أوجهه على نفسه، و فى نسخه (ب) و (د) و (و) «و لا على تنحيت» بالتاء المثناه فى آخره. و هو إنضاء العمل العامل بسبب كثرته أو مشقته، و على هذه النسخه يقرأ الفعل الآتى مجهولا كما يقرأ مجهولا على المعنى الثانى.

و لا على مجازفه بل على المقدار الذى يعلم أنه صواب من تدبيره و أنه استصلاح لعباده فى أمر دينهم و أنه عدل منه على خلقه لأنه لو لم يخلق ذلك على مقدار يعرفه على سبيل ما وصفناه لوجد فى ذلك التفاوت و الظلم و الخروج عن الحكمة و صواب التدبير إلى العبث و الظلم و الفساد كما يوجد مثل ذلك فى فعل خلقه الذين ينحبون فى أفعالهم و يفعلون من ذلك ما لا يعرفون مقداره و لم يعن بذلك أنه خلق لذلك تقديرًا يعرف به مقدار ما يفعله ثم فعل أفعاله بعد ذلك لأن ذلك إنما يوجد من فعل من لا يعلم مقدار ما يفعله إلا بهذا التقدير و هذا التدبير و الله سبحانه لم يزل عالما بكل شىء و إنما عنى بقوله فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا أى فعل ذلك على مقدار يعرفه على ما بيناه و على أن يقدر أفعاله لعباده بأن يعرفهم مقدارها و وقت كونها و مكانها الذى يحدث فيه ليعرفوا ذلك و هذا التقدير من الله عز و جل كتاب و خبر كتبه الله لملائكته و أخبرهم به ليعرفوه فلما كان كلامه لم يوجد إلا على مقدار يعرفه لئلا يخرج عن حد الصدق إلى الكذب و عن حد الصواب إلى الخطأ و عن حد البيان إلى التلبيس كان ذلك دلاله على أن الله قد قدره على ما هو به و أحكمه و أحدثه فلماذا صار محكما لا خلل فيه و لا تفاوت و لا فساد

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانى «ره» گفت که حدیث کرد ما را على بن ابراهيم بن هاشم از پدرش از ابو الصلت عبد السلام بن صالح هروى از حضرت على بن موسى الرضا از پدرانش از على عليهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که خدای عز و جل را نود و نه نامست هر که بآنها دعا کند و خدا را بخواند خدا او را جواب دهد و دعایش را مستجاب کند و هر که آنها را احصاء کند داخل بهشت شود.

ص: ۳۶۷

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که محمد بن علی بن حسین مؤلف این کتاب میگوید که معنی قول پیغمبر (ص) که خدای تبارک و تعالی را نود و نه نام است هر که آنها را احصاء کند داخل بهشت شود آنست که مذکور می شود یعنی قول مؤلف که احصای او همان احاطه بآنها و اطلاع بر معانی آنها است و معنی احصاء شمردن آنها نیست و بالله التوفیق و هر چند که بمعنی شمردن نیز آمده باشد و در منتخب پنج معنی از برایش ذکر کرده و از جمله آنها شمردن و توانستن و دانستن است و در شرح عده میگوید که احصاء احاطه علم است باستقصای عدد و احصاء نیز توانستن و معرفت است و چون مؤلف این نامها را شرح و بیان نموده آنست که ترجمه آنها را ذکر کنیم تا در خلال عبارتش احتیاج بترجمه نباشد و ترجمه نامها بطریق اجمال اینست که اله یعنی خدا که بر وجوب وجود و جامعیت صفات کمال مستحق پرستش است و واحد واحد هر دو بمعنی یکیست یا اول بمعنی یکی و دویم بمعنی یگانه باشد و صمد پناه نیازمندان نیز نخواهد بود و سمیع شنواست بذات خویش که همه چیز را می شنود و بصیر بینا است و اول نخستین است و آخر پسین که پیش از او چیزی و کسی نبوده و بعد از او نیز نخواهد بود و سمعی شنواست بذات خویش که همه چیز را می شنود و بصیر بینا است و بذات خویش که هر چیزی را می بیند حتی نشانه پای مورچه بر سنگ خارا در شب تار و آنچه از آن پنهان تر باشد و قدیر چون قادر و مقتدر بمعنی توانا است و در اقتدار شدتی است که در قدرت نیست و قدیر دلالت بر ثبوت دارد که قادر دلالت بر آن ندارد و چیزی از نفوذ قدرت آن جناب در آن سرباز میزند و طاقت امتناع ندارد و قاهر قهرکننده و شکننده گامها است چون قهار مگر آنکه دویم دلالت بر مبالغه دارد که اول ندارد و علی بلند مرتبه و اعلی بمعنی برتر است و باقی بمعنی باز پس ماده از چیزی باشد و همیشه و بدیع بمعنی مبدع است و مبدع از سر نو پدید آورنده باشد که بی ماده و مدت چیزی را پیدا کند و باری با همزه آفریننده است بی مثال سابق و با یاء آفریننده از خاکست چه غیر از آدم خلق بسیاری را نیز از خاک آفریده و می آفریند و اکرم بمعنی بزرگوارتر و بخشنده تر است و ظاهر بمعنی پیدا و باطن نهان و داننده نهان است وحی زنده است بحیاء ابدی که هرگز نمیرد و فناء و نیستی بر او روا نیست و حکیم راست گفتار و درست کردار است که شائبه عیب و نقصی در آنچه می کند و میگوید نباشد و علیم دانای نهان و آشکار است و چیزی نیست که نداند خواه جزئی باشد و خواه کلی و حلیم بردبار است و حفیظ چون حافظ بمعنی نگاه دارنده است و حق درست و راست و سزاوار ملک و پادشاهی است و حسیب بمعنی ضابط و شمارنده است و حمید ستوده و حفی یعنی مهربان و دانا و رب بمعنی خداوند است و پروردگار آفریننده و بصلاح آورنده و یار و رحمان بسیار بخشاینده است بر خلق دنیا از مؤمن و کافر و نیکوکار و بدکار و رحیم نیک بخشاینده بر مؤمنان است که در عاقبت ایشان را برحمت خویش تخصیص میدهد و زاری بمعنی آفریننده است و رزاق روزی دهنده است که همه آفریدگان را روزی میدهد اگر چه آن روزی خورنده در شکم سنگ خارا باشد و آنجا که عیانست چه حاجت بیانست و رقیب بمعنی نگاه دارنده و پاسبانست و رؤف بغایت مهربانست و ورائی یعنی بیننده و سلام یعنی مسلم و مبری از همه ناشایست و نابایست و مؤمن تصدیق کننده انبیاء و رسولان خویش است یا آنکه بندگانش را از ظلم ایمن داشته که بر کسی ستم نمیکند یا تصدیق مؤمنان میکنند در توحید یا همه راست گویان در آنچه راست گویند و مهیمن امین است یا شاهد و گواه بر خلائق یا مصدق یا مأمون الجنایه که خلق از ظلمش ایمن باشند یا رقیب و نگهبان یا قاضی و حاکم یا مهربان یا رهنما و از ابن کيسان منقول است که تاویل این نام را غیر از خدا کسی نمیداند و عزیز ارجمند است یا غالب در حکم که هیچ کس بوجهی چاره او نتواند کرد و بمعنی بی همتا نیز آمده و جبار بزرگوار و کامکار و شکننده کامها است و آنکه شکسته را درست کند و بعضی گفته اند که جبر کند بندگانش را اگر خواهد و کسی او را عاجز نمیتواند کرد و بعضی گفته اند که معنی جبار آنست که دستها بآن نرسد و عرب میگوید که نخله جباره یعنی درخت خرما بلندی که دستها بان نرسد و متکبر بزرگوار است و متعالی از همه

قبائح و اصل کبرياء امتناع از انقياد است و سيد بمعنی مهتر و آقا و بزرگست و سبوح یعنی پاک از هر بدی و شهید دانا بهر چه بنده کند و صادق راستگو است و صانع کردگار و طاهر پاک و عدل چون عادل داد دهنده و عفو در گذرنده و پوشنده گناه و غفور آمرزنده و غنی بی نیاز و غیاث فریادرس بندگان و فاطر نو آفریننده و فرد یگانه و فتاح داور است و فالق یعنی شکافنده دانه و صبیح و غیر آن و قدیم همیشه و دیرینه و ملک پادشاهست و خداوند ملک و همه ممالک ملکوت او است و همه چیز در تحت تصرف و فرمان اویند و قدوس پاکست از هر عیبی و وصفی که لائق نباشد باو و منزه است از همه قبائح و بعضی گفته اند که قدوس بمعنی مبارکست و بعضی گفته اند که بمعنی موجد است و اشتقاق آن از قدس است و آن طهارت و پاکی و پاکیزگیست و قوی یعنی توانا و قریب یعنی نزدیک بعلم نه بمکان و قیوم پاینده است بر وجه دوام و یا قائم بحفظ و اصلاح امر مخلوقات و قابض یعنی فراگیرنده و باسط یعنی گستراننده و فراخ کننده روزی چنان که قابض تنگ کننده آنست و قاضی الحاجات یعنی رواکننده حاجتها که حاجتهای خلق را برمیآورد و مجید یعنی بزرگوار و مولی یعنی آزادکننده و سزاوار هر خوبی و دوست و یار و صاحب اختیار و منان بغایت انعام کننده و منت نهنده و محیط یعنی دورگیرنده و مبین یعنی هویدا یا آشکارکننده و مقیت توانا و گواه و نگهبان و روزی دهنده است و مصور نگاه دارنده صورتها است که بهر وضع که خواسته باشد مینگارد و بعضی گفته اند که معنی آن ممیز میان صورتها است باختلاف تألیف و ترکیب و کریم نیکوکار و بخشنده و بزرگوار و گرانمایه و گناه بخش است و کبیر یعنی بزرگوار و کافی بسنده کار و کاشف الضر بر طرف کننده ناخوشی و برنده بد حالی و زیان و وتر بفتح واو و کسر آن بمعنی طاق است و نور یعنی روشنی و مراد از آن روشنی بخش و رهنا است و وهاب یعنی بسیار دهنده و بخشنده و ناصر یعنی یاری دهند و واسع یعنی فراغ عطاء و احاطه کننده و دریابنده چیزها بدانش و ودود یعنی دوست مطیعان و هادی راه راست نماینده که این کس را بمطلوب میتواند رسانید و وفی یعنی وفاء کننده بآنچه وعده دهد و وکیل یعنی کار ران و کسی که کاری باو گذاشته شده باشد و وارث میراث برنده چه هر چه بهر که داده بعد از مردن بخود آن جناب بر میگردد و اصل وارث بمعنی باقی است و از اینجا است که وارث را وارث میگویند چون که بعد از میت مانده و بر بفتح باء و تشدید راء یعنی نیکوکار و باعث یعنی برانگیزنده مردگان چه همه آنها را که در قبرهایند بیرون می آورد و در قیامت ایشان را محشور مینماید یا مراد فرستنده رسولانست یا هر دو و ثواب یعنی بسیار توبه پذیرنده و جلیل بزرگ و بزرگوار و صاحب جلال است و جلال ضد جمال است و صفات حق تعالی بر دو نوع است یکی جمال و دیگری جلال پس آنچه در آن رفق باشد و لطف آن را جمال گویند و آنچه در آن قهر و غلبه باشد آن را جلال گویند و نیز صفات باطن را جلال نامند و صفات ظاهر را جمال و جواد یعنی صاحب جود و بخشش و خبیر آگاهست باسرار بندگان و دانا بتدابیر و مصالح و افعال ایشان و خالق آفریدگار است و در وجود آورنده معدومات مقدر بتقدیر حکمت و خیر الناصرین یعنی بهتر از همه یاری دهندگان و دیان جزاء دهنده و مالک باشد و شکور یعنی سپاسگزار و مراد مزد و ثواب دهنده بر سپاس است و عظیم یعنی بزرگ و لطیف یعنی باریک بین و نیکوکار و یاری کننده و بغایت نازک و بمعنی باریک و خورد نیز میباشد و شافی یعنی صحت دهنده و به کننده.

مؤلف بعد از تعداد نامهای حضرت ذوالجلال بر سبیل اجمال شروع در شرح و بیان آنها نموده و میگوید که الله الله و آله همان مستحق عبادت است که بندگی را سزاواری دارد و عبادت درست و حق نباشد مگر از برای او و میگوئی که خدا پیوسته آله بوده باین معنی که عبادت از برایش حق و درست بوده و از برای همین چون مشرکان گمراه شدند و تقدیر کردند یا چنان دیدند که عبادت از برای بتان واجب است آنها را آلهه بر وزن قافله نامیدند که جمع اله است و اصل آن یعنی لفظ الله الالهت بوده و آن عبادت است و گفته می شود که اصل آن الاله بوده و بمعنی مألوه که معبود است گفته می شود که اله الرجل یا اله یعنی این مرد بسوی او فرع کرد و پناه برد از امری که بر او فرود آمده بود و الهه یعنی آن مرد او را پناه داد و مثال آن از کلام عرب امام است که بمعنی مؤتم به است یعنی مقتدی که باو اقتداء شده باشد پس دو همزه در آن جمع شد در ضمن کلمه که استعمال کردن ایشان آن را بسیار بود و باین جهت آن را گران شمردند و همزه اصلی را انداختند زیرا که ایشان در آنچه باقی مانده بود دلالتی بر آن یافتند بعد از آن دو لام جمع شد که اول آنها ساکن بود پس آن را در لام دیگر ادغام کردند و در قول تو که میگوئی الله لام مشددی شد.

«مترجم گوید» که بنا بر آنکه اصلش الاله بوده همزه مکسوره که بعد از الف و لام تعریف است افتاده و بنا بر آنکه الالهه بوده تاء در آخر که در وقف بهاء می شود نیز افتاده و سخن در این لفظ جلاله بحسب اصل و معنی و اشتقاق و لغت بسیار است که این رساله گنجایش همه آن را ندارد از آن جمله قاضی میبیدی در شرح دیوان امیر مؤمنان (ع) گفته که اصل الله الاله بوده همزه را انداخته اند و حرف تعریف را عوض ساخته اند و در لام اصلی ادغام کرده اند و مشتق است از اله یا الهه الهه و الوهیه ای عبد و ابن عباس «رضی» خوانده و یذکرک و الاهتک ای عبادتک و بعضی گفته اند از اله یا الهه الهه اذا تحیر چه ارباب کشف و اصحاب تفکر در معرفت او غریق بحر تحیرند یا از الهه اذا فرع چه آن حضرت پناه اهل فرع و ملجا صاحب جزع است یا از ألّهت بالمکان اذا اقامت به قال الشاعر الهتا بدار ما تبین رسومها. چه حق ثابت و دائم و باقی قائم است یا از الهه الفصیل اذا ولع بامه چه سائر اهل ملک و عقائد حریصند در تضرع باو در شدائد یا ازوله اذا تحصیر و تخبط عقله چه اهل خبرت در شأن او حیرت دارند و اصل او و لاه بوده چون کسره بر او و او ثقیل بود قبل کردند بهمزه چنان که در اشاح و وشاح یا ازوله بمعنی شدت محبت چه آن حضرت مطلوب موافق و منافق و مرغوب صدیق و زندق است يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ یا از لاه یلیه لیهها و لاهها اذا احتجب او ارتفع چه محجوب است از اغیار و لا تدرکه الابصار و او را رفعت ذات دائم و علو صفات لازم و بعضی گفته اند سریانی معرب است و در اصل لاهها بود الف اخیر افتاد دو حرف تعریف آمد واحد واحد احد معنیش آنست که آن جناب فی حد ذاته واحد است که صاحب ابعاض و اجزاء و اعضاء نیست و اعداد و شمارها و اختلاف بر او روا نباشد زیرا که اختلاف چیزها از آیات و علامات وحدانیت او است از آنچه بواسطه آن بر خویش دلالت کرده و گفته می شود که خدا همیشه واحد بوده و معنی دویم آنکه آن جناب واحدیست که او را نظیر و مانندی نیست و غیرش در معنی وحدانیت با او شرکت نمیکند زیرا که هر کس که او را نظیر و همتایان باشد فی الحقیقه واحد نباشد و گفته می شود که فلانی واحد و یگانه مردم است یعنی او را نظیری نیست در آنچه بآن وصف می شود و خدا است نه از عدد و شماره زیرا دو خدای عز و جل در اجناس شمرده نمیشود و لیکن خدا واحدیست که او را نظیری نیست و بعضی از حکماء در واحد واحد گفته که جز این نیست که گفته شده که واحد زیرا که او متوحد است و اول که دومی با او نیست بعد از آن همه خلائی را اختراع فرموده در حالی که بیکدیگر محتاج اند و واحد از جمله عدد است در حساب که پیش از آن چیزی نیست بلکه آن پیش از هر عددیست و واحد بهر وضع که آن را اراده نمائی یا پاره پاره کنی چیزی در آن زیاد نشود و از آن چیزی

کم نگردد میگوئی که یک در یک یکیست پس چیزی بر آن نیفزود و لفظ از واحد متغیر نشد پس دلالت کرد بر اینکه خدا چیزی پیش از او نیست و هر گاه دلالت کند بر اینکه چیزی پیش از او نیست دلالت میکند بر اینکه او محدث و موجد یعنی پدید آورنده هر چیز است و هر گاه او مفنی شیئی باشد که هر چیزی را نابود کند دلالت میکند بر اینکه چیزی بعد از او نیست و چون پیش از او چیزی نباشد و بعد از او چیزی نباشد او است که در ازل یگانه بوده و همیشه متوحد است و از برای همین گفته شد که او واحد واحد و در احد خصوصیتی است که در واحد نیست میگوئی که واحدی در این خانه نیست و روا باشد که واحدی از جنبندگان یا مرغان یا وحشیان یا انسان در این خانه نباشد پس واحد بعضی از مردمان و غیر مردمان باشد و چون بگوئی که احدی در این خانه نیست مخصوص بآدمیانست نه سائر آنها واحد ممنوع است از دخول در ضرب و عدد و تشبیه و در چیزی از حساب و او با حدیث متفرد و تنها است و واحد منقاد است از برای عدد و قسمت و غیر این دو امر و داخل در حساب است میگوئی که واحد و اثنان و ثلثه یعنی یک که و و سه پس اینکه عدد و قسمت است و واحد علت عدد است و آن از عدد بیرون است و عدد نیست و میگوئی که واحدی در اثنین یا ثلثه و ما فوق آن یعنی یک که ضرب شود در دو یا سه و آنچه زبر و بالاتر از آنست و از قسمت میگوئی که واحدی در میانه دو یا سه هر یک از دو را یکی و نصفی و از سه را ثلثی و این قسمت است واحد در همه اینها ممتنع است گفته نمیشود که احد و اثنان و نه احدی در احد و نه واحدی در احد و گفته نمیشود که احدی در میانه دو واحد و واحد و غیر اینها از این الفاظ همه از وحدت بمعنی تنهائی مشتق اند و از آن بیرون آمده اند.

صمد صمد معنیش سید و مهتر است و هر که بسوی این معنی رفته و مذهبش اینست او را روا باشد که بگوید خدا همیشه صمد بوده و سیدی را که در میان قومش مطاع باشد و چنان باشد که یک امر را بدون او بجا نیاورند صمد میگویند و شاعر گفته است که علوته بحسام ثم قلت له. خذها حذیف فانت السيد الصمد یعنی بلند نمودم او را شمشیری جان ستان پس گفتم باو که بگیر این ضربت را ای حذیفه که توئی بزرگی که مطاعی و این شعر از شداد بن معویه است که در باب حذیفه بن بدر گفته و شداد این را از روی استهزاء و ریشخند بحذیفه گفت چنان که فرشتگان بفرموده خدا از روی ریشخند بگناهکار میگویند که ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ بعد از آنکه بقهر و عنف او را گرفته و در میان جهنم کشیده و آب جوش بر سرش ریخته اند که بدنش بآن گداخته شود و ترجمه آیه اینست که بچش و این عذاب را بکش بدرستی که توئی عزیز گرانمایه و بزرگوار و صمد را معنی دویمی باشد و آن اینست که صمد مصمود الیه و مقصود است و در حوائج که تمام خلق در اندک و بسیار بسوی این معنی رفته او را جائز نباشد که بگوید خدا همیشه گفته و صمد کسی است که جسم نیست و اندرون ندارد و مؤلف میگوید که در معنی صمد در تفسیر سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ در این کتاب چند معنی دیگر را اخراج کردم که اعاده آنها را در این باب درست ندانستم.

اول و آخر اول و آخر معنی این دو نام آنست که خدای اول است بی آغاز و ابتداء و آخر است بدون پایان و انتهای سمیع سمیع معنیش آنکه هر گاه مسموعی که قابل شنیدن باشد یافت شود آن را شنونده باشد و معنی دویم آنکه شنونده دعاء و مستجاب کننده آنست و اما سامع که بمعنی شنونده است بسوی مسموعی متعدی می شود و موجب وجود آنست و باین معنی لم یزل که بمعنی همیشگی باشد در او روا نباشد و خدای عز و جل بخودی خود سمیع است.

بصیر بصیر معنیش اینست که هر گاه مبصرات باشند که آنها را توان دید خدا آنها را بیننده باشد و از برای همین جائز است که گفته شود که خدا پیوسته بصیر و بینا بوده و جائز نیست که گفته شود که پیوسته مبصر و بیننده بوده زیرا که آن بسوی مبصری متعدی می شود و موجب وجود آنست و بصارت بفتح و کسر باء در لغت مصدر بصیر است بمعنی بینا شدن و دانا شدن گفته می شود که بصر بصره یعنی بینا شد بیناشدنی و ضم صاد بصر و کسران هر دو جائز است که بر وزن کرم و فرح باشد و خدای عز و جل بخودی خود بصیر است و وصف ما که آن جناب تبارک و تعالی را باین وصف میکنیم که سمیع و بصیر است و وصف کردن ما نیست باینکه آن جناب عالم است یعنی مراد ما از سمیع و بصیر عالم نیست چنان که بعضی گمان کرده اند که این دو صفت بعلم برمیگردد بلکه معنیش آن چیز است که ما آن را پیش داشتیم از مدرک بودنش و این صفت صفت هر زنده ایست که آفت و ناخوشی با او نباشد قدیر و قاهر قدیر و قاهر معنی این دو نام آنست که چیزها امتناع از او را طاقت ندارند و از جمله آنچه این را تأیید میکند اتفاق در آنها است و ظاهر اینست که این کلام تصحیف و غلط باشد بقرینه آنچه بعد از این می آید و بعضی گفته اند که قادر کسی است که فعل از او صحیح باشد و میتواند که کاری را بکند هر گاه در حکم ممنوع نباشد و قهر غلبه است و قدرت مصدر قول تو است که قدر قدره یعنی مالک شد فهو قدیر و قادر و مقتدر یعنی پس او که فاعل فعل است هر یک از قدیر و قادر و مقتدر بر او اطلاق می شود با تفاوتی که در ترجمه نامها مذکور شد و قدرتش بر آنچه یافت نشده و اقتدارش بر ایجاد آن همان قهر و مالک بودن او است آنها را و خدای عز ذکره فرمود که **مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ** یعنی خداوند روز جزاء و روز جزاء هنوز موجود نشده و گفته می شود که خدای عز و جل قاهریست که همیشه بوده و معنیش آنست که چیزها امتناع از او و آنچه انفاذ و اجراء آن را در آنها اراده دارد طاقت ندارند و پیوسته بر آنها مقتدر بوده و حال آنکه موجود نبوده اند چنان که گفته می شود که **مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ** و روز دین که روز قیامت است موجود نشده.

«مترجم گوید» که این تفسیر بنا بر آنست که یوم الدین که مضاف الیه مالک است مفعول به یعنی مالک امور در روز جزاء چنان که مفسر آن گفته اند و عجب از ایشان که هیچ یک وجه اول را ذکر نکرده اند با آنکه آن در تفسیر امام (ع) در اول مذکور است و لفظ آیه در این معنی کمال ظهور دارد.

علی علی معنیش قاهر است پس خدای علی خداوند علی و علاء و تعالی یعنی صاحب قدرت و مظهر قهر و اقتدار است گفته می شود که علا الملک علوا یعنی بزرگوار و غالب شد پادشاه و بر بالای زیر دستان بر آمد و در باب هر چیزی که بلند شده باشد گفته می شود که علا- یعلو علوا او علا- یعلی علا-یه و معلاء بفتح میم جای کسب شرف است و در کتب لغت آن را بکسب شرف و بزرگواری تفسیر کرده اند و آن از معالی است و علو هر چیزی برفع عین و خفض آن یعنی ضم و کسر و بفتح آن نیز اعلا- و برتر آنست و فلانی از علیه مردمانست و آن اسم است و در صحاح جوهری مذکور است که گفته می شود که فلانی از علیه مردمانست و آن جمع رجل علی است یعنی مرد بزرگوار بلند مرتبه مانند صبی و صبیبه یعنی کودک و کودکان و علیه بالا خانه است و در قاموس مذکور است که علیه مردمان و علی ایشان بکسر هر دو معظم ایشان است و معنی ارتفاع و بلند شدن و از جابر آمدن و بالا رفتن و فرود آمدن از خدای تبارک و تعالی منفی و دور شده و معنی دویم آنکه آن جناب برتری دارد یعنی متعالی است از امثال و همتایان و آنچه وسوسه های جاهلان در آن فرورفته و فکرهای گمراهان بسوی آن انداخته شده پس آن جناب علی و بزرگواریست متعالی از آنچه ستمکاران میگویند برتری بزرگ و اما اعلی پس معنیش علی و قاهر است و قول خدای عز و جل بموسی (ع) که لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى آن را تأکید میکند و ترجمه آیه اینست که مترس از آنچه تو را در وهم انداخته که کار و بار ساحران درهم خواهد شکست و امر تو از غایت وضوح بر خاص و عام پوشیده نخواهد گشت بدرستی که تویی برتر از ایشان یعنی غالب بر ایشان و البته غلبه تو را خواهد بود و همه ایشان مغلوب تو خواهند شد و همچنین قول خدای عز و جل در تحریص و ترغیب مؤمنان بر کار زار که وَ لَا تَهِنُوا وَ لَا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ یعنی و سستی مکنید و ضعف مورزید در کارزار و اندوهناک مباشید از جراحاتی که بشما رسیده و حال آنکه شما غالب و منصور خواهید شد بر ایشان و یا شما برترانید بحسب مرتبه و شما بر حقیق و ایشان بر باطل و کشتگان شما در صدر بهشتند و از ایشان در قعر دوزخ اگر هستید گرویدگان و ایمان آورده باشید بوعده حق که فرموده وَ إِنْ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ یعنی و بدرستی که لشکر ما که مؤمنانند ایشانند که غالبند و قول خدای عز و جل إِنْ فِرْعَوْنُ عَلَا فِي الْأَرْضِ یعنی بدرستی که فرعون برتری جست و تکبر کرد در زمین مصر یعنی غلبه کرد ایشان را و بر ایشان مستولی شد و شاعر در این معنی گفته که فلما علونا و استونیا علیهم. ترکانهم صرعی لیسر و کاسر. یعنی پس چون غالب شدیم و مستولی گردیدیم بر ایشان گردانیدیم ایشان را افتادگان از برای کرکس و عقاب و معنی دویم آنکه آن جناب از امثال و همتایان متعالی یعنی منزه است و دوری دارد چنان که فرموده که تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ یعنی برتری دارد از آنچه شرک می آورند.

«باقی» باقی معنیش باشنده و موجود بدون حدوث و فناء است و بقاء ضد فناء است و فناء که نیستی باشد بقاء بمعنی هستی است میگوئی بقی الشیء بقاء یعنی این چیز باقی ماند ماندنی و گفته می شود که

ما بقیت منهم باقیه و لا وقتهم من اللّٰه واقیه

یعنی هیچ نفس باقی مانده از ایشان باقی نماند و هیچ نگاه دارنده ایشان را از خدا نگاه نداشت و دائم در صفات خدا نیز همان باقی است که هلاک نمیشود و فناء ندارد.

«بدیع» بدیع یعنی مبدع بدائع یعنی مخترع تازهها و پدید آورنده چیزها است و نه بوجه مثال و پیروی کردن و آن فعل بمعنی مفعول بر وزن محسن است چون قول خدای عز و جل عذاب الیم و معنی آن مؤلم است یعنی عذابی درد آورنده و بعضی دردناک گفته اند و عرب میگوید که ضرب و جمیع و معنی آن موجع است یعنی زدن درد آورند و شاعر در این معنی گفته که

أمن ریحانه الداعی السميع یؤرقنی و أصحابی هجوع

و معنی آن داعی مسمع است یعنی خواننده شنونده و ترجمه شعرا نیست که آیا کسی که ریحانش خواننده شنونده است بیخواب و بیدار میکند مرا و حال آنکه اصحاب و یاران من خفتگانند و بدع بکسر باء و سکون دال چیز است که اول باشد در هر امری یعنی تازه و نو و از آنست قول خدای عز و جل ما کُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ یعنی بگو که نیستم تازه و پیداشده از پیغمبران یعنی من اول کسی نیستم که پیغمبری مبعوث شده باشم چه پیش از من پیغمبران بوده اند پس من اقتداء بایشان نموده ام و آنچه ایشان امتان خود را بآن دعوت میکرده اند من نیز شما را بآن میخوانم و هر معجزه که بآن مأمور میشوم بشما مینمایم و بر غیر مأمور قدرت ندارم پس چرا منکر پیغمبری منید و بدعت نام آن چیز است که اختراع شده و از نو پیدا شده باشد خواه از دین و خواه از غیر آن و شاعر در این معنی گفته است که کفّاک لم تخلفنا للندی و لم یک تجلّهما بدعه. فکف عن الخیر مقبوضه. کما حط من مائه سبعة. و اخری ثلثه آلفها. و تسع مائها لها شرعه.

یعنی کفهای دست تو آفریده نشده اند از برای بخشش و نیست بجهل آنها چیز تازه پس یک کف از خوبی گرفته شده چنان که فرو ریخت از صد هفت او کف دیگر سه تا هزار آن و نهصد آنست در حالی که روشی است از برای آن و گفته می شود که امر بدیعی را آوردی یعنی کار مخترع عجیبی کردی. باری باری معنی آنست که خدا باری برایا یعنی خالق خلایق و آفریدگار آفریدگانست گفته می شود که برآهم بیروهم یعنی خلقهم یخلفهم و بر به خلیفته و مخلوقات است و بیشتر عرب بر ترک همزه آند و آن فعلیه بمعنی مفعوله است از برء و همزه آن از باب تخفیف بیاء قلب شده و بعضی گفته اند که بلکه آن مأخوذ است از بیت العود یعنی چوب را تراشیدم و از جمله ایشان کسی است که گمان دارد که آن مشتق از براء بفتح باء باشد و آن خاکست یعنی ایشان را از خاک آفریده و گفته اند که از برای همین همزه داده نمیشود و این سخن مردود است بقرائت نافع و ابن ذکوان که هر دو در سوره لم یکن هر دو لفظ البریه را بهمزه خوانده اند و دیگران بیاء میخوانند و ظاهر اینست که مشتق منه هر دو قرائت یکی باشد اگر چه غیر آن از آنچه مذکور شد نیز احتمال دارد.

اکرم اکرم معنی کریم تر و گاهی افعیل بمعنی فعیل می آید مثل قوی خدای عز و جل وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ یعنی و آن که مراد باز آوردن و زنده گردانیدن باشد در بار دویم اهون بر او است یعنی سهل و آسان است بر او و بعضی گفته اند که بمعنی آسانتر است اما مراد در آنچه واجب است در نزد منکران اعاده و باندازه در می آید و قیاس می شود بر اصول ایشان و معقول ایشان آن را اقتضاء میکند زیرا که هر که از ما صنعت چیزی را اعاده کند و دوباره بسازد بر او آسانتر باشد از انشاء و ایجاد آن و از برای کارگر عذر میخواهند هر گاه در بعضی از آنچه آن را انشاء میکنند تخطئه شود که اول کار اوست و هرگز نکرده و امثال این و ممکن است که اهون افعیل صفتی باشد بمعنی هین و آسان نه افعیل تفضیل که در ترک تفضیل بآن استشهاد نشود و مثل قول خدای عز و جل لَا يَصِيْلُهَا إِلَّا الْأَشْقَى یعنی در نیاید در آن آتش بطریق دوام و لزوم مگر اشقی و قول آن جناب وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى یعنی و زود باشد که دور کرده شود از آن آتش اتقی و مقصودش از اشقی و اتقی شقی و تقی است یعنی بد بخت و پرهیزکار نه بدبخت تر و پرهیزکارتر زیرا که هر بدبختی در آن داخل می شود و هر پرهیزکاری از آن دور گردانیده می شود و بدبخت ترین بدبختان بدر آمدن در آتش اختصاص ندارد چنان که پرهیزکارترین پرهیزکاران بنجات و رهائی اختصاص ندارد و بعضی گفته اند که مراد و شخص مخصوصند و شاعر در این معنی گفته است که ان الذی سمك السماء بنی لنا. بیتا دعائم اعزوا طول. یعنی بدرستی که آنکه بلند گردانیده آسمان را بنا گذاشته از برای ما خانه را که ستونهایش عزیزتر یا عزیز و درازتر یا دراز است «ظاهر» ظاهر معنی آنکه خدا ظاهر است بآیات و علامات خویش که آنها را آشکار فرموده از شواهد قدرت و آثار حکمت و بینات حجتش که همه خلق از پدید آوردن خوردن آنها و ایجاد آسانتر و کوچکتر آنها در نزد ایشان در مانده اند چنان که خدای عز و جل فرموده که إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَ لَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ یعنی بدرستی که آنان را که میخوانید و می پرستید غیر از خدا هرگز نیافرینند مگسی را با وجود خوردی که دارد و اگر چه اجتماع کنند و اتفاق نمایند از برای آفریدن آن پس چیزی از خلق خدا نیست مگر آنکه آن شاهد از برای او است بر وحدانیتش از همه جهاتی که دارد و خدای تبارک و تعالی از وصف ذاتش اعراض فرموده پس او بآیاتش ظاهر و بذاتش محتجب است و معنی دویم آنکه خدا ظاهر است یعنی غالب و قادر است بر آنچه میخواهد و از اینست قول خدای عز و جل فَاصْبِرْ بِنُحُوظِ ظَاهِرِينَ یعنی پس قوت دادیم آن را که ایمان آورده بودند بعیسی و برسالت و عبودیت او تصدیق کرده بودند بر دشمنان ایشان که پیسر بودن او از برای خدا و بالوهیتش قائل بودند پس کشتند آن مؤمنان ظاهران یعنی غالبان بر ایشان در مجاهده و محاربه یا بتصدیق محمد (ص) باینکه عیسی کلمه الله و روح الله است.

باطن باطن معنیش آنست که خدا از خیالها باطن و پنهان شده پس او باطن است بی احاطه که چیزی دور او را گرفته باشد چه هیچ محیطی باو احاطه نمیکند زیرا که او فکرها و اندیشهها را پیش شده پس آنها از او دور شده اند و معلوم را سبقت گرفته پس باو احاطه نکرده و خیالها را در گذشته پس بکنه او نرسیده اند و دیدهها از او حیران و خیره شده اند پس او را در نیافته اند پس او باطن هر باطنی است و محتجب هر محتجبی که بالذات باطن و بآیات ظاهر شده پس او باطن است بدون حجاب و ظاهر است بی نزدیکی و اقتراب و معنی دویم آنکه خدا باطن هر چیزیست یعنی آگاهیست بینا بآنچه پنهان میکنند و آنچه آشکار مینماید و بهر چه آفریده و بطانه مرد که اصل آن بمعنی آستر جامه باشد دوست و صاحب سر او است از قومی که ایشان را در دخله کار خویش که بهم آمیخته و پریشان و نهان باشد داخل میکند و ایشان او را در آن داخل میکنند و معنی آن این است که خدا دانا است بنهایتیهای ایشان نه آنکه آن جناب عز و جل باطن و نهان می شود در چیزی که او را بیوشاند.

«حی» حی معنیش آنست که خدا فعالی است مدبر که کارها از او سر میزند و تدبیر آنها میفرماید و او زنده است بخودی خود که مردن و نیستی بر او روا نباشد و بحیاتی که بآن زنده باشد احتیاج ندارد «حکیم» حکیم معنیش آنست که خدا عالم است و حکمت در لغت علم است و از اینست قول خدای عز و جل *يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ* یعنی میدهد خدا حکمت را بهر که میخواهد از کسانی که طالب ارشادند و حکمت علمی است که بآن میان القای رحمانی و وسوسه شیطانی تمیز توان کرد و غیر از این نیز گفته اند و معنی دویم آن که خدا محکم و استوار کار است و افعالش محکم و متقن و استوار است از فساد و تباهی و قد حکمه و احکمه دو لغت است و هر دو باین معنی است که آن را استوار و منع از فساد کردم و حکمه لجام بفتح حاء و کاف و آن چیزیست که احاطه میکند بکام حیوان یعنی حلقه آهنین که در دهنه لجام کنند باین نام نامیده شده زیرا که آن حیوان را از روان شدن سخت منع میکند «علیم» علیم معنیش آنست که خدا بخودی خود دانا است و نهانیها را میدانند و بر اندیشهها که در خاطر گذرد اطلاع دارد و هیچ نهانی بر او پنهان نباشد و همسنگ ذره از او دور نشود چه چیزها را دانسته پیش از حدوث آنها و بعد از آنکه آنها را احداث فرموده و نهان و آشکار و باطن آنها را دانسته و در علم آن جناب عز و جل بچیزها بر خلاف علم خلق دلیل است بر اینکه او تبارک و تعالی بر خلاف ایشانست در همه معانی ایشان و خدا دانا است بخودی خود و دانا کسی است که کار محکم و متقن یعنی استوار از او درست باشد پس گفته نمیشود که آن جناب چیزها را بعلم و دانش میدانند چنان که قدیمی غیر از او با او ثابت نمیشود بلکه گفته می شود که او ذاتی است دانا و همچنین در همه صفات ذاتش گفته می شود.

«حلیم» حلیم معنیش اینست که خدا بردبار است از کسانی که او را نافرمانی کرده اند و بعقوبت و بازخواست خویش بر ایشان تعجیل و شتاب نمیکند.

«حفیظ» حفیظ حافظ است و آن فعلی بمعنی فاعل است و معنیش آنکه خدا چیزها را حفظ میکند و بلاء و زحمت را از آنها میگرداند و بحفظ وصف نمیشود بنا بر معنی علم زیرا که ما بحافظ وصف میثویم بحفظ قرآن و علوم بر وجه مجاز و مراد از آن اینست که ما هر گاه آن را دانستیم از ما نیروود و فراموش نمیکنیم چنان که هر گاه چیزی را حفظ کردیم فراموش نمیکنیم.

«حق» حق معنیش محق است یعنی بر حق و خدا بآن وصف می شود از روی توسع زیرا که آن مصدر است و این چون قول ایشان غیاث المستغیثین است که بعد از این می آید و معنی دویم آنکه بآن اراده می شود که عبادت خدا حق است و عبادت غیر او باطل و قول خدای عز و جل ذَلِكُمْ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ این را تأیید میکند و ترجمه آیه آنکه این سعت علم و شمول قدرت و عجائب صنع بسبب آنست که خدا او است حق یعنی ثابت در ذات خود و واجب در جمیع جهات الوهیت خود و بسبب آنکه آنچه شما میخوانید ای مشرکان یا آنچه مشرکان میخوانند و میپرستند غیر از خدا باطل و ناحق است و مؤلف گفته که یعنی باطل و بیهوده و نابود می شود و نیروود و از برای کسی ثواب و عقابی را مالک نمیشود.

«حسیب» حسیب معنیش اینست که خدا هر چیزی را احصاء کننده ایست که بآن دانا است و چیزی بر او پنهان نباشد و معنی دویم آنکه خدا محاسب است از برای بندگانش که ایشان را باعمال ایشان محاسبه میکند و ایشان را بر آنها جزاء میدهد و آن فعلی است بر معنی مفاعل بضم میم مثل جلیس و مجالس یعنی همنشین و معنی سیم آنکه او کافی است و الله حسیبی و حسیبک یعنی خدا ما را بس و کفایت میکند و احسبنی هذا الشیء یعنی این چیز مرا بس بود و احسبته یعنی باو دادم تا آنکه گفت مرا بس است و از اینست قول خدای عز و جل جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا یعنی جزاء داده شدند این پرهیزکاران جزاء دادنی از پروردگار تو بخششی حساب یعنی کافی و وافی یا بر حسب اعمال ایشان.

حمید حمید معنی محمود است و آن فعلیل بمعنی مفعول است و حمد نقیض ذم و ضد نکوهش است و گفته می شود که حمدت فلانا یعنی فلانی را حمد کردم هر گاه فعلش را بیسندی و آن را در میان مردم منتشر سازی.

حفی حفی معنی عالم است و از اینست قول خدای عز و جل *يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا* یعنی سؤال میکنند ترا از ساعت که قیامت است که گویا تو دانائی بوقت آمدن آن و معنی دویم آنکه او لطیف است و حفایت بکسر حاء چون حفاوت بفتح و کسر آن مصدر حفی است یعنی مهربانی کردن و بمبالغه پرسش حال کسی کردن و لطیف کسی است که بغایت مهربانست ببنیکی و تلطف کردن با تو و در آن مبالغه دارد و بنا بر بعضی از نسخ توحید معنی آنست که با تو نیکی و لطف میکند.

«رب» رب مالک است و هر که چیزی را مالک شود رب آنست و از اینست قول خدای عز و جل که از یوسف حکایت میکند که بساقی گفت که *ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ* یعنی برگرد بسوی رب خود یعنی بسوی آقا و مالکت و گوینده که مراد از آن صفوان بن امیه است در روز غزوه حنین که موضعی است در میان مکه و طائف در وقتی که ابو سفیان بن حرب در نزد جولان و کشتی که از مسلمانان واقع شد گفت بخدا قسم که هوازن غالب شدند به ابو سفیان گفت که خاکت بدهان لان یربینی رجل من قریش احب الی من ان یربینی رجل من هوازن و چنین اراده داشت که هر آینه اگر مردی از قریش مرا مالک شود و رب و مالک من گردد دوست تر است در نزد من از آنکه مردی از هوازن مالک من شود و از برای هیچ آفریده رب با الف و لام نمیگویند زیرا که الف و لام دلالت بر عموم دارند و جز این نیست که از برای آفریده میگویند که رب فلان چیز پس باضافه شناخته می شود زیرا که او غیر آن را مالک نیست پس نسبت داده می شود بسوی چیزی که آن را مالک باشد و ربانیون نسبت داده شده اند بسوی تاله یعنی تعبد و عبادت از برای رب در معنی ربوبیت از برای او و ربیون آنانند که با پیغمبران علیهم السلام صبر کردند.

«مترجم گوید» که در شرح عده لغت مذکور است که ربیون علماء‌اند و مفردش ربی بر وزن جنبی است و بعضی گفته اند که جماعت‌هایند و ربانیون فقهاء و اشرافند و مفرد آنها ربانی است و ابن اعرابی گفته است که ربانی آنست که درجه و پایه اش در علم عالی و بلند باشد و قول خدای تعالی كُونُوا رَبَّانِيْنَ ربانیون ارباب علم اند که میدانند و عمل میکنند بآنچه میدانند و اصل آن از رب است یعنی پروریدن زیرا که ایشان علم را می‌پرورند و بعضی از اهل علم گفته که ربانیون دانایان بحلال و حرام اند.

رحمان رحمان معنیش خدائی است که رحمتش بر بندگانش واسع است و ایشان را بروزی و انعام بر ایشان نعیم میدهد و گفته می‌شود که آن نامی است از نامهای خدای تبارک و تعالی که در کتابها ذکر شده و او را در آن همنامی نیست و مرد را دل‌رحیم میگویند و دل‌رحمن نمیگویند زیرا که رحمان قدرت بر کشف بلوی و بردن زحمت دارد و رحیم از خلقش بر آن قدرت ندارد و گروهی تجویز کرده اند که مرد را رحمان بگویند و از آن غابت و نهایت در رحمت را اراده نموده اند و این خطاء است و رحمان رحمان است بهمه عالم و رحیم مؤمنان بخصوص است.

«رحیم» رحیم معنیش این که خدا رحیم است بمؤمنان که ایشان را در عاقبت امرشان برحمت خود مخصوص میسازد چنان که خدای عز و جل فرموده که وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا یعنی و بود خدا بمؤمنان مهربان و هست و خواهد بود و رحمان و رحیم دو اسمند که مشتق اند از رحمت و بروزن ندمان و ندیم اند که بمعنی هم صحبت اند و معنی رحمت نعمت است و راحم منعم چنان که خدای تعالی برسولش (ص) فرموده که وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ یعنی و نفرستادیم تو را مگر رحمت و بخشایشی از برای عالمیان یعنی نعمت بر ایشان و معنی رحمت رقت و دل‌نرمی نیست زیرا که رقت از خدا منفی است و جز این نیست که رقیق القلب از مردمان که دل‌رحیم باشد برحیم نامیده شده بجهت بسیاری یافت شدن رحمت از او و گفته می‌شود که چه نزدیکست رحم فلاّنی هر گاه صاحب مرحمت و نیکی باشد و مرحمت بمعنی رحمت است و گفته می‌شود که او را رحم کردم بمرحمتی و رحمتی بیک معنی.

«ذاری» ذاری معنیش خالق است گفته می شود که ذر الله الخلق و برهم یعنی خدا ایشان را آفریده و بعضی گفته اند که ذریه بمعنی فرزندان و فرزندان ایشان نامش مشتق از آنست گویا که ایشان بسوی این رفته اند که اینها خلق خدای عز و جل اند که ایشان را از مرد آفریده و بیشتر عرب بر ترک همزه آنند چه در اصل ذروه یا ذریئه بر وزن فعوله یا فعلیه بضم فاء بوده و جز این نیست که همزه را در این مذهب ترک کرده اند باینکه آن را بیاء قلب نموده اند بجهت بسیاری تردد آن در دهانهای ایشان چنان که همزه بریه و بری بمعنی بیزار و امثال آن را ترک کرده اند و از جمله ایشان کسی است که گمان میکند که ذریه مشفق از ذروت یا ذریت با هم است و اراده دارد که خدا ایشان را بسیار کرده و در زمین پراکنده نموده پراکنده نمودنی بغایت چنان که خدای عز و جل فرموده که وَ بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً یعنی و پراکنده کرد و ظاهر گردانید از آدم و حواء بطریق توالد و تناسل مردان بسیار و زنان فراوان را.

«مترجم گوید» که ذرو بفتح ذال و سکون راء چون ذره بهمزه بمعنی افشاندنست و اما ذری بیاء در لغت ندیدم و در آن قول ثالثی است که آن مشتق از ذر بمعنی تفریق است زیرا که خدایشان را در زمین متفرق کرده و بنا بر این معنی می شود که از ذرو بمعنی پرانیدن باشد یا مشتق است از ذر بمعنی مورچه سرخ زیرا که خدا خلق را از صلب آدم بیرون آورد در حالی که مانند مورچگان بودند در هنگامی که ایشان را بر نفسهای خویش گواه گردانید و آن را عالم ذر میگویند و بنا بر این دو وجه وزن آن فعلیه است یا فعوله بضم است اگر اصلش ذروره باشد و راء سیم چون و او بیاء و ضمه راء بکسره قلب شد باشد.

«رازق» رازق معنیش اینست که خدای عز و جل بندگانش را روزی می‌دهد خواه نیکوکار ایشان باشد و خواه نابکار ایشان رزق و روزی دادنی و مؤلف گفته که رزق بفتح راء روایت عرب است و اگر مصدر را اراده کرده بودند رزق بکسر راء میگفتند و آن خطاء است زیرا که رزق باول مکسور روزی است و هر چه از آن نفعی توان گرفت و و هر چند که بمعنی روزی دادن و بخشیدن نیز می باشد و اما رزق بفتح راء بمعنی روزی دادن و بخشیدنست و بس گفته می شود که ارتزق الجند رزقه واحده یعنی لشکر روزی را یک مرتبه گرفتند و در قاموس میگوید که رزق و بفتح راء مصدر حقیقی است و یک مرتبه رزقه با هاء است.

رقیب رقیب معنیش حافظ است و آن فعلیل بمعنی فاعل است و رقیب قوم پاسبان ایشانست.

«رؤف» رؤف معنیش رحیم است و رأفت رحمت است.

رایی رایی معنیش عالم و رؤیت علم است اگر رؤیت بصری و دیدن بچشم نباشد و معنی دویم آنکه آن بمعنی بیننده است و معنی رؤیت دیدن و در معنی عالم روا باشد که بگوئی که خدا همیشه رایی بوده و این در معنی دیدن جائز نیست.

«سلام» سلام معنیش مسلم و سلامتی دهنده است و آن توسع است زیرا که سلام مصدر است و مراد از آن اینست که سلامتی از جانب او یافته می شود و سلام و سلامت بفتح سین در هر دو مثل رضاع و رضاعت و لذاذ و لذات است در وزن و در اینکه هر دو مصدرند بیک معنی و اول بمعنی شیر خوردن و دویم بمعنی خوشمزه یافتن باشد و معنی دویم آنکه خدا باین صفت وصف می شود بسلامتیش از آنچه بخلق ملحق می شود از عیب و نقص و زوال و انتقال و فناء و مرگ پس مصدر بمعنی اسم مفعول است که مسلم باشد و قول خدای عز و جل لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ یعنی از برای پند پذیرانست خانه سلام در نزد پروردگار ایشان یعنی در عهده و ضمان او یا در نزد او ذخیره گذاشته شده و سلام همان خدای عز و جل و خانه اش بهشت است و اضافه آن بسوی خدا بجهت تعظیم آنست چنان که در دنیا خانه کعبه معظمه و سائر مسجدها را خانه خدا میگویند و جائز است که خدا بهشت را سلام نامیده باشد زیرا که رونده بسوی آن و کسی که بجانب آن می شود در آن سالم میماند از هر چه در دنیا باشد از بیماری و رنجوری و مردن و پیری و امثال اینها پس آن خانه سلامتی است از آفات و عاهات که هیچ ناخوشی و آفتی در آن نیست و من میگویم که و نیز ممکن است که مراد خانه تحیت باشد که آن سلام است چه تحیت خدا و فرشتگان بر اهل آن یا تحیت بهشتیان بر یک دیگر سلام است و قول خدای عز و جل فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ یعنی و اما اگر باشد آن مرد از اصحاب دست راست پس سلام از برای تو است از اصحاب دست راست میفرماید که پس سلامتی از برای تو است از ایشان یعنی تو را از جانب ایشان بسلامتی خبر میدهم و سلام در لغت سداد و صواب نیز میباشد و از این است قول خدای عز و جل وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا یعنی و چون خطاب کنند بندگان خداوند رحمان را جاهلان و نادانان و سخنی بی ادبانه بایشان گویند در جواب گویند سلام یعنی قولی سلامت و سخنی که بدان سالم مانند از ضرر ایشان و یا مراد از سلام ترکست در وداع یعنی ما شما را بشما گذاشتیم و در معرض خطاب شما در نمی آئیم یا مراد سلام علیکم است یعنی چون جاهلان را ببینید بر ایشان سلام کنید تا از شر ایشان ایمن گردید و مؤلف در بیان سلام گفته یعنی سداد و صواب و سداد بکسر سین راست شدن و حق شدن و بفتح آن راستی و صواب ضد خطأ است یعنی حق و راست و درستی و گفته می شود که صواب از گفتار بسلام نامیده شده زیرا که آن از عیب و گناه سالم باشد.

«مؤمن» مؤمن معنیش مصدق است و ایمان در لغت تصدیق است و قول خدای عز و جل حکایت از برادران یوسف (ع) و ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ تو را بر این دلالت میکند و ترجمه آیه این است که و نیستی تو باور دارنده ما را یعنی سخن ما را که میگوئیم که گرگ یوسف را خورد تصدیق و باور نمیکنی و اگر چه هستیم راستگویان و بنده مؤمن تصدیق کننده است بتوحید خدا و آیات و علاماتش و خدا مؤمن و مصدق است آنچه را که وعده داده و تحقیق کننده آنست که آن را ثابت خواهد فرمود و معنی دوم آنکه خدا محقق است که وحدانیت خود را در نزد آفریدگانش تحقیق کرده و حقیقت خود را بایشان شناسانیده بجهت آنچه از علامات و آیاتی چند از بینات و گواهان و عجائب تدبیر و لطائف تقدیرش آشکار فرموده و معنی سیم آنکه خدا ایشان را از ظلم و جوار ایمن ساخته و حضرت صادق (ع) فرمود که جناب باری عز و جل مؤمن نامیده شده زیرا که او کسی را که فرمان برادرش باشد و او را اطاعت کند از عذاب خویش ایمنی دهد و بنده خدا مؤمن نامیده شده زیرا که او بر خدا ایمن باشد و خدا امان و زنهار او را اجازه میکند و ممضی میدارد و آن حضرت (ع) فرمود که مؤمن کسی است که همسایه اش را از بدیهای خود ایمن سازد و نیز آن حضرت (ع) فرمود که مؤمن کسی است که مسلمانان او را بر مالها و جانهای خود ایمن دارند.

«مهیمن» مهیمن معنیش شاهد است و این چون قول خدای عز و جل وَ مُهَيِّمِنًا عَلَيْهِ یعنی و نیز این قرآن که ما بسوی تو فرو فرستادیم نگهبانی است بر کتب که محافظت آنها میکنند از تغییر چه هر چه در آنها تغییر میدهند از وی راست می شود و مؤلف گفته یعنی شاهد بر آنست یعنی گواهیست بر آنچه پیش از این بوده از کتاب بصحت و حقیقت آن و معنی دویم آنکه مهیمن از آن نامی است مبنی آن امین و امین نامی است از نامهای خدای عز و جل بعد از آن مهیمن از آن بنا شده بزیادتی میم و یاء چنان که میبط بروز مسیطر از بی طرف بروزن حیدر و بیطار بناء شده و هر سه کسی است که پزشکی چاروا یعنی طبابت و درمان خدای عز و جل بعد از آن بنا شده بزیادتی میم و یاء چنان که میبط بروزن مسیطر آنها کند و اصل در آن مؤیمن بوده و همزه بهاء قلب شده چنان که همزه رقت و ایهات بهاء قلب شده و هر وقت و هیهات گفته شده و اراقه و هراقه هر دو بمعنی ریختن آب و امثال آنست و هیهات و ایهات اسم فعل بمعنی ماضی اند بمعنی بعد یعنی دور شد و امین نامی است از نامهای خدای عز و جل و کسی که الف را طول داده و آمین بر وزن یاسین گفته یا آمین را اراده کرده یعنی ای امین و مراد این است که همزه مفتوح را که حرفی است از حروف نداء بر سرش بیرون آورده و بعد از اجتماع دو همزه مفتوح دویم را ساکن کرده و بجنس حرکت ما قبلش که فتحه است یعنی الف قلب کرده چه الف از جنس فتحه است پس آمین را مخرج قول ایشان از ید بر معنی یا زید یعنی ای زید اخراج کرده و گفته می شود که مهیمن از نامهای خدای عز و جل است در کتابهای آسمانی.

«عزیز» عزیز معنیش آنست که چیزی خود را عاجز نمیکند و چیزی که خدا را آن را خواسته باشد بر او امتناع ندارد و سرباز نمیتواند زد پس او قهرکننده چیزها است و غالبی که مغلوب نیست و گاهی در مثل گفته می شود که من عزیز یعنی هر که غالب شد ربود و قول خدای عز و جل بطریق حکایت از دو خصم که با هم گفتگو داشتند که وَ عَزَّی فِی الْخِطَابِ یعنی برادرم غلبه کرد بر من و غالب شد در جواب دادن سخن و نگذاشت که سخن بگویم و معنی دویم آنکه عزیز پادشاهست و پادشاه را عزیز میگویند چنان که برادران یوسف یوسف (ع) گفتند که یا أَيْهَا الْعَزِيزُ یعنی ای عزیز مراد از آن ای پادشاه باشد.

«جبار» جبار معنیش قاهرست که باو نتوان رسید و او را بجبر و جبروت یعنی تعظیم و عظمت است و درخت خرمانی که بآن نتوان رسید بجهت درازی و بلندی جباره میگویند و جبر آنست که انسانی را جبر کنی بر آنچه آن را ناخوش دارد و نخواهد از رویی قهر و غلبه میگوئی که او را بر فلان کار جبر کردم یعنی آن را نمیخواست و من بزور او را بر آن داشتم و حضرت صادق (ع) فرمود که لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین یعنی نه صرف جبر است و نه محض تفویض بلکه امر سیمی است میانه این دو امر که بشکستن سورت هر یک مزاجی یافته غیر از مزاج هر یک نظیر سکنجبین نسبت بسرکه و انگبین نه آنکه قدری از آنست و قدری از این و مؤلف گفته که حضرت باین قول قصد فرموده که خدای تبارک و تعالی بندگانش را بر گناهان جبر نکرده و کار دین را بایشان تفویض نفرموده که بایشان وا گذاشته باشد تا آنکه در آن برآیها و قیاسهای خود سخن گویند زیرا که خدای عز و جل حد و وظیفه قرار داده و شریعت و فرض و سنتی گذاشته و دین را از برای ایشان کامل گردانیده پس با وجود تحدید و توظیف و شرع و فرض و سنت و کامل ساختن دین تفویضی نیست.

«متکبر» متکبر مأخوذ از کبریاء است و آن اسم است از برای تکبر و تعظیم.

«سید» سید معنیش پادشاهست و پادشاه قوم و بزرگ ایشان را سید میگویند و در تعریف آن میگویند که سادسهم یسودهم یعنی بزرگ ایشان شد و بر ایشان بزرگی دارد و بقیس بن عاص گفتند که بچه چیز سید قوم خود شدی گفت ببخشیدن عطاء و بازداشتن رنج و آزار و یاری دادن مولی که همسایه و خویش و امثال ایشان را یاری دادم یا خدا مرا با وجود آن دو کار یاری داد و اول اظهر است و پیغمبر (ص) فرمود که من سید عرب است پس عایشه گفت که یا رسول الله آیا تو سید عرب نیستی فرمود که من سید فرزندان آدمم و علی سید عرب عایشه گفت یا رسول الله سید چیست و معنی و مراد از آن چه باشد فرمود کسی که اطاعتش واجب باشد چنان که اطاعت من واجب شده و مؤلف میگوید که من این حدیث را بطور مسند در کتاب معانی - الاخبار اخراج کرده ام پس بنا بر معنی این حدیث سید همان پادشاهی است که فرمان برداریش واجب است.

«سبوح» سبوح حرفی است یعنی کلمه و اسمی که مبنی است بر وزن فعول بضم فاء و عین با تشدید آن و در کلام عرب فعولی نیست مگر سبوح و قدوس و معنی این دو یکیست و سبحان الله یعنی تنزیه کردن و او را دور داشتن از هر چه نسزد که بآن وصف شود و نصب سبحان الله بجهت این است که در موضع فعل است بر معنی تسبیح الله در حالی که این را اراده داری که سبحت تسبیحاً لله و جائز است که منصوب باشد بر ظرف یعنی حال و معنیش اینست که تسبیح لله و سبحو لله یعنی خدا را تسبیح میکنم و خدا را تسبیح کنید.

«شهید» شهید معنیش شاهد و حاضر است در هر مکانی در حالی که صانع و مدبر است بنا بر آنکه مکان مکان تصنع و تدبیر او است نه بر این وجه که مکان مکان از برای او است زیرا که خدای عز و جل بود و هیچ مکانی نبود.

«صادق» صادق معنیش آنست که خدا صادقی است که در وعده اش غدر و بیوفائی نمیکند و ثواب کسی را که بعهده و پیمانش وفاء میکند کم نخواهد کرد.

«صانع» صانع معنیش آنست که خدا صانع هر مصنوع یعنی خالق هر مخلوق و پدید آورنده همه بدائع و تازها است و هر یک از اینها با همه اینها دلالت بر این دارد که خدا بچیزی از خلقش نمیماند زیرا که مادر آنچه مشاهده کرده ایم کاری را نیافتیم که بفاعل و کننده اش شباهت داشته باشد زیرا که ایشان اجسام اند و کارهای ایشان اجسام نیست و خدا از آن برتر است که بکارهای خود شباهت داشته باشد و کارهای او گوشت است و استخوان و مو و خون و پی و رگها و اعضاء و جوارح و اجزاء و روشنی و تاریکی و زمین و آسمان و سنگ و درخت و غیر اینها از اصناف خلق و همه اینها کار و کارگری آن جناب عز و جل است و همه اینها دلیل اند بر وحدانیت او و شاهدانند بر انفرادش و بر آنکه او بخلاف خلق خویش است و بر اینکه او را شریکی نه و بعضی از حکماء یعنی ابو نواس در این معنی شعری گفته و او نرگس را وصف میکند که

عیون فی جفون فی فنون بدت فاجاد صنعتها الملیک

بابصار البغنج طامحات كان حداقها ذهب سبيك

على غض الزمرد مجزات بان الله ليس له شريك

یعنی چشمهای چندی در پلکها که در شاخها ظاهر و هویدا شده اند و پادشاه عالم صنعت و ساخت آنها را نیکو کرده که بدیدهای تغنج و کرشمه کردن ببالا نگراند گویا که سیاهیهای چشمهای آنها زریست گذاخته بر شاخ زمرد و خبر دهندگانند باینکه خدا نیست از برایش شریکی.

«طاهر» طاهر معنیش آنست که خدا منزّه است از اشتباه و همتایان و اضداد و امثال و اندازها و زوال و انتقال و معنیهای خلق از درازی و پهنای اطراف و گرانی و سبکی و تنگی و شبری و داخل شدن و برون رفتن و بهم چسبیدن و از یک دیگر جدا شدن و بو و مزه و رنگ و سودن و درشتی و نرمی و گرمی و سردی و حرکت و سکون و اجتماع و افتراق و جا گرفتن در جایی نه جای دیگر زیرا که همه اینها محدث و موجود است که کسی اینها را احداث کرده و مخلوق و عاجز و ضعیف است از همه جهات و دلیل بر موجد و محدثی که آن را احداث کرده و صانعی که آن را ساخته و قادر قوی که پاکست از معنیهای آنها و بچیزی از آنها نمیماند زیرا که آنها از همه جهاتی که دارند دلالت میکنند بر صانعی که آنها را ساخته و محدثی که آنها را احداث کرده و بر همه آنچه از آنها پنهان باشد از اشتباه و امثال آنها واجب گردانیده اند که رهنما باشند بر صانعی که آنها را ساخته و خدا برتر است از این برتری بزرگ.

ص: ۳۸۵

«عدل» عدل معنیش حکم بعدل و حق است و خدا باین نام نامیده شده از روی توسع و مجاز زیرا که عدل مصدر است و مراد از آن اسم فاعل است یعنی عادل و عدل از مردمان کسی است که گفتار و کردار و حکمش پسندیده است.

«عفو» عفو نامی است مشتق از عفو و بر وزن فعول است و عفو محو و پاک نمودن و ناپیدا کردن نشانه است گفته می شود که عفا الشیء هر گاه آن چیز ناپیدا شود و برود و کهنه گردد و گفته می شود که عفوته انا هر گاه تو آن را محو و ناپیدا کنی و مراد اینست که عفو لازم و متعدی هر دو آمده و ترجمه فقره اول آنکه آن چیز کهنه شد و ترجمه فقره دوم آنکه من آنها را کهنه کردم و از این است قول خدای عز و جل **عَفَا اللَّهُ عَنْكَ** یعنی محو کرد خدا را از تو دستوری دادنت ایشان را.

«غفور» غفور نامی است مشتق از مغفرت و آن جناب غافر و غفار است و اصل آن در لغت تغطیه و پوشیدن است میگوئی که مغفرت الشیء هر گاه آن را پوشانی و گفته می شود که هذا اغفر من هذا یعنی این پوشنده تر از این است و غفر پشم و خز بفتح عین و سکون و فاء آن چیز است که در بالای جامه از پشم خز بر بر آمده باشد چون زئبر و زئبر بکسر اول و سیم ریشه و تار جامه است که از جامه بیرون آمده باشد و آن را غفر بفتح غین و سکون فاء مینامند زیرا که آن جامه را پوشیده و سپر یعنی خود را مغفر بکسر میم میگویند زیرا که آن سر را میپوشد و غفور آنست که بنده اش را برحمت خود پوشاننده است «غنی» غنی معنیش آنست که خدا بخودی خود از غیر و از غیر و از استعانت بآلایت و ادوات و غیر اینها غنا و بی نیازی دارد و همه چیزها غیر از خدای عز و جل در ضعف و و حاجت بیکدیگر شباهت دارند و بعضی از آنها بر پا نمیشود و مگر بعضی دیگر و بعضی از آنها از بعضی بی نیازی نمیتواند جست.

«غیاث» بکسر غین معنیش مغیث است و خدا باین نام نامیده شده از روی توسع زیرا که آن مصدر است و بعضی از اهل لغت گفته که غیاث باول مفتوح فریاد و فریاد رسنده چنان که گویند یا غیاث المستغیثین و این غلط است.

«فاطر» فاطر معنیش خالق است گفته می شود که فطر الخلق یعنی خلقهم باین معنی که ایشان را آفریده و ساختن چیزها را آغاز فرمود و آنها را از نو پدید آورد پس او فاطر آنها یعنی خالق و مبدع آنها است.

«فرد» فرد معنیش آنست که خدا متفرد و تنها است بر بوبیت و پروردگاری و امر و فرمان نه آفریدگانش و معنی دویم آنکه او موجودیست تنها که هیچ موجودی با او نیست.

«فتاح» فتاح معنیش آنست که خدا حاکم است و از اینست قول خدای عز و جل وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ یعنی و تو بهترین حکم کنندگانی و قول خدای عز و جل وَ هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ یعنی و او است حکم کننده در همه امور که دانا است بکیفیت حکم بر وجه حکمت.

«فالق» فالق نامی است مشتق از فلق و معنیش در اصل لغت شق یعنی شکافتن و شکاف است گفته می شود که سمعت هذا من فلق فیه یعنی این را از شکاف دهانش شنیدم و فلق الفشقه فانفلقت یعنی پسته را شکافتم پس آن قبول شکافتن نمود و خلق الله تبارک و تعالی کل شیء فانفلق عن جمیع ما خلق یعنی خدای تبارک و تعالی هر چیزی را آفرید پس آن از همه آنچه آفرید شکافته شد زهد آنها را شکافت پس آنها از حیوان شکافته شدند که حیوان از آنها بیرون آمد و دانه و استخوان خرما را شکافت پس آنها از گیاه شکافته شدند که گیاه از آنها بیرون آمد و زمین را شکافت پس آن شکافته شد از هر چه از آن بیرون آورد و این چون قول خدای عز و جل است که. وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ یعنی و سوگند بزمین که خداوند شکافتن است یعنی شکافته می شود تا از آن نباتات بیرون می آید و چشمها روان می شود و خدا آن را شکافت پس آن شکافته شد و تاریکی را شکافت پس آن از عمود صبح شکافته شد و آسمان را شکافت پس آن از باران شکافته شد و دریا را از برای موسی (ع) شکافت فَاَنْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطُّوْدِ الْعَظِيمِ یعنی پس دریا شکافته شد و دوازده را پدید آمد.

پس بود هر پاره که از هم جدا شده بود چون کوه بزرگ یعنی مانند کوه بلند بر آمده و قرار گرفته.

«قدیم» قدیم معنیش آنست که خدا همه چیزها را پیش گیرنده است و هر صاحب تقدیمی که چیزی را پیشی گرفته قدیم نامیده می شود هر گاه در وصف آن مبالغه شود و لیکن خدای سبحانه قدیم است بخودی خود بدون اول و پایانی و باقی چیزها اول و پایانی دارند و در آغاز آنها این نام از برای آنها نبوده و آنها از راهی قدیم و از راهی محدثند که خدا آنها را احداث فرموده و بعضی گفته اند که معنیش آنست که خدا موجودیست که همیشه بوده و هر گاه غیر آن جناب عز و جل را گویند که قدیم است بر وجه مجاز باشد زیرا که غیر او محدث است و قدیم نیست.

«ملک» ملک مالک ملک و خداوند پادشاهیست که هر چیزی را مالک شده و ملکوت بمعنی ملک و پادشاهی خدای عز و جل است و تاء در آن زیاد شده چنان که در رهبوت و رحموت زیاد شده و عرب میگوید که رهبوت خیر من رحموت یعنی هر آینه اگر ترسیده شوی بهتر است از آنکه رحم کرده شوی و این مثل است و زمخشری در مستقصی الامثال این را ذکر کرده و گفته که مرا رحمت و رهبت است و در قاموس این را در ماده رهب و رحم هر دو ذکر کرده و در ماده رحم گفته که و رهبوت خیر لک من رحموت و گفته که استعمال نمیشود مگر بطور ازدواج یعنی اگر ترسیده شوی بهتر است از آنکه رحم کرده شوی و در ماده رهب میگوید و رهبوتی و رهبوت محرکتین خیر من رحموت ای لاین ترهب خیر من ان ترحم حاصل آنکه اگر چنان باشی که مردم از تو بترسند بهتر است از آنکه چنان باشی که مردم بر تو رحم کنند و این خلاف طریقه سنت است چه در حدیث وارد شده که عبد الله مقتول باش و عبد الله قاتل مباش یعنی بنده خدائی باش که تو را کشته باشند نه آنکه بنده خدائی باشی که دیگری را کشته باشی.

«قدوس» قدوس معنیش طاهر و پاکست و تقدیس تطهیر و تنزیه است و قول خدای عز و جل بر وجه حکایت از فرشتگان وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ یعنی نسبت می‌دهیم ترا بسوی طهارت و پاکی از چرک‌هایی که در دنیا می‌باشد و رنجوریها و دردها و امثال اینها و معنی آیه اینست که فرشتگان از روی تعجب و علم بمصلحت حکمت در آفریدن خدا آدم را نه بر وجه اعراض گفتند که آیا قرار می‌دهی در زمین کسی را که فساد و تباهی کند در آن و خونها را بریزد و حال آنکه ما تسیح و تنزیه می‌کنیم ترا تسیح و تنزیهی مقترن و بحمد و ثنای تو یعنی تو را بپاکی یاد می‌کنیم و بستایش تو قیام و اقدام مینمائیم و بپاکیزگی تو را میخوانیم و صفتهای نقص و عیب را از تو دور میدانیم و تو را بعظمت و بزرگی یاد مینمائیم و بعضی گفته اند که قدوس از جمله نامهای خدای عز و جل است در کتابها و نسبحک وَ نُقَدِّسُ لَكَ بیک معنی است و حظیره القدس موضع طهارت و جای پاکی و پاکیزگیست یعنی بهشت.

قوی قوی معنیش معروفست و او است که قوت دارد بی رنج چیزی را کشیدن و بدون استعانت و یاری خواستن.

«قرب» معنیش مجیب است و قول خدای عز و جل فَأِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ این را تأیید و تقویت میکند و ترجمه آیه اینست که و چون پرسند تو را بندگان من از صفت من یا از معامله من با ایشان در وقت خواندن پس بدرستی که من نزدیکم که اجابت میکنم خواندن خواننده را هر گاه بخواند مرا و معنی دویم آنکه آن جناب دانا است بوسوسهای دلها که در میانه او و آنها نه حجاب و پرده ایست و نه مسافت و دوری و قول خدای عز و جل وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ این معنی را تقویت و تأیید میکند و ترجمه آیه اینست که هر آینه بحقیقت که ما آفریدیم آدمی را و میدانیم آنچه را که وسوسه میکند بآن نفس او و مراد از وسوسه حدیث نفس است که آدمی در دل با خود میگوید یعنی میدانیم آنچه را که نزد نفس او حاضر است از مکنونات ضمائر و سرائر قلوب و ما نزدیکتریم بسوی او از رگ گردن پس آن جناب نزدیکست بدون سودن و مماسست و جداست از خلقتش بدون راه و مسافت بلکه او با وجود جدائی و مفارقت از ایشان در عین آمیزش و مخالطت است و با وجود مخالفت با ایشان در عین مشابهت و همچنین تقرب و نزدیک شدن بآن جناب از جهت راهها و مسافتهای نیست جز این نیست که آن از راه طاعت و حسن عبادت است پس خدای تبارک و تعالی قریبی است نزدیک که نزدیکش از جایی بجائی رفتن نیست زیرا که او چنان نیست که بقطع کردن مسافتهای نزدیک شود و نه بگذشتن هواء بلند گردد و برآید و چگونه چنین باشد و حال آنکه پیش از تنقل و علو بوده و پیش از آنکه بعلو و دنو وصف شود.

«قیوم» قیوم و قیام این دو لفظ فاعول و فاعال اند از قمت بالشی ء بلکه از قمت علی الشی ء هر گاه بخودی خود متوجه آن شوی و متوجه حفظ و اصلاح آن باشی یعنی بکار آن چیز قیام کردم و برپا شدم و تقدیر و نظیر آن قول ایشانست که ما فیها من دیور و لا دیار یعنی در این خانه مثلاً هیچ گردنده نیست که بگردد.

«قابض» قابض نامی است مشتق از قبض و قبض را چند معنی است از جمله آنها ملک است گفته می شود فلانی در قبض من و این مزرعه در قبض منست و از این است قول خدای عز و جل وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ و این چون قول خدای عز و جل است که وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ یعنی و او را است ملک و پادشاهی بی منازعی و و مدعی روزی که دمیده شود در صور و قول خدا وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ یعنی و حکم و فرمان در آن روز از برای خدا است و قول خدای عز و جل مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ و از جمله آنها نابود ساختن چیز است و از اینست قول ایشان در باب مرده که قَبْضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ یعنی خدا او را گرفته بسوی خود برد و از اینست قول خدای عز و جل ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ثُمَّ قَبْضْنَا إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا یعنی آیا نمی بینی و نظر نمیکنی ای بیننده بسوی پروردگار خود و بصنع او که از محض قدرت چگونه سایه را کشیده و گسترانیده از ظهور صبح تا بر آمدن آفتاب و اگر خدا خواستی هر آینه آن سایه را ثابت و آرام یافته گردانیدی پس گردانیم آفتاب را بر سایه و شناختن آن رهنما چه سایه جز بافتاب شناخته نشود پس فرا گرفتیم آن را بسوی خود فرا گرفتنی اندک و بتدریج پس آفتاب بندهای انگشتان گرفته نمیشود و خدا فراگیرنده و رهاکننده آنها است و از اینست قول خدای عز و جل وَ اللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْصُطُ یعنی خدا فرامی گیرد و میگستراند پس از فضل خود را بر بندگانش گستراننده و آنچه را که میخواهد از صله و نعمتهایش فراگیرنده است و قبض نیز قبض بند انگشتانست و آن از خدای تعالی ذکره منفی و دور شده است و اگر قبض و بسطی که خدای عز و جل ذکر کرده از جانب بند انگشتان میبود هر آینه روا نبود که در یکزمان قابض و باسط هر دو باشد بجهت محال و ممتنع بودن این امر و خدای تعالی ذکره در هر ساعت و زمانی جانها را میگیرد و روزی را می گستراند و آنچه خواهد میکند.

«باسط» باسط معنیش منعمی است مفضل که فضل و احسانش را بر بندگانش گسترده و نعمتهای خود را بر ایشان تمام گردانیده.

«قاضی» قاضی نامی است مشتق از قضاء و قضاء از خدای عز و جل بر سه وجه است پس وجهی از آنها همان حکم و الزام است گفته می شود که قضی القاضی علی فلان هکذا یعنی قاضی و حاکم بر فلانی بآن حکم کرد و او را بآن الزام نمود و از این است قول خدای عز و جل وَ قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ یعنی و حکم فرمود پروردگار تو باینکه نپرستید یعنی واجب کرد که بر تو و امتانت که پرستش ننمائید مگر او را و وجهی از آنها خبر است و از اینست قول خدای عز و جل وَ قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ یعنی اعلام کردیم فرزندان یعقوب را و پیغام فرستادیم بسوی ایشان در توریه یعنی ایشان را باین خبر دادیم بر زبان پیغمبر (ص) و وجهی از آنها اتمام است و از اینست قول خدای عز و جل فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ یعنی پس تمام ساخت خدا آسمانها را در حالتی که هفت آسمان بودند در دو روز و از اینست قول مردم که قضی فلان حاجتی و کسی که این را میگوید اراده دارد که او حاجتم را تمام گردانید بر آنچه از او خواستم.

«مجید» مجید معنیش کریم و عزیز است و از اینست قول خدای عز و جل بَلْ هِيَ وَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ یعنی بلکه آنچه تکذیب آن کردند قرآن مجید است یعنی کریم و عزیز و شریف و بزرگوار و مجد در لغت یافتن شرف و بزرگواریست و مجد الرجل بر وزن نصر و کرم و امجد دو لغت است یکی ثلاثی مجرد و دیگری ثلاثی مزید فیه و معنی هر دو اینست که این مرد بزرگوار شد و امجده چون کردار او را خوب دانست یا او را تعظیم نمود و بر او ثناء گفت و معنی دویم آنکه خدا مجید است فعیل بمعنی مفعول باشد نه فاعل چون وجه اول یعنی ممجد برون محمد که خلقتش او را تمجید کرده اند یعنی او را بزرگ داشته اند.

«مولى» مولى معنیش ناصر و یاور است که مؤمنان را یاری می‌دهد و متوجه نصرت ایشان بر دشمن ایشان می‌شود و ثواب و کرامتها و نوازشهای ایشان را توجه می‌فرماید و ولی طفل همانست که اصلاح شأن و درست کردن کار او را متوجه باشد و خدا ولی مؤمنان و او مولای ایشان و یاور ایشانست و مولى در وجه دیگر همان اولی و سزاوارتر است و از اینست قول پیغمبر (ص) که

من كنت مولا فعلى مولا

و این بعد از سخنی بود که از او پیشی گرفته بود و آن اینست که فرمود الست اولی بکم بانفسکم یعنی آیا من سزاوارتر نیستم بشما از شما بنفسهای شما گفتند بلی یا رسول الله تو اولی و احقّی فرمود که

فمن كنت مولا

یعنی کسی که من باو اولی باشم از او بخودش

فعلى مولا

یعنی علی اولاست باو از او بخودش.

«منان» منان معنیش عطاکننده صاحب انعام است و از اینست قول خدای عز و جل فَامُنُّنْ أَوْ أُمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ یعنی پس عطاء کن بهر که خواهی یا منع بخشش نما و بازدار آن را از هر که خواهی یعنی تصرف تو در این عطای ما بسته بخواست تو باشد در حالتی که این عطاء از شما بیرونست یا منت و امساک تو در روز حساب بر آن حسابی نیست و مخاطب باین آیه حضرت سلیمان (ع) است و قول خدای عز و جل وَلَا تَمُنُّنْ تَسْتَكْبِرُ یعنی و نبخش در حالی که جویای بیشتر از آن باشی.

«محیط» محیط معنیش احاطه کننده بچیزها است که عالم، بهمه آنها است و هر که چیزی را فرا گیرد بتمامه یا علمش باقصای آن برسد بآن احاطه کرده و این بر وجه توسع و مجاز است زیرا که احاطه در حقیقت احاطه کردن جسم بزرگیست بجسم کوچک از اطراف و جوانب آن چون احاطه خانه بآنچه در آنست و احاطه حصار بشهرها و از برای همین معنی دیوار حائط نامیده شده و معنی دویم احتمال دارد که نصب بر ظرف یعنی منصوب بر حال باشد و معنیش مستولیا مقتدرا یعنی صاحب استیلاء و غلبه و اقتدار و توانائی چون قول خدای عز و جل وَ ظُنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ یعنی و یقین کردند که ایشان احاطه شد بایشان و فرا گرفته شد دور ایشان از همه اطراف که طریق خلاصی و راه نجات نداشته باشند پس خدا این را احاطه از برای ایشان نامیده زیرا که قوم هر گاه بدشمن خویش احاطه کنند و دور ایشان را بگیرند دشمن بر خلاصی از ایشان قدرت ندارند.

ص: ۳۹۲

«مبین» معنیش ظاهریست که حکمتش آشکار و آن را آشکارکننده است بآنچه از بینات و آثار قدرتش اظهار فرموده و گفته می شود که بان الشیء و ابان و استبان بیک معنی و معنی همه اینست که این چیز آشکار شد و همه بمعنی آشکار کردن نیز میباشند زیرا که اینها لازم و متعدی هر دو آمده اند.

«مقیت» مقیت معنیش حافظ و رقیب است و گفته می شود که آن بمعنی قدیر است یعنی توانا «مصور» مصور نامی است مشتق از تصویر یعنی نگاشتن چه صورتها را مینگارد در رحما بهر وضع که میخواهد پس او مصور هر صورت و خالق هر مصوری است که در رحم تصویر شده و بچشم دریافته و در نفس متمثل می شود و خدای تبارک و تعالی چنان نیست که بصورتها و جوارح وصف شود و نه آنکه بحدود و ابعاض شناخته شود و نه آنکه در گشادی هواء بوهما و خیالها طلب شود و لیکن بآیات شناخته می شود و بعلامات و دلالات تحقیق می شود و بآنها بی گمان دانسته می شود و بقدرت و عظمت و جلال و کبریا و وصف می شود زیرا که او را در خلقش شبیهی نیست و نه در خاکیان و آفریدگانش عدیلی که با او برابری کند.

«کریم» کریم معنیش عزیز است گفته می شود که فلانی کریم تر است از فلانی یعنی از او عزیزتر است و از اینست قول خدای عز و جل إِنَّهُ لَقَرَّآنٌ كَرِيمٌ یعنی بدرستی که آنچه حضرت رسول (ص) بر شما میخواند هر آینه قرآنی است بزرگوار و همچنین قول خدای عز و جل ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ و معنی دویم آنکه او جوادیست صاحب افضال گفته می شود که مرد کریم یعنی جواد و بخشنده و قوم کرام بکسر کاف یعنی بخشندگان و کریم و کرم بفتح کاف وراء مثل ادیم و آدم است و ادیم پوست خوشبوی باشد که هنگام طلوع سهیل آن را رنگ و بوی حاصل آید و آن دو نوع است ادیم یمنی و ادیم طائفی و بمعنی روی زمین و ظاهر هر چیزی نیز آمده و آدم بفتح اول و دویم جمع آنست و در قاموس مذکور است که رجل کرم محرکه کریم للواحد و الجمع.

«کبیر» کبیر سید است گفته می شود از برای سید قوم کبیر ایشان و کبریاء اسم است از برای تکبیر و تعظم.

«کافی» کافی نامی است مشتق از کفایت و هر که بر او توکل کند آن جناب او را کفایت کند و او را بسوی غیر خود ناچار نکند.

«کاشف» کاشف معنیش مفرج و برنده اند و هست که ناچار را اجابت میکنند چون او را بخواند و بدی را کشف میکند و کشف در لغت برداشتن و واپردن تو است چیزی را از آنچه آن را پنهان کند و بپوشاند.

«وتر» وتر فرد و یگانه است و هر چیزی که فرد باشد آن را وتر میگویند.

«نور» نور معنیش منیر و نور بخش است و از این است قول خدای عز و جل *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ* یعنی نور بخش از برای ایشان یعنی اهل اینها و فرمان دهنده و راهنمای ایشانست پس ایشان در مصالح خویش باو راه راست میابند چنان که در نور و روشنی راه راست میابند پس این توسع و مجاز است و نور روشنی است و خدای عز و جل از این برتر است برتری بزرگ زیرا که نورها حادث شده اند و احداث کننده آنها قدیمی است که چیزی باو نمیماند و بر وجه توسع و مجاز گفته شده که قرآن نور است زیرا که مردم در دین و کیش خویش بآن راه است میابند چنان که در رفتن گاهها و راههای خویش بروشنی راه راست میابند و باین معنی پیغمبر (ص) نور بود.

«وهاب» وهاب معروف است و آن از هبه است که آنچه میخواهند ببندگانش میبخشد و بر ایشان منت میگذارد بآنچه میخواهد و از اینست قول خدای عز و جل *يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنْ شَاءَ إِنْ شَاءَ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ* یعنی میبخشد هر که را میخواهد دختران و میبخشد هر که را میخواهد پسران.

ناصر و نصیر ناصر و نصیر بیک معنی است و نصرت حسن معونت و خوش یاری کردنست.

«واسع» واسع غنی است و سعه غنی است گفته می شود که فلانی عطاء میکند از سعه یعنی از غنی و وسع توانگری مرد است و توانائی آنچه در دست او است و گفته می شود که بر اندازه وسع خویش انفاق و خرج کن.

«ودود» و دود فِعُول بمعنی مفعول است یعنی دوست داشته شده چنان که هیوب بمعنی مهیب گفته می شود و هیوب و مهیب کسی است که از وی ترسند و بآن اراده می شود که خدا و دودیت محبوب که خلق او را دوست میدارند و گفته می شود که بلکه و دود بمعنی فاعل است چون قول تو غفور بمعنی غافر یعنی بندگان شایسته اش را دوست میدارد و بایشان محبت دارد و ود و وداد بهر سه حرکت در هر دو مصدر مودت است بمعنی دوست داشتن و فلاغنی ود تو و دید تو است یعنی حب تو و حبیب تو است و ود بهر سه حرکت و و دید چون حب بکسر حاء و حبیب بمعنی محبوبست یعنی کسی که او را دوست میداری.

«هادی» هادی معنی آنست که خدای عز و جل ایشان را بحق هدایت میکند و هدی از خدای عز و جل بر سه وجه است پس وجهی همان دلالت و رهنمائی است که همه ایشان را بر دین دلالت و رهنمائی کرده و دویم ایمانست و ایمان هدایت است از خدای عز و جل چنان که آن نعمتی است از خدای عز و جل و سیم نجات است و خدای عز و جل بیان فرموده که زود باشد که مؤمنان را بعد از وفات ایشان هدایت کند و فرموده که **وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ** یعنی و آنان که کشته شدند در راه خدا پس هرگز ضائع و باطل نگرداند خدا کارهای ایشان را بلکه جزای جهاد را بر وجه اتم و اکمل بایشان خواهد رسانید باین وجه که زود باشد که هدایت کند ایشان را و بصلاح آورد حال ایشان را و هدایت بعد از مردن و کشته شدن نمیباشد مگر ثواب و نجات و این بنا بر قرائت حفص و ابو عمر و است که قتلوا بضم قاف و کسر تاء بدون الف بعد از قاف خوانده اند که فعل مجهول از قتل باشد نه بنا بر قرائت باقی قراء که قاتلوا بفتح قاف و الفی بعد از آن و فتح تاء خوانده اند که فعل معلوم از مقاتله باشد یعنی کارزار کردن و همچنین قول خدای عز و جل **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ** یعنی بدرستی که آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند هدایت میکند ایشان را پروردگار ایشان بسبب ایمان ایشان و آن ضد ضلالی است که عقوبت کافر است و خدای عز و جل فرموده که **وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ** یعنی و ضلالت میدهد خدا ستمکاران را یعنی ایشان را هلاک و نابود میسازد و عقوبت میکند ایشان را و این چون قول خدای عز و جل است که **أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ** یعنی نابود کرد خدا کارهای ایشان را و آنها را بسبب کفر ایشان باطل گردانید و فرو ریزانید.

«وفی» وفی معنیش آنست که خدا بعهد ایشان وفاء میکند و بعهد خویش ایفاء مینماید و تمام میفرماید گفته می شود که مرد وفی و موفی یعنی کسی که عهد خود را بجا می آورد و قد وفیت بعهدک و اوفیت دو لغت است.

«وکیل» وکیل معنیش متولی است یعنی کسی که قائم بحفظ ما است و بآن قیام دارد و این معنی وکیل بر مال از ما است و معنی دویم آنکه خدا معتمد و پناهست و توکل اعتماد بر او است و پناه آوردن بسوی او.

«وارث» وارث معنیش آنست که هر که خدا او را مالک چیزی گرداند میمیرد و آنچه در ملکش بوده میماند و کسی غیر از خدای تعالی آن را مالک نمیباشد.

«بر» بر معنیش صادق است گفته می شود که صدق فلان و بر یعنی فلانی راست گفت و گفته می شود که برت یمین فلان هر گاه سوگندش راست باشد و ابرها الله یعنی خدا آن را بر صدق و راستی امضاء فرمود.

«باعث» باعث معنیش آنست که خدا بر میانگیزد هر که را در قبرها است و ایشان را زنده میگرداند و از برای جزاء و بقاء ایشان را محشور میسازد.

«تواب» تواب معنیش آنست که خدا توبه را قبول میکند و از گناه در میگذرد هر گاه بنده از آن توبه و بازگشت کند گفته می شود که تاب العبد الی الله یعنی بنده بسوی خدا بازگشت نمود فهو تائب و تواب الیه یعنی پس آن بنده باز گردنده است بسوی آن جناب و تائب و تواب هر دو بر او صادق است و تاب الله علیه یعنی خدا توبه او را قبول فرموده فهو تواب علیه یعنی پس آن جناب تواب بر او است که توبه او را قبول فرموده و او را تائب نمیگویند و توب بمعنی توبه است و گفته می شود که أتاب فلان من کذا در حالی که مهموز باشد هر گاه فلانی از آن شرم کند و گفته می شود که طعام توبه نیست یعنی از آن احتشام و شرم داشته نمیشود.

«جلیل» جلیل معنیش سید است چه سید قوم را جلیل و عظیم ایشان میگویند و جل جلال الله یعنی بزرگواری خدا بزرگواری دارد فهو الجلیل ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ یعنی پس آن جناب بزرگواری است خداوند جلال و اکرام یعنی جامع جمیع صفاتی که مستلزم کمال او است و میری است از هر صفتی که موجب تنقص عزت و کبریا او باشد و نزد اهل تحقیق جلال اشاره است بصفت قهریه و اکرام عبادت از اوصاف لطیفه است پس ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ جامع جمیع صفات حق سبحانه باشد و گفته می شود که جل فلان فی عینی یعنی فلانی در چشم بزرگ آمد و اجللته یعنی او را بزرگ داشتم و بزرگ قدر ساختم.

«جواد» جواد معنیش محسنی است منعم که انعام و احسانش بسیار است گفته می شود که جاد السخی من الناس وجود جود او رجل جواد و قوم اجواد وجود بضم جیم یعنی سخاوت داران گفته نمیشود که خدا سختی است زیرا که اصل سخاوت راجع بسوی نرمی است و گفته می شود که زمین سخاوی و کاغذ سخاوی هر گاه نرم باشد و سخی بسخی نامیده شده بجهت نرمی او در نزد حوائج حاجتمندان بسوی او «مترجم گوید» که در شرح عده سخی را مأخوذ از سخاوی دانسته و آن را بسعه بیابان تفسیر کرده و در قاموس میگوید که سخی جواد است تا آنکه میگوید که سخاویه نرم یا واسع زمین است و بعضی علت منع اطلاق سخی را بر خدا مقید بودن جود مفهوم از آن را بصفت نقض گفته اند چه سخی جواد است که از شانش بخل باشد.

«خبیر» خبیر معنیش عالم است و خبیر بر وزن قفل و کتف در لغت یکیست و خبر هم وزن قفل علم تو است بچیزی و میگوئی که لی به خبر یعنی مرا بآن علم و دانشی است.

«خالق» خالق معنیش خلاق است چه آن جناب خلق بسیاری را آفریده و می آفریند خلق الخلاق خلقا و خلقه بفتح هر دو و خلیقه بمعنی خلق است و جمع هر دو خلایق است و ابن شمیل گفته که خلق آدمیانند و خلیقه چارپایان و جنندگان و خلق در لغت اندازه کردن تو است که چیزی را اندازه کنی و در مثل گفته می شود که انی اذا خلقت فریت لا- کمن یخلق و لا یفری یعنی بدرستی که چون اندازه کنم میبزم نه چون کسی که اندازه میکنند و نمیرد و مراد اینست که هر چه گفتم میکنم و هر بنائی که گذاشتم بعمل می آورم و در کارها عزم دارم و در قول امامان ما علیهم السلام واقع شده که کارهای بندگان مخلوق است بخلق تقدیر و اندازه کردن نه خلق تکوین و هستی دادن و خلق کردن عیسی (ع) از گل چیزی را چون هیئات و صورت مرغ نیز خلق تقدیر است و هستی دهنده مرغ و خالق آن در حقیقت همان خدای عز و جل است.

خَيْرُ النَّاصِرِينَ خیر الناصرین و خیر الراحمین معنیش آنست که فاعل خیر که خوبی می کند چون این امر از او بسیار شود از روی توسع و مجاز خیر نامیده می شود.

«دیان» دیان همانست که بندگان را دین و ایشان را جزاء میدهد بکارهای ایشان و دین بمعنی جزاء است و جمع نمیشود زیرا که آن مصدر است یعنی پاداش دادن گفته می شود که دان یدین دینا یعنی جزاء داد جزاء دادنی و در قاموس مصدر را بفتح گفته و گفته که کسره داده می شود و در مثل گفته می شود که کما تدین تدان یعنی کما تجزی تجزی چنان که جزاء میدهی جزاء داده میشوی و مراد اینست که چنان که میکنی جزاء داده می شوی و ذکر کردن کلمه اول بلفظ دویم باعتبار مزاجت است و شاعر گفته که:

كما یدین الفتی یوم یدان به من یزرع الثوم لا یقلعه ریحانا.

یعنی چنان که جوان مرد جزاء می‌دهد و میکند روزی جزاء داده می‌شود بآن هر که سیر می‌کارد نمیکند آن را در حالتی که ریحان باشد و ریحان گیاه خوشبو است و چه خوش گفته آنکه گفته که:

گندم از گندم بروید جو ز جو از مکافات عمل غافل مشو

«شکور» شکور و شاکر معنی این دو نام آنست که خدا از برای بنده عملش را شکر میکند و این توسع و مجاز است زیرا که شکر در لغت شناختن احسان و او است که با بندگانش محسن و نیکوکار و بر ایشان منعم است و لیکن خدای سبحانه و تعالی چون فرمانبرداران را بر فرمان برداری ایشان جزاء دهنده بود جزاء دادن خود را شکر از برای ایشان قرار داد بر وجه مجاز چنان که مکافات منعم شکر نامیده شده.

«عظیم» عظیم معنیش سید است و سید قوم عظیم و جلیل ایشانست و معنی دویم آنکه خدا بعظمت وصف می‌شود بجهت غلبه او بر چیزها و قدرتش بر آنها و از برای همین وصف کننده باین تعظیم کننده باشد و معنی سیم آنکه خدا عظیم است زیرا که همه آنچه غیر از او باشد از برایش خوار و فروتنی نماینده است پس او است که سلطانش بزرگ و شانس عظیم است و معنی و معنی چهارم آنکه خدا مجید است گفته می‌شود که عظم فلائن فی المجد عظامه یعنی فلانی در مجد بزرگ شد بزرگ شدنی و عظامت بفتح عین مصدر امر عظیم و کار بزرگست و عظمت از تجبر است و معنی عظیم ستبر و دراز و پهن و گران نیست زیرا که این معنیها معانی خلق و نشانه‌های صنع و حدوث است و اینها از خدای تبارک و تعالی منفی است و در خبر روایت شده که خدا عظیم نامیده شده زیرا که او خالق خلق عظیم و پروردگار عرش عظیم و خالق آنست.

«لطیف» لطیف معنیست که خدا ببندگانش لطف دارد پس او بایشان لطف دارد و با ایشان نیکوکار و منعم بر ایشانست و لطف نیکی و نواختن است گفته می شود که فلانی لطیف است بمردمان یعنی نیکوکار با ایشانست که با ایشان نیکی میکند و یلطفهم الطافا بمعنی ببرهم برا باشد و لیکن اللطف با بء استعمال می شود که بر سر مفعول دویم باشد چون اللطفه بكذا و معنی دویم آنکه خدا در تدبیر و کار خود لطیف است و گفته می شود که فلانی لطیف العمل است یعنی کارش پاکیزه و در خبر روایت شده که معنی لطیف همان خالق از برای ما خلق لطیف است چنان که خدا عظیم نامیده شده زیرا که او خالق خلق عظیم است.

«شافی» شافی معنیست معروف است و آن از شفاء است چنان که خدای عز و جل بطور حکایت از ابراهیم (ع) فرمود که وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ یعنی و چون بیمار شوم پس او شفاء می دهد مرا پس همه این نامهای خوب یا خوب تر نود و نه نام است.

و اما تبارک پس آن را از برکت است بمعنی افزون شدن و آن جناب عز و جل صاحب برکت است و اوست که فاعل برکت و خالق آن و قرار دهنده آنست در خلق خویش و متبارک و متعالی است از فرزند و زن و شریک و از آنچه ستمکاران میگویند برتری بزرگ و بعضی گفته اند که معنی قول خدای عز و جل تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا این است که جز این نیست که باین قصد فرموده که خدائی که بقاء و ماندنش دوام دارد و نعمتهایش میماند و ذکرش بر بندگانش برکت و استدامت از برای نعمتهای خدا در نزد ایشان می شود همان کسی است که فرقان را بر بنده خود فرو فرستاده تا آنکه آن بنده از برای عالمها بیم کننده و ترساننده باشد و فرقان همان قرآن است و جز این نیست که آن را فرقان نامیده زیرا که خدای عز و جل بآن در میان حق و باطل جدا کرده و بنده اش که این فرقان بر او فرود آمده همان محمد (ص) است و او را بنده نامیده تا آنکه پروردگار پرستش شده فرا گرفته نشود و این لفظ رد بر کسی است که در باب آن حضرت غلو میکند و از حد در میگردد و خدای عز و جل بیان فرموده که این فرقان بر او فرود آمده تا آنکه عالمها را بآن بیم کند و از برای آنکه ایشان را بآن از نافرمانیهای خدا و عقاب درد آورنده یا دردناکش بترساند و عالمها آدمیانند الَّذِي لَمْ يَكُنْ لَكُمْ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا یعنی آن خدائی که از برای او است پادشاهی آسمانها و زمین و فرا نگرفته فرزندی را چنان که نصاری گفتند در هنگامی که از روی دروغ گفتن بر او و بیرون رفتن از توحیدش فرزند را بسوی او اضافه نمودند و نسبت دادند وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا یعنی و نبوده او را شریکی در پادشاهی و آفریده هر چیزی را پس اندازه کرده آن را اندازه کردنی یعنی آنکه خدا همه چیز را آفریده بر اندازه که آن را می شناسد و میداند و آنکه آن جناب چیزی از این را بر سبیل سهو و غفلت و بر وجه کوشش و سختی و بر وضع گراف نیافریده بلکه باندازه میداند که آن صواب است از تدبیر خویش و آنکه آن صلاح جوئیست از برای بندگانش در کار دین ایشان و آنکه آن عدلی است از او بر آفریدگانش زیرا که او اگر آن را نیافریده بود و بر اندازه که آن را می شناخت و میدانست بر سبیل آنچه ما وصف کردیم هر آینه همان تفاوت و ظلم و بیرون رفتن از حکمت و صواب تدبیر بسوی عبث و بسوی ظلم و فساد یافت میشد چنان که مثل این یافت می شود در کردار آفریدگانش که در کارهای خویش بخت و و طالع دارند و از آن میکنند آنچه را که اندازه اش را نمیشناسند و باین قصد فرموده است که از برای آن اندازه را آفریده و بآن اندازه آنچه را که میکند شناخته و کارهای خود را بعد از آن کرده زیرا که این یافت نمیشود مگر از کار کسی که اندازه آنچه میکند نمیداند مگر باین تقدیر و این تدبیر و خدای سبحانه پیوسته بهر چیزی دانا بوده و جز این نیست که بقول خویش فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا این را قصد فرموده که

یعنی این را بفعل آورده بر اندازه که آن را می شناسد و میداند بنا بر آنچه ما بیان کردیم و بر اندازه کردن کارهایش از برای بندگانش باینکه اندازه آنها و وقت بودن آنها و جای بودن آنها را که در آن حادث میشوند بایشان بشناساند تا آنکه آن را بشناسند و این اندازه کردن از خدای عز و جل نوشته و خیر نوشته‌های او است که فرشتگان خود را خیر داده و ایشان را بآن خیر داد تا آنکه آن را بشناسند و چون سخن خدا چنان بود که یافت نمیشد مگر بر اندازه که آن را می شناخت و میدانست تا آنکه بیرون نرود از حد راستی بسوی دروغ و از حد صواب بسوی خطا و از حد بیان بسوی آشفتگی همین دلالتی بود بر اینکه خدا آن را اندازه فرموده بر آنچه آن با آنست که و آن را استوار فرموده و احداث نموده و از برای همین استواری گردیده که خللی در آن نیست و نه تفاوت و فساد دارد.

«مترجم گوید» که شمردن تبارک که فعل است از جمله نامهای خدا چون شمردن لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لا نَوْمٌ باشد که جمله فعلیه است از آنها یعنی فرا نگیرد خدا را پینکی و نه خواب که مراد از آن بنا بر قولی غفلت از امور نزدیک و دور است و سببش آنست که مراد از نام در اینجا هر چیز است که دلالت بر ذات یا صفات آن جناب کند خواه اسم باشد و خواه فعل و خواه مفرد باشد و خواه جمله.

حدیث ۱۰

۱۰- حَدَّثَنَا غَيْرٌ وَاحِدٍ قَالُوا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هَمَّامٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ (۱) قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى الْخُزَاعِيُّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ عَلَى بَعْضِ مَوَالِيهِ يَعُودُهُ فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يُكْتَبُ مِنْ قَوْلِ آه فَقُلْتُ لَهُ يَا أَخِي اذْكُرْ رَبَّكَ وَ اسْتَيْغِثْ بِهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ إِنَّ آهَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۲)

ص: ۴۰۱

۱- فی نسخه (ط) و (ن) «علی بن الحسن».

۲- آه يقال وجعا أو أسفا أو حسره أو ندامه علی عمل أو ترحما علی أحد أو حزنا علی حادثه، و قد اشتق منه الفعل و الوصف، منه قوله تعالی: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» و أما كونه اسما له تعالی فإما هو من غیر المشهور من أسماء كرمضان الذی ورد فی الحدیث أنه من أسماء و كآمین كذلك، و إما هو اسم له تعالی بالعبرانیة أو السریانیة نظیر «ياه» المذكور فی الزبور الموجود الیوم، و «یهواه» المذكور فیة أيضا، و «آهیا شراحیا» المذكور فی دعاء الحرز للباقر علیه السلام فی كتاب الدعاء من البحار، و إما لا ذاك و لا ذاك، بل المؤمن اذ یقوله متوجها إلیه تعالی سائلا منه فهو بمنزله اسم من أسماء، و قيل: فیة أربع عشرة لغه.

فَمَنْ قَالَ آه فَقَدْ اسْتَعَاثَ بِاللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى.

ترجمه:

حدیث کردند ما را چندین نفر گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن همام از علی بن حسن که گفت حدیث کرد مرا جعفر بن یحیی خزاعی از پدرش که گفت با حضرت صادق (ع) بر بعضی از موالیانش داخل شدم که او را عیادت کنیم پس آن مرد را دیدم که از قول آه بسیار میکرد و مکرر آه میگفت من باو گفتم که ای برادر من پروردگارت را یاد کن و باو استغاثه نما حضرت صادق (ع) فرموده که آه نامی است از نامهای خدای عز و جل پس کسی که آه بگوید بخدای تبارک و تعالی استغاثه نموده.

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَصْبَهَانِيُّ الْأَسْوَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبُرْدَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ بِدِمَشْقَ وَأَنَا أَسْمَعُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ مُوسَى بْنُ عَامِرٍ الْمُرِّيُّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنِ الْمَاعِزِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا إِنَّهُ وَتُرُّ يُحِبُّ الْوَتْرَ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

فبلغنا أن غير واحد من أهل العلم قال إن أولها يفتح ب لا إله إلا الله وحده لا شريك له - له الملك وله الحمد بيده الخير - وهو على كل شيء قدير - لا إله إلا الله ... له الأسماء الحسنى - .. الله الواحد ... الصمد ... الأول ... الآخر ... الظاهر ... الباطن ... الخالق البارئ المصور ... الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر ... الرحمن الرحيم - .. اللطيف الخبير ... السميع البصير - .. العلي العظيم البارئ المتعالى الجليل الجميل الحى القيوم ... القادر ... القاهر - .. الحكيم القريب المجيب الغنى ... الوهاب - .. الودود الشكور الماجد الأحد - الولي الرشيد الغفور ... الكريم الحليم - التواب الرب المجيد ... الحميد الوفي الشهيد المبين البرهان الرؤوف المبدئ المعيد الباعث الوارث القوي الشديد الضار النافع الوافي الحافظ الرافع القابض الباسط المعز المذل الرازق ذو القوة المتين القائم الوكيل العادل الجامع المعطي المجتبى المحيي المميت الكافي الهادي الأبد الصادق النور القديم الحق الفرد الوتر الواسع المحصى المقدر المقدم المؤخر المنتقم البديع (۲)

ص: ۴۰۲

- ۱- قال الذهبي في الميزان: موسى بن عامر المرى أبو عامر الدمشقي صاحب الوليد بن مسلم صدوق صحيح الكتب. تكلم فيه بغير حجه و لا ينكر له تفرد عن الوليد فانه اكثر عنه - الخ.
- ۲- بعض ما فى هذا الحديث من الأسماء يغاير بعض ما فى الحديث التاسع، و قد شرح هذه الأسماء المحدث الفيض فى كتاب علم اليقين و السبزواري فى شرح الأسماء و الكفعمي فى المصباح و ابن فهد الحلبي فى العده.

حدیث کرد ما را أبو الحسن علی بن عبد الله بن احمد اصفهانی اسواری گفت که حدیث کرد ما را مکی بن احمد بن سعدویه بردعی گفت که خبر داد ما را ابو اسحق ابراهیم بن عبد الرحمن قرشی در دمشق و من می شنیدم گفت که حدیث کرد ما را ابو عامر موسی بن عامر مردی گفت که حدیث کرد ما را ولید بن مسلم گفت که حدیث کرد ما را زهیر بن محمد از موسی بن عقبه از اعرج از ابو هریره که رسول خدا (ص) فرمود که خدای تبارک و تعالی را نود و نه نامست صد نام مگر یکی زیرا که او طاق است که طاق را دوست میدارد هر که آنها را احصاء کند داخل بهشت می شود و بما رسیده که یکی از اهل علم نه بلکه چندین نفر گفته اند که اول آنها ابتداء می شود

بلا اله الا الله وحده لا شریک له الملک و له الحمد بیده الخیر و هو علی کل شیء قدير لا اله الا الله له الاسماء الحسنی

یعنی نیست خدائی مگر خدا در حالی که تنها است نیست شریکی از برای او و او راست پادشاهی و او راست ستایش بدست اوست خوبی و او بر هر چیزی توانا است نیست خدائی مگر خدا او را است نامهای نیکو یا نیکوتر و تتمه آنها الله است و

واحد و صمد و اول و آخر و ظاهر و باطن و خالق و باری و مصور و ملک و قدوس و سلام و مؤمن و مهیمن و عزیز و جبار و متکبر و رحمان و رحیم و لطیف و خبیر و سمیع و بصیر و علی و عظیم و بار و متعالی و جلیل و جمیل و حی و قیوم و قادر و قاهر و حکیم و قریب و مجیب و غنی و وهاب و ودود و شکور و ماجد واحد و ولی و رشید و غفور و کریم و حلیم و تواب و رب و مجید و حمید و وفی و شهید و مبین و برهان و رؤف و مبدی و معید و باعث و وارث و قوی و شدید و ضار و نافع و وافی و حافظ و رافع و قابض و باسط و معز و مدل و و رازق و ذو القوه المتین و قائم و وکیل و عادل و جامع و معطی و مجتبی و محیی و ممیت و کافی و هادی و ابد و صادق و نور و قدیم و حق و فرد و وتر و واسع و محصی و مقتدر و مؤخر و منتقم و بدیع

«مترجم گوید» که در این حدیث غیر از نام اول سی و سه نام دیگر مذکور است که در حدیث سابق مشروح شد مذکور نبود اما مرادف نه نام از این سی و سه نام که عبارت است از

بار و حافظ و عادل و قادر و مقتدر و قائم و ماجد و وافی و ولی

در آن مذکور بود و ترجمه شد یعنی

بر و حفیظ و عدل و قدیر و قیوم و مجید و وفی و مولی

و بعضی از اینها در این حدیث نیز مذکور است و شادی که وجه تعدد همان دلالت بر حدوث و ثبوت باشد که مفاد اصل صیغه فاعل و صفت مشببه است چون مبالغه و عدم آن بر حدوث مفاد مصدر و صیغه مبالغه و غیر انس و ترجمه بیست و چهارم نام دیگر که عبارت است از

ابد و مؤخر و مبدی و برهان و مجتبی و جامع و جمیل و مجیب و محصی و محیی مدل و رشید و رافع و شدید و ضار و معز و معطی و متعالی و معید و مقدم و ذو القوه المتین و ممیت و نافع و منتقم

در اینجا مذکور می شود پس میگوئیم که ابد بفتح همزه و باء یعنی دائم و همیشه و قدیم ازلی و مؤخر یعنی واپس اندازه و واپس برنده چه آن جناب آن چه خواهد بتأخیر می اندازد و می شود که بمعنی متأخر باشد بمعنی آخر چه بعد از او چیزی نیست و او آخر هر چیزی است و مبدی بر وزن محسن یعنی آشکار کننده و چه چیزی را او آشکار نموده و مینماید و از کتم عدم بعرضه وجود آورده و می آورد و برهان بر وزن قرآن بحجت و تحجب استوار روشن تفسیر شده و ظاهر آنست که بمعنی بیان حجت و روشن ساختن آن باشد و مراد از آن در اینجا مبین حجت و روشن سازنده آنست و مجتبی یعنی برگزیننده یا بسوی خود کشنده چنان که فرموده که اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ یعنی خدا میکشد بسوی خود و جمع میکند هر که را خواهد از آن کسانی که مطیع و منقاد اویند یا برمیگزینند برای خود بجهت رسالت آن را که اراده میفرماید چنان که فرموده که اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ یعنی خدا برمیگزیند از فرشتگان فرستادگان را که واسطه باشند میان او و پیغمبران برسانیدن وحی چون جبرئیل و غیر او و برمی گزیند فرستاده گان را از آدمیان که پیغمبرانند تا خلق را باو دعوت کنند و جامع فراهم آورنده باشد چه آن جناب همه کمالات را فراهم آورده و همه مردمان را در روز قیامت فراهم خواهد آورد و بالفعل در کار فراهم آوردنست و جمیل یعنی نیکو و صاحب جمال و جمال ضد جلال است که در حدیث سابق مذکور شد و مجیب یعنی اجابت کننده و جواب دهنده چه آن جناب خواندن خواننده را اجابت میفرماید چنان که فرموده که أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ و محصی شمارنده و ضبط کننده است چنان که فرموده که وَ أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا یعنی و شمرده هر چیزی را و ضبط آن نموده از روی شماره و عدد قطره های باران و ریگهای بیابان و برگهای درختان و امثال آن بر او پوشیده و پنهان نیست و محیی زنده کننده است که همه مردگان را زنده میگرداند و مدل خوار و بی مقدار گرداننده چه هر که را خواهد خوار و بی مقدار گرداندن بجهت کفر و عناد چنان که فرموده وَ تُذَلُّ مَنْ تَشَاءُ و رشید راه راست یافته است و در اینجا بمعنی مرشد است که فعیل بمعنی مفعول باشد چون الیم بمعنی مؤلم یعنی ارشاد کننده و راه راست نماینده و رافع بردارنده و بلند گرداننده است چه هر که و هر چه را که خواهد بر میدارد و بلند میگرداند و اگر چه در نهایت پستی باشد و شدید بمعنی سخت است و

صاحب شدت و سختی چه عذاب و نکالش در نهایت شدت و غایت سختی است و ضار گزند رساننده است که بهر که خواهد گزند میرساند بجهاتی که خود میداند و معز یعنی عزیز و ارجمند سازنده چه هر که را خواهد عزیز و ارجمند گرداند و بتوفیق ایمان و معرفت چنان که فرموده وَ تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ مَعْطَىٰ بَخْشَنده است و چه بخشش است که از او نسبت ببندگان ناتوان نشده باشد و متعالی بر آمده و بلند است و کیست که زیر دست او نباشد و چیست که زیر او باشد و معید یعنی برگرداننده چه آن جناب در آخرت همه خلایق را برگرداند از برای حساب و جزاء و مقدم در پیش اندازه است چه آن جناب آنچه خواهد پیش میاندازد و می شود که بمعنی متقدم باشد بمعنی اول و سابق چه پیش از او چیزی نیست وَ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ یعنی خداوند توانائی استوار چه کرد درماندگی بر گرد سرآورده توانائیش نگردد پس نه در قوتش فتوری باشد و نه در متانتش قصوری و ممیت میراننده است که تمام زندگان را میمیراند چنان که فرموده وَ أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا وَ نَافِعٌ سُوْد دهنده و نفع بخشنده است که به هر که خواهد نفع میرساند بجهاتی که خود میداند و در اینجا سودکننده درست نیست و منتقم کینه کشنده و و عقاب کننده است چه بهر وضع که خواهد از هر که خواهد انتقام می کشد بآنچه کرده باشد.

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَائِبٍ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ عَبَدَ اللَّهَ بِالتَّوَهُّمِ فَقَدْ كَفَرَ وَ مَنْ عَبَدَ اللّٰسْمَ وَ لَمْ يَعْبُدِ الْمَعْنَى فَقَدْ كَفَرَ وَ مَنْ عَبَدَ اللّٰسْمَ وَ الْمَعْنَى فَقَدْ أَشْرَكَ وَ مَنْ عَبَدَ الْمَعْنَى بِإِقْبَاعِ الْأَسْمَاءِ عَلَيْهِ بِصِفَاتِهِ الَّتِي وَصَفَ بِهَا نَفْسَهُ (۱) فَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبَهُ وَ نَطَقَ بِهِ لِسَانَهُ فِي سِرَائِرِهِ وَ عَلَانِيَتِهِ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ أَوْلَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن عیسی بن عبید از حسن بن محبوب از علی بن ربیاب از چندین نفر از حضرت صادق (ع) که فرمود هر که خدا را عبادت کند بتوهم و گمان بی آنکه یقین بوجود آن جناب داشته باشد بحقیقت که کافر شده و کسی که اسم خدا را عبادت کند بواسطه حروف یا مفهوم وصفی و معنی آن اسم را عبادت نکند که از آن به این اسم تعبیر می شود کافر شده و آنکه اسم و معنی هر دو را عبادت کند شرک آورده و آنکه معنی را عبادت کند بواقع ساختن اسمها بر او که اسمهای آن- جناب را بر او واقع سازد با آن صفاتی که خدا خویش را بآنها وصف فرموده و دل خود را بر آن محکم گرداند که بآن اعتقاد کند و زبانش بآن گویا شود در نهان کار یا نهانیها و آشکار خویش این گروه اصحاب امیر المؤمنین اند و در حدیث دیگر چنین است که این گروه ایشانند مؤمنان از روی حق و راستی بایمان درست و راست و خالص از شک و ریب و کاملان در ایمانند.

ص: ۴۰۵

۱- فی نسخه (ط) «باتباع الأسماء بصفاتہ التی - الخ».

١٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلْبِيِّ وَعَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَسْمَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَاشْتِقَاقِهَا فَقَالَ اللَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ إِلَهٍ وَإِلَهُ يَفْتَضِي مَأْلُوهاً وَالِاسْمُ غَيْرُ الْمُسَمَّى فَمَنْ عَبَدَ الْإِسْمَ دُونَ الْمَعْنَى فَقَدْ كَفَرَ وَلَمْ يَعْبُدْ شَيْئاً وَمَنْ عَبَدَ الْإِسْمَ وَالْمَعْنَى فَقَدْ أَشْرَكَ وَعَبَدَ الْإِثْنَيْنِ وَمَنْ عَبَدَ الْمَعْنَى دُونَ الْإِسْمِ فَذَاكَ التَّوْحِيدُ أَ فَهَمْتَ يَا هِشَامُ قَالَ قُلْتُ زِدْنِي قَالَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا فَلَوْ كَانَ الْإِسْمُ هُوَ الْمُسَمَّى لَكَانَ كُلُّ اسْمٍ مِنْهَا هُوَ إِلَهًا وَلَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مَعْنَى يُدَلُّ عَلَيْهِ بِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ وَكُلُّهَا غَيْرُهُ يَا هِشَامُ الْخُبْزُ اسْمٌ لِلْمَأْكُولِ (١) وَالْمِيَاءُ اسْمٌ لِلْمَشْرُوبِ وَالثُّوبُ اسْمٌ لِلْمَلْبُوسِ وَالنَّارُ اسْمٌ لِلْمُحْرَقِ أَ فَهَمْتَ يَا هِشَامُ فَهَمَّا تَدْفَعُ بِهِ وَتَنَافِرُ أَعْدَاءَنَا وَ الْمُلْحِدِينَ فِي اللَّهِ وَ الْمُشْرِكِينَ مَعَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرُهُ (٢) قُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ نَفَعَكَ اللَّهُ بِهِ وَ تَبَّتْكَ يَا هِشَامُ قَالَ هِشَامُ فَوَ اللَّهُ مَا فَهَرَنِي أَحَدٌ فِي التَّوْحِيدِ حِينَئِذٍ حَتَّى قُئْتُ مَقَامِي هَذَا.

ترجمه:

ص: ٤٠٦

-
- ١- الخبز اسم للمأكول ولا شيء من أحكام المأكول لاسمه، فهما متغايران ذاتا، وكذلك الله تعالى وأسماءه.
  - ٢- في الكافي باب معاني الأسماء و اشتقاقها تحت رقم ٢ هكذا «أ فهمت يا هشام فهما تدفع به و تناضل به أعداءنا و المتخذين مع الله عزَّ و جلَّ غيره- الخ».

حدیث کردند ما را محمد بن محمد بن عصام کلینی «ره» و علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب کلینی از علی بن ابراهیم از پدرش از نصر بن سويد از هشام بن حکم که حضرت صادق (ع) را از اسمهای خدا و اشتقاق آنها سؤال نمود فرمود که اللّٰه مشتق است از اله و اله مألوه و معبودی را اقتضاء و خواهش میکند و اسم غیر مسمی است چه اسم همان مرکب از حروف است چون زید که مرکب است از زای و یاء و دال و مسمی آن شخص معین مشخص است که این اسم بر او دلالت میکند پس هر که اسم خدا را عبادت کند نه معنی را کافر شده و چیزی را عبادت نکرده و کسی که اسم و معنی را هر دو عبادت کند شرک آورده و دو چیز را عبادت کرده و هر که معنی را عبادت کند نه اسم این عبادت توحید است ای هشام آیا آنچه گفتم فهمیدی هشام میگوید که عرض کردم که مرا زیاد کن و بیش از این بمن بفرما فرمود که خدای عز و جل را نود و نه اسم است پس اگر اسم همان مسمی باشد هر آینه هر اسمی از آنها خدائی خواهد بود و لیکن خدای عز و جل معینی است که بواسطه این اسمها بر او دلالت می شود و همه این اسمها غیر اویند ای هشام نان اسم است از برای آنچه خورده می شود و آب اسم است از برای آنچه خورده می شود و آب اسم است از برای آنچه پوشیده می شود و آتش اسم است از برای آن سوزاننده معروف ای هشام آیا فهمیدی چنان فهمیدی که بآن دفع کنی و مخاصمه نمائی با دشمنان ما و کسانی که در باب خدا الحاد میکنند و از حق میل می نمایند و آنان که با خدای عز و جل غیر او را شریک میسازند عرض کردم آری فرمود که ای هشام خدا تو را بآن نفع بخشد و تو را ثابت و پا بر جای دارد هشام گفت بخدا قسم که بعد از آنکه از این مقام و مجلس برخاستم کسی در باب توحید خدا بر من غالب نشد.

١٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَسْوَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبُرْدَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ الْبَيْهَقِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ بْنِ قَيْسِ الصَّنَعَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَفْلَحُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا جِبْرِئِيلُ نَزَلَ عَلَيَّ بِهَذَا الدُّعَاءِ مِنَ السَّمَاءِ وَ نَزَلَ عَلَيَّ ضَاحِكًا مُسْتَبْشِرًا فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ قَالَ وَعَلَيْكَ السَّلَامُ يَا جِبْرِئِيلُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ إِلَيْكَ بِهَدْيِهِ فَقَالَ وَمَا تِلْكَ الْهَدْيَةُ يَا جِبْرِئِيلُ فَقَالَ كَلِمَاتٌ مِنْ كُنُوزِ الْعَرْشِ أَكْرَمَكَ اللَّهُ بِهَا قَالَ وَمَا هُنَّ يَا جِبْرِئِيلُ قَالَ قُلْ يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ يَا مَنْ لَمْ يُوَاعِظْ بِالْجَرِيرَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ السُّتْرَ يَا عَظِيمَ الْعَفْوِ يَا حَسَنَ التَّجَاوُزِ يَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ يَا بَاسِطَ الْيَدَيْنِ بِالرَّحْمَةِ- يَا صَاحِبَ كُلِّ نَجْوَى وَ يَا مُنْتَهَى كُلِّ شَكْوَى يَا مُقِيلَ الْعَثَرَاتِ (١) يَا كَرِيمَ الصَّفْحِ يَا عَظِيمَ الْمَنِّ يَا مُبْتَدِئًا بِالنَّعْمِ قَبْلَ اسْتِحْقَاقِهَا يَا رَبَّنَا وَ يَا سَيِّدَنَا وَ يَا مَوْلَانَا وَ يَا غَايَةَ رَغْبَتِنَا أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ أَنْ لَا تُشَوِّهَ خَلْقِي بِالنَّارِ- فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا جِبْرِئِيلُ فَمَا ثَوَابُ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ قَالَ هِيَ هَاتِ هَاتِ أَنْفِطَعِ الْعِلْمَ لَوْ اجْتَمَعَ مَلَائِكَةُ سَمِيعِ سَمَاوَاتٍ وَ سَمِيعِ أَرْضِينَ عَلَى أَنْ يَصِفُوا ثَوَابَ ذَلِكَ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا وَصَفُوا مِنْ أَلْفِ جُزْءٍ جُزْءًا وَاحِدًا فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ سَتَرَهُ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ فِي الدُّنْيَا وَ جَمَلَهُ فِي الْآخِرَةِ وَ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَلْفَ سِتْرٍ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ إِذَا قَالَ يَا مَنْ لَمْ يُوَاعِظْ بِالْجَرِيرَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ السُّتْرَ لَمْ يُحَاسِبْهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ سِتْرَهُ يَوْمَ يَهْتِكُ السُّتُورَ وَ إِذَا قَالَ يَا عَظِيمَ الْعَفْوِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ ذُنُوبَهُ وَ لَوْ كَانَتْ حَطِيبَتُهُ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ وَ إِذَا قَالَ يَا حَسَنَ التَّجَاوُزِ تَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى السَّرِفَةَ وَ شُرْبَ الْخَمْرِ وَ أَهْوَالَ الدُّنْيَا وَ غَيْرَ ذَلِكَ مِنَ الْكِبَائِرِ وَ إِذَا قَالَ يَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ فَتِيحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ سَبْعِينَ بَابًا مِنَ الرَّحْمَةِ فَهُوَ يَخُوضُ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا وَ إِذَا قَالَ يَا بَاسِطَ الْيَدَيْنِ بِالرَّحْمَةِ بَسَطَ اللَّهُ يَدَهُ عَلَيْهِ بِالرَّحْمَةِ وَ إِذَا قَالَ يَا صَاحِبَ كُلِّ نَجْوَى وَ يَا مُنْتَهَى كُلِّ شَكْوَى أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الْمَاجِرِ ثَوَابَ كُلِّ مُضَيَّبٍ وَ كُلِّ سَائِلٍ وَ كُلِّ مَرِيضٍ وَ كُلِّ ضَرِيرٍ وَ كُلِّ مَسْكِينٍ وَ كُلِّ فَقِيرٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ إِذَا قَالَ يَا كَرِيمَ الصَّفْحِ أَكْرَمَهُ اللَّهُ كَرَامَةَ الْأَنْبِيَاءِ وَ إِذَا قَالَ يَا عَظِيمَ الْمَنِّ أَعْطَاهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أُمَّتِيَّةً وَ أُمَّتِيَّةَ الْخَلَائِقِ وَ إِذَا قَالَ يَا مُبْتَدِئًا بِالنَّعْمِ قَبْلَ اسْتِحْقَاقِهَا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ بَعْدَ مَنْ شَكَرَ نِعْمَاءَهُ وَ إِذَا قَالَ يَا رَبَّنَا وَ يَا سَيِّدَنَا وَ يَا مَوْلَانَا (٢)

١- ليس في أكثر النسخ «يا مقيل العثرات» و ليس في نسخه بيان ثوابه.

٢- الظاهر زياده «و يا مولانا» هنا لذكره من بعد.

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اشْهَدُوا مَلَائِكَتِي أَنِّي غَفَرْتُ لَهُ وَأَعْطَيْتُهُ مِنَ الْأَجْرِ بَعْدَ مَنْ خَلَقْتُهُ فِي الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَالسَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ وَقَطْرَ الْأَمْطَارِ وَأَنْوَاعِ الْخَلْقِ وَالْجِبَالِ وَالْحَصَى وَالسَّيِّ وَالشَّرَى وَغَيْرَ ذَلِكَ وَالْعَرْشِ وَالْكَرْسِيِّ وَإِذَا قَالَ يَا مَوْلَانَا مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ مِنَ الْإِيمَانِ وَإِذَا قَالَ يَا غَايَةَ رَغْبَتِنَا أَعْطَاهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَغْبَتَهُ وَمِثْلَ رَغْبَةِ الْخَلَائِقِ وَإِذَا قَالَ أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ أَنْ لَا تُشَوِّهَ خَلْقِي بِالنَّارِ قَالَ الْجَبَّارُ جَلَّ جَلَالُهُ اسْتَعْتَنِي عَبْدِي مِنَ النَّارِ اشْهَدُوا مَلَائِكَتِي أَنِّي قَدْ أَعْتَقْتُهُ مِنَ النَّارِ وَأَعْتَقْتُ أَبَوَيْهِ وَإِخْوَتَهُ وَأَخَوَاتِهِ وَأَهْلَهُ وَوَلَدَهُ وَجِيرَانَهُ وَشَفَعْتُهُ فِي أَلْفِ رَجُلٍ مِمَّنْ وَجِبَ لَهُمُ النَّارُ وَآجَزْتُهُ مِنَ النَّارِ فَعَلَّمَهُنَّ يَا مُحَمَّدُ الْمُتَّقِينَ وَلَمَّا تَعَلَّمَهُنَّ الْمُتَّقِينَ فَإِنَّهَا دَعَوُهُ مُسْتَجَابَةٌ لِقَائِلِيهِنَّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَهُوَ دُعَاءُ أَهْلِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ حَوْلَهُ إِذَا كَانُوا يَطُوفُونَ بِهِ.

قال مصنف هذا الكتاب الدليل على أن الله تعالى عز وجل عالم حي قادر لنفسه لا بعلم وقدره وحياه هو غيره أنه لو كان عالما بعلم لم يخل علمه من أحد أمرين إما أن يكون قديما أو حادثا فإن كان حادثا فهو جل ثناؤه قبل حدوث العلم غير عالم وهذا من صفات النقص وكل منقوص محدث بما قدمنا وإن كان قديما وجب أن يكون غير الله عز وجل قديما وهذا كفر بالإجماع فكذلك القول في القادر وقدرته والحي وحياته والدليل على أنه تعالى لم يزل قادرا عالما حيا أنه قد ثبت أنه عالم قادر حي لنفسه و صح بالدليل أنه عز وجل قديم وإذا كان كذلك كان عالما لم يزل إذ نفسه التي لها علم لم تنزل وهذا يدل على أنه قادر حي لم يزل

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن علی بن عبد الله بن احمد اسواری گفت که حدیث کرد ما را مکی بن احمد بن سعدویه بردعی گفت که خیر داد ما را اسماعیل بن محمد بن فضل بن محمد بن مسیب بیهقی گفت که حدیث کرد مرا جدم گفت که حدیث کرد مرا افلح بن کثیر از ابن جریح از عمر و بن شعیب از پدرش از جدش از پیغمبر (ص) که جبرئیل با این دعاء از آسمان بر او فرود آمد و بر او فرود آمد شادان و خندان و عرض کرد که

السلام علیک یا محمد

حضرت فرمود

و علیک السلام یا جبرئیل

جبرئیل عرض کرد که خدای عز و جل هدیه را بسوی تو فرستاده حضرت فرمود که ای جبرئیل آن هدیه چیست جبرئیل عرض کرد که سخنانی چند است از گنجهای عرش که خدا تو را بآنها گرامی داشته و نواخته حضرت فرمود که ای جبرئیل آن سخنان چه چیز است عرض کرد که بگو

یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح یا من لم یؤاخذ بالجریره و لم یهتک الستر یا عظیم العفو یا حسن التجاوز یا واسع المغفره یا باسط الیدین بالرحمه یا صاحب کل نجوی و یا منتهی کل شکوی یا کریم الصفح یا عظیم المن یا مبتدئا بالنعم قبل استحقاقها یا ربنا و یا سیدنا و یا مولانا و یا غایه رغبتنا أسألک یا الله ان لا تشوه خلقنی بالنار

یعنی ای آنکه نیکو را آشکار کرده و زشت را پوشیده ای آنان که بگناه مؤاخذة و باز خواست نفرموده و پرده را ندریده ای بزرگ عفو ای خوش درگذشتن ای گشاد آمرزش ای گشاده و گسترده دستها به مهربانی ای صاحب هر راز و ای پایان هر گله ای خوب فرو گذاشتن ای بزرگ عطاء ای آغازکننده بنعمتها پیش از سزاواری آنها ای پروردگار ما و ای بزرگ ما و ای آقای ما و ای پایان خواهش ما سؤال میکنم تو را ای خدا آنکه زشت نکنی خلقت مرا بآتش دوزخ پس رسول خدا (ص) فرمود که ای جبرئیل ثواب این سخنان چیست عرض کرد که هیئات هیئات این مطلب دور است علم و دانش بریده شده و بآن نرسیده اگر فرشتگان هفت آسمان و هفت زمین بر این اجتماع کنند که ثواب آن را وصف کنند تا روز قیامت از هزار جزء یکجزء را وصف نکنند پس چون بنده بگوید که

ص: ۴۱۰

یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح

خدا در دنیا او را برحمت خود بپوشاند و در آخرت او را نیکو گرداند و در دنیا و آخرت هزار پرده بر او بپوشاند و چون بگوید که

یا من لم یؤاخذ بالجریره و لم یهتک الستر

خدا او را در روز قیامت حساب نکند و پرده اش را ندرد در روزی که پرده ها دریده می شود و چون بگوید که

یا عظیم العفو

خدا گناهان او را از برایش بیامرزد و اگر چه گناهش چون کف دریا باشد و چون بگوید که

یا حسن التجاوز

خدا از او درگذرد حتی دزدی و شراب خوردن و ترسهای دنیا و غیر این از گناهان کبیره و چون بگوید که

یا واسع المغفره

خدای عز و جل از برایش هفتاد دراز رحمت بگشاید پس او در رحمت خدای عز و جل فرو میرود تا از دنیا بیرون رود و هر گاه که بگوید

یا باسط الیدین بالرحمه

خدا دست خود را برحمت بر او بگشاید و چون بگوید که

یا صاحب کل نجوی و منتهی کل شکوی

خدای عز و جل از اجر ثواب هر مصیبت زده و هر بی آفتی و هر بیماری و هر گزند رسیده و هر بیچاره و هر فقیری و هر صاحب مصیبتی تا روز قیامت باو عطاء فرماید و چون بگوید که

یا کریم الصفح

خدا او را بنوازد بنوازش پیغمبران و چون بگوید که

یا عظیم المن

خدا در روز قیامت آرزوی او و آرزوی خلائق را باو عطاء کند و چون بگوید که

یا مبتدئا بالنعم قبل استحقاقها

خدای تعالی از اجر بشماره هر که نعمتهای او را شکر کرده باو عطاء کند و چون بگویند که

ص: ۴۱۱

خدای تبارک و تعالی میفرماید که ای فرشتگان من شاهد باشید که من او را آمرزیدم و باو از اجر عطاء کردم بشماره هر که و هر چه آن را آفریده ام از کسانی که در بهشتند و در آتش دوزخ و آسمانهای هفتگانه و زمین هفتگانه و آفتاب و ماه و ستارگان و قطره های بارانها و انواع خلایق و کوهها و سنگریزه و خاک و غیر آن و عرش و کرسی و چون بگویند که یا مولانا خدا دل او را از ایمان پر کند و چون بگویند که یا غایه رغبتنا خدا در روز قیامت خواهش او و مثل خواهش همه خلایق را باو عطاء کند و چون بگویند که

أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ أَنْ لَا تُشَوِّهَ خَلْقِي بِالنَّارِ

خداوند جبار جل جلاله بفرماید که بنده من خواهش آزادی از آتش دوزخ را از من نمود ای فرشتگان من شاهد باشید که من او را از آتش دوزخ آزاد کردم و پدر و مادر و برادران و خواهران و کسان و فرزندان و همسایگانش را نیز آزاد کردم و او را شفیع گردانیدم در حق هزار مرد از کسانی که آتش دوزخ از برای ایشان واجب شده بود و او را از آتش پناه دادم پس یا محمد این سخنان را پرهیزکاران بیاموزان و اینها را بمنافقان میاموزان زیرا که اینها دعائیست که از برای گوینده اینها مستجاب است ان شاء الله و این دعاء اهل بیت المعمور است در گرداگرد آن هر گاه چنان باشند که بآن طواف کنند و بدور آن بگردند.

«مترجم گویند» که مؤلف بعد از ذکر این حدیث گفته که مصنف این کتاب میگوید که دلیل بر اینکه خدای عز و جل عالم و قادر و حی است بخودی خود نه بعلم و قدرت و حیات که هر یک غیر او باشد آنست که اگر عالم باشد بواسطه علمی علمش از یکی از دو امر خالی نباشد یا آنست که این از صفات نقص است و هر منقوصی که نقص باو رسیده محدث است که دیگری او را احداث کرده بآنچه ما آن را مقدم داشتیم و اگر قدیم باشد واجب شود که چیزی غیر از خدای عز و جل قدیم باشد و این بالاجماع کفر است و همچنین است قول در قادر و قدرتش و در حی و حیاتش و دلیل بر اینکه آن جناب عز و جل همیشه عالم و قادر و حی بوده آنست که ثابت شد که خدا عالم و قادر و حی است بخودی خود و بدلیلها بصحت پیوسته که خدای عز و جل قدیم است و هر گاه امر چنین باشد همیشه عالم خواهد بود زیرا که ذاتش که علم از برای آنست همیشه بوده و خود همین امر دلالت میکند بر اینکه آن جناب همیشه قادر و حی بوده

«باب سی ام» در بیان اینکه قرآن چه چیز است

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْيَدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى ع يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقُرْآنِ أَمْ خَالِقٌ أَوْ مَخْلُوقٌ فَقَالَ لَيْسَ بِخَالِقٍ وَلَا مَخْلُوقٍ وَ لَكِنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش ابراهیم بن هاشم از علی بن معبد از حسین بن خالد که گفت بحضرت امام رضا (ع) عرض کردم که یا ابن رسول الله مرا خبر ده از قرآن که آیا خالق است مخلوق یعنی آفریننده یا آفریده شده است فرمود که نه خالق است و نه مخلوق و لیکن قرآن کلام خدای عز و جل است

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَسْرُورٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الرَّيَّانِ بْنِ الصَّلْتِ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَا ع مَا تَقُولُ فِي الْقُرْآنِ فَقَالَ كَلَامُ اللَّهِ لَا تَتَجَاوَزُوهُ وَ لَا تَطْلُبُوا الْهُدَى فِي غَيْرِهِ فَتَضَلُّوا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسرور «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الله بن جعفر حمیری از پدرش از ابراهیم بن هاشم از ریان بن صلت که گفت بحضرت امام رضا (ع) عرض کردم که در باب قرآن چه میفرمائی فرمود کلام خدا است از آن در نگذرید و راه راست را در غیر آن مجوئید که گمراه میشوید

ص: ۴۱۳

۳- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ الْمُؤَدَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ الصَّادِقَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي الْقُرْآنِ فَقَالَ هُوَ كَلَامُ اللَّهِ وَقَوْلُ اللَّهِ وَكِتَابُ اللَّهِ وَوَحْيُ اللَّهِ وَتَنْزِيلُهُ وَهُوَ الْكِتَابُ الْعَزِيزُ الَّذِي لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را علی بن سالم از پدرش که گفت حضرت صادق جعفر بن محمد علیهما السلام را سؤال نمودم و بان حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله در باب قرآن چه میفرمائی فرمود که آن کلام خدا و قول خدا و کتاب خدا و وحی خدا و تنزیل او است که آن را فرو فرستاده و آنست کتاب عزیزی که باطل آن را نمیآید از پیش رویش و نه از پشت سرش یعنی از هیچ جهت باطلی بسوی آن راه نیابد فرو فرستاده شده ایست از نزد راست گفتار درست کردار ستوده.

۴- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى بْنِ عُبَيْدِ الْيَقْطِينِيِّ قَالَ كَتَبَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُوسَى الرِّضَاعِ إِلَى بَعْضِ شَيْعَتِهِ بِبَغْدَادَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * عَصَمْنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكَ مِنَ الْفِتْنَةِ فَإِنْ يَفْعَلْ فَقَدْ أَعْظَمَ بِهَا نِعْمَةً (۱)

ص: ۴۱۴

۱- الضمير راجع الى العصمه، و في نسخه (ط) «فقد تعظم بها نعمه».

وَإِنْ لَمَا يَفْعَلُ فِيهِ الْهَلَكَةُ نَحْنُ نَرَى أَنَّ الْجِدَالَ فِي الْقُرْآنِ بَدْعُهُ اشْتَرَكَ فِيهَا السَّائِلُ وَالْمُجِيبُ فَيَتَعَاطَى السَّائِلُ مَا لَيْسَ لَهُ وَ يَتَكَلَّفُ الْمُجِيبُ مَا لَيْسَ عَلَيْهِ وَ لَيْسَ الْخَالِقُ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا سِوَاهُ مَخْلُوقٌ وَ الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ لَا تَجْعَلُ لَهُ اسْمًا مِنْ عِنْدِكَ فَتَكُونَ مِنَ الضَّالِّينَ جَعَلْنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكَ مِنَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی بن عبید یقطینی گفت که حضرت علی بن محمد بن علی بن موسی الرضا علیهم السلام بسوی بعضی از شیعیانش نوشت در بغداد که بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ خدا ما و تو را از فتنه و آزمایش نگاه دارد پس اگر چنین کند و نگاه دارد آن چه نعمت بزرگیست یا نعمتهای خود را بآن بزرگ گردانیده و اگر نکند همان عین هلاکت و نابودیست ما چنان میبینیم و اعتقاد داریم که جدال و بحث در قرآن بدعتی است که سائل و مجیب در آن شرکت دارند پس سائل میگیرد آنچه را که از برای او نیست و مجیب تکلف میکند آنچه را که بر او نیست و کسی و چیزی خالق نیست مگر خدای عز و جل و آنچه غیر او باشد مخلوق است و قرآن کلام خدا است و از برایش از نزد خود نامی قرار مده که از جمله گمراهان باشی بگرداند خدا ما و تو را از آنان که از پروردگار خود می ترسند در نهانی و ایشان از قیامت ترسانند.

ص: ۴۱۵

۵- حَدَّثَنَا الْحَسِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُؤَدَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ جَعْفَرِ الْجَعْفَرِيُّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي الْقُرْآنِ فَصَدِ اخْتَلَفَ فِيهِ مَنْ قَبَلْنَا فَقَالَ قَوْمٌ إِنَّهُ مَخْلُوقٌ وَقَالَ قَوْمٌ إِنَّهُ غَيْرُ مَخْلُوقٍ فَقَالَ عَ أَمَا إِنِّي لَا أَقُولُ فِي ذَلِكَ مَا يَقُولُونَ وَ لَكِنِّي أَقُولُ إِنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام مؤدب «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن احمد گفت که حدیث کرد مرا سلیمان بن جعفر جعفری گفت که به ابو الحسن حضرت موسی بن جعفر (ع) عرض کردم که یا ابن رسول الله در باب قرآن چه میفرمائی چه کسانی که در نزد ما هستند یا پیش از ما بوده اند در آن اختلاف کرده اند پس گروهی گفتند که آن مخلوق است و گروهی دیگر گفتند که آن مخلوق نیست حضرت (ع) فرمود آگاه باش که من در آن آنچه ایشان میگویند نمیگویم و لیکن میگویم که آن کلام خدا است.

۶- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْجَعْفَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ الْهَاشِمِيِّ عَنْ سَعْدِ الْخَفَّافِ عَنِ الْأَضْبَعِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: لَمَّا وَقَفَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَى الْخَوَارِجِ وَ وَعَظَهُمْ وَ ذَكَرَهُمْ وَ حَدَّرَهُمُ الْقِتَالَ قَالَ لَهُمْ مَا تَنْقِمُونَ مِنِّي أَلَا إِنِّي أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ (۱)

ص: ۴۱۶

فَقَالُوا أَنْتَ كَذَلِكِ وَ لَكِنَّكَ حَكَمْتَ فِي دِينِ اللَّهِ أبا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ فَقَالَ ع وَ اللَّهُ مَا حَكَمْتُ مَخْلُوقًا وَ إِنَّمَا حَكَمْتُ الْقُرْآنَ وَ لَوْ
لَمَا أَنِّي غَلَبْتُ عَلَى أَمْرِي وَ خُولِفْتُ فِي رَأْيِي لَمَا رَضَيْتُ أَنْ تَضَعَ الْحَزْبُ أَوْزَارَهَا بَيْنِي وَ بَيْنَ أَهْلِ حَزْبِ اللَّهِ حَتَّى أُغْلِبَ كَلِمَةَ اللَّهِ
وَ أَنْصُرَ دِينَ اللَّهِ- وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ وَ الْجَاهِلُونَ.

قال مصنف هذا الكتاب قد جاء في الكتاب أن القرآن كلام الله و وحى الله و قول الله و كتاب الله و لم يجرى فيه أنه مخلوق و
إنما امتنعنا من إطلاق المخلوق عليه(١) لأن المخلوق في اللغة قد يكون مكذوبا و يقال كلام مخلوق أى مكذوب قال الله
تبارك و تعالى- إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَ تَخْلُقُونَ إِفْكًا(٢) أى كذبا و قال تعالى حكاية عن منكرى التوحيد- مَا سَمِعْنَا
بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْأَخْرَجَ إِِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ(٣) أى افتعال و كذب فمن زعم أن القرآن مخلوق بمعنى أنه مكذوب فقد كفر و من
قال إنه غير مخلوق بمعنى أنه غير مكذوب فقد صدق و قال الحق و الصواب و من زعم أنه غير مخلوق بمعنى أنه غير محدث و
غير منزل و غير محفوظ فقد أخطأ و قال غير الحق و الصواب و قد أجمع أهل الإسلام على أن القرآن كلام الله عز و جل على
الحقيقه دون المجاز و أن من قال غير ذلك فقد قال مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا و وجدنا القرآن مفصلا و موصلا و بعضه غير بعض
و بعضه قبل بعض كالناسخ الذى يتأخر عن المنسوخ فلو لم يكن ما هذه صفته حادثا بطلت الدلالة على حدوث المحدثات و
تعذر إثبات محدثها بتناهيها و تفرقتها و اجتماعها.

ص: ٤١٧

١- فى نسخه(و) «و انما منعنا- الخ».

٢- العنكبوت: ١٧.

٣- ص: ٧.

و شیء آخر و هو أن العقول قد شهدت و الأمه قد اجتمعت على أن الله عز و جل صادق في إخباره و قد علم أن الكذب هو أن يخبر بكون ما لم يكن و قد أخبر الله عز و جل عن فرعون و قوله- [أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى \(١\)](#) و عن نوح أنه نادى ابنه و هو في مَعْرَلٍ يَا بُنَيَّ اذْكَبْ مَعَنَا وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (٢) فإن كان هذا القول و هذا الخير قديما فهو قبل فرعون و قبل قوله ما أخبر عنه و هذا هو الكذب و إن لم يوجد إلا بعد أن قال فرعون ذلك فهو حادث لأنه كان بعد أن لم يكن.

و أمر آخر و هو أن الله عز و جل قال- [وَلَيْنُ شِئْنَا لَنُدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ \(٣\)](#) و قوله ما نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا (٤) و ما له مثل أو جاز أن يعدم بعد وجوده فحادث لا محاله

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن سلیمان جعفری گفت که حدیث کرد ما را ابو عبد الله بن فضل هاشمی از سعد خفاف از اصبع بن نباته که گفت چون امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) بر سر خوارج ایستاد و ایشان را پند داد و متذکر ساخت و ایشان را از جنگ ترسانید بایشان فرمود که شما از من هیچ چیز را ناخوش ندارید و عیب نمی توانید کرد مگر آنکه من اول کسی هستم که بخدا و برسولش ایمان آورده ام گفتند که تو چینی و لیکن تو ابو موسی اشعری را در دین خدا حکم کردی که حکم کند حضرت (ع) فرمود بخدا سوگند که من مخلوقی را حکم نکردم و جز این نیست که قرآن را حکم کردم و اگر نه این بود که من بر کار خویش مغلوب شدم و در رأی خود مخالفت شدم هر آینه راضی نمیشدم که جنگ اسلحه خود را بگذارد و آتش قتالی که در میان من و اهل جنگ با خدا است فرو نشیند تا سخن خدا را بلند گردانم و دین خدا را یاری دهم و هر چند که کافران و جاهلان ناخوش داشته باشند.

ص: ۴۱۸

۱- النازعات: ۲۴.

۲- هود: ۴۲.

۳- الإسراء: ۸۶.

۴- البقره: ۱۰۶.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که در باب کتاب خدا وارد شده که قرآن کلام خدا و وحی خدا و قول خدا و کتاب خدا است و در باب آن وارد نشده که آن مخلوق است و جز این نیست که ما از اطلاق نام مخلوق بر آن منع شده ایم زیرا که مخلوق در لغت گاهی مکذوب میبشد یعنی دروغ گفته شده و گفته می شود که کلام مخلوق یعنی مکذوب خدای تبارک و تعالی فرموده که **إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَ تَخْلُقُونَ إِفْكًا** یعنی جز این نیست که می پرستید از غیر خدا بتانی چند را و بر می بافید افک را یعنی دروغ میگوئید دروغ گفتنی و آن جناب از روی حکایت از منکران توحید فرموده که **مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَأَةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ** یعنی نشنیده ایم اینکه محمد میگوید از وحدانیت خدا و نبودن شریکان او در کیش باز پسین یعنی ملت عیسی که آخرین ملتها است چه ترسایان بسه خدا قائلند نه بتوحید نیست این توحید که او میگوید مگر اختلاق یعنی بریافتن و دروغی از نزد وی پس هر که گمان کند که قرآن مخلوق است باین معنی که آن مکذوب است بحقیقت که کافر شده و کسی که میگوید که آن مخلوق نیست باین معنی که محدث و منزل و محفوظ نیست خطا کرده و غیر حق و صواب گفته و اهل اسلام بر این اجماع کرده اند که قرآن کلام خدای عز و جل است بر وجه حقیقت نه مجاز و بر اینکه هر کس غیر از این بگوید بحقیقت که انکار شده از سخن یعنی گفتار ناشناخته و نادانسته و دروغ و باطل و منحرف از حق گفته و ما قرآن را مفصل و موصل یافتیم که بعضی از آن بیعضی پیوند و بعضی از آن از بعضی جدا است و بعضی از آن غیر از بعضی دیگر و بعضی از آن پیش از بعضی است چون ناسخی که از منسوخ متاخر باشد پس اگر آنچه اینک صفت آنست حادث نباشد دلالت بر حدوث محدثات باطل شود و اثبات محدث و پدید آورنده آنها بتناهی و تفرق و اجتماع آنها متعذر و محال باشد و چیز دیگر و آن اینست که عقول شهادت داده اند و امت اجماع کرده اند که خدای عز و جل در اخبارش صادق است و معلوم است که دروغ آنست که خبر دهد بودن آنچه نبوده باشد و خدای عز و جل از فرعون و قولش خبر داده که **أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى** یعنی منم پروردگار شما و متولی.

همه امور شما که بزرگتر و برترم از همه شما و از خدایان دیگر که بهر که می‌خواهم ضرر می‌توانم رسانید و هیچ کس ضرر بمن نتواند رسانید پس هیچ خدای از من برتر نباشد و از نوح خیر داده که آن حضرت پسرش را آواز داد و او بر کرانه از کشتی دور ایستاده بود که یا بُنَّی اَزْكَبَ مَعَنَا وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ یعنی ای پسرک من سوار شود در کشتی با ما و مباش از ناگرویدگان تا غرق نشوی پس اگر این قول و این خبر قدیم باشد پیش از فرعون و پیش از گفتنش آنچه را که از او خبر داده خواهد بود و اینکه دروغ است و اگر یافت نشده باشد مگر بعد از آنکه فرعون این را گفته باشد پس آن حادث است زیرا که آن موجود شده بعد از آنکه نبوده و امر دیگر و آن این است که خدای عز و جل فرموده که وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ یعنی و هر آینه اگر خواهیم هر آینه ببریم آن چیزی را که وحی کرده ایم بسوی تو و قول آن جناب ما نَنْسِخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا یعنی هر چه منسوخ میکنیم از آیتی آیات قرآن بر وفق مصلحت خلقان و مقتضای زمان یا فراموش میگردانیم آن را و از دلهای میبریم می آوریم بهتر از آن آیه منسوخ را در نفع بندگان یا مثل و مانند آن و آنچه مثل دارد یا جائز است که بعد از وجودش معدوم شود لا محاله حادث است

حدیث ۷

۷- وَ تَصِيدُكَ ذَلِكَ مَا أَخْرَجَهُ شَيْخُنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي جَامِعِهِ وَ حَدَّثَنَا بِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ (۱)

ص: ۴۲۰

۱- «حدَّثنا» عطف علی أخرجه و الضمیر المستتر فیہ یرجع الی «شیخنا».

عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ حَمَادِ بْنِ عُمَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْقَصِيرِ قَالَ: كَتَبْتُ عَلَى يَدَيَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنِ أَعْيَنَ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِ جُعِلْتُ فِدَاكَ اخْتَلَفَ النَّاسُ فِي أَشْيَاءَ قَدْ كَتَبْتُ بِهَا إِلَيْكَ فَإِنْ رَأَيْتَ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ أَنْ تَشْرَحَ لِي جَمِيعَ مَا كَتَبْتُ بِهِ إِلَيْكَ اخْتَلَفَ النَّاسُ جُعِلْتُ فِدَاكَ بِالْعِرَاقِ فِي الْمَعْرِفَةِ وَالْجُحُودِ فَأَخْبِرْنِي جُعِلْتُ فِدَاكَ أَهُمَا مَخْلُوقَانِ وَاخْتَلَفُوا فِي الْقُرْآنِ فَرَعَمَ قَوْمٌ أَنَّ الْقُرْآنَ كَلَامُ اللَّهِ غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَقَالَ آخَرُونَ كَلَامُ اللَّهِ مَخْلُوقٌ وَعَنِ السَّيِّطَاعَةِ أَقْبَلَ الْفِعْلِ أَوْ مَعَ الْفِعْلِ فَإِنْ أَصَحَّحْنَا قَدْ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَرَوَوْا فِيهِ وَعَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى هَلْ يُوصَفُ بِالصُّورَةِ أَوْ بِالتَّخْطِيطِ فَإِنْ رَأَيْتَ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ أَنْ تَكْتُبَ إِلَيَّ بِالْمَذْهَبِ الصَّحِيحِ مِنَ التَّوْحِيدِ وَعَنِ الْحَرَكَاتِ أَمْ هِيَ مَخْلُوقَةٌ أَوْ غَيْرُ مَخْلُوقَةٍ وَعَنِ الْإِيمَانِ مَا هُوَ فَكْتُبْ عَ عَلَيَّ يَدَيَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنِ أَعْيَنَ سَأَلْتُ عَنِ الْمَعْرِفَةِ مَا هِيَ فَاعْلَمَ رَحِمَكَ اللَّهُ أَنَّ الْمَعْرِفَةَ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقَلْبِ مَخْلُوقَةٌ وَالْجُحُودُ صُنْعُ اللَّهِ فِي الْقَلْبِ مَخْلُوقٌ (١) وَ لَيْسَ لِلْعِبَادِ فِيهِمَا مِنْ صُنْعٍ وَ لَهُمْ فِيهِمَا الْإِخْتِيَارُ مِنَ الْإِكْتِسَابِ فَبَشَّهَتْهُمُ الْإِيمَانَ اخْتَارُوا الْمَعْرِفَةَ فَكَانُوا بِذَلِكَ مُؤْمِنِينَ عَرِيفِينَ وَ بَشَّهَتْهُمُ الْكُفْرَ اخْتَارُوا الْجُحُودَ فَكَانُوا بِذَلِكَ كَافِرِينَ جَاحِدِينَ ضَلَمَالًا وَ ذَلِكَ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ لَهُمْ وَ خِذْلَانِ مَنْ خَذَلَهُ اللَّهُ فَبِالْإِخْتِيَارِ وَ الْإِكْتِسَابِ عَاقَبَهُمُ اللَّهُ وَ أَثَابَهُمْ - وَ سَأَلْتُ رَحِمَكَ اللَّهُ عَنِ الْقُرْآنِ وَ اخْتِلَافِ النَّاسِ قَبْلَكُمْ فَإِنَّ الْقُرْآنَ كَلَامُ اللَّهِ مُخْدَثٌ غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَ غَيْرُ أَرْزَلِيٍّ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَ تَعَالَى عَنِ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ لَمَّا شِئَ غَيْرَ اللَّهِ مَعْرُوفٌ وَ لَمَّا مَجْهُولٌ كَانَ عَزَّ وَجَلَّ وَ لَمَّا مُتَكَلِّمٌ وَ لَمَّا مُرِيدٌ وَ لَمَّا مُتَحَرِّكٌ وَ لَمَّا

فَاعِلٌ (٢)

ص: ٤٢١

١- الكلام في المعرفة و الجحود يأتي في الباب الثالث و الستين.

٢- قوله: «و لا- متحرك» أى فاعل الحركة، أو المعنى و لا- ظاهر بفعله، و قوله «و لا- فاعل» لا ينافى قول الرضا عليه السلام في الحديث الثانى من الباب الثانى: «و له معنى الخالق و لا مخلوق، اذ المراد هناك كمال الفاعليه باعتبار ذاته و هنا وجود المفعول باعتبار فعله.

جَلَّ وَعَزَّ رَبُّنَا فَجَمِيعُ هَذِهِ الصِّفَاتِ مُخِدَّتُهُ عِنْدَ حُدُوثِ الْفِعْلِ مِنْهُ جَلٌّ وَعَزٌّ رَبُّنَا وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ غَيْرُ مَخْلُوقٍ فِيهِ خَبْرٌ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ وَخَبْرٌ مَا يَكُونُ بَعْدَكُمْ (١) أُنْزِلَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ ص (٢) وَ سَأَلْتَ رَحِمَكَ اللَّهُ عَنِ الْإِسْتِطَاعَةِ لِلْفِعْلِ (٣) فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْعَبِيدَ وَجَعَلَ لَهُ الْآلَةَ وَالصَّحَّةَ وَهِيَ الْقُوَّةُ الَّتِي يَكُونُ الْعَبْدُ بِهَا مُتَحَرِّكًا مُسْتِطِيعًا لِلْفِعْلِ وَ لَا مُتَحَرِّكًا إِلَّا وَهُوَ يُرِيدُ الْفِعْلَ وَهِيَ صِفَةٌ مُضَافَةٌ إِلَى الشَّهْوَةِ الَّتِي هِيَ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُرَكَّبَةً فِي الْإِنْسَانِ (٤) فَإِذَا تَحَرَّكَتِ الشَّهْوَةُ فِي الْإِنْسَانِ اشْتَهَى الشَّيْءَ فَأَرَادَهُ فَمِنْ ثَمَّ قِيلَ لِلْإِنْسَانِ مُرِيدٌ فَإِذَا أَرَادَ الْفِعْلَ وَفَعَلَ كَانَ مَعَ الْإِسْتِطَاعَةِ وَ الْحَرَكَةِ فَمِنْ ثَمَّ قِيلَ لِلْعَبِيدِ مُسْتِطِيعٌ مُتَحَرِّكٌ فَإِذَا كَانَ الْإِنْسَانُ سَاكِنًا غَيْرَ مُرِيدٍ لِلْفِعْلِ وَ كَانَ مَعَهُ الْآلَةُ وَ هِيَ الْقُوَّةُ وَالصَّحَّةُ اللَّتَانِ بِهِمَا تَكُونُ حَرَكَاتُ الْإِنْسَانِ وَ فِعْلُهُ كَانَ سُكُونُهُ لِغَلَّةِ سُكُونِ الشَّهْوَةِ فَقِيلَ سَاكِنٌ فُوصِفَ بِالسُّكُونِ فَإِذَا اشْتَهَى الْإِنْسَانُ وَ تَحَرَّكَتِ شَهْوَتُهُ الَّتِي رُكِبَتْ فِيهِ اشْتَهَى الْفِعْلَ وَ تَحَرَّكَتِ بِالْقُوَّةِ الْمُرَكَّبَةِ فِيهِ وَ اشْتَعَمَلَ الْآلَةَ الَّتِي بِهَا يَفْعَلُ الْفِعْلَ فَيَكُونُ الْفِعْلُ مِنْهُ عِنْدَ مَا تَحَرَّكَ وَ اِكْتَسَبَهُ فَقِيلَ فَاعْتَلَّ وَ مُتَحَرَّكَ وَ مُكْتَسَبٌ وَ مُسْتِطِيعٌ أَوْ لَا تَرَى أَنَّ جَمِيعَ ذَلِكَ صِفَاتٌ يُوصَفُ بِهَا الْإِنْسَانُ وَ سَأَلْتَ رَحِمَكَ اللَّهُ عَنِ التَّوْحِيدِ وَ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مِنْ قِبَلِكَ فَتَعَالَى اللَّهُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُصِفُهُ الْوَاصِعُ فُونَ الْمُشَبِّهُونَ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِخَلْقِهِ الْمُفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَاعْلَمْ رَحِمَكَ اللَّهُ أَنَّ الْمِذْهَبَ الصَّحِيحَ فِي التَّوْحِيدِ مَا نَزَلَ بِهِ الْقُرْآنُ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَانْفِ عَنِ اللَّهِ الْبُطْلَانَ وَ التَّشْبِيهَ فَلَمَّا نَفَى وَ لَا تَشْبِيهَ وَ هُوَ اللَّهُ الثَّابِتُ الْمُجُودُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُصِفُهُ الْوَاصِعُ فُونَ وَ لَا تَعُدُّ الْقُرْآنَ فَتَضِلَّ بَعْدَ الْبَيَانِ (٥)

ص: ٤٢٢

- ١- في نسخه (ب) «و خبر من يكون بعدكم» و في نسخه (و) و (د) «و خبر من كان بعدكم».
- ٢- في نسخه (د) «و نزل من عند واحد نزل من عند الله على محمد- الخ» و في نسخه (و) «أنزل من عند واحد نزل من عند الله على محمد- الخ»، و في نسخه (ب) «نزل من عند واحد على محمد- الخ» و في حاشيتها «نزل من عند الله على محمد- الخ».
- ٣- الكلام في الاستطاعة يأتي في الباب الخامس و الخمسين.
- ٤- مركبه خبر بعد خبر لهي.
- ٥- في نسخه (ط) و (ن) «يفضلك بعد البيان».

وَسَأَلَتْ رَحِمَكَ اللَّهُ عَنِ الْإِيمَانِ فَالْإِيمَانُ هُوَ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ (١) وَعَقْدٌ بِالْقَلْبِ وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ فَالْإِيمَانُ بَعْضُهُ مِنْ بَعْضٍ (٢) وَقَدْ يَكُونُ الْعَيْدُ مُسَلِّمًا قَبْلَ أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا وَلَا يَكُونُ مُؤْمِنًا حَتَّى يَكُونَ مُسَلِّمًا فَالْإِسْلَامُ قَبْلَ الْإِيمَانِ وَهُوَ يُشَارِكُ الْإِيمَانَ فَإِذَا أَتَى الْعَبْدُ بِكَبِيرِهِ مِنْ كِبَائِرِ الْمَعَاصِي أَوْ صَغِيرِهِ مِنْ صَغَائِرِ الْمَعَاصِي الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا كَانَ خَارِجًا مِنَ الْإِيمَانِ وَسَاقِطًا عَنْهُ اسْمُ الْإِيمَانِ وَثَابِتًا عَلَيْهِ اسْمُ الْإِسْلَامِ (٣) فَإِنْ تَابَ وَاسْتَتَفَرَ عَادَ إِلَى الْإِيمَانِ وَلَمْ يُخْرِجْهُ إِلَى الْكُفْرِ وَالْجُحُودِ وَالْإِسْتِحْلَالِ وَإِذَا قَالَ لِلْحَلَالِ هَذَا حَرَامٌ وَلِلْحَرَامِ هَذَا حَلَالٌ وَدَانَ بِذَلِكَ فَعِنْدَهَا يَكُونُ خَارِجًا مِنَ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ إِلَى الْكُفْرِ وَكَانَ بِمَنْزِلَةِ رَجُلٍ دَخَلَ الْحَرَمَ ثُمَّ دَخَلَ الْكَعْبَةَ فَأَحْدَثَ فِي الْكَعْبَةِ حَدَثًا فَأَخْرَجَ عَنِ الْكَعْبَةِ وَعَنِ الْحَرَمِ فَضْرِبَتْ عَنْقُهُ وَصَارَ إِلَى النَّارِ (٤)..

ص: ٤٢٣

١- فى نسخه (د) و(ب) و(ج) «هو الإقرار باللسان».

٢- أى فالإقرار والعمل ناشئان من عقد القلب، والأقوال فى الايمان وحده مختلفه، و فى التجريد عرفه بالعقد و الإقرار، و كذا اختلفوا فى أن الإسلام و الإيمان مختلفان أم متفقان.

٣- لا- الخروج من الايمان الى الكفر فيحكم عليه باحكامه، بل الخروج فى الحال أو عن كماله مع بقاء أصله كما نبه عليه بقوله: «و لم يخرج به الى الكفر- الخ» و سمي هذا فى الحديث بكفر الترك فان له أقساما خمس فى كتاب الله، و الظاهر ان قوله: «التي نهى الله عز و جل عنها» قيد لصغائر المعاصى فقط فتأمل.

٤- فى نسخه (د) «و ضربت عنقه- الخ»، و فى نسخه (ج) «فأحدث فى الكعبه حدثا فاذا خرج عن الكعبه و عن الحرم ضربت عنقه و صار الى النار».

قال مصنف هذا الكتاب كأن المراد من هذا الحديث ما كان فيه من ذكر القرآن و معنى ما فيه أنه غير مخلوق أى غير مكذوب و لا يعنى به أنه غير محدث لأنه قال محدث غير مخلوق و غير أزلى مع الله تعالى ذكره

ترجمه:

و تصديق اين آن چیز است که استاد ما محمد بن حسن بن احمد بن وليد «رضی» آن را در جامع خویش اخراج نموده

و حدیث کرد ما را بآن محمد بن حسن صفار از عباس بن معروف که گفت حدیث کرد مرا عبد الرحمن بن ابی نجران از حماد بن عثمان از عبد الرحیم قصیر که گفت عریضه ای بخدمت امام جعفر صادق (ع) نوشتم و بدست عبد الملک بن اعین دادم که بآن حضرت برساند باین مضمون که فدای تو گردم مردم در چیزی چند اختلاف کرده اند و من آنها را بخدمت نوشته ام از برایم شرح و بیان فرمائی شرح فرما که بسیار محتاجم فدای تو گردم مردم در عراق در باب معرفت و وجود که شناخت و انکار است اختلاف کرده اند پس مرا خبر ده فدای تو گردم که آیا این دو امر مخلوقند که خدا اینها را آفریده یا نه و در قرآن اختلاف کرده اند پس گروهی پنداشته اند که قرآن کلام خدا است که مخلوق نیست و دیگران گفته اند که کلام خدا است که مخلوق است و مرا خبر ده از استطاعت و توانائی که آیا پیش از فعل یا با فعل است چه اصحاب ما در آن اختلاف کرده اند و در آن روایت نموده اند و از خدای تبارک و تعالی که آیا توصف می شود بصورت و شکل و بجوان نو خطی که خطش تازه دمیده باشد پس اگر صلاح بدانی خدا مرا فدای تو گرداند که مذهب درست از توحید را بمن بنویسی، بنویس که بسیار بجا است و از حرکات که آیا آنها مخلوق است یا غیر مخلوق و از ایمان که آن چه چیز است پس حضرت (ع) بمن نوشت و بدست عبد الملک بن اعین داد که بمن برساند باین عبارت که سؤال کردی از معرفت که آن چیست پس بدان خدا تو را رحمت کند که معرفت از صنع و کارگری خدای عز و جل باشد در دل که مخلوق است و وجود نیز صنع خدا است که در دل مخلوق است و بندگان را در این دو امر صنعی نیست و ایشان را در این ها اختیار است از اکتساب پس شهوت ایشان که ایمان را خواهش داشتند معرفت را اختیار کردند و باین واسطه مؤمن عارف شدند و شهوت ایشان که کفر را خواهش داشتند جهود را اختیار کردند و باین واسطه کافر جاحد گمراه شدند و این بتوفیق خدا است که ایشان را توفیق داده و خذلان و واگذاشتن کسی است که خدا او را واگذاشته پس خدا با اختیار و اکتساب ایشان را عقاب میفرماید و ثواب میدهد و سؤال کردی خدا تو را رحمت کند از قرآن و اختلاف مردمان پیش از شما پس بدرستی که قرآن کلام خدا است که محدث است و مخلوق نیست و با خدای تعالی ذکره ازلی نبوده که همیشه با خدا بوده باشد و خدا از این برتری دارد برتری بزرگ و خدای عز و جل بود و هیچ چیز غیر از خدا نبود نه معروف و نه مجهول و خدای عز و جل بود و هیچ متکلمی نبود و نه مریدی و نه متحرکی و نه فاعلی و پروردگار ما از این جلیل تر و عزیزتر است پس همه این صفات محدث است غیر از حدوث فعل از او یا در نزد آن و پروردگار ما جلیل تر و عزیزتر است و قرآن کلام خدا است که مخلوق نیست و در آنست خبر کسی که پیش از شما بوده و خبر کسی که بعد از شما خواهد بود و از نزد خدا بر محمد که رسول خدا است فرو فرستاده شده و سؤال کردی خدا تو را رحمت کند از استطاعت و توانائی از برای فعل پس بدرستی که خدای عز و جل بنده را آفرید و آلت صحت را از برایش قرار داده و آن قوه ایست که بنده بآن متحرک و مستطیع از برای فعل میباشد و هیچ متحرکی نیست مگر آنکه او فعل را اراده دارد و آن را میخواهد و آن صفتی است مضاف بسوی شهوتی که آن آفریده خدای عز و جل است که در انسان مرکب است و در او برنشانیده شده پس هر گاه شهوت در انسان بجنبش آید چیز را خواهش کند و بعد از آن

اراده نماید و از این جهت انسان را مرید گفته اند پس هر گاه فعل را اراده کند و بجا آورده با استطاعت و حرکت باشد و از این جهت بنده را مستطیع و متحرک گفته اند پس هر گاه انسان ساکن باشد و فعل را اراده نداشته باشد و آلت با او باشد و آن قوت و صحتی است که حرکات انسان و فعلش بآنها میباید سکونش بجهت علت سکون شهوت باشد و گفته می شود که ساکن و بسکون وصف شود پس هر گاه انسان شهوت بهمرساند و شهوتش که در او مرکب شده بحرکت آید فعل را خواهش و کند بقوه که در او مرکب شده حرکت کند و آلتی که فعل را بآن بجا می آورد بکار دارد و فعل از او بوجود آید در نزد آنچه حرکت کرده و آن را کسب نموده پس گفته می شود که فاعل و متحرک و مکتسب و مستطیع آیا نمی بینی که همه این ها صفاتی است که انسان بآنها وصف می شود. و سؤال کردی خدا تو را رحمت کند از توحید و آنچه کسانی که در نزد تواند یا پیش از تو بوده اند بسوی آن رفته اند پس برتر است خدائی که مانند او چیزی نیست و او است شنوای بینا و خدا برتر است از آنچه وصف کنندگانی که خدای تبارک و تعالی را بخلقش تشبیه میکنند آن را وصف می نمایند و بر خدای عز و جل افتراء می بندند پس بدان خدا تو را رحمت کند که مذهب صحیح در توحید آن چیزی است که قرآن بر آن نازل شده از صفات خدای عز و جل پس بطلان و تشبیه را از خدا دور کن که نفی و تشبیهی نیست او است خدای ثابت موجود و خدا برتر است از آنچه وصف کنندگان آن را وصف میکنند و از قرآن در مگذر که بعد از بیان تو را گمراه میکند و سؤال کردی خدا تو را رحمت کند از ایمان پس ایمان اقرار بزبان و عقد بدل و عمل به ارکانست و ایمان بعضی از آن از بعضی است و گاهست که بنده مسلمان میباید پیش از آنکه مؤمن باشد و مؤمن نمیباشد تا آنکه مسلمانان باشد پس اسلام پیش از ایمان است و آن با ایمان شرکت دارد پس هر گاه بنده کبیره را از گناهان کبیره بعمل آورد که خدای عز و جل از آنها نهی فرموده خارج از ایمان باشد و نام ایمان از او ساقط و نام اسلام بر او ثابت باشد پس اگر توبه نمود و آمرزش طلبد بسوی ایمان برگردد و او را بیرون نبرد بسوی کفر و انکار و حلال شمردن و هر گاه از برای حلال بگوید که اینک حرام است و از برای حرام که اینک حلال است و باین دینداری و اعتقاد کند پس در نزد آن بیرون باشد از ایمان و اسلام بسوی کفر و بمنزله مردی باشد که در حرم داخل شود و بعد از آن داخل خانه کعبه شود و در خانه کعبه حدیثی را پدید آورد از خانه کعبه و از حرم بیرون شود و گردنش را بزنند و بسوی آتش دوزخ باز گردد «مترجم گوید» که مؤلف این کتاب میگوید که مراد ما از این حدیث آن چیزی بود که در آن موجود است از ذکر قرآن و معنی آنچه در آنست که قرآن غیر مخلوق است یعنی غیر مکذوب است و بآن قصد نمیکنند که آن محدث نیست زیرا که آن حضرت فرموده که و محدثی است غیر مخلوق و غیر ازلی با خدای تعالی ذکره.

۳۱- باب معنی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ-

«باب سی و یکم» در ذکر معنی (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالِقَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَاَ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى عَ عَنْ بِسْمِ اللّٰهِ قَالَ مَعْنَى قَوْلِ الْقَائِلِ بِسْمِ اللّٰهِ أَيْ أَسْمُ عَلِيٍّ نَفْسِي سَمَهُ مِنْ سَمَاتِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ هِيَ الْعِبَادَةُ (۱) قَالَ فَقُلْتُ لَهُ مَا السَّمَةُ فَقَالَ الْعَلَامَةُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن اسحق طالقانی «رضی» گفت که خبر داد ما را احمد بن محمد بن سعید مولای بنی هاشم از علی بن حسن بن علی بن فضال از پدرش که گفت از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) سؤال کردم از بسم الله فرمود که معنی قول قائل بسم الله یعنی نشان میکنم بر نفس خود سمه را از سمات خدای عز و جل و آن عبادت است راوی میگوید که بآن حضرت عرض کردم که که سمه چیست فرمود علامت و نشان.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللّٰهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ سِتَّانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ عَ عَنْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ- * فَقَالَ الْبَاءُ بِهَاءِ اللّٰهِ وَ السَّيْنُ سَنَاءُ اللّٰهِ وَ الْمِيمُ مَجْدُ اللّٰهِ وَ رَوَى بَعْضُهُمْ مُلْكُ اللّٰهِ وَ اللّٰهُ إِلَهٌ كُلِّ شَيْءٍ الرَّحْمٰنُ بِجَمِيعِ خَلْقِهِ وَ الرَّحِیْمُ بِالْمُؤْمِنِينَ خَاصَّةً.

ص: ۴۲۵

۱- ای سمه الله التي يسم بها العبد نفسه في كل أمر هي العبادة حقيقه لا مجرد القول و العقل، و تلك السمه علامه بينه و بين ربّه يعرف بها الحق عن الباطل.

ترجمه: پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد از قاسم بن یحیی از جدش حسن بن راشد از عبد الله بن سنان که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از معنی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ فرمود که بآ آن بهاء و روشنی است و حسن خدا است و سین سناء و رفعت و شرف خدا و میم و مجد و کرم و کثرت عطای خدا و بعضی از ایشان روایت کرده است که میم ملک و مالکیت یا پادشاهی خدا است و الله اله و معبود هر چیز است و رحمان بخشاینده است بهمه آفریدگان خویش یعنی در دنیا و رحیم و مهربان است بمؤمنان بخصوص یعنی در آخرت.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - فَقَالَ الْبَاءُ بِهَاءِ اللَّهِ وَالسِّينُ سِنَاءُ اللَّهِ وَالْمِيمُ مُلْكُ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ اللَّهُ قَالَ الْمَلْفُ آلاءُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ مِنَ النَّعِيمِ بَوْلَايَتِنَا وَاللَّامُ الْإِزَامُ اللَّهُ خَلَقَهُ وَلايَتِنَا قُلْتُ فَالْهَاءُ قَالَ هَوَانٌ لِمَنْ خَالَفَ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ ص قَالَ قُلْتُ الرَّحْمَنُ قَالَ بِجَمِيعِ الْعَالَمِ قُلْتُ الرَّحِيمُ قَالَ بِالْمُؤْمِنِينَ خَاصَّةً.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از عباس بن معروف از صفوان بن یحیی از آنکه او را حدیث کرده از حضرت صادق (ع) که آن حضرت سؤال شد از معنی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ فرمود که بآ بهاء خدا است و سین سناء خدا و میم ملک خدا راوی میگوید که عرض کردم که الله یعنی چه فرمود که الف آلاء و نعمتهای خدا است بر خلقش از نعیم بولایت ما و لام الزام خدا است خلق خود را که ولایت ما را بر ایشان لازم گردانیده عرض کردم که هاء چه معنی دارد فرمود که هوان و خواری از برای کسی است که با محمد و آل محمد صلوات الله علیهم اجمعین مخالفت کرده عرض کردم که رحمان فرمود که بخشاینده است بهمه عالم عرض کردم که رحیم فرمود که مهربانست بمؤمنان بخصوص

ص: ۴۲۶

٤- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ سَلْمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ مَعْنَى اللَّهِ قَالَ اسْتَوْلَى عَلَى مَا دَقَّ وَ جَلَّ (١).

ترجمه:

حديث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حديث کرد ما را سعد بن عبد الله از سلمه بن خطاب از قاسم بن يحيى از جدش حسن بن راشد از ابو الحسن حضرت موسى بن جعفر (ع) که گفت سؤال کردم او را از معنی الله فرمود یعنی مستولی شده بر آنچه دقيق و جليل باشد یعنی بر همه چیز غلبه دارد.

٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْجَزْجَانِيُّ الْمُفَسِّرُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو يَعْقُوبَ يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ زِيَادٍ وَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَيَّارٍ وَ كَانَا مِنَ الشَّيْعَةِ الْأِمْرِيَّةِ عَنْ أَبِي يُوَيْهَمَا (٢) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَقَالَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي يَتَأَلَّهُ إِلَيْهِ عِنْدَ الْحَوَائِجِ وَ الشَّدَائِدِ كُلِّ مَخْلُوقٍ عِنْدَ انْقِطَاعِ الرَّجَاءِ مِنْ كُلِّ مَنْ هُوَ دُونَهُ وَ تَقَطُّعِ الْأَشْيَاءِ مِنْ جَمِيعِ مَا سِوَاهُ يَقُولُ بِسْمِ اللَّهِ أَى أَسْتَعِينُ عَلَى أُمُورِي كُلِّهَا بِاللَّهِ الَّذِي لَمَّا تَحَقَّقَ الْعِبَادَةُ إِلَّا لَهُ الْمَغِيثُ إِذَا اسْتُغِيثَ وَ الْمُجِيبُ إِذَا دُعِيَ وَ هُوَ مَا قَالَ رَجُلٌ لِلصَّادِقِ ع يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ دُلَّنِي عَلَى اللَّهِ مَا هُوَ فَقَدْ أَكْثَرَ عَلَيَّ الْمُجَادِلُونَ وَ حَيَّرُونِي فَقَالَ لَهُ يَا عَبْدَ اللَّهِ هَيْلُ رَكِبَتْ سَيْفِيْنَهُ قَطُّ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَهَلْ كَسَّرَ بِكَ حَيْثُ لَا سَيْفِيْنَهُ تُنْجِيكَ وَ لَا سَبَّاحَهُ تُغْنِيكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَهَلْ تَعَلَّقَ قَلْبَكَ هُنَالِكَ أَنْ شَيْئًا مِنَ الْأَشْيَاءِ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُخَلِّصَكَ مِنْ وَرَطْبِكَ فَقَالَ نَعَمْ قَالَ الصَّادِقُ ع فَذَلِكَ الشَّيْءُ هُوَ اللَّهُ الْقَادِرُ عَلَى الْإِنْجَاءِ حَيْثُ لَا مُنْجِيَّ وَ عَلَى الْإِعَانَةِ حَيْثُ لَا مُغِيثَ ثُمَّ قَالَ الصَّادِقُ ع وَ لَرُبَّمَا تَرَكَ بَعْضُ شَيْعَتِنَا فِي افْتِتَاحِ أَمْرِهِ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - فَيَمْتَحِنُهُ اللَّهُ بِمَكْرُوهِ لِيُبَيِّنَهُ عَلَى شُكْرِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ الثَّنَاءِ عَلَيْهِ وَ يَمْحَقَ عَنْهُ وَضِيْمَهُ تَقْصِيْرَهُ عِنْدَ تَرْكِهِ قَوْلَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - قَالَ وَ قَامَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع فَقَالَ أَخْبِرْنِي عَنْ مَعْنَى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ ع حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَخِيهِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِيهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنَّ رَجُلًا قَامَ إِلَيْهِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنْ مَعْنَى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - مَا مَعْنَاهُ فَقَالَ إِنَّ قَوْلَكَ اللَّهُ أَعْظَمُ اسْمٍ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ الْاسْمُ الَّذِي (٣)

ص: ٤٢٧

١- على هذا التفسير مشتق من الاله بمعنى من له ملك التأثير و التصرف و غيره مألوه كما مر بيانه في الحديث الثاني من الباب الثاني.

٢- ان أبو يههما لم يرويا عن الامام عليه السلام بل هما، و عليه فالظرف متعلق بكانا، أى كانا شيئين عن تربيته أبو يههما لا أنهما تشيعا استبصارا فان الابوين أيضا كانا من الشيعة، و هذا دفع لخدشه أوردت على تفسير الإمام عليه السلام، و للتفصيل راجع الدررعه.

٣- فى نسخه (ط) و (ن) «فهو الاسم الذى - الخ».

لَمَا يَنْبَغِي أَنْ يُسَمَّى بِهِ غَيْرُ اللَّهِ وَ لَمْ يَتَّسَمَ بِهِ مَخْلُوقٌ فَقَالَ الرَّجُلُ فَمَا تَفْسِيرُ قَوْلِهِ «اللَّهُ» قَالَ هُوَ الَّذِي يَتَّأَلَّهُ إِلَيْهِ عِنْدَ الْحَوَائِجِ وَ الشَّدَائِدِ كُلُّ مَخْلُوقٍ عِنْدَ انْقِطَاعِ الرَّجَاءِ مِنْ جَمِيعِ مَنْ هُوَ دُونَهُ وَ تَقَطُّعِ الْأَسْبَابِ مِنْ كُلِّ مَنْ سِوَاهُ وَ ذَلِكَ أَنَّ كُلَّ مَتْرَسٍ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْظَمٍ فِيهَا وَ إِنَّ عَظَمَ عَنَاؤُهُ وَ طُغْيَانُهُ وَ كَثُرَتْ حَوَائِجُ مَنْ دُونَهُ إِلَيْهِ فَإِنَّهُمْ سَيَحْتَاجُونَ حَوَائِجَ لَا يَقْدِرُ عَلَيْهَا هَذَا الْمُتَّعَظِمُ وَ كَذَلِكَ هَذَا الْمُتَّعَظِمُ يَحْتَاجُ حَوَائِجَ لَا يَقْدِرُ عَلَيْهَا فَيَنْقَطِعُ إِلَى اللَّهِ عِنْدَ ضُرُورَتِهِ وَ فَاقَتِهِ حَتَّى إِذَا كَفَى هَمَّهُ عَادَ إِلَى شَرِكِهِ أَمَا تَسْمَعُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ- قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمْ السَّاعَةُ أَغَيْرِ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَ تَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ(١) فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِعِبَادِهِ أَيُّهَا الْفُقَرَاءُ إِلَى رَحْمَتِي إِنِّي قَدْ أَرْسَلْتُكُمْ الْحَاجَةَ إِلَيَّ فِي كُلِّ حَالٍ وَ ذَلَّلَهُ الْعُبُودِيَّةِ فِي كُلِّ وَقْتٍ فَإِنِّي فَافَزَعُوا فِي كُلِّ أَمْرٍ تَأْخُذُونَ فِيهِ وَ تَرْجُونَ تَمَامَهُ وَ بُلُوغَ غَايَتِهِ فَإِنِّي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أُعْطِيَكُمْ لَمْ يَقْدِرْ غَيْرِي عَلَى مَنَعِكُمْ وَ إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَمْنَعَكُمْ لَمْ يَقْدِرْ غَيْرِي عَلَى إِعْطَائِكُمْ فَأَنَا أَحَقُّ مَنْ سُئِلَ وَ أَوْلَى مَنْ تُضَرَّعُ إِلَيْهِ فَقُولُوا عِنْدَ افْتِتَاحِ كُلِّ أَمْرٍ صَ غَيْرِ أَوْ عَظِيمٍ- بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ- أَيْ أَسْتَعِينُ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ بِاللَّهِ الَّذِي لَا يَحِقُّ الْعِيَادَةُ لِغَيْرِهِ الْمَغِيثِ إِذَا اسْتُعِثَ الْمَجِيبُ إِذَا دُعِيَ الرَّحْمَنُ الَّذِي يَرْحَمُ بِسَبِيحِ الرَّزْقِ عَلَيْنَا الرَّحِيمِ بِنَا فِي أَدْيَانِنَا وَ دُنْيَانَا وَ آخِرَتِنَا خَفَّفَ عَلَيْنَا الدِّينَ وَ جَعَلَهُ سَهْلًا خَفِيفًا وَ هُوَ يَرْحَمُنَا بِتَمَيُّزِنَا مِنْ أَعْدَائِهِ(٢)

ص: ٤٢٨

١- الأنعام: ٤١.

٢- في نسخه (ب) و (د) «بتميزنا من أعاديته».

ثُمَّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ حَزَنَهُ أَمْرٌ تَعَاطَاهُ فَقَالَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - وَهُوَ مُخْلِصٌ لِلَّهِ (1) يُقْبَلُ بِقَلْبِهِ إِلَيْهِ لَمْ يَنْفَكْ مِنْ إِحْدَى اثْنَتَيْنِ إِمَّا بُلُوغِ حَاجَتِهِ فِي الدُّنْيَا وَ إِمَّا يُعَدُّ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ يُدْخِرُ لَدَيْهِ - وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى لِلْمُؤْمِنِينَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن قاسم جرجانی مفسر «ره» گفت که حدیث کردند ما را ابو یعقوب یوسف بن محمد بن زیاد و ابو الحسن حضرت علی بن محمد بن سیار و هر دو از شیعه امامی مذهب بودند از پدران خویش از ابو الحسن حضرت علی بن محمد علیهما السلام در قول خدای عز و جل بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فرمود که الله همان کسی است که هر مخلوقی در نزد بریده شدن امید از هر که غیر او است و پاره پاره شدن اسباب از همه آنچه سوای او باشد در نزد حاجتها و سختیها بسوی او پناه میبرد میگوید یا میگوئی بسم الله یعنی یاری میجویم بر همه کارهای خویش بخدائی که عبادت و پرستش درست نباشد مگر از برای او آنکه فریاد رسنده است هر گاه فریادرسی از او خواسته شود و جواب دهنده هر گاه خوانده شود و این آن چیز است که مردی بحضرت صادق (ع) عرض کرد که یا ابن رسول الله مرا بر خدا دلالت و رهنمائی کن که او چیست چه صاحبان جدال بر من بسیار شده اند و مرا حیران و سرگردان نموده اند حضرت بآن مرد فرمود که ای بنده خدا هرگز بر کشتی سوار شده عرض کرد آری فرمود که آیا کشتی شکسته که تو در آن باشی در جایی که نه کشتی باشد که تو را برهاند و نه شنائی که تو را بی نیاز گرداند عرض کرد آری فرمود که آیا در آنجا و در آن زمان دلت باین در آویخته و چنک در زده که چیزی از چیزها قادر است بر اینکه تو را از ورطه و محل هلاکت برهاند عرض کرد آری حضرت صادق (ع) فرمود که این همان خدائست که قادر است بر نجات دادن در جایی که هیچ نجات دهنده نیست و فریاد رسنده در جایی که فریاد رسنده نه بعد از آن حضرت صادق (ع) فرمود و هر آینه بسا است که بعضی از شیعیان ما در ابتدای کار خویش بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ را ترک کرده پس خدای عز و جل او را بمکروه و ناخوشی می آزماید تا آنکه او را بر شکر خدای تبارک و تعالی و ثنای بر او آگاهی دهد و عیب و تقصیرش را از او بکاهاند و باطل و نابود گرداند در نزد ترکش گفتن بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ را و فرمود که مردی بسوی حضرت علی بن الحسین علیهما السلام برخاست و عرض کرد که مرا خبر ده که معنی بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ چیست علی بن الحسین علیهما السلام فرمود که حدیث کرد مرا پدرم از برادرش حضرت امام حسن (ع) از پدرش امیر المؤمنین علیهم السلام که مردی بسوی او برخاست و عرض کرد که یا امیر المؤمنین مرا خبر ده از بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ که معنی آن چیست فرمود که قول تو الله بزرگتر نامی است از نامهای خدای عز و جل و آن نامی است که نسزد که غیر خدا بآن نامیده شود و هیچ مخلوقی بآن نامیده نشده آن مرد عرض کرد که پس تفسیر و بیان قول آن جناب الله چیست فرمود که آنکه هر مخلوقی در نزد بریده شدن امید از هر که غیر از او است و پاره پاره شدن اسباب از هر که سوای او باشد در نزد حاجتها و سختیها بسوی او پناه میبرد و بیانش آنست که هر سرداری در این دنیا و بزرگواری در آن و هر چند که بی نیازی و طغیانش بزرگ باشد و حاجتهای کسی که غیر او یا پست تر از او است بسوی او بسیار باشد پس بدرستی که ایشان بزودی محتاج شوند بحاجاتی چند که این بزرگی نما بر آنها قدرت ندارد و همچنین این بزرگ نما محتاج می شود بحاجتی چند که بر آنها قدرت ندارد پس در نزد ضرورت و ناچاری و فاقه و پریشانی بسوی خدا منقطع می شود تا وقتی که مقصودش کفایت شود بسوی شرک برگردد آیا نشنیده ای که خدای عز و جل میفرماید که قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرِ اللَّهُ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَ تَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ یعنی بگو ای محمد با کفار بر

وجه محاجه و الزام که چه می بینید اگر بیابد شما را عذاب خدا یا بیاید شما را روز قیامت یعنی هول و عذاب آخرت آیا غیر خدا را میخوانید تا عذاب از شما بردارد و اگر هستید راستگویان که بتان خدایانند بلکه نه چنانست که در آن زمان بتان را بخوانید بلکه او را میخوانید و بس و تضرع جز بدرگاه او نبرید پس میبرد و دفع میکند از شما در دنیا آنچه او را بسوی دفع آن میخوانید اگر خواهید و حکمتش مقتضی کشف و دفع آن باشد و فراموش میکنید آنچه را که شریک ساخته اید باو یعنی خدایان خود را میگذارید و در دفع عذاب متوجه او میشوید پس خدای جل جلاله بیندگانش فرمود که ای کسانی که بسوی رحمت من فقیر و محتاجید بدرستی که من حاجت بسوی خود را الزام کرده ام بر شما در هر حالی و همچنین خواری بندگی را در هر وقتی پس بسوی من فزع کنید در هر کاری که در آن شروع میکنید و تمام و بلوغ غایت و پایان آن را امید دارید پس بدرستی که من اگر خواهم که بشما عطاء کنم غیر من بر منع شما قدرت ندارد و اگر خواهم که شما را منع کنم غیر من بر عطاء کردن بشما قدرت ندارد پس من سزاوارتر کسی هستم که از او سؤال شده و اولی کسی که بسوی او تضرع و زاری شده پس در نزد ابتدای هر کار کوچک یا بزرگی بگوئید که بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ یعنی یاری میجویم بر این کار بخدائی که عبادت درست نباشد از برای غیر او آنکه فریاد رسنده است هر گاه از او فریادرسی خواسته شود و جواب دهنده هر گاه خوانده شود رحمان و بخشاینده که رحم میکند بگستردن رزق بر ما و رحیم یعنی مهربان در دینهای ما و دنیا و آخرت ما که دین را بر ما سبک گردانیده و آن را آسان و سبک قرار داده و او ما را رحم میکند بجدا شدن ما از دشمنانش بعد از آن فرمود که رسول خدا (ص) فرمود که هر که امری که او را فرا گرفته او را اندوهناک سازد و بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ بگوید و او صاحب اخلاص از برای خدا باشد و بدل خویش بسویش رو آورد از یکی از دو خصلت جدا نباشد یا بلوغ و رسیدن بحاجاتش در دنیا و یا آنکه آماده می شود از برایش در نزد پروردگارش و ذخیره می شود در پیش آن جناب و آنچه نزد خدا است بهتر و باقی تر است از برای مؤمنان

ص: ۴۲۹

اشاره

یعنی اعجام و آن مصدر است چون مدخل بمعنی ادخال یعنی از شانس آنست که اعجام می شود چنان که در قاموس گفته و اعجام حرف را نقطه دادن و سخن را عجمی کردنست و بعضی گفته اند که معجم اسم مفعول است و صفت از برای محذوف یعنی حروف خطی که اعجام بر آن واقع شده و اطلاق حروف معجم بر همه از باب تغلیب است چنان که پدر و مادر را والدین و ابوین میگویند و حال آنکه پدر والد است و مادر والده و یکی اب و دیگری ام است و ملا سعد تفتازانی تجویز کرده که معنی اعجام از اله و برطرف کردن عجمه باشد بنقطه دادن و دمامینی گفته که این سخن تمام نمیشود مگر هر گاه قرار دادن همزه از برای سلب و ربودن مقیس یا در این کلمه مسموع باشد و بهر طریق که باشد مراد از آن حروف بیست و نه گانه است که پانزده و حروف از آن نقطه دار و باقی بی نقطه است.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرَانَ النَّقَّاشُ رَحِمَهُ اللَّهُ بِالْكُوفَةِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَاعِ قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِيَعْرِفَ بِهِ خَلْقَهُ الْكِتَابَةَ حُرُوفَ الْمُعْجَمِ (۱)

ص: ۴۳۰

۱- الاعجام ازاله الإبهام عن الحرف بنقطه مخصوصه، و المراد بالمعجم الكتاب باعتبار أنه مؤلف من الحروف المعجمه، و قد اختص المعجمه بالحروف المنقوطة، و هذا أمر حادث اذ في أول الامر وضع لكل حرف نقطه في الكتابه، فالسين مثلا كانت منقوطة بثلاث نقط في التحت و الشين بها في الفوق، فأوا أن عدم النقطه في بعض الحروف المتشابهه الكتابه يكفي في الامتياز فحذفوها، فخص المنقوطة باسم المعجمه و غيرها باسم المهمله، و يقال لهذه الحروف حروف التهجي و الهجاء أيضا، كما في الحديث الثاني.

وَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا ضُرِبَ عَلَى رَأْسِهِ بِعَصَا فَرَعَمَ أَنَّهُ لَمَّا يُفْصَحُ بِبَعْضِ الْكَلَامِ فَالْحُكْمُ فِيهِ أَنْ يُعْرَضَ عَلَيْهِ حُرُوفُ الْمُعْجَمِ ثُمَّ يُعْطَى
الْيَدِيَّةَ بِقَدْرِ مَا لَمْ يُفْصَحْ مِنْهَا وَلَقَدْ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي اب ت ث أَنَّهُ قَالَ الْأَلِفُ آلاءُ اللَّهِ وَ
الْبَاءُ بَهْجَةُ اللَّهِ وَالْيَاقِي وَالْيَدِيغُ السَّمَاوَاتُ وَالْمَأْرُضُ وَالنَّاءُ تَمَامُ الْأَمْرِ بِقَائِمِ آلِ مُحَمَّدٍ ص وَالنَّاءُ ثَوَابُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى أَعْمَالِهِمْ
الصَّالِحَةِ ج ح خ فَالْجِيمُ جَمَالُ اللَّهِ وَجَلَالُ اللَّهِ وَالْحَاءُ حِلْمُ اللَّهِ حَتَّى حَقَّ حَلِيمٌ عَنِ الْمُذْنِبِينَ وَالْخَاءُ خُمُولٌ ذِكْرُ أَهْلِ الْمَعَاصِي
عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ د ذ فَالذَّالُ دِينُ اللَّهِ الَّذِي ارْتَضَاهُ لِعِبَادِهِ وَالدَّالُ مِنْ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ر ز فَالزَّاءُ مِنَ الرَّءُوفِ الرَّحِيمِ وَالزَّائِ
زَلَّازِلُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ س ش فَالسُّينُ سِنَاءُ اللَّهِ وَسَمَدِيَّتُهُ وَالشُّينُ شَاءَ اللَّهُ مَا شَاءَ وَارَادَ مَا ارَادَ- وَمَا تَشَاوَنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ ص ض
فَالضَّادُ مِنْ صَادِقِ الْوَعْدِ فِي حَمِيلِ النَّاسِ عَلَى الصَّرَاطِ وَحَبْسِ الظَّالِمِينَ عِنْدَ الْمَرْصَادِ وَالضَّادُ ضَلَّ مَنْ خَالَفَ مُحَمَّدًا وَآلَ
مُحَمَّدٍ ط ظ فَالطَّاءُ طُوبَى لِلْمُؤْمِنِينَ وَحُسْنُ مَيْآبٍ وَالظَّاءُ ظَنُّ الْمُؤْمِنِينَ بِاللَّهِ خَيْرًا وَظَنُّ الْكَافِرِينَ بِهِ سُوءًا (١) ع غ فَالغَيْنُ مِنَ
الْعَالِمِ وَالغَيْنُ مِنَ الْغِنَى الَّذِي لَمَّا يَجُوزُ عَلَيْهِ الْحِجَابُ عَلَى الْإِطْلَاقِ فِ قِ فَالْفَاءُ فَالْقُ الْحَبُّ وَالنَّوَى وَفَوْجٌ مِنْ أَفْوَاجِ النَّارِ وَالْقَافُ
قُرْآنٌ عَلَى اللَّهِ جَمْعُهُ وَقُرْآنُهُ- ك ل فَالكَافُ مِنَ الْكَافِي وَاللَّامُ لَعْنُ الْكَافِرِينَ فِي افْتِرَائِهِمْ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ م ن فَالْمِيمُ مُلْكُ اللَّهِ
يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا مَالِكَ غَيْرُهُ وَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ثُمَّ تَنْطِقُ أَرْوَاحُ أَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ وَحُجَجِهِ فَيَقُولُونَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ
الْقَهَّارِ فَيَقُولُ جَلَّ جَلَالُهُ- الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٢)

ص: ٤٣١

١- في نسخه (ب) و(د) و(ج) «و ظنُّ الكافرين به شرا».

٢- المؤمن: ١٧.

وَالنُّونُ نَوَالٌ لِلَّهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَنَكَالُهُ لِلْكَافِرِينَ وَ هِ فَالْوَاوُ وَيْلٌ لِمَنْ عَصَى اللَّهَ مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ عَظِيمٍ وَ الهَاءُ هَانَ عَلَى اللَّهِ مَنْ عَصَاهُ لَا فَلَمَامٌ أَلْفٌ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهَ وَ هِيَ كَلِمَةُ الْإِخْلَاصِ مِمَّا مِنْ عَيْدٍ قَالَهَا مُخْلِصًا إِلَّا وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ خَلْقِهِ بِاسْتِطَاعَةِ بِالرِّزْقِ- سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ(۱) ثُمَّ قَالَ عِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنْزَلَ هَذَا الْقُرْآنَ بِهَذِهِ الْحُرُوفِ الَّتِي يَتَدَاوَلُهَا جَمِيعُ الْعَرَبِ ثُمَّ قَالَ- قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا(۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن بکران نقاش «ره» در کوفه گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن بن علی بن فضال از پدرش از حضرت ابو الحسن علی بن موسی الرضا (ع) که فرمود بدرستی که اول چیزی که خدای عز و جل آفرید تا بواسطه آن نوشتن را بخلق خود بشناساند یا خلقش بآن نوشتن را بشناسند حروف معجم بود و بدرستی که مرد چون کسی عصائی بر سرش زند پس چنان پندارد که نمیتواند بعضی از کلام و سخن را ظاهر کند حکم در آن آنست که حروف معجم بر او عرض شود بعد از آن بقدر آنچه نمیتواند که ظاهر کند از آنها باو دیه داده شود و هر آینه حدیث کرد مرا پدرم از پدرش از جدش از امیر المؤمنین علیهم السلام در شرح اب ت ث که آن حضرت فرمود الف آلاء و نعمتهای خدا است و باء بهجت و نیکوئی خدا و تاء تمام امر است بقائم آل محمد (ص) و ثاء ثواب مؤمنان است بر اعمال شایسته ایشان ج ح خ پس جیم جمال خدا و جلال خدا است و حاء حلم و بردباری خدا است از گناه کاران و خاء خمول و بی نامی ذکر اهل گناهانست نزد خدای عز و جل د ذ پس دال دین خدا و ذال از ذو الجلال است یعنی خداوند بزرگواری ر ز پس راء از رؤف و رحیم است یعنی مهربان و زای زلزله های قیامت است س ش پس سین سناء و رفعت خدا است و شین یعنی شاء الله ما شاء الله یعنی خدا خواست آنچه خواست و اراده فرمود آنچه اراده فرمود وَ مَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ یعنی و نمیخواهید شما بنا بر قرائت کوفین و نافع یا نمیخواهند ایشان بنا بر قرائت دیگران مگر آنکه خدا خواسته باشد ص ض پس صاد از صادق الوعد است یعنی آنکه وعده اش راست است در حمل کردن مردم بر صراط و حبس کردن ظالمان نزد کمینگاه و ضاد یعنی ضال و گمراه شد آنکه با محمد و آل محمد (ص) مخالفت کرد ط ظ پس طاء طوبی از برای مؤمنانست یعنی درخت طوبی و آن درختی است که خدای عز و جل آن را نشانیده و از روح خود در آن دمیده تا آخر آنچه در حدیث آخر باب بعد از این باب می آید یا معنی آنست که خوشا حال مؤمنان و خوشی از برای ایشانست و خوبی باز گشتن گناه و طاء ظن و گمان مؤمنان بخدا خوبست و ظن کافران بآن جناب بد ع غ پس عین از عالم است یعنی دانا و غین از غنی است یعنی بی نیاز ف ق پس فاء فوج و گروهی است از گروههای آتش یا بوئی از بویهای آن وقاف قرآنست که بر خدا است فراهم آوردن آن و خواندن آن ک ل پس کاف از کافی است یعنی بسند و کفایت کننده و لام لغو و بیهوده و سخن کافران است در بهم بافتن ایشان دروغ را بر خدا م ن پس میم ملک و پادشاهی خدا است در روز قیامت روزی که هیچ مالکی غیر از او نیست و خدای عز و جل میفرماید که لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ یعنی از برای کیست پادشاهی و فرمان برداری در این روز پس ارواح انبیاء و رسولان و حجتهای آن جناب گویا میشوند و میگویند لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ یعنی از برای خدائست یکتا و بی همتا در کارگزاری و فرمان دهی که شکننده جمیع منازعان و مدعیان و پادشاهانست پس خدای جل جلاله میفرماید که الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ یعنی امروز پاداش و سزا داده می شود هر کسی بآنچه کسب کرده هیچ ستمی نیست در این روز بدرستی که خدا.

-
- ١- ليس فى أأأر النسخ الباقى و بديع السماوات و الأراض فى تفسير الباء، و حى حق حلیم فى تفسير الحاء، و الذى ارتضاه لعباده فى تفسير الدال، و سرمديته فى تفسير السين، و فالق الحب و النوى فى تفسير الفاء.
- ٢- الإسراء: ٨٨.

شتابان شما راست یعنی مشغول او بحساب شخصی او را از حساب دیگری باز ندارد بلکه در یکرمان حساب همه کرده هر یک را بآنچه استحقاق دارد برساند و نون نوال و بخشش خدا است از برای مؤمنان و نکال و عقوبت او است با کافران و ه پس او ویل و عذاب است از برای کسی که خدا را نافرمانی کرده و هاء یعنی هون و خواری بهمرسانیده کسی که او را معصیت نموده لای لام الف یعنی لا- إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و آن کلمه اخلاص است که هیچ بنده نیست که آن را گفته باشد در حالی که با اخلاص باشد مگر آنکه بهشت از او برایش واجب شده و یاء ید یعنی دست خدا که مراد از آن قدرت است در بالای خلافتش بروزی دادن گشوده پاک و منزه است آن جناب و برتر از آنچه شکر می آورند بعد از آن حضرت (ع) فرمود بد درستی که خدای تبارک و تعالی این قرآن را فرو فرستاد باین حروفی که همه عرب آنها را از یک دیگر فرا میگیرند پس فرمود که قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً یعنی بگو که هر آینه اگر اجتماع کنند همه آدمیان و پریان و اتفاق نمایند بر آنکه بیاورند مانند این قرآن را نیاورند مانند آن را و قدرت بر آن نداشته باشند و اگر چه باشد بعضی از ایشان بعضی را هم پشت قوی و یاری کننده.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِي الْحَاكِمُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْمُقْرِي الْجُرْجَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُوصِلِيُّ بِبَغْدَادَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَاصِمِ الطَّرِيفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ عِيَّاشُ بْنُ يَزِيدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُحَّالِ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي يَزِيدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ: جَاءَ يَهُودِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ص وَعِنْدَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع فَقَالَ لَهُ مَا الْفَائِدَةُ فِي حُرُوفِ الْهَجَاءِ (۱)

ص: ۴۳۳

۱- الهجاء تقطیع الکلمه بحروفها، و حروف الهجاء ای حروف تقطع الکلمه بها و تفصل إليها، و لعل اليهودی أراد بها الحروف المقطعه فی مفتتح السور، أو أراد فائده غیر ترکب الکلام منها.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع مَا مِنْ حَرْفٍ إِلَّا وَهُوَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ قَالَ أَمَّا الْأَلْفُ فَاللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (١) وَأَمَّا الْيَاءُ فَالْبَاقِي بَعْدَ فَنَاءِ خَلْقِهِ وَأَمَّا النَّاءُ فَالتَّوَابُ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَأَمَّا النَّاءُ فَالثَّابِتُ الْكَائِنُ - يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا آيَةٌ (٢) وَأَمَّا الْجِيمُ فَحَرَلٌ ثَنَاؤُهُ وَتَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ وَأَمَّا الْحَاءُ فَحَقٌّ حَتَّى حَلِيمٌ وَأَمَّا الْخَاءُ فَخَبِيرٌ بِمَا يَعْمَلُ الْعِبَادُ وَأَمَّا الدَّالُ فَدَيَّانُ يَوْمَ الدِّينِ وَأَمَّا الذَّالُ فَذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَأَمَّا الرَّاءُ فَرُءُوفٌ بِعِبَادِهِ وَأَمَّا الزَّايُ فَزَيْنُ الْمُعْبُودِينَ وَأَمَّا السِّينُ فَالسَّمِيعُ الْبَصِيرُ وَأَمَّا الشِّينُ فَالشَّاكِرُ لِعِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَمَّا الصَّادُ فَصَادِقٌ فِي وَعِيدِهِ وَوَعِيدِهِ وَأَمَّا الضَّادُ فَالضَّارُّ النَّافِعُ وَأَمَّا الطَّاءُ فَالطَّاهِرُ الْمُطَهَّرُ وَأَمَّا الظَّاءُ فَالظَّاهِرُ الْمُظَهَّرُ لآيَاتِهِ وَأَمَّا الْعَيْنُ فَعَالِمٌ بِعِبَادِهِ وَأَمَّا الْغَيْنُ فَغِيَاثُ الْمُسْتَغِيثِينَ مِنْ جَمِيعِ خَلْقِهِ وَأَمَّا الْفَاءُ فَفَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى وَأَمَّا الْقَافُ فَقَادِرٌ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ وَأَمَّا الْكَافُ فَالْكَافِي الَّذِي لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُؤًا أَحَدٌ وَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَأَمَّا اللَّامُ فَالطَّيِّفُ بِعِبَادِهِ وَأَمَّا الْمِيمُ فَالْمَلِكُ وَأَمَّا النُّونُ فَنُورُ السَّمَاوَاتِ مِنْ نُورِ عَرْشِهِ وَأَمَّا الْوَاوُ فَوَاوٍ أَحَدٌ صَمَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَأَمَّا الْهَاءُ فَهَادٍ لِحَلْقِهِ وَأَمَّا اللَّامُ أَلْفٌ فَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَمَّا الْيَاءُ فَيُدُّ اللَّهُ بِأَسْطِهِ عَلَى خَلْقِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا هُوَ الْقَوْلُ الَّذِي رَضِيَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَفْسِهِ مِنْ جَمِيعِ خَلْقِهِ فَأَسْلَمَ الْيَهُودِيُّ.

ص: ٤٣٤

١- المراد بها الهمزة إذ تسمى بالالف أيضا، و بينهما فرق من جهات ذكر في محله، وقد تعدا اثنتين فالحروف تسعة و عشرون، وقد تعدا واحده فهي ثمانية و عشرون كما في الباب الخامس و الستين.

٢- إبراهيم عليه السلام: ٢٧.

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عبد الرحمن مقری حاکم گفت که حدیث کرد ما را ابو عمرو محمد بن جعفر مقری جرجانی گفت که حدیث کرد ما را ابو بکر محمد بن حسن موصلی در بغداد گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عاصم طریقی گفت که حدیث کرد ما را ابو زید عیاش بن یزید بن حسن بن علی کحال مولای زید بن علی گفت که خبر داد مرا پدرم یزید بن حسن گفت که حدیث کرد مرا حضرت موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی علیهم السلام که فرمود یکی از یهودان بخدمت پیغمبر (ص) آمد و امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) در نزد آن حضرت بود بآن حضرت عرض کرد که فائده در حروف هجاء چیست رسول خدا (ص) بعلی فرمود که او را جواب بازده و فرمود بار خدایا توفیق ده او را و او را تسدید فرما و تسدید راست گردانیدن و توفیق دادنت برای راستی و صواب پس علی بن ابی طالب (ع) فرمود که هیچ حرفی نیست مگر آنکه آن نامی از نامهای خدای عز و جل است بعد از آن فرمود که اما الف الله لا اله الا هو الْحَيُّ الْقَيُّومُ است یعنی خدای سزاوار پرستش هیچ خدائی نیست در وجود بحقیقت مگر او که استحقاق عبادت از برایش ثابت است زنده بحیات ابدی که پاینده است بر وجه دوام و بقاء در ذات یا قائم بحفظ و سر مخلوقات و اما باء باقی است بعد از فناء نیستی خلق خویش و اما تاء تواب است که توبه را از بندگانش قبول میفرماید و اما ثاء ثابتی است کائنی که باشند و موجود است يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا تا آخر آیه که ترجمه اش اینست که ثابت میدارد خدا آنان را که ایمان آوردند و استحکام میدهد بگفتار راست و محکم و بحجت قاطعه که نزد ایشان ثابت شده و در دلهای ایشان ثابت گشته در زندگانی دنیا تا در زمان ابتلاء و مصائب شکیبائی ورزند و از جاده مستقیم توحید نلغزند و یا ثبات دهد مؤمنان را در دنیا یعنی نزدیک مردن تاختم حیوه ایشان بر کلمه توحید باشد و ثابت دارد ایشان را در آن سرای یعنی در قبر که منزل اول آخرت است تا جواب منکر و نکیر بطریق حق و صواب باز دهند یا در موقف حساب و فرو گذارد خدا ستمکاران یعنی کافران و معاندان را و نظر لطف و توفیق از ایشان باز گیرد پس در دنیا بکلمه توحید راه نیابند و در وقت سؤال در قبر و حساب از جواب فرو مانند و میکنند خدا آنچه را که میخواهد از هدایت مؤمن مخلص و تخلیه کافر معاند و اما جیم جل ثناؤه و تقدست اسماؤه یعنی ستایش بزرگوار و نامهایش پاک و پاکیزه است و اما حاء حقی است که حی حلیم است یعنی خدای بر حق و زنده بردبار و اما خاء خبیر و آگاهست بآنچه بندگان میکنند و اما دال دیان و جزاء دهنده روز جزا است و اما ذال ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ است که معنی آن در اسماء حسنی گذشت و اما راء رؤف و مهربانست ببندگان خویش و اما زای زینت و آرامش معبودین است و اما سین سمیع بصیر است یعنی شنوای بینا و اما شین شاکر است که بندگان مؤمن خود را شکر میکند یعنی جزای شکر میدهد و اما صاد صادق است در وعده و وعید خویش و اما ضاد ضار نافع است یعنی زیان رساننده نفع بخشنده و اما طاء طاهر مطهر است یعنی پاک پاک گردانیده شده یا پاک کننده و اما ظاء ظاهر و هویدا است که آیات خود را مظهر و آشکارکننده است و اما عین عالم و دانا است ببندگان خویش و اما غین غیاث المستغیثین و فریادرس فریاد خواهانست از همه آفریدگانش و اما فاء فَالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوِي شکافنده دانه و استخوان خرما است و اما قاف قادر و توانا است بر همه آفریدگانش و اما کاف کافی و بسندیست که کسی او را همتا نبوده و نخواهد بود و نژاد و زاده نشده و اما لام لطیف و صاحب لطف و نرمیست ببندگان و اما میم مالک الملک و خداوند مملکت و پادشاهی است و اما نون نور و روشنی آسمانها از نور عرش او است و اما واو واحد و یکیست که یگانه و پناه نیازمندانست نژاد و زاده نشده و اما هاء هادی و رهنما است از برای خلقش و اما لام الف لا اله الا الله وحده لا شریک له است که ترجمه آن گذشت

و اما یاء ید و دست خدا است که بر خلق خود گشوده پس رسول خدا (ص) فرمود که اینک همان قولی است که خدای عز و
جل از برای خود پسندیده از همه آفریدگانش بعد از آن یهودی مسلمان شد

ص: ۴۳۵

جمل و جمل بضم جيم و فتح ميم است و تشديد و تخفيف ميم آن هر دو جائز باشد و مراد از آن حروف ابجد است

حديث ١

١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عَيَّاشٍ الْقَطَّانُ عَنْ أَبِي الْحَارِثِ زِيَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ ع قَالَ: لَمَّا وُلِدَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ع كَانَ ابْنُ يَوْمٍ كَأَنَّهُ ابْنُ شَهْرَيْنِ فَلَمَّا كَانَ ابْنُ سَبْعَةِ أَشْهُرٍ أَخَذَتْ وَالِدَتُهُ بِيَدِهِ وَجَاءَتْ بِهِ إِلَى الْكُتَّابِ (١) وَ أَقْعَدَتْهُ بَيْنَ يَدَيْ الْمُؤَدَّبِ فَقَالَ لَهُ الْمُؤَدَّبُ قُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَقَالَ عِيسَى ع بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * فَقَالَ لَهُ الْمُؤَدَّبُ قُلْ أَبْجِدُ فَرَفَعَ عِيسَى ع رَأْسَهُ فَقَالَ هَلْ تَدْرِي مَا أَبْجِدُ فَعَلَّاهُ بِالذَّرِّ لِيُضْرِبَهُ فَقَالَ يَا مُؤَدَّبُ لَا تُضْرِبْنِي إِنْ كُنْتَ تَدْرِي وَإِلَّا فَاسْأَلْنِي حَتَّى أَفَسِّرَ لَكَ قَالَ فَسَّرَهُ لِي فَقَالَ عِيسَى ع أَلَّفُ آلاءَ اللَّهِ وَ الْبَاءَ بَهْجَةَ اللَّهِ وَ الْجِيمَ جَمَالَ اللَّهِ وَ الدَّالَّ دِينَ اللَّهِ هَوَزُ الْهَاءِ هَوْلُ جَهَنَّمَ وَ الْوَاوُ وَئِيلٌ لِأَهْلِ النَّارِ وَ الرَّأْيُ زَفِيرُ جَهَنَّمَ حُطِّي حُطَّتِ الْخَطَايَا عَنْ الْمُسِيءِ تَغْفِيرِينَ كَلَمَنْ كَلَامُ اللَّهِ لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ سَخَفُضُ صَاعٍ بِصَاعٍ وَ الْجَزَاءُ بِالْجَزَاءِ قَرَشْتُ قَرَشَهُمْ فَحَشَرَهُمْ فَقَالَ الْمُؤَدَّبُ أَيَّتَهَا الْمَرْأَةُ حَذِي بِيَدِ ابْنِكَ فَقَدْ عَلِمَ وَ لَا حَاجَةَ لَهُ فِي الْمُؤَدَّبِ.

ص: ٤٣٦

١- ليس المراد أنه نشأ في كل يوم كنشء غيره في شهرين في كل شيء حتى يكون في سبعة أشهر على صورة رجل ذي خمس و ثلاثين سنة، بل المعنى أنه كان ابن يوم كانه ابن شهرين في نموه و رشد بدنه الى مده حتى كان في الشهر السابع كالطفل المميز القابل لان يجاء به الى الكتاب، و الكتاب بضم الكاف و تشديد التاء مفرد بمعنى المكتب جمعه الكتابيب.

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن اسحاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد همدانی مولای بنی هاشم گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن عبد الله بن جعفر بن محمد بن علی بن ابی طالب (ع) گفت که حدیث کرد ما را کثیر بن عیاش قطان از ابو الجارود زیاد بن منذر از ابو جعفر حضرت محمد بن علی باقر (ع) که فرمود چون حضرت عیسی بن مریم (ع) متولد شد پسر یک روزه که بود گویا بچه دو ماهه بود یعنی در روزی بقدر دو ماه ترقی میکرد و بزرگ میشد و چون پسر هفت ماهه شد مادرش دستش را گرفت و او را بجانب مکتب خانه آورد و در پیش روی مکتب دار نشانید مکتب دار بعیسی گفت که بگو.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مکتب دار بآن حضرت عرض کرد که بگو ابجد عیسی (ع) سر خود را برداشت و بمکتب دار گفت که آیا میدانی که ابجد چیست و چه معنی دارد و مکتب دار دره را بلند کرد که بآن حضرت زند فرمود که ای معلم مرا مزن اگر میدانی فبها و اگر نه از من پیرس تا از برایت شرح و بیان کنم گفت که از برایم بیان کن عیسی (ع) فرمود که الف آلاء و نعمتهای خدا است و باء بجهت خدا و بجهت بفتح باء و سکون هاء خوبی و خرمی و آراستگی و زیباییست و جیم جمال خدا و دال دین خدا است هوز هاء هول و ترس دوزخ است و واو ویل و عذاب است از برای اهل آتش و زاری زفیر و نعره دوزخ است حطی یعنی حطت الخطایا عن المستغفرین یعنی فرو ریخته شد گناهان از آنان که آمرزش میطلبند کلم کلام خدا است که هیچ بدل کننده از برای کلمات و سخنان او نیست سعفص یعنی صاعی در برابر صاعی و جزاء مقابل جزاء است قرشت یعنی ایشان را قرش و جمع نمود و ایشان را محشور ساخت پس آن مکتب دار گفت که ای زن دست پسرت را بگیر که آنچه باید بداند دانسته و او را حاجتی بمعلم نیست و معلم نمیخواهد.

«مترجم گوید» که شاید مراد این باشد که صاد در سجع اشاره بسوی صاع است و اعتبار مساوات و قرینه آنست که سجع بتحریک سین و عین جمع سعه است و آن شاخه درخت خرما است و اکثری که اغلب است در شاخهای درخت خرما تساوی و برابریست و عدم تفاوتی که محسوس باشد و قول آن حضرت (ع) که فرموده جزاء بجزاء است از برای بیانست نه تأسیس و بنای تازه گذاشتن.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ وَ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ (۱) قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَالِمٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع سَأَلَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ رَسُولَ اللَّهِ ص عَنْ تَفْسِيرِ أَبَجِدُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص تَعَلَّمُوا تَفْسِيرَ أَبَجِدُ فَإِنَّ فِيهِ الْأَعْجِيبَ كُلَّهَا وَيُلْ لِعَالِمٍ جَهْلٌ تَفْسِيرُهُ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تَفْسِيرُ أَبَجِدُ فَقَالَ ص أَمَّا الْأَلِفُ فَالَاءُ اللَّهُ حَرْفٌ مِنْ حُرُوفِ أَسْمَائِهِ (۲) وَ أَمَّا الْبَاءُ فَبَهَجَةُ اللَّهِ وَ أَمَّا الْجِيمُ فَجَنَّةُ اللَّهِ وَ جَمَالُ اللَّهِ وَ جَمَالُهُ وَ أَمَّا الدَّالُ فَدِينُ اللَّهِ وَ أَمَّا هُوَزُ فَالْهَيَاءُ هَيَاءُ الْهَوَايَةِ فَوَيْلٌ لِمَنْ هَوَى فِي النَّارِ وَ أَمَّا الْوَاوُ فَوَيْلٌ لِأَهْلِ النَّارِ وَ أَمَّا الزَّايُ فَزَاوِيَةٌ فِي النَّارِ فَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِمَّا فِي الزَّوَايَةِ يَعْنِي زَوَايَا جَهَنَّمَ وَ أَمَّا حُطَى فَالْحَاءُ حُطُوطُ الْخَطَايَا عَنِ الْمُسِيئَةِ تَغْفِرِينَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَ مَا نَزَلَ بِهِ جَبْرَائِيلُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ إِلَى مَطْلَعِ الْفَجْرِ وَ أَمَّا الطَّاءُ فَ طُوبَى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَيَّابٍ وَ هِيَ شَجَرَةٌ غَرَسَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ نَفَخَ فِيهَا مِنْ رُوحِهِ وَ إِنَّ أَغْصَانَهَا لَتَرَى مِنْ وَرَاءِ سُورِ الْجَنَّةِ تَنْبُتُ بِالْحِلْيِ وَ الْحُلَلِ مُتَدَلِّيَةً عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَ أَمَّا الْيَاءُ فَيَدُ اللَّهِ فَوْقَ خَلْقِهِ - سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ وَ أَمَّا كَلَمَنَ فَالْكَافُ كَلَامُ اللَّهِ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ - وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُتَحَدِّدًا وَ أَمَّا اللَّامُ فَالْإِمَامُ أَهْلِ الْجَنَّةِ بَيْنَهُمْ فِي الزِّيَارَةِ وَ التَّحِيَّةِ وَ السَّلَامِ وَ تَلَاوُمِ أَهْلِ النَّارِ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَ أَمَّا الْمِيمُ فَمُلْكُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَزُولُ وَ دَوَامُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَفْنَى وَ أَمَّا النُّونُ فَ ن وَ الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ فَالْقَلَمُ قَلَمٌ مِنْ نُورٍ وَ كِتَابٌ مِنْ نُورٍ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ - يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ - وَ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا وَ أَمَّا سَعْفُصُ فَالصَّادُ صَاعٌ بِصَاعٍ وَ فَصٌّ بِفَصٍّ يَعْنِي الْجَزَاءَ بِالْجَزَاءِ وَ كَمَا تَدِينُ تَدَانُ إِنْ اللَّهُ لَا يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ وَ أَمَّا قَرَشْتُ يَعْنِي قَرَشَهُمُ اللَّهُ فَحَشَرَهُمْ وَ نَشَرَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَ قَضَى بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۳).

ص: ۴۳۸

۱- فی نسخه (ط) و (ج) «عن الحسين بن يزيد».

۲- فی البحار فی اواخر الجزء الثانی من الطبعة الحديثه و فی نسخه (و) و (ج) و (د) حرف من اسمائه.

۳- عدم ذکر ثخذ و ضنغ لما ذكره ابن النديم في أول الفهرست فراجع، و للمجلسي رحمه الله حل اشكال عن الابد في البحار في الباب الثالث عشر من الجزء العاشر من الطبعة الحديثه.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کردند ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب و احمد بن حسن بن علی بن فضال از علی بن اسباط از حسن بن زید که گفت حدیث کرد ما را محمد بن سالم از اصبع بن نباته که گفت امیر المؤمنین (ع) فرمود که عثمان بن عفان رسول خدا (ص) را از تفسیر و بیان ابجد سؤال نمود رسول خدا (ص) فرمود که تفسیر ابجد را بیاموزید که همه اعجوبه ها در آنست و ای بر عالمی که تفسیر آن را نداند پس عرض شد که یا رسول الله تفسیر ابجد چیست فرمود اما الف آلاء و نعمتهای خدا است و حرفی از نامهای آن جناب و اما باء بجهت و نیکوئی خدا است و اما جیم جنت و بهشت خدا و جلال خدا و جمال او است و اما دال دین خدا است و اما هوز پس هاء هاویه و دوزخ است پس وای بر کسی که در آتش دوزخ فرو رود و اما واو ویل و وای بر اهل آتش دوزخ و اما زای زاویه و سه کنجی است در آتش دوزخ پس پناه میبریم بخدا از آنچه در آن زاویه است یعنی زاویه های جهنم و اما حطی پس حاء حطوط و فروریختن گناهانست از آنها که استغفار میکنند در شب قدر و آنچه جبرئیل با فرشتگان با آن فرود آمده اند تا طلوع صبح و اما طاء طوبی از برای ایشانست و خوبی بازگشتگاه و طوبی درختی است که خدای عز و جل آن را نشانیده و از روح خود در آن دمیده و بدرستی که شاخهای آن از پشت دیوار و حصار بهشت دیده می شود و آن درخت زیور و جامها میرویانند در حالی که آویزان و سخت نزدیکست بر در دهانهای ایشان و اما یاء ید و دست خدا است یعنی قدرت آن جناب در بالای آفریدگانش سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ یعنی پاک و منزه است آن جناب و برتر از آنچه شرک می آورند و شریک او می سازند و اما کلمن پس کاف کلام خدا است و کلمات خدا را هیچ تبدیلی نیست و هرگز غیر از آن جناب تعالی پناهی را نمی یابی که بآن میل کنی و ملتجی شوی و اما لام پس المام و فرود آمدن اهل بهشت است در میان خویش در زیارت و تحیت و سلام و تلاوم یعنی بهم ملامت کردن اهل دوزخ در آنچه در میان ایشانست و اما میم پس ملک و پادشاهی خدا است که زوال ندارد و دوام خدا که فانی نمیشود و اما نون ن وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ است و نزد بعضی نون اسم سوره است و نزد بعضی دیگر این حرف مفتاح اسم نور و ناصر است و اشاره است بکلمه کن یا مطلق ماهیست یا آن ماهی که زمین بر پشت آنست که آن را یهموت یا برموت یا ملهوت گویند یا لوحی از نور یا طلا یا نهری در بهشت یا نون جزو الرحمن است یا دوات و غیر از این گفته اند و عالم ربانی مفسر کاشانی در تفسیر خود میگوید که اصح اقوال آنست که نون اسم دوات است و معنی آن است که سوگند بدوات و قلم و آنچه مینویسند یعنی حافظان بقلم زبان و مداد دهان بر بندگان از گفتار و کردار ایشان گویند که مراد همه نویسندگانند از آدمیان و جنیان و فرشتگان و لیکن محمود بن عمر زمخشری در کشاف معنی دوات را چون سائر معانی که ذکر کرده بغایت انکار دارد و میگوید که مراد از نون همین حرف است از حروف معجم تتمه حدیث و قلم قلمی است از نور و نوشته از نور در لوح محفوظ که فرشتگان که مقربان گاه کبریاء اند گواهی میدهند بر آنچه در آنست در روز قیامت و خدا کافی است که شاهد باشد و اما سعفص صاد صاعی در برابر صاعی است و فص و سر سینه در مقابل فص یعنی جزاء در عوض جزاء و بقدر آنست و چنان که میکنی جزاء داده میشود بدرستی که خدا ستمی را بر بندگان اراده ندارد و اما قرشت یعنی ایشان را قرش و جمع فرماید و فراهم آورد پس ایشان را محشور سازد و بر انگیزد تا روز قیامت بعد از آن در میان ایشان حکم میفرماید و ایشان ستم کرده نخواهند شد.

اشاره

و حروف جمع حرف است و مراد از آن در اینجا فصل است یعنی فصول اذان و اقامه و اذان بفتح همزه در لغت بمعنی اعلام و آگاهانیدنست و در اصطلاح بانک نماز گفتن و بکسر همزه بانک نماز است و اقامه در لغت یعنی ایستادنست و بر پا کردن و راست کردن و مداومت نمودن و حق چیزی گذاردن و شرعا اقامه نماز است و اقامه نماز گفتن و در هر دو در اینجا معنی غیر مصدری مراد است و اول اذکار مخصوصه ایست که موضوع است از برای اعلام بدخول اوقات نماز و دویم اذکار معهوده ایست در نزد برخاستن بسوی نماز و بنا بر مشهور معمول اول هجده فصل است و دویم هفده فصل زیرا که اینها در فصول اشتراک دارند و در اول اول چهار تکبیر است و در اول دویم دو تکبیر و در آخر دویم یک تهلیل است و در آخر اول دو تهلیل و دویم دو قد قامت الصلاه دارد که اول ندارد و ذکر نکردن حی علی خیر العمل در این حدیث بجهت تقیه است چنان که مذکور خواهد شد و در عدد فصول هر یک چند قول دیگر هست که این مقام موضع ذکر آنها نیست.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَرْزُوقِيُّ الْحَاكِمُ الْمُقْرِئُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْمُقْرِئِ الْجُرْجَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُوصِلِيُّ بِبَغْدَادَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَاصِمِ الطَّرِيفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ عِيَّاشُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكَحَّالُ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي يَزِيدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا فِي الْمَسْجِدِ إِذَا صَعِدَ الْمُؤَذِّنُ الْمَنَارَةَ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَبَكَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع وَبَكَينَا بِبُكَائِهِ فَلَمَّا فَرَغَ الْمُؤَذِّنُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصِدِّيقُهُ أَغْلَمَ فَصَالَ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا يَقُولُ لَصَحَّحْتُمْ قَلِيلًا وَ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا فَلَقَوْلِهِ اللَّهُ أَكْبَرُ مَعَانٍ كَثِيرَةٌ مِنْهَا أَنْ قَوْلَ الْمُؤَذِّنِ اللَّهُ أَكْبَرُ يَقَعُ عَلَى قَدَمِهِ وَ أَرْبَعِينَ وَ أَبْدَانِهِ وَ عِلْمِهِ وَ قُوَّتِهِ وَ قُدْرَتِهِ وَ حِلْمِهِ وَ كَرَمِهِ وَ جُودِهِ وَ عَطَائِهِ وَ كِبَرِيَّاتِهِ فَإِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَإِنَّهُ يَقُولُ اللَّهُ الَّذِي لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ وَ بِمِثْلِهِ كَانِ الْخَلْقُ وَ مِنْهُ كَانِ كُلُّ شَيْءٍ لِلْخَلْقِ وَ إِلَيْهِ يَرْجِعُ الْخَلْقُ وَ هُوَ الْأَوَّلُ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ لَمْ يَزَلْ وَ الْآخِرُ بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ لَمْ يَزَلْ وَ الظَّاهِرُ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ لَمْ يَدْرِكْ وَ الْبَاطِنُ دُونَ كُلِّ شَيْءٍ لَمْ يَحِدْ فَهُوَ الْبَاقِي وَ كُلُّ شَيْءٍ دُونَهُ فَانِ وَ الْمَعْنَى الثَّانِي اللَّهُ أَكْبَرُ أَي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ عِلْمَ مَا كَانِ وَ مَا يَكُونُ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ وَ الثَّلَاثُ اللَّهُ أَكْبَرُ أَي الْقَادِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ يَصْدِرُ عَلَى مَا يَشَاءُ الْقَوِيُّ الْقُدْرَتِ الْمُقْتَدِرُ عَلَى خَلْقِهِ الْقَوِيُّ لِإِدَاتِهِ قُدْرَتُهُ قَائِمَةٌ عَلَى الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا- إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ وَ الرَّابِعُ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَعْنَى حِلْمِهِ وَ كَرَمِهِ يَحْلُمُ كَأَنَّهُ لَا يَعْلَمُ وَ يَصْفَحُ كَأَنَّهُ لَمْ يَرِ وَ يَسْتُرْ كَأَنَّهُ لَا يُعْصِي لَمْ يُعْجَلْ بِالْعُقُوبَةِ كَرَمًا وَ صِفْحًا وَ حِلْمًا وَ الْوَجْهُ الْآخِرُ فِي مَعْنَى اللَّهُ أَكْبَرُ أَي الْجَوَادُ جَزِيلُ الْعَطَاءِ كَرِيمُ الْفَعَالِ وَ الْوَجْهُ الْآخِرُ اللَّهُ أَكْبَرُ فِيهِ نَفْيُ كَيْفِيَّتِهِ كَأَنَّهُ يَقُولُ اللَّهُ أَجَلٌ مِنْ أَنْ يُدْرِكَ الْوَاصِ فُونَ قَدَرِ صِفَتِهِ الَّتِي هُوَ مَوْصُوفٌ بِهَا وَ إِنَّمَا يَصِفُهَا الْوَاصِ فُونَ عَلَى قَدَرِهِمْ لَا عَلَى قَدَرِ عَظَمَتِهِ وَ جَلَالِهِ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ أَنْ يُدْرِكَ الْوَاصِفُونَ صِفَتَهُ عُلُوقًا كَبِيرًا وَ الْوَجْهُ الْآخِرُ اللَّهُ أَكْبَرُ كَأَنَّهُ يَقُولُ اللَّهُ أَعْلَى وَ أَجَلٌ وَ هُوَ الْعِنْيُ عَنْ عِبَادِهِ لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَى أَعْمَالِ خَلْفِهِ- وَ أَمَّا قَوْلُهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِعْلَامٌ بِأَنَّ الشَّهَادَةَ لَا تَجُوزُ إِلَّا بِمَعْرِفِهِ مِنَ الْقَلْبِ كَأَنَّهُ يَقُولُ اعْلَمُ أَنَّهُ لَا مَعْبُودَ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَنَّ كُلَّ مَعْبُودٍ بَاطِلٌ سِوَى اللَّهِ عَزَّ

وَحَيْلٌ وَأَفْزُقٌ بِلِسَانِي بِمَا فِي قَلْبِي مِنَ الْعِلْمِ بِأَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّهُ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ وَ لَا مَنْجَى مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ وَ
فِتْنَةٍ كُلِّ ذِي فِتْنَةٍ إِلَّا بِاللَّهِ وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَعْنَاهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا هَادِيَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَا دَلِيلَ لِي إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ اللَّهُ
بَأَنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ سَيِّكَانَ السَّمَاوَاتِ وَ سَيِّكَانَ الْأَرْضِينَ وَ مَا فِيهِنَّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ وَ مَا فِيهِنَّ مِنَ
الْجِبَالِ وَ الْأَشْجَارِ وَ الدَّوَابِّ وَ الوُحُوشِ وَ كُلِّ رَطْبٍ وَ يَابِسٍ بِأَنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا خَالِقَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَا رَازِقَ وَ لَا مَعْبُودَ وَ لَا ضَارَّ وَ لَا نَافِعَ
وَ لَا قَابِضَ وَ لَا بَاسِطَ وَ لَا مُعْطِيَ وَ لَا مَانِعَ وَ لَا دَافِعَ وَ لَا نَاصِحَ وَ لَا كَافِيَ وَ لَا شَافِيَ وَ لَا مُتَقَدِّمَ وَ لَا مُؤَخَّرَ إِلَّا اللَّهُ- لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ
وَ بِيَدِهِ الْخَيْرُ كُلُّهُ- تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ- وَ أَمَّا قَوْلُهُ أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ يَقُولُ أَشْهَدُ اللَّهُ أَنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ
أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ نَبِيُّهُ وَ صَفِيُّهُ وَ نَجِيُّهُ أَرْسَلَهُ إِلَى كَافَّةِ النَّاسِ أَجْمَعِينَ بِالْهُدَى وَ دِينَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ
كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ وَ أَشْهَدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الْمُرْسَلِينَ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ أَنِّي أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا ص
سَيِّدُ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ يَقُولُ أَشْهَدُ أَنْ لَا حَاجَةَ لِأَحَدٍ إِلَّا إِلَى اللَّهِ الْوَاحِدِ
الْقَهَّارِ مُفْتَقِرَةً إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ (١)

ص: ٤٤٠

١- قوله: مفتقره بالنصب حال من حاجه باعتبار ذیها، أو بالرفع خبر لمبتدأ محذوف ای كل نفس، و ليس فی النسخ المخطوطه عندي «مفتقره إليه سبحانه و انه».

وَأَنَّهُ الْغَنِيُّ عَنِ عِبَادِهِ وَالْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ وَ أَنَّهُ أَرْسَلَ مُحَمَّدًا إِلَى النَّاسِ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا- وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا فَمَنْ أَنْكَرَهُ وَ جَحَدَهُ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِهِ أَذْخَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا لَا يَنْفَكُ عَنْهَا أَبَدًا وَ أَمَّا قَوْلُهُ حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ أَى هَلُمُّوا إِلَى خَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَ دَعْوَهُ رَبُّكُمْ- وَ سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَتِهِ مِنْ رَبِّكُمْ وَ إِطْفَاءِ نَارِكُمْ الَّتِي أَوْقَدْتُمُوهَا عَلَى ظُهُورِكُمْ وَ فَكَاكِ رِقَابِكُمْ الَّتِي رَهَنْتُمُوهَا بِذُنُوبِكُمْ لِيَكْفِرَ اللَّهُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يَغْفِرَ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يِيَدِلَّ سَيِّئَاتِكُمْ حَسَنَاتٍ فَإِنَّهُ مَلِكٌ كَرِيمٌ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وَ قَدْ أَدِنَ لَنَا مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ بِالْذُّخُولِ فِي خِدْمَتِهِ وَ التَّقَدُّمِ إِلَى بَيْنِ يَدَيْهِ وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ أَى قُومُوا إِلَى مُنَاجَاةِ رَبِّكُمْ وَ عَرْضِ حَاجَاتِكُمْ عَلَى رَبِّكُمْ وَ تَوَسُّلُوا إِلَيْهِ بِكَلَامِهِ وَ تَشَفَّعُوا بِهِ وَ أَكْثَرُوا الذِّكْرَ وَ الْقُنُوتَ وَ الرَّكُوعَ وَ السُّجُودَ وَ الْخُضُوعَ وَ الْخُشُوعَ وَ ارْفَعُوا إِلَيْهِ حَوَائِجَكُمْ فَقَدْ أَدِنَ لَنَا فِي ذَلِكَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ فَإِنَّهُ يَقُولُ أَقْبِلُوا إِلَى بَقَاءِ لَا فَنَاءَ مَعَهُ وَ نَجَاهِ لَا هَلَكَ مَعَهَا وَ تَعَالَوْا إِلَى حَيَاتِهِ لَا مَوْتَ مَعَهَا وَ إِلَى نَعِيمٍ لَا نَفَادَ لَهُ وَ إِلَى مُلْكٍ لَا زَوَالَ عَنْهُ وَ إِلَى سُرُورٍ لَا حُزْنَ مَعَهُ وَ إِلَى أَنْسٍ لَا وَحْشَةَ مَعَهُ وَ إِلَى نُورٍ لَا ظُلْمَةَ مَعَهُ(1) وَ إِلَى سَعَةٍ لَا ضَيْقَ مَعَهَا وَ إِلَى بَهْجَةٍ لَا انْقِطَاعَ لَهَا وَ إِلَى غِنَى لَا فَاقَةَ مَعَهُ وَ إِلَى صِحِّهِ لَا سِقَمٍ مَعَهَا وَ إِلَى عِزٍّ لَا ذُلَّ مَعَهُ وَ إِلَى قُوَّةٍ لَا ضَعْفَ مَعَهَا وَ إِلَى كَرَامَةٍ يَا لَهَا مِنْ كَرَامَةٍ وَ عَجَّلُوا إِلَى سُرُورِ الدُّنْيَا وَ الْعُقْبَى وَ نَجَاهِ الْآخِرَةِ وَ الْوَالِي وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ فَإِنَّهُ يَقُولُ سَابِقُوا إِلَى مَا دَعَوْتُمْ إِلَيْهِ وَ إِلَى جَزِيلِ الْكَرَامَةِ وَ عَظِيمِ الْمِنَّةِ وَ سَيِّئِ النَّعْمَةِ وَ الْفُوزِ الْعَظِيمِ وَ نَعِيمِ الْأَبِيدِ فِي جِوَارِ مُحَمَّدٍ ص فِي مَقْعِدِ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ وَ أَمَّا قَوْلُهُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَإِنَّهُ يَقُولُ اللَّهُ أَغْلَى وَ أَجَلُّ مِنْ أَنْ يَعْلَمَ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِهِ مَا عِنْدَهُ مِنَ الْكَرَامَةِ لِعَبِيدِ أَجَابَهُ وَ أَطَاعَهُ وَ أَطَاعَ وَ لَاهِ أَمْرِهِ وَ عَرَفَهُ وَ عَبَدَهُ وَ اشْتَغَلَ بِهِ وَ بَدَّكَرَهُ وَ أَحَبَّهُ وَ أَنْسَ بِهِ وَ اطْمَأَنَّ إِلَيْهِ وَ وَثِقَ بِهِ وَ خَافَهُ وَ رَجَاهُ وَ اشْتَقَّ إِلَيْهِ وَ وَافَقَهُ فِي حُكْمِهِ وَ قَضَائِهِ وَ رَضِيَ بِهِ وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ فَإِنَّهُ يَقُولُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ أَغْلَى وَ أَجَلُّ مِنْ أَنْ يَعْلَمَ أَحَدٌ مَبْلَغَ كَرَامَتِهِ لِأَوْلِيَائِهِ وَ عُقُوبَتِهِ لِأَعْدَائِهِ وَ مَبْلَغَ عَفْوِهِ وَ غُفْرَانِهِ وَ نِعْمَتِهِ لِمَنْ أَجَابَهُ وَ أَجَابَ رَسُولَهُ وَ مَبْلَغَ عِبَادِيهِ وَ نِكَالِهِ وَ هَوَانِهِ لِمَنْ أَنْكَرَهُ وَ جَحَدَهُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَعْنَاهُ لِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ عَلَيْهِمُ بِالرُّسُلِ وَ الرَّسَالَةِ وَ الْبَيِّنَاتِ وَ الدَّعْوَةِ وَ هُوَ أَجَلُّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ عَلَيْهِ حُجَّةٌ فَمَنْ أَجَابَهُ فَلَهُ النُّورُ وَ الْكَرَامَةُ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ- وَ هُوَ أَسِيرِعُ الْحَاسِبِينَ وَ مَعْنَى قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ فِي الْإِقَامَةِ أَى حَانَ وَقْتُ الزِّيَارَةِ وَ الْمُنَاجَاةِ وَ قَضَاءِ الْحَوَائِجِ وَ دَرْكِ الْمُنَى وَ الْوُصُولِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِلَى كَرَامَتِهِ وَ غُفْرَانِهِ وَ عَفْوِهِ وَ رِضْوَانِهِ.

ص: ٤٤١

١- في نسخه (ط) و (ن) «و الى نور لا ظلمه له».

قال مصنف هذا الكتاب إنما ترك الراوى لهذا الحديث ذكر حى على خير العمل للتقيه

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عبد الرحمن مروزی حاکم مقری گفت که حدیث کرد ما را ابو عمر محمد بن جعفر مقری جرجانی گفت که حدیث کرد ما را ابو بکر محمد بن حسن موصلی در بغداد گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عاصم طریقی گفت که حدیث کرد ما را ابو زید عیاش بن یزید بن حسن بن علی کحال مولای زید بن علی گفت که خبر داد مرا پدرم یزید بن حسن گفت که حدیث کرد مرا حضرت موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام که فرمود در مسجد نشسته بودیم در وقتی که مؤذن بر مناره بالا رفت و گفت

اللّٰه اکبر اللّٰه

اکبر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) گریست و ما بگریه آن حضرت گریستیم چون مؤذن فارغ شد حضرت فرمود آیا میدانید که مؤذن چه میگوید عرض کردیم که خدا و رسول او و وصی رسولش دانایان و بهتر میدانند فرمود اگر بدانید که چه میگوید هر آینه کم بخندید و بسیار بگرید.

پس قول او را که میگوید اللّٰه اکبر معنیهای بسیار است از جمله آنها آنکه قول مؤذن اللّٰه اکبر بر قدم و ازلیت و ابدیت و علم و قوت و قدرت و حلم و کرم و وجود و عطاء و کبریاء آن جناب واقع می شود پس هر گاه مؤذن بگوید که اللّٰه اکبر میگوید که خدائی که او را آفرینش و فرمانست و بمشیت و خواست او خلق موجود شده اند و از او هر چیزی از برای خلق بوده و خلق بسوی او برمیگردند و او است اول پیش از هر چیزی که همیشه بوده و او است آخر بعد از هر چیزی که همیشه خواهد بود و ظاهر است در بلایی هر چیزی که دریافته نمیشود و باطن است در نزد هر چیزی که محدود و اندازه نمیشود پس او است و هر چیزی که غیر او باشد فانی است و معنی دویم اللّٰه اکبر یعنی دانای آگاه دانسته آنچه را که بوده و آنچه خواهد بود و پیش از آنکه بوجود آید و معنی سیم اللّٰه اکبر قادر بر هر چیزی که آنچه را که خواهد میتواند و صاحب قوتی که بجهت قدرتش بر خلقش اقتدار دارد و بخودی خود قوت دارد و قدرتش بر همه چیزها قیام دارد هر گاه امری را حکم کند جز این نیست که بآن میگوید که باش پس میباشد و معنی چهارم اللّٰه اکبر بر معنی حلم و کرم او است حلم می ورزد که گویا نمیداند و اعراض میفرماید که گویا نمی بیند و می پوشد که گویا نافرمانی نمیشود و تعجیل و شتاب نمیکند بعقوبت و سزا دادن از روی کرم و اعراض و حلم و وجه دیگر در معنی اللّٰه اکبر یعنی جودى که عطایش بزرگ و بسیار و کردارش خوب و خوش است و وجه دیگر اللّٰه اکبر در آن نفی کیفیت او است گویا که مؤذن میگوید که خدا از آن بزرگتر است که وصف کنندگان قدر صفتش را که او بآن موصوف است دریابند و جز این نیست که وصف کنندگان او را بر اندازه فهم خویش وصف میکنند نه بر اندازه عظمت و جلالش و خدا برتر است از آنکه وصف کنندگان صفتش را دریابند برتری بزرگ و وجه دیگر اللّٰه اکبر گویا که مؤذن میگوید که خدا برتر و بزرگوارتر است و او است که از بندگانش بی نیاز است و با او حاجتی بسوی اعمال خلقش نیست و اما قول مؤذن

اشهد ان لا اله الا الله

یعنی شهادت میدهم که نیست خدائی مگر خدا اعلام است باینکه شهادت روا نباشد مگر بمعرفت و شناختی از دل گویا که او میگوید که میدانم که هیچ معبودی نیست مگر خدای عز و جل و میدانم که هر معبودی باطل است غیر از خدای عز و جل و بزبانم اقرار و اعتراف میکنم آنچه را در دل منست از علم باینکه هیچ خدائی نیست مگر خدا و شهادت میدهم که پناهی از خدا نیست مگر بسوی او و رهیدنگاهی نیست از بدی هر صاحب بدی و فتنه هر صاحب فتنه مگر بخدا و قول او در مرتبه دویم

اشهد ان لا اله الا الله

معنیش آنست که شهادت میدهم که هدایت کننده نیست مگر خدا و دلیلی نیست مگر خدا و خدا را شاهد می گیرم باینکه من شهادت میدهم که خدائی نیست مگر خدا و نیز ساکنان آسمانها را شاهد میگیرم با ساکنان زمینها و آنچه در اینها است از فرشتگان و همه مردمان و آنچه در اینها است از کوهها و درختها و جنبنده ها و وحشها و هر تر و خشکی باینکه من شهادت میدهم که هیچ آفریننده نیست مگر خداوند روزی دهنده و نه معبودی و نه ضرر رساننده و نه نفع بخشنده و نه فراگیرنده و نه گستراننده و نه بخشنده و نه منع کننده و نه دفع نماینده و نه خیر خواهی و نه کفایت کننده و نه شفاء دهنده و نه پیش دارنده و نه پس اندازنده مگر خدا که او را است آفریدن و فرمان و بدست او است همه خیر و خوبی و پر خیر و برکت است خدائی که پروردگار عالمیانست.

ص: ۴۴۳

و اما قول مؤذن که

اشهد ان محمدا رسول الله

که باین معنی است که شهادت میدهم که محمد فرستاده خداست میگوید که شاهد میگردانم خدا را که من شهادت میدهم باین که خدائی نیست مگر آن جناب و اینکه محمد بنده و رسول و پیغمبر و برگزیده و همراز او است که او را بسوی کافه مردمان و همه ایشان فرستاده بهدایت و راه راست و کیش درست تا آنکه او را غالب گرداند بر همه دینها اگر چه مشرکان ناخوش داشته باشند و شاهد میگردانم هر که را که در آسمانها و زمین است از پیغمبران و رسولان و فرشتگان و همه مردمان که من شهادت میدهم باینکه محمد سید و بزرگ اولین و آخرین است و قول او در مرتبه دویم

اشهد ان محمد رسول الله

میگوید که شهادت میدهم که کسی را حاجتی بسوی کسی نیست مگر بسوی خدا یگانه قهار که از بندگانش و همه خلایق بی نیاز است و باینکه آن جناب محمد را بسوی مردم فرستاده که مژده دهند و ترساننده و خواننده بسوی خدا برخصت او و چراغی روشنی بخش باشد پس هر که او را انکار کند و از روی دانش قبول نکند و باو ایمان نیاورد خدای عز و جل او را داخل آتش دوزخ گرداند در حالی که در آن جاوید و مخلد باشد و هرگز از آن جدا نشود.

و اما قول مؤذن

حی علی الصلاه

بفتح یاء یعنی بیاور و آورد چنان که در قاموس گفته و حضرت فرمود یعنی بیائید بسوی بهترین اعمال خویش و دعوت پروردگار خویش و بشتابید بسوی آمرزشی از پروردگار خویش و فرو نشانیدن آتش خویش که آن را بدستهای خویش افروخته اید و رها کردن گردنهای خویش که آنها را بگناهان خویش گرو کرده اید تا خدا بدیهای شما را از شما بپوشاند و گناهان شما را از برای شما بیامرزد و بدیهای شما را بخوبیها بدل کند زیرا که او پادشاهی است صاحب کرم و خداوند فضل بزرگ و ما گروههای مسلمانان را بدخول در خدمتش و تقدیم بسوی حضورش رخصت داده و قول او در مرتبه دوم حی علی الصلاه یعنی برخیزید بسوی مناجات پروردگار خویش و عرض کردن حاجات خویش بر پروردگار خویش و بکلامش بسوی او دست آویز و نزدیکی جوئید و بآن در خواست کننده خواهید و ذکر و قنوت و رکوع و سجود و خضوع و خشوع و فروتنی را بسیار کنید و حاجتهای خود را بسوی او بردارید چه ما را در آن رخصت داده و اما قول مؤذن

ص: ۴۴۴

یعنی بیائید بر سر رستگاری و حضرت فرمود میگوید که رو بیاورید بسوی بقائی که فنائی با آن نیست و نجاتی که هلاکی با آن نیست و بیائید بسوی زندگی که مردن و مرگی با آن نیست و بسوی نعیمی که تمام شدن ندارد و بسوی پادشاهی که زوالی از آن نیست و بسوی شادی که اندوهی با آن نیست و بسوی گشادگی که تنگی با آن نیست و بسوی بهجتی که بریده شدن ندارد و بسوی بی نیازی که پریشانی با آن نیست و بسوی تندرستی که بیماری با آن نیست و بسوی عزتی که ذلتی با آن نیست و بسوی قوتی که ضعفی با آن نیست و بسوی کرامتی که که ایهای از آن از کرامتی که کسی قدر آن را نمیداند و بشتابید بسوی شادی دنیا و عقبی و رهائی آخرت و اولی و قول او در مرتبه دوم که

میگوید که پیشی گیرید بسوی آنچه شما را بسوی آن خوانده ام و بسوی نوازش بسیار و عطای بزرگ و نعمت بلند و رستگاری عظیم و نعیم همیشه در همسایگی محمد فی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مقتدر یعنی در مجلس حق و مکان پسندیده در نزد پادشاه صاحب اقتدار که توانائی دارد بر همه چیز.

و اما موذن

اللَّهِ اکبر

میگوید که خدا از آن برتر و بزرگوارتر است که یکی از آفریدگانش بداند آنچه را که در نزد او است از کرامت و نوازش از برای بنده که او را اجابت و اطاعت کرده و والیان امر او را فرمان برده و او را شناخته و پرستش نموده و بآن جناب و بیادش اشتغال داشته و در آن بوده و او را دوست داشته و باو انس گرفته و بسویش آرمیده و باو وثوق و اعتماد داشته و از او ترسیده و او را امید داشته و باو مشتاق شده و در حکم و قضایش با او موافقت نموده و باو خوشنود شده و قول او در مرتبه دویم

میگوید که خدا از آن بزرگتر و برتر و بزرگوارتر است که کسی مبلغ و مقدار کرامتش را از برای دوستانش و عقوبتش را از برای دشمنانش و مبلغ عفو و غفران و نعمتش را از برای کسی که او را اجابت کرده و رسولش را اجابت کرده و مبلغ عذاب و نکال و هوانش را از برای کسی که او را انکار نموده و دانسته او را قبول ننموده بداند.

و اما قول موذن

لا اله الا الله

معنی آنست که خدا را حجت رسا است و بر ایشان برسول در رسالت و بیان و دعوت و او از آن بزرگوارتر است که یکی از ایشان را بر او حجتی باشد پس هر که او را اجابت نماید از برایش نور و کرامت است و هر که او را انکار کند خدا از همه عالمیان بی نیاز است و او است شتابنده ترین حساب کنندگان و معنی قد قامت الصلاة در قامة نماز یعنی وقت زیارت و مناجات و بر آمدن حاجات و دریافتن آرزوها و رسیدن بخدای عز و جل و بکرامت و غفران و عفو و رضوانش نزدیک شد و هنگام آن رسید «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که راوی این حدیث ذکر حی علی خیر العمل را که باین معنی است که بیائید بر سر بهترین کارها ترک نکرده مگر بجهت تقیه و نگاهداری جان خود چه سنیان در اقامه و اذان این را نمیگویند و عمر شدد الله علیه العذاب فی سقر بجای این فقره الصلاة خیر من النوم را در اذان صبح زیاد کرده یعنی نماز بهتر است از خواب زیرا که قدر نماز را نمی شناخته

۲- وَ قَدْ رُوِيَ فِي خَيْرِ آخِرِ أَنْ الصَّادِقَ ع سُئِلَ عَنْ مَعْنَى حَيِّ عَلَى خَيْرِ الْعَمَلِ فَقَالَ خَيْرُ الْعَمَلِ الْوَلَايَةُ وَ فِي خَيْرِ آخِرِ خَيْرِ الْعَمَلِ بِرُّ فَاطِمَةَ وَ وُلْدَهَا (۱) ع.

ترجمه:

و مؤلف میگوید که در خبر دیگر روایت شده است که حضرت صادق (ع) از معنی حی علی خیر العمل سؤال شد فرمود که بهترین عمل ولایت است و در خبر دیگر چنین است که بهترین عمل نیکی با فاطمه و فرزندان آن حضرت علیهم السلام است

۳۵- باب تفسیر الهدی و الضلاله و التوفیق و الخذلان من الله تعالی

«باب سی و پنجم» در تفسیر و بیان هدی و ضلالت توفیق و خذلان از خدای تبارک و تعالی

اشاره

و هدی بضم هاء راه راست است و ضلالت گمراهی و توفیق سزاوار گردانیدن اسباب و خذلان فرو گذاشتن یاری.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ السَّنَانِيِّ وَ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَالُوا حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْبُصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ الْهَاشِمِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضِلُّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (۲)

ص: ۴۴۷

۱- أقول: و يحتمل أن أمير المؤمنين عليه السلام لم يفسرها لانه عليه السلام فسر ما قال المؤذن و المؤذن من العامه لم يكن يقولها، و اما الشهاده بالولاية فشاعت بين الشيعة باذن و ترغيب من الصادق عليه السلام على ما في حديث مذکور في محله.

۲- الكهف: ۱۷.

فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُضِلُّ الظَّالِمِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَنْ دَارِ كَرَامَتِهِ وَيَهْدِي أَهْلَ الْإِيمَانِ وَالْعَمَلَ الصَّالِحِ إِلَى جَنَّتِهِ كَمَا قَالَ عَزَّ وَجَلَّ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ (١) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِي بِهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (٢) قَالَ فَقُلْتُ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ (٣) وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّ يَنْصُرُكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ (٤) فَقَالَ إِذَا فَعَلَ الْعَبْدُ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ مِنْ الطَّاعَةِ كَانَ فِعْلُهُ وَفَقًا لِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَسُمِّيَ الْعَبْدُ بِهِ مُوَفَّقًا وَإِذَا أَرَادَ الْعَبْدُ أَنْ يَدْخُلَ فِي شَيْءٍ مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَحَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ تِلْكَ الْمَعْصِيَةِ يَهْدِي لَهَا تَوْفِيقَ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَتَمَّتْ خَلْقِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ تِلْكَ الْمَعْصِيَةِ فَلَمْ يَحُلْ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا حَتَّى يَزْتَكِبَهَا فَقَدْ خَذَلَهُ وَلَمْ يَنْصُرْهُ وَلَمْ يُوفِّقْهُ (٥).

ص: ٤٤٨

١- إبراهيم عليه السلام: ٢٧.

٢- يونس: ٩.

٣- هود: ٨٨.

٤- آل عمران: ١٦٠.

٥- التوفيق هو تهيئه الأسباب نحو الفعل، و الأسباب بعضها بيد العبد و بعضها ليس كذلك، و ما بيد العبد ينتهي أيضا إليه تعالى منعا و اعطاء، فلذلك: «ما توفيقى الا بالله» و التوفيق للطاعة هو اجتماع أسباب الفعل كلها، و التوفيق لترك المعصية هو فقدان بعض الأسباب، فان كان بيد العبد فهو الانقياد فيهما و الا فهو اللطف من الله تعالى، و عدم التوفيق و الخذلان في الطاعة و ترك المعصية على عكس ذلك.

حدیث کردند ما را علی بن عبد الله وراق و محمد بن احمد سنانی و علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق گفتند که حدیث کرد ما را أبو العباس احمد بن یحیی بن زکریاء قطان گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبیب گفت که حدیث کرد ما را تمیم بن بهلول از پدرش جعفر بن سلیمان بصری از عبد الله بن فضل هاشمی که گفت ابو عبد الله حضرت جعفر بن محمد علیهما السلام را سؤال کردم از قول خدای عز و جل مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا که ترجمه اش اینست که هر که خدا او را راه نماید بتوفیق و لطف پس او راه یافته است بفلاح و ارشاد و هر که خدا او را گمراه گرداند و بجهت فرط عناد او را فرو گذارد و لطف و توفیق را از او بردارد و وی را در وادی خذلان بگذارد پس هرگز نیابی از برایش دوستی را راه راست نمایند که او را بر آن دلالت کند و از ضلالت بهدایت رساند و حضرت (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی در روز قیامت ستمکاران را از خانه کرامت خویش که بهشت است گمراه گرداند و اهل ایمان و عمل صالح را بسوی بهشت خویش هدایت فرماید چنان که آن جناب عز و جل فرموده که وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ و ترجمه آن گذشت و خدای عز و جل فرموده که إِنَّ الدِّينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ و ترجمه صدر این آیه در اسماء حسنی گذشت و ترجمه تتمه اینست که روان می شود از زیر مساکن و قصرهای ایشان جویهای آب در بوستانهای با نعمت و ناز و ایشان بر بالای غرفها بآن نگران باشند راوی میگوید که من عرض کردم که قول خدای عز و جل که از شعیب حکایت میفرماید وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ يَعْنِي وَنِيست توفیق من در اصلاح امور یا رسیدن بسر منزل ثواب و صلاح مگر بخدا یعنی بهدایت و معاونت او چه معنی دارد و همچنین قول آن جناب عز و جل إِنَّ يَنْصُرُكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ که ترجمه اش اینست که اگر یاری دهد خدا شما را چنان که در جنگ بدر واقع شد پس هیچ غلبه نیست شما را که کسی بر شما غالب شود و اگر فرو گذارد شما را چنان که در جنگ احد اتفاق افتاد پس کیست آنکه یاری دهد شما را بعد از فرو گذاشتن او و حضرت فرمود که هر گاه بنده آنچه را که خدای عز و جل او را بآن امر فرموده از طاعت بجا آورد کردارش با امر خدای عز و جل موافق باشد و بنده بآن موفق نامیده شود و چون بنده اراده کند که در چیزی از معصیتهای خدا داخل شود و خدای تبارک و تعالی در میانه او و آن معصیت حائل و مانع شود و بنده آن معصیت را ترک کند ترکش که آن را وا گذاشته و نکرده بتوفیق خدای تعالی ذکره باشد و در هر زمان که در میان او و آن معصیت رها کند و میان او و آن حائل و مانع نشود تا آنکه آن را مرتکب شود بحقیقت که او را وا گذاشته و یاری نکرده و توفیق نداده.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْفَرَّاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَنَّ جَبْرَائِيلَ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا بِالتَّوْفِيقِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از محمد بن ابی عمیر از عبد الله بن قراء از محمد بن مسلم و محمد بن مروان از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا (ص) ندانست که جبرئیل از جانب خدای عز و جل است مگر بتوفیق

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ السُّكْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْبُصَيْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ مَعْنَى لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَقَالَ مَعْنَاهُ لَا حَوْلَ لَنَا عَنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ إِلَّا بِعَوْنِ اللَّهِ وَ لَا قُوَّةَ لَنَا عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ إِلَّا بِتَوْفِيقِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را حسین بن علی سکری گفت که حدیث کرد ما را ابو عبد الله محمد بن زکریاء بصری گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن عماره از پدرش از جابر بن یزید جعفر از ابو جعفر حضرت محمد بن علی باقر (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از معنی

ص: ۴۵۰

که ترجمه اش اینست که نیست گردیدنی و نه توانائی مگر بخدا فرمود که معنیش آنست که نیست گردیدنی از برای ما از نافرمانی خدا مگر بیاری خدا و نه توانائی از برای ما بر فرمان برداری خدا مگر بتوفیق خدای عز و جل.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِوسِ الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَنِيَسَابُورَ سَيِّئَهُ اثْنَتَيْنِ وَ خَمْسِينَ وَ ثَلَاثِمِائَةً قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ عَنْ حَمِيدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ النَّيْسَابُورِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرُّضَاعَ بَنِيَسَابُورَ (۱) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ (۲) قَالَ مَنِ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ بِإِيمَانِهِ فِي الدُّنْيَا إِلَى جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلتَّسْلِيمِ لِلَّهِ وَ الثَّقَةِ بِهِ وَ السُّكُونِ إِلَى مَا وَعَدَهُ مِنْ ثَوَابِهِ حَتَّى يَطْمَئِنَّ إِلَيْهِ - وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ عَنْ جَنَّتِهِ وَ دَارِ كَرَامَتِهِ فِي الْآخِرَةِ لِكُفْرِهِ بِهِ وَ عِضْيَانِهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا - يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا حَتَّى يَشُكَّ فِي كُفْرِهِ وَ يَضْطَرِبَ مِنْ اعْتِقَادِهِ قَلْبُهُ حَتَّى يَصِيرَ كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (۳).

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الواحد بن محمد بن عبدوس عطار «رضی» در نیشابور در سال سیصد و پنجاه و دویم گفت که حدیث کرد مرا علی بن محمد بن قتیبه از سلمان نیشابوری که گفت حضرت ابو الحسن علی بن موسی الرضا (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ که ترجمه اش اینست که پس هر که خدا خواهد او را راه راست نماید میگذارد سینه او را از برای قبول اسلام و حضرت فرمود که هر که خدا خواهد که او را هدایت نماید بایمانش در دنیا بسوی بهشت و خانه کرامتش در آخرت میگذارد سینه او را از برای تسلیم و انقیاد از برای خدا و وثوق و اعتماد با او و سکون و آرام بسوی آنچه او را وعده فرموده از ثوابش تا بسوی آن آرمیده شود وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ یعنی و هر که خدا خواهد که او را گمراه کند و فرو گذارد و حضرت فرمود که گمراه کند او را از بهشت و خانه کرامتش در آخرت بجهت کفرش بآن جناب و نافرمانیش از برای او يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا یعنی میگرداند سینه او را تنگ بسیار تنگ یا چون بیشه پر درخت که چیزی در آن نتواند رفت چه دل کافر و منافق چیزی از خوبی بآن نمیرسد و حضرت فرمود تا آن که در کفرش شک میکند و دلش از اعتقادش مضطرب می شود و میلرزد و چنان میگردد که كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ یعنی گویا بالا میرود در آسمان یعنی از قبول حق میگریزد و میخواهد که با آسمان بالا رود و قبول آن نکند و این از غایت تباعد در گریختن است هم چنان که دلتنگ میگرداند کافر و منافق را بر وجه تخذیل و تخلیه قرار میدهد خدا و مسلط میگرداند عذاب یا لعنت را بر آنان که نمی گروند و بر وجه عناد و انکار توحید را تصدیق نمی کنند

ص: ۴۵۱

۱- لیس فی البحار و لا فی النسخ الخطیه عندی لفظه بنیسا بور.

۲- الأنعام: ۱۲۵.

٣- الهدايه على ست مراحل: هدايه التكوين، هدايه العقل، هدايه الدعوه، هدايه التشريع، هدايه اللطف، هدايه الجزاء، و لكل من هذه آيات فى الكتاب، و تحقّق كل منها مشروط بما قبلها، و للتفصيل محل آخر.

اشاره

و ثنویه فرقه از مردمانند که بدو خدا قائلند و می شود که مراد از آن حکمای فلاسفه باشند نه ثنویه مشهور چه مذهب ایشان آنست که هر حادثی مسبوق است بماده و مده و وجه نامیدن ایشان بثنویه برای آنست که ایشان بمؤثریت عقول قائلند و آنها را صاحب اثر میدانند و امیر المؤمنین (ع) در خطبه مشهوره خویش در بیان ثنویه میفرماید که و آنها آنانند که گمان کرده اند که خدا چیزی را احداث نمیفرماید مگر از اصل و ماده و تدبیر نمیکنند مگر باندازه صورت و برابر کردن با آن و این مذهب حکما است و زنادقه جمع زندیق است و آن بر وزن کبریت معرب زن دیقست و مراد از آن کسی است که بخدا قائل نیست یا آنها که بدو خدا قائلند و نور و ظلمت را هر دو خدا میدانند و بنا بر اخیر عطف آن بر ثنویه عطف تفسیری باشد.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمِ الْقُمِّيِّ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَمْرٍو الْفَقِيمِيُّ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ فِي حَدِيثِ الزُّنْدِيقِ الَّذِي أَتَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ فَكَانَ مِنْ قَوْلِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ لَهُ لَمَا يَخْلُو قَوْلُكَ إِنَّهُمَا اثْنَانِ مِنْ أَنْ يَكُونَا قَدِيمَيْنِ قَوِيَّيْنِ أَوْ يَكُونَا ضَعِيفَيْنِ أَوْ يَكُونَا أَحَدُهُمَا قَوِيًّا وَالْآخَرُ ضَعِيفًا فَإِنْ كَانَا قَوِيَّيْنِ فَلِمَ لَا يَدْفَعُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ وَ يَتَفَرَّدُ بِالتَّدْبِيرِ وَإِنْ زَعَمْتَ أَنْ أَحَدَهُمَا قَوِيٌّ وَالْآخَرُ ضَعِيفٌ ثَبَتَ أَنَّهُ وَاحِدٌ كَمَا نَقُولُ لِلْعَجْزِ الظَّاهِرِ فِي الثَّانِي وَإِنْ قُلْتَ إِنَّهُمَا اثْنَانِ لَمْ يَخْلُ مِنْ أَنْ يَكُونَا مُتَّفَقَيْنِ مِنْ كُلِّ جِهَةٍ أَوْ مُفْتَرَقَيْنِ مِنْ كُلِّ جِهَةٍ - فَلَمَّا رَأَيْنَا الْخَلْقَ مُنْتَظِمًا وَالْفَلَكَ جَارِيًا وَ اخْتِلَافَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ دَلَّ صِحَّةَ الْأَمْرِ وَ التَّدْبِيرِ وَ اثْتِلَافَ الْأَمْرِ عَلَيَّ أَنَّ الْمُدَبِّرَ وَاحِدٌ (۱)

ص: ۴۵۲

۱- فی نسخه (ب) و (د) «دل علی صحه الامر و التدبیر و اثتلاف الامر و ان المدبر واحد».

ثُمَّ يَلْزِمُكَ إِنْ ادَّعَيْتَ اثْنَيْنِ فَلَمَّا بِيَدٍ مِنْ فُرْجِهِ بَيْنَهُمَا حَتَّى يَكُونَ اثْنَيْنِ فَصَارَتْ الْفُرْجَةُ ثَالِثًا بَيْنَهُمَا قَدِيمًا مَعَهُمَا فَيَلْزِمُكَ ثَلَاثَةٌ فَإِنْ ادَّعَيْتَ ثَلَاثَةً لَزِمَكَ مَا قُلْنَا فِي الْاِثْنَيْنِ حَتَّى يَكُونَ بَيْنَهُمْ فُرْجَتَانِ فَيَكُونُ خَمْسًا ثُمَّ يَتَنَاهَى فِي الْعَدَدِ إِلَى مَا لَا نِهَائِيَةَ فِي الْكَثْرَةِ (١)

ص: ٤٥٣

١- إلى هنا أشار عليه السلام الى ثلاثة ادله لتوحيد الصانع: الأول ان الشقوق في الصانعين من حيث القوّه التامه ثلاثه: اثنان منها ظاهرا البطلان لم يتعرض الا- لأحدهما لشده وضوح بطلان الآخر، و الشق الثالث أن يكون لكل منهما قوه تامه فيلزم أن يقوى كل منهما على دفع الآخر و الا لم تكن قوته تامه فحينئذ يكون كل منهما دافعا و مدفوعا و هو محال. الثاني أن الشقوق من حيث الافتراق و الاتفاق أيضا ثلاثه: الأول الاتفاق من كل جهه و هذا يرفع الا-ثنيته لانها لا تتصور من دون الامتياز و الامتياز، لا يتصور الا- بالافتراق من جهه أو جهات. الثاني الافتراق من كل جهه فلو كان الامر كذلك لزم الفساد في التدبير و انتفاء النظام في الخلق و لكن الخلق منتظم و التدبير صحيح، و الى بطلان هذا التالي أشار عليه السلام بقوله: فلما رأينا الخلق منتظما الخ، الثالث الافتراق من بعض الجهات، و لم يذكره عليه السلام لان حكمه حكم الشق الثاني. الثالث كون الصانع اثنين يستلزم أن يكون لأحدهما لا- أقل من شىء يحصل لهما الامتياز به اذ عدم الامتياز يرفع الاثنيته، و الامتياز بتمام الذات معقول الا أنه لا يتصور الا- بالاشتراك في أصل الوجود فيعود في المفروض، و حكم الثلاثه في الامتياز حكم الا-ثنين فيكون الثلاثه خمسه، و هكذا الى ما لا نهاييه له، فكان صانع العالم أشياء غير متناهيه.

قَالَ هِشَامٌ فَكَانَ مِنْ سُؤَالِ الزُّنْدِيقِ أَنْ قَالَ فَمَا الدَّلِيلُ عَلَيْهِ - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَجُودُ الْأَفَاعِيلِ الَّتِي دَلَّتْ عَلَى أَنْ صَانِعًا صَيَّرَهَا أَلَّا تَرَى أَنَّكَ إِذَا نَظَرْتَ إِلَى بِنَاءِ مُشَيَّدٍ مَبْنِيٍّ عَلِمْتَ أَنَّ لَهُ بَانِيًّا وَإِنْ كُنْتَ لَمْ تَرَ الْبَانِيَّ وَ لَمْ تُشَاهِدْهُ قَالَ فَمَا هُوَ قَالَ هُوَ شَيْءٌ بِخِلَافِ الْأَشْيَاءِ أَرْجَعُ بِقَوْلِي شَيْءٌ إِلَى إِثْبَاتِ مَعْنَى وَ أَنَّهُ شَيْءٌ بِحَقِيقَةِ الشَّيْئِ (١) غَيْرَ أَنَّهُ لَمَّا جَسَمَ وَ لَمَّا صَوَّرَهُ وَ لَمَّا يُجَسِّسُ وَ لَمَّا يُدْرِكُ بِالْحَوَاسِّ الْخَمْسِ لَمْ تُدْرِكْهُ الْأَوْهَامُ وَ لَمْ تَنْقُصْهُ الدُّهُورُ وَ لَمْ يُعَيِّرْهُ الزَّمَانُ قَالَ السَّائِلُ فَتَقُولُ إِنَّهُ سَمِعَ بِصِيْرٍ قَالَ هُوَ سَمِعَ بِصِيْرٍ سَمِعَ بِغَيْرِ جَارِحِهِ وَ بِصِيْرٍ بِغَيْرِ آلِهِ بَلْ سَمِعَ بِنَفْسِهِ وَ يُبْصِرُ بِنَفْسِهِ لَيْسَ قَوْلِي إِنَّهُ يَسْمَعُ بِنَفْسِهِ وَ يُبْصِرُ بِنَفْسِهِ أَنَّهُ شَيْءٌ وَ النَّفْسُ شَيْءٌ آخَرٌ وَ لَكِنْ أَرَدْتُ عِبَارَةً عَنْ نَفْسِي إِذْ كُنْتُ مَسْئُولًا وَ إِفْهَامًا لَكَ إِذْ كُنْتُ سَائِلًا وَ أَقُولُ يَسْمَعُ بِكُلِّهِ لَأَنَّ الْكُلَّ مِنْهُ لَهُ بَعْضٌ وَ لَكِنِّي أَرَدْتُ إِفْهَامًا لَكَ وَ التَّغْيِيرَ عَنِ نَفْسِي وَ لَيْسَ مَرْجِعِي فِي ذَلِكَ إِلَّا إِلَى أَنَّهُ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْعَالِمُ الْخَبِيرُ بِلَا اخْتِلَافِ الذَّاتِ وَ لَا اخْتِلَافِ الْمَعْنَى (٢) قَالَ السَّائِلُ فَمَا هُوَ - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع هُوَ الرَّبُّ وَ هُوَ الْمَعْبُودُ وَ هُوَ اللَّهُ وَ لَيْسَ قَوْلِي اللَّهُ إِثْبَاتٌ هَذِهِ الْحُرُوفِ أَلِفٍ لَمْ هَاءٍ وَ لَكِنِّي أَرْجَعُ إِلَى مَعْنَى (٣) هُوَ شَيْءٌ خَالِقُ الْأَشْيَاءِ وَ صَانِعُهَا وَقَعَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْحُرُوفُ وَ هُوَ الْمَعْنَى الَّذِي يُسَمَّى بِهِ اللَّهُ وَ الرَّحْمَنُ وَ الرَّحِيمُ وَ الْعَزِيزُ وَ أَشْبَاهُ ذَلِكَ مِنْ أَسْمَائِهِ (٤)

ص: ٤٥٤

- ١- مضت هذه الفقرة مع ذيل في الحديث الثاني من الباب السابع.
- ٢- مضت هذه الفقرة في الحديث العاشر من الباب الحادي عشر.
- ٣- في الكافي و في نسخه (ج) «و لكن ارجع الى معنى - الخ».
- ٤- قوله: «و هو المعنى الذى - الخ» من باب القلب، و الأصل و هو المعنى الذى يسمى بالله - الخ»، و في نسخه (ج) «و هو المعنى الذى سمي به الله - الخ» و في نسخه (ب) «و هو المعنى الذى يسمى الله و الرحمن - الخ» أى يجعل هذه الأسماء أسماء له، و في نسخه (و) «و هو المعنى الذى يسمى به، هو الله و الرحمن و الرحيم - الخ» و في الكافي باب اطلاق القول بأنه شىء: «و هو المعنى سمي به الله و الرحمن و الرحيم - الخ» و هذا أيضا من باب القلب.

وَهُوَ الْمَعْبُودُ حَيْلٌ وَعَزٌّ قَالَ السَّائِلُ فَإِنَّا لَمْ نَجِدْ مَوْهُومًا إِلَّا مَخْلُوقًا قَالَ أَبُو عَازِدٍ اللَّهُ ع لَوْ كَانَ ذَلِكَ كَمَا تَقُولُ لَكَانَ التَّوْحِيدُ عَنَّا مُرْتَفِعًا لِأَنَّا لَمْ نُكَلِّفْ أَنْ نَعْتَقِدَ غَيْرَ مَوْهُومٍ - وَ لَكِنَّا نَقُولُ كُلُّ مَوْهُومٍ بِالْحَوَاسِّ مُدْرَكٌ فَمَا تَجِدُهُ الْحَوَاسُّ وَ تُمَثِّلُهُ فَهُوَ مَخْلُوقٌ (١) وَ لَا بُدَّ مِنْ إِثْبَاتِ صَانِعِ الْأَشْيَاءِ خَارِجٍ مِنَ الْجِهَتَيْنِ الْمَذْمُومَتَيْنِ (٢) إِحْدَاهُمَا النَّفْيُ إِذْ كَانَ النَّفْيُ هُوَ الْإِبْطَالُ وَ الْعَدَمُ وَ الْجِهَةُ الثَّانِيَةُ التَّشْبِيهُ إِذْ كَانَ التَّشْبِيهُ مِنْ صَفَةِ الْمَخْلُوقِ الظَّاهِرِ التَّرْكِيبِ وَ التَّأْلِيفِ فَلَمْ يَكُنْ بُدَّ مِنْ إِثْبَاتِ الصَّانِعِ لَوْجُودِ الْمَصْنُوعِينَ وَ الْإِضْطِرَّارُ مِنْهُمْ إِلَيْهِ أُثْبِتَ أَنَّهُمْ مَصْنُوعُونَ وَ أَنْ صَانِعُهُمْ غَيْرُهُمْ وَ لَيْسَ مِثْلُهُمْ إِذْ كَانَ مِثْلُهُمْ شَبِيهًا بِهِمْ فِي ظَاهِرِ التَّرْكِيبِ وَ التَّأْلِيفِ وَ فِيمَا يَجْرِي عَلَيْهِمْ مِنْ حُدُوثِهِمْ بَعْدَ أَنْ لَمْ يَكُونُوا وَ تَنَقُّلِهِمْ مِنْ صَغَرٍ إِلَى كِبَرٍ وَ سَوَادٍ إِلَى بَيَاضٍ وَ قُوَّةٍ إِلَى ضَعْفٍ وَ أَحْوَالٍ مَوْجُودِهِ لَا حَاجَةَ لَنَا إِلَى تَفْسِيرِهَا لِثَبَاتِهَا وَ وُجُودِهَا قَالَ السَّائِلُ فَقَدْ حَدَّثْتَهُ إِذْ أُثْبِتَ وُجُودَهُ قَالَ أَبُو عَازِدٍ اللَّهُ ع لَمْ أَحِدْهُ وَ لَكِنَّا أُثْبِتُهُ إِذْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْإِثْبَاتِ وَ النَّفْيِ مَنَزَلَةٌ قَالَ السَّائِلُ فَلَهُ إِيَّتِهِ وَ مَا يَتَّبِعُهُ قَالَ نَعَمْ لَا يَثْبُتُ الشَّيْءُ إِلَّا بِإِيَّتِهِ وَ مَا يَتَّبِعُهُ - (٣)

ص: ٤٥٥

١- أى لو لم نتوهمه تعالى بعنوان من العناوين الصادقه على ذاته لما كلفنا بتوحيده و معرفته لأن الذات غير معقوله لنا لان ما يعقل بذاته محدود و مخلوق فبقى تعقلنا له بالعناوين كالشىء و الموجود و الصانع و الرب و الرحمن و الرحيم و أشباه ذلك كما صرح به الامام عليه السّلام فى الحديث السادس من الباب السابع فتوجه إليه بها و هى غيره، و فى البحار باب احتجاج الصادق عليه السّلام و فى نسخه (ج) و (و) و لكننا نقول: «كل موهوم بالحواس مدرك، فما تحده الحواس و تمثله فهو مخلوق» و فى البحار باب اثبات الصانع: «و لكننا نقول: كل موهوم بالحواس مدرك بها تحده الحواس ممثلاً، فهو مخلوق» و فى نسخه (ن) «و لكننا نقول: كل موهوم بالحواس مدرك بها تحده الحواس و تمثله، فهو مخلوق» و فى نسخه (ط) «و لكننا نقول: كل موهوم بالحواس مدرك، فما تحده الحواس و تمثله فهو مخلوق».

٢- فى البحار باب احتجاج الصادق عليه السّلام و فى نسخه (ن) «و لا بدّ من اثبات صانع للأشياء خارج- الخ» و فى البحار باب اثبات الصانع: «و لا بدّ من اثبات صانع الأشياء خارجا- الخ».

٣- الماهيه بالمعنى الأعمّ، و هى فيه تعالى عين انيته على ما ذكر فى محله.

قَالَ السَّائِلُ فَلَهُ كَيْفِيَّتُهُ قَالَ لَا لِأَنَّ الْكَيْفِيَّتَ جِهَهُ الصَّفَهُ وَالْإِحَاطَةَ (١) وَ لَكِنْ لَا بُدَّ مِنَ الْخُرُوجِ مِنْ جِهَةِ التَّعْطِيلِ وَ التَّشْبِيهِ لِأَنَّ مَنْ نَفَاهُ أَنْكَرَهُ وَ رَفَعَ رُبُوبِيَّتَهُ وَ أَبْطَلَهُ وَ مَنْ شَبَّهَهُ بِغَيْرِهِ فَقَدْ أَثْبَتَهُ بِصِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ الْمَصْنُوعِينَ الَّذِينَ لَا يَسْتَحِقُّونَ الرُّبُوبِيَّةَ وَ لَكِنْ لَا بُدَّ مِنْ إِثْبَاتِ ذَاتِ بِلَا كَيْفِيَّتِهِ لَا يَسْتَحِقُّهَا غَيْرُهُ وَ لَا يُشَارِكُ فِيهَا وَ لَا يُحَاطُ بِهَا وَ لَا يَعْلَمُهَا غَيْرُهُ (٢) قَالَ السَّائِلُ فَيُعَانِي الْأَشْيَاءُ بِنَفْسِهِ (٣)

ص: ٤٥٦

١- أى جهه توجب إمكان توصيف المكيف و الإحاطه به ادراكا.

٢- الضمائر المؤنثه راجعه الى الذات، و فى الكافى باب أنه شىء «و لكن لا بد من اثبات أن له كيفيه لا يستحقها غيره- الخ» فالضمائر راجعه الى كيفيه، و قد أثبت له تعالى كيفيه فى روايات و نفيت عنه فى أخرى، فالمثبتة هى الوجوب الذاتى الذى هو عين وجوده و ذاته و صفاته، و المنفيه ما به إمكان ادراكه و توصيفه كما فى غيره.

٣- هو من المعاناه، و الثلاثى منه العنى بمعنى التعب و النصب و اللغوب و تحمل المشقه و هى مباشره العمل بالآلات بحيث يتحمل الفاعل المشقه و التعب من جهه الفعل فكرا أو فعلا و هذا منفى عنه تعالى، بل ارادته نافذه «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» من دون مس لغوب و نصب و من دون مباشره و معالجه بالآلات و حاجه الى شىء من الأسباب هكذا فى الكافى و البحار باب الاحتجاج، و كثير من النسخ، و فى بعض النسخ الخطيه «يعاين» فى الموضوعين، و هو من المعانينه، و هى شهود شىء لشىء، و هذا من خطأ الناسخ لانه غير منفى عنه تعالى لانه شاهد كل شىء بنفسه لا يبصر غيرها بدلائل العقل و النقل كما مرّ فى كلامه عليه السّلام هنا، مع تنافر الجواب و التعليل له جدا، و عجا من فاضل شرح هذا الحديث فى آخر الجزء الأول من الكافى المطبوع حديثا فأخذ هذه اللفظه من المعانينه و أتى بما لا ارتباط له بكلام الامام عليه السّلام مع أن ما فى الكافى يعانى الأشياء.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع هُوَ أَجَلٌ مِنْ أَنْ يُعَانِيَ الْأَشْيَاءَ بِمُبَاشَرِهِ وَ مُعَالَجِهِ لِأَنَّ ذَلِكَ صِفَةُ الْمَخْلُوقِ الَّذِي لَا يَجِيءُ الْأَشْيَاءَ لَهُ إِلَّا بِالْمُبَاشَرَةِ وَالْمُعَالَجَةِ وَ هُوَ تَعَالَى نَافِذُ الْإِرَادَةِ وَ الْمَشِيئَةِ فَعَالَ لِمَا يَشَاءُ قَالَ السَّائِلُ فَلَهُ رِضَى وَ سَخَطٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع نَعَمْ وَ لَيْسَ ذَلِكَ عَلَى مَا يُوحَى فِي الْمَخْلُوقِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ الرِّضَا وَ السَّخَطَ دَخَالَ يَدْخُلُ عَلَيْهِ فَيَنْقُلُهُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ وَ ذَلِكَ صِفَةُ الْمَخْلُوقِينَ الْعَاجِزِينَ الْمُحْتَاجِينَ وَ هُوَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَى شَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ وَ خَلَقَهُ جَمِيعًا مُحْتَاجُونَ إِلَيْهِ وَ إِنَّمَا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ مِنْ غَيْرِ حَاجَةٍ وَ لَا سَبَبٍ اخْتِرَاعًا وَ ائْتِدَاعًا (١) قَالَ السَّائِلُ فَقَوْلُهُ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى - (٢) قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع بِذَلِكَ وَصَفَ نَفْسَهُ وَ كَذَلِكَ هُوَ مُسْتَوٍ عَلَى الْعَرْشِ بَائِنٌ مِنْ خَلْقِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ الْعَرْشُ حَامِلًا لَهُ وَ لَا أَنْ يَكُونَ الْعَرْشُ حَاوِيًا لَهُ وَ لَا أَنَّ الْعَرْشَ مُحْتَازًا لَهُ وَ لَكِنَّا نَقُولُ هُوَ حَامِلُ الْعَرْشِ وَ مُمَسِّكُ الْعَرْشِ وَ نَقُولُ مِنْ ذَلِكَ مَا قَالَ - وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ (٣) فَتَبَتْنَا مِنَ الْعَرْشِ وَ الْكُرْسِيِّ مَا تَبَتُّهُ وَ نَفَيْتَنَا أَنْ يَكُونَ الْعَرْشُ وَ الْكُرْسِيُّ حَاوِيًا لَهُ أَوْ يَكُونَ عِزٌّ وَ جَلٌّ مُحْتَاجًا إِلَى مَكَانٍ أَوْ إِلَى شَيْءٍ مِمَّا خَلَقَ بَلْ خَلَقَهُ مُحْتَاجُونَ إِلَيْهِ قَالَ السَّائِلُ فَمَا الْفَرْقُ بَيْنَ أَنْ تَزْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ إِلَى السَّمَاءِ وَ بَيْنَ أَنْ تَخْفِضُوهَا نَحْوَ الْأَرْضِ - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ذَلِكَ فِي عِلْمِهِ وَ إِحْيَاطَتِهِ وَ قُدْرَتِهِ سَوَاءٌ وَ لَكِنَّهُ عِزٌّ وَ جَلٌّ أَمْرٌ أَوْلِيَاءَهُ وَ عِبَادَهُ بَرَفَعُ أَيْدِيَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ نَحْوَ الْعَرْشِ لِأَنَّهُ جَعَلَهُ مَعِيدَ الرِّزْقِ فَتَبَتْنَا مَا تَبَتُّهُ الْقُرْآنُ وَ الْأَخْبَارُ عَنِ الرَّسُولِ ص حِينَ قَالَ اذْفَعُوا أَيْدِيَكُمْ إِلَى اللَّهِ عِزٌّ وَ جَلٌّ وَ هَذَا يُجْمَعُ عَلَيْهِ فِرْقُ الْأُمَّةِ كُلِّهَا - (٤)

ص: ٤٥٧

١- مضت هذه الفقرة في الحديث الثالث من الباب السادس والعشرين مع زياده.

٢- طه: ٥.

٣- البقرة: ٢٥٥.

٤- في نسخه (ج) و (ط) « و هذا مجمع عليه - الخ » و بعد هذه الفقرة زياده المذكوره في نسخه (ن) و في البحار باب احتجاج الصادق عليه السلام عن بعض النسخ بعد تمام الحديث، و هي « قال السائل: فنقول: انه ينزل الى السماء الدنيا؟ قال أبو عبد الله عليه السلام: نقول: ذلك لانه الروايات قد صحت به و الاخبار، قال السائل: فاذا نزل أليس قد حال عن العرش؟ و حثوله عن العرش صفة حدثت، قال أبو عبد الله عليه السلام: ليس ذلك منه على ما يوجد من المخلوق الذي ينتقل باختلاف الحال عليه و الملاسه و السأمة و ناقل ينقله و يحوله من حال الى حال، بل هو تبارك و تعالى لا يحدث عليه الحال و لا يجرى عليه الحدوث فلا يكون نزوله كنزول المخلوق الذي متى تنحى عن مكان الى مكان خلا منه المكان الأول، و لكنه ينزل الى السماء الدنيا بغير معاناه و حركه فيكون كما هو في السماء السابعة على العرش كذلك هو في السماء الدنيا، انما يكشف عن عظمتة و يرى أوليائه نفسه حيث شاء و يكشف ما شاء من قدرته، و منظره في القرب و البعد سواء». أقول: حديث نزوله تعالى مروى مأول ككثير من آيات الكتاب، و قد مر في الحديث السابع من الباب الثامن والعشرين أن النازل ملك.

قَالَ السَّائِلُ فَمِنْ أَيْنَ أُثْبِتَ أَنْبِيَاءَ وَرُسِيًّا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ إِنَّا لَمَّا أُثْبِتْنَا أَنَّ لَنَا خَالِقًا صَانِعًا مُتَعَالِيًا عَنَّا وَ عَنِ جَمِيعِ مَا خَلَقَ وَ كَانَ ذَلِكَ الصَّانِعِ حَكِيمًا لَمْ يُجْزَ أَنْ يُشَاهِدَهُ خَلْقَهُ وَ لَا يَلَامِسُهُمْ وَ لَا يُبَاشِرُهُمْ وَ لَا يُبَاشِرُوهُ وَ لَا يُحَاجُّهُمْ وَ لَا يُحَاجُّوهُ (١) فُتُبِتَ أَنَّ لَهُ سِفْرَاءَ فِي خَلْقِهِ وَ عِبَادِهِ (٢) يَدُلُّونَهُمْ عَلَى مَصِيحِهِمْ وَ مَنَافِعِهِمْ وَ مَيَا بِهِ بَقَاؤُهُمْ وَ فِي تَرْكِهِ فَنَاؤُهُمْ فُتُبِتَ الْأَمْرُونَ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْحَكِيمِ الْعَلِيمِ فِي خَلْقِهِ وَ ثُبِتَ عِنْدَ ذَلِكَ أَنَّ لَهُ مُعْبَرِينَ وَ هُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَ صِيَفُوتُهُ مِنْ خَلْقِهِ حُكَمَاءُ مُؤَدِّبِينَ بِالْحِكْمَةِ مَبْعُوثِينَ بِهَا غَيْرَ مُشَارِكِينَ لِلنَّاسِ فِي أَحْوَالِهِمْ عَلَى مُشَارَكَتِهِمْ لَهُمْ فِي الْخَلْقِ وَ التَّرْكِيبِ مُؤَيَّدِينَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْحَكِيمِ الْعَلِيمِ بِالْحِكْمَةِ وَ الدَّلَائِلِ وَ الْبَرَاهِينِ وَ الشَّوَاهِدِ مِنْ إِخْيَاءِ الْمَوْتَى وَ إِبْرَاءِ الْأَكْمَةِ وَ الْأَبْرَصِ فَلَا تَخْلُو أَرْضَ اللَّهِ مِنْ حُجَّهِ يَكُونُ مَعَهُ عِلْمٌ يَدُلُّ عَلَى صِدْقِ مَقَالِ الرَّسُولِ وَ وُجُوبِ عِدَالَتِهِ (٣).

ص: ٤٥٨

١- قوله: «لم يجز أن يشاهده- الخ» جواب «لما» إلا أنه جواب باعتبار الجملة الأولى، وقوله: «و كان ذلك الصانع حكيما» جملة حاله، فما ثبت به وجوب ارسال الرسل كونه تعالى متعاليا عن الخلق لا- يجوز لهم مشاهدته و مكالمته و مباشرته، و كونه حكيما لا- يجوز أن يتركهم سدى، فثبت أن له سفراء- الخ» و في الكافي باب الاضطرار الى الحجج «انا لما اثبتنا أن لنا خالقا صانعا متعاليا عنا و عن جميع ما خلق و كان ذلك الصانع حكيما متعاليا لم يجز أن يشاهده خلقه و لا يلامسوه فيباشروهم و يباشروه و يحاجهم و يحاجوه ثبت أن له سفراء في خلقه يعبرون عنه الى خلقه و عباده» و كذا في البحار باب احتجاج الصادق عليه السلام في خبر آخر عن كتاب الاحتجاج.

٢- في نسخه (ط) و حاشيه نسخه (ب) «ان له سفراء في خلقه و عبادا يدلونهم- الخ».

٣- المراد بالحجج وصى الرسول القائم مقامه بعده ليكون بعلمه دالا على صدق مقال الرسول و أنه عادل بالدعوة الحق لا ظالم بالدعوة الباطل، و هذا الحجج بعلمه معجزه باقيه من الرسول كالكتاب، فلذلك قال (ص): «أني تارك فيكم- الخ»، و يمكن أن يقرأ بفتحيتين أى يكون معه علامه هى خصوصيات الامام عليه السلام من العلم و سائر أوصافه و أفعاله و المواريث، و للمصنف رحمه الله بعد تمام الخبر كلام مذكور فى نسخه (ن) و فى البحار باب الاحتجاج نقلا عن بعض النسخ، و هو: «قال مصنف هذا الكتاب: قوله عليه السلام: انه على العرش ليس بمعنى التمكن فيه لكنه بمعنى التعالى عليه بالقدرة، يقال: فلان على خير و استقامه و على عمل كذا و كذا، و ليس ذلك بمعنى التمكن فيه و الاستواء عليه، و لكن ذلك بمعنى التمكن منه و القدره عليه، و قوله عليه السلام فى النزول ليس بمعنى الانتقال و قطع المسافات، و لكنه على معنى انزال الامر منه الى السماء الدنيا لان العرش هو المكان الذى ينتهى بأعمال العباد من سدرة المنتهى إليه، و قد جعل الله عزّ و جلّ السماء الدنيا فى الثلث الأخير من الليل و فى ليالى الجمع مسافة الاعمال فى ارتفاعها أقرب منها فى سائر الأوقات الى العرش، و قوله عليه السلام: يرى أوليائه نفسه، فانه يعنى باظهار بدائع فطرته، فقد جرت العاده بأن يقال للسلطان إذا أظهر قوه و قدره و خيلا و رجلا: قد أظهر نفسه، و ذلك على مستعار الكلام و مجاز اللفظ».

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را ابو القاسم علوی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما ابراهیم بن هاشم قمی گفت که حدیث کرد ما را عباس بن عمر و فقیمی از هشام بن حکم در حدیث زندیقی که بخدمت حضرت صادق (ع) آمد و از جمله قول آن حضرت (ع) که باو فرمود این بود که آنچه تو میگوئی که خدایان دواند خالی از این نباشد که یا هر دو قدیم باشند و قوت داشته باشند بر هر فعلی که اراده آن کنند و خواهند که در آن تنها باشند که هر یک از ایشان دیگری را مدخلیت ندهد یا هر دو ضعیف باشند که هیچ یک از ایشان بتنهائی قدرت بر آن نداشته باشد و اراده آن نداشته باشد و هر یک قوت و قدرت بر بعضی از کارها داشته باشد یا یکی از این دو قوی و دیگری ضعیف باشد پس اگر هر دو قوی باشند چرا هر یک از این دو خدا صاحب خود را که آن دیگر است دفع نمیکنند و بتدبیر عالم متفرد و تنها نمیشود چه خواهش غلبه و استعلاء در هر صاحب قوتی مرکوز است و بقدر قوت و قدرت خویش آن را بعمل می آورد و این امر نفی هر دو را لازم دارد زیرا که ممکن است که اراده هر یک بنفی دیگری تعلق گیرد و اگر گمان کنی که یکی از ایشان قوی و دیگری ضعیف است ثابت شود که خدا یکیست چنان که ما میگوئیم بجهت عجز و در ماندگی که ظاهر و آشکار است در دویم چه آن محتاجست بقوی زیرا که قوی وجودش از آن اقوی است و ضعیف وجود متصور نمیشود مگر بجواز خالی بودن ماهیست از وجود پس اگر بگوئی که ایشان دو خدایند خالی از این نباشد که یا هر دو از هر جهت و هر وجه با هم اتفاق داشته باشند یعنی در حقیقت که ما به الامتیاز و آنچه موجب جدائی ایشان از یک دیگر می شود در میانه ایشان نباشد و این مستلزم نفی تعدد است چنان که بیاید یا هر دو از هر جهتی با هم افتراق و اختلاف داشته باشند و ما چون خلق را منتظم دیدیم و دیدم که انتظام و ترتیب نیکی دارند و چرخ را دیدیم که روانست و میگردد و اختلاف شب و روز و آفتاب و ماه را دیدیم صحت امر و تدبیر عالم و ایتلاف و تناسب امر بر این دلالت کرد که مدبر عالم یکیست بعد از آن بر تو لازم آید اگر دو خدا را ادعاء کنی که سه خدا باشند چه چاره نیست از فرجه که در میان ایشان باشد تا آنکه دو تا باشند و فرجه بمعنی رخنه و شکاف است و مراد از آن در اینجا چیزی باشد که موجب امتیاز هر یک از ایشان از دیگری شود و ایشان را از هم جدا کند چه از فاصله میان دو جسم بفرجه و شکاف و رخنه تعبیر می کنند و در این اشعار نیست باینکه مخاطب فهم درستی نداشته و تا چیزی محسوس او نمیشده آن را نمی فهمیده و حضرت فرمود که پس این فرجه در میانه ایشان سیم می شود که قدیم است با این دو خدا و او نیز باید که خدا باشد پس بر تو لازم می آید که بسه خدا قائل شوی با آنکه دو خدا را ادعاء داری و اگر سه خدا را ادعاء کنی آنچه در دو خدا گفتیم بر تو لازم آید و آن صورت نبندد تا آنکه در میانه ایشان دو فرجه باشد و بواسطه دو فرجه سه خدا را که ادعاء میکنی پنج خدا می شود پس کلام متناهی می شود در عدد و شماره.

بسوی آنچه آن را در بسیاری نهایی نباشد هشام گفت که از جمله سؤال آن زندیق این بود که عرض کرد پس دلیل بر خدا چیست حضرت صادق (ع) فرمود که وجود کارهای غریبه که در غایت استحکام و متانت است دلالت میکند بر اینکه صانع اینها را ساخته آیا نمی بینی که تو هر گاه نظر کنی بسوی عمارت بلند افراشته یا گنج کاری کرده که آن را ساخته اند میدانی که آن را بناکننده ایست که آن را ساخته و هر چند که تو آن بانی را ندیده باشی و او را مشاهده نکرده باشی که آن را میسازد زندیق عرض کرد که پس او چیست فرمود که آن جناب چیز است بخلاف چیزها که بهیچ یک از آنها نمیماند و من بگفتار خویش که میگویم چیز است بسوی ثابت کردن معنی و مقصود از لفظ برمی گردم و برگشت قول من باین است و آنکه خدا چیز است که موصوف است بحقیقت چیز بودن و باین اعتبار چیز بر او اطلاق می شود و او را چیز میگویند غیر از آنکه نه جسم است و نه صورت و محسوس نمیشود و سوده نمیگردد و جستجوی از او نمیتوان کرد و بحواس پنجگانه که سمع و بفروشم و ذوق و لمس است او را در نتوان یافت و همه او خیالها او را در نیابند و روزگاری او را ناقص نکند و زمان او را تغییر ندهد که پیر و شل و کر و کور و بیمار نشود و همچنین سایر ناخوشیها که بر معمرین وارد می شود در او راه نیابد سائل عرض کرد که پس میگوئی که خدا شنوا و بینا است فرمود که آن جناب شنوا و بینا است و لیکن شنوا است بی جارحه و گوی که داشته باشد و بینا است بی آنکه آلت و چشمی داشته باشد بلکه بنفس خود می شوند و بنفس خود می بیند و اینکه میگویم که بنفس خود میشوند و بنفس خود می بیند مقصودم این نیست که خدا چیز است و نفس چیزی دیگر و لیکن خواستم که از خود تعبیر کنم و سخن بگویم زیرا که مسئل بودم و از من سؤال شده بود و بایست که از آن جواب گویم و خواستم که تو را بفهمانم زیرا که سائلی و جواب میخواهی و میگویم که همه خدا می شنود نه باین معنی که همه از او بعضی دارد و لیکن فهمانیدن تو را اراده کردم و خواستم که از خود تعبیر کنم و بازگشت من در این تعبیر و جواب نیست مگر بسوی آنکه خدای شنوای بینای دانای آگاهست بی آنکه ذات مقدس اختلافی بهم رساند و نه آنکه معنی مختلف شود حاصل معنی آنکه غیر خدا شنوای بگوش است و بینای بچشم و آلت دیدن و شنیدنش غیر یک دیگر است و آنچه می شنود نمی بیند و به آنچه میبیند نمیشنود و بدون اینها نمی شنود و نمی بیند و خدا را آلت دیدن و شنیدن نیست بلکه ذات مقدس هم شنوا باشد و هم بینا سائل عرض کرد که پس خدا چیست حضرت صادق (ع) فرمود که آن جناب رب و پروردگاریست که می پرورد و او است معبودی که خلائق او را می پرستند و او الله است که جامع جمیع صفات کمال است و اینکه میگویم که الله مرادم ثابت کردن این حروف که الف و لام و لام و هاء باشد نیست و لیکن باز میگردم بسوی معنی که آن جناب چیزی که خالق چیزها و صانع آنها است که این حروف بر او واقع شده و او همان معنی است که بلفظ الله و رحمان و رحیم و عزیز و امثال اینها از نامهای آن جناب نامیده می شود و آن معنی همان معبودیست جل و عز که بندگان او را پرستش میکنند سائل عرض کرد که پس بدرستی که ما موهومی را نیافتیم مگر آنکه آن را مخلوق یافتیم حضرت صادق (ع) فرمود که اگر این امر چنان باشد که تو میگویی هر آینه توحید خدا از ما برداشته خواهد بود زیرا که ما مکلف نیستیم باینکه غیر موهوم را اعتقاد کنیم و لیکن میگوئیم که هر موهومی که در وهم و خیال در آید بواسطه حواس بآنها دریافته می شود پس آنچه حواس آن را تحدید و تعیین کند و بحقیقتش احاطه نماید و آن را ممثل و مصور گرداند بصورت و کالبدی که دارد آن مخلوق است و می شود که معنی این باشد که آنچه حواس آن را بیابد و ممثل گرداند آن را چه در بعضی از نسخ توحید چنین است که پس آنچه ما آن را بحواس بیابیم و آن را ممثل و مصور گردانیم مخلوق است و چاره نیست از اثبات صانع چیزها که بیرون است از این دو جهت مذموم یکی از آنها نفی است زیرا که نفی آن در وهم یا رفتنش از آن همان عین ابطال و موجب باطل ساختن و نیستی حقیقت باشد چه هر چه معدوم باشد یا عدم و نیستی آن را عارض شود ممکن است نه واجب و جهت دوم که حصول

صورت باشد متضمن تشبیه است و آن بر خدا روا نیست زیرا که تشبیه که مماثلت است در هیئات و صفت صفت مخلوق است که ترکیب و تالیفش هویدا و ظاهر است یا از اجزاء و یا از ذات و صفت و لازم نیست که آنچه بوهم درک شود حقیقتش در وهم در آید پس چاره نبود و یا چون چاره نبود از اثبات صانع بجهت وجود آنها که مصوع اند و ثبوت اضطرار و احتیاج از ایشان بسوی او ثابت شد که ایشان در ظاهر ترکیب و تألیف بایشان شباهت دارد و همچنین در آنچه که بر ایشان جاری می شود از حدوث ایشان بعد از آنکه نبوده اند و منتقل شدن ایشان از کوچکی بسوی بزرگی و از سیاهی بسفیدی و از قوت بسوی ضعف و احوالی چند که موجودند و ما را احتیاجی بتفسیر و بیان آنها نیست و بجهت ثبات و وجود آنها سائل عرض کرد که پس او را تحدید کردی زیرا که وجود و هستی او را اثبات نمودی حضرت صادق (ع) فرمود که او را تحدید نکردم و حدی از برایش نگفتم و لیکن او را اثبات نمودم زیرا که در میانه نفی و اثبات منزله و واسطه نیست که کسی بآن قائل شود و مراد اینست که چون نفی و نیستی بر طرف شد بثبوت ثابت گردید و وجود از صفاتی نیست که تحدیدی با آن باشد سائل عرض کرد که پس او را انیت و مائیت یعنی وجود انتزاعی و حقیقتی است که با وجود از آن انتزاع می شود فرمود بلی چیزی ثابت و موجود نمیباشد مگر با نیت و مائیت سائل عرض کرد که پس او را کیفیت و چگونگی است فرمود نه زیرا که کیفیت جهت صفت و احاطه است و لکن چاره نیست از بیرون رفتن از جهت تعطیل و تشبیه بآن معنی که مذکور شد زیرا که هر که او را نفی کند بطریقی که ذکر شد او را انکار کرده و ربوبیت و پروردگاریش را برداشته و آن جناب را بیکار قرار داده یا باطل گردانیده و هر که او را بغیرش تشبیه کند او را ثابت کرده بصفت آفریدگان که مصنوعی چندند که ربوبیت را سزاوار نباشند و لیکن چاره نیست از اثبات ذاتی بدون کیفیت که غیر او آن را استحقاق ندارد و در آن با او شرکت نمیشود و احاطه بآن ممکن نباشد و غیر از او کسی آن را نمیداند چه آن کیفیتی است خلاف آنچه ما میدانیم سائل عرض کرد که پس رنج و زحمت چیزها را بخودی خود میکشد حضرت صادق (ع) فرمود که آن جناب از آن بزرگوارتر است که رنج و زحمت آفریدن چیزها را بکشد بمتوجه شدن و چاره و درمان نمودن زیرا که این تعب و مشقت صفت مخلوق است که چیزها بسوی او نمیآید و حصول آنها از برایش میسر نمیشود مگر بمتوجه شدن و چاره کردن و خدای تعالی اراده و مشیتش روانست که آنچه را اراده کند موجود می شود و هر چه را خواسته باشد میکند سائل عرض کرد که پس او را خوشنودی و خشمی هست حضرت صادق (ع) فرمود آری و لیکن آن بروشی نیست که در آفریدگان یافت می شود و بیانش آنست که خوشنودی و خشم حالتی است که بر صاحب این دو صفت داخل می شود و او را از حالتی بحالت دیگر نقل میکند و این صفت آفریدگان درمانده محتاج است و آن جناب تبارک و تعالی که عزیز و رحیم است حاجتی ندارد بچیزی از آنچه آفریده و همه آفریدگانش باو محتاجند سائل عرض کرد که پس قول خدا که میفرماید الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى که ظاهر ترجمه اش اینست که خداوند رحمان بر عرش و تخت استواء دارد چه معنی دارد حضرت صادق (ع) فرمود که باین خود را وصف فرموده و همچنین آن جناب مستولی و غالب بر عرش و از خلق خود جدا است بی آنکه عرش او را حامل و بردارنده باشد و نه آنکه عرش او را در بر داشته باشید یا او را فرا گرفته باشد و نه آنکه عرش گذارنده عرش است و از این آنچه فرموده میگوئیم که آن جناب حامل عرش و نگاه دارنده عرش است و از این آنچه فرموده میگوئیم که وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ یعنی فرا رسیده است کرسی او که مراد از آن علم است همه آسمانها و زمین را پس ثابت نمیدم از عرش و کرسی آنچه را که ثابت نمانده و نفی کردیم که عرش یا کرسی او را در برداشته باشد یا آنکه آن جناب عز و جل بمکان یا چیزی از آنچه آفریده محتاج باشد بلکه آفریدگانش باو محتاج اند سائل عرض کرد که پس چه فرق است در میان آنکه شما دستهای خود را بسوی آسمان بردارید و آنکه آنها را بجانب زمین پست کنید حضرت صادق (ع) فرمود که این دو امر در علم و احاطه و

قدرتش برابر است و لیکن خدای عز و جل دوستان و بندگانش را امر فرموده ببرداشتن دستهای خویش بسوی آسمان بجانب عرش زیرا که آن را معدن روزی گردانیده پس ما آنچه قرآن آن را ثابت نموده ثابت نمودیم و همچنین اخبار و روایات از رسول (ص) در هنگامی که فرموده که دستهای خود را بسوی خدای عز و جل بردارید و بلند کنید و اینک همه فرقه‌های امت بر آن اجماع دارند سائل عرض کرد که پس از کجا و بچه دلیل پیغمبران و رسولان را اثبات کردی حضرت صادق (ع) فرمود که ما چون ثابت کردیم که ما را آفریننده ایست که ما را ساخته و برتری دارد از ما و از صفات ما و از همه آنچه آفریده و این صانع حکیمی بود که جائز نبود که خلقتش او را مشاهده نمایند و نه آنکه او را لمس کنند که دست یا غیر آن از اعضای خود را باو بمالند و نه آنکه با یک دیگر مباشرت کنند که روبرو شوند و با هم مکالمه و محاجه و گفتگو کنند ثابت شد که آن جناب را ایلچیان هستند در میان خلایق و بندگانش که ایشان را دلالت میکنند بر مصالح و منافع ایشان و آنچه بقای ایشان بآن و در ترکش فناء و نیستی ایشانست پس از جانب خداوند علیم حکیم جماعتی ثابت شدند که در میانه خلقتش مردم را امر و نهی میفرمایند پس در نزد این ثابت شد که او را معبرانی چند هستند که از جانب او تعبیر میکنند و آنچه میفرماید بمردم می‌رسانند و ایشان پیغمبران و برگزیدگان اویند از خلقتش که حکیمان و تأدیب دهندگان مردمانند بحکمت و بآن مبعوث شده اند و با وجودی که در آفرینش و ترکیب و صورت با عامه مردمان شرکت دارند در چیزی از احوال ایشان از اخلاق و صفات با ایشان مشارکت ندارند و از نزد خداوند علیم حکیم مؤیدند بحکمت که ایشان را بحکمت و دلائل و معجزات و براهین و شواهد که بر حقیقت ایشان شهادت دهد یاری نموده و تقویت فرموده از زنده کردن مردگان و به نمودن کور مادر زاد و پیس پس زمین خدا خالی نباشد از حجتی که با او علمی باشد که بر راستی گفتار رسول و وجوب عدالتش دلالت کند.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ قَالَ اتَّصَالَ التَّدْبِيرِ وَتَمَامُ الصَّنْعِ كَمَا قَالَ عَزَّ وَجَلَّ - لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن ابی عمیر از هشام بن حکم که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که چیست دلیل بر اینکه خدا یکیست فرمود که اتصال تدبیر عالم که پیوند دارد و تمام صنع که نقص و فطوری ندارد و چنان که خدای عز و جل فرمود که لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَمِينَةَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخُرَاسَانِيِّ خَادِمِ الرُّضَاعِ قَالَ: دَخَلَ رَجُلٌ مِنَ الزَّنَادِقَةِ عَلَى الرُّضَاعِ وَعِنْدَهُ جَمَاعَةٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْحَسَنِ عَ أَيُّهَا الرَّجُلُ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ الْقَوْلُ قَوْلِكُمْ وَ لَيْسَ هُوَ كَمَا تَقُولُونَ أَلَسْنَا وَ إِيَّاكُمْ شَرَعًا سَوَاءً (۲).

ص: ۴۶۱

۱- الأنبياء: ۲۲، و بيانه عليه السلام في الحديث إشارة الى بطلان التالى في الآيه.

۲- في الكافي باب حدوث العالم و في البحار باب اثبات الصانع و في نسخه (و) كما هنا بنصب شرعا، و في سائر النسخ: «ألسنا و إياكم شرع سواء» بالرفع و في كليهما شىء بحسب القواعد الا أن كثيرا منها على الاغلب، و يمكن التوجيه هنا بان تكون الواو للمعنى لا للعطف، و شرع بفتحين يؤتى للواحد و غيره و للمذكور و غيره بمعنى سواء فذكره بعده تأكيد.

وَلَا يَضُرُّنَا مَا صَلَّيْنَا وَصُمْنَا وَزَكَّيْنَا وَأَفْرَزْنَا فَسَكَتَ فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع وَإِنْ يَكُنِ الْقَوْلُ قَوْلَنَا وَهُوَ كَمَا نَقُولُ أَلَسْتُمْ قَدْ هَلَكْتُمْ وَ نَجَوْنَا فَقَالَ رَحِمَكَ اللَّهُ فَأَوْجِدْنِي كَيْفَ هُوَ وَ أَيْنَ هُوَ (١) قَالَ وَيَلِكُ إِنَّ الَّذِي ذَهَبَتْ إِلَيْهِ غَلَطَ هُوَ أَيْنَ الْأَيْنَ وَ كَانَ وَ لَا أَيْنَ وَ هُوَ كَيْفَ الْكَيْفَ وَ كَانَ وَ لَا كَيْفَ وَ لَا يُعْرَفُ بِكَيْفُوفِيهِ وَ لَا بِأَيْنُوتِيهِ وَ لَا يُدْرِكُ بِحَاسِهِ وَ لَا يُقَاسُ بِشَيْءٍ قَالَ الرَّجُلُ فَإِذَا إِنَّهُ لَا شَيْءَ إِذْ لَمْ يُدْرِكْ بِحَاسِهِ مِنَ الْحَوَاسِ - فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع وَيَلِكُ لَمَّا عَجَزَتْ حَوَاسُكَ عَنْ إِدْرَاكِهِ أَنْكَرْتَ رُبُوبِيَّتَهُ وَ نَحْنُ إِذَا عَجَزَتْ حَوَاسِنَا عَنْ إِدْرَاكِهِ أَيْقَنَّا أَنَّهُ رَبُّنَا خَلَقَ الْأَشْيَاءَ (٢) قَالَ الرَّجُلُ فَأَخْبِرْنِي مَتَى كَمَا نَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع أَخْبِرْنِي مَتَى لَمْ يَكُنْ فَأَخْبَرَكَ مَتَى كَانَ قَالَ الرَّجُلُ فَمَا الدَّلِيلُ عَلَيْهِ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع إِنِّي لَمَّا نَظَرْتُ إِلَى جَسَدِي فَلَمْ يُمَكِّنِي فِيهِ زِيَادَةٌ وَ لَا نُقْصَانٌ فِي الْعَرَضِ وَ الطُّولِ وَ دَفَعَ الْمَكَارِهِ عَنْهُ وَ جَرَّ الْمَنْفَعَةَ إِلَيْهِ عَلِمْتُ أَنَّ لِهَذَا الْبُتْيَانِ بَانِيًا فَأَقْرَرْتُ بِهِ مَعَ مَا أَرَى مِنْ دَوْرَانِ الْفَلَكَ بِقُعْدَرَتِهِ وَ إِنْشَاءِ السَّحَابِ وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَ مَجْرَى الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ وَ النُّجُومِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْآيَاتِ الْعَجِيبَاتِ الْمُتَقَنَاتِ عَلِمْتُ أَنَّ لِهَذَا مُقَدَّرًا وَ مُنْشَأً - قَالَ الرَّجُلُ فَلِمَ اخْتَجَبَ فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع إِنَّ الْإِحْتِجَابَ عَنِ الْخَلْقِ لِكَثْرَةِ ذُنُوبِهِمْ (٣)

ص: ٤٤٢

- ١- قوله: «أوجدني» من الایجاد بمعنى الافاده، كما في خبر أبي الأسود الدثلي أن الحرف ما أوجد معنى في غيره أى أفاد.
- ٢- في نسخه(ب) «أيقنا أنه ربنا خلاق الأشياء».
- ٣- في البحار باب اثبات الصانع و في نسخه(ب) و(د) «ان الحجاب على الخلق - الخ» و في نسخه(و) و(ج) «ان الحجاب عن الخلق - الخ».

فَأَمَّا هُوَ فَلَا يَخْفَى عَلَيْهِ خَافِيَةٌ فِي آتَاءِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ قَالَ فَلِمَ لَا تُدْرِكُهُ حَاسَهُ الْبَصَرِ قَالَ لِلْفَرْقِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ الَّذِينَ تُدْرِكُهُمْ حَاسَهُ
الْأَبْصَارِ مِنْهُمْ وَمِنْ غَيْرِهِمْ ثُمَّ هُوَ أَجَلٌ مِنْ أَنْ يُدْرِكَهُ بَصِيرٌ أَوْ يُحِيطَ بِهِ وَهُمْ أَوْ يَضْبِطُهُ عَقْلٌ قَالَ فَحَدِّثْ لِي قَالَ لَا حَدَّ لَهُ قَالَ وَلِمَ
قَالَ لِأَنَّ كُلَّ مَحْدُودٍ مُتَنَاهٍ إِلَى حَدٍّ وَإِذَا احْتَمَلَ التَّحْدِيدَ احْتَمَلَ الزِّيَادَةَ وَإِذَا احْتَمَلَ الزِّيَادَةَ احْتَمَلَ النُّقْصَانَ فَهُوَ غَيْرُ مَحْدُودٍ وَلَا
مُتْرَايِدٍ وَلَا مُتَنَاقِصٍ وَلَا مُتَجَرِّئٍ وَلَا مُتَوَهَّمٍ قَالَ الرَّجُلُ فَأَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِكُمْ إِنَّهُ لَطِيفٌ سَمِيعٌ بَصِيرٌ عَلِيمٌ حَكِيمٌ أَيْ يَكُونُ السَّمِيعُ إِلَّا
بِالْبُذْنِ وَالْبَصِيرُ إِلَّا بِالْعَيْنِ وَاللَّطِيفُ إِلَّا بِعَمَلِ الْيَدَيْنِ وَالْحَكِيمُ إِلَّا بِالصَّنْعَةِ - فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع إِنَّ اللَّطِيفَ مِنَّا عَلَى حَدِّ اتِّخَاذِ
الصَّنْعَةِ أَوْ مَا رَأَيْتَ الرَّجُلَ مِنَّا يَتَّخِذُ شَيْئًا يَلْطَفُ فِي اتِّخَاذِهِ فَيُقَالُ مَا أَلْطَفَ فَلَنَّا فَكَيْفَ لَا يُقَالُ لِلْخَالِقِ الْجَلِيلِ لَطِيفٌ إِذْ خَلَقَ خَلْقًا
لَطِيفًا وَجَلِيلًا وَرَكَّبَ فِي الْحَيَوَانَ أَرْوَاحًا وَخَلَقَ كُلَّ جِنْسٍ مُتَبَايِنًا عَنْ جِنْسِهِ فِي الصُّورَةِ لَا يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَكُلُّ لَهُ لُطْفٌ مِنْ
الْخَالِقِ اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ فِي تَرْكِيبِ صُورَتِهِ ثُمَّ نَظَرْنَا إِلَى الْأَشْجَارِ وَحَمَلِهَا أَطْيَابِهَا الْمَأْكُولَةَ مِنْهَا وَغَيْرِ الْمَأْكُولَةَ فَقُلْنَا عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّ
خَالِقَنَا لَطِيفٌ لَا كَلُطْفٍ خَلَقَهُ فِي صَنْعَتِهِمْ وَقُلْنَا إِنَّهُ سَمِيعٌ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ أَصْوَاتُ خَلْقِهِ مَا بَيْنَ الْعَرْشِ إِلَى الثَّرَى مِنَ الذَّرَّةِ إِلَى أَكْبَرَ
مِنْهَا فِي بَرِّهَا وَبَحْرِهَا وَلَا تَشْتَبِهُ عَلَيْهِ لُغَاتُهَا فَقُلْنَا عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّهُ سَمِيعٌ لَا بَأْذَنٍ وَقُلْنَا إِنَّهُ بَصِيرٌ لَا يَبْصُرُ لِأَنَّهُ يَرَى أَثَرَ الذَّرَّةِ السَّحْمَاءِ
فِي اللَّيْلَةِ الظُّلْمَاءِ عَلَى الصَّخْرَةِ السُّودَاءِ وَيَرَى دَيْبَ النَّمْلِ فِي اللَّيْلَةِ الدَّجِيَّةِ وَيَرَى مَضَارَّهَا وَمَنَافِعَهَا وَأَثَرَ سَفَادِهَا وَفَرَاحِهَا وَ
نَسْلَهَا فَقُلْنَا عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّهُ بَصِيرٌ لَا كَبْصَرٍ خَلَقَهُ قَالَ فَمَا بَرِحَ حَتَّى أَسْلَمَ.

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» از عمویش محمد بن ابی القاسم که گفت حدیث کرد مرا ابو سمینه محمد بن علی صیرفی از محمد بن عبد الله خراسانی خادم حضرت امام رضا (ع) که گفت مردی از زندیقان بر حضرت امام رضا (ع) داخل شد و در نزد آن حضرت جماعتی بودند امام رضا (ع) بآن مرد فرمود که مرا خبر ده که اگر گفتار درست گفتار شما باشد و آن چنان نیست که شما میگوئید آیا ما و شما چون یک دیگر و با هم برابر نیستیم و آنچه نماز کرده ایم و روزه داشته ایم و زکاه داده ایم و اقرار نموده ایم بما ضرر نرساند آن مرد سکوت کرد و هیچ نگفت پس حضرت امام رضا (ع) فرمود که اگر قول درست قول ما باشد و حال آنکه قول ما است و چنان که ما میگوئیم آیا شما چنان نیستید که هلاک شده باشید و ما نجات یافته باشیم آن مرد گفت خدا تو را رحمت کند مرا بجواب خود بی نیاز ساز که دیگر احتیاج بسؤال نداشته باشم و بفرما که خدا چون و چگونه است و آن جناب در کجا است حضرت فرمود که ای بر تو بدرستی که آنچه تو بسوی آن رفته و آن را مذهب خود ساخته غلط و اشتباه است خدا حقیقت کو و کجا را موجود فرموده و آن جناب بود و کو و کجائی نبود یعنی مکان را که کور و کجا سؤال از آنست بوجود آورده بی آنکه مکانی باشد که بکو و کجا از آن سؤال شود و او حقیقت حال را که چگونه و چون سؤال از آنست بعرضه وجود آن سؤال شود و آنکه چیزی را خلق میکند خود متصف بآن نمیشود زیرا که اتصاف بیرون رفتن است از قابلیت بسوی فعلیت و قابلی که خالی باشد از وصف پیش از اتصاف آن را ندارد و کسی که چیزی را ندارد آن را اعطاء نمیتواند کرد و خدا که خالق است بخود چیزی نمیدهد که بآن کامل گردد و لهذا میفرماید که آن جناب بچگونه بودن و در کجا بودن شناخته نمیشود چه معلوم شد که چون و کجا مخلوق او است و او بر آنها مقدم است و بهیچ حاسه که چیزها را دریابد او را نتوان شناخت و او را بچیزی قیاس نمیتوان نمود آن مرد عرض کرد که پس در این هنگام خدا هیچ نیست هر گاه بهیچ حاسه از حواس درک نشود حضرت امام رضا (ع) فرمود که ای بر تو چون حواست از دریافتنش عاجز شدند پروردگارش را انکار کردی و ما حواسی که داریم چون از دریافتنش عاجز شدند یقین کردیم که آن جناب پروردگار ما و بخلاف چیزها است آن مرد عرض کرد که پس مرا خبر ده که در چه زمان بوده و کی موجود شده حضرت امام رضا (ع) فرمود که مرا خبر ده که در چه زمان نبوده تا تو را خبر دهم که کی بوده آن مرد عرض کرد که پس دلیل بر او چیست حضرت امام رضا (ع) فرمود که من چون نظر کردم بسوی بدن خود و مرا زیادتی و نقصانی در پهنای آن و دفع کردن ناخوشیها از آن و کشیدن منفعت بسوی آن ممکن نبود دانستم که این بنا را بناگذارنده هست پس بوی اقرار و اعتراف نمودم با آنچه میبینم از گردش چرخ بقدرت او و پدید آوردن ابرها و گردانیدن بادهای روان شدن آفتاب و ماه و ستارگان و غیر اینها از آیتهای عجیبه محکمت دانستم که هر یک از اینها را تقدیرکننده ایست که این تقدیرات نموده و پدید آورنده ایست که اینها را پدید آورده آن مرد عرض کرد که پس چرا محتجب شده و در پرده رفته که کسی او را نمی بیند حضرت امام رضا (ع) فرمود که حجاب و پرده بر خلق بجهت بسیاری گناهان ایشان است و اما آن جناب هیچ پنهان و پنهان شده در ساعتهای شب و روز بر او پوشیده و پنهان نباشد آن مرد عرض کرد که پس چرا حاسه دیده او را در نمییابد فرمود بجهت فرق میانه او و خلقتش که حاسه دیدهها از ایشان و از غیر ایشان ایشان را در می یابد بعد از آن خدا از این بزرگوارتر است که دیده او را دریابد یا خیالی باو احاطه نماید یا عقلی او را ضبط کند آن مرد عرض کرد که پس او را از

برایم حد و اندازه کن فرمود که او را حدی نیست عرض کرد چرا فرمود زیرا که هر محدودی نهایت پذیر و بیایان رسنده است تا حدی و هر گاه تحدید را احتمالی داشته باشد احتمال زیادتی خواهد داشت و هر گاه احتمال زیادتی داشته باشد احتمال نقصان نیز دارد پس آن جناب محدود نیست و افزون نمیشود و نقصان نمیپذیرد و پاره پاره نمیگردد و بخیال در نمیآید آن مرد عرض کرد که پس مرا خبر ده از قول شما که خدا لطیف و سمیع و بصیر و علیم و حکیم است آیا شنوا میباشد مگر بگوش و بینا مگر بچشم و لطیف مگر بکار دستها و حکیم مگر بصنعت و کارگری یعنی ممکن نیست که این اوصاف بدون این آلات و چیزها دست بهم دهد و موجود شود حضرت امام رضا (ع) فرمود که لطیف از ما آفریدگان بر اندازه فرا گرفتن صنعت و کارگریست آیا مردی از ما را ندیده ای که چیزی را فرا میگیرد که در فرا گرفتنش لطف بکار میبرد پس گفت می شود که فلانی چه لطیف است پس چگونه خالق جلیل را لطیف نمیگویند زیرا که خلق لطیف و جلیلی را خلق کرده و در حیوانات ارواح و جانهای آنها را ترکیب نموده و هر جنسی را متباین و جدا از جنس خویش در صورت آفریده که بعضی از آن با بعضی شباهت ندارد پس هر یک را لطفی است از خالق لطیف خبیر در ترکیب صورتش بعد از آن نظر کردیم بدرختان و بار برداشتن آنها میوه های خوبترین خود را که مأكول است از آنها و آن را میخورند و غیر مأكول که آن را نمیتوان خورد پس در نزد این گفتیم که خالق ما لطیف است نه چون لطف خلائقش در صنعت ایشان و گفتیم که او شنوائی است که آوازهای خلقش در ما بین عرش تا تحت الثری از ذره تا بزرگتر از آن که در بیابان آن و دریای آنست بر او پوشیده و پنهان نیست و دیدیم که نعمتهای آنها بر او مشتبه و آشفته نمیشود پس در نزد این گفتیم که او شنوا است اما نه بگوش و گفتیم که او بینا است لیکن نه بدیده زیرا که او اثر پای مورچه سیاه را در شب تار بر سنگ سیاه می بیند و جنیدن مورچه را در شب تاریک می بیند و مضرتها و منفعتها و اثر مجامعت آنها و جوجه ها و نسل آنها را می بیند پس در نزد این گفتیم که او بینا است نه چون بینائی خلقش راوی میگوید که پس آن مرد از جای خود نرفت تا آنکه اسلام آورد و در او کلامی است غیر از این

٤- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ حَمَزَةُ بْنُ الْقَاسِمِ الْعَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَيْسَى بْنُ يُونُسَ قَالَ: كَانَ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ مِنْ تَلَامِيذِهِ الْحَسَنِ الْبُصَيْرِيَّ فَانْحَرَفَ عَنِ التَّوْحِيدِ فَقِيلَ لَهُ تَرَكْتَ مَذْهَبَ صَاحِبِكَ وَ دَخَلْتَ فِيمَا لَا أَضِلُّ لَهُ وَ لَا حَقِيقَةَ (١) فَقَالَ إِنَّ صِيَاحِي كَانَ مُخْلَطًا كَانَ يَقُولُ طَوْرًا بِالْقَدْرِ وَ طَوْرًا بِالْجَبْرِ وَ مَا أَعْلَمُهُ اعْتَقَدَ مِذْهَبًا دَامَ عَلَيْهِ فَقَدِمَ مَكَّةَ تَمَرَّدًا وَ انْكَارًا عَلَى مَنْ يَحُجُّ وَ كَانَ يَكْرَهُ الْعُلَمَاءَ مُسَاءَلَتَهُ إِيَّاهُمْ وَ مُجَالَسَتَهُ لَهُمْ لِحُبِّ لِسَانِهِ وَ فَسَادِ صَمِيرِهِ فَأَتَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع لِيَسْأَلَهُ فَجَلَسَ إِلَيْهِ فِي جَمَاعَةٍ مِنْ نَظَرَانِهِ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ الْمَجَالِسَ بِالْأَمَانَاتِ وَ لَا يُدَّ لِمَنْ كَانَ بِهِ سِيَئَالٌ أَنْ يَسْأَلَ (٢) أَوْ فَتَاؤُنِي لِي فِي الْكَلَامِ فَقَالَ ع تَكَلَّمْ بِمَا شِئْتُمْ فَقَالَ إِلَى كَمْ تَدُوسُونَ هَذَا الْبَيْدَرَ وَ تَلُودُونَ بِهَذَا الْحَجَرَ وَ تَعْبُدُونَ هَذَا الْبَيْتَ الْمَرْفُوعَ بِالطُّوبِ وَ الْمَدْرِ وَ تُهْزِلُونَ حِرْوَلَهُ هَزْوَلَةَ الْبَعِيرِ إِذَا نَفَرَ إِنَّ مَنْ فَكَّرَ فِي هَذَا وَ قَدَرَ عَلِيمٌ أَنْ هَذَا فِعْلٌ أَسَسَهُ غَيْرُ حَكِيمٍ وَ لَمَّا ذِي نَظَرٍ (٣) فَقُلْ فَإِنَّكَ رَأْسُ هَذَا الْأَمْرِ وَ سَنَامُهُ وَ أَبُوكَ أَسُّهُ وَ نِظَامُهُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ مَنْ أَضَلَّهُ اللَّهُ وَ أَعْمَى قَلْبُهُ اسْتَوْحَمَ الْحَقَّ فَلَمْ يَشْتَعِدْهُ وَ صَارَ الشَّيْطَانُ وَلِيُّهُ يُوْرِدُهُ مَنَاهِلَ الْهَلَكَةِ ثُمَّ لَمَّا يُضِيءُ دِرُّهُ وَ هَذَا بَيْتُ اللَّهِ بِه حَلْفُهُ لِيُخْتَبَرَ طَاعَتَهُمْ فِي إِيْتَانِهِ فَحَنَّتْهُمْ عَلَى تَعْظِيمِهِ وَ زِيَارَتِهِ وَ جَعَلَهُ مَجْلَلًا أَنْبِيَاءِهِ وَ قِبْلَةً لِلْمُصَلِّينَ لَهُ فَهُوَ شُعْبَةٌ مِنْ رِضْوَانِهِ وَ طَرِيقٌ يُؤَدِّي إِلَى غُفْرَانِهِ مَنْصُوبٌ عَلَى اسْتِوَاءِ الْكَمَالِ وَ مُجْتَمَعُ الْعُظْمَى وَ الْجَمَالِ خَلْفَهُ اللَّهُ قَبِيلَ دَخْوِ الْأَرْضِ بِالْفَيْ عَامٍ وَ أَحَقُّ مَنْ أُطِيعَ فِيمَا أَمَرَ وَ انْتَهَى عَمَّا نَهَى عَنْهُ وَ زَجَرَ اللَّهُ الْمُنْتَهِي لِلأَزْوَاحِ وَ الصُّورِ فَصَالَ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ ذَكَرَتْ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَاحْلَتْ عَلَى غَائِبٍ- فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَيَلْكَ كَيْفَ يَكُونُ غَائِبًا مَنْ هُوَ مَعَ خَلْقِهِ شَاهِدٌ وَ إِلَيْهِمْ أَقْرَبُ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ يَسْمَعُ كَلَامَهُمْ وَ يَرَى أَشْخَاصَهُمْ وَ يَعْلَمُ أَسْرَارَهُمْ فَقَالَ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ فَهُوَ فِي كُلِّ مَكَانٍ أَلَيْسَ إِذَا كَانَ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَكُونُ فِي الْأَرْضِ وَ إِذَا كَانَ فِي الْأَرْضِ كَيْفَ يَكُونُ فِي السَّمَاءِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّيَا وَ صِيْفُ الْمَخْلُوقِ الَّذِي إِذَا انْتَقَلَ عَنْ مَكَانٍ وَ اسْتَعْلَلَ بِهِ مَكَانٌ وَ حَلَمَا مِنْهُ مَكَانٌ فَلَا يَدْرِي فِي الْمَكَانِ الَّذِي صَارَ إِلَيْهِ مَا حَدَّثَ فِي الْمَكَانِ الَّذِي كَانَ فِيهِ فَأَمَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الشَّانِ الْمَلِكُ الدِّيَانُ فَلَمَّا يَخْلُو مِنْهُ مَكَانٌ وَ لَا يَشْتَعْلُ بِهِ مَكَانٌ وَ لَا يَكُونُ إِلَى مَكَانٍ أَقْرَبَ مِنْهُ إِلَى مَكَانٍ وَ الَّذِي بَعَثَهُ بِالْآيَاتِ الْمُحْكَمَةِ وَ الْبَرَاهِينِ الْوَاضِحَةِ وَ أَيْدِهِ بِنَصْرِهِ وَ اخْتَارَهُ لِتَلْيِغِ رِسَالَتِهِ صَدَقْنَا قَوْلَهُ بِأَنَّ رَبَّهُ بَعَثَهُ وَ كَلَّمَهُ فَصَامَ عَنْهُ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ وَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ مَنْ أَلْقَانِي فِي بَحْرِ هَذَا وَ فِي رِوَايَةِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ مَنْ أَلْقَانِي فِي بَحْرِ هَذَا سَأَلْتُكُمْ أَنْ تَلْتَمِسُوا لِي حُمْرَةً فَأَلْقَيْتُمُونِي عَلَى جَمْرِهِ (٤)

ص: ٤٦٥

- ١- في نسخة (ب) و (د) «لم تركت مذهب صاحبك - الخ».
- ٢- السعال حركة للهواء تحدث في قصبه الريه تدفع الاخلاط المؤذيه عنها، و الخبيث تجوز به عن الضيق الحادث في الصدر من الشبه الاعتقادي، و في نسخة (ط) «و لا بد لمن كان به سؤال أن يسأل».
- ٣- في نسخة (ب) و (د) «استنه غير حكيم - الخ».
- ٤- الخمره بالفتح بمعنى الخمر، و بالضم ألمها و صداعها و يأتي بمعان اخرى، و مراد اللعين أنى سألتكم أن تأتونني الى من أجاد له و ألعب به و أستهزئ به و أضحك عليه لا الى من يحرقني ببلاغه بيانه و برهانه.

قَالُوا مَا كُنْتَ فِي مَجْلِسِهِ إِلَّا حَقِيرًا قَالَ إِنَّهُ ابْنُ مَنْ حَلَقَ رُءُوسَ مَنْ تَرَوْنَ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را ابو القاسم حمزه بن قاسم علوی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل گفت که حدیث کرد ما را ابو سلیمان داود بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را عمرو بن محمد گفت که حدیث کرد مرا عیسی بن یونس گفت که ابن ابی العوجاء از جمله شاگردان حسن بصری بود و از توحید رو گردان شد پس باو گفتند که مذهب صاحب خود را وا گذاشتی و در چیزی داخل شدی که اصل و حقیقتی ندارد گفت بدرستی که صاحب من در دین تخلیط و فساد می نمود و کارش آشفته و تباه بود یک بار بقدر و یک مرتبه بجبر قائل بود و نمیدانم او را که مذهبی را اعتقاد داشته باشد که بر آن بماند بعد از آن ابن ابی العوجاء وارد مکه شد بجهت سرکشی و انکار بر کسی که حج میکند و علماء ناخوش میداشتند که ابن ابی العوجاء از ایشان چیزی پرسید و با ایشان همنشینی کند بجهت خبائثت زبان و فساد آنچه در دل داشت پس بنزد حضرت صادق (ع) آمد و در خدمتش نشست با جماعتی از امثال خود و گفت که یا ابا عبد الله بدرستی که مجلسها با امانتها است که باید آنچه در آنها ذکر می شود کسانی که در آنها حاضرند بکسی نگویند و چاره نیست از برای کسی که با او سرفه باشد از آنکه بسرفد تا در میان سخن گفتن مخل و مانعی بهم نرسد و بعد از اینها مرا رخصت میدهی در سخن گفتن حضرت فرمود که بآنچه خواهی تکلم کن ابن ابی العوجاء گفت که تا چند این خرمن را لگد کوب میکنید و باین سنگ پناه میبرید و این خانه را که باجر و کلوخ بلند شده می پرستید و در گرداگرد آن چون هروله و لوک لوک رفتن شتر هر گاه برمد هروله مینمائید بدرستی که هر که در این اندیشه نماید یا تقدیر و اندازه کند می داند که این کاریست که کسی آن را بنیاد کرده که نه حکمت داشته و نه فکر و اندیشه پس جواب بگو زیرا که تو سر این کار و کوهان آنی و پدرت اصل و نظام آنست حضرت صادق (ع) فرمود بدرستی که هر که خدا او را گمراه کرده و دلش را کور گردانیده حق را بد عاقبت و گران شمرده و آن را شیرین و خوش حساب نکرده و شیطان اختیار دار و مالک او شده که او را وارد آبشخوارهای هلاکت میسازد و او را باز نمیگرداند و اینک خانه ایست که خدا خلق خود را بآن پرستش خواسته تا آنکه فرمان برداری ایشان را در باب آمدن آن آزمایش و امتحان فرماید پس ایشان را بر تعظیم و زیارت آن ترغیب و تحریم نموده و آن را جای پیغمبران و قبله از برای نماز گزارندگان از برایش گردانیده پس آن شعبه ایست از خوشنودی او و راهی که بسوی آمرزشش میرساند و این خانه منصوب است بوضعی که کمالش برابر است و بلندی و پستی ندارد و موضع اجتماع عظمت و جلال است خدا آن را دو هزار سال پیش از پهن کردن زمین آفریده و سزاوارتر کسی که فرمان برداری شود در آنچه فرموده و مردم باز ایستند از آنچه نهی و زجر نموده خدا است که موجود جانها و صورتها است ابن ابی العوجاء عرض کرد که یا ابا عبد الله خدا را یاد نمودی و حواله کردی بر غائب که ناپیدا است حضرت صادق (ع) فرمود که وای بر تو چگونه غائب باشد کسی که با خلق خود در همه جا حاضر است و بایشان نزدیکتر است از رگ گردن و سخن ایشان را می شنود و شخصیتهای ایشان را می بیند و رازهای ایشان را می شنود و جز این که مخلوق آنست که چون از مکانی منتقل شود مکانی دیگر بان اشتغال بهمرساند و مکانی دیگر از آن خالی گردد و در مکانی که بسوی آن منتقل شده اند که در مکانی که پیش از این در آن بوده چه حادث شده و چه روی داده اما خدای عظیم الشان که پادشاه جزاء دهنده است هیچ مکانی از او خالی نباشد و هیچ مکانی بواسطه او مشغول نشود و بمکانی نزدیکتر نباشد از خود بمکانی دیگر

و کسی که خدا او را با آیات محکم و برهانهای روشن مبعوث گردانیده و بنصرتش او را تقویت داده و از برای رسانیدن پیغامهایش برگزیده گفتار او را باور داشتیم باینکه پروردگارش او را مبعوث گردانیده و با او سخن گفته پس ابن ابی العوجاء از پیش آن حضرت برخواست و رفت و باصحاب خود گفت که کی مرا در دریای این مرد افکند و در روایت محمد بن حسن بن ولید «ره» چنین است که کی مرا در دریای این مرد افکند من از شما خواستم که آتش پاره را از برایم طلب کنید پس شما مرا بر بالای آتش پاره افکندید گفتند که در مجلسش نبودى مگر حقیر و کوچک گفت بدرستی که او پسر کسی است که سرهای کسانی را که می بیند تراشیده «مترجم گوید» که ظاهر اینست که از این حدیث چیزی افتاده باشد چنان که از کافی مفهوم و معلوم می شود

ص: ۴۶۶

۱- أی امرهم بحلق الرؤوس فی الحجّ فأطاعوه خضوعاً لله فانه كان من عادة السلطان اذا أراد تخضیع أحد أن يأمر بحلق رأسه، و اليوم معمول فی بعض البلاد، و هذا الحدیث مذکور فی الاحتجاج و أمالی الصدوق و علل الشرائع، و لیس فیها قوله: «و الذی بعثه بالآیات الی آخر الحدیث» و كأنه جواب عن سؤال لم یدکر.

٥- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ مَطَرٍ (١) قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْأَحْدَبِ الْجُنْدِيُّ بَنِي سَابُورَ قَالَ وَجَدْتُ فِي كِتَابِ أَبِي بَخْطَةَ حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (٢) عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ السَّعِيدَانِيِّ أَنَّ رَجُلًا أَتَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي قَدْ شَكَّكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْمُنَزَّلِ قَالَ لَهُ عَ تَكَلَّفَكَ أُمُّكَ وَكَيْفَ شَكَّكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْمُنَزَّلِ قَالَ لِأَنِّي وَجَدْتُ الْكِتَابَ يُكَذِّبُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَكَيْفَ لَا أَشُكُّ فِيهِ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَ إِنَّ كِتَابَ اللَّهِ لَيُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَلَا يُكَذِّبُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَ لَكِنَّكَ لَمْ تُزَرِّقْ عَقْلًا تَنْتَفِعَ بِهِ فَهَاتِ مَا شَكَّكَ فِيهِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ لَهُ الرَّجُلُ إِنِّي وَجَدْتُ اللَّهَ يَقُولُ - فَالْيَوْمَ نَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا (٣) وَقَالَ أَيْضًا نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ (٤) وَقَالَ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (٥) فَمَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُ يَنْسَى وَ مَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُ لَا يَنْسَى فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ هَاتِ مَا شَكَّكَ فِيهِ أَيْضًا قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ يَقُولُ - يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَابًا (٦) وَقَالَ وَ اسْتَنْطَقُوا فَقَالُوا - وَ اللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (٧)

ص: ٤٦٧

١- في نسخه (ط) و (ج) «أحمد بن يعقوب عن مطر».

٢- في نسخه (و) و (ج) «عن عبد الله بن عبيد».

٣- الأعراف: ٥١.

٤- التوبة: ٦٧.

٥- مريم: ٦٤.

٦- النبأ: ٣٨.

٧- الأنعام: ٢٣، قوله: و استنطقوا اي بقوله تعالى في الآية: «ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا - الخ».

وَقَالَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (١) وَقَالَ إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ (٢) وَقَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيَّ بِالْوَعِيدِ (٣) وَقَالَ نَحْنُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتَكَلَّمْنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٤) فَمَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُمْ يَتَكَلَّمُونَ وَ مَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُمْ لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَدْنَى لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا وَ مَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّ الْخَلْقَ لَمَّا يَنْطِقُونَ وَيَقُولُ عَنْ مَقَالَتِهِمْ وَاللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ وَ مَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُمْ يَخْتَصِمُونَ فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ وَيَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ (٥) وَيَقُولُ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (٦) وَيَقُولُ وَ لَقَدْ رَأَى نَزْلَهُ أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُتَّهَى (٧) وَيَقُولُ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَدْنَى لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (٨) وَ مَنْ أَدْرَكَهُ الْأَبْصَارُ فَقَدْ أَحَاطَ بِهِ الْعِلْمُ [عِلْمًا] فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ أَيْضًا وَيَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ - قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ - وَ مَا كَانَ لِيُشِيرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِي بِيَاذِنِهِ مَا يَشَاءُ (٩) وَقَالَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١٠)

ص: ٤٦٨

- ١- العنكبوت: ٢٥.
- ٢- ص: ٦٤.
- ٣- ق: ٢٨.
- ٤- يس: ٦٥.
- ٥- القيامة: ٢٣.
- ٦- الأنعام: ١٠٣.
- ٧- النجم: ١٤.
- ٨- طه: ١١٠.
- ٩- الشورى: ٥١.
- ١٠- النساء: ١٦٤.

وَقَالَ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا (١) وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ (٢) وَقَالَ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (٣) فَأَنَّى ذَلِكُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ وَ يَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ يَقُولُ - هَلْ تَعَلَّمَ لَهُ سَمِيًّا (٤) وَ قَدْ يُسَمِّي الْإِنْسَانَ سَمِيْعًا بَصِيْرًا وَ مَلِكًا وَ رَبًّا فَمَرَّةً يُخْبِرُ بِأَنَّ لَهُ أَسْمَى كَثِيرَةً مُشْتَرَكَةً وَ مَرَّةً يَقُولُ هَلْ تَعَلَّمَ لَهُ سَمِيًّا فَأَنَّى ذَلِكُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ وَ يَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ حِدْتُ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ - وَ مَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ (٥) وَ يَقُولُ وَ لَا - يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَا يُزَكِّيهِمْ (٦) وَ يَقُولُ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (٧) كَيْفَ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ مَنْ يُحْجَبُ عَنْهُمْ (٨) وَ أَنَّى ذَلِكُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ أَيْضًا وَ يَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ - أَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ (٩) وَ قَالَ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (١٠) وَ قَالَ - وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ (١١) وَ قَالَ وَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ (١٢)

ص: ٤٦٩

- ١- الأعراف: ٢٢.
- ٢- الأحزاب: ٥٩.
- ٣- المائدة: ٦٧.
- ٤- . مريم: ٦٥.
- ٥- يونس: ٦١.
- ٦- آل عمران: ٧٧.
- ٧- المطففين: ١٥.
- ٨- نظره تعالى اليهم يستفاد التزاما من قوله: «وَ مَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ»
- ٩- الملك: ١٦.
- ١٠- طه: ٥.
- ١١- الأنعام: ٣.
- ١٢- الحديد: ٣.

وَقَالَ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (١) وَقَالَ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (٢) فَأَنَّى ذَكَرْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَكَيْفَ لَا أَشُكُّ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ أَيْضاً وَيَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ جَلَّ شَأْؤُهُ يَقُولُ- وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صِفَاً صَفَاً (٣) وَقَالَ وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ (٤) وَقَالَ هَيْلُ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ (٥) وَقَالَ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا (٦) فَمَرَّةً يَقُولُ يَوْمَ يَأْتِيَ رَبُّكَ وَ مَرَّةً يَقُولُ يَوْمَ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ- فَأَنَّى ذَكَرْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لِمَا أَشُكُّ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ وَيَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ يَقُولُ- بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ (٧) وَ ذَكَرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ- الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَ أَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (٨) وَقَالَ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ (٩) وَ قَالَ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ (١٠) وَقَالَ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا (١١) فَمَرَّةً يُخْبِرُ أَنَّهُمْ يَلْقَوْنَهُ وَ مَرَّةً أَنَّهُ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ مَرَّةً يَقُولُ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا فَأَنَّى ذَكَرْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَيْفَ لَا أَشُكُّ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ وَيَحْكُ مَا شَكَّكَ فِيهِ قَالَ وَ أَجِدُ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ- وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا (١٢)

ص: ٤٧٠

١- الحديد: ٤.

٢- ق: ١٦.

٣- . الفجر: ٢٢.

٤- . الأنعام: ٩٤.

٥- . البقرة: ٢١٠.

٦- الأنعام: ١٥٨.

٧- السجده: ١٠.

٨- البقرة: ٤٦.

٩- الأحزاب: ٤٤.

١٠- العنكبوت: ٥.

١١- الكهف: ١١٠.

١٢- الكهف: ٥٣.

وَقَالَ يَوْمَئِذٍ يُؤْفِكُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ (١) وَقَالَ وَتُظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا (٢) فَمَرَّةٌ يُخْبِرُ عَنْهُمْ يُظُنُّونَ وَمَرَّةٌ يُخْبِرُ عَنْهُمْ يَعْلَمُونَ وَالظُّنُّ شَكٌّ فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَكَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هَاتِ مَا شَكَّكَتَ فِيهِ قَالَ وَأَجِدُ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ- وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا (٣) وَقَالَ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا (٤) وَقَالَ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (٥) وَقَالَ وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ- فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ (٦) فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَكَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ قَالَ هِيَاتِ وَيَحِيكَ مَا شَكَّكَتَ فِيهِ- قَالَ وَأَجِدُ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ- قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَيِّتِ الَّذِي وَكَّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (٧) وَقَالَ اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (٨) وَقَالَ تَوَفَّاهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفِرُّونَ (٩) وَقَالَ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ (١٠) وَقَالَ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ (١١) فَأَنَّى ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَكَيْفَ لَا أَشْكُ فِيمَا تَسْمَعُ وَقَدْ هَلَكْتُ إِنْ لَمْ تَرْحَمْنِي وَتَشْرَحْ لِي صَدْرِي فِيمَا عَسَيْتُ أَنْ يَجْرِيَ ذَلِكَ عَلَيَّ يَدِيكَ فَإِنْ كَانَ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَقًّا وَالْكِتَابُ حَقًّا وَالرُّسُلُ حَقًّا فَقَدْ هَلَكْتُ وَخَسِرْتُ وَإِنْ تَكُنِ الرُّسُلُ بَاطِلًا فَمَا عَلَيَّ بَأْسٌ وَقَدْ نَجَوْتُ فَقَالَ عَلِيُّ ع قُدُّوسٌ رَبُّنَا قُدُّوسٌ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلُوًّا كَبِيرًا نَشْهَدُ أَنَّهُ هُوَ الدَّائِمُ الَّذِي لَا يَزُولُ وَ لَا نَشْكُ فِيهِ وَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ وَ أَنَّ الْكِتَابَ حَقٌّ وَ الرُّسُلَ حَقٌّ وَ أَنَّ الثَّوَابَ وَ الْعِقَابَ حَقٌّ فَإِنْ رُزِقْتَ زِيَادَةَ إِيْمَانٍ أَوْ حُرْمَتَهُ فَإِنَّ ذَلِكَ بِيَدِ اللَّهِ إِنْ شَاءَ رَزَقَكَ وَ إِنْ شَاءَ حَرَمَكَ ذَلِكَ وَ لَكِنْ سَأَعْلَمُكَ مَا شَكَّكَتَ فِيهِ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَإِنْ أَرَادَ اللَّهُ بِكَ خَيْرًا أَعْلَمَكَ بِعِلْمِهِ وَ تَبَتَّكَ وَ إِنْ يَكُنْ شَرًّا ضَلَلْتُ وَ هَلَكْتُ أَمَا قَوْلُهُ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّمَا يَعْغِي نَسُوا اللَّهَ فِي دَارِ الدُّنْيَا لَمْ يَعْمَلُوا بِطَاعَتِهِ فَنَسِيَهُمْ فِي الآخِرَةِ أَى لَمْ يَجْعَلْ لَهُمْ فِي ثَوَابِهِ شَيْئًا فَصَارُوا مَنْسِيَيْنَ مِنَ الْخَيْرِ وَ كَذَلِكَ تَفْسِيرُ قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ- فَأَلْيَوْمَ نَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا يَعْغِي بِالنَّسِيَانِ أَنَّهُ لَمْ يُبَيِّنْهُمْ كَمَا يُبَيِّنُ أَوْلِيَاءَهُ الَّذِينَ كَانُوا فِي دَارِ الدُّنْيَا مُطِيعِينَ ذَاكِرِينَ حِينَ آمَنُوا بِهِ وَ برُسُلِهِ وَ خَافُوهُ بِالْغَيْبِ وَ أَمَا قَوْلُهُ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا فَإِنَّ رَبَّنَا تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلُوًّا كَبِيرًا لَيْسَ بِالَّذِي يَنْسَى وَ لَمَا يَغْفُلُ بَلْ هُوَ الْحَفِيظُ الْعَلِيمُ وَ قَدْ يَقُولُ الْعَرَبُ فِي بَابِ النَّسِيَانِ قَدْ نَسِينَا فَلَانْ فَلَا يَذْكُرْنَا أَى إِنَّهُ لَا يَأْمُرُ لَنَا بِخَيْرٍ وَ لَا يَذْكُرْنَا بِهِ فَهَلْ فَهَمَّتْ مَا ذَكَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ نَعَمْ فَوَجَّعَتْ عَنِّي فَرَجَّ اللَّهُ عَنِّي وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْمَدَةٌ فَعَظَّمَ اللَّهُ أَجْرَكَ فَصَالَ عَ وَ أَمَا قَوْلُهُ- يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلَائِكَةُ صِفًا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَابًا وَ قَوْلُهُ وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ وَ قَوْلُهُ- يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَ قَوْلُهُ إِنْ ذَلِكَ لَحَقَّ تَخَاصُّمُ أَهْلِ النَّارِ وَ قَوْلُهُ لَا تَخْتَصِمُوا لَمْ دَى وَ قَدْ قَدِمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ وَ قَوْلُهُ- الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَ تَكَلَّمْنَا أَيْدِيَهُمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ فَإِنَّ ذَلِكَ فِي مَوَاطِنَ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ مَوَاطِنَ ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ يَجْمَعُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْخَلَائِقَ يَوْمَئِذٍ فِي مَوَاطِنَ يَتَفَرَّقُونَ وَ يُكَلِّمُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَ يَسْتَغْفِرُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَانَ مِنْهُمْ الطَّاعَةُ فِي دَارِ الدُّنْيَا لِلرُّؤْسَاءِ وَ الْأَتْبَاعِ (١٢)

ص: ٤٧١

١- النور: ٢٥.

٢- الأحزاب: ١٠.

٣- الأنبياء: ٤٧.

٤- . الكهف: ١٠٥.

٥- . المؤمن: ٤٠.

٦- الأعراف: ٩.

٧- السجده: ١١.

٨- الزمر: ٤٢.

٩- الأنعام: ٦١.

١٠- النحل: ٣٢.

١١- النحل: ٢٨.

١٢- الرؤساء من أهل الحق. و الاتباع مصدر عطف على الطاعه.

وَيَلْعَنُ أَهْلَ الْمَعَاصِي الَّذِينَ يَدْتُمْنُهُمُ الْبُغْضَاءُ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الظُّلْمِ وَالْعُدْوَانَ فِي دَارِ الدُّنْيَا الْمُسْتَكْبِرِينَ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ يَكْفُرُ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا (١) وَالْكَفْرُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ الْبِرَاءَةُ يَقُولُ بَيْرًا بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ وَنَظِيرُهَا فِي سُورَةِ إِبْرَاهِيمَ قَوْلُ الشَّيْطَانِ - إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونَ مِنْ قَبْلُ (٢) وَقَوْلُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ كَفَرْنَا بِكُمْ (٣) يَعْنِي تَبَرَّأْنَا مِنْكُمْ ثُمَّ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْطِنٍ آخَرَ يَبْكُونَ فِيهِ فَلَوْ أَنَّ تِلْكَ الْأَصْوَاتَ يَدْتُمْنَ لِأَهْلِ الدُّنْيَا لَأَذْهَلَتْ جَمِيعَ الْخَلْقِ عَنِ مَعَايِشِهِمْ وَتَصَدَّ قُلُوبُهُمْ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ فَلَمَّا يَزَالُونَ يَبْكُونَ الدَّمُ ثُمَّ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْطِنٍ آخَرَ فَيَسْتَنْطِقُونَ فِيهِ يَقُولُونَ وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ فَيَخْتِمُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَيَسْتَنْطِقُ الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلُ وَالْجُلُودُ فَتَشْهَدُ بِكُلِّ مَعْصِيَةٍ كَانَتْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَرْفَعُ عَنِ أَلْسِنَتِهِمُ الْخَتَمَ فَيَقُولُونَ لَجُلُودِهِمْ - لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ (٤) ثُمَّ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْطِنٍ آخَرَ فَيَسْتَنْطِقُونَ فَيَقُولُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - يَوْمَ يَقُولُ الْمَرْءُ مِنْ أُخِيهِ وَآمِهِ وَآبِيهِ. وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (٥) فَيَسْتَنْطِقُونَ فَ لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا فَيَقُومُ الرَّسُلُ ص فَيَشْهَدُونَ فِي هَذَا الْمَوْطِنِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ - فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (٦)

ص: ٤٧٢

١- قوله: «و يلعن أهل المعاصي» عطف على يجمع، و فاعله ضمير راجع إلى الله عز و جل، و أهل المعاصي مفعوله، و الموصول صفة لأهل المعاصي، المستكبرين و المستضعفين صفتان بعد صفة، و يكفر و يلعن حالان للمفعول.

٢- إبراهيم عليه السلام: ٢٣.

٣- الممتحنه: ٤.

٤- فصلت: ٢١.

٥- عبس: ٣٦.

٦- النساء: ٤١.

ثُمَّ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْطِنٍ آخَرَ يَكُونُ فِيهِ مَقَامٌ مُحَمَّدٍ ص وَهُوَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ فَيُثْنِي عَلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِمَا لَمْ يُثْنِ عَلَيْهِ أَحَدٌ قَبْلَهُ ثُمَّ يُثْنِي عَلَى الْمَلَائِكَةِ كُلِّهِمْ فَلَمَّا بَقِيَ مَلَكٌ إِلَّا أَثْنَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ ص ثُمَّ يُثْنِي عَلَى الرَّسْلِ بِمَا لَمْ يُثْنِ عَلَيْهِمْ أَحَدٌ قَبْلَهُ ثُمَّ يُثْنِي عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ بِإِلْتِقَانِهِ وَ الشُّهَادَةِ ثُمَّ بِالصَّالِحِينَ فِيحَمِدُهُ أَهْلُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ - عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (١) فَطُوبَى لِمَنْ كَانَ لَهُ فِي ذَلِكَ الْمَقَامِ حَظٌّ وَ وِثْلٌ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي ذَلِكَ الْمَقَامِ حَظٌّ وَ لَا نَصِيبٌ ثُمَّ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْطِنٍ آخَرَ وَ يُدَالُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ (٢) وَ هَذَا كُلُّهُ قَبْلَ الْحِسَابِ فَإِذَا أُخِذَ فِي الْحِسَابِ شُغِلَ كُلُّ إِنْسَانٍ بِمَا لَدَيْهِ - نَسَأَلُ اللَّهَ بِرَكَةِ ذَلِكَ الْيَوْمِ قَالَ فَرَجَّتْ عَنِّي فَرَجَّ اللَّهُ عَنْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْدَةٌ فَعَظَّمَ اللَّهُ أَجْرَكَ فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ - وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ وَ قَوْلُهُ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ قَوْلُهُ وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنتَهَى وَ قَوْلُهُ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا. يَعْلمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا فَأَمَّا قَوْلُهُ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ فَإِنَّ ذَلِكَ فِي مَوْضِعٍ يَنْتَهَى فِيهِ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بَعْدَ مَا يَفْرُغُ مِنَ الْحِسَابِ إِلَى نَهْرٍ يُسَمَّى الْحَيَوَانَ فَيَغْتَسِلُونَ فِيهِ وَ يَشْرَبُونَ مِنْهُ فَتَنْضَرُ وَجُوهُهُمْ إِشْرَاقًا (٣)

ص: ٤٧٣

١- الإسراء: ٧٩.

٢- من الاداله بمعنى نزع الدوله من أحد و تحويله إلى آخر، يقال: أдал الله زيدا من عمرو أى نزع الدوله من عمرو و حولها الى زيد، أو بمعنى رد الكره للمغلوب على الغالب، يقال: أдал الله بنى فلان من عدوهم أى رد الكره لهم على عدوهم، و فى نسخه (ط) «و يدال بعضهم لبعض».

٣- فى نسخه (ب) و (د) «و يشربون من آخر فتبيض وجوههم - الخ».

فَيَذْهَبُ عَنْهُمْ كُلَّ قَسْدَى وَ وَعَثِ ثُمَّ يُؤْمَرُونَ بِدُخُولِ الْجَنَّةِ فَمِنْ هَذَا الْمَقَامِ يَنْظُرُونَ إِلَى رَبِّهِمْ كَيْفَ يُشِيبُهُمْ وَ مِنْهُ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ تَسْلِيمِ الْمَلَائِكَةِ عَلَيْهِمْ - سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (١) فَعِنْدَ ذَلِكَ أَيْقَنُوا بِدُخُولِ الْجَنَّةِ وَ النَّظَرَ إِلَى مَيَا وَعَيْدَهُمْ رَبُّهُمْ - فَذَلِكَ قَوْلُهُ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ وَ إِنَّمَا يَعْنِي بِالنَّظَرِ إِلَيْهِ النَّظَرَ إِلَى ثَوَابِهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ أَمَا قَوْلُهُ - لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ فَهُوَ كَمَا قَالَ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ يَعْنِي لَا تُحِيطُ بِهِ الْأَوْهَامُ - وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ يَعْنِي يُحِيطُ بِهَا وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَ ذَلِكَ مَدْحٌ امْتَدَحَ بِهِ رَبُّنَا نَفْسَهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ تَقَدَّسَ عُلُوًّا كَبِيرًا وَ قَدْ سَأَلَ مُوسَى ع وَ جَرَى عَلَى لِسَانِهِ مِنْ حَمْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ (٢) فَكَأَنَّهُ مَسْأَلَتُهُ تِلْكَ أَمْرًا عَظِيمًا وَ سَأَلَ أَمْرًا جَسَدِيًّا فَعُوقِبَ فَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى - لَنْ تَرَانِي فِي الدُّنْيَا حَتَّى تَمُوتَ فَتَرَانِي فِي الْآخِرَةِ (٣) وَ لَكِنْ إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَرَانِي فِي الدُّنْيَا - فَ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَأَبْدِي اللَّهُ سُبْحَانَهُ بَعْضَ آيَاتِهِ وَ تَجَلَّى رَبُّنَا لِلْجَبَلِ فَتَقَطَّعَ الْجَبَلُ فَصَارَ رَمِيمًا - وَ خَرَّ مُوسَى صِعْقًا يَعْنِي مَيِّتًا فَكَانَ عُقُوبَتُهُ الْمَوْتَ (٤)

ص: ٤٧٤

١- الزمر: ٧٣.

٢- الأعراف: ١٤٣.

٣- برؤيه ثوابه أو رؤيه عظمته و سلطانه أو رؤيه القلب لان الإجماع و الآيات و الاخبار و أدله العقل على أنه تعالى لا يرى رؤيه العين لا فى الدنيا و لا فى الآخرة و لا فى النوم و لا فى اليقظه و لا فى غير ذلك.

٤- هذا بظاهره يعارض دلائنا على أن الأنبياء لا يعاقبون لانهم عليهم السلام معصومون فنرفع اليد عنه، الا أن يراد بالعقوبه معناها اللغوى أى ما يقع عقيب شىء، فقد وقع صعقه موسى بعد تجلّى الرب، كما كان يغشى على نبينا صلى الله عليه و آله حين تجلّى الرب تعالى له على ما أشير إليه فى الحديث الخامس عشر من الباب الثامن، و ليس فى نسخه (و) و (ج) و (د) «يعنى ميتا فكان عقوبته الموت».

ثُمَّ أَحْيَاهُ اللَّهُ وَبَعَثَهُ وَتَابَ عَلَيْهِ فَقَالَ سُبْحَانَكَ ثُبَّتْ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ يَعْنِي أَوَّلُ مُؤْمِنٍ آمَنَ بِكَ مِنْهُمْ أَنَّهُ لَنْ يَرَاكَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزَلَهُ أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنتَهَى يَعْنِي مُحَمَّداً ص كَانَ عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنتَهَى حَيْثُ لَا يَتَجَاوَزُهَا خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ (١) وَ قَوْلُهُ فِي آخِرِ الْآيَةِ- مَا زَاغَ الْبَصِيرُ وَ مَا طَغَى. لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى رَأَى جِبْرِيلَ ع فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ هَذِهِ الْمَرَّةَ وَ مَرَّةً أُخْرَى (٢) وَ ذَلِكَ أَنَّ خَلْقَ جِبْرِيلَ عَظِيمٌ فَهُوَ مِنَ الرُّوحَانِيِّينَ الَّذِينَ لَا يُدْرِكُ خَلْقَهُمْ وَ صِفَتَهُمْ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٣) وَ أَمَّا قَوْلُهُ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا لَا يُحِيطُ الْخَلَائِقُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِلْمًا إِذْ هُوَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى جَعَلَ عَلَى أَبْصَارِ الْقُلُوبِ الْغِطَاءَ فَلَا فَهَمَّ يَنَالُهُ بِالْكِيفِ وَ لَا قَلْبٌ يُثَبِّتُهُ بِالْحُدُودِ- فَلَا يَصِفُهُ إِلَّا كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ- لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ- الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ- الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ فَلَيْسَ مِنَ الْأَشْيَاءِ شَيْءٌ مِثْلُهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى- فَقَالَ فَوَجَّتَ عَنِّي فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْدَةٌ فَأَعْظَمَ اللَّهُ أَجْرَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ- وَ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِيَأْذِنِهِ مَا يَشَاءُ وَ قَوْلُهُ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا وَ قَوْلُهُ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا وَ قَوْلُهُ يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَأَمَّا قَوْلُهُ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ فَإِنَّهُ مَا يَنْبَغِي لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا وَ لَيْسَ بِكَائِنٍ إِلَّا مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِيَأْذِنِهِ مَا يَشَاءُ كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَواً كَبِيراً قَدْ كَانَ الرَّسُولُ يُوحِي إِلَيْهِ مِنْ رُسُلِ السَّمَاءِ فَيُبَلِّغُ رُسُلَ السَّمَاءِ رُسُلَ الْأَرْضِ وَ قَدْ كَانَ الْكَلَامُ بَيْنَ رُسُلِ الْأَرْضِ وَ بَيْنَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُرْسِلَ بِالْكَلامِ مَعَ رُسُلِ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَا جِبْرِيلُ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ (٤)

ص: ٤٧٥

- ١- في نسخه (ج) و (ط) و (ن) «يعني محمداً صلى الله عليه و آله حيث لا يتجاوزها- الخ» و في حاشيته نسخه (ب) و (د) «يعني محمداً صلى الله عليه و آله حين يرى ربه كان عند سدره المنتهى حيث لا يجاوزها- الخ».
- ٢- في نسخه (ط) «رأى حين يرى ربه عند سدره المنتهى جبرئيل عليه السلام في صورته- الخ».
- ٣- في نسخه (ب) و (د) «و ذلك أن خلق جبرئيل عظيم من الروحانيين- الخ».
- ٤- ليس سؤالاً عن جهل، بل هو مقدمه لسؤاله عن كيفية أخذ الوحي نظير قول الحواريين لعيسى: «هل يستطيع ربك- الخ» بل السؤال الثاني أيضاً ليس عن جهل.

فَقَالَ جِبْرِئِيلُ إِنَّ رَبِّي لَا يُرَى فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ فَمِنْ أَيْنَ تَأْخُذُ الْوَحْيَ فَقَالَ آخُذُهُ مِنْ إِسْرَافِيلَ فَقَالَ وَ مِنْ أَيْنَ يَأْخُذُهُ إِسْرَافِيلُ قَالَ يَأْخُذُهُ مِنْ مَلَكٍ فَوْقَهُ مِنَ الرُّوحَانِيِّينَ قَالَ فَمِنْ أَيْنَ يَأْخُذُهُ ذَلِكَ الْمَلَكُ قَالَ يُقَدِّفُ فِي قَلْبِهِ قَدْذَا فَهَذَا وَحْيِي وَ هُوَ كَلَامُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَلَامُ اللَّهِ لَيْسَ بِنَحْوٍ وَاحِدٍ مِنْهُ مَا كَلَّمَ اللَّهُ بِهِ الرُّسُلَ وَ مِنْهُ مَا قَدَّفَهُ فِي قُلُوبِهِمْ وَ مِنْهُ رُؤْيَا يُرِيهَا الرُّسُلَ وَ مِنْهُ وَحْيِي وَ تَنْزِيلُ يُتْلَى وَ يُقْرَأُ فَهُوَ كَلَامُ اللَّهِ فَكَتَفْتُ بِمَا وَصَفْتُ لَمَكَ مِنْ كَلَامِ اللَّهِ فَإِنَّ مَعْنَى كَلَامِ اللَّهِ لَيْسَ بِنَحْوٍ وَاحِدٍ فَإِنَّ مِنْهُ مَا يُبَلِّغُ بِهِ رُسُلَ السَّمَاءِ رُسُلَ الْأَرْضِ - قَالَ فَرَجَّتْ عَنِّي فَرَجَّ اللَّهُ عَنْكَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْدَةٌ فَعَظَّمَ اللَّهُ أَجْرَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ - هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سِمِيًّا فَإِنَّ تَأْوِيلَهُ هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا اسْمُهُ اللَّهُ غَيْرَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَإِيَّاكَ أَنْ تُفَسِّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِكَ حَتَّى تَفْقَهُهُ عَنِ الْعُلَمَاءِ فَإِنَّهُ رَبُّ تَنْزِيلٍ يُشْبِهُ كَلَامَ الْبَشَرِ وَ هُوَ كَلَامُ اللَّهِ وَ تَأْوِيلُهُ لَا يُشْبِهُ كَلَامَ الْبَشَرِ كَمَا لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ يُشْبِهُهُ كَذَلِكَ لَا يُشْبِهُهُ فِعْلُهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى شَيْئًا مِنْ أَعْمَالِ الْبَشَرِ وَ لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ مِنْ كَلَامِهِ كَلَامَ الْبَشَرِ فَكَلَامُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى صِفَتُهُ (١) وَ كَلَامُ الْبَشَرِ أَفْعَالُهُمْ فَلَمَّا تُشْبِهُهُ كَلَامُ اللَّهِ بِكَلَامِ الْبَشَرِ فَتَهْلِكُ وَ تَصِلُ قَالَ فَرَجَّتْ عَنِّي فَرَجَّ اللَّهُ عَنْكَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْدَةٌ فَعَظَّمَ اللَّهُ أَجْرَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ - وَ مَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ رَبُّنَا لَا يَغْرُبُ عَنْهُ شَيْءٌ وَ كَيْفَ يَكُونُ مَنْ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ لَا يَعْلَمُ مَا خَلَقَ - وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْبِرُ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُمْ بِخَيْرٍ وَ قَدْ تَقُولُ الْعَرَبُ وَ اللَّهُ مَا يَنْظُرُ إِلَيْنَا فَلَمَّا وَ إِنَّمَا يَغْنُونُ بِذَلِكَ أَنَّهُ لَا يُصِيبُنَا مِنْهُ بِخَيْرٍ فَذَلِكَ النَّظَرُ هَاهُنَا مِنَ اللَّهِ تَعَالَى إِلَى خَلْقِهِ فَانظُرْهُ إِلَيْهِمْ رَحْمَةً مِنْهُ لَهُمْ وَ أَمَّا قَوْلُهُ - كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ فَإِنَّمَا يَعْزِي بِذَلِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُمْ عَنْ ثَوَابِ رَبِّهِمْ مَحْجُوبُونَ قَالَ فَرَجَّتْ عَنِّي فَرَجَّ اللَّهُ عَنْكَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْدَةٌ فَعَظَّمَ اللَّهُ أَجْرَكَ فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ - أَأَمِنْتُمْ مِنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ وَ قَوْلُهُ وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ وَ قَوْلُهُ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى وَ قَوْلُهُ وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَ قَوْلُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ فَكَذَلِكَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى سُبُّوحًا قُدُّوسًا تَعَالَى أَنْ يَجْرِيَ مِنْهُ مَا يَجْرِي مِنَ الْمَخْلُوقِينَ - وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَ أَجَلٌ وَ أَكْبَرُ أَنْ يَنْزَلَ بِهِ شَيْءٌ مِنْهُمَا يَنْزِلُ بِخَلْقِهِ وَ هُوَ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى عِلْمُهُ شَاهِدٌ لِكُلِّ نَجْوَى وَ هُوَ الْوَكِيلُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَ الْمَيْسِرُ لِكُلِّ شَيْءٍ وَ الْمُدَبِّرُ لِلْأَشْيَاءِ كُلِّهَا تَعَالَى اللَّهُ عَنْ أَنْ يَكُونَ عَلَى عَرْشِهِ عُلُوًّا كَبِيرًا فَقَالَ ع وَ أَمَّا قَوْلُهُ - وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صِفًا صِفًا وَ قَوْلُهُ وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ قَوْلُهُ - هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ قَوْلُهُ - هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ فَإِنَّ ذَلِكَ حَقٌّ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَيْسَ لَهُ جِئْتُهُ كَجِئْتِهِ الْخَلْقِ وَ قَدْ أَعْلَمْتُكَ أَنَّ رَبَّ شَيْءٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَأْوِيلُهُ عَلَى غَيْرِ تَنْزِيلِهِ وَ لَمَّا يُشْبِهُهُ كَلَامَ الْبَشَرِ وَ سَأْتُبُّكَ بِطَرْفٍ مِنْهُ فَتَكْتَفِي إِنَّ شَاءَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُ إِبْرَاهِيمَ ع إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ (٢)

ص: ٤٧٦

١- لم يرد به أنه من صفات ذاته لانه أخبارنا تنفي ذلك كالحديث الأول من الباب الحادي عشر، بل المراد أن كلامه ليس ككلامنا بالحركة و التردد في النفس و التقطيع بالمخارج.

٢- الصفات: ٩٩.

فَذَاهِبُهُ إِلَى رَبِّهِ تَوَجُّهُهُ إِلَيْهِ عِبَادَةً وَاجْتِهَاداً وَقُرْبُهُ إِلَى اللَّهِ جُلٌّ وَعَزٌّ أَلَا تَرَى أَنَّ تَأْوِيلَهُ غَيْرُ تَنْزِيلِهِ وَقَالَ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ (١) يَعْنِي السَّلَاحَ وَ غَيْرَ ذَلِكَ وَقَوْلُهُ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ يُخْبِرُ مُحَمَّدًا ص (٢) عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُنَافِقِينَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ فَقَالَ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ حَيْثُ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ - أَوْ يَأْتِي رَبُّكَ أَوْ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَعْنِي بِذَلِكَ الْعَذَابَ يَأْتِيهِمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا كَمَا عَذَّبَ الْقُرُونَ الْأُولَى فَهَذَا خَبْرٌ يُخْبِرُ بِهِ النَّبِيُّ ص عَنْهُمْ ثُمَّ قَالَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا يَعْنِي مِنْ قَبْلِ أَنْ يَجِيءَ هَذِهِ الْآيَةُ وَ هَذِهِ الْآيَةُ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ إِنَّمَا يَكْتَفِي أُولُو الْأَلْبَابِ وَ الْحَجَجِي وَ أُولُو النَّهْيِ أَنْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ إِذَا انْكَشَفَ الْغَطَاءُ رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ وَ قَالَ فِي آيَةِ أُخْرَى - فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا (٣) يَعْنِي أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ عَذَابًا وَ كَذَلِكَ إِيْتَانُهُ بُنْيَانَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ (٤) فَإِيْتَانُهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ إِرْسَالُ الْعَذَابِ عَلَيْهِمْ وَ كَذَلِكَ مَا وَصَفَ مِنْ أَمْرِ الْأَخْرَجِ تَبَارَكَ اسْمُهُ وَ تَعَالَى عُلُوًّا كَبِيرًا أَنَّهُ يَجْرِي أُمُورُهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ كَمَا يَجْرِي أُمُورُهُ فِي الدُّنْيَا لَا يَغِيبُ (٥) وَ لَا يَأْفُلُ مَعَ الْآفِلِينَ فَكَتَفَ بِمَا وَصَفْتُ لَكَ مِنْ ذَلِكَ مِمَّا جَالَ فِي صَدْرِكَ مِمَّا وَصَفَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي كِتَابِهِ وَ لَمَّا تَجَعَلَ كَلَامَهُ كَلَامَ الْبَشَرِ هُوَ أَعْظَمُ وَ أَجَلُّ وَ أَكْرَمُ وَ أَعَزُّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مِنْ أَنْ يَصِفَهُ الْوَاصِعُ فَمَنْ إِلَّا بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسَهُ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ - لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ - (٦)

ص: ٤٧٧

١- الحديد: ٢٥.

٢- أى يخبر الله بقوله هذا محمداً صلى الله عليه و آله عن المشركين - الخ.

٣- الحشر: ٢.

٤- النحل: ٢٦.

٥- فى نسخه (و) و(ج) و(د) و(ب) «لا يلعب».

٦- الشورى: ١١.

قَالَ فَرَجَتْ عَنِّي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ وَ حَلَّتْ عَنِّي عُقْمَدَه فَقَالَ ع وَ أَمَا قَوْلُهُ- بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ وَ ذِكْرُ اللَّهِ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَ قَوْلُهُ لِيُغَيِّرَهُمْ- إِلَى يَوْمٍ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ(١) وَ قَوْلُهُ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا فَأَمَّا قَوْلُهُ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ يَعْنِي الْبَعْثَ فَسَمَّاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِقَاءَهُ وَ كَذَلِكَ ذِكْرُ الْمُؤْمِنِينَ- الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ يَعْنِي يُوفُونَ أَنَّهُمْ يُبْعَثُونَ وَ يُحْشَرُونَ وَ يُحَاسِبُونَ وَ يُجْزَوْنَ بِالثَّوَابِ وَ الْعِقَابِ فَالظَّنُّ هَاهُنَا الْيَقِينُ خَاصَّةً وَ كَذَلِكَ قَوْلُهُ- فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ يَعْنِي مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِأَنَّهُ مَبْعُوثٌ فَإِنَّ وَعْدَ اللَّهِ لَمَاتٍ مِنَ الثَّوَابِ وَ الْعِقَابِ فَاللقاءُ هَاهُنَا لَيْسَ بِالرُّؤْيَى وَ اللَّقاءُ هُوَ الْبَعْثُ فَافْتَمَحَ مَا فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنْ لِقَائِهِ فَإِنَّهُ يَعْنِي بِذَلِكَ الْبَعْثَ وَ كَذَلِكَ قَوْلُهُ- تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ يَعْنِي أَنَّهُ لَا يَزُولُ الْإِيمَانُ عَنْ قُلُوبِهِمْ يَوْمَ يُبْعَثُونَ قَالَ فَرَجَتْ عَنِّي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ فَقَدْ حَلَّتْ عَنِّي عُقْمَدَه فَقَالَ ع وَ أَمَا قَوْلُهُ- وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا يَعْنِي أَيَقْنُوا أَنَّهُمْ دَاخِلُوهَا وَ كَذَلِكَ قَوْلُهُ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ يَقُولُ إِنِّي أَيَقْنْتُ أَنِّي أُبْعَثُ فَأَحْسَبُ وَ كَذَلِكَ قَوْلُهُ- يَوْمَئِذٍ يُؤْفِيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ- وَ أَمَا قَوْلُهُ لِلْمُنَافِقِينَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا فَهَذَا الظَّنُّ ظَنُّ شَكٍّ وَ لَيْسَ ظَنُّ يَقِينٍ وَ الظَّنُّ ظَنَانٌ ظَنُّ شَكٍّ وَ ظَنُّ يَقِينٍ فَمَا كَانَ مِنْ أَمْرٍ مُعَادٍ مِنَ الظَّنِّ فَهُوَ ظَنُّ يَقِينٍ وَ مَا كَانَ مِنْ أَمْرٍ الدُّنْيَا فَهُوَ ظَنُّ شَكٍّ فَافْتَمَحَ مَا فَسَّرْتُ لَكَ قَالَ فَرَجَتْ عَنِّي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ- فَقَالَ ع وَ أَمَا قَوْلُهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى- وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا فَهُوَ مِيزَانُ الْعَدْلِ يُؤْخَذُ بِهِ الْخَلَائِقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَدِينُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْخَلْقَ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ بِالْمَوَازِينِ وَ فِي غَيْرِ هَذَا الْحَدِيثِ الْمَوَازِينُ هُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأَوْصِيَاءُ ع(٢)

ص: ٤٧٨

١- التوبة: ٧٧.

٢- قوله: «و في غير هذا الحديث» إلى هنا من كلام المصنف.

وَأَمَّا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - فَلَا نَقِيْمٌ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا فَإِنَّ ذَلِكَ خَاصَّةٌ وَأَمَّا قَوْلُهُ فَأَوْلِيكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَقَدْ حَقَّتْ كِرَامَتِي أَوْ قَالَ مَوَدَّتِي لِمَنْ يُرَاقِبُنِي وَيَتَحَابُّ بِجَلَالِي (١) إِنَّ وُجُوهُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ نُورٍ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ عَلَيْهِمْ ثِيَابٌ خَضِرٌ قِيلَ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ قَوْمٌ لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ وَلَكِنَّهُمْ تَحَابُّوا بِجَمَالِ اللَّهِ وَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ ... بِغَيْرِ حِسَابٍ نَسِيءُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَجْعَلَنَا مِنْهُمْ بِرَحْمَتِهِ - وَأَمَّا قَوْلُهُ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ وَخَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَإِنَّمَا يَعْنِي الْحِسَابَ تُوزَنُ الْحَسَنَاتُ وَالسَّيِّئَاتُ وَالْحَسَنَاتُ ثَقُلُ الْمِيزَانَ وَالسَّيِّئَاتُ خَفَّتْ الْمِيزَانَ فَقَالَ ع وَأَمَّا قَوْلُهُ - قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ وَقَوْلُهُ اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَقَوْلُهُ تَوَفَّاهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ يُدَبِّرُ الْأُمُورَ كَيْفَ يَشَاءُ وَيُوكِّلُ مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ بِمَا يَشَاءُ أَمَّا مَلَكُ الْمَوْتِ فَإِنَّ اللَّهَ يُوكِّلُهُ بِخَاصَّةٍ مِنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ وَيُوكِّلُ رُسُلَهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ خَاصَّةً بِمَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ وَالْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ سَلَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ اللَّهُ عَزَّ ذِكْرُهُ وَكَلَّمَهُمْ بِخَاصَّةٍ مِنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ إِنَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ يُدَبِّرُ الْأُمُورَ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيْسَ كُلُّ الْعِلْمِ يَسْتَطِيعُ صَاحِبُ الْعِلْمِ أَنْ يُفَسِّرَهُ لِكُلِّ النَّاسِ لِأَنَّ مِنْهُمْ الْقَوِيَّ وَالضَّعِيفَ وَإِنَّ مِنْهُ مَا يُطَاقُ حَمْلُهُ وَمِنْهُ مَا لَا يُطَاقُ حَمْلُهُ إِلَّا مَنْ يَسِيءُ هَلْ اللَّهُ لَهُ حَمْلُهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ مِنْ خَاصَّةٍ أَوْلِيَائِهِ وَإِنَّمَا يَكْفِيكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ وَأَنَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ عَلَىٰ يَدَيْ مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ مِنْ مَلَائِكَتِهِ وَغَيْرِهِمْ قَالَ فَرَجَتْ عَنِّي فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَنَفَعَ اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ بِكَ (٢)

ص: ٤٧٩

١- التريديد من الراوى، أو كلمه أو للتخير لوقوع الكلام من رسول الله صلى الله عليه وآله مرتين: مره حقت كرامتى و مره حقت مودتى.

٢- فى نسخه (ب) و (د) «و أمتع الله المسلمين بك».

فَقَالَ عَلِيُّ ع لِلرَّجُلِ إِن كُنْتُ قَدْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَكَ بِمَا قَدْ تَبَيَّنَتْ لَكَ فَأَنْتَ وَ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّهَ وَ بَرَأَ النَّسَمَهَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا فَقَالَ الرَّجُلُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ بِأَنِّي مِنَ الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا قَالَ ع لَا يَعْلَمُ ذَلِكَ إِلَّا مَنْ أَعْلَمَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ ص وَ شَهِدَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ص بِالْجَنَّةِ أَوْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِيَعْلَمَ مَا فِي الْكُتُبِ الَّتِي أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى رُسُلِهِ وَ أَنْبِيَائِهِ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ يُطِيقُ ذَلِكَ قَالَ مَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ وَ وَفَّقَهُ لَهُ فَعَلَيْكَ بِالْعَمَلِ لِلَّهِ فِي سِرِّ أَمْرِكَ وَ عَلَانِيَتِكَ فَلَا شَيْءَ يَغْدِلُ الْعَمَلَ.

قال مصنف هذا الكتاب الدليل على أن الصانع واحد لا أكثر من ذلك أنهما لو كانا اثنين لم يخل الأمر فيهما من أن يكون كل واحد منهما قادرا على منع صاحبه مما يريد أو غير قادر فإن كان كذلك فقد جاز عليهما المنع و من جاز عليه ذلك فمحدث كما أن المصنوع محدث و إن لم يكونا قادرين لزمهما العجز و النقص و هما من دلالات الحدث فصح أن القديم واحد.

و دليل آخر و هو أن كل واحد منهما لا يخلو من أن يكون قادرا على أن يكتنم الآخر شيئا فإن كان كذلك فالذي جاز الكتمان عليه حادث و إن لم يكن قادرا فهو عاجز و العاجز حادث لما بيناه و هذا الكلام يحتج به في إبطال قديمين صفة كل واحد منهما صفة القديم الذي أثبتناه فأما ما ذهب إليه ماني و ابن ديصان من خرافاتهما في الامتزاج و دانت به المجوس من حماقاتها في أهرمن ففاسد بما يفسد به قدم الأجسام و لدخولهما في تلك الجملة اقتضت على هذا الكلام فيهما و لم أفرد كلا منهما بما يسأل عنه منه

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی از بکر بن عبد الله بن حبیب که گفت حدیث کرد ما را احمد بن یعقوب بن مضر یا مطر گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن عبد العزیز احدب جند نیشابوری گفت که در کتاب پدرم یافتم که بخط خود نوشته بود که حدیث کرد ما را طلحه بن یزید از عبد الله بن عبید از ابو معمر سعدانی که مردی بخدمت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات الله علیه آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین من در کتاب منزل خدا شک کرده ام علی (ع) بآن مرد فرمود که مادرت بمرگت نشیند و چگونه در کتاب منزل خدا شک کرده ای گفت از برای آنکه من کتاب خدا را چنان یافتم که بعضی از آن بعضی را تکذیب میکند پس چگونه در آن شک نکنم علی بن ابی طالب (ع) فرمود که کتاب خدا بعضی از آن بعضی را تصدیق میکند و بعضی از آن بعضی را تکذیب نمیکند و تو را چنان گمان میکنم که عقلی بتو روزی نشده که بآن منتفع شوی پس آنچه را که در آن شک کرده از کتاب خدای عز و جل بیاور و بگو تا ببینم آن مرد بحضرت عرض کرد که من خدا را یافتم که میگوید فَالْيَوْمَ نَسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَنیز گفته که نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ وَ گفته است که وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا پس یک بار خبر میدهد که فراموش میکند و بار دیگر خبر میدهد که فراموش نمیکند پس یا امیر المؤمنین این چگونه باشد امیر المؤمنین فرمود آنچه را که در آن شک کرده نیز بیاور عرض کرد که و خدا را میبام که میگوید يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَابًا یعنی روزی که روح و فرشتگان همه میایستند در حالی که صف زدگانند که هیچ سخن نگویند مگر کسی که خداوند مهربان او را رخصت داده باشد و صواب گوید یا گفته باشد و گفته است که و از ایشان طلب نطق و گفتن شود پس بگوئید که وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ یعنی سوگند بخدا که پروردگار ما است که ما مشرک نبودیم یعنی مشرکان بدروغ این سوگند یا میکنند با آنکه میدانند که نفع بایشان ندهد اما از غایت دهشت و حیرت باین گویا شوند و ظاهر کلام در این آیه خلاف قرآن بود لهذا غیر قرآن را بترجمه و قرآن را بلفظ آن اداء نمودیم و گفته است که يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا یعنی در روز قیامت کافر میشوند بعضی از شما که متبوعانند بعضی دیگر که تابعانند و لعنت میکنند بعضی از شما که پیروان ارادند بعضی دیگر را که سر کردگانند و گفته است که إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ یعنی بدرستی که اینکه مذکور شد از احوال دوزخیان و سخنان ایشان هر آینه راست و درستی است جدال و نزاع اهل دوزخ که با یک دیگر گفتگو میکنند و گفته است که لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيْهِ وَ قَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ یعنی منازعه و گفتگو میکنید پیش من و حال آنکه بتحقیق که پیش داشته ام بسوی شما وعید خود را یعنی پیش از این در دنیا در کتب خود بر زبانهای رسولان خود بشما اعلام کرده بودم آنچه را که موجب اند از شما از این روز بود پس مخاصمه شما در این روز مستلزم الزام حجت بر من نخواهد بود و عذر شما در این باب مسموع نه و گفته است که الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَ تَكَلَّمْنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ یعنی امروز مهر میگذاریم بر دهانهای ایشان و سخن میکند با ما دستهای ایشان و گواهی میدهد پایهای ایشان آنچه بودند که کسب میکردند و مراد اینست که اعضای ایشان را که در دنیا از شأن آنها نطق نبود گویا گردانیم تا گواهی دهند بر ایشان و بر زبانهای ایشان که در دنیا بآن سخن میکردند مهر میگذاریم تا دروغ از آنها صادر نشود پس یک مرتبه خبر میدهد که ایشان سخن نمیگویند و یک مرتبه خبر میدهد که إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَابًا وَ یک بار خبر میدهد که خلق نطق نمیکند و از گفتار ایشان میگوید که وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ وَ بار دیگر خبر میدهد که ایشان با هم مخاصمه و گفتگو میکنند پس یا امیر المؤمنین این چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن

شک کرده بیاور گفت که خدای عز و جل را میبایم که میگوید وُجوهٌ یَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ و میگوید که لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ و میگوید که وَ لَقَدْ رَأَى نَزْلَهُ أُخْرَى عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُتَهَيِّ و میگوید که یَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا يَغْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا یعنی در آن روز در خواست سود ندهد مگر کسی را که خداوند بخشاینده او را دستوری داده باشد و پسندیده باشد و اقوال ایشان پیش از خلق ایشان و بعد از آن و در زمان حیوه یا ممات ایشان تا آخر آنچه گذشت و کسی که دیده‌ها او را دریابد بحقیقت که علم باو احاطه کرده پس یا امیر المؤمنین این چگونه می شود و چگونه در آنچه می شنوی شک نکنم حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت و خدای تبارک و تعالی را می یابم که میگوید که وَ مَا كَانَ لِيُشِيرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ یعنی و نیست و نشاید آدمی را که خدا با او سخن گوید مگر بوحی که آن کلامی است خفی که بسرعت دریابد یا از پس پرده که سخن شنیده شود و کسی دیده نشود یا باینکه بفرستد فرستاده را پس وحی کند بدستوری خویش آنچه را که خواهد و گفته است که وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا یعنی و خدا سخن گفت با موسی سخن گفتنی و گفته است که و ناد بهما ربهما یعنی و نداء و آواز کرد آدم و حواء را پروردگار ایشان و گفته است که يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ یعنی ای پیغمبر بگو بزنانت و دخترانت و گفته است که يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ یعنی ای فرستاده برسان آنچه را که فرو فرستاده شده بسوی تو از پروردگارت پس یا امیر المؤمنین این چگونه می شود و چگونه در آنچه می شنوی شک نکنم حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت که خدای جل ثناؤه را می یابم که میگوید هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا یعنی میدانی از برای خدا هم نامی را و گاهست که آدمی سمیع و بصیر و ملک و رب نامیده می شود یعنی شنوا و بینا و پادشاه و پروردگار پس یک بار خبر میدهد که او را نامهای بسیار است که اشتراک دارد و یک بار میگوید هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم و در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت که و خدای تبارک اسمه را یافتم که میگوید وَ مَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ و میگوید که وَ لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَا يُرَكِّبُهُمْ یعنی و خدا در روز قیامت بسوی ایشان نظر نمیکند و ایشان را پاکیزه نمیسازد و میگوید که كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ چگونه نظر میکند بسوی ایشان که از او محجوب باشد پس این یا امیر المؤمنین چگونه باشد و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده نیز بیاور گفت و خدای عز ذکره را می یابم که میگوید أَمْ تَتَمَنَّوْنَ أَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ یعنی آیا ایمن شده اید از کسی که در آسمانست که فرو برد شما را بزمین پس ناگاه آن زمین پیوسته اضطراب داشته باشد تا شما را بزیر افکند و گفته است که الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى و گفته است که وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَغْلَمُ سِرْرَكُمْ وَ جَهْرَكُمْ و گفته است وَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ و در قرآن هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ است و گفته است که وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ و گفته است که وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت و خدای جل ثناؤه را می یابم که میگوید وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا و گفته است که وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ یعنی و هر آینه بحقیقت که آمدید ما را یعنی بحساب و جزای ما در حالتی که منفردید نه مال با شما است و نه فرزند و نه خدم و نه حشم و نه یار و نه مدد کار چنان که آفریده ایم شما را در اول بار در رحم مادر سر و پا برهنه منفرد از همه چیز و گفته است که هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ و گفته است که يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا یعنی آیا انتظار

میرند و مراد اینست که انتظار نمیبرند مگر آنکه بیایند ایشان را فرشتگان و مقصود این است که ایشان چون کسانی باشند که منتظر ملائکه موت یا ملائکه عذاب باشند یا بیاید پروردگار تو یا بیاید بعضی از نشانهای پروردگار تو روزی که بیاید بعضی از نشانهای پروردگار تو سود ندهد هیچ نفسی را ایمان آن که چنان نبوده باشد که ایمان آورده باشد پیش از این و امروز ایمان آورده باشد یا نبوده باشد که کسب کرده باشد در ایمانش نیکی را که عمل پسندیده است حاصل آنکه ایمان کافر و توبه فاسق در آن روز قبول نباشد پس یک بار میگوید که یاتی ربک و بار دیگر میگوید که یَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت و خدای جل جلاله را می یابم که میگوید بَلْ هُمْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ یعنی بلکه ایشان بلقای پروردگار خویش کافرند و مؤمنان را ذکر کرده و گفته است که الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ یعنی آنان که ظن دارند که ایشان ملاقات کنندگان پروردگار خویش اند و آنکه ایشان بسوی او باز گردند گانند تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ یعنی درود دادن خدا اهل ایمان را روزی که او را ملاقات میکنند سلام است و گفته است که مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ یعنی هر که چنان باشد که لقای خدا را امید داشته باشد پس بدرستی که مدتی که خدا مقرر فرموده هر آینه آینده است و گفته است که فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا یعنی پس هر که چنان باشد که لقای پروردگار خود را امید داشته باشد پس باید که بکند کاری را که شایسته و پسندیده خدا باشد پس یک بار خبر میدهد که ایشان او را ملاقات میکنند و بلقای او میرسند و بار دیگر میگوید که لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه میشنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت و خدای تبارک و تعالی را مییابم که میگوید که وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا یعنی و گناهکاران آتش دوزخ را ببینند پس ظن بهمرسانند که ایشان افتادگان و در آیندگان در آنند و گفته است که يَوْمَئِذٍ يُؤْفِقِهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ یعنی در آن روز خدا تمام بدهد ایشان را جزای ایشان که سزاوار و در خور ایشان باشد و بدانند که خدا او است ثابت بذات خود و پیدا بالوهیت و ظاهر بقدرت بر عقوبت و ثبوت بر وجهی که هیچ کس در این صفات شریک او نیست و گفته است وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا یعنی و ظن میبردید بخدا ظنهای مختلف و انواع گمانها را پس یک بار خبر میدهد که ظن و گمان دارند و یک بار خبر میدهد که ایشان علم دارند و میدانند و ظن شک است پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی حضرت فرمود که وای بر تو آنچه را که در آن شک کرده بیاور گفت و خدای تعالی ذکره را می یابم که میگوید قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ یعنی بگو که تمام فرا گیرد یا بمیراند شما را فرشته مرگ یعنی عزرائیل که گماشته شده است بر شما بسوی پروردگار خویش باز گردانیده میشوید و گفته است که اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا یعنی خدا قبض میکند و می میراند جانها را در هنگام مردن آنها و گفته است که تَوَفَّيْتُهُ رُسُلَنَا وَ هُمْ لَا يَفْرَطُونَ یعنی می میراند او را فرستادگان ما و ایشان تفریط و کوتاهی نمیکنند و گفته است که الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ یعنی آنان که میمیرانند ایشان را فرشتگان در حالتی که آن کسان ستمکارانند بر نفسهای خویش پس این یا امیر المؤمنین چگونه می شود و چگونه شک نکنم در آنچه می شنوی و بحقیقت که هلاک شده ام اگر مرا رحم نکنی و سینه ام را از برایم نگشائی در آنچه امیدی هست که آن بر دستهای تو جاری شود پس اگر پروردگار عالم تبارک و تعالی حق باشد و کتاب خدا حق و رسولان حق باشند بحقیقت که من هلاک شده ام و زیان کرده ام و اگر رسولان باطل باشند بر من باکی نیست و نجات یافته ام علی (ع) فرمود که پاک و پاکیزه است پروردگار ما پاک و پاکیزه است و تبارک و متعالی است علوی بزرگ شهادت میدهم که او است دائمی که بر طرف نمیشود

و همیشه خواهد بود و در او شک نمیکنیم و چیزی مثل او نیست و او است شنوای بینا و کتاب خدا حق است و رسولان حق اند و ثواب و عقاب حق است پس اگر زیادتی ایمان بتو روزی شود یا از آن محروم شوی بدرستی که آن بدست خدا است اگر خواهد تو را روزی کند و اگر خواهد تو را از آن محروم کند لیکن بزودی آنچه را که در آن شک کرده بتو اعلام کنم و بیاموزانم و لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ پس اگر خدا بتو خیر و خوبی را اراده کند تو را بعلمش اعلام فرماید و ثابت بدارد و اگر آن بد باشد گمراه گردی و هلاک شوی اما قول آن جناب نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ جز این نیست که این را قصد دارد که خدا را در دار دنیا فراموش کردند و بطاعتش عمل نکردند پس خدا ایشان را در آخرت فراموش کرد یعنی از برای ایشان در ثوابش چیزی را قرار نداد پس منسی و فراموش کرده شدند و همچنین است تفسیر قول خدای عز و جل فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا و از نسیان و فراموشی این را قصد میکند که ایشان را ثواب ندهد چنان که دوستان خود را که در دار دنیا مطیع و ذاکر بودند در هنگامی که باو و رسولانش ایمان آوردند و در پنهانی از او ترسیدند و اما قول آن جناب وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا بدرستی که پروردگار ما تبارک و تعالی علوا کبیرا کسی نیست که فراموش کند و بی خبر نمیشد بلکه او است نگاهدارد انا و گاهست که عرب در باب نسیان میگویند که قد نسینا فلان فلا یذکرنا و ترجمه اش اینست که فلانی ما را فراموش کرده و ما را یاد نمیکند یعنی از برای ما بخوبی فرمان نمیدهد و ایشان را بآن یاد نمیکند پس آیا آنچه را که خدای عز و جل ذکر کرده فهمیدی عرض کرد آری اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گرهی را از من گشودی خدا مزد ترا بزرگ گرداند حضرت فرمود و اما قول آن جناب يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلَائِكَةُ صَافًا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَابًا وَ قَوْلَ آن جناب وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ وَ قَوْلَ آن جناب يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَ قَوْلَ آن جناب إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَ قَوْلَ آن جناب لَا تَخْتَصِمُوا لَمْ لِذِي وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ وَ قَوْلَ آن جناب الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَ تَكَلَّمْنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ بآن وضعی است که مذکور می شود پس بدرستی که این در چند موطن است از موطنهای آن روز که مقدارش پنجاه هزار سال باشد خدای عز و جل در آن روز خلائق را در موطنها جمع کند که متفرق باشند و با یک دیگر سخن گویند و از برای همدیگر استغفار کنند و این گروه آنانند که در دار دنیا طاعت از ایشان بوده یعنی سرکردگان و پیروان و اهل معاصی که دشمنی از ایشان ظاهر شده و یک دیگر را بر ظلم و عدوان در دار دنیا یاری کرده اند خواه گردن کشان و خواه ضعیفان يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَ کفر در این آیه براءت و بیزاری است میفرماید که پس بعضی از ایشان از بعضی بیزاری جوید و نظیر این آیه در سوره ابراهیم گفتار شیطان است که خدا از او حکایت فرموده که إِنَّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ یعنی بدرستی که من کافر و بیزار شدم بآنچه شریک ساختید مرا پیش از این و قول ابراهیم خلیل خداوند رحمان کفرنا بکم یعنی بیزاری جستیم از شما بعد از آن در موطن دیگر اجتماع میکنند و در آنجا میگیرند که اگر آن آوازهها از برای اهل دنیا ظاهر و هویدا شود همه خلائق را از معایش و اسباب زندگی خویش فراموشی دهد و دلهای ایشان شکافته شود مگر آنچه خدا خواهد پس پیوسته خون بگیرند و بعد از آن در موطن دیگر اجتماع کنند و در آن از ایشان در خواسته شود که سخن گویند پس بگویند که وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ بعد از آن خدای تبارک و تعالی مهر بر دهنهای ایشان میگذارد و از دستها و پایها و پوستها خواش سخن گفتن میفرماید و آنها را گویا میگرداند و آنها شهادت میدهند بهر گناهی که از ایشان بوجود آمده بعد از آن مهر را از دهنهای ایشان بردارد و ایشان پوستهای خویش بگویند که چرا بر ما شهادت دادید قالوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ یعنی پوستها در جواب گویند که خدائی که هر چیزی را گویا گردانیده ما را گویا گردانید بعد از آن در موطن دیگر اجتماع میکنند و از ایشان طلب نطق می شود پس از یک دیگر میگریزند و این معنی قول خدای عز و جل است که يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَيْنِيهِ رُجُومٌ

که مرد از برادر و مادر و پدر و زن و پسران خود میگریزد پس طلب نطق از ایشان می شود و ایشان سخن نمیگویند إِلَّا مَنْ أَدَانَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ قَالَ صَوَاباً پس رسولان خدا صلوات الله عليهم بر میخیزند و در این موطن شهادت میدهند و این معنی قول خدا است که فَكَئِيفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً یعنی پس چگونه باشد وقتی که بیاوریم از هر گروهی از امتهای گذشته گواهی را و آن پیغمبران ایشان است و بیاوریم تو را بر این گروه گواه تا گواهی دهی بر ایشان بعد از آن اجتماع میکنند در موطن دیگر که در آن مقام محمد (ص) باشد و آن مقام محمود و جای پسندیده است پس بر خدای تبارک و تعالی ثناء گوید بآنچه کسی پیش از او بر آن جناب ثناء نگفته باشد بعد از آن بر همه فرشتگان ثناء گوید پس فرشته نماند مگر آنکه محمد (ص) بر او ثناء گوید بعد از آن بر رسولان ثناء گوید بآنچه هیچ کس مثل آن حضرت بر ایشان ثناء نگفته باشد بعد از آن بر هر مردم مؤمن و زن مؤمنه ثناء گوید و بصدیقان و شهیدان آغاز کند بعد از آن بصالحان پس اهل آسمانها و اهل زمین او را حمد و ستایش کنند و این معنی قول خدای عز و جل است که عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً یعنی شاید که بر انگیزد تو را پروردگار تو در مقام پسندیده و ستوده ستایش کنندگان و آن مقام شفاعت است پس خوشحال کسی که او را در این مقام حظی و بهره باشد و وای بر کسی که او را در این مقام حظی و نصیبی نباشد بعد از آن در موطن دیگر اجتماع میکنند و بعضی از ایشان از بعضی یاری داده می شود و انتقام از برایش میکشند و همه اینها پیش از حساب است و چون در حساب شروع کند هر انسانی بآنچه در پیش او است مشغول گردد و ما برکت آن روز را از خدا سؤال میکنیم آن مرد عرض کرد که اندوه را از من بردی یا امیر المؤمنین و گروهی را از من گشودی پس خدا مزد تو را بزرگ گرداند حضرت (ع) فرمود و اما قول خدای عز و جل وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ و قول آن جناب لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ و قول آن جناب و لَقَدْ رَأَىٰ نَزْلَهُ أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنْتَهَىٰ و قول آن جناب لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَدَانَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا يَغْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً بآن وجهی است که مذکور می شود اما قول آن جناب وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ پس بدرستی که این امر در موضع است که دوستان خدای عز و جل در آن منتهی میشوند بعد از آنکه از حساب فارغ شده باشند بسوی نهری که حیوان نامیده می شود پس در آن نهر غسل میکنند و از آن می آشامند و روی ایشان تازگی بهم میرساند از روی روشنی و چون آفتاب تابان می شود و هر خاشاک و نقصان شکستگی که مراد از آنها کثافات و عیوبی است که لازم بشریت است از ایشان می رود و بر طرف می شود بعد از آن بدخول در بهشت امر میشوند پس از این مقام بسوی پروردگار خود می نگردند که چگونه ایشان را ثواب میدهد و از آن داخل بهشت میشوند و این تفسیر قول خدای عز و جل است در سلام کردن فرشتگان بر ایشان سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ یعنی خازنان بهشت که رضوان و پیروان اویند با شان گویند که سلامتی و ایمنی و تحیت و رحمت از جانب خدا بر شما باد پاک و پاکیزه شدید پس در آئید در حالتی که جاوید باشید پس در نزد این یقین بدخول بهشت و نظر بسوی آنچه پروردگار ایشان را وعده فرموده بهم رسانند و این معنی قول آن جناب است که إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ و جز این نیست که بنظر بسوی خویش نظر بسوی ثواب خود تبارک و تعالی را قصد دارد و اما قول آن جناب لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ پس آن چنانست که فرموده لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ و خیالها با و احاطه نمیکند وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ یعنی او بآنها احاطه میکند وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ این مدح و ستایشی است که پروردگار ما نفس خود را تبارک و تعالی و تقدس علواً کبیراً بآن ستوده و موسی (ع) سؤال کرد و از حمد خدای عز و جل این بر زبانش جاری شد که رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ و این مسألت او امر عظیمی بود و کار بزرگی را خواش نمود و باین جهت از او بازخواست شد پس خدای تبارک و تعالی فرمود که لَنْ تَرَانِي یعنی مرا در دنیا نبینی تا بمیری پس در آخرت مرا خواهی دید بآن معنی که مذکور شد و لیکن اگر خواهی که در دنیا مرا ببینی بسوی این کوه نظر کن فَإِنْ

اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوَّفَ تَرَانِيِ پس خدای جل ثناؤه بعضی از آیات خود را آشکار نمود و پروردگار ما از برای آن کوه تجلی فرمود پس آن کوه پاره پاره شد و چون چیز پوسیده ورزیده گردید وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا بعد از آن خدا او را زنده گردانید و بر انگیخت پس موسی گفت که سُبْحَانَكَ تُبَّتْ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ یعنی منم اول مؤمنی که از ایشان بتو ایمان آورده که هرگز تو را نخواهد دید و اما قول آن جناب وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزَلَهُ أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى یعنی محمد (ص) در جایی که آفریده از آفریدگان خدای تعالی از آن در نمی گذرد و قول آن جناب در آخر آیه ما زَاغَ الْبَصِيرُ وَ مَا طَغَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى یعنی جبرئیل (ع) را در صورتی که دارد دو مرتبه دید این مرتبه و یک مرتبه دیگر و بیانش آنست که خلق جبرئیل (ع) بزرگست چه او از جمله روحانیانست که خلق و صفت ایشان را کسی در نیابد مگر خدا که پروردگار عالمیانست و قول آن جناب يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ وَ لَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا یعنی خلافت از روی علم و دانش بخدای عز و جل احاطه نمیکنند زیرا که آن جناب تبارک و تعالی بر دیده‌های دلها پرده و پوشش قرار داده پس هیچ فهمی بکیف و چگونگی او را نیابد و هیچ دلی او را بحدود و اندازه‌ها ثابت نگرداند پس او را وصف مکن مگر چنان که او خود را وصف کرده لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ اول است و آخر و ظاهر و باطن و خالق و باری و مصوریست که چیزها را آفریده پس چیزی از چیزها مانند او تبارک و تعالی نیست آن مرد گفت که اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گرهی را از من گشودی پس خدا مزد تو را بزرگ گرداند یا امیر المؤمنین حضرت فرمود و اما قول آن جناب وَ مَا كَانَ لِيُشْرِيَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ وَ قَوْلَ آن جناب وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا وَ قَوْلَ آن جناب وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا وَ قَوْلَ آن جناب يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ بَأَن تَفْضِيلِي است که مذکور می شود و ظاهر آنست که آیه آخر از سؤال آن مرد افتاده باشد چه آن در سؤال مذکور نیست و ترجمه اش اینست که گفتیم ای آدم ساکن شو تو با زنت حواء در بهشت و حضرت میفرماید که اما قول آن جناب وَ مَا كَانَ لِيُشْرِيَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ یعنی سزاوار نباشد بشری را که خدا با او سخن گوید مگر بوحی و آن باشنده نیست مگر از پس پرده یا فرستاده را بفرستد پس بسوی او وحی کند آنچه را که خواهد و خدای که تبارک و تعالی است بعلوی بزرگ چنین فرموده و رسول چنین بود که از فرستادگان آسمان بسویش وحی میشد پس فرستادگان آسمان بفرستادگان زمین میرسانیدند و گاه بود که کلام در میانه فرستادگان اهل زمین و خدا بود بی آنکه کلام را با فرستادگان اهل آسمان بفرستد و رسول خدا (ص) فرمود که ای جبرئیل آیا پروردگار خود را دیده جبرئیل عرض کرد که پروردگار من دیده نمیشود رسول خدا (ص) فرمود که وحی را از کجا فرا میگیری عرض کرد که آن را از اسرافیل فرا میگیریم فرمود که اسرافیل آن را از کجا فرا میگیرد عرض کردم که آن را فرا میگیرد از فرشته که زبر او است از روحانیان فرمود که آن فرشته از کجا فرا میگیرد عرض کرد که در دلش افکنده می شود افکنده شدنی پس این وحی است و آن کلام خدای عز و جل است و کلام خدا بیک نحو نیست از جمله آنها چیز است که خدا بآن با فرستادگان سخن گفته و از آن جمله آن چیز است که خدا آن را در دلهای ایشان انداخته و از آن جمله خواب دیدنی است که آن را برسولان نموده و از آن جمله وحی و تنزیلی است که تلاوت کرده و خوانده می شود و آن کلام خدا است پس بآنچه از برای وصف کردم از کلام خدا اکتفاء کن زیرا که معنی کلام خدا بیک نحو نیست چه از آن جمله آن چیز است که فرستادگان آسمان بفرستادگان زمین میرسانند آن مرد عرض کرد که اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گرهی را از من گشودی پس خدا مزد تو را بزرگ گرداند یا امیر المؤمنین و حضرت فرمود اما قول آن جناب که هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَيِّئًا تَأْوِيلُش اینست که آیا هیچ کس را میدانی که نامش الله باشد بجز الله تبارک و تعالی چه از جمله آثار سطوت الهی و غیرت احدیت آنست که هیچ یک از اهل شرک نیز معبود خود را الله نام نکرده بلکه آله گفته و حضرت

(ع) فرمود که پس بپرهیز از آنکه قرآن را برای خود تفسیر کنی تا آنکه آن را بفهمی و از علماء فراگیری زیرا که بسا تنزیلی است که بسخن آدمیان میماند و آن کلام خدا است و تاویلش بسخن آدمیان نمیماند و چنان که چیزی از خلق خدا چنان نیست که باو بماند همچنین کار آن جناب تبارک و تعالی بچیزی از کردارهای آدمیان نمیماند و چیزی از کلامش بسخن آدمیان نمی ماند چه کلام خدای تبارک و تعالی صفت او است و سخن آدمیان کردارهای ایشان است پس کلام خدا را بسخن آدمیان تشبیه مکن که هلاک و گمراه میشوی آن مرد عرض کرد که اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گروهی را از من گشودی پس خدا مزد تو را بزرگ گرداند یا امیر المؤمنین حضرت فرمود و اما قول آن جناب وَ مَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ هَمَّجِينِ است پروردگار ما که چیزی از او دور و پنهان نباشد و چگونه کسی که چیزها را آفریده چنان باشد که آنچه را که آفریده نداند وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ یعنی و او است آفریدگار دانا و اما قول آن جناب وَ لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خَبْرٌ مِمَّا مَدَّ يَدَاهُ الْبَاطِنُ مِنْ دُونِ الْأَبْصَارِ یعنی ما نظر نمیکند و جز این نیست که بآن این را قصد دارند که از جانب او خوبی بما نمیرسد پس این نظر در اینجا از خدای تبارک و تعالی است بسوی خلقتش چه نظرش بسوی ایشان رحمت از برای ایشانست آن مرد عرض کرد که اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد یا امیر المؤمنین و گروهی را از من گشودی پس خدا مزد تو را بزرگ گرداند حضرت فرمود و اما قول آن جناب كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ جز این نیست که این را قصد دارد که روز قیامت ایشان از ثواب پروردگار خویش محجوب اند و قول آن جناب أَمْ تَتَمَنَّوْنَ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضُ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ و قول آن جناب وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ و قول آن جناب الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى و قول آن جناب وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيَّنَ مَا كُنْتُمْ و قول آن جناب وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ خدای تبارک و تعالی همچنین است در حالی که پاک و پاکیزه است که از او جاری شود آنچه از آفریدگان جاری می شود و او است لطیف آگاه و از ان بزرگوارتر و بزرگتر است که چیزی از آنچه بر خلقش فرود می آید بر او فرود آید و هر رازی را حاضر است و او است که بر هر چیزی وکیل است و هر چیزی را آسان کننده و همه چیزها را تدبیر نماینده و خدا از آن برتری دارد که بر عرش خود باشد برتری بزرگ و اما قول آن جناب وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا و قول آن جناب وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ و قول آن جناب هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلْمَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَ الْمَلَائِكَةُ و قول آن جناب هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ پس بدرستی که این حق است چنان که خدای عز و جل فرموده و او را آمدنی نیست چون آمدن خلائق و تو را اعلام کردم که بسا چیزی هست از کتاب خدا که تاویلش بر غیر تنزیل آنست و بسخن آدمیان نمیماند و بزودی تو را بپاره از آن خبر دهم و تو اکتفاء کنی ان شاء الله و از اینست قول ابراهیم (ع) إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيِّئِدِينَ یعنی بدرستی که من رونده ام بسوی پروردگار خود بزودی مرا راه راست خواهد نمود پس رفتن آن حضرت بسوی پروردگارش توجه او است بسوی آن جناب از روی عبادت و اجتهاد و قربه الی الله عز و جل آیا نمی بینی که تاویلش غیر از تنزیل آنست و فرموده که وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ یعنی و فرو فرستادیم آهن را در حالی که در آن قوت سختی است یعنی سلاح و آلت کار زار و غیر آن قول آن جناب هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ مُحَمَّد (ص) را خبر میدهد از مشرکان و منافقان که خدا و رسول او را استجابت نکرده اند پس فرموده که هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ از آنجا که ایشان خدا و رسول او را استجابت نکردند أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ و از این عذاب در دار دنیا را قصد دارد چنان که قرنهای اول را عذاب کرده پس اینک خبریست که پیغمبر (ص) را بآن خبر میدهد از ایشان بعد از آن فرموده که يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا یعنی پیش از آنکه این آیه و نشانه

بیاید و این آیه طلوع آفتابست از مغرب آن و جز این نیست که خداوندان عقلهای خالص و خردهای مانع از ناشایست و صاحبان عقول بازدارنده اکتفاء میکنند باینکه بدانند که چون پرده برداشته شود آنچه را که وعده داده میشوند ببیند و در آیه دیگر فرموده که فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا یعنی پس بیامد ایشان را خدا از آنجا که نمی پنداشتند و تصور آن ننمودند و حضرت فرمود که یعنی عذاب را برایشان فرستاد و همچنین آمدنش بناهای ایشان را عز و جل فرموده که فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ یعنی پس بیامد خدا بناهای ایشان را از جانب ستونها که بناها بر آنها بود باین وجه که متحرک و متزلزل شدند و حضرت فرمود که پس آمدن خدا بناهای ایشان را از ستونها فرستادن عذاب است و همچنین آنچه آن جناب تبارک و تعالی علوا کبیرا از امر آخرت وصف فرموده و آموزش در آن روز که مقدارش پنجاه هزار سال باشد چنان جاری می شود که در دنیا جاری می شود بازی نمیکند و با غروب کنندگان که پنهان میشوند غروب نمیکند و پنهان نمیشود پس اکتفا کن بآنچه در این باب از برایت وصف کردم از آنچه در سینه ات جولان زده از آنچه خدای عز و جل در کتاب خویش وصف فرموده و کلام او را چون سخن آدمیان قرار مده چه آن جناب از این بزرگتر و بزرگوارتر و کریم تر و عزیزتر و متبارک و متعالی است از آنکه وصف کنندگان او را وصف کنند مگر بآنچه خود خود را بآن وصف فرموده در قول خویش که لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گرهی را از من گشودی حضرت فرمود و اما قول آن جناب بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ و ذکر کردنش مؤمنانی را که ظن دارند که پروردگار خود را ملاقات میکنند و قول آن جناب در باره غیر ایشان إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ که ترجمه اش اینست که پس از پی در آورد بخل و منع زکاه ایشان را نفاقی متمکن در دلهای ایشان که راسخ باشد و زائل نگردد تا روزی که ببینند او را بآنچه خلف کردند با خدا آنچه را وعده داده بودند او را و قول آن جناب که فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا بآن معنی است که ذکر می شود اما قول آن جناب بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ یعنی بعث و برانگیختن از قبرها و خدای عز و جل آن را لقاء و دیدن خود نامیده و همچنین ذکر مؤمنانی که ظن دارند که پروردگار خود را ملاقات میکنند یعنی یقین دارند که ایشان مبعوث و محشور میشوند و ثواب و عقاب جزاء داده خواهند شد و ظن در اینجا بمعنی یقین است و همچنین قول آن جناب فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنْ أَجَلَ اللَّهُ لَاتٍ یعنی کسی که ایمان داشته باشد باینکه مبعوث است که خدا او را زنده خواهد کرد پس بدرستی که وعده خدا آینده است از ثواب و عقاب پس لقاء در اینجا دیدن نیست و لقاء همان بعث است پس همه آنچه را که در کتاب خدا است از لقای او بفهم چه آن جناب بآن بعث را قصد دارد و همچنین قول آن جناب تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ قصد میفرماید که ایمان از دلهای ایشان زائل نمیشود در روزی که مبعوث می شوند آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین اندوه را از دل من بردی خدا اندوه را از تو ببرد و گرهی را از من گشودی حضرت فرمود و اما قول آن جناب وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا یعنی یقین کردند که ایشان در آن داخل شوند گانند و اما قول آن جناب بر سبیل حکایت که إِنَّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهٗ و قول آن جناب يَوْمَئِذٍ يُؤْفِقِهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقِّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ و قول آن جناب در حق منافقان وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا بآن طریقی است که مذکور می شود و آیه اول در سؤال مذکور نبود و ترجمه اش اینست که بدرستی که من گمان کردم که من ملاقات کننده و بیننده ام حساب خود را یعنی در دنیا بیقین دانستم که مرا حساب خواهند کرد و بعضی گفته اند که چون ظن غالب قائم مقام علم و یقین است از این جهت بجای یقین ظن را ایراد فرموده و حضرت (ع) میفرماید که پس بدرستی که قول آن جناب إِنَّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهٗ میفرماید که ظن داشتم که مبعوث میگردم و محاسبه می شوم بقولش که فرموده مُلَاقٍ حِسَابِيَهٗ و قول آن جناب بِمَنَافِقَانِ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا و این ظن ظن شک است و ظن ظن بمعنی یقین نیست و ظن دو ظن

است یکی ظن شک و دیگری ظن یقین پس آنچه از امر معاد و قیامت باشد از ظن همان یقین است و آنچه از امر دنیا باشد آن ظن شک است پس آنچه را که از برایت تفسیر کردم بفهم آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد حضرت فرمود و اما قول آن جناب وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا پس آن ترازوی عدالت است که خلائق در روز قیامت بآن گرفته میشوند و خدای تبارک و تعالی خلق را جزاء می‌دهد بعضی از ایشان را از بعضی به ترازوها و در غیر این حدیث ترازوها پیغمبران و اوصیای ایشانند علیهم السلام و این آیه نیز در سؤال نبود و ترجمه اش اینست که و وضع کنیم ترازوهای عدل و راستی را در روز قیامت یا از برای آن یا اهل آن پس ستم کرده نشود کسی چیزی را و قول آن جناب عز و جل فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا که ترجمه اش اینست که پس بپا نخواهیم کرد از برای ایشان در روز قیامت ترازویی را که عملها را بآن سنجند چه همه آنها نابود شده و فروریخته بجهت کفر صاحبان آنها و حضرت (ع) میفرماید که این قول و آیه خاصه و مخصوص جماعتی است و اما قول آن جناب فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ پس بدرستی که رسول خدا (ص) فرمود که خدای عز و جل فرموده که نوازش من یا فرمود دوستی من واجب شد از برای کسی که از من ترسد و با دوستان من دوستی کند و آن اینست که ایشان را تاجی از نور بر سر گذارم در حالی که بر منبرهای از نور باشند و جامهای سبز برایشان باشد کسی عرض کرد که یا رسول الله ایشان کیانند فرمود گروهند که نه پیغمبرانند و نه شهیدان و لیکن ایشان با دوستان خدای تعالی دوستی کرده اند و بیحساب داخل بهشت شوند و از خدا سؤال میکنیم که برحمت خویش ما را از جمله ایشان گرداند و این آیه نیز در سؤال نبود و ترجمه اش اینست که پس آن گروه که بزبور صلاح آراسته باشند در آیند در بهشت یا در آن در آورده شوند در حالتی که روزی داده شوند در آن از آنچه خواهند بیشمار نه باندازه کردار و اما قول آن جناب که فَمَنْ ثَقَلَتْ مَوَازِينُهُ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ که معنی آن اینست که پس هر که ترازوهایش گران باشد و هر که ترازوهایش سبک باشد و حضرت فرمود جز این نیست که حساب را قصد دارد و خویها و بدیها سنجیده می شود و خویها گرانی ترازو بدیها سبکی ترازو است و این آیه نیز در سؤال نبود و نظم آن در قرآن چنین نیست بلکه موضع کلام از آن در اینجا ذکر شده و اما قول آن جناب قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ و قول آن جناب اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا و قول آن جناب تَوَفَّهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يَفْطُرُونَ و قول آن جناب إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ و قول آن جناب الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بآن تفصیلی است که مذکور می شود و آیه آخر در سؤال نبود و ترجمه اش اینست که آنان که فرشتگان ایشان را بمیرانند و قبض روحهای ایشان کنند در حالتی که پاک و پاکیزه اند از شوائب شرک و عصیان و یا مسرور باشند بقبض روح خود تا نفوس ایشان بالکله متوجه حضرت قدس شود فرشتگان بر وجه تعظیم بایشان گویند که سلام خدا بر شما باد یا سلامتی از هر آفات و بلیات بر شما است و حضرت فرمود پس بدرستی که خدای تبارک و تعالی کارها را تدبیر کند بهر وضعی که خواهد و میگمارد از خلق خویش هر که را خواهد بآنچه خواهد اما ملک الموت پس بدرستی که خدای عز و جل او را میگمارد بر خاصه و مخصوصان کسانی که میخواهد از خلق خویش و فرستادگان خود را از فرشتگان بخصوص میگمارد بر کسی که میخواهد از خلق خویش و فرشتگانی که خدای عز ذکره ایشان را نامیده ایشان را بر جماعت خاصی از کسانی که میخواهد از خلق خویش تبارک و تعالی گماشته و امور را بهر وضع که خواهد تدبیر میکند و هر عملی چنان نیست که صاحب علم بتواند که آن را از برای همه مردمان تفسیر و بیان کند زیرا که بعضی از ایشان قوی و بعضی از ایشان ضعیف اند و بجهت آنکه بعضی از آن چیز است که طاقت حمل آن باشد و میتوان برداشت و بعضی از آن چیز است که حملش در تحت طاقت نیست مگر آنکه خدا حمل آن را از برایش آسان گرداند و او را بر آن یاری کند از دوستان مخصوصش و جز این نیست که همین تو را بس باشد که بدانی

خدا زنده کننده ایست میراننده و بدانی که او تنها را میمیراند بر دستهای هر که خواهد از خلق خویش از فرشتگانش و غیر ایشان آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین اندوه را از من بردی خدا مسلمانان را بتو بهره مند گرداند علی (ع) بآن مرد فرمود که اگر چنان باشی که خدا سینه ات را گشاده باشد بآنچه از برایت بیان کردم تو از جمله مؤمنانی از روی حق و راستی بحق آن خدائی که دانه را شکافته و بندگان را آفریده آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین چگونه مرا این امر میسر شود که بدانم که من از جمله مؤمنانم از روی حق و راستی حضرت فرمود که این را نداند مگر کسی که خدا او را اعلام کرده باشد بر زبان پیغمبرش (ص) و رسول خدا (ص) از برایش به بهشت شهادت داده باشد یا خدا سینه اش را گشاده باشد از برای آنکه بداند آنچه را که در کتابهایی است که خدای عز و جل آنها را بر رسولان و پیغمبرانش فرو فرستاده آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین کیست که این را طاقت داشته باشد فرمود کسی که خدا سینه اش را گشاده و او را از برای آن توفیق داده باشد پس بر تو باد که عمل کنی از برای خدا و بآن چنگ در زن در نهان کار خویش و آشکارت که چیزی نیست که با عمل برابر باشد مترجم گوید که مؤلف گفته که مصنف این کتاب «ره» میگوید که دلیل بر اینکه صانع یکیست نه بیشتر از آن اینست که ایشان اگر دو باشند امر در ایشان خالی از این نباشد که یا هر یک از ایشان قادر باشد بر منع صاحبش از آنچه میخواهد یا قادر نباشد پس اگر همچنین باشند منع بر ایشان روا باشد و هر که این امر بر او روا باشد محدث است که دیگری او را احداث کرده چنان که مصنوع است و اگر هر دو قادر نباشند عجز و نقص بر ایشان لازم آید و این دو امر از دلالتهای حدوثند پس صحیح شد که قدیم یکیست و دلیلی دیگر و آن اینست که هر یک از ایشان خالی از این نباشد که قادر باشد بر اینکه چیزی را از دیگری بپوشد پس اگر همچنین باشد آنکه کتمان بر او جائز باشد حادث است و اگر قادر نباشد عاجز است و عاجز حادث است به آنچه ما آن را بیان کردیم و در باطل کردن دو قدیم که صفت هر یک از آنها صفت قدیمی است که ما آن را اثبات کردیم باین کلام استدلال می شود و اما آنچه مانی و پسر دیصان بسوی آن رفته اند از سخنان پریشان خویش در باب امتزاج و مجوس از حماقتهای خویش در باب اهرمن که شیطانست بآن دینداری و اعتقاد کرده اند فاسد است بآنچه قدم اجسام بآن فاسد می شود و بجهت دخول ایشان در این جمله بر کلام در این دو اختصار کردم و هر یک از اینها را تنها نساختم بآنچه از آن سؤال می شود و من میگویم که سید مرتضی رازی علیه الرحمه و الرضوان در کتاب تبصره العوام بعد از ذکر مقالات فلاسفه و برادران ایشان از اصحاب نجوم و طبائع و غیر ایشان و بطلان آن مقالات مجوس و کیش ایشان را ذکر کرده میگوید که بدان که مذهب مجوس آنست که عالم را دو صانع است یزدان و اهرمن یزدان خدا را گویند و اهرمن شیطان را و گویند که چون باری تعالی عالم را بیافرید اندیشه بد کرد و گفت مبادا که مرا ضدی باشد که عدو من باشد شیطان از فکر وی پدید آمد و بعضی دیگر گویند که یزدان تنها بود او را وحشتی پدید آمد فکر بد کرد اهرمن از آن پیدا شد و اهرمن بیرون عالم بود از سوراخی نظر کرد یزدان را دید و بر جاه و منزلت او حسد بر دو شر و فساد در وی پدید آمد یزدان ملائکه را بیافرید تا لشکر وی باشند و خود با لشکر اهرمن جنگ کرد و جنک میان ایشان دراز کشید و چون یزدان نتوانست منع اهرمن کرد با یک دیگر صلح کردند و شمشیرها پیش قمر بنهادند و بعضی گویند که پیش ملائکه بنهادند بشرط آنکه مدتی معین اهرمن در عالم باشد و قبل از انقضاء مدت هر کدام عهد بشکنند او را بشمشیر خود بکشند و چون مدت بآخر رسد اهرمن از عالم بیرون شود و چون بیرون شود عالم خیر محض بود و شر و فساد باقی نماند و بعضی از ایشان گویند که یزدان و اهرمن هر دو جسم اند و بعضی گویند که اهرمن جسم نیست و لیکن یزدان جسم است و گویند که یزدان مطبوع است بر خیر و شر نتواند کرد و اهرمن مطبوع است و بر شر و خیر نتواند کرد و هر چه خیر است از یزدان حاصل می شود و هر چه شر است از اهرمن و گویند که بیماریها آفریدن و موزیات مانند مار و کژدم و چیزی که آن قبیح است از اهرمن حاصل شود و این باطل است زیرا

که فکر و شک نزد ایشان همه قبیح است و از یزدان حاصل شد و بعد از ذکر زردشت و ابتداء آفرینش خلق نو و شاربه و قرب مذهب مجوس بمذهب فلاسفه و ذکر مزدک مجوس میگوید و قومی دیگر از مجوس که ایشان را مانویه گویند گویند که عالم را دو صانع است نور و ظلمت و هر دو زنده اند و قومی از دیصانیه اند و گویند که نور زنده است و ظلمت مرده و نیز گویند که نور و ظلمت و هر دو قدیم اند و مزاج عالم از این دو باشد و از یک دیگر دور باشند و نور بالطبع در جهت بالا باشد و ظلمت در جهت زیر آنگاه در میان ایشان امتزاج حاصل شد باتفاق و گویند در عالم هیچ نیست جز نور و ظلمت و قومی از ایشان گویند امتزاج میان نور و ظلمت نه بقصد بود و نور خیر کند و شر نتواند کرد و ظلمت بعکس آن و منفعت و لذت و راحت را خیر گویند و مضرت و الم و بیماری را شر و جمله مانویه نبوت عیسی را مقرند و موسی و هرون را منکر و بعد از آن بطلان این را بیان کرده هر که خواهد بآن کتاب رجوع کند

۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِوَسِ النَّيْسَابُورِيِّ الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَنِيَسَابُورَ سَنَةَ اثْنَتَيْنِ وَ خَمْسِينَ وَ ثَلَاثِمِائِهِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الْفَضْلَ بْنَ شَاذَانَ يَقُولُ سَأَلَ رَجُلٌ مِنَ الثَّنَوِيَّةِ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرَّضَاعَ وَ أَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ لَهُ إِنِّي أَقُولُ إِنَّ صَانِعَ الْعَالَمِ اثْنَانِ فَمَا الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ فَقَالَ قَوْلُكَ إِنَّهُ اثْنَانِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ لِأَنَّكَ لَمْ تَدْعِ الثَّانِي إِلَّا بَعْدَ إِثْبَاتِكَ الْوَاحِدَ فَالْوَاحِدُ مُجْمَعٌ عَلَيْهِ وَ أَكْثَرُ مِنْ وَاحِدٍ مُخْتَلَفٌ فِيهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الواحد بن محمد بن عبدوس نیشابوری عطار «رضی» در نیشابور در سال سیصد و پنجاه و دویم گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری گفت که از فضل بن شاذان شنیدم که میگفت مردی از فرقه ثنویه از ابو الحسن حضرت علی بن موسی الرضا (ع) سؤال نمود و من حاضر بودم و گفت که من میگویم که صانع عالم دو تا است پس دلیل بر آنکه صانع یکیست چیست حضرت (ع) فرمود که قول تو که صانع دو تا است دلیل بر اینست که صانع یکیست زیرا که تو دویم را ادعا نکردی مگر بعد از آنکه یکی را اثبات کردی پس یکی مجمع علیه است که ما و تو بر آن اجماع داریم و بیشتر از یکی مختلف فیه است که در آن اختلاف شده

ص: ۴۸۲

۱- مراده علیه السّلام ان علی مدعی التعدّد ان یأتی بالبرهان علیه و لا برهان له، فالواحد مقطوع، و الزائد لا یصار إليه حتّی یبرهن علیه، قال الله تعالی: «وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ»

۳۷- باب الرد علی الذین قالوا إنّ اللّه ثالثُ ثلاثه و ما من إله إلا إله واحد

«باب سی و هفتم» در رد بر نسطوریه از فرق نصاری

اشاره

یعنی الذین قالوا إنّ اللّه ثالثُ ثلاثه و ما من إله إلا إله واحد یعنی آنان که گفتند که خدا یکی از سه خدا است چه ایشان قائلند باینکه الوهیت مشترک باشد میان خدا و مریم و عیسی و هر یک از ایشان خدائی است و خدا یکی از این سه باشد و حال آنکه هیچ خدائی نیست مگر خدای یگانه.

حدیث ۱

۱- أبی رَحِمَهُ اللّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَزِيدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ جَاثَلِيقٍ مِنْ جَاثَلِيقِ النَّصَارَى يُقَالُ لَهُ بُرَيْهَةُ قَدْ مَكَثَ جَاثَلِيقَ النَّصْرَانِيَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً (۱) وَ كَانَ يَطْلُبُ الْإِسْلَامَ وَ يَطْلُبُ مَنْ يَحْتَجُّ عَلَيْهِ مِمَّنْ يَقْرَأُ كُتُبَهُ وَ يَعْرِفُ الْمَسِيحَ بِصِفَاتِهِ وَ دَلَائِلِهِ وَ آيَاتِهِ قَالَ وَ عُرِفَ بِذَلِكَ حَتَّى اشْتَهَرَ فِي النَّصَارَى وَ الْمُسْلِمِينَ وَ الْيَهُودَ وَ الْمَجُوسِ حَتَّى افْتَحَرَتْ بِهِ النَّصَارَى وَ قَالَتْ لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي دِينِ النَّصْرَانِيَّةِ إِلَّا بُرَيْهَةُ لَأَجْزَأْنَا وَ كَانَ طَالِبًا لِلْحَقِّ وَ الْإِسْلَامِ مَعَ ذَلِكَ (۲)

ص: ۴۸۳

۱- الجاثليق صاحب مرتبه من المراتب الدينيه النصرانيه، و بعدها مراتب أسماؤها: مطران، اسقف، قسيس، شماس، و قبل الجاثليق مرتبه اسم صاحبها بطريق، و الكلمات سريانيه، و قوله: جاثليق النصرانيه بالنصب حال من فاعل مكث أى مكث بريهه سبعين سنه حال كونه صاحب هذه المرتبه فى النصرانيه.

۲- فى نسخه (ج) و (ط) «و كان طالبا للحق للإسلام مع ذلك».

وَكَانَتْ مَعَهُ امْرَأَةٌ تَخْدُمُهُ طَالَ مَكْنُهَا مَعَهُ وَكَانَ يُسِرُّ إِلَيْهَا ضَعْفَ النَّصْرِ رَأْيِيهِ وَضَعْفَ حُجَّتِهَا قَالَ فَعَرِفْتُ ذَلِكَ مِنْهُ فَضَرَبَ بُرَيْهَةَ
الْأَمْرَ ظَهْرًا لِيُطْنَ وَاقْبَلَ يَسْأَلُ فِرْقَ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُخْتَلِفِينَ فِي الْإِسْلَامِ مِنْ أَعْلَمِكُمْ وَ اقْبَلَ يَسْأَلُ عَنْ أَيْمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَ عَنْ صَلَحَاتِهِمْ
وَ عُلَمَائِهِمْ وَ أَهْلِ الْحِجَى مِنْهُمْ وَ كَانَ يَسْتَقْرِئُ فِرْقَهُ فِرْقَهُ لَأَ يَجِدَ عِنْدَ الْقَوْمِ شَيْئًا وَقَالَ لَوْ كَانَتْ أَيْمَتُكُمْ أَيْمَةً عَلَى الْحَقِّ لَكَانَ
عِنْدَكُمْ بَعْضُ الْحَقِّ فَوَصَّيْتُ لَهُ الشَّيْعَةَ وَ وُصِفَ لَهُ هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ - فَقَالَ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لِي هِشَامُ بَيْنَمَا أَنَا عَلَى
دُكَّانِي عَلَى بَابِ الْكَرْخِ جَالِسٌ وَ عِنْدِي قَوْمٌ يَقْرَأُونَ عَلَى الْقُرْآنِ فَإِذَا أَنَا بِفَوْجِ النَّصَارَى مَعَهُ مَا بَيْنَ الْقَسِيسِينَ إِلَى غَيْرِهِمْ نَحْوُ مَنْ
مِائَةِ رَجُلٍ عَلَيْهِمُ السَّوَادُ وَ الْبِرَانِسُ وَ الْحِثَالِيْقُ الْمَأْكَبُرُ فِيهِمْ بُرَيْهَةُ حَتَّى نَزَلُوا حَوْلَ دُكَّانِي (١) وَ جُعِلَ لِبُرَيْهَةَ كُرْسِيٌّ يَجْلِسُ عَلَيْهِ
فَقَامَتِ الْأَسَاقِفَةُ وَ الرَّهَابِنَةُ عَلَى عَصِيْبِهِمْ وَ عَلَى رُءُوسِهِمْ بِرَانِسِهِمْ فَقَالَ بُرَيْهَةُ مَا بَقِيَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَحَدٌ مِمَّنْ يُدْكِرُ بِالْعِلْمِ بِالْكَلامِ
إِلَّا وَقَدْ نَاطَرْتُهُ فِي النَّصْرِ رَأْيِيهِ فَمَا عِنْدَهُمْ شَيْءٌ وَ قَدْ جِئْتُ أَنْظِرُكَ فِي الْإِسْلَامِ قَالَ فَضَحِكَ هِشَامُ فَقَالَ يَا بُرَيْهَةُ إِنْ كُنْتُ تُرِيدُ
مِنِّي آيَاتِ الْمَسِيحِ فَلَيْسَ أَنَا بِالْمَسِيحِ وَ لَا مِثْلَهُ وَ لَا أَدَانِيهِ ذَاكَ رُوحَ طَيْبَةٍ خَمِيصَةٍ (٢) مُرْتَفَعَةً آيَاتُهُ ظَاهِرَةٌ وَ عَلَامَاتُهُ قَائِمَةٌ
فَقَالَ بُرَيْهَةُ فَأَعْجَبَنِي الْكَلَامُ وَ الْوَصْفُ قَالَ هِشَامُ إِنْ أَرَدْتَ الْحِجْرَ اجْ فَهَاهُنَا قَالَ بُرَيْهَةُ نَعَمْ فَإِنِّي أَسْأَلُكَ مَا نَسَبَهُ نَبِيِّكُمْ هَذَا مِنْ
الْمَسِيحِ نَسَبَهُ الْأَبْدَانِ قَالَ هِشَامُ ابْنُ عَمِّ جَدِّهِ لِأُمِّهِ لِأَنَّهُ مِنْ وُلْدِ إِسْحَاقَ وَ مُحَمَّدٌ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ قَالَ بُرَيْهَةُ وَ كَيْفَ تَنْسَبُهُ إِلَى أَبِيهِ

(٣)

ص: ٤٨٤

- ١- في نسخه (و) و(د) «حتى بركوا حول دكاني».
- ٢- أي خاليه منزله من الرذائل النفسيه و الكدورات الماديه.
- ٣- أي كيف تنسبه الى إسحاق فسؤال استبعاد، أو كيف تنسبه إلى الله الذي هو أبوه عندنا فسؤال جدال، و الثاني أظهر.

قَالَ هِشَامٌ إِنَّ أَرَدْتَ نَسَبَهُ عِنْدَكُمْ أَخْبَرْتُكَ وَإِنْ أَرَدْتَ نَسَبَهُ عِنْدَنَا أَخْبَرْتُكَ قَالَ بُرَيْهَةُ أَرِيدُ نَسَبَهُ عِنْدَنَا وَظَنَنْتُ أَنَّهُ إِذَا نَسَبَهُ نَسَبَتَنَا أَغْلِيهِ قُلْتُ فَانْسِبْهُ بِالنَّسَبِ الَّتِي نَسَبْتَهُ بِهَا- قَالَ هِشَامٌ نَعَمْ تَقُولُونَ إِنَّهُ قَدِيمٌ مِنْ قَدِيمٍ (١) فَأَيُّهُمَا الْأَبُ وَ أَيُّهُمَا الْإِبْنُ قَالَ بُرَيْهَةُ الَّذِي نَزَلَ إِلَى الْمَارِضِ الْإِبْنُ قَالَ هِشَامٌ الَّذِي نَزَلَ إِلَى الْأَرْضِ الْأَبُ قَالَ هِشَامٌ إِنَّ الْأَبَ أَحْكَمُ مِنَ الْإِبْنِ لِأَنَّ الْخَلْقَ خَلَقَ الْمَاءَ قَالَ بُرَيْهَةُ إِنَّ الْخَلْقَ خَلَقَ الْمَاءَ وَ خَلَقَ الْإِبْنَ قَالَ هِشَامٌ مَا مَنَعَهُمَا أَنْ يَنْزِلَا جَمِيعًا كَمَا خُلِقَا إِذَا اشْتَرَكَا قَالَ بُرَيْهَةُ كَيْفَ يَشْتَرِكَا وَ هُمَا شَيْءٌ وَاحِدٌ إِنَّمَا يَفْتَرِقَانِ بِالْأَسْمِ قَالَ هِشَامٌ إِنَّمَا يَجْتَمِعَانِ بِالْأَسْمِ قَالَ بُرَيْهَةُ جَهْلٌ هَذَا الْكَلَامُ قَالَ هِشَامٌ عَرِفَ هَذَا الْكَلَامُ قَالَ بُرَيْهَةُ إِنَّ الْإِبْنَ مُتَّصِلٌ بِالْأَبِ قَالَ هِشَامٌ إِنَّ الْإِبْنَ مُنْفَصِلٌ مِنَ الْأَبِ قَالَ بُرَيْهَةُ هَذَا خِلَافٌ مَا يَعْقِلُهُ النَّاسُ قَالَ هِشَامٌ إِنَّ كَانَ مَا يَعْقِلُهُ النَّاسُ شَاهِدًا لَنَا وَ عَلَيْنَا فَقَدْ غَلَبْتُكَ لِأَنَّ الْأَبَ كَانَ وَ لَمْ يَكُنِ الْإِبْنُ فَتَقُولُ هَكَذَا يَا بُرَيْهَةُ قَالَ مَا أَقُولُ هَكَذَا قَالَ فَلِمَ اسْتَشْهَدْتَ قَوْمًا لِمَا تَقْبَلُ شَهَادَتَهُمْ لِنَفْسِكَ قَالَ بُرَيْهَةُ إِنَّ الْأَبَ اسْمٌ وَ الْإِبْنُ اسْمٌ يَقْدَرُ بِهِ الْقَدِيمُ (٢) قَالَ هِشَامٌ الْإِسْمَانِ قَدِيمَانِ كَقَدِيمِ الْأَبِ وَ الْإِبْنِ قَالَ بُرَيْهَةُ لَا وَ لَكِنَّ الْأَسْمَاءَ مُحْدَثَةٌ قَالَ فَقَدْ جَعَلْتَ الْأَبَ ابْنًا وَ الْإِبْنَ أَبًا إِنَّ كَانَ الْإِبْنُ أَحْدَثَ هَذِهِ الْأَسْمَاءَ دُونَ الْأَبِ فَهُوَ الْأَبُ وَ الْإِبْنُ أَبٌ وَ لَيْسَ هَاهُنَا ابْنٌ (٣)

ص: ٤٨٥

- ١- هذا مذهب جمهور المسيحيين الا- آريوس كبير فرقه منهم فانه يقول: ان المسيح كلمه الله و ابنه على طريق الاتخاذ و هو حادث مخلوق قبل خلق العالم.
- ٢- أى يقدر القديم الذى هو الأب بسببه على الخلق، أو من التقدير اى يقدر الخلق بسببه، و فى نسخه (ج) «و الابن اسم يقدره القديم»، و فى نسخه (و) «و الاسم ابن بقدره القديم».
- ٣- فى البحار باب احتجاج الكاظم عليه السلام و فى النسخ الخطيه عندي: «و ان كان الأب أحدث هذه الأسماء فهو الابن و الابن أب و ليس هاهنا ابن».

قَالَ بُرَيْهَةُ إِنَّ الْإِبْنَ اسْمٌ لِلرُّوحِ حِينَ نَزَلَتْ إِلَى الْأَرْضِ - قَالَ هِشَامٌ فَوَحِينَ لَمْ تَنْزِلْ إِلَى الْأَرْضِ فَاسْمُهَا مَا هُوَ قَالَ بُرَيْهَةُ فَاسْمُهَا ابْنٌ نَزَلَتْ أَوْ لَمْ تَنْزِلْ - قَالَ هِشَامٌ فَقَبِلَ النَّزُولَ هَذِهِ الرُّوحُ كُلُّهَا وَاحِدَةٌ وَاسْمُهَا اثْنَانِ قَالَ بُرَيْهَةُ هِيَ كُلُّهَا وَاحِدَةٌ رُوحٌ وَاحِدَةٌ قَالَ قَدْ رَضِيَتْ أَنْ تَجْعَلَ بَعْضَهَا ابْنًا وَبَعْضَهَا أَبًا قَالَ بُرَيْهَةُ لَا لِأَنَّ اسْمَ الْأَبِ وَاسْمَ الْإِبْنِ وَاحِدٌ قَالَ هِشَامٌ فَالْإِبْنُ أَبُو الْأَبِ وَالْأَبُ أَبُو الْإِبْنِ وَالْإِبْنُ وَاحِدٌ قَالَتْ الْأَسَافَةُ بِلِسَانِهَا لِبُرَيْهَةَ مَا مَرَّ بِكَ مِثْلَ ذَا قَطُّ تَقُومُ فَتَحَيَّرُ بُرَيْهَةُ وَذَهَبَ لِيَقُومَ فَتَعَلَّقَ بِهِ هِشَامٌ قَالَ مَا يَمْنَعُكَ مِنَ الْإِسْلَامِ أَمْ فِي قَلْبِكَ حَزَازَةٌ فَقُلْتُهَا وَإِلَّا سَأَلْتُكَ عَنِ النَّصْرِ رَأَيْتَهُ مَسْأَلَةً وَاحِدَةً تَبِيْتُ عَلَيْهَا لِيَلْكَ هَذَا فَتَضَيَّبِحْ وَ لَيْسَ لَكَ هَمَّةٌ غَيْرِي قَالَتْ الْأَسَافَةُ لَا تُرِدُ هَذِهِ الْمَسْأَلَةَ لَعَلَّهَا تُشَكِّكُكَ قَالَ بُرَيْهَةُ قُلْتُهَا يَا أَبَا الْحَكَمِ قَالَ هِشَامٌ أَمْ فَرَأَيْتَكَ الْإِبْنَ يَعْلَمُ مَا عِنْدَ الْأَبِ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَمْ فَرَأَيْتَكَ الْأَبُ يَعْلَمُ كُلَّ مَا عِنْدَ الْإِبْنِ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَمْ فَرَأَيْتَكَ تُخْبِرُ عَنِ الْإِبْنِ أَمْ يَقْدِرُ عَلَى حَمْلِ كُلِّ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ الْأَبُ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَمْ فَرَأَيْتَكَ تُخْبِرُ عَنِ الْأَبِ أَمْ يَقْدِرُ عَلَى كُلِّ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ الْإِبْنُ قَالَ نَعَمْ قَالَ هِشَامٌ فَكَيْفَ يَكُونُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا ابْنٌ صَاحِبِهِ وَهُمَا مُتَسَاوِيَانِ وَ كَيْفَ يَظْلَمُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ قَالَ بُرَيْهَةُ لَيْسَ مِنْهُمَا ظُلْمٌ قَالَ هِشَامٌ مِنَ الْحَقِّ بَيْنَهُمَا أَنْ يَكُونَ الْإِبْنُ أَبَ الْأَبِ وَالْأَبُ ابْنَ الْإِبْنِ بَتَّ عَلَيْهَا يَا بُرَيْهَةُ وَ افْتَرَقَ النَّصَارَى وَ هُمْ يَتَمَنُّونَ أَنْ لَا يَكُونُوا رَأَوْا هِشَامًا وَ لَا أَصْحَابَهُ قَالَ فَرَجَعَ بُرَيْهَةُ مُغْتَمًا مُغْتَمًا حَتَّى صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ الَّتِي تَخْدُمُهُ مَا لِي أَرَاكَ مُغْتَمًا مُغْتَمًا فَحَكَى لَهَا الْكَلَامَ الَّذِي كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ هِشَامٍ - فَقَالَتْ لِبُرَيْهَةَ وَيَحْكُكَ أَمْ تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ عَلَى حَقٍّ أَوْ عَلَى بَاطِلٍ فَقَالَ بُرَيْهَةُ بَلْ عَلَى الْحَقِّ فَقَالَتْ لَهُ أَيْنَمَا وَجَدْتَ الْحَقَّ فَمِلْ إِلَيْهِ وَ إِيَّاكَ وَ اللَّجَاجَةَ فَإِنَّ اللَّجَاجَةَ شُكٌّ وَ الشُّكُّ شُومٌ وَ أَهْلُهُ فِي النَّارِ قَالَ فَصَوَّبَ قَوْلَهَا وَ عَزَمَ عَلَى الْغُدُوِّ عَلَى هِشَامٍ قَالَ فَعَدَا عَلَيْهِ وَ لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ يَا هِشَامُ أَلَا لَكَ مَنْ تَصُدِّرُ عَنْ رَأْيِهِ وَ تَرْجِعُ إِلَى قَوْلِهِ وَ تَدِينُ بِطَاعَتِهِ قَالَ هِشَامٌ نَعَمْ يَا بُرَيْهَةُ قَالَ وَ مَا صَدَّقْتَهُ قَالَ هِشَامٌ فِي نَسَبِهِ أَوْ فِي دِينِهِ قَالَ فِيهِمَا جَمِيعًا صِفَهُ نَسَبِهِ وَ صِفَهُ دِينِهِ قَالَ هِشَامٌ أَمَّا النَّسَبُ خَيْرُ الْأَنْسَابِ (١)

رَأْسُ الْعَرَبِ وَصِفْوُهُ قُرَيْشٌ وَفَاضِلُ بَنِي هَاشِمٍ كُلُّ مَنْ نَزَعَهُ فِي نَسَبِهِ وَحَدَهُ أَفْضَلُ مِنْهُ لِأَنَّ قُرَيْشًا أَفْضَلُ الْعَرَبِ وَبَنِي هَاشِمٍ أَفْضَلُ قُرَيْشٍ وَ أَفْضَلُ بَنِي هَاشِمٍ خَاصُّهُمْ وَ دَيْنُهُمْ وَ سَيِّدُهُمْ وَ كَذَلِكَ وُلْدُ السَّيِّدِ أَفْضَلُ مِنْ وُلْدِ غَيْرِهِ وَ هَذَا مِنْ وُلْدِ السَّيِّدِ قَالَ فَصَفَ دِينَهُ قَالَ هِشَامٌ شَرَائِعُهُ أَوْ صِفَهُ بَدَنِهِ وَ طَهَارَتِهِ قَالَ هِشَامٌ مَعْصُومٌ فَلَا يَعْصَى وَ سَخِيٌّ فَلَا يَبْخُلُ شُجَاعٌ فَلَا يَجْبُنُ وَ مَا اسْتُودِعَ مِنَ الْعِلْمِ فَلَا يَجْهَلُ حَافِظٌ لِلدِّينِ قَائِمٌ بِمَا فُرِضَ عَلَيْهِ مِنْ عَثَرَةِ الْأَنْبِيَاءِ وَ جَامِعٌ عِلْمِ الْأَنْبِيَاءِ يَحْلُمُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَ يُنْصِفُ عِنْدَ الظُّلْمِ وَ يُعِينُ عِنْدَ الرِّضَا وَ يُنْصِفُ مِنَ الْوَلِيِّ وَ الْعَدُوِّ وَ لَا يَسْأَلُ شَطَطًا فِي عَدُوِّهِ (١) وَ لَا يَمْنَعُ إِفَادَةَ وَلِيِّهِ يَعْمَلُ بِالْكِتَابِ وَ يَحِيدُ بِالْأَعْجُوبَاتِ مِنْ أَهْلِ الطَّهَارَاتِ يَحْكِي قَوْلَ الْأَيْمَةِ الْأَصِيفِيَاءِ لَمْ تُنْقَضْ لَهُ حُجَّةٌ وَ لَمْ يَجْهَلْ مَسْأَلَهُ يُفْتِي فِي كُلِّ سُنَّةٍ وَ يَجْلُو كُلَّ مُدْلِهِمِهِ قَالَ بُرَيْهَةُ وَصَفَتْ الْمَسِيحَ فِي صِفَاتِهِ وَ أَثْبَتَهُ بِحُجَجِهِ وَ آيَاتِهِ إِلَّا أَنَّ الشَّخْصَ بَائِنٌ عَنْ شَخْصِهِ وَ الْوَصْفَ قَائِمٌ بِوَصْفِهِ فَإِنْ يَصِفُ الْوَصْفَ نُوْمِنُ بِالشَّخْصِ قَالَ هِشَامٌ إِنْ تُؤْمِنُ تَرُشِدُ وَ إِنْ تَتَّبِعِ الْحَقَّ لَا تُؤْتِبُ ثُمَّ قَالَ هِشَامٌ يَا بُرَيْهَةُ مَا مِنْ حُجَّةٍ أَقَامَهَا اللَّهُ عَلَى أَوَّلِ خَلْقِهِ إِلَّا أَقَامَهَا عَلَى وَسَطِ خَلْقِهِ وَ آخِرِ خَلْقِهِ فَلَا تَبْطُلُ الْحُجَجُ وَ لَا تَذْهَبُ الْمِلَلُ وَ لَا تَذْهَبُ السُّنَنُ قَالَ بُرَيْهَةُ مَا أَشَبَّهُ هَذَا بِالْحَقِّ وَ أَقْرَبَهُ مِنَ الصُّدُقِ وَ هَذِهِ صِفَةُ الْحُكَمَاءِ يُقِيمُونَ مِنَ الْحُجَجِ مَا يَنْفُونَ بِهِ الشُّبُهَةَ قَالَ هِشَامٌ نَعَمْ فَارْتَحَلَا حَتَّى آتِيَا الْمَدِينَةَ وَ الْمَرْأَةَ مَعَهُمَا وَ هُمَا يُرِيدَانِ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع فَلَقِيَا مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ ع فَحَكَى لَهُ هِشَامٌ الْحِكَايَةَ فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع يَا بُرَيْهَةُ كَيْفَ عِلْمُكَ بِكِتَابِكَ قَالَ أَنَا بِهِ عَالِمٌ قَالَ كَيْفَ ثِقَّتِكَ بِتَأْوِيلِهِ قَالَ مَا أَوْثَقَنِي بِعِلْمِي فِيهِ (٢)

ص: ٤٨٧

١- قوله: «وَلَا يُسْتَمَلُّ»* على صيغته المعلوم أو المجهول، و في النسخ الخطبه: «و لا يسأله شططا في عدوه» أى لا يسأله أحد او الولي، و في البحار: «و لا يسألك- الخ» و في ذيل البحار: «و لا نسأله- الخ» و فيه أيضا: «و لا يسلك شططا في عدوه» و الأخير أصح.

٢- أى فى تأويله، و فى البحار و فى نسخه «ج» «بعلمى به».

قَالَ فَايْتَدَأُ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عِ بَقْرَاءِ الْإِنْجِيلِ قَالَ بُرَيْهَهُ وَالْمَسِيحُ لَقَدْ كَانَ يَقْرَأُ هَكَذَا وَمَا قَرَأَ هَذِهِ الْقِرَاءَةَ إِلَّا الْمَسِيحُ ثُمَّ قَالَ بُرَيْهَهُ إِيَّاكَ كُنْتُ أَطْلُبُ مُنْذُ خَمْسِينَ سَنَةً أَوْ مِثْلَكَ قَالَ فَا مَنَّ وَحَسَنَ إِيمَانُهُ وَآمَنَتِ الْمَرْأَةُ وَحَسَنَ إِيمَانُهَا قَالَ فَدَخَلَ هِشَامٌ وَبُرَيْهَهُ وَ الْمَرْأَةُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع وَحَكَى هِشَامٌ الْحِكَايَةَ وَ الْكَلَامَ الَّذِي جَرَى بَيْنَ مُوسَى ع وَ بُرَيْهَهُ - فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ذَرِيَّتَهُ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (1) فَقَالَ بُرَيْهَهُ جُعِلَتْ فِتْدَاكَ أَنِّي لَكُمْ التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلُ وَ كُتُبُ الْأَنْبِيَاءِ قَالَ هِيَ عِنْدَنَا وَرِاثَةٌ مِنْ عِنْدِهِمْ نَقَرُوهَا كَمَا قَرَأُوهَا وَ نَقُولُهَا كَمَا قَالُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْعَلُ حُجَّةً فِي أَرْضِهِ يُسْأَلُ عَنْ شَيْءٍ فَيَقُولُ لَا أَذْرِي فَلَزِمَ بُرَيْهَهُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع حَتَّى مَاتَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ثُمَّ لَزِمَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع حَتَّى مَاتَ فِي زَمَانِهِ فَغَسَلَهُ بِيَدِهِ وَ كَفَّنَهُ بِيَدِهِ وَ لَحِدَهُ بِيَدِهِ وَ قَالَ هَذَا حَوَارِيُّ مِنْ حَوَارِيِّ الْمَسِيحِ يَعْرِفُ حَقَّ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ فَتَمَنَّى أَكْثَرَ أَصْحَابِهِ أَنْ يَكُونُوا مِثْلَهُ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کردند ما را احمد بن ادریس و محمد بن یحیی عطار از محمد بن احمد از ابراهیم بن هاشم از محمد بن حماد از حسن بن ابراهیم از یونس بن عبد الرحمن از هشام بن حکم از جاثلیقهای نصاری که او را بریهه میگفتند و او هفتاد سال مکث نمود و جاثلیق نصرانیت بود و اسلام را طلب مینمود و کسی را میجست که بر آن استدلال کند و حجت آورد از کسانی که کتابهای آن را بخواند و حضرت مسیح را بصفات و دلائل و آیاتش بشناسد راوی میگوید که بریهه باین امر معروف و مشهور شد بمرتبه که در میان نصارا و مسلمانان و یهود و مجوس شهرت یافت تا آنکه نصاری باو نازیدند و گفتند که اگر در دین نصرانیت کسی نبود مگر بریهه ما را بی نیاز مینمود و با وجود این طالب از برای پیوستن بدین اسلام یا جویای از برای حق و دین اسلام بود و با او زنی بود که او را خدمت مینمود که درنگش بریهه طولی کشیده بود و بریهه ضعف نصرانیت و ضعف حجت آن را بسوی آن زن راز میگفت و در خفاء این مطلب را باو بروز میداد راوی میگوید که پس آن زن این مطلب را از او شناخت و بریهه این امر را پشت و شکم زد و نهایت دقت و جستجو و کاوش نمود و احتمال دارد که معنی کلام این باشد که این امر را در پشت شکم زد یعنی در دل نگاه نداشت و بروز داد و شروع کرد که از پیشوایان مسلمانان و از صلحاء و علماء ایشان و اهل عقل و خردمندان از ایشان سؤال مینمود و فرقه فرقه را جستجوی بسیار میکرد و از پی هر یک میرفت یا ده بده میگشت و در نزد آن گروه هیچ نمی یافت و گفت که اگر پیشوایان شما بر حق بودند هر آینه در نزد شما بعضی از حق می بود پس گروه شیعه را از برایش وصف کردند و هشام بن حکم نیز از برایش وصف شد یونس بن عبد الرحمن گفت که هشام بن حکم بمن گفت که در بین آنکه من بر بالای دکان خویش که بر در کرخ یعنی محله بغداد بود نشسته بودم و در نزد من گروهی بودند که قرآن بر من میخواندند ناگاه گروهی از نصاری را دیدم که با او می آیند ما بین قسیسها تا غیر ایشان که بعضی قسیس و امام نصاری بودند و بعضی غیر قسیس قریب بصد مرد که جامه سیاه و برنساها را پوشیده بودند و برنس بضم باء و نون و سکون راء کلاه دراز روی پوش باشد که فرنگیان بر سر گذارند و جاثلیق بزرگتر در میان ایشان بریهه بود تا آنکه در گرداگرد دکان من ایستادند و از برای بریهه کرسی قرار داده شد که بر آن بنشیند و اسقفها و راهبان ایستادند و بر عصاهای خویش تکیه دادند و بر نسلهای ایشان بر سرهای ایشان بود پس بریهه گفت که در میان مسلمانان کسی باقی نماند از کسانی که بعلم کلام یاد میشوند مگر آنکه بنصرانیت با او مباحثه و گفتگو کردم و در نزد ایشان هیچ نبود و حال آمده ام که با تو در دین اسلام مباحثه کنم راوی میگوید که هشام بن حکم خندید و گفت ای بریهه اگر از من معجزاتی را چون معجزات حضرت مسیح میخواهی من نه مسیحم و نه مانند او و نه باو نزدیک میتوانم شد و آن حضرت

روحی است پاک و پاکیزه لاغر میان برآمده که آیاتش ظاهر و هویدا و علاماتش قائم و بر پا است بریبه گفت که این کلام و وصف مرا خوش آمد هشام گفت که اگر محاجه یعنی بر یک دیگر حجت آوردن را اراده داری اینجا بیا بریبه گفت آری من از تو سؤال میکنم که نسبت و نژاد این پیغمبر شما از حضرت مسیح به نسبت ابدان چه نسبت است و چه خویشی دارند هشام گفت که پسر عموی جد اوست زیرا که او از فرزندان اسحق است و محمد از فرزندان اسماعیل بریبه گفت که چگونه او را بخدا نسبت میدهی و بآن جناب چه نسبت دارد هشام گفت که اگر نسبت او را در نزد شما میخواهی شما را خبر دهم و اگر نسبتش را در نزد ما میخواهی ترا خبر دهم بریبه گفت که نسبتش را در نزد ما میخواهم و گفت که گمان کردم که هشام هر گاه آن حضرت را به نسبت ما نسبت دهد بر او غالب شوم گفتم پس آن حضرت را نسبت ده به نسبتی که ما را بآن نسبت میدهیم هشام گفت آری شما میگوئید که آن حضرت قدیمی است از قدیم پس کدام از این دو قدیم پدر است و کدام یک از ایشان پسر بریبه گفت که آنکه بسوی زمین فرود آمده پسر است و پسر فرستاده پدر است هشام گفت که پدر از پسر استوارتر است زیرا که خلق آفریده پدرند بریبه گفت که خلق هم آفریده پدرند و هم آفریده پسر هشام گفت که چه ایشان را منع کرد از آنکه هر دو فرود آیند چنان که هر دو آفریده اند هر گاه شریک باشند بریبه گفت که چگونه شریک باشند و حال آنکه این دو یک چیزند جز این نیست که بنام از یک دیگر جدا میشوند هشام گفت جز این نیست که بنام با یک دیگر اجتماع میکنند بریبه گفت که این کلام مجهول است که کسی معنی آن را نمیداند هشام گفت که این کلام معروف است که همه کس آن را می شناسند و میدانند بریبه گفت که پسر پدر پیوسته هشام گفت که پسر از پدر جدا است بریبه گفت که اینک خلاف آن چیز است که مردم آن را تعقل میکنند و میفهمند هشام گفت که اگر آنچه مردم آن را تعقل میکنند شاهد از برای ما و شاهد بر ما باشد من بر تو غالب شدم زیرا که پدر بود و پسر نبود پس ای بریبه تو همچنین میگوئی گفت نه من همچنین نمیگویم هشام گفت پس چرا گواه میگردانی گروهی را که گواهی ایشان را از برای خودت نمی پذیری بریبه گفت که پدر نامی است و پسر نامی بقدرتش که قدیم است هشام گفت که این دو نام قدیم اند چون قدم پدر و پسر بریبه گفت نه و لیکن نامها حادث اند هشام گفت پس پدر را پسر و پسر را پدر گردانیدی اگر پدر چنان باشد که این نامها را احداث کرده باشد نه پسر پسر پدر است و اگر پسر چنان باشد که این نامها را احداث کرده باشد پس پدر پسر است و پسر پدر و در اینجا پسری نیست بریبه گفت که پسر نام از برای روح است در هنگامی که بسوی زمین فرود آمد هشام گفت پس در آن هنگام که بسوی زمین فرود نیامده بود نامش چه بود بریبه گفت که نامش پسر بود خواه فرود نیامده بود هشام گفت پس پیش از فرود آمدن این روح نام همه آن یکی بود یا نامش دو بود بریبه گفت که همه آن یکی و یکروح بود هشام گفت که راضی شدی که بعضی از آن را پسر و بعضی از آن را پدر قرار دهی بریبه گفت نه زیرا که نام پدر و نام پسر یکی است هشام گفت پس پسر پدر پدر و پدر پسر پسر است پس پدر و پسر یکی است اسقفها بزبان خود بریبه گفتند که هرگز مثل این بتو نگذشت و بکسی بر نخوردی که مانند این مرد باشد برمیخیزیم پس بریبه سرگردان شد و رفت که برخیزد هشام باو در آویخت و گفت چه تو را از دین اسلام منع میکند آیا در دلت دردیست که از غایت خشم بهم رسیده باشد پس آن را بگو و اگر نه تو را از نصرانیت یک مسأله می پرسم که امشب بر سر آن شب بروز آوری که خواب نکنی و شب همه در فکر آن باشی پس صبح کنی و تو را همت و مقصودی غیر از من نباشد که تمام اوقات خود را صرف این کنی که مرا ببینی اسقفها گفتند که این مسأله را میخواه چه شاید که آن تو را در شک اندازد راوی میگوید که بریبه گفت که ای ابا الحکم آن مسأله را بگو هشام گفت مرا خبر ده که پسر آنچه را که در نزد پدر است میداند بریبه گفت آری هشام گفت پس پدر میداند آنچه را که پسر آن را میداند بریبه گفت آری هشام گفت مرا خبر ده از پسر که آیا قدرت دارد بر همه

آنچه پدر بر آن قدرت دارد بریبه گفت آری هشام گفت مرا خبر ده از پدر که آیا قدرت دارد بر همه آنچه پسر بر آن قدرت دارد بریبه گفت آری هشام گفت پس چگونه یکی از این دو پسر صاحب خود که آن دیگر است باشد و حال آنکه این دو برابرند و چگونه هر یک از ایشان بر صاحب خود ستم میکنند بریبه گفت که از ایشان ستمی نیست هشام گفت که از جمله حق در میان ایشان آنست که پسر پدر پدر و پدر پسر پسر باشد ای بریبه بر سر این مسأله شب بروز آور و تمام شب در آن فکر کن و نصاری متفرق شدند و ایشان آرزو میکردند که هشام و اصحاب او را ندیده باشند راوی میگوید که پس بریبه غمگین و اندوهناک برگشت تا بمنزل خود شد زنش که او را خدمت میکرد گفت مرا چه می شود که تو را اندوهناک و غمگین می بینم بریبه سخنانی را که در میان او و هشام واقع شده بود از برایش حکایت نمود آن زن گفت که وای بر تو آیا میخواهی که بر حق باشی یا بر باطل بریبه گفت بلکه میخواهم که بر حق باشم آن زن گفت که در هر جا و هر زمان که حق را یافتی بسوی آن میل کن و بپرهیز از ستیزه کردن زیرا که ستیزه شک است و شک شوم و نامبارک و اهل آن در آتش دوزخ اند راوی میگوید که پس بریبه گفتار آن زن را صواب شمرد و بر صبح کردن بر هشام عزم کرد و دل بر آن بست که صبح زود بنزد هشام رود راوی میگوید که پس صبح زود بجانب هشام رفت و کسی از یارانش با او نبود و گفت که ای هشام آیا تو را کسی هست که از رأی او صادر شوی و سیر معنی باز کردی چنان که تشنه از آبشخوار سیراب باز میگردد و بدون رای او کار نکنی و بقولش رجوع کنی و بطاعتش اعتقاد و دین داری نمائی هشام گفت آری ای بریبه بریبه گفت که صفتش چیست هشام گفت که در نسبش یا در دینش بریبه گفت که در هر دو هم نسبش را وصف کن و هم دینش را وصف کن هشام گفت اما نسب بهترین نسبا است چه سر عرب و برگزیده قریش و فاضل بنی هاشم است هر که با او منازعه کند در نسبش او را از خود فاضلتر یابد زیرا که قریش فاضلترین عربند و بنی هاشم از همه قریش فاضلترند و فاضلترین بنی هاشم خاص و دین و سید ایشان است و همچنین فرزند سید از فرزند غیر سید فاضلتر است و اینک از فرزند سید است بریبه گفت که دینش را وصف کردن که شریعتهای او را وصف کنم یا صفت بدن و طهارتش را بریبه گفت که بدن و طهارتش را وصف کن هشام گفت معصوم است که گناه نمیکند و سخاوت دارد که بخل نمیورزد و دلیر است که بیدل نمیشود و نمیترسد و آنچه از علم باو سپرده شده جاهل نباشد که نداند دین را حافظ است و بآنچه بر او فرض و واجب شده قائم و بر پا و از عترت و فرزندان پیغمبران و جامع علم همه پیغمبرانست در نزد غضب حلم میکند و در نزد ظلم انصاف میدهد و در نزد رضا یاری مینماید و از دوست و دشمن داد می ستاند و از دوستش جوز و دروغی را در باب دشمنش نمیخواهد و افاده دوستش را منع نمیفرماید و افاده بکسر همزه چهار معنی دارد اول چیزی دادن دویم چیزی ستاندن سیم چیزی بکسی رسانیدن چهارم چیزی گرفتن از کسی و بکتاب خدا عمل میکند و بچیزهای عجیب که مردم از آن تعجب کنند حدیث میگوید و خبر میدهد و از اهل طهارتها است که گفتار پیشوایان برگزیدگان را حکایت میفرماید و حجتی از برایش شکسته و باطل نشده و هیچ مسأله را جاهل نبوده که نداند در باب هر سنت و طریقه فتوی میدهد و هر تاری را روشن می سازد بریبه گفت که حضرت مسیح را وصف کردی در صفاتش و او را اثبات نمودی بحجتها و نشانیها یا معجزاتش مگر آنکه این شخص از شخص آن حضرت جدا است و این وصف بوصفش قائم و برپاست پس اگر این وصف راست باشد ما باین شخص ایمان می آوریم هشام گفت که اگر ایمان آوردی راه راست یابی و اگر حق را پیروی کنی کسی تو را ملامت و سرزنش نتواند کرد بعد از آن گفت که ای بریبه هیچ حجتی نیست که خدا آن را بر اول خلقش اقامه و بر پا داشته باشد مگر آنکه آن را بر وسط و آخر خلقش اقامه فرموده پس حجتها باطل نمیشود و ملتها ضایع نمیگردد و سنتها نمیروند و نابود نخواهد شد بریبه گفت که اینک چه بسیار بحق شباهت دارد و همین چه براستی نزدیکست و این صفت صفت حکیمان است که از حجت اقامه کنند آنچه را

که بآن شبهه را نیست و نابود سازند هشام گفت آری پس کوچ کردند تا بمدینه آمدند و آن زن همراه ایشان بود و هشام و بریهه حضرت صادق (ع) را میخواستند پس حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام را ملاقات نمودند پس هشام این حکایت را از برای حضرت نقل و حکایت کرد و چون فارغ شد حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام فرمود که ای بریهه دانش تو بکتاب خدا که انجیل است چگونه باشد آیا آن را میدانی بریهه عرض کرد که من بآن دانایم حضرت فرمود که وثوق و اعتمادت بتاویل و تفسیر آن چگونه است عرض کرد که بسیار وثوق بخود دارم بعلم خویش بآن هشام می گوید که پس حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام بخواندن انجیل آغاز فرمود بریهه گفت بحق حضرت مسیح که مسیح این را چنین میخواند و این قرائت را کسی نخواند مگر حضرت مسیح بعد از آن بریهه گفت که مدت پنجاه سالست که تو یا مثل تو را طلب می کردم هشام میگوید که پس بریهه ایمان آورده و ایمانش خوش بود که مؤمن خوبی شد و آن زن نیز ایمان آورد و ایمانش خوب بود راوی میگوید که پس هشام و بریهه و آن زن بر حضرت صادق (ع) داخل شدند و هشام این حکایت و سخنی را که در میان حضرت امام موسی (ع) و بریهه جاری شده بود حکایت نمود حضرت صادق (ع) فرمود که ذُرِّيَّةٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ یعنی ایشان فرزندانی چندند که بعضی از ایشان از بعضی دیگر زاده شده اند یعنی اولاد پسندیده از پدران برگزیده و خدا شنوا است با قوال مردمان دانا است باعمال ایشان بریهه عرض کرد که فدای تو گردم از کجا شما را توریه و انجیل و کتابهای پیغمبران و علم بآنها دست بهم داده حضرت فرمود که اینها در نزد ما است بطریقه میراث از نزد ایشان و اینها را میخوانیم چنان که ایشان اینها را خوانده اند و اینها را میگوئیم و تفسیر میکنیم چنان که ایشان اینها را گفته اند بدرستی که خدا در زمین خود حجتی را قرار نمیدهد که از چیزی سؤال شود پس بگوید که نمیدانم بعد از آن بریهه دست از حضرت صادق (ع) برداشت تا آن حضرت از دنیا رحلت فرمود پس ملازم حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام شد و در خدمتش میبود تا در زمان آن حضرت فوت شد و حضرت او را بدست خود غسل داد و بدست خود او را کفن پوشانید و بدست خود او را در لحد خوابانید و فرمود که اینک یک حواری از حواریان و خاصی از خاصان حضرت مسیح است که آن حضرت را یاری مینمود و بدل تصدیق او کرده بود و حق خدا را بر خود می شناخت راوی میگوید پس بیشتر اصحاب آن حضرت آرزو کردند که چون بریهه باشند «مترجم گوید» جاثلیق عالم و عابد و حاکم ترسایانست و نیز قاضی و حکیم ایشان و در قاموس مذکور است که جاثلیق بفتح ثاء سه نقطه رئیس نصاری است که در بلاد اسلام در شهر بغداد باشد و در زیر دست بطریق انطاکیه میباشد بعد از آن مطران زیر دست او است بعد از آن اسقف است که در شهری میباشد بعد از آن بعد از آن قسیس است بعد از آن شماس و گفته که بطریق بر وزن کبریت قائد و لشکر کشتی است از لشکرکشان روم که ده هزار نفر در تحت او باشند بعد از آن طرخانست که پنج هزار نفر در تحت اویند بعد از آن قومس است که دویست نفر در تحت اویند و اسقف بضم یکم و سیم با تشدید فاء مهتر و پیشوای ترسایانست در دین چنان که در بعضی از لغات معتبره و مسطور است و در مؤید الفضلاء مذکور است که زنجیر پوش و انجیل خوان و دانشمندان ترسایان که خوش آواز باشند و در قاموس میگوید و اسقف رئیس نصاری است در دین یا پادشاهی که فروتنی بر خود بندد در رفتارش یا عالم یا اسقف بالاتر از قسیس و پست تر از مطران است و گفته که قس چو قسیس رئیس نصاری است و سماس از جمله رؤساء نصاری است که میان سر خود را می تراشد و لازم کنش میباشد و بریهه بر وزن غفیله تصغیر ابراهیم است و در بعضی از نسخ کافی بریه بدون هاء است و آن بر وزن حسین یا قریه است و اول اظهر مینماید

حديث ١

١- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هِاشِمٍ وَغَيْرُهُ عَنْ خَلْفِ بْنِ حَمَادٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدِ الْهَاشِمِيِّ (٢) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: خِيَاءُ زَيْنَبَ الْعَطَّارَةَ الْحَوْلَاءِ إِلَى نِسَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَبَنَاتِهِ وَكَأَنَّ تَبِعَ مِنْهُنَّ الْعَطْرَ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ص وَهِيَ عِنْدَهُنَّ فَقَالَ لَهَا إِذَا أَتَيْتَنَا طَابَتْ يَمِينُنَا فَقَالَتْ يُمُوتُكَ بِرِيحِكَ أَطِيبُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِذَا بَعَتْ فَأَحْسِنِي وَلَا تَغْشَى فَإِنَّهُ أَتَقَى وَأَبْقَى لِلْمَالِ فَقَالَتْ مَا جِئْتُ بِشَيْءٍ مِنْ بَيْعِي وَإِنَّمَا جِئْتُكَ أَسْأَلُكَ عَنْ عَظْمِهِ اللَّهُ فَقَالَ جَلَّ جَلَالُ اللَّهِ سَأَحِىَ دُثُوكَ عَنْ بَعْضِ ذَلِكَ قَالَ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذِهِ الْأَرْضُ بِيَمَنِ فِيهَا وَمَنْ عَلَيْهَا عِنْدَ الَّتِي تَحْتَهَا كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِي (٣) وَهَاتَانِ وَمَنْ فِيهِمَا وَمَنْ عَلَيْهُمَا عِنْدَ الَّتِي تَحْتَهَا كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِي وَالثَّالِثَةُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى السَّابِعِ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ - خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ (٤)

ص: ٤٨٩

١- فى الاخبار المذكوره فى هذا الباب استعارات و كنايات و إشارات الى حقائق بعيده عن ادراكنا بألفاظ موضوعه للمعانى المحسوسه لنا، و لكل منها شرح لا مجال له هاهنا.

٢- فى نسخه (و) و (د) «عن الحسن بن زيد الهاشمى» و رواه الكلينى فى روضه الكافى عن الحسين بن زيد الهاشمى و هو الحسين بن زيد بن على بن الحسين عليهما السلام.

٣- القى - بكسر الأول و عينه واو-: القفر من الأرض.

٤- الطلاق: ١٢.

وَهَذِهِ السَّبْعُ وَ الْبَحْرُ الْمَكْفُوفُ وَ جِبَالُ الْبَرْدِ عِنْدَ حُجْبِ النُّورِ كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِيٌّ وَ هِيَ سَبْعُونَ أَلْفَ حِجَابٍ يَذْهَبُ نُورُهَا بِالْأَبْصَارِ وَ هَذِهِ السَّبْعُ وَ الْبَحْرُ الْمَكْفُوفُ وَ جِبَالُ الْبَرْدِ وَ الْحُجْبُ عِنْدَ الْهَوَاءِ الَّذِي تَحَارُّ فِيهِ الْقُلُوبُ كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِيٌّ وَ السَّبْعُ وَ الْبَحْرُ الْمَكْفُوفُ وَ جِبَالُ الْبَرْدِ وَ الْحُجْبُ وَ الْهَوَاءُ فِي الْكُرْسِيِّ كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِيٌّ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ- وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ لَا يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (١) وَ هَذِهِ السَّبْعُ وَ الْبَحْرُ الْمَكْفُوفُ وَ جِبَالُ الْبَرْدِ وَ الْحُجْبُ وَ الْهَوَاءُ وَ الْكُرْسِيُّ عِنْدَ الْعَرْشِ كَحَلْقِهِ فِي فَلَاهِ قِيٌّ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ- الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (٢) مَا تَحْمِلُهُ الْأَمْثَالُ إِلَّا يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.

ترجمه:

پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کردند ما را ابراهیم بن هاشم و غیر او از خلف بن حماد از حسن بن زید هاشمی از حضرت صادق (ع) که فرمود زینب عطر فروش لوچ بسوی زنان و دختران رسول خدا (ص) آمد و کارش این بود که عطر بایشان میفروخت پس رسول خدا (ص) داخل شد و زینب در نزد ایشان بود حضرت باو فرمود که چون تو بنزد ما بیائی خانهای ما خوشبو شود زینب عرض کرد که خانهای تو یا رسول الله بیوی تو خوشبو تر است حضرت فرمود که چون بفروشی نیکی کن و خیانت مکن زیرا که آن پرهیزگاریش بیشتر و مال را باقی گذارنده تر است زینب عرض کرد که در باب چیزی از فروختنم نیامده ام و جز این نیست که بخدمت آمده ام که تو را از عظمت خدا سؤال کنم حضرت فرمود جل جلال الله بزودی تو را از هر که و هر چه بر روی آنست در نزد طبقه زمینی که در زیر آنست چون حلقه ایست که در بیابان چولی افتاده باشد و این دو طبقه زمین و هر که در اینها و هر که بر روی اینها است در نزد طبقه سیم که در زیر اینها است چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و طبقه سیم تا آنکه بطبقه هفتم منتهی شد بعد از آن این آیه را خواند که خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ یعنی خدا همان است که آفرید هفت آسمان را و از زمین مانند آنها را و هفت طبقه زمین و هر که در آنها و هر که بر روی آنها است بر پشت خروس چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و آن خروس یک بالش در مشرق و بال دیگرش در مغرب است و پاهایش در تخوم یعنی حد فاصل زمین و هفت طبقه زمین و خروس با هر که در آن و هر که بر روی آن است بر روی سنک چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت طبقه زمین و خروس و سنک با هر که در آن و هر که بر روی آنست بر پشت ماهی چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت طبقه زمین و خروس و سنک و ماهی در نزد دریای تاریک چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت طبقه زمین و خروس و سنک و ماهی و دریای تاریک در نزد هواء چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت طبقه زمین و خروس و سنک و ماهی و دریای تاریک و هواء در نزد ثری که خاک نمناکست چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد پس این آیه را خواند که لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ مَا تَحْتَ الثَّرَى یعنی او را است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین و آنچه در میان آسمانها و زمین و آنچه در زیر ثری است و حضرت (ص) فرمود که بعد از آن خبر منقطع و بریده شده یعنی آنچه در زیر ثری است کسی غیر از خدا آن را نمیداند و هفت طبقه زمین و خروس و سنک و ماهی و دریای تاریک و هواء و ثری با هر که در آن و هر که بر روی آنست در نزد آسمان اول چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و آنچه مذکور شد و آسمان دنیا با هر که در آن و هر که بر روی آنست در نزد آسمان که زیر آنست چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و آنچه ذکر شد و این دو آسمان در نزد آسمان سیم چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و این آسمان سیم و هر که بر روی آنست در

نزد آسمان چهارم چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد تا آنکه با آسمان هفتم منتهی شد و این هفت آسمان و هر که بر روی آنها است در نزد دریای مکفوف که آن را از اهل زمین و باز داشته اند که بر ایشان فرود نمیآید چه باران از آب آسمانست چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت آسمان و دریای مکفوف در نزد کوههای تگرگ چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد پس این آیه را خواند که **وَيُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ يَعْزِقُ** و خدا فرو میفرستد از آسمان از کوهی چند که در آنست از تگرگ و این هفت آسمان و دریای مکفوف و کوههای تگرگ در نزد حجابهای نور چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و آن هفتاد هزار حجاب است که نور آنها دیدهها را میبرد و کور میگرداند و اینکه مذکور شد و هفت آسمان و دریای مکفوف و کوههای تگرگ و هواء و حجابها در نزد هوایی که دلها در آن حیران می شود چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد و هفت آسمان و دریای مکفوف و کوههای تگرگ و هواء و حجابها نسبت بکرسی و در آن چون حلقه ایست که در بیابان چولی باشد پس این آیه را خواند که **وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ** و ترجمه اول آیه مذکور شد و ترجمه تتمه اینست که در رنج نیفکند او را و بر او گران نیاید نگاهداشتن آسمانها و زمین و او است بلند مرتبه بزرگوار و آنچه مذکور شد و هفت آسمان و دریای مکفوف و کوههای تگرگ و هواء و حجابها و کرسی در نزد عرش چون حلقه ایست که بیابان چولی باشد پس این آیه را خواند که **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى** و فرشتگان عرش را بر نمیدارند مگر بگفتن **لا اله الا الله و لا حول و لا قوه الا بالله**

ص: ۴۹۱

۱- البقره: ۲۵۵.

۲- طه: ۵.

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: سَأَلْتُ أَيَّا جَعْفَرٍ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱) قَالَ يَا جَابِرُ تَأْوِيلُ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَفْنَى هَذَا الْخَلْقَ وَهَذَا الْعَالَمَ وَسَكَنَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَ أَهْلُ النَّارِ النَّارَ جَدَّدَ اللَّهُ عَالَمًا غَيْرَ هَذَا الْعَالَمِ وَ جَدَّدَ خَلْقًا مِنْ غَيْرِ فُحُولِهِ وَ لَمَّا إِنَانِثِ يَعْتَبِدُونَهُ وَ يُوحِدُونَهُ وَ خَلَقَ لَهُمْ أَرْضًا غَيْرَ هَذِهِ الْأَرْضِ تَحْمِلُهُمْ وَ سَمَاءً غَيْرَ هَذِهِ السَّمَاءِ تُظِلُّهُمْ لَعَلَّكَ تَرَى أَنَّ اللَّهَ إِنَّمَا خَلَقَ هَذَا الْعَالَمَ الْوَاحِدَ وَ تَرَى أَنَّ اللَّهَ لَمْ يَخْلُقْ بَشَرًا غَيْرَكُمْ بَلَى وَ اللَّهُ لَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ أَلْفَ أَلْفِ عَالَمٍ وَ أَلْفَ أَلْفِ آدَمٍ أَنْتَ فِي آخِرِ تِلْكَ الْعَوَالِمِ وَ أَوْلَيْكَ الْأَدَمِيِّينَ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از عمرو بن شمر از جابر بن یزید که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ یعنی آیا پس ما بتنگ آمدیم و مانده شدیم بآفرینش اول بلکه ایشان در اشتباه و آشفتگی از آفریدن تازه اند و حضرت فرمود که ای جابر تأویل این آیه آنست که خدای عز و جل چون این خلق و این عالم را نیست و نابود گرداند و اهل بهشت را در بهشت و اهل دوزخ را در دوزخ ساکن کند عالمی را غیر از این عالم تازه خلق کند و خلقی را تازه بیافریند بی نرها و ماده ها که او را پرستند و توحید او کنند و زمین را غیر از این زمین برای ایشان بیافریند که ایشان را بردارد و آسمانی را غیر از این آسمان خلق کند که بر ایشان سایه افکند و شاید که تو چنان می بینی که خدا عالمی مگر این یک عالم را نیافریده و چنان می بینی که خدا آدمیانی را غیر از شما نیافریده بلی بخدا سوگند که خدا هزار هزار عالم و هزار هزار آدم را آفریده و تو در آخر این عالمها و این آدمهائی.

ص: ۴۹۲

٣- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ نَصِيرِ بْنِ مَرَّاحِمِ الْمُنْقَرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ (١) عَنْ أَبِي مَخْنَفٍ لُوطِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِي مَنْصُورٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ قَالَ: سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَ عَنْ قُدْرَةِ اللَّهِ تَعَالَى جَلَّتْ عَظَمَتُهُ فَقَامَ خَطِيْبًا فَحَمَدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مَلَائِكَةً لَوْ أَنَّ مَلِكًا مِنْهُمْ هَبَطَ إِلَى الْأَرْضِ مَيًّا وَسَمِعْتَهُ لِعِظَمِ خَلْقِهِ وَ كَثْرَةِ أَجْنَحَتِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَوْ كَلَفَتِ الْجَنُّ وَ الْبَانِسُ أَنْ يَصِفُوهُ مَيًّا وَصِفُوهُ لُبَعْدِ مَيًّا بَيْنَ مَقَاصِدِهِ وَ حُسْنِ تَرْكِيْبِ صُورَتِهِ وَ كَيْفَ يُوصَفُ مِنْ مَلَائِكَتِهِ مَنْ سَبَّعُمَائِهِ عَامَ مَا بَيْنَ مَنْكَبَيْهِ وَ شَحْمِهِ أَذْنَيْهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسِدُّ الْأُفُقَ بِجَنَاحٍ مِنْ أَجْنَحَتِهِ دُونَ عِظَمِ بَدَنِهِ وَ مِنْهُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ إِلَى حُجْرَتِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ قَدَّمَهُ عَلَى غَيْرِ قَرَارٍ فِي جَوْهُ الْهَوَاءِ الْأَسْفَلِ وَ الْأَرْضُونَ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَوْ أُلْقِيَ فِي نَقْرِهِ إِبْهَامِهِ جَمِيعَ الْمِيَاهِ لَوَسَّعَتْهَا وَ مِنْهُمْ مَنْ لَوْ أُلْفِيَتْ السُّفُنُ فِي دُمُوعِ عَيْنَيْهِ لَجَرَّتْ دَهْرَ الدَّاهِرِينَ - فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ وَ سُئِلَ عَ عَنِ الْحُجْبِ فَقَالَ أَوَّلُ الْحُجْبِ سَبْعَةٌ غَلِظَ كُلُّ حِجَابٍ مَسِيرَهُ خَمْسِمَائَةِ عَامٍ بَيْنَ كُلِّ حِجَابَيْنِ مِنْهَا مَسِيرَهُ خَمْسِمَائَةِ عَامٍ وَ الْحِجَابُ الثَّلَاثُ (٢) سَبْعُونَ حِجَابًا بَيْنَ كُلِّ حِجَابَيْنِ مِنْهَا مَسِيرَهُ خَمْسِمَائَةِ عَامٍ وَ طُولُهُ خَمْسِمَائَةِ عَامٍ حَجَبُهُ كُلُّ حِجَابٍ مِنْهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلِكٍ قُوَّةُ كُلِّ مَلِكٍ مِنْهُمْ قُوَّةُ الثَّقَلَيْنِ مِنْهَا ظِلْمَةٌ وَ مِنْهَا نُورٌ وَ مِنْهَا نَارٌ وَ مِنْهَا دُخَانٌ وَ مِنْهَا سَحَابٌ وَ مِنْهَا بَرْقٌ وَ مِنْهَا مَطَرٌ وَ مِنْهَا رَعِيدٌ وَ مِنْهَا صَوٌّ وَ مِنْهَا رَمْلٌ وَ مِنْهَا جَبَلٌ وَ مِنْهَا عَجَاجٌ وَ مِنْهَا مِيَاءٌ وَ مِنْهَا أَنْهَارٌ وَ هِيَ حُجْبٌ مُخْتَلِفَةٌ غَلِظَ كُلُّ حِجَابٍ مَسِيرَهُ سَبْعِينَ أَلْفَ عَامٍ ثُمَّ سِرَادِقَاتُ الْجَلَالِ وَ هِيَ سَبْعُونَ سِرَادِقًا فِي كُلِّ سِرَادِقٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلِكٍ بَيْنَ كُلِّ سِرَادِقٍ وَ سِرَادِقٍ مَسِيرَهُ خَمْسِمَائَةِ عَامٍ ثُمَّ سِرَادِقُ الْعِزِّ ثُمَّ سِرَادِقُ الْكِبْرِيَاءِ ثُمَّ سِرَادِقُ الْعَظَمَةِ ثُمَّ سِرَادِقُ الْقُدْسِ ثُمَّ سِرَادِقُ الْجَبْرُوتِ ثُمَّ سِرَادِقُ الْفَخْرِ - ثُمَّ النُّورُ الْأَبْيَضُ ثُمَّ سِرَادِقُ الْوَحْدَانِيَّةِ وَ هُوَ مَسِيرَهُ سَبْعِينَ أَلْفَ عَامٍ فِي سَبْعِينَ أَلْفَ عَامٍ ثُمَّ الْحِجَابُ الْأَعْلَى وَ انْقَضَى كَلَامُهُ عَ وَ سَكَتَ فَقَالَ لَهُ عَمْرٌو لَا بَقِيَتْ لِيَوْمٍ لَا أَرَاكَ فِيهِ يَا أَبَا الْحَسَنِ.

ص: ٤٩٣

١- كذا في النسخ و يحتمل كونه تصحيف «عمر بن سعيد» و هو المدائني.

٢- هكذا في النسخ الا في نسخه (و) ففيه: «و الحجاب الثاني - الخ».

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی بن زکریاء گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبيب از تمیم بن بهلول از نصر بن مزاحم منقری از عمر بن سعید از ابو محنف لوط بن یحیی از ابو منصور از زید بن وهب که گفت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) از قدرت خدا جلت عظمته سؤال شد پس آن حضرت برخاست و خطبه خواند و خدا را ستود و بر او ثناء نمود بعد از آن فرمود که خدای تبارک و تعالی را فرشتگانی هستند که اگر یک فرشته از ایشان بسوی زمین فرود آید زمین وسعت و گنجایش او نداشته باشد بجهت بزرگی خلقت و بسیاری بالهایش و از جمله ایشان کسی است که اگر جن و انس تکلیف شوند که او را وصف کنند او را وصف نتوانند کرد بجهت دوری ما بین مفاصل و بندها و خوبی ترکیب صورتش و چگونه وصف شود از فرشتگانش کسی که ما بین دوشها و نرمه گوشهایش هفتصد ساله راهست و از جمله ایشان کسی است که افق آسمان را بالای از بالهایش می بندد و پر میکند قطع نظر از بزرگی بدنش و از جمله ایشان کسی است که آسمانها تابندگاه و کمر او است و از جمله ایشان کسی است که پایش بر چیزی قرار و آرام ندارد بلکه در هوای پائین تر ایستاده و زمینها تا زانوهای او است و از جمله ایشان کسی است که اگر همه آنها در گودی انگشت ابهامش افکنده و ریخته شود وسعت و گنجایش آنها داشته باشد و از جمله ایشان کسی است که اگر کشتیها در اشکهای چشمهایش انداخته شود رودهای بسیار روان گردد **فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ** و آن حضرت (ع) از حجابها سؤال شد فرمود که اول حجابها هفت حجاب است که گندگی هر حجابی پانصد ساله راه باشد و میان هر دو حجاب از آنها که از حجابی تا حجابی پانصد ساله راهست و حجاب سیم هفتاد حجاب است و میان هر دو حجاب بقدر پانصد ساله راه و طولش پانصد ساله راهست و حاجیان هر حجابی از آنها هفتاد هزار فرشته اند که در بانی آن میکنند و قوت هر فرشته از ایشان قوت ثقلین است که با قوت جن و انس برابری میکند از جمله آن حجابها حجاب ظلمت و تاریکی است و از جمله آنها حجاب نور و روشنی و بعضی از آنها حجاب آتش و بعضی از آنها حجاب دود و بعضی از آنها حجاب ابر و بعضی از آنها حجاب برق و بعضی از آنها حجاب باران و بعضی از آنها حجاب رعد و بعضی از آنها حجاب ضوء و روشنی و بعضی از آنها حجاب ریگ و بعضی از آنها حجاب کوه و بعضی از آنها حجاب غبار و بنا بر بعضی از نسخ توحید و بعضی از آنها حجاب کوه غبار و بعضی از آنها حجاب آب و بعضی از آنها حجاب جویها و اینها حجابهای مختلف است که گندگی هر حجابی هفتاد هزار ساله راهست بعد از آن سرا پرده های جلال است و آنها هفتاد سرا پرده است که در هر سرا پرده هفتاد هزار فرشته است و در میان هر سرا پرده و سرا پرده دیگر پانصد ساله راهست بعد از آن سرا پرده عزت است بعد از آن سرا پرده کبریاء بعد از آن سرا پرده عظمت بعد از آن سرا پرده قدس بعد از آن سرا پرده جبروت بعد از آن سرا پرده فخر بعد از آن نور سفید بعد از آن سرا پرده وحدانیت و آن هفتاد هزار ساله راه در هفتاد هزار ساله راهست بعد از آن حجاب اعلی است که از همه برتر و بالاتر باشد و کلام آن حضرت (ع) تمام شد و خاموش گردید پس عمر بآن حضرت گفت که یا ابا الحسن نمانم از برای روزی که تو را در آن نینم.

٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَسْوَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبَزْدَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا عَدِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْبَاقِيِّ أَبُو عُمَيْرٍ بِأُذُنِهِ (١) قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَرَاءِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُنْعِمِ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ وَهْبٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لَللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى دِيكًا رَجُلَاهُ فِي تُحُومِ الْأَرْضِ السَّابِعَةِ وَالرَّاسُ فِي عِنْدِ الْعَرْشِ ثَانِي عُنُقِهِ تَحْتَ الْعَرْشِ وَمَلَكٌ مِنْ مَلَائِكَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَرَجُلَاهُ فِي تُحُومِ الْأَرْضِ السَّابِعَةِ وَالرَّاسُ فِي السُّفْلَى مَضَى مُضِيًّا فِيهَا مَدَّ الْأَرْضَيْنِ حَتَّى حَرَجَ مِنْهَا إِلَى أَفْقِ السَّمَاءِ ثُمَّ مَضَى فِيهَا مُضِيًّا حَتَّى انْتَهَى فَرَزْنَهُ إِلَى الْعَرْشِ وَهُوَ يَقُولُ سُبْحَانَكَ رَبِّي وَإِنَّ لِمَدْلِكَ الدَّيْكَ جَنَاحَيْنِ إِذَا نَشَرَهُمَا جَاوَزَا الْمَشْرِقَ وَالْمَغْرِبَ فَإِذَا كَانَ فِي آخِرِ اللَّيْلِ نَشَرَ جَنَاحَيْهِ وَخَفَقَ بِهِمَا وَصَرَخَ بِالتَّسْبِيحِ يَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ سُبْحَانَ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ الْقُدُّوسِ - لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ سَبَّحَتْ دِيكُهُ الْأَرْضَ كُلَّهَا وَخَفَقَتْ بِأَجْنِحَتَيْهَا وَأَخَذَتْ فِي الصُّرَاخِ فَإِذَا سَكَنَ ذَلِكَ الدَّيْكَ فِي السَّمَاءِ سَكَنَتِ الدَّيْكَهُ فِي الْأَرْضِ فَإِذَا كَانَ فِي بَعْضِ السَّحَرِ نَشَرَ جَنَاحَيْهِ فَجَاوَزَا الْمَشْرِقَ وَالْمَغْرِبَ وَخَفَقَ بِهِمَا وَصَرَخَ بِالتَّسْبِيحِ - سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْقَهَّارِ سُبْحَانَ اللَّهِ ذِي الْعَرْشِ الْمَجِيدِ سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ الرَّفِيعِ (٢)

ص: ٤٩٥

١- أذنه بالالف و الذال و النون المفتوحات آخرها الهاء، او بكسر الذال، قال السكوني: بحذاء توز جبل شرقي يقال له الغمر ثم يمضي الماضي فيقع في جبل شرقي أيضا يقال له أذنه، و قال نصر: أذنه خيال من أخيله حمى فيد بينه و بين فيد نحو عشرين ميلا، و أذنه أيضا بلاد من الثغور قرب المصيصة مشهور، كذا في مراصد الاطلاع، و توز و فيد منزلان متدانيان في طريق مكة من الكوفة.

٢- النسخ في هذه الاذكار مختلفه يسيرا غير ضائر.

فَإِذَا فَعِيلَ ذَلِكَ سَبَّحْتَ دِيكَهُ الْأَرْضِ فَإِذَا هَاجَ هَاجَتِ الدِّيكَهُ فِي الْأَرْضِ تُجَاوِبُهُ بِالتَّسْبِيحِ وَ التَّقْدِيسِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لِتَذَكِّكَ
الدِّيكَ رِيْشٍ أَيْضُ كَأَشَدِّ بِيَاضٍ مَا رَأَيْتَهُ قَطُّ وَ لَهُ زَعْبٌ أَخْضَرُ تَحْتَ رِيْشِهِ الْأَيْضُ كَأَشَدِّ خُضْرِهِ مَا رَأَيْتَهَا قَطُّ فَمَا زِلْتُ مُشْتَاقًا
إِلَى أَنْ أَنْظُرَ إِلَى رِيْشِ ذَلِكَ الدِّيكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن علی بن عبد الله بن احمد اسواری گفت که حدیث کرد ما را مکی بن احمد بن سعدویه بردعی
گفت که خبر داد ما را ابو عمیر عدی بن احمد بن عبد الباقي در اذنه و اذنه بفتح همزه و ذال شهریست نزدیک طرطوس گفت
که حدیث کرد ما را ابو الحسن احمد بن محمد بن براء گفت که حدیث کرد ما را عبد المنعم بن ادريس گفت که حدیث
کرد مرا پدرم از وهب از ابن عباس از پیغمبر (ص) که فرمود خدای تبارک و تعالی را خروسی است که پاهایش در تخوم و
حد زمین هفتم و سرش در نزد عرش است در حالی که گردنش را در زیر عرش پیچیده و برگردانیده و دو تا کرده و فرشته از
فرشتگان خدای عز و جل که خدای تبارک و تعالی او را آفریده و پاهایش در تخوم زمین هفتم است که از همه طبقات زمین
پائین تر است گذشت در حالی که در آن بالا رونده بود بقدر کشیدن زمینها تا آنکه از آنها بیرون رفت بسوی افق آسمان بعد
از آن در آن گذشت در حالی که بالا رونده بود تا آنکه طرف سر یا رویش بعرش منتهی شد و میگفت که

سبحان ربی

ص: ۴۹۶

یعنی پاک و منزه می‌شمارم تو را ای پروردگار من از آنچه لائق بشان تو نباشد و آن خروس را دو بال است که چون آنها را بگشاید از مشرق و مغرب درگذرد و چون آخر شب شود بالهای خود را بگشاید و آنها را بر هم زند و به تسبیح خدا فریاد برآورد و آواز کند و میگوید که

سبحان الملك القدوس سبحان الكبير المتعال لا اله الا هو الحي القيوم

و در بعضی از نسخ توحید بجای لفظ هو لفظ جلاله واقع شده و ترجمه این کلام اینست که پاک و منزه می‌شمارم پادشاهی را که پاکست از هر عیبی و وصفی که باو لائق نباشد و منزه است از همه قبائح پاک و منزه می‌شمارم بزرگی را که برتری دارد نیست خدائی مگر او که زنده است پاینده و چون چنین کند همه خروسهای زمین تسبیح کننده و بالهای خود را بر هم زند و شروع کنند و در فریاد و آواز کردن و چون آن خروس در آسمان ساکن شود خروسها در زمین ساکن شوند و چون در بعضی از سحر شود بالهای خود را بگشاید و آنها را از مشرق و مغرب بگذارند و آنها را بر هم زند و بتسبیح خدا فریاد کند که

سبحان الله العظيم سبحان الله العزيز القهار سبحان الله ذي العرش المجيد سبحان الله رب العرش الرفيع

یعنی پاک و منزه می‌شمارم خدای بزرگ را پاک و منزه می‌شمارم خدای ارجمند یا غالبی را که شکننده کامها است پاک و منزه می‌شمارم خدائی را که خداوند عرش بزرگوار است پاک و منزه می‌شمارم خدائی را که پروردگار عرش بلند است که برتری دارد و چون چنین کند خروسهای زمین تسبیح گویند و چون بهیجان آید خروسها در زمین بهیجان آیند و بتسبیح و تقدیس از برای خدای عز و جل آن را جواب گویند و آن خروس را پرست سفید چون سخت تر سفیدی که در وقتی آن را دیده باشی و نیز آن را موی خورد یا پر ریزه سبزیست که در فارسی آن را چوژه گویند که در زیر پر سفیدش باشد چون سخت تر سبزی که در وقتی آن را دیده باشی پس پیوسته مشتاقم بسوی اینکه پیر آن خروس نظر کنم.

۵- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ نِصْفُ جَسَدِهِ الْأَعْلَى نَارٌ وَنِصْفُهُ الْأَسْفَلُ ثَلْجٌ فَلَا النَّارُ تُذِيبُ الثَّلْجَ وَلَا الثَّلْجُ يُطْفِئُ النَّارَ وَهُوَ قَائِمٌ يُنَادِي بِصَوْتٍ لَهُ رَفِيعٌ سُبْحَانَ اللَّهِ الَّذِي كَفَّ حَرَّ هَذِهِ النَّارِ فَلَا تُذِيبُ هَذَا الثَّلْجَ وَكَفَّ بَرْدَ هَذَا الثَّلْجِ فَلَا يُطْفِئُ حَرَّ هَذِهِ النَّارِ اللَّهُمَّ يَا مُؤَلِّفًا بَيْنَ الثَّلْجِ وَالنَّارِ أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِ عِبَادِكَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى طَاعَتِكَ.

ترجمه:

بهمین اسناد از پیغمبر (ص) مرویست که فرمود خدای تبارک و تعالی را فرشته ایست از فرشتگان که نیمه بالای بدنش آتش است و نیمه پائین بدنش برفست پس نه آتش برف را میگذارد و نه برف آتش را فرو می نشاند و آن فرشته ایستاده ایست و باواز بلندی که دارد نداء میکند که

سبحان الذی کف حر هذه النار فلا تذيب الثلج و کف برد هذا الثلج فلا يطفى حر النار اللهم يا مؤلف بين النار الف بين قلوب عبادك المؤمنين على طاعتك.

یعنی پاک و منزه است آنکه گرمی این آتش را بازداشته پس برف را نمیگذارد و سردی این برف را بازداشته پس گرمی این آتش را فرو نمیشاند بار خدایا ای الفت دهنده میان برف و آتش الفت ده در میان دلهای بندگان مؤمن خود بر فرمان برداریت.

۶- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَائِكَةً لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ أَطْبَاقِ أَجْسَادِهِمْ إِلَّا وَهُوَ يُسَبِّحُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَيُحَمِّدُهُ مِنْ نَاحِيهِ (۱) بِأَصْوَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ لَا يَرْفَعُونَ رُءُوسَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ وَلَا يَخْفِضُونَهَا إِلَى أَقْدَامِهِمْ مِنَ الْبُكَاءِ وَالْحَسْبِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

ص: ۴۹۸

۱- فی نسخه (ج) «من ناحيته».

و بهمین اسناد از پیغمبر (ص) مرویست که فرمود خدای تبارک و تعالی را فرشتگانی چند هست که چیزی از طبقات بدنهای ایشان که بهم گرفته و ناگشوده باشد نباشد مگر آنکه خدای عز و جل را تسبیح میکند و باوازه‌های مختلف او را از هر جانبی می‌ستاید و آن فرشته‌ها سرهای خود را بسوی آسمان بلند نمیکنند و آنها را بسوی پایهای خویش پست نمیکنند از گریه و ترس بجهت خدای عز و جل.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنْ عَمِّهِ الْحَسَنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْبُلْخِيُّ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ حَيَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي ذَرٍّ عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَ: كُنْتُ آخِذًا بِيَدِ النَّبِيِّ ص وَنَحْنُ نَتَمَاشَى جَمِيعًا فَمَا زِلْنَا نَنْظُرُ إِلَى الشَّمْسِ حَتَّى غَابَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْنَ تَغِيبُ قَالَ فِي السَّمَاءِ ثُمَّ تُرْفَعُ مِنْ سَمَاءٍ إِلَى سَمَاءٍ حَتَّى تُرْفَعَ إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ الْعُلْيَا حَتَّى تَكُونَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَتَخْرُ سَاجِدَةً فَتَسْتَجِدُّ مَعَهَا الْمَلَائِكَةُ الْمُؤَكَّلُونَ بِهَا ثُمَّ تَقُولُ يَا رَبِّ مَنْ أَيْنَ تَأْمُرُنِي أَنْ أَطْلُعَ مِنْ مَغْرِبِي أَمْ مِنْ مَطْلِعِي فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى - وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۱) يَعْنِي بِذَلِكَ صُنْعَ الرَّبِّ الْعَزِيزِ فِي مُلْكِهِ الْعَلِيمِ بِخَلْقِهِ قَالَ فَيَأْتِيهَا جَبْرَائِيلُ بِحُلَّةٍ ضَوْءٍ مِنْ نُورِ الْعَرْشِ عَلَى مَقَادِيرِ سَاعَاتِ النَّهَارِ فِي طُولِهِ فِي الصَّيْفِ أَوْ قَصْرِهِ فِي الشِّتَاءِ أَوْ مَا بَيْنَ ذَلِكَ فِي الْخَرِيفِ وَ الرَّبِيعِ قَالِ فَتَلْبَسُ تَلْمَكَ الْحُلَّةِ كَمَا يَلْبَسُ أَحَدُكُمْ ثِيَابَهُ ثُمَّ تَنْطَلِقُ بِهَا فِي جَوْ السَّمَاءِ حَتَّى تَطْلُعَ مِنْ مَطْلِعِهَا قَالَ النَّبِيُّ ص فَكَأَنِّي بِهَا قَدْ حَبِسْتُ مِقْدَارَ ثَلَاثِ لَيَالٍ ثُمَّ لَا تُكْسِي ضَوْءًا وَ تُؤَمِّرُ أَنْ تَطْلُعَ مِنْ مَغْرِبِهَا فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۲)

ص: ۴۹۹

۱- یس: ۳۸.

۲- التکویر: ۲.

وَ الْقَمَرُ كَذَلِكَ مِنْ مَطْلِعِهِ وَ مَجْرَاهُ فِي أَفْقِ السَّمَاءِ وَ مَغْرِبِهِ وَ اِرْتِفَاعِهِ إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعِ وَ يَسْجُدُ تَحْتَ الْعَرْشِ ثُمَّ يَأْتِيهِ جِبْرَائِيلُ بِالْحِلَّةِ مِنْ نُورِ الْكُرْسِيِّ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ - جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا (۱) قَالَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ ثُمَّ اعْتَرَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ص فَصَلَّيْنَا الْمَغْرِبَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین بن یزید از اسماعیل بن مسلم که گفت حدیث کرد ما را ابو نعیم بلخی از مقاتل بن حیان از عبد الرحمن بن ابی ذر از پدرش ابو ذر غفاری «ره» که گفت دست رسول خدا (ص) را گرفته بودم و ما هر دو با هم میرفتیم و پیوسته بافتاب نظر میکردیم تا آنکه پنهان شد من عرض کردم که یا رسول الله آفتاب در کجا پنهان می شود فرمود در آسمان بعد از آن از آسمانی بسوی آسمان دیگر بلند می شود تا آنکه بسوی آسمان هفتم که از همه بالاتر است بالا میرود تا آنکه در زیر عرش می شود و بر رو در می افتد و سجده میکند و فرشتگانی که با آن موکل اند با آن سجده میکنند پس آفتاب عرض میکند که ای پروردگار من مرا امر میفرمائی که از کجا طالع شوم و برایم آیا از مغرب طلوع کنم یا از مطلعم و این است معنی قول خدای عز و جل که وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ یعنی و دلیل دیگر بر قدرت ما آفتابست که روان می شود و میرود از برای قرارگاهی که از برای آنست آن رفتن تقدیر و مقدر خداوندیست غالب و دانا و حضرت فرمود که مقصود از آن صنعت پروردگار عزیز است در ملک و پادشاهیش با خلقتش و فرمود که بعد از آن جبرئیل حله روشنی از نور عرش را بنزد آفتاب می آورد بر اندازه ساعتی روز در درازی که در تابستان دارد یا کوتاهی آن در زمستان یا میان این و آن در پائیز و بهار و فرمود که پس آفتاب آن حله را در می پوشد چنان که یکی از شما جامه‌هایش را در می پوشید بعد از آن با آن حله در هوای آسمان میرود تا آنکه از مکان طلوعش طالع می شود و پیغمبر (ص) فرمود که گویا من بسوی آن می نگرم که مقدار سه شبانه روز محبوس شده که هیچ برنمیآید بعد از آن روشنی را بر آن در نپوشانند و مأمور شود که از مغربش طلوع کند و اینست معنی قول خدای عز و جل إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ یعنی چون آفتاب در هم پیچیده شود و چون ستارگان تیره و تار شوند و ماه همچنین است از مطلع و مجرای آن در کناره آن و مغرب آن و بلندشدنش بسوی آسمان هفتم و در زیر عرش سجده میکند و جبرئیل حله از نور کرسی را در نزد آن می آورد و اینست معنی قول خدای عز و جل هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا یعنی او است آن خداوندی که گردانید آفتاب را بسیار روشن و ماه را روشن ابو ذر «ره» گفت که بعد از آن با رسول خدا (ص) بگوشه رفتیم و نماز مغرب را بجا آوردیم.

ص: ۵۰۰

۸- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنْ زِيَادِ الْقَنْدِيِّ عَنْ دُرُسْتٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَكَاً بَعِيداً مَا بَيْنَ شَحْمِهِ أُذُنِهِ إِلَى عُنُقِهِ مَسِيرَهُ خَمْسِمَائِهِ عَامَ خَفَقَانَ الطَّيْرِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» گفت که حدیث کرد ما را پدرم گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه از زیاد قندهاری از درست از مردی از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی را فرشته ایست که دوری ما بین نرمة گوش تا گردنش بقدر پانصد ساله راهست بجنیدن و پرواز مرغ

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ السَّيَّارِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَادٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع هَلْ فِي السَّمَاءِ بَحَارٌ قَالَ نَعَمْ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ لَبَحَاراً عُمُقُ أَحَدِهَا مَسِيرَهُ خَمْسِمَائِهِ عَامَ فِيهَا مَلَائِكَةٌ قِيَامٌ مُنْذُ خَلَقَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ الْمَاءُ إِلَى رُكْبِهِمْ لَيْسَ فِيهِمْ مَلَكٌ إِلَّا وَ لَهُ أَلْفٌ وَ أَرْبَعَمِائَةٍ جَنَاحٍ فِي كُلِّ جَنَاحٍ أَرْبَعَةٌ وَ جُوهٌ فِي كُلِّ وَجْهِ أَرْبَعَةٌ أَلْسِنٌ لَيْسَ فِيهَا جَنَاحٌ وَ لَا وَجْهٌ وَ لَا لِسَانٌ وَ لَا فَمٌ إِلَّا وَ هُوَ يُسَبِّحُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِتَسْبِيحٍ لَا يُشْبَهُ نَوْعٌ مِنْهُ صَاحِبُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از سیاری از عبد الله بن حماد از جمیل بن دراج که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم که آیا در آسمان دریاها است فرمود آری پدرم مرا خبر داد از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که در آسمانهای هفتگانه دریاها است که گودی یکی از آنها بقدر پانصد ساله راهست و در آنها فرشتگانی چندند که ایستاده اند از آن زمان که خدای عز و جل ایشان را آفریده و آب تا زانوهای ایشان فرشته نیست مگر آنکه او را هزار و چهار صد بالست و در هر بالی چهار رو و در هر روئی چهار زبان و در آنها هیچ بال و رو و زبان و دهانی نیست مگر آنکه خدای عز و جل را تسبیح میکند بتسبیحی که نوعی از آن بصاحبش که نوع دیگر است نمیماند.

١٠- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقِبِ الْعَطَّارُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْمِثْمِيِّ (١) عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الشَّعْبِيِّ (٢) عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: حَيَاءُ ابْنِ الْكُوَّاءِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَاللَّهِ إِنَّ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَأَيُّهُ قَدْ أَفْسَدَتْ عَلَيَّ قَلْبِي وَشَكَّكْتَنِي فِي دِينِي فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ ع تَكَلَّتْكَ أُمَّكَ وَعِدَمْتَكَ وَمَا تَلَمَّكَ الْبَايَةُ قَالَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَالطَّيْرُ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ (٣) فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَا ابْنَ الْكُوَّاءِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ فِي صُورٍ شَتَّى إِلَّا أَنْ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَكًا فِي صُورِهِ دَيْكٍ أَيْحَ أَشْهَبَ بَرَاثِنُهُ فِي الْأَرْضِ السَّابِعِ السُّفْلَى وَعُرْفُهُ مِثْنَى تَحْتَ الْعَرْشِ لَهُ جَنَاحَانِ جَنَاحُ فِي الْمَشْرِقِ وَجَنَاحُ فِي الْمَغْرِبِ وَاحِدٌ مِنْ نَارٍ وَآخَرٌ مِنْ ثَلْجٍ فَإِذَا حَضَرَ وَقْتُ الصَّلَاةِ قَامَ عَلَى بَرَاثِنِهِ ثُمَّ رَفَعَ عُنُقَهُ مِنْ تَحْتَ الْعَرْشِ ثُمَّ صَفَّقَ بِجَنَاحَيْهِ كَمَا تَضْفِقُ الدُّيُوكُ فِي مَنَازِلِكُمْ فَلَا الَّذِي مِنَ النَّارِ يُذِيبُ الثَّلْجَ وَلَا الَّذِي مِنَ الثَّلْجِ يُطْفِئُ النَّارَ فَيُنَادِي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا سَيِّدُ النَّبِيِّينَ وَأَنَّ وَصِيَّهُ سَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَأَنَّ اللَّهَ سُبُوْحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ قَالَ فَتَخَفِقُ الدِّيَكَةَ بِأَجْنِحَتَيْهَا فِي مَنَازِلِكُمْ فَتَجِيئُهُ عَنْ قَوْلِهِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى - وَالطَّيْرُ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ مِنْ الدِّيَكَةِ فِي الْأَرْضِ.

ص: ٥٠٢

١- كذا في نسخه (ج) و في غيرها «أحمد بن المحسن الميثمي» و في نسخه (ط) و حاشيه نسخه (ب) «الميثمي» مكان الميثمي.

٢- في نسخه (ط) «الأشعري».

٣- النور: ٤١.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از حسین بن حسن بن ابان از محمد بن اورمه از احمد بن محسن میثمی از أبو الحسن شعیری از سعد بن طریف از اصبع بن نباته که گفت ابن کوّاء بخدمت امیر المؤمنین (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین بخدا سوگند که در کتاب خدای عز و جل آیه ایست که بر دلم تباهی و فساد کرده و مرا در دینم در شک انداخته علی (ع) باو فرمود که مادرت بمرگ نشیند و تو را نیابد آن آیه چیست عرش کرد که قول خدای عز و جل وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صِلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ یعنی آیا ندیده ای و ندانسته که خدا چنانست که تسبیح و تنزیه میکند از برایش هر که در آسمانها و زمین است و مرغان نیز او را تسبیح میکنند در حالی که بالها گشوده اند در هواء وصف کشیده اند هر یک بحقیقت دانسته دعایش و تسبیح و تنزیهش را پس امیر المؤمنین (ع) باو فرمود که ای پسر کوّاء بدرستی که خدای تبارک و تعالی فرشتگان را در صورتهای پراکنده و مختلف آفریده بدان و آگاه باش که خدای تبارک و تعالی را فرشته ایست در صورت خروس صداکننده سیاه و سفید که انگشتانش در زمینهای هفتم پائین تر است و بالش در زیر عرش دو تا شده و آن را دو بالست یک بال در مشرق و یک بال در مغرب و یکی از آتش و دیگری از برف است و چون وقت نماز حاضر شود بر انگشتانش بایستد و گردنش را از زیر عرش بلند کند بعد از آن بالهای خود را بر هم زند چنان که خروسها در منزلهای شما بالها را بر هم میزنند پس نه آن بالی که از آتش است برف را میگدازد و نه آن بالی که از برفست آتش را فرو می نشاند و آواز میکند که اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمدا سید النبیین و ان وصیه سید الوصیین و ان الله سبوح قدوس رب الملائکه و الروح یعنی گواهی میدهم باینکه نیست خدائی مگر خدا در حالی که تنها است و شریکی از برایش نیست و گواهی میدهم باینکه محمد سید و بزرگ پیغمبرانست و باینکه وصیش سید اوصیاء ایشانست و باینکه خدا پاکست از هر بدی و بغایت پاک و پاکیزه و پروردگار فرشتگان و روح است و حضرت فرمود که پس خروسها در منزلهای شما بالهای خود را بر هم میزنند و آن را از گفتارش جواب می دهند و این معنی قول خدای عز و جل است که وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صِلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ و حضرت فرمود یعنی هر یک از خروسها که در زمینند «مترجم گوید» که ظاهر این حدیث آنست که مراد از کل هر یک از خروسها باشد و ضمیر صلاته و تسبیحه بخروس عرش راجع باشد و مفسر آن بهر یک از اهل آسمان و زمین و مرغان تفسیر کرده اند و دو ضمیر را بسوی کل یا خدا برگردانیده اند چنان که ظاهر آیه اینست

۱۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَلَائِكَةً أَنْصَافُهُمْ مِنْ بَرِّدٍ وَ أَنْصَافُهُمْ مِنْ نَارٍ يَقُولُونَ يَا مُؤَلَّفًا بَيْنَ الْبَرِّدِ وَالنَّارِ ثَبَّتْ قُلُوبَنَا عَلَى طَاعَتِكَ.

و سأخرج الأخبار التي رويتها في ذكر عظمه الله تبارك و تعالی في كتاب العظمه إن شاء الله

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن علی از یونس بن یعقوب از عمرو بن مروان از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی را فرشتگانی چند هست که نصفه های ایشان از تگرگست و نصفه های ایشان از آتش و این را میگویند که یا مؤلف بین البرد و النار ثبت قلوبنا علی طاعتک یعنی ای الفت دهنده میان تگرگ و آتش دلهای ما را بر فرمان برداریت ثابت بدار و مؤلف میگوید که بزودی اخباری را که روایت آنها بمن رسیده در باب ذکر عظمت خدای تبارک و تعالی در کتاب عظمت اخراج کنم ان شاء الله تعالی.

۳۹- باب لطف الله تبارک و تعالی

«باب سی و نهم در لطف و لطافت خدای تبارک و تعالی

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَنَاحٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقًا أَضْعَرَ مِنَ الْبُعُوضِ وَالْجِرْجِسِ أَضْعَرَ مِنَ الْبُعُوضِ وَالَّذِي تُسَمُّوهُ الْوَلَّغَ أَضْعَرَ مِنَ الْجِرْجِسِ (۱)

ص: ۵۰۴

۱- الولغ في النسخ بالغين المعجمه، و في الكافي و مجمع البحرين بالعین المهمله.

وَمَا فِي الْفِيلِ شَيْءٌ إِلَّا وَفِيهِ مِثْلُهُ وَفُضِّلَ عَلَى الْفِيلِ بِالْجَنَاحَيْنِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن عیسی از پدرش از سعید بن جناح از بعضی از اصحاب ما از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای عز و جل خلقی را نیافریده که از بعوض کوچکتر باشد و جرجس از بعوض کوچکتر است و آنچه عرب آن را ولع مینامند کوچکتر است از جرجس و در فیل چیزی نیست مگر آنکه مثلش در ولع موجود است و بدو بال بر فیل زیادتی دارد.

«مترجم گوید» که بعوض و جرجس و ولع هر سه بمعنی پشه است و اهل لغت در آنچه از کتب ایشان بنظر رسید این معنی را از ولع ذکر نکرده اند و بسیار چیزها است که ایشان نشنیده اند.

۴۰- باب أدنی ما یجزی من معرفه التوحید

«باب چهلم» در بیان کمتر چیزی که در شناختن توحید مجزی است

حدیث ۱

ص: ۵۰۵

۱- ان الله لطيف في الخلق أي في الصنع كما هنا وفي بعض الروايات في الباب الثاني و التاسع و العشرين، و لطيف بالخلق أي بارّ بهم كما قال تعالى: «اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ»، و لطيف للخلق و هذا ما بحث عنه المتكلمون، و لطيف بذاته بمعنيين: بمعنى النفاذ في الأشياء و الدخول فيها بلا كيفية كما في الحديث الثاني من الباب التاسع و العشرين و في كثير من كلمات أمير المؤمنين عليه السلام، و قد يفسر الآية: «ألا- يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» بهذا المعنى، و المعنى الثاني أنه لا- يدرك ذاته كما في الحديث المذكور.

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُخْتَارِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُخْتَارِ الْهَمْدَانِيِّ عَنِ الْفَتْحِ بْنِ يَزِيدَ الْجُرْجَانِيِّ عَنِ أَبِي الْحَسَنِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَدْنَى الْمَعْرِفَةِ فَقَالَ الْأَقْرَارُ بِأَنَّهُ لَا إِلَهَ غَيْرُهُ وَلَا شَيْءَ لَهُ وَلَا نَظِيرَ وَ أَنَّهُ قَدِيمٌ مُثَبَّتٌ مَوْجُودٌ غَيْرُ فَقِيدٍ وَ أَنَّهُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از مختار بن محمد همدانی از فتح بن یزید از حضرت کاظم (ع) که گفت او را سؤال کردم از پست ترین معرفت خدا که کمتر از آن شناختن آن جناب بعمل نیاید فرمود که اقرار کردن باینکه غیر از او خدائی نیست و او را مانند و نظیری نه و آنکه محتاج نیست بعلت که او را از عدم بسوی وجود آورده باشد بلکه همیشه ثبوت داشته و بخودی خود موجود بوده و مفقود نخواهد شد و آنکه چیزی مانند او نیست نه در ذات و نه در صفات و نه در غیر اینها.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنِ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ رَفَعَهُ قَالَ: سُئِلَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ ع عَنِ التَّوْحِيدِ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَلِمَ أَنَّهُ يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ أَقْوَامٌ مُتَعَمِّقُونَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ وَ الْآيَاتُ مِنْ سُورَةِ الْحَدِيدِ

ص: ۵۰۶

إِلَى قَوْلِهِ - وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱) فَمَنْ رَامَ مَا وَرَاءَ هُنَالِكَ هَلَكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید از نصر بن سويد از عاصم بن حمید که آن را مرفوع ساخته گفت که حضرت علی بن الحسین علیهما السلام از توحید سؤال شد فرمود بدرستی که خدای عز و جل دانست که در آخر الزمان گروهی چند بهم خواهند رسید که متعمق باشند و در باب توحید خدا بسیار دقت خواهند کرد پس سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ و چند آیه از سوره حدید را تا فرموده خویش وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ فرو فرستاد که خدا را باین نحو بشناسند پس هر که آنچه را که بالاتر آنچه در آنجا یا غیر از آن باشد قصد کند هلاک شود و نظم آیه در اول سوره حدید چنین است که سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلْتَمِسُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ يُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ یعنی تسیح و تنزیه کرد خدا را آنچه در آسمانها است از فرشتگان و آفتاب و ماه و ستارگان و غیر آن و آنچه در زمین است از حیوانات و نباتات و جمادات و غیر آن و او است غالب در هر چه خواهد و دانا بهر چه فرماید از برای او است پادشاهی در آسمانها و زمین زنده میگرداند مردگان را و میمیراند زندگان را و بر همه چیز نهایت قدرت و توانائی دارد اوست اول و پیش از همه موجودات که پیش از او چیزی نبوده و آخر بعد از فنای ممکنات که بعد از او چیزی نخواهد بود چه او را نهائیتی نیست و ظاهر و هویدا که وجودش در هر چه بنگری پیدا است و باطن و پنهان که حقیقت ذات مقدسش را تعقل نتوان کرد و او همیشه بهمه چیز عالم و دانا است و ظاهر و باطن در پیشش یکسانست او است آنکه آفرید آسمانها و زمین را در مدت شش روز یا آنکه یوم عبارت است از یک دوره فلک اطلس و آن آسمان نیست بلکه آسمان در لسان شرع منحصر است در افلاک کواکب سبعة سیاره و روزی که مقابل شب است تازی آن نهار است و آن از حرکت آسمان آفتاب که آسمان چهارم است بهم میرسد پس مراد آنست که آسمانهای هفتگانه و زمین را در شش دوره فلک اطلس آفرید و زمان دوره از یک شبانه روز است پس مستولی شد بر عرش یا قصد تدبیر آن فرمود میداند آنچه را که در آید در زمین چون تخمها و مردگان و غیر آن و آنچه را که بیرون آید و از آن چون نباتات و معادن و مانند آن و آنچه را که آفرود آید از آسمان چون احکام و فرشتگان و تگرگ و برف و باران و آنچه را که بالا رود و در آن چون ارواح و اعمال بندگان و دعوت ایشان و فرشتگان نویسندگان کردار ایشان و امثال آن و او با شما است بعلم و قدرت عموماً و بفضل و رحمت خصوصاً در هر جا که باشید و خدا بآنچه میکنید از خیر و شر بینائی تمام دارد و او را است پادشاهی آسمانها و زمین که حکم گذاری و فرمان روائش در آنها است و بسوی خدا باز گردانیده می شود عاقبت همه کارها در می آورد شب را در روز یعنی در آن میافزاید چون ایام بهار و زمستان و در می آورد روز را در شب چون فصل پائیز و تابستان و او دانا است بآنچه در دلها است از امور مکنونه از عزائم و اعتقادات و ارادات و چیزی از آنها بر او پوشیده و پنهان نیست

١- و غيرهما من الآيات ليتعمقوا و يتفكروا فيها و يعرفوا ربهم و يستغنوا عن وصف الواصفين و أقاويل المتكلمين المتكلفين و كلمات المتفلسفين.

۳- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُهْتَدِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ الرَّضَاعَ عَنِ التَّوْحِيدِ فَقَالَ كُلُّ مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَآمَنَ بِهَا فَقَدْ عَرَفَ التَّوْحِيدَ قُلْتُ كَيْفَ يَقْرُؤُهَا قَالَ كَمَا يَقْرَأُ النَّاسُ وَزَادَ فِيهِ كَذَلِكَ اللَّهُ رَبِّي كَذَلِكَ اللَّهُ رَبِّي كَذَلِكَ اللَّهُ رَبِّي.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما بکر بن زیاد از عبد العزیز بن مهتدی که گفت حضرت امام رضا (ع) را توحید سؤال کردم فرمود که هر که سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ را بخواند و بآن ایمان آورد توحید را شناخته عرض کردم که آن را چگونه میخواند فرمود که چنان که مردم میخوانند و در آن این را افزوده که

كذلك الله ربی كذلك الله ربی

یعنی در آخر آن دو مرتبه

كذلك الله ربی

گفت و بنا بر بعضی از نسخ توحید سه مرتبه یعنی چنین است خدا که پروردگار منست.

۴- أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الطَّاحِي (۱)

ص: ۵۰۸

۱- المظنون أنه أبو سمينه محمّد بن علي الكوفي الصيرفي المذكور كثيرا في اسناد الكتاب، و في البحار في الباب العاشر من الجزء الثالث المطبوع حديثا و في نسخة (ن) «الطاحن» و الظاهر أنه خطأ.

عَنْ طَاهِرِ بْنِ حَاتِمِ بْنِ مَاهَوِيَةَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الطَّيِّبِ يَغْنِي أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى ع مَا الَّذِي لَا تُجْزِي مَعْرِفَهُ الْخَالِقِ بِدُونِهِ (١) فَكَتَبَ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ لَمْ يَزَلْ سَمِيعاً وَ عَلِيماً وَ بَصِيراً وَ هُوَ الْفَعَالُ لِمَا يُرِيدُ.

ترجمه:

پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن وليد رحمهما الله گفتند كه حديث كردند ما را محمد بن يحيى عطار و احمد بن ادریس هر دو از محمد بن احمد از بعضی از اصحاب ما از محمد بن علی طالقانی از طاهر بن حاتم بن ماهویه كه گفت بخدمت طيب يعنى أبو الحسن حضرت كاظم (ع) نوشتم كه چیست آنچه در معرفت آفریدگار بكمتر از آن اكتفاء نمیشود حضرت در جواب نوشت كه اعتقاد باینكه چیزی مثل او نیست و همیشه شنوا و دانا و بینا بوده و میباشد و او است كه آنچه را خواهد بفعل میاورد

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِلَوِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْقُرَشِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْلَى الْكُوفِيِّ عَنْ جَوَيْرِ (٢) عَنِ الضَّحَّاكِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ص فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَّمَنِي مِنْ غَرَائِبِ الْعِلْمِ قَالَ مَا صَيَّرْتَنِي فِي رَأْسِ الْعِلْمِ حَتَّى تَسْأَلَ عَنْ غَرَائِبِهِ قَالَ الرَّجُلُ مَا رَأْسُ الْعِلْمِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ قَالَ الْأَعْرَابِيُّ وَ مَا مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ قَالَ تَعْرِفُهُ بِلَا مِثْلِ وَ لَا شَيْءٍ وَ لَا نِدٍّ وَ أَنَّهُ وَاحِدٌ أَحَدٌ ظَاهِرٌ بَاطِنٌ أَوَّلٌ آخِرٌ لَا كُفُوَ لَهُ وَ لَا نَظِيرَ فَذَلِكَ حَقُّ مَعْرِفَتِهِ.

ص: ۵۰۹

۱- فی نسخه (و) و (ب) «ما الذي لا تجتزم - الخ».

۲- هذا غير جوير الصحابي المعروف، و في نسخه (ط) «جوير».

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» از عمویش محمد بن ابی القاسم از محمد بن علی قرشی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن سنان از محمد بن یعلی کوفی از جویر از ضحاک از ابن عباس که گفت یکی از بادیه نشینان بخدمت پیغمبر (ص) آمد و عرض کرد که یا رسول الله چیزی از غرائب علم را بمن تعلیم کن حضرت فرمود که در سر علم چه کردی تا از غرائب آن سؤال کنی آن مرد عرض کرد که سر علم چیست یا رسول الله فرمود که شناختن خدا حق شناختن اعرابی عرض کرد که شناختن خدا حق شناختنش چه باشد فرمود که او را بشناسی بی مثل و مانند و همتا و آنکه او یکی است و یگانه و اول و باطن و اول و آخر که نه کوی دارد و نه نظیر و این حق شناختن او است.

۴۱- باب أنه عز و جل لا يعرف إلا به

«باب چهل و یکم» در بیان آنکه خدای عز و جل شناخته نمیشود مگر بخودش.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنِّي نَظَرْتُ قَوْمًا فَقُلْتُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ أَجَلٌ وَأَكْرَمٌ مِنْ أَنْ يُعْرَفَ بِخَلْقِهِ بَلِ الْعِبَادُ يُعْرَفُونَ بِاللَّهِ (۱) فَقَالَ رَحِمَكَ اللَّهُ.

ترجمه:

ص: ۵۱۰

۱- علی صیغه المجهول كما هو الظاهر نظیر ما فی الحدیث الرابع، و یحتمل معلوما كما فی الحدیث الثالث.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل از فضل بن شاذان از صفوان بن یحیی از منصور بن حازم که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که من با گروهی مباحثه و گفتگو نمودم و بایشان گفتم که خدا از آن بزرگوارتر و گرامی تر است که بخلق خود شناخته شود بلکه بندگان بخدا شناخته میشوند حضرت فرمود که خدا ترا رحمت کند.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَقْبَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ سَمْعَانَ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: سَأَلَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع بِمَ عَرَفْتُ رَبِّكَ فَقَالَ بِمَا عَرَفَنِي نَفْسُهُ قِيلَ وَكَيْفَ عَرَفَكَ نَفْسُهُ فَقَالَ لَا تُشَبِّهُهُ صُورَةً وَلَا يُحَسُّ بِالْحَوَاسِّ وَلَا يُقَاسُ بِالنَّاسِ قَرِيبٌ فِي بُعْدِهِ بَعِيدٌ فِي قُرْبِهِ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا يُقَالُ شَيْءٌ فَوْقَهُ أَمَامَ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا يُقَالُ لَهُ أَمَامٌ دَاخِلٌ فِي الْأَشْيَاءِ لَا كَشَيْءٍ فِي شَيْءٍ دَاخِلٍ وَخَارِجٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ لَا كَشَيْءٍ مِنْ شَيْءٍ خَارِجٍ سُبْحَانَ مَنْ هُوَ هَكَذَا وَلَا هَكَذَا غَيْرُهُ وَ لِكُلِّ شَيْءٍ مُبْتَدَأٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن خالد از بعضی از اصحاب ما از علی بن عقبه بن قیس بن سمعان بن ابی ربیعہ غلام آزاد شده رسول خدا (ص) که آن را مرفوع ساخته گفت که از امیر المؤمنین (ع) سؤال شد که پروردگار خود را بچه چیز شناختی فرمود به آن چه خود را بمن شناسانیده بآن حضرت عرض شد که چگونه خود را بتو شناسانیده فرمود که هیچ صورت باو شباهت ندارد و بحواس او را در نتوان یافت و بمردمان قیاس نمیشود و با وجود دوری که از همه دارد نزدیکست و با نزدیکی که بهمه دارد دور است و زبر هر چیز است بقدرت و غلبه بر آن و نمی توان گفت که چیزی زبر او است و در پیش روی هر چیز است که بر همه پیشی دارد و نمیتوان گفت که چیزی بر او پیشی گرفته و در چیزها داخل است اما نه چون چیزی که در چیز دیگر داخل باشد و از چیزها خارج است نه مانند چیزی که از چیز دیگر خارج باشد پاک و منزّه است آنکه همین او است که همچنین است و غیر او چنین نیست و هر چیزی را ابتداء و آغاز است.

ص: ۵۱۱

٣- حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمَرَانَ (١) عَنِ الْفَضْلِ بْنِ السَّكَنِ عَنْ أَبِي

عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عِزُّوهُ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ بِالرَّسَالَةِ وَ أُولَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ (٢).

ص: ٥١٢

١- في نسخه (ب) و (ج) و (د) «محمد بن عمران».

٢- المعنى الظاهر لهذا الحديث: اعرّفوا كل شىء بما هو به هو كالعالم فانه يعرف بالعلم و الخياط يعرف بالخياطة و إلا فينكر أنّه عالم أو خياط، فمن اردتم أن تعتقدوا أنّه عالم أو خياط فانظروا الى علمه أو خياطته، فان كان له فهو هو و الا فلا، و كذلك الله و الرسول و أولى الامر، فاعرفوا من سميتموه بالله و عبدتموه و اعتقدتم أن الخلق و الامر له بالالوهيه أى بأن يكون مبدئ العالم و خالقه و مدبره و بيده أموره و يكون واحدا لا شريك و لا شبيه له فالله هو ذلك لا من هو بمعزل عن ذلك، كما عرف هو نفسه بذلك فى مواضع من كتابه، و اعرّفوا من يدعى أنّه رسول من الله و أردتم أن تعتقدوا أنّه رسول من الله بالرساله من الله و هى أن يخبر عن الله صدقا و صدقه يثبت بالمعجزات، و اعرّفوا أولى الامر بعد الرسول بهذه الخصال فمن تمت و كملت فيه فهو ولى الامر بعده. ثم انه عليه السلام قال: اعرّفوا الله بالله و لم يقل بالالوهيه كما قال: الرسول بالرساله لان هذا التعبير يوهم زياده الصفه على الموصوف، و فى الكافى باب أنّه لا يعرف الا به: «و أولى الامر بالامر بالمعروف و العدل و الاحسان».

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن ابی عمیر از محمد بن عمران از فضل بن سکن از حضرت صادق (ع) که فرمود امیر المؤمنین (ع) فرمود که خدا را بخدا بشناسید یعنی آن جناب بر خویش دلالت دارد و در معرفتش احتیاج بسوی غیر نیست و رسول او را برسالت و پیغمبری بشناسید و بشناسید صاحبان امر و فرمان را یعنی کسانی که خدا اطاعت ایشان را مقرون باطاعت خود و رسول خود فرموده بمعروف و نیکی که موافق شرع و عدل و راستی در همه چیز خواه در اعتقاد و خواه در اعمال که مرادف عصمت است و نیکنوی کردن در طاعات کما و کیفا یا در آنچه اعم از آن باشد.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو سَعِيدٍ النَّسَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصِيرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصُّعْدِيُّ بِمَرَوْ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ الْحَكَمِ الْعَسِيكِرِيُّ وَ أَخُوهُ مُعَاذُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِتَّانِ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَاصِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ قَيْسٍ عَنْ أَبِي هَاشِمِ الرُّمَانِيِّ عَنْ زَادَانَ عَنْ سَيْلَمَانَ الْفَارِسِيِّ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ يَذْكُرُ فِيهِ قُدُومَ الْجَائِلِيَةِ الْمَدِينَةَ مَعَ مَائِهِ مِنَ النَّصَارَى وَ مَا سَأَلَ عَنْهُ أَبَا بَكْرٍ فَلَمْ يُجِبْهُ ثُمَّ أُرْشِدَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَسَأَلَهُ عَنْ مَسَائِلَ فَأَجَابَهُ عَنْهَا وَ كَانَ فِيهَا سَأَلَهُ أَنْ قَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي عَرَفْتُ اللَّهَ بِمُحَمَّدٍ أَمْ عَرَفْتُ مُحَمَّدًا بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع مَا عَرَفْتُ اللَّهَ بِمُحَمَّدٍ ص وَ لَكِنْ عَرَفْتُ مُحَمَّدًا بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حِينَ خَلَقَهُ وَ أَخِيذَتْ فِيهِ الْجِدُودُ مِنْ طُولٍ وَ عَرْضٍ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ مُدَبَّرٌ مَصْنُوعٌ بِأَسْتِدْلَالٍ وَ إِهَامٍ مِنْهُ وَ إِزَادَةٍ كَمَا أَلْهَمَ الْمَلَائِكَةَ طَاعَتَهُ وَ عَرَفْتُهُمْ نَفْسَهُ بِلَا شَبِيهِ وَ لَا كَيْفٍ (۲).

ص: ۵۱۳

۱- صغد بضم الصاد المهمله و الغين المعجمه الساكنه آخره الدال المهمله موضع ببخارا و موضع بسمرقند، و هذا السند بعينه مذکور فی الحدیث السادس عشر من الباب الثامن و العشرين و الحدیث الثالث من الباب الثامن و الأربعین.

۲- قيل هذا نظير دعاء مأمور بقراءته في أيام غيبه صاحب الامر عليه السلام: «اللهم عرّفني نفسك فانك ان لم تعرّفني نفسك لم أعرف رسولك- الخ»، و هذا ظاهر لان المضاف بما هو مضاف لا يعرف الا بعد معرفه المضاف إليه، أقول: هذا حق، و لكنه عليه السلام نهج هنا منهجا آخر مذكورا في كثير من أحاديث الكتاب، و مراده عليه السلام: اني ما عرفت ذاته تعالى بحدود ذات محمد صلى الله عليه و آله لان ذاته لا تدرك بذاته و لا بشيء من الذوات، و لكن عرفت محمدا صلى الله عليه و آله بذاته و خصوصياته أنه مصنوع مدبر له بالهامه تعالى و دلالتة اياي. و جمله الكلام في معرفته تعالى أنه لا يدرك ذاته و لا صفاته الذاتيه لأنّها عينها. و هذا ما نطق به كثير من أحاديث الكتاب من أنه تعالى لا يوصف و لا يدرك بعقل و لا بوهم، فالمدرك منه بحسب العقل و التصور هو العناوين الصادقه عليه ذاتا أو صفة كالشيء و الموجود و الاله و العالم و الحي و القادر الى غير ذلك من أسمائه تعالى كما تبين في مواضع من الكتاب و أمر العباد بأن يدعوه بها، و بحسب الفطره هو نوره و ظهوره لكل موجود على قدر نورانيته و صفاء فطرته، و هذا ما نطق به الآيات و الاخبار من لقائه و رؤيته بالقلب و شهوده و غير ذلك من

التعبيرات، ثم ان معرفته كائنه ما كانت من حيث السبب بذاته لا بشىء آخر لانه مبدأ الكل فايما كانت فيه كانت سواء كان لها مبدأ وسطى أم لا و سواء كان لها شرط أم لا كسائر الأمور فما صدر عنهم عليهم السلام من أنه يعرف بذاته لا بخلقه و أنه دال على ذاته بذاته و أمثالهما ناظر الى هذه الحثيئه، و هنا كلام آخر لا يسعنى ذكره، و أما من حيث الوجود فمتوقفه على الخلق اذ حيث لا خلق لا معرفه للخلق به، و هذا ما شاع فى الآيات و الاخبار و ألسنه العلماء و المتكلمين من الاستدلال بالآثار على مبدأ الآثار، فاحتفظ على هذه الوجوه كى لا يشتبه عليك المراد فى الأحاديث المختلفه التى كل منها ناظر الى كل منها.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسین محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید نسوی گفت که حدیث کرد ما را ابو نصر احمد بن محمد بن عبد الله صغدی در مرو گفت که حدیث کردند ما را محمد بن یعقوب بن حکم عسگری و برادرش معاذ بن یعقوب گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن سنان حنظلی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن عاصم گفت که حدیث کرد ما را عبد الرحمن بن قیس از ابو هاشم رمانی از زادان از سلمان فارسی «رضی» در حدیث طویلی که در آن ورود جاثلیق را در مدینه ذکر میکند با صد نفر از نصاری و آنچه جاثلیق ابو بکر را از آن سؤال کرد و ابو بکر او را جواب نداد و بعد از آن بسوی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) ارشاد و رهنمائی شد و آن حضرت را از چند مسأله سؤال نمود و حضرت او را از آنها جواب فرمود و در آنچه آن حضرت را سؤال نمود این بود که بحضرت عرض کرد که مرا خبر ده که خدا را بواسطه محمد شناختی یا محمد را بخدا شناختی علی بن ابی طالب (ع) فرمود که من خدا را بمحمد (ص) نشناختم و لیکن محمد را بخدای عز و جل شناختم در هنگامی که او را آفرید و اندازها را از طول و عرض در او احداث فرمود پس شناختم که آن حضرت مدبريست مصنوع که خدا او را تدبیر فرموده و ساخته باستدلال و الهامی از او و اراده چنان که طاعت خود را بفرشتگان الهام نموده و خود را بایشان شناسانیده بی مانند و چون و چگونگی و مؤلف میگوید که این حدیث طولی دارد و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و این حدیث را بتمامه در آخر اجزاء کتاب نبوت اخراج کرده ام و حقیر تمام آن را در جلد دوم کتاب مصائب الاسلام که ترجمه بعضی از مجلدات کتاب عوالم است ترجمه نموده ام.

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ يَعْقُوبَ يَقُولُ مَعْنَى قَوْلِهِ اعْرِفُوا اللَّهَ بِاللَّهِ يَعْنِي أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْأَشْخَاصَ وَالْأَلْوَانَ وَالْجَوَاهِرَ فَالْأَعْيَانُ الْأَبْدَانُ وَالْجَوَاهِرُ الْأَرْوَاحُ وَهُوَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يُشَبَّهُ جَسِمًا وَلَا رُوحًا وَلَا يَسَّ لِأَحَدٍ فِي خَلْقِ الرُّوحِ الْحَسَّاسِ الدَّرَاكِ أَثَرٌ وَلَا سَبَبٌ هُوَ الْمُتَفَرِّدُ يَخْلُقُ الْأَرْوَاحَ وَالْأَجْسَامَ فَمَنْ نَفَى عَنْهُ الشَّبَهَيْنِ شَبَهَ الْأَبْدَانِ وَشَبَهَ الْأَرْوَاحِ فَقَدْ عَرَفَ اللَّهَ بِاللَّهِ وَ مَنْ شَبَّهَهُ بِالرُّوحِ أَوْ الْبَدَنِ أَوْ النُّورِ فَلَمْ يَعْرِفِ اللَّهَ بِاللَّهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که شنیدم از محمد بن یعقوب که میگفت معنی قول آن حضرت که خدا را بخدا بشناسید آنست که یعنی خدا شخصها و رنگها و جوهرها و ذاتها را آفریده پس ذاتها بدنها است و جوهرها روحها و آن جناب عز و جل بجسم و روحی شباهت ندارد و کسی را در آفریدن روح که نهایت حس و دریافت را دارد اثر و سببی نیست و بافریدن روحها و جسمها تنها و یگانه است که شریکی ندارد پس هر که دو شباهت را که یکی شباهت ببدنها است و دیگری شباهت بروحها از او نفی کند خدا را بخدا شناخته و کسی که او را بروح یا بدن یا نور تشبیه کند خدا را بخدا نشناخته.

۶- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ زِيَادِ بْنِ الْمُنْدَرِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ رَجُلًا قَامَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَاذَا عَرَفْتَ رَبَّكَ قَالَ بِفَسِيخِ الْعُزْمِ وَ نَقِضِ الْهَمِّ لَمَّا هَمَمْتُ فَحِيلَ بَيْنِي وَ بَيْنَ هَمِّي وَ عَزَمْتُ فَخَالَفَ الْقَضَاءُ عَزْمِي عَلِمْتُ أَنَّ الْمُدَبَّرَ غَيْرِي قَالَ فَبِمَاذَا شَكَرْتَ نِعْمَاءَهُ قَالَ نَظَرْتُ إِلَى بَلَاءٍ قَدْ صَيَّرَهُ عَنِّي وَ أَبْلَى بِهِ غَيْرِي فَعَلِمْتُ أَنَّهُ قَدْ أَنْعَمَ عَلَيَّ فَشَكَرْتُهُ قَالَ فَلَمَّاذَا أَحْبَبْتَ لِقَاءَهُ قَالَ لَمَّا رَأَيْتُهُ قَدْ اخْتَارَ لِي دِينَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ أَنْبِيَائِهِ عَلِمْتُ أَنَّ الَّذِي أَكْرَمَنِي بِهِذَا لَيْسَ يَنْسَانِي فَأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ.

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن سنان از زیاد بن منذر از حضرت ابو جعفر محمد بن علی باقر از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود مردی بسوی امیر المؤمنین (ع) برخاست و عرض کرد که یا امیر المؤمنین پروردگارت را بچه چیز شناختی فرمود بفسخ عزم که آنچه دل بر آن بسته بودم از هم باز شکافت و بنقض هم که آنچه را که قصد آن کرده بودم درهم شکست و تاب آن را باز داد چون قصد کردم در میان من و مقصودم حائل و مانع بهمرسید و عزم چیزی کردم و قضاء و قدر با عزم من مخالف شد دانستم که تدبیرکننده غیر از منست آن مرد عرض کرد که پس نعمتهای او را بچه چیز شکر کردی فرمود نظر کردم ببلاء و زحمتی که آن را از من گردانید و غیر مرا بآن امتحان نمود پس دانستم که بر من انعام فرموده و باین سبب او را شکر کردم سائل عرض کرد که پس لقای او را بچه چیز دوست داشتی فرمود که چون او را دیدم که دین فرشتگان و رسولان و پیغمبران خود را از برایم برگزیده دانستم که آنکه مرا باین برگزیدگی اکرام و نوازش فرموده چنان نیست که مرا فراموش کند و باین جهت لقای او را دوست داشتم.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَرْوَزِيُّ الْمُقَرِّي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الْمُقَرِّي قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمُؤَصِّلِيُّ بِبَغْدَادَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَاصِمِ الطَّرِيفِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عِيَّاشُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكِنَّحَالُ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ (۱)

ص: ۵۱۶

۱- هذا السند بعينه مذکور فی الحدیث الثانی فی الباب الثانی و الثلاثین و الحدیث الأول من الباب الرابع و الثلاثین، و فی بعض النسخ فی بعض هذه المواضع الثلاثة: «الضحاک» بدل «الکحال»، و لا یبعد أن یكون للرجل لقبان.

قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ قَوْمٌ لِلصَّادِقِ ع نَدُّعُو فَلَا يُسْتَجَابُ لَنَا قَالَ لِأَنَّكُمْ تَدْعُونَ مَنْ لَا تَعْرِفُونَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عبد الرحمن مروزی مقری گفت که حدیث کرد ما را ابو عمر و محمد بن جعفر مقری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن موصلی در بغداد گفت که حدیث کرد ما را عیاش بن یزید بن حسن بن علی کحال مولای زید بن علی گفت که حدیث کرد مرا پدرم گفت که حدیث کرد مرا حضرت موسی بن جعفر (ع) و فرمود که گروهی بحضرت صادق (ع) عرض کردند که دعاء میکنیم و از برای ما مستجاب نمیشود فرمود زیرا که شما کسی را میخوانید که او را نمی شناسید.

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: سَأَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع فَقِيلَ لَهُ بِمَا عَرَفْتَ رَبِّكَ قَالَ بَفَسْخِ الْعِزْمِ وَنَقْضِ الْهَمِّ عَزَمْتُ فَفَسَخَ عَزْمِي وَهَمَمْتُ فَنَقَضَ هَمِّي.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «رضی» گفت که حدیث کرد ما را پدرم گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم که گفت از حضرت صادق (ع) سؤال شد و بآن حضرت عرض شد که پروردگار خود را بچه چیز شناختی فرمود بفسخ عزم و نقض هم عزم کردم و عزمم را فسخ نمود و قصد نمودم و قصدم را نقض فرمود.

ص: ۵۱۷

۹- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُؤَدَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبِيدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخَزَّازُ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَالِمٍ قَالَ: حَضَرْتُ مُحَمَّدَ بْنَ النُّعْمَانَ الْأَخْوَلَ فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ بِمَ عَرَفْتَ رَبَّكَ قَالَ بِتَوْفِيقِهِ وَ إِرْشَادِهِ وَ تَعْرِيفِهِ وَ هِدَايَتِهِ قَالَ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ فَلَقِيْتُ هِشَامَ بْنَ الْحَكَمِ فَقُلْتُ لَهُ مَا أَقُولُ لِمَنْ يَسْأَلُنِي فَيَقُولُ لِي بِمَ عَرَفْتَ رَبَّكَ فَقَالَ إِنْ سَأَلَ سَائِلٌ فَقَالَ بِمَ عَرَفْتَ رَبَّكَ قُلْتُ عَرَفْتُ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ بِنَفْسِي (۱) لِأَنَّهَا أَقْرَبُ الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ وَ ذَلِكَ أَنِّي أَجِدُهَا أَبْعَاضًا مُجْتَمِعَةً وَ أَجْزَاءً مُؤْتَلَفَةً ظَاهِرَةَ التَّرَكِيبِ مُسَبِّغَةً الصَّنْعَةِ مَبِينَةً عَلَى ضُرُوبٍ مِنَ التَّخْطِيطِ وَ التَّصْوِيرِ زَائِدَةً مِنْ بَعْدِ نُقْصَانٍ وَ نَاقِصَةً مِنْ بَعِيدِ زِيَادَةٍ قَدْ أُنْشِئَتْ لَهَا حَوَاسٌ مُخْتَلِفَةٌ وَ جَوَارِحٌ مُتَبَايِنَةٌ مِنْ بَصِيرٍ وَ سَمْعٍ وَ شَامٍ وَ ذَائِقٍ وَ لَامِسٍ مَجْبُودَةٌ عَلَى الضَّعْفِ وَ النُّقْصِ وَ الْمَهَانَةِ لَمَّا تُدْرِكُ وَاحِدَةً مِنْهَا مُدْرِكٌ صَاحِبَتِهَا وَ لَمَّا تَقْوَى عَلَى ذَلِكَ عَاجِزَةٌ عِنْدَ اجْتِنَابِ الْمَنَافِعِ إِلَيْهَا وَ دَفْعِ الْمَضَارِّ عَنْهَا وَ اسْتِحَالِ فِي الْعُقُولِ وَ جُودٍ تَأْلِيفٍ لَمَّا مُؤَلَّفَ لَهُ وَ ثَبَاتِ صُورِهِ لَمْ تُصَوَّرْ لَهَا فَعَلِمْتُ أَنَّ لَهَا خَالِقًا خَلَقَهَا وَ مُصَوِّرًا صَوَّرَهَا مُخَالَفًا لَهَا عَلَى جَمِيعِ جِهَاتِهَا (۲) قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۳).

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام مؤدب «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الرحمن خزان کوفی گفت که حدیث کرد ما را سلیمان بن جعفر گفت که حدیث کرد ما را علی بن حکم گفت که حدیث کرد ما را هشام بن سالم گفت که در نزد محمد بن نعمان احوال حاضر شدم پس مردی بسوی او برخاست و باو گفت که پروردگار خود را بچه چیز شناختی گفت بتوفیق و ارشاد و تعریف و هدایتش هشام میگوید که از نزد او بیرون رفتم و هشام بن حکم را ملاقات نمودم و باو گفتم که چه بگویم بکسی که از من سؤال میکند و بمن میگوید که پروردگار خود را بچه چیز شناختی هشام گفت که اگر سائلی سؤال کند و بگوید که پروردگار خود را بچه چیز شناختی میگویم که خدای جل جلاله را بنفس خود شناختم زیرا که آن نزدیکترین چیزها است در نزد من و بیانش آنست که من آن را ابعاض مجتمع و اجزاء با یک دیگر آمیخته می یابم که ترکیبش ظاهر و هویدا و صنعت و ساختنش آشکار و پیدا است و بر نوعی چند از تخطیط و تصویر بنا شده و بعد از نقصان زیادتی دارد و بعد از زیادتی نقصان دارد و از برایش حواس مختلف و جوارح متباین انشاء و ایجاد شده از دیده و گوش و بوینده و چشمنده و لمس کننده که حواس پنجگانه باشد و بر ضعف و نقصان و خواری خلق شده و هیچ یک از آن حواس نمیتواند که دریافته صاحبش را که حاسه دیگر باشد دریابد و بر آن قوت ندارد و عاجز است از کشیدن منفعتها بسوی خود و دفع کردن مضرتها از خود و وجود تالیف و ترکیب کننده از برایش نیست و ثبات صورتی که صورت دهنده ندارد در عقول محال و ممتنع باشد پس دانستم که آن را آفریننده ایست که آن را آفریده و نگارنده که آن را نگاهشته که با آن در همه جهاتش مخالفت دارد خدای عز و جل فرموده که **فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ** یعنی و نیز نشانها است در نفسهای شما که دلالت دارند بر وجود صانع و علم و قدرت او آیا پس نظر نمیکنید و نمی بینید و این استفهام در معنی امر است یعنی نظر کنند بعیون ناظره و افهام نافذه در صنائع و بدائع آفاق و انفس تا بوسیله آن عالم شوید بوجود صانع و وحدت و علم و قدرت و حکمت وی.

- ١- فى نسخه (ج) «فقل عرفت الله - الخ».
- ٢- فى نسخه (و) «من جميع جهاتها». و فى نسخه (ب) و (ج) و (د) «فى جميع جهاتها».
- ٣- الذاريات: ٢١.

١٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَبُو الْحَسَنِ الْأَسَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْمَأْمُونِ الْقُرَشِيُّ (١) عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو شَاكِرٍ الدِّيَّانِيُّ إِنَّ لِي مَسْأَلَةً تَشِي تَأْذِنُ لِي عَلَى صَاحِبِكَ فَإِنِّي قَدْ سَأَلْتُ عَنْهَا جَمَاعَةً مِنَ الْعُلَمَاءِ فَمَا أَجَابُونِي بِجَوَابٍ مُشْبِعٍ فَقُلْتُ هَلْ لَكَ أَنْ تُخْبِرَنِي بِهَا فَلَعَلَّ عِنْدِي جَوَابًا تَرْتَضِيهِ فَقَالَ إِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَلْقَى بِهَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع فَاسْتَأْذَنْتُ لَهُ فَدَخَلَ فَقَالَ لَهُ أَتَأْذِنُ لِي فِي السُّؤَالِ فَقَالَ لَهُ سَلْ عَمَّا يَدَا لَكَ فَقَالَ لَهُ مَا الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّ لَكَ صَانِعًا فَقَالَ وَجَدْتُ نَفْسِي لَا تَخْلُو مِنْ إِحْدَى جِهَتَيْنِ إِذَا أَنْ أَكُونَ صَيَّنَعْتُهَا أَنَا أَوْ صَيَّنَعْتُهَا غَيْرِي فَإِنْ كُنْتُ صَيَّنَعْتُهَا أَنَا فَلَا أَخْلُو مِنْ أَحَدٍ مَعَيْنِ إِذَا أَنْ أَكُونَ صَيَّنَعْتُهَا وَكَانَتْ مَوْجُودَةً أَوْ صَيَّنَعْتُهَا وَكَانَتْ مَعْدُومَةً فَإِنْ كُنْتُ صَيَّنَعْتُهَا وَكَانَتْ مَوْجُودَةً فَقَدْ اسْتَعْنَتْ بِوُجُودِهَا عَنْ صَيَّنَعْتُهَا وَإِنْ كَانَتْ مَعْدُومَةً فَإِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّ الْمَعْدُومَ لَا يُحْدِثُ شَيْئًا فَقَدْ ثَبَتَ الْمَعْنَى الثَّلَاثُ أَنَّ لِي صَانِعًا وَهُوَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ فَقَامَ وَ مَا أَحَارَ جَوَابًا.

قال مصنف هذا الكتاب القول الصواب في هذا الباب هو أن يقال عرفنا الله بالله لأننا إن عرفناه بعقولنا فهو عز وجل واهبها وإن عرفناه عز وجل بأنبيائه ورسله وحججه ع فهو عز وجل باعشهم ومرسلهم ومتخذهم حججا وإن عرفناه بأنفسنا فهو عز وجل محدثها فبه عرفناه

وَقَدْ قَالَ الصَّادِقُ ع لَوْ لَا اللَّهُ مَا عُرِفْنَا (٢)

ص: ٥١٩

١- في حاشيته نسخه (ب) «الحسن بن المأمون القرشي».

٢- أي لو لا تعريف الله إيانا لخلقنا ما عرفنا أحد منهم، و ما في بعض النسخ من زياده ضمير المفعول الراجع إلى الله هنا خطأ.

و معناه لو لا الحجج ما عرف الله حق معرفته و لو لا الله ما عرف الحجج و قد سمعت بعض أهل الكلام يقول لو أن رجلا ولد فى فلاة من الأرض و لم ير أحدا يهديه و يرشده حتى كبر و عقل و نظر إلى السماء و الأرض لدله ذلك على أن لهما صنعا و محدثا فقلت إن هذا شىء لم يكن و هو إخبار بما لم يكن أن لو كان كيف كان يكون و لو كان ذلك لكان لا يكون ذلك الرجل إلا- حجه الله تعالى ذكره على نفسه كما فى الأنبياء ع منهم من بعث إلى نفسه و منهم من بعث إلى أهله و ولده و منهم من بعث إلى أهل محلته و منهم من بعث إلى أهل بلده و منهم من بعث إلى الناس كافة و أما استدلال إبراهيم الخليل ع بنظره إلى الزهره ثم إلى القمر ثم إلى الشمس و قوله فَلَمَّا أَفَلَّتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ فإنه ع كان نبيا ملهما مبعوثا مرسلا و كان جميع قوله بإلهام الله عز و جل إياه و ذلك قوله عز و جل - وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ (١) و ليس كل أحد كإبراهيم ع و لو استغنى فى معرفه التوحيد بالنظر عن تعليم الله عز و جل و تعريفه لما أنزل الله عز و جل ما أنزل من قوله فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (٢) و من قوله قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إلى آخرها و من قوله يَدْعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ إِلَى قوله وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (٣)

ص: ٥٢٠

١- الأنعام: ٨٣.

٢- محمد: ١٩.

٣- الأنعام: ١٠٣.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را أبو الحسین محمد بن جعفر اسدی گفت که حدیث کرد مرا حسین بن مامون قرشی از عمر بن عبد العزیز از هشام بن حکم که گفت ابو شاکر دیصانی بمن گفت که مرا مسأله ایست آیا از برایم بر صاحب اذن میطلبی چرا که من جماعتی از علماء را از آن سؤال کردم و مرا بجواب سیرکننده جواب ندادند من گفتم که آیا تو را میل و رغبت آنست که مرا بآن مسأله خبر دهی شاید که در نزد من جوابی باشد که تو آن را بپسندی ابو شاکر گفت که من دوست میدارم که بواسطه آن حضرت صادق (ع) را ملاقات کنم پس از برایش رخصت طلبیدم و او داخل شد و بحضرت عرض کرد که مرا در سؤال رخصت میدهی حضرت باو فرمود که سؤال کن از آنچه از برایت ظاهر و هویدا شده ابو شاکر بحضرت عرض کرد که چیست دلیل بر اینکه ترا صانعی هست حضرت فرمود که من نفس خود را چنان یافتم که از یکی از دو جهت خالی نباشد یا آنست که من چنان باشم که آن را ساخته باشم یا نساخته باشم و بنا بر اول خالی نباشد از یکی از دو معنی یا آنست که من آن را ساخته ام و موجود بوده یا من آن را ساخته ام و معدوم بوده پس اگر من آن را ساخته باشم و موجود بوده بوجدش از ساختنش بی نیاز بوده و اگر معدوم بوده تو میدانی که معدوم چیزی را پدید نمی آورد پس معنی سیم ثابت شد و آن اینست که مرا صانعی هست و آن پروردگار عالمیانست پس ابو شاکر برخاست و هیچ جواب نگفت.

ص: ۵۲۱

۱- حاصل کلامه- رحمه الله- أن معنی قوله عليه السلام في الخبر الثالث: اعرفوا الله بالله أي اعرفوا الله بتعليمه تعالى و تعریفه، و لا- تکتفوا لمعرفة بالنظر و الاستدلال ببعض خلقه من وجود الأنبياء أو وجود أنفسنا و عقولنا أو غير ذلك من دون تعليمه تعالى، و تعليمه تعالى اما بالوحي كما للأنبياء عليهم السلام، أو بسمع الكلام من الأنبياء و الأوصياء كمالنا، فليس في كلامه تشويش و لا- تناقض كما نسب إليه العلامة المجلسي- رحمه الله- فلذا قال: ان المولود في فلاه ان كان نبيا يوحى إليه فهو و الا فلا- يكفى نظره بل لا بد من تعلم من نبي، أو ممن تعلم من نبي، و استدلال إبراهيم عليه السلام ليس مجرد استدلال لنفسه بل تعلم من الله بالوحي، ثم استدلال لغيره بما تعلم منه تعالى فتعلم غيره منه، و هذا ما في بعض الأخبار من قولهم عليهم السلام: «ان الله تعالى أرسل رسوله الى عباده ليعقلوا عنه ما جهلوه».

و حدوث بضم حاء و دال نو پیداشدنست و عالم جهان و مراد از آن غیر خدای تعالی است از هر چه باشد و بوزن فاعل بفتح لام اصل ماده آن بعمل می آید و گفته اند که غیر خدا باین نام نامیده شده زیرا که صلاحیت دارد که خدا بآن شناخته و دانسته شود.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ الْحَكَمِ يَقُولُ دَخَلَ أَبُو شَاكِرٍ الدِّيْصَانِيُّ (۱) عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ إِنَّكَ أَحَدُ النُّجُومِ الزُّوَاهِرِ وَ كَانَ أَبَاؤُكَ بُدُورًا بَوَاهِرًا وَ أُمَّهَاتُكَ عَقِيلَاتٍ عَبَاهِرَ وَ عُنُصَيْرُكَ مِنْ أَكْرَمِ الْعَنَاصِرِ وَ إِذَا ذَكَرَ الْعُلَمَاءُ فَبِكَ تُنْتَى الْعَنَاصِرُ (۲) فَخَبَّرَنِي أَيُّهَا الْبَحْرُ الْخِضَمُّ الزَّاخِرُ مَا الدَّلِيلُ عَلَى حُدُوثِ الْعَالَمِ (۳) فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع نَسْتَدِلُّ عَلَيْهِ بِأَقْرَبِ الْأَشْيَاءِ (۴)

ص: ۵۲۳

۱- منسوب الی رجل مسمی بدیصان، و یقال له ابن دیصان أيضا كما فی قول المصنّف فی أواخر الباب السادس و الثلاثین، اختلق مذهبا و دعا الناس إلیه، ذکر صفته و تفصیل مذهبه فی الفهرست لابن الندیم و الملل و النحل و البحار فی باب التوحید و نفی الشریک، قال ابن الندیم فی الفهرست: الدیصانیه انما سمی صاحبهم بدیصان باسم نهر ولد علیه، و هو قبل مانی، و المذهبان قریبان بعضهما من بعض - الخ.

۲- أى أنت تعد أولا و مقدا علیهم ثم یعد سائر العلماء فی المرتبه المتأخره عنک.

۳- أى کونه مصنوعا للصانع.

۴- فی (ج) و (و) و (د) «یستدل علیه - الخ».

قَالَ وَ مَا هُوَ قَالَ فَدَعَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع بِنَيْضِهِ فَوَضَّعَهَا عَلَى رَاحَتِهِ فَقَالَ هَذَا حِصْنٌ مَلْمُومٌ دَاخِلُهُ غِرْقِيُّ رَقِيقٌ لَطِيفٌ (١) بِهِ فَضَّهُ سَائِلَةٌ وَ ذَهَبُهُ مِائِعَةٌ ثُمَّ تَنَفَّلَ عَنْ مِثْلِ الطَّائِسِ أَدْخَلَهَا شَيْءٌ (٢) فَقَالَ لَا قَالَ فَهَذَا الدَّلِيلُ عَلَى حُدُوثِ الْعَالَمِ قَالَ أَخْبَرْتُ فَأَوْجَزْتُ وَ قُلْتُ فَأَحْسِنْتُ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَا لَمَّا نَقِيلُ إِلَّا مَا أَدْرَكْنَاهُ بِأَبْصَارِنَا أَوْ سَمِعْنَاهُ بِأَذَانِنَا أَوْ شَمَمْنَاهُ بِمَنَاخِرِنَا أَوْ ذُقْنَاهُ بِأَفْوَاهِنَا أَوْ لَمَسْنَاهُ بِأَكْفَانِنَا أَوْ تَصَوَّرَ فِي الْقُلُوبِ بَيَانًا أَوْ اسْتَنْبَطَهُ الرُّوِيَاتُ (٣) إِيْقَانًا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ذَكَرْتُ الْحَوَاسَّ الْخَمْسَ وَ هِيَ لَا تَنْفَعُ شَيْئًا بَغَيْرِ دَلِيلٍ كَمَا لَا يُقْطَعُ الظُّلْمَةُ بِغَيْرِ مُصْبَاحٍ (٤).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید که گفت حدیث کرد مرا علی بن منصور گفت که شنیدم از هشام بن حکم که میگفت ابو شاکر دیصانی بر حضرت صادق (ع) داخل شد و بان حضرت عرض کرد که تویی یکی از ستارگان درخشان و پدران ماههای شب چهاردهی بودند تابان و مادران دانه های گران بهاء و بزرگان و گلهای بوستان افروزند و عنصر تو از جمله کریمترین عنصرها است و عنصر بضم عین و صاد و سکون نون حسب است و اصل بنیاد و سرشت یعنی خاک و باد و آب و آتش که آنها را عناصر اربعه میگویند و در این معنی اول که حسب باشد مراد است و چون علماء مذکور شوند انگشتان خوردتر بتو دو تا می شود یعنی همه کس اول تو را می شمارند چه هر کسی در شماره آغاز بانگشت خوردتر میکند پس مرا خبر ده ای دریای پر آب موج که دلیل بر حدوث عالم چیست حضرت صادق (ع) فرمود که بنزدیک ترین چیزها بر آن استدلال میکنم ابو شاکر عرض کردم که آن چیست حضرت صادق (ع) تخمی طلبید و آن را بر کف دست خویش گذاشت و فرمود که این حصار است محکم و سر پوشیده داخل آن پرده ایست نازک و نظیف که سفیده مانند پارچه نقره گداخته و زرده چون پارچه طلای روان بان چسبیده بعد از آن می شکافد و مثل طائوس از آن بیرون می آید آیا چیزی در آن داخل شده ابو شاکر گفت نه حضرت فرمود پس این دلیل است بر حدوث عالم ابو شاکر گفت که خبر داری و مختصر کردی و گفتمی و خوب گفتمی و تو دانسته که ما قبول نمیکنیم مگر آنچه را که بچشمهای خویش دریافته باشیم یا بگوشهای خود آن را شنیده باشیم یا بکفهای خود آن را سوده باشیم یا بسوراخهای بینی خود آن را بوئیده باشیم یا بدهانهای خود آن را چشیده باشیم یا آنچه در دلها متصور شده باشد از روی بیان یا اندیشهها آن را استنباط کرده باشد بطور ایقان حضرت صادق (ع) فرمود که حواس پنجگانه را ذکر کردی و آنها بی دلیل هیچ نفع ندارند چنان که تاریکی بی چراغ قطع نمیشود.

ص: ۵۲۴

۱- الغرقئ کالزبرج و همزته للاحاق هو القشر اللطیف فی البیض تحت القشر الظاهر.

۲- آی لا- شبهه أن صیوررتها طائوسا أو غیره انما هی بصنعه صانع، و لم یدخل فیها شیء مما ندرکه و یصلح للصانیه لها، فالصانع لها طائوسا موجود متعال عن ادراکنا.

۳- فی بعض النسخ «استنبطه الروایات ایقانا».

۴- آی لا تفید الحواس یقینا و تصدیقا بشیء من دون دلاله العقل و حکمه لان شأنها ایجاب التصور للجزئیات کما أن الطریق المظلم لا یقطع بدون المصباح، فإذا کان الامر كذلك فالمتبع حکم العقل سواء کان هناک احساس أم لا.

۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَمْرِو
الْفُقَيْمِيِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ أَنَّ ابْنَ أَبِي الْعَوْجَاءِ دَخَلَ عَلَى الصَّادِقِ ع فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ أَبِي الْعَوْجَاءِ أَ مَصْنُوعٌ أَنْتَ أَمْ غَيْرُ مَصْنُوعٍ
فَقَالَ لَا لَسْتُ بِمَصْنُوعٍ فَقَالَ لَهُ الصَّادِقُ ع فَلَوْ كُنْتَ مَصْنُوعًا كَيْفَ كُنْتَ تَكُونُ (۱) فَلَمْ يُحِرْ ابْنُ أَبِي الْعَوْجَاءِ جَوَابًا وَقَامَ وَخَرَجَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از عباس بن عمر و فقیهی از هشام بن حکم که ابن ابی العوجاء بر حضرت صادق (ع) داخل شد حضرت باو فرمود که ای پسر ابو العوجاء آیا تو مصنوعی یا غیر مصنوع گفت نه من مصنوع نیستم حضرت صادق (ع) باو فرمود که اگر مصنوع بودی چگونه میبودی ابن ابی العوجاء هیچ جواب نگفت و برخاست و بیرون رفت.

۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَه قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْنَدٍ عَنِ
الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرَّضَاعِ أَنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا الدَّلِيلُ عَلَى حَدِيثِ
الْعَالِمِ قَالَ أَنْتَ لَمْ تَكُنْ ثُمَّ كُنْتَ وَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّكَ لَمْ تُكُونَ نَفْسَكَ وَلَا كَوْنَكَ مَنْ هُوَ مِثْلَكَ.

ترجمه:

ص: ۵۲۵

۱- منطوق بیانه علیه السلام أنك لو كنت مصنوعا لكنت على الأوصاف التي أنت عليها الآن لكنك على الأوصاف فأنت مصنوع.

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از علی بن معبد از حسین بن خالد از ابو الحسن حضرت علی بن موسی الرضا (ع) که مردی بر آن حضرت داخل شد و عرض کرد که یا ابن رسول الله دلیل بر حدوث عالم چیست فرمود که تو نبوده ای و بعد از آن موجود شده و حال آنکه دانسته که تو خود را موجود نکرده ای و کسی که مثل تو است تو را موجود نکرده و هستی نداده.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَمَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ قَالَ لِي عَلِيُّ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ لِي هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ كَانَ زَنْدِيقٌ بِمِصْرَ يَبْلُغُهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِلم (۱) فَخَرَجَ إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُنَازِرَهُ فَلَمْ يُصَادِفْهُ بِهَا فَقِيلَ لَهُ هُوَ بِمَكَّةَ فَخَرَجَ الزُّنْدِيقُ إِلَى مَكَّةَ وَنَحْنُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِ فَقَارَبْنَا الزُّنْدِيقَ وَنَحْنُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِ فِي الطَّوَافِ فَضَرَبَ كَتِفَهُ كَتِفَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عِ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعَفَرُ عِ مَا اسْمُكَ قَالَ اسْمِي عَبْدُ الْمَلِكِ قَالَ فَمَا كُنْتِكَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ فَمَنْ الْمَلِكُ الَّذِي أَنْتَ لَهُ عَبْدٌ أَمْ مِنْ مُلُوكِ السَّمَاءِ أَمْ مِنْ مُلُوكِ الْأَرْضِ وَ أَخْبِرْنِي عَنِ ابْنِكَ أَعْبُدُ إِلَهَ السَّمَاءِ أَمْ عَبْدُ إِلَهِ الْأَرْضِ فَسَبَّكَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ قُلْ مَا سَبَّكَ فَقَالَ هِشَامُ بْنُ الْحَكَمِ قُلْتُ لِلزُّنْدِيقِ أَمَا تَرُدُّ عَلَيْهِ فَقَبَّحَ قَوْلِي فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ إِذَا فَرَعْتَ مِنَ الطَّوَافِ فَأَتْنَا فَلَمَّا فَرَغَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ أَتَاهُ الزُّنْدِيقُ فَقَعِدَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَنَحْنُ مُجْتَمِعُونَ عِنْدَهُ فَقَالَ لِلزُّنْدِيقِ أَتَعْلَمُ أَنَّ لِلْأَرْضِ تَحْتًا وَفَوْقًا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَدَخَلَتْ تَحْتَهَا قَالَ لَا قَالَ فَمَا يُدْرِيكَ بِمَا تَحْتَهَا قَالَ لَا أَدْرِي إِلَّا أَنِّي أَظُنُّ أَنَّ لَيْسَ تَحْتَهَا شَيْءٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ فَالظَّنُّ عَجْزٌ مَا لَمْ تَسْتَيْقِنْ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ فَصَيَّعِدْتَ السَّمَاءَ قَالَ لَمَّا قَالَ فَيُدْرِي مَا فِيهَا قَالَ لَا قَالَ فَأَتَيْتَ الْمَشْرِقَ وَ الْمَغْرِبَ فَنَظَرْتَ مَا خَلْفَهُمَا قَالَ لَمَّا قَالَ فَعَجِبًا لَكَ لَمْ تَبْلُغِ الْمَشْرِقَ وَ لَمْ تَبْلُغِ الْمَغْرِبَ وَ لَمْ تَنْزِلْ تَحْتَ الْأَرْضِ وَ لَمْ تَصِيَّعِدِ السَّمَاءَ وَ لَمْ تُخْبِرْ هُنَالِكَ فَتَعْرِفَ مَا خَلْفَهُنَّ (۲)

ص: ۵۲۶

۱- فی البحار و فی نسخه (و) و (ج) و (د) و (ب) «یبلغه عن أبي عبد الله عليه السلام فخرج - الخ» و فی الكافی باب حدوث العالم: «تبلغه عن أبي عبد الله عليه السلام أشياء فخرج - الخ».

۲- فی البحار و فی نسخه (ب) «و لم تجز هنالك فتعرف ما خلفهن».

وَأَنْتَ جَاهِلٌ مَا فِيهِمْ وَ هَلْ يَجْحَدُ الْعَاقِلُ مَا لَا يَعْرِفُ (١) فَقَالَ الزُّنْدِيقُ مَا كَلَّمَنِي بِهِذَا أَحَدٌ غَيْرُكَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع فَأَنْتَ فِي شَكٍّ مِنْ ذَلِكَ فَلَعَلَّ هُوَ أَوْ لَعَلَّ لَيْسَ هُوَ قَالَ الزُّنْدِيقُ وَ لَعَلَّ ذَاكَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع أَيُّهَا الرَّجُلُ لَيْسَ لِمَنْ لَا يَعْلَمُ حُجَّةً عَلَى مَنْ يَعْلَمُ فَلَمَّا حُجِّجَ لِلْجَاهِلِ عَلَى الْعَالِمِ يَا أَخَا أَهْلِ مِصْرَ تَفْهَمَ عَنِّي فَإِنَّا لَا نَشْكُ فِي اللَّهِ أَيِّدًا أَمَا تَرَى الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ يَلْجَانِ وَ لَا يَسْتَبِيحَانِ يَذْهَبَانِ وَ يَرْجِعَانِ (٢) قَدْ اضْطُرَّا لَيْسَ لَهُمَا مَكَانٌ إِلَّا مَكَائُهُمَا فَإِنْ كَانَا يَقْدِرَانِ عَلَى أَنْ يَذْهَبَا فَلَا يَرْجِعَانِ فَلَمَّ يَرْجِعَانِ وَ إِنْ لَمْ يَكُونَا مُضْطَرِّينِ فَلَمَّ لَمَّا يَصِيرُ اللَّيْلُ نَهَارًا وَ النَّهَارُ لَيْلًا اضْطُرَّا وَ اللَّهُ يَا أَخَا أَهْلِ مِصْرَ إِلَى دَوَامِهِمَا وَ الَّذِي اضْطُرَّهُمَا أَحْكَمَ مِنْهُمَا وَ أَكْبَرُ مِنْهُمَا قَالَ الزُّنْدِيقُ صَدَقْتَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا أَخَا أَهْلِ مِصْرَ الَّذِي تَذْهَبُونَ إِلَيْهِ وَ تَطُنُّونَهُ بِالْوَهْمِ (٣)

ص: ٥٢٧

- ١- هذا نظير قوله تعالى: «يَلْبَسُ كَذُوبًا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ» فان العقل لا يجوز أن ينكر الإنسان ما لا يعلم حتى يعلم نفيه كما لا يجوز أن يقبله حتى يعلم اثباته، قال تعالى: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»، فلذا قال عليه السلام: فلعل هو أو لعل ليس هو، فالامر في بقعه الإمكان ما لم يعلم نفيه أو ثبوته.
- ٢- في البحار وفي نسخه (ب) و (ج) «و لا يرجعان».
- ٣- خبر «الذي» مقدر و هو «ليس بالمبدأ الفاعل للامور»، وقوله: «فان كان الدهر- الخ» تعليل جعله مكان الخبر لكونه معلولا له، وفي الكافي: «و تظنون أنه الدهر».

فَإِنْ كَانَ الدَّهْرُ يَذْهَبُ بِهِمْ لِمَ لَا يَزُدُّهُمْ وَإِنْ كَانَ يَزُدُّهُمْ لِمَ لَا يَذْهَبُ بِهِمُ الْقَوْمُ مُضْطَّرُونَ يَا أَخَا أَهْلِ مِصْرَ السَّمَاءِ مَرْفُوعَهُ وَ
 الْأَرْضِ مَوْضُوعَهُ لِمَ لَا تَشِيقُ السَّمَاءُ عَلَى الْأَرْضِ وَ لِمَ لَا تَنْحِيدُ الْأَرْضُ فَوْقَ طَاقَتِهَا (۱) فَلَا يَتَمَاسِكَانِ وَ لَا يَتَمَاسِكُ مَنْ عَلَيْهِمَا
 فَقَالَ الزَّنْدِيقُ أَمْسَكُهُمَا وَ اللَّهُ رَبُّهُمَا وَ سَيِّدُهُمَا (۲) فَأَمَّنَ الزَّنْدِيقُ عَلَى يَدَيِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَقَالَ لَهُ حُمْرَانُ بْنُ أُعَيْنٍ جُعِلَتْ فِدَاكَ
 إِنْ آمَنَتِ الزَّنَادِقَةُ عَلَى يَدَيْكَ فَقَدْ آمَنَتِ الْكُفَّارُ عَلَى يَدَيِ أَبِيكَ فَقَالَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي آمَنَ عَلَى يَدَيِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع اجْعَلْنِي مِنْ
 تَلَامِذَتِكَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لِهَشَامِ بْنِ الْحَكَمِ خُذْهُ إِلَيْكَ فَعَلَّمَهُ فَعَلَّمَهُ هِشَامٌ فَكَانَ مُعَلِّمَ أَهْلِ مِصْرَ وَ أَهْلِ شَامَ وَ حَسَنَتْ طَهَارَتُهُ
 حَتَّى رَضِيَ بِهَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم
 از محمد بن حماد از حسن بن ابراهیم از یونس بن عبد الرحمن از یونس بن یعقوب که گفت علی بن منصور بمن گفت که
 هشام بن حکم بمن گفت که زندیقی در مصر بود که از حضرت صادق (ع) چیزی چند باو میرسید یا در باب توحید یا در
 باب فضل و کمال آن حضرت یا مذمتی که زندیقان را میفرمود پس آن زندیق بسوی مدینه بیرون رفت تا با آن حضرت
 مباحثه کند و چون بمدینه رسید حضرت را در آنجا نیافت احوال پرسید باو گفتند که حضرت در مکه تشریف دارد پس آن
 زندیق بسوی مکه بیرون آمد و ما در آن سفر با حضرت صادق (ع) بودیم آن زندیق بما نزدیک شد و ما با حضرت صادق
 (ع) در طواف بودیم پس شانه اش را بشانه حضرت صادق (ع) زد امام جعفر (ع) باو فرمود که اسم تو چیست گفت که اسم
 من عبد الملک فرمود که کنیت تو چیست گفت ابو عبد الله حضرت فرمود که آن پادشاهی که تو بنده اوئی کیست آیا از
 پادشاهان آسمانست یا از پادشاهان زمین و مرا خبر ده از پسرت که بنده خدای آسمانست یا بنده خدای زمین زندیق خاموش
 شد حضرت صادق (ع) فرمود آنچه خواهی بگو تا با تو خصومت شود و مغلوب گردی هشام بن حکم میگوید که من بآن
 زندیق گفتم که آیا جواب حضرت را نمیگویی زندیق قول مرا زشت شمرد بعد از آن حضرت صادق (ع) بزندیق فرمود که
 چون از طواف فارغ شوم بتزد ما بیا چون حضرت صادق (ع) فارغ شد زندیق بخدتمتش آمد و در پیش رویش نشست و ما در
 نزد او جمع بودیم پس بآن زندیق فرمود که آیا میدانی که زمین را زیر و زبر است عرض کرد آری فرمود که در زیر آن داخل
 شده عرض کرد نه فرمود پس چه تو را دانا کرد که در زیر آن چه چیز است عرض کرد که نمیدانم مگر آنکه من گمان دارم
 که در زیر آن چیزی نیست حضرت صادق (ع) فرمود که مظنه عجز و درماندگیست از برای کسی که یقین ندارد حضرت
 صادق (ع) فرموده که پس باآسمان بالا رفته عرض کرد نه فرمود میدانی که در آن چه چیز است عرض کرد نه فرمود که از تو
 تعجب میکنم که بمشرق نرسیده و بمغرب نرسیده و در زیر زمین فرو نرفته و باآسمان بالا نرفته و در آنجا درنگدشته که آنچه
 را که در پس آنهاست بشناسی و بدانی و تو آنچه را که در اینهاست انکار داری و آیا عاقل انکار میکند آنچه را که
 نمیداند زندیق گفت که کسی غیر از تو باین طریق با من سخن نگفت حضرت صادق (ع) فرمود پس تو از آنچه شنیدی در
 شک و شبهه و میگوئی که شاید چنین باشد و شاید که چنین نباشد زندیق گفت که شاید این باشد حضرت صادق (ع) فرمود
 که ای مرد کسی را که نمیداند حجتی نیست بر کسی که میداند و جاهل را حجتی نیست ای مرد مصری از من بفهم و یادگیر
 زیرا که ما هرگز در خدا شک نمیکنیم آیا آفتاب و شب و روز را نمی بینی که در یک دیگر داخل میشوند و این دور امکانی
 نیست مگر همان مکانی که دارند در وقت رفتن و برگشتن پس اگر قدرت بر این دارند که بروند و برنگردند چرا برمیگردند

و اگر ناچار نباشند چرا شب روز نمیگردد و روز شب نمیشود ای مرد مصری بخدا سوگند که اینها بسوی دوامی که دارند ناچارند و کسی که اینها را ناچار گردانیده از اینها استوارتر و از اینها بزرگتر است زندیق عرض کرد که راست گفתי حضرت صادق (ع) فرمود که ای مرد مصری آنچه شما گروه دهریان بسوی آن میروید و مذهب خود میسازید و بوهم و خیال آن را گمان میکنند که آنکه این افعال از او سر میزند دهر و روزگار است باطل است زیرا که اگر دهر چنان باشد که ایشان را ببرد چرا ایشان را بر نمیگرداند و اگر چنان باشد که ایشان را برگرداند چرا ایشان را نمیرد این گروه ناچارند و هیچ اختیار ندارند ای مرد مصری آسمان بلند شده و زمین پست شده چرا آسمان بر زمین نمیافتد چرا زمین سرازیر نمیشود در بالای طاقت خود پس هیچ یک نتوانند که خود را نگاه دارند و هر که بر روی آنها است یک دیگر را نگاه ندارند زندیق گفت که خدا که پروردگار و سید اینها است اینها را نگاه داشته و زندیق بر دست حضرت صادق (ع) ایمان آورد حرمان بن اعین بحضرت عرض کرد که فدای تو گردم اگر زندیقان بر دست تو ایمان آورند عجب نباشد زیرا که کافران بر دست پدرت ایمان آورده اند پس آن مؤمنی که بر دست حضرت صادق (ع) ایمان آورده بود عرض نمود که مرا از شاگردان خویش گردان حضرت صادق (ع) بهشام بن حکم فرمود که او را با خود بگیر و در نزد تو باشد و او را تعلیم ده پس هشام او را تعلیم داد و آن مرد معلم اهل مصر و اهل شام شد که ایمان را بایشان تعلیم میداد و پاکی و پاکیزگیش خوش و خوب شد بمرتب که حضرت صادق (ع) بآن راضی و خوشنود گردید.

ص: ۵۲۸

۱- ای فوق محیطها، ای لا تخرج عن مکانها، و فی الکافی و البحار: «فوق طباقها».

۲- فی الکافی: «أمسکهما الله ربهما و سیدهما».

۵- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ سَيْهَلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ يَعْقُوبَ الْهَاشِمِيِّ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: دَخَلَ ابْنُ أَبِي الْعُوجَاءِ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَلَيْسَ تَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ - فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع بَلَى فَقَالَ أَنَا أَخْلَقُ فَقَالَ ع لَهُ كَيْفَ تَخْلُقُ فَقَالَ أُحَدِّثُ فِي الْمَوْضِعِ ثُمَّ أَلْبَثُ عَنْهُ فَيَصِيرُ دَوَابَّ فَأَكُونُ أَنَا الَّذِي خَلَقْتَهَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع أَلَيْسَ خَالِقُ الشَّيْءِ يَعْرِفُ كَمْ خَلَقَهُ قَالَ بَلَى قَالَ فَتَعْرِفُ الذَّكْرَ مِنْهَا مِنَ الْأُنثَى وَ تَعْرِفُ كَمْ عُمُرُهَا فَسَكَتَ.

ترجمه:

پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن وليد رحمهما الله گفتند که حدیث کردند ما را احمد بن ادريس و محمد بن يحيى عطار از محمد بن احمد از سهل بن زياد از محمد بن حسين از علي بن يعقوب هاشمی از مروان بن مسلم که گفت ابن ابی العوجاء بر حضرت صادق (ع) داخل شد و گفت آیا چنان نیست که تو گمان داشته باشی که خدا آفریننده هر چیز است حضرت صادق (ع) فرمود بلی ابن ابی العوجاء بحضرت گفت که من خلق میکنم و چیزی را می آفرینم حضرت باو فرمود که چگونه خلق میکنی گفت که در جای معین حدث و تعوط میکنم و از آن درندگی مینمایم پس آن حدیث جنبندگانی چند می شود پس من آن کسی باشم که اینها را خلق کرده ام حضرت صادق (ع) فرمود آیا چنان نیست که آفریننده چیزی بشناسد و بداند که آفریده اش چند و چونست گفت بلی حضرت فرمود که پس تو نر اینها را از ماده می شناسی و میدانای که کدام یک از آنها نر است و کدام ماده و می شناسی که عمر اینها چند است ابن ابی العوجاء خاموش شد.

ص: ۵۲۹

٦- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَغْقُوبَ الْكَلْبِيِّ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَ الْحَدِيثَ أَنَّ ابْنَ أَبِي الْعُوجَاءِ حِينَ كَلَّمَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ عَادَ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي فَجَلَسَ وَهُوَ سَاكِتٌ لَا يَنْطِقُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ كَأَنَّكَ جِئْتَ تُعِيدُ بَعْضَ مَا كُنَّا فِيهِ فَقَالَ أَرَدْتُ ذَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا أَعْجَبَ هَذَا تُنَكِّرُ اللَّهَ وَتَشْهَدُ أَنِّي ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ الْعِيَادَةُ تَحْمِلُنِي عَلَى ذَلِكَ فَقَالَ لَهُ الْعَالِمُ عَ فَمَا يَمْنَعُكَ مِنَ الْكَلَامِ قَالَ إِجْلَالًا لَكَ وَ مَهَابَةً مَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي بَيْنَ يَدَيْكَ فَإِنِّي شَاهِدْتُ الْعُلَمَاءَ وَ نَاطَرْتُ الْمُتَكَلِّمِينَ فَمَا تَدَاخَلَنِي هَيْبَةُ قَطُّ مِثْلَ مَا تَدَاخَلَنِي مِنْ هَيْبَتِكَ قَالَ يَكُونُ ذَلِكَ وَ لَكِنْ أَفْتِيحُ عَلَيْكَ بِسُؤَالٍ (١) وَ أَقْبَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ أَمْضِ نُوعَ أَنْتَ أَمْ غَيْرُ مَضِي نُوعٍ فَقَالَ عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ أَبِي الْعُوجَاءِ أَنَا غَيْرُ مَضِي نُوعٍ فَقَالَ لَهُ الْعَالِمُ عَ فَصِفْ لِي لَوْ كُنْتَ مَضِي نُوعًا كَيْفَ كُنْتَ تَكُونُ فَبَقِيَ عَبْدُ الْكَرِيمِ مَلِيًّا لَا يُحِيرُ جَوَابًا وَ وَلَعَ بِخَشْيَتِهِ كَانَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ (٢) وَ هُوَ يَقُولُ طَوِيلٌ عَرِيضٌ عَمِيقٌ قَصِيرٌ مُتَحَرِّكٌ سَاكِنٌ كُلُّ ذَلِكَ صِفَةٌ خَلَفَهُ (٣)

ص: ٥٣٠

١- في نسخه (ط) و (ن) «و لكن افتح عليك سؤالاً».

٢- أى اخذ يتأملها.

٣- الضمير يرجع الى خشبه، و التذكير باعتبار كونها شيئاً، اى كل هذه الأمور صفة مخلوقيه هذا الشىء، او يرجع إلى الله، و هذا اعتراف بالفطره، و لكن المعانده منعه عن الاعتراف باللسان، فقال له العالم عليه السلام: ان اعترفت بهذا المقدار من صفة المخلوقيه فى هذه الخشبه فأنت أيضا مثلها فى الاتصاف بهذه الأوصاف، فاجعل نفسك أيضا مصنوعا، و المصنوع لا بد له من صانع غير مصنوع.

فَقَالَ لَهُ الْعَالِمُ ع فَإِنْ كُنْتَ لَمْ تَعْلَمْ صَفَهُ الصَّنْعَهُ غَيْرَهَا فَاجْعَلْ نَفْسَكَ مَصْدُوعًا لِمَا تَجِدُ فِي نَفْسِكَ - مِمَّا يَحْدُثُ مِنْ هَذِهِ الْأُمُورِ
فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الْكَرِيمِ سَيَأْتِنِي عَنْ مَسْأَلِهِ لَمْ يَسْأَلْنِي أَحَدٌ عَنْهَا قَبْلَكَ وَ لَا يَسْأَلْنِي أَحَدٌ بَعْدَكَ عَنْ مِثْلِهَا - فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع
هَبِكَ عَلِمْتَ أَنَّكَ لَمْ تُسْأَلْ فِيمَا مَضَى فَمَا عَلِمَكَ أَنَّكَ لَا تُسْأَلُ فِيمَا بَعْدَ عَلَيَّ أَنَّكَ يَا عَبْدَ الْكَرِيمِ نَقَضْتَ قَوْلَكَ لِأَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ
الْأَشْيَاءَ مِنَ الْأَوَّلِ سَوَاءٌ فَكَيْفَ قَدَّمْتَ وَ أَخَّرْتَ (١) ثُمَّ قَالَ يَا عَبْدَ الْكَرِيمِ أَرِيدُكَ وَضُوحاً (٢) أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ مَعَكَ كَيْسٌ فِيهِ
جَوَاهِرٌ فَقَالَ لِمَكَ قَائِلٌ هَيْلٌ فِي الْكَيْسِ دِينَارٌ فَفَنَفَيْتَ كَوْنَ الدِّينَارِ فِي الْكَيْسِ فَقَالَ لَكَ قَائِلٌ صِفْ لِي الدِّينَارَ وَ كُنْتَ غَيْرَ عَالِمٍ
بِصِفَتِهِ هَلْ كَانَ لَكَ أَنْ تَنْفِي كَوْنَ الدِّينَارِ فِي الْكَيْسِ وَ أَنْتَ لَا تَعْلَمُ قَالَ لَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع فَالْعَالِمُ أَكْبَرُ وَ أَطْوَلُ وَ أَعْرَضُ مِنْ
الْكَيسِ فَلَعَلَّ فِي الْعَالِمِ صِدْقَهُ لَا تَعْلَمُ صَفَهُ الصَّنْعَهُ مِنْ غَيْرِ الصَّنْعِهِ فَانْقَطَعَ عَبْدُ الْكَرِيمِ وَ أَجَابَ إِلَى الْإِسْلَامِ بَعْضُ أَصْحَابِهِ وَ بَقِيَ
مَعَهُ بَعْضُ فَعَادَ فِي الْيَوْمِ الثَّلَاثِ فَقَالَ أَقْلِبِ السُّؤَالَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع سَلْ عَمَّا شِئْتُمْ فَقَالَ مَا الدَّلِيلُ عَلَيَّ حَدِيثِ الْأَجْسَامِ فَقَالَ
إِنِّي مَا وَجَدْتُ شَيْئًا صَغِيرًا وَ لَا كَبِيرًا إِلَّا إِذَا ضَمَّ إِلَيْهِ مِثْلُهُ صَارَ أَكْبَرَ وَ فِي ذَلِكَ زَوَالٌ وَ انْتِقَالٌ عَنِ الْحَالِ الْأُولَى (٣)

ص: ٥٣١

- ١- هذا مرتبط بقوله عليه السلام: «هبك علمت - الخ» و المعنى انك يا عبد الكريم قائل بأن كل نوع من الأشياء على السواء لا تفاضل بين افراده فكيف قدمتنى و اخرت غيرى بفضل العلم.
- ٢- فى نسخه (ط) و (ن) «أ نزيدك وضوحاً».
- ٣- هذا إشاره الى الدليل المشهور بين المتكلمين: «العالم متغير و كل متغير حادث فالعالم حادث» لان القديم لا يحول و لا يزول عن حاله.

وَلَوْ كَانَ قَدِيمًا مَا زَالَ وَ لَا حَالَ لِأَنَّ الَّذِي يَزُولُ وَ يَحُولُ يَجُوزُ أَنْ يُوحَّدَ وَ يَبْطُلَ فَيَكُونُ بِوُجُودِهِ بَعْدَ عَدَمِهِ دُخُولٌ فِي الْحَدَثِ وَ فِي كَوْنِهِ فِي الْأُولَى (١) دُخُولُهُ فِي الْعَدَمِ وَ لَنْ يَجْتَمِعَ صِفَةُ الْأَزَلِ وَ الْعَدَمِ فِي شَيْءٍ وَ وَاحِدٍ (٢) فَقَالَ عَبْدُ الْكَرِيمِ هَبْكَ عَلِمْتُ فِي حُزِّي الْحَالَتَيْنِ وَ الزَّمَانَيْنِ عَلَى مَا ذَكَرْتَ وَ اسْتَدَلَّتْ عَلَى حُدُوثِهَا فَلَوْ بَقِيَتِ الْأَشْيَاءُ عَلَى صِغَرِهَا مِنْ أَيْنَ كَانَ لَكَ أَنْ تَسْتَدِلَّ عَلَى حُجْمِ وَثِهَا فَقَالَ الْعَالِمُ عِ إِنَّمَا تَتَكَلَّمُ عَلَى هَذَا الْعَالَمِ الْمَوْضُوعِ فَلَوْ رَفَعْنَاهُ وَ وَضَعْنَا عَالَمًا آخَرَ كَانَ لَا شَيْءَ أَدَلَّ عَلَى الْحَدَثِ مِنْ رَفَعْنَا إِيَّاهُ وَ وَضَعْنَا غَيْرَهُ وَ لَكِنْ أُجِيبُكَ مِنْ حَيْثُ قَدَرْتَ أَنَّكَ تُلْزِمُنَا وَ نَقُولُ إِنَّ الْأَشْيَاءَ لَوْ دَامَتْ عَلَى صِغَرِهَا لَكَانَ فِي الْوَهْمِ أَنَّهُ مَتَى مَا ضَمَّ شَيْءٌ مِنْهُ إِلَى مِثْلِهِ كَانَ أَكْبَرَ وَ فِي جَوَازِ التَّغْيِيرِ عَلَيْهِ خُرُوجُهُ مِنَ الْقَدَمِ كَمَا بَانَ فِي تَغْيِيرِهِ دُخُولُهُ فِي الْحَدَثِ لَيْسَ لَكَ وَرَاءَهُ شَيْءٌ يَا عَبْدَ الْكَرِيمِ فَانْقَطَعَ وَ حُزِّي فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْعَامِ الْقَابِلِ التَّقَى مَعَهُ فِي الْحَرَمِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ شِيعَتِهِ إِنَّ ابْنَ أَبِي الْعَوْجَاءِ قَدْ أَسْلَمَ فَقَالَ الْعَالِمُ عِ هُوَ أَعْمَى مِنْ ذَلِكَ لَا يُسَلِّمُ فَلَمَّا بَصَرَ بِالْعَالِمِ عِ قَالَ سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ فَقَالَ لَهُ الْعَالِمُ عِ مَا جَاءَ بِكَ إِلَى هَذَا الْمَوْضِعِ فَقَالَ عِيَادَةُ الْجَسِيدِ وَ سِدْنَةُ الْبَلْعَدِ وَ لِنُبُصَةِ رَمِي النَّاسِ فِيهِ مِنَ الْجُنُونِ وَ الْحَلْقِ وَ رَمِي الْحِجَارَةِ فَقَالَ الْعَالِمُ عِ أَنْتَ بَعِيدٌ عَلَى عُنُقِكَ وَ ضَمَّ إِلَيْكَ يَا عَبْدَ الْكَرِيمِ فَذَهَبَ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ لَهُ لَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَ نَفْضَ رِدَاءٍ مِنْ يَدِهِ وَ قَالَ إِنَّ يَكُنِ الْأَمْرُ كَمَا تَقُولُ وَ لَيْسَ كَمَا تَقُولُ نَجُونًا وَ نَجُوتَ وَ إِنَّ يَكُنِ الْأَمْرُ كَمَا نَقُولُ وَ هُوَ كَمَا نَقُولُ نَجُونًا وَ هَلَكْتَ فَأَقْبَلَ عَبْدُ الْكَرِيمِ عَلَى مَنْ مَعَهُ فَقَالَ وَجَدْتُ فِي قَلْبِي حَزَاةً (٣)

ص: ٥٣٢

١- لعل الصواب «في الازل».

٢- هكذا في النسخ التي عندي، و في البحار باب اثبات الصانع: «و في كونه في الازل دخوله في القدم، و لن تجتمع صفة الازل و الحدوث و القدم و العدم في شىء واحد». و في باب حدوث العالم من الكافي هكذا: «و في كونه في الازل دخوله في العدم و لن تجتمع صفة الازل و الحدوث و العدم و الحدوث و القدم في شىء واحد».

٣- في نسخه (ج) و (د) و (ه) و (ط) «حراره».

قال مصنف هذا الكتاب رحمه الله من الدليل على حدث الأجسام (١) أنا وجدنا أنفسنا و سائر الأجسام (٢) لا تنفك مما يحدث من الزيادة و النقصان و تجرى عليها من الصنعه و التدبير و يعثورها من الصور و الهيئات و قد علمنا ضروره أنا لم نصنعها و لا من هو من جنسنا و في مثل حالنا صنعها و ليس يجوز في عقل و لا يتصور في وهم أن يكون ما لم ينفك من الحوادث و لم يسبقها قديما و لا أن توجد هذه الأشياء على ما نشاهدها عليه من التدبير و نعاينه فيها من اختلاف التقدير لا من صانع أو تحدث لا بمدبر و لو جاز أن يكون العالم بما فيه من إتقان الصنعه و تعلق بعضه ببعض و حاجه بعضه إلى بعض لا بصانع صنعه و يحدث لا بموجد أو جده لكان ما هو دونه من الأحكام و الإتقان أحق بالجواز و أولى بالتصور و الإمكان و كان يجوز على هذا الوضع وجود كتابه لا- كاتب لها و دار مبنيه لا باني لها و صوره محكمه لا مصور لها و لا يمكن (٣) في القياس أن تأتلف سفينه على أحكم نظم و تجتمع على أتقن صنع لا بصانع صنعها أو جامع جمعها فلما كان ركوب هذا و إجازته خروجا عن النهايه و العقول كان الأول مثله بل غير ما ذكرناه في العالم و ما فيه من ذكر أفلاكه و اختلاف أوقاته و شمس و قمره و طلوعهما و غروبهما و مجيء برده و قيظه في أوقاتهما و اختلاف ثماره و تنوع أشجاره و مجيء ما يحتاج إليه منها في إبانه و وقته أشد مكابره و أوضح معانده و هذا واضح و الحمد لله.

ص: ٥٣٣

- ١- في نسخه (ب) و (ج) و (د) «من الدليل على حدث العالم».
- ٢- في نسخه (ب) و (ج) و (د) و (و) «و سائر أجسام العالم».
- ٣- في نسخه (ب) و (و) «و لا مكن».

و سألت بعض أهل التوحيد و المعرفه عن الدليل على حدث الأجسام فقال الدليل على حدث الأجسام أنها لا تخلو في وجودها من كون وجودها مضمن بوجوده و الكون هو المحاذاه في مكان دون مكان و متى وجد الجسم في محاذاه دون محاذاه مع جواز وجوده في محاذاه أخرى علم أنه لم يكن في تلك المحاذاه المخصوصه إلا- لمعنى و ذلك المعنى محدث فالجسم إذا محدث إذ لا ينفك من المحدث و لا يتقدمه.

و من الدليل على أن الله تبارك و تعالى ليس بجسم أنه لا- جسم إلا- و له شبه إما موجود أو موهوم و ما له شبه من جهة من الجهات فمحدث بما دل على حدوث الأجسام فلما كان الله عز و جل قديما ثبت أنه ليس بجسم و شىء آخر و هو أن قول القائل جسم سمه في حقيقه اللغه لما كان طويلا عريضا ذا أجزاء و أبعاض محتملا للزيادة(1) فإن كان القائل يقول إن الله عز و جل جسم يحقق هذا القول و يوفيه معناه لزمه أن يثبت سببانه بجميع هذه الحقائق و الصفات و لزمه أن يكون حادثا بما به يثبت حدوث الأجسام أو تكون الأجسام قديمه و إن لم يرجع منه إلا إلى التسميه فقط كان واضعا للاسم في غير موضعه و كان كمن سمى الله عز و جل إنسانا و لحما و دما ثم لم يثبت معناها و جعل خلافه إيانا على الاسم دون المعنى و أسماء الله تبارك و تعالى لا تؤخذ إلا عنه أو عن رسول الله ص أو عن الأئمه الهداه ع

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب باسناد خویش و حدیث را مرفوع ساخته که عبد الکریم بن ابی العوجاء در هنگامی که حضرت صادق (ع) با او سخن گفت در روز دویم بسوی حضرت برگشت و نشست و او سکوت داشت و هیچ نمیگفت حضرت صادق (ع) فرمود گویا که تو آمده که بعضی از آنچه را که ما در آن بودیم برگردانی گفت که یا ابن رسول الله این را اراده کرده ام حضرت صادق (ع) فرمود که این چه عجیب است که تو خدا را انکار میکنی و گواهی میدهد که من پسر رسول خدایم گفت که عادت مرا بر این میدارد حضرت صادق (ع) باو فرمود پس چه تو را از سخن گفتن باز میدارد گفت که اجلال و مهابت تو و زبانم در پیش رویت یاری گفتن ندارد زیرا که من علماء را مشاهده نموده ام و با متکلمان مباحثه کرده ام و هرگز هیبت و ترسی در من داخل نشده مثل آنچه از هیبت تو در دل من داخل شده حضرت فرمود که این میباشد و لیکن من بسؤال بر تو میگشایم و رو باو آورد و باو فرمود که تو مصنوعی یا غیر مصنوع عبد الکریم بن ابی العوجاء گفت بلکه من مصنوع نیستم حضرت صادق (ع) فرمود که از برایم وصف کن که اگر مصنوع بودی چگونه میبودی پس عبد الکریم زمانی طولانی باقی ماند که هیچ جواب نمیگفت و بچوبی که در پیش رویش بود چسبیده بود و میگفت دراز و پهن و صاحب گودی و کوتاه و متحرک و ساکن و هر یک از اینها صفت خلق او است حضرت صادق (ع) باو فرمود پس اگر چنان باشی که صفت صنعت را غیر از اینها ندانی نفس خود را مصنوع قرار ده بجهت آنچه در نفس خود میبایی از آنچه حادث می شود از این امور عبد الکریم بآن حضرت گفت که مرا از مسأله سؤال کردی که کسی پیش از تو مرا از آن سؤال نکرده و هیچ کس بعد از تو مرا از مثل آن سؤال نخواهد کرد حضرت صادق (ع) باو فرمود گیرم که دانستی که تو در زمان گذشته از آن سؤال نشده پس چه تو را دانا گردانید که تو در ما بعد از این سؤال نخواهی شد با آنکه تو ای عبد الکریم قول خود را شکستی زیرا که تو چنان می پنداری که چیزها از اول برابرند پس چگونه پیش داشتی و بعقب انداختی بعد از آن فرمود که ای عبد الکریم تو را وضوح و روشنی بیفزایم مرا خبر دهد که اگر با تو کیسه باشد که گوهرها در آنست پس گوینده بتو گوید که آیا در این کیسه دیناری هست و تو بودن دینار را در

کیسه نفی کنی و بگوئی که دینار در آن نیست پس گوینده بتو گوید که دینار را از برایم وصف کن و تو بصفت آن عالم نباشی و ندانی که آن چیست آیا تو را روا باشد که بودن دینار را در کیسه نفی کنی و حال آنکه تو نمیدانی گفت نه حضرت صادق (ع) فرمود که این عالم از کیسه بزرگتر و درازتر و پهن تر است پس شاید که در عالم صنعتی باشد از آنجا که توصفت صنعت را از غیر صنعت نمیدانی پس عبد الکریم منقطع و مغلوب شد و بعضی از اصحابش بسوی اسلام اجابت کردند و بعضی با او باقی ماندند و عبد الکریم در روز سیم برگشت و گفت که سؤال را قلب میکنم و میگرددانم حضرت صادق (ع) باو فرمود که از هر چه خواهی سؤال کن گفت که دلیل بر حدوث اجسام چیست فرمود که من چیز کوچک و بزرگی را نیافتیم مگر آنکه چون مثلش بسوی آن ضم شود بزرگتر می شود و در این زوال و انتقال است از حالت اول و اگر قدیم میبود زائل نمیشد و نمیگردید زیرا که آنچه زائل می شود و میگردد روا باشد که موجود شود و باطل گردد پس بوجودش بعد از عدمش دخول در حدوث باشد و در حالت اول بودنش دخول او است در عدم و صفت ازل و عدم که بمعنی همیشگی و نایابی است هرگز در یک چیز جمع نخواهد شد عبد الکریم گفت گیرم که در جاری شدن دو حالت و دو زمان بنا بر آنچه ذکر کردی دانستی و بر حدوث آنها استدلال کردی پس اگر چیزها بر کوچکی و خوردنی خود باقی بمانند از کجا تو را روا باشد که بر حدوث آنها استدلال کنی حضرت (ع) فرمود که ما سخن نمیکنیم مگر بر این عالم موضوع پس اگر این را برداریم و غیر این را بگذاریم در آن سخن گوئیم و لیکن تو را جواب دهم از آنجا که فرض کردی که تو ما را الزام میدهی و میگوئیم که اگر چیزها بر خوردی خود دوام داشته باشند هر آینه در وهم و خیال چنان باشد که در هر زمان که چیزی از آن بسوی مثلش ضم شود بزرگتر باشد و در جواز تغییر بر آن بیرون رفتن آنست از قدم چنان که در تغییرش دخولش در حدوث ظاهر شد تا آنکه در پس آن چیزی از برایت ظاهر شود ای عبد الکریم پس عبد الکریم منقطع و رسوا شد و چون در سال آینده بود با او در حرم مکه ملاقات نمود پس بعضی از شیعیانش بآن حضرت عرض کرد که ابن ابی العوجاء مسلمان شده حضرت صادق (ع) فرمود که او از این کورتر است و مسلمانان نخواهد شد و چون عبد الکریم حضرت صادق (ع) را دید گفت که سید من و آقای من حضرت صادق (ع) باو فرمود که چه تو را که مردمان در آنند از دیوانگی و سر تراشیدن و سنک انداختن حضرت صادق (ع) فرمود که ای عبد الکریم تو هنوز بر سرکشی و گمراهی خودی و عبد الکریم رفت که سخن گوید حضرت باو فرمود که در حج جدال و خصومتی نیست و ردای خود را از دستش کشید و فرمود که اگر امر چنان باشد که تو میگوئی و حال آنکه چنان نیست که تو میگوئی ما نجات یافتیم و تو نجات یافتی و اگر امر چنان باشد که ما میگوئیم و حال آنکه آن چنانست که ما میگوئیم ما نجات یافتیم و تو هلاک شده پس عبد الکریم رو بکسانی آورد که همراه او بودند و گفت که در دلم دردی یافتم که از غایت خشم پیدا شده پس مرا برگردانید او را بر گردانیدند و مرد خدا او را رحمت نکند.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که از جمله دلائل بر حدوث اجسام آنست که ما نفسهای خود و سائر اجسام عالم را چنان یافتیم که جدا نباشند از آنچه در آنها حادث می شود از زیادتى و نقصان و بر آنها روان می شود از صنعت و تدبیر و نبوت بر آنها وارد می شود از صورتها و هیئتها و بالبدیهه دانسته ایم که ما آنها را نساخته ایم و نه کسی که از جنس مادر مثل حال ما است آنها را ساخته و در هیچ عقلی روا نباشد و در وهم و خیالی تصور نشود که آنچه از حوادث جدا نباشد و آنها را پیشی نگرفته باشد قدیم باشد و نه آنکه این چیزها بر آنچه ما آنها را بر آن مشاهده میکنیم از تدبیر و آنچه آن را بچشم سر در اینها می بینیم از اختلاف تقدیر موجود شود نه از صناعی یا حادث شود نه بمدبری و اگر روا باشد که عالم با آنچه در آنست از استواری صنعت و تعلق و در آویختگی بعضی از آن به بعضی و حاجت بعضی از آن ببعض دیگر نه بصناعی باشد که آن را ساخته باشد و حادث شود نه بموجودی که آن را ایجاد فرموده باشد هر آینه آنچه پست تر از آن باشد از احکام و استواری سزاوارتر باشد بجواز و اولی بتصور و امکان و بر این وضع وجود نوشته که نویسنده از برایش نیست و خانه ساخته که سازنده ندارد و صورت محکمه که نگارنده ندارد روا میبود و در قیاس ممکن بود که کشتی بر استوارتر نظمی مرکب و بهم آمیخته شود و بر محکمر صنعتی اجتماع کند نه بصناعی که آن را ساخته یا بجامعی که آن را فراهم آورده باشد و چون ارتکاب و اجازة این امر بیرون رفتن از نهایت و عقول بود اول مثل این خواهد بود بلکه غیر از آنچه ما ذکر کردیم در عالم و آنچه در آنست از ذکر افلاک آن و اختلاف اوقات و آفتاب و ماه و طلوع و غروب آنها و آمدن سرما و گرما در اوقات آنها و اختلاف و اختلاف میوه ها و نوع بنوع بودن درختها و آمدن آنچه بآن احتیاج می شود از اینها در هنگام و وقت آن سخت تر مکابره و روشن تر معانده ایست و این مطلب واضح و روشن است و الحمد لله و بعضی از اهل توحید و معرفت را از دلیل بر حدوث اجسام سؤال کردم گفت که دلیل بر حدوث اجسام آنست که آنها در وجود خویش خالی و تهی نباشند از کون و بودنی که وجود آنها بسته بوجود آنست و کون همان محاذات و برابردنست در جایی نه جای دیگر و در هر زمان که جسم در محاذاتی یافت شود نه محاذاتی دیگر با جواز وجود آن در محاذات دیگر دانسته می شود که در آن محاذات مخصوص نبوده مگر بجهت معینی و آن معنی محدث و مخلوق است پس جسم در این هنگام محدث و مخلوق است که از محدث و مخلوق جدا نشود و بر آن تقدم نگیرد و از جمله دلیل بر اینکه خدای تبارک و تعالی جسم نیست آنست که هیچ جسمی نیست مگر آنکه آن را مانند ایست که یا موجود است یا موهوم و آنچه از جهتی از جهات ماندی دارد محدث و مخلوق است بآنچه از حدوث اجسام دلالت کرده و چون خدای عز و جل قدیم بوده ثابت شد که جسم نیست و چیزی دیگر و آن اینست که قول قائل که میگوید جسم در حقیقت لغت نشانست از برای آنچه دراز و پهنی باشد صاحب اجزاء و اعضاء و محتمل از برای زیادتى پس اگر قائل که میگوید خدای عز و جل جسم است این قول را تحقیق میکند و ثابت میگردداند و معنیش را تمام بآن میدهد بر او لازم آید که خدای سبحانه را با همه این حقیقتها و صفتها ثابت کند و بر او لازم آید که خدا حادث باشد بآنچه حدوث اجسام بآن ثابت می شود یا آنکه اجسام قدیم باشند و اگر از این قول رجوع نکند مگر بسوی نام نهادن و بس که مرادش محض لفظ و نام نهادن باشد واضح از برای اسم باشد و در غیر جای آن و چون کسی باشد که خدای عز و جل را آدمی و گوشت و خون نامیده و معنی آنها را اثبات نکرده و خلاف خود را با ما بر اسم قرار داده نه معنی و اسمهای خدای تبارک و تعالی فرا گرفته نمیشوند مگر از آن جناب یا از رسولش (ص) یا از ائمه رهنمایان علیهم السلام چه علماء علام اتفاق دارند که اسمهای خدا توفیقی است و کسی را نمیرسد که از پیش خود اسمی را از برایش قرار دهد و هر چند که آن اسم بر او صادق باشد

٧- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ السُّكْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارَةَ عَنِ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِنَّ لِلْجِسْمِ سِتَّةَ أَحْوَالٍ الصُّحَّةَ وَالْمَرَضَ وَالْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ وَالنُّوْمَ وَالْيَقَظَةَ وَكَذَلِكَ الرُّوحُ فَحَيَاتُهَا عِلْمُهَا وَمَوْتُهَا جَهْلُهَا وَمَرَضُهَا شَكُّهَا وَصِحَّتُهَا يَقِينُهَا وَنَوْمُهَا غَفْلَتُهَا وَيَقَظَتُهَا حِفْظُهَا.

و من الدليل على أن الأجسام محدثة (١) أن الأجسام لا تخلو من أن تكون مجتمعه أو مفترقه و متحركه أو ساكنه و الاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون محدثه فعلمنا أن الجسم محدث لحدوث ما لا ينفك منه و لا يتقدمه.

فإن قال قائل و لم قلت إن الاجتماع و الافتراق معيان و كذلك الحركة و السكون حتى زعمتم أن الجسم لا يخلو منهما قيل له الدليل على ذلك أنا نجد الجسم يجتمع بعد أن كان مفترقا و قد كان يجوز أن يبقى مفترقا فلو لم يكن قد حدث معنى كان لا يكون بأن يصير مجتمعا أولى من أن يبقى مفترقا على ما كان عليه لأنه لم يحدث نفسه في هذا الوقت فيكون بحدوث نفسه ما صار مجتمعا (٢) و لا بطلت في هذا الوقت فيكون لبطانها و لا يجوز أن يكون لبطلان معنى ما صار مجتمعا أ لا ترى أنه لو كان إنما يصير مجتمعا لبطلان معنى و مفترقا لبطلان معنى لوجب أن يصير مجتمعا و مفترقا في حاله واحده لبطلان المعنيين جميعا و أن يكون كل شيء خلا من أن يكون فيه معنى مجتمعا مفترقا حتى كان يجب أن يكون الأعراض مجتمعه متفرقه لأنها قد خلت من المعاني (٣)

ص: ٥٣٦

١- هذا الكلام إلى آخر الباب من المصنّف، قد أتى بالحديث في ضمن كلامه شاهدا.

٢- «ما» هذه مصدرية و كذا ما بعدها.

٣- أي المعاني الأربعة: الحركة و السكون و الاجتماع و الافتراق.

وقد تبين بطلان ذلك و في بطلان ذلك دليل على أنه إنما كان مجتمعا لحدوث معنى و متفرقا لحدوث معنى و كذلك القول في الحركة و السكون و سائر الأعراض.

فإن قال قائل فإذا قلت إن المجتمع إنما يصير مجتمعا لوجود الاجتماع و متفرقا لوجود الافتراق - فما أنكرتم من أن يصير مجتمعا متفرقا لوجودهما فيه كما ألزمتم ذلك من يقول إن المجتمع إنما يصير مجتمعا لانتفاء الافتراق و متفرقا لانتفاء الاجتماع قيل له إن الاجتماع و الافتراق هما ضدان و الأضداد تتضاد في الوجود فليس يجوز وجودهما في حال لتضادهما و ليس هذا حكمهما في النفي لأنه لا ينكر انتفاء الأضداد في حاله واحده كما ينكر وجودها فللهذا ما قلنا(1) إن الجسم لو كان مجتمعا لانتفاء الافتراق و متفرقا لانتفاء الاجتماع لوجب أن يصير مجتمعا متفرقا لانتفائهما أ لا - ترى أنه قد ينتفى عن الأ-حمر السواد و البياض مع تضادهما و أنه لا- يجوز وجودهما و اجتماعهما في حال واحده فثبت أن انتفاء الأضداد لا- ينكر في حال واحده كما ينكر وجودها و أيضا فإن القائل بهذا القول قد أثبت الاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون و أوجب أن لا يجوز خلو الجسم منها لأنه إذا خلا- منها يجب أن يكون مجتمعا متفرقا و متحركا ساكنا إذ كان لخلوه منها ما يوصف بهذا الحكم و إذا كان ذلك كذلك و كان الجسم لم يخل من هذه الحوادث يجب أن يكون محدثا و يدل على ذلك أيضا أن الإنسان قد يؤمر بالاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون و يفعل ذلك و يحمد به و يشكر عليه و يذم عليه إذا كان قبيحا و قد علمنا أنه لا يجوز أن يؤمر بالجسم و لا أن ينهى عنه و لا أن يمدح من أجله و لا يذم له فواجب أن يكون الذي أمر به و نهى عنه و استحق من أجله المدح و الذم غير الذي لا يجوز أن يؤمر به و لا أن ينهى عنه و لا أن يستحق به المدح و الذم فوجب بذلك إثبات الأعراض.

ص: ٥٣٧

١- ما هذه موصوله، و قوله: «لهذا» خبر له مقدم عليه، و أن بالفتح بدل عن الموصول، و في نسخه(ج) «فلهذا ما قلته - الخ».

فإن قال فلم قلت إن الجسم لا يخلو من الاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون و لم أنكرتم أن يكون قد خلا فيما لم يزل من ذلك فلا يدل ذلك على حدوثه قيل له لو جاز أن يكون قد خلا فيما مضى من الاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون لجاز أن يخلو منها الآن و نحن نشاهده فلما لم يجز أن يوجد أجسام غير مجتمعه و لا مفترقه علمنا أنها لم تخل فيما مضى.

فإن قال و لم أنكرتم أن يكون قد خلا من ذلك فيما مضى و إن كان لا يجوز أن يخلو الآن منه - قيل له إن الأزمنه و الأمكنه لا تؤثران في هذا الباب ألا ترى لو كان قائل قال كنت أخلو من ذلك عام أول أو منذ عشرين سنه و إن ذلك سيمكنني بعد هذا الوقت أو يمكنني بالشام دون العراق أو بالعراق دون الحجاز لكان عند أهل العقل مخبلا جاهلا و المصدق له جاهل فعلمنا أن الأزمنه و الأمكنه لا تؤثران في ذلك و إذا لم يكن لها حكم و لا تأثير في هذا الباب فواجب أن يكون حكم الجسم فيما مضى و فيما يستقبل حكمه الآن و إذا كان لا يجوز أن يخلو الجسم من هذا الوقت من الاجتماع و الافتراق و الحركة و السكون علمنا أنه لم يخل من ذلك قط و أنه لو خلا من ذلك فيما مضى كان لا ينكر أن يبقى على ما كان عليه إلى هذا الوقت فكان لو أخبرنا مخبر عن بعض البلدان الغائبه أن فيها أجساما غير مجتمعه و لا مفترقه و لا متحركه و لا ساكنه أن نشك في ذلك و لا نأمن أن يكون صادقا و في بطلان ذلك دليل على بطلان هذا القول و أيضا فإن من أثبت الأجسام غير مجتمعه و لا مفترقه فقد أثبتها غير متقاربه بعضها عن بعض و لا متباعده بعضها عن بعض و هذه صفة لا تعقل لأن الجسمين لا بد من أن يكون بينهما مسافه و بعد أو لا - يكون بينهما مسافه و لا بعد و لا سبيل إلى ثالث فلو كان بينهما مسافه و بعد لكانا مفترقين و لو كان لا مسافه بينهما و لا بعد لوجب أن يكونا مجتمعين - لأن هذا هو حد الاجتماع و الافتراق و إذا كان ذلك كذلك فمن أثبت الأجسام غير مجتمعه و لا مفترقه فقد أثبتها على صفة لا تعقل و من خرج بقوله عن المعقول كان مبطلا.

فإن قال قائل و لم قلت إن الأعراض محدثه و لم أنكرت أن تكون قديمه مع الجسم لم تزل قيل له لأننا وجدنا المجتمع إذا فرق بطل منه الاجتماع و حدث له الافتراق و كذلك المفترق إذا جمع بطل منه الافتراق و حدث له الاجتماع و القديم هو قديم لنفسه و لا يجوز عليه الحدوث و البطلان فثبت أن الاجتماع و الافتراق محدثان و كذلك القول فى سائر الأعراض أ لا ترى أنها تبطل بأضدادها ثم تحدث بعد ذلك و ما جاز عليه الحدوث و البطلان لا يكون إلا محدثا و أيضا فإن الموجود القديم الذى لم يزل لا يحتاج فى وجوده إلى موجد فيعلم أن الوجود أولى به من العدم لأنه لو لم يكن الوجود أولى به من العدم لم يوجد إلا بموجد و إذا كان ذلك كذلك علمنا أن القديم لا يجوز عليه البطلان إذا كان الوجود أولى به من العدم و إن ما جاز عليه أن يبطل لا يكون قديما.

فإن قال و لم قلت إن ما لم يتقدم المحدث يجب أن يكون محدثا قيل له لأن المحدث هو ما كان بعد أن لم يكن و القديم هو الموجود لم يزل و الموجود لم يزل يجب أن يكون متقدما لما قد كان بعد أن لم يكن و ما لم يتقدم المحدث فحظه فى الوجود حظ المحدث لأنه ليس له من التقدم إلا ما للمحدث و إذا كان ذلك كذلك و كان المحدث بما له من الحظ فى الوجود و التقدم لا يكون قديما بل يكون محدثا فذلك ما شاركه فى علته و ساواه فى الوجود و لم يتقدمه فواجب أن يكون محدثا.

فإن قال أ وليس الجسم لا- يخلو من الأ-عراض و لا- يجب أن يكون عرضا فما أنكرتم أن لا يخلو من الحوادث و لا يجب أن يكون محدثا قيل له إن وصفنا العرض بأنه عرض ليس هو من صفات التقدم و التأخر إنما هو إخبار عن أجناسها(1) و الجسم إذا لم يتقدمها فليس يجب أن يصير من جنسها فلماذا لا يجب أن يكون الجسم و إن لم يتقدم الأعراض عرضا إذا لم يشاركها فيما له كانت الأعراض أعراضا و وصفنا القديم بأنه قديم هو إخبار عن تقدمه و وجوده لا إلى أول و وصفنا المحدث بأنه محدث هو إخبار عن كونه إلى غايه و نهايه و ابتداء و أول و إذا كان ذلك كذلك فما لم يتقدمه من الأجسام فواجب أن يكون موجودا إلى غايه و نهايه لأنه لا يجوز أن يكون الموجود لا إلى أول لم يتقدم الموجود إلى أول و ابتداء و إذا كان ذلك كذلك فقد شارك المحدث فيما كان له محدثا و هو وجوده إلى غايه فلذلك وجب أن يكون محدثا لوجوده إلى غايه و نهايه و كذلك الجواب في سائر ما تسأل في هذا الباب من هذه المسأله.

فإن قال قائل فإذا ثبت أن الجسم محدث فما الدليل على أن له محدثا قيل له لأننا وجدنا الحوادث كلها متعلقه بالمحدث فإن قال و لم قلت إن المحدثات إنما كانت متعلقه بالمحدث من حيث كانت محدثه قيل لأنها لو لم تكن محدثه لم تحتج إلى محدث أ لا ترى أنها لو كانت موجوده غير محدثه أو كانت معدومه لم يجر أن تكون متعلقه بالمحدث و إذا كان ذلك كذلك فقد ثبت أن تعلقها بالمحدث إنما هو من حيث كانت محدثه فوجب أن يكون حكم كل محدث حكمها في أنه يجب أن يكون له محدث و هذه أدله أهل التوحيد الموافقه للكتاب و الآثار الصحيحه عن النبي ص و الأئمه ع

ص: ٥٤٠

١- أي عن أجناس الاعراض.

حدیث کردما را احمد بن حسن بن قطان گفت که حدیث کرد ما را حسن بن علی عسگری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن زکریاء از جعفر بن محمد بن عماره از پدرش از حضرت جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حضرت امام حسین علیهم السلام که فرمود امیر المؤمنین فرمود که جسم را شش حال است تندرستی و بیماری و مردن و زندگی و خواب و بیداری و همچنین روح پس زندگیش دانستن آن و مردنش ندانستن آن و بیماریش شک آن و تندرستیش یقین آن و خوابش غفلت آن و بیداریش حفظ آنست و از جمله دلیل بر آنکه اجسام و مخلوقند و محدث آنست که اجسام خالی از این نیستند که یا مجتمع باشد یا مفترق یا متحرک یا ساکن و اجتماع و افتراق و حرکت و سکون محدث و مخلوق اند پس دانستیم که جسم محدث و مخلوق است بجهت حدوث آنچه از آن جدا نمیشود و بر آن تقدم ندارد و اگر گوینده بگوید که چرا گفتید که اجتماع و افتراق دو معنی اند و همچنین حرکت و سکون تا آنکه پنداشتید که جسم از اینها خالی نباشد باو گفته شود که دلیل بر آن این است که ما جسم را مییابیم که مجتمع می شود بعد از آنکه مفترق بوده و حال آنکه روا بود که مفترق باقی بماند پس اگر چنان نبود که معینی حادث شده باشد چنان بود که باینکه مجتمع گردد اولی نبود از اینکه مفترق باقی بماند بر آنچه بر آن بود زیرا که آن در این وقت خود را احداث نکرده تا آنکه بحدوث نفسش آنچه مجتمع گردیده موجود شود و در این وقت باطل نشده تا آنکه بجهت بطلانش موجود شود و روا نباشد که معنی آنچه مجتمع گردیده بجهت بطلان آن باشد آیا نمی بینی که اگر چنان باشد که مجتمع نگردد مگر بجهت بطلان معینی و مفترق نگردد مگر بجهت بطلان معینی دیگر هر آینه واجب باشد که در یک حالت مجتمع و مفترق گردد مگر بجهت بطلان هر دو معنی و آنکه هر چیزی که خالی از این باشد که در آن معینی باشد مجتمع و مفترق باشد تا آنکه واجب میبود که عرضها مجتمع و مفترق باشند زیرا که آنها از این معینها خالی باشند و بطلان این ظاهر شد علاوه بر آنکه آن مجتمع نبوده مگر بجهت حدوث معینی و مفترق نبوده مگر بجهت حدوث معینی دیگر و همچنین قول در حرکت و سکون و سائر عرضها پس اگر بگوید که هر گاه بگوئید که مجتمع مجتمع نمیگردد مگر بجهت وجود اجتماع و مفترق نمیشود مگر ص: ۳۴۵

بجهت وجود افتراق پس چه انکار میکنید از آنکه مجتمع و مفترق گردد بجهت وجود هر دو امر در آن چنان که شما این را لازم آوردید بر کسی که میگوید که مجتمع میشود مگر بجهت انتفاء افتراق یا مفترق نمیگردد مگر بجهت انتفای اجتماع باو گفته شود که اجتماع و افتراق دو ضدند و اضداد در وجود با یک دیگر ضدیت و دشمنی دارند پس چنان نیست که وجود هر دو در حالی روا باشد بجهت تضاد اینها و حکم آنها در نفی این نیست زیرا که انتفای اضداد در یک حالت انکار نمیشود چنان که وجود آنها انکار می شود و از برای همین است آنچه ما گفتیم که جسم اگر مجتمع باشد بجهت انتفای افتراق و مفترق باشد بجهت انتفای اجتماع هر آینه واجب باشد که مجتمع و مفترق گردد بجهت انتفای هر دو امر آیا نمی بینی که گاه باشد که سیاهی و سفیدی از چیز سرخ منتفی می شود با تضاد سیاهی و سفیدی و نمی بینی که وجود و اجتماع هر دو در یک حالت روا نباشد چنان که وجود هر دو انکار می شود و نیز قائل باین قول اجتماع و افتراق و حرکت و سکون را اثبات کرده و واجب گردانیده که خالی بودن جسم از اینها روا نباشد زیرا که جسم هر گاه از اینها خالی شود واجب است که مجتمع و مفترق و متحرک و ساکن باشد هر گاه چنان باشد که بجهت خالی بودنش از اینها باین حکم وصف نشود و چون این امر همچنین باشد و جسم از این حوادث خالی نباشد واجب است که محدث و مخلوق باشد و نیز بر این دلالت میکند که انسان گاهست که با اجتماع و افتراق و حرکت و سکون امر می شود و آن را بجا میاورد و بآن ستوده و بر آن شکر می شود و او را بر آن مذمت میکنند هر گاه قبیح باشد و ما دانسته ایم که روا نباشد که بجسم امر شود و نه آنکه از آن نهی شود و نه آنکه بآن مدح شود از جهت آن و مذمت نشود از برای آن پس واجب است که آنچه بآن امر شده و از آن نهی شده و از جهت آن مدح و ذم را مستحق گردیده غیر از آن چیزی باشد که روا نباشد که بآن امر شود نه آنکه از آن نهی شود و نه آنکه بآن مدح و ذم را مستحق گردد پس باین اثبات اعراض واجب شد پس اگر بگوید که چرا گفتید که جسم از اجتماع و افتراق خالی نباشد و چرا انکار کردید که در آنچه پیوسته بوده از این خالی باشد پس این دلیل دلالت بر حدوثنش نمیکند باو گفته شود که اگر روا باشد که در زمان گذشته و آنچه رفته از اجتماع و افتراق و حرکت و سکون خالی باشد هر آینه روا باشد که اکنون از آنها خالی باشد و ما آن را مشاهده کنیم و چون روا نباشد که اجسام یافت شوند که نه مجتمع باشند و نه مفترق دانستیم که اینها در آنچه گذشته خالی از این نبوده اند پس اگر بگوید که چرا انکار کردید که در آنچه گذشته از این خالی باشد و هر چند که چنان باشد که روا نباشد که اکنون از آن خالی باشد باو گفته شود که زمانها و مکانها در این باب تاثیر ندارند آیا نمی بینی که اگر گوینده بگوید که من در سال اول یا مدت بیست سال می شود که چنان بودم که از این خالی بودم و همین امر بعد از این وقت بزودی مرا ممکن شود یا در شام مرا ممکن شود نه عراق یا در عراق نه حجاز هر آینه در نزد اهل عقل محیل جاهلی باشد که محال میگوید و نمیداند و آنکه او را تصدیق میکند و سخنش را باور میدارد جاهل خواهد بود پس دانستیم که زمانها و مکانها در این تاثیر نمیکند و هر گاه آنها را در این باب حکم و تاثیری نباشد واجب است که حکم جسم در نهان گذشته و در زمان آینده حکم آن در این زمان باشد و هر گاه چنان باشد که روا نباشد که جسم در این وقت از اجتماع و افتراق و حرکت و سکون خالی نباشد دانستیم که هرگز از این خالی نبوده و دانستیم که اگر در زمان گذشته از این خالی میبود انکار نمیشد که تا این وقت باقی بماند بر آنچه بر آن بوده پس امر چنان بود اگر خبر دهنده ما را خبر میداد از بعضی از شهرهای پنهان که در آنها جسمی چندند نه مجتمع و نه مفترق و نه متحرک و نه ساکن که در آن شک کنیم و ایمن نباشیم که راستگو باشد و در بطلان آن دلیل است بر بطلان این قول و نیز هر که اجسام را اثبات کرده که نه مجتمع باشند و نه مفترق بحقیقت که آنها را اثبات کرده در حالتی که بعضی از آنها ببعضی نزدیکی ندارد و بعضی از آنها از بعضی دوری ندارد و این صفتی است که معقول نباشد و بعقل در نیاید زیرا که دو جسم چاره نیست از اینکه در میانه ایشان مسافت و

دوری باشد یا در میانه ایشان نه مسافت باشد و نه دوری و راهی بسوی مشق سیم نیست پس اگر در میانه ایشان مسافت و دوری باشد هر آنیه مفترق باشند و اگر چنان باشد که نه مسافت در ایشان باشد و نه دوری واجب است که مجتمع باشند زیرا که این حد اجتماع و افتراق است و هر گاه این امر همچنین باشد پس کسی که اجسام را اثبات کرده در حالی که نه مجتمع باشند و نه مفترق بحقیقت که آنها را اثبات نموده بر صفتی که معقول نباشد و هر که بقول خویش از معقول بیرون رود بر باطل باشد پس اگر گوینده بگوید که چرا گفتید که این اعراض محدث و مخلوق اند و چرا انکار کردید که قدیم باشند و پیوسته با جسم باشند باو گفته شود که زیرا که ما مجتمع را یافتیم که چون تفریق شود اجتماع از آن باطل شود و افتراق از برایش حادث گردد و همچنین مفترق هر گاه جمع شود افتراق از آن باطل شود و اجتماع از برایش حادث گردد و قدیم آنست که بخودی خود قدیم است و حدوث و بطلان بر او نباشد پس ثابت شد که اجتماع و افتراق محدث و مخلوقند و همچنین است قول در سائل اعراض آیا نمی بینی که آنها باضداد خویش باطل میشوند و بعد از آن حادث میشوند و آنچه حدوث و بطلان بر آن روا باشد نباشد مگر محدث و مخلوق و نیز موجود قدیم آنست که همیشه بوده و در وجودش بموجدی احتیاج ندارد پس معلوم می شود که وجود نسبت بآن از عدم اولی است زیرا که اگر وجود نسبت بآن از عدم اولی نبود موجود نمیشد مگر بموجدی و هر گاه این امر همچنین باشد بدانیم که قدیم بطلان بر او روا نباشد هر گاه وجود نسبت باو از عدم اولی باشد و بدانیم که آنچه بر او روا باشد که باطل شود قدیم نباشد پس اگر گوینده بگوید که چرا گفتید که آنچه بر محدث و مخلوق تقدیم ندارد واجب است که محدث و مخلوق باشد باو گفته شود که زیرا که محدث و مخلوق همان چیزست که بوده بعد از آنکه نبوده و قدیم همان موجودیست که همیشه بوده و موجودی که همیشه بوده واجب است که متقدم باشد بر آنچه بوده بعد از آنکه نبوده و آنچه بر محدث و مخلوق تقدم ندارد بهره اش در وجود بهره محدث و مخلوق است زیرا که آن را از تقدم نیست مگر آنچه از برای محدث و مخلوق است و هر گاه این امر همچنین باشد و محدث و مخلوق بآنچه از برای آنست از بهره در وجود و تقدم باشد قدیم نباشد بلکه محدث و مخلوق باشد پس همچنین آنچه بآن در علتش مشارکت کند یا در وجود با آن برابر باشد و بر آن تقدم نداشته باشد واجب است که محدث و مخلوق باشد پس اگر بگوید که آیا چنان نیست که جسم از اعراض خالی نباشد و واجب نباشد که عرض باشد پس چه انکار کردید که از حوادث خالی نباشد و واجب نباشد که محدث و مخلوق باشد باو گفته شود که وصف کردن ما عرض را باینکه آن عرض است از صفات تقدم و تاخر نیست جز این نیست که آن اخبار از اجناس آنها است و جسم هر گاه بر آنها مقدم نباشد واجب نباشد که از جنس آنها شود و از برای همین واجب نباشد که جسم و هر چند که بر اعراض تقدم نداشته باشد عرض باشد هر گاه با آنها مشارکت نکند در آنچه از برای آن اعراض باشند و وصف کردن ما قدیم را که آن قدیم است اخبار از تقدم و وجود او است نه تا اولی یعنی بدون اول که اول ندارد و وصف کردن ما محدث و مخلوق را به اینکه آن محدث و مخلوق است اخبار از بودن آنست تا غایت و نهایت و ابتداء و اولی و هر گاه این امر همچنین باشد پس آنچه بر آن تقدم نداشته باشد از اجسام واجب است که موجود باشد تا غایت و نهایتی زیرا که روا نباشد که موجود نه تا اولی چنان باشد که به موجود تا اول و ابتدائی تقدم نداشته باشد و هر گاه این امر همچنین باشد بحقیقت که با محدث و مخلوق مشارکت نموده در آنچه بجهت آن محدث و مخلوق بوده و آن وجود و هستی آنست تا غایتی پس از برای همین واجب شد که محدث و مخلوق باشد بجهت وجود آن تا غایت و نهایتی و همچنین است جواب و در سائر آنچه سؤال می شود در این باب از این مسأله پس اگر گوینده بگوید که چون ثابت شد که جسم محدث و مخلوق است دلیل بر اینکه محدث و خالق دارد چیست باو گفته شود که ما همه حوادث را متعلق و در آویخته بمحدث و مخلوق یافتیم پس اگر بگوید که چرا گفتید که محدثات متعلق بمحدث و

مخلوق نباشند مگر از آن حیثیت که محدث و مخلوق باشند باو گفته شود که زیرا که آنها اگر محدث و مخلوق نباشند بمحدث و خالق احتیاج نداشته باشند آیا نمی بینی که اینها اگر موجودی بودند که محدث و مخلوق نبودند یا معدوم بودند روا نبود که متعلق بمحدث و مخلوق باشند و هر گاه این امر همچنین باشد بحقیقت که ثابت شد که تعلق اینها بمحدث و مخلوق نیست مگر از آنجا که محدث و مخلوق بودند پس واجب شد که حکم هر محدث و مخلوقی حکم اینها باشد در اینکه واجب باشد که آن را محدث و خالق باشد و اینها دلیلهای اهل توحید است که با کتاب خدا و روایت های صحیح که از پیغمبر (ص) و ائمه علیهم السلام منقولست موافقت دارد.

ص: ۵۴۲

حدیث ذعلب و ذعلب بکسر ذال و سکون عین و فتح لام در اصل لغت بمعنی شتر ماده چیست رفتار است و نام مردیست یمانی که در این حدیث و حدیث بعد از این مذکور است.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ وَعَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَا حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي السَّرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ عَنْ سَعْدِ الْكِنَانِيِّ عَنِ الْأَضْبَعِيِّ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: لَمَّا جَلَسَ عَلِيُّ ع فِي الْخِلَافَةِ وَبَايَعَهُ النَّاسُ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ مُتَعَمِّمًا بِعِمَامَةِ رَسُولِ اللَّهِ ص لَابِسًا بُرْدَهُ رَسُولِ اللَّهِ ص مُتَنَعِّمًا نَعِيلَ رَسُولِ اللَّهِ ص مُتَقَلِّدًا سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ ص فَصَبَّحَ عَدَّ الْمُنْتَبِرَ فَجَلَسَ ع عَلَيْهِ مُتَمَكِّنًا ثُمَّ شَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ فَوَضَعَهَا أَسْفَلَ بَطْنِهِ ثُمَّ قَالَ يَا مَعْشَرَ النَّاسِ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي هَذَا سَفْطُ الْعِلْمِ هَذَا لُعَابُ رَسُولِ اللَّهِ ص هَذَا مَا زَقَنِي رَسُولُ اللَّهِ ص زَقًا زَقًا سَلُونِي فَإِنَّ عِنْدِي عِلْمَ الْمَأُولِينَ وَالْمَأَخِرِينَ - أَمَّا وَاللَّهِ لَوْ تُبَيِّتُ لِي الْوَسِيَّةُ فَجَلَسْتُ عَلَيْهَا لَمَأْتِيَتْ أَهْلَ التَّوْرَةِ بِتَوْرَاتِهِمْ حَتَّى تَنْطِقَ التَّوْرَةُ فَتَقُولَ صِدْقَ عَلِيِّ مِثْلَ مَا كَذَبَ لَقَدْ أَفْتَاكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيَّ وَ أَفْتِيَتْ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِإِنْجِيلِهِمْ حَتَّى يَنْطِقَ الْإِنْجِيلُ فَيَقُولَ صِدْقَ عَلِيِّ مَا كَذَبَ لَقَدْ أَفْتَاكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيَّ وَ أَفْتِيَتْ أَهْلَ الْقُرْآنِ بِقُرْآنِهِمْ حَتَّى يَنْطِقَ الْقُرْآنُ فَيَقُولَ صِدْقَ عَلِيِّ مَا كَذَبَ لَقَدْ أَفْتَاكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيَّ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْقُرْآنَ لَيْلًا وَ نَهَارًا فَهَلْ فِيكُمْ أَحَدٌ يَعْلَمُ مَا نَزَلَ فِيهِ وَ لَوْ لَا آيَةُ فِي كِتَابِ اللَّهِ لَمَأْخَبَرْتُكُمْ بِمَا كَانَ وَ بِمَا يَكُونُ وَ مَا هُوَ كَمَا نَزَلَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ هِيَ هَذِهِ الْمَايَةُ - يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۱)

ص: ۵۴۳

۱- الرعد: ۳۹، ظاهر کلامه علیه السّلام أن علمه علیه السّلام دون البداء، و لكن الآيات و الاخبار تدلّ علی أنه شامل له، فلا بدّ من صرفه عن ظاهره، بل الظهور ممنوع.

ثُمَّ قَالَ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَوَاللَّهِ الَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسِيمَةَ لَوْ سَأَلْتُمُونِي عَنْ آيَةِ آيِهِ فِي لَيْلٍ أَنْزَلَتْ أَوْ فِي نَهَارٍ أَنْزَلَتْ
مَكِّيَهَا وَمِدْيَنِيهَا سَفَرِيَّهَا وَحَضْرِيَّهَا نَاسِيَهَا وَمَنْسُوحِيهَا مُحْكَمِيهَا وَمُتَشَابِهِيهَا وَتَأْوِيلِيهَا وَتَنْزِيلِيهَا لَأَخْبِرُكُمْ فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ
ذِغْلُبٌ وَكَانَ ذَرِبَ اللَّسَانِ يَلِغَا فِي الْخُطْبِ شُجَاعُ الْقَلْبِ فَقَالَ لَقَدْ ارْتَقَى ابْنُ أَبِي طَالِبٍ مَرْفَاهُ صِهْبَهُ لَأُحْجَلَنَّهُ الْيَوْمَ لَكُمْ فِي
مَسْأَلَتِي إِيَّاهُ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ قَالَ وَيْلَكَ يَا ذِغْلُبُ لَمْ أَكُنْ بِالَّذِي أُعْتِدُ رَبًّا لَمْ أَرَهُ قَالَ فَكَيْفَ رَأَيْتَهُ صِدْقُهُ لَنَا
قَالَ وَيْلَكَ لَمْ تَرَهُ الْعُيُونُ بِمُشَاهِدِهِ الْأَبْصَارِ وَ لَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ وَيْلَكَ يَا ذِغْلُبُ إِنَّ رَبِّي لَأُوصَفُ بِالْبُعِيدِ وَلَا
بِالْحَرَكَةِ وَلَا بِالسُّكُونِ وَلَا بِالْقِيَامِ قِيَامِ أَنْتِصَابٍ وَلَا بِحَيْثِيهِ وَلَا بِعَدَاهَابٍ - لَطِيفُ اللَّطَافَةِ لَأُوصَفُ بِاللُّطْفِ عَظِيمِ الْعَظَمَةِ لَأُوصَفُ
بِالْعِظَمِ كَبِيرِ الْكِبَرِيَاءِ لَمَا يُوصَفُ بِالْكِبَرِ جَلِيلِ الْجَلَالِ لَأُوصَفُ بِالْعِظَمِ رَعُوفِ الرَّحْمَةِ لَأُوصَفُ بِالرَّفْقَةِ مُؤْمِنٌ لَأُوصَفُ بِعِبَادَةِ مُدْرِكٌ لَأُوصَفُ
بِمَجَسَدِهِ قَائِلٌ لَأُوصَفُ بِاللَّفْظِ هُوَ فِي الْأَشْيَاءِ عَلَى غَيْرِ مُمَارَجِهِ خَارِجٌ مِنْهَا عَلَى غَيْرِ مُبَايَنَةِ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ فَلَا يُقَالُ شَيْءٌ فَوْقَهُ وَ أَمَامَ كُلِّ
شَيْءٍ فَلَا يُقَالُ لَهُ أَمَامٌ دَاخِلٌ فِي الْأَشْيَاءِ لَا كَشَيْءٍ فِي شَيْءٍ دَاخِلٍ وَ خَارِجٌ مِنْهَا لَا كَشَيْءٍ مِنْ شَيْءٍ خَارِجٌ فَخَرَّ ذِغْلُبٌ مَغْشِيًّا
عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ تَاللَّهِ مَا سَمِعْتُ بِمِثْلِ هَذَا الْجَوَابِ وَاللَّهِ لَا عُدْتُ إِلَى مِثْلِهَا ثُمَّ قَالَ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَقَامَ إِلَيْهِ الْأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ
فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ يُؤْخَذُ مِنَ الْمَجُوسِ الْجِرْبَةِ وَ لَمْ يُنَزَلْ عَلَيْهِمْ كِتَابٌ وَ لَمْ يُبْعَثْ إِلَيْهِمْ نَبِيٌّ قَالَ بَلَى يَا أَشْعَثُ قَدْ أَنْزَلَ
اللَّهُ عَلَيْهِمْ كِتَابًا وَ بَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولًا حَتَّى كَانَتْ لَهُمْ مَلَكَ سَيِّئِ ذَاتِ لَيْلِهِ فَدَعَا بِابْنَتِهِ إِلَى فِرَاشِهِ فَارْتَكَبَهَا - فَلَمَّا أَصْبَحَ تَسَامَعَ بِهِ
قَوْمُهُ فَاجْتَمَعُوا إِلَى يَابِهِ فَقَالُوا أَيُّهَا الْمَلِكُ دَنَسَتْ عَلَيْنَا دِينَنَا وَ أَهْلَكْتَهُ فَخَرَجَ نَظَّهُرُكَ وَ نَقِمَ عَلَيْكَ الْحَيْدُ فَقَالَ لَهُمْ اجْتَمِعُوا وَ
اسْمِعُوا كَلَامِي فَإِنْ يَكُنْ لِي مَخْرَجٌ مِمَّا ارْتَكَبْتُ وَ إِلَّا فَشَانُكُمْ فَاجْتَمَعُوا فَقَالَ لَهُمْ هَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَمْ يَخْلُقْ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنْ
أَبْنَاءِ آدَمَ وَ أَمْنِيَا حَوَاءَ فَسَأَلُوا صِدْقَتِ أَيُّهَا الْمَلِكُ قَالَ أَفَلَيْسَ قَدْ زَوَّجَ بَيْنَهُ مِنْ بَنَاتِهِ وَ بَنَاتِهِ مِنْ بَنِيهِ قَالُوا صِدْقَتِ هَذَا هُوَ الدِّينُ
فَتَعَاقَدُوا عَلَى ذَلِكَ فَحَا اللَّهُ مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ رَفَعَ عَنْهُمْ الْكِتَابَ فَهَمَّ الْكُفْرَهُ يَدْخُلُونَ النَّارَ بِلَا حِسَابٍ وَ الْمُنَافِقُونَ أَشَدُّ
حَالًا مِنْهُمْ قَالَ الْأَشْعَثُ وَاللَّهِ مَا سَمِعْتُ بِمِثْلِ هَذَا الْجَوَابِ وَاللَّهِ لَا عُدْتُ إِلَى مِثْلِهَا أَبَدًا ثُمَّ قَالَ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَقَامَ إِلَيْهِ
رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَسْجِدِ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصَاهُ فَلَمْ يَزَلْ يَنْحَطِّي النَّاسَ حَتَّى دَنَا مِنْهُ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ أَنَا إِذَا
عَمِلْتُهُ نَجَّيْتَنِي اللَّهُ مِنَ النَّارِ قَالَ لَهُ اسْمِعْ يَا هَذَا ثُمَّ أَفْهَمَ ثُمَّ اسْتَيْقَنَ قَامَتِ الدُّنْيَا بِنَاتِهِ بِعَالِمٍ نَاطِقٍ مُسِيٍّ يَعْمَلُ لِعَلْمِهِ وَ بَغْيِيٍّ لَا يَبْخُلُ
بِمَالِهِ عَلَى أَهْلِ دِينِ اللَّهِ وَ بِفَقِيرٍ صَابِرٍ إِذَا كَتَمَ الْعَالِمُ عِلْمَهُ وَ بَخِلَ الْغَنِيُّ وَ لَمْ يُبْصِرِ الْفَقِيرُ فَعِنْدَهَا الْوَيْلُ وَ التُّبُورُ وَ عِنْدَهَا يَعْرِفُ
الْعَارِفُونَ بِاللَّهِ أَنَّ الدَّارَ قَدْ رَجَعَتْ إِلَى بَدْنِهَا أَى الْكُفْرِ بَعْدَ الْإِيمَانِ أَيُّهَا السَّائِلُ فَلَا تَغْتَرَنَّ بِكُثْرَةِ الْمَسَاجِدِ وَ جَمَاعَةِ أَقْوَامِ أَجْسَادِهِمْ
مُجْتَمِعَةً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى أَيُّهَا السَّائِلُ إِنَّمَا النَّاسُ ثَلَاثَةٌ زَاهِدٌ وَ رَاغِبٌ وَ صَابِرٌ - فَأَمَّا الزَّاهِدُ فَلَا يَفْرَحُ بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا أَنَاهُ وَ لَا يَحْزَنُ
عَلَى شَيْءٍ مِنْهَا فَاتَهُ وَ أَمَّا الصَّابِرُ فَيَتَمَنَّاها بِقَلْبِهِ فَإِنْ أَدْرَكَ مِنْهَا شَيْئًا صَرَفَ عَنْهَا نَفْسَهُ لِمَا يَعْلَمُ مِنْ سُوءِ عَاقِبَتِهَا وَ أَمَّا الرَّاغِبُ فَلَا
يُرِيدُ مِنْ حِلٍّ أَصَابَهَا أَمْ مِنْ حَرَامٍ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا عَلَامَةُ الْمُؤْمِنِ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ قَالَ يَنْظُرُ إِلَى مَا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْ
حَقٍّ فَيَتَوَلَّاهُ وَ يَنْظُرُ إِلَى مَا خَالَفَهُ فَيَتَبَرَّأُ مِنْهُ وَ إِنْ كَانَ حَمِيمًا قَرِيبًا قَالَ صِدْقَتِ وَاللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ غَابَ الرَّجُلُ فَلَمْ تَرَهُ فَطَلَبَهُ
النَّاسُ فَلَمْ يَجِدُوهُ فَتَبَسَّمَ عَلَيْهِ عَلَى الْمُنْبَرِ ثُمَّ قَالَ مَا لَكُمْ هَذَا أَخِي الْخَضِرُ عِثْرُ ثُمَّ قَالَ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَلَمْ يَقُمْ إِلَيْهِ أَحَدٌ
فَحَمِدَ اللَّهُ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى نَبِيِّهِ ص ثُمَّ قَالَ لِلْحَسَنِ عِ يَا حَسَنُ قُمْ فَاصْبِرْ عِدَّ الْمُنْبَرِ فَتَكَلَّمْ بِكَلَامٍ لَا تَجْهَلُكَ قُرَيْشٌ مِنْ بَعْدِي
فَيَقُولُونَ إِنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ لَا يُحْسِنُ شَيْئًا قَالَ الْحَسَنُ عِ يَا أَبَتِ كَيْفَ أَصْعَدُ وَ أَتَكَلَّمُ وَ أَنْتَ فِي النَّاسِ تَسْمَعُ وَ تَرَى قَالَ لَهُ بِأَبِي وَ
أُمِّي أُوَارِي نَفْسِي عَنْكَ وَ أَسْمَعُ وَ أَرَى وَ أَنْتَ لَا تَرَانِي فَصَعِدَ الْحَسَنُ عِ الْمُنْبَرِ فَحَمِدَ اللَّهُ بِمَحَامِدِ بَلِيغِهِ شَرِيفِهِ وَ صَلَّى عَلَى النَّبِيِّ
صِ صِي لِمَاةٍ مُوجِزَةً ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ سَمِعْتُ حَيْدِي رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا وَ هَلْ تَدْخُلُ الْمَدِينَةَ إِلَّا مِنْ
بَابِهَا ثُمَّ نَزَلَ فَوَثَبَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ عِ فَحَمَلَهُ وَ ضَمَّهُهُ إِلَى صَدْرِهِ ثُمَّ قَالَ لِلْحَسَنِ عِ يَا بَنِي قُمْ فَاصْبِرْ عِدَّ الْمُنْبَرِ وَ تَكَلَّمْ بِكَلَامٍ لَا تَجْهَلُكَ
قُرَيْشٌ مِنْ بَعْدِي فَيَقُولُونَ إِنَّ الْحَسِينَ بْنَ عَلِيٍّ لَا يُبْصِرُ شَيْئًا وَ لَيْكُنْ كَلَامُكَ تَبَعًا لِكَلَامِ أَخِيكَ فَصَعِدَ الْحَسَنُ عِ الْمُنْبَرِ فَحَمِدَ اللَّهُ وَ

أَتْنَى عَلَيْهِ وَ صَلَّى عَلَى نَبِيِّهِ ص صَلَاةً مُوجِزَةً ثُمَّ قَالَ مَعَاشِرَ النَّاسِ سَمِعْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ ص وَ هُوَ يَقُولُ إِنَّ عَلِيًّا هُوَ مَدِينَةُ هُدًى
فَمَنْ دَخَلَهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ فَوَثَبَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ فَضَمَّهُ إِلَى صَدْرِهِ وَ قَبَلَهُ ثُمَّ قَالَ مَعَاشِرَ النَّاسِ اشْهَدُوا أَنَّهُمَا فَرَخَا رَسُولُ
اللَّهِ ص وَ وَدِيعَتُهُ الَّتِي اسْتَوْدَعْنِيهَا وَ أَنَا اسْتَوْدَعُكُمْوهَا مَعَاشِرَ النَّاسِ وَ رَسُولُ اللَّهِ ص سَائِلُكُمْ عَنْهُمَا.

ص: ٥٤٤

حدیث کردند ما را احمد بن حسن قطان و علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق گفتند که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی بن زکریاء قطان گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عباس گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی سری گفت که حدیث کرد ما را احمد بن عبد الله بن یونس از سعد کنانی از اصبع بن نباته که گفت چون علی (ع) بر سریر خلافت نشست و مردم با آن حضرت بیعت کردند بسوی مسجد بیرون آمد در حالی که عمامه رسول خدا (ص) را بر سر بسته و برد رسول خدا (ص) را پوشیده و نعلین رسول خدا (ص) را در پا کرده و شمشیر رسول خدا (ص) را حمائل نموده بود پس بر منبر بالا رفت و با تمکن و استقلال بر بالای آن نشست بعد از آن در میان انگشتانش شبکه قرار داد و آنها را درهم برد و پائین شکمش گذاشت و فرمود که ای گروههای مردمان از من به پرسید پیش از آنکه مرا نیابید اینکه سبد علم است و این لعاب و آب دهان رسول خدا (ص) است و این آن چیز است که رسول خدا (ص) مرا چینه داده چینه دادنی مکرر چنان که مرغ بچه را بمنقار چینه می‌دهد از من پرسید زیرا که علم اولین و آخرین در نزد من است بدانید و آگاه باشید بخدا سوگند که اگر بالش و مسند از برایم دو تا شود و بر بالای آن بنشینم هر آینه اهل توره را فتوی دهم بتوره ایشان تا آنکه توره گویا شود و بگوید که علی راست گفت و دروغ نگفته هر آینه شما را فتوی داد به آن چه خدا در من فرو فرستاده و اهل انجیل را فتوی دهم بانجیل ایشان تا آنکه انجیل بسخن در آید و بگوید که علی راست گفت و دروغ نگفت هر آینه شما را فتوی داد بآنچه خدا در من فرو فرستاده و اهل قرآن را فتوی دهم بقرآن ایشان تا آنکه قرآن سخن کند و بگوید که علی راست گفت و دروغ نگفت و هر آینه شما را فتوی داد بآنچه خدا در من فرو فرستاده و شما در شب و روز قرآن را میخوانید پس آیا در میان شما کسی هست که بداند آنچه را که در آن نازل شده و اگر یک آیه در کتاب خدای عز و جل نمی‌بود هر آینه شما را خبر میدادم بآنچه بوذ و می‌باشد و آنچه خواهد بود تا روز قیامت و آن آیه این است که *يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ* بعد از آن حضرت (ع) فرمود که از من سؤال کنید پیش از آنکه مرا نیابید پس سوگند بآن خدائی که دانه را شکافته و بندگان را آفریده که اگر مرا سؤال کنید از آیه بآیه که در شب نازل شده یا در روز فرود آمده و از مکی و مدنی و سفری و حضری آن که در مکه یا مدینه و در سفر یا حضر نازل شده و از ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه آن و از تأویل و تنزیل آن هر آینه شما را خبر دهم پس مردی بسوی آن حضرت برخاست که او را ذعلب میگفتند و ذعلب مردی بود زبان آور و در خطبها صاحب بلاغت و دل شجاع بود و گفت هر آینه پسر ابو طالب بر پایه دشواری بالا رفت بخدا سوگند که امروز او را از برای شما خجل و شرمنده میکنم در باب سؤال کردنم از او پس گفت که یا امیر المؤمنین آیا پروردگارت را دیده حضرت فرمود وای بر تو ای ذعلب من هرگز چنان نبودم که پروردگاری را پرستش کنم که او را ندیده باشم ذعلب گفت که او را چگونه دیدی از برای ما وصف و شرح کن فرمود وای بر تو چشمها او را ندیده و نمیتواند دید بمشاهده دیدن یا دیدها و لیکن دلها بحقایق ایمان که ارکان آنست او را دیده وای بر تو ای ذعلب بدرستی که پروردگار من وصف نمیشود بدوری و نه بحرکت و نه بسکون و نه بایستادن یعنی ایستادنی که بر پا خواستن است و نه بآمدن و نه برفتن در غایت لطافت است و لیکن او را بلطف معروف وصف نمیتوان کرد و در نهایت عظمت و بزرگیست و لیکن او را بعظمت معهود شرح نمیتوان داد و کبریاء و بزرگواری و فرمان روائی او بمنتهی رسیده و لیکن بزرگی و پیری متصف نمیشود و جلالتش باعلا مرتبه رسیده و لیکن بغلظت و گندگی و درشتی وصف نمیشود و بسی مهربانست و لیکن بدل نرمی موصوف نمیشود مؤمن است نه بعبادت بندگانش یعنی بندگانش را ایمن میکند از اینکه بر ایشان ستم کند لیکن نه بسبب عبادت ایشان از برای او بلکه بمحض تفضل و احسان زیرا که بندگی

آن جناب چنان که سزاوار آنست از کسی صادر نمیشود تتمه کلام امام (ع) درک میکند و در مییابد نه بآلت حس چون چشم و گوش و غیر آن از حواس ظاهره و وهم و خیال و غیر آن از قوی و مشاعر باطنه گویا است نه بواسطه لفظ و آن جناب در چیزها است نه بر وجه ممازجت و آمیزش و از آنها بیرون است نه بوضع مبانیت و جدائی در بالای هر چیز است و نمیتوان گفت که چیزی در بالای او است و پیش هر چیزی و نمیتوان گفت که او را پیشی هست داخل است در چیزها نه چون چیزی که در چیزی داخل باشد و خارج است از چیزها نه مانند چیزی که از چیزی خارج باشد پس ذعلب بر رو در افتاد و بیهوش شد بعد از آنکه بهوش باز آمد گفت بخدا سوگند که مثل این جواب را نشنیده بودم بخدا سوگند که هرگز بسوی مثل این مسأله بازنگردم و بعد از این چنین سؤالی نکنم بعد از آن حضرت (ع) فرمود که از من سؤال کنید پیش از آنکه مرا نیاید پس اشعث بن قیس بسوی آن حضرت برخواست و گفت که یا امیر المؤمنین چگونه خزیه از گبر گرفته می شود و حال آنکه کتابی بر ایشان فرود نیامده و پیغمبری بسوی ایشان مبعوث نشده فرمود بلی ای بحقیقت که خدا کتابی را بر ایشان فرو فرستاده و پیغمبری را بسوی ایشان مبعوث گردانید و ایشان را پادشاهی بود و در شبی هست شد و دختر خود را بسوی فراش خود خواند و با او مجامعت کرد چون صبح شد قومش آن را شنیدند و این قصه در میان ایشان مشهور شد و پس اجتماع کردند و بدر خانه پادشاه آمدند و گفتند که ای پادشاه کیش ما را بر ما چرکین کردی و بزشتی آلودی و و باین سبب آن را هلاک و نابود ساختی پس بیرون بیا تا تو را پاک گردانیم و حد را بر تو اقامه کنیم پادشاه بایشان گفت که جمع شوید و سخن مرا بشنوید پس اگر مرا مخرج و بیرون رفتگاهی باشد از آنچه مرتکب شده ام فبها و اگر نه بکار خود مشغول شوید و آنچه خواهید بکنید پس ایشان اجتماع کردند پادشاه بایشان گفت که آیا دانسته اید که خدای عز و جل خلقی را نیافریده که بر او گرمی تر باشد از پدر ما آدم و مادر حواء گفتند که ای پادشاه راست گفتی گفت آیا پسرانش را بدخترانش و دخترانش را پسرانش تزویج نکرد و ایشان را با یک دیگر جفت نگردانید گفتند راست گفتی اینک همان دین و روش درست است پس بر این امر تعاقب کردند و با یک دیگر عقد نمودند و باین سبب خدا آنچه را که در سینه های ایشان بود از علم محو و نابود نمود و کتاب را از ایشان برداشت و با آسمان بالا برد پس ایشان کافرانند که بی حساب داخل دوزخ میشوند و حال منافقان از ایشان سخت تر است اشعث گفت بخدا سوگند که مثل این جواب را نشنیده ام بخدا سوگند که هرگز بسوی مثل این برنمیگردم و چنین سؤالی نمیکنم بعد از آن فرمود که از من سؤال کنید پیش از آنکه مرا نیاید پس مردی از اقصای مسجد برخاست در حالتی که تکیه بر عصا داشت و پیوسته پا بر سر مردم در میگذاشت تا آنکه بحضرت نزدیک شد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین مرا دلالت کن بر کاری که چون من آن را بجا آوردم خدا مرا از آتش دوزخ نجات دهد حضرت فرمود که ای مرد بشنو و بفهم و یقین کن دنیا بسه چیز بر پا شده بعالم گویا که بعلم خود عمل کننده باشد و به بی نیازی که بمالش بر اهل دین خدای عز و جل بخل نکند و بفقییر صابر پس هر گاه عالم علم خود را بپوشد و غنی بمالش بخل کند و فقیر صبر نکند در نزد آنها ویل و ثبور و وا ویلاه و وا ثبوراه باید گفت و در نزد آنها خداشناسان می شناسند که خانه برگشت بسوی آغازش یعنی بسوی کفر بعد از ایمان ای سائل پس فریفته مشو بیساری مسجدها و گروهی که تنهای ایشان مجتمع و دلهای ایشان پراکنده است جز این نیست که مردم بر سه قسم اند زاهد و راغب و صابر اما زاهد شاد نمیشود بچیزی از دنیا که بنزدش آید و اندوهناک نگردد بر چیزی از آن که از وی فوت شود و اما صابر در دل خویش آن را آرزو میکند پس اگر چیزی از آن را دریابد و از برایش میسر شود خود را از آن صرف کند و باز دارد بجهت آنچه از بدی عاقبت و آخر آن میداند و اما راغب پرواز نمیکند که از حلال بآن برسد یا از حرام عرض کرد که یا امیر المؤمنین نشانه مؤمن در این زمان چیست فرمود نظر میکند بآنچه خدا بر او واجب گردانیده از هر حق که باشد پس متوجه آن می شود و نظر میکند بآنچه با آن مخالفت دارد

پس از آن بیزاری میجوید و اگر چه خویش نزدیک باشد عرض کرد که یا امیر المؤمنین بخدا سوگند که راست گفتمی پس آن مرد پنهان شد و ما او را ندیدیم و مردم او را طلب کردند و نیافتند علی (ع) بر سر منبر تبسم نمود و فرمود شما را چه می شود اینک برادر من خضر (ع) بود بعد از آن فرمود که از من سؤال کنید پیش از آنکه مرا نیابید و کسی بسوی او برخاست پس خدا را ستود و بر روی ثناء نمود و بر پیغمبرش (ص) درود گفت بعد از آن بحضرت امام حسن (ع) فرمود که ای حسن برخیز و بر منبر بالا رو و تکلم کن بکلامی که قریش بعد از من بتو جاهل نباشند که تو را نشناسند و بگویند که حسن بن علی چیزی را خوب و درست نمیداند امام حسن (ع) عرض کرد که ای پدر بزرگوار چگونه بر منبر بالا روم و سخن گویم و حال آنکه تو در میان مردمان بشنوی و بینی حضرت بامام حسن فرمود که پدر و مادرم فدای تو باد من خود را از تو پنهان میکنم و میشنوم و می بینم و تو مرا نمی بینی پس امام حسن (ع) بر منبر بالا رفت و خدا را بمحامد بلیغه شریفه حمد کرد و صلوات مختصری بر پیغمبر (ص) فرستان بعد از آن فرمود که ای مردمان شنیدم از جدم رسول خدا (ص) که میفرمود من شهرستان علمم و علی درگاه آنست و آیا کسی داخل شهر میتواند شد مگر از درگاه آن فرود آمد پس علی (ع) بسوی وی برجست و او را در بر کشید و بسینه خود چسبانید بعد از آن بحضرت امام حسین (ع) فرمود که ای فرزند دلبنده من برخیز و بر منبر بالا رو و تکلم کن بکلامی که قریش بعد از من تو را جاهل نباشند که تو را نشناسند و بگویند که حسین بن علی چیزی را نمی بیند و بینائی ندارد و باید که سخت پیرو سخن برادرت باشد پس امام حسین (ع) بر منبر بالا رفت و خدا را ستود و بر او ثناء نمود و صلوات مختصری بر پیغمبرش فرستاد بعد از آن فرمود که ای گروههای مردمان شنیدم از رسول خدا (ص) که میفرمود علی شهرستان هدایت است پس هر که در آن داخل شد نجات یافت و هر که از آن تخلف ورزید هلاک گردید پس علی (ع) بسوی او برجست و او را بسینه خود چسبانید و بوسید بعد از آن فرمود که ای گروههای مردمان شاهد باشید که ایشان دو جوجه و دو فرزند رسول خدا (ص) و امانت آن حضرت اند که آن را برسم امانت بمن سپرده و من ایشان را بامانت بشما می سپارم ای گروههای مردمان رسول خدا (ص) شما را از ایشان سؤال خواهد کرد که با ایشان چه کرده اید.

٢- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاهِرٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ يَعْنَى الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي قُتَيْبُ بْنُ قَتَادَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: بَيْنَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَخُطُبُ عَلَى مِئْبَرِ الْكُوفَةِ إِذْ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ ذِغْلُبُ ذَرِبُ اللِّسَانِ يَلِغُ فِي الْخِطَابِ شُجَاعُ الْقَلْبِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلْ رَأَيْتَ رَبُّكَ فَقَالَ وَيْلَكَ يَا ذِغْلُبُ مَا كُنْتَ أَعْيِدُ رَبًّا لَمْ أَرَهُ قَالِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ رَأَيْتَهُ قَالَ وَيْلَكَ يَا ذِغْلُبُ لَمْ تَرَهُ الْعُيُونُ بِمُشَاهِدَةِ الْأَبْصَارِ وَ لَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْإِيمَانِ وَيْلَكَ يَا ذِغْلُبُ إِنَّ رَبِّي لَطِيفُ اللَّطَافَةِ فَلَا يُوصَفُ بِاللُّطْفِ عَظِيمِ الْعَظَمَةِ لَا يُوصَفُ بِالْكَبَرِيَاءِ لَا يُوصَفُ بِالْكَبَرِ جَلِيلِ الْجَلَالِ لَا يُوصَفُ بِالْغَلْظِ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ ءَ فَلَا يُقَالُ شَيْءٌ ءَ قَبْلَهُ وَ بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ ءَ فَلَا يُقَالُ شَيْءٌ ءَ بَعْدَهُ شَأْنِي الْأَشْيَاءِ لَا بِهِمَّةٍ دَرَاكٌ لَا بِحَدِيثِهِ هُوَ فِي الْأَشْيَاءِ كُلِّهَا غَيْرُ مُتَمَازِجٍ بِهَا وَ لَا بَائِنٍ عَنْهَا ظَاهِرٌ لَا بِتَأْوِيلِ الْمُبَاشَرَةِ مُتَجَلٌّ لَا بِاسْتِهْلَالِ رُؤْيِهِ بَائِنٌ لَا بِمَسَافَةِ قَرِيبٌ لَا بِمِدَانِهِ لَطِيفٌ لَا بِتَجَسُّمِ مَوْجُودٌ لَا بِعَدَمِ فَاعِلٌ لَا بِاضْطِرَارٍ مُقَدَّرٌ لَا بِحَرَكَهٍ مُرِيدٌ لَا بِهَمَامِهِ سَمِيعٌ لَا بِآلِهِ بَصِيرٌ لَا بِأَدَاةٍ لَا تَحْوِيهِ الْأَمَاكِنُ وَ لَا تَصِيحْبُهُ الْأَوْقَاتُ وَ لَا تَحْدُهُ الصِّفَاتُ وَ لَا تَأْخُذُهُ السَّنَاتُ سَبَقَ الْأَوْقَاتُ كَوْنُهُ وَ الْعِدَمُ وَ جُودُهُ وَ الْإِيْتِدَاءُ أَرْزَلُهُ بِتَشْعِيرِهِ الْمَشَاعِرَ عُرِفَ أَنْ لَمَّا مَشَعَرَ لَهُ وَ بِتَجْهِيرِهِ الْجَوَاهِرَ عُرِفَ أَنْ لَمَّا جَوَهَرَ لَهُ وَ بِمُضَادَّتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرِفَ أَنْ لَمَّا ضَمَّ لَهُ وَ بِمُقَارَنَتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرِفَ أَنْ لَمَّا قَرِنَ لَهُ ضَادُّ النُّورِ بِالظُّلْمَةِ وَ الْجَسُوَ بِالْبَلْعِ وَ الصَّرْدَ بِالْحُرُورِ مُؤَلَّفٌ بَيْنَ مُتَعَادِلَاتِهَا مُفَرَّقٌ بَيْنَ مُتِدَانِيَّاتِهَا دَالٌّ بِتَفْرِيقِهَا عَلَى مُفَرَّقِهَا- وَ بِتَأْلِيفِهَا عَلَى مُؤَلَّفِهَا وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ءَ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ(١)

ص: ٥٤٦

فَفَرَّقَ بَيْنَ قَبْلِ وَ بَعِيدٍ لِيُعْلَمَ أَنَّ لَاقِبْلَ لَهُ وَ لَابَعِيدَ شَاهِدَةً بِغَرَائِزِهَا عَلَيَّ أَنَّ لَاغَرِيْزَهُ لِمُغْرِزِهَا مُخْبِرَةٌ بِتَوْقِيَّتِهَا أَنَّ لَاقَوْتَ لِمَوْقِيَّتِهَا
حَاجَبٌ بَعْضُهَا عَنْ بَعْضٍ لِيُعْلَمَ أَنَّ لَاحِجَابَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ غَيْرُ خَلْقِهِ كَانَ رَبًّا إِذْ لَامَرْبُوبٍ وَ إِلَهًا إِذْ لَامَأْلُوهَ وَ عَالِمًا إِذْ لَامَعْلُومَ وَ
سَمِيْعًا إِذْ لَامَسْمُوعَ [ثُمَّ أَنشَأَ يَقُولُ-

وَ لَمْ يَزَلْ سَيِّدِي بِالْحَمْدِ مَعْرُوفًا وَ لَمْ يَزَلْ سَيِّدِي بِالْجُودِ مَوْصُوفًا

وَ كُنْتُ (١) إِذْ لَيْسَ نُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ وَ لَاطَلَامَ عَلَيَّ الْآفَاقِ مَكْفُوفًا

وَ رَبُّنَا بِخِلَافِ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ وَ كُلُّ مَا كَانَ فِي الْأَوْهَامِ مَوْصُوفًا

فَمَنْ يُرِدُهُ عَلَيَّ التَّشْبِيهِ مُمْتَلًا يَرْجِعُ أَخَا حَضَرَ بِالْعَجْزِ مَكْتُوفًا

وَ فِي الْمَعَارِجِ يَلْقَى مَوْجٌ قُدْرَتِهِ مَوْجًا يُعَارِضُ طَرْفَ الرُّوحِ مَكْفُوفًا

فَأَنْزَعُ أَخَا جَدَلٍ فِي الدِّينِ مُنْعَمًا قَدْ بَاشَرَ الشَّكَّ فِيهِ الرَّأْيَ مَأْوُوفًا

وَ اصْحَبْ أَخَا ثِقَةٍ حُبًّا لِسَيِّدِهِ وَ بِالْكَرَامَاتِ مِنْ مَوْلَاهُ مَحْفُوفًا

أَمْسَى دَلِيلُ الْهُدَى فِي الْأَرْضِ مُنْتَشِرًا وَ فِي السَّمَاءِ جَمِيلَ الْحَالِ مَعْرُوفًا

قَالَ فَحَرَّ ذِعْلَبٌ مَغْشِيًّا عَلَيْهِ ثُمَّ أَفَاقَ وَ قَالَ مَا سَمِعْتُ بِهَذَا الْكَلَامِ وَ لَأَعُودُ إِلَيَّ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ.

قال مصنف هذا الكتاب في هذا الخبر ألفاظ قد ذكرها الرضاع في خطبته (٢) و هذا تصديق قولنا في الأئمة ع إن علم كل واحد منهم مأخوذ عن أبيه حتى يتصل ذلك بالنبى ص

ص: ٥٤٧

١- في البحار و في نسخه (ج) و (و) «و كان- الخ».

٢- هي الحديث الثاني في الباب الثاني، و رواه الكليني في باب جوامع التوحيد من الكافي، و مذكور في نهج البلاغه مع زيادات.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد مرا حسین بن حسن گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن داهر گفت که حدیث کرد مرا حسین بن یحیی کوفی گفت که حدیث کرد مرا قثم بن قتاده از عبد الله بن یونس از حضرت صادق (ع) که فرمود در بین آنکه امیر المؤمنین بر منبر مسجد کوفه خطبه میخواند ناگاه مردی بسوی او برخاست که او را ذعلب میگفتند و ذعلب مردی بود زبان آور صاحب بلاغت در گفتگو و دلیر و قوی دل و عرض کرد که یا امیر المؤمنین آیا پروردگارت را دیده فرمود وای بر تو ای ذعلب من چنان نبودم که پروردگاری را عبادت کنم که او را ندیده باشم ذعلب گفت که یا امیر المؤمنین او را چگونه دیدی فرمود وای بر تو ای ذعلب چشمها او را ندیده و نمیتواند دید بمشاهده دیدن یا دیدهها و لیکن دلها او را بحقائق و ارکان ایمان دیده اند وای بر تو ای ذعلب بدرستی که پروردگار من در غایت لطافت است و لیکن او را بلطافت معروفه وصف نمیتوان کرد و در نهایت عظمت و بزرگیست و لیکن او را بعظمت معهوده شرح نمیتوان داد و کبریائی که بزرگواریش بمنتهی رسیده و لیکن بزرگی و پیری متصف نمیشود و جلالتش باعلا مرتبه رسیده و لیکن بغلظت و گندگی وصف نمیشود پیش از هر چیزی بوده پس نمیتوان گفت که چیزی پیش از او است و بعد از هر چیزی خواهد بود پس نمیتوان گفت که او را بعدی باشد چیزها را که موجوداتند خواسته نه بقصد تازه و آهنگی که دیگران دارند و همه را درک میکنند و می یابند اما نه بفریب یا بتدبیر و کار کردن در آن چنان که غیر او چنین میکنند او است که در همه چیزها است اما با آنها آمیزش ندارد و از آنها نیز جدا نیست و ظاهر و هویدا است نه بتأویل مباشرت که با کسی روبرو شود و آشکارا است نه با آشکارائی رویت که کسی او را ببیند و دور است نه بمسافت مکانی و نزدیکست نه بمدانات که بواسطه کمی مسافت بچیزی نزدیک باشد بلکه قرب و بعد آن جناب از مکونات باعتبار صفات و ذات است و لطیف است نه باعتبار تجسم که جسمی داشته باشد کوچک و لاغر و نازک بلکه لطافتش باعتبار آفریدن اینها است و موجود است نه بعد از عدم که در زمانی نبوده و بهم رسیده باشد بلکه همیشه بوده و کارها میکند نه باضطرار و ناچاری بلکه آنچه میکند از روی اختیار است که اگر نخواهد نمیکند و تقدیر میکند و هر چیزی را اندازه میدهد نه بوساطت حرکت چنان که صانعان بحرکت ذهن و بدن احتیاج دارند چیزی را میخواهد نه بقصد تازه و شنوا است نه بتوسط آلت که گوش باشد و بینا است نه باعتبار ادا که چشم باشد مکانها او را فرو نمیتواند گرفت و زمانها او را در بر نتواند کشید و صفات او را محدود نتواند ساخت و پینکها او را فرا نگیرد هستی آن جناب بر زمانها پیشی گرفته و وجودش بر نیستی سبقت یافته و همیشگیست از ابتداء و اول گوی سبقت ربوده بواسطه قرار دادنش مشاعر و حواس را از برای خلافت معلوم شد که او را مشعر و حاسه نیست و بایجادش ماهیات جواهر را شناخته شد که او را جوهری نه و بواسطه آنکه در میانه چیزها ضدیت و مخالفت افکنده دانسته شد که ضدی ندارد و باعتبار مقارنت و وابستگی که در میانه چیزها قرار داده فهمیده شد که قرین و یاری ندارد روشنی را با تاریکی دشمنی داده و خشکی را با تری و درشتی را با نرمی و سردی را با گرمی و در میانه چیزی چند که با هم دشمنی دارند چون عناصر اربعه تالیف داده که بهم ختم شده اند و در میانه چیزی چند که بهم نزدیکند تفریق و جدائی افکنده چون تفریق اجزای عناصر و کلیات آنها بجهت ترکیب در حالی که دلالت دارند بسبب تفریق و جدائی که دارند بر آنکه اینها را از هم جدا ساخته و بعلت تالیف و انضمامی که دارند بر آنکه اینها را بهم ضم نموده و اینست معنی قول خدای عز و جل وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ پس باینها در میان پیش و بعد جدائی انداخته تا معلوم شود که او را پیشی و بعدی نیست و همه اینها بطبائع و سرشتهها

و مزاجی که دارند گواهند که آن که این طبیعتها را باینها عطاء فرموده خود طبیعت و مزاجی ندارد و بواسطه وقتی که دارند خبر میدهند که آنکه وقت را از برای اینها پیدا کرده خود وقتی ندارد و پاره از اینها را از پاره پوشانیده و مستور ساخته تا معلوم شود که در میان او و آفریدگانش حجاب و پرده نیست غیر از خلقتش که ایشان را آفریده و آن جناب پروردگار بود در هنگامی که هیچ پروریده نبود که قابل پرورش باشد و معبود بود در زمانی که عبادت کننده نبود که عبادت کند و عالم بود در وقتی که هیچ معلومی نبود که علم بآن تعلق گیرد و شنوا بود در حینی که هیچ مسموعی نبود که قابلیت شنیدن داشته باشد بعد از آن شروع فرمود که این ابیات را میفرمود که

ص: ۵۴۸

و لم يزل سيدى بالعلم معروفًا و لم يزل سيدى بالوجود موصوفًا

و كان اذ ليس نور يستضاء به و لا ظلام على الآفاق معكوفًا

و ربنا بخلاف الخلق كلهم و كل ما كان فى الاوهام موصوفًا

و من یرده على التشبيه ممثلاً يرجع أخا حصر بالعجز مكتوفًا

و فى المعارج يلقى موج قدرته موجا يعارض طرف الروح مكفوفًا

فاترك اخا جدل فى الذين منعمًا قد بالشك فيه الراى مأوفًا

و اصحب أخا ثقة حبا لسيد و بالكرامات من مولاه محفوفًا

امسى دليل دليل الهدى فى الارض منتشرا و فى السماء جميل الحال معروفًا

یعنی پیوسته آقای من بعلم و دانش مشهور و معروف و پیوسته آقای من بچود و بخشش موصوف بوده و بوده در زمانی که هیچ روشنی نبوده که بآن روشنی جسته شود و نه تاریکی که بر گرانهای آسمان مقیم گردانیده شده باشد و پروردگار ما بخلاف همه آفریدگان و بخلاف هر چیز است که در وهمها و خیالها موصوف باشد و هر که او را اراده کند بر وجه تشبیه که آن جناب را مانند چیزی داند در حالی که او را تصورکننده باشد بر میگردد صاحب باطل و بیهوده که بعجز شانه بسته است و در جایهای بلند ملاقات میکنند موج قدرتش موجی را که برابری میکند با چشم بر هم زدن روح که باز داشته شده پس واگذار صاحب بحث در دین را که در اندرون آن در رونده است بحقیقت که مباشرت کرده شک در آن اندیشه را که آفت رسیده است و مصاحب کن با صاحب استواری که حبيب یا محبوب است از برای آقايش و بنوازشها از آقايش محفوف باشد شام کرده رهنمای راه راست در زمین پراکنده و در آسمان نیکو حال در حالتی که شناخته شده و مشهور است راوی میگوید که پس ذعلب بر رو در افتاد و بیهوش شد بعد از آن بهوش باز آمد و عرض کرد که من این سخن را نشنیده بودن و بسوی چیزی از این باز نکردم «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که در این خبر لفظی چند است که حضرت امام رضا (ع) آنها را در خطبه اش ذکر فرموده و این تصدیق قول ما است در شان ائمه علیهم السلام که علم هر یک از ایشان از پدرش فرا گرفته شده تا آنکه آن پیغمبر (ص) متصل شود.

١- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى وَابْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ دَاوُدَ بْنِ عَلِيٍّ الْيَعْقُوبِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى مَوْلَى آلِ سَامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ص يَهُودِيٌّ يُقَالُ لَهُ سُبَّخْتُ (١) فَقَالَ لَهُ يَا مُحَمَّدُ جِئْتُ أَسْأَلُكَ عَنْ رَبِّكَ فَإِنْ أَجَبْتَنِي عَمَّا أَسْأَلُكَ عَنْهُ اتَّبَعْتُكَ وَإِلَّا رَجَعْتُ فَقَالَ لَهُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ فَقَالَ أَيْنَ رَبُّكَ فَقَالَ هُوَ فِي كُلِّ مَكَانٍ وَ لَيْسَ هُوَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْمَكَانِ بِمَخْدُودٍ قَالَ فَكَيْفَ هُوَ فَقَالَ وَ كَيْفَ أَصِفُ رَبِّي بِالْكَيْفِ وَ الْكَيْفُ مَخْلُوقُ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا يُوصَفُ بِخَلْقِهِ قَالَ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّكَ نَبِيٌّ (٢) قَالَ فَمَا بَقِيَ حَوْلَهُ حَجْرٌ وَ لَا مَدْرٌ وَ لَا غَيْرُ ذَلِكَ إِلَّا تَكَلَّمَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ يَا شَيْخُ (٣) إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ سُبَّخْتُ تَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ أُبَيِّنَ (٤)

ص: ٥٥٠

١- اختلف في ضبط هذه اللفظة كثيرا على ما في ذيل البحار المطبوع جديدا في الجزء الثالث في الباب الرابع عشر، و في حاشيه نسخه (و) بضم السين المهملة و الباء الموحده المشدده المفتوحه و الخاء المعجمه الساكنه و التاء المفتوحه لقب أبي عبيده. و قال بعض الأفاضل: «الأصح بالخاء المعجمه و بخت كلمه كانت تدخل في أعلام أهل الكتاب و فيهم صهاربخت أى چهار بخت و بختيشوع و سبخت مركب من بخت و سه بمعنى الثلاثه».

٢- في حاشيه نسخه (ط) و (ن) «فمن أين يعلم أنك نبي؟».

٣- في حاشيه نسخه (ب) «يا سبخت»، و الصواب «يا سبخ» مرخما.

٤- في حاشيه نسخه (ب) «ما رأيت كالיום اثنين» و المراد بهما جوابه صلى الله عليه و آله و تكلم الأشياء حوله.

ثُمَّ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ.

ترجمه:

حدیث سبخت یهودی و در قاموس مذکور است که سبخت بضم سین و باء مشدد لقب ابو عبیده است و اختصاصی که از سخنش مفهوم می شود درست نیست بجهت این حدیث و حدیثی که بعد از این مذکور است.

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کردند ما را احمد بن محمد بن عیسی و ابراهیم بن هاشم از حسن بن علی از داود بن علی یعقوبی از بعضی از اصحاب ما از عبد الاعلی مولای آل سام از حضرت صادق (ع) که فرمود جهودی که او را سخت میگفتند بخدمت رسول خدا (ص) آمد و عرض کرد که یا محمد آمده ام که تو را از پروردگارت سؤال کنم پس اگر جواب دادی از چیزی که تو را از آن سؤال میکنم ایمان می آورم و پیغمبرت قائل میشوم و اگر نه بر میگردد حضرت باو فرمود که از هر چه خواهی سؤال کن عرض کرد که پروردگارت در کجا است فرمود که آن جناب در هر مکانی هست و در چیز معینی از مکان نیست که محدود باشد عرض کرد که آن جناب چگونه است فرمود که چگونه پروردگار خود را وصف کنم بچون و چگونه و حال آنکه چون و چگونه مخلوق است که خدا آن را آفریده و خدا بآفریده خود موصوف نمیشود عرض کرد پس کی میدانند که تو پیغمبری حضرت صادق (ع) فرمود که در گرداگرد آن حضرت هیچ سنگ و کلوخی و غیر آن نماند مگر آنکه بزبان عربی روشن و فصیح سخن کرد و گفت که ای سبخت بدرستی که او رسول خدا است سبخت گفت بخدا سوگند که من در هیچ زمانی چون امروز امری را از این روشنتر ندیدم بعد از آن گفت شهادت میدهم باینکه خدائی نیست مگر خدا و باینکه تو رسول خدائی

ص: ۵۵۱

٢- حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ رُمَيْحِ النَّسَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرِ الْعُقَيْلِيِّ بِقَهْسِيَتَانِ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَلِيِّ الْبَلْخِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ الْخَزَاعِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْأَزْهَرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع فِي بَعْضِ خُطْبِهِ مِنَ الَّذِي حَضَرَ سُبُخَتَ الْفَارِسِيَّةِ وَهُوَ يُكَلِّمُ رَسُولَ اللَّهِ ص فَقَالَ الْقَوْمُ مَا حَضَرَهُ مِنَّا أَحَدٌ فَقَالَ عَلِيُّ ع لَكِنِّي كُنْتُ مَعَهُ ع وَقَدْ جَاءَهُ سُبُخَتٌ وَكَانَ رَجُلًا مِنْ مُلُوكِ فَارِسَ وَكَانَ ذَرِبًا فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِِلَى مَا تَدْعُو قَالَ أَدْعُو إِِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَقَالَ سُبُخَتٌ وَ أَيْنَ اللَّهُ يَا مُحَمَّدُ قَالَ هُوَ فِي كُلِّ مَكَانٍ مَوْجُودٌ بِآيَاتِهِ قَالَ فَكَيْفَ هُوَ فَقَالَ لَا كَيْفَ لَهُ وَلَا أَيْنَ لِأَنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كَيْفَ الْكَيْفِ وَ أَيْنَ الْأَيْنِ قَالَ فَمِنْ أَيْنَ حِيَاءٌ قَالَ لَمَّا يُقَالُ لَهُ جَاءَ وَ إِنَّمَا يُقَالُ جَاءَ لِلزَّائِلِ مِنْ مَكَانٍ إِِلَى مَكَانٍ وَ رَبَّنَا لَا يُوصَفُ بِمَكَانٍ وَ لَا بِزَوَالٍ بَلْ لَمْ يَزَلْ بِلَا مَكَانٍ وَ لَا يَزَالُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ لَتَصِفُ رَبًّا عَظِيمًا بِلَا كَيْفٍ فَكَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ أَنَّهُ أَرْسَلَكَ فَلَمْ يَبْقَ بِحَضْرَتِنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ حَجْرٌ وَ لَا مَدْرٌ وَ لَا جَبَلٌ وَ لَا شَجْرٌ وَ لَا حَيَوَانٌ إِلَّا قَالَ مَكَانَهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَ قُلْتُ أَنَا أَيْضًا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا خَيْرُ أَهْلِي وَ أَقْرَبُ الْخَلْقِ مِنِّي لَحْمُهُ مِنْ لَحْمِي وَ دَمُهُ مِنْ دَمِي وَ رُوحُهُ مِنْ رُوحِي وَ هُوَ الْوَزِيرُ مِنِّي فِي حَيَاتِي (١)

ص: ٥٥٢

وَ الْخَلِيفَةُ بَعْدَ وَفَاتِي كَمَا كَانَ هَارُونُ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي فَاسْمَعْ لَهُ وَ أَطِعْ فَإِنَّهُ عَلَى الْحَقِّ ثُمَّ سَمَاءُ عَبْدَ اللَّهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی گفت که حدیث کرد ما را ابو سعید احمد بن محمد بن رمیح نسوی گفت که حدیث کرد مرا احمد بن جعفر عقیلی در قهستان گفت که حدیث کرد مرا احمد بن علی بلخی گفت که حدیث کرد ما را ابو جعفر محمد بن علی خزاعی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر ازهری از پدرش از حضرت جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی علیهم السلام که فرمود امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) در بعضی از خطبهای خویش فرمود که کیست آنکه در نزد سبخت فارسی حاضر بوده و او با رسول خدا (ص) سخن میگفت آن قوم عرض کردند که هیچ یک از ما حضور نداشتیم علی (ع) فرمود لیکن من با آن حضرت بودم که سبخت بخدمتش آمد و سبخت مردی بود از پادشاهان فارس و زبان آور پس به آن حضرت گفت که یا محمد بسوی چه دعوت میکنی و مردم را بسوی آن میخوانی فرمود که مردم را میخوانم بسوی گواهی دادن باینکه خدائی نیست مگر خدا در حالی که تنها است و او را شریکی نه و آنکه محمد بنده و رسول او است سبخت گفت که یا محمد خدا در کجا است فرمود که آن جناب در هر جایی بآیاتش موجود است سبخت گفت که آن جناب چگونه است فرمود که نه او را کیف است و نه این که کسی بگوید که آن جناب چگونه و چونست و در کجا میباشد زیرا که آن جناب عز و جل چون را چون کرده و کجا را کجا نموده یعنی حقیقت حال و مکان که کیف و این سؤال از آنست موجود او است سخت گفت که پس از کجا آمده فرمود که در باب او نمیتوان گفت که آمد و جز این نیست که گفته می شود که آمد در باب زائلی که از جایی بجائی میرود و پروردگار ما بمکان و زوال وصف نمیشود بلکه همیشه بی مکان بوده و پیوسته چنین خواهد بود سبخت گفت که یا محمد بدرستی که تو پروردگار بزرگی را بدون چون و چگونگی وصف میکنی پس چگونه مرا میسر شود که بدانم که خدا تو را فرستاده پس در آن روز هیچ سنگ و کلوخ و کوه و درختی در حضور ما باقی نماند مگر آنکه در همان جا گفت که شهادت میدهم باینکه خدائی نیست مگر خدا و باینکه محمد بنده و رسول او است من گفتم که من نیز شهادت میدهم باینکه خدائی نیست مگر خدا و باینکه محمد بنده و رسول او است سبخت گفت یا محمد این کیست حضرت فرمود که این بهترین کسان من و نزدیکترین خلائق است بمن گوشتش از گوشت منست و خونس از خون من و روحش از روح من و او است که وزیر منست در زمان زندگی من و خلیفه و جانشین من بعد از وفات من چنان که هرون نسبت بموسی بوده مگر آنکه هیچ پیغمبری بعد از من نیست پس از او بشنو و اطاعت کن که او بر حق است بعد از آن او را عبد الله نامید.

ص: ۵۵۳

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ السَّجَزِيُّ بَنِيَسَابُورَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمْزَةَ الشَّعْرَانِيُّ الْعَمَارِيُّ مِنْ وُلْدِ عَمَارِ بْنِ يَاسِرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الْبَاقِيِّ الْأَذَنِيُّ بِأَذَنِهِ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْمَعَانِيُّ (۲) قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقْبَةَ بْنِ أَبِي الْعِزَّارِ (۳) قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَبَّارٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا تَفْسِيرُ سُبْحَانَ اللَّهِ قَالَ إِنَّ فِي هَذَا الْحَائِطِ رَجُلًا كَانَ إِذَا سِئِلَ أَتَبَّأَ وَإِذَا سِئِلَ ابْتَدَأَ فَدَخَلَ الرَّجُلُ فَإِذَا هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ مَا تَفْسِيرُ سُبْحَانَ اللَّهِ قَالَ هُوَ تَعْظِيمُ جَلَالِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَتَنْزِيهُهُ عَمَّا قَالَ فِيهِ كُلُّ مُشْرِكٍ فَإِذَا قَالَهَا الْعَبْدُ صَلَّى عَلَيْهِ كُلُّ مَلَكٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب سجزی در نیشابور گفت که خبر داد ما را از ابو الحسن احمد بن محمد بن عبد الله بن حمزه شعرانی عماری از فرزندان عمار بن یاسر گفت که حدیث کرد ما را ابو محمد عبید الله بن یحیی بن عبد الباقي اذنی در اذنه گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن معانی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن یزید از یحیی بن عقبه بن ابی العیزار گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن یزید از یحیی بن عقبه بن محمد بن حجاز از یزید بن اصم که گفت مردی از عمر بن خطاب سؤال کرد و گفت که یا امیر المؤمنین تفسیر و بیان سبحان الله چیست عمر گفت در این باغ مردیست که چون سؤال میکرد خبر داده میشد و چون سکوت میکرد آغاز کرده میشد و مراد اینست که در عهد پیغمبر چنان بود که علم باو میرسید اگر از پیغمبر (ص) چیزی می پرسید او را جواب میفرمود و اگر خاموش بود و سؤالی نمینمود پیغمبر (ص) آغاز میکرد و باو تعلیم میکرد و لهذا شاید که او تفسیر این را بداند پس آن مرد داخل باغ شد و دید که آن مرد علی بن ابی طالب (ع) است سائل عرض کرد که یا ابا الحسن تفسیر سبحان الله چیست فرمود که آن تعظیم جلال خدای عز و جل و تنزیه و دور کردن آن جناب است از آنچه هر مشرکی در شان او گفته و چون بنده آن را بگوید هر فرشته بر او صلوات فرستد.

ص: ۵۵۴

۱- قد مر ضبطه فی الحدیث الرابع فی الباب الثامن و الثلاثین.

۲- قال فی المراد: معان بالفتح و آخره نون مدینه فی طرف بادیه الشام تلقاء الحجاز من نواحي البلقاء، و هی الآن خراب منها ینزل حاج الشام الی البر.

۳- یحیی بن عقبه بن ابی العیزار أبو القاسم کوفی، و العیزار بالفتح فالسکون الرجل الصلب الشدید و الغلام الخفیف الروح و اسم شجر و طائر.

۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ عَ أَنْفَهُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبد الرحمن از هشام بن حکم که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از سبحان الله فرمود که ننگ و عاریست از برای خدای عز و جل یعنی کلمه ایست که عار داشتن خدا را میفهماند از آنچه لائق باو نباشد

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِیِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ سُلَيْمَانَ مَوْلَى طَرْبَالٍ (۲) عَنْ هِشَامِ الْجَوَالِقِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - سُبْحَانَ اللَّهِ مَا يَغْنَى بِهِ قَالَ تَنْزِيهَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن ابی عبد الله برقی از عبد العظیم بن عبد الله حسنی از علی بن اسباط از سلیمان مولای طربال از هشام جوالیقی که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل سبحان الله از آن چه قصد می شود فرمود که دور کردن آن جناب تعالی یعنی از صفات زشت و معنی اصل کلام اینست که پاک میدانم خدا را از همه عیوب و نقائص پاک دانستی.

ص: ۵۵۵

۱- الانفه بالفتحات مصدر بمعنى التنزه والاستنكاف، والمراد أن من قال: سبحان الله قال باستنكافه و تنزهه و تعالیه تعالی عن شبه المخلوق.

۲- فی معانی الأخبار و فی نسخه (و) «سلیم مولی طربال». و قال الأردبیلی فی جامع الرواه: الظاهر اتحاد سلیم و سلیمان مولی طربال و اشتباه أحدهما بالآخر بقربنه اتحاد الراوی و المروى عنه و الخبر، بل الظاهر اتحادهما مع سلیم و سلیمان الفراء أيضا علی ما بیناه فی ترجمه حریر بن عبد الله و الله أعلم. انتهى.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ سَيْهَلِ بْنِ زِيَادِ الْأَدْمِيِّ عَنْ ابْنِ مَجْجُوبٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبِيدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ عِنْدَهُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَى شَيْءٍ فَقَالَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَقَالَ أَبُو عَبِيدِ اللَّهِ ع حَدَّثْتَهُ فَقَالَ الرَّجُلُ كَيْفَ أَقُولُ فَقَالَ قُلْ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «ره» گفت که حدیث کرد ما را پدرم از سهل بن زیاد آدمی از ابن محبوب از آنکه او را ذکر کرده از حضرت صادق (ع) که گفت مردی در نزد آن حضرت گفت که الله اکبر حضرت فرمود که خدا از چه چیز بزرگتر است آن مرد عرض کرد که از هر چیزی حضرت صادق (ع) فرمود که خدا را باندازه در آوردی آن مرد عرض کرد که چگونه و بچه وضع بگویم فرمود بگو که خدا بزرگتر است از آنکه بوصف در آید.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَرْوَكِ بْنِ عُبَيْدِ (۱) عَنْ جَمِيعِ بْنِ عَمْرٍو (۲) قَالَ لِي أَبُو عَبِيدِ اللَّهِ ع أَى شَيْءٍ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقُلْتُ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَقَالَ وَ كَانَ ثُمَّ شَيْءٌ فَيَكُونُ أَكْبَرَ مِنْهُ فَقُلْتُ فَمَا هُوَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ (۳).

ص: ۵۵۶

۱- فی نسخه (د) و (ب) «هارون بن عبید».

۲- فی معانی الأخبار و الکافی باب معانی الأسماء و فی حاشیه نسخه (و) جمیع بن عمیر.

۳- حاصل بیانیه علیه السلام فی هذا الباب أن وصفه تعالى بأنه أكبر من الأشياء يستلزم أن يكون مبائنا عنها بحيث يكون بينه وبينها حدّ فاصل ليتصوّر هو بحدّه و هي بحدودها فيحكم بأنه أكبر منها و لو لا الحدّ بين الشئین لا يتصور الأكبریه و الأصغریه بينهما مع أنه تعالى مع كل شىء قيوما قائما كل شىء به بحيث يضمحل الكل فى جنبه تعالى، و الى هذا أشار عليه السلام بقوله استنكارا: «و كان ثم شىء - الخ» فتدبر، فهو أكبر من أن يوصف لامتناع محدوديته و اضمحلال كل محدود فى جنب عظمته و كبريائه.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از احمد بن محمد بن عیسی از پدرش از مروک بن عبید از جمیع بن عمرو که گفت حضرت صادق (ع) بمن فرمود که چه چیز است الله اکبر و معنی آن چیست عرض کردم که خدا از هر چیزی بزرگتر است فرمود که آیا در آنجا چیزی بود که خدا از آن بزرگتر باشد عرض کردم پس معنی آن چه باشد و تقدیرش چونست فرمود خدا بزرگتر است از آنکه بوصف در آید.

۴۷- باب معنی الأول و الآخر

«باب چهل و هفتم» در بیان معنی اول و آخر

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ عَنِ الْمُئِمُّونِ الثَّبَانِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ وَ قَدْ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ - هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ فَقَالَ عَ الْأَوَّلُ لَا عَنْ أَوَّلٍ كَانَ قَبْلَهُ وَ لَا عَنْ بَدءٍ سَبَقَهُ وَ الْآخِرُ لَا عَنْ نِهَائِهِ كَمَا يُعْقَلُ مِنْ صِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَكِنْ قَدِيمٌ أَوَّلٌ آخِرٌ لَمْ يَزَلْ وَ لَا يَزَالُ بِلَا بَدءٍ وَ لَا نِهَائِهِ لَا يَقَعُ عَلَيْهِ الْحُدُوثُ وَ لَا يُحَوَّلُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ خَالِقٌ كُلِّ شَيْءٍ*.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از پسر اذینه از محمد بن حکیم از میمون بنان که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) و حال آنکه سؤال شده بود از معنی قول خدای عز و جل هو الاول و الآخر که فرمود اولست نه از اولی که پیش از او بوده باشد و نه از پدید آورنده که بر او پیشی گرفته باشد و آخر است بی آنکه نهایت و پایانی داشته باشد چنان که از صفت آفریدگان تعقل می شود و لکن قدیمی است اول و آخر که همیشه بوده و همیشه خواهد بود بی ابتداء و نهایت و حدوث بر او واقع نمیشود و از حالی بحالی نمیگردد و آفریننده هر چیزیست.

ص: ۵۵۷

٢- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صِهْفَوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ فَضَيْلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ ابْنِ أَبِي يَغْفُورٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَقُلْتُ أَمَّا الْأَوَّلُ فَقَدْ عَرَفْنَاهُ وَ أَمَّا الْآخِرُ فَبَيَّنَّا لَنَا تَفْسِيرَهُ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ إِلَّا يَبِيدُ أَوْ يَتَغَيَّرُ أَوْ يَدْخُلُهُ الْغَيْرُ (١) وَالزَّوَالُ أَوْ يَنْتَقِلُ مِنْ لَوْنٍ إِلَى لَوْنٍ وَمِنْ هَيْئَةٍ إِلَى هَيْئَةٍ وَمِنْ صِفَةٍ إِلَى صِفَةٍ وَمِنْ زِيَادَةٍ إِلَى نُقْصَانٍ وَمِنْ نُقْصَانٍ إِلَى زِيَادَةٍ إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ فَإِنَّهُ لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ وَاحِدًا (٢) هُوَ الْأَوَّلُ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ الْآخِرُ عَلَى مَا لَمْ يَزَلْ لَا تَحْتَلِفُ عَلَيْهِ الصِّفَاتُ وَالْأَسْمَاءُ مَا يَحْتَلِفُ عَلَى غَيْرِهِ مِثْلُ الْإِنْسَانِ الَّذِي يَكُونُ تُرَابًا مَرَّةً وَ مَرَّةً لَحْمًا وَ مَرَّةً دَمًا وَ مَرَّةً رُفَاتًا وَ رَمِيمًا وَ كَالْتَمَرِ الَّذِي يَكُونُ مَرَّةً بَلْحًا وَ مَرَّةً بُسْرًا وَ مَرَّةً رُطْبًا وَ مَرَّةً تَمْرًا فَيَتَبَدَّلُ عَلَيْهِ الْأَسْمَاءُ وَالصِّفَاتُ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِخِلَافِ ذَلِكَ (٣).

ص: ٥٥٨

- ١- الغير بالفتح فالسكون مصدر و اسم مصدر بمعنى تغير الحال و انتقالها، و بالكسر فالفتح اسم جمع بمعنى الاحداث المغيره لحال الشىء، و فى نسخه (د) و حاشيه نسخه (ب) «أو يدخله التغيير».
- ٢- فى نسخه (ط) و (ن) «فانه لم يزل و لا يزال بحاله واحدا».
- ٣- للاول و الآخر معان ذكرت فى العلوم العقليّه، و الاوليه فى حقه تعالى هى الحقيقه و هى بحسب الوجود و هى مساوقه لمعنى القدم، و الآخريه بمعنى البقاء بعد كل شىء بلا تغير و تحول كما فسرّه الامام عليه السلام فى هذا الخبر من لوازم الاوليه الحقيقه، لان ما ثبت قدمه امتنع عدمه و تغيره، فمعنى الاوليه و الآخريه له تعالى أزلته و أبديته من دون تغير و زوال، و اذ انه واحد و لا فى مرتبته شىء فليس لشىء سواه هذا الشأن فصّح كليه قوله عليه السلام: «انه ليس شىء الا يبيد أو يتغير - الخ».

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادریس از پدرش از محمد بن عبد الجبار از صفوان بن یحیی از فضیل بن عثمان از پسر ابو یعفر که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال نمودم از قول خدای عز و جل **هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ** و عرض کردم که اما اول پس آن را شناخته ایم و تفسیرش را دانسته ایم و اما آخر پس تفسیر و معنی آن را از برای ما بیان فرما حضرت فرمود که هیچ چیز نیست مگر آنکه هلاک می شود یا متغیر میگردد یا یک نحو از تغییر و زوال در آن داخل می شود و راه می یابد یا از رنگ برنگی و از هیئت بهیئتی و از صفت بصفتی میگردد و از زیادتی بسوی نقصان و از نقصان بسوی زیادتی انتقال یابد مگر پروردگار عالمیان که او همیشه یکی بوده و خواهد بود او است اول پیش از هر چیزی و او است آخر بر آن نحوی که در اول بوده بدون تغییر و صفات و نامها بر او مختلف نمیشود چنان که بر غیر او مختلف می شود مثل انسانی که یک بار خاک میباشد و یک بار گوشت و یک بار خون و یک بار خورد و مرد شده و درهم شکسته و پوسیده و از هم پاشیده و مانند خرمائی که یک مرتبه غوره میباشد و یک مرتبه خرما نیم رس و یک مرتبه خرما تر و یک مرتبه خرما خشک پس نامها و صفات بر آن متبدل می شود و خدای عز و جل بخلاف آنست.

۴۸- باب معنی قول الله عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

«باب چهل و هشتم» در بیان معنی قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

حدیث ۱

ص: ۵۵۹

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادِ الْأَدَمِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَارِدٍ أَنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى فَقَالَ اسْتَوَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَلَيْسَ شَيْءٌ هُوَ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ .

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از سهل بن زیاد آدمی از حسن بن محبوب از محمد بن مارد که حضرت صادق (ع) سؤال شد از قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى فرمود که خدا نسبت بهر چیزی برابر است و بر همه استیلاء دارد پس چیزی نسبت باو از چیزی دیگر نزدیکتر نیست.

حدیث ۲

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ (۱) عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (۲) فَقَالَ اسْتَوَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هُوَ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ لَمْ يَبْعُدْ مِنْهُ بَعِيدٌ وَ لَمْ يَقْرُبْ مِنْهُ قَرِيبٌ اسْتَوَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ .

۱- فی نسخه (ط) و حاشیه نسخه (ن) و (ه) «عن محمد بن الحسن».

فلما علونا و استونا عليهم تركناهم صرعى لنسر و كاسر

و الآيه التي نحن فيها فسرت به في بعض الأقوال و في الحديث الأول من الباب الخمسين.

و الاستقامه، و فسر بها قوله تعالى: «فَاسْتَوَى عَلَى سُوْقِهِ» و هذا قريب من المعنى الأول.

و الاعتدال في شىء و به فسر قوله تعالى: «وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى»، و المساواه في النسبه.

و هي نفيت في الآيات عن أشياء كثيره كقوله تعالى: «وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَالْأَمْوَاتُ» و فسر الامام عليه السلام الآيه بها في هذا الباب و ظاهره مساواه النسبه من حيث المكان لأنه تعالى في كل مكان و ليس في شىء من المكان بمحدود، و لكنه تعالى تساوت نسبه الى الجميع من جميع الحثيات، و انما الاختلاف من قبل حدود الممكنات، و لا يبعد الروايات من حيث الظهور عن هذا المعنى.

حديث ٣

٣- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو سَعِيدٍ النَّسَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِيرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصُّغْدِيُّ بِمَرْوَةَ (١)

ص: ٥٦١

١- الصغد بالضم فالسكون قرى بين بخارا و سمرقند.

قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ الْحَكَمِ الْعَسْكَرِيُّ وَ أَخُوهُ مُعَاذُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانَ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ
 بْنُ عِيَاصِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ فَيْسٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الرُّمَانِيِّ عَنْ زَادَانَ عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ يَذْكُرُ فِيهِ
 قُصُودَ الْجَائِلِيَةِ الْمَدِينَةَ مَعَ مَائِهِ مِنَ النَّصَارَى بَعْدَ قَبْضِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ سُؤَالَهَ أَبَا بَكْرٍ عَنْ مَسَائِلَ لَمْ يُجِبْهُ عَنْهَا ثُمَّ أُرْسِدَ إِلَى أَمِيرِ
 الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فَسَأَلَهُ عَنْهَا فَأَجَابَهُ وَ كَانَ فِيهَا سَأَلُهُ أَنْ قَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي عَنِ الرَّبِّ أَيْنَ هُوَ وَ أَيْنَ كَانَ فَقَالَ عَلِيُّ ع لَا
 يُوصَفُ الرَّبُّ جَلَّ جَلَالُهُ بِمَكَانٍ هُوَ كَمَا كَانَ وَ كَانَ كَمَا هُوَ لَمْ يَكُنْ فِي مَكَانٍ وَ لَمْ يَزَلْ مِنْ مَكَانٍ إِلَى مَكَانٍ وَ لَا أَحَاطَ بِهِ مَكَانٌ
 بَلْ كَانَ لَمْ يَزَلْ بَلَا حَدٍّ وَ لَا كَيْفٍ قَالَ صَدَقْتَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الرَّبِّ أ فِي الدُّنْيَا هُوَ أَوْ فِي الْآخِرَةِ قَالَ عَلِيُّ ع لَمْ يَزَلْ رَبُّنَا قَبْلَ الدُّنْيَا وَ
 لَمَّا يَزَالُ أَبَدًا هُوَ مُدَبِّرُ الدُّنْيَا وَ عَالِمٌ بِالْآخِرَةِ فَأَمَّا أَنْ يُحِيطَ بِهِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةُ فَلَا وَ لَكِنْ يَعْلَمُ مَا فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ قَالَ صَدَقْتَ
 يَرْحَمُكَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ أَخْبِرْنِي عَنْ رَبِّكَ أ يُحْمَلُ أَوْ يُحْمَلُ فَقَالَ عَلِيُّ ع إِنَّ رَبَّنَا جَلَّ جَلَالُهُ يُحْمَلُ وَ لَا يُحْمَلُ قَالَ النَّصِيرَانِيُّ فَكَيْفَ
 ذَاكَ وَ نَحْنُ نَجِدُ فِي الْأَنْجِيلِ وَ يُحْمَلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً فَقَالَ عَلِيُّ ع إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَحْمِلُ الْعَرْشَ وَ لَيْسَ الْعَرْشُ
 كَمَا تَظُنُّ كَهَيْئَةِ السَّرِيرِ وَ لَكِنَّهُ شَيْءٌ مَحْدُودٌ مَخْلُوقٌ مُدَبَّرٌ وَ رَبُّكَ عَزَّ وَ جَلَّ مَالِكُهُ لَا أَنَّهُ عَلَيْهِ كَكُونَ الشَّيْءِ عَلَى الشَّيْءِ وَ أَمَرَ
 الْمَلَائِكَةَ بِحَمْلِهِ فَهُمْ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ بِمَا أَقْدَرَهُمْ عَلَيْهِ قَالَ النَّصِيرَانِيُّ صَدَقْتَ رَحِمَكَ اللَّهُ.

حدیث کرد ما را أبو الحسین محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید گفت که حدیث کرد ما را ابو نصر احمد بن محمد بن عبد الله صفدی در مرو گفت که حدیث کردند ما را محمد بن یعقوب بن حکم عسگری و برادرش معاذ بن یعقوب گفتند که حدیث کرد ما را محمد بن سنان حنظلی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن عاصم گفت که حدیث کرد ما را عبد الرحمن بن قیس از ابو هاشم زمانی از زادن از سلمان فارسی در حدیث طویلی که در آن ورود جاثلیق را بمدینه ذکر میکنند با صد نفر از نصاری بعد از وفات رسول خدا (ص) و سؤال کردندش ابو بکر را از چند مسأله که او را از آنها جواب نداد و بعد از آن بسوی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب (ع) ارشاد و رهنمائی شد و آن حضرت را از آنها سؤال نمود و حضرت او را جواب فرمود و در آنچه حضرت را سؤال کرد این بود که بحضرت عرض کرد که مرا از پروردگار خبر ده که آن جناب در کجا است و در کجا بود علی (ع) فرمود که پروردگار جل جلاله بمکانی وصف نمیشود و آن جناب چنان است که بود و بود چنان که هست در هیچ مکانی نبود و از مکانی بمکانی دیگر زائل نشد و هیچ مکانی باو احاطه نکرد بلکه پیوسته بود بی اندازه و چون و چگونگی جاثلیق گفت که راست گفتم پس مرا خبر ده از پروردگار که آیا در دنیا است یا در آخرت حضرت (ع) فرمود که پیوسته پروردگار ما پیش از دنیا بوده و آن جناب مدبر دنیا و عالم بآخرت است و اما آنکه دنیا و آخرت باو احاطه کنند پس نه چنانست و لیکن آنچه را که در دنیا و آخرت است میداند جاثلیق گفت که راست گفتمی خدا تو را رحمت کند بعد از آن گفت که مرا خبر ده از پروردگار خویش که آیا چیزها را بر میدارد یا برداشته می شود که عرش او را بر میدارد علی (ع) فرمود که پروردگار ما جل جلاله بر میدارد و برداشته نمیشود نصرانی گفت که این چگونه می شود و ما در انجیل میبایم که *وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ* یعنی و بر میدارند عرش پروردگار تو را در بالای فرشتگان که بر کنارهای آسمان میباشند در آن روز که روز قیامت است هشت فرشته یا هشت کس علی (ع) فرمود بدرستی که فرشتگان عرش را بر میدارند و عرش چنان نیست که تو گمان میکنی چون هیئات تخت و لیکن آن چیزست محدود که باندازه در می آید و آفریده است مدبر که خدا آن را تدبیر میفرماید و پروردگار عز و جل تو مالک آنست نه آنکه آن جناب بر روی آنست مانند بودن چیزی بر بالای چیزی و فرشتگان را برداشتن آن امر فرموده و ایشان عرش را بر میدارند بآنچه ایشان را بر آن توانائی داده نصرانی گفت که راست گفتمی خدا تو را رحمت کند و مؤلف میگوید که این حدیث طولی دارد و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و من این حدیث را بتمامه در آخر کتاب نبوت اخراج کرده ام

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْخَشَّابِ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ رَفَعَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى فَقَالَ اسْتَوَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ .

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از سهل بن زیاد از حسن بن موسی خشاب از بعضی از مردان خویش که آن را مرفوع ساخته از حضرت صادق (ع) که از قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى سؤال شد فرمود که او نسبت به هر چیزی برابری دارد پس چیزی نسبت به او از چیز دیگر نزدیکتر نیست.

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ ابْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُؤَيْدٍ عَنِ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ شَيْءٍ أَوْ فِى شَيْءٍ أَوْ عَلَى شَيْءٍ فَقَدْ كَفَرَ قُلْتُ فَسَّرَ لِي قَالَ أَعْنِي بِالْحَوَايِهِ مِنَ الشَّيْءِ لَهُ أَوْ بِإِمْسَاكِ لَهُ أَوْ مِنْ شَيْءٍ سَبَقَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از نضر بن سوید از عاصم بن حمید از ابو بصیر حضرت صادق (ع) که فرمود هر که گمان کند که خدای عز و جل از چیزی یا در چیزی یا بر چیزیست بحقیقت که کافر شده عرض کردم که آنچه فرمودی از برایم تفسیر و بیان فرما فرمود که مقصود من آنست که گمان آن کس چنین باشد که چیزی گرداگرد خدا را فرو گرفته یا او را نگاه داشته یا از چیزی بهمرسیده که بر او پیشی گرفته باشد و تفسیر حضرت بطریق لف و نشر مشوش است چه اول بدویم و دویم بسیم و سیم باول تعلق دارد.

حدیث ۶

۶- وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ: مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ مِنْ شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَهُ مُحَدَّثًا وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ فِي شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَهُ مَحْضُورًا وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ عَلَى شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَهُ مَحْمُولًا.

ترجمه:

و در روایت دیگر چنین است که فرموده هر که گمان کند که خدا از چیزی بهم رسیده او را حادث قرار داده و اعتقاد نموده که کسی او را از سر نو پدید آورده و هر که گمان کند که خدا در چیزی مییابد او را محصور گردانیده بآن مکانی که حاصر او است و گرداگرد او را فرو گرفته و هر که گمان کند که خدا بر بالای چیزی قرار دارد او را محمول ساخته که چیزی او را برداشته.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُقَاتِلُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَأَلْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى فَقَالَ اسْتَوَى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر از احمد بن محمد بن محمد از حسن بن محبوب که گفت حدیث کرد مرا مقاتل بن سلیمان و گفت که حضرت جعفر بن محمد (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى فرمود که او نسبت بهر چیزی برابری دارد پس چیزی نسبت با او از چیز دیگر نزدیکتر نیست

حدیث ۸

۸- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَمَّادٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ كَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ شَيْءٍ أَوْ فِي شَيْءٍ.

ص: ۵۶۵

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از حماد مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که دروغ گفته است هر که گمان کرده که خدای عز و جل از چیزی یا در چیزی یا بر چیزیست.

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مِاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ شَيْءٍ أَوْ فِي شَيْءٍ أَوْ عَلَى شَيْءٍ فَقَدْ أَشْرَكَ ثُمَّ قَالَ مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ مِنْ شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَهُ مُخَدَّثًا وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ فِي شَيْءٍ فَقَدْ زَعَمَ أَنَّهُ مَحْضُورٌ (۱) وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ عَلَى شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَهُ مَحْمُولًا.

قال مصنف هذا الكتاب إن المشبهه تتعلق بقوله عز و جل - إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا (۲) و لا- حجه لها في ذلك لأنه عز و جل عنى بقوله- ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ أَيْ ثُمَّ نَقَلَ الْعَرْشَ إِلَى فَوْقِ السَّمَاوَاتِ وَهُوَ مُسْتَوٍ عَلَيْهِ وَ مَالِكٌ لَهُ وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى مَكَانِهِ الَّذِي هُوَ فِيهِ وَ نَقْلُهُ لِلْإِسْتِوَاءِ فَلَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَى قَوْلِهِ اسْتَوَى اسْتَوْلَى لِأَنَّ اسْتِوَاءَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى الْمَلِكِ وَ عَلَى الْأَشْيَاءِ لَيْسَ هُوَ بِأَمْرٍ حَادِثٍ بَلْ لَمْ يَزَلْ مَالِكًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ مُسْتَوْلِيًا عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَ إِنَّمَا ذَكَرَ عَزَّ وَجَلَّ الْإِسْتِوَاءَ بَعْدَ قَوْلِهِ ثُمَّ وَهُوَ يَعْنِي الِرْفَعَ مَجَازًا وَ هُوَ كَقَوْلِهِ وَ لَنْبَلُوكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ

۱- فی نسخه (ج) «و من زعم أنه فی شیء فقد جعله محصورا».

(١) حاصل مراده رحمه الله أن «ثم» لا- يتعلق بقوله: «استوى» لأنه بمعنى استولى و استيلاؤه تعالى على العرش لا يكون متأخرا عن خلق السماوات و الأرض لأنه مالك ملك مستول على كل شىء أزلا، بل يتعلق بمحذوف تقديره ثم نقل العرش الى فوق السماوات لأنه استوى عليه، و أخذ هذا التفسير من الحديث الثانى من الباب التاسع و الأربعين، و قيل: ثم ظهر استواؤه على العرش للملائكة، و قيل: ثم قصد الى خلق العرش فخلقه بعد خلق السماوات و الأرض، و قيل: ثم بين أنه استوى على العرش، و قيل: ثم صحّ الوصف بأنه مستو على العرش لأنه لم يكن عرش قبل وجوده، و الحق ان ثم لمجرد الترتيب، و الاستواء هو الاستيلاء الفعلى الظاهر عن مقام الذات فى الخلق بعد اليجاد، و حاصل المعنى أنه تعالى استوى على العرش الذى هو جملة الخلق فى بعض التفاسير بتدبير الامر و نفاذه فيه بعد اليجاد ألا- له خلق الأشياء و أمرها بعد ايجادها، و لا- يخفى أن معنى الاستيلاء أنسب بسياق هذه الآيه، و معنى مساواه النسبه أنسب بقوله: «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» ثم ان قوله: «عَلَى الْعَرْشِ» متعلق باستوى ان فسر بالاستيلاء، و ان فسر بمساواه النسبه فمتعلق بمحذوف و استوى حال أو خير بعد خير، أو ضمن معنى الاستيلاء فمتعلق به أيضا.

١- فذكر نَعْلَمَ مع قوله حَيَّتِي و هو عز و جل يعنى حتى يجاهد المجاهدون و نحن نعلم ذلك لأن حتى لا- يقع إلا- على فعل حادث و علم الله عز و جل بالأشياء لا يكون حادثا و كذلك ذكر قوله عز و جل - اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ بعد قوله ثُمَّ و هو يعنى بذلك ثم رفع العرش لاستيلائه عليه و لم يعن بذلك الجلوس و اعتدال البدن لأن الله لا يجوز أن يكون جسما و لا ذا بدن تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا

٤٩ باب معنى قوله عز وجل وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (١)

و ما كان عرشه على الماء و ترجمه آن با ما بعد و ما قبل آن می آید

حدیث ١

١- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَزْمَكِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا جُدْعَانُ بْنُ نَصْرِ أَبُو نَصْرِ الْكِنْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدْمِيُّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ (٢) عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عُبَيْدٍ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ فَقَالَ لِي مَا يَقُولُونَ فِي ذَلِكَ قُلْتُ يَقُولُونَ إِنَّ الْعَرْشَ كَانَ عَلَى الْمَاءِ وَالرَّبُّ فَوْقَهُ فَقَالَ كَذَبُوا مَنْ زَعَمَ هَذَا فَقَدْ صَيَّرَ اللَّهُ مَحْمُولًا وَ وَصَفَهُ بِصِفَةِ الْمَخْلُوقِينَ وَ لَزِمَهُ أَنَّ الشَّيْءَ الَّذِي يَحْمِلُهُ أَقْوَى مِنْهُ قُلْتُ بَيْنَ لِي جُعِلَتْ فِدَاكَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حَمَلَ عِلْمَهُ وَ دِينَهُ الْمَاءَ (٣) قَبْلَ أَنْ تَكُونَ أَرْضٌ أَوْ سَمَاءٌ أَوْ جِنٌّ أَوْ إِنْسٌ أَوْ شَمْسٌ أَوْ قَمَرٌ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ نَثَرَهُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ (٤)

ص: ٥٦٩

١- هود: ٧.

٢- فى نسخه (ج) و (ط) و حاشيه نسخه (ن) «عن عبد الله بن كثير» و هو تصحيف و الخبر رواه الكليني فى الكافي باب العرش و الكرسى بإسناده عن عبد الرحمن عن داود.

٣- لا- يبعد أن يكون المراد بالماء هنا هو أول ما خلقه الله الذى ذكر فى الحديث العشرين من الباب الثانى، الا أن الاحتمال الأول هناك غير آت هنا.

٤- فيه اشاره الى عالم الذر، أى فلما أراد أن يخلق الخلق هذه الخلقه و كانوا ذرا نثرهم بين يديه- الخ.

فَقَالَ لَهُمْ مَنْ رَبُّكُمْ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ نَطَقَ رَسُولَ اللَّهِ صَ وَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَ وَ الْمَائِمَةَ صَ فَقَالُوا أَنْتَ رَبُّنَا فَحَمَلَهُمُ الْعِلْمَ وَ الدِّينَ ثُمَّ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ هَؤُلَاءِ حَمَلَهُ عِلْمِي وَ دِينِي وَ أَمَنَائِي فِي خَلْقِي وَ هُمْ الْمَسْئُولُونَ (١) ثُمَّ قِيلَ لِبَنِي آدَمَ أَقْرَبُوا لِلَّهِ بِالزُّبُوبِ وَ لَهُؤُلَاءِ النَّفَرِ بِالطَّاعَةِ فَقَالُوا نَعَمْ رَبُّنَا أَقْرَبْنَا فَقَالَ لِلْمَلَائِكَةِ اشْهَدُوا فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ شَهِدْنَا عَلَى أَنْ لَا يَقُولُوا إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ يَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (٢) يَا دَاوُدُ وَ لَا تَبْتَئِنَا مَوْكِدَهُ عَلَيْهِمْ فِي الْمِيثَاقِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از محمد بن اسماعیل برمکی که گفت حدیث کرد ما را ابو نصر جذعان بن نصر کنندی گفت که حدیث کرد مرا سهل بن زیاد آدمی از حسن بن محبوب از عبد الرحمن بن کثیر از داود رقی که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از تفسیر قول خدای عز و جل وَ كَانَ عَزُّهُ عَلَى الْمَاءِ حضرت بمن فرمود که سنیان چه میگویند عرض کردم که میگویند هر که این را گمان کند خدا را محمول گردانیده و او را بصفت مخلوقات وصف کرده و بر او لازم آید که آنچه خدا را برداشته از او قوی تر باشد عرض کردم فدای تو کردم این مطلب را از برایم بیان فرما فرمود بدرستی که خدای عز و جل علم و دین خود را بر آب بار کرد و آن را حامل این دو چیز گردانید پس از آنکه زمین یا آسمان یا جن یا انسان یا آفتاب یا ماه وجود داشته باشد و چون خواست که خلق را بیافریند ایشان را پراکنده و پریشان نمود در میان دو دست خویش که از آن پیش رو تعبیر می شود و مراد این است که آنها را در نزد علم خویش پهن نمود و بایشان فرمود که پروردگار شما کیست اول کسی که گویا شد رسول خدا (ص) و امیر المؤمنین و ائمه هدی علیهم السلام بودند و عرض نمودند که توئی پروردگار ما پس ایشان را حامل علم و دین خویش نمود بعد از آن بفرشتگان فرمود که این گروه حاملان علم و دین من و امینان منند در باب خلق من و ایشانند که در روز قیامت از ایشان سؤال خواهد شد یعنی در باب ادای امانت و حفظ آن و طاعت خلاق و معصیت ایشان و آنچه میدانند بخدا عرض میکنند بعد از آن بفرزندان آدم گفته شد که اقرار کنید از برای خدا پروردگاری و از برای این جماعت بفرمان برداری فرزندان آدم عرض کردند آری ای پروردگار ما اقرار کردیم پس بفرشتگان فرمود که گواه باشید فرشتگان عرض کردند که گواه شدیم بر اقرار ایشان تا در فردای قیامت نگویند بدرستی که ما از این اقرار بیخبران بودیم یا نگویند جز این نیست که پدران ما شرک آوردند پیش از زمان ما و فرزندانی چند بودیم بعد از ایشان آیا پس تو ما را هلاک میگردانی و معذب میسازی بآنچه آن کج روان گمراه کردند ای داود ولایت و صاحب اختیاری ما در وقت پیمان گرفتن خدا بر ایشان استوار شده

ص: ۵۷۰

۱- اشاره الی قوله تعالی: «فَسَيُلْأُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» * روی الكلینی - رحمه الله - فی کتاب الحجج من الکافی باب ان أهل الذکر هم الأئمة علیهم السلام بالاسناد عن محمد بن مسلم، عن أبی جعفر علیه السلام، قال: «ان من عندنا یزعمون أن قول الله عزّ و جلّ: «فَسَيُلْأُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» * انهم اليهود و النصارى، قال: إذا یدعونکم الی دینهم، قال: قال بیده الی صدره: «نحن أهل الذکر و نحن المسؤلون».

۲- الأعراف: ۱۷۳، و یقولوا فی الموضوعین فی النسخ بالیاء الا نسخه (ب) و (و) فیهما بالتاء، و القراءات بالتاء الا أبا عمرو فانه قرأ

٢- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: سَأَلَ الْمَأْمُونُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرُّضَاعَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ الْعَرْشَ وَالْمَاءَ وَالْمَلَائِكَةَ قَبْلَ خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَسْبُدُ بِنَفْسِهَا وَبِالْعَرْشِ وَالْمَاءِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ جَعَلَ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ لِيُظْهِرَ بِذَلِكَ قُدْرَتَهُ لِلْمَلَائِكَةِ فَيَعْلَمُوا أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ثُمَّ رَفَعَ الْعَرْشَ بِقُدْرَتِهِ وَنَقَلَهُ فَجَعَلَهُ فَوْقَ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ (١) وَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ* وَهُوَ مُسْتَوٍ عَلَى عَرْشِهِ وَكَانَ قَادِرًا عَلَى أَنْ يَخْلُقَهَا فِي طَرْفِ عَيْنٍ وَلَكِنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَهَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ لِيُظْهِرَ لِلْمَلَائِكَةِ مَا يَخْلُقُهُ مِنْهَا شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ وَتَسْتَدِلُّ بِحُدُوثِ مَا يَخْدُثُ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرَهُ مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةٍ وَ لَمْ يَخْلُقِ اللَّهُ الْعَرْشَ لِجِاجِهِ بِهِ إِلَيْهِ لِأَنَّهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَرْشِ وَعَنْ جَمِيعِ مَا خَلَقَ لَا يُوصَفُ بِالْكَوْنِ عَلَى الْعَرْشِ لِأَنَّهُ لَيْسَ بِجِسْمٍ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ صِفَةِ خَلْقِهِ عُلُوًّا كَبِيرًا وَ أَمَّا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا فَإِنَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ خَلْقَهُ لِيَبْلُوهُمْ بِتَكْلِيفٍ طَاعَتِهِ وَ عِبَادَتِهِ لَا عَلَى سَبِيلِ الْإِمْتِحَانِ وَ التَّجْرِبَةِ لِأَنَّهُ لَمْ يَزَلْ عَلِيمًا بِكُلِّ شَيْءٍ فَقَالَ الْمَأْمُونُ فَرَجَّتْ عَنِّي يَا أَبَا الْحَسَنِ فَرَجَّ اللَّهُ عَنْكَ.

ص: ٥٧١

١- الذي أفهم من هذا الكلام بشهادته أحاديث أن للعرش رفعه و تفوقا على السماوات و الأرض من حيث شؤنه، و ليس الكلام نصا بل و لا ظاهرا في الرفع الجسماني و النقل المكاني.

حدیث کرد ما را تمیم بن عبد الله بن تمیم قرشی گفت که حدیث کرد ما را پدرم از احمد بن علی انصاری از ابو الصلت عبد السلام بن صالح هروی که گفت مأمون حضرت علی بن موسی الرضا (ع) را سؤال کرد از قول خدای عز و جل وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا که ترجمه اش اینست که و اوست آن خدائی که آفرید آسمانها و زمین را در شش روز و بود عرش او بر روی آب تا بیازماید شما را کدام یک از شما نیکوتر است از روی عمل که کارش بهتر است حضرت فرمود که خدای تبارک و تعالی عرش و آب و فرشتگان را پیش از آفریدن آسمانها و زمین آفرید و فرشتگان چنان بودند که بنفسهای خود و عرش و آب بر خدای عز و جل استدلال میکردند بعد از آن عرش خود را بر روی آب قرار داد تا باین واسطه قدرتش از برای فرشتگان ظاهر شود و بدانند که آن جناب بر هر چیزی تواناست بعد از آن عرش را بقدرت خویش بلند کرد و آن را نقل نمود و در بالای آسمانها و زمین قرار داد و آسمانها و زمین را در شش روز آفرید و آن جناب بر عرش خود مستولی بود و بر این قادر بود که آسمانها و زمین را در یک چشم بر هم زدن بیافریند و لیکن خدای عز و جل آنها را در شش روز آفرید تا آنچه از آنها می آفریند چیز بچیز از برای فرشتگان ظاهر شود و ایشان بحدوث آنچه خدای تعالی ذکره در بادها احداث میفرماید استدلال کنند و خدا عرش را بجهت حاجتی که با او باشد بسوی آن نیافرید زیرا که آن جناب بی نیاز است از عرش و از همه آنچه آفریده و بودن بر عرش وصف نمیشود زیرا که او جسم نیست و خدا از صفت آفریدگانش برتری دارد برتری بزرگ و اما قول خدای عز و جل لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا پس بدرستی که آن جناب عز و جل خلق خود را آفرید تا ایشان را بتکلیف طاعت و عبادتش بیازماید نه بر سیل امتحان و تجربه زیرا که آن جناب پیوسته به هر چیزی دانا بوده و مأمون گفت که یا ابا الحسن اندوه را از من بردی خدا اندوه را از تو ببرد

حدیث ١

١- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَنَانِ بْنِ سَيْدِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْعَرْشِ وَالْكَرْسِيِّ فَقَالَ إِنَّ لِلْعَرْشِ صِفَاتٍ كَثِيرَةً مُخْتَلِفَةً لَهُ فِي كُلِّ سَبَبٍ وَضَعُ فِي الْقُرْآنِ صِفَةً عَلَى حِدِّهِ (١) فَقَوْلُهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ يَقُولُ الْمَلِكُ الْعَظِيمُ وَقَوْلُهُ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اشْتَوَى يَقُولُ عَلَى الْمَلِكِ اخْتَوَى وَهَذَا مَلِكٌ الْكَيْفُوتِيهِ فِي الْأَشْيَاءِ (٢) ثُمَّ الْعَرْشُ فِي الْوَصْلِ مُتَّفَرِّدٌ مِنَ الْكَرْسِيِّ (٣)

ص: ٥٧٣

١- «سبب» مضاف الى «وضع» بصيغه المصدر، أى للعرش فى كل مورد فى القرآن اقتضى سبب وضعه و ذكره فى ذلك المورد صفة على حده، و فى نسخه (ه) «له فى كل سبب وضع فى القرآن و صفة على حده» و فى نسخه (ط) و البحار «له فى كل سبب و صنع فى القرآن صفة على حده». و بعض الأفاضل قرأ الجملة «فى كل سبب وضع» على صيغه المجهول.

٢- الكيفوتيه بمعنى الكيفيه مأخوذه من الكيف، و هو سؤال عن حال الشئ ء يقال:

٣- أى ثم العرش فى حال كونه متصلًا بالكرسى مرتبطًا به متفرد منه متميز عنه، أو المعنى: ثم العرش متفرد من الكرسى و متميز عنه فى وصله بالأمور الواقعة فى الكون فانه متصل بها مؤثر فيها بلا واسطه، و أمّا العرش فمقدم على الكرسى و مؤثر فيها بواسطه، و حاصل كلامه عليه السلام أن العرش و الكرسى موجودان من الموجودات الملكوتيه غائبان عن ادراكنا، فى كل منهما علم الأشياء و من كل منهما تدبيرها من حيث سلسله عللها و خصوصياتها، الا أن العرش مقدم فى ذلك على الكرسى، و من العرش يجرى الى الكرسى ما يجرى فى الأشياء، كما أن عرش السلطان يجرى منه تدبير الأمور الى الامير صاحب الكرسى ثم منه الى المقامات العامله المباشره لأمر المملكه.

لأنَّهُمَا بَابَانِ مِنْ أَكْبَرِ أَبْوَابِ الْعُيُوبِ وَهُمَا جَمِيعاً غَيْبَانِ وَهُمَا فِي الْغَيْبِ مَقْرُونَانِ لِأَنَّ الْكُرْسِيَّ هُوَ الْبَابُ الظَّاهِرُ (١) مِنَ الْغَيْبِ الَّذِي مِنْهُ مَطْلَعُ الْبَدَعِ وَ مِنْهُ الْأَشْيَاءُ كُلُّهَا وَالْعَرْشُ هُوَ الْبَابُ الْبَاطِنُ الَّذِي يُوجَدُ فِيهِ عِلْمُ الْكَيْفِ وَالْكَوْنِ وَالْقَدْرِ وَالْحَدِّ وَالْأَيْنِ وَالْمَشِيَّةِ وَصِفَتُهُ الْإِرَادَةُ وَعِلْمُ الْأَلْفَاظِ وَالْحَرَكَاتِ وَالتَّرَكُّ وَالْعَوْدُ وَالْبَدَأُ (٢) فَهُمَا فِي الْعِلْمِ بَابَانِ مَقْرُونَانِ لِأَنَّ مُلْكَ الْعَرْشِ سِوَى مُلْكِ الْكُرْسِيِّ وَعِلْمُهُ أَغْيَبُ مِنْ عِلْمِ الْكُرْسِيِّ فَمِنْ ذَلِكَ قَالَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَيَّ صِفَتِهِ أَعْظَمُ مِنْ صِفَةِ الْكُرْسِيِّ وَهُمَا فِي ذَلِكَ مَقْرُونَانِ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ فَلَمْ صَارَ فِي الْفَضْلِ جَارَ الْكُرْسِيِّ قَالَ إِنَّهُ صَارَ جَارَهُ لِأَنَّ عِلْمَ الْكَيْفِ فِيهِ وَ فِيهِ الظَّاهِرُ مِنْ أَبْوَابِ الْبَدَأِ وَأُثْبِتَهَا (٣)

ص: ٥٧٤

١- في نسخه (ب) «لان الكرسي هو التأويل الظاهر- الخ» و في نسخه (ج) «الا ان الكرسي - الخ».

٢- في نسخه (ب) و (ج) و (د) «و علم العود و البداء».

٣- من الابين أي أمكنه أبواب البداء و مواضعها، و في نسخه (ب) و (د) «انيتها» أي ثبوتها، و في نسخه (و) و (ن) «أبنيتها» جمع البناء و هذا يرجع الى المعنى الأول، و بيانه أن الكرسي صار جار العرش و قرينا له لان علم الكيف فيه كما هو في العرش أيضا، و لكنه يمتاز عن العرش بأن فيه البداء دونه، و انما هو مكان البداء و فيه يرتق و يفتق لان في العرش علم كل شىء مع ارساله و تعليقه، و أمّا الكرسي فيصل إليه علم كل شىء من العرش بالارسال سواء كان مرسلا في الواقع أو معلقا، و البداء يأتي بيانه في باب ان شاء الله تعالى، و في نسخه (ه) «و فيه الظاهر من أبواب البداء» و في نسخه (ب) «و فيه الظاهر من علم أبواب البداء».

وَ حَيْدُ رَتْقِهَا وَ فَتْقِهَا - فَهَذَا جَارَانِ أَحَدُهُمَا حَمَلَ صَاحِبَهُ فِي الصَّرْفِ (١) وَ بِمَثَلِ صِرْفِ الْعُلَمَاءِ (٢) وَ يَسْتَدَلُّوا [لِيَسْتَدَلُّوا] عَلَى صِدْقِ دَعْوَاهُمَا (٣) لِأَنَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ فَمِنْ اخْتِلَافِ صَفَاتِ الْعَرْشِ (٤) أَنَّهُ قَالَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى - رَبُّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٥) وَ هُوَ وَصَفُ عَرْشِ الْوَحْدَانِيَّةِ لِأَنَّ قَوْمًا أَشْرَكُوا كَمَا قُلْتَ لَكَ (٦)

ص: ٥٧٥

١- أى تعبير الحمل باعتبار صرف الكلام من غير المحسوس الى المحسوس و بيان غير المحسوس بالمحسوس، فانهما جاران الا أن الكرسيّ قائم بالعرش كما أن المحمول من الاجسام قائم بالحامل، و فى نسخه (ب) و (و) و (ج) و حاشيه نسخه (ط) و البحار «فى الظرف» أى فى الوعاء أى حمل صاحبه فى وعاء علمه و سعه تأثيره.

٢- «مثل» بفتحتين مفرد أو بضمّتين جمع المثال، و «صرف» فعل ماض من التصريف و فاعله العلماء، أى بالامثال يصرف العلماء فى الكلام حتّى يقرب من الذهن ما غاب عن الحس، و يستدلون بها على صدق دعواهم.

٣- هكذا فى النسخ بصيغه المثنى، و يمكن أن يكون من خطأ النسخ، و يحتمل إضافه (دعوى) الى العرش و الكرسيّ بالحذف و الايصال أى دعواهم فيهما، و كذا لا وجه لحذف النون من قوله: و يستدلوا، و لكن فى حاشيه نسخه (ط) و البحار «ليستدلوا» و على هذا فتقدير الكلام: و ذكرت هذا البيان فى العرش و الكرسيّ ليستدل العلماء على صدق دعواهم فيهما به.

٤- أى فمن صفاته المختلفه المشار إليها فى صدر الحديث.

٥- الأنبياء: ٢٢، الزخرف: ٨٢.

٦- فى نسخه (و) «و هو عرش وصف الوحديانيه لا قوام اشركوا- الخ»، و لفظ «قوم» فى المواضع الثلاثه بعده غير مكتوب بالالف فهو مجرور أو مرفوع.

قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى رَبُّ الْعَرْشِ رَبُّ الْوَحِيدِ دَائِبَةٍ عَمَّا يَصِفُهُمْ وَ قَوْمًا وَصِفُهُمْ بِالرَّجُلَيْنِ فَقَالُوا وَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى صِعْرِهِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَمِنْهَا ارْتَقَى إِلَى السَّمَاءِ (١) وَ قَوْمًا وَصِفُهُمْ بِالْأَنَامِلِ فَقَالُوا إِنَّ مُحَمَّدًا ص قَالَ إِنِّي وَحِيدٌ بَرْدٌ أَنَامِلُهُ عَلَى قَلْبِي فَلِمَثَلِ هَذِهِ الصِّفَاتِ قَالَ رَبُّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُهُمْ يَقُولُ رَبُّ الْمَثَلِ الْأَعْلَى عَمَّا بِهِ مَثَلُهُ (٢) - وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى الَّذِي لَمْ يُشَبِّهْهُ شَيْءٌ وَ لَمْ يُوصَفْ وَ لَمْ يُتَوَهَّمْ فَذَلِكَ الْمَثَلُ الْأَعْلَى وَ وَصَفَ الَّذِينَ لَمْ يُؤْتُوا مِنَ اللَّهِ فَوَائِدَ الْعِلْمِ فَوَصَّيْنَا رَبَّهُمْ بِأَذْنَى الْأَمْثَالِ وَ شَبَّهُوهُ بِالْمُتَشَابِهِ مِنْهُمْ فِيمَا جَهِلُوا بِهِ (٣) فَلِذَلِكَ قَالَ وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا فَلَيْسَ لَهُ شَبَابٌ وَ لَا مِثْلٌ وَ لَا عَدْلٌ وَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى الَّتِي لَا يُسَمَّى بِهَا غَيْرُهُ وَ هِيَ الَّتِي وَصَفَهَا فِي الْكِتَابِ فَقَالَ - فَادْعُوهُ بِهَا وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ (٤) جَهْلًا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَالَّذِي يُلْحِدُ فِي أَسْمَائِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ يُشْرِكُ وَ هُوَ لَا يَعْلَمُ وَ يَكْفُرُ بِهِ وَ هُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ يُحْسِنُ فَلِذَلِكَ قَالَ - وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (٥) فَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضَعُونَ بِهَا مَوَاضِعَ جَهْلًا يَا حَنَانُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَمَرَ أَنْ يُتَّخَذَ قَوْمٌ أَوْلِيَاءَ فَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَعْطَاهُمُ اللَّهُ الْفَضْلَ وَ خَصَّهُمْ بِمَا لَمْ يَخْصَّ بِهِ غَيْرَهُمْ فَأَرْسَلَ مُحَمَّدًا ص فَكَانَ الدَّلِيلَ عَلَى اللَّهِ بِأَذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّى مَضَى دَلِيلًا هَادِيًا فَقَامَ مِنْ بَعْدِهِ وَصِيُّهُ عَ دَلِيلًا هَادِيًا عَلَى مَا كَانَ هُوَ دَلَّ عَلَيْهِ مِنْ أَمْرِ رَبِّهِ مِنْ ظَاهِرِ عِلْمِهِ ثُمَّ الْأَيْمَةُ الرَّاشِدُونَ ع.

ص: ٥٧٦

- ١- مَضَى ذَكَرَ هَذِهِ الْفَرِيهَ فِي الْحَدِيثِ الثَّلَاثِ عَشَرَ مِنَ الْبَابِ الثَّامِنِ وَ الْعَشْرِينَ.
- ٢- كَلِمَةُ «عَنْ» فِي كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُتَعَلِّقَةٌ بِسُبْحَانَ فِي الْآيَةِ، أَوْ بِالْأَعْلَى فِي كَلَامِهِ.
- ٣- «مَا» هَذِهِ مُصَدَّرِيهٌ، أَيْ وَ شَبَّهُوهُ بِالْمُتَشَابِهِ مِنْهُمْ فِي حَالِ جَهْلِهِمْ بِهِ.
- ٤- الْأَعْرَافُ: ١٨٠.
- ٥- يُوسُفُ: ١٠٦.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن گفت که حدیث کرد مرا پدرم از حنان بن سدیر که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از عرش و کرسی فرمود که عرش را صفات بسیاریست که اختلاف دارند و آن را در هر سببی که در قرآن وضع شده صفتی است علیحده پس قول او رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ میفرماید که پروردگار و ملک عظیم و قول آن جناب الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اَشْتَوَى میفرماید که خداوند مهربان بر ملک مشتمل شد و این ملک ملک کیفویت و چگونگی است در چیزها بعد از آن عرش در وصول و پیوند از کرسی منفرد و جدا است زیرا که عرش و کرسی دو درند از بزرگترین درهای غیبهها و هر دو غیبت و نهانند و آنها در غیب مقرون و بهم پیوسته اند زیرا که کرسی گناه ظاهر است از غیبی که مطلع تازه ها از آنست و از آنست همه چیزها و عرش درگاه باطنی است که علم کیف و کون و قدر و حد و این و مشیت و صفت و اراده و علم الفاظ و حرکات و ترک و علم و عود و بدء در آن یافت می شود پس آنها در علم دو درند که بهم پیوسته اند زیرا که ملک عرش غیر از ملک کرسی است و علمش از علم کرسی پنهان تر است و از این جهت فرموده است که رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ یعنی صفتش از صفت کرسی بزرگتر است و هر دو در این امر مقرونند عرض کردم که فدای تو کردم پس چرا در فضل همسایه کرسی گردیده فرمود که آن همسایه کرسی گردیده زیرا که کیفویت در آنست و در آنست ظاهر از ابواب بدء و انیت آنها و اندازه بستن و گشادن آنها پس عرش و کرسی دو همسایه اند که یکی از آنها صاحب خود را در طرف برداشته و حرف علماء را مثل و مصور کرده و براستی دعوی آنها استدلال کرده اند زیرا که خدا مخصوص میسازد برحمت خویش هر که را خواهد و اوست توانای ارجمند یا غالب و از جمله اختلاف صفات عرش آنست که خدای تبارک و تعالی فرموده که رَبُّ الْعَرْشِ یعنی پاک و منزّه است پروردگار عرش یعنی پروردگار وحدانیت عما یصفون یعنی از آنچه وصف میکنند و در حق او میگویند از آنچه نشاید و نباید و گروهی او را بدستها وصف کردند و گفتند که یَدُ اللَّهِ مَعْلُومَةٌ بآن معنی که گذشت و گروهی او را بپایها وصف کردند و گفتند که پای خود را بر روی سنگ بیت المقدس گذاشت و از آن بسوی آسمان بالا رفت و او را بسرهای انگشتان وصف کردند و گفتند که محمد گفته است که من سردی سرهای انگشتانش را بر دل خود یافتم پس بجهت مثل این صفات فرموده که رَبُّ الْعَرْشِ عَمَّا یَصِفُونَ میفرماید که پاک و منزّه است پروردگار مثل اعلی و داستان بلندتر و بالاتر از آنچه آن جناب را بآن تشبیه کردند وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى یعنی خدا را است داستان برتری که چیزی بآن شباهت ندارد و وصف نمیشود و بخيال در نیاید پس این مثل اعلی است و وصف کرده است آن را که فوائد علم را از جانب خدای تعالی عطاء نشده اند و پروردگار خود را بیست ترین مثلها وصف کرده اند و او را بمتشابه از خویش تشبیه نموده اند در آنچه بآن جاهلند و از برای همین فرموده که وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا یعنی و آورده تشدید از علم و دانش مگر اندکی پس نه او را مانند است و نه مثل و نه عدیل و او را است نامهای نیکوتری که غیرش بآنها نامیده نمیشود و آنها نامهایی است که خدا آنها را در کتاب خود که قرآن مجید است وصف نموده و فرموده که فَادْعُوهُ بِهَا وَ ذَرُّوا الَّذِينَ يَلْحَدُونَ فِي أَشْمَائِهِ وَ در قرآن فادعوه با فاء است یعنی پس بخوانید خدا را بآن نامهای نیکو یا نیکوتر و واگذارید کسانی را که میل میکنند در باب نامهای او و از حق میگردند از روی جهل میل میکنند شرک می آورد و نمیداند و بخدا کافر می شود و گمان دارد که خوب میکند و از برای همین فرموده که وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ که ترجمه آن در باب اول گذشت و حضرت فرمود که پس ایشان آنانند که بدون علم در نامهایش از حق میل میکنند و آنها را در غیر جایهای

خود میگذارند ای حنان بدرستی که خدای تبارک و تعالی امر فرموده که گروهی دوستان و اختیار داران فرا گرفته شوند و ایشان آنانند که خدا فضل را بایشان عطاء فرمود و ایشان را تخصیص داد بچیزی که غیر ایشان را بآن تخصیص نداد پس محمد (ص) را پیغمبری فرستاد و آن حضرت دلیل بر خدا بود باذن خدای عز و جل تا از دنیا درگذشت و دلیل و هادی بود و بعد از او وصیتش (ع) بر پا شد و دلیل و هادی بود بر آنچه پیغمبر بر آن دلالت فرموده بود و از این امر پروردگار خویش از ظاهر علمش بعد از آن ائمه راشدین (ع) باین امر قیام نمودند

ص: ۵۷۷

در بیان آنکه عرش ارباعا آفریده شده که هر ربعی بنحویست و ارباع جمع ربع بضم راء و باء و سکون آنست یعنی چهار یک

٥١ باب أن العرش خلق أرباعا (١)

ص: ٥٧٨

١- اعلم أن العرش في اللغة يأتي بمعنى سرير السلطنة، و منه قوله تعالى: «أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشِهَا» و بمعنى السقف و أعالي البناء، و منه قوله تعالى: «وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرْوَتِهَا»* و يأتي مصدرا بمعان، و يستعمل مجازا و استعاره لمعان، كل ذلك مذكور في مظانه، و أما تفسيراته في العلوم فعند أهل الحكمه و الهیئه يطلق على الفلك التاسع فكونه أرباعا على هذا انما هو لفرض دائرتين متقاطعتين على ما فصل في كتب الهیئه، أو لكونه مركبا من العقل و النفس و المادة و الصورة على ما ذكر في بعض الكتب، و فسر في بعض الأخبار كالحديث الأول من الباب التاسع و الأربعين بعلمه تعالى، لا علمه الذاتى الذى هو عين ذاته، بل العلم الذى أعطى أول من خلق و حمل عليه، و على هذا فكونه أرباعا باعتبار أصول العلم كله و أركانه التى هى أربع كلمات من كلمات التوحيد، كما اشير الى هذا في حديث رواه العلامة المجلسى - رحمه الله - فى الرابع عشر من البحار عن الفقيه و العلل و المجالس عن الصادق عليه السلام «أنه سئل لم سمي الكعبه كعبه؟ قال: لأنها مربعه، فقيل له: لم صارت مربعه؟ قال: لأنها بحذاء البيت المعمور و هو مربع، فقيل له: و لم صار البيت المعمور و هو مربع؟ قال: لأنه بحذاء العرش و هو مربع، فقيل له: و لم صار العرش مربعاً؟ قال: لأن الكلمات التى بنى عليها الإسلام أربع: سبحان الله و الحمد لله و لا إله إلا الله و الله أكبر. و حقيقه هذا العلم نور ينور به ما دون العرش من الموجودات كما اشير فى حديث الباب و فيما رواه الكلينى - رحمه الله - فى باب العرش و الكرسي من الكافي فى حديث الجاثليق عن أمير المؤمنين عليه السلام: «ان العرش خلقه الله من أنوار أربعه: نور أحمر منه احمرت الحمرة و نور أخضر منه اخضرت الخضرة و نور أصفر منه اصفرت الصفرة و نور أبيض منه ابيضت البياض، و هو العلم الذى حملة الله الحمله، و ذلك نور من عظمته، فبعظمته و نوره أبصر قلوب المؤمنين، و بعظمته و نوره عاداه الجاهلون، و بعظمته و نوره ابتغى من فى السماوات و الأرض من جميع خلائقه إليه الوسيله بالاعمال المختلفه و الأديان المشتببه، فكل محمول، يحمله بنوره و عظمته و قدرته، لا يستطيع لنفسه ضرا و لا نفعا و لا موتا و لا حياه و لا نشورا، فكل شىء محمول، و الله تبارك و تعالى الممسك لهما أن تزولا- و المحيط بهما من شىء، و هو حياه كل شىء و نور كل شىء، «سبحانه و تعالى عما يقولون علوا كبيرا». و أما العرش بمعنى الملكك و جميع الخلق و القدره و الدين و بعض الصفات كعرش الوجدانيه على ما ورد كل ذلك فى الاخبار فتصور تربعه بعيد، و العلم عند الله و عند صفوته.

١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْعَرْشَ أَرْبَاعاً لَمْ يَخْلُقْ قَبْلَهُ إِلَّا ثَلَاثَةً أَشْيَاءَ الْهَوَاءَ وَالْقَلَمَ وَالنُّورَ ثُمَّ خَلَقَهُ مِنْ أَنْوَارٍ مُخْتَلِفَةٍ فَمِنْ ذَلِكَ النُّورِ نُورٌ أَخْضَرُ اخْضَرَّتْ مِنْهُ الْخُضْرَةُ وَنُورٌ أَصْفَرُ اصْفَرَّتْ مِنْهُ الصُّفْرَةُ وَنُورٌ أَحْمَرُ احْمَرَّتْ مِنْهُ الْحُمْرَةُ وَنُورٌ أَيْضٌ وَهُوَ نُورُ الْأَنْوَارِ وَمِنْهُ ضَوْءُ النَّهَارِ (١)

ص: ٥٧٩

١- قيل في تلون هذه الأنوار بهذه الالوان: وجوه، مر أحدها في ذيل الحديث الثالث عشر في الباب الثامن.

ثُمَّ جَعَلَهُ سَبْعِينَ أَلْفَ طَبَقٍ غَلِظَ كُلُّ طَبَقٍ كَأَوَّلِ الْعَرْشِ إِلَى أَشْفَلِ السَّافِلِينَ (١) لَيْسَ مِنْ ذَلِكَ طَبَقٌ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِ رَبِّهِ وَيُقَدِّسُهُ بِأَصْوَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ وَأَلْسِنَةٍ غَيْرٍ مُشْتَبِهَةٍ وَ لَوْ أُذِنَ لِلِّسَانِ مِنْهَا فَاسْمَعَ شَيْئًا مِمَّا تَحْتَهُ لَهَدَمَ الْجِبَالَ وَالْمَدَائِنَ وَالْحُصُونُ وَ لَخَسِفَ الْبِحَارَ وَ لَأَهْلَكَ مَا دُونَهُ لَهُ ثَمَانِيَةَ أَرْكَانٍ عَلَى كُلِّ رُكْنٍ مِنْهَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَا لَا يُحْصِي عَدَدَهُمْ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ وَ لَوْ حَسَّ شَيْءٌ مِمَّا فَوْقَهُ مَا قَامَ لِتَذَلُّكَ طَرْفَهُ عَيْنٍ (٢) بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْإِحْسَاءِ الْحَبْرُوتُ وَ الْكِبْرِيَاءُ وَ الْعِظَمَةُ وَ الْقُدْسُ وَ الرَّحْمَةُ ثُمَّ الْعِلْمُ (٣) وَ لَيْسَ وَرَاءَ هَذَا مَقَالٌ (٤).

ص: ٥٨٠

١- بالجعل المركب فهو أصل لهذه الاطباق فتدبر.

٢- أى لو حس شىء من تلك الاطباق شيئاً ممّا فوقه- الخ، كما لو اذن للسان من السنه تلك الاطباق فأسمع شيئاً ممّا تحته لهدم- الخ، و نقل المجلسي- رحمه الله- هذا الحديث فى الرابع عشر من البحار عن تفسير القمّي و الكشّي و كتاب الاختصاص و التوحيد، و قال: لو أحس شيئاً ممّا فوقه» لعل قوله ممّا فوقه مفعول أحس أى شيئاً ممّا فوقه، و فى الاختصاص «و الو أحس شيئاً ممّا فوقه» أى حاس أو كل من الملائكة الحاملين، و فى بعض النسخ «و لو أحس حس شىء منها»، و فى بعضها «و لو أحس حس شيئاً»، و هو أظهر، انتهى.

٣- «بين» مع معادله خبر مقدم و الجبروت مبتدأ مؤخر، و الضمير المجرور يرجع الى ما يرجع إليه ضمير حس، و فى نسخه(ج) و(و) و(ه) «و العلم».

٤- أى لا يوصف ما فوق هذه الأمور بالقول، و فى نسخه(ب) و(د) «و ليس بعد هذا مقال».

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از علی بن اسماعیل از حماد بن عیسی از ابراهیم بن عمر یمانی از ابو الطفیل از حضرت باقر از حضرت علی بن الحسین علیهم السلام که فرمود خدای تعالی عرش را چهار ربع آفرید و پیش از آن چیزی را نیافریده بود مگر سه چیز هوا و قلم و نور بعد از آن عرش را از نورهای مختلف آفرید و از جمله آن نورها نور سبزیست که سبزی از آن سبز شد و نور زردی است که زردی از آن زرد شد و نور سرخی که سرخی از آن سرخ شد و نور سفید و آن نور نورهاست و از آنست روشنی روز بعد از آن آن را هفتاد هزار طبق گردانید و گندگی هر طبقی چون اول عرش است تا پائین تر پائینها و از آن طبقه نیست مگر آنکه بستایش پروردگارش تسبیح میکند و باوازه‌های مختلف و زبانی چند که بیکدیگر نمیانند او را تقدیس مینماید و اگر زبانی از آنها را رخصت دهد و چیزی را بآنچه در زیر آنست بشنوند کوهها و شهرها و حصارها را خراب کند و دریاها را بزمین فرو برد و آنچه را که غیر از آن یا در تحت آنست و هلاک نابود گرداند و عرش را هشت رکن است و بر هر رکنی از آنها آنقدر از فرشتگانند که کسی غیر از خدای عز و جل شماره ایشان را احصاء نمیکند و در شب و روز تسبیح میکنند و سست نمیشوند و اگر چیزی از آنچه در بالای آنست محسوس شود یک چشم برهم زدن بجهت آن بر پا نشود و در میانه آن و احساس یعنی دیدن و یافتن و دانستن جبروت و کبریاء و عظمت و قدس و رحمت و علم است و در پس این مقام ما گفتاری نیست.

۵۲- باب معنی قول الله عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

«باب پنجاه و دوم» در بیان معنی قول خدای عز و جل وسع کرسیه السموات و الارض

اشاره

۵۲ باب معنی قول الله عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ (۱)

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ سَلِيمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمَنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَالَ عَلِمَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از قاسم بن محمد از سلیمان بن داود منقری از حفص بن غیاث که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فرمود که کرسی علم اوست.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَقَالَ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَ مَا بَيْنَهُمَا فِي الْكُرْسِيِّ وَالْعَرْشُ هُوَ الْعِلْمُ الَّذِي لَا يَقْدِرُ أَحَدٌ قَدْرَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از عبد الله بن سنان از حضرت صادق (ع) که در شرح قول خدای عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فرمود که آسمانها و زمین و آنچه در میانه اینها است در کرسی است و عرش همان علمی است که کسی اندازه آن را اندازه نمیتواند کرد.

ص: ۵۸۲

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن یحیی عطار «ره» از پدرش از احمد بن محمد بن عیسی از حجال از ثعلبه بن میمون از زراره که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَيَا آسْمَانِهَا وَ زَمِينَ كُرْسِي رَا فَرُو كَرَفْتَه اَنْد يَا كُرْسِي آسْمَانِهَا وَ زَمِينَ رَا فَرُو كَرَفْتَه فَرَمُود بَلَكَه كُرْسِي آسْمَانِهَا وَ زَمِينَ وَ عَرَش رَا فَرُو كَرَفْتَه وَ هَر چيزی در كُرْسِي است كه كُرْسِي همه رَا فَرُو كَرَفْتَه

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالْأَرْضُ وَسِعَنَ الْكُرْسِيَّ أَمْ الْكُرْسِيُّ وَسِعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فَقَالَ إِنَّ كُلَّ شَيْءٍ فِي الْكُرْسِيِّ (۱).

ص: ۵۸۴

۱- قال العلامة المجلسي - رحمه الله - في الرابع عشر من البحار: لعل سؤال زراره لاستعلام أن في قرآن أهل البيت كرسية مرفوع أو منصوب و الافرلى تقدير العلم بالرفع لا يحسن هذا السؤال لا سيما من مثل زراره، و يروى عن الشيخ البهائي - رحمه الله - انه قال: سألت عن ذلك والدى فأجاب - رحمه الله - بأن بناء السؤال على قراءة «وسع» بضم الواو و سكون السين مصدرًا مضافًا و على هذا يتجه السؤال، و انى تصفحت كتب التجويد فما ظفرت على هذه القراءة الا هذه الأيام رأيت كتابا فى هذا العلم مكتوبا بالخط الكوفي و كانت هذه القراءة فيه و كانت النسخه بخط مصنفه، انتهى، أقول: على هذه القراءة «فوسع كرسية» مبتدأ و السماوات و الأرض خبره، أى سعه كرسية و ظرفيه تأثيره السماوات و الأرض، لا أن يكون أحدهما فاعل وسع و الآخر مفعوله حتى يحتاج الى تقدير الخبر، فعدم اتجاه السؤال باق على هذا التقدير، فتأمل.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که فَطَرَتَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا فرمود یعنی توحید

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - فَطَرَتَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا مَا تَلَكَ الْفِطْرَةَ قَالَ هِيَ الْإِسْلَامُ فَطَرَهُمُ اللَّهُ حِينَ أَخَذَ مِيثَاقَهُمْ عَلَى التَّوْحِيدِ فَقَالَ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ وَفِيهِ الْمُؤْمِنُ وَالْكَافِرُ (۱).

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبد الرحمن از عبد الله بن سنان از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل فَطَرَتَ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا که این فطرت چیست فرمود که آن اسلام است که خدا ایشان را بر آن آفرید در هنگامی که پیمان از ایشان گرفت و بر توحید و یگانگی آن جناب و فرمود که الست بر بکم و در این پیمان مؤمن و کافر داخل بودند

۱- الضمیر یرجع الی الميثاق، و فی البحار: «و فیهم المؤمن و الکافر» اى بحسب علمه تعالى ان بعضهم يؤمن فی دار التکلیف و بعضهم یکفر، لا أنهم فی الميثاق كانوا كذلك بالفعل لان الآیه و الاخبار تدلّ علی أن کلهم أقرؤا هناک بالتوحید و شرائطه بفطرتهم.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا قَالَ فَطَرَهُمْ عَلَى التَّوْحِيدِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم و یعقوب بن یزید از ابن فضال از بکیر بن زراره از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا فرمود که ایشان را بر توحید آفرید.

حدیث ۵

۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا قَالَ فَطَرَهُمْ عَلَى التَّوْحِيدِ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از ابن فضال از ابو جمیله از محمد بن علی حلبی از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا فرمود که ایشان را بر توحید آفرید

حدیث ۶

۶- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَجْشُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَابٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا قَالَ فَطَرَهُمْ جَمِيعًا عَلَى التَّوْحِيدِ.

ص: ۵۸۷

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد و عبد الله پسران محمد بن عیسی از ابن محبوب از علی بن ریاب از زراره که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا فرمود که همه ایشان را بر توحید آفرید

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانِ الْوَاسِطِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يُونُسَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ مَوْلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا قَالَ التَّوْحِيدُ وَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِيٌّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (۱).

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از علی بن حسان واسطی از حسن بن یونس از عبد الرحمن بن کثیر مولای حضرت باقر از حضرت صادق (ع) در قول خدای عز و جل فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا فرمود که توحید و اقرار باینکه محمد رسول خدا و علی پادشاه مؤمنانست

حدیث ۸

۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنِ ابْنِ مُشَيْكَانَ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ ع أَضْمَحَكَ اللَّهُ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ - فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا قَالَ فَطَرَهُمْ عَلَى التَّوْحِيدِ عِنْدَ الْمِيثَاقِ عَلَى مَعْرِفَتِهِ أَنَّهُ رَبُّهُمْ قُلْتُ وَ حَاطَبُوهُ قَالَ فَطَاطَأَ رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَمْ يَعْلَمُوا مَنْ رَبُّهُمْ وَ لَا مَنْ رَازِقُهُمْ (۲).

۱- الإقرار بالرسالة والولاية من شروط التوحيد للحدیث الثالث والعشرين من الباب الأول ولان الفطره تطلب أن تدور الاعتقادات والحركات على مدار التوحيد وذلك لا يتم الا بهما، وفي نسخه (ط) «و على ولي الله أمير المؤمنين».

۲- إشاره الى أن الفطره أصل العلم فالاستدلال لا ينفع ما لم تكن الفطره باقيه بحالها فالكافر انما يكفر لكدوره فطرته بتقليد الآباء والتعصب لما عند جمعه من الرسوم والعقائد والعادات والاشتغال بالماديات والتغافل ثم الغفله عن فحص الحق وطريقه، ولهذا ورد في الحدیث «كل مولود يولد على الفطره وانما أبواه يهودانه وينصرانه» ومع ذلك أصل الفطره باقيه لا تزول لأنها عجين الذات، وتظهر نوريته بعض الاحيان على القلب وتدعوا الى الحق ببعض التنبيهات الفطريه، «ان لله في أيام دهركم نفحات ألا فتعرضوا لها» ولذلك لا يقبل عذرهم بان آباءهم كانوا كافرين أو أنهم كانوا غافلين، قال تعالى: «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ - الى قوله - الْمُبْطُلُونَ»

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد از پدرش از عبد الله بن مغیره از ابن مکان از زراره که گفت بحضرت باقر (ع) عرض کردم که خدا تو را باصلاح آورد قول خدای عز و جل در کتابش که میفرماید فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا چه معنی دارد فرمود که ایشان را بر توحید آفرید در نزد پیمان بر معرفت و شناختن آنکه خدا پروردگار ایشانست عرض کردم که با خدا مکالمه و گفتگو کردند زراره میگوید که حضرت سر خود را بزیر افکند و بعد از آن فرمود که اگر نه این بود نمیدانستند که کی پروردگار ایشان و کی روزی دهند ایشانست.

حدیث ۹

۹- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هِاشِمٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ وَ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - حُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ (۱) وَ عَنِ الْحَنِيفِيَّةِ فَقَالَ هِيَ الْفِطْرَةُ الَّتِي فَطَرَ اللَّهُ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ وَ قَالَ فَطَرَهُمُ اللَّهُ عَلَى الْمَعْرِفَةِ قَالَ زُرَّارَةُ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمُ الْمَائِيَةَ قَالَ أَخْرَجَ مِنْ ظَهْرِ آدَمَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَخَرَجُوا كَالذَّرِّ فَعَرَفَهُمْ وَ أَرَاهُمْ صُيُغَهُ وَ لَوْ لَمَا ذَلِكَ لَمْ يَعْرِفْ أَحَدٌ رَبَّهُ وَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ يَعْنِي عَلَى الْمَعْرِفَةِ بِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَالِقُهُ فَذَلِكَ قَوْلُهُ - وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ (۲).

ص: ۵۸۹

۱- الحجج: ۳۱.

۲- لقمان: ۲۵، و الزمر: ۳۸.

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم و محمد بن حسین بن ابی الخطاب و یعقوب بن یزید همه از ابن ابی عمیر از ابن اذینه از زراره از حضرت باقر (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل حُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ و از حنیفیت فرمود که آن آفرینشی است که خدا مردم را بر آن آفریده لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ یعنی هیچ تبدیل و تغییری نیست از برای خلق خدا یعنی دین که حق تعالی از برای بندگان خلق فرموده و این نهی است در صورت نفی یعنی تبدیل ندهند دین خود را که از برای ایشان خلق شده و یا معنی آنست که سزاوار نیست که آن را تغییر دهند و هیچ کس نیست که آن را تغییر دهد و محو و نابود گرداند و ترجمه آیه اول اینست که در حالتی که میل کننده باشید از همه ادیان باطله بدین اسلام از برای خدا نه شرک آورندگان باو و حضرت فرمود که خدا ایشان را بر معرفت آفرید و زراره میگوید که نیز آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسِيْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ یعنی و یاد کن چون فرا گرفت پروردگار تو از فرزندان آدم از پشتهای ایشان یعنی بیرون آورد از صلبهای ایشان نسل ایشان را و گواه گردانید ایشان را بر نفسهای ایشان که آیا نیستم پروردگار شما گفتند بلی تو پروردگار مائی و حضرت فرمود که بیرون آورد از پشت آدم نسل او را تا روز قیامت پس ایشان بیرون آمدند چون مورچگان و خدا خود را بایشان شناسانید و صفت خود را بایشان نمود و اگر این نبود کسی پروردگار خود را نمی شناخت و فرمود که رسول خدا (ع) فرمود که هر فرزندی متولد می شود بر فطرت یعنی بر معرفت باینکه خدای عز و جل آفریننده او است و این معنی قول آن جناب است که وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ یعنی و هر آینه اگر از کافران پرسشی که کی آسمانها و زمین را آفریده البته خواهند گفت که خدا آنها را آفریده

۱۰- حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ السَّرَّاجِ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ إِبْرَاهِيمَ السَّرَنْدِيبِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هَارُونَ الرَّشِيدِ بِحَلَبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ آدَمَ بْنِ أَبِي إِيَّاسٍ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَيْبٍ عَنْ نَافِعِ بْنِ عَبْدِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَضْرِبُوا أَطْفَالَكُمْ عَلَى بُكَائِهِمْ فَإِنَّ بُكَاءَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ وَآلِهِ وَأَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الدُّعَاءُ لَوَالِدَيْهِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو احمد قاسم بن محمد بن احمد سراج همدانی گفت که حدیث کرد ما را ابو القاسم جعفر بن محمد بن ابراهیم سرندیبی گفت که حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن عبد الله بن هرون الرشید در حلب که گفت حدیث کرد ما را محمد بن آدم بن ابی ایاس گفت که حدیث کرد ما را پسر ابو ذیب یا ابو ذئب از نافع از پسر عمر که گفت رسول خدا (ص) فرمود که اطفال خود را بر گریستن ایشان مزیند زیرا که گریه ایشان در چهار ماه شهادت باینست که خدائی نیست مگر خدا و چهار ماه صلوات بر پیغمبر و آل آن حضرت علیهم السلام و چهار ماه دعاء است از برای پدر مادرش

۵۴- باب البداء

«باب پنجاه و چهارم» بر بیان بداء و بداء بر وزن سلام بمعنی ظاهر شدن چیزیست که بیش از آن پوشیده و پنهان باشد و آن بر خدا روا نیست

اشاره

ص: ۵۹۱

۱- فی نسخه (و) و حاشیه نسخه (ه) محمد بن آدم بن ابی اتاس، و فی نسخه (د) و (ب) «محمد بن اکرم بن ابی ایاس».

۲- الحدیث الرابع من الباب الرابع المتحد مع الحدیث السابع من الباب العاشر یناسب هذا الباب و ینبئ بعض البیان.

و انما الكلام فيما أخبر الله تعالى أو أحد الأنبياء و الأوصياء عن وقوعه محدودا بحدود و موقوتا بأوقات و لم يقع بعد كذلك ثم أخبر عنه مخالفا لما حدّ و وقت أو يظهر مخالفا له من دون اخبار كمواعده موسى على نبينا و آله و عليه السلام و ذبح إسماعيل على نبينا و آله و عليه السلام و قوله تعالى: «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ». و اخبار عيسى على نبينا و آله و عليه السلام بموت عروس ليله عرسها و لم تمت و اخبار نبي من أنبياء بنى إسرائيل بموت ملك و لم يمت و غير ذلك ممّا هو مذكور فى مواضعه.

و أحقّ ما قيل فى الجواب ما ذكر فى كلمات أئمتنا صلوات الله عليهم أن من الأمور أمورا موقوفه عند الله تعالى يقدم منها ما يشاء و يؤخر ما يشاء و علم ذلك كله عنده تعالى و يقع علم تلك الأمور عند مدبرات الأمور من الملائكة و غيرهم فيخبرون عنها مع جهلهم بالتوقف أو سكوتهم عنه مع العلم كما سكت عنه الله تعالى كما هو الشأن فى ائمتنا صلوات الله عليهم بعقيدتى لان علمهم فوق البداء لانهم معادن علمه و ان كان ظاهر بعض الأخبار على خلاف ذلك، فيقال عند ذلك: بدا لله تعالى فى ذلك الامر لان الله تعالى غير الامر عما أخبر به أولا بالارسال، و ان شئت فقل انه تعالى أو غيره أخبر عن الامر بحسب علته الناقصه مع العلم بعلته التامه و وقوعها أو عدم وقوعها.

ثم ان اختصاص العلم الكامل بالامور بنفسه و بصفوه خلقه و وقوع العلم الناقص عند العاملين فى ملكوته و بعض خلقه من لوازم كبريائه و سلطانه كما هو الشأن عند السلطان مع عمال حكومته، و لذلك ما عبد الله و ما عظم بمثل البداء لان المعتقد بالبداء معتقد كمال كبريائه و عظمته، و الى هذا أشار الامام عليه السلام على ما روى فى تفسير القمى فى قوله تعالى:

«وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ - الخ» قال: قالوا: قد فرغ الله من الامر لا يحدث الله غير ما قدره في التقدير الأول فرد الله عليهم فقال: «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ» أى يقدم و يؤخر و يزيد و ينقص و له البداء و المشيئة، انتهى. نفى عليه السلام بيانه هذا اتحاد ما فى التقدير مع ما يقع، و إليه اشير أيضا فى قولهم عليهم السلام: «ان لله عزّ و جلّ علمين علما مخزوننا مكنونا لا يعلمه الا هو من ذلك يكون البداء، و علما علمه ملائكته و رسله».

حديث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ ثَعْلَبَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَحَدِهِمَا يَعْنِي أَبَا جَعْفَرٍ وَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا عَبْدَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِشَيْءٍ مِّثْلِ الْبُدَاءِ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطّار از احمد بن محمد بن عیسی از حجال از ابو اسحق ثعلبه از زراره از یکی از آن دو نفر یعنی امام محمد باقر یا امام جعفر صادق علیهما السلام که فرمود خدا پرستیده نشد بچیزی که مانند بداء و تصدیق بجواز وقوع آن باشد.

ص: ۵۹۴

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا عَظَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِمِثْلِ الْبَدَاءِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ایوب بن نوح از ابن ابی عمیر از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای عز و جل تعظیم نشد بچیزی که مثل بداء باشد.

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ نَبِيًّا حَتَّى يَأْخُذَ عَلَيْهِ ثَلَاثَ خِصَالٍ الْأَقْرَارَ بِالْعُبُودِيَّةِ وَخَلْعَ الْأَنْدَادِ وَ أَنَّ اللَّهَ يُقَدِّمُ مَا يَشَاءُ وَيُؤَخِّرُ مَا يَشَاءُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از هشام بن سالم از محمد بن مسلم از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای عز و جل هیچ پیغمبری را بیغمبری مبعوث نگردانید تا آنکه در باب سه خصلت از او عهد و پیمان میگرفت یکی اقرار ببندهگی و دیگر خلع انداد که بیگانگی آن جناب قائل باشد و همتایان و و شریکان از برایش قرار ندهد و از آنها دست بردارد بوضعی که هرگز رو بایشان نرود سیم آنکه اعتراف کند که خدا هر چه را که خواهد پیش اندازد و هر چه را که خواهد بتاخیر افکند.

۴- وَبِهِذَا الْإِسْنَادِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَحَفْصِ بْنِ الْبُخْتَرِيِّ وَغَيْرِهِمَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي هَذِهِ آيَةِ يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ (۱) قَالَ فَقَالَ وَ هَلْ يَمْحُو اللَّهُ إِلَّا مَا كَانَ وَ هَلْ يُثَبِّتُ إِلَّا مَا لَمْ يَكُنْ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از هشام بن سالم و حفص بن بختری و غیر ایشان از حضرت صادق (ع) در این آیه که یَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ مرویست که گفت حضرت فرمود که آیا خدا محو میکند مگر آنچه را که بوده و آیا اثبات فرموده مگر آنچه را که نبوده

۵- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُرَّازِمِ بْنِ حَكِيمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ مَا تَبَيَّنَّا نَبِيًّا قَطُّ حَتَّى يُقَرَّ لِلَّهِ عِزٌّ وَ جَلٌّ بِخَمْسٍ بِالْبَدَاءِ وَ الْمَشِيَّةِ وَ السُّجُودِ وَ الْعُبُودِيَّةِ وَ الطَّاعَةِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی «ره» گفت که خبر داد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از ابن ابی عمیر از مرّازم بن حکیم که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود هرگز هیچ پیغمبری بمنصب پیغمبری نمیرسید تا آنکه از برای خدای عز و جل به پنج خصلت اقرار مینمود یعنی بداء و مشیت و سجود و عبودیت و طاعت

ص: ۵۹۶

۱- الرعد: ۳۹: آی یَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ مِمَّا تَبَيَّنَّا نَبِيًّا قَطُّ حَتَّى يُقَرَّ لِلَّهِ عِزٌّ وَ جَلٌّ بِالْبَدَاءِ وَ الْمَشِيَّةِ وَ السُّجُودِ وَ الْعُبُودِيَّةِ وَ الطَّاعَةِ «وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» التي إليها يرجع امر الكتاب في المحو و الاثبات.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الرَّيَّانِ بْنِ الصَّلْتِ قَالَ سَمِعْتُ الرَّضَاعَ يَقُولُ مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا قَطُّ إِلَّا بَنَحْرِيمِ الْخَمْرِ وَأَنْ يُقَرَّرَ لَهُ بِالْبَدَاءِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حمزه بن محمد علوی «ره» از علی بن ابراهیم بن هاشم از ریان بن صلت که گفت شنیدم از حضرت امام رضا (ع) که میفرمود هرگز خدا هیچ پیغمبری را نفرستاده مگر بتحریم شراب و بآن که از برایش به بداء اقرار کند

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مَالِكِ الْجُهَنِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي الْقَوْلِ بِالْبَدَاءِ مِنْ الْأَجْرِ مَا فَتَرُوا عَنِ الْكَلَامِ فِيهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از مالک جهنی که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود اگر مردم بدانند که در قول بداء و اعتقاد داشتن بجواز آن چه قدر از ثواب است از سخن گفتن در آن سستی نورزند

حدیث ۸

۸- وَبِهِذَا الْإِسْنَادِ عَنْ يُونُسَ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ هَلْ يَكُونُ الْيَوْمَ شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ فِي عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْأَمْسِ قَالَ لَا مَنْ قَالَ هَذَا فَأَخْزَاهُ اللَّهُ قُلْتُ أَرَأَيْتَ مَا كَانَ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَلَيْسَ فِي عِلْمِ اللَّهِ قَالَ بَلَى قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ.

ص: ۵۹۷

و بهمین اسناد از یونس از منصور بن حازم مرویست که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم که آیا می شود که امروز چیزی موجود شود که دیروز در علم خدا نبوده باشد حضرت فرمود نه هر که این سخن را بگوید خدا او را خوار و رسوا گرداند عرض کردم مرا خبر ده که آیا چنین نیست که آنچه بوده و آنچه خواهد بود تا روز قیامت همه در علم خدا باشد فرمود بلی چنین است و چنین بود پیش از آنکه خلائق را بیافریند.

حدیث ۹

۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سُئِلَ الْعَالِمُ عَ كَيْفَ عِلْمِ اللَّهِ قَالَ عَلِمَ وَ شَاءَ وَ أَرَادَ وَ قَدَّرَ وَ قَضَى وَ أَبَدَى (۱) فَأَمْضَى مَا قَضَى وَ قَدَّرَ مَا أَرَادَ فَبِعِلْمِهِ كَانَتِ الْمَشِيئَةُ وَ بِمَشِيئَتِهِ كَانَتِ الْإِرَادَةُ وَ بِإِرَادَتِهِ كَانَتِ التَّقْدِيرُ وَ بِتَقْدِيرِهِ كَانَتِ الْقَضَاءُ وَ بِقَضَائِهِ كَانَتِ الْإِمْضَاءُ فَالْعِلْمُ مُتَقَدِّمٌ الْمَشِيئَةُ (۲) وَ الْمَشِيئَةُ ثَانِيَةٌ وَ الْإِرَادَةُ ثَالِثَةٌ وَ التَّقْدِيرُ وَاقِعٌ عَلَى الْقَضَاءِ بِالْإِمْضَاءِ فَلِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الْبَدَاءُ فِيمَا عَلِمَ مَتَى شَاءَ وَ فِيمَا أَرَادَ لِتَقْدِيرِ الْأَشْيَاءِ فَإِذَا وَقَعَ الْقَضَاءُ بِالْإِمْضَاءِ فَلَا بَدَاءَ فَالْعِلْمُ بِالْمَعْلُومِ قَبْلَ كَوْنِهِ وَ الْمَشِيئَةُ فِي الْمُنْشَأِ قَبْلَ عَيْنِهِ وَ الْإِرَادَةُ فِي الْمُرَادِ قَبْلَ قِيَامِهِ وَ التَّقْدِيرُ لِهَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ قَبْلَ تَفْصِيْلِهَا وَ تَوْصِيَةِ يَلِهَا عَيْنَانَا وَ قِيَامًا (۳) وَ الْقَضَاءُ بِالْإِمْضَاءِ هُوَ الْمُبْرَمُ مِنَ الْمَفْعُولَاتِ ذَوَاتِ الْأَجْسَامِ (۴)

ص: ۵۹۸

۱- فی الکافی و البحار: «أمضى» مکان «أبدى» و هو الأصح، و ان كان المآل واحداً.

۲- فی الکافی «على المشيئة».

۳- فی الکافی «عيانا و وقتا».

۴- فی نسخه (د) و (ن) «من المعقولات ذوات الاجسام».

الْمِدْرَكَاتِ بِالْحَوَاسِّ مِنْ ذِي لَوْنٍ وَ رِيحٍ وَ وَزْنٍ وَ كَيْلٍ وَ مَا دَبَّ وَ دَرَجَ مِنْ إِنْسٍ وَ جِنٍّ وَ طَيْرٍ وَ سَبَّاحٍ وَ غَيْرِ ذَلِكَ - مِمَّا يُدْرَكُ بِالْحَوَاسِّ فَلِلَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِيهِ الْبِدَاءُ مِمَّا لَا عَيْنَ لَهُ فَإِذَا وَقَعَ الْعَيْنُ الْمَفْهُومُ الْمِدْرَكَ فَلَإِ يَدَاءُ وَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ وَ بِالْعِلْمِ عَلِمَ الْأَشْيَاءَ قَبْلَ كَوْنِهَا وَ بِالْمَشِيئَةِ عَرَفَ صِفَاتِهَا وَ حُدُودَهَا وَ أَنْشَأَهَا قَبْلَ إِظْهَارِهَا (١) وَ بِالْإِرَادَةِ مَيَّرَ أَنْفُسَهَا فِي أَلْوَانِهَا وَ صِفَاتِهَا وَ حُدُودَهَا وَ بِالتَّقْدِيرِ قَدَّرَ أَوْقَاتَهَا (٢) وَ عَرَفَ أَوْلَهَا وَ آخِرَهَا وَ بِالْقَضَاءِ أَبَانَ لِلنَّاسِ أَمَا كُنْهَا وَ دَلَّهْمُ عَلَيْهَا وَ بِالْإِمْضَاءِ شَرَحَ عِلَلَهَا (٣) وَ أَبَانَ أَمْرَهَا وَ ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ.

قال محمد بن علي مؤلف هذا الكتاب أعانه الله على طاعته ليس البداء كما يظنه جهال الناس بأنه بداء ندامه تعالى الله عن ذلك و لكن يجب علينا أن نقر الله عز و جل بأن له البداء معناه أن له أن يبدأ (٤) بشي ء من خلقه فيخلقه قبل شي ء (٥) ثم يعدم ذلك الشي ء و يبدأ بخلق غيره أو يأمر بأمر ثم ينهى عن مثله أو ينهى عن شي ء ثم يأمر بمثل ما نهى عنه و ذلك مثل نسخ الشرائع و تحويل القبلة و عدله المتوفى عنها زوجها و لا يأمر الله عباده بأمر في وقت ما إلا و هو يعلم أن الصلاح لهم في ذلك الوقت في أن يأمرهم بذلك و يعلم أن في وقت آخر الصلاح لهم في أن ينهاهم عن مثل ما أمرهم به فإذا كان ذلك الوقت أمرهم بما يصلحهم فمن أقر الله عز و جل بأن له أن يفعل ما يشاء و يعدم ما يشاء و يخلق مكانه ما يشاء و يقدم ما يشاء و يؤخر ما يشاء و يأمر بما شاء كيف شاء فقد أقر بالبداء و ما عظم الله عز و جل بشي ء أفضل من الإقرار بأن له الخلق و الأمر و التقديم و التأخير و إثبات ما لم يكن و محو ما قد كان و البداء هو رد على اليهود لأنهم قالوا إن الله قد فرغ من الأمر فقلنا إن الله كل يوم في شأن يُحْيِي وَ يُمِيتُ* و يرزق و يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ وَ الْبِدَاءُ لَيْسَ مِنْ نَدَامِهِ وَ إِنَّمَا هُوَ ظُهُورُ أَمْرٍ يَقُولُ الْعَرَبُ بَدَأَ لِي شَخْصٌ فِي طَرِيقِي أَيْ ظَهَرَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ بَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (٦)

ص: ٥٩٩

- ١- قوله: «أنشأها» على بناء الماضي عطف على عرف، و في أكثر النسخ على بناء المصدر فمع ما بعده مبتدأ و خبر.
- ٢- في نسخه (ب) و(ج) و(و) و(ه) «قدر أقواتها».
- ٣- في نسخه (و) «شرح عللها».
- ٤- لا يتوهم من هذا أنه أخذ البداء مهموزا فليتأمل في ذيل كلامه.
- ٥- في نسخه (ب) و(د) «أن يبدأ بشي ء فيجعله قبل شي ء».
- ٦- الزمر: ٤٧.

أى ظهر لهم و متى ظهر لله تعالى ذكره من عبد صله لرحمه زاد فى عمره و متى ظهر له منه قطيعه لرحمه نقص من عمره و متى ظهر له من عبد إتيان الزنا نقص من رزقه و عمره و متى ظهر له منه التعفف عن الزنا زاد فى رزقه و عمره

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب از حسین بن محمد بن عامر از معلى بن محمد که گفت از حضرت امام علی نقی (ع) سؤال شد که علم خدا چگونه است با چگونه دانست فرمود که دانست و خواست و اراده نمود و تقدیر کرد و اندازه فرمود که طول و عرض و عمق و باقی مشخصات آن مقدار را معین گردانید و حکم فرمود بوجود و اظهار نمود که آن را نافذ و جاری ساخت پس امضاء فرمود آنچه را که حکم فرموده بوجود و اظهار نمود که آن را نافذ و جاری ساخت پس امضاء فرمود آنچه را که حکم فرمود بوجود و اظهار نمود که آن را تقدیر کرده بود و تقدیر نمود آنچه را که اراده نموده بود پس بعلم آن جناب مشیت و خواست تحقق یافت و بمشیتش اراده بهم رسیده و باراده اش تقدیر موجود شد و بتقدیر وی قضاء حادث گردید و بقضائی که فرمود امضاء بعمل آمد پس علم بر مشیت پیش دارد و مشیت دویم آن و سیم اراده است و تقدیر واقع می شود بر آن قضاء که با امضاء باشد پس خدای تبارک و تعالی را بداء است در آنچه دانسته و هر وقت که خواسته باشد و در آنچه اراده فرموده بجهت تقدیر فرمودن چیزها پس چون قضائی که با امضاء است واقع شود بدائی بعد از آن نباشد پس علم تعلق بعلم میگردد پیش از بودنش و مشیت تعلق دارد بآنچه ایجاد آن را خواسته پس از وجود آن در خارج و اراده متعلق است بمراد پیش از قیام و برپاشدنش در آن و تقدیر کردن این معلومات پیش از آنست که بعضی از آنها از بعضی جدا شود و پاره از آنها پاره پیوند شود و بچسبند در خارج و در وقتی از اوقات و قضائی که با امضاء باشد محکم و درهم بافته است که تغییر و تبدیل در آن نمیشود از هر چه باشد از مفعولات و معلولات محکمه که بعمل آمده باشد و صاحبان اجسام باشند که بحواس درک میشوند از صاحبان رنگ و بو و وزن و کیل و آنچه بجنبند بر روی زمین و درنوردند از آدمیان و جنیان و مرغان و درندگان و غیر آن از آنچه بحواس دریافته می شود که از برای خدای تبارک و تعالی در هر یک از آن بداء جایز است از آنچه در خارج وجود ندارد پس هر گاه عین مفهومی که دریافته می شود در خارج واقع شود بدائی نیست و خدا میکند آنچه را که خواسته باشد از بداء و امضاء و خدا بعلم چیزها را دانسته پیش از بودن آنها و بمشیت صفات و حدود و کیفیت ایجاد آنها را پیش از آشکار کردن آنها شناخته که بآن وضعی که خواسته قرار داده فرموده و باراده آنها را در رنگها و صفات و حدودی که دارند تمیز داده و بعضی را از بعضی ممتاز و جدا ساخته و بتقدیر روزهای آنها را معین و مقدر فرموده و اول و آخر آنها را بحسب زمان شناخته و بقضاء مکانهای ایشان را از برای مردمان ظاهر گردانیده و ایشان را بر آنها دلالت فرموده و بامضاء علتها را از علت مادی و فاعلی و صوری شرح و بیان نموده و امر آنها را ظاهر و هویدا کرده و این ایجاد بترتیب امور ششگانه تقدیر و اندازه ایست که خداوند غالب بر همه چیز و دانا بهمه آنها مقدر فرموده «مترجم گوید» که مؤلف گفته که محمد بن علی مؤلف این کتاب میگوید که بداء چنان نیست که جهال مردمان گمان میکنند که آن پیش ما نیست و خدا از این برتری دارد برتری بزرگ و لیکن بر ما واجب است که اقرار و اعتراف کنیم از برای خدای عز و جل باینکه بداء از برایش جایز است و معنی اینست که او را میرسد که بچیزی ابتداء و آغاز کند و پیش از چیزی آن را بیافریند و بعد از آن آن چیز را معدوم و نابود سازد و بآفریدن غیر آغاز کند یا بامری امر فرماید و بعد از آن از مثل آن نهی فرماید یا از چیزی نهی فرماید و بعد از آن بمثل آنچه از آن نهی فرموده امر فرماید و

این مثل نسخ شریعتها و تحویل گردانیدن قبله و عده زنی که شوهرش پیش از او مرده باشد و خدا بندگان خود را در وقتی از اوقات بامری امر نمیفرماید مگر و حال آنکه آن جناب میداند که صلاح از برای ایشان در آن وقت در اینست که ایشان را بآن امر فرماید و میدانند که در وقت دیگر صلاح از برای ایشان در اینست که ایشان را نهی فرماید از مثل آنچه ایشان را بآن امر فرموده بود و چون آن وقت موجود شود ایشان را امر فرماید بآنچه ایشان را باصلاح آورد پس هر که از برای خدای عز و جل اقرار کند باینکه او را میرسد که آنچه خواهد بکند و آنچه خواهد بتأخیر افکند و در جای آن بیافریند و آنچه خواهد پیش اندازد و آنچه خواهد بتأخیر اندازد و امر کند بآنچه خواهد بهر وضع که خواهد بحقیقت که ببداء اقرار کرده و خدای عز و جل بچیزی تعظیم نشده که بهتر باشد از اقرار باینکه خلق و امر و تقدیم و تاخیر و اثبات و آنچه نبوده و محو آنچه بوده از برای اوست و بداء رد بر یهود است زیرا که ایشان گفته اند که خدا از کار فارغ شده و ما گفتیم که خدا هر روزی در کاریست چه زنده میکند و میمیراند و روزی میدهد و آنچه خواهد میکند و بداء ناشی از پشیمانی نیست و جز این نیست که آن از ظهور امریست عرب میگوید که بد الی شخص فی طریقی یعنی در این راه شخصی از برایم ظاهر و هویدا شد و خدای عز و جل فرموده که وَ يَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ یعنی و ظاهر شد از برای ایشان از خدا آنچه چنان نبودند که بیندارند و گمان داشته باشند و در هر زمان که از برای خدای تعالی ذکره از بنده صله در باب رحم خویش ظاهر شود در عمرش زیاد کند و در هر زمان که از برایش از بنده آمدن زنا و جماع حرام کردن ظاهر شود قدری از روزیش را کم کند و در هر زمان که از همان بنده عفت ورزیدن از زنا از برایش ظاهر شود در روزی و عمرش بیفزاید

۱۰- وَ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُ الصَّادِقِ ع مَا بَدَأَ لِلَّهِ بَدَاءٌ كَمَا بَدَأَ لَهُ فِي إِسْمَاعِيلَ ابْنِي.

يَقُولُ مَا ظَهَرَ لِلَّهِ أَمْرٌ كَمَا ظَهَرَ لَهُ فِي إِسْمَاعِيلَ ابْنِي إِذِ اخْتَرَمَهُ قَبْلِي لِيَعْلَمَ بِذَلِكَ أَنَّهُ لَيْسَ بِإِمَامٍ بَعْدِي

ترجمه:

و از این قبیل است قول حضرت صادق (ع) که

ما بد الله بداء كما بدا في ابني اسماعيل

یعنی ظاهر نشد از برای خدا امری چنان که در باب اسماعیل پسر من ظاهر شد در هنگامی که او را پیش از وفات من هلاک کرد تا آنکه بهمین دانسته شود که او بعد از من امام نیست

۱۱- وَقَدْ رَوَى لِي مِنْ طَرِيقِ أَبِي الْحُسَيْنِ الْأَسَدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي ذَلِكَ شَيْءٌ غَرِيبٌ وَ هُوَ أَنَّهُ رَوَى أَنَّ الصَّادِقَ ع قَالَ: مَا بَدَأَ لِلَّهِ بَدَاءٌ كَمَا بَدَأَ لَهُ فِي إِسْمَاعِيلَ أَبِي إِذَا أَمَرَ أَبَاهُ إِبْرَاهِيمَ بِذَبْحِهِ ثُمَّ فَدَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ

و في الحديث على الوجهين جميعا عندي نظر إلا أنني أوردته لمعنى لفظ البداء و الله الموفق للصواب (۱).

ترجمه:

و از طریق ابو الحسن اسدی در این باب چیزی غریبی از برایم روایت شده و آن اینست که روایت کرده که حضرت صادق (ع) فرمود که از برای خدا بدائی نشد چنان که در باب اسماعیل از برایش بداء شد در هنگامی که پدرش را بسر بریدنش فرمان داد بعد از آن او را بذبح عظیمی که مراد از آن در ظاهر گوسفند بهشت است باز خرید و فدا فرستاد و در این حدیث بنا بر هر دو وجه در نزد من نظر است مگر آنکه من آن را بجهت لفظ بداء ایراد نمودم و الله الموفق للصواب

ص: ۶۰۱

۱- لا إشكال في الروایتين، و هو من القسم الثالث من البداء على ما ذكرنا فراجع.

(باب پنجاه و پنجم) در بیان مشیت و اراده خدا و هر دو بمعنی خواستن است

اشاره

و لیکن در میان این دو فرقی هست چه ممکن است که مشیت باشد و اراده نباشد چنان که در باب روزه داری که پرهیزکار باشد و در روز ماه مبارک رمضان مثلاً گرسنه و تشنه باشد ظاهر می شود زیرا که طعام و شراب میخواهد و اراده ندارد.

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِئَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْمَشِيئَةُ مُحَدَّثَةٌ (۱).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد از پدرش از محمد ابن ابی عمیر از عمر بن اذینه از محمد بن مسلم از حضرت صادق (ع) که فرمود مشیت خدا محدث است یعنی تازه بهم رسیده است.

ص: ۶۰۲

۱- تقدم هذا الحديث بعينه في الباب الحادي عشر من الكتاب، و مشيئه الله تعالى تاره تؤخذ باعتبار تعلقها بأفعاله تعالى فهي عند الحكماء و أكثر المتكلمين قديمه من صفات الذات و عند ائمتنا صلوات الله عليهم و بعض المتكلمين كالمفيد (ره) حادثه من صفات الفعل على ما يظهر من أحاديث جمه في هذا الكتاب في هذا الباب و الباب الحادي عشر و الباب السادس و الستين و غير هذا الكتاب، و قد أوردت البحث فيها مستوفيا في تعليقتي على شرح التجريد. و اخرى تؤخذ باعتبار تعلقها بأفعال العباد فهي من مباحث الجبر و التفويض و القدر و القضاء، و يأتي الكلام فيها في خلال الأحاديث.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونِ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ: قِيلَ لِعَلِيِّ ع إِنَّ رَجُلًا يَتَكَلَّمُ فِي الْمَشِيئَةِ فَقَالَ ادْعُهُ لِي قَالَ فَدُعِيَ لَهُ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ خَلَقَكَ اللَّهُ لِمَا شَاءَ أَوْ لِمَا شِئْتَ قَالَ لِمَا شَاءَ قَالَ إِذَا شَاءَ قَالَ فَيَشْفِيكَ إِذَا شَاءَ أَوْ إِذَا شِئْتَ قَالَ إِذَا شَاءَ قَالَ فَيُدْخِلُكَ حَيْثُ شَاءَ أَوْ حَيْثُ شِئْتَ قَالَ حَيْثُ شَاءَ قَالَ فَقَالَ عَلِيُّ ع لَهُ لَوْ قُلْتَ غَيْرَ هَذَا لَضَرَبْتُ أَلَدِي فِيهِ عَيْنَاكَ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از جعفر بن محمد بن عبید الله از عبد الله بن میمون فلاح از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که فرمود بعلی (ع) عرض شد که مردی در بات مشیت خدا سخن میگوید فرمود که او را از برای من بخوان حضرت فرمود که آن مرد از برایش خوانده شد علی (ع) فرمود که ای بنده خدا خدا تو را از برای آنچه خود خواسته آفرید یا از برای آنچه تو میخواهی آن مرد عرض کرد که از برای آنچه خود خواسته حضرت فرمود که تو را بیمار میکند هر وقت که خود خواسته باشد یا هر وقت که تو خواسته باشی عرض کرد که هر وقت که خود خواسته باشد فرمود که تو را شفاء میدهد در هر وقت که خود خواهد یا هر وقت که تو خواهی عرض کرد که هر وقت که خود میخواهد فرمود که تو را داخل میکند در هر جا که خود خواهد یا در هر جایی که تو خواهی حضرت فرمود که پس علی (ع) فرمود که اگر غیر از این را میگفتی آنچه را که چشمهایت در آنست میزدم یعنی سرت را بر میداشتم.

ص: ۶۰۳

۱- كَأَنَّ الرَّجُلَ كَانَ عَلَىٰ اعْتِقَادِ الْمُعْتَزَلَةِ فَبَهَّه عَلَيْهِ السَّلَامُ بَأَنَّ الْأُمُورَ لَيْسَتْ مَفُوضَةٌ إِلَيْكَ، أَوْ عَلَىٰ اعْتِقَادِ الْيَهُودِ الْقَائِلِينَ بِأَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَّغَ مِنَ الْأَمْرِ.

۳- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: دَخَلَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ أَوْ أَبِي جَعْفَرٍ عَ رَجُلٌ مِنْ أَتْبَاعِ بَنِي أُمَيَّةَ فَخَفْنَا عَلَيْهِ فَقُلْنَا لَهُ لَوْ تَوَارَيْتَ وَ قُلْنَا لَيْسَ هُوَ هَاهُنَا قَالَ بَلْ ائْتَدُنَا لَهُ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عِنْدَ لِسَانِ كُلِّ قَائِلٍ وَ يَدِ كُلِّ بَاسِطٍ فَهَذَا الْقَائِلُ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَقُولَ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَ هَذَا الْبَاسِطُ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْطِطَّ يَدَهُ إِلَّا بِمَا شَاءَ اللَّهُ فَدَخَلَ عَلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنْ أَشْيَاءَ وَ آمَنَ بِهَا وَ ذَهَبَ.

ترجمه:

و بهمین اسناد گفت که مردی از پیروان بنی امیه بر حضرت صادق یا باقر علیهما السلام داخل شد و ما بر آن حضرت ترسیدیم و بخدتمتش عرض کردیم که کاش پنهان میشدی و ما میگفتیم که او در اینجا نیست فرمود بلی او را رخصت دهید زیرا که رسول خدا (ص) فرموده که خدای عز و جل در نزد زبان هر گوینده و در نزد دست هر گشاینده ایست پس این گوینده نمیتواند که چیزی بگوید مگر آنچه خدا خواهد و این گشاینده نمیتواند که دستش را بگشاید مگر آنچه خدا خواهد پس آن مرد بر حضرت داخل شد و او را از چیزی چند که بآنها تصدیق کرده بود سؤال نمود و رفت.

۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي صَفِيَّةَ عَنْ سَعْدِ الْخَفَّافِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى دَاوُدَ عَ يَا دَاوُدُ تُرِيدُ وَ أُرِيدُ وَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا أُرِيدُ فَإِنْ أُرِيدُ أَعْطَيْتُكَ مَا تُرِيدُ وَ إِنْ لَمْ تُسَلِّمْ لِمَا أُرِيدُ أَتَعْبُتُكَ فِيمَا تُرِيدُ ثُمَّ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا أُرِيدُ.

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن بن فضال از پدرش از مروان بن مسلم از ثابت بن ابی صفیه از سعد خفاف از اصبع بن نباته گفت که امیر المؤمنین (ع) فرمود که خدای عز و جل بسوی داود (ع) وحی نمود که ای داود تو چیزی میخواهی و و من چیزی میخواهم و نمیباشد مگر آنچه من میخواهم پس اگر تسلیم شوی از برای آنچه من خواسته باشم آنچه خواهی بتو عطاء کنم و اگر تسلیم نشوی از برای آنچه من خواسته باشم تو را در تعب و رنج افکنم در آنچه میخواهی بعد از آن نباشد مگر آنچه من میخواهم .

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرِ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ قَالَ الرَّضَاعُ الْمَشِيتِيُّهُ وَالْإِرَادَةُ مِنْ صِفَاتِ الْأَفْعَالِ فَمَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يَزَلْ مُرِيدًا شَائِيًا فَلَيْسَ بِمُوحَّدٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن حسن بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن عیسی بن عبید از سلیمان بن جعفر جعفری که گفت امام رضا (ع) فرمود که مشیت و اراده از صفات افعال است پس هر که گمان کند که خدا پیوسته مرید و شائی یعنی خواهنده بوده موحد نیست که بیگانگی خدا قائل باشد.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصِيرٍ الْجَبْرَنْطِيُّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَاعِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ أَصْحَابَنَا بَعْضُهُمْ يَقُولُونَ بِالْجَبْرِ وَ بَعْضُهُمْ بِالْإِسْتِطَاعَةِ فَسَأَلَ لِي أَكْتُبُ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا ابْنَ آدَمَ بِمَشِيَّتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تَشَاءُ لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ وَ بِقُوَّتِي أَدَيْتَ إِلَيَّ فَرَائِضِي وَ بِنِعْمَتِي قَوَيْتَ عَلَيَّ مَعْصِيَّتِي جَعَلْتِكَ سَمِيعًا بَصِيرًا قَوِيًّا- مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ مَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَ ذَلِكَ أَنَا أَوْلَى بِحَسَنَاتِكَ مِنْكَ وَ أَنْتَ أَوْلَى بِسَيِّئَاتِكَ مِنِّي وَ ذَلِكَ أَنِّي لَا أُشَالُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ هُمْ يُشْتَلُونَ قَدْ نَظَّمْتُ لَكَ كُلَّ شَيْءٍ تُرِيدُ (۱).

ص: ۶۰۵

۱- مفاد الحدیث: انی قد نظمت و أعددت لك كل شیء يقتضيه بقاؤك و تحتاج إليه فی التكوين و التشريع و شئت أن تكون تعمل بمشیتك التي أعطيتها ما فی اختیارك من الأمور حتى تستحق منی الكرامه و الزلفی و دوام الخلود فی جنه الخلد فانی لم أصنع بك الا جمیلا منّا منی عليك و رحمه، فما أصابك من حسنه فمنی لأنها بالجمیل الذی صنعته بك فأنا أولى بها و غیر مسئول عنها اذ لا سؤال عن الجمیل، فان ارتكبت معصیتی فانما ارتكبت بالجمیل الذی صنعته بك من المشیئه و النعمه و القوه و

غيرها فالسيئه فانت أولى بافانت مسئول عنها.

پدرم و محمد بن حسن «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که اصحاب ما اختلاف کرده اند بعضی از ایشان بجبر قائلند و بعضی از ایشان قائلند باستطاعت که مراد از آن تفویض است حضرت بمن فرمود که بنویس که خدای تبارک و تعالی فرموده ای فرزند آدم بخواست من چنین شدی که میخواهی از برای خود آنچه را که میخواهی و بقوت من واجبات مرا بسوی من اداء کردی و آنها را بجا آوردی و به نعمت من بر نافرمانیم توانا شدی من تو را شنوا و بینا گردانیدم ما أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ مَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ یعنی آنچه بتو رسد از نیکی پس از جانب خدا است او آنچه بتو رسد از بدی پس از نفس تو است و این بسبب آنست که من بنیکیهای تو از تو سزاوار ترم و تو ببدیها و گناهانت از من سزاوارتری و این بجهت آنست که من پرسیده نمیشوم از آنچه میکنم یعنی بنندگان نمیتوانند که از من پرسند که چرا چنین کردی چه هر چه کنم عین حکمت و مصلحت است و ایشان پرسیده شوند از آنچه میکنند بحقیقت که هر خوبی را که خواسته باشی از برای در رشته کشیدم و بهم پیوند نمودم و این فقره از کلام امام رضا (ع) است که باحمد بن محمد بن ابی نصر فرمود و از تتمه حدیث قدسی نیست.

۷- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ الْعُزْمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كَانَ لِعَلِيِّ ع غُلَامٌ اسْمُهُ قَبْرٌ وَكَانَ يُحِبُّ عَلِيًّا ع حُبًّا شَدِيدًا فَإِذَا خَرَجَ عَلِيُّ ع خَرَجَ عَلِيٌّ أَيْضًا بِالسَّيْفِ فَرَأَهُ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ يَا قَبْرُ مَا لَكَ قَالَ جِئْتُ لِأُمِّئِي خَلْفَكَ فَإِنَّ النَّاسَ كَمَا تَرَاهُمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَخَفْتُ عَلَيْكَ قَالَ وَيَحِيكَ أَمْ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ تَحْرُسُنِي أَمْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ قَالَ لَا بَلْ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ قَالَ إِنَّ أَهْلَ الْأَرْضِ لَا يَسْتَطِيعُونَ لِي شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ السَّمَاءِ فَارْجِعْ فَارْجِعْ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب از جعفر بن بشیر عزیمی از حضرت صادق (ع) که فرمود علی (ع) را غلامی بود که نامش قنبر بود و قنبر علی (ع) را دوست میداشت دوستی سختی و چون علی (ع) بیرون میرفت قنبر شمشیر بر میداشت و از پی آن حضرت بیرون می آمد پس در شبی از شبها حضرت او را دید و فرمود که ای قنبر تو را چه می شود و چه کار داری که بیرون آمده عرض کرد آمده ام که در پشت سرت راه روم زیرا که مردم چنانند که تو ایشان را می بینی یا امیر المؤمنین پس بر تو ترسیدم که مبادا تو را آسیبی برسانند فرمود رحمت بر تو باد آیا مرا از اهل آسمان حراست و نگاه بانی میکنی یا از اهل زمین قنبر عرض کرد نه بلکه میخواهم تو را از اهل زمین حراست کنم فرمود که اهل زمین نمیتوانند که بمن ضرری برسانند مگر باذن خدای عز و جل که از آسمان آمده باشد پس برگرد و قنبر برگشت.

ص: ۶۰۷

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيُّهُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُوسَى بْنِ عَمَرَ (۱) عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْقَمَاطِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع خَلَقَ اللَّهُ الْمَشِيَّةَ قَبْلَ الْأَشْيَاءِ ثُمَّ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ بِالْمَشِيَّةِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از موسی بن عمران از بن سنان از ابو سعید قماط که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که خدا مشیت یعنی خواست خود را پیش از چیزها آفرید بعد از آن چیزها را بوساطت مشیت آفرید چنان که مذکور شد و بامیر محمد باقر داماد رحمه الله نسبت داده اند که او گمان کرده است که مراد از مشیت مشیت بندگان و از چیزها کردار ایشانست و این معنی دور است چنان که بر ناقل خبیر مستور نیست اگر چه خالی از حسنی نباشد.

۹- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ دُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ عَنْ فَضَائِلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ شَاءَ وَ أَرَادَ وَ لَمْ يُحِبَّ وَ لَمْ يَرْضَ شَاءَ أَنْ لَا يَكُونَ شَيْءٌ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ أَرَادَ مِثْلَ ذَلِكَ وَ لَمْ يُحِبَّ أَنْ يُقَالَ لَهُ ثَلَاثُ ثَلَاثَةٍ وَ لَمْ يَرْضَ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

۱- فی نسخه (د) و (ه) «عن موسی بن عمران».

۲- ذکر هذا الحدیث فی آخر الباب الحادی عشر بسند آخر مع تغایر فی المتن.

فى أى شىء أنتم؟ فقلنا: كنا فى الإراده و المشيئه و المحبه، فقال أبو بصير: قلت لابي عبد- الله عليه السّلام: شاء لهم الكفر و
أراده؟ فقال: نعم، قلت: فأحب ذلك و رضيه؟ فقال: لا، قلت:

شاء و أراد ما لم يحب و لم يرض؟! قال: هكذا خرج الينا.

أقول: هذا الحديث مروى فى باب المشيئه و الإراده من الكافى بتغاير فى السند و المتن و هو نظير ما فى الحديث الثامن عشر من
الباب الثانى من قول ابى الحسن عليه السّلام: «ان لله مشيتين و ارادتين- الخ» ثم ان كلامه عليه السّلام لا يستلزم الجبر كما توهم
لاين تعلق مشيئته و ارادته تعالى بأفعال غيره لا- ينافى اختيارهم كما يتبين من هذا الباب و بعض الأبواب الآتية، و أمثال هذا
الحديث عنهم عليه السلام لنفى التفويض لا لاثبات الجبر.

١٠- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَصْبَهَانِيُّ الْأَسْوَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبُرْدَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَنْصُورٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَتَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَشْرَسَ قَالَ حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ الْحَكَمِ وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ نَصْرِ السُّورِيَانِيُّ (١) قَالَا حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ هَارُونَ بْنِ عَنَتْرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا غِيَاثُ بْنُ الْمُجِيبِ (٢) عَنِ الْحَسَنِ الْبُضَيْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ص قَالَ: سَبَقَ الْعِلْمُ وَجَفَّ الْقَلَمُ (٣) وَتَمَّ الْقَضَاءُ بِتَحْقِيقِ الْكِتَابِ وَتَضَيَّدَ بِرِسَالِهِ وَالسَّعَادَةُ مِنَ اللَّهِ وَالشَّقَاوَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (٤) قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَزُورِي حَدِيثَهُ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا ابْنَ آدَمَ بِمَشِيَّتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تَشَاءُ لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ وَبِإِرَادَتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تُرِيدُ لِنَفْسِكَ مَا تُرِيدُ وَبِفَضْلِ نِعْمَتِي عَلَيْكَ قَوِيَتْ عَلَيَّ مَعْصِيَتِي وَبِعِصْمَتِي وَعَفْوِي وَعَافِيَتِي أَذَيْتَ إِلَيَّ فَرَائِضِي فَأَنَا أَوْلَى بِإِحْسَانِكَ مِنْكَ (٥)

ص: ٦١٠

- ١- في نسخه (ج) و في البحار باب نفى الظلم و الجور: «و إبراهيم بن أبي نصر» و في نسخه (ه) و (و) «السورياني» و في (ب) و (د) و (ج) «السرياني» و الأخير تصحيف.
- ٢- في نسخه (و) و حاشيه نسخه (ن) «عتاب بن المجيب».
- ٣- جفاف القلم كناية عن اتمام الكتابه فان الله تعالى كتب في كتاب التقدير الأول ما يجرى على الخلق كلا، لا يزيد عليه و لا ينقص منه شيء، و نفس البداء مما كتب فيه بخلاف التقدير المتأخر الذي يجرى بأيدي عمال الملكوت فان البداء يقع عليه.
- ٤- أي و بالسعادة من الله عطفًا على تحقيق الكتاب، و بيان القضاء بالسعادة و الشقاوه يأتي في الحديث الثالث عشر و في الباب الثامن و الخمسين.
- ٥- كذا.

وَ أَنْتَ أَوْلَى بِعَدْنِكَ مِنِّي فَالْخَيْرُ مِنِّي إِلَيْكَ بِمَا أَوْلَيْتَ بِيَدَاءٍ (١) وَ الشَّرُّ مِنِّي إِلَيْكَ بِمَا جَنَيْتَ جَزَاءً وَ بِسُوءِ ظَنِّكَ بِي فَنَطَتْ مِنْ رَحْمَتِي فَلِي الْحَمْدُ وَ الْحُجَّةُ عَلَيْكَ بِالْبَيِّنَاتِ وَ لِي السَّبِيلُ عَلَيْكَ بِالْعِضْمَانِ وَ لَكَ الْجَزَاءُ وَ الْحُسْنَى عِنْدِي بِالْإِحْسَانِ (٢) لَمْ أَدْعُ تَحْذِيرَكَ وَ لَمْ أَخْذُكَ عِنْدَ عِزَّتِكَ (٣) وَ لَمْ أَكْلِفْكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ وَ لَمْ أَحْمَلْكَ مِنَ الْأَمَانَةِ إِلَّا مَا قَدَرْتَ عَلَيْهِ (٤) رَضِيَتْ مِنْكَ لِنَفْسِي مَا رَضِيَتْ بِهِ لِنَفْسِكَ (٥)

ص: ٦١١

- ١- بالرفع خبر للخير، و كذا الجملة التالية، أى الخير الواصل منى إليك مبتدأ من دون استحقاقك لامن مبادئ الخير الذى تستحقه بعملك أيضا منى، و الشر الواصل جزاء متفرع على جنائتك، و فى البحار باب نفى الظلم و الجور، و فى نسخه (ب) بالنصب، و هو على التميز و الخبر مقدر، (و أصل) أو ما بمعناه، و أوليته معروفا أى صنعته إليه.
- ٢- فى البحار و فى نسخه (ط) و (ن) «و لك الجزاء الحسنى» بالتوصيف مع أن الجزاء مذكر و الحسنى مؤنث، فان صحَّ فكانه كان كما فى الآيه من قوله تعالى: «فَلَهُ جِزَاءٌ الْحُسْنَى» فغير عند النسخ.
- ٣- المراد بالعزه هنا ما فى قوله تعالى: «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزِّهِ وَ شِقَاقٍ وَ إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ» و هى التكبر و الطغيان و الغلبه على العباد بالظلم و العدوان أى لم آخذك عند هابل نبهتك و وعظتك و حذرتك حتى حين، و فى نسخه (ب) و (ج) «عند غرتك». و فى البحار «و لم آخذل عند عزتك».
- ٤- الظاهر منه جنس الأمانه و هو ما استودعها الله تعالى عباده من المعارف و غيرها و مبادئها، و المراد بالتحميل التكليف بها.
- ٥- هذا الكلام يقال إذا عوهد بين اثنين بجزء على عمل فان كلا منهما رضى لنفسه بما من الآخر فى قبال ما منه على حسب المعاهده، و قول عبد الملك الذى هو أحد من فى السند تفسير لهذه الفقره، و لو قال: لن أجزيك الا بما عملت، لكان أتم.

مَنْ قَالَ قَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ لَنْ أَعَذَّبَكَ إِلَّا بِمَا عَمَلْتَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را أبو الحسن علی بن احمد اصبهانی اسواری گفت که حدیث کرد ما را مکی بن احمد بن سعدویه بردعی گفت که خبر داد ما را ابو منصور محمد بن قاسم بن عبد الرحمن عتکی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اشرس گفت که حدیث کردند ما را بشر بن حکم و ابراهیم بن نصر سوریانی گفتند که حدیث کرد ما را عبد الملک بن هرون بن عنتره گفت که حدیث کرد ما را غیاث بن مجیب از حسن بصری از عبد الله بن عمر از پیغمبر (ص) که فرمود علم سبقت گرفت و قلم خشک شد و قضاء تمام شد بتحقیق کتاب و تصدیق رسالت و باینکه سعادت از خدا و شقاوت از خدای عز و جل است و عبد الله پسر عمر گفت که رسول خدا (ص) حدیثش را از خدای عز و جل روایت میکرد و فرمود که خدای عز و جل فرمود که ای پسر آدم بخواست من چنان شده که میخواهی از برای خود آنچه را که میخواهی و باراده من چنان شده که اراده میکنی از برای خود آنچه را که اراده میکنی و بفضل نعمت من بر تو بر نافرمانی که من توانا شدی و بنگاه داری و عفو و عافیت من و اجابت مرا بمن رسانیدی پس من بخوبیهای تو از تو سزاوارترم و تو بگناهت از من سزاوارتری پس خوبی از من بسوی تو بآنچه عطاء کرده ام بطور آغاز است و بدی از من بسوی تو بآنچه جنایت کرده جزا است و به بدگمانیت بمن از رحمت من نومید شدی پس مرا است حمد و حجت بر تو بیان و مرا بواسطه نافرمانی بر تو راه و تسلط است و تو را در نزد من بنیکی کردن جزاء و خصمت نیکوتر است و من ترسانیدن تو را وانگذاشتم و تو را در نزد فریفتگی و غفلت نگرفتم و تو را تکلیف نکردم بچیزی که بالاتر از طاقت و توانائی تو باشد و بر تو بار نکردم از امانت مگر آنچه را که بر آن قدرت داشته باشی و از تو رضا شدم از برای خویش آنچه را که تو بآن از برای خویش از من رضا شدی و هرگز تو را عذاب نکنم مگر بآنچه کرده و در بعضی از نسخ چنین است که عبد الملک گفت که هرگز تو را عذاب نکنم مگر بآنچه کرده

ص: ۶۱۲

١١- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَه قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي الصَّلْتِ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: سَأَلَ الْمَأْمُونُ يَوْمًا عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرُّضَاعَ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا مَعْنَى قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَمَأْمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ. وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ (١) فَقَالَ الرُّضَاعُ حَدَّثَنِي أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَنَّ الْمُسْلِمِينَ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ص لَوْ أَكْرَهْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ قَدَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ النَّاسِ عَلَى الْإِسْلَامِ لَكُنَّا كَثْرًا عَدَدُنَا وَ قَوِينَا عَلَى عَدُونَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَا كُنْتُ لِأَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِبِدْعِهِ لَمْ يُحَدِّثْ إِلَيَّ فِيهَا شَيْئًا- وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا مُحَمَّدُ وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَمَأْمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا عَلَى سَبِيلِ الْإِلْجَاءِ وَ الْإِضْطِرَارِ فِي الدُّنْيَا كَمَا يُؤْمِنُونَ عِنْدَ الْمَعَايِنَةِ وَ رُؤْيِهِ النَّاسِ فِي الْآخِرَةِ وَ لَوْ فَعَلْتُ ذَلِكَ بِهِمْ لَمْ يَسْتَحِقُّوا مِنِّي تَوَابًا وَ لَا مِدْحًا لَكِنِّي أُرِيدُ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْمِنُوا مُخْتَارِينَ غَيْرَ مُضْطَرِّينَ لَيْسَتْ تَحَقُّوا مِنِّي الزُّلْفَى وَ الْكِرَامَةَ وَ دَوَامَ الْخُلُودِ فِي جَنَّةِ الْخَالِدِ- أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ وَ أَمَا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَلَيْسَ ذَلِكَ عَلَى سَبِيلِ تَحْرِيمِ الْإِيمَانِ عَلَيْهَا وَ لَكِنْ عَلَى مَعْنَى أَنَّهَا مَا كَانَتْ تُؤْمِنُ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ إِذْنُهُ أَمْرُهُ لَهَا بِالْإِيمَانِ مَا كَانَتْ مُكَلَّفَةً مُتَعَبَّدَةً وَ إِجَاؤُهُ إِيَّاهَا إِلَى الْإِيمَانِ عِنْدَ زَوَالِ التَّكْلِيفِ وَ التَّعَبُّدِ عَنْهَا فَقَالَ الْمَأْمُونُ فَرَجَتْ عَنِّي يَا أَبَا الْحَسَنِ فَرَجَ اللَّهُ عَنْكَ (٢).

ص: ٦١٣

١- يونس: ١٠٠.

٢- حاصل كلامه عليه السلام في الآيتين: لو شاء ربك أن يؤمن الناس كلهم بالاجاء والتكوين لآمنوا، ولكنه لم يشأ كذلك فلم يؤمن كلهم، فلا- يطمع أصحابك أن تكره الناس على الايمان حتى يكونوا مؤمنين، بل الله تعالى شاء أن يؤمن الناس بالاختيار حتى يستحقوا الكرامة والزلفى و دوام الخلود في جنة الخلد، و على هذا فما كان لنفس ان تؤمن الا بأمره المناسب لاختيارهم. و أمره هو ما يجمع أسباب ايمان النفوس من جهته تعالى من تشريع الشرائع و نصب الاعلام و الأدله و اعطاء العقل و ارسال الرسل و انزال الكتب و الدعوه إليه و الوعد و الوعيد و الانذار و التبشير و غير ذلك من اللطاف و الهدايات، فما لم يعد الله هذه الأمور ما كان لنفس أن تؤمن لان الايمان مسبب عنها و وجوده بدون السبب ممتنع، و ما أبلغ كلمه الاذن هنا لان الاذن هو تخليه الشىء، فى طريق التحقق و الوجود باتمام سببه الا ان الامام عليه السلام فسره بالامر لرعايه فهم المخاطب، و لا يخفى أن المراد به التكويني لا- التشريعي المقابل للنهى لان الايمان لا يتوقف عليه و ان أمر به تأكيداً فى بعض الآيات بل على الامر التكويني النازل من عنده تعالى المساوق للاذن التكويني كما بينا، ثم ان الرجس المذكور فى الآيه هو الشك و عدم الايمان و هو مستند الى عدم السبب التام من ناحيه الإنسان من جهه عدم تعقله فى الأدله و الآيات فلا يتحقق الايمان، لكن نقصان السبب ليس من عند الله بل من عند النفس فلذا قال تعالى: «وَ يَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» و عقبه بقوله: «قُلْ أَنْظَرُوا مَا ذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ - الْآيَةَ».

حدیث کرد ما را تمیم بن عبد الله بن تمیم قرشی گفت که حدیث کرد ما را پدرم از احمد بن علی انصاری از ابو الصلت عبد السلام بن صالح هروی که گفت مأمون روزی از حضرت علی بن موسی الرضاء علیهما السلام سؤال نمود و بآن حضرت عرض کرد که یا ابن رسول الله چیست معنی قول خدای عز و جل وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَمَأْمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ يَعْنِي وَ اگر خواستی پروردگار تو هر آینه ایمان می آوردند هر که در زمین است همه ایشان باتفاق آیا پس تو اکراه میکنی مردمان را تا باشند که گرویدگان یعنی تو نمیتوانی که مردمان را بر ایمان بداری چه این در تحت قدرت تو نیست و خدا که بر این قدرت دارد نیز باکراه و اجبار ایشان را بر ایمان ندارد زیرا که منافی حکمت و تکلیف است و نباشد و نشاید هیچ تنی را آنکه ایمان آورد مگر باذن خدا که مراد از آن توفیق و لطف است یعنی تمکین و نصب ادله عقلیه و نقلیه و گویند که اذن بمعنی علم است یعنی هیچ کس ایمان نیاورد مگر آنکه علم الهی تعلق بآن گرفته و در ازل دانسته که او با اختیار خود ایمان آورد پس حضرت امام رضا (ع) فرمود که حدیث کرد مرا پدرم موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی پدرش علی بن ابی طالب علیهم السلام که مسلمانان بر رسول خدا (ص) عرض کردند که یا رسول الله اگر اکراه میکردی کسی را که بر او قدرت داری از مردمان بر دین اسلام هر آینه شماره ما بسیار شدی و ما بر دشمنان خویش قوت بهم میرسانیدیم رسول خدا (ص) فرمود که من چنان نیستم که خدا را ملاقات کنم با بدعت و تازه که در آن چیزی را بسوی من احداث نفرموده باشد وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ یعنی و نیستم من از جمله تکلف کنندگان که رنج این مطلب را بکشم و بی فرموده خدا این کار را بخود گیرم پس خدای تبارک و تعالی این را فرو فرستاد که یا محمد وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَمَأْمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً یعنی اگر میخواست بر وجه بیچارگی و اضطرار در دنیا چنان که در نزد معاینه و دیدن عذاب در آخرت ایمان می آورند و اگر با ایشان چنین میکردم و این را بعمل می آوردم از من ثواب و مدحی را استحقاق نداشتند و لیکن من از ایشان این را اراده دارم که ایمان بیاورند در حالی که مختار باشند و مضطر نباشند تا آنکه نزدیکی و نوازش و دوام خلود در بهشت جاوید را از من استحقاق داشته باشند أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ وَ اما قول آن جناب عز و جل وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ پس آن بر وجه تحریم ایمان بر آن نفس نیست و لیکن بنا بر این معنی است که هیچ نفسی چنان نیست که ایمان آورد مگر باذن خدا و اذنش امر کردن او است آن نفس را بایمان مادامی که مکلف و عبادت کننده باشد و بیچاره گردانیدن او است آن را بسوی ایمان در نزد زوال تکلیف و تبعذ از آن مأمون گفت که اندوه را از من بردی یا أبا الحسن خدا اندوه را از تو ببرد.

۱۲- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ دُرُسْتٍ عَنْ فَضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ شَاءَ اللَّهُ أَنْ أَكُونَ مُسْتِطِيعاً لِمَا لَمْ يَشَأْ أَنْ أَكُونَ فَاعِلُهُ (۱) قَالَ وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ شَاءَ وَ أَرَادَ وَ لَمْ يُحِبَّ وَ لَمْ يَرْضَ شَاءَ أَنْ لَا يَكُونَ فِي مُلْكِهِ شَيْءٌ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ أَرَادَ مِثْلَ ذَلِكَ وَ لَمْ يُحِبَّ أَنْ يُقَالَ لَهُ ثَالِثُ ثَلَاثِهِ وَ لَمْ يَرْضَ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفتند که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از ابراهیم بن هاشم بن علی بن معبد از درست از فضیل بن یسار که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود خدا خواسته که من توانا باشم آنچه را که نخواسته که من کننده آن باشم و گفت که از آن حضرت شنیدم که میفرمود گاهست که خدا خواسته و اراده فرموده و دوست نداشته و نپسندیده خواسته که در ملکش چیزی نباشد مگر بعلم او و مثل این را اراده فرموده و دوست نداشته که از برایش گفته شود که یکی از سه تا است و کفر را از برای بندگانش نپسندیده

۱۳- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ الشَّعِيرِيِّ عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ خَالِدِ بْنِ سَعْدَانَ (۲)

ص: ۶۱۵

۱- مفاده أن الاستطاعه ثابتة للبعد مع عدم الفعل خلافاً للشاعره.

۲- فی نسخه (و) و (ب) و (د) «عن خالد بن معدان»، و أظن أنه الصواب قال ابن حجر في التقریب: خالد بن معدان الكلاعی الحمصی أبو عبد الله ثقة عابد يرسل كثيراً مات سنه ثلاث و مائه و قيل بعد ذلك.

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَفَّ الْقَلَمُ وَ مَضَى الْقَدْرُ بِتَحْقِيقِ الْكِتَابِ - وَ تَصَدِيقِ الرَّسُولِ وَ بِالسَّعَادَةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَنْ آمَنَ وَ اتَّقَى وَ بِالشَّقَاءِ لِمَنْ كَذَبَ وَ كَفَرَ وَ بَوْلَايَةِ اللَّهِ الْمُؤْمِنِينَ وَ بَرَاءَتِهِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أُرْوَى حَدِيثِي إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ يَا ابْنَ آدَمَ بِمَشِيئَتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تَشَاءُ لِنَفْسِكَ مَا تَشَاءُ وَ يَارَادَتِي كُنْتَ أَنْتَ الَّذِي تُرِيدُ لِنَفْسِكَ مَا تُرِيدُ وَ بِفَضْلِ نِعْمَتِي عَلَيْكَ قَوِيَتْ عَلَيَّ مَعْصِيَتِي وَ بَعْضُ مَتِي وَ عَوْنِي وَ عَافِيَتِي أُدِّيتُ إِلَيْكَ فَرَائِضِي فَأَنَا أَوْلَى بِحَسَنَاتِكَ مِنْكَ وَ أَنْتَ أَوْلَى بِسَيِّئَاتِكَ مِنِّي فَالْخَيْرُ مِنِّي إِلَيْكَ بِمَا أَوْلَيْتُ بَدَاءً وَ الشَّرُّ مِنِّي إِلَيْكَ بِمَا جَنَيْتَ جَزَاءً وَ بِإِحْسَانِي إِلَيْكَ قَوِيَتْ عَلَيَّ طَاعَتِي وَ بِسُوءِ ظَنِّكَ بِي قَنَطْتُ مِنْ رَحْمَتِي فَلِي الْحَمْدُ وَ الْحُجَّةُ عَلَيْكَ بِالْبَيَانِ وَ لِي السَّبِيلُ عَلَيْكَ بِالْعَصِيَّانِ وَ لَكَ جَزَاءُ الْخَيْرِ عِنْدِي بِالْإِحْسَانِ لَمْ أَدْعُ تَحْذِيرَكَ وَ لَمْ أَخْذُكَ عِنْدَ عَزَّتِكَ وَ لَمْ أَكْلِفْكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ وَ لَمْ أُحْمَلْكَ مِنَ الْأَمَانَةِ إِلَّا مَا أَقْرَزْتُ بِهِ عَلَيَّ نَفْسِكَ (۱) رَضِيَتْ لِنَفْسِي مِنْكَ مَا رَضِيَتْ لِنَفْسِكَ مِنِّي.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن وليد «رضی» گفتند که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید از علی بن حسان از اسماعیل بن ابی زیاد اشعری گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید از علی بن حسن از اسماعیل بن ابی زیاد اشعری از ثور بن یزید از خالد بن معدان از معاذ بن جبل که گفت رسول خدا (ص) فرمود که علم سبقت گرفت و قلم خشک شد و قدر گذشت بتحقیق کتاب و تصدیق رسولان و بسعادت از خدای عز و جل از برای کسی که ایمان آورده و پرهیز کرده و بشقاوت از برای کسی که دروغ گفته و کافر شده و بولایت خدا از برای مؤمنان که ایشان را دوست میدارد و بیزاریش از مشرکان بعد از آن رسول خدا (ص) فرمود که من حدیثم را از خدا روایت میکنم بدرستی که خدای تبارک و تعالی میفرماید که ای پسر آدم بخواست من چنان شده که میخواهی از برای خویش آنچه را که میخواهی و باراده من چنان شده که اراده میکنی از برای خود آنچه را که اراده میکنی و بفضل نعمت من بر تو بر نافرمانیم توانا شدی و بنگاه داری و یاری و عافیت من واجبات مرا بمن رسانیدی پس من بخوبیهای تو از تو سزاوارترم و تو بگناहत از من سزاوارتری پس خوبی از من بسوی تو بآنچه دلاء کرده ام بداء است و بدی از من بسوی تو بآنچه جنایت کرده جزاء است و بنیکی کردن من با تو بر فرمان برداری من توانا شدی و بیدگمانیت بمن از رحمت من نومید شدی پس مرا است حمد و حجت بر تو بیان و مرا بنافرمانی بر تو راه و تسلط است و تو را در نزد من بنیکی کردن جزاء خیر و سزای خوبست و من ترسانیدن تو را وانگذاشتم و تو را در نزد فریفتگی و غفلت نگرفتم و بالاتر از طاقت تو را تکلیف نکردم و باز نکردم بر تو از امانت مگر آنچه را که بآن بر نفس خود اقرار کردی و از برای خود از تو پسندیدم آنچه را که تو از برای خود از من پسندیدی

ص: ۶۱۶

۱- فی البحار باب القضاء و القدر: الا ما أقررت بها علی نفسک، و فی نسخه (ط) و (ن) «الا ما قدرت به علی نفسک».

«باب پنجاه و ششم» در بیان استطاعت که بمعنی توانائی است و بیان بطلان آن در حق بندگان و اثبات آن در باره ایشان با اعتماد
اختلاف معنی

اشاره

۵۶ باب الاستطاعه (۱)

و مراد از آن چه گاهی استعمال می شود و مقصود از آن توانائی بر فعل و ترک است بطور استقلال که مرادف تفویض است و گاهی استعمال می شود و مراد از آن توانائی است اما نه بطور استقلال و آن مقابل جبر است و اول در حق ایشان منتفی دو دویم ثابت است.

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ عَنْ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ الْبُرْقِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو شُعَيْبٍ صَالِحُ بْنُ خَالِدِ الْمَحَامِلِيِّ عَنْ أَبِي سَلِيمَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْإِسْطِطَاعَةِ فَقَالَ لَيْسَتْ الْإِسْطِطَاعَةُ مِنْ كَلَامِي وَلَا كَلَامِ آبَائِي (۲).

قال مصنف هذا الكتاب يعني بذلك أنه ليس من كلامي و لا كلام آبائي أن نقول لله عز و جل إنه مستطيع كما قال الذين كانوا على عهد عيسى ع هل يستطيع ربك أن ينزل علينا مائدة من السماء (۳)

ص: ۶۱۷

۱- الاستطاعه استفعال من الطوع، و قد يراد بها مطلق القدره على الفعل قبله و حينه، و هذا مورد النزاع مع الأشاعره النافين لها قبل الفعل، و قد يراد بها أخص من هذا المعنى و هو الوسع و الاطاقه للفعل و هو القدره عليه من دون المشقه، و الأول شرط لكل تكليف بالضروره و الثاني شرط شرعا و قد يتخلف.

۲- أى ليست الاستطاعه التى يقول بها القدریه من استقلال العبد فى كل فعل و ترك من كلامى و لا كلام آبائى كما يظهر من الحديث الثانى و العشرين، و تفسير الصدوق- رحمه الله- بعيد عن سياق السؤال.

۳- المائدة: ۱۱۲.

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از ابو عبد الله برقی که گفت حدیث کرد ما را ابو شعیب صالح بن خالد محاملی از ابو سلیمان جمال از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از چیزی از استطاعت فرمود که استطاعت نه از کلام منست و نه از کلام پدران من «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که حضرت باین کلام این را قصد دارد که از کلام من و از کلام پدران من این نیست که در باب خدای عز و جل بگوئیم که مستطیع و توانا است چنان که کسانی که در زمان عیسی (ع) بودند گفتند که هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ یعنی آیا پروردگارت میتواند که خوانی را از آسمان بر ما فرو فرستد و در کلامش بحثی است که از شرح عنوان ظاهر می شود.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ سَابُورٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصِيرٍ مَنْصُورُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ الْقُرَيْظِيِّ (۱) عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ الْمِصْبِيِّ (۲) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع قَالَ: لَا يَكُونُ الْعَبْدُ فَاعِلًا وَلَا مُتَحَرِّكًا إِلَّا وَالِاسْتِطَاعَةَ مَعَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ إِنَّمَا وَقَعَ التَّكْلِيفُ مِنَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بَعْدَ الْإِسْتِطَاعَةِ وَ لَا يَكُونُ مُكَلَّفًا لِلْفِعْلِ إِلَّا مُسْتَطِيعًا

۱- فی نسخه (و) «العریضی مکان القریظی».

۲- فی نسخه (ب) و (د) «عن سهل ابی محمد المصیصی».

«الف- حدّثنا أبي و محمّد بن الحسن بن أحمد بن الوليد رضى الله عنهما، قالاً: حدّثنا سعد بن عبد الله، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن عيسى، عن الحسن بن عليّ بن فضال، عن أبي جميله المفضل بن صالح، عن محمّد بن عليّ الحلبيّ، عن أبي عبد الله عليه السّلام فى قول الله عزّ و جلّ: «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ» قال: و هم مستطيعون يستطيعون الاخذ بما امروا به و الترك لما نهوا عنه، و بذلك ابتلوا، قال: و سألته عن رجل مات و ترك مائه ألف درهم و لم يحجّ حتى مات هل كان يستطيع الحجّ؟ قال: نعم، انما استطاعته بما له و صحته.

ب- حدّثنا أبي و محمّد بن الحسن بن أحمد بن الوليد رضى الله عنهما، قالاً: حدّثنا سعد بن عبد الله، عن أحمد بن محمّد بن عيسى، عن عليّ بن حديد الأزديّ، عن جميل بن دراج، عن زرار، عن أبي عبد الله عليه السّلام فى قول الله عزّ و جلّ: «و يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» قال: صارت أصلابهم كصياصى البقر، يعنى قرونها، «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ» قال: «و هم مستطيعون».

ج- حدّثنا أبي و محمّد بن الحسن بن أحمد بن الوليد رضى الله عنهما، قالاً: حدّثنا سعد بن عبد الله، عن أحمد بن محمّد بن عيسى، عن عليّ بن حديد و عبد الرحمن بن أبي نجران، عن محمّد بن حمران، عن أبي بصير، عن أبي جعفر عليه السّلام، قال: قلت له: رجل عرض عليه الحجّ فاستحيا أ هو ممن يستطيع الحجّ؟ قال: نعم.

د- حدّثنا محمّد بن موسى بن المتوكل رضى الله عنه، قال: حدّثنا عبد الله بن جعفر الحميرى و سعد بن عبد الله جميعاً، عن أحمد بن محمّد بن عيسى، عن الحسن بن محبوب، عن معاوية بن عمار، عن أبي عبد الله عليه السّلام فى قول الله عزّ و جلّ: «و لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا» قال: هذا لمن كان عنده مال و له صحه».

حدیث کرد ما را عبد الله محمد بن عبد الوهاب در نیشابور گفت که حدیث کرد ما را احمد بن فضل بن مغیره گفت که حدیث کرد ما را ابو نصر منصور بن عبد الله بن ابراهیم اصبهانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عبد الله از محمد بن حسین بن ابی الخطاب از محمد بن ابی الحسین قریظی از سهل بن ابی محمد مصیصی از حضرت ابو عبد الله جعفر بن محمد (ع) که فرمود بنده فاعل و متحرک نمیباشد مگر آنکه استطاعت با او از خدای عز و جل است و جز این نیست که تکلیف از خدای تبارک و تعالی بعد از استطاعت واقع شده و چنان نباشد که فعل را تکلیف کند مگر توانا را یا بنده مکلف بفعل نباشد مگر در حالی که توانا باشد.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ حَدَّثَنِي حَمْزَةُ بْنُ حُمْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْإِسْتِطَاعَةِ فَلَمْ يُجِبْنِي فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ دَخَلَهُ أُخْرَى فَقُلْتُ أَضَلَّحَكَ اللَّهُ إِنَّهُ قَدْ وَقَعَ فِي قَلْبِي مِنْهَا شَيْءٌ لَمَا يُخْرِجُهُ إِلَّا شَيْءٌ أَسْمِعُهُ مِنْكَ قَالَ فَإِنَّهُ لَمَا يَضُرُّكَ مَا كَانَ فِي قَلْبِكَ قُلْتُ أَضَلَّحَكَ اللَّهُ فَإِنِّي أَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يُكَلِّفِ الْعِبَادَ إِلَّا مَا يَسْتَطِيعُونَ وَإِلَّا مَا يُطِيقُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يَصْنَعُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ إِلَّا بِإِزَادَةِ اللَّهِ وَ مَشِيئَتِهِ وَ قَضَائِهِ وَ قَدَرِهِ قَالَ هَذَا دِينَ اللَّهِ الَّذِي أَنَا عَلَيْهِ وَ آبَائِي أَوْ كَمَا قَالَ (۱).

ص: ۶۲۰

۱- ای قال علیه السلام: هذا دين الله- الخ أو قال ما أشبه هذا مما يفيد معناه.

قال مصنف هذا الكتاب مشيه الله و إرادته في الطاعات الأمر بها و الرضا- و في المعاصي النهى عنها و المنع منها بالزجر و التحذير(1)

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از عبید بن زراره که گفت حدیث کرد مرا حمزه بن حمران گفت که حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از استطاعت و آن حضرت مرا جواب بفرمود بعد از آن در نوبت دیگر بر آن حضرت داخل شدم و عرض کردم که خدا تو را باصلاح آورد بدرستی که در دلم از استطاعت چیزی واقع شده که آن را از دلم بیرون نمیکنند مگر چیزی که آن را از تو بشنوم حضرت فرمود که آنچه در دل تو است تو را ضرر نمیرساند عرض کردم که خدا تو را باصلاح آورد من میگویم که خدای تبارک و تعالی بندگان را تکلیف نفرموده مگر آنچه استطاعت دارند و مگر آنچه طاقت دارند چه ایشان چیزی از آن را نمیکنند مگر باراده و خواست و قضاء و قدر خدا حضرت فرمود که این دین خدا است که من و پدرانم بر آنیم یا مثل این را فرمود «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که خواست خدا و اراده اش در طاعات امر بآنها و رضا است و در معاصی نهی از آنها و منع از آنها است بزجر و ترسانیدن

ص: ۶۲۱

۱- لا- بأس بان یكون مراده الإرادة و المشیئة و القضاء و القدر التکوینیة لان أفعال العباد لیست خارجه عنها و لا ینافی ذلك اختیارهم.

۴- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الصَّيْرَفِيِّ عَنْ صَبَّاحِ الْحِذَاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلَهُ زُرَّارَهُ وَ أَنَا حَاضِرٌ فَقَالَ أَمْ أَفَرَأَيْتَ (۱) مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْنَا فِي كِتَابِهِ وَ مَا نَهَانَا عَنْهُ جَعَلْنَا مُسْتَطِيعِينَ لِمَا افْتَرَضَ عَلَيْنَا مُسْتَطِيعِينَ لِتَرْكِ مَا نَهَانَا عَنْهُ فَقَالَ نَعَمْ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن خالد برقی از محمد بن یحیی صیرفی از صباح حذاء از حضرت باقر (ع) که گفت زراره از آن حضرت سؤال نمود و من حاضر بودم و عرض کرد که مرا خبر ده که آنچه خدا در کتاب خویش بر ما واجب گردانیده و ما را از آن نهی فرموده ما را توانایان از برای آنچه بر ما واجب گردانیده و توانایان از برای ترک آنچه ما را از آن نهی فرموده قرار داده فرمود آری.

۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ حُمْرَانَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَمَرَ وَ نَهَى وَ كَتَبَ الْأَجَالَ وَ الْأَثَارَ لِكُلِّ نَفْسٍ بِمَا قَدَّرَ لَهَا وَ أَرَادَ وَ جَعَلَ فِيهِمْ مِنَ الْإِسْطِطَاعَةِ لِبَطَاعَتِهِ مَا يَعْمَلُونَ بِهِ مَا أَمَرَهُمْ بِهِ وَ مَا نَهَاَهُمْ عَنْهُ (۲)

ص: ۶۲۲

۱- فی نسخه (و) و (ن) و (ب) «أ رأيت».

۲- «ما أمرهم به» مفعول لقوله: يعملون، و كذا ما نهاهم عنه من باب «علفتها تبتا و ماء باردا» أي و يتركون ما نهاهم عنه.

فَإِذَا تَرَكُوا ذَلِكَ إِلَى غَيْرِهِ كَانُوا مَحْجُوجِينَ بِمَا صَيَّرَ فِيهِمْ مِنَ الْإِسْطِطَاعَةِ وَالْقُوَّةِ لِطَاعَتِهِ فَقَالَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ إِذَا لَمْ تَعُدَّهُ إِلَى غَيْرِهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حکم از عبد الله بن بکیر از حمزه بن حرمان که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که ما را سخنی است که بآن تکلم میکنیم فرمود که آن را بیاور عرض کردم که میگوئیم که خدای عز و جل امر فرموده و نهی نموده و اجلها و مدتها را نوشته و همچنین اثرها را از برای هر نفسی بآنچه از برایش تقدیر فرموده و اراده نموده و در ایشان از استطاعت از برای طاعتش چیزی را قرار داده که بواسطه آن بجا آورند آنچه را که ایشان را بآن امر فرمود و آنچه را که ایشان را از آن نهی نموده پس هر گاه این را ترک کنند و بسوی غیر از این روند محجوج و مغلوب باشند بآنچه در ایشان قرار داده از استطاعت و قوت از برای طاعتش حضرت فرمود که این حق و راست و درست است هر گاه از این در نگذری بسوی غیر این

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ اللَّهُ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ جَمِيعًا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا أَمَرَ الْعِبَادَ إِلَّا بِدُونِ سَعْيِهِمْ فَكُلُّ شَيْءٍ أَمَرَ النَّاسَ بِأَخْذِهِ فَهُمْ مُتَّسِعُونَ لَهُ وَ مَا لَا يَتَّسِعُونَ لَهُ فَهُوَ مَوْضُوعٌ عَنْهُمْ وَ لَكِنَّ النَّاسَ لَا خَيْرَ فِيهِمْ.

ص: ۶۲۳

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن «رضی» گفتند که حدیث کردند ما را سعد بن عبد الله و عبد الله بن جعفر حمیری هر دو از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن علی بن فضال از ابو جمیل از مفضل بن صالح از محمد بن علی حلبی از حضرت صادق (ع) که فرمود بندگان مأمور نشده اند مگر بچیزی که کمتر از توانائی ایشانست و هر چیزی که مردم بگرفتن آن مأمور شده اند آن را توانائی دارند و آنچه توانائی آن را ندارند از ایشان موضوع است که خدا آن را از ایشان برداشته و لیکن مردم هیچ خوبی در ایشان نیست.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي بَاطٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَاعَ عَنِ الْإِسْتِطَاعَةِ فَقَالَ يَسْتِطِيعُ الْعَبْدُ بَعِيدَ أَرْبَعِ خِصَالٍ أَنْ يَكُونَ مُخْلِئَ السَّرْبِ صِيحِ الْجِسْمِ سَلِيمِ الْجَوَارِحِ لَهُ سَبَبٌ وَارِدٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ فَسَّرَهَا لِي قَالَ أَنْ يَكُونَ الْعَبْدُ مُخْلِئَ السَّرْبِ صِيحِ الْجِسْمِ سَلِيمِ الْجَوَارِحِ يُرِيدُ أَنْ يَزْنِيَ فَلَا يَجِدُ امْرَأَةً ثُمَّ يَجِدُهَا فِيمَا أَنْ يُعْصَمَ فَيَمْتَنِعَ كَمَا امْتَنَعَ يُوسُفُ أَوْ يُخْلَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ إِرَادَتِهِ فَيَزْنِيَ فَيَسْمَى زَانِيًا (۱)

ص: ۶۲۴

۱- تخلیه السرب هی عدم المانع، و صحه الجسم أن لا يكون مریضا ضعيفا يعاف العمل أو لا يقوى عليه، و سلامه الجوارح أن يكون له آله العمل بان لا يكون عینا أو أعمى أو أصم أو مشلولا أو غیر ذلك، و السبب الوارد من الله تعالى هو الأسباب التي ليست عند العبد بنفسه، و الحاصل أن لا يكون له مانع من الخارج أو الداخل و يكون له الأسباب من الداخلیه و الخارجیه، فعند ذلك يحصل له التمکن و لا یبقی له شیء لاختیار أحد الطرفين من الفعل و الترك فان فعل القبیح فبتخلیه الله إیاه بینه و بین ارادته، و ان ترکه فبالعصمه المانعه، فهي اما بالقوه القدسیه كما فی الأنبیاء و الأوصیاء علیهم السلام، أو بالعقل القاهر كما فی المؤمنین، أو بأن یحول بینه و بین قلبه فینفسخ العزم و ینتقض الهم، أو بان یعدم ما لوجوده دخل فی الفعل، أو یوجد ما لعدمه دخل فیهِ، فمراده علیه السلام بالعصمه ما هو أعم من المصطلحه. و أما الحسن فان ترکه فبتخلیه الله إیاه و ان فعل فتوفیقه تعالى بعد الاستطاعه اذ الاستطاعه علی الحسن لا تستلزمه و ان كانت حاصله فی الحال و انتفاء الموانع لان الإنسان كثيرا ما یتمکن من إتیان الحسن و لا یأتیه، اذکر قول العبد الصالح شعیب النبی علی نبینا و آله و علیه السلام «ان ارید الا الإصلاح ما استطعت و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و إلیه أنیب»، و للتوفیق علل کالعصمه فافحصها، ثم ان العبد بعد ما كان له صفه الاختیار لا یتستحق من الله تعالى العصمه و التوفیق فان صنعها الله تعالى به بفضله و ان كان أصل الاختیار و علله أيضا بفضله، هذه جمله ان تهتد الی تفاصیلها لم یبق لك شبهه فی مبحث الافعال.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین بن ابی الخطاب از علی بن اسباط که گفت أبو الحسن حضرت امام رضا (ع) را از استطاعت سؤال کردم فرمود که بنده بعد از چهار خصلت استطاعت بهم میرساند یکی آنکه گشاده راه باشد که خالی باشد از آنچه او را منع کند دویم آنکه تن درست باشد که بیمار نباشد سیم آنکه جوارح و اعضایش سالم باشند و معیوب نباشند چهارم آنکه او را سببی باشد که از جانب خدای عز و جل وارد شده باشد که استطاعت موقوف بر آن باشد راوی میگوید که عرض کردم فدای تو کردم این خصلت را از برایم تفسیر و بیان فرما فرمود آنست که بنده گشاده راه و تندرست و سلیم الاعضاء میباشد و میخواهد که زنا کند و زنی را نمیابد که با او زنا کند بعد از آن زن را میابد که با او زنا تواند کرد پس یا آنست که خدا او را نگاه میدارد و از زنا امتناع میکند چنان که یوسف امتناع فرمود یا او را در میان او و اراده اش رها میکند و وامیگذارد پس زنا میکند و زناکننده نامیده می شود و خدا باکراه و جبر اطاعت نشده و بغلبه نافرمانی نشده یا چنین کسی خدا را باکراه اطاعت نکرده چه او نفس خود را با همه اسباب نگاه داشته و آن جناب را بغلبه بر او نافرمانی نکرده چه غلبه در صورت اراده نداشتن گناهست باراده حتمی.

ص: ۶۲۵

۱- الفعلان علی بناء المجهول، و المعنی: لا یکره الله عباده علی اطاعته، بل یعصم و یوفق و هما لا یصلان الی حد الاکراه، و لا یعصیه عباده بالغلبه علیه سبحانه و تعالی لانه قادر علی منهم عن المعصیه، بل یخلی بینهم و بین ارادتهم.

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ الْجَابِرِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ فَعَلِمَ مَا هُمْ صَائِرُونَ إِلَيْهِ وَ أَمْرُهُمْ وَ نَهَاهُمْ فَمَا أَمْرُهُمْ بِهِ مِنْ شَيْءٍ فَفَعَلَ جَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى الْأَخْذِ بِهِ وَ مَا نَهَاهُمْ عَنْهُ فَفَعَلَ جَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى تَرْكِهِ وَ لَا يَكُونُوا (۱) آخِذِينَ وَ لَا تَارِكِينَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَعْنِي بِعَلْمِهِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از حماد بن عیسی از حسین بن مختار از اسماعیل بن جابر از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای عز و جل خلق را آفرید و دانست آنچه را که ایشان بسوی آن باز میگردند و ایشان را امر فرمود و نهی نمود پس آنچه ایشان را بآن امر فرموده از هر چه باشد بحقیقت که راه بسوی گرفتن و عمل کردن بآن را از برای ایشان قرار داده و آنچه ایشان را از آن نهی نموده راه بسوی ترک آن را از برای ایشان قرار داده و عمل کنندگان بآن و ترک کنندگان نباشند مگر باذن خدای عز و جل یعنی بعلم آن جناب.

ص: ۶۲۶

۱- بحذف النون مجزوما عطف علی الجزاء فی الجملتين، و مثله فی الحدیث الأول من الباب التاسع و الخمسين، و نسخه (ج) و (ط) «و لا یكونوا فیہ - الخ» فالضمیر المجرور یرجع الی المأمور به و المنهی عنه، و فی البحار المطبوع حدیثا فی باب القضاء و القدر: «و لا یكونون فیہ - الخ».

۲- الظاهر أن هذا تفسیر من بعض الرواه أو من الصدوق - رحمه الله - كما استظهره المجلسی - رحمه الله - و قد مضى بیان الاذن فی الحدیث الحادی عشر من الباب السابق.

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ مُحَمَّدِ الطَّيَّارِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ (۱) قَالَ مُسْتَطِيعُونَ يَسْتَطِيعُونَ الْأَخَذَ بِمَا أُمِرُوا بِهِ وَالتَّرُكَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَبِذَلِكَ ابْتُلُوا ثُمَّ قَالَ لَيْسَ شَيْءٌ مِمَّا أُمِرُوا بِهِ وَنُهُوا عَنْهُ إِلَّا وَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ ابْتِلَاءٌ وَقَضَاءٌ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن «رضی» گفت حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از فضاله بن ایوب از ابان بن عثمان از حمزه بن محمد طیار که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ فرمود سالمون یعنی مستطیعون که عمل کردن بآن چه بآن امر شده اند و ترک کردن چیزی را که از آن نهی شده اند و توانائی دارند و باین امتحان شده اند بعد از آن فرمود که چیزی نیست از آنچه بآن امر شده اند و از آن نهی شده اند مگر آنکه در آن از خدای عز و جل آزمایش و قضائست.

۱۰- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالََا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ جَمِيعًا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ أَشِيطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ يَكُونُ لَهُ مَا يَحُجُّ بِهِ قُلْتُ فَمَنْ عَرَضَ عَلَيْهِ الْحُجَّ فَاشِيطَا قَالَ هُوَ مِمَّنْ يَسْتَطِيعُ.

ص: ۶۲۷

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن موسی بن متوکل «رضی» گفتند که حدیث کردند ما را سعد بن عبد الله و عبد الله بن جعفر حمیری هر دو از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از علاء بن زرین از محمد بن مسلم که گفت حضرت صادق (ع) را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ لِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْعَبِيَّتِ مَنْ اَشِيتَطَاعِ اِلَيْهِ سَبِيْلًا یعنی و خدا را است بر مردمان حج کردن خانه کعبه کسی که توانائی دارد بسوی آن راهی را حضرت فرمود که او را چیزی میباشد که بآن حج کند عرض کردم پس کسی که حج بر او عرضه شود و شرم کند فرمود که او از جمله کسانی است که استطاعت و توانائی دارند

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ مَنْ عَرَضَ عَلَيْهِ الْحُجُّ وَ لَوْ عَلَى حِمَارٍ أَجْدَعَ مَقْطُوعِ الذَّنْبِ فَأَبَى فَهُوَ مِمَّنْ يَسْتَطِيعُ الْحُجَّ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن خالد برقی از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم از ابو بصیر که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود هر که حج بر او عرضه شود و اگر چه بر الاغ گوش بریده بریده دم باشد و ابا و امتناع کند چنین کسی از جمله آنها است که حج را استطاعت دارند.

۱۲- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَنَاحٍ عَنْ عَوْفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيِّ عَنْ عَمِّهِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْإِسْتِطَاعَةِ فَقَالَ وَقَدْ فَعَلُوا (۱) فَقُلْتُ نَعَمْ زَعَمُوا أَنَّهَا لَا تَكُونُ إِلَّا عِنْدَ الْفِعْلِ وَإِرَادِهِ فِي حَالِ الْفِعْلِ لَا قَبْلَهُ (۲) فَقَالَ أَشْرَكَ الْقَوْمُ (۳).

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از سعید بن جناح از عوف بن عبد الله ازدی از عمویش که گفت حضرت صادق (ع) را از استطاعت سؤال کردم فرمود که کرده اند عرض کردم آری گمان کرده اند که استطاعت نمیباشد مگر در نزد فعل و اراده در حال فعل نه پیش از آن فرمود که این گروه شرک آورده اند.

۱۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ لَا يَكُونُ الْعَبْدُ فَاعِلًا إِلَّا وَهُوَ مُسْتِطِيعٌ وَقَدْ يَكُونُ مُسْتِطِيعًا غَيْرَ فَاعِلٍ وَلَا يَكُونُ فَاعِلًا أَبَدًا حَتَّى يَكُونَ مَعَهُ الْإِسْتِطَاعَةُ.

ص: ۶۲۹

۱- هذا اخبار، أي وقد فعلوا ما يوجب أمثال هذه الضلالات في الدين.

۲- قوله: «و اراده» بالجر عطف على الفعل، و في نسخه (ط) و(ن) بصيغه اسم الفاعل المؤنث من الورد فهو خبر للا تكون.

۳- اشراكهم ليس لاجل هذه العقيدة خاصه، بل لما فعلوا في أصل الدين، و يحتمل ذلك لان هذه العقيدة من لوازم الجبر المستلزم اسناد الظلم و الفواحش إليه تعالى.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از محمد بن ابی عمیر از آنکه او را روایت کرده از اصحاب ما از حضرت صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود بنده فاعل و کننده نمیباشد مگر و حال آنکه او استطاعت دارد و گاهست که مستطعی باشد که فاعل نیست و هرگز فاعل نباشد تا آنکه استطاعت با او باشد.

حدیث ۱۴

۱۴- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا مَا يَعْنِي بِذَلِكَ قَالَ مَنْ كَانَ صَاحِحًا فِي بَدَنِهِ مُخَلِّي سَرُّهُ لَهُ زَادَ وَ رَاحِلَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) در قول خدای عز و جل وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا که باین چه قصد دارد فرمود که هر که در بدنش صحیح باشد و در راهش رها و او را توشه و حیوانی باشد که بر آن سوار شود.

حدیث ۱۵

۱۵- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ الْحَجَّالِ الْأَسَدِيِّ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ أَعْيَنَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي هَذِهِ الْآيَةِ - لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَ سَيْفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَ لَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱)

ص: ۶۳۰

أَنَّهُمْ كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ وَقَدْ كَانَ فِي الْعِلْمِ أَنَّهُ لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَسَفَرًا قَاصِداً لَفَعَلُوا.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از عبد الله بن حجال اسدی از ثعلبه بن میمون از عبد الاعلی بن اعین از حضرت صادق (ع) که در این آیه لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَ سَفَرًا قَاصِداً لَأَتَّبَعُوكَ وَ لَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ فرمود که ایشان چنان بودند که میتوانستند که بیرون روند و در علم خدا چنان بود که اگر آنچه پیغمبر منافقان را بآن دعوت میفرمود متاع نزدیک و سفر میانه باری میبود هر آینه میکردند و ترجمه آیه اینست که اگر آنچه ایشان را بآن دعوت میکنی مال بی ثبات دنیای نزدیک بفرگرفتن بدون مشقت و سفری که میانه است یعنی آسان و نزدیک نه دور و با مشقت هر آینه پیروی میکردند تو را بطمع مال و لیکن دور شد بر ایشان مسافتی که بمشقت و زحمت قطع آن باید کرد و زود باشد که سوگند خوردند بخدا که اگر میتوانستیم هر آینه بیرون می آمدیم با شما و در مرافقت و موافقت جهد و کوشش مینمودیم هلاک میکنند نفسهای خود را باین سوگند دروغ یعنی خود را مستحق عذاب میسازند و خدا میداند که ایشان دروغ گویانند در اینکه میگویند چه استطاعت بیرون رفتن را دارند.

حدیث ۱۶

۱۶- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَرْقِيِّ (۱)

ص: ۶۳۱

۱- کذا، و لا يعرف الرجل في أصحاب الصادق عليه السلام و في نسخة (و) و (ه) «عن أبي محمد البرقي».

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ قَالَ أَكْذَبَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي قَوْلِهِمْ - لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ وَ قَدْ كَانُوا مُسْتَطِيعِينَ لِلْخُرُوجِ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از علی بن عبد الله از ابو محمد برقی از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل وَ سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ فرمود که خدای عز و جل ایشان را در قول خویش دروغگو یافت که لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ وَ حال آنکه چنان بودند که بیرون رفتن را توانائی داشتند.

حدیث ۱۷

۱۷- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْحِذَاءِ عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ خُنَيْسٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مَا يَغْنِي بِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ (۱) قَالَ وَ هُمْ مُسْتَطِيعُونَ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن «رضی» گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن عبد الله از محمد بن ابی عمیر از ابو الحسن حذاء از معلی بن خنیس که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که خدای عز و جل بقول خویش وَ قَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ چه قصد دارد فرمود یعنی ایشان توانائی داشتند

ص: ۶۳۲

۱۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا يَكُونُ الْعَبْدُ فَاعِلًا وَ لَا مُتَحَرِّكًا إِلَّا وَ الْإِسْتِطَاعَةُ مَعَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِنَّمَا وَقَعَ التَّكْلِيفُ مِنَ اللَّهِ بِعَيْدِ الْإِسْتِطَاعَةِ فَلَا يَكُونُ مُكَلَّفًا لِلْفِعْلِ إِلَّا مُسْتَطِيعًا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی و محمد بن عبد الحمید و محمد بن حسین بن ابی الخطاب از احمد بن محمد بن ابی نصر از بعضی از اصحاب ما از حضرت صادق (ع) که فرمود بنده فاعل و متحرک نمیباشد مگر آنکه استطاعت با او است از خدای عز و جل و جز این نیست که تکلیف از خدای عز- و جل بعد از استطاعت واقع شده پس بنده فعل را مکلف نباشد مگر در حالی که توانا باشد.

۱۹- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا كَلَّفَ اللَّهُ الْعِبَادَ كُفْلَهُ فِعْلًا وَ لَا نَهَاہُمْ عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ جَعَلَ لَهُمُ الْإِسْتِطَاعَةَ ثُمَّ أَمَرَهُمْ وَ نَهَاہُمْ فَلَا يَكُونُ الْعَبْدُ آخِذًا وَ لَا تَارِكًا إِلَّا بِإِسْتِطَاعِهِ مُتَقَدِّمًا قَبْلَ الْأَمْرِ وَ النَّهْيِ وَ قَبْلَ الْأَخْذِ وَ التَّرْكِ وَ قَبْلَ الْقَبْضِ وَ الْبَسْطِ.

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که فرمود خدا بندگان را بکلفت و زحمت فعلی تکلیف نفرموده و ایشان را از چیزی نهی ننموده تا آنکه استطاعت را از برای ایشان قرار داده بعد از آن ایشان را امر فرموده و ایشان را نهی نموده پس بنده فراگیرنده و واگذارنده نباشد مگر باستطاعت متقدم که پیش از امر و نهی و پیش از فراگرفتن و وا گذاشتن و پیش از گرفتن و گستردنست.

حدیث ۲۰

۲۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ لَا يَكُونُ مِنَ الْعَبْدِ قَبْضٌ وَلَا بَسْطٌ إِلَّا بِاسْتِطَاعِهِ مُتَقَدِّمَهُ لِلْقَبْضِ وَالْبَسْطِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حکم از هشام بن سالم از سلیمان بن خالد که گفت از حضرت صادق (ع) شنیدم که میفرمود هیچ گرفتن و گستردن از بنده نباشد مگر باستطاعتی که گرفتن و گستردن را پیشی گرفته

حدیث ۲۱

۲۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِي شُعَيْبٍ الْمَحَامِلِيِّ وَصَيْفُوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسَيْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ يَتَنَاطَرُونَ فِي الْأَفَاعِيلِ وَالْحَرَكَاتِ فَقَالَ الْإِسْتِطَاعَةُ قَبْلَ الْفِعْلِ لَمْ يَأْمُرِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِقَبْضٍ وَلَا بَسْطٍ إِلَّا وَالْعَبْدُ لِذَلِكَ مُسْتَطِيعٌ.

ص: ۶۳۴

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از محمد بن حسین از ابو سعید محاملی و صفوان بن یحیی از عبد الله بن مسکان از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که سخن میفرمود و در نزد آن حضرت گروهی بودند که در کارها و حرکتها مباحثه و گفتگو میکردند پس فرمود که استطاعت پیش از فعل است و خدای عز و جل بهیچ گرفتن و گستردهی امر نفرموده مگر آنکه بنده آن را استطاعت دارد.

حدیث ۲۲

۲۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مَرْوَكِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ عَمْرِو رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِنَا (۱) عَمَّنْ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ لِي أَهْلَ بَيْتٍ قَدَرِيَّةً يَقُولُونَ نَشِئْتَطِيعُ أَنْ نَعْمَلَ كَذَا وَ نَشِئْتَطِيعُ أَنْ لَا نَعْمَلَ قَالَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ قُلْ لَهُ هَلْ نَشِئْتَطِيعُ أَنْ لَا تَذُكَّرَ مَا تَكْرَهُ وَ أَنْ لَا تَنْسَى مَا تُحِبُّ فَإِنْ قَالَ لَا فَصَدِّ تَرَكَ قَوْلَهُ وَ إِنْ قَالَ نَعَمْ فَلَا تُكَلِّمُهُ أَبَدًا فَقَدْ ادَّعَى الرَّبُّوَيْيَّةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از مروک بن عبید از عمرو که مردیست از اصحاب ما از آنکه از حضرت صادق (ع) سؤال کرد و بآن حضرت عرض نمود که مرا خاندانی قدری مذهبند که میگویند میتوانیم که فلاں کار بکنیم و میتوانیم که نکنیم راوی میگوید که حضرت صادق (ع) فرمود باو بگو که میتوانی که آنچه را ناخوش داری بیاد نیاوری و آنچه را که دوست میداری فراموش نکنی پس اگر بگوید نه قول خود را ترک کرده و اگر بگوید آری هرگز با او سخن مگو چه بحقیقت که پروردگاری و خدائی را ادعاء نموده.

ص: ۶۳۵

۱- قوله: «رجل» بالجر بدل عن «عمرو»، و لكون الواو بعد عمر للعطف احتمال.

۲۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْخَيْرِ صَالِحُ بْنُ أَبِي حَمَادٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو خَالِدٍ السَّجِسْتَانِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَقْتِينٍ عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ ع قَالَ: مَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع بِجَمَاعَةٍ بِالْكُوفَةِ وَهُمْ يَخْتَصِمُونَ فِي الْقَدْرِ فَقَالَ لِمُتَكَلِّمِهِمْ أ بِاللَّهِ تَسْبِيحُ تَطِيعُ أَمْ مَعَ اللَّهِ أَمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ تَسْبِيحُ تَطِيعُ فَلَمْ يَدْرِ مَا يَرُدُّ عَلَيْهِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِنَّكَ إِنْ زَعَمْتَ أَنَّكَ بِاللَّهِ تَسْبِيحُ تَطِيعُ فَلَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ (۱) وَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّكَ مَعَ اللَّهِ تَسْبِيحُ تَطِيعُ فَقَدْ زَعَمْتَ أَنَّكَ شَرِيكٌ مَعَهُ فِي مَلِكِهِ وَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّكَ مِنْ دُونِ اللَّهِ تَسْبِيحُ تَطِيعُ فَقَدْ ادَّعَيْتَ الرُّبُوبِيَّةَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لِمَا بَلَّ بِاللَّهِ أَسْبِيحُ تَطِيعُ فَقَالَ عَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ قُلْتَ غَيْرَ هَذَا لَصَرَبْتُ عُنُقَكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را ابو الخیر صالح بن ابی حماد گفت که حدیث کرد ما را ابو خالد سجستانی از علی بن یقین از حضرت کاظم (ع) که فرمود امیر المؤمنین (ع) در کوفه بجماعتی گذشت و ایشان در قدر گفتگو میکردند پس بسخن گوی ایشان فرمود که آیا بخدا میتوانی یا با خدا یا بدون خدا میتوانی و آن مرد ندانست که آن حضرت را چه جواب گوید امیر المؤمنین (ع) فرمود اگر گمان کنی که تو بخدا میتوانی از آن کار چیزی بسوی تو نیست و اختیار آن را نداری و اگر پنداری که تو با خدا می توانی بحقیقت که پنداشته که تو با آن جناب در پادشاهی شرکت داری و اگر پنداری که تو بدون خدا میتوانی بحقیقت که پروردگاری را ادعا کرده غیر از خدای عز و جل آن مرد عرض کرد که یا امیر المؤمنین نه بلکه بخدا میتوانم فرمود بدان و آگاه باش که اگر غیر از این را میگفتی گردنت را میزدم.

ص: ۶۳۶

۱- أی شیء مما ادّعت من استقلالک فی الافاعیل و الحركات، و فی نسخه (و) و (ج) «فلیس إلیک- الخ».

۲۴- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيْزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي تِسْعَةُ الْخَطَا وَالنِّسْيَانُ وَ مَا أُكْرِهُوا عَلَيْهِ وَ مَا لَا يُطِيقُونَ وَ مَا لَا يَعْلَمُونَ وَ مَا اضْطُرُّوا إِلَيْهِ وَ الْحَسَدُ وَ الطَّيْرَةُ وَ التَّفَكُّرُ فِي الْوَسْوَسَةِ فِي الْخَلْقِ مَا لَمْ يَنْطَلِقْ بِشَفْعِهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از حماد بن عیسی از حرز بن عبد الله از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که از امت من نه چیز برداشته شده خطاء که بی اختیار و بغفلت از کسی صادر شود و فراموشی و چیزی که بر آن اکراه و جبر شده باشند و آنچه طاقت و توانائی ندارند و آنچه نمیدانند و آنچه بسوی آن مضطر و و ناچار شده باشند و حسد و طیره بکسر طاء و فتح یاء حطی بر وزن خیره یعنی تأثر نفس بفال بد و تفکر در وسوسه در خلق مادام که بلب نطق نشده باشد و مراد وسوسه های شیطان باشد که بسبب تفکر در احوال خلق و گمان بد بایشان بردن حادث می شود بجهت آنچه مشاهده می شود از احوال و اقوال بنا بر یک احتمال و احتمال غیر از این نیز دارد.

ص: ۶۳۷

۱- لیس المرفوع ذوات هذه الأمور قطعاً، بل المؤاخذه أو الاحكام التكليفية أو الوضعيه أو كلاتهما كلا أو بعضاً، و التفصيل في محله، و ذكر الحديث هنا لذكر ما لا يطيقون فيه أي ما لا يستطيعون بالمعنى الثانى المذكور في صدر الباب.

۲۵- حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَهْ بِفَرَعَانَهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: سَأَلَ الْمَأْمُونُ الرَّضَاعَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْمَعُونَ سَمْعًا (۱) فَقَالَ عَ إِنَّ غِطَاءَ الْعَيْنِ لَا يَمْنَعُ مِنَ الذُّكْرِ وَ الذُّكْرُ لَا يُرَى بِالْعُيُونِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ شَبَّهَ الْكَافِرِينَ بِوَلَايَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع بِالْعُمَيَّانِ لِأَنَّهُمْ كَانُوا يَسْتَتِقِلُونَ قَوْلَ النَّبِيِّ ص فِيهِ وَ لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا فَقَالَ الْمَأْمُونُ فَرَجَّتْ عَنِّي فَرَجَ اللَّهُ عَنكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را تمیم بن عبد الله بن تمیم بن قرشی در فرغانه گفت که حدیث کرد ما را پدرم از احمد بن علی انصاری از عبد السلام بن صالح هروی که گفت مأمون حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام را سؤال کرد از قول خدای عز و جل الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَ كَانُوا لَا يَسْمَعُونَ سَمْعًا که ترجمه اش اینست که آن کافران که بود چشمهای ایشان در پوششی از یاد کردن من چنان بودند که شنیدن را نمیتوانستند پس حضرت فرمود که پوشش چشم از ذکر منع نمی کند و ذکر بچشمها دیده نمیشود و لیکن خدای عز و جل کسانی را که بولایت علی بن ابی طالب (ع) کافر شده اند بکوران تشبیه فرموده زیرا که ایشان گفتار پیغمبر (ص) را در شأن او گران میشمردند و نمیتوانستند که آن را شنید مأمون گفت که اندوه را از من بردی خدای اندوه را از تو ببرد.

ص: ۶۳۸

«باب پنجاه و هفت» در بیان ابتلاء و اختیار که بمعنی آزمودن باشد

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السُّنْدِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَا مِنْ قَبْضٍ وَلَا بَشْطٍ إِلَّا وَ لِلَّهِ فِيهِ الْأَمْنُ وَالْإِتِّبَاءُ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادریس از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از محمد بن سندی از علی بن حکم از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که فرمود هیچ گرفتن و گستردنی نیست مگر آنکه خدا را در آن منت و آزمایش است که با بندگان بطریق اهل امتحان رفتار میکند.

حدیث ۲

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَا مِنْ قَبْضٍ وَلَا بَشْطٍ إِلَّا وَ لِلَّهِ فِيهِ مَشِيئَةٌ وَ قَضَاءٌ وَ إِتِّبَاءٌ.

ترجمه:

پدرم ره گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از محمد بن عیسی بن عبید از یونس بن عبد الرحمن از حمزه بن محمد طیار از حضرت صادق (ع) که فرمود هیچ قبض و بسطی نیست مگر آنکه خدا را در آن مشیت و قضاء و آزمایشی است.

حدیث ۳

۳- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ فِيهِ قَبْضٌ أَوْ بَشْطٌ مِمَّا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَوْ نَهَى عَنْهُ إِلَّا وَ فِيهِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِتِّبَاءٌ وَ قَضَاءٌ. (۱).

ص: ۶۳۹

۱- فی نسخه (ط) و (ن) «لیس شیء فی قبض و لا بسط - الخ».

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از فضاله بن ایوب از حمزه بن طیار از حضرت صادق (ع) که باو فرمود که که چیزی نیست که در آن گرفتگی یا گشایشی باشد از آنچه خدا بآن امر فرموده یا از آن نهی نموده مگر آنکه از جانب خدای عز و جل در آن آزمایش و و قضائی هست،

۵۸- باب السعادة و الشقاوة

«باب پنجاه و هشت» در بیان سعادت و شقاوت که بمعنی نیک بختی و بدبختی است

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ عَنْ شُعَيْبِ الْعَقْرُقُوفِيِّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: كُنْتُ بَيْنَ يَدَيْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ جَالِسًا وَقَدْ سَأَلَهُ سَائِلٌ فَقَالَ جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مِنْ أَيْنَ لِحَقِ الشَّقَاءِ أَهْلُ الْمَعْصِيَةِ حَتَّى حَكَمَ لَهُمْ فِي عِلْمِهِ بِالْعِزَابِ عَلَى عَمَلِهِمْ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ أَيُّهَا السَّائِلُ عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَلَّا يَقُومَ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِهِ بِحَقِّهِ فَلَمَّا عَلِمَ بِجَدَلِكَ وَهَبَ لِأَهْلِ مَحَبَّتِهِ الْقُوَّةَ عَلَى مَعْرِفَتِهِ وَوَضَعَ عَنْهُمْ ثِقَلَ الْعَمَلِ بِحَقِيقَتِهِ مَا هُمْ أَهْلُهُ (۱) وَوَهَبَ لِأَهْلِ الْمَعْصِيَةِ الْقُوَّةَ عَلَى مَعْصِيَتِهِمْ (۲)

ص: ۶۴۰

- ۱- ای بحقیقه المحبه التي هم أهلها فان المحبه تدفع ثقل العمل كما يشهد به الوجدان.
- ۲- مع أن كلا- الفريقين قادرون على الطاعة و المعصية الا أن محبه الله تدفع ثقل الطاعة و تمنع عن المعصية، و محبه النفس و الدنيا تجر الى المعصية و تثقل الطاعة، فيصح حينئذ أن يقال: لهم القوّة على المعرفة و الطاعة و لهم القوّة على المعصية.

لِسَبَقِ عِلْمِهِ فِيهِمْ - وَ لَمْ يَمْنَعُهُمْ إِطَاقَهُ الْقَبُولِ مِنْهُ لِأَنَّ عِلْمَهُ أَوْلَى بِحَقِّقَةِ التَّصَدِيقِ فَوَاقَفُوا مَا سَبَقَ لَهُمْ فِي عِلْمِهِ وَ إِنْ قَدَرُوا أَنْ يَأْتُوا
خِلَالَ [حَالًا] تُنْجِيهِمْ عَنْ مَعْصِيَتِهِ (١)

ص: ٦٤١

١- في الكافي باب السعادة و الشقاوه: «و لم يقدرُوا أن يأتُوا حالا تنجيهم من عذابه» و في نسخه (ط) و (ن) «و لم يقدرُوا أن يأتُوا
حالا- تنجيهم عن معصيته» و قوله في النسختين: «و لم يقدرُوا» لا- يناسب قوله: «و لم يمنعهم اطاقه القبول منه» لانه تعالى ان لم
يمنعهم ذلك فهم قادرون على أن يأتوا حالا تنجيهم عن معصيته فالمناسب «و ان قدرُوا» كما في سائر النسخ، الا أن في الكافي:
«و منعهم اطاقه القبول» فيناسب. ثم ان معنى الحديث على ما في الكتاب ظاهر لا إشكال فيه كما قلنا من قبل: ان كلا الفريقين
قادرون- الخ، و أما على ما في الكافي فممنع الاطاقه و عدم القدره على ما ينجيهم من عذابه لاجل عدم المحبه له تعالى بحيث لا
ينبعث ارادتهم على القبول لما من عنده من المعارف و الاوامر و النواهي و غيرها و على الإتيان بما فيه رضى الرب تعالى و مع
عدم انبعاث الإراده امتنع القبول و الإتيان، و عدم المحبه لاجل عدم المعرفة و هو معلول لعدم التوجه و الاقبال الى الحق و هو
معلول للتغافل ثم الغفله عن مبدئه و معاده و هو معلول للاشتغال بما عنده من اللذات الماديه و ما في الدنيا من الأمور الفانيه و
توهم أنها مطلوبه نافعه بما هي هي، و الحاصل أن امتناع الاطاقه و عدم القوه على الإتيان معلول لمنعه تعالى اياهم محبته فلذا
أسنده الى نفسه، لكن ذلك ليس جزافا و ظلما بل لعدم قابليه المحل لمحبته بسبب الاشتغال بمحبه نفسه و محبه ما يراه ملائما
لنفسه. و بيان آخر أن القدره قد يراد بها كون الفاعل بحيث يصح منه الفعل و الترك و يمكنانه، و قد يراد بها القوه المنبعثه في
العضلات على الإتيان بعد تحقق الإراده، و يعبر عنها بالاستطاعه و الاطاقه أيضا، و المنفيه عنهم في الحديث هي القدره بالمعنى
الثاني، فتدبر.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یعقوب گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد و آن را مرفوع ساخته از شعیب عرقوفی از ابو بصیر که گفت در پیش روی حضرت صادق (ع) نشسته بودم و سائلی آن حضرت را سؤال نمود عرض کردم که یا ابن رسول الله فدای تو گردم از کجا بدبختی اهل معصیت را دریافته یا خدا آن را بایشان ملحق ساخته تا آنکه حکم فرموده از برای ایشان در علم خویش باینکه ایشان را بر کارهایشان عذاب فرماید حضرت صادق (ع) فرمود که ای سائل خدای عز و جل دانست که کسی از خلقش بحقش قیام نمیتواند نمود و چون باین دانا شد یعنی در تکلیف اول در روز میثاق توانائی بر معرفت خود را باهل محبت و دوستان خود بخشید و گرانی عمل را از ایشان برداشت بحقیقت آنچه آن جناب اهل و سزاوار آن بود و باهل معصیت توانائی را بر معصیتی که از ایشان سر میزد بخشید بجهت پیشی گرفتن علمش در باب ایشان و توانستن و سهولت قبول از او را از ایشان منع نفرموده زیرا که علم آن جناب بحقیقت تصدیق که تغیر در آن بهم نرسد سزاوارتر است پس موافقت نمودند با آنچه از برای ایشان در علم خدا پیشی گرفته بود و هر چند که قدرت داشتند که خصلتی چند را بیاورند که ایشان را از معصیت خدا برهاند و همین بخشش بهر دو گروه معنی آنست که خدا خواست آنچه خواست و این سر خدا است که هر کس آن را نمیفهمد.

ص: ۶۴۲

۱- فی الکافی: «و هو سره» و السر یأتی بمعنی الامر المکتوم و الامر المعزوم علیه، و الأصل، و جوف کل شیء و لبه، و علی نسخه الکتاب فالانسب المعنی الأول، فمعنی الکلام: و هو أى هبه القوه للفریقین معنی شاء ما شاء، و هذا المعنی أمر مکتوم عن أفهام العامه، و علی ما فی الکافی فالانسب أن یکون بمعنی الأصل، فمعناه: و هو أى معنی شاء ما شاء أصل الامر فیما قلت لک من شأن أهل المحبه و أهل المعصیه.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا (۱) قَالَ بِأَعْمَالِهِمْ شَقُّوا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی الخطاب از علی بن ابی حمزه از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا فرمود که باعمال خویش بدبخت شدند و ترجمه آیه اینست که دوزخیان گویند که ای پروردگار ما غالب شد بر ما بدبختی ما یعنی گناهان بر ما غالب شد.

۳- حَدَّثَنَا الشَّرِيفُ أَبُو عَلِيِّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَزِيدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيُّ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ ع عَنْ مَعْنَى قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ص الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَ السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ فَقَالَ الشَّقِيُّ مَنْ عَلِمَ اللَّهُ وَ هُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَنَّهُ سَيَعْمَلُ أَعْمَالَ الْأَشْقِيَاءِ (۲) وَ السَّعِيدُ مَنْ عَلِمَ اللَّهُ وَ هُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَنَّهُ سَيَعْمَلُ أَعْمَالَ السُّعَدَاءِ قُلْتُ لَهُ فَمَا مَعْنَى قَوْلِهِ ص اَعْمَلُوا فِكُلِّ مِيسِرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ لِيَعْبُدُوهُ وَ لَمْ يَخْلُقْهُمْ لِيَعْبُدُوهُ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۳)

ص: ۶۴۳

۱- المؤمنون: ۱۰۶.

۲- فی نسخه (ط) و (ن) فی الموضعین: «من علمه الله».

۳- الذاریات: ۵۶.

ترجمه:

حدیث کرد ما را شریف ابو علی محمد بن احمد بن محمد بن عبد الله بن حسن بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری از فضل بن شاذان از محمد بن ابی عمیر که گفت أبو الحسن حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام را سؤال کردم از معنی قول رسول خدا (ص) که

الشقی من شقی فی بطن امه و السعید من سعد فی بطن امه

یعنی بدبخت کسی است که در شکم مادرش بدبخت شده و نیک بخت کسی است که در شکم مادرش نیک بخت شده و حضرت (ع) فرمود که بدبخت کسی است که خدا دانسته که او بزودی اعمال بدبختان را بعمل آورد و حال آنکه او را در شکم مادرش باشد و نیک بخت کسی است که خدا دانسته که او بزودی اعمال نیکبختان را بعمل آورد و حال آنکه او را در شکم مادرش باشد بآن حضرت عرض کردم که پس معنی قول پیغمبر (ص) چیست که کار کنید چه هر یک آسان و توفیق داده شده از برای آنچه بجهت آن آفریده شده فرمود که خدای عز و جل جن و انس را آفرید از برای آنکه او را پرستند و ایشان را نیافرید از برای آنکه او را نافرمانی کنند و این معنی قول خدای عز و جل است که وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ یعنی و نیافریدیم پریان و آدمیان را مگر بجهت آنکه پرستند مرا بر وجه اختیار نه بطریق اجبار پس هر یک را توفیق داده از برای آنچه او را بجهت آن آفریده پس وای بر کسی که کوری ضلالت و گمراهی را بر راه راست برگزید.

ص: ۶۴۴

۱- فی نسخه (و) بعد الحدیث الرابع هكذا: «قال مصنف هذا الكتاب: و لهذا الحدیث معنی آخر و هو أن أم الشقی جهنم، قال الله عز و جل: «وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» و الشقی من جعل فی الهاویه، و السعید من اسکن الجنة». أقول: و له معنی آخر مذکور فی بعض الأخبار، و هو أن ملك الارحام يكتب له باذن الله بين عينيه أنه سعيد أم شقی و هو فی بطن أمه، و معنی آخر أن المراد بالام دار الدنيا فانه كما يولد من بطن أمه الى الدنيا يولد من الدنيا الى الآخرة فاحديهما حاصله له فی الدنيا بأعماله.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که این حدیث را معنی دیگر است و آن اینست که ام شقی دوزخ است خدای عز و جل فرموده که وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ يَعْنِي و اما هر که سبک باشد ترازوهای او پس ماوای او هاویه است که از همه درکات دوزخ زیرتر است و بدبخت کسی است که در هاویه قرار داده شود و نیک بخت کسی است که او را در بهشت ساکن گردانند.

حدیث ۴

۴- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْحَلَبِيِّ عَنْ مُعَلَّى أَبِي عُثْمَانَ (۱) عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَنْظَلَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ: يُسِيلُكَ بِالسَّعِيدِ طَرِيقَ الْأَشْقِيَاءِ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ مَا أَشْبَهَهُ بِهِمْ بَلْ هُوَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَتَدَارَكُهُ السَّعَادَةُ وَقَدْ يُسَلِّكُ بِالشَّقِيِّ طَرِيقَ السُّعْدَاءِ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ مَا أَشْبَهَهُ بِهِمْ بَلْ هُوَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَتَدَارَكُهُ الشَّقَاءُ إِنَّ مَنْ عَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَى سَعِيداً وَإِنْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا فُوقَ نَاقِهِ خَتَمَ لَهُ بِالسَّعَادَةِ (۲).

ص: ۶۴۵

- ۱- هو أبو عثمان معلی بن عثمان الاحول الكوفی الثقة الذی روی عن أبي عبد الله عليه السلام بلا واسطه أيضا، و فی نسخه (و) و (ه) عن معلی بن عثمان، و أمّا معلی بن أبي عثمان كما فی بعض النسخ فالظاهر أنه خطأ.
- ۲- الختم بالسعادة أو الشقاوه منوط بخیر القلب و عدمه، و هو ما أنبأ عنه فی قوله تعالی: «لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ» و قوله: «إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا» و هذا الخیر هو میل القلب الی الحق و حبه له کائنا ما كان و ان لم يعرف مصداقه و اشتبه علیه الباطل به، فان علی الله الهدی ان علم ذلك من عبده.

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از نصر بن سويد از يحيى بن عمران حلبى از معلى بن عثمان از على بن حنظله از حضرت صادق (ع) که فرمود گاهست که نيك بخت در راه بدبختان در آورده مى شود تا آنکه مردم مىگویند که چه بسیار شباهت بدبختان دارد بلکه او از جمله ایشان است بعد از آن نيك بختى او را دریابد و گاهست که بدبخت در راه نيك بختان در آورده مى شود تا آنکه مردم مىگویند که چه بسیار شباهت دارد بنيك بختان بلکه او از جمله ایشانست بعد از آن بدبختى او را دریابد بدرستى که هر که خدا او را نيك بخت دانسته باشد از برایش بنيك بختى ختم شود و آخر کارش بسعادت منتهى گردد و اگر چه از دنیا باقى نمانده باشد مگر زمانى اندک که عبارت است از زمان ما بين دو بار دوشیدن شتر در يك ساعت و در طرف بدبختى نیز چنین است و حضرت بجهت وضوح بقرینه مقابله آن را بیان فرموده.

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ صَيْفُوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ السَّعَادَةَ وَالشَّقَاوَةَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقَهُ (۱)

ص: ۶۴۶

۱- فى الكافى: «فمن خلقه الله سعيدا لم يبغضه أبدا- الخ» «و ان كان شقيا لم يحبه أبدا- الخ» أقول: لا شبهه أن السعاده التى هى الفوز بالمطلوب و الشقاوه التى هى الحرمان عنه لاحقتان بالعبء اثر عقيدته و عمله كما صرح به فى الحديث الأول، فمعنى خلقهما قبل خلق الخلق خلق الله لهما و ان لا تتم الا باختيار العبد، أو المعنى أنه تعالى خلقهما بخلق الإنسان الذى هو موضوعهما فى العوالم السالفه كالميثاق و الأرواح قبل أن يخلقه خلقه هذه النشأه، أو معنى خلقهما تقديرهما فى الواح التقدير لا ايجادهما فى موضوعهما.

فَمَنْ عَلِمَهُ اللَّهُ سَعِيداً لَمْ يُبْغِضْهُ أَبَداً وَإِنْ عَمِلَ شَرّاً أَبْغَضَ عَمَلَهُ وَلَمْ يُبْغِضْهُ وَإِنْ كَانَ عَلِمَهُ شَقِيّاً لَمْ يُحِبَّهُ أَبَداً وَإِنْ عَمِلَ صَالِحاً أَحَبَّ عَمَلَهُ وَأَبْغَضَهُ لِمَا يَصِيرُ إِلَيْهِ فَإِذَا أَحَبَّ اللَّهُ شَيْئاً لَمْ يُبْغِضْهُ أَبَداً وَإِذَا أَبْغَضَ شَيْئاً لَمْ يُحِبَّهُ أَبَداً.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از یعقوب بن یزید از صفوان بن یحیی از منصور بن حازم از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که خدای عز و جل نیک بختی و بدبختی را آفرید پیش از آنکه خلق خود را بیافریند پس هر که خدا او را نیک بخت دانست هرگز او را دشمن ندارد و اگر بدی را بعمل آورد عملش را دشمن دارد و او را دشمن ندارد و اگر چنان باشد که او را بدبخت دانسته باشد هرگز او را دوست ندارد و اگر کردار شایسته را بعمل آورد آن کار را دوست دارد و او را دشمن دارد بجهت آنچه بسوی آن باز می‌گردد پس هر گاه خدا چیزی را دوست داشت هرگز آن را دشمن ندارد هر گاه چیزی را دشمن داشت هرگز آن را دوست ندارد.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ وَ سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ اللَّهُ جَمِيعاً قَالَا حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ نُوحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ (۱)

ص: ۶۴۷

قَالَ يُحَوِّلُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَنْ يَعْلَمَ أَنَّ الْبَاطِلَ حَقٌّ (١) وَ قَدْ قِيلَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يُحَوِّلُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ بِالْمَوْتِ (٢) وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يُنْقِلُ الْعَبْدَ مِنَ الشَّقَاءِ إِلَى السَّعَادَةِ وَ لَا يُنْقِلُهُ مِنَ السَّعَادَةِ إِلَى الشَّقَاءِ. (٣).

ص: ٦٤٨

١- و كذا أن يعلم أن الحق باطل، و هذا عام لكل أحد من الناس، و ذلك لان اليقين من صنع الرب تعالى، و لا يصنع في عبده اليقين بما خالف الحق، بل اما يصنع اليقين أو لا يصنع، و لما رواه العياشي في تفسيره عن الصادق عليه السلام انه قال «لا يستيقن القلب ان الحق باطل أبدا و لا- يستيقن أن الباطل حقّ أبدا، فاما المخالفون للحق الآخذون الباطل مكان الحق أو الحق مكان الباطل فهم اما مستيقنون بأنفسهم جاحدون بألستهم أو شاكون و ان استدلوا على ما بأيديهم، و الا لم يتم الحجج عليهم لان اليقين حججه بنفسه مع أن لله تعالى الحججه البالغه على جميع خلقه، و الحاصل أن متعلق يقين القلب حقّ أبدا، و أمّا الاباطيل فهي وراء اليقين، فمن ادعى اليقين بباطل فهو كذاب مفتر.

٢- الظاهر أن نقل هذا القيل من الصدوق رحمه الله.

٣- ان قلت: ان كان المراد بالشقاوه و السعاده بحسب ما يراه الناس فالنقل ثابت من كل منهما الى الآخر كما نطق به الحديث الرابع و شهد به الواقع، و ان كان المراد بهما بحسب ما في علم الله فلا نقل أصلا لان ما علمه تعالى لا يتغير، قلت: انّ الكلام منصرف عن هذا البحث بل المراد أن الله تعالى يلطف بأمر لبعض من يسلك سبيل الشقاوه فيقربه من سبيل السعاده لمصالح لشخصه او لغيره سواء ختم أمره بالسعاده أو بالشقاوه، و لا يمكن بمن يسلك سبيل السعاده بأمر فيقربه من سبيل الشقاوه سواء أيضا ختم أمره بها أو بها. و الشاهد له الحديث السابع من الباب التالي، و لا يبعد أن يكون الكلام ناظرا الى مسأله البداء.

حدیث کردند ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی گفت که حدیث کردند ما را محمد بن حسن صفار و سعد بن عبد الله هر دو گفتند که حدیث کرد ما را ایوب بن نوح از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ که ترجمه اش اینست و بدانید که خدا حائل و مانع می شود در میان مرد و دل او فرمود که حائل می شود در میان او و میان آنکه چنان بداند که باطل حق است و بعضی گفته اند که خدای تبارک و تعالی حائل می شود در میان مرد و دلش بمردن و مرگ حضرت صادق (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی بنده را از بدبختی نقل میکند بسوی نیک بختی و او را از نیک بختی بسوی بدبختی نقل نمیکند.

۵۹- باب نفی الجبر و التفویض

«باب پنجاه و نهم» در نفی جبر و تفویض

اشاره

و جبر معروف است و تفویض در لغت بمعنی کار را بکسی وا گذاشتن باشد و مراد از آن اینست که خدا امر را ببندگان گذاشته که هر چه خواهند کنند بدون مداخلت آن جناب از توفیق و خذلان هر دو باطل است و حق اثبات امر بین الامرین است که نه صرف جبر باشد و نه محض تفویض بلکه امر ثالثی است که بشکستن صورت هر یک مزاجی گرفته غیر از مزاج هر یک نظیر سکنجبین نیست بسرکه و انگبین نه آنکه قدری از آن باشد و قدری از این چنان که مذکور خواهد شد.

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْخَلْقَ فَعَلِمَ مَا هُمْ صَائِرُونَ إِلَيْهِ وَأَمْرُهُمْ وَنَهَاهُمْ فَمَا أَمَرَهُمْ بِهِ مِنْ شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى الْأَخْذِ بِهِ وَمَا نَهَاهُمْ عَنْهُ مِنْ شَيْءٍ فَقَدْ جَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى تَرْكِهِ وَلَا يَكُونُوا آخِذِينَ وَلَا تَارِكِينَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ (۱).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از يعقوب بن يزيد از حماد بن عيسى از ابراهيم بن عمر يمانی از حضرت صادق (ع) که فرمود تا آخر آنچه در حدیث هشتم از باب استطاعت گذشت مگر آنکه تفسیر اذن در اینجا نیست و در فقره نهی چون امر لفظ از هر چه باشد در اینجا مذکور است و در آنجا نبود و دیگری فرقی ندارند.

حدیث ۲

۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ قُرْطِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَأْمُرُ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ فَقَدْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ زَعَمَ أَنَّ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ بغيرِ مَسْبُوتِهِ اللَّهُ فَقَدْ أَخْرَجَ اللَّهَ مِنْ سُلْطَانِهِ وَمَنْ زَعَمَ أَنَّ الْمَعَاصِيَ بغيرِ قُوَّةِ اللَّهِ فَقَدْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ.

ص: ۶۵۰

۱- هذا هو الحديث الثامن من الباب السادس والخمسين بسند آخر، و في نسخه (و) هنا: يعني بعلمه كما هناك.

يعنى بالخير و الشر الصحه و المرض و ذلك قوله عز و جل - وَ نَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً (١)

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از حفص بن قرط از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا ص فرمود که هر که گمان کند که خدای تبارک و تعالی ببدی و زشتی امر میفرماید بر خدا دروغ گفته و هر که گمان کند که خوبی و بدی بی خواست خدا است خدا را از سلطنتش بیرون برده و هر که گمان کند که گناهان بدون قوت خدا است بر خدا دروغ گفته و هر که بر خدا دروغ گوید خدا او را در آتش دوزخ در آورد و مقصود از خوبی و بدی تندرستی و بیماریست و این معنی قول خدای تعالی است که وَ نَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً یعنی و می آزمائیم شما را و مراد اینست که با شما معامله آزمایشندگان میکنیم بدی یعنی بلاها و مصیبت ها و نیکوئی یعنی عطاها و نعمتها آزمودگی یعنی با شما معامله اهل امتحان مینمائیم در سختی و آسانی و نکبت و دولت تا مرتبه هر یک در صبر و جزع و شکر و کفران بر عالمیان ظاهر شود.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبَادِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ وَ أَبِي عَبِيدِ اللَّهِ ع قَالَا - إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْحَمُ بِخَلْقِهِ مِنْ أَنْ يُجْزِبَ خَلْقَهُ عَلَى السُّنُوبِ ثُمَّ يُعَذِّبُهُمْ عَلَيْهَا وَ اللَّهُ أَعَزُّ مِنْ أَنْ يُرِيدَ أَمْرًا فَلَا يَكُونُ قَالَ فَسَيَّلَاعَ هَلْ بَيْنَ الْجَبْرِ وَ الْقَدْرِ مَنْزِلَةٌ ثَالِثَةٌ قَالَا نَعَمْ أَوْسَعُ مِمَّا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ (٢).

ص: ۶۵۱

۱- الأنبياء: ۳۵، و الظاهر أن قوله: «يعنى بالخير- الخ» من الصدوق فان الحديث مروى بعين السند فى باب الجبر و القدر من الكافى الى قوله: «أدخله النار» ثم ان مفاد الكلام أعم من هذا التفسير، بل هو ردّ على المفوضه القائلين بأن مشيئه الله غير متعلقه بافعال العباد.

۲- سعته باعتبار مشيئه الله العامه لكل شىء فى الوجود، فان الجبريه ضيقوا مشيئته تعالى لانهم يقولون لا تتعلق بمشيئه العبد لفعله اذ لا- مشيئه له، و القدريه ضيقوها لانهم يقولون لا- تتعلق بها اذ العبد مستقل فى مشيئته، و يرد قول الفريقين الحديث القدسى المشهور المروى عن النبى و الأئمه عليهم السلام: «يا ابن آدم بمشيئتي كنت أنت الذى تشاء لنفسك ما تشاء» و قد مضى فى الباب الخامس و الخمسين.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «ره» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از یونس بن عبد الرحمن از چندین نفر از حضرت باقر و صادق علیهما السلام که فرمودند بدرستی که خدای عز و جل بخلق خود از آن مهربانتر است که خلق خود را بر گناهان جبر کند بعد از آن ایشان را بر آنها عذاب کند و خدا از این عزیزتر و غالب تر است که امری را خواهد و موجود نشود راوی میگوید پس از ایشان علیهما السلام سؤال شد که آیا در میان جبر و قدر که بمعنی تفویض است منزله هست که سیم باشد فرمودند بلی وسیعتر از مسافتی که در میان آسمان و زمین است.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مَتَيْلٍ (۱) عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَكْرَمُ مَنْ أَنْ يُكَلِّفَ النَّاسَ مَا لَا يُطِيقُونَهُ وَاللَّهُ أَعَزُّ مِنْ أَنْ يَكُونَ فِي سُلْطَانِهِ مَا لَا يُرِيدُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را حسن بن متیل از احمد بن ابی عبد الله از علی بن حکم از هشام بن سالم از حضرت صادق (ع) که فرمود خدا از آن کریم تر است که مردم را تکلیف کند آنچه طاقت ندارند و نتوانند که آن را بجا آورند و خدا از این عزیزتر است که در سلطنتش آنچه نخواهد متحقق و موجود شود.

ص: ۶۵۲

۱- بفتح المیم، و قیل بضمها، و فی نسخه(و) وصفه بالدقاق، قال فی قاموس الرجال: ان المصنّف(یعنی الممقانی) زاد فی عنوانه الدقاق القمّی، و الدقاق یتستفاد من خبر مزار التهذیب و أمّا القمّی فلم یعلم مستنده.

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ بَطَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَجْنُوبٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيْسَى الْجُهَنِيِّ عَنْ حَرِيْزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ النَّاسَ فِي الْقَدْرِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجُهٍ رَجُلٌ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَجْبَرَ النَّاسَ عَلَى الْمَعَاصِي فَهَذَا قَدْ ظَلَمَ اللَّهُ فِي حُكْمِهِ فَهُوَ كَافِرٌ وَ رَجُلٌ يَزْعُمُ أَنَّ الْأَمْرَ مَفْوُضٌ إِلَيْهِمْ فَهَذَا قَدْ أَوْهَنَ اللَّهُ فِي سُلْطَانِهِ فَهُوَ كَافِرٌ وَ رَجُلٌ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ كَلَّفَ الْعِبَادَ مَا يُطِيقُونَ وَ لَمْ يُكَلِّفْهُمْ مَا لَا يُطِيقُونَ وَ إِذَا أَحْسَنَ حَمِدَ اللَّهُ وَ إِذَا أَسَاءَ اسْتِغْفَرَ اللَّهُ فَهَذَا مُسْلِمٌ بِالْبَلْغِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن عبد الله وراق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر بن بطه گفت که حدیث کردند ما را محمد بن حسن صفار و محمد بن علی بن محبوب و محمد بن حسین بن عبد العزیز از احمد بن محمد بن عیسی از حسین بن سعید از حماد بن عیسی جهنی از حریز بن عبد الله از حضرت صادق (ع) که فرمود مردم در باب قدر بر سه وجه اند مردیست که گمان میکند که خدای عز و جل مردم را بر گناهان جبر کرده پس اینک خدا را در حکمش ظالم دانسته و باین جهت کافر است و مردی که گمان میکند که امر بایشان منصوص است پس اینک خدا را در سلطنتش سست گردانیده و باین سبب کافر است و مردی که میگوید که خدا بندگان را تکلیف کرده بآنچه طاقت دارند و ایشان را بآنچه طاقت ندارند تکلیف نکرده و چون نیکی کند خدا را ستایش نماید و چون بدی کند از خدا آمرزش طلبد و اینک مسلمانی است رسا.

ص: ۶۵۳

۶- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَهْلٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجَلَانَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَوَّضَ اللَّهُ الْأَمْرَ إِلَى الْعِبَادِ فَقَالَ اللَّهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُفَوَّضَ إِلَيْهِمْ قُلْتُ فَأَجَبَ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى أَعْمَالِهِمْ فَقَالَ اللَّهُ أَعْدَلُ مِنْ أَنْ يُجَبَرَ عَبْدًا عَلَى فِعْلٍ ثُمَّ يُعَذَّبُهُ عَلَيْهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن عبد الله وراق «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از اسماعیل بن سهل از عثمان بن عیسی از محمد بن عجلان که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که خدا امر را ببندگان تفویض فرموده که خدا از آن کریم تر است که بایشان تفویض کند عرض کردم که خدا بندگان را بر فعلهای ایشان جبر فرموده که خدا از این عادل تر است که بنده را بر کاری جبر فرماید بعد از آن او را بر آن عذاب کند.

۷- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَهُ الْجَبْرُ وَالتَّفْوِيزُ فَقَالَ أَلَا أُعْطِيكُمْ فِي هَذَا أَصْلًا لَا تَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لَا تُخَاصِمُونَ عَلَيْهِ أَحَدًا إِلَّا كَسِرْتُمُوهُ قُلْنَا إِنْ رَأَيْتَ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يُطِعْ بِإِكْرَاهٍ وَ لَمْ يُعْصَ بِغَلْبِهِ (۱) وَ لَمْ يُهْمَلِ الْعِبَادَ فِي مُلْكِهِ هُوَ الْمَالِكُ لِمَا مَلَكَهُمْ وَ الْقَادِرُ عَلَى مَا أَقْدَرَهُمْ عَلَيْهِ فَإِنْ ائْتَمَرَ الْعِبَادُ بِطَاعَتِهِ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ عَنْهَا صَادًّا وَ لَا مِنْهَا مَانِعًا وَ إِنْ ائْتَمَرُوا بِمَعْصِيَتِهِ فَشَاءَ أَنْ يَحُولَ بَيْنَهُمْ وَ يَبَيِّنَ ذَلِكَ فَعِيلٌ وَ إِنْ لَمْ يَحُولْ وَ فَعَلُوهُ فَلَيْسَ هُوَ الَّذِي أَدْخَلَهُمْ فِيهِ ثُمَّ قَالَ عَ مَنْ يَضْبُطُ حُرْدُودَ هَذَا الْكَلَامِ فَقَدْ حَصَمَ مَنْ خَالَفَهُ (۲).

ص: ۶۵۴

۱- قوله: «لم يطع باكراه» رد على الجبريه، وقوله: «لم يعص بغلبه» رد على القدرية، و في نسخه (و) و (ط) و (ن) «لم يطع بالإكراه».

۲- حاصل كلامه عليه السلام: أنه تعالى قادر على كل شيء و مالك كل شيء حتى ارادات ذويها فانها بيده يمنع و يعطى فلا معنى لقول القدرية المفوضه، لكنه تعالى يخلى بين العبد و بين ارادته في مقام الطاعه فيفعل فيستحق، و يخلى بينه و بينها في مقام المعصيه تاره و يحول اخرى بسلب مقدمه من المقدمات الخارجيه او الداخليه، فان حال فهو لطف من الله لعبده، و ان لم يحل و فعل العبد فانما فعل ارادته التي جعلها الله تعالى من حيث الفعل و الترك بيده، لا أنه تعالى أكرهه على ذلك، فليس على الله شيء، اذ ليس من حق العبد على الله عز و جل أن يحول بينه و بين معصيته، فلا معنى لقول الجبريه.

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن خالد از پدرش از سلیمان بن جعفر جعفری از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که گفت جبر و تفویض در نزد آن حضرت ذکر شد پس فرمود آیا نمیخواهید که در این باب اصلی را بشما عطاء کنم که در آن اختلاف نکنید و با کسی گفتگو ننمائی مگر آنکه او را شکست دهید عرض کردیم که اگر این را صلاح دانی بعمل آور فرمود که خدای عز و جل باکراه و جبر اطاعت نشده و بغلبه کسی او را نافرمانی نکرده و بندگان را در ملک خویش فرو نگذاشته چنان که شتر را بچرا وامیگذارند بی آنکه شبانی داشته باشد او است که مالک است آنچه را که ایشان را مالک گردانیده و قادر است بر آنچه ایشان را بر آن قدرت داده پس اگر بندگان بطاعتش فرمان برند خدا از آن باز دارنده و از آن منع کننده نباشد و اگر بمعصیتش فرمان برند و عمل کنند و خواهد که در میانه ایشان و آن حائل شود چنان کند و اگر حائل نشود و آن را بجا آورند آن جناب کسی نیست که ایشان را در آن داخل کرده باشد بعد از آن حضرت (ع) فرمود که هر که حدود این کلام را ضبط کند بحقیقت که با هر که با او مخالفت کند در خصومت غالب شده

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ عَنْ حُنَيْسِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَزَّازِ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا جَبْرَ وَلَا تَفْوِيضَ وَ لَكِنْ أَمْرٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ قَالَ قُلْتُ وَ مَا أَمْرٌ بَيْنَ أَمْرَيْنِ قَالَ مَثَلُ ذَلِكَ مَثَلُ رَجُلٍ رَأَيْتَهُ عَلَى مَعْصِيَةٍ بِهِ فَنَهَيْتَهُ فَلَمْ يَنْتَهَ فَمَنْعْتَهُ فَفَعَلَ تِلْكَ الْمَعْصِيَةَ بِهِ فَلَيْسَ حَيْثُ لَمْ يَقْبَلْ مِنْكَ فَتَرَكْتَهُ أَنْتَ الَّذِي أَمَرْتَهُ بِالْمَعْصِيَةِ (۱).

ص: ۶۵۵

۱- بیان آنکه حیث نهیته فلم فترکته علی عمله لست أنت الذی أمرته بالمعصیه، كذلك الله تعالی حیث نهی العبد عن المعصیه فلم فترکه و خلی بینہ و بین عمله لیس هو الذی أدخله فیها و أجبره علیها، فالله خلاه فلا جبر، و قادر علی منعه ان شاء فلا تفویض.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی از خنیس بن محمد از محمد بن یحیی خزان از مفضل بن عمر از حضرت صادق (ع) که فرمود نه جبر است و نه تفویض که بندگان هیچ اختیار نداشته باشند یا امر بایشان وا گذاشته باشد و لیکن امریست میان دو امر راوی میگوید که عرض کردم امر میان دو امر چیست فرمود که مثل اینمثل مردیست که او را بر گناهی دیدی یعنی دیدی که مشغول گناهی است یا اراده آن داشت و بر کردن آن مصمم بود پس او را نهی نمودی و گفתי که این را بعمل میاور پس او باز نایستاد و تو او را وا گذاشتی و آن مرد آن گناه را کرد پس چنان نیست که تو آن کسی باشی که او را امر کرده باشی بآن گناه از آنجا که از تو قبول نکرده و تو او را وا گذاشته ای

حدیث ۹

۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُؤَدَّبِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيُّ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ يَقُولُ مَنْ قَالَ بِالْجَبْرِ فَلَا تُعْطُوهُ مِنَ الزَّكَاةِ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُ شَهَادَةً إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَا يُحْمَلُهَا فَوْقَ طَاقَتِهَا (۱) - وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (۲).

ص: ۶۵۶

۱- اشاره الی قوله تعالى: «وَلَا تُحْمَلُونَ مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ»، و الفقرات الثلاث الأخرى المذكورة في الكتاب.

۲- فی نسخه (و) و (ن) و (ه) بعد الحدیث التاسع هذا الحدیث: «حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أُرْسِلْ نَاقَتِي وَ أَتَوَكَّلْ أَوْ أَعْقِلْهَا وَ أَتَوَكَّلْ؟ فَقَالَ: لَا، بَلْ أَعْقِلْهَا وَ تَوَكَّلْ.»

حدیث کرد ما را محمد بن ابراهیم بن اسحق مؤدب «رضی» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن علی انصاری از عبد السلام بن صالح هروی که گفت شنیدم از حضرت علی بن موسی بن جعفر علیهم السلام که میفرمود هر که بجبر قائل باشد چیزی از زکاه را باو مدهید و شهادتی را از برایش قبول نکنید بدرستی که خدای تبارک و تعالی هیچ نفسی را تکلیف نکند و در رنج نیفکند مگر بمقداری که طاقت و گنجایش قدرت آن بوده باشد و بالاتر از طاقتش را بر آن بار نکند وَ لَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى یعنی و کسب نمیکند هیچ نفسی از بدیها مگر که وبال آن بر او است نه بر غیر او و بر نمیدارد هیچ نفس بار بر دارنده باو نفس دیگری را.

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) که فرمود مردی بخدمت پیغمبر (ص) آمد و عرض کرد که یا رسول الله شترم را رها میکنم و توکل میکنم فرمودند بلکه من زانوی او را می بندم و توکل میکنم و این حدیث در بعضی از نسخ توحید موجود نیست.

حدیث ۱۰

۱۰- حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَائِعِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَاعِ قَالَ: سَأَلْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ اللَّهُ فَوَّضَ الْأَمْرَ إِلَيَّ الْعِبَادِ قَالَ اللَّهُ أَعَزُّ مِنْ ذَلِكَ قُلْتُ فَأَجْبِرْهُمْ عَلَيَّ الْمَعَاصِي قَالَ اللَّهُ أَعْدَلُ وَ أَحْكَمُ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا ابْنَ آدَمَ أَنَا أَوْلَى بِحَسَنَاتِكَ مِنْكَ وَ أَنْتَ أَوْلَى بِسَيِّئَاتِكَ مِنِّي عَمِلْتَ الْمَعَاصِيَ بِقُوَّتِي الَّتِي جَعَلْتُهَا فِيكَ.

حدیث کرد ما را جعفر بن محمد بن مسرور «رضی» گفت که حدیث کرد ما را حسین بن محمد بن عامر از معلی بن محمد بصری از حسن بن علی و شاء از ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) که گفت از آن حضرت سؤال نمودم و عرض کردم که آیا خدا امر را ببندگان تفویض فرموده فرموده که خدا از آن عزیزتر است و غلبه اش بر بندگان از این بیشتر که امر را بایشان تفویض فرماید عرض کردم که پس ایشان را بر گناهان جبر فرموده فرمود که خدا از آن عادل تر و محکم کارتر است که ایشان را بر گناهان جبر فرماید وانگهی ایشان را بر آنها عقاب نماید بعد از آن فرمود که خدای عز و جل فرموده که ای فرزند آدم من بخوبیهایت از تو سزاوارترم و تو از من ببدیهایت سزاوارتری گناهان را بعمل آوردی بقوتی که من آن را در تو قرار دادم.

حدیث ۱۱

۱۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيُّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ اللَّوْثِيِّ عَنِ ابْنِ سَيَّانٍ عَنْ مِهْزَمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا اخْتَلَفَ فِيهِ مَنْ خَلَفَ مِنْ مَوَالِينَا قَالَ قُلْتُ فِي الْجَبْرِ وَ التَّفْوِيزِ قَالَ فَسَلْنِي قُلْتُ أَجَبَرَ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى الْمَعَاصِي قَالَ اللَّهُ أَفَهَرُ لَهُمْ مِنْ ذَلِكَ (۱)

ص: ۶۵۸

۱- كَأَنَّ الْقَائِلَ بِالْجَبْرِ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَوْ جَعَلَ عِبَادَهُ مَخْتَارِينَ لَفَاتَ عَنْهُ انْفَازُ مَشِيئَتِهِ فِيهِمْ كَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْمَفُوضُ، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّهُ تَعَالَى أَقْهَرُ لَهُمْ مِنْ ذَلِكَ، وَ لَيْسَتْ الْمَلَازِمَةُ ثَابِتَةً، بَلْ هُوَ قَاهِرٌ عَلَيْهِمْ مَعَ اخْتِيَارِهِمْ، وَ فِي نَسْخِهِ (و) «اللَّهُ أَرْحَمُ لَهُمْ مِنْ ذَاكَ» وَ الْعَجَبُ أَنَّ كَلَامَ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ عَلَى حَسَبِ سَلُوكِهِمْ لَوْ جَازَا عَنْ مَقَامِهِمْ وَقَعُوا فِي مَهْوَى الْآخِرِينَ، وَ ذَلِكَ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَطْلُبُوا الْعِلْمَ عَنْ بَابِ مَدِينَتِهِ حَتَّى يَسْتَقِيمُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ الْوَسْطَى.

قَالَ قُلْتُ فَفَوَّضَ إِلَيْهِمْ قَالَ اللَّهُ أَقْدَرُ عَلَيْهِمْ مِنْ ذَلِكَ قَالَ قُلْتُ فَأَيُّ شَيْءٍ هَذَا أَصْلَحَكَ اللَّهُ قَالَ فَقَلَبَ يَدَهُ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ لَوْ أَجَبْتُكَ فِيهِ لَكَفَرْتُ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از محمد بن احمد که گفت حدیث کرد ما را ابو عبد الله رازی از حسن بن حسین لؤلؤی از ابن سنان از مهزم که گفت حضرت صادق (ع) فرمود مرا خبر ده از آنچه کسانی که در پس سر گذاشته از موالیان ما در آن اختلاف کرده اند راوی میگوید که عرض کردم در باب جبر و تفویض فرمود که از من پرس عرض کردم که خدا بندگان را بر گناهان جبر فرموده فرمود که خدا از این بر ایشان قاهرتر است راوی میگوید که عرض کردم که بایشان تفویض نموده فرموده که خدا بر ایشان از آن قادرتر است راوی میگوید که عرض کردم که این چه چیز است خدا تو را باصلاح آورد راوی میگوید که حضرت دو بار یا سه بار دستش را گردانید و فرمود که اگر تو را در آن جواب دهم کافر شوی

حدیث ۱۲

۱۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ هَارُونَ الْفَامِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هِشَامٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْيَدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ يَنْسُبُونَنا إِلَى الْقَوْلِ بِالتَّشْبِيهِ وَالجَبْرِ لِمَا رُوِيَ مِنَ الْأَخْبَارِ فِي ذَلِكَ عَنْ آبَائِكَ الْأَئِمَّةِ ع فَقَالَ يَا ابْنَ خَالِدٍ أَخْبِرْنِي عَنِ الْأَخْبَارِ الَّتِي رُوِيَتْ عَنْ آبَائِي الْأَئِمَّةِ ع فِي التَّشْبِيهِ وَالجَبْرِ أَكْثَرَ أَمْ الْأَخْبَارِ الَّتِي رُوِيَتْ عَنِ النَّبِيِّ ص فِي ذَلِكَ فَقُلْتُ بَلْ مَا رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ ص فِي ذَلِكَ أَكْثَرَ قَالَ فَلْيَقُولُوا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَقُولُ بِالتَّشْبِيهِ وَالجَبْرِ إِذَا فَقُلْتُ لَهُ إِنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص لَمْ يَقُلْ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا وَ إِنَّمَا رُوِيَ عَلَيْهِ قَالَ فَلْيَقُولُوا فِي آبَائِي ع إِنَّهُمْ لَمْ يَقُولُوا مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا وَ إِنَّمَا رُوِيَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ ع مَنْ قَالَ بِالتَّشْبِيهِ وَ الجَبْرِ فَهُوَ كَافِرٌ مُشْرِكٌ وَ نَحْنُ مِنْهُ بَرَاءٌ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ يَا ابْنَ خَالِدٍ إِنَّمَا وَضَعَ الْأَخْبَارَ عَنَّا فِي التَّشْبِيهِ وَ الجَبْرِ الْعُلَاهُ الَّذِينَ صَغَرُوا عَظَمَةَ اللَّهِ فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَقَدْ أَبْغَضَنَا وَ مَنْ أَبْغَضَهُمْ فَقَدْ أَحَبَّنَا وَ مَنْ وَالَاهُمْ فَقَدْ عَادَانَا وَ مَنْ عَادَاهُمْ فَقَدْ وَالَانَا وَ مَنْ وَصَلَهُمْ فَقَدْ قَطَعَنَا وَ مَنْ قَطَعَهُمْ فَقَدْ وَصَلْنَا وَ مَنْ جَفَاهُمْ فَقَدْ بَرَّانَا وَ مَنْ بَرَّاهُمْ فَقَدْ جَفَانَا وَ مَنْ أَكْرَمَهُمْ فَقَدْ أَهَانَنَا وَ مَنْ أَهَانَهُمْ فَقَدْ أَكْرَمَنَا وَ مَنْ قَبَلَهُمْ فَقَدْ رَدَّنَا وَ مَنْ رَدَّهُمْ فَقَدْ قَبَلْنَا وَ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهِمْ فَقَدْ أَسَاءَ إِلَيْنَا وَ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهِمْ فَقَدْ أَحْسَنَ إِلَيْنَا وَ مَنْ صَدَقَهُمْ فَقَدْ كَذَّبْنَا وَ مَنْ كَذَّبَهُمْ فَقَدْ صَدَقْنَا وَ مَنْ أَعْطَاهُمْ فَقَدْ حَرَمْنَا وَ مَنْ حَرَمَهُمْ فَقَدْ أَعْطَانَا يَا ابْنَ خَالِدٍ مَنْ كَانَ مِنْ شِيعَتِنَا فَلَا يَتَّخِذَنَّ مِنْهُمْ وِليًّا وَ لَا نَصِيرًا.

ص: ۶۵۹

حدیث کرد ما را احمد بن هرون فامی (ره) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از پدرش که گفت حدیث کرد ما را ابراهیم بن هاشم از علی بن معبد از حسین بن خالد از ابو الحسن حضرت علی بن موسی الرضا (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله مردم ما را بسوی قول بتشبیه و جبر نسبت میدهند بجهت آنچه در این باب روایت شده از اخبار از پدران ائمه هدی علیهم السلام حضرت فرمود که ای پسر خالد مرا خبر ده از اخباری که در باب تشبیه و جبر از پدران ائمه هدی علیهم السلام روایت شده بیشتر است یا اخباری که در این باب از پیغمبر (ص) روایت شده عرض کردم که بلکه آنچه از پیغمبر (ص) در این باب روایت شده بیشتر است فرمود پس در این هنگام باید که بگویند که رسول خدا (ص) بتشبیه و خبر قائل بوده بآن حضرت عرض کردم که ایشان میگویند که رسول خدا (ص) از این چیزی را نفرموده و جز این نیست که بر او روایت شده و بر آن حضرت دروغ گفته اند فرمود پس بگویند در حق پدران من علیهم السلام که ایشان از این چیزی را نگفته اند و جز این نیست که بر ایشان روایت شده و دروغ بر ایشان بسته اند بعد از آن فرمود که هر که بتشبیه و جبر قائل باشد کافر است مشرک و ما در دنیا و آخرت از او بیزاریم ای پسر خالد جز این نیست که غالیانی که بزرگی خدا را کوچک شمرده اند این اخبار را از ما وضع کرده اند و بدروغ از ما روایت نموده اند پس هر که ایشان را دوست دارد ما را دشمن داشته و هر که ایشان را دشمن دارد ما را دوست داشته و هر که با ایشان دوستی ورزیده و هر که با ایشان دشمنی ورزد با ما دشمنی ورزیده و هر که با ایشان جفاء کند با ما نیکی کرده و هر که با ایشان نیکی کند با ما جفاء کرده و هر که ایشان را بنوازد ما را خوار گردانیده و هر که ایشان را خوار گرداند ما را نواخته و هر که ایشان را قبول کند ما را رد کرده و هر که ایشان را رد کند ما را قبول کرده و هر که با ایشان احسان کند با ما بدی کرده و هر که با ایشان بدی کند با ما احسان کرده و هر که ایشان را تصدیق کند ما را تکذیب نموده و هر که ایشان را تکذیب کند ما را تصدیق کرده و هر که با ایشان عطاء کند ما را محروم ساخته و هر که ایشان را محروم سازد بما عطاء کرده ای پسر خالد هر که از شیعیان ما باشد باید که از ایشان دوست و یاری دهنده را فرا نگیرد.

حدیث ۱

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ الْقَضَاءَ وَالْقَدَرَ خَلْقَانِ مِنَ خَلْقِ اللَّهِ وَاللَّهُ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (۱).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید از ابن ابی عمیر از جمیل بن دراج از زراره از عبد الله بن سلیمان از حضرت صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود قضاء و قدر دو آفریده اند از آفریدگان خدا و خدا میافزاید در آفریده خویش آنچه را که خواهد.

ص: ۶۶۱

۱- قال المجلسي رحمه الله ذيل هذا الحديث في البحار باب القضاء و القدر: «خلقان من خلق الله» بضم الخاء أي صفتان من صفات الله، أو بفتحهما أي هما نوعان من خلق الأشياء و تقديرها في الألواح السماوية، و له البداء فيها قبل الایجاد، فذلك قوله: «يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ» أو المعنى أنهما مرتبتان من مراتب خلق الأشياء فانها تتدرج في الخلق الى أن تظهر في الوجود العيني. أقول: و لا يبعد أن يكون المراد بهما موجودين من الملائكة أو غيرهم يجرى على أيديهما قضاؤه تعالى و قدره كالنازلين ليله القدر، مع أن اطلاق الخلق على نفس القضاء و القدر صحيح باعتبار جريانها في الممكنات كالمشيئه على ما في الحديث الثامن في الباب الخامس و الخمسين.

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُودٍ عَنْ دُرُسْتِ بْنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ (۱) عَنْ أَبِي عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ فِي الْقَضَاءِ وَالْقَدْرِ قَالَ أَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِذَا جَمَعَ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سَأَلَهُمْ عَمَّا عَاهَدَ إِلَيْهِمْ وَ لَمْ يَسْأَلُهُمْ عَمَّا قَضَى عَلَيْهِمْ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم از علی بن معبد از درست از پسر اذینه از زراره از حضرت صادق (ع) که گفت گفتم فدای تو گردم در باب قضاء و قدر چه میفرمائی فرمود میگویم که خدای تبارک و تعالی چون در روز قیامت بندگان را جمع کند ایشان را از آنچه بسوی ایشان عهد کرده سؤال کند و سؤال نکند ایشان را از آنچه بر ایشان قضاء و حکم فرمود.

۳- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَنْتَرَةَ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقَدْرِ قَالَ ع بَحْرٌ عَمِيقٌ فَلَا تَلْجُهُ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقَدْرِ قَالَ ع طَرِيقٌ مُظْلِمٌ فَلَا تَسْلُكُهُ قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقَدْرِ قَالَ ع سِرٌّ لِلَّهِ فَلَا تَكَلِّفُهُ (۳)

ص: ۶۶۲

- ۱- فی نسخه (و) و (ج) و (ه) «عن ابن اذینه، عن زراره، عن ابي عبد الله عليه السلام».
- ۲- بیانہ آنہ تعالی لا یسأل العباد یوم القیامہ عما قضی علیہم قضاء تکوینیا حتی نفس أفعالہم الصادرہ عنہم لأنہا من حیث ہی ہی اشیاء تقع فی الوجود تبعاً لعللہا فلیست خارجہ عن حیطہ قدرہ تعالی و قضائہ. بل مورد السؤال یوم القیامہ هو أفعالہم من حیث الموافقہ و المخالفہ لقضائہ التشریعی الذی هو التحلیل و التحریم، و هذا هو العهد.
- ۳- فی البحار باب القضاء و القدر: «فلا تتكلفه».

قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقَدْرِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ أَمَّا إِذَا أُبَيَّتْ فَإِنِّي سَأَلْتُكَ أَخْبِرْنِي أَمْ كَانَتْ رَحْمَةُ اللَّهِ لِلْعِبَادِ قَبْلَ أَعْمَالِ الْعِبَادِ أَمْ كَانَتْ أَعْمَالُ الْعِبَادِ قَبْلَ رَحْمَةِ اللَّهِ لِلْعِبَادِ قَبْلَ أَعْمَالِ الْعِبَادِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ قَوْمُوا فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَخِيكُمْ فَقَدْ أَسْلَمَ وَ قَدْ كَانَتْ كَافِرًا قَالَ وَ انْطَلَقَ الرَّجُلُ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَلَمْ يَشِئْتَهُ الْأُولَى نَقُومُ وَ نَقْعُدُ وَ نَقْبِضُ وَ نَبْشُطُ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ وَ إِنَّكَ لَبَعْدُ فِي الْمَشِيئَةِ (١) أَمَا إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ ثَلَاثٍ لِمَا يَجْعَلُ اللَّهُ لَكَ فِي شَيْءٍ مِنْهَا مَخْرَجًا أَخْبِرْنِي أَلَمْ يَخْلُقِ اللَّهُ الْعِبَادَ كَمَا شَاءَ أَوْ كَمَا شَاءُوا فَقَالَ كَمَا شَاءَ قَالَ عَ فَخَلَقَ اللَّهُ الْعِبَادَ لِمَا شَاءَ أَوْ لِمَا شَاءُوا فَقَالَ لِمَا شَاءَ قَالَ عَ يَا تُؤَنَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَمَا شَاءَ أَوْ كَمَا شَاءُوا قَالَ يَا تُؤَنَّهُ كَمَا شَاءَ قَالَ عَ قُمْ فَلَيْسَ إِلَيْكَ مِنَ الْمَشِيئَةِ شَيْءٌ (٢).

ص: ٦٦٣

١- في نسخه (ط) و (ن) «و انك لبعيد في المشيئة».

٢- ان السائل توهم أن أعمال العباد لو كانت واقعه بقدر الله تعالى لزم الظلم إذا عذبوا عليها إذ لا محيص لهم عن القدر، كما أن هذا التوهم ألجأ المفوضه الى التفويض و نفى القدر فأجاب عليه السّلام أن أعمال العباد مسبوقة برحمته، مرتبطة بها، مقدره بها كسائر الأشياء، فان رحمته وسعت كل شيء ء، فان كانت مقدره بها فلا معنى لان يكون في التقدير ظلم، فالجواب يرجع الى نفى الملازمه باثبات ضد الظلم في القدر، و حيث انه عليه السّلام نفى التفويض و أثبت القدر توهم الجبر فرجع و قال: «أبا لمشيئه الأولى - الخ» إذ اثبات القدر في الاعمال يستلزم كونها بمشيئته، و هذا من عجيب أمر هذا المبحث إذ نفى أحد الطرفين يجر الى الطرف الآخر و القرار في الوسط يحتاج الى قريحه لطيفه و فكره دقيقه، فأثبت عليه السّلام للبعد مشيئته و لله تعالى المشيئه الا أنها متقدمه حاكمه عليها مؤثره فيها. و قوله: «فليس إليك من المشيئه شيء ء» أي ليس شيء ء من مشيئتك مفوض إليك من دون تأثير مشيئته، و هذا هو الامر بين أمرين، و في نسخه (ب) و (د) «فليس إليك في المشيئه شيء ء» و في نسخه (ن) «فليس لك من المشيئه شيء ء» و في نسخه (ج) «ليس لك في المشيئه شيء ء».

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن خالد برقی از عبد الملک بن عشره شیبانی از پدرش از جدش که گفت مردی بخدمت امیر المؤمنین (ع) آمد و عرض کرد که یا امیر المؤمنین.

مرا خبر ده از قدر فرمود که دریای گودیست پس در آن داخل شو عرض کرد که یا امیر المؤمنین مرا خبر ده از قدر فرمود که راه تاریست پس در آن مرو عرض کرد که یا امیر المؤمنین مرا خبر ده از قدر فرمود که سر خدا است پس آن را تکلف مکن و رنج و زحمت مکش عرض کرد که یا امیر المؤمنین مرا خبر ده از قدر- امیر المؤمنین (ع) فرمود که چون ابا و امتناع کردی من از تو سؤال میکنم مرا خبر ده که آیا رحمت خدا از برای بندگان پیش از اعمال بندگان بوده یا اعمال بندگان پیش از رحمت خدا بوده راوی میگوید که آن مرد عرض کرد که بلکه رحمت خدا از برای بندگان پیش از اعمال بندگان بوده امیر المؤمنین (ع) فرمود که برخیزید و بر برادر خود سلام کنید که او الحال اسلام آورد و پیش از این کافر بود راوی میگوید پس آن مرد اندکی راه رفت که پر دور نشد و بسوی آن حضرت برگشت و عرض کرد که یا امیر المؤمنین ایما بمشیت و خواست اول برمیخیزیم و می نشینیم و قبض و بسط بعمل می آوریم امیر المؤمنین فرمود که تو در مشیت و نسبت بآن دوری بدان و آگاه باش که من تو را از سه مسأله سؤال میکنم که خدا از برایت در چیزی از آنها بیرون رفتن گاهی را قرار ندهد مرا خبر ده که آیا خدا بندگان را آفریده چنان که خود خواسته یا چنان که ایشان خواسته اند عرض کرد که چنان که خود خواسته حضرت فرمود که خدا بندگان را آفریده بجهت آنچه خود خواسته یا بجهت آنچه ایشان خواسته اند عرض کرد که بجهت آنچه خود خواسته حضرت فرمود که در روز قیامت بنزد او می آیند چنان که خود خواسته یا چنان که ایشان خواسته اند عرض کرد که بنزد او می آیند چنان که او خواسته حضرت فرمود برخیز که از مشیت چیزی بسوی تو نیست و اختیار آن نداری.

٤- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ اللَّهُ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ (١) عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَجَّلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ أَلْبَقَدَرُ يُصِيبُ النَّاسَ مَا أَصَابَهُمْ أَمْ بِعَمَلٍ فَقَالَ ع إِنَّ الْقَدَرَ وَالْعَمَلَ بِمَنْزِلَةِ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ فَالرُّوحُ بِغَيْرِ جَسَدٍ لَمْ يَحْسُ وَالْجَسَدُ بِغَيْرِ رُوحٍ صُورَةٌ لَمْ يَحْرَاكَ بِهَا (٢) فَإِذَا اجْتَمَعَا قَوِيًّا وَصَلَحَا كَذَلِكَ الْعَمَلُ وَالْقَدَرُ فَلَوْ لَمْ يَكُنِ الْقَدَرُ وَاقِعًا عَلَى الْعَمَلِ لَمْ يُعْرِفِ الْخَالِقُ مِنَ الْمَخْلُوقِ وَكَانَ الْقَدَرُ شَيْئًا لَمْ يَحْسُ وَلَوْ لَمْ يَكُنِ الْعَمَلُ بِمُؤَافَقِهِ مِنَ الْقَدَرِ لَمْ يَمُضِ وَلَمْ يَتَمَّ وَلَكِنَّهُمَا بِاجْتِمَاعِهِمَا قَوِيًّا وَلِلَّهِ فِيهِ الْعَوْنُ لِعِبَادِهِ الصَّالِحِينَ (٣)

ص: ٦٦٥

١- في نسخه (ب) و(د) و(ط) و(ن) و(هـ) «عن سيف بن عيينة».

٢- في نسخه (ب) و(ط) و(ن) «لا حراك لها».

٣- بيان كلامه عليه السلام: ان القدر يضاف إلى الله تعالى و هو هندسه الشىء و وضع حدوده وجودا و عدما، و يضاف الى الامر المقدر و هو تعيينه و تقدره بتلك الهندسه و الحدود، فما لم يكن القدر من الله تعالى لشيء ل عدم تحقق بعض ما له دخل فيه لم يتعين ذلك الشىء و لم يوجد «و هذا معنى قوله عليه السلام: «لم يمض و لم يتم» و لم يعرف الخالق منه و لم يكن قدر الله فيه محسوسا، ثم ان العمل حيث ان له دخلا فيما يصيب الإنسان فى دنياه و آخرته و انه جزء لقدر ما يصيبه قال عليه السلام: «و لكنهما باجتماعهما قويا» و صاروا منشأ لتحقق ما يصيب الإنسان «و صلحا» لحصوله. و الحاصل انا كل شىء خلقناه بقدر، فلو لا القدر لم يكن مخلوقا و لا القدر فيه محسوسا و لا المقدر منه معروفا، و عمل الإنسان له دخل فيما له و ما عليه، فلذلك لم يتم قدر الله لما يصيب الإنسان الا- بالعمل، الا ان القدر هو الأصل فى ذلك لمكان التمثيل و لان العمل أيضا موقع للقدر، ثم ان قوله: «لا نحس- و لا يحس» فى الموضوعين على بناء المجهول، و الضمير المجرور فى قوله: «و لله فيه العون» يرجع الى العمل.

ثُمَّ قَالَ عَ أَلَا إِنَّ مِنْ أَجْوَرِ النَّاسِ مَنْ رَأَى جَوْرَهُ عَدْلًا وَ عَدَلَ الْمُهْتَدِي جَوْرًا أَلَا إِنَّ لِلْعَبِيدِ أَرْبَعَةَ أَعْيُنٍ عَيْنَانِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ آخِرَتِهِ وَ عَيْنَانِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دُنْيَاهُ فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَعِيدٍ خَيْرًا فَتَفِيحَ لَهُ الْعَيْنَيْنِ اللَّتَيْنِ فِي قَلْبِهِ فَأَبْصَرَ بِهِمَا الْعَيْبَ (١) وَ إِذَا أَرَادَ غَيْرَ ذَلِكَ تَرَكَ الْقَلْبَ بِمَا فِيهِ ثُمَّ التَّفَتَ إِلَى السَّائِلِ عَنِ الْقَدْرِ فَقَالَ هَذَا مِنْهُ هَذَا مِنْهُ (٢).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از قاسم بن محمد اصبهانی از سلیمان بن داود منقری از سفیان بن عینیة از زهری که گفت مردی بعلی بن الحسین علیهما السلام عرض کرد که خدا مرا فدای تو گرداند آیا بقدر بمردم میرسد آنچه به ایشان میرسد یا بعمل فرمود که قدر و عمل بمنزله روح و جسدند پس روح بی جسد محسوس نمی شود و جسد بی روح صورتی است که حرکتی با آن نیست و چون اجتماع کنند توانا میشوند و صلاحیت بهم میرسانند و عمل و قدر همچنین اند پس اگر قدر واقع بر عمل نباشد خالق از مخلوق شناخته نشود و قدر چیزی باشد که محسوس نشود و اگر عمل با موافقتی از قدر نباشد امضاء نشود و با تمام نرسد و لیکن این دو امر با اجتماعشان توانا میشوند و خدا را در آن یاریست از برای بندگان شایسته اش بعد از آن فرمود آگاه باش که از ستمکارترین مردمان کسی است که ستمش را عدل و عدل راه یافته را ستم بیند آگاه باش که بنده را چهار چشم است دو چشم که امر آخرتش را بآنها می بیند و دو چشم که امر دنیایش را بآنها می بیند و چون خدای عز و جل بنده خوبی را اراده کند دو چشمی را که در دل اوست از برایش بگشاید پس بآنها عیب و زشتی را ببیند و چون غیر از این را اراده کند دل را واگذارد بآنچه در آنست بعد از آن حضرت بسوی سائل از قدر التفات نموده و دو مرتبه فرمود که اینک از آنست.

ص: ۶۶۶

۱- فی نسخه (ج) «فأبصر بهما الغیب».

۲- آی فتح عینی القلب و ترکه من القدر، و فی هذا الکلام إشارة الی أن المعرفة یسرّ القدر و الرضا به لمن فتحت عین قلبه.

٥- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ زِيَادٍ قَالَ حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي حَيَّانَ التَّمِيمِيِّ (١) عَنْ أَبِيهِ وَكَانَ مَعَ عَلِيٍّ ع يَوْمَ صِفِّينَ وَفِيمَا بَعْدَ ذَلِكَ قَالَ: بَيْنَمَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع يُعَبِّئُ الْكَتَائِبَ يَوْمَ صِفِّينَ وَ مُعَاوِيَةَ مُسَبِّحُهُ عَلَى فَرَسٍ لَهُ يَتَأَكَّلُ تَحْتَهُ تَأْكُلًا وَعَلِيُّ ع عَلَى فَرَسٍ رَسُولِ اللَّهِ ص الْمُرْتَجِزِ وَبِيَدِهِ حِزْبُهُ رَسُولِ اللَّهِ ص وَهُوَ مُتَقَلِّدٌ سَبِّحُهُ ذُو الْفَقَارِ (٢) فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ اخْتَرَسَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا نَا نَحْشَى أَنْ يَغْتَالِمَكَ هَذَا الْمَلْعُونُ فَقَالَ ع لَيْتَ لَيْتَ ذَاكَ إِنَّهُ غَيْرُ مَيَّامُونَ عَلَى دِينِهِ وَإِنَّهُ لَأَشَقَى الْقَاسِطِينَ وَالْعُنُ الْخَارِجِينَ عَلَى الْأَيْمَةِ الْمُهْتَدِينَ وَ لَكِنْ كَفَى بِاللَّجَلِ حَارِسًا لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ إِلَّا وَمَعَهُ مَلَائِكَةٌ حَفَظُهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَنْ يَتَرَدَّى فِي بئرٍ أَوْ يَقَعَ عَلَيْهِ حَائِطٌ أَوْ يُصَبَّ بِهِ سُوءٌ فَإِذَا حَانَ أَجَلُهُ خَلُّوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَا يُصَبُّ بِهِ وَكَذَلِكَ أَنَا إِذَا حَانَ أَجَلِي انْبَعَثَ أَشَقَّاهَا (٣) فَخَضَّبَ هَذِهِ مِنْ هَذَا وَ أَشَارَ إِلَى لِحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ عَهْدًا مَعْهُودًا وَوَعْدًا غَيْرَ مَكْدُوبٍ.

و الحديث طويل أخذنا منه موضع الحاجة و قد أخرجه بتمامه في كتاب الدلائل و المعجزات

ص: ٦٦٧

- ١- هو أبو حيان يحيى بن سعيد بن حيان التيمي الكوفي، ثقة مات سنة خمس و أربعين. كما قال ابن حجر و الذهبي. و في نسخه (ب) «عن أبي حنان التيمي».
- ٢- بالرفع على أن يكون علما للسيف، و في نسخه (و) و (ب) «ذا الفقار» بالنصب فهو وصف له.
- ٣- أي أشقى الأمة أو أشقى الفرقة المارقة أو أشقى الثلاثة المتعاهدين.

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را احمد بن یحیی بن زکریا و قطان گفت که حدیث کرد ما را بکر بن عبد الله بن حبيب گفت که حدیث کرد ما را علی بن زیاد گفت که حدیث کرد ما را مروان بن معویه از اعمش از ابو حیان تیمی از پدرش و او در روز صفین و در ما بعد آن با علی (ع) بود که گفت در بین آنکه علی بن ابی طالب (ع) لشکرها را ترتیب میداد و معویه رو بآن حضرت آورده بود در حالی که بر اسب خود سوار بود و آن اسب در زیر رانش بغایت از جا بدر میرفت و علی (ع) بر اسب رسول خدا (ص) که مرتجز نام داشت سوار بود و حربه رسول خدا (ص) در دستش و شمشیر آن حضرت را که ذو الفقار نام داشت حمائل کرده بود مردی از اصحابش عرض کرد که یا امیر المؤمنین خود را نگاهداری کن که ما میترسیم که این ملعون تو را غافل کند و ناگاه بکشد علی (ع) فرمود که اگر این را گفתי بدرستی که او بر دینش مأمون نیست و بدرستی که او از همه ستمکاران بد بخت تر و از آنها که بر امامان راه راست یافتگان خروج کرده اند ملعون تر است و لیکن اجل که مدت معینی است کافی است که پاسبان باشد و هیچ یک از مردمان نیست مگر آنکه با او فرشتگانی چندند نگاه دارندگان که او را نگاه میدارند از آنکه در چاهی درافتند یا دیواری بر او فرود آید یا بدی باو برسد پس هر گاه اجلس برسد و وقت آن در آید در میان او و آنچه باو میرسد رهاکننده و مانع نشوند و همچنین من هر گاه اجلم برسد و هنگام آن بیاید بدبخت ترین این امت بر انگیخته شود و این را از این رنگ کند و بریش و سر خویش اشاره فرمود و فرمود در حالی که عهدیست معهود و وعده که دروغی در آن نیست و مؤلف گفته که این حدیث طول دارد و ما موضع حاجت را از آن فرا گرفتیم و این را بتمامه در کتاب دلائل و معجزات اخراج کردیم.

۶- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالََا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْيَدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كَمَا أَنَّ بَادِيَ النُّعْمِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَدْ نَحَلَّكُمْوَهُ فَكَذَلِكَ الشَّرُّ مِنْ أَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ جَرَى بِهِ قَدْرُهُ (۱).

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفتند که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از ابراهیم بن هاشم از علی بن معبد از عمر بن اذنیه از زراره که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود چنان که آغاز نعمتها از خدای عز و جل است و آن را بشما عطاء فرموده همچنین بدی از نفسهای شما است و هر چند که قدر خدا با آن جاری و روان شده باشد.

۷- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ يُونُسَ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَزْزَمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَى مَنْ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ قَدَّرَ اللَّهُ الْمَقَادِيرَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ.

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد از یوسف بن حارث از محمد بن عبد الرحمن عزرمی از پدرش عبد الرحمن باسناد خویش که آن را مرفوع ساخته تا کسی که گفت شنیدم از رسول خدا (ص) که میفرمود خدا مقادیر را اندازه فرمود پنجاه هزار سال پیش از آنکه آسمانها را بیافریند

ص: ۶۶۹

۱- فی نسخه(ج) «و ان جرى به القدر» و فی نسخه(ه) «و ان جرى بیده قدره».

۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ وَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَسَنِ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ مَقْبَرَةَ الْقَزْوِينِيِّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ أَبِي مَسْرُوقٍ النَّهْدِيُّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلْوَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ (۲) عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَ عَدَلَ مِنْ عِنْدِ حَائِطٍ مَائِلٍ إِلَى حَائِطٍ آخَرَ فَقِيلَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَ تَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ فَقَالَ اللَّهُ أَفَرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ إِلَى قَدَرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۳) ..

ترجمه:

حدیث کردند ما را علی بن عبد الله وراق و علی بن محمد بن حسن معروف بابن مقبره قزوینی گفتند که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را هیثم بن ابی مسروق نهدی از حسین بن علوان از عمر و بن ثابت از اصبع بن نباته که گفت امیر المؤمنین (ع) از نزد دیواری که میل کرده و کج شده بود بسوی دیواری دیگر عدول فرمود پس بان حضرت عرض شد که یا امیر المؤمنین از قضای خدا میگریزی فرمود که از قضای خدا بسوی قدر خدای عز و جل میگریزم.

ص: ۶۷۰

۱- فی نسخه (ب) «ابن مقبره القزوینی» بالقاف و الیاء المثناه من تحت، و فی نسخه (د) و (ه) و حاشیه نسخه (ن) كما فی المتن و البقیه «ابن مغیره القزوینی» بالغین و الیاء.

۲- فی نسخه (ب) «عن عمر بن ثابت».

۳- أی سقوط الحائط المائل علی من عنده من قضاء الله تعالی، الا أنه لم يقدر لی فلا يقضى فلا يقع علی بل المقدر لی الفرار من عنده، و هذا لا ینافی ما روى فی باب فضل الیقین من الکافی عن الصادق علیه السّلام: «ان أمير المؤمنین صلوات الله علیه جلس الی حائط مائل يقضى بین الناس، فقال بعضهم: لا تقعد تحت هذا الحائط فانه معور، فقال أمير المؤمنین صلوات الله علیه: حرس امرأ أجله، فلما قام سقط الحائط، قال: و كان أمير المؤمنین علیه السّلام یفعل هذا و أشباهه، و هذا الیقین - انتهى الحدیث» لانه علیه السّلام كان عالما بأن المقدر سقوط الحائط بعد قیامه عنه و الامام علیه السّلام یعمل بعض الاحیان بعلمه و ان كان الوظیفه بحسب الظاهر المعلوم الفرار عن الحائط.

٩- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ عَلِيِّ الْبَصْرِيِّ (١) قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْمُثَنَّى (٢) قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ (٣) عَلِيُّ بْنُ مَهْرَوَيْهِ الْقَزْوِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْغَازِي قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرِّضَا قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع يَقُولُ الْأَعْمَالُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْوَالٍ فَرَانِضٌ وَفَضَائِلٌ وَمَعَاصِي (٤) وَ أَمَّا الْفَرَانِضُ فَبَأْمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ بَرِيضِ اللَّهِ وَ قَضَاءِ اللَّهِ وَ تَقْدِيرِهِ وَ مَشِيَّتِهِ وَ عِلْمِهِ وَ أَمَّا الْفَضَائِلُ فَلَيْسَتْ بِأَمْرِ اللَّهِ (٥) وَ لَكِنْ بَرِيضِ اللَّهِ وَ بَقَضَاءِ اللَّهِ وَ بَقَدْرِ اللَّهِ وَ بِمَشِيَّتِهِ وَ بِعِلْمِهِ وَ أَمَّا الْمَعَاصِي فَلَيْسَتْ بِأَمْرِ اللَّهِ وَ لَكِنْ بِقَضَاءِ اللَّهِ وَ بَقَدْرِ اللَّهِ وَ بِمَشِيَّتِهِ وَ بِعِلْمِهِ ثُمَّ يُعَاقَبُ عَلَيْهَا.

قال مصنف هذا الكتاب قضاء الله عز وجل في المعاصي حكمه فيها و مشيته في المعاصي نهيه عنها و قدره فيها علمه بمقاديرها و مبالغها (٤)

ص: ٦٧١

١- في نسخة (ن) و (ط) «أبو الحسين محمد بن عمر بن علي البصري».

٢- في نسخة (ه) «أبو الحسين علي بن الحسن الميثمي» و في نسخة (و) «أبو الحسن علي بن الحسن بن المثنى، و في نسخة (ب) أبو الحسين علي بن الحسن بن المثنى» و في نسخة (د) «أبو الحسين علي بن الحسن بن المثنى».

٣- في نسخة (د) و حاشيه نسخة (ب) «أبو الحسين».

٤- كأنه عليه السلام أراد بالمعاصي أعم من المكروهات، و لم يدخل المباحات في القسمه.

٥- و لا برضى الله تعالى أيضا.

٦- أقول: قد ورد في الأحاديث أنه لا يكون شيء في السماوات و الأرض الا بسبع: مشيئه، اراده، قدر، قضاء، كتاب، أجل، اذن، و كذا ورد فيها كالحديث التاسع من الباب الرابع و الخمسين ان الله تعالى علم و شاء و أراد و قدر و قضى و أمضى، و كذا أحاديث أخر داله على أن كل شيء واقع بقضائه و قدره حتى أفعال العباد و معاصيهم، و بالنظر في أخبار هذا الباب و الأبواب السبعة قبله و غيرها ينحل ما يخطر بالبال من الشبهات في هذا المبحث، و مجمل القول: أن كل شيء حتى كل فعل صدر من العبد من حيث هو شيء انما يقع في الخارج بعلمه المنتهيه إليه تعالى، و انكار ذلك اخراج لبعض ما في ملكه عن سلطانه تعالى عن ذلك، لكنه تعالى جعل فعل العبد بيده أى بقدرته و ارادته، و انكار قدره العبد و ارادته سفه و انكار لامر وجداني، يوجب ذلك الشبهات التي تراكمت في أذهان أصحابها لانحرافهم عن الحق و أهله، مع أن قدرته و ارادته و كل شيء له محكوم به بتلك الأمور، فإذا فعل فانما فعل بقدرته و ارادته بعد مشيئه الله له و ارادته و قدره و قضائه و اذنه بأجل في كتاب، و أما أمره تعالى و نهيه فانهما لا يتعلقان بفعل العبد من حيث ذاته و انه شيء اذ لو لم يكن أمر و لا نهى لكان الفعل واقعا أو غير واقع من غير دخل لهما فيه، بل يتعلقان به من حيث الموافقه بمعنى أن الامر و كذا النهى يبعث العبد مع شرائط البعث فيه على أن يجعل فعله و تركه وفقا لما أمر به و نهى عنه، و الحاصل أن الفعل المأمور به أو المنهى عنه من حيث هو كذلك الذي يتحقق الطاعه بموافقه و المعصيه بمخالفته ليس موردا لارادته و قضائه و غيرهما من أسباب الخلق، نعم مورد للتشريعيه منها.

حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن عمرو بن علی بصری گفت که حدیث کرد ما را ابو الحسین علی بن حسین بن حسن مثنی که حدیث کرد ما را ابو الحسن علی بن مهرویه قزوینی گفت که حدیث کرد ما را ابو احمد غازی گفت حدیث کرد ما را حضرت علی بن موسی الرضا گفت که حدیث کرد ما را پدرم موسی بن جعفر گفت که حدیث کرد ما را پدرم جعفر بن محمد گفت که حدیث کرد ما را پدرم محمد بن علی گفت که حدیث کرد ما را پدرم علی بن الحسین گفت که حدیث کرد ما را پدرم حسین بن علی علیه السلام و فرمود که از پدرم علی بن ابی طالب (ع) شنیدم که میفرمود اعمال بر سه حال است واجبات و فضیلت ها و گناهان اما واجبات بامری خدای عز و جل و برضای خدا و بقضای خدا و تقدیر و مشیت و عمل اوست. و اما فضیلت ها بامر خدا نیست و لیکن برضای خدا و بقضای خدا و بقدر خدا و بمشیت و بعلم خدا است. و اما گناهان بامر خدا نیست و لیکن بقضای خدا و بقدر خدا و بمشیت و بعلم او است. بعد از آن بر آنها عقاب میفرماید.

«مترجم گوید:» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که قضای خدای عز و جل در گناهان حکم او است در آنها و مشیتش در گناهان نهی او از آنها است و قدرش در آنها علم او است بمقدارها و مبلغهای آنها

حدیث ۱۰

۱۰- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع الدُّنْيَا كُلُّهَا جَهْلٌ إِلَّا مَوَاضِعَ الْعِلْمِ وَالْعِلْمُ كُلُّهُ حُجَّةٌ إِلَّا مَا عُمِلَ بِهِ وَالْعَمَلُ كُلُّهُ رِيَاءٌ إِلَّا مَا كَانَ مُخْلِصًا وَالْإِخْلَاصُ عَلَى خَطَرٍ حَتَّى يَنْظُرَ الْعَبْدُ بِمَا يُخْتَمُ لَهُ.

ترجمه:

و بهمین استاد فرمود که امیر المؤمنین (ع) فرمود که همه دنیا جهل و نادانی است مگر مواضع علم و همه علم حجت است مرگ آنچه به آن عمل شود و همه علم ریاء است مگر آنچه با اخلاص باشد و اخلاص بر خطر است تا آنکه بنده نظر کند بآنچه از برایش ختم می شود.

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ الْمُؤَدَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنِ الْخُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْخُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْخُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِقَدْرِي فَلْيَلْتَمِسْ إِلَهَا غَيْرِي وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي كُلِّ قَضَاءٍ اللَّهُ خَيْرُهُ لِلْمُؤْمِنِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از علی بن معبد از حسین بن خالد از حضرت علی بن موسی الرضا از پدرش موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش علی بن الحسین از پدرش حسین بن علی از پدرش علی بن ابی طالب علیهم السلام که فرمود شنیدم از رسول خدا (ص) که میفرمود خدای جل جلاله فرموده که هر که بقضای من راضی و خوشنود نباشد و بقدر من ایمان نیاورد باید که خدائی را غیر از من طلب کند و رسول خدا (ص) فرمود که در هر قضای خدای عز و جل خوبی و برگزیدگی است از برای مؤمن

ص: ۶۷۳

۱- فی نسخه (د) «فی کل قضاء الله عز و جل خیره للمؤمنین».

۱۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَرِيعٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِذَافِرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ص ذَاتَ يَوْمٍ فِي بَعْضِ أَشْفَارِهِ إِذْ لَقِيَهُ رَكْبٌ فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ مَا أَنْتُمْ فَقَالُوا مُؤْمِنُونَ فَقَالَ مَا حَقِيقَةُ إِيْمَانِكُمْ قَالُوا الرِّضَا بِقَضَاءِ اللَّهِ وَالتَّسْلِيمَ لِأَمْرِ اللَّهِ وَالتَّقْوِيضَ إِلَى اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَلَمَاءُ حُكَمَاءُ كَادُوا أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْحِكْمَةِ أَنْبِيَاءَ فَإِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَلَا تَبْنُوا مَا لَا تَسْكُنُونَ وَ لَا تَجْمَعُوا مَا لَا تَأْكُلُونَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از حسین بن ابی الخطاب از محمد بن اسماعیل بن بزیع از محمد بن عذافر از پدرش از حضرت باقر (ع) که فرمود در بین آنکه رسول خدا (ص) روزی در بعضی از سفرهای خویش بود ناگاه سواری چند آن حضرت را ملاقات کردند و گفتند که السلام عليك یا رسول الله یعنی درود ما یا همه درودها بر تو ای فرستاده خدا پس حضرت بجانب ایشان التفات فرمود و فرمود که شما کیستید عرض کردند که ما مؤمنانیم فرمود که حقیقت ایمان شما چیست عرض کردند که رضا بقضای خدا و گردن نهادن از برای فرمان خدا و واگذاشتن امر بسوی خدا رسول خدا (ص) فرمود که دانایانی چندند برد باران که نزدیک باشند که از حکمت و بجهت دانشمندی پیغمبران باشند پس اگر شما راستگویان باشید آنچه را که در آن ساکن نمیشوید مسازید و آنچه را که نمیخورید جمع مکنید وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ یعنی و بپرهیزید از خدائی که بسوی او بر گردانیده میشود

ص: ۶۷۴

۱۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ (۱) عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي صَفِيَّةَ عَنْ سَعْدِ الْخَفَّافِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع لِرَجُلٍ إِنَّ كُنْتَ لَا تُطِيعُ خَالِكَ فَلا تَأْكُلْ رِزْقَهُ (۲) وَإِنْ كُنْتَ وَالَيْتَ عِدُوَّهُ فَاحْرُجْ عَنْ مَلِكِهِ وَإِنْ كُنْتَ غَيْرَ قَانِعٍ بِقَضَائِهِ وَ قَدَرِهِ فَاطْلُبْ رَبًّا سِوَاهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن حسن قطان گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید همدانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن فضال از پدرش از مروان بن مسلم از ثابت بن ابی صفه از سعد خفاف از اصبع بن نباته که گفت امیر المؤمنین (ع) بمردی فرمود که اگر چنان باشی که پروردگارت را فرمان نبری روزی او را مخور و اگر چنان باشی که دشمنش را دوست داری از مملکت او بیرون رو و اگر بقضاء و قدرش قانع نباشی پروردگاری غیر از او را طلب کن

۱۴- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِمُوسَى ع يَا مُوسَى اخْفِظْ وَصِيَّتِي لَكَ بِأَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ أَوْلَهُنَّ مِمَّا دُمْتَ لَهَا تَرَى ذُنُوبَكَ تُغْفَرُ فَلا تُشْغَلْ بِعُيُوبٍ غَيْرِكَ (۳) وَالثَّانِيَهُ مِمَّا دُمْتَ لَهَا تَرَى كُنُوزِي قَدْ نَفَدَتْ فَلا تُغْتَمَّ بِسَبِّ رِزْقِكَ وَالثَّلَاثَهُ مِمَّا دُمْتَ لَهَا تَرَى زَوَالَ مُلْكِي فَلا تُرْجُ أَحَدًا غَيْرِي وَالرَّابِعَهُ مِمَّا دُمْتَ لَهَا تَرَى الشَّيْطَانَ مَيِّتًا فَلا تَأْمَنْ مَكْرَهُ.

ص: ۶۷۵

۱- فی نسخه (و) و (ط) و (ن) «عن مروان بن مسلم».

۲- فی نسخه (ط) و (ن) «فلا تأکل من رزقه».

۳- فی النسخ المخطوطه عندنا: «فلا تشتغل - الخ»، و ما هنا أبلغ.

و بهمین اسناد گفت که امیر المؤمنین (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی بموسی فرمود که ای موسی وصیت من تو را بچهار چیز حفظ کن اول آنها مادامی که تو گناهانت را نبینی که آموزیده می شود بعیبهای غیر خود مشغول مشو و دویم مادامی که تو گنجهای مرا نبینی که تمام و نابود شده بسبب روزیت اندوهگین مباش و سیم مادامی که تو زوال ملک و برطرف شدن پادشاهی مرا نبینی کسی را غیر از من امید مدار چهارم مادامی که تو شیطان را مرده نبینی از مکرش ایمن مباش

حدیث ۱۵

۱۵- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْأَضْيَعِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ أَمَا بَعْدُ فَإِنَّ الْإِهْتِمَامَ بِالْدُنْيَا غَيْرُ زَائِدٍ فِي الْمُؤْطُوفِ وَفِيهِ تَضْيِيعُ الزَّادِ وَالْإِقْبَالَ عَلَى الْآخِرَةِ غَيْرُ نَاقِصٍ مِنَ الْمَقْدُورِ (۱) وَفِيهِ إِخْرَازُ الْمَعَادِ وَأَنْشَدَ-

لَوْ كَانَ فِي صَخْرِهِ فِي الْبَحْرِ رَاسِيهِ صَمَاءٌ مَلْمُومَةٌ مَلَسَ نَوَاحِيهَا

رِزْقٌ لِنَفْسٍ يَرَاهَا اللَّهُ لَأَنْفَلَقْتُ عَنْهُ فَأَدَّتْ إِلَيْهِ كُلَّ مَا فِيهَا

أَوْ كَانَ بَيْنَ طَبَاقِ السَّبْعِ مَجْمَعُهُ لَسَهَّلَ اللَّهُ فِي الْمَرْقِيِّ مَرَاقِيهَا

حَتَّى يُوَافِيَ الَّذِي فِي اللَّوْحِ خُطَّ لَهُ إِنَّ هِيَ أَتَتْهُ وَإِلَّا فَهَوَّ يَأْتِيهَا (۲).

ص: ۶۷۶

۱- فی نسخه (و) و (ه) و (ج) «غیر ناقص فی المقدور».

۲- قوله: «فأدت إليه» هكذا في النسخ، والقاعده تقتضى إليها، أى فأدت تلك الصخره الى تلك النفس، و كذا الكلام فى الضمير المستتر فى يوافى و الضمير المجرور باللام بعده لان مرجعها النفس، و التذكير يمكن أن يكون باعتبار صاحب النفس، و قوله: «مجمعه» اسم مكان و الضمير يرجع الى الرزق، و فى نسخه (و) و (ب) و حاشيه نسخه (ن) «مجمعه» بالتاء مكان الضمير، و هو اسم مكان أيضا، أى مجمعه له، و قوله: «فى المرقى مراقيها» أى لسهل الله فى السماء صعود مدارج السماوات السبع لمن رزقه فيها، و المصراع الأخير نظير قوله عليه السلام فى النهج: «الرزق رزقان: رزق تطلبه و رزق يطلبك، فان لم تأت أتاك» و الضمائر المؤنثه فى المصراع الأخير راجعه الى النفس و المذكور الى الرزق.

قال مصنف هذا الكتاب كل ما مكننا الله عز و جل من الانتفاع به و لم يجعل لأحد منعنا منه فقد رزقناه و جعله رزقا لنا و كل ما لم يمكننا الله عز و جل من الانتفاع به و جعل لغيرنا منعنا منه فلم يرزقناه و لا جعله رزقا لنا(1)

ترجمه:

بهمین اسناد از اصبع بن نباته مرویست که گفت امیر المؤمنین (ع) فرمود اما بعد پس بدرستی که همت داشتن بدنیا و اندوه خوردن بجهت آن در آنچه قرار داده شده در هر روز نمیافزاید و آن را زیاد نمیکنند و در آن تضييع زد و بر باد دادن توشه است و رو آوردن بآخرت در آنچه اندازه شده کم نمیکنند و آن را ناقص نمیگردانند و در آن احراز معاد و استوار کردن و جمع نمودن و در حرز آوردن بازگشتنگاه خلق است یعنی روز قیامت پس این اشعار را خواند که

ص: ۶۷۷

۱- أقول: الله تعالى خالق الخلق و رازقهم، و الخلق هو الایجاد، و الرزق هو ایصال ما ینتفع به الموجود إلیه، و كما یطلق الخلق علی المخلوق یطلق الرزق علی المرزوق أي ما ینتفع به الموجود، و هذا أمر تکوینی داخل تحت القدر و القضاء، ینتوی فیة الإنسان و غیره و المكلف و غیره و کاسب الحلال و غیره، فان علی الله رزق کل موجودان أراد بقاءه، ثم ان من الرزق ما ینتسب بأسباب فی أیدی المكلفین من المعاملات و غیرها، و بعض تلك الأسباب ممضی من الشارع و بعضها غیر ممضی، و ما ینتسب بالأول فهو الحلال و ما ینتسب بالثانی فهو الحرام، فاختلف المسلمون فالمعتزله وفاقا للامامیه الی أن الحلال رزق و الحرام لا یسمى رزقا، و الأشاعره الی أن کلیهما رزق، و لكل من الفریقین متمسکات من الكتاب و السنه، و قول المصنف هنا: «و لم یجعل لأحد منعنا منه» لاخراج الحرام. و تفصیل الکلام فی محله.

لو كان في صخره البحر راسيه صماء ملمومه ملس مراقيها

رزق لنفس يراها لله لانفلقت عنه فادت اليه كل ما فيها

او كان بين طباق السبع مجمعه اسهل الله في المرقا مراقيها

حتى يوافي الذي في اللوح خط له ان هي اتته و الا فهو آيتها

. یعنی اگر بوده باشد در سنگی در دریا که ثابت و استوار است و سخت و گرد که هموار است بالا رفتن گاههای آن روزنی از برای تنی که خدا آن را می بیند هر آینه شکافته شود از آن یعنی بشکافد و آن روزی از آن سنک بیرون آید پس برساند بسویش هر چه را که در آنست یا بوده باشد در میان طبقات آسمانهای هفتگانه فراهم آورده شده هر آینه خدا آسان گرداند در وقت بالا رفتن بالا رفتن گاههای آنها را تا آنکه بیابد یا تمام داده شود آنچه را که در لوح محفوظ نوشته شده از برایش اگر آن نفس بیاید آن روزی را فبها و اگر نه پس آن روزی آینه آنست که در نزد آن خواهد آمد «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که هر چه خدای عز و جل ما را از انتفاع بآن مکنت و دسترس دهد و از برای احدی منع ما را از آن قرار ندهد بحقیقت که آن را بما روزی کرده و آن را روزی از برای ما گردانیده و هر چه خدای عز و جل ما را از انتفاع بآن مکنت نداده و از برای غیر ما منع ما را از آن قرار داده آن را بما روزی نکرده و آن را روزی از برای ما نگردانیده.

ص: ۶۷۸

۱۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا الْحَسَنِ ع وَهُوَ فِي الطَّوَافِ فَقَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْجَوَادِ فَقَالَ لَهُ إِنَّ لِكَلَامِكَ وَجْهَيْنِ فَإِنْ كُنْتَ تَسْأَلُ عَنِ الْمَخْلُوقِ فَإِنَّ الْجَوَادَ الَّذِي يُؤَدِّي مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ وَ الْبَخِيلَ مَنْ بَخِلَ بِمَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ إِنْ كُنْتَ تَعْنِي الْخَالِقَ فَهُوَ الْجَوَادُ إِنْ أُعْطِيَ وَ هُوَ الْجَوَادُ إِنْ مَنَعَ لِأَنَّهُ إِنْ أُعْطِيَ عَبْدًا أُعْطَاهُ مَا لَيْسَ لَهُ وَ إِنْ مَنَعَ مَنَعَ مَا لَيْسَ لَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از ابراهیم بن هاشم از احمد بن سلیمان که گفت مردی از حضرت کاظم (ع) سؤال نمود و آن حضرت در طواف بود و بآن حضرت عرض کرد که مرا خبر ده از جواد حضرت بآن مرد فرمود که سخت را دو وجه است و دو رو دارد پس اگر از مخلوق سؤال میکنی جواد آن کسی است که خدای عز و جل بر او واجب گردانیده بجا آورده و بخیل کسی است که بآنچه خدا بر او واجب گردانیده بخل ورزد و اگر چنان باشی که خالق را قصد کنی آن جناب جواد است اگر عطاء کند و او است جواد اگر منع کند زیرا که او اگر ببندد عطاء کند باو عطاء کرده آنچه را که از برای آن بنده نیست و اگر منع کند چیزی را منع کرده که از برایش نیست.

۱۷- حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنِي حَيْدِي يَحْيَى بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي حَفْصِ الْأَعَشَى عَنْ أَبِي حَمَزَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: خَرَجْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى هَذَا الْحَائِطِ فَاتَكَيْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا رَجُلٌ عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أبيضَانِ يَنْظُرُ فِي وَجْهِي ثُمَّ قَالَ لِي يَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ مَا لِي أَرَاكَ كَثِيبًا حزينًا أَعَلَى الدُّنْيَا حَزُنُكَ فَرَزَقُ اللَّهُ حَاضِرًا لِلْبِرِّ وَ الْفَاجِرِ فَقُلْتُ مَا عَلَيَّ هَذَا أَحْزَنُ وَ إِنَّهُ لَكَمَا تَقُولُ قَالَ أَعَلَى الْآخِرَةِ حَزُنُكَ فَهُوَ وَعِدُّ صَادِقٌ يَحْكُمُ فِيهِ مَلِكٌ فَأَهْرَ قُلْتُ مَا عَلَيَّ هَذَا أَحْزَنُ وَ إِنَّهُ لَكَمَا تَقُولُ قَالَ فَعَلَى مَا حَزُنُكَ فَقُلْتُ أَنَا أَتَخَوَّفُ مِنْ فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ (۱)

ص: ۶۷۹

۱- فی نسخه (ط) «فقلت: لما اتخوف من فتنة ابن الزبير» فمن بيانيه، و فی نسخه (ج) «انا نتخوف - الخ».

فَضَحَكَ ثُمَّ قَالَ يَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ هَلْ رَأَيْتَ أَحَدًا سَأَلَ
اللَّهَ عِزًّا وَجَلًّا فَلَمْ يُعْطِهِ قُلْتُ لَا قَالَ عِ ثُمَّ نَظَرْتُ فَإِذَا لَيْسَ قُدَّامِي أَحَدٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو محمد حسن بن محمد بن یحیی بن حسن بن جعفر بن عبد الله بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع) گفت که حدیث کرد مرا جدم یحیی بن حسن گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید گفت که حدیث کردند مرا ابن ابی عمیر و عبد الله بن مغیره از ابو حفص اعشی از ابو حمزه از حضرت علی بن الحسین علیهما السلام که فرمود بیرون آمدم و آمدم تا باین دیوار رسیدم و بر آن تکیه دادم ناگاه دیدم که مردی دو جامه سفید پوشیده بود در روی من نظر میکرد بعد از آن بمن گفت که با علی بن الحسین مرا چه می شود که تو را افسرده و غمگین و اندوهناک می بینم آیا اندوه تو بر دنیا و بجهت آنست اگر چنین باشد اندوه مخور که روزی خدا حاضر و آماده است از برای نیکوکار و نابکار گفتم نه بر این اندوه ندارم و بدرستی که امر چنانست که تو میگوئی گفت آیا اندوه تو بر آخرت و بجهت آنست اگر بجهت آنست ضرور نیست زیرا که آن وعده ایست راست که پادشاه قاهر و صاحب غلبه بآن حکم میفرماید گفتم بر این اندوه ندارم و بدرستی که امر چنانست که تو میگوئی گفت که پس اندوه تو بر چیست گفتم که من از فتنه پسر زبیر میترسم آن مرد خندید و گفت که یا علی الحسین آیا کسی را دیده که از خدای عز و جل بترسد و خدا او را نرھاند گفتم نه گفت یا علی بن الحسین آیا کسی را دیده که از خدای عز و جل سؤال کند و خدا باو عطاء نکند گفتم نه حضرت فرمود بعد از آن نظر کردم دیدم که هیچ کس در پیش روی من نیست.

ص: ۶۸۰

۱۸- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ ع قَالَ: إِنَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ ع قَالَ يَا رَبِّ رَضَيْتُ بِمَا فَضَيْتَ تُمَيْتُ الْكَبِيرَ وَتُبِقِيَ الصَّغِيرَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ يَا مُوسَى أَمَا تَرْضَانِي لَهُمْ رَازِقًا وَكَفِيلًا قَالَ بَلَى يَا رَبِّ فَنَعَمَ الْوَكِيلُ أَنْتَ وَنَعَمَ الْكَفِيلُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «رضی» گفت که حدیث کرد ما را پدرم گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از عبد الرحمن بن ابی نجران از مفضل بن صالح از جابر بن یزید جعفی از ابو جعفر حضرت محمد بن علی باقر علیهما السلام که فرمود موسی بن عمران (ع) گفت که ای پروردگار من راضی و خوشنود شدم بآنچه قضاء کرده و حکم فرموده بزرگ را میمیرانی و خود را باقی میگذاری خدای جل جلاله فرمود که ای موسی آیا بمن راضی نیستی که ایشان را روزی دهنده و کفیل و پاینده باشم موسی عرض کرد بلی ای پروردگار من راضیم پس تو خوب و کیل و نیکو کفیل هستی.

۱۹- حَدَّثَنَا حَمَزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع وَ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ الْمُعَاذِيِّ قَالُوا حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيِّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْجَرِيرِيُّ (۱)

ص: ۶۸۱

۱- فی نسخه (د) و (ب) «الحریزی» بالزای المعجمه قبل الیاء الأخيره.

قِرَاءَةً قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ جَمِيعٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ: دَخَلَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ ع عَلَى مُعَاوِيَةَ (١) فَقَالَ لَهُ مَا حَمَلَ أَبَاكَ عَلَيَّ أَنْ قَتَلْتَ أَهْلَ الْبُصْرَةِ ثُمَّ دَارَ عَشِيًّا فِي طُرُقِهِمْ فِي ثَوْبَيْنِ فَقَالَ ع حَمَلَهُ عَلَيَّ ذَلِكَ عِلْمُهُ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ (٢) وَ أَنَّ مَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ قَالَ صَدَقْتَ قَالَ وَقِيلَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع لَمَّا أَرَادَ قِتَالَ الْخَوَارِجِ لَوْ اخْتَرَزْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ ع-

أَيُّ يَوْمَيَّ مِنَ الْمَوْتِ أَفُؤُ أ يَوْمَ لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِّرَ

يَوْمَ مَا قُدِّرَ لَا أَخْشَى الرَّدَى وَإِذَا قُدِّرَ لَمْ يُغْنِ الْحَدَرُ

(٣)

ترجمه:

حدیث کردند ما را حمزه بن محمد بن احمد بن جعفر بن محمد بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام و احمد بن حسن قطان و محمد بن ابراهیم بن احمد بن معاذی گفتند که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن سعید همدانی مولای بنی هاشم گفت که حدیث کرد ما را یحیی بن اسماعیل حریری از روی قرائت و خواندن گفت که حدیث کرد ما را یحیی بن اسماعیل گفت که حدیث کرد ما را عمرو بن جمیع از حضرت جعفر بن محمد که فرمود حدیث کرد مرا پدرم از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود حسین بن علی و بنا بر بعضی از نسخ توحید حسن بن علی علیهم السلام بر معویه داخل شد پس معویه بآن حضرت گفت که چه چیز پدرت را بر این داشت که اهل بصره را کشت بعد از آن در شبانگاه در راههای و کوچهای ایشان گردید در دو جامه یعنی پیراهن و زیر جامه بی آنکه آلت حرب با او باشد حضرت (ع) فرمود که علمش باینکه آنچه باو رسید چنان نبود که از او درگذرد و باینکه آنچه از او در گذشت چنان نبود که باو برسد او را بر این داشت معویه گفت که راست گفتمی و گفت که بامیر المؤمنین عرض شد در هنگامی که قتال خوارج نهروان را اراده کرده بود که یا امیر المؤمنین کاش پرهیز میکردی یا اگر پرهیز میکردی بد نبود پس آن حضرت (ع) فرمود که ای

ص: ۶۸۲

۱- النسخ متفقہ فی هذه العبارة مع انه لا يستقيم ارجاع ضمير جده الى جعفر بن محمد و هذا ظاهر، و لا الى «أبي» لان الجد حينئذ هو الحسين بن علي، و لا الى أبيه و هذا أيضا ظاهر، فعن جده اما زياده أو صاحب القصة الحسن دون الحسين عليهما السلام مع ارجاع الضمير الى أبي، و الله العالم.

۲- قوله: «أن- الخ» بالفتح معمول لعلمه، و يحتمل الكسر، و في نسخة (د) «علي أن ما أصابه- الخ» فيكون جوابا آخر.

۳- في نسخة (و) «لا أخشى الوري».

یومی من الموت افر. یوم لم یقدر ام یوم قدر. یوم لم یقدر لم اخش الردی. و اذا قدر لم یغن الحذر

. یعنی در کدام یک از دو روز خویش از مرگ بگریزم روزی که مقدر نشده یا روزی که مقدر شده روزی که مقدر نشده نمی ترسم از هلاکت و چون مقدر نشده باشد زیست نکند کسی که ترس دارد و فایده نبخشد و در دیوان حضرت (ع) بجای لم یقدر در هر دو مصراع ما قدر با ماء نافیہ و تشدید دال است و معنی آن با روایت کتاب یکی باشد و روایت کتاب اصح است زیرا که علمای عربیت در مقام آنکه لم جزم می دهد باین شعر و غیر آن استدلال کرده اند و این لغت قومی از عربست و نیز در دیوان بجای لم اخش ما اخشی است و در بعضی از نسخ توحید لا اخشی و معنی همه یکیست و الف هر دو بجهت التقاء ساکنین می افتد چنان که الف لم اخش بجزم افتاده

حدیث ۲۰

۲۰- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَصْبَهَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَعْدَوَيْهِ الْبُرْدَعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَنْصُورٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَتَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَشْرَسَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَصِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ وَهْبِ بْنِ هِشَامِ أَبُو الْبُخْتَرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ (۱) عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنِ النَّبِيِّ ص أَنَّهُ قَالَ: يَا عَلِيُّ إِنَّ الْيَقِينَ أَنْ لَا تُزْضِيَ أَحَدًا عَلَى سَخَطِ اللَّهِ وَلَا تَحْمَدَنَّ أَحَدًا عَلَى مَا آتَاكَ اللَّهُ وَلَا تَذُمَّنَّ أَحَدًا عَلَى مَا لَمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ فَإِنَّ الرِّزْقَ لَا يَجْرُهُ حِرْصٌ حَرِيصٍ وَلَا يَضْرِفُهُ كُرْهُ كَارِهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِحِكْمَتِهِ وَفَضْلِهِ (۲)

ص: ۶۸۳

۱- فی نسخه (ب) و (ج) و (د) و (ه) «حدثنی جعفر بن محمد».

۲- فی نسخه (و) و (ه) «بحکمه و فضله».

جَعَلَ الرُّوحَ وَ الفَّرَجَ (۱) فِي اليَقِينِ وَ الرِّضَا وَ جَعَلَ الهَمَّ وَ الحَزْنَ فِي الشَّكِّ وَ السَّخِطِ إِنَّهُ لَمَا فَقَرَ أَشَدُّ مِنَ الجَهْلِ (۲) وَ لَا مَالَ
أَعْوَدُ مِنَ العَقْلِ وَ لَا وَحْدَةً أَوْحَشُ مِنَ العُجْبِ وَ لَا مَظَاهِرَةً أَوْثَقُ مِنَ المُشَاوَرَةِ وَ لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ وَ لَا وَرَعَ كَالكُفِّ عَنِ المَحَارِمِ وَ
لَا حَسَبَ كَحُسْنِ الخُلُقِ وَ لَا عِبَادَةَ كَالتَّفَكُّرِ وَ آفَةُ الحَدِيثِ الكَذِبِ وَ آفَةُ العِلْمِ النِّسْيَانُ وَ آفَةُ العِبَادَةِ الفُتْرَةُ وَ آفَةُ الظَّرْفِ الصِّلْفُ وَ
آفَةُ الشَّجَاعَةِ البَغْيُ وَ آفَةُ السَّمَاحَةِ المَنُّ وَ آفَةُ الجَمَالِ الخِيَلَاءُ وَ آفَةُ الحَسَبِ الفَخْرُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن علی بن عبد الله بن احمد اصبهانی گفت که حدیث کرد ما را مکی بن احمد بن سعدویه بردعی
گفت که خبر داد ما را ابو منصور محمد بن قاسم بن عبد الرحمن عتکی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اشرس گفت
که حدیث کرد ما را ابراهیم بن نصر گفت که حدیث کرد ما را ابو البختری وهب بن وهب بن هشام گفت که حدیث کرد
مرا حضرت جعفر بن محمد از پدرش از جدش از علی بن ابی طالب علیهم السلام از پیغمبر (ص) که فرمود یا علی بدرستی
که یقین آنست که هیچ کس را بر خشم خدا خشنود نگردانی و کسی را بر آنچه خدا بتو داده ستایش نمائی واحدی را بر
آنچه نمیکشد و کراهت صاحب کراهتی آن را نمیگرداند پس بدرستی که خدای عز و جل بحکمت و فضل خویش راحت و
فرح را در یقین و رضا قرار داده و غم و اندوه را در شک و خشم قرار داده بدرستی که هیچ فقری از نادانی سخت تر و هیچ
مالی از عقل و نافع تر و هیچ تنهائی از عجب و حشتناکتر و هیچ یاری از مشاورت محکمتر و معتمدتر و هیچ عقلی چون تدبیر
و عاقبت اندیشی و هیچ پارسائی چون باز ایستادن از محارم خدا و هیچ حسبی چون خوش خلقی و هیچ عبادتی چون تفکر و
اندیشه کردن نیست و آفت خبر دروغ گفتن است و آفت علم فراموشی و آفت عبادت سستی و آفت زیبایی و زیرکی لاف و
آفت شجاعت و دلیری ستم کردن و از حد در گذشتن و آفت بخشش و سخاوت منت گذاشتن و آفت جمال و نیکوئی تکبر
کردن و آفت حسب فخر و نازیدنست.

ص: ۶۸۴

۱- فی نسخه (ج) و (د) و (ط) و (ن) «جعل الروح و الفرج» بالجیم.

۲- فی نسخه (ج) و (ط) و (ن) «فانه لا فقر- الخ».

۲۱- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الصُّهْبَانِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادِ الْأَزْدِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبَانُ الْأَحْمَرُ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع أَنَّهُ جَاءَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا أَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی عِظْنِی مَوْعِظَةً فَقَالَ ع إِنَّ كَمَا نَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَدْ تَكْفَّلَ بِالرِّزْقِ فَاهْتَمَّ بِكَ لِمَا دَا وَ إِنْ كَمَا نَ الرِّزْقُ مَقْسُومًا فَالْحِرْصُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ الْحِصَابَ حَقًّا فَالْجَمْعُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ الْخَلْفُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَقًّا فَالْبُخْلُ لِمَا دَا (۱) وَ إِنْ كَانَتْ الْعُقُوبَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ النَّارَ فَالْمُعَصِيَةُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَمَا نَ الْمَوْتُ حَقًّا فَالْفَرَحُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ الْعَرُضُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَقًّا فَالْمَكْرُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ الشَّيْطَانُ عَيْدُومًا فَالْغَفْلَةُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ الْمَمَرُّ عَلَى الصِّرَاطِ حَقًّا فَالْعُجْبُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَ كُلُّ شَيْءٍ بِقَضَاءٍ وَ قَدَرٍ فَالْحُزْنُ لِمَا دَا وَ إِنْ كَانَتْ الدُّنْيَا فَايَةً فَالطَّمَأْنِينَةُ إِلَيْهَا لِمَا دَا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «ره» گفت که حدیث کرد ما را پدرم گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی الصهبان گفت که حدیث کرد ما را ابو احمد بن محمد بن زیاد ازدی گفت که حدیث کرد ما را ابان احمر از حضرت صادق جعفر بن محمد (ص) که مردی نزد وی آمد و بآن حضرت عرض کرد که پدر و مادرم فدای تو باد مرا بموعظه پند ده حضرت (ع) فرمود که اگر خدای عز و جل روزی را متکفل شده باشد اهتمام کردنت از برای چیست و اگر روزی قسمت شده باشد حرص از برای چیست و اگر عرض بر خدای عز و جل حق باشد مکر از برای چیست و اگر شیطان دشمن باشد غفلت و بی خبری از برای چیست و اگر هر چیزی بقضاء و قدر باشد اندوه از برای چیست و اگر دنیا فانی و نابود باشد اطمینان و آرام از برای چیست.

ص: ۶۸۵

۱- المعنى أنه تعالى ان كان يخلف على العبد ما أنفقه و يعوضه أضعاف ما صرفه في سبيله فالبخل لما ذا؟.

٢٢- حَدَّثَنَا أَبُو مَنْصُورٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ بَكْرِ الْخُورِيُّ بَنِي سَابُورَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ الْخُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادِ الْفَقِيهِ الْخُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَوْبَارِيُّ الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيِّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدَّرَ الْمَقَادِيرَ وَدَبَّرَ التَّدَايِيرَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ بِالْفَلَيْ عَامٍ (١).

ترجمه:

حديث کرد ما را ابو منصور احمد بن ابراهيم بن بکر خوزی در نیشابور گفت که حديث کرد ما را ابو اسحق ابراهيم بن محمد بن مروان خوزی گفت که حديث کرد ما را جعفر بن محمد بن زیاد فقيه خوزی گفت که حديث کرد ما را احمد بن عبد الله جويباری شيبانی از حضرت علی بن موسی الرضا (ع) از پدرش از پدراننش از علی عليهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که خدای عز و جل مقادير را اندازه فرمود و تدبيرها را تدبير کرد دو هزار سال پیش از آنکه آدم را بیافریند.

٢٣- حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْنَانِيُّ الرَّازِيُّ الْعَدْلُ بَلِّخِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَهْرَوَيْهِ الْقَزْوِينِيُّ (٢).

ص: ٦٨٦

١- قد مضى فى الحديث السابع تقدير المقادير قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة، والاختلاف يدل على تعدد التقدير للكل، أو أن التقدير لبعض الأشياء قبل بعضها، و فى حاشيه نسخه (ط) و (ن) «قبل أن يخلق العالم - الخ».

٢- فى نسخه (و) و (ه) «حدَّثنا علي بن مهرويہ القزويني قال: حدَّثنا داود بن سليمان الغزاء (بالغين المعجمه و الزاى المعجمه مبالغه الغازى) قال: حدَّثنا علي بن موسى الرضا - الخ» وهذا هو الصحيح، وهذا الرجل هو أبو احمد الغازى المذكور فى الحديث التاسع، و لا- يبعد أن يكون ملقبا بالغزاء و الغازى معا، و لا يخفى أن الرجل المذكور فى الحديث الرابع و العشرين من الباب الثانى، و الحديث السابع عشر من الباب الثامن و العشرين بلقب الفراء بالفاء و الراء المهمله، و لا شبهه أنه تصحيف الغزاء، و نحن أبقيناه عليه لاتفاق النسخ عليه، و قال فى قاموس الرجال: داود بن سليمان بن وهب الغازى روى عن الرضا عليه السلام حديث الايمان كما يظهر من لثالى السيوطى و روى الخصال عنه حديث روايه أربعين حديثا الا أن النساخ صحفوا الغازى فيه بالفراء، أقول: الأقرب أن صحفوا الغزاء به كما قلنا.

قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرُّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ: إِنَّ يَهُودِيًّا سَأَلَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع فَقَالَ أَخْبِرْنِي عَمَّا لَيْسَ لِلَّهِ وَ عَمَّا لَيْسَ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَمَّا لَمَّا يَعْلَمُهُ اللَّهُ فَقَالَ ع أَمَّا مَا لَا يَعْلَمُهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَذَلِكَ قَوْلُكُمْ يَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ إِنَّ عَزِيرًا ابْنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا يَعْلَمُ لَهُ وَ لَمَدًا وَ أَمَّا قَوْلُكَ مَا لَيْسَ لِلَّهِ فَلَيْسَ لِلَّهِ شَرِيكٌ وَ قَوْلُكَ مَا لَيْسَ عِنْدَ اللَّهِ فَلَيْسَ عِنْدَ اللَّهِ ظُلْمٌ لِلْعِبَادِ فَقَالَ الْيَهُودِيُّ أَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو عبد الله حسین بن محمد اشنانی رازی عدل در بلخ گفت که حدیث کرد ما را علی بن مهرویه قزوینی گفت که حدیث کرد ما را حضرت علی بن موسی الرضا از پدرش از پدراناش علیهم السلام که فرمود یکی از یهودان از حضرت علی بن ابی طالب سؤال نمود و عرض کرد که مرا خبر ده از آنچه از برای خدا نیست و از آنچه در نزد خدا نیست و از آنچه خدا آن را نمیداند و علی (ع) فرمود اما آنچه خدا آن را نمیداند همان قول شما است ای گروه یهود که عزیز پسر خدا است خدا فرزندی را از برای خود نمیداند چه فرزندی از برایش نیست تا بداند و اما قول تو و آنچه از برای خدا نیست خدا را شریکی نیست و اما آنچه در نزد خدا نیست در نزد خدا ستمی بر بندگان نیست یهودی گفت که من شهادت میدهم باینکه هیچ خدائی نیست مگر خدا و باینکه محمد فرستاده خدا است.

ص: ۶۸۷

٢٤- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ اللَّيْثِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدِ الْهَمْدَانِيُّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَارِثُ بْنُ أَبِي أُسَامَةَ قِرَاءَةً عَنِ الْمِدَائِنِيِّ عَنْ عِيَّانَةَ بْنِ الْحَكَمِ وَعَبِيدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ السَّاعِدِيِّ وَأَبِي بَكْرِ الْخُرَّاسَانِيِّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ أَبِيهِ وَغَيْرِهِ أَنَّ النَّاسَ أَتَوْا الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ بَعْدَ وَفَاةِ عَلِيٍّ عَ لِيُبَايَعُوهُ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا قَضَى مِنْ أَمْرٍ وَحَصَّ مِنْ فَضْلٍ وَعَمَّ مِنْ أَمْرٍ وَجَلَّلَ مِنْ عَافِيَةٍ (١) حَمْدًا يُتَمَّمُ بِهِ عَلَيْنَا نِعْمَهُ وَنَسْتَوْجِبُ بِهِ رِضْوَانَهُ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ بَلَاءٍ وَفِتْنَةٍ وَكُلُّ مَا فِيهَا إِلَى زَوَالٍ وَقَدْ نَبَأَنَا اللَّهُ عَنْهَا كَيْمَا نَعْتَبِرَ فَقَدَّمِ إِلَيْنَا بِالْوَعِيدِ كَيْ لَا يَكُونَ لَنَا حُجَّةٌ بَعِيدُ الْإِنْدَارِ فَازْهَدُوا فِيمَا يُفْنَى وَارْغَبُوا فِيمَا يَبْقَى وَخَافُوا اللَّهَ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ إِنَّ عَلِيًّا عَ فِي الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَالْمُبْعَثِ عَاشَ بِقَدَرٍ وَمَاتَ بِأَجَلٍ وَإِنِّي أَبَايَعُكُمْ عَلَى أَنْ تُسَالِمُوا مَنْ سَالَمْتَ وَتُحَارِبُوا مَنْ حَارَبْتَ فَبَايَعُوهُ عَلَى ذَلِكَ.

قال محمد بن علي بن الحسين مصنف هذا الكتاب أجل موت الإنسان هو وقت موته و أجل حياته هو وقت حياته و ذلك معنى قول الله عز و جل - فإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَأْجِدُونَ (٢) و إن مات الإنسان حتف أنفه على فراشه أو قتل فإن أجل موته هو وقت موته و قد يجوز أن يكون المقتول لو لم يقتل لمات من ساعته و قد يجوز أن يكون لو لم يقتل لبقى (٣)

ص: ٦٨٨

١- في نسخه (و) «الحمد لله على ما قضى من أمره- الخ» و في نسخه (د) «الحمد لله على ما قضى من أمر و رخص من فضل و عم من أمر و حلل من غايه».

٢- الأعراف: ٣٤، و النحل: ٦١.

٣- يقال الأجل لنفس المده كقوله تعالى «أَيُّمًا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ» و لمنتهى المده كقوله تعالى: «إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى» فاجل الإنسان منتهى مده حياته الذى يقع فيه موته بالقتل أو بحتف الانف، و أجل امه وقت فنائهم، و قال قوم من المعتزلة: ان أجل المقتول ليس الوقت الذى يقتل فيه بل الوقت الذى لو لم يقتل لبقى إليه هو أجله، و قد ورد فى آيات و أخبار أن الأجل أجلان: المقضى و المسمى، و تفصيل الكلام فى محله، و قال العلامة رحمه الله فى شرح التجريد: اختلف الناس فى المقتول لو لم يقتل فقالت المجبره: انه كان يموت قطعاً و هو قول أبى الهذيل العلاف، و قال بعض البغداديين: انه كان يعيش قطعاً، و قال أكثر المحققين: انه كان يجوز أن يعيش و يجوز له أن يموت.

و علم ذلك مغيب عنا- وقد قال الله عز و جل- قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ (١) و قال عز و جل قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَيِّتِ أَوِ الْقَتْلِ (٢) و لو قتل جماعه فى وقت لجاز أن يقال إن جميعهم ماتوا بآجالهم و إنهم لو لم يقتلوا لماتوا من ساعتهم كما كان يجوز أن يقع الوباء فى جميعهم فيميتهم فى ساعه واحده و كان لا يجوز أن يقال إنهم ماتوا بغير آجالهم و فى الجملة إن أجل الإنسان هو الوقت الذى علم الله عز و جل أنه يموت فيه أو يقتل و قول الحسن ع فى أبيه ع إنه عاش بقدر و مات بأجل تصديق لما قلناه فى هذا الباب و الله الموفق للصواب بمنه

ترجمه:

حدیث ۲۵

۲۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ السَّجَزِيُّ بَيْشَابُورَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو نَصْرِ مَنصُورُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَصْبَهَانِيَّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ الْحَرَائِيَّ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الضَّحَّاكِ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ: قِيلَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع أَلَا نَحْرُسُكَ قَالَ حَرَسُ كُلِّ امْرِئٍ أَجْلَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب سجری در نیشابور گفت که خبر داد ما را ابو نصر منصور بن عبد الله بن ابراهیم اصبهانی گفت که حدیث کرد ما را علی بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را حسن بن احمد حرانی گفت که حدیث کرد ما را یحیی بن عبد الله بن ضحاک از اوزاعی از یحیی بن ابی کثیر که گفت بامیر المؤمنین (ع) عرض شد که آیا نمیخواهی که تو را پاسبانی کنیم فرمود که هر مردی را اجلس پاسبانی کرده.

ص: ۶۸۹

۱- آل عمران: ۱۵۴.

۲- الأحزاب: ۱۶.

۲۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا شَرِيكٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ: كُنَّا مَعَ سَعِيدِ بْنِ قَيْسٍ بِصُفْيَانَ لَيْلًا وَالصَّفَّانُ يَنْظُرُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ حَتَّى جَاءَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ فَنَزَلْنَا عَلَى فِنَائِهِ فَقَالَ لَهُ سَعِيدُ بْنُ قَيْسٍ أَفِي هَذِهِ السَّاعَةِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَمَا خِفْتَ شَيْئًا قَالَ وَ أَى شَيْءٍ أَخَافُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ مَعَهُ مَلَكَانِ مُوَكَّلَانِ بِهِ أَنْ يَقَعَ فِي بئرٍ أَوْ تَضُرَّ بِهِ دَابَّةٌ أَوْ يَتَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْقَدَرُ فَإِذَا أَتَى الْقَدَرُ خَلَوْا بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب گفت که حدیث کرد ما را منصور بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن جعفر گفت که حدیث کرد ما را اسحاق بن ابراهیم گفت که حدیث کرد ما را شریک از ابو اسحق از سعید بن وهب که گفت شبی در صفین با سعید بن قیس بودیم و صفها یعنی صف لشکر علی (ع) و صف لشکر معاویه چنان بودند که هر یک از ایشان بسوی صاحب خویش که صف دیگر باشد نظر می کردند تا آنکه امیر المؤمنین (ع) آمد پس بر کاریزی فرمود آمدیم و سعید بن قیس بآن حضرت عرض کرد که یا امیر المؤمنین آیا در این ساعت از چیزی نترسیدی فرمود از چه چیز بترسم بدرستی که هیچ کس نیست مگر آنکه با او در فرشته اند که بر او گماشته اند که نگذارند در چاهی فرود آید یا جنبنده باو گزند رساند یا از کوهی بیفتد تا او را قدر بیاید و چون قدر آمد در میانه او و قدر رها کنند.

ص: ۶۹۰

۲۷- حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِ مَحْمَدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ تَمِيمِ السَّرْحَسِيِّ بِسَرْحَسٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو لَيْدٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّامِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدِ الْجَوْهَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ (۱) عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ وَحُلُوهِ وَمُرِّهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو نصر محمد بن احمد بن ابراهیم بن تمیم سرخسی در سرخس گفت که حدیث کرد ما را ابو لید محمد بن ادیس شامی گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن سعید جوهری گفت که حدیث کرد ما را ابو ضمیره انس بن عیاض از ابو حازم از عمرو بن شعیب از پدرش از جدش که گفت رسول خدا (ص) فرمود که هیچ یک از شما ایمان ندارد تا ایمان آورد بقدر خواه خوب آن و خواه بد آن و خواه شیرین آن و خواه تلخ آن.

۲۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الطَّائِفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ الْأَدَمِيُّ الرَّازِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرِ الْكُوفِيِّ قَالَ سَمِعْتُ سَيِّدِي عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ الرُّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمَرَ الْحَافِظُ الْبُغْدَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْقَاسِمِ إِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرِ الْعَلَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُحَمَّدِ الْقَرَشِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ ع وَ اللَّفْظُ لِعَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ قَالَ: دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ أَخْبِرْنَا عَنْ خُرُوجِنَا إِلَى أَهْلِ الشَّامِ أَمْ بَقْضَاءٍ مِنَ اللَّهِ وَ قَدَرٍ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع أَجَلٌ يَا شَيْخُ فَوَ اللَّهُ مَا عَلَوْتُمْ تَلَعَهُ وَ لَا هَبَطْتُمْ بَطْنَ وَادٍ إِلَّا بِقْضَاءٍ مِنَ اللَّهِ وَ قَدَرٍ فَقَالَ الشَّيْخُ عِنْدَ اللَّهِ أَحْتَسِبُ عَنَائِي (۲)

ص: ۶۹۱

- ۱- فی نسخه (ج) «عن أبي دجانة عن عمر بن شعيب»، و فی نسخه (ط) «عن أبي دجانة عن عمرو بن سعيد».
- ۲- أي ان كان خروجنا و جهادنا بقضائه تعالى و قدره لم نستحق اجرا فرجائي أن يكون عنائي عند الله محسوبا في عداد أعمال من يتفضل عليهم بفضله يوم القيامة.

يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ مَهَلًا يَا شَيْخَ لَعَلَّكَ تَطُنُّ قَضَاءَ حَتْمًا وَقَدْرًا لَازِمًا (١) لَوْ كَانَ كَذَلِكَ لَبَطَلَ الثَّوَابُ وَالْإِعْقَابُ وَالْأَمْرُ وَالنَّهْيُ وَالرَّجْرُ وَلَسِيَقَطَ مَعْنَى الْوَعِيدِ وَالْوَعِيدِ وَالْوَعِيدِ وَ لَمْ يَكُنْ عَلَى مُسَيِّءٍ لِمَائِمَةٍ وَ لَمَّا لِمُحْسِنٍ مَحْمَدَةً وَ لَكَانَ الْمُحْسِنُ أَوْلَى بِاللَّائِمَةِ مِنَ الْمُذْنِبِ وَ الْمُذْنِبِ أَوْلَى بِالْإِحْسَانِ مِنَ الْمُحْسِنِ (٢) تِلْكَ مَقَالُهُ عَبْدَهُ الْأَوْثَانَ وَ خُصِمَاءَ الرَّحْمَنِ وَ قَدَرِيَّةَ هَذِهِ الْأُمَّةِ وَ مَجُوسِيَّهَا يَا شَيْخَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَلَّفَ تَخْيِيرًا وَ نَهَى تَحْيِيرًا وَ أَعْطَى عَلَى الْقَلِيلِ كَثِيرًا وَ لَمْ يَعْصِ مَغْلُوبًا وَ لَمْ يَطْعَمْ مُكْرَهًا وَ لَمْ يَخْلُقِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ (٣) قَالَ فَتَهَضَّ الشَّيْخُ وَ هُوَ يَقُولُ-

أَنْتَ الْإِمَامُ الَّذِي نَرْجُو بِطَاعَتِهِ يَوْمَ النَّجَاهِ مِنَ الرَّحْمَنِ غُفْرَانًا (٤)

أَوْضَحْتَ مِنْ دِينِنَا مَا كَانَ مُلْتَبَسًا جَزَاكَ رَبُّكَ عَنَّا فِيهِ إِحْسَانًا

فَلَيْسَ مَعْدِرَةٌ فِي فِعْلٍ فَاحِشَةٍ (٥) قَدْ كُنْتُ رَاكِبَهَا فَسَقًا وَ عِضْيَانًا

لَا وَ لَا قَائِلًا نَاهِيَهُ أَوْ قَعَهُ فِيهَا عَبْدْتُ إِذَا يَا قَوْمِ شَيْطَانًا

وَ لَا أَحَبَّ وَ لَا شَاءَ الْفُسُوقَ وَ لَا قَتَلَ الْوَلِيَّ لَهُ ظُلْمًا وَ عُدْوَانًا

ص: ٦٩٢

١- بالمعنى الذى زعمته الجبريه.

٢- لانهما فى أصل الفعل سيان، اذ ليس بقدرتهما و ارادتهما مع أن المحسن يمدحه الناس و هو يرى ذلك حقا له و ليس كذلك فليستحق اللائمه دون المذنب، و المذنب يذمه الناس و هو يرى ذلك حقا عليه و ليس كذلك فليستحق الاحسان كى ينجبر تحمله لاذى ذم الناس دون المحسن.

٣- كما فى سوره ص: ٢٧.

٤- فى حاشيه نسخه(ه) «يوم المعاد من الرحمن غفرانا».

٥- فى نسخه(ط) و(و) «فليس معذره فى كل فاحشه».

أَنْى يُحِبُّ وَ قَدْ صَحَّتْ عَزِيمَتُهُ ذُو الْعَرْشِ أَعْلَنَ ذَاكَ اللَّهُ إِعْلَانًا.

قال مصنف هذا الكتاب لم يذكر محمد بن عمر الحافظ فى آخر هذا الحديث إلا بيتين من هذا الشعر من أوله.

و حَدَّثَنَا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيِّ الْعَزَائِمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ رُمَيْحِ النَّسَوِيِّ بِجُزْجَانَ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ عَيْسَى الْمَرْزُوقِ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَلَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَجِيحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَدِيثِهِ وَ حَدَّثَنَا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَيْضًا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ السُّكْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْجَوْهَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ بَكَّارِ الصَّبِيَّيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْهَدَلِيُّ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا انْصَرَفَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ مِنْ صِفِّينَ قَامَ إِلَيْهِ شَيْخٌ مِمَّنْ شَهِدَ مَعَهُ الْوَأْفَعَةَ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنَا عَنْ مَسِيرِنَا هَذَا أَمْ بِقَضَاءِ مِنَ اللَّهِ وَ قَدْرٍ وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ مِثْلَهُ سَوَاءً إِلَّا أَنَّهُ زَادَ فِيهِ فَقَالَ الشَّيْخُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا الْقَضَاءُ وَ الْقَدْرُ اللَّذَانِ سَاقَانَا وَ مَا هَبَطْنَا وَادِيًا وَ لَا عَلَوْنَا تَلَعَهُ إِلَّا بِهِمَا فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ الْمَأْمُرُ مِنَ اللَّهِ وَ الْحُكْمُ (١) ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ - وَ قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (٢) أَى أَمْرُ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا.

ترجمه:

حديث کرد ما را على بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «ره» گفت که حديث کرد ما را محمد بن حسن طائى گفت که حديث کرد ما را ابو سعيد سهل بن زياد آدمى رازى از على بن جعفر كوفى که شنيدم از سيدم حضرت على بن محمد عليهما السلام که مي فرمود حديث کرد مرا پدرم محمد بن على از پدرش على بن موسى الرضا از پدرش موسى بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن على از پدرش على بن الحسين از پدرش عليهم السلام و حديث کرد ما را محمد بن عمر حافظ بغدادى گفت که حديث کرد مرا ابو القاسم اسحق بن جعفر علوى گفت که حديث کرد مرا پدرم جعفر بن محمد بن على از سليمان بن محمد قرشى از اسماعيل بن ابى زياد از حضرت جعفر بن محمد از پدرش محمد بن على از پدرش از جدش از على عليهم السلام و لفظ اين حديث از براى على بن احمد بن محمد بن عمران دقاق است که در صدر سند اول مذکور است که گفت مردى از اهل عراق بر امير المؤمنين (ع) داخل شد و عرض کرد که ما را خبر ده از بيرون رفتن ما بسوى اهل شام و جنگ با ايشان که آيا بقضائى از خدا و قدر بود يا نه امير المؤمنين (ع) فرمود که بلى اى شيخ پس بخدا سوگند که بر تلى بالا نرفتيد و در درون رود خانه فرمود نيامديد مگر بقضائى از خدا و قدر آن شيخ عرض کرد که يا امير المؤمنين رنج و مشقت خود را در نزد خدا مى پندارم و مزدى ندارم چه اين فعل باختيار من نبوده بلکه بقضاء و قدر خدا بوده حضرت فرمود که اى شيخ بس کن يا آهسته باش شايد که تو چنان گمان دارى که آن قضاء و قدر که گفتم قضائى حتمى و قدر لازمى است که خواهى نخواهى بايد بعمل آيد اگر امر چنين باشد هر آينه ثواب و عقاب و امر و نهى و زجر باطل خواهد بود و معنى وعد و وعيد که وعده نيک و بدى که فرموده ساقط شود و بر گناهکار سرزنشى و نيکوکار را ستايش نباشد و هر آينه نيکوکار بسرزنش از گناهکار سزاوارتر و گناهکار باحسان از نيکوکار سزاوارتر باشد و اين گفتار گفتار بت پرستان و دشمنان خداوند مهربان و جماعت قدريه اين است و مجوس ايشانست اى شيخ بدرستى که خداى عز و جل تکليف نموده از روى تخير که مکلفان را مختار فرموده و نهى فرموده از راه تخذير که ايشان را ترسانيده و بر عمل اندک ثواب بسيار عطاء فرموده و

کسی که او را نافرمانی کرده او را مغلوب نساخته و کسی که او را فرمان برداری نموده خدا او را بر آن جبر و اکراه نفرموده چه مطیع بر نکردن طاعت توانا است چنان که آن جناب بر منع عاصی از معصیت قادر است و آسمانها و زمین و آنچه را که در میان اینها است نیافریده آفریدنی بیهوده که غرضی بر آن مترتب نشود و حکمت و مصلحتی در آن نباشد بلکه برای آنست که استدلال کنند بر وجود واجب الوجود و قدرت کامله و حکمت بالغه اش هر یک از اینها را خاصیتی بلکه خاصیتها است و پیغمبران مژده دهنده و ترساننده را بعثت و بیفایده نفرستاده ذَلِكُمْ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ یعنی این آفریدن چیزها بر وجه باطل که مصلحت و حکمتی در آن نباشد و فرستادن پیغمبران که عبث و بی فائده باشد گمان آنانست که کافر شدند و بحکمت او نگرویدند و گمان باطل بردند از آتش دوزخ راوی میگوید که پس آن شیخ بر پا شد و میگفت که انت الامام الذی نرجو بطاعته يوم النجاه من الرحمن غفرانا او ضحت من دینا ما کان ملتبسا. جزاک ربک عنا فیه احسانا. فلیس معذره فی فعل فاحشه. قد کنت راکبها فسقا و عصیانا. لا لا و لا قائلنا ناهیه أوقعه. فیها عبت اذا یا قوم شیطانا.

ص: ۶۹۳

۱- آی قضاء و قدرا تشریعین.

۲- الإسراء: ۲۳.

ولا- احب و لا- شاء الفسوق و لا- قتل الولی له ظلما و عدوانا. انی یحب و قد صحت عزیمته. ذو العرش اعلن ذاک الله اعلانا «مترجم گوید» که در بعضی از نسخ توحید بجای یوم النجاه یوم المعاد است و در کافی بجای من دیننا من امرنا و بجای عنایه احسانا بالاحسان واقع است و مؤلف گفته که مصنف این کتاب می گوید که محمد بن عمر حافظ در آخر این حدیث چیزی را ذکر نکرده مگر دو بیت از این شعر را از اول آن چنان که در کافی نیز چنین است و ترجمه همه این بیتهای اینست که توئی پیشوائی که امیدواریم بواسطه فرمان برداریش در روز رهایی یافتن و یا روز بازگشتن آمرزش را از خداوند بخشاینده روشن ساختی از دین ما یا از کار ما آنچه را که مشتبه و پوشیده بود پروردگارت تو را جزاء دهد از ما در آن نیکی را یا تو را جزاء نیکو عطاء فرماید باین نیکی که با ما کردی پس نیست بهانه در کردن کار زشتی که من بر آن سوار و مرتکب آن بودم از روی بیرون رفتن از دایره فرمان و نافرمانی نه نه و نه گوینده ام که نهی کننده اش افکنده او را در آن کار زشت پرستیده ام در آن هنگام که این را بگویم دیو فریبنده سرکشی را و دوست نداشته و نخواسته فسقها را و نه کشتن دوست از برای او را از روی ستم و از اندازه در گذشتن از کجا دوست میدارد و حال آنکه رأیش درست شده خداوند عرش و خدا این را آشکار کرده آشکار کردنی.

۲۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدِ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّقِيِّ (۱) أ تَدْفَعُ مِنَ الْقَدْرِ شَيْئًا فَقَالَ هِيَ مِنَ الْقَدْرِ وَقَالَ ع إِنَّ الْقَدْرِيَّةَ مَجُوسٌ هَيْدِهِ الْأُمَّةُ وَهُمْ الَّذِينَ أَرَادُوا أَنْ يَصَةَ فُؤَا اللَّهَ بِعِدْلِهِ فَأَخْرَجُوهُ مِنْ سُلْطَانِهِ وَ فِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ- يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُقُوا مَسَّ سَقَرٍ. إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدْرِ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین بن یزید نوفلی از علی بن سالم از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از افسونها که آیا از قدر چیزی را دفع میکنند فرمود که آنها از جمله قدرند و حضرت (ع) فرمود که قدریه مجوس این امت اند و ایشان آناند که خواستند که خدا را بعدلش وصف کنند پس او را از سلطنتش بیرون بردند و این آیه در شأن ایشان نازل شده که یَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُقُوا مَسَّ سَقَرٍ إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدْرِ یعنی روزی که کشیده شوند گناهکاران در آتش دوزخ بر رویهای خود یعنی ایشان را بر روی انداخته بکشند و بدوزخ افکنند و در نزد آن حال بایشان گویند که بچشید سودن دوزخ یعنی حرارت آتش و الم آن را و در بیان عدل خود و میفرماید که بدرستی که ما هر چیزی را آفریده ایم باندازه.

ص: ۶۹۵

۱- جمع رقیه کغرفه، هی ما یعوذ به الصبیان و أصحاب الآفات کالحمی و الصرع و غیرهما.

۲- القمر: ۴۹.

۳۰- حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْفَارِسِيُّ الْعَزَائِمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ رُمَيْحِ النَّسَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ بِالْبَصِيرَةِ وَأَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُعَلَّى بْنِ أَسَدِ الْعُمِّيِّ قَالَا- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا الْغَلَابِيُّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عِيسَى بْنِ زَيْدِ (۲) قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ فَقَالَ يَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ لِأَهْلِ النَّارِ بِقَدَرِ أَعْمَالِهِمْ (۳).

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو الحسن محمد بن ابراهیم بن اسحق فارسی عزائمی گفت عبد العزیز بن یحیی تمیمی در بصره و احمد بن ابراهیم بن معلی بن اسد قمی گفتند که حدیث کرد ما را حدیث کرد ما را ابو سعید احمد بن محمد بن رمیح نسوی گفت که حدیث کردند ما را محمد بن زکریاء غلابی گفت که حدیث کرد ما را احمد بن عیسی بن زید گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن موسی بن عبد الله بن حسن از پدرش از پدراننش از حضرت حسن بن علی از علی بن ابی طالب (ع) که از قول خدای عز و جل إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ سؤال شد فرمود که خدای عز و جل میفرماید بدرستی که ما هر چیزی را آفریده ایم از برای اهل آتش دوزخ باندازه کارهای ایشان.

ص: ۶۹۶

-
- ۱- أبو عبد الله محمد بن زکریا بن دینار الغلابی أحد الرواه للسير و الاحداث و المغازی و غیر ذلك و كان ثقة صادق، كذا قال ابن النديم، و الغلاب بالعين المعجمه و اللام المخففه و الباء الموحده أبو قبيله بالبصره.
  - ۲- فی نسخه (ب) و (د) «أحمد بن عیسی بن زید».
  - ۳- و أما أهل الجنة فان لهم من الله فضلا كبيرا غير ما أعد لهم اجرا كريما.

۳۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ عَنْ أَبِيهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيِّ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ أَنَّهُ سَأَلَ الصَّادِقَ عَنِ الصَّلَاةِ خَلْفَ مَنْ يُكَذِّبُ بِقَدْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ فَلْيُعِدْ كُلَّ صِيَامِهِ صِيَامًا خَلْفَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسن کوفی از پدرش حسن بن علی بن عبد الله کوفی از جدش عبد الله بن مغیره از اسماعیل بن مسلم که حضرت صادق سؤال شد از نماز در پشت سر کسی که بقدر خدای عز و جل تکذیب میکند و آن را باور ندارد فرمود باید که هر نمازی را که در پشت سرش کرده اعاده کند و دو باره بجا آورد.

۳۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ السَّعِيدِ أَبَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ زِيَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْأَضْبَعِيِّ بْنِ نُبَيْتَةَ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي الْقَدْرِ أَلَا إِنَّ الْقَدْرَ سِتْرٌ مِنْ سِرِّ اللَّهِ وَ سِتْرٌ مِنْ سِتْرِ اللَّهِ وَ حِزْبٌ مِنْ حِزْبِ اللَّهِ مَرْفُوعٌ فِي حِجَابِ اللَّهِ مَطْوِيُّ عَنْ خَلْقِ اللَّهِ مَحْتُومٌ بِخَاتَمِ اللَّهِ سَابِقٌ فِي عِلْمِ اللَّهِ وَضَعِ اللَّهُ الْعِبَادَ عَنْ عِلْمِهِ (۱) وَ رَفَعَهُ فَوْقَ شَهَادَاتِهِمْ وَ مَبْلَغَ عُقُولِهِمْ لِأَنَّهُمْ لَمَّا يَنَالُونَهُ بِحَقِيقَةِ رَبَّانِيَّتِهِ وَ لَا يَقْدِرُونَ الصَّمَدَانِيَّةِ وَ لَمَّا بَعْظَمَهُ التُّورَانِيَّةِ وَ لَا بَعْزَهُ الْوَحْدَانِيَّةِ لِأَنَّهُ بَحْرٌ زَاخِرٌ خَالِصٌ لِلَّهِ تَعَالَى عُمُقُهُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ عَرْضُهُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ أَسْوَدٌ كَاللَّيْلِ الدَّامِسِ كَثِيرُ الْحَيَاتِ وَ الْحَيَاتَانِ يَغْلُو مَرَّةً وَ يَسْفُلُ أُخْرَى فِي قَعْرِهِ شَمْسٌ تُضِيءُ لَا يَتْبَغِي أَنْ يَطَّلِعَ إِلَيْهَا إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْفَرْدُ فَمَنْ تَطَّلَعَ إِلَيْهَا فَقَدْ ضَادَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي حُكْمِهِ وَ نَارَعَهُ فِي سُلْطَانِهِ وَ كَشَفَ عَنْ سِتْرِهِ وَ سَرَّهُ وَ بَاءَ بِعَصَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَ بَيْتُ الْمَصِيرِ

ص: ۶۹۷

۱- هكذا في النسخ الا- نسخه(ج) ففيها: «و منع الله العباد عن علمه» و في البحار باب القضاء و القدر عن اعتقادات الصدوق: «وضع الله عن العباد علمه» مع أن ما في الاعتقادات موافق لما هنا.

قال مصنف هذا الكتاب نقول إن الله تبارك و تعالی قد قضى جميع أعمال العباد و قدرها و جميع ما يكون فى العالم من خير و شر و القضاء قد يكون بمعنى الإعلام كما قال الله عز و جل - وَ قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ (١) يريد أعلمناهم و كما قال الله عز و جل - وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ (٢) يريد أخبرناه و أعلمناه فلا ينكر أن يكون الله عز و جل يقضى أعمال العباد و سائر ما يكون من خير و شر على هذا المعنى لأن الله عز و جل عالم بها أجمع و يصح أن يعلمها عباده و يخبرهم عنها و قد يكون القدر أيضا فى معنى الكتاب و الإخبار كما قال الله عز و جل - إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا لَهَا لَمَنِ الْغَابِرِينَ (٣) يعنى كتبنا و أخبرنا و قال العجاج

و اعلم بأن ذا الجلال قد قدر فى الصحف الأولى التى كان سطر

و قدر معناه كتب.

و قد يكون القضاء بمعنى الحكم و الإلزام كما قال الله عز و جل - وَ قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (٤) يريد حكم بذلك و ألزمه خلقه فقد يجوز أن يقال إن الله عز و جل قد قضى من أعمال العباد على هذا المعنى ما قد ألزمه عباده و حكم به عليهم و هى الفرائض دون غيرها و قد يجوز أيضا أن يقدر الله أعمال العباد بأن يبين مقاديرها و أحوالها من حسن و قبح و فرض و نافله و غير ذلك و يفعل من الأدله على ذلك ما يعرف به هذه الأحوال لهذه الأفعال فيكون عز و جل مقدر لها فى الحقيقة و ليس يقدرها ليعرف مقاديرها- و لكن ليبين لغيره ممن لا يعرف ذلك حال ما قدره بتقديره إياه و هذا أظهر من أن يخفى و أبين من أن يحتاج إلى الاستشهاد عليه ألا ترى أنا قد نرجع إلى أهل المعرفة بالصناعات فى تقديرها لنا فلا يمنعهم علمهم بمقاديرها من أن يقدروها لنا ليبينوا لنا مقاديرها و إنما أنكرنا أن يكون الله عز و جل حكم بها على عباده و منعهم من الانصراف عنها أو أن يكون فعلها و كونها فأما أن يكون الله عز و جل خلقها خلق تقدير فلا ننكره.

ص: ٦٩٨

١- الإسراء: ٤.

٢- الحجر: ٦٦.

٣- الحجر: ٦٠.

٤- الإسراء: ٢٣.

و سمعت بعض أهل العلم يقول إن القضاء على عشره أوجه فأول وجه منها العلم و هو قول الله عز و جل - إِلَّا حَاجَهُ فِي نَفْسٍ يَعْقُوبَ قَضَاهَا (١) - يعني علمها.

و الثانى الإعلام و هو قوله عز و جل - وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَي أَعْلَمْنَاهُ.

و الثالث الحكم و هو قوله عز و جل - وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ (٢) - أى يحكم بالحق.

و الرابع القول و هو قوله عز و جل - وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ (٣) - أى يقول الحق.

و الخامس الحتم و هو قوله عز و جل - فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ (٤) - أى حتمنا فهو القضاء الحتم.

و السادس الأمر و هو قوله عز و جل - وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ - أى أمر ربك.

و السابع الخلق و هو قوله عز و جل - فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ (٥) -

يعنى خلقهن.

و الثامن الفعل و هو قوله عز و جل - فَأَقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ (٦) - أى افعل ما أنت فاعل و التاسع الإتمام و هو قوله عز و جل - فَلَمَّا

قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ حَكَايَهُ عَنِ مُوسَى أَيَّمَا الْأَجْلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (٧)

ص: ٦٩٩

١- يوسف: ٦٨.

٢- فى البحار: «و يقضى ربك بالحق» و فى نسخه(ن) «و هو يقضى بالحق» و فى نسخه(و) و(ج) «يقضى بالحق» فما فى النسخ كلها اما غير موجود فى القرآن بعينه و اما عين ما ذكر فى الوجه الرابع، فالمناسب للوجه الثالث قوله تعالى فى سورة النمل: «إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ».

٣- المؤمن: ٢٠.

٤- سبأ: ١٤.

٥- فصلت: ١٢.

٦- طه: ٧٢.

٧- القصص: ٢٨.

أى أتممت.

و العاشر الفراغ من الشىء و هو قوله عز و جل - قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ (١) يعنى فرغ لكما منه و قول القائل قد قضيت لك حاجتك يعنى فرغت لك منها فيجوز أن يقال إن الأشياء كلها بقضاء الله و قدره تبارك و تعالى بمعنى أن الله عز و جل قد علمها و علم مقاديرها و له عز و جل فى جميعها حكم من خير أو شر فما كان من خير فقد قضاه بمعنى أنه أمر به و حتمه و جعله حقا و علم مبلغه و مقداره و ما كان من شر فلم يأمر به و لم يرضه و لكنه عز و جل قد قضاه و قدره بمعنى أنه علمه بمقداره و مبلغه و حكم فيه بحكمه.

و الفتنة على عشره أوجه فوجه منها الضلال.

و الثانى الاختبار و هو قول الله عز و جل - وَ فَتَنَّاكَ فَتُونًا (٢) يعنى اختبرناك اختبارا و قوله عز و جل - ألم أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لَا يُفْتَنُونَ (٣) أى لا يختبرون.

و الثالث الحجه و هو قوله عز و جل - ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فَتِنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (٤) و الرابع الشرك و هو قوله عز و جل - وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ (٥). و الخامس الكفر و هو قوله عز و جل - أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا (٦) يعنى فى الكفر.

و السادس الإحراق بالنار و هو قوله عز و جل - إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ الْآيَةَ (٧)

ص: ٧٠٠

١- يوسف: ٤١.

٢- طه: ٤٠.

٣- العنكبوت: ٢.

٤- الأنعام: ٢٣.

٥- البقره: ١٩١.

٦- التوبه: ٤٩.

٧- البروج: ١٠.

يعنى أحرقوا.

و السابع العذاب و هو قوله عز و جل - يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (١) يعنى يعذبون و قوله عز و جل ذُقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ تكذبون (٢) يعنى عذابكم و قوله عز و جل - وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ يَعْنِي عَذَابَهُ - فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا (٣).

و الثامن القتل و هو قوله عز و جل - إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا (٤).

يعنى إن خفتم أن يقتلوكم و قوله عز و جل - فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةً مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ (٥) يعنى أن يقتلهم.

و التاسع الصد و هو قوله عز و جل - وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِى أُوحِيَنا إِلَيْكَ (٦) يعنى ليصدونك.

و العاشر شده المحنه و هو قوله عز و جل - رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا (٧) و قوله عز و جل - رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٨) أى محنه فيفتنوا بذلك و يقولوا فى أنفسهم لم يقتلهم إلا- دينهم الباطل و ديننا الحق (٩) فيكون ذلك داعيا لهم إلى النار على ما هم عليه من الكفر و الظلم (١٠).

قد زاد على بن إبراهيم بن هاشم على هذه الوجوه العشره وجها آخر فقال من وجوه الفتنه ما هو المحبه و هو قوله عز و جل - إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ (١١)

ص: ٧٠١

١- الذاريات: ١٣.

٢- الذاريات: ١٤. و فى المصحف «بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ»

٣- المائدة: ٤١.

٤- النساء: ١٠١.

٥- يونس: ٨٣.

٦- الإسراء: ٧٣.

٧- الممتحنه: ٥.

٨- يونس: ٨٥.

٩- فى نسخه (و) «لم يقتلهم الا و دينهم الباطل و ديننا الحق».

١٠- فى نسخه (ه) «داعيا لهم الى الثبات على- الخ».

١١- الأنفال: ٢٨، و التغابن: ١٥.

شود که پس رهانیدیم لوط و کسان او را مگر زنش را که قضاء کردیم او را از بازماندگان و بنا بر آنچه در سوره حجر است معنی این می شود که بدرستی که ما نجات دهندگانیم همه ایشان را مگر زن لوط را که قضاء کردیم و حکم نمودیم بامر خدا بدرستی که آن زن هر آینه از بازماندگانست در شهر خود برای عذاب و مؤلف میگوید که یعنی نوشتیم و خبر دادیم و عجاج شاعر گفته است که و اعلم بان ذا الجلال قد قدر فی الصحف الاولى التی کان سطر یعنی و دانا شو باینکه خدای خداوند جلال و بزرگواری بحقیقت که نوشته است در نامهای نخستین و کتابهای پیشین آنها را که نوشته بود یعنی در لوح محفوظ و قدر در این بیت معنی کتب باشد یعنی نوشت چنان که ترجمه شد و گاهست که قضاء یعنی حکم و الزام میباشد خدای عز و جل فرموده که وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا و مرادش اینست که بآن حکم فرموده و خلقتش را بآن الزام نموده و روا باشد که گفته شود که خدای عز و جل قضاء فرموده از اعمال بندگان بنا بر این معنی آنچه را که بندگان را بآن الزام نموده و بآن بر ایشان حکم کرده و آنها واجبات است نه غیر آنها و نیز روا باشد که خدای عز و جل اعمال بندگان را تقدیر کند باینکه مقادیر و احوال آنها را از حسن و قبح و وجوب و استحباب و غیر اینها بیان فرماید و از ادله بر آن بجای می آورد آنچه را که این احوال از برای این افعال بآن شناخته شود پس خدای عز و جل در حقیقت مقدر از برای آنها باشد و چنان نیست که آنها را تقدیر کند تا مقدار آنها را بشناسد و بداند و لیکن بجهت آنکه از برای غیر خود از هر که آن را نمی شناسد و نمیداند حال آنچه آن را تقدیر کرده آشکار کند بتقدیر کردنش آن را و این از آن ظاهرتر است که پنهان باشد و آشکارتر از آنکه بسوی شاهد آوردن بر آن محتاج باشد آیا نمی بینی که ما رجوع میکنیم بسوی اهل معرفت بضاعتها در تقدیر کردن آنها از برای ما پس علم ایشان بمقادیر آنها ایشان را منع نمیکند از آنکه آنها را از برای ما تقدیر کنند تا مقادیر آنها را از برای ما آشکار نمایند و جز این نیست که ما انکار کردیم که خدای عز و جل چنان باشد که بآنها بر بندگان حکم فرموده باشد و ایشان را از بازگشتن از آنها منع نموده باشد که آنها را کرده باشد و آنها را هستی داده باشد و اما آنکه آن جناب عز و جل چنان باشد که آنها را خلق کرده باشد بخلق کرده باشد بخلق تقدیر پس آن را انکار نمیکیم و شنیدیم از بعضی از اهل علم که میگفت قضاء برده وجه است و اول وجهی از آنها علم است و آن قول خدای عز و جل است که إِلَّا حَاجَةٌ فِي نَفْسٍ يَعْقُوبُ قَضَاهَا یعنی مگر حاجتی در نفس یعقوب که قضاء کرد آن را یعنی آن را دانست و دویم اعلام است و آن قول خدای عز و جل است که وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ وَقَوْلَ أَن جَنَابِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ یعنی او را یا آن را اعلام کردیم چنان که گذشت و وجه سیم حکم است و آن قول خدای عز و جل است که يَقْضِي بِالْحَقِّ یعنی خدا حکم میکند بحق و چهارم قول و گفتنی است و آن قول خدای عز و جل است که وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ یعنی خدا میگوید بحق و پنجم واجب ساختن است و آن قول خدای عز و جل است که فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ یعنی پس در هنگامی که قضاء کردیم بر سلیمان مردن را یعنی واجب ساختیم پس آن قضاء حتم است که خدا آن را واجب و محتوم ساخته و ششم امر و فرمان دادنست و آن قول خدای عز و جل است که وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ یعنی پروردگارت امر فرموده چنان که گذشت و هفتم آفریدنست و آن قول خدای عز و جل است که فَفَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ یعنی پس قضاء کرد آنها را هفت آسمان و آفرید آنها را باین شماره در دو روز و هشتم فعل و کردار است و آن قول خدای عز و جل است که فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ یعنی پس بکن آنچه را که کننده و نهم تمام کردنست و آن قول خدای عز و جل است که فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَىٰ الْأَجَلَ یعنی پس در هنگامی که تمام کرد موسی آن مدت معینی را که عبارت است از ده سال و قول آن جناب عز و جل از روی حکایت از موسی (ع) أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتَ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَيَّ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ یعنی هر یک از این دو قدرت را که عبارتست از هشت سال و ده سال تمام کنیم پس ستمی بر من نیست و خدا بر آنچه ما میگوئیم و کیل است و دهم فراغ و

خلاص شدن از چیز است و آن قول خدای عز و جل است که قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ یعنی قضاء کرده شد آن کاری که شما در آن طلب فتوی میکنید یعنی فراغ از آن برای شما حاصل گردیده و قول قائل که حاجت تو را از برایت قضاء کردم یعنی از برای تو از آن فارغ و خلاص شدم پس روا باشد که گفته شود که همه چیزها بقضای خدای تبارک و تعالی و بقدر اوست باین معنی که خدای عز و جل آنها را دانسته و مقادیر آنها را دانسته و آن جناب عز و جل را در همه آنها حکمی است از خوبی یا بدی پس آنچه از خوبی باشد آن را قضاء فرموده باین معنی که خدا بآن امر کرده و آن را واجب ساخته و حق گردانیده و مبلغ و مقدارش را دانسته و آنچه از بدی باشد بآن امر فرموده و آن را نپسندیده لیکن آن جناب عز و جل آن را قضاء کرده و تقدیر نموده باین معنی که آن را بمقدار و مبلغی که دارد دانسته و در آن بحکم خویش حکم فرموده و فتنه برده بر وجه است پس یک وجه از آنها گمراهی است و دویم آزمودنست و آن قول خدای عز و جل است که وَ فَتَنَّاكَ فَتُونًا یعنی آزمودیم او را آزمودنی و قول آن جناب عز و جل أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لَا يُفْتَنُونَ یعنی منم آن خدائی که همه چیز را میدانم و چیزی بر من پوشیده و پنهان نیست آیا مردمان پنداشتند که واگذاشته میشوند باینکه بگویند که ایمان آوردیم و حال آنکه ایشان آزموده نمیشوند و مبتلی نمیگردند و سیم حجت است و آن قول خدای عز و جل است که ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ یعنی پس نمود حجت ایشان مگر آنکه گفتند تا آخر آنچه گذشت و چهارم شرک است و آن قول خدای عز و جل است که الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ یعنی و شرک سخت تر است از کشتن و کشته شدن و پنجم کفر است و آن قول خدای عز و جل است که أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَيْقَظُوا یعنی آگاه باش که در کفر افتادند و ششم سوزانیدن بآتش است و آن قول خدای عز و جل است که إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ یعنی بدرستی که آنان که مقتول ساختند مردان مؤمن و زنان مؤمنه را یعنی ایشان را سوزانیدند تا آخر آیه و هفتم عذاب است و آن قول خدای عز و جل است که يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ یعنی در روزی که ایشان بر آتش معذب میشوند و قول آن جناب عز و جل دُوقُوا فِتْنَتَكُمْ «یعنی بچشد عذاب خود را» و قول آن جناب عز و جل وَ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ «یعنی و هر که خدا خواسته باشد عذاب یا عذاب کردن او را» فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا «یعنی پس هرگز تو مالک نمیشوی از برایش از خدا چیزی را» و هشتم کشتن است و آن قول خدای عز و جل است که إِنَّ حِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا «یعنی اگر بترسید از آنکه در فتنه اندازند شما را آنان که کافر شدند یعنی شما را بکشند» و قول آن جناب عز و جل فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يُفْتِنَهُمْ «یعنی پس ایمان نیاوردند بموسی و او را تصدیق نکردند مگر فرزندان چند از قوم موسی نه پدران ایشان بنا بر ترس از فرعون یا با ترس از او و از گروه خود از آنکه در فتنه اندازد و ایشان را یعنی ایشان را بکشد» و نهم بازداشتن است و آن قول خدای عز و جل است که وَ إِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِينَا إِلَيْكَ «یعنی بدرستی که نزدیک بودند وفد ثقیف که در فتنه اندازند تو را یعنی تو را باز دارند از آنچه وحی کردیم بسوی تو» و دهم شدت محنت و سختی آزمایش است و آن قول خدای عز و جل است که رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا اَي پروردگار ما مگردان ما را فتنه و محنت از برای آنان که کافر شدند» و قول آن جناب عز و جل که رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «یعنی ای پروردگار ما مگردان ما را فتنه از برای گروه ستمکاران یعنی محنت و آزمایش تا بآن مفتون شوند و در دلهای خود بگویند که ما ایشان را نکشتیم مگر آنکه دین ایشان باطل و دین ما حق است پس این داعی ایشان باشد بسوی آتش دوزخ با آنچه ایشان بر آنند از کفر و ظلم و علی بن ابراهیم بر این وجوه ده گانه وجه دیگری را افزوده و گفته که از وجوه فتنه همان محبت و دوستی است و آن قول خدای عز و جل است که أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَ أَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ «یعنی جز این نیست که مالهای شما و فرزندان شما فتنه یعنی محبت است و محبت دوست داشتن است» و در اینجا بمعنی محبوب است یعنی دوست داشته شده و ممکن است که مراد موضع حب و جای دوستی باشد و مؤلف میگوید که

آنچه در نزد من و مذهب منست در این باب است که وجوه فتنه ده است و آنکه فتنه در این موضع نیز محنت با نون کلمن است نه محبت با باء ابجد و تصدیق این قول پیغمبر است که

ص: ۷۰۲

۱- أى يوجب الولد لاييه الجهل و الامتحان و البخل، و فى البحار باب القضاء و القدر و فى نسخه (و) «مجبته» من الجبن مكان محنه، و قال المجلسى رحمه الله هناك ذيل كلام المصنف: أقول: هذه الوجوه من القضاء و الفتنة المذكوره فى تفسير النعمانى فيما رواه عن أمير المؤمنين عليه السلام و قد أثبتناه بإسناده فى كتاب القرآن انتهى. ثم اعلم أن هذا الخبر رواه أبو يعلى فى مسنده بإسناده عن أبى سعيد الخدرى عن النبى صلى الله عليه و آله هكذا «الولد ثمره القلب و انه مجبته مبخله محزنه».

یعنی فرزند ندانستنگاه و جای بیدلی و مکان بخل است چه پدرش را از طلب علم بخود مشغول مینماید و او را بیدل میکند بجهت ترس از آنکه کشته شود و فرزندش بعد از او ضایع شود و او را بخیل میسازد زیرا که میخواهد که مال از برای او جمع کند و چه محنت از این بالاتر که چیزی این کس را از علم و شجاعت و سخاوت باز دارد و بجهل و جبن و بخل مبتلی گرداند و لیکن در تفسیر علی بن ابراهیم «ره» چنین است که **أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ** ای حب و حب بمعنی دوستی باشد و مؤلف بعد از ذکر این حدیث میگوید که این حدیث را در کتاب مقتل حسین بن علی علیهما السلام بطور مسند اخراج کرده ام.

حدیث ۳۳

۳۳- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ غِيَاثِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ص بِالْمُخْتَكِرِينَ فَأَمَرَ بِحُكْرَتِهِمْ أَنْ يُخْرَجَ إِلَى بُطُونِ الْأَسْوَاقِ وَ حَيْثُ تَنْظُرُ الْأَبْصَارُ إِلَيْهَا فَقِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ ص لَوْ قَوْمَتْ عَلَيْهِمْ فَعَضِبَ ع حَتَّى عُرِفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ وَ قَالَ أَنَا أَقَوْمٌ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا السُّعْرُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۱) يَرْفَعُهُ إِذَا شَاءَ وَ يَخْفِضُهُ إِذَا شَاءَ وَ قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ ص لَوْ أَسِيَعَرْتَ لَنَا سِعْرًا فَإِنَّ الْأَشْعَارَ تَزِيدُ وَ تَنْقُصُ فَقَالَ ع مَا كُنْتُ لِأَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِيَدَعِهِ لَمْ يُحَدِّثْ لِي فِيهَا شَيْئًا (۲)

ص: ۷۰۳

۱- فی نسخه (و) «انما السعرة على الله عز و جل».

۲- فی نسخه (و) و (ج) و (ه) «لم يحدث الى فيها شيئا»، و البدعه هنا بمعناها اللغوى.

فَدَعُوا عِبَادَ اللَّهِ يَا كُلُّ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی رضی الله گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از غیاث بن ابراهیم از حضرت جعفر بن محمد از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) گذشت بنگه دارندگان غله و خوردنی که آن را برای روز گرانی نگاه میداشتند پس امر فرمود که غله و خوردنی ایشان که برای روز گرانی نگاهداشته بودند بسوی شکمهای بازارها و در جایی که دیدها بسوی آن می نگریست بیرون برده شود پس بر رسول خدا (ص) عرض شد که اگر بر ایشان قیمت میکردی و نرخ آن را معین میفرمودی بد نبود یا کاش چنین میکردی حضرت (ص) خشم فرمود بمرتبه که خشم در روی مبارکش شناخته شد و فرمود که آیا من بر ایشان قیمت میکنم جز این نیست که نرخ با خدای عز و جل است که آن را بالا میبرد چون خواهد و فرود می آورد آن را چون خواهد و بر رسول خدا (ص) عرض شد که کاش نرخ را از برای ما نرخ میکردی و در باب آن قرار دادی میدادی زیرا که نرخها زیاد می شود و کم می شود حضرت (ص) فرمود که من چنان نیستم که خدای عز و جل را ملاقات کنم با بدعت و تازه که در باب آن چیزی را بسوی من احداث نفرموده باشد پس بندگان خدا او را واگذارید تا از یک دیگر بخورند.

حدیث ۳۴

۳۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَكَلَّ بِالسَّعْرِ مَلَكًا يُدَبِّرُهُ بِأَمْرِهِ وَقَالَ أَبُو حَمْرَةَ الثَّمَالِيُّ ذَكَرَ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع غَلَاءَ السَّعْرِ فَقَالَ وَ مَا عَلَيَّ مِنْ غَلَائِهِ إِنْ غَلَا فَهُوَ عَلَيْهِ وَإِنْ رَخِصَ فَهُوَ عَلَيْهِ.

ص: ۷۰۴

قال مصنف هذا الكتاب رضى الله عنه الغلاء هو الزيادة فى أسعار الأشياء حتى يباع الشىء بأكثر مما كان يباع فى ذلك الموضع و الرخص هو النقصان فى ذلك فما كان من الرخص و الغلاء عن سعه الأشياء و قلتها فإن ذلك من الله عز و جل و يجب الرضا بذلك و التسليم له و ما كان من الغلاء و الرخص بما يؤخذ الناس به لغير قله الأشياء و كثرتها من غير رضى منهم به أو كان من جهة شراء واحد من الناس جميع طعام بلد فيغلو الطعام لذلك فذلك من المسعر و المتعدى بشرى طعام المصر كله-(1)

كَمَا فَعَلَهُ حَكِيمٌ بِنُ حِزَامٍ كَانَ إِذَا دَخَلَ الطَّعَامُ الْمَدِينَةَ اشْتَرَاهُ كُلَّهُ فَمَرَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ ص فَقَالَ يَا حَكِيمَ بِنُ حِزَامٍ إِيَّاكَ أَنْ تَحْتَكِرَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضى الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ایوب بن نوح از محمد بن ابی عمیر از ابو حمزه ثمالی از حضرت علی بن الحسین علیهما السلام که فرمود خدای عز و جل فرشته را بر نرخ گماشته که آن را بفرمانش تدبیر میکند و ابو حمزه ثمالی گفت که در نزد حضرت علی بن الحسین علیهم السلام گرانی مذکور شد فرمود که از گرانی آن بر من چیزی نیست اگر گران شود گرانی آن بر خداست و اگر ارزان شود ارزانی آن بر او است.

ص: ۷۰۵

۱- هذا قول غير الأشاعره، و اما هم فعلى ان الرخص و الغلاء ليسا الا من الله بناء على أصلهم، و قوله: «لغير قله الأشياء- الخ» عطف بيان لقوله: «بما يؤخذ الناس به» أى و ما كان من الغلاء و الرخص بسبب عمل الناس الذى صح مؤاخذتهم عليه و هو غير قله الأشياء و كثرتها من الله تعالى من دون وجوب الرضى على الناس به او كان من جهة- الخ.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که گرانی همان زیادتی در نرخهای چیزها است تا آنکه چیزی فروخته شود بیشتر از آنچه فروخته میشد و ارزانی همان نقصان در آنست پس آنچه ارزانی و گرانی ناشی از بسیاری چیزها و کمی آنها باشد از جانب خدای عز و جل است و رضای بآن و آن را تسلیم کردن و گردن نهادن واجب است و آنچه از گرانی و ارزانی بچیزی باشد که مردمان بآن گرفته می شوند بجهت غیر کم چیزها و بسیاری آنها بدون رضای ایشان بآن یا از جهت خریدن یکنفر از مردمان باشد که همه خوردنی شهر را بخرد و از برای همین خوردنی گران شود پس آن از نرخ کننده و از حد در گذرنده است بخردن همه خوردنی شهر چنان که حکیم بن حزام این را بعمل آورد و عادتش این بود که چون خوردنی در مدینه داخل میشد همه آن را میخرد پس پیغمبر (ص) بر او گذشت و باو فرمود که ای حکیم بن حزام پرهیز از آنکه احتکار و انبار داری کنی.

حدیث ۳۵

۳۵- حَدَّثَنَا بِعْدَلِكِ أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ سَلَمَةَ الْحَنَاطِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مَتَى كَانَ فِي الْمِصْرِ طَعَامٌ غَيْرُ مَا يَشْتَرِيهِ الْوَاحِدُ مِنَ النَّاسِ فَجَائِزٌ لَهُ أَنْ يَلْتَمِسَ بِسَلْمَتِهِ الْفَضْلَ لِأَنَّهُ إِذَا كَانَ فِي الْمِصْرِ طَعَامٌ غَيْرُهُ يَسْعُ النَّاسَ لَمْ يَغْلُ الطَّعَامُ لِأَجَلِهِ وَإِنَّمَا يَغْلُو إِذَا اشْتَرَى الْوَاحِدُ مِنَ النَّاسِ جَمِيعَ مَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را باین پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از یعقوب بن یزید از صفوان بن یحیی از مسلمه حنات از حضرت صادق (ع) و در هر زمان که در شهر خوردنی و طعامی باشد غیر از آنچه یکنفر از مردمان آن را میخرد از برایش روا باشد که بمتاع خویش زیادتی را طلب کرد زیرا که چون در شهر خوردنی غیر از آن باشد که بهمه مردمان برسد خوردنی بجهت آن گران نشود و جز این نیست که گران می شود هر گاه یکنفر از مردمان همه آنچه را که در شهر داخل می شود بخرد.

ص: ۷۰۶

۳۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَادِ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْحُكْرَةِ فَقَالَ إِنَّمَا الْحُكْرَةُ أَنْ تَشْتَرِيَ طَعَامًا - وَ لَيْسَ فِي الْمِضْرِ غَيْرُهُ فَتَحْتِكِرُهُ فَإِنْ كَانَ فِي الْمِضْرِ طَعَامٌ أَوْ مَتَاعٌ غَيْرُهُ (۱) فَلَا بَأْسَ أَنْ تَلْتَمِسَ لِسِلْعَتِكَ الْفُضْلَ.

(۲) و لو كان الغلاء في هذا الموضع من الله عز و جل لما استحق المشتري لجميع طعام المدينة الذم لأن الله عز و جل لا يذم العبد على ما يفعله (۳) - وَ لِدَلِيكَ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَ الْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ.

و لو كان منه عز و جل لوجب الرضا به و التسليم له كما يجب إذا كان عن قله الأشياء أو قله الربح لأنه من الله عز و جل و ما كان من الله عز و جل أو من الناس فهو سابق في علم الله تعالى ذكره مثل خلق الخلق (۴) و هو بقضائه و قدره على ما بينته من معنى القضاء و القدر

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد و عبد الله پسران محمد بن عیسی از محمد بن ابی عمیر از حماد بن عثمان بن علی حلبی از حضرت صادق (ع) که از انبار داری سؤال شد فرمود جز این نیست که انبارداری آنست که چیز خوردنی را بخری و در شهر غیر از آن نباشد و تو آن را حبس کنی از برای گران فروختن پس اگر در آن شهر خوردنی یا متاعی غیر از آن باشد با کسی نیست که بمتاع خویش زیادتى را طلب کنی و اگر گرانی در اینجا از خدای عز و جل باشد هر آینه خریداری که همه خوردنی شهر را میخرد مستحق مذمت نباشد زیرا که خدای عز و جل بنده را مذمت نمیکند بر آنچه خود آن را میکند و از برای همین رسول خدا (ص) فرمود که

ص: ۷۰۷

۱- فی حاشیه نسخه (ه) «طعام أو بیاع غیره».

۲- الظاهر أن قوله: «و لو كان الغلاء في هذا الموضع - الخ» من الصدوق رحمه الله كما يظهر من الفقيه.

۳- أى ما يفعله الله، و فی نسخه (و) «على ما لا يفعله» أى ما لا يفعله العبد.

۴- فی نسخه (و) و (ن) «قبل خلق الخلق».

یعنی کشنده که جلابی میکند و خوردنی را از جایی بجائی میبرد روزی داده شده است که خدا او را روزی میدهد و انباردار که خوردنی را حبس میکند با تحقق شرائط احتکار ملعونست که خدا و خلق او را نفرین کرده اند و اگر گرانی از خدای عز و جل باشد رضای بآن و آن را تسلیم کردن واجب باشد چنان که واجب است هر گاه گرانی ناشی از کم چیزها و کمی دخل و در آمد باشد که آن از خدای عز و جل است و آنچه از خدای عز و جل یا از مردمان باشد در علم خدای تعالی ذکره پیش گرفته مثل آفریدگان و آن بقضاء و قدر اوست بنا بر آنچه من بیان کردم از معنی قضاء و قدر.

۶۱- باب الأطفال و عدل الله عز و جل فیهم

باب شصت و یکم در ذکر اطفال و عدل خدای عز و جل در باب ایشان:

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ يَحْيَى بْنِ ضُرَيْسِ الْبَجَلِيِّ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الشُّكْرِيُّ الشَّرِيَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَاصِمٍ بَقَزَوِيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هَارُونَ الْكَرْخِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ سَلَامٍ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي يَزِيدُ بْنُ سَلَامٍ عَنْ أَبِيهِ سَلَامٍ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ ص (۲).

ص: ۷۰۸

۱- فی نسخه (و) و (ه) و (ب) و (د) «الحسن بن یحیی - الخ» و فی نسخه (و) بزیاده «رحمه الله».

۲- فی البحار فی الباب الثالث عشر من الجزء الخامس و فی تفسیر البرهان ذیل الآیه المذكوره و فی نسخه (و) و (ج) بعد قوله: «حدّثنی أبی یزید بن سلام» هکذا: «عن أبیه سلام بن عبید الله أخی عبد الله بن سلام عن عبد الله بن سلام مولى رسول الله صلى الله عليه و آله» و فی نسخه (ن) و (و) و (ج) «سلام بن عبد الله» مکبراً، و کون سلام بن عبید الله أخا لعبد الله بن سلام مع اختلاف الأب یصححه کونهما أخوین للام فقط.

أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص فَقُلْتُ أَخْبِرْنِي أَيْعَذَّبُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا بِلَا حُجَّةٍ فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ قُلْتُ فَأَوْلَادُ الْمُشْرِكِينَ فِي الْجَنَّةِ أَمْ فِي النَّارِ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَوْلَى بِهِمْ إِنَّهُ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَمَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْخَلَائِقَ لِفَضْلِ الْقَضَاءِ يَأْتِي بِأَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ يَقُولُ لَهُمْ عِبْدِي وَإِمَائِي مَنْ رَبُّكُمْ وَمَا دِينُكُمْ وَمَا أَعْمَالُكُمْ قَالَ يَقُولُونَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْتَ خَلَقْتَنَا وَ لَمْ نَخْلُقْ شَيْئًا وَ أَنْتَ أَمْتْنَا وَ لَمْ نُمِثْ شَيْئًا وَ لَمْ تَجْعَلْ لَنَا أَلْسِنَةً نَنْطِقُ بِهَا وَ لَأَسْمَاعًا نَسْمَعُ بِهَا وَ لَأَكِتَابًا نَقْرُؤُهُ وَ لَأَرْسُولًا فَتَتَّبِعُهُ وَ لَأَعْلَمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا قَالَ يَقُولُ لَهُمْ عَزَّ وَجَلَّ عِبْدِي وَإِمَائِي إِنْ أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ أَتَفْعَلُوهُ [تَفْعَلُونَهُ] يَقُولُونَ السَّمْعَ وَ الطَّاعَةَ لَكَ يَا رَبَّنَا قَالَ يَا أُمَّرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ نَارًا يُقَالُ لَهَا الْفَلَقُ أَشَدُّ شَيْءٍ فِي جَهَنَّمَ عَذَابًا فَتَخْرُجُ مِنْ مَكَانِهَا سُودَاءَ مُظْلَمَةٍ بِالسَّلَاسِلِ وَ الْأَعْغَالِ يَا أُمَّرُهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ تَنْفُخَ فِي وُجُوهِ الْخَلَائِقِ نَفْحَةً فَتَنْفُخُ مِنْ شِدَّةٍ نَفْخَتِهَا تَنْقَطِعُ السَّمَاءُ وَ تَنْطَمِسُ النُّجُومُ وَ تَجْمُدُ الْبِحَارُ وَ تَزُولُ الْجِبَالُ وَ تُظْلِمُ الْأَبْصَارُ وَ تَضَعُ الْحَوَامِلُ حَمْلَهَا وَ يَشِيبُ الْوِلْدَانُ مِنْ هَوْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَا أُمَّرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَطْفَالَ الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُلْقُوا أَنْفُسَهُمْ فِي تِلْكَ النَّارِ فَمَنْ سَبَقَ لَهُ فِي عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَكُونَ سَعِيدًا أَلْقَى نَفْسَهُ فِيهَا فَكَانَتْ عَلَيْهِ بَرْدًا وَ سَلَامًا كَمَا كَانَتْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ ع وَ مَنْ سَبَقَ لَهُ فِي عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَكُونَ شَقِيًّا امْتَنَحَ فَلَمْ يَلْقَ نَفْسَهُ فِي النَّارِ فَيَأْمُرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى النَّارَ فَتَلْتَقِطُهُ لِتَرْكِهِ أَمْرُ اللَّهِ وَ امْتِنَاعِهِ مِنَ الدُّخُولِ فِيهَا فَيَكُونُ تَبَعًا لِأَيَّامِهِ فِي جَهَنَّمَ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهيقٌ. خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنْ رَبُّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ. وَ أَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ(١).

ص: ٧٠٩

١- هود: ١٠٨.

حدیث کرد ما را حسین بن یحیی بن ضریس بجلی «ره» گفت که حدیث کرد ما را پدرم گفت که حدیث کرد ما را ابو جعفر محمد بن عماره سکری سریانی گفت که حدیث کرد ما را ابراهیم بن عاصم در قزوین گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن هرون کرخی گفت که حدیث کرد ما را ابو جعفر احمد بن عبد الله بن یزید بن سالم بن عبید الله مولای رسول خدا (ص) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن یزید گفت که حدیث کرد ما را پدرم یزید بن سلام از پدرش سلام بن عبید الله برادر عبد الله بن سلام از عبد الله بن سلام مولای رسول خدا (ص) که فرمود رسول خدا (ص) را سؤال نمودم و عرض کردم که ما خبر ده که آیا خدای عز و جل بی حجتی آفریده را عذاب میکند فرمود معاذ الله پناه میبرم بخدا که خدا چنین امری از او سر زند عرض کردم پس فرزندان مشرکان در بهشتند یا در آتش دوزخ فرمود که خدای تبارک و تعالی بایشان سزاوارتر است بدرستی که چون روز قیامت شود و خدای عز و جل همه خلائق را بجهت فصل قضاء و حکم حق جمع کند فرزندان مشرکان را می آورد و بایشان میفرماید که ای بندگان و کنیزان من کیست پروردگار شما و چیست دین شما و کارهای شما چیست حضرت فرمود که میگویند خداوندای پروردگار ما تو ما را آفریدی و ما چیزی را نیافریدیم و تو ما را میراندی و ما چیزی را نمیرانیدیم و از برای ما زبانها را قرار ندادی که گویا شود و نه گوش ها که بشنود و نه کتابی که ما آن را بخوانیم و نه پیغمبری که ما او را پیروی کنیم و ما را دانشی نیست مگر آنچه بما تعلیم داده حضرت فرمود که خدای عز و جل بایشان میفرماید که ای بندگان و کنیزان من اگر شما را بامری فرمان دهم آن را میکنید عرض میکنند که میشنویم و تو را اطاعت میکنیم ای پروردگار ما حضرت فرمود پس خدای عز و جل آتشی را امر میکند که آن را فلق میگویند و آن سخت تر چیزی است در دوزخ از روی عذاب که عذابش از هر چیزی که در دوزخ است بیشتر باشد پس از جای خود بیرون آید سیاه و تار با زنجیرها و غلها و خدای عز و جل آن را فرمان دهد که در رویهای خلائق بدمد دمیدنی اندک یا سخت پس از سختی دمیدنش آسمان بریده و پاره شود و ستارگان ناپدید شوند و دریاها فشرده و بسته و کوهها نیست و نابود و دیده ها تار گردند و زنان آبستن بار خود را بر زمین گذارند و بچه را بیندازند و بچگان از ترس آن پیر شوند در روز قیامت بعد از آن خدای تبارک و تعالی اطفال مشرکان را امر فرماید که خود را در آن آتش افکنند پس هر که در علم خدای عز و جل از برایش پیشی گرفته باشد که نیکبخت باشد خود را در آن افکند و آتش بر او سرد و سلامت باشد چنان که بر ابراهیم (ع) سرد و سلامت بود و هر که در علم خدای عز و جل از برایش پیشی گرفته باشد که بدبخت باشد امتناع کند و باز ایستد و خود را در آن آتش نیفکند پس خدای تبارک و تعالی آتش را فرمان دهد تا بجهت ترک کردنش امر خدا را و امتناعش از داخل شدن در آن برچیند و ناگاه بگیرد پس او در دوزخ پیروز برای پدراننش باشد و اینست معنی قول خدای عز و جل که فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيْقٌ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ وَ أَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْذُوذٍ «یعنی پس از جمله ایشان صاحب شقاوت و بدبختی است و بعضی از ایشان صاحب سعادت و نیکبختی است پس اما آنان که بدبخت شدند در آتش دوزخ باشند از برای ایشانست در دوزخ فریاد و ناله زفیر اول آواز خر است و شهیق آخر آواز آن یعنی ایشان از شدت عذاب در دوزخ فریاد کنند چون فریاد کردن خر در حالتی که جاویدان در آنند مادامی که آسمانها و زمین باشند و مراد از آن تخلید و تایید است یا مراد آسمانها و زمین آخرت است یا مراد از آسمانها فوق و زبر و مراد از زمین تحت و زیر دست مگر آنچه خواهد پروردگار تو که ایشان را از عذاب و عقوبت باشند و یکی از آنها عذاب آتش است پس مراد خلود

در عذاب آتش باشد نه از خلود در دوزخ یا استثناء باعتبار ابتداء و آغاز است بدرستی که پروردگار تو کننده است هر چیزی را که خواهد و اما آنان که نیک بخت شدند پس در بهشتند در حالتی که جاویدانند در آن مادامی که آسمانها و زمین باشند و مگر آنچه خواهد پروردگار تو که ایشان را بمرتبه بلندتر از آن برساند که زیاده بر رتبه ایشان است یا مراد تعلیق هر محال باشد که آن خواست خدا است بخروج ایشان از بهشت یا استثناء باعتبار ابتداء است در حالی که بخشش است نه منقطع و بریده یعنی الی غیر النهایه ممتد و کشیده باشد.

ص: ۷۱۰

۲- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرٍ الْهَمْدَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ عَنِ الرِّضَاعِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ لَأَيِّ عَلَيْهِ أَعْرَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الدُّنْيَا كُلَّهَا فِي زَمَنِ نُوحٍ عَ وَفِيهِمُ الْأَطْفَالُ وَ مَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ فَقَالَ مَا كَانَ فِيهِمُ الْأَطْفَالُ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَعْقَمَ أَصْلَابَ قَوْمِ نُوحٍ وَ أَرْحَمَ نِسَائِهِمْ أَرْبَعِينَ عَامًا فَانْقَطَعَ نَسْلُهُمْ فَعَرِقُوا وَ لَا طِفْلَ فِيهِمْ وَ مَا كَانَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِيُهْلِكَ بَعْدَآيِهِ مَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ وَ أَمَّا الْبَاقُونَ مِنْ قَوْمِ نُوحٍ عَ فَأُغْرِقُوا لِتَكْذِيبِهِمْ لِنَبِيِّ اللَّهِ نُوحٍ عَ وَ سَائِرُهُمْ أُغْرِقُوا بِرِضَاهُمْ بِتَكْذِيبِ الْمُكْذِبِينَ وَ مَنْ غَابَ عَنْ أَمْرِ قَرَضِي بِهِ كَانَ كَمَنْ شَهِدَهُ وَ أَتَاهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر همدانی «رضی» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از عبد السلام بن صالح هروی از حضرت امام رضا (ع) که گفت بآن حضرت عرض کردم که بچه علت خدای عز و جل در زمان نوح (ع) همه دنیا را غرق کرد و در میان ایشان اطفال و کسی بود که او را هیچ گناهی نبود حضرت فرمود که در میانه ایشان اطفال نبود زیرا که خدای عز و جل چهل سال صلبهای قوم نوح و رحمهای زنان ایشان را عقیم و خشک گردانید که کسی را فرزند نشد و نسل ایشان منقطع و بریده شد پس غرق شدند و هیچ طفلی در میان ایشان نبود و خدای عز و جل چنان نیست که بعد از خویش هلاک گرداند کسی را که گناهی از برایش نباشد و اما باقی ماندگان از قوم نوح (ع) غرق شدند بجهت آنکه ایشان نوح پیغمبر خدا (ع) را بدروغ نسبت دادند و سائر ایشان برضامندی ایشان بتکذیب مکذبان غرق شدند و هر که از امری پنهان باشد و بآن راضی شود چون کسی باشد که آن را حاضر بوده و بجای آورده.

ص: ۷۱۱

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيِّدَانَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع قَالَ: إِنَّ أَوْلَادَ الْمُسْلِمِينَ هُمْ مَوْسُومُونَ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ شَافِعٌ وَ مُشَفَّعٌ (۱) فَإِذَا بَلَغُوا اثْنَتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً كُتِبَتْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ وَإِذَا بَلَغُوا الْحُلُمَ كُتِبَتْ عَلَيْهِمُ السَّيِّئَاتُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از عباس بن معروف از محمد بن سنان از طلحه بن زید از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که فرمود فرزندان مسلمانان ایشانند که در نزد خدای عز و جل موسوم اند به درخواست کننده که درخواستش قبول می شود و چون بدوازده سال برسند خوبیها از برای ایشان نوشته شود و چون بخواب دیدن یعنی محتلم شدن برسند و مراد این است که چون بالغ شوند گناهان بر ایشان نوشته شود و ذکر احتلام بجهت آنست که آن روشتر دلیلی است بر بلوغ با غلبه که دارد.

۴- حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ وَ أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ جَمِيعًا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَرِيزِ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ احْتَجَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى سَبْعَةٍ عَلَى الطُّفْلِ وَ الَّذِي مَاتَ بَيْنَ النَّبِيِّنَ وَ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ الَّذِي أَدْرَكَ النَّبِيَّ وَ هُوَ لَا يَعْقِلُ - وَ الْأَبْلَهُ وَ الْمَجْنُونِ الَّذِي لَا يَعْقِلُ وَ الْأَصَمَّ وَ الْأَبْكَمَ فَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يَحْتَجُّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (۲)

ص: ۷۱۲

۱- ای معلومون عنده تعالی، و فی حاشیه نسخه(ن) «مسوفون» ای مرجون مؤخرون فی أمرهم الی یوم القیامه، و قوله: «شافع

مشفع» ای کل منهم، و لا استبعاد فیہ کما ورد فی حدیث المحبطنی علی باب الجنه.

۲- کاحتجاج اولاد المشرکین علیه تعالی المذكور فی الحدیث الأول.

قَالَ فَيَبْعَثُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِمْ رَسُولًا فَيُؤَجِّجُ لَهُمْ نَارًا (۱) وَ يَقُولُ إِنَّ رَبَّكُمْ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّبِعُوا فِيهَا (۲) فَمَنْ وَثَبَ فِيهَا كَانَتْ عَلَيْهِ بَرْدًا وَسَلَامًا وَمَنْ عَصَى سِيقَ إِلَى النَّارِ.

ترجمه:

حدیث کردند ما را پدرم و محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی الله» گفتند که حدیث کردند ما را محمد بن یحیی عطار و احمد بن ادريس هر دو از محمد بن احمد بن عمران اشعری از علی بن اسماعیل از حماد بن عیسی از حریر از زرارہ از حضرت باقر (ع) که فرمود چون روز قیامت شود خدای عز و جل بر هفت کس حجت آورد بر طفل و کسی که در میانه دو پیغمبر مرده و شیخ کبیر و پیر مسنی که پیغمبر را دریافته و حال آنکه او در نمیاید و ابله یعنی کسی که در امور دنیا کم عقل باشد و دیوانه که هیچ عقل ندارد و کر و گنگ پس هر یک از ایشان بر خدای عز و جل حجت می آورد حضرت فرمود پس خدای تبارک و تعالی فرستاده را بسوی ایشان میفرستد و آتشی را از برای ایشان می افروزد و میگوید که پروردگار شما را امر میفرماید که در این آتش جهید پس هر که در آن جهد بر او سرد و سلامت باشد و هر که نافرمانی کند بسوی آتش دوزخ رانده شود.

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ فَضْلِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ الْبَجَلِيِّ عَنْ حَمَادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ حَرِيرٍ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَصِيَّ عَلِيَّ ابْنَ لِيَجْعَفِرَ صَغِيرٍ فَكَبَّرَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ يَا زُرَّارَةُ إِنَّ هَذَا وَ شَبَّهَهُ لَا يُصَلِّي عَلَيْهِ وَ لَوْ لَا أَنْ يَقُولَ النَّاسُ إِنَّ بَنِي هَاشِمٍ لَا يُصَلُّونَ عَلَى الصَّغَارِ مَا صَلَّيْتُ عَلَيْهِ قَالَ زُرَّارَةُ فَقُلْتُ فَهَلْ سُئِلَ عَنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ص قَالَ نَعَمْ قَدْ سُئِلَ عَنْهُمْ فَقَالَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ ثُمَّ قَالَ يَا زُرَّارَةُ أَ تَدْرِي مَا قَوْلُهُ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ قَالَ فَقُلْتُ لَا وَ اللَّهُ فَقَالَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِمْ الْمَشِيئَةُ إِنَّهُ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ احْتَجَّ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى سَبْعَةِ عَلَى الطُّفْلِ وَ عَلَى الَّذِي بَيْنَ النَّبِيِّ وَ النَّبِيِّ وَ عَلَى الشَّيْخِ الْكَبِيرِ الَّذِي يُدْرِكُ النَّبِيَّ وَ هُوَ لَمَّا يَعْقِلُ وَ الْأَبْلَهُ وَ الْمَجْنُونَ الَّذِي لَمَّا يَعْقِلُ وَ الْأَصْمَّ وَ الْأَبْصَرَ فَكُلُّ هَؤُلَاءِ يَحْتَجُّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ رَسُولًا وَ يُخْرِجُ إِلَيْهِمْ نَارًا فَيَقُولُ لَهُمْ إِنَّ رَبَّكُمْ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ النَّارِ فَمَنْ وَثَبَ فِيهَا كَانَتْ عَلَيْهِ بَرْدًا وَسَلَامًا وَمَنْ عَصَاهُ سِيقَ إِلَى النَّارِ.

ص: ۷۱۳

۱- فی نسخه (ط) و (ن) «فیؤجج الیهم ناراً».

۲- فی نسخه (ب) و (د) «أن تقيموا فيها».

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از فضل بن عامر از موسی بن قاسم بجلی از حماد بن عیسی از حریر از زرارہ بن اعین کہ گفت حضرت باقر (ع) را دیدم کہ بر پسری از امام جعفر (ع) نماز کرد و بر او تکبیر گفت بعد از آن فرمود کہ ای زرارہ بدرستی کہ این و امثال این نماز بر او نمیشود و اگر نہ این بود کہ مردم میگویند کہ بنی هاشم بر کودکان نماز نمیکنند بر او نماز نمیکنند زرارہ میگوید کہ عرض کردم آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله از ایشان سؤال شد فرمود آری از ایشان سؤال شد پس آن حضرت (ص) فرمود کہ خدای تبارک و تعالی دانایانتر است بآنچه عامل بودند بعد از آن فرمود کہ ای زرارہ آیا میدانی کہ معنی قول آن حضرت کہ خدا دانایانتر است بآنچه عامل بودند چیست زرارہ میگوید کہ عرض کردم نہ بخدا سوگند فرمود کہ خدای عز و جل را در باب ایشان مشیت است بدرستی کہ چون قیامت شود خدای تبارک و تعالی بر هفت کس حجت آورد بر طفل و بر کسی کہ در میانه دو پیغمبر مرده و بر پیر مسنی کہ پیغمبر را در مییابد و حال آنکہ در نمییابد و ابله و دیوانه کہ هیچ عقل ندارد و کرو گنگ پس همه این گروه خدای عز و جل در روز قیامت بر ایشان حجت می آورد و رسولی بسوی ایشان میفرستد و آتشی را بسوی ایشان بیرون می آورد و بایشان میگوید کہ پروردگار شما شما را امر میفرماید کہ در این آتش جهید پس هر کہ در آن جهد بر او سر دو سلامت باشد و هر کہ او را نافرمانی کند بسوی آتش دوزخ رانده شود.

۶- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِي مَسْرُوقٍ النَّهْدِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِثَابٍ عَنِ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى كَفَّلَ إِبْرَاهِيمَ ع وَ سَارَةَ أَطْفَالَ الْمُؤْمِنِينَ - يُغَدُّونَهُمْ (۱) مِنْ شَجَرَةٍ فِي الْجَنَّةِ لَهَا أَخْلَافٌ كَأَخْلَافِ الْبَقْرِ فِي قُصُورٍ مِنْ دُرٍّ (۲) فَمَازَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْبُسُورَ وَ طَيَّبُوا وَ أَهْدُوا إِلَى آيَاتِهِمْ فَهُمْ مَعَ آبَائِهِمْ مُلُوكٌ فِي الْجَنَّةِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از هیثم بن ابی مسروق نهدی از حسن بن محبوب از علی بن رثاب از حلبی از حضرت صادق (ع) که فرمود خدای تبارک و تعالی ابراهیم و ساره را کفیل اطفال مؤمنین گردانیده که ایشان را غذا دهند از درختی در بهشت که آن را پستانها است چون پستانهای گاو در قصرهایی از در و چون روز قیامت شود جامها بایشان در پوشیده شود و خوشبو و پاکیزه گردانیده شوند و بهدیه بسوی پدران خویش فرستاده شوند پس ایشان با پدران خویش در بهشت پادشاهانند.

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيِّفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرِ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ (۳)

ص: ۷۱۵

۱- هكذا في النسخ، والقاعده تقتضي يغذوانهم كما في البحار عن الفقيه.

۲- في حاشيه نسخه (ط) كلمه «زريعه» بدلا عن «در»، و هي كل شىء ناعم.

۳- الطور: ۲۱.

قَالَ قَصْرَتِ الْأَبْنَاءَ عَنْ عَمَلِ الْأَبَاءِ فَالْحَقَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَبْنَاءَ بِالْأَبَاءِ لِيُقَرَّرَ بِذَلِكَ أُعْيَبَهُمْ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری از احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حکم از سیف بن عمیره از ابو بکر حضرمی از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ فرمود که پسران از عمل پدران قاصر بودند پس خدای عز و جل پسران را پدران ملحق گردانید تا چشمهای ایشان بآن روشن شود و بعضی از نسخ توحید لفظ ذریته در هر دو موضع از آیه شریفه ذریاتهم بجمع نوشته شده و جمع اول قرائت نافع را بر عمرو بن عامر و جمع دویم قرائت ابو عمر و ابن عامر است مگر آنکه ابو عمرو اول را بکسر تاء خوانده که مفعول دویم باشد چه او بجای و اتبعته بوصل همزه ساقط در درج و تشدید تاء مفتوح و فتح عین و تاء قرشت ساکن که قرائت دیگرانست و اتبعنا هم بفتح همزه قطع و سکون تاء و عین و نون کل من مفتوح و الفی بعد از آن میخواند و اول فعل غائب از باب افتعال و دویم فعل متکلم مع الغیر از باب افعال باشد و ترجمه آیه اینست که و آن کسانی که ایمان آوردند و فرزندان ایشان را پیروی نمودند بایمان یا ما بایمان فرزندان ایشان را پیرو ایشان گردانیدیم در رسانیدیم فرزندان ایشان را بایشان و حکم فرزند است و حکم پدر چون حکم مادر و دختر در حکم پسر است.

ص: ۷۱۶

۸- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُوسَى بْنِ سَعْدَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي زَكَرِيَّا عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِذَا مَاتَ طِفْلٌ مِنْ أَطْفَالِ الْمُؤْمِنِينَ نَادَى مُنَادٍ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ فُلَانًا بَنَ فُلَانًا قَدْ مَاتَ فَإِنْ كَانَ قَدْ مَاتَ وَالِدَاهُ أَوْ أَحَدُهُمَا أَوْ بَعْضُ أَهْلِ بَيْتِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ دَفِعَ إِلَيْهِ يَغْذُوهُ وَإِلَّا دَفِعَ إِلَى فَاطِمَةَ ص تَغْذُوهُ حَتَّى يَفْقَدَ أَبَوَاهُ أَوْ أَحَدَهُمَا أَوْ بَعْضُ أَهْلِ بَيْتِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَتَدْفَعُهُ إِلَيْهِ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از محمد بن احمد بن يحيى از محمد بن حسين بن ابی الخطاب از موسی بن سعدان از عبد الله بن قاسم از ابو زکریاء از ابو بصیر که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که چون طفلی از اطفال مؤمنان بمیرد نداکننده در ملکوت آسمانها و زمین نداء کند که آگاه باشید که فلان مرد پس اگر پدر و مادرش یا یکی از ایشان یا بعضی از خاندانش از مؤمنان مرده باشند بسوی او دفع شود که او را غذا دهد و اگر نه بسوی فاطمه زهراء صلوات الله علیها دفع شود که او را غذا دهد تا آنکه پدر و مادرش یا یکی از ایشان یا بعضی از خاندانش از مؤمنان بیابند پس حضرت فاطمه (ع) آن طفل را باو میدهد.

ص: ۷۱۷

۱- لا تنافی بین هذا و الحدیث السادس، اذ يمكن الجمع باختصاصها عليها السلام باطفال المؤمنين من ذريتها، أو التبويض على نحو آخر أو يغذوانهم بأمرها، أو التبويض في التغذية، مع أنه لا تزاحم في العمل في تلك الدار.

۹- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَسَّانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ النَّوْفَلِيِّ مِنْ وُلْدِ نَوْفَلِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَيْسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعُمَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ ع فِي الْمَرَضِ يُصِيبُ الصَّبِيَّ قَالَ كَفَّارَةٌ لِوَالِدَيْهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس از پدرش از محمد بن احمد بن يحيى که گفت حدیث کرد ما را محمد بن حسان از حسن بن محمد نوفلی که از فرزندان نوفل بن عبدالمطلب بود که گفت خبر داد مرا محمد بن جعفر از محمد بن علی از عیسی بن عبد الله عمری از پدرش از جدش از علی (ع) که در باب بیماری که بکودک میرسد فرمود که کفاره ایست از برای پدر و مادرش که گناهان ایشان پوشیده و آمرزیده می شود.

۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ رَبَابٍ عَنْ عَبْدِ الْمَعْلِيِّ مَوْلَى آلِ سَامٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص تَزَوَّجُوا الْأَبْكَارَ فَإِنَّهُنَّ أَطْيَبُ شَيْءٍ أَفْوَاهًا وَ أَدْرُ شَيْءٍ أَخْلَافًا وَ أَفْتِيحُ شَيْءٍ أَرْحَمًا أَمَا عَلِمْتُمْ أَنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى بِالسَّقَطِ يَظَلُّ مُحَبَّبًا عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ فَيَقُولُ لَا حَتَّى يَدْخُلَ أَبَوَايَ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَلِكِكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ ائْتِنِي بِأَبَوَيْهِ فَيَأْمُرُ بِهِمَا إِلَى الْجَنَّةِ فَيَقُولُ هَذَا بِفَضْلِ رَحْمَتِي لَكَ.

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از عباس بن معروف از حسن بن محبوب از علی بن رئاب از عبد الأعلى مولای آل سام از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که دختران باکره را زن کنید زیرا که دهانهای ایشان از هر چیزی خوشبوتر است و پستانهای ایشان از هر چیزی پرشیرتر و زهدانهای ایشان از هر چیزی گشوده تر آیا ندانسته اید که من در روز قیامت بشما امتهای مباحات و فخر میکنم حتی بسقط که بچه ناتمام افتاده باشد بر در بهشت خشمناک میگردد بطوری که از خشم و دلتنگی شکمش ورم دارد پس خدای عز و جل باو میفرماید که داخل بهشت شو عرض میکنند نمیشوم تا پدر و مادرم پیش از من داخل شوند بعد از آن خدای عز و جل بفرشته از فرشتگان میفرماید که پدر و مادرش را بنزد من آورید بعد از آنکه می آیند امر میفرماید که ایشان را بسوی بهشت برند و بآن طفل میفرماید که این بفضل رحمت و افزونی مهربانی منست از برای تو و بعضی لفظ این حدیث را که بخشمناک مذکور شد تفسیر بمنتع کرده اند و این امتناع طلب است نه سر کشی.

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ حَمَادِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَطْفَالِ الْأَنْبِيَاءِ ع فَقَالَ لَيْسُوا كَأَطْفَالِ سَائِرِ النَّاسِ قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ رَسُولِ اللَّهِ ص لَوْ بَقِيَ كَانَ صِدِّيقًا قَالَ لَوْ بَقِيَ كَانَ عَلِيَّ مِنْهَاجِ أَبِيهِ ص.

حدیث کرد ما را پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از محمد بن احمد بن يحيى که گفت حدیث کرد ما را محمد بن وليد از حماد بن عثمان از جميل بن دراج از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را از اطفال پیغمبران علیهم السلام سؤال کردم فرمود که ایشان چون اطفال سائر مردمان نیستند و گفت که آن حضرت را سؤال کردم از ابراهیم پسر رسول خدا (ص) که اگر باقی مانده بود صدیق بود و فرمود که اگر مانده بود بر طریقه پدرش (ص) می بود.

حدیث ۱۲

۱۲- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ حَمَادِ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كَانَ عَلَى قَبْرِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ رَسُولِ اللَّهِ ص عِدْقٌ يُظَلُّهُ عَنِ الشَّمْسِ فَلَمَّا يَبَسَ الْعِدْقُ ذَهَبَ أَثَرُ الْقَبْرِ فَلَمْ يُعْلَمَ مَكَانُهُ وَقَالَ ع مَيَاتُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَكَانَ لَهُ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ شَهْرًا فَأَتَمَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ رِضَاعَهُ فِي الْجَنَّةِ.

قال مصنف هذا الكتاب في الأبطال و أحوالهم إن الوجه في معرفه العدل و الجور و الطريق إلى تمیزهما ليس هو ميل الطباع إلى الشیء و نفورها عنه و إنه استحسان العقل له و استقباحه إياه فليس يجوز لذلك أن نقطع بقیح فعل من الأفعال لجهلنا بعلمه و لا- أن نعمل فی إخراجہ عن حد العدل علی ظاهر صورته بل الوجه إذا أردنا أن نعرف حقیقه نوع من أنواع الفعل قد خفی علينا وجه حکمه فيه أن نرجع إلى الدلیل الذی يدل علی حکمه فاعله و نفرغ إلى البرهان الذی يعرفنا حال محدثه فإذا أوجینا له فی الجملة أنه لا- يفعل إلا- الحکمه و الصواب و ما فيه الصنع و الرشاد لزمنا أن نعم بهذه القضيہ أفعاله کلها جهلنا عللها أم عرفناها إذ ليس فی العقول قصرها علی نوع من الفعل دون نوع و لا خصوصها فی جنس دون جنس ألا ترى أننا رأينا أبا قد ثبتت بالدلائل عندنا حکمته و صح بالبرهان لدينا عدله(۱)

ص: ۷۲۰

۱- فی نسخه(ج) و حاشیه نسخه(ط) «و وضع بالبرهان- الخ».

يقطع جارحه من جوارح ولده أو يكوى عضوا من أعضائه و لم نعرف السبب فى ذلك و لا العله التى لها يفعل ما يفعله به لم يجز لجهلنا بوجه المصلحه فيه أن ننقض ما قد أثبتته البرهان الصادق فى الجمله من حسن نظره له و لإرادته الخير به فكذلك أفعال الله العالم بالعواقب و الابتداء تبارك و تعالى لما أوجب الدليل فى الجمله أنها لا تكون إلا حكمه و لا تقع إلا صوابا لم يجز لجهلنا بعلم كل منها على التفصيل أن نقف فيما عرفناه من جملته أحكامها لا سيما و قد عرفنا عجز أنفسنا عن معرفه علل الأشياء و قصورها عن الإحاطه بمعانى الجزئيات هذا إذا أردنا أن نعرف الجمله التى لا يسع جهلها من أحكام أفعاله عز و جل فأما إذا أردنا أن نستقصى معانيها و نبحت عن عللها فلن نعدم فى العقول بحمد الله ما يعرفنا من وجه الحكمه فى تفصيلاتها ما يصدق الدلاله على جملتها و الدليل على أن أفعال الله تبارك و تعالى حكمه بعدها من التناقض و سلامتها من التفاوت و تعلق بعضها ببعض و حاجه الشىء إلى مثله و اثتلافه بشكله و اتصال كل نوع بشبهه حتى لو توهمت على خلاف ما هى عليه من دوران أفلاكها و حركه شمسها و قمرها و مسير كواكبها لا ينتقضت و فسدت فلما استوفت أفعال الله عز و جل ما ذكرناه من شرائط العدل و سلمت مما قدمناه من علل الجور صح أنها حكمه و الدليل على أنه لا يقع منه عز و جل الظلم و لا يفعله أنه قد ثبت أنه تبارك و تعالى قديم غنى عالم لا- يجهل و الظلم لا يقع إلا من جاهل بقبحه أو محتاج إلى فعله منتفع به فلما كان أنه تبارك و تعالى قديما غنيا لا تجوز عليه المنافع و المضار عالما بما كان و يكون من قبيح و حسن صح أنه لا يفعل إلا الحكمه و لا يحدث إلا الصواب ألا ترى أن من صحت حكمته منا لا يتوقع منه مع غناؤه عن فعل القبيح و قدرته على تركه و علمه بقبحه و ما يستحق من الذم على فعله ارتكاب العظام فلا يخاف عليه مواقعه القبائح و هذا بين و الحمد لله

بهمین اسناد از حماد بن عثمان از عامر بن عبد الله روایت است که گفت از حضرت صادق (ع) شنیدم که میفرمود بر سر قبر ابراهیم پسر رسول خدا (ص) شاخ درخت خرمائی بود که آن را از آفتاب سایه میداد و نمیگذاشت که آفتاب بر آن بتابد و چون آن شاخ خشک شد نشانه قبر برطرف شد و جای آن را کسی ندانست و حضرت (ع) فرمود که ابراهیم پسر رسول خدا (ص) مرد و او را هجده ماه بود پس خدای عز و جل شیر خوردنش را در بهشت تمام گردانید.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب در باب اطفال و احوال ایشان میگوید که وجه در معرفت عدل و جور و راه بسوی تمیز دادن اینها همان میل طباع بسوی چیزی و نفرت آنها از آن چیز نیست و بدرستی که آن استحسان عقل است که عقل آن را خوب و نیکو شمرد تا عدول باشد و استقباح آنست که عقل آن را زشت شمرد تا جور باشد و از برای همین جائز نباشد که ما بقبیح فعلی از افعال قطع کنیم بجهت جهل ما بعلمهای آن و نه آنکه در بیرون بردنش از حد عدل از ظاهر صورتش عمل شود بلکه وجه آن هر گاه خواسته باشیم که حقیقت نوعی از انواع فعل را که وجه حکمت در آن بر ما پوشیده و پنهان شده باشد آنست که رجوع کنیم بدلیلی که بر حکمت فاعلش دلالت میکند و پناه بریم بسوی برهانی که حال محدث و موجد آن را بما می شناساند در آن صنعت و رشاد باشد دیگر کاری نمیکند ما را لازم آید که باین قضیه همه افعالش را عموم دهیم خواه علتهای آنها را ندانیم و خواه آنها را بشناسیم و بدانیم زیرا که در عقول قصر آنها بر نوعی از فعل نیست نه نوع دیگر و نه خصوص آنها در جنسی نه جنس دیگر آیا نمی بینی که اگر ما پدری را که حکمتش در نزد ما بدلیلها ثابت شده و عدالتش در پیش ما برهان بصحت پیوسته بینیم که اندامی از اندامهای فرزندش را میبرد یا عضوی از اعضای او را داغ میکند و ما نه سبب در آن را بشناسیم و نه علتی را که پدر بجهت آن میکند آنچه را که آن را با فرزندش میکند بجهت جهل ما بوجه مصلحت در آن جائز نباشد که نقض کنیم و بشکنیم آنچه را که برهان صادق فی الجمله آن را اثبات کرده از حسن نظرش از برای آن فرزند و بجهت آنکه او خوبی را نسبت بوی اراده کرده پس همچنین افعال خدای تبارک و تعالی که عالم است بعواقب و ابتداء و دانا است بانجام و آغاز هر چیزی بجهت آنچه دلیل فی الجمله اثبات نموده که آنها نمیباشد مگر حکمت و واقع نمیشوند مگر بر وجه صواب بجهت جهل ما بعلمهای هر یک از آنها بر وجه تفصیل جائز نباشد که توقف کنیم و بایستیم در آنچه ما شناخته ایم آن را از جمله احکام آنها خصوصا که ما عجز نفسهای خود را از معرفت علتهای چیزها و قصور آنها را از احاطه کردن بمعانی جزئیات شناخته ایم و این در وقتی است که ما خواسته باشیم که جمله را که جهلش وسعت ندارد و کسی را نرسد از محکم بودن افعال آن جناب عز و جل بشناسیم و اما هر گاه خواسته باشیم که معانی آنها را استقصاء نمائیم و از علتهای آنها بحث و کاوش کنیم بحمد الله چنان نیستیم که نیاییم در عقول آنچه را که ما را بشناساند از وجه حکمت در تفصیلهای آنها آنچه دلالت بر جملههای آنها را تصدیق کند و دلیل بر آنکه افعال خدای عز و جل حکمت است دوری آنها است از تناقض و سلامتی آنها از تعلق و وابستگی بعضی از آنها ببعضی و حاجت هر چیز بمثل خویش و الفت گرفتنش بشکل خویش و پیوند شدن هر نوعی بشبه خویش حتی آنکه اگر تو هم و خیال شوند بر خلاف آنچه آنها بر آنند از گردیدن چرخهای آنها و حرکت آفتاب و ماه و سیر کردن ستارگان آنها هر آینه منتقض و فاسد شوند و چون افعال خدای عز و جل آنچه را که ما ذکر کردیم از شرائط عدل استیفاء نمود و از آنچه ما مقدم داشتیم از علتهای جور سالم بود درست شد که آنها حکمت است و دلیل بر آنکه ظلمی از خدای عز و جل واقع نمیشود و آن را بفعل نمی آورد و آنست که بثبوت پیوسته که

خدای تبارک و تعالی قدیم و بی نیاز و دانائست که نادانی ندارد و ظلم واقع نمیشود مرگ از جاهل بقبح آن که زشتیش را نداند یا محتاج بکردن آن باشد و بآن منتفع شود و چون خدای تبارک و تعالی قدیم و بی نیاز بود که منافع و مضار بر او جائز نبود و دانا بود به آن چه بوده و خواهد بود از زشتی و خوبی درست شد که غیر از حکمت نمیکند و بجز صواب احداث نمیفرماید آیا نمی بینی که هر که از ما حکمتش درست باشد ارتکاب امور عظیمه از او متوقع نباشد با وجود بی نیازیش از فعل قبیح و قدرتش بر ترک آن و عملش بقبح آن و آنچه استحقاق بهم میرساند از مذمت بر کردن آن پس واقع ساختن قبائح و افتادن و زشتیها بر او نرسیده نمیشود و این ظاهر است و الحمد لله

ص: ۷۲۲

١٣- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ الْخَزَّازِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ ع يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّا نَرَى مِنَ الْأَطْفَالِ مَنْ يُولَدُ مَيْتًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَشِقُّ غَيْرَ تَامٍّ وَمِنْهُمْ مَنْ يُولَدُ أَعْمَى أَوْ أُخْرَسَ أَوْ أَصَمَّ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُوتُ مِنْ سَاعَتِهِ إِذَا سَقَطَ عَلَى الْأَرْضِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَبْقَى إِلَى الْإِحْتِلَامِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَعْمُرُ حَتَّى يَصِيرَ شَيْخًا فَكَيْفَ ذَلِكَ وَمَا وَجَّهَهُ فَقَالَ ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَوْلَى بِمَا يُدْبِرُهُ مِنْ أَمْرِ خَلْقِهِ مِنْهُمْ وَهُوَ الْخَالِقُ وَالْمَالِكُ لَهُمْ فَمَنْ مَنَعَهُ التَّعْمِيرَ فَإِنَّمَا مَنَعَهُ مَا لَيْسَ لَهُ وَمَنْ عَمَّرَهُ فَإِنَّمَا أَعْطَاهُ مَا لَيْسَ لَهُ فَهُوَ الْمُتَفَضِّلُ بِمَا أَعْطَاهُ وَعَادِلٌ فِيمَا مَنَعَ وَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ قَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَيْفَ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ قَالَ لِأَنَّهُ لَا يَفْعَلُ إِلَّا مَا كَانَ حِكْمَهُ وَصَوَابًا وَهُوَ الْمُتَكَبِّرُ الْجَبَّارُ وَالْوَاحِدُ الْقَهَّارُ فَمَنْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ حَرَجًا فِي شَيْءٍ مِمَّا قَضَى اللَّهُ فَقَدْ كَفَرَ وَمَنْ أَنْكَرَ شَيْئًا مِنْ أَعْمَالِهِ جَحَدَ

فقال: يا يهودى ان ربي ليس بحالٍ و لا محلّ، قال: فكيف خروج الامر منه؟ قال:

باحداث الخطاب فى المحال، قال: يا محمّد أليس الخلق كله له؟! قال: بلى، قال:

فبأى شىء اصطفى منهم قوما لرسالته؟ قال: بسبقهم الى الإقرار بربوبيته، قال: فلم زعمت انك أفضلهم؟ قال: لاني اسبقهم الى الإقرار بربى عزّ و جلّ، قال: فأخبرنى عن ربك هل يفعل الظلم؟ قال: لا، قال: و لم؟ قال: لعلمه بقبحه و استغناؤه عنه، قال: فهل أنزل عليك فى ذلك قرآنا يتلى؟ قال: نعم، انه يقول عزّ و جلّ: «وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ»، و يقول: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» و يقول: «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ» و يقول: «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ» قال اليهودى: يا محمّد فان زعمت أن ربك لا يظلم فكيف أغرق قوم نوح عليه السّلام و فيهم الاطفال؟ فقال: يا يهودى ان الله عزّ و جلّ أعقم أرحام نساء قوم نوح أربعين عاما فأغرقهم حين أغرقهم و لا طفل فيهم، و ما كان الله ليهلك الذريه بذنوب آبائهم، تعالى عن الظلم و الجور علوا كبيرا، قال اليهودى: فان كان ربك لا يظلم فكيف يخلد فى النار أبد الأبدى من لم يعصه الا أياما معدوده؟ قال: يخلده على نيته، فمن علم الله نيته أنّه لو بقى فى الدنيا الى انقضائها كان يعصى الله عزّ و جلّ خلده فى نارهِ على نيته، و نيته فى ذلك شر من عمله، و كذلك يخلد من يخلد فى الجنه بانه ينوى أنّه لو بقى فى الدنيا أيامها لا طاع الله أبدا، و نيته خير من عمله، فبالنيات يخلد أهل الجنه فى الجنه و أهل النار فى النار، و الله عزّ و جلّ يقول: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا» قال اليهودى: يا محمّد انى أجد فى التوراه انه لم يكن لله عزّ و جلّ نبي الا كان له وصى من امته فمن وصيک؟ قال: يا يهودى وصيى على بن أبى طالب عليه السّلام، و اسمه فى التوراه إلیا و فى الإنجيل حيدار، و هو أفضل امتى و أعلمهم بربى، و هو منى بمنزله هارون من موسى الا أنّه لا نبي بعدى، و أنّه لسيد الأوصياء كما أنى سيد الأنبياء، فقال اليهودى:

اشهد أن لا- إله إلا الله و أنك رسول الله و أنّ عليّ بن أبي طالب وصيّك حقا، و الله انى لاجد فى التوراه كل ما ذكرت فى
جواب مسائلى، و انى لاجد فيها صفتك و صفه وصيک، و انه المظلوم و محتوم له بالشهادة، و انه أبو سبتيك و ولديك شبرا و
شيرا سيدى شباب أهل الجنة».

«باب شصتم و دوم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی با بندگان خود نمیکند مگر آنچه را که از برای ایشان اصلح باشد

حدیث ۱

۱- أَخْبَرَنِي أَبُو الْحُسَيْنِ طَاهِرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ بْنِ حَيَّوَةَ (۱) الْفَقِيهُ بِيْلَخِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الْهَرَوِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مَهَاجِرٍ (۲) قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى الْخُنَيْسِيُّ (۳) قَالَ حَدَّثَنَا صَدَقَهُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ هِشَامِ عَنْ أَنَسٍ (۴) عَنِ النَّبِيِّ ص عَنْ جَبْرِئِيلَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مَنْ أَهَانَ وَلِيًّا لِي فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ وَ مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ مِثْلَ مَا تَرَدَّدْتُ فِي قَبْضِ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ (۵)

ص: ۷۲۶

۱- فی نسخه (و) خیره، و فی نسخه (ه) خبوه.

۲- فی نسخه (و) و (ب) و (د) «الحسن بن الحسن بن مهاجر».

۳- فی نسخه (ج) «الحسين بن يحيى الحنفی» و الظاهر أنه الحسن بن يحيى الخشني الدمشقي الذي مات بعد التسعين كما في التقريب و هو و الراوی و المروى عنه كلهم من رجال العامه.

۴- فی نسخه (ج) و (ط) و (ن) «حدَّثنا صدقه بن عبد الله بن هشام عن أنس - الخ».

۵- فی نسخه (ج) و (ه) «كما ترددت في قبض نفس المؤمن» و فی نسخه (و) و (ب) و (د) «و ما ترددت عن شيء أنا فاعله ما ترددت في قبض نفس المؤمن» و ليس التردد في حقه تعالى كما فينا، بل اطلاقه عليه تعالى باعتبار مبدئه فقط و هو تعارض المحبوبين أو تبادل المكروهين اللازمين لفعل شيء و تركه كما هنا، و المكروهان مساءه المؤمن و بقاؤه في الدنيا و ان كان هو يكره الانتقال الى الدار الآخرة و لكنه تعالى لا يكره ذلك.

يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ وَ لَا يُبَدِّ لَهُ مِنْهُ وَ مَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عِبَادِي بِمِثْلِ أَذَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَ لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَّقِلُ لِي حَتَّى أَحِبُّهُ وَ مَتَى أَحَبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَ بَصِيرًا وَ يَدًا وَ مُؤَيِّدًا إِنْ دَعَانِي أَحَبُّهُ وَ إِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ وَ إِنْ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ يُرِيدُ الْبَابَ مِنَ الْعِبَادَةِ فَأَكْفُهُ عَنْهُ لِنَلَّا يَدْخُلُهُ عَجْبٌ فَيُفْسِدُهُ ذَلِكَ وَ إِنْ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَضِلُّحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالْفَقْرِ وَ لَوْ أَعْنَيْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ وَ إِنْ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَضِلُّحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالْغِنَاءِ وَ لَوْ أَفْقَرْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ وَ إِنْ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ لَا يَضِلُّحُ إِيمَانُهُ إِلَّا بِالصَّحَةِ وَ لَوْ أَشَقَمْتُهُ لَأَفْسَدَهُ ذَلِكَ إِنْني أَدَبُّرُ عِبَادِي لِعَلِمِي بِقُلُوبِهِمْ فَإِنِّي عَلِيمٌ خَبِيرٌ.

ترجمه:

خبر داد مرا ابو الحسن طاهر بن محمد بن یونس بن حیوه فقیه در بلخ گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عثمان هروی گفت که حدیث کرد ما را ابو محمد حسن بن حسین بن مهاجر گفت که حدیث کرد ما را هشام بن خالد گفت که حدیث کرد ما را حسین بن یحیی حینی گفت که حدیث کرد ما را صدقه بن عبد الله از هشام از انس از پیغمبر (ص) از جبرئیل (ع) از خدای عز و جل که گفت خدای تبارک و تعالی فرمود که هر که دوستی از دوستان مرا خوار کند بحقیقت که با من مبارزه نموده بجنگ و مبارزه از میان صف بیرون شدنست از برای جنک و در چیزی که من کننده آنم آنقدر تردد ندارم مانند ترددی که در باب گرفتن جان مؤمن دارم او مرگ را ناخوش دارد و من اندوهگینی او را خوش ندارم و او را از آن چاره نیست و بنده من تقرب نجسته بسوی من بچیزی مثل جا آوردن آنچه بر او واجب گردانیده ام و پیوسته بنده من بجهت عمل سنتی که بر او واجب نیست بجا میآورد تا آنکه او را دوست دارم کسی که من او را دوست دارم گوش و چشم و دست قوت دهنده از برای او باشم اگر مرا بخواند او را اجابت کنم و اگر از من در خواهد او را اجابت کنم و اگر از من در خواهد او عطاء فرمایم و بدرستی که از جمله بندگان مؤمن من کسی است که بابی از عبادت را اراده دارد پس او را از آن باز میدارم تا عجبی در او داخل نشود چه همان او را فاسد و تباه گرداند و بدرستی که از جمله بندگان مؤمن من کسی است که ایمانش بصلاح نمیآید مگر بفقر و درویشی و اگر او را بی نیازی دهم همان او را فاسد کنم و بدرستی که از جمله بندگان مؤمن من کسی است که ایمانش بصلاح نمیآید مگر بیماری و اگر جسم او را صحیح و او را تندرست گردانم همان او را فاسد گرداند و بدرستی که از جمله بندگان مؤمن من کسی است که ایمانش بصلاح نمیآید مگر بتندرستی و اگر او را بیمار کنم همان او را فاسد گرداند بدرستی که من بندگانم را بعلم و دانش خویش تدبیر میکنم زیرا که من دانا و آگاهم و مخفی نماند که این حدیث و امثال آن از آنچه ظاهرش حلول و اتحاد است از احادیث مشکله است و بعضی از بیدینان زندیق بظاهر آن متمسک شده هذیانی چند گفته اند که حاصل آنها بجز کفر و زندقه چیزی نیست و حقیر آن را در رساله نجات السالکین و خلاص الیهالکین که در رد جماعت صوفیه نوشته ام تحقیق کرده ام بوضعی که اهل حق را خوش آید هر که خواهد بآن کتاب رجوع کند.

ص: ۷۲۷

۲- حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْبَرْقِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلْمَةَ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى أَبِي عُمَرَ الصَّنَعَانِي (۱) عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ: رَبُّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طَمْرَيْنٍ مُدْفَعٍ بِالْأَبْوَابِ (۲) لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَأَبْرَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو احمد حسن بن عبد الله بن سعید عسگری گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الکریم گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الرحمن برقی گفت که حدیث کرد ما را عمر و بن ابی سلمه گفت که بر ابو عمرو صنعانی خواندم از علاء بن عبد الرحمن از پدرش از ابو هریره که رسول خدا (ص) فرمود که بسا زولیده موی غبار آلوده صاحب دو جامه کهنه باشد که غیر از زیر جامه و پیراهن کهنه چیزی نداشته باشد و از درها رانده شود اگر بر سبیل تحکم خدای عز و جل را قسم دهد و خواهی نخواهی چیزی را خواهش کند خدا قسمش را راست کند و حاجتش را روا سازد و در بعضی از نسخ توحید بجای از درها رانده جامه‌های پاره زده واقع شده یعنی که این کهن جامه پینه نیز دارد.

۳- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِتَّانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: مَرِضَ عَوْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَتَيْتُهُ أَعُوذُهُ فَقَالَ أَلَا أُحَدِّثُكَ بِحَدِيثٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قُلْتُ بَلَى قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ يَنْتَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ص إِذْ تَبَسَّمَ فَقُلْتُ لَهُ مَا لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ عَجِبْتُ مِنَ الْمُؤْمِنِ وَ جَزَعِهِ مِنَ السُّقْمِ وَ لَوْ يَعْلَمُ مَا لَهُ فِي السُّقْمِ مِنَ الثَّوَابِ لَأَحَبَّ أَنْ لَا يَزَالَ سَقِيمًا حَتَّى يَلْقَى رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.

ص: ۷۲۸

۱- فی نسخه (ب) «حدَّثنا عمر بن أبی سلمه قال: قرأت علی عمر الصنعانی - الخ».

۲- فی نسخه (و) «مرقع بالاثواب» و فی نسخه (ط) «یدفع بالابواب» و فی نسخه (ج) «مدفع بالابواب مرقع للاثواب».

حدیث کرد ما را پدرم «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از حسن بن محبوب از عبد الله بن سنان از محمد بن مکندر که گفت عون پسر عبد الله بن مسعود بیمار شد پس من بزودی آمدم که او را عیادت کنم گفت آیا نمیخواهی که تو را بحدیثی از عبد الله بن مسعود حدیث کنم گفتم بلی میخواهم گفت در بین اینکه مادر نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بودیم ناگاه تبسم فرمود من بآن حضرت عرض کردم که یا رسول الله تو را چه شد که بی سبب خندیدی فرمود که تعجب کردم از مؤمن و بیتابیش از بیماری و اگر بداند که در بیماری چه قدر از ثواب از برای او است هر آینه دوست دارد که پیوسته بیمار باشد تا پروردگار عز و جل خود را ملاقات کند.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَيِّمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ قَوْمًا أَتَوْا نَبِيًّا فَقَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يَرْفَعُ عَنَّا الْمَوْتَ فَدَعَا لَهُمْ فَرَفَعَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَنْهُمْ الْمَوْتَ وَكَثُرُوا حَتَّى ضَاعَتْ بِهِمُ الْمَنَازِلُ وَكَثُرَ النَّسْلُ وَكَانَ الرَّجُلُ يُصْبِحُ فَيَحْتَاجُ أَنْ يُطْعِمَ أَبَاهُ وَ أُمَّهُ وَ جَدَّهُ وَ جَدَّ جَدِّهِ وَ يُرِضُهُ بِهِمْ (۱) وَ يَتَعَاهِدُهُمْ فَشَغِلُوا عَنْ طَلَبِ الْمَعَاشِ فَأَتَوْهُ فَقَالُوا سَلْ رَبَّكَ أَنْ يَرُدَّنَا إِلَى آجَالِنَا الَّتِي كُنَّا عَلَيْهَا فَسَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَدَّهُمْ إِلَى آجَالِهِمْ.

ص: ۷۲۹

۱- فی نسخه (ج) «و یریبهم»، و فی نسخه (و) و (د) و (ه) «و یوضیهم».

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از یعقوب بن یزید از محمد بن ابی عمیر از هشام بن سالم که گفت حضرت ابو عبد الله صادق (ع) فرمود که گروهی بنزد پیغمبری که داشتند آمدند و عرض کردند که پروردگارت را از برای ما بخوان تا مرگ و مردن را از ما بردارد پس آن پیغمبر از برای ایشان دعاء کرد و خدا مرگ را از ایشان برداشت و بسیار شدند تا آنکه منزلها بایشان تنگ شد و جای ایشان نبود و نبره ها بسیار شدند و هر مرد صبح میکرد و محتاج بود که پدر و مادر و جد و جدش را طعام دهد و ایشان را خوشنود گرداند سرپرستی و بازجویی نماید و باین جهت از طلب معاش و اسباب زندگانی مشغول و رو گردان شدند پس بخدمت آن پیغمبر آمدند و عرض کردند که از پروردگارت بخواه که ما را برگرداند بسوی مرگهای ما و مدت‌های معهودی که ما بر آنها بودیم پس آن پیغمبر از پروردگار عز و جلش سؤال کرد و خدا ایشان را بسوی اجل‌های ایشان باز گردانید.

حدیث ۵

۵- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيُّ رَه قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ ع قَالَ: ضَحِكْتُكَ رَسُولُ اللَّهِ ص ذَاتَ يَوْمٍ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ أَلَا تَسْأَلُونِي مِمَّ ضَحِكْتُ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ عَجِبْتُ لِلْمَرْءِ الْمُسْلِمِ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ قَضَاءِ يَفْضِيهِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهُ فِي عَاقِبَةِ أَمْرِهِ.

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن عبد الله بن احمد بن ابی عبد الله گفت که حدیث کرد ما را پدرم از جدش احمد بن ابی عبد الله از حسن بن علی بن فضال از علی بن عقبه از پدرش از سلیمان بن خالد از حضرت ابو عبد الله صادق از پدرش از جدش علیهم السلام که فرمود رسول خدا (ص) روزی خندید تا آنکه دندانهای عقلش ظاهر شد و مراد مبالغه مثل آن حضرت است در خنده که معظم خنده اش تبسم بود نه آنکه مراد ظاهر ساختن اقصای دندانها باشد در وقت خنده بر سبیل حقیقت چه آن ممکن نیست و بعضی نواجز را که در این حدیث است بمطلق دندانها تفسیر کرده اند و بعضی بچهار دندانی که در چهار پهلوی دندانهای نیشتر است و آن مردود است بآنچه در لوامع التنزیل ذکر کرده ام تتمه حدیث بعد از آن حضرت فرمود که آیا از من نمی پرسید که از چه خندیدم عرض کردند بلی یا رسول الله میپرسیم فرمود که تعجب کردم از برای مرد مسلمان که هیچ قضائی نیست که خدا آن را از برایش قضاء فرماید مگر آنکه در عاقبت کارش از برایش بهتر یا خوب باشد.

حدیث ۶

۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْقُمِّيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبَانَ الْأَحْمَرِ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: وَالَّذِي بَعَثَ خِدْيَ ص بِالْحَقِّ نَبِيًّا إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَيَرْزُقُ الْعَبِيدَ عَلَى قَدْرِ الْمُزْوَةِ وَإِنَّ الْمُعْوَنَةَ لَتَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ عَلَى قَدْرِ الْمُؤْنَةِ وَإِنَّ الصَّبْرَ لَيَنْزِلُ عَلَى قَدْرِ شِدَّةِ الْبَلَاءِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی الله عنه» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از ابو قتاده قمی که گفت حدیث کرد ما را عبد الله بن یحیی از ابان احمر از حضرت صادق جعفر بن محمد علیهما السلام که فرمود بحق آن خدائی که جدم (ص) را بحق پیغمبری مبعوث گردانیده که خدای تبارک و تعالی بر اندازه مروت روزی می‌دهد و معونت و یاری بر اندازه خرج و مؤنث از آسمان فرود می‌آید و صبر بر اندازه سختی بلاء نازل می‌شود.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ قَالَ: إِنَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ قَالَ يَا رَبِّ رَضِيَتْ بِمَا قَضَيْتَ تُمِيتُ الْكَبِيرَ وَتُبْقِي الصَّغِيرَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا مُوسَى أَمَا تَرْضَانِي لَهُمْ رَازِقًا وَكَفِيلًا قَالَ بَلَى يَا رَبِّ فَنِعْمَ الْوَكِيلُ أَنْتَ وَنِعْمَ الْكَفِيلُ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس «رضی الله عنه» تا آخر آنچه در باب قضاء و قدر مذکور شد از حدیث هیجدهم.

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِآبَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْهَزْهَازِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ (۲).

ص: ۷۳۲

۱- مرّ هذا الحديث في الباب الستين بعين السند و المتن.

۲- في نسخة (ب) و (د) «عن علي بن الحسين» و في حاشية نسخة (و) و (ن) «عن علي بن السري».

قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ أَرْزَاقَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُونَ وَذَلِكَ أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا لَمْ يَعْرِفْ وَجْهَ رِزْقِهِ كَثُرَ دَعَاؤُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن محمد بن خالد از پدرش از صفوان بن یحیی از محمد بن ابی الهزهاز از علی بن حسن که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود خدای عز و جل روزیهای مؤمنان را از جایی قرار داده که نمی پندارند و این بجهت آنست که بنده چون وجه و راه روزی خود را نشناسد دعایش بسیار شود.

حدیث ۹

۹- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سَلِيمَانَ بْنِ أَيُّوبَ الْخَزَّازُ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْفَضْلِ الْهَاشِمِيُّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّمَا عِلْمُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْمَارُوحَ فِي الْأَبْدَانِ بَعِيدَ كَوْنِهَا فِي مَلَكُوتِهِ الْأَعْلَى فِي أَرْفَعِ مَحَلٍّ فَقَالَ ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلِمَ أَنَّ الْأَرْوَاحَ فِي شَرَفِهَا وَعُلُوِّهَا مَتَى تُرِكَتْ عَلَى حَالِهَا نَزَعَ أَكْثَرَهَا إِلَى دَعْوَى الرُّبُوبِيَّةِ دُونَهُ عَزَّ وَجَلَّ فَجَعَلَهَا بِقُدْرَتِهِ فِي الْأَبْدَانِ الَّتِي قَدَّرَهَا لَهَا فِي ابْتِدَاءِ التَّقْدِيرِ نَظْرًا لَهَا وَرَحْمَةً بِهَا وَأَحْوَجَ بَعْضَهَا إِلَى بَعْضٍ وَعَلَقَ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ وَرَفَعَ بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ وَكَفَى بَعْضَهَا بِبَعْضٍ وَبَعَثَ إِلَيْهِمْ رُسُلَهُ وَاتَّخَذَ عَلَيْهِمْ حُجَجَهُ مُبَشِّرِينَ وَنَذِيرِينَ * يَا مَرْوَنَهُمْ بِتَعَاطِي الْعُيُودِيَّةِ وَالتَّوَاضُّعِ لِمَعْبُودِهِمْ بِالْمَأْنُوعِ الَّتِي تَعَبَّدَهُمْ بِهَا وَنَصَبَ لَهُمْ عُقُوبَاتٍ فِي الْعَاجِلِ وَعُقُوبَاتٍ فِي الْآجِلِ وَ مَثُوبَاتٍ فِي الْعَاجِلِ وَ مَثُوبَاتٍ فِي الْآجِلِ لِيُرَغَّبَهُمْ بِذَلِكَ فِي الْخَيْرِ وَيُرْهَدَهُمْ فِي الشَّرِّ وَ لِيُذَلِّلَهُمْ (۲)

ص: ۷۳۳

۱- فی نسخه (ط) «جعفر بن سلیمان بن ابی ایوب الخزاز» و فی نسخه (ب) «جعفر ابن سلیمان عن ایوب الخزاز» و احتمال آن یکنون جعفر بن سلیمان عن ابی ایوب الخزاز، و هو اما ابراهیم بن زیاد أو ابراهیم بن عثمان. و أما روايه البرمکی عن جعفر بن سلیمان فبعیده. و روايه جعفر بن سلیمان عن عبد الله بن الفضل من غير واسطه كثيره.

۲- فی نسخه (ب) و (د) و (ه) «لیدلهم» بالبدال المهمله.

يَطْلُبُ الْمَعَاشَ وَالْمَكَاسِبَ فَيَعْلَمُوا بِذَلِكَ أَنَّهُمْ مَرْبُوبُونَ وَ عِبَادٌ مَخْلُوقُونَ وَ يُقْبَلُوا عَلَى عِبَادَتِهِ فَيَسْتَحِقُّوا بِذَلِكَ نَعِيمَ الْأَبَدِ وَ جَنَّةَ الْخُلْدِ وَ يَأْمَنُوا مِنَ التُّرُوعِ إِلَى مَا لَيْسَ لَهُمْ بِحَقٍّ ثُمَّ قَالَ ع يَا ابْنَ الْفَضْلِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَحْسَنُ نَظْرًا لِعِبَادِهِ مِنْهُمْ لِأَنفُسِهِمْ أَلَّا تَرَى أَنَّكَ لَا تَرَى فِيهِمْ إِلَّا مُجِبًا لِلْعُلُوِّ (۱) عَلَى غَيْرِهِ حَتَّى إِنَّ مِنْهُمْ لَمَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى الرَّبُّوبِيَّةِ وَ مِنْهُمْ مَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى النُّبُوَّةِ بِغَيْرِ حَقِّهَا وَ مِنْهُمْ مَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى الْإِمَامَةِ بِغَيْرِ حَقِّهَا مَعَ مَا يَرُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مِنَ النُّقْصِ وَ الْعَجْزِ وَ الضَّعْفِ وَ الْمَهَانَةِ وَ الْحِجَاجِ وَ الْفَقْرِ وَ الْأَلَمِ الْمُنْتَوَاوِيهِ عَلَيْهِمْ وَ الْمَوْتِ الْغَالِبِ لَهُمْ وَ الْقَاهِرِ لِجَمِيعِهِمْ يَا ابْنَ الْفَضْلِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يَفْعَلُ لِعِبَادِهِ إِلَّا الْأَصْلَحَ لَهُمْ وَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن اسماعیل برمکی گفت که حدیث کرد ما را جعفر بن سلیمان بن ایوب خزاز گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن فضل هاشمی گفت که بحضرت صادق (ع) عرض کردم که بچه علت خدای تبارک و تعالی ارواح را در بدنها قرار داد بعد از بودن آنها در ملکوت بالاترش در بلند ترین جایی حضرت (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی دانست که ارواح در بزرگواری آنها در هر زمان که بر حال خود وا گذاشته شوند بیشتر آنها بسوی دعوی پروردگاری مشتاق و آرزومند شوند در حالتی که غیر از خدای عز و جل باشند پس خدا بقدرت خویش آنها را قرار داد در ابدانی که در ابتدای تقدیر آنها را از برای این ارواح تقدیر و اندازه فرموده بود بجهت نظر و التفاتی از برای آنها و رحمت بآنها و بعضی از آنها را بیعضی دیگر محتاج کرد و بعضی از آنها را بر بعضی بست و درجات و پایهای بعضی از آنها را زبر بعضی بلند گردانید و بعضی از آنها را بیعضی کفایت فرمود و پیغمبرانش را بسوی اینان فرستاد و حجتهای خود را بر ایشان گرفت در حالی که مژده دهندگان و بیم کنندگانی چند بودند که ایشان را امر میکردند بفرا گرفتن بندگی و فروتنی از برای معبودشان بانواعی که ایشان را بآنها ببندگی گرفته و عبادت از ایشان خواسته و عقوبتی چند در عاجل این دنیا و عقوبتی چند در آجل و آخرت و ثوابی چند در عاجل و ثوابی چند در آجل از برای ایشان نصب فرمود تا باین وسیله ایشان را در خوبی رغبت و در بدی بیرغبتی دهد و تا ایشان را بر طلب معیشتها و مکاسب رهنمائی فرماید و باین واسطه بدانند که ایشان پروریدگانند و بندگان آفریدگان و بر بندگیش اقبال کنند و بآن رو آورند و باین سبب نعمت همیشه و بهشت جاوید را مستحق شوند و ایمن شوند از آرزومندی و اشتیاق بسوی آنچه ایشان را درست نیست بعد از آن حضرت (ع) فرمود که ای پسر فضل بدرستی که خدای تبارک و تعالی نظرش ببندگانش خوشتر و بهتر است از ایشان از برای نفسهای خویش آیا نمی بینی که در میان ایشان کسی را نمی بینی مگر آن کس را که برتری بر غیر خود را دوست میدارد تا آنکه از جمله ایشان کسی است که بدعوی پروردگاری مشتاق شده و از جمله ایشان کسی است که بدعوی پیغمبری بدون حق و درستی آن مشتاق شده و از جمله ایشان کسی است که بدعوی امامت بدرستی آن مشتاق شده با آنچه میبینید در نفسهای ایشان از ناتمامی و درماندگی و ناتوانی و خواری و پریشانی و درویشی و دردهای بنوبت در آینده بر ایشان و مرگی که بر ایشان غالب است و همه ایشان را مقهور ساخته و گامهای ایشان را شکسته ای پسر فضل بدرستی که خدای تبارک و تعالی با بندگان خود نمیکند مگر آن را که اصلح از برای ایشان باشد و بر مردم هیچ ستم نکند و لیکن مردم بر نفسهای خود ستم میکنند.

١- فى نسخه (ه) «لا ترى منهم الا محبا- الخ».

۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الشَّيْبَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ اللَّهُ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ النَّخَعِيُّ عَنْ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ الصَّادِقِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِتَذَكَّرَ لَهُمْ (۱) قَالَ خَلَقَهُمْ لِيَفْعَلُوا مَا يَشَاءُونَ تَوَجَّهُوا بِهِ رَحْمَتَهُ فَيَرْحَمَهُمْ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن احمد شیبانی (رضی الله عنه) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را موسی بن عمران نخعی از عمویش حسین بن یزید نوفلی از علی بن سالم از پدرش ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل و لا- یزالون مختلفین الا من رحم ربک و لتذکر لهم خلقهم فرمود که ایشان را آفریده از برای آنکه بجا آورند آنچه را که بواسطه آن رحمتش را سزاوار شوند پس ایشان را رحم کند و ترجمه آیه اینست که «همیشه مردم با هم اختلاف دارند مگر آن کسانی که پروردگار تو ایشان را رحم فرموده و از برای همین ایشان را آفریده».

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْأَسْتَرَابَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ زِيَادٍ وَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَيَّارٍ عَنْ أَبِيهِمَا عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى بْنِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا (۲)

ص: ۷۳۵

۱- هود: ۱۱۸.

۲- البقره: ۲۲.

قَالَ جَعَلَهَا مُلَأَمَةً لَطِيًّا بَعِيكُمْ مُوَافِقَهُ لِأَجْسَادِكُمْ لَمْ يَجْعَلَهَا شَدِيدَةَ الْحَمِي وَالْحَرَارَةَ فَتَحْرِقُكُمْ وَلَا شَدِيدَةَ الْبُرْدِ فَتَجْمِدُكُمْ وَلَا شَدِيدَةَ طَيْبِ الرِّيحِ فَتَضَيِّدِعَ هَامَاتِكُمْ وَلَا شَدِيدَةَ النَّثَنِ فَتُعْطِبُكُمْ وَلَا شَدِيدَةَ اللَّيْنِ كَالْمَاءِ فَتُغْرِقُكُمْ وَلَا شَدِيدَةَ الصَّلَابَةِ فَتَمْتَنِعَ عَلَيْكُمْ فِي دُورِكُمْ وَأَبْيَتِكُمْ وَقُبُورِ مَوْتَاكُمْ وَ لِكِنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ جَعَلَ فِيهَا مِنَ الْمَتَانَةِ مَا تَنْتَفِعُونَ بِهِ وَ تَتَمَاسِكُونَ وَ تَتَمَاسِكُ عَلَيْهَا أَبِيدَانُكُمْ وَ بُنْيَانُكُمْ وَ جَعَلَ فِيهَا مَا تَنْقَادُ بِهِ لِدُورِكُمْ وَ قُبُورِكُمْ وَ كَثِيرٍ مِنْ مَنَافِعِكُمْ (1) فَلِذَلِكَ جَعَلَ الْأَرْضَ فِرَاشًا لَكُمْ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ السَّمَاءَ بِنَاءً أَيْ سَيْفًا مِنْ فَوْقِكُمْ مَحْفُوظًا يُدِيرُ فِيهَا شَمْسَهَا وَ قَمَرَهَا وَ نُجُومَهَا لِمَنَافِعِكُمْ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً يَغِي الْمَطَرَ نَزْلَهُ مِنَ الْعُلَى لِيَبْلُغَ قَلَلِ جِبَالِكُمْ وَ تَلَالِكُمْ وَ هَضْبَاتِكُمْ وَ أَوْهَادِكُمْ ثُمَّ فَزَقَهُ رِذَاذًا وَ وَابِلًا وَ هَطْلًا وَ طَلًّا لِيَتَشَفَّهُ أَرْضُكُمْ وَ لَمْ يَجْعَلْ ذَلِكَ الْمَطَرَ نَازِلًا عَلَيْكُمْ قِطْعَةً وَاحِدَةً فَيَفْسِدَ أَرْضِيكُمْ وَ أَشْجَارِكُمْ وَ زُرُوعِكُمْ وَ ثِمَارِكُمْ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ - فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا أَيْ أَشْبَاهًا وَ أَمْثَالًا مِنَ الْأَصْنَامِ الَّتِي لَا تَعْمَلُ وَ لَا تَسْمَعُ وَ لَا تَبْصُرُ وَ لَا تَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ - وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهَا لَا تَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ النِّعَمِ الْجَلِيلَةِ الَّتِي أَنْعَمَهَا عَلَيْكُمْ رَبُّكُمْ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن ابی القاسم استرآبادی گفت که حدیث کردند ما را یوسف بن زیاد و علی بن محمد بن سیار از پدران خویش از حضرت حسن بن علی از پدرش علی بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن موسی الرضا از پدرش موسی بن جعفر از پدرش جعفر بن محمد از پدرش محمد بن علی از پدرش علی بن الحسین علیهم السلام که در قول خدای عز و جل الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا که ترجمه اش اینست که «آن خدائی که بقدرت کامله گردانید برای فائده شما زمین را فرش گسترده تا آرام گیرید و بر آن حرکت نمائید». فرمود که آن را ملائم از برای سرشتهای شما و از برای تنهای شما گردانید و آن را صاحب گرمی و حرارت سخت نگردانید که شما را بسوزاند و نه صاحب سردی سخت که شما را فسرده یعنی منجمد و بسته گرداند و نه صاحب خوشبوئی سخت که سرها و پیشانیهای شما را بدرد آورد و نه صاحب گندیدگی سخت شما را هلاک کند و نه صاحب نرمی سخت چون آب که شما را غرق کند و در خود فرو برد و نه صاحب سختی سخت که در باب خانها و عمارتها و بناها و قبرهای مردگان شما بر شما امتناع ورزد و لیکن خدای عز و جل در آن از استواری قرار- داد آنچه بآن منتفع شوید و خود را نگاهدارید و تنها و بنیادهای شما بر روی آن محتبس و در بند باشد و در آن از سستی قرار داد آنچه بواسطه آن از برای خانها و و قبرها بسیاری از منفعتهای شما فروتنی نماید و سرباز نزند و از برای همین زمین را فرش گسترده برای شما گردانید بعد از آن آن جناب عز و جل فرموده که وَ السَّمَاءَ بِنَاءً یعنی «و گردانید آسمان را سقفی برداشته و برافراشته» و حضرت میفرماید که سقفی از زبر شما که محفوظ و نگاهداشته شده است یعنی از افتادن و یا از فساد و انحلال تا وقت معلوم و یا محفوظ در هوا بی واسط و ستون که در آن آفتاب و ماه و ستارگان آن را بجهت منفعتهای شما میگرداند بعد از آن آن جناب عز و جل فرموده که وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً یعنی «و فرو فرستاد آبی را چگونه آبی» و حضرت (ع) میفرماید یعنی باران که آن را از جانب بالا فرود می آورد تا بسرهای کوهها و پشتها و توده ها و فرازاها و نشیبهای شما برسد بعد از آن آن باران را جدا و پراکنده گردانید در حالتی که خرد قطره و بزرگ قطره و باریک و نرم ضعیف است تا آنکه زمینهای شما آن را در خود چینند و این باران را یکباره فرود آورده بر شما نگردانید که زمینها و درختها و کشتهها و میوه های شما را فاسد و تباه سازد بد از آن آن جناب عز و جل فرموده که فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا یعنی «پس قرار مدهید و فرا مگیرید از برای خدا همتایان یعنی شریکان و انبازان را در عبادت» و حضرت (ع) میفرماید یعنی «اشتباه و

امثال از بتانی که نمیفهمند میشنوند و نمی بینند و بر چیزی قدرت ندارند» وَ أَنتُمْ تَعْلَمُونَ یعنی «و شما میدانید و علمای بیان اختلاف کرده اند که فعل علم در مثل این آیه نازل منزله لازم است که هیچ مفعول ندارد یا متعدی است و مفعول آن محذوف است بجهت اعتماد بر قرینه و حق در این مقام قول دویم است زیرا که امام (ع) میفرماید که شما میدانید که این بتان قدرت ندارند بر چیزی از این نعمتهای جلیله که پروردگار شما تبارک و تعالی آنها را بر شما انعام فرموده.

ص: ۷۳۶

۱- قوله: «و کثیر» بالجر عطف علی دور کم، و فی نسخه (ط) و (ن) «بالنصب فاعطف علی ما تنقاد».

۱۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ كَثِيرٍ الرَّقِّيِّ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحِذَّاءِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِنَّ مِنْ عِبَادِي الْمُؤْمِنِينَ لَمَنْ يَجْتَهِدُ فِي عِبَادَتِي فَيَقُومُ مِنْ رُقَادِهِ وَ لَدِيدٍ وَسَادِهِ فَيَتَهَجَّدُ فِي اللَّيَالِي وَيَتَعَبُ نَفْسَهُ فِي عِبَادَتِي فَأَضْرِبُهُ بِالنُّعَاسِ اللَّيْلَةَ وَاللَّيْلَتَيْنِ نَظْرًا مَنِي لَهٗ وَإِنْقَاءً عَلَيْهِ فَيَنَامُ حَتَّى يُضِيحَ وَيَقُومُ وَهُوَ مَائِقٌ لِنَفْسِهِ زَارٍ عَلَيْهَا وَ لَوْ أُخْلِى بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَا يُرِيدُ مِنْ عِبَادَتِي لَدَخَلَهُ مِنْ ذَلِكَ الْعُجْبُ فَيَصَيِّرُهُ الْعُجْبُ إِلَى الْفِتْنَةِ بِأَعْمَالِهِ (۱) وَ رِضَاهُ عَنْ نَفْسِهِ حَتَّى يَظُنَّ أَنَّهُ قَدْ فَاقَ الْعَابِدِينَ وَ جَازَ فِي عِبَادَتِهِ حَدَّ التَّقْصِيرِ (۲) فَيَتَبَاعَدُ مَنِي عِنْدَ ذَلِكَ وَهُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از داود بن کثیر رقی از ابو عبیده حذاء از حضرت باقر (ع) که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود که خدای جل جلاله فرموده بدرستی که از جمله بندگان مؤمن کسی است که در عبادت و پرستش من سعی و کوشش میکند و از خواب و بالش لذیذ خود بر میخیزد و در شبها بیدار خوابی میکشد و خود را در پرستش من در رنج میافکند پس در یک شب و دو شب پینکی را باو میزنیم و خواب را بر او مسلط میگردانیم بجهت نظر و التفاتی از من برای او و رعایت و مرحمت کردن بر او پس بخواب میرود تا صبح میکند و بر میخیزد و حال آنکه او خودش را دشمن و بر نفسش عتاب کننده و منکر و از آن ناخوشنود باشد و اگر در میان او و آنچه میخواهد از پرستش من رها کنم و او را بآن واگذارم هر آینه از آن عجب و خود بینی بر او داخل شود و همان عجب او را بسوی فریفته شدن باعمال خویش و راضی شدنش از خودش بگرداند تا آنکه گمان کند که بفضل و مرتبه از همه کنندگان در گذشته و در عبادتش از اندازه تقصیر و کوتاهی کردن تجاوز کرده پس در نزد این گمان از من دور می شود و او گمان دارد که بسوی من تقرب و نزدیکی میجوید.

ص: ۷۳۷

۱- فی نسخه (ط) و (ن) «لیدخله من ذلك العجب الى الفتنة بأعماله».

۲- فی الکافی ج ۲ ص ۷۲ عن أبي الحسن موسى عليه السلام أنه قال لبعض ولده: «يا بني عليك بالجد، لا تخرجن نفسك من حد التقصير في عبادة الله عز وجل و طاعته فان الله لا يعبد حق عبادته» أي يجب على العبد دائما في أي منزله كان أن يعترف أنه مقصر في ذلك، و في الدعاء: «اللهم لا تجعلني من المعارين و لا تخرجني عن التقصير» و فی نسخه (ج) «حاز في عبادته حق المتقين».

۱۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِيَّةَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كَانَ فِيْمَا أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى ع أَنْ يَا مُوسَى مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ وَإِنَّمَا أُبْتَلِيهِ لِمَا هُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَعَافِيهِ لِمَا هُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا يَصْلُحُ عَلَيْهِ أَمْرٌ عَبْدِي فَلْيُصْبِرْ عَلَى بَلَائِي وَ لِيَشْكُرْ نِعْمَائِي وَ لِيَرْضَ بِقَضَائِي أَكْتُبُهُ فِي الصُّدُوقِ عِنْدِي إِذَا عَمِلَ بِرِضَائِي فَأَطَاعَ أَمْرِي (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «ره» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم از حسن بن محبوب از مالک بن عطیه از داود بن فرقد از حضرت صادق (ع) که فرمود در آنچه خدای عز و جل بسوی موسی (ع) وحی فرمود این بود که ای موسی من هیچ آفریده را نیافریده ام که در نزد من از بنده مؤمنم دوست تر باشد و جز این نیست که او را می آزمایم و در بلاء و زحمت میاندازم بجهت آنچه از برایش بهتر است و عافیت میدهم او را بجهت آنچه از برایش بهتر است و من داناترم بآنچه بنده ام بر آن بصلاح می آید پس باید که بر بالای من صبر کند و نعمتهای مرا شکر گذارد و بقضای من راضی باشد تا او را در نزد خود در زمره صدیقان بنویسم چون بخوشنودی من عمل کند و امر مرا فرمان برد.

ص: ۷۳۸

۱- فی نسخه (و) «أطاع أمری».

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع النَّاسُ مَأْمُورُونَ مَنْهِيُونَ وَ مَنْ كَانَ لَهُ عُذْرٌ عُذْرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ (۱).

ترجمه:

و امر بمعنی فرمودنست و نهی بازداشتن و وعده خبر دادن کسی را برسانیدن نیکی باو و وعید وعده بد که کسی را برسانیدن بدی باو خبر دهد:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن «ولید رضی الله عنه» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از صفوان بن یحیی از منصور بن حازم که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که مردم مأمور و منهی اند که خود ایشان را امر و نهی فرموده پس هر که از برایش عذر و بهانه باشد خدای عز و جل او را معذور دارد و بهانه اش را بپذیرد.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ حَبِيبِ السَّجِسْتَانِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرِ الْبَاقِرِ ع قَالَ: إِنَّ فِي التَّوْرَةِ مَكْتُوبًا يَا مُوسَى إِنِّي خَلَقْتُكَ وَ اصْطَفَيْتُكَ وَ قَوَّيْتُكَ وَ أَمَرْتُكَ بِطَاعَتِي وَ نَهَيْتُكَ عَنْ مَعْصِيَتِي فَإِنْ أَطَعْتَنِي أَعْطَيْتُكَ عَلَى طَاعَتِي وَ إِنْ عَصَيْتَنِي لَمْ أُعْنِكَ عَلَى مَعْصِيَتِي يَا مُوسَى وَ لِي الْمِنَّةُ عَلَيْكَ فِي طَاعَتِكَ لِي وَ لِي الْحُجَّةُ عَلَيْكَ فِي مَعْصِيَتِكَ لِي.

ص: ۷۳۹

۱- فی نسخه (ب) و (د) «من كان له عذر- الخ» و فی نسخه (ه) و (ج) «فمن كان له عذر- الخ».

حدیث کرد ما را «پدرم رضی الله» عنه گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از عبد الرحمن بن ابی نجران از هشام بن سالم از حیب سجستانی از حضرت ابو جعفر باقر (ع) که فرمود در توره نوشته است که ای موسی بدرستی که من تو را آفریدم و برگزیدم و نیرومند گردانیدم و تو را بطاعت خود امر کردم و از معصیت خود نهی نمودم و پس اگر مرا اطاعت کنی تو را بر طاعتم یاری کنم و اگر مرا نافرمانی کنی تو را بر نافرمانیم یاری نکنم ای موسی مرا بر تو منت است در باب این که تو مرا فرمان برده و مرا بر تو حجت است در اینکه مرا نافرمانی کرده

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ وَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ الْقَاسِمِ الْقَاسِمِيِّ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ وَعَدَهُ اللَّهُ عَلَى عَمَلٍ تَوَابًا فَهُوَ مُنْجَرُهُ لَهُ وَ مَنْ أَوْعَدَهُ عَلَى عَمَلٍ عِقَابًا فَهُوَ فِيهِ بِالْخِيَارِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از محمد بن حسین بن ابی الخطاب و احمد بن ابی عبد الله برقی از علی بن محمد قاسمی از آنکه او را ذکر کرده از عبد الله بن قاسم جعفری از حضرت صادق از پدرانش علیهم السلام که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که خدا او را بر کاری ثوابی وعده کند بآن از برایش بزودی وفاء خواهد کرد و هر که خدا او را بر کاری عقابی وعید کند در آن باختیار باشد که اگر خواهد بآن وفاء میکند و اگر نخواهد نمیکند.

۴- حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَسِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْبَيْهَقِيُّ بَنِي سَابُورَ سَنَةَ اثْنَتَيْنِ وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِمِائَةٍ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الصَّوْلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ ذَكْوَانَ (۱) قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ كُنَّا فِي مَجْلِسِ الرِّضَاعِ فَتَدَاكَّرُوا الْكِبَائِرَ وَقَوْلَ الْمُعْتَرِلَةِ فِيهَا إِنَّهَا لَا تُغْفَرُ فَقَالَ الرِّضَاعُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ قَدْ نَزَلَ الْقُرْآنُ بِخِلَافِ قَوْلِ الْمُعْتَرِلَةِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَإِنَّ رَبَّكَ لَمَذُومٌ مَغْفِرٌ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ (۲).

و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجه

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو علی حسین بن احمد بیهقی در نیشابور در سال سیصد و پنجاه و دویم گفت که خبر داد ما را محمد بن یحیی صولی گفت که حدیث کرد ما را ابو ذکران گفت که شنیدم از ابراهیم بن عباس که میگفت در مجلس حضرت امام رضا (ع) بودیم که گناهان کبیره را بیاد یک دیگر آوردند و آنها را و قول معتزله را در آنها که آمرزیده نمیشود ذکر کردند پس امام رضا (ع) فرمود که حضرت صادق (ع) فرمود که قرآن بخلاف قول معتزله نازل شده خدای جل و علا فرموده که وَ إِنَّ رَبَّكَ لَمَذُومٌ مَغْفِرٌ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ یعنی «و بدرستی که پروردگار تو هر آینه خداوند آمرزش است از برای مردمان با ظلم و ستم ایشان» و مؤلف میگوید که این حدیث طولی دارد و ما موضع حاجت را از آن فرا گرفتیم.

۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْهَيْثَمِ الْعِجَلِيُّ وَ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطَّانُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ السَّنَائِيُّ وَ الْحَسِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامِ الْمُكْتَبِيِّ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ الصَّائِعِ وَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بَهْلُولٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع قَالَ: فِيهَا وَصَفَ لَهُ مِنْ شَرَائِعِ الدِّينِ إِنَّ اللَّهَ لَمَا يُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا أَوْسَعَ بِهَا وَ لَا يُكَلِّفُهَا فَوْقَ طَاقَتِهَا وَ أَفْعَالُ الْعِبَادِ مَخْلُوقَةٌ خَلَقَ تَقْدِيرًا لَا خَلْقَ تَكْوِينًا (۳)

ص: ۷۴۱

۱- هو عبد الله بن أحمد بن ذكوان كما هو الظاهر.

۲- الرعد: ۶.

۳- أي مقدره بأن تقع بارادتهم، لا مكنونه كسائر المكونات من دون دخل اراده العبد فيها.

وَاللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۖ وَلَا نَقُولُ بِالْجَبْرِ وَلَا بِالْتَّفْوِيزِ وَلَا يَأْخُذُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْبِرِّيَّ ۖ بِالسَّقِيمِ وَلَا يُعَذِّبُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَطْفَالَ بِعُدُوبِ الْأَيَّامِ فَإِنَّهُ قَالَ فِي مُحْكَمِ كِتَابِهِ - وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (۱) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (۲) وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَغْفَمَ وَيَتَفَضَّلَ وَ لَيْسَ لَهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَحِلَّ أَنْ يَظْلِمَ وَ لَمَّا يَفْرَضُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى عِبَادِهِ طَاعَةَ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ يُغْوِيهِمْ وَ يُضِلُّهُمْ وَ لَمَّا يَخْتَارُ لِرِسَالَتِهِ وَ لَمَّا يَصِي طِفَى مَنْ عِيَادِهِ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ يَكْفُرُ بِهِ وَ يَعْبُدُ الشَّيْطَانَ دُونَهُ وَ لَمَّا يَتَّخِذُ عَلَى خَلْقِهِ حُجَّةً إِلَّا مَعْصُومًا.

و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجة و قد أخرجه بتمامه فی کتاب الخصال

ترجمه:

حدیث کردند ما را احمد بن محمد بن هشام عجلوی و احمد بن حسن قطان و محمد بن احمد سنانی و حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام مکتب دار و عبد الله بن محمد صانع و علی بن عبد الله وراق «رضی الله عنهم گفتند که حدیث کرد ما را ابو العباس احمد بن یحیی بن زکریاء قطان گفت که حدیث کرد مرا بکر بن عبد الله بن حبيب گفت که حدیث کرد ما را تمیم بن بهلول گفت که حدیث کرد مرا ابو معاویه از اعمش از حضرت جعفر بن محمد علیهما السلام که در آنچه از برایش وصف فرمود از شریعتهای دین فرمود که خدا هیچ تنی را تکلیف نمیکند و در رنج نمی افکند مگر آن مقدار که کمتر از طاقت و گنجایش قدرتش باشد و آن را بیالاتر از طاقتش تکلیف نمیکند و کارهای بندگان آفریده شده است بآفریدن تقدیر و اندازه کردن نه آفریدن تکوین و هستی دادن و خدا آفریننده هر چیزیست و ما نه بجبر قائلیم و نه بتفویض و خدای عز و جل شخص به را بیمار نمیگیرد یعنی بیگناه را بگناهکار بازخواست و مؤاخذه نمی فرماید و خدای عز و جل اطفال را بگناهان پدران عذاب نمیکند زیرا که در کتاب محکم خویش فرمود که وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى و ترجمه آن گذشت و نیز آن جناب عز و جل فرموده که وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى یعنی «و نیز در صحف موسی ابراهیم است که آنکه نیست آدمی را مگر آنچه سعی و کوشش کرده باشد.» یعنی «چنان که کسی را بگناه دیگری نگیرد به ثواب دیگری نیز ماثب نمیگرداند.» و خدای عز و جل را روا باشد که عفو کند و تفضیل فرماید و آن جناب عز و جل را روا نیست که ستم کند و خدای تبارک و تعالی بر بندگان اطاعت کسی را واجب نمیکند که میدانند که ایشان را گمراه میکند و در ضلالت میاندازد و از برای رسالتش اختیار نمی فرماید و بر نمی گزیند و از بندگان کسی را که میدانند که کافر می شود و شیطان را بغیر از خدا می پرستد و بر خلقش حاجتی را فرا نمی گیرد مگر کسی که معصوم باشد و مؤلف میگوید که این حدیث طولی دارد و ما از آن موضع حاجت را فرا گرفتیم و این حدیث را بتمامه در کتاب خصال اخراج کرده ام.

ص: ۷۴۲

۱- الأنعام: ۱۶۴، و الاسراء: ۱۵، و فاطر: ۱۸، و الزمر: ۷.

۲- النجم: ۳۹.

٦- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ يَقُولُ لَا يُخَلِّدُ اللَّهُ فِي النَّارِ إِلَّا أَهْلَ الْكُفْرِ وَالْجُحُودِ وَأَهْلَ الضَّلَالِ وَالشُّرْكِ وَمَنْ اجْتَنَبَ الْكِبَائِرَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ يُشَأَلْ عَنِ الصَّغَائِرِ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى - إِنْ تَجَنَّبْتُمْ كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَرْنَا عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا (١) قَالَ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَالشفاعة لمن تجب من المذنبين قال حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ آيَائِهِ عَنْ عَلِيِّ ع قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ إِنَّمَا شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي فَأَمَّا الْمُحْسِنُونَ مِنْهُمْ فَمَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ قَالَ ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَكَيْفَ تَكُونُ الشَّفَاعَةُ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ وَاللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ - وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ حَشِيَّتِهِ مُشْفَعُونَ (٢) وَمَنْ يَزْتَكِبُ الْكِبَائِرَ لَا يَكُونُ مُرْتَضَى فَقَالَ يَا أَبَا أَحْمَدَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَزْتَكِبُ ذَنْبًا إِلَّا سَاءَهُ ذَلِكَ وَنَدِمَ عَلَيْهِ وَفَدَّ قَالَ النَّبِيُّ ص كَفَى بِالنَّدَمِ تَوْبَهُ وَقَالَ ع وَ مِنْ سِرَّتِهِ حَسَنَتُهُ وَ سَاءَتُهُ سَيِّئَتُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ (٣) فَمَنْ لَمْ يَنْدَمْ عَلَى ذَنْبٍ يَزْتَكِبُهُ فَلَيْسَ بِمُؤْمِنٍ وَ لَمْ تَجِبْ لَهُ الشَّفَاعَةُ وَ كَانَ ظَالِمًا وَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ - مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَ لَا شَفِيعٍ يُطَاعُ (٤) فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ كَيْفَ لِمَا يَكُونُ مُؤْمِنًا مَنْ لَمْ يَنْدَمْ عَلَى ذَنْبٍ يَزْتَكِبُهُ فَقَالَ يَا أَيُّهَا أَحْمَدُ مَا مِنْ أَحَدٍ يَزْتَكِبُ كَبِيرَةً مِنَ الْمَعَاصِي وَ هُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ سَيَعَاقِبُ عَلَيْهَا إِلَّا نَدِمَ عَلَى مَا ارْتَكَبَ وَ مَتَى نَدِمَ كَانَ تَائِبًا مُسْتَحِقًّا لِلشَّفَاعَةِ وَ مَتَى لَمْ يَنْدَمْ عَلَيْهَا كَانَ مُصْتَرًا وَ الْمُصْتَرُّ لَا يُغْفَرُ لَهُ لِأَنَّهُ غَيْرُ مُؤْمِنٍ بِعُقُوبِهِ مَا ارْتَكَبَ وَ لَوْ كَانَ مُؤْمِنًا بِالْعُقُوبَةِ لَنَدِمَ وَ قَدْ قَالَ النَّبِيُّ ص لَا كَبِيرَةَ مَعَ الْإِسْتِغْفَارِ وَ لَا صَغِيرَةَ مَعَ الْإِضْرَارِ وَ أَمَّا قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى فَإِنَّهُمْ لَمَّا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى اللَّهُ دِينَهُ وَ الدِّينُ الْإِقْرَارُ بِالْجَزَاءِ عَلَى الْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ فَمَنْ ارْتَضَى اللَّهُ دِينَهُ نَدِمَ عَلَى مَا ارْتَكَبَهُ مِنَ الذُّنُوبِ لِمَعْرِفَتِهِ بِعَاقِبَتِهِ فِي الْقِيَامَةِ (٥).

ص: ٧٤٣

١- النساء: ٣١.

٢- الأنبياء: ٢٨.

٣- في نسخه (ب) و (ط) «من سرته حسنه و ساءته سيئه - الخ».

٤- المؤمن: ١٨.

٥- الشفاعة مما اختلفت الأمة في أنواعها بعد اتفاقهم في أصلها، و التفصيل في محله.

حدیث کرد ما را احمد بن زیاد بن جعفر بن همدانی «رضی الله عنه» گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر که گفت شنیدم از حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام که می فرمود خدا کسی را در آتش دوزخ مخلد و جاوید ندارد مگر اهل کفر و جحود و اهل ضلالت و شرک را و هر که از گناهان کبیره دوری کند از مؤمنان از گناهان صغیره سؤال نشود خدای تبارک و تعالی فرموده که *إِنْ تَجْتَبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفَرْنَا عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا* یعنی «اگر اجتناب و دوری کنید از گناهان بزرگ از آنچه نهی کرده می شوید از آن یعنی ما و خلیفه ما شما را از آن نهی کرده ایم در گذرانیم و عفو کنیم از شما گناهان شما را یعنی گناهان کوچک شما را و در آوریم شما را در موضع خوب گرانمایه که بهشت است.» راوی میگوید که بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله پس شفاعت از برای کی واجب است از گناهکاران فرمود که حدیث کرد مرا پدرم از پدرانش از علی علیهم السلام که فرمود شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میفرمود جز این نیست که شفاعت من از برای صاحبان گناهان کبیره از امت منست و اما نیکوکاران از ایشان پس بر ایشان هیچ راه و تسلطی نیست ابن ابی عمیر میگوید که به آن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله چگونه شفاعت از برای صاحبان گناهان کبیره باشد و خدای تعالی ذکره میفرماید که *وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى* یعنی بنندگان گرامی خدا شفاعت و درخواست نمیکنند مگر از برای کسی که پسندیده باشد» و هر که گناهان کبیره را مرتکب شود پسندیده نباشد. حضرت فرمود که ای ابو احمد هیچ مؤمنی نیست که گناهی را مرتکب شود مگر آنکه این امر او را بد آید و بر آن پشیمان شود و پیغمبر (ص) فرمود که کافیت که پشیمانی توبه باشد و آن حضرت (ع) فرمود که هر که خوبی او را شاد کند و بدی او را بد آید مؤمن است و هر که پشیمان نشود بر گناهی که آن را مرتکب می شود مؤمن نیست و شفاعت از برایش واجب نباشد و ستمکار خواهد بود و خدای تعالی ذکره میفرماید که *مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ* یعنی نیست گناهکاران را هیچ خویشی و نه درخواست کننده که فرمان برداری شود من بآن حضرت عرض کردم که یا ابن رسول الله چگونه کسی که پشیمان نمیشود بر گناهی که آن را مرتکب می شود مؤمن نمیشود فرمود که ای ابو احمد هیچ کس نیست که کبیره از گناهان را مرتکب شود و او بداند که بزودی بر آن بازخواست شود مگر آنکه پشیمان شود بر آنچه مرتکب شده و در هر زمان که پشیمان شود تائب باشد که شفاعت را استحقاق و سزاواری دارد و در هر زمان که بر آن پشیمان نشود و صاحب اصرار باشد و آنکه اصرار دارد و از برایش آمرزیده نمیشود زیرا که او ایمان ندارد بعقوبت آنچه مرتکب شده و اگر بعقوبت آن ایمان میداشت پشیمان میشد و پیغمبر (ص) فرمود که با طلب آمرزش کبیره نیست و باصرار صغیره نیست چه در اول گناه بر طرف می شود و در دویم کبیره میگردد و اما قول خدای عز و جل *وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى* پس بدرستی که ایشان شفاعت نمیکند مگر کسی را که خدا دینش را پسندیده باشد و دین همان اقرار و اعتراف است بجزای بر خوبیها و بدیها و کسی که خدا دینش را پسندیده باشد پشیمان شود بر آنچه آن را مرتکب می شود از گناهان بجهت معرفتش بعاقبت و انجام خویش در روز قیامت

۷ - دَدْنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبِي أَبِي أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنِ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ هَمَّ بِحَسَنِهِ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةٌ فَإِنْ عَمَلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَيُضَاعَفُ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ إِلَى سَبْعِمِائَةٍ وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئِهِ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ حَتَّى يَعْمَلَهَا فَإِنْ لَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةٌ بِتَزَكِهِ لِفِعْلِهَا وَإِنْ عَمَلَهَا أُجِّلَ تَسْعَ سَاعَاتٍ فَإِنْ تَابَ وَنَدِمَ عَلَيْهَا لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَتُبْ وَ لَمْ يَنْدَمْ عَلَيْهَا كُتِبَتْ عَلَيْهِ سَيِّئَةٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل «رضی الله عنه» گفت که حدیث کرد ما را علی بن حسین سعدآبادی از احمد بن ابی عبد الله برقی از پدرش از محمد بن ابی عمیر از حمزه بن حمران از حضرت صادق (ع) که فرمود هر که قصد حسنه کند و آن را بعمل نیاورد یک حسنه از برایش نوشته شود پس اگر آن را بعمل آورد ده حسنه از برایش نوشته شود و خدا این را مضاعف میگرداند از برای هر که خواهد تا هفتصد حسنه و هر که قصد بدی کند و آن را بعمل نیاورد بر او نوشته نشود تا آنکه آن را بعمل آورد پس اگر آن را بعمل نیاورد یکحسنه از برایش نوشته شود و اگر آن را بعمل آورد نه ساعت مهلت داده شود پس اگر توبه کرد و بر آن پشیمان شد بر او نوشته نشود و اگر توبه نکرد بر آن پشیمان نشد یک گناه بر او نوشته شود.

ص: ۷۴۵

۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْغَالِبِ الشَّافِعِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ مُجَاهِدٌ بْنُ أَعْيَنَ بْنِ دَاوُدَ قَالَ أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ أَحْمَدَ الْعَسْقَلَانِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شَمِيلٍ قَالَ أَخْبَرَنَا إِسْرَافِيلُ (۱) قَالَ أَخْبَرَنَا ثُوَيْرٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ: مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ* (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن محمد بن غالب شافعی گفت که خبر داد ما را ابو محمد مجاهدین اعین بن داود گفت که خبر داد ما را عیسی بن احمد عسقلانی گفت که خبر داد ما را نصر بن شمیل گفت که خبر داد ما را اسرائیل گفت که خبر داد ما را ثویر از پدرش که علی (ع) فرمود که در قرآن آیه نیست که در نزد من دوست تر باشد از قول خدای عز و جل إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ بآن معنی که در باب اول گذشت.

۹- حَدَّثَنَا أَبُو نَصِيرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ تَمِيمِ السَّرْحَسِيِّ بِسَرْحَسٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو لَيْبِدٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّامِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِسْرَائِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا حَرِيْزٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيْزِ (۳)

ص: ۷۴۶

۱- فی نسخه (و) و (ط) و (ن) «أخبرنا إسرائيل».

۲- النساء: ۴۸ و ۱۱۶.

۳- قد مرّ هذا الحديث في الباب الأول بعين السند و المتن، و في بعض النسخ هنا أو هناك: «جرير أو حريز عن عبد العزيز- الخ»، و في بعضها: «جرير أو حريز بن عبد العزيز» و في صحيح البخاري «عن حريز عن زيد- الخ» و الظاهر تصحيف «بن» بعن لكن لم أجد حريز عبد العزيز أو جرير بن عبد العزيز في كتب الرجال.

عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ ص يَمْشِي وَخِيَدُهُ وَ لَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ قَالَ فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالْتَفَتَ فَرَأَنِي فَقَالَ مَنْ هَذَا فَقُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ قَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَ قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ إِنَّ الْمَكْثِرِينَ هُمْ الْأَقْلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا فَفَنَحَّ مِنْهُ بِيَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ وَرَاءَهُ وَ عَمِلَ فِيهِ خَيْرًا قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ لِي اجْلِسْ هَاهُنَا وَ اجْلِسْ لِي فِي قَاعِ حَوْلِهِ حِجَارَةً فَقَالَ لِي اجْلِسْ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ قَالَ فَاَنْطَلَقَ فِي الْحَرِّ حَتَّى لَمْ أَرَهُ وَ تَوَارَى عَنِّي فَأَطَالَ اللَّبْثَ ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ ع وَ هُوَ مُقْبِلٌ وَ هُوَ يَقُولُ وَ إِنَّ زَنِي وَ إِنَّ سَرَقَ قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهُ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ مَنْ تَكَلَّمَهُ فِي جَانِبِ الْحَرِّ فَإِنِّي مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يَرُدُّ عَلَيْكَ مِنَ الْجَوَابِ شَيْئًا قَالِ ذَاكَ جَبْرَيْلُ عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَرِّ فَقَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ قَالَ قُلْتُ يَا جَبْرَيْلُ وَ إِنَّ زَنِي وَ إِنَّ سَرَقَ قَالَ نَعَمْ وَ إِنَّ شَرِبَ الْخَمْرَ.

قال مصنف هذا الكتاب رحمه الله يعني بذلك أنه يوفق للتوبة حتى يدخل الجنة

ترجمه:

حدیث کرد ما را ابو نصر محمد بن احمد بن تمیم سرخسی در سرخس گفت که حدیث کرد ما را ابو لبید محمد بن ادريس شامی تا آخر آنچه در باب اول گذشت از حدیث بیست و چهارم حتی بیان مؤلف رحمه الله مگر آنکه آخر حدیث در این چنین است که گفت آری گفتم و هر چند که شراب بیاشامد گفت آری و چون محض تکرار بود لهذا بحواله بر آنچه ترجمه شده بود اکتفاء نمودم.

ص: ۷۴۷

۱۰- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاذِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ ص عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص عَنْ جَبْرِئِيلَ ع قَالَ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ مَنْ أذْنَبَ ذَنْبًا صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا وَهُوَ لَا يَعْلَمُ أَنَّ لِي أَنْ أُعَذِّبَهُ بِهِ أَوْ أَعْفُو عَنْهُ لَا عَفْوَتْ لَهُ ذَلِكَ الذَّنْبُ أَبَدًا وَمَنْ أذْنَبَ ذَنْبًا صَغِيرًا كَانَ أَوْ كَبِيرًا وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّ لِي أَنْ أُعَذِّبَهُ وَأَنْ أَعْفُو عَنْهُ عَفْوَتٌ عَنْهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم ره گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از محمد بن ابی عمیر از معاذ جوهری از حضرت صادق جعفر بن محمد از پدرانش علیهم السلام از رسول خدا (ص) از جبرئیل (ع) که گفت خدای جل جلاله فرمود که هر که گناهی بکند خواه گناه کوچک باشد و خواه بزرگ و او نداند که مرا میرسد که او را معذب سازم یا از او عفو کنم و در گذرم هرگز آن گناه را از برایش نیامرزم و هر که گناهی را بعمل آورد خواه آن گناه کوچک باشد و خواه بزرگ و او بداند که مرا میرسد که او را معذب سازم و از او عفو کنم از او عفو کنم.

۶۴- باب التعریف و البیان و الحجج و الهدایه

باب شصت و چهارم در تعریف و بیان و حجت و هدایت:

اشاره

یعنی در بیان لزوم اینها بر خدا تا حجت بر بندگان تمام باشد و تعریف شناسانیدن و آگاهی دادنش و بیان آشکار کردن و حجت گواه بر دعوی و سخن درست و طریقه که بواسطه آن در خصومت بر خصم ظفر یابند و مراد از آن در اینجا چیزیست که خدا حجت را بر خلق خود تمام فرموده خواه پیغمبر باشد و خواه امام و خواه سخن ایشان باشد و خواه غیر آن و هدایت راه راست نمودن که از شأنش این باشد که بمطلوب برساند.

ص: ۷۴۸

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ الْمَعْرِفَةَ صُنْعَ مَنْ هِيَ قَالَ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَيْسَ لِلْعِبَادِ فِيهَا صُنْعٌ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن ابی عمیر از محمد بن حکیم که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که معرفت و شناخت از صنع و کارگری کیست فرمود که از صنع خدای عز و جل است که بندگان را در آن هیچ صنعی نیست.

«مترجم گوید» که خدا مسائل را ببندد اش می شناساند بسخن خویش یا بزبان پیغمبرش یا بحمل کردن بنده بر فکر با آنکه عطاء کردن قدرت و تمکین و قوی و آلائت همه از خدای تعالی است خصوصا بنا بر مذهب حق که نتیجه از جانب خدا بر بندگان فائض می شود و ترتیب دادن مقدمات فیض آن نتیجه را آماده و مهیا میسازد و حمل حدیث بر اینکه عقول مفید کمال معرفت نیستند بلکه آن بتعریف خدای تعالی است نه اصل و معرفت دور است.

حدیث ۲

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ أَبَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنِ ابْنِ الطَّيَّارِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ احْتَجَّ عَلَى النَّاسِ بِمَا آتَاهُمْ وَ مَا عَرَفَهُمْ.

ص: ۷۴۹

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از ابن ابی عمیر از جمیل بن دراج از ابن طیار از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که خدای عز و جل بر مردم حجت آورده بآنچه بایشان عطاء کرده و چیزی که آن را بایشان شناسانیده.

حدیث ۳

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ اخْتَجَّ عَلَى النَّاسِ بِمَا آتَاهُمْ وَ مَا عَرَفَهُمْ (۱).

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را حسین بن حسن بن ابان از حسین بن سعید از ابن ابی عمیر از جمیل بن دراج از ابن طیار از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که خدای عز و جل بر مردم حجت آورده بآنچه بایشان عطاء کرده و چیزی که آن را بایشان شناسانیده.

حدیث ۴

۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ (۲).

ص: ۷۵۰

۱- هذا الحديث المتحد مع ما قبله في المتن و مع ما بعده في السند ليس الا في نسخه (ط).

۲- التوبه: ۱۱۵.

قَالَ حَتَّى يُعَرِّفَهُمْ مَا يُرِضُهُ بِهِ وَ مَا يُسِيْخُطُهُ وَ قَالَ فَالْتَمَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا (۱) قَالَ بَيْنَ لَهَا مَا تَأْتِي وَ مَا تَتْرُكُ وَ قَالَ- إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا (۲) قَالَ عَرَفْنَاهُ إِمَّا آخِذًا وَ إِمَّا تَارِكًا وَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى (۳) قَالَ عَرَفْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى وَ هُمْ يَعْرِفُونَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن علی ماجیلویه ره از عمویش محمد بن ابی القاسم از احمد بن ابی عبد الله از ابن فضال از ثعلبه بن میمون از حمزه بن طیار از حضرت صادق (ع) که در قول خدای عز و جل و ما کان الله لیضلل قوماً بعید إذ هداهم حتی یبین لهم ما یتقون فرمود که بشناساند بایشان آنچه او را خوشنود گرداند و آنچه او را بخشم آورد و ترجمه آیه اینست که و نیست خدا که اضلال فرماید و مراد آنست که در حکمت آن جناب روانیست که گروهی را باطل و هلاک و ضائع گرداند که نام ضلالت و گمراهی را بر ایشان گذارد بعد از آنکه ایشان را راه راست نموده باشد و باسلام هدایت فرموده باشد تا روشن سازد از برای ایشان آنچه را که واجب است که از آن پرهیز کنند خواه پرهیز از فعل آن باشد چون شرب خمر و لواطه و زنا و غیر آن از محرمات و خواه پرهیز از ترک آن باشد چون نماز و روزه و خمس و زکاه و حج و غیر آن از واجبات و فرموده است که فَالْتَمَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا یعنی «پس الهام داد خدا نفس را نابکاری و بیباکی آن و پرهیزکاری و نیکوکاری و فرمان برداری آن را.» و حضرت فرمود یعنی بیان فرمود از برای نفس آنچه را که می آورد و آنچه را که وامیگذارد یعنی آنچه باید که بیاورد و واگذارد او را اعلام فرموده و راه خیر و شر و طریق طاعت و معصیت را باو شناسانیده و او را در میان این دو راه مخیر ساخته تا اگر خواهد اختیار خیر کند و مستحق ثواب شود یا اختیار شر کند و مستحق عذاب و عقاب گردد و فرمود که إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا یعنی «بدرستی که ما راه راست را بآدمی نمودیم بیان و ارشاد و انواع الطاف تا راه حق را از راه باطل بداند و صواب را از خطاء و خیر را از شر تمیز دهد باعطای سمع و بصر که آلت ادراک آنهاست. و اشاره است بهر دو قسم دلیل از نقلی و عقلی در حالتی که این آدمی یا شکرکننده و یا کافر است و حضرت فرمود که آدمی را تعریف کردیم و خیر و شر را باو شناسانیدیم و آدمی یا فراگیرنده و یا واگذارنده است و حمزه میگوید که آن حضرت را سؤال کردم از قول آن جناب عز و جل وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ یعنی «و اما قبیله ثمود که قوم صالح اند پس راه راست را بایشان نمودیم.» و حضرت فرمود یعنی ایشان را شناسا گردانیدیم فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى یعنی «پس ایشان نابینائی ضلالت کفر را بر هدایت و راه راست ایمان برگزیدند» و فرمود و حال آنکه ایشان می شناختند و میدانستند.

ص: ۷۵۱

۱- الشمس: ۸.

۲- الإنسان: ۳.

۳- فصلت: ۱۷.

۵- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَمْرَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (۱) قَالَ نَجْدَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را احمد بن علی بن ابراهیم رضی الله عنه از پدرش از محمد بن عیسی از یونس بن عبد الرحمن از ابن بکیر از حمزه بن محمد از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ یعنی «و هدایت نمودیم آدمی را بدو راه و حضرت فرمود یعنی نجد خیر و نجد شر و در بعضی از نسخ توحید شر بدون نجد است و نجد در لغت بمعنی راه بلند و زمین بلند است و اکثر مفسران نیز نجدین را مدد طریق که طریق خیر و راه شر است تفسیر کرده اند و اگر چه در شر بلندی و علوی نیست لیکن بجهتی آن را بلند نامیده چنان که عرب بامداد و شبانگاه را جدیدان و عصران و بردان میگویند و نظیر این در کلام ایشان بسیار است و در تفسیر حضرت بنا بر بعضی از نسخ نیز اشعاریست باین چه در شر ذکر نجد ننموده و باوردن آن در خیر اکتفاء فرموده و در آن غیر آنچه ذکر شد نیز گفته اند.

۶- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ الْبَغْدَادِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الدُّهْقَانِ عَنْ دُرُسْتِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَبَّتُهُ أَشْيَاءَ لَيْسَ لِلْعِبَادِ فِيهَا صِيْعُ الْمَعْرِفَةِ وَالْجَهْلُ وَالرِّضَا وَالْغَضَبُ وَالنُّوْمُ وَالْيَقْظَةُ (۲).

ص: ۷۵۲

۱- البلد: ۱۰.

۲- انّ للإنسان أحوالاً قلبية كالمعرفة والجهل والشك والظن والإيمان وغيرها، و صفات نفسية كالسخاء والشجاعة والحسد والاهتداء والضلال وغيرها، وأمورا ترد عليه كالغضب والدهشه والرضا والنوم واليقظة والمرض والصحة وغيرها، و حركات فكرية أو جارحية، و ليس له صنع الا في الأخيره، أي ليست باختياره إلا هي، نعم قد يتعلق بها حبه، و يكون بعض هذه الأخيره جزء سبب لها كالعكس، و العمده في السببيه للاحوال القلبية التفكير و التعقل و عدمهما.

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار رضی الله عنه از پدرش از محمد بن یحیی از موسی بن جعفر بغدادی از عبید الله دهقان از درست از آنکه او را حدیث کرده از حضرت صادق (ع) که فرمود شش چیز است که بندگان را در آنها هیچ صنع و کارگری نیست یعنی از صنعت خدای تعالی است نه آنکه صانعی ندارد یکی معرفت و شناخت چنان که مذکور شد و دویم جهل و نادانی که مقابل عقل با علم است و اول اصلی است و صاحب جند و لشکر و دویم از جمله جنود آنست و بعضی گمان کرده اند که مراد از آن فراموشی است بگمان آنکه آن امریست جدی و احتیاج بصانع ندارد و سیم و چهارم رضا و غضب یعنی عروض صفت خوشنودی و خشم و اما مقتضای آنها باختیار بندگان است و پنجم و ششم خواب و بیداری.

حدیث ۷

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي شُعَيْبٍ الْمَخِزَمِيِّ عَنْ دُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ عَنْ بَرِيْدِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْعِجْلِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَيْسَ لِلَّهِ عَلَى خَلْقِهِ أَنْ يَعْرِفُوا قَبْلَ أَنْ يُعْرِفَهُمْ وَ لِلْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعْرِفَهُمْ إِذَا عَرَفَهُمْ أَنْ يَقْبَلُوهُ (۱).

ص: ۷۵۳

۱- ان على الإنسان في هذا الباب أمرين: التفكير في البيّنات التي تأتيه من عند الله تعالى حتى يحصل له الاستيقان و القبول القلبي لما هو الحق المتيقن بحيث يحصل له حاله الخضوع و التسليم، و الثاني هو الايمان حقيقه، و آفه الأول و المانع منه الاتراف و الانهماك في اللذات الماديه و التوغّل في الأمور الدنيويّه، و آفه الثاني و المانع منه العلو و الاستكبار و حبّ الرئاسة و الجاه و الحميه و العصبيه، فعلى الله نصب الآيات و البيّنات، و على العبد رفع المانعين، فعندئذ يقذف الله النور في قلبه فيزهر كما يزهر المصباح فيكون عارفا مؤمنا حقا، و بهذا يجمع بين الصنفين من الاخبار الناطق بأنّ المعرفه من صنع الله و الامر بتحصيل المعرفه.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل رضی الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطار از محمد بن حسین از ابو شعیب محاملی از درست بن ابی منصور از برید بن معاویه عجلی از حضرت صادق (ع) که فرمود خدا را بر آفریدگان حق شناختن نیست که خود معرفت بهمرسانند پیش از آنکه ایشان را شناسا گرداند و خلق خدا را بر خدا حق شناسانیدنست که ایشان را شناسا گرداند و خدا را بر خلق آن حق است که چون ایشان را شناسا گرداند از او قبول کنند

حدیث ۸

۸- حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَمَّنْ لَمْ يَعْرِفْ شَيْئًا هَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ قَالَ لَا (۱).

ترجمه:

پدرم «ره» گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد بن عیسی از حجال از ثعلبه بن میمون از عبد الاعلی بن اعین که گفت از حضرت صادق (ع) سؤال کردم از کسی که چیزی را نمی شناسد و هیچ نمیداند آیا بر او چیزی هست فرمودند

حدیث ۹

۹- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ زَكَرِيَّا بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا حَجَبَ اللَّهُ عِلْمَهُ عَنِ الْعِبَادِ فَهُوَ مَوْضُوعٌ عَنْهُمْ.

ص: ۷۵۴

۱- هذا لا يدل على معذوريه الجاهل مطلقا، بل من لم يعرف شيئا لعدم قدرته على الرجوع الى ما يوجب المعرفة.

حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن یحیی عطار (رضی الله عنه) از احمد بن محمد بن عیسی از ابن فضال از داود بن فرقد از ابو الحسن ذکریا بن یحیی از حضرت صادق (ع) که فرمود آنچه خدا دانش آن را از بندگان پوشیده از ایشان برداشته شده و در آن تکلیفی ندارند.

حدیث ۱۰

۱۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبُرْقِيُّ رَهْ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبَانَ الْأَحْمَرِ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الطَّيَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ لِي أَكْتُبُ فَأَمَلَى عَلِيٌّ إِنَّ مِنْ قَوْلِنَا إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَحْتَجُّ عَلَى الْعِبَادِ بِمَا آتَاهُمْ وَمَا عَرَفَهُمْ ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ رَسُولًا وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ فَأَمَرَ فِيهِ وَنَهَى أَمَرَ فِيهِ بِالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ فَأَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَنِ الصَّلَاةِ (۱) فَقَالَ أَنَا أَنِيْمُكَ وَ أَنَا أَوْقُظُكَ فَاذْهَبْ فَصَلِّ لِيَعْلَمُوا إِذَا أَصَابَهُمْ ذَلِكَ كَيْفَ يَصْنَعُونَ لَيْسَ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا نَامَ عَنْهَا هَلَكَ وَ كَذَلِكَ الصِّيَامِ أَنَا أَمْرُضُكَ وَ أَنَا أَصِيحُّكَ فَإِذَا شَفَيْتَكَ فَأَقْضِهِ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَ كَذَلِكَ إِذَا نَظَرْتَ إِلَى جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ لَمْ تَجِدْ أَحَدًا فِي ضَيْقٍ وَ لَمْ تَجِدْ أَحَدًا إِلَّا وَ لِلَّهِ عَلَيْهِ الْحُجَّةُ وَ لَهُ فِيهِ الْمَشِيئَةُ وَ لَا أَقُولُ إِنَّهُمْ مَا شَاءُوا صَبَّحُوا ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يَهْدِي وَ يُضِلُّ وَ قَالَ وَ مَا أَمْرُوا إِلَّا بِدُونِ سَبْعَتِهِمْ وَ كُلُّ شَيْءٍ أَمْرُ النَّاسِ بِهِ فَهُمْ يَسْتَعْمُونَ لَهُ وَ كُلُّ شَيْءٍ لَا يَسْتَعْمُونَ لَهُ فَهُوَ مَوْضُوعٌ عَنْهُمْ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا خَيْرَ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ- لَيْسَ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَ لَا عَلَى الْمَرْضَى وَ لَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصِيَ حُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ فَوَضَعَ عَنْهُمْ- مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. وَ لَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ

الْأَيَّةِ (۲)

ص: ۷۵۵

۱- کذا فی نسخه (ط) و (ن) و فی غیرهما «فنام رسول الله صلى الله عليه و آله الخ».

۲- التوبة: ۶۲.

العبد فى كل مرآله من عدم هدايه الله إياه فى تلك المرآله، و عدم الهدايه لفسوق العبد عما عليه فى تلك المرآله، و ما ذكره المصنّف هو المرآله الأآيره، و تفصيل الكلام يقتضى رساله مفرده.

٢- فى نسخه (و) و (ه) «كما قال عزّ و جلّ - الخ».

٣- يونس: ٩.

٤- إبراهيم: ٢٧.

«مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که قول آن حضرت که خدا راه راست مینماید و گمراه میگرداند معنی آنست که خدای عز و جل در قیامت مؤمنان را بسوی بهشت راه مینماید و در روز قیامت ستمکاران را از بهشت گمراه میگرداند. خدای عز و جل فرموده که إِنَّ الدِّينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ و آن جناب عز و جل فرمود که وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ و ترجمه هر دو آیه و مراد از آنها مذکور شد.

حدیث ۱۱

۱۱- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَمَادٍ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى (۱) قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَصْلَحَكَ اللَّهُ هَلْ جُعِلَ فِي النَّاسِ آدَاءٌ يَتَأَلَوْنَ بِهَا الْمَعْرِفَةَ قَالَ فَقَالَ لَا قُلْتُ فَهَلْ كُفُّوا الْمَعْرِفَةَ قَالَ لَا عَلَى اللَّهِ الْبَيَانُ - لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ (۲) قَالَ حَتَّى يُعَرِّفَهُمْ مَا يُرْضِيهِ وَ مَا يُسْخِطُهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید رضی الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از ابراهیم بن هاشم از اسماعیل بن مراد از یونس بن عبد الرحمن از حماد بن عبد الاعلی که گفت بحضرت صادق (ع) عرض کردم که خدا تو را باصلاح آورد و کارهایت را درست کند آیا در مردمان آداه و آلت حصولی قرار داده شده که بسبب آن معرفت را بیابند فرمود نه عرض کردم که پس تکلیف شده اند که تمام اسباب معرفت را تحصیل کنند تا معرفت بهم رسانند بدون تعریف خدا راوی میگوید که حضرت فرمودند بر خدا لازم است که بیان کند لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا یعنی «تکلیف نمیکند خدا و در رنج نمی افکند هیچ تنی را مگر آن مقدار که طاقت و توانائی و قدرت و گنجایش آن باشد بلکه آن را کمتر از قدر طاقت تکلیف فرموده چه طاقت فوق وسع است» لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا یعنی «و تکلیف نکند خدا هیچ نفسی را مگر آنچه او را عطاء فرموده و شناختن آن را بنفس داده.» و راوی میگوید که آن حضرت را سؤال کردم از قول خدای عز و جل وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ فرمود که تا بشناساند ایشان را و آگاه گرداند آنچه او را خوشنود میسازد و آنچه او را بخشم می آورد.

ص: ۷۵۷

۱- فی اکثر النسخ: «عن حماد بن عبد الاعلی». و هو تصحیف.

۲- التوبه: ۱۱۵.

۱۲- وَبِهِذَا الْإِسْمِ نَادَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعْدَانَ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُنْعِمَ عَلَى عَبْدٍ بِنِعْمَةٍ إِلَّا وَقَدْ أَلْزَمَهُ فِيهَا الْحُجَّةَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِ فَجَعَلَهُ قَوِيًّا فَحُجَّتُهُ عَلَيْهِ الْقِيَامُ بِمَا كَلَّفَهُ وَاحْتِمَالُ مَنْ هُوَ دُونَهُ مِمَّنْ هُوَ أَوْضَعُ مِنْهُ وَمِنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِ فَجَعَلَهُ مُوسِعًا عَلَيْهِ فَحُجَّتُهُ مِالَهُ يَجِبُ عَلَيْهِ فِيهِ تَعَاهُدُ الْفُقَرَاءِ بِنِوَابِلِهِ وَمَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِ فَجَعَلَهُ شَرِيفًا فِي نَسَبِهِ (۱) جَمِيلًا فِي صُورَتِهِ فَحُجَّتُهُ عَلَيْهِ أَنْ يَحْمَدَ اللَّهَ عَلَى ذَلِكَ وَ أَلَّا يَتَطَاوَلَ عَلَى غَيْرِهِ فَيَمْنَعَ حُقُوقَ الضُّعَفَاءِ لِحَالِ شَرَفِهِ وَ جَمَالِهِ.

ترجمه:

بهمین اسناد از یونس بن عبد الرحمن از سعدان روایت است که آن را مرفوع میسازد بسوی حضرت صادق (ع) که فرمود خدای عز و جل هیچ نعمتی را بر بنده از بندگان انعام نفرموده مگر آنکه در باب آن حجت از جانب خود بر او لازم آورده و از او سؤال خواهد فرمود پس هر که خدا بر او منت گذاشت او را توانا ساخت حجتش بر او قیام کردن بآنچه او را تکلیف فرموده و محافظت آنست و قیام بتحمل و مشقت آنکه از او پست تر باشد بحسب مرتبه از آنان که از او ضعیف ترند و هر که خدا بر او منت گذاشت و او را توانگر ساخت حجتش بر او مال اوست که در آن تعهد و بازجوئی فقراء و احوال ایشان بنوافل و مستحباتی که دارد بر او واجب باشد و هر که خدا بر او منت گذاشت و او را بزرگوار گردانید در خانه خویش که مراد از آن قبیله و عشیره است و او را در صورتش صاحب جمال ساخت و نزد مردم معروف و روشناس شد حجت خدا بر او آنست که خدا را بر این نعمت حمد و ثناء گوید و بر غیر خود توقع نورزد و گردنکشی نکند که حقوق ضعفاء و ناتوانان را بجهت حال شرف و جمال و شهرتش منع کند.

ص: ۷۵۸

۱۳- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنِ عَلِيِّ بْنِ عَقْبَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ لِلَّهِ وَ لِمَا تَجْعَلُونَهُ لِلنَّاسِ فَإِنَّهُ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ لِلَّهِ وَ مَا كَانَ لِلنَّاسِ فَلَا يَصُدُّ عَدُوَّ إِلَى اللَّهِ وَ لَا تُخَاصِمُوا النَّاسَ لِإِدِينِكُمْ فَإِنَّ الْمُخَاصِمَةَ مَمْرُضَةٌ لِلْقَلْبِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ لِنَبِيِّهِ ص - إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (۱) وَ قَالَ أَ فَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۲) ذَرُوا النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ أَخَذُوا عَنِ النَّاسِ وَ إِنَّكُمْ أَخَذْتُمْ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ ص إِنِّي سَمِعْتُ أَبِي ع يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا كَتَبَ عَلَيَّ عَبْدًا أَنْ يَدْخُلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ كَانَ أَسْرَعَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّيْرِ إِلَى وَكْرِهِ (۳).

ترجمه:

پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد از ابن فضال از علی بن عقبه از پدرش که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود کار خود را از برای خدا و رضای او قرار دهید و آن را از برای مردم و نمودن بایشان قرار مدهید زیرا که آنچه از برای خدا باشد از برای خدا است یعنی خدا آن را قبول میفرماید و باو نفع می‌رساند و آنچه از برای مردم باشد بسوی خدا بالا- نمی‌رود و با مردم بجهت دین خود مخاصمه و گفتگو نکنید زیرا که مخاصمه دل را بیمار میگرداند یا آلت بیماری آنست بدرستی که خدای عز و جل پیغمبرش صلی الله علیه و آله فرمود که إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ يَعْنِي «بدرستی که تو هدایت نمیکنی آنکه را که دوست میداری و لیکن خدا هدایت میکند هر که را که میخواهد.» و فرمود که أَ فَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ بَأَن مَعْنَى که گذشت مردم را واگذارید زیرا که مردم از مردم فرا گرفتند و شما از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرا گرفته اید بدرستی که شنیدم از پدرم (ع) که میفرمود چون خدای عز و جل بر بنده بنویسد و واجب کند که در این امر که تشیع است داخل شود بسوی آن شتابان تر باشد از مرغ بسوی آشیانه خویش.

ص: ۷۵۹

۱- القصص: ۵۶.

۲- یونس: ۹۹.

۳- المراد منع الاصحاب عن المراء و الجدال الباطل و ضيق الذرع و ظهور الغضب عند انكار الخصم للحق، لا المنع عن اتیان الحکمه و البرهان و الموعظه و البيان و الجدال بالتي هي أحسن، و فی ذیل الروایه اشاره الی أن من كان قلبه مقبلا الی الحق خاضعا له و هو الذی كتب الله فی قلبه الايمان و أیده بروح منه یأتی لا محاله الی الحق، فاجعلوا اهتمامکم فی الإرشاد لهؤلاء، لا للذین قلوبهم منکره للحق و نفوسهم مستکبره له، فان سعیکم فی الإرشاد ضائع فیهم.

۱۴- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِذَا أَرَادَ بَعْدَ خَيْرٍ نَكَتَ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةً مِنْ نُورٍ وَفَتِيحَ مَسَامِعِ قَلْبِهِ وَوَكَّلَ بِهِ مَلَكًا يُسَيِّدُهُ وَإِذَا أَرَادَ بَعْدَ سُوءٍ نَكَتَ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةً سَوْدَاءَ وَسَدَّ مَسَامِعَ قَلْبِهِ وَوَكَّلَ بِهِ شَيْطَانًا يُضِلُّهُ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ- فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ (۱).

قال مصنف هذا الكتاب إن الله عز وجل إنما يريد بعد سوء الذنب يرتكبه فيستوجب به أن يطبع على قلبه و يوكل به شيطانا يضلّه و لا يفعل ذلك به إلا باستحقاق و قد يوكل عز وجل بعبده ملكا يسدده باستحقاق أو تفضل و يختص برحمته من يشاء و قال الله عز وجل- وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۲).

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم رضی الله عنه گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از ابن ابی عمیر از محمد بن حمران از سلیمان بن خالد از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت فرمود بدرستی که خدای تبارک و تعالی چون خوبی را نسبت ببندد اراده کند در دلش نشانه از نور را پدید آورد و گوشهای دلش را بگشاید و فرشته را بر او بگمارد که او را بر راستی و صواب بدارد و چون بدی را نسبت ببندد اراده فرماید در را گمراه گرداند پس این آیه را خواند که فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ بآن معنی که گذشت: «مترجم گوید» که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که خدای عز و جل ببندد اش بدی را اراده نمی کند مگر بجهت گناهی که بنده آن را مرتکب می شود و بآن مستوجب این می شود که بر دلش مهر گذارد و شیطانی را بر او بگمارد که او را گمراه گرداند و با او چنین نمیکند مگر با استحقاق و سزاواری و گاه باشد که خدای عز و جل فرشته را بر بنده اش میگمارد که او را بر راستی و صواب میدارد با استحقاق یا بفضل و برحمت خویش مخصوص میسازد هر که را که میخواهد و خدای عز و جل فرمود که وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ یعنی «و هر که خود را بر کوری دارد از یاد کردن خداوند بخشاینده بآن که بحقیقت آن عارف باشد و از نظر کردن بحجتهای روشن آن جناب چشم ببوشد تقدیر کنیم از برایش شیطانی را یعنی بجهت این تن بکوری دادن و تجاهل و نادانی بر خود بستن ویرا باز گذاریم و نظر التفات را از او باز گیریم و در نزد این حال شیطان بر او دست یابد پس این شیطان او را مصاحب و همنشین است و پیوسته باغوا و اضلال و وسوسه او مشغول باشد».

ص: ۷۶۰

۱- الأنعام: ۱۲۵.

۲- الزخرف: ۳۶.

۱۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ الْمُغِيرَةِ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ (۲) قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ الْمَحَامِلِيُّ (۳) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْمَعْرِفَةِ أَمْ هِيَ مُكْتَسَبَةٌ فَقَالَ لَا فَقِيلَ لَهُ فَمِنْ صُنْعِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ مِنْ عَطَائِهِ هِيَ قَالَ نَعَمْ وَ لَيْسَ لِلْعِبَادِ فِيهَا صُنْعٌ وَ لَهُمْ اِكْتِسَابُ الْأَعْمَالِ وَ قَالَ ع إِنَّ أَفْعَالَ الْعِبَادِ مَخْلُوقَةٌ خَلَقَ تَقْدِيرًا لَمْ يَخْلُقْ تَكْوِينَ (۴).

و معنی ذلك أن الله تبارك و تعالی لم یزل عالما بمقادیرها قبل كونها

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب گفت که خبر داد ما را احمد بن فضل بن مغیره گفت که حدیث کرد ما را منصور بن عبد الله بن ابراهیم بن اصبهانی گفت که حدیث کرد ما را ابو شعیب محاملی از عبد الله بن مسکان از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که از معرفت سؤال شد که آیا آن مکتب است که مردم آن را اکتساب مینمایند و بکسب حاصل میکنند فرمود نه بآن حضرت عرض شد که هر گاه چنین باشد پس آن از صنع خدای عز و جل و عطای او است فرمود آری و بندگان را در آن هیچ صنعی نیست و ایشان را است اکتساب اعمال خویش و آن حضرت (ع) فرمود که افعال بندگان مخلوق است بخلق تقدیر نه خلق تکوین و معنی این آنست که خدای تبارک و تعالی پیوسته عالم بوده بمقادیر آنها پیش از بودن آنها.

ص: ۷۶۱

۱- فی نسخه (د) و (ب) و (ط) «أحمد بن المفضل بن المغیره».

۲- فی نسخه (ج) و (ط) «علی بن ابراهیم».

۳- فی نسخه (ط) «حدَّثنا شعيب المحاملي» و هو ابن أبي شعيب المحاملي المعروف، و اسمه صالح بن خالد.

۴- قد مر بيان لهذا الكلام ذيل الحديث الخامس من الباب السابق.

۱۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ دُوسِ النَّيْسَابُورِيِّ الْعَطَّارُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيُّ عَنْ حَمِيدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الرَّضَاعِ أَسْأَلُهُ عَنْ أَفْعَالِ الْعِبَادِ أَمْخُلُوقَةٌ هِيَ أَمْ غَيْرُ مَخْلُوقَةٍ فَكَتَبَ عَ أَفْعَالِ الْعِبَادِ مُقَدَّرَةٌ فِي عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ خَلْقِ الْعِبَادِ بِالْفَى عَامٍ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را عبد الواحد بن محمد بن عبدوس نیشابوری عطار «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری از حمدان بن سلیمان که گفت عریضه بخدمت امام رضا (ع) نوشتم و او را از افعال بندگان سؤال می‌کردم که آیا آنها مخلوقند یا مخلوق نیستند حضرت (ع) نوشت که افعال بندگان در علم خدای تعالی مقدور بود دو هزار سال پیش از آفریدن بندگان

۱۷- حَدَّثَنَا أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمَنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثِ النَّخَعِيِّ الْقَاضِي قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ كُفِيَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را پدرم «رضی الله» گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله از قاسم بن محمد اصبهانی از سلیمان بن داود منقری از حفص بن غیاث نخعی قاضی که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که هر که عمل کند با آنچه دانسته کفایت شود آنچه را که ندانسته باشد.

۶۵- باب ذکر مجلسی الرضا علی بن موسی ع مع أهل الأديان و أصحاب المقالات مثل الجائلیق و رأس الجالوت و رؤساء الصابئین و الهربذ الأكبر و ما کلم به عمران الصابی فی التوحید عند المأمون

«باب شصت و پنجم» در ذکر مجلسی حضرت امام رضا (ع) با اهل

اشاره

ص: ۷۶۲

دینها و صاحبان مقالها مثل جاثلیق و رأس الجالوت و سر کردگان صائبان و هر بذ بزرگتر و آنچه در باب توحید با عمران صابی بان در نزد مأمون تکلم فرمود و جاثلیق در باب سی و هفتم مذکور شد و صائبان جمع صائبی است یعنی ستاره پرست و در قاموس میگوید که ایشان گمان دارند که بر دین نوح (ع) اند و قبیله ایشان از مهب شمال است در نزد منصف روز و هر بذ بکسر هاء و باء و سکون راء مجوسی که آتش بر می افروزد و در خدمت آن میباشد و در قاموس بزرگان هند و علماء ایشان و حافظ آتش خانه از برای هند و خدمتکاران آتش مجوس را بر سیل تردید ذکر کرده.

حدیث ۱

۱- حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَقِيهِ الْقُمِّيُّ ثُمَّ الْإِيْلَاقِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ صِدْقَةَ الْقُمِّيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْأَنْصَارِيُّ الْكَجِّيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ الْحَسَنَ بْنَ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيَّ تُسَمَّى الْهَاشِمِيَّ يَقُولُ لَمَّا قَدِمَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرِّضَاعِ إِلَى الْمَأْمُونِ أَمَرَ الْفَضْلَ بْنَ سَهْلٍ أَنْ يَجْمَعَ لَهُ أَصْحَابَ الْمَقَالَاتِ مِثْلَ الْجَاثِلِيْقِ وَرَأْسِ الْجَالُوْتِ وَرُؤْسَاءِ الصَّابِيْنَ وَ الْهَزْبِذِ الْكَبْرِ وَ أَصْحَابِ زَرْدَهَشْتِ وَ قِسْطَاسِ الرُّومِيِّ

و يظهر من مقالات عمران الصابى الآتى احتجاجة مع الرضا عليه السّلام هذا التفسير. و الهريذ كالزبرج صاحب الرئاسة الدينيه المجوسيه، قال فى أقرب الموارد: الهريذه قومه بيت النار للهند و هم البراهمه، و قيل: عظماء الهند، و قيل: علماءهم، و قيل: خدم نار المجوس، الواحد «هريذ» فارسيه. و أصحاب زردهشت فرقه من المجوس، و هو زردهشت بن يورشب ظهر فى زمان كشتاسب بن لهراسب، و أبوه كان من آذربيجان، و أمه من الرى، و اسمها دغدويه، كذا فى الملل و النحل للشهرستانى، و أكثر المجوس اليوم بل كلهم ينتسبون إليه، و فى بعض النسخ: «زرهشت» بحذف الدال، و فى الملل و النحل و بعض المؤلفات: زردشت بحذف الهاء كما يتلفظ اليوم. و قسطاس بالقاف كما فى الكتاب، و فى البحار و حاشيه نسخه (ب) «نسطاس» بالنون، و نقل المجلسى - رحمه الله - عن الفيروزآبادى: نسطاس بكسر النون علم، و بالروميه: العالم بالطب. (1) «فرأيك» مبتدأ و «فى البكور علينا» خبره، أى أفرأيك يكون فى البكور علينا، أو خبره محذوف أى فما رأيك - الخ.

١- وَ الْمُتَكَلِّمِينَ لَيْسَ مَعَ كَلَامِهِ وَ كَلَامِهِمْ فَجَمَعَهُمُ الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ ثُمَّ أَعْلَمَ الْمَأْمُونَ بِاجْتِمَاعِهِمْ فَقَالَ أَدْخِلُهُمْ عَلَيَّ فَفَعَلَ فَرَحَّبَ بِهِمُ الْمَأْمُونَ ثُمَّ قَالَ لَهُمْ إِنِّي إِنَّمَا جَمَعْتُكُمْ لِخَيْرٍ وَ أَحْبَبْتُ أَنْ تُنَاطِرُوا ابْنَ عَمِّي هَذَا الْمَيْدَنِيَّ الْقَادِمَ عَلَيَّ فَإِذَا كَانَ بُكْرَةً فَأَعْدُوا عَلَيَّ وَ لِمَا يَتَخَلَّفُ مِنْكُمْ أَحَدٌ فَقَالُوا السَّمْعَ وَ الطَّاعَةَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نَحْنُ مُبَكَّرُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيُّ فَبَيْنَا نَحْنُ فِي حَدِيثٍ لَنَا عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَاعِ إِذْ دَخَلَ عَلَيْنَا يَاسِرُ الْخَادِمِ وَ كَانَ يَتَوَلَّى أَمْرَ أَبِي الْحَسَنِ فَقَالَ يَا سَيِّدِي إِنْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ يُفْرُئُكَ السَّلَامَ فَيَقُولُ فَبَدَاكَ أَخُوكَ إِنَّهُ اجْتَمَعَ إِلَيَّ أَصْحَابُ الْمَقَالِاتِ وَ أَهْلُ الْأَدْيَانِ وَ الْمُتَكَلِّمُونَ مِنْ جَمِيعِ الْمِلَلِ فَرَأَيْكَ فِي الْبُكُورِ عَلَيْنَا إِنْ أَحْبَبْتَ كَلَامَهُمْ

وَإِنْ كَرِهَتْ كَلَامَهُمْ فَلَا تَتَجَشَّمُ (١) وَإِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ نَصِّرَ بِرِإِلَيْكَ خَفَّ ذَلِكَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع أبلغه السَّلامَ وَقُلْ لَهُ قَدْ عَلِمْتُ مَا أَرَدْتُ وَ أَنَا صَائِرٌ إِلَيْكَ بُكْرَةً إِنْ شَاءَ اللَّهُ- قَالَ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيُّ فَلَمَّا مَضَى يَاسِرُ التَّفَتَ إِلَيْنَا ثُمَّ قَالَ لِي يَا نَوْفَلِيُّ أَنْتَ عِرَاقِيٌّ وَ رِقَّةُ الْعِرَاقِيِّ غَيْرُ غَلِيظَةٍ (٢) فَمَا عِنْدَكَ فِي جَمْعِ ابْنِ عَمِّكَ عَلَيْنَا أَهْلَ الشُّرْكِ وَ أَصِحَابِ الْمَقَالَاتِ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ يُرِيدُ الْإِمْتِحَانَ وَ يُحِبُّ أَنْ يَعْرِفَ مَا عِنْدَكَ وَ لَقَدْ بَنَى عَلَيَّ أُسَاسَ غَيْرِ وَثِيقِ الْبُتْيَانِ وَ بَشَسَ وَ اللَّهُ مَا بَنَى فَقَالَ لِي وَ مَا بِنَاؤُهُ فِي هَذَا الْبَابِ قُلْتُ إِنَّ أَصْحَابَ الْبِدْعِ وَ الْكَلَامِ خِلَافُ الْعُلَمَاءِ وَ ذَلِكَ أَنَّ الْعَالِمَ لَمَّا يُنْكَرُ غَيْرَ الْمُنْكَرِ وَ أَصْحَابُ الْمَقَالَاتِ وَ الْمُتَكَلِّمُونَ وَ أَهْلُ الشُّرْكِ أَصْحَابُ إِنْكَارٍ وَ مَيَاهَتِهِ وَ إِنْ اخْتَجَجْتَ عَلَيْهِمْ أَنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ قَالُوا صَاحِحٌ وَ خِدَائِيَّةٌ وَ إِنْ قُلْتَ إِنَّ مُحَمَّدًا ص رَسُولُ اللَّهِ قَالُوا أَثْبِتْ رِسَالَاتَهُ ثُمَّ يَبْأَهُتُونَ الرَّجُلَ وَ هُوَ يُبْطِلُ عَلَيْهِمْ بِحُجَّتِهِ وَ يُغَالِطُونَهُ حَتَّى يَبْزُكَ قَوْلُهُ فَأَخَذَ مِنْهُمْ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ فَتَبَسَّمْ ع ثُمَّ قَالَ يَا نَوْفَلِيُّ أ تَخَافُ أَنْ يَقْطَعُوا عَلَيَّ حُجَّتِي (٣)

ص: ٧٤٥

١- في نسخه (ج) «و ان كرهت فلا تحتشم»، و في نسخه (و) و (ن) «و ان كرهت ذلك فلا تتجشم».

٢- الرقة في كل موضع يراد بها معنى، فيقال مثلاً: رقة القلب و يراد بها الرحمه، و رقة الوجه و يراد بها الحياء، و رقة الكلام و يراد عدم الفدفة فيه، و الظاهر أن مراده عليه السَّلام حيث أضاف الرقة الى الإنسان هو رقة الجبهة الانسانية، و هي سرعه الفهم و جودته و اصابه الحدس و صفاء الذهن و عمق الفكر و حسن التفكير و كمال العقل، و غير غليظه خبر في اللفظ، و في المعنى صفه مفيدة للكمال، أى للعراقي رقة رقيقه، كما يقال: ليل لائل أى كامل الاظلام، و نور نير أى كامل فى النوريه، و جمال جميل أى كامل فى الجماليه، و لا يبعد أن يراد بها الروح، فان للإنسان لطافه هى روحه و كثافه هى بدنه، أى روح العراقي غير غليظه لا تقف دون ما يرد عليه من المسائل بل تلج فيه و تخرج منه بسهولة و تكشف حق الامر و حقيقه الحال.

٣- فى العيون «أ فتخاف أن يقطعوا على حجتى».

قُلْتُ لِمَا وَاللَّهِ مَا خِفْتُ عَلَيْكَ قَطُّ وَإِنِّي لَمَأْرُجُو أَنْ يُظْفِرَكَ اللَّهُ بِهِمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَقَالَ لِي يَا نَوْفَلِيُّ أَتَحِبُّ أَنْ تَعْلَمَ مَتَى يَنْدِمَ
الْمِأْمُونُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِذَا سَمِعَ احْتِجَاجِي عَلَى أَهْلِ التَّوْرَاهِ بِتَوْرَاتِهِمْ وَعَلَى أَهْلِ الْإِنْجِيلِ بِإِنْجِيلِهِمْ وَعَلَى أَهْلِ الزَّبُورِ بِزُبُورِهِمْ وَعَلَى
عَلَى الصَّابِئِينَ بِعِبْرَاتِهِمْ وَعَلَى الْهَرَابِذَةَ بِفَارِسِيَّتِهِمْ وَعَلَى أَهْلِ الرُّومِ بِرُومِيَّتِهِمْ وَعَلَى أَصْحَابِ الْمَقَالَاتِ بِلُغَاتِهِمْ فَإِذَا قَطَعْتَ كُلَّ
صَنْفٍ وَدَحَضْتَ حُجَّتَهُ وَتَرَكَ مَقَالَتَهُ وَرَجَعَ إِلَى قَوْلِي عِلْمَ الْمَأْمُونِ أَنَّ الْمَوْضِعَ الَّذِي هُوَ بِسَبِيلِهِ لَيْسَ هُوَ بِمُسْتَحَقٌّ لَهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ
تَكُونُ النَّدَامَةُ مِنْهُ وَلَمَّا حَوْلَ وَاللَّهِ مَا قُوَّةُ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ فَلَمَّا أَصْبَحْنَا أَتَانَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ فَقَالَ لَهُ جُعِلَتْ لَكَ إِبْنُ عَمِّكَ
يَنْتَظِرُكَ وَقَدْ اجْتَمَعَ الْقَوْمُ فَمَا رَأَيْكَ فِي إِثْبَانِهِ فَقَالَ لَهُ الرِّضَاعُ تَقَدَّمَنِي فَإِنِّي صَائِرٌ إِلَى نَاحِيَّتِكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ - ثُمَّ تَوَضَّأَ وَوَضَّعَ
الْصَّلَاةَ وَشَرِبَ شَرْبَةً سَوِيقًا وَسَقَانًا مِنْهُ ثُمَّ خَرَجَ وَخَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى الْمَأْمُونِ فَإِذَا الْمَجْلِسُ غَاصَّ بِأَهْلِهِ - وَ مُحَمَّدُ بْنُ
جَعْفَرٍ فِي جَمَاعَةِ الطَّالِبِيِّينَ وَالْهَاشِمِيِّينَ وَالْقَوَادِ حُضُورًا فَلَمَّا دَخَلَ الرِّضَاعُ قَامَ الْمَأْمُونُ وَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ وَقَامَ جَمِيعُ بَنِي
هَرِاشِمٍ فَمَا زَالُوا وَقُوفًا وَالرِّضَاعُ حَيَّ السُّعْدَ مَعَ الْمَأْمُونِ حَتَّى أَمَرَهُمْ بِالْجُلُوسِ فَجَلَسُوا فَلَمَّ يَزَلِ الْمَأْمُونُ مُقْبِلًا عَلَيْهِ يُحَدِّثُهُ سَاعَةً ثُمَّ
الْتَفَتَ إِلَى جَائِلِيْقٍ فَقَالَ يَا جَائِلِيْقُ هَذَا ابْنُ عَمِّي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ وَهُوَ مِنْ وَلَدِ فَاطِمَةَ بِنْتِ نَبِيْنَا وَإِبْنُ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع
فَأَحْبَبُ أَنْ تُكَلِّمَهُ وَتُحَاجَّهُ وَتُنصِّحَهُ فَقَالَ الْجَائِلِيْقُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ أَحْجَاجُ رَجُلًا يَحْتِجُّ عَلَيَّ بِكِتَابٍ أَنَا مُنْكَرُهُ وَنَبِيٌّ لَأُؤْمِنُ
بِهِ فَقَالَ لَهُ الرِّضَاعُ يَا نَضِيرَانِي فَإِنِ احْتِجَجْتَ عَلَيْكَ بِإِنْجِيلِكَ أَتُقَرَّرُ بِهِ قَالَ الْجَائِلِيْقُ وَ هَلْ أَقْدِرُ عَلَى دَفْعِ مَا نَطَقَ بِهِ الْإِنْجِيلُ نَعَمْ وَ
اللَّهُ أَقْرَبُ بِهِ عَلَيَّ رَغْمَ أَنْفِي فَقَالَ لَهُ الرِّضَاعُ سَلْ عَمَّا يَدَا لَكَ وَ أَفْهَمِ الْجَوَابَ قَالَ الْجَائِلِيْقُ مَا تَقُولُ فِي نُبُوِّهِ عِيسَى ع وَ كِتَابِهِ هَلْ
تُنْكَرُ مِنْهُمَا شَيْئًا قَالَ الرِّضَاعُ أَنَا مُقَرَّرٌ بِنُبُوِّهِ عِيسَى وَ كِتَابِهِ وَ مَا بَشَّرَ بِهِ أُمَّتُهُ وَأَقْرَبُ بِهِ الْخَوَارِئِيُّونَ وَ كَافِرٌ بِنُبُوِّهِ كُلِّ عِيسَى لَمْ يُقَرَّرْ بِنُبُوِّهِ
مُحَمَّدٍ ص وَ بِكِتَابِهِ وَ لَمْ يُبَشَّرْ بِهِ أُمَّتُهُ فَقَالَ الْجَائِلِيْقُ أَلَيْسَ إِنَّمَا تُقَطِّعُ الْأَحْكَامَ بِشَاهِدِي عَدْلٍ قَالَ بَلَى قَالَ فَأَقِمِ شَاهِدِيْنِ مِنْ غَيْرِ
أَهْلِ مِلَّةِكَ عَلَى نُبُوِّهِ مُحَمَّدٍ مِمَّنْ لَمْ تُنْكَرْهُ النَّصِيرَانِيَّةُ وَ سَيَلْنَا مِثْلَ ذَلِكَ مِنْ غَيْرِ أَهْلِ مِلَّتِنَا - قَالَ الرِّضَاعُ الْآنَ جِئْتُ بِالنَّصِيحَةِ يَا
نَضِيرَانِي أَلَا تَقْبَلُ مِنِّي الْعَدْلَ الْمُقَدَّمَ عِنْدَ الْمَسِيحِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ قَالَ الْجَائِلِيْقُ وَ مَنْ هَذَا الْعَدْلُ سَمِّهِ لِي قَالَ مَا تَقُولُ فِي يُوْحَنَّا
الَّذِي يَلْمِي قَالَ بَعْخُ بَعْخُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَى الْمَسِيحِ قَالَ فَأَقْسَمْتُ عَلَيْكَ هَلْ نَطَقَ الْإِنْجِيلُ أَنْ يُوْحَنَّا قَالَ إِنَّ الْمَسِيحَ أَخْبَرَنِي بِدِينِ
مُحَمَّدٍ الْعَرَبِيِّ وَ بَشَّرَنِي بِهِ أَنَّهُ يَكُونُ مِنْ بَعْدِهِ فَبَشَّرْتُ بِهِ الْخَوَارِئِيِّينَ فَأَمَّنُوا بِهِ قَالَ الْجَائِلِيْقُ قَدْ ذَكَرَ ذَلِكَ يُوْحَنَّا عَنِ الْمَسِيحِ وَ بَشَّرَ
بِنُبُوِّهِ رَجُلًا وَ بِأَهْلِ بَيْتِهِ وَ وَصِيَّهُ وَ لَمْ يَلْخُصْ مَتَى يَكُونُ ذَلِكَ وَ لَمْ يُسَمِّ لَنَا الْقَوْمَ فَنَعْرِفُهُمْ فَقَالَ الرِّضَاعُ فَإِنِ جِئْنَاكَ بِمَنْ يَقْرَأُ
الْإِنْجِيلَ فَتَلَّا عَلَيْكَ ذَكَرَ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلَ بَيْتِهِ وَ أُمَّتَهُ أَتُؤْمِنُ بِهِ قَالَ سَدِيدًا قَالَ الرِّضَاعُ لِقِسْطَاسِ الرُّومِيِّ كَيْفَ حَفِظْتِكَ لِلْسَّفَرِ الثَّلَاثِ
مِنَ الْإِنْجِيلِ قَالَ مَا أَحْفَظْنِي لَهُ ثُمَّ التَّفَتَ إِلَى رَأْسِ الْحَيَاوَتِ فَقَالَ لَهُ أَلَسْتَ تَقْرَأُ الْإِنْجِيلَ قَالَ بَلَى لَعَمْرِي قَالَ فَخُذْ عَلَيَّ السَّفَرَ
الثَّلَاثِ فَإِنِ كَانَ فِيهِ ذِكْرُ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ أُمَّتِهِ سَلَامُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فَاشْهَدُوا لِي وَإِنِ لَمْ يَكُنْ فِيهِ ذِكْرُهُ فَلَا تَشْهَدُوا لِي ثُمَّ قَرَأَ ع
السَّفَرَ الثَّلَاثِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ ذِكْرَ النَّبِيِّ ص وَقَفَ ثُمَّ قَالَ يَا نَضِيرَانِي إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ الْمَسِيحِ وَ أُمَّهِ أَنْ تَعْلَمَ أَنِّي عَالِمٌ بِالْإِنْجِيلِ قَالَ
نَعَمْ ثُمَّ تَلَا عَلَيْنَا ذِكْرَ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ أُمَّتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا تَقُولُ يَا نَضِيرَانِي هَذَا قَوْلُ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فَإِنِ كَذَبْتَ مَا يَنْطِقُ بِهِ الْإِنْجِيلُ
فَقَدْ كَذَبْتَ عِيسَى وَ مُوسَى ع وَ مَتَى أَنْكَرْتَ هَذَا الذِّكْرَ وَجَبَّ عَلَيْكَ الْقَتْلُ لِأَنَّكَ تَكُونُ قَدْ كَفَرْتَ بِرَبِّكَ وَ نَبِيِّكَ وَ بِكِتَابِكَ
قَالَ الْجَائِلِيْقُ لَا أَنْكُرُ مَا قَدْ بَانَ لِي فِي الْإِنْجِيلِ وَإِنِّي لَمُقَرَّرٌ بِهِ - قَالَ الرِّضَاعُ اشْهَدُوا عَلَيَّ إِقْرَارِهِ ثُمَّ قَالَ يَا جَائِلِيْقُ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ
قَالَ الْجَائِلِيْقُ أَخْبَرَنِي عَنْ حَوَارِيَّ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ كَمْ كَانَ عَدَّتُهُمْ وَ عَنْ عُلَمَاءِ الْإِنْجِيلِ كَمْ كَانُوا قَالَ الرِّضَاعُ عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطَتْ
أَمَّا الْخَوَارِئِيُّونَ فَكَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا وَ كَانَ أَفْضَلُهُمْ وَ أَعْلَمُهُمْ أَلَوْقًا (١)

١- فى الإنجيل الموجود اليوم: لوقا بدون الالف فى أوله.

وَأَمَّا عَلِمَاءُ النَّصِيَاءِ فَكَانُوا ثَلَاثَةً رِجَالٍ - يُوحَنَّا الْأَكْبَرُ بِأَجٍ وَ يُوحَنَّا بَقَرْقِيسِيَا وَ يُوحَنَّا الدَّيْلَمِيُّ بِرِجَانٍ (١) وَ عِنْدَهُ كَانَ ذِكْرُ النَّبِيِّ ص وَ ذِكْرُ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ أُمَّتِهِ وَ هُوَ الَّذِي بَشَّرَ أُمَّهُ عِيسَى وَ بَنَى إِسْرَائِيلَ بِهِ ثُمَّ قَالَ ع يَا نَصِيرَانِي وَ اللَّهُ إِنَّا لَنُؤْمِنُ بِعِيسَى الَّذِي آمَنَ بِمُحَمَّدٍ ص وَ مَا نَنْقُمُ عَلَى عِيسَاكُمْ شَيْئًا إِلَّا ضَعْفَهُ وَ قَلَّةَ صِيَامِهِ وَ صَلَاتِهِ قَالَ الْجَائِلِيُّ أَفَسَدْتَ وَ اللَّهُ عَلِمَكَ وَ ضَعَفْتَ أَمْرَكَ وَ مَا كُنْتُ ظَنَنْتُ إِلَّا أَنَّكَ أَغْلَمُ أَهْلِي الْأَسْلَامَ قَالَ الرِّضَاعُ وَ كَيْفَ ذَلِكَ قَالَ الْجَائِلِيُّ مِنْ قَوْلِكَ إِنَّ عِيسَاكُمْ كَانَ ضَعِيفًا قَلِيلَ الصِّيَامِ قَلِيلَ الصَّلَاةِ وَ مَا أَفْطَرَ عِيسَى يَوْمًا قَطُّ وَ لَا نَامَ بَلِيلٍ قَطُّ وَ مَا زَالَ صَائِمَ الدَّهْرِ قَائِمَ اللَّيْلِ قَالَ الرِّضَاعُ فَلِمَنْ كَانَ يَصُومُ وَ يُصَلِّي قَالَ فَخَرَسَ الْجَائِلِيُّ وَ انْقَطَعَ قَالَ الرِّضَاعُ يَا نَصِيرَانِي إِنِّي أَسْأَلُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ قَالَ سَلْ فَإِنْ كَانَ عِنْدِي عِلْمُهَا أَجِبْتُكَ قَالَ الرِّضَاعُ أَنْكَرْتُ أَنْ عِيسَى كَانَ يُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ الْجَائِلِيُّ أَنْكَرْتُ ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ مَنْ أَحْيَا الْمَوْتَى وَ أَبْرَأَ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ فَهُوَ رَبٌّ مُسْتَحِقٌّ لِأَنْ يُعْبَدَ (٢)

ص: ٧٦٧

١- «اج» بالف ثم جيم مجهول، و في نسخه (ط) و(ج) بالف و خاء، و أخا بزياده الف في آخره ناحيه من نواحي البصره، و قرقيسيا بقافين بينهما راء ساكنه ثم ياءين بينهما سين مكسوره آخرها الف مقصوره أو ممدوده بلد عند مصب الخابور في الفرات، و الخابور نهر يمر على أرض الجزيره، و زجان بالزاي المعجمه و الجيم و الالف آخره نون، و في البحار باب احتجاجات الرضا عليه السلام و في نسخه (ب) و(د) بالراء المهمله مكان النون، كلاهما مجهول.

٢- انكاره يرجع الى اذن الله، و كان عيسى بزعمه ربا مستقلا في ذلك.

قَالَ الرُّضَاعُ فَإِنَّ الْيَسَعَ قَدْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعَ عَيْسَى (١) مَشَى عَلَى الْمَاءِ وَ أَحْيَا الْمَوْتَى وَ أَبْرَأَ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ فَلَمْ يَتَّخِذْهُ أُمَّتُهُ رَبًّا وَ لَمْ يَعْبُدْهُ أَحَدٌ مِنْ دُونِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَقَدْ صَنَعَ حَزَقِيلُ النَّبِيُّ ع (٢) مِثْلَ مَا صَنَعَ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ ع فَأَحْيَا خَمْسَةَ وَ ثَلَاثِينَ أَلْفَ رَجُلٍ مِنْ بَعِيدِ مَوْتِهِمْ بِسِتِّينَ سَنَةً ثُمَّ التَّفَتَ إِلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالَ لَهُ يَا رَأْسَ الْجَالُوتِ أَ تَجِدُ هَؤُلَاءِ فِي شَبَابِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي التَّوْرَةِ اخْتِيَارَهُمْ بُخْتَ نَصْرٍ مِنْ سَبِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حِينَ غَزَا بَيْتَ الْمُقَدَّسِ ثُمَّ انْصَرَفَ بِهِمْ إِلَى بَابِلَ فَأَرْسَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِمْ فَأَحْيَاهُمْ (٣) - هَذَا فِي التَّوْرَةِ لَا يَدْفَعُهُ إِلَّا كَافِرٌ مِنْكُمْ (٤) قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ قَدْ سَمِعْنَا بِهِ وَ عَرَفْنَا قَالَ صَدَقْتَ ثُمَّ قَالَ ع يَا يَهُودِي خُذْ عَلَيَّ هَذَا السِّفْرَ مِنَ التَّوْرَةِ فَتَلَا ع عَلَيْنَا مِنَ التَّوْرَةِ آيَاتٍ فَأَقْبَلَ الْيَهُودِي يَتَرَجَّحُ لِقِرَاءَتِهِ وَ يَتَعَجَّبُ (٥)

ص: ٧٤٨

- ١- فى بعض التفاسير ان اليسع كان ابن عم الياس النبى و نبيا بعده على نبينا و آله و عليهما السلام.
- ٢- هو الملقب بذى الكفل المدفون بقريه فى طريق الكوفه الى الحلّه، و هى أرض بابل التى انصرف بخت نصر بسبايا بنى إسرائيل إليها، و فيما اليوم بأيدى الناس: حزقيال.
- ٣- حاصل القصة أن بخت نصر غزا بيت المقدس، فقتل بنى إسرائيل بعضهم و أسر بعضهم، ثم اختار من الاسرى خمسة و ثلاثين ألف رجل كلهم من الشبان، و أمر هؤلاء مذكور فى قصص شباب بنى إسرائيل، ثم نقلهم الى بابل عاصمه مملكته، ثم ماتوا أو قتلوا فى زمنه أو بعده، ثم أرسل الله عزّ و جلّ حزقيال الى بابل فأحياهم باذنه تعالى.
- ٤- فى كتاب حزقيال الموجود اليوم إشاره الى ذلك، و اطلاق التوراه عليه مجاز، أو كان ذلك فيما أنزل على موسى اخبارا عما سيقع.
- ٥- يترجح بالحاء المهمله فى آخرها من الارجوحه أى يميل يمينا و شمالا، و فى نسخه(ه) - بالجيمين - أى يضطرب.

ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّصِيرَانِي فَقَالَ يَا نَصْرَانِي أَ فَهَوْلَاءِ كَانُوا قَبْلَ عَيْسَى أَمْ عَيْسَى كَانَ قَبْلَهُمْ قَالَ بَلْ كَانُوا قَبْلَهُ قَالَ الرَّضَاعَ لَقَدْ اجْتَمَعَتْ قُرَيْشٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَسَيَأْلُوهُ أَنْ يُحْيِي لَهُمْ مَوْتَاهُمْ فَوَجَّهَ مَعَهُمْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع فَقَالَ لَهُ اذْهَبْ إِلَى الْجَبَانَةِ فَنَادِ بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ الرَّهِيطِ الَّذِينَ يَسْأَلُونَ عَنْهُمْ بِأَعْلَى صَوْتِكَ يَا فَلَانُ وَيَا فَلَانُ وَيَا فَلَانُ يَقُولُ لَكُمْ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ص قَوْمُوا بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَامُوا يَنْفُضُونَ التُّرَابَ عَنْ رُءُوسِهِمْ فَأَقْبَلَتْ قُرَيْشٌ تَسْأَلُهُمْ عَنْ أُمُورِهِمْ ثُمَّ أَخْبَرُوهُمْ أَنَّ مُحَمَّدًا قَدْ بُعِثَ نَبِيًّا وَقَالُوا وَدِدْنَا أَنَا أَدْرَكْنَاهُ فَنُؤْمِنُ بِهِ وَ لَقَدْ أَبْرَأَ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَالْمَجَانِينَ وَ كَلَّمَهُ الْبَهَائِمَ وَالطَّيْرَ وَالْجِنُّ وَالشَّيَاطِينَ وَ لَمْ نَتَّخِذْهُ رَبًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ لَمْ نُنْكِرْ لِأَحَدٍ مِنْ هَؤُلَاءِ فَضْلَهُمْ فَمَتَى اتَّخَذْتُمْ عَيْسَى رَبًّا جَازَ لَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْيَسَعَ وَ حَزْقِيلَ رَبًّا لِأَنَّهُمَا قَدْ صَنَعَا مِثْلَ مَا صَنَعَ عَيْسَى مِنْ إِحْيَاءِ الْمَوْتَى وَ غَيْرِهِ إِنْ قَوْمًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ هَرَبُوا مِنْ بِلَادِهِمْ مِنَ الطَّاعُونَ - وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ فَعَمَدَ أَهْلُ تِلْكَ الْقَرْيَةِ فَحَطَرُوا عَلَيْهِمْ حَظِيرَةً فَلَمْ يَزَالُوا فِيهَا حَتَّى نَخَرَتْ عِظَامُهُمْ وَ صَارُوا رَمِيمًا فَمَرَّ بِهِمْ نَبِيُّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَتَعَجَّبَ مِنْهُمْ وَ مِنْ كَثْرَةِ الْعِظَامِ الَّتِي إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ تُحِبَّ أَنْ أُحْيِيَهُمْ لَكَ فَتُنذِرُهُمْ قَالَ نَعَمْ يَا رَبِّ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ أَنْ نَادِيَهُمْ فَقَالَ أَيُّهَا الْعِظَامُ الْبَالِيَةُ قَوْمِي بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَامُوا أَحْيَاءً أَجْمَعُونَ يَنْفُضُونَ التُّرَابَ عَنْ رُءُوسِهِمْ (١)

ص: ٧٦٩

١- المشهور بين المفسرين و المذكور في بعض الأخبار أن هذا النبي هو حزقيل، و لا استبعاد في كون القصتين له.

ثُمَّ إِبْرَاهِيمَ عَ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ حِينَ أَخَذَ الطَّيْرَ وَ قَطَعَهُنَّ قِطْعًا ثُمَّ وَضَعَ عَلَى كَمَلِ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ نَادَاهُنَّ فَأَقْبَلْنَ سَعْيًا إِلَيْهِ ثُمَّ
مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ وَ أَصْحَابَهُ وَ السَّبْعُونَ الَّذِينَ اخْتَارَهُمْ صَارُوا مَعَهُ إِلَى الْجَبَلِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّكَ قَدْ رَأَيْتَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ فَأَرِنَاهُ كَمَا رَأَيْتَهُ
فَقَالَ لَهُمْ إِنِّي لَمْ أَرَهُ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً.. فَأَخَذَتْهُمْ الصَّاعِقَةُ فَاحْتَرَقُوا عَنْ آخِرِهِمْ وَ بَقِيَ مُوسَى وَ حِيدًا
فَقَالَ يَا رَبِّ اخْتَرْتُ سَبْعِينَ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَجِئْتُ بِهِمْ وَ أَرْجِعُ وَ حِيدِي فَكَيْفَ يُصَدِّقُنِي قَوْمِي بِمَا أَخْبَرْتُهُمْ بِهِ فَ لَوْ شِئْتَ
أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّايَ أَ تَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا فَأَحْيَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ وَ كُلُّ شَيْءٍ ذَكَرْتُهُ لَكَ مِنْ هَذَا لَا
تَقْدِرُ عَلَى دَفْعِهِ- لِأَنَّ التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ الزُّبُورَ وَ الْفُرْقَانَ قَدْ نَطَقَتْ بِهِ فَإِنْ كَانَ كُلُّ مَنْ أَحْيَا الْمَوْتَى وَ أَبْرَأَ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ
الْمَجَانِينَ يُتَّخَذُ رَبًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاتَّخَذَ هَؤُلَاءِ كُلُّهُمْ أَرْبَابًا مَا تَقُولُ يَا نَصْرَانِي قَالَ الْجَائِلِيُّ الْقَوْلُ قَوْلُكَ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ التَّفَتَّ ع
إِلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالَ يَا يَهُودِي أَقْبِلْ عَلَيَّ أَسْأَلُكَ بِالْعَشْرِ آيَاتِ الَّتِي أَنْزَلْتَ عَلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَ هَلْ تَجِدُ فِي التَّوْرَةِ
مَكْتُوبًا نَبَأَ مُحَمَّدٍ وَ أُمَّتِهِ إِذَا جَاءَتِ الْأُمَّةُ الْآخِرَةُ أَتْبَاعَ رَاكِبِ الْبَعِيرِ يُسَبِّحُونَ الرَّبَّ جِدًّا جِدًّا تَسْبِيحًا جَدِيدًا فِي الْكِنَائِسِ الْجُدُودِ
فَلْيُفْرِغْ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَيْهِمْ وَ إِلَى مَلِكِهِمْ لِيَتَطْمِئِنَّ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّ بَأْيِدِهِمْ سَيْوفًا يَنْتَقِمُونَ بِهَا مِنَ الْأَمَمِ الْكَافِرَةِ فِي أَقْطَارِ الْأَرْضِ هَكَذَا
هُوَ فِي التَّوْرَةِ مَكْتُوبٌ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ نَعَمْ إِنَّا لَنَجِدُهُ كَذَلِكَ ثُمَّ قَالَ لِلْجَائِلِيِّ يَا نَصْرَانِي كَيْفَ عَلِمَكَ بِكِتَابِ شَعْيَا قَالَ أَعْرِفُهُ
حَرْفًا حَرْفًا قَالَ الرُّضَاعُ لَهُمَا أَ تَعْرِفَانِ هَذَا مِنْ كَلَامِهِ يَا قَوْمِ إِنِّي رَأَيْتُ صُورَةَ رَاكِبِ الْحِمَارِ لَابِسًا جَلَابِيبَ النُّورِ وَ رَأَيْتُ رَاكِبَ
الْبَعِيرِ ضَوْؤُهُ مِثْلُ ضَوْءِ الْقَمَرِ فَقَالَا قَدْ قَالَ ذَلِكَ شَعْيَا قَالَ الرُّضَاعُ يَا نَصْرَانِي هَلْ تَعْرِفُ فِي الْإِنْجِيلِ قَوْلَ عِيسَى إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى
رَبِّي وَ رَبِّكُمْ وَ الْفَارَقِيلِطَا جَاءَ (١)

ص: ٧٧٠

١- في البحار و في نسخه (ب) و (ه) «البار قليطا» بالباء مكان الفاء.

هُوَ الَّذِي يَشْهَدُ لِي بِالْحَقِّ كَمَا شَهِدْتُ لَهُ وَ هُوَ الَّذِي يُفَسِّرُ لَكُمْ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ الَّذِي يُبْدِي فِضَائِحَ الْأَمَمِ وَ هُوَ الَّذِي يَكْسِرُ عَمُودَ الْكُفْرِ فَقَالَ الْجَائِلِيُّ مَا ذَكَرْتَ شَيْئاً مِمَّا فِي الْإِنْجِيلِ إِلَّا وَ نَحْنُ مُقَرُّونَ بِهِ فَقَالَ أ تَجِدُ هَذَا فِي الْإِنْجِيلِ ثَابِتاً يَا جَائِلِيُّ قَالَ نَعَمْ قَالَ الرِّضَاعُ يَا جَائِلِيُّ أ لَّا تُخْبِرُنِي عَنِ الْإِنْجِيلِ الْأَوَّلِ حِينَ افْتَقَدْتُمُوهُ عِنْدَ مَنْ وَجَدْتُمُوهُ وَ مَنْ وَضَعَ لَكُمْ هَذَا الْإِنْجِيلَ قَالَ لَهُ مَا افْتَقَدْنَا الْإِنْجِيلَ إِلَّا يَوْمًا وَاحِدًا حَتَّى وَجَدْنَا غَضًّا طَرِيًّا فَأَخْرَجَهُ إِلَيْنَا يُوْحَنَا وَ مَتَّى - فَقَالَ لَهُ الرِّضَاعُ مَا أَقَلَّ مَعْرِفَتَكَ بِسَرِّ الْإِنْجِيلِ وَ عِلْمَائِهِ فَإِنْ كَانَ كَمَا تَزْعُمُ فَلِمَ اخْتَلَفْتُمْ فِي الْإِنْجِيلِ (١) إِنَّمَا وَقَعَ الْاِخْتِلَافُ فِي هَذَا الْإِنْجِيلِ الَّذِي فِي أَيْدِيكُمْ الْيَوْمَ (٢) فَلَوْ كَانَ عَلَى الْعَهْدِ الْأَوَّلِ لَمْ تَخْتَلِفُوا فِيهِ وَ لَكِنِّي مُفِيدُكَ عِلْمَ ذَلِكَ أَعْلَمُ أَنَّهُ لَمَّا افْتَقَدَ الْإِنْجِيلُ الْأَوَّلُ اجْتَمَعَتِ النَّصَارَى إِلَى عِلْمَائِهِمْ فَقَالُوا لَهُمْ قَتِلْ عَيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ ع وَ افْتَقَدْنَا الْإِنْجِيلَ وَ أَنْتُمْ الْعُلَمَاءُ فَمَا عِنْدَكُمْ فَقَالَ لَهُمْ أَلَوْفَا وَ مَرْقَابُوسُ إِنَّ الْإِنْجِيلَ فِي صُدُورِنَا وَ نَحْنُ نُخْرِجُهُ إِلَيْكُمْ سَفَرًا سَفَرًا فِي كُلِّ أَحَدٍ فَلَا تَحْزَنُوا عَلَيْهِ وَ لَّا تُخْلُوا الْكِنَائِسَ فَإِنَّا سَنَسْتُلُوهُ عَلَيْكُمْ فِي كُلِّ أَحَدٍ سَفَرًا سَفَرًا حَتَّى نَجْمَعَهُ لَكُمْ كُلَّهُ فَقَعِدَ أَلَوْفَا وَ مَرْقَابُوسُ (٣) وَ يُوْحَنَا وَ مَتَّى وَ وَضَعُوا لَهُمْ هَذَا الْإِنْجِيلَ بَعِيدَ مَا افْتَقَدْتُمْ الْأَوَّلَ وَ إِنَّمَا كَانَ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةُ تَلَامِيذَ التَّلَامِيذِ الْأَوَّلِينَ أَعْلَمْتَ ذَلِكَ قَالَ الْجَائِلِيُّ أَمَا هَذَا فَلِمَ أَعْلَمْتُهُ وَ قَدْ عَلِمْتُهُ الْآنَ وَ قَدْ بَانَ لِي مِنْ فَضْلِ عِلْمِكَ بِالْإِنْجِيلِ (٤)

ص: ٧٧١

١- في نسخه (ط) و(ن) «فان كان كما زعمتم - الخ».

٢- في نسخه (ب) و(د) «انما وقع فيه الاختلاف و في هذا الإنجيل الذي في أيديكم اليوم».

٣- في الإنجيل الذي اليوم بأيدي الناس: لوقا، مرقس.

٤- في نسخه (ب) «وقد بان لي من فضلِكَ و فضل علمك بالإنجيل». و في نسخه (ه) «وقد بان لي من قصتك و رفع علمك

بالإنجيل». و في نسخه (ج) «وقد بان لي فضل علمك بالإنجيل». و في نسخه (و) و العيون «وقد بان لي من فضلِكَ علمك

بالإنجيل». و في نسخه (د) «وقد بان لي من فضلِكَ و من فضل علمك بالإنجيل».

وَسَمِعْتُ أَشْيَاءَ مِمَّا عَلَّمْتُهُ - شَهِدَ قَلْبِي أَنَّهَا حَقٌّ فَاسْتَرَدْتُ كَثِيرًا مِنَ الْفَهْمِ فَقَالَ لَهُ الرُّضَاعُ فَكَيْفَ شَهَادَةُ هَؤُلَاءِ عِنْدَكَ قَالَ جَائِزَةٌ هَؤُلَاءِ عُلَمَاءُ الْإِنْجِيلِ وَكُلُّ مَا شَهِدُوا بِهِ فَهُوَ حَقٌّ فَقَالَ الرُّضَاعُ لِلْمَأْمُونِ وَمَنْ حَضَرَهُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَمِنْ غَيْرِهِمْ أَشْهَدُوا عَلَيْهِ قَالُوا قَدْ شَهِدْنَا ثُمَّ قَالَ لِلجَائِلِيَّيْنِ بِحَقِّ الْإِبْنِ وَأُمِّهِ هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ مَتَّى قَالَ إِنَّ الْمَسِيحَ هُوَ ابْنُ دَاوُدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ يَهُودَا بْنِ حَضْرُونَ(١) وَقَالَ مَرْقَابُوسُ فِي نَسَبِهِ عَيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ إِنَّهُ كَلِمَةُ اللَّهِ أَحَلَّهَا فِي جَسَدِ الْأَدَمِيِّ فَصَارَتْ إِنْسَانًا وَقَالَ أَلُوقَا إِنَّ عَيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمُّهُ كَانَا إِنْسَانَيْنِ مِنْ لَحْمٍ وَدَمٍ فَدَخَلَ فِيهِمَا رُوحُ الْقُدُسِ(٢) ثُمَّ إِنَّكَ تَقُولُ مِنْ شَهَادَةِ عَيْسَى عَلَى نَفْسِهِ حَقًّا أَقُولُ لَكُمْ يَا مَعْشَرَ الْحَوَارِيِّينَ إِنَّهُ لَا يَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ إِلَّا مَا نَزَلَ مِنْهَا(٣) إِلَّا رَاكِبَ الْبَعِيرِ خَاتَمَ الْأَنْبِيَاءِ فَإِنَّهُ يَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ وَيَنْزِلُ فَمَا تَقُولُ فِي هَذَا الْقَوْلِ قَالَ الْجَائِلِيَّيْنِ هَذَا قَوْلُ عَيْسَى لَا تُنْكِرُهُ قَالَ الرُّضَاعُ فَمَا تَقُولُ فِي شَهَادَةِ أَلُوقَا وَمَرْقَابُوسَ وَمَتَّى عَلَى عَيْسَى وَمَا نَسَبُوهُ إِلَيْهِ(٤)

ص: ٧٧٢

- ١- بالحاء المهملة و الضاد المعجمه، و فى نسخه(ب) و(ه) بالمعجمتين، و فى أول انجيل متى الموجود اليوم: حصرون- بالمهملتين -
- ٢- فى نسخه(و) «فدخل فيها روح القدس»، و فى نسخه(د) «فدخل عليهما روح القدس».
- ٣- فى البحار و فى نسخه(ن) «الا من نزل منها».
- ٤- ألزم عليه السلام الجائليق بالتنافى بين قوله على عيسى من أنه نزل من السماء و صعد اليها و قولهم عليه من أنه إنسان فان الإنسان لم ينزل من السماء بل تكوّن فى الأرض.

قَالَ الْجَائِلِيُّ كَذَبُوا عَلَى عِيسَى قَالَ الرُّضَاعُ يَا قَوْمَ أَلَيْسَ قَدْ زَكَّاهُمْ وَ شَهِدَ أَنَّهُمْ عُلَمَاءُ الْإِنْجِيلِ وَقَوْلُهُمْ حَقٌّ فَقَالَ الْجَائِلِيُّ يَا عَالِمَ الْمُسْلِمِينَ (١) أَحِبُّ أَنْ تُعْفِنِي مِنْ أَمْرِ هَؤُلَاءِ قَالَ الرُّضَاعُ فَإِنَّا قَدْ فَعَلْنَا سَلْ يَا نَصِيرَانِي عَمَّا يَدَا لَكَ قَالَ الْجَائِلِيُّ لَيْسَ لَكَ غَيْرِي فَلَمَّا وَ حَقُّ الْمَسِيحِ مَا ظَنَنْتُ أَنَّ فِي عُلَمَاءِ الْمُسْلِمِينَ مِثْلَكَ. فَالْتَفَتَ الرُّضَاعُ إِلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالَ لَهُ تَسْأَلُنِي أَوْ أَسْأَلُكَ قَالَ بَلْ أَسْأَلُكَ وَ لَسْتُ أَقْبَلُ مِنْكَ حُجَّةً إِلَّا مِنَ التَّوْرَةِ أَوْ مِنَ الْإِنْجِيلِ أَوْ مِنْ زَبُورِ دَاوُدَ أَوْ مِمَّا فِي صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى (٢) فَقَالَ الرُّضَاعُ لَا تَقْبَلْ مِنِّي حُجَّةً إِلَّا بِمَا تَنْطِقُ بِهِ التَّوْرَةُ عَلَى لِسَانِ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ وَ الْإِنْجِيلُ عَلَى لِسَانِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ الزَّبُورُ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ فَقَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ مِنْ أَيْنَ تَثْبِتُ نُبُوَّةَ مُحَمَّدٍ قَالَ الرُّضَاعُ شَهِدَ بِنُبُوَّتِهِ صَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ وَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ وَ دَاوُدَ خَلِيفَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الْأَرْضِ فَقَالَ لَهُ أَثْبِتْ قَوْلَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ قَالَ الرُّضَاعُ هَلْ تَعْلَمُ يَا يَهُودِيٌّ أَنَّ مُوسَى أَوْصَى بِنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُمْ إِنَّهُ سَيَأْتِيكُمْ نَبِيٌّ هُوَ مِنْ إِخْوَتِكُمْ فِيهِ فَصِّدْقُوا- وَ مِنْهُ فَاسْمِعُوا فَهَلْ تَعْلَمُ أَنَّ لِبْنِي إِسْرَائِيلَ إِخْوَةً غَيْرَ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ إِنْ كُنْتَ تَعْرِفُ قَرَابَةَ إِسْرَائِيلَ مِنْ إِسْمَاعِيلَ وَ النَّسَبَ الَّذِي بَيْنَهُمَا مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ عَ فَقَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ هَذَا قَوْلُ مُوسَى لَا نَدْفَعُهُ فَقَالَ لَهُ الرُّضَاعُ هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ إِخْوَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ نَبِيٌّ غَيْرُ مُحَمَّدٍ صَ قَالَ لَا قَالَ الرُّضَاعُ أَوْ لَيْسَ قَدْ صَحَّ هَذَا عِنْدَكُمْ قَالَ نَعَمْ وَ لَكِنِّي أَحِبُّ أَنْ تُصَيِّحَ لِي مِنَ التَّوْرَةِ فَقَالَ لَهُ الرُّضَاعُ هَلْ تُنْكِرُ أَنَّ التَّوْرَةَ تَقُولُ لَكُمْ جَاءَ النُّورُ مِنْ جَبَلٍ طُورِ سَيْنَاءَ وَ أَضَاءَ لَنَا مِنْ جَبَلِ سَاعِيرٍ (٣)

ص: ٧٧٣

١- في نسخه (ط) و (ن) «يا أعلم المسلمين».

٢- قوله من الإنجيل غريب لان الرجل يهودي كما يأتي ما يصرح به، و لعله من اشتباه النساخ.

٣- في نسخه (ج) و (ه) «و أضاء للناس من جبل ساعير» و كذا ما يأتي في التفسير.

وَاسْتَعْلَنَ عَلَيْنَا مِنْ جَبَلٍ فَارَانَ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ أَعْرِفْ هَيْدِهِ الْكَلِمَاتِ وَمَا أَعْرِفُ تَفْسِيرَهَا قَالَ الرُّضَاعُ أَنَا أَخْبِرُكَ بِهِ أَمَّا قَوْلُهُ جَاءَ النُّورُ مِنْ جَبَلٍ طُورِ سَيْنَاءَ فَذَلِكَ وَحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الَّذِي أَنْزَلَهُ عَلَى مُوسَى عَ عَلَى جَبَلٍ طُورِ سَيْنَاءَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ لَنَا مِنْ جَبَلٍ سِدَاعِيرَ فَهُوَ الْجَبَلُ الَّذِي أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَ وَهُوَ عَلَيْهِ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَاسْتَعْلَنَ عَلَيْنَا مِنْ جَبَلٍ فَارَانَ فَذَلِكَ جَبَلُ مَنْ جِيَالِ مَكَّةَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا يَوْمَ وَقَالَ شُعَيْبُ النَّبِيُّ عَ فِيمَا تَقُولُ أَنْتَ وَأَضِيحًا بَكَ فِي التَّوْرَةِ (١) رَأَيْتَ رَاكِبِينَ أَضَاءَ لَهْمَا الْمَأْرُضُ أَحَدُهُمَا رَاكِبٌ عَلَى حِمَارٍ وَالْآخَرُ عَلَى جَمَلٍ فَمَنْ رَاكِبُ الْحِمَارِ وَمَنْ رَاكِبُ الْجَمَلِ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ لَا أَعْرِفُهُمَا فَخَبَّرَنِي بِهِمَا قَالَ عَ أَمَّا رَاكِبُ الْحِمَارِ فِعِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَأَمَّا رَاكِبُ الْجَمَلِ فَمُحَمَّدٌ صَ أَتُنَكِّرُ هَيْدًا مِنَ التَّوْرَةِ قَالَ لَا مَا أَنْكَرُهُ ثُمَّ قَالَ الرُّضَاعُ هَلْ تَعْرِفُ حَقِيقَةَ النَّبِيِّ (٢) قَالَ نَعَمْ إِنِّي بِهِ لَعَارِفٌ - قَالَ عَ فَإِنَّهُ قَالَ وَ كِتَابُكُمْ يَنْطِقُ بِهِ جَاءَ اللَّهُ بِالْبَيَانِ مِنْ جَبَلٍ فَارَانَ وَ امْتَلَأَتِ السَّمَاوَاتُ مِنْ تَسْبِيحِ أَحْمَدَ وَ أُمَّتِهِ يَحْمِلُ خَيْلَهُ فِي الْبَحْرِ كَمَا يَحْمِلُ فِي الْبَرِّ يَأْتِينَا بِكِتَابٍ جَدِيدٍ بَعْدَ خَرَابِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ يَعْنِي بِالْكِتَابِ الْقُرْآنَ أ تَعْرِفُ هَذَا وَ تُوْمِنُ بِهِ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ فَذَلِكَ حَقِيقَةُ عَ وَ لَا تُنَكِّرُ قَوْلَهُ قَالَ الرُّضَاعُ عَ وَ قَدْ قَالَ دَاوُدُ فِي زُبُورِهِ وَ أَنْتَ تَقْرَأُ اللَّهُمَّ ابْعَثْ مُقِيمَ السُّنَّةِ بَعْدَ الْفِتْرَةِ فَهَلْ تَعْرِفُ نَبِيًّا أَقَامَ السُّنَّةَ بَعْدَ الْفِتْرَةِ غَيْرَ مُحَمَّدٍ صَ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ هَذَا قَوْلُ دَاوُدَ نَعْرِفُهُ وَ لَمَّا نُنَكِّرُهُ وَ لَكِنْ عَنَى بِذَلِكَ عِيسَى وَ أَيَّامُهُ هِيَ الْفِتْرَةُ قَالَ الرُّضَاعُ جَهَلْتَ إِنْ عِيسَى لَمْ يُخَالِفِ السُّنَّةَ وَ قَدْ كَانَ مُوَافِقًا لِسُنَّةِ التَّوْرَةِ حَتَّى رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَ فِي الْإِنْجِيلِ مَكْتُوبٌ إِنْ ابْنَ الْبَرِّ ذَاهِبٌ وَ الْفَارَقْلِيطَا جَاءَ مِنْ بَعْدِهِ

(٣)

ص: ٧٧٤

- ١- فيما اليوم بأيدي الناس أشعيا بألف في أوله، و قد مر احتمالان في التوراه في قصه حزقيل.
- ٢- فيما اليوم بأيدي الناس «حقوق» بالباء الموحده بعد الحاء.
- ٣- في البحار و العيون و في نسخه(ه) «البار قليطا» بالباء الموحده مكان الفاء.

وَهُوَ الَّذِي يُخَفِّفُ الْأَصَارَ وَ يُفَسِّرُ لَكُمْ كُلَّ شَيْءٍ ۚ وَ يَشْهَدُ لِي كَمَا شَهِدْتُ لَهُ أَنَا جِئْتُكُمْ بِالْأَمْثَالِ وَ هُوَ يَأْتِيكُمْ بِالَّتَاوِيلِ - أ تُوْمُنُ بِهَذَا فِي الْإِنْجِيلِ قَالَ نَعَمْ لَا أَنْكَرُهُ فَقَالَ لَهُ الرِّضَاعُ يَا رَأْسَ الْجَالُوتِ أَسَأَلُكَ عَنْ نَبِيِّكَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ فَقَالَ سَلْ قَالَ مَا الْحُجَّةُ عَلَيَّ أَنْ مُوسَى ثَبَّتَ نُبُوَّتَهُ فَقَالَ الْيَهُودِيُّ إِنَّهُ حَيَاءٌ بِمَا لَمْ يَجِئْ بِهِ أَحَدٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلَهُ فَقَالَ لَهُ مِثْلُ مَاذَا قَالَ مِثْلُ فَلَقِيَ الْبَحْرَ وَ قَلْبَهُ الْعَصَا حَيْثُ تَشِيءُ وَ ضَرْبِهِ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ الْعُيُونُ وَ إِخْرَاجِهِ يَدَهُ بَيْضَاءَ لِلنَّاظِرِينَ وَ عَلَامَاتٍ لَا يَقْدِرُ الْخَلْقُ عَلَيَّ مِثْلَهَا قَالَ لَهُ الرِّضَاعُ صَدَقْتَ إِذَا كَانَتْ حُجَّتُهُ عَلَيَّ نُبُوَّتُهُ أَنَّهُ حَيَاءٌ بِمَا لَمْ يَقْدِرُ الْخَلْقُ عَلَيَّ مِثْلَهُ أَ فَلَيْسَ كُلُّ مَنْ ادَّعَى أَنَّهُ نَبِيٌّ - ثُمَّ جَاءَ بِمَا لَا يَقْدِرُ الْخَلْقُ عَلَيَّ مِثْلَهُ وَ جَبَّ عَلَيْكُمْ تَضْيَعُ دَيْقُهُ قَالَ لِمَا لَأَنَّ مُوسَى لَمْ يَكُنْ لَهُ نَظِيرٌ لِمَكَانِهِ مِنْ رَبِّهِ وَ قُرْبِهِ مِنْهُ وَ لَا يَجِبُ عَلَيْنَا الْإِقْرَارُ بِنُبُوَّتِهِ مِنْ أَدْعَائِهِمَا حَتَّى يَأْتِيَ مِنَ الْأَعْلَامِ بِمِثْلِ مَا جَاءَ بِهِ قَالَ الرِّضَاعُ فَكَيْفَ أَقْرَرْتُمْ بِالْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ كَانُوا قَبْلَ مُوسَى ع وَ لَمْ يَقْلُقُوا الْبَحْرَ وَ لَمْ يَفْجُرُوا مِنَ الْحَجَرِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ عَيْنًا وَ لَمْ يُخْرِجُوا أَيْدِيَهُمْ بَيْضَاءَ مِثْلَ إِخْرَاجِ مُوسَى يَدَهُ بَيْضَاءَ وَ لَمْ يَقْلُبُوا الْعَصَا حَيْثُ تَشِيءُ قَالَ لَهُ الْيَهُودِيُّ قَدْ خَبَرْتُكَ أَنَّهُ مَتَى حَيَاءٌ وَ عَلَى دَعْوَى نُبُوَّتِهِمْ مِنَ الْآيَاتِ بِمَا لَا يَقْدِرُ الْخَلْقُ عَلَيَّ مِثْلَهُ وَ لَوْ جَاءُوا بِمَا لَمْ يَجِئْ بِهِ مُوسَى أَوْ كَانَ عَلَيَّ غَيْرِ مَا جَاءَ بِهِ مُوسَى وَ جَبَّ تَضْيَعُ دَيْقُهُمْ (١)

ص: ٧٧٥

١- قوله: «وجب تصديقهم» جواب لمتى جاءوا، و «لو» وصلية بين الشرط و الجزاء.

قَالَ الرُّضَاعُ يَا رَأْسَ الْجَالُوتِ فَمَا يَمْنَعُكَ مِنَ الْإِقْرَارِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَقَدْ كَانَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَيُرِي الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَيَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ثُمَّ يَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ يُقَالُ إِنَّهُ فَعِلَ ذَلِكَ وَلَمْ نَشْهَدْهُ قَالَ لَهُ الرُّضَاعُ أَرَأَيْتَ مَا جَاءَ بِهِ مُوسَى مِنَ الْآيَاتِ شَاهِدَتْهُ أَلَيْسَ إِنَّمَا جَاءَ فِي الْأَخْبَارِ بِهِ مِنْ ثِقَاتِ أَصْحَابِ مُوسَى أَنَّهُ فَعَلَ ذَلِكَ قَالَ بَلَى قَالَ فَكَذَلِكَ أَتَتْكُمْ الْأَخْبَارُ الْمُتَوَاتِرَةُ بِمَا فَعَلَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ فَكَيْفَ صَدَقْتُمْ بِمُوسَى وَلَمْ تُصَدِّقُوا بِعِيسَى فَلَمْ يُحِزْ جَوَابًا قَالَ الرُّضَاعُ وَكَذَلِكَ أَمْرُ مُحَمَّدٍ صَ وَمَا جَاءَ بِهِ وَ أَمْرُ كُلِّ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللَّهُ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّهُ كَانَ يَتِيمًا فَقِيرًا رَاعِيًا أَجِيرًا لَمْ يَتَعَلَّمْ كِتَابًا وَ لَمْ يَخْتَلِفْ إِلَى مُعَلِّمٍ ثُمَّ جَاءَ بِالْقُرْآنِ الَّذِي فِيهِ قِصَصُ الْأَنْبِيَاءِ وَأَخْبَارُهُمْ حَرْفًا حَرْفًا وَأَخْبَارٌ مِنْ مَضَى وَمَنْ بَقِيَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ - ثُمَّ كَانَ يُخْبِرُهُمْ بِأَسْرَارِهِمْ وَمَا يَعْمَلُونَ فِي بُيُوتِهِمْ وَ جَاءَ بِآيَاتٍ كَثِيرَةٍ لَا تُحْصَى قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ لَمْ يَصِحَّ عِنْدَنَا خَبْرٌ عِيسَى وَلَا خَبْرٌ مُحَمَّدٍ وَلَا يُجُوزُ لَنَا أَنْ نَقِرَّ لَهُمَا بِمَا لَمْ يَصِحَّ قَالَ الرُّضَاعُ فَالشَّاهِدُ الَّذِي شَهِدَ لِعِيسَى وَلِمُحَمَّدٍ صَ شَاهِدٌ زُورٌ (١) فَلَمْ يُحِزْ جَوَابًا.

ثُمَّ دَعَا بِالْهَرَبِذِ الْأَكْبَرِ فَقَالَ لَهُ الرُّضَاعُ أَخْبِرْنِي عَنْ زَرْدَهُشْتِ الَّذِي تَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ مَا حُجِّتَكَ عَلَى نُبُوَّتِهِ قَالَ إِنَّهُ أَتَى بِمَا لَمْ يَأْتِنَا بِهِ أَحَدٌ قَبْلَهُ وَلَمْ نَشْهَدْهُ وَ لَكِنَّ الْأَخْبَارَ مِنْ أَسْلَمَانَا وَرَدَّتْ عَلَيْنَا بِأَنَّهُ أَحَدٌ لَنَا مَا لَمْ يُحِلَّهُ غَيْرُهُ فَاتَّبَعْنَاهُ قَالَ عَ أَلَيْسَ أَتَتْكُمْ الْأَخْبَارُ فَاتَّبَعْتُمُوهُ قَالَ بَلَى قَالَ فَكَذَلِكَ سَائِرُ الْأُمَمِ السَّالِفَةِ أَتَتْهُمْ الْأَخْبَارُ بِمَا أَتَى بِهِ النَّبِيُّونَ وَ أَتَى بِهِ مُوسَى وَ عِيسَى وَ مُحَمَّدٌ صَ فَمَا عَيْذُكُمْ فِي تَرْكِ الْإِقْرَارِ لَهُمْ إِذْ كُنْتُمْ إِنَّمَا أَقْرَرْتُمْ بِزَرْدَهُشْتِ - مِنْ قَبْلِ الْأَخْبَارِ الْمُتَوَاتِرَةِ بِأَنَّهُ جَاءَ بِمَا لَمْ يَجِئْ بِهِ غَيْرُهُ فَانْقَطَعَ الْهَرَبِذُ مَكَانَهُ فَقَالَ الرُّضَاعُ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ فِيكُمْ أَحَدٌ يُخَالِفُ الْإِسْلَامَ وَ أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ فَلْيَسْأَلْ غَيْرَ مُحْتَشِمٍ فَقَامَ إِلَيْهِ عِمْرَانُ الصَّابِيُّ وَ كَانَ وَاحِدًا فِي الْمُتَكَلِّمِينَ فَقَالَ يَا عَالِمِ النَّاسِ لَوْ لَا أَنَّكَ دَعَوْتَ إِلَى مَسْأَلَتِكَ لَمْ أَقْدِمْ عَلَيْكَ بِالْمَسَائِلِ وَ لَقَدْ دَخَلْتَ الْكُوفَةَ وَ الْبَصْرَةَ وَ الشَّامَ وَ الْجَزِيرَةَ وَ لَقِيتُ الْمُتَكَلِّمِينَ فَلَمْ أَفْعَ عَلَى أَحَدٍ يُثْبِتُ لِي وَاحِدًا لَيْسَ غَيْرُهُ قَائِمًا بِوَحْدَانِيَّتِهِ أَ فَتَأْذَنُ لِي أَنْ أَسْأَلَكَ - قَالَ الرُّضَاعُ إِنْ كَانَ فِي الْجَمَاعَةِ عِمْرَانُ الصَّابِيُّ فَأَنْتَ هُوَ فَقَالَ أَنَا هُوَ فَقَالَ عَ سَلْ يَا عِمْرَانُ وَ عَلَيْكَ بِالنَّصْفِهِ وَ إِيَّاكَ وَ الْخَطْلَ وَ الْجَوْرَ قَالَ وَ اللَّهُ يَا سَيِّدِي مَا أُرِيدُ إِلَّا أَنْ تُثْبِتَ لِي شَيْئًا أَتَعَلَّقُ بِهِ فَلَا أُجُوزُهُ قَالَ عَ سَلْ عَمَّا يَدَا لَكَ فَارْدَحِمَ عَلَيْهِ النَّاسُ وَ انْضَمَّ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ فَقَالَ عِمْرَانُ الصَّابِيُّ أَخْبِرْنِي عَنِ الْكَائِنِ الْأَوَّلِ وَ عَمَّا خَلَقَ قَالَ عَ سَأَلْتُ فَافْهَمْتُ أَمَّا الْوَاحِدُ فَلَمْ يَزَلْ وَاحِدًا كَأَنَّهَا لَا شَيْءَ مَعَهُ بِلَا حُدُودٍ وَ لَا أَعْرَاضٍ وَ لَا يَزَالُ كَذَلِكَ ثُمَّ خَلَقَ خَلْقًا مُتَبَدِّعًا مُخْتَلِفًا بِأَعْرَاضٍ وَ حُدُودٍ مُخْتَلِفَةٍ لَا فِي شَيْءٍ أَقَامَهُ وَ لَا فِي شَيْءٍ حَدَّهُ وَ لَا عَلَى شَيْءٍ حَدَّاهُ وَ لَا مِثْلَهُ لَهُ (٢)

ص: ٧٧٦

١- المراد بالشاهد شعيا و حيقوق و داود الذين مرت شهادتهم.

٢- في نسخه (د) «و لا مثله».

فَجَعَلَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ الْخَلْقِ صِهْمَهُ وَغَيْرَ صِهْمِهِ وَ اخْتِلَافًا وَ ائْتِلَافًا وَ أَلْوَانًا وَ ذَوَقًا وَ طَعْمًا لَّا لِحَاجَةٍ كَانَتْ مِنْهُ إِلَى ذَلِكَ وَ لَّا لِفَضْلِ مَنْزِلِهِ لَمْ يَبْلُغَهَا إِلَّا بِهِ وَ لَمَا رَأَى لِنَفْسِهِ فِيهَا خَلْقَ زِيَادَةٍ وَ لَمَّا نُقْصَانًا تَعَقَّلَ هَذَا يَا عِمْرَانُ قَالَ نَعَمْ وَ اللَّهُ يَا سَيِّدِي قَالَ ع وَ اعْلَمْ يَا عِمْرَانُ أَنَّهُ لَوْ كَانَ خَلَقَ مَا خَلَقَ لِحَاجَةٍ لَمْ يَخْلُقْ إِلَّا مَنْ يَسْتَعِينُ بِهِ عَلَى حَاجَتِهِ وَ لَكَانَ يَتَّبِعِي أَنْ يَخْلُقَ أَضْعَافَ مَا خَلَقَ لِأَنَّ الْأَعْوَانَ كَلِمًا كَثُرُوا كَمَا أَنَّ صِهْمَهُمْ أَقْوَى وَ الْحَاجَةُ يَا عِمْرَانُ لَّا يَسِيْعُهَا لِأَنَّهُ لَمْ يُخْرِثْ مِنَ الْخَلْقِ شَيْئًا إِلَّا حَدِثَتْ فِيهِ حَاجَةٌ أُخْرَى (١) وَ لِتَذَلِكَ أَقُولُ لَمْ يَخْلُقِ الْخَلْقَ لِحَاجَةٍ وَ لَكِنْ نَقَلَ بِالْخَلْقِ الْحَوَائِجَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ وَ فَضَّلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ بَلَا حَاجَةٍ مِنْهُ إِلَى مَنْ فَضَّلَ وَ لَّا نَقِمَهُ مِنْهُ عَلَى مَنْ أَذَلَّ فَلِهَذَا خَلَقَ (٢) قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي هَلْ كَانَ الْكَائِنُ مَعْلُومًا فِي نَفْسِهِ عِنْدَ نَفْسِهِ قَالَ الرَّضَاعُ إِنَّمَا تَكُونُ الْمَعْلَمَةُ بِالشَّيْءِ لِنَفْيِ خِلَافِهِ وَ لِيَكُونَ الشَّيْءُ نَفْسُهُ بِمَا نَفَى عَنْهُ مَوْجُودًا وَ لَمْ يَكُنْ هُنَاكَ شَيْءٌ يُخَالِفُهُ فَتَدْعُوهُ الْحَاجَةُ إِلَى نَفْيِ ذَلِكَ الشَّيْءِ عَنْ نَفْسِهِ بِتَحْدِيدِ عِلْمِ مِنْهَا (٣)

ص: ٧٧٧

١- أى لو كان خلق ما خلق لحاجه لا- يسع الله الحاجه و لا- يصل الى نهايه فى الحاجه لانه كلما أحدث شيئا من الخلق لرفع حاجته حدثت فى الله حاجه اخرى، و ذلك لان المحتاج فى أموره يحتاج فى كل شىء بيده الى أشياء غيره كما هو الشأن فى الناس.

٢- أى لحاجه بعض الى بعض و تفضيل بعض على بعض حتى يقع المحنه التى أخبر عن كونها غايه بقوله: «خلق الموت و الحياه ليلوكم»، و فى نسخه (ط) «و لا نقمه منه على من أرذل».

٣- تفصيل سؤاله أنه تعالى لو كان لم يزل واحدا كائنا لا شىء معه بلا حدود و لا اعراض لم يكن عالما بذاته لان معلوميه شىء عند العالم به يستلزم صورته حاصله منه فى نفس العالم و هذا يناهى وحدته المطلقه، و الجواب أن ذلك غير لازم فى علم الشىء بنفسه لان المعلمه أى الصوره الذهنيه انما يحتاج إليها ليتعين المعلوم عن غيره عند العالم و هو يحصل بنفى الغير عنه و تحديده بحدود نفسه، و لم يكن فى علم الشىء بنفسه معلوم يخالف نفس الشىء حتى يحتاج فى تعينه الى نفي ذلك الغير بتحديد المعلوم الذى هو نفسه، و «من» فى قوله: «ما علم منها» بيانیه، و الضمير يرجع الى نفسه.

أَفَهَمْتَ يَا عِمْرَانُ قَالَ نَعَمْ وَاللَّهِ يَا سَيِّدِي فَأَخْبِرْنِي بِأَيِّ شَيْءٍ عَلِمَ مَا عَلِمَ أَمْ بِضَمِيرٍ أَمْ بِغَيْرِ ذَلِكَ (١) قَالَ الرُّضَاعُ إِذَا عَلِمَ بِضَمِيرٍ هَلْ تَجِدُ بُدًّا مِنْ أَنْ تَجْعَلَ لِتَذَلِكِ الضَّمِيرِ حَدًّا يَنْتَهِي إِلَيْهِ الْمَعْرِفَةُ قَالَ عِمْرَانُ لَا بُدَّ مِنْ ذَلِكَ (٢) قَالَ الرُّضَاعُ فَمَا ذَلِكَ الضَّمِيرُ فَانْقَطَعَ وَ لَمْ يُحِزْ جَوَابًا قَالَ الرُّضَاعُ لَا بَأْسَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنِ الضَّمِيرِ نَفْسِهِ تَعْرِفُهُ بِضَمِيرٍ آخَرَ فَقَالَ الرُّضَاعُ أَفَسَدَتْ عَلَيْكَ قَوْلِكَ وَ دَعْوَاكَ يَا عِمْرَانُ أَلَيْسَ يَنْبَغِي أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ الْوَاحِدَ لَيْسَ يُوصَفُ بِضَمِيرٍ وَ لَيْسَ يُقَالُ لَهُ أَكْثَرُ مِنْ فِعْلٍ وَ عَمَلٍ وَ صُنْعٍ وَ لَيْسَ يُتَوَهَّمُ مِنْهُ مَذَاهِبٌ وَ تَجْزِئَةٌ كَمَذَاهِبِ الْمَخْلُوقِينَ وَ تَجْزِئَتِهِمْ (٣)

ص: ٧٧٨

١- هذا سؤال عن علمه تعالى بغيره، والمراد بالضمير هو الصورة الحاصلة من ذات المعلوم في نفس العالم، فأفحمه عليه السلام أولاً بأن لا بد في الحكم بكون علمه تعالى بالضمير من أن تعرف ذلك الضمير و تحدده، فهل تقدر على ذلك، فأظهر العجز، ثم أغمض عليه السلام عن ذلك و تسلم أنك تقدر على التعريف، فهل تعرفه بضمير آخر أم لا، فقال: نعم أعرفه بضمير آخر، فاثبت عليه السلام بذلك فساد دعواه و فرض كون علمه بضمير، و بيان ذلك: أن كل علم بكل شيء و لو كان بالضمير و الصورة الذهنية لكان العلم بنفس الصورة أيضاً بصورة ذهنية أخرى فيلزم التسلسل في الصور و لا يحصل العلم بشيء أبداً، فالعلم بنفس الصورة الذهنية إنما هو بحضور الصورة نفسها، فإذا أمكن أن يكون علمنا ببعض الأشياء بحضوره عند نفوسنا أمكن أن يكون علمه تعالى بالأشياء كلها بحضورها عنده، فليكن ذلك لثلاث يتوهم اثلاث و وحدته تعالى، و الى هذا أشار عليه السلام بقوله: «يا عمران أليس ينبغي أن تعلم - الخ»، و في نسخه (و) و (ه) «أن تعرف - الخ».

٢- في نسخه «فقال: نعم، قال الرضا».

٣- في البحار و في نسخه (ه) و (ج) و (ب) «تجربه» بالراء المهملة و الباء الموحدة في الموضعين و ما هنا أنسب بل المناسب، و هذا لدفع دخل مقدر هو انه لو كان واحداً ليس فيه جهة و جهة فكيف يصدر منه الكثير، فاجاب عليه السلام بان الصادر منه ليس الا واحداً و هو فيضه السارى في الماهيات، و ليس يتصور منه جهات و أجزاء كما في الممكنات.

فَاعْقِلْ ذَلِكَ وَابْنِ عَلَيْهِ مَا عَلِمْتَ صَوَابًا- قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي أَلَا تُخْبِرُنِي عَنْ حُدُودِ خَلْقِهِ كَيْفَ هِيَ وَ مَا مَعَانِيهَا وَ عَلَى كَمْ نَوْعٍ يَتَكَوَّنُ قَالَ عَ قَدْ سَأَلْتُ فَافْهَمُ إِنَّ حُدُودَ خَلْقِهِ عَلَى سِتَّةِ أَنْوَاعٍ (١) مَلْمُوسٍ وَ مُؤَزُونٍ وَ مَنْظُورٍ إِلَيْهِ وَ مَيَا لَا وَزْنَ لَهُ (٢) وَ هُوَ الرُّوحُ وَ مِنْهَا مَنْظُورٌ إِلَيْهِ وَ لَيْسَ لَهُ وَزْنَ وَ لَمَّا لَمَسَ وَ لَمَّا حَسَّ وَ لَمَّا لَوَّنَ وَ لَمَّا ذُوقَ وَ التَّقْدِيرُ وَ الْأَعْرَاضُ وَ الصُّوَرُ وَ الْعَرْضُ وَ الطُّولُ وَ مِنْهَا الْعَمَلُ وَ الْحَرَكَاتُ الَّتِي تَصْنَعُ الْأَشْيَاءَ وَ تُعَلِّمُهَا (٣) وَ تُعَيِّرُهَا مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ وَ تَزِيدُهَا وَ تَنْقُصُهَا وَ أَمَّا الْأَعْمَالُ وَ الْحَرَكَاتُ فَإِنَّهَا تَنْطَلِقُ لِأَنَّهَا لَمَّا وَقَّتْ لَهَا أَكْثَرَ مِنْ قَدْرِ مَيَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ فَإِذَا فَرَّغَ مِنَ الشَّيْءِ انْطَلَقَ بِالْحَرَكَهِ وَ بَقِيَ الْأَثَرُ وَ يَجْرِي مَجْرَى الْكَلَامِ الَّذِي يَزِيدُهَا وَ يَبْقَى أَثَرُهُ قَالَ لَهُ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي أَلَا تُخْبِرُنِي عَنِ الْخَالِقِ إِذَا كَانَ وَاحِدًا لَا شَيْءَ غَيْرُهُ وَ لَا شَيْءَ مَعَهُ أَلَيْسَ قَدْ تَغَيَّرَ بِخَلْقِهِ الْخَلْقُ قَالَ الرِّضَاعُ لَمْ يَتَغَيَّرْ عَزَّ وَجَلَّ بِخَلْقِ الْخَلْقِ وَ لَكِنَّ الْخَلْقَ يَتَغَيَّرُ بِتَغْيِيرِهِ قَالَ عِمْرَانُ فَبَأَى شَيْءٌ عَرَفْنَاهُ قَالَ عَ بَعْضُهُ قَالَ فَأَيُّ شَيْءٍ غَيْرُهُ قَالَ الرِّضَاعُ مَشِيئَتُهُ وَ اسْمُهُ وَ صِفَتُهُ وَ مَا أَشَبَّهُ ذَلِكَ وَ كُلُّ ذَلِكَ مُحَدَّثٌ مَخْلُوقٌ مُدَبَّرٌ قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي فَأَيُّ شَيْءٍ هُوَ قَالَ عَ هُوَ نُورٌ بِمَعْنَى أَنَّهُ هَادٍ لِخَلْقِهِ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ أَهْلِ الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَكَ عَلَى أَكْثَرٍ مِنْ تَوْحِيدِي إِيَّاهُ قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي أَلَيْسَ قَدْ كَانَ سَاكِتًا قَبْلَ الْخَلْقِ لَا يُنْطِقُ ثُمَّ نَطَقَ قَالَ الرِّضَاعُ لَا يَكُونُ السُّكُوتُ إِلَّا عَنِ نَطْقٍ قَبْلَهُ (٤)

ص: ٧٧٩

- ١- يخطر بالبال عند اللفت الى ستة انواع سرد المدركات بالحواس الخمس و ما لا يدرك بها كائنا ما كان، و يمكن تطبيق المذكورات عليها، و للعلامه المجلسي - رحمه الله - توزيع لتطبيق المذكورات على الستة.
- ٢- في نسخه (و) و (د) «و ما لا ذوق له».
- ٣- بصيغه التفعيل او الافعال او الثلاثي من العلامه، و في نسخه (ن) و (ج) «تعملها» فتكرير لتصنع.
- ٤- لانه عدم الملكه و لا يصحح الا فيما تصحح ملكته، فليس الله ساكتا و لا ناطقا بالمعنى الذى فينا حتى يلزم فيه التغير و التركيب، كما لا يقال للسراج: انه ساكت حين طفئه و لا انه ناطق حين اضاءته، و قوله: «و لا يقال ان السراج ليضىء فيما يريد - الخ» كأنه تمثيل و بيان لقوله: «هو نور» حتى لا- يتوهم السامع من تفسيره بالهادى أن النور كون و احداث وراء ذاته تعالى، بل هو هو و ليس شىء غيرهُ على ما صرح به فى أحاديث الباب العاشر و ما بعده، كما أن الضوء عين السراج لا أنه كون و احداث وراء ذاته، و للمجلسي - رحمه الله - فى تفسير هذا الكلام غير ذلك.

وَالْمَثَلُ فِي ذَلِكَ أَنَّهُ لَا يُقَالُ لِلسَّرَاجِ هُوَ سَاكِتٌ لَا يُنْطِقُ وَلَا يُقَالُ إِنَّ السَّرَاجَ لِيُضَيُّ فِيمَا يُرِيدُ أَنْ يَفْعَلَ بِنَا لِأَنَّ الضُّوءَ مِنَ السَّرَاجِ لَيْسَ بِفِعْلٍ مِنْهُ وَلَا كَوْنٍ وَإِنَّمَا هُوَ لَيْسَ شَيْءٌ غَيْرُهُ فَلَمَّا اسْتَضَاءَ لَنَا قُلْنَا قَدْ أَضَاءَ لَنَا حَتَّى اسْتَضَاءَنَا بِهِ فِهَذَا تَسْتَبِيرُ أَمْرَكَ (١).

قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي فَإِنَّ الَّذِي كَدَانَ عِنْدِي أَنَّ الْكَائِنَ قَدْ تَغَيَّرَ فِي فِعْلِهِ عَنِ حَالِهِ بِخَلْقِهِ الْخَلْقَ قَالَ الرِّضَاعُ أَحَلَّتْ يَا عِمْرَانُ فِي قَوْلِكَ إِنَّ الْكَائِنَ يَتَغَيَّرُ فِي وَجْهِهِ مِنَ الْوُجُوهِ حَتَّى يُصِيبَ الذَّاتَ مِنْهُ مَا يُغَيِّرُهُ يَا عِمْرَانُ هَلْ تَجِدُ النَّارَ يُغَيِّرُهَا تَغْيِيرَ نَفْسِهَا أَوْ هَلْ تَجِدُ الْحَرَارَةَ تُحْرِقُ نَفْسَهَا أَوْ هَلْ رَأَيْتَ بَصِيرًا قَطُّ رَأَى بَصَرَهُ (٢) قَالَ عِمْرَانُ لَمْ أَرْ هَذَا أَلَا تُخْبِرُنِي يَا سَيِّدِي أَوْ هُوَ فِي الْخَلْقِ أَمْ الْخَلْقِ فِيهِ قَالَ الرِّضَاعُ جَلَّ يَا عِمْرَانُ عَنْ ذَلِكَ لَيْسَ هُوَ فِي الْخَلْقِ وَلَا الْخَلْقُ فِيهِ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ وَ سَأَعْلَمُكَ مَا تَعْرِفُهُ بِهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ أَخْبِرُنِي عَنِ الْمِرْآةِ أَنْتَ فِيهَا أُمُّ هِيَ فِيكَ - فَإِنَّ كَدَانَ لَيْسَ وَاحِدٌ مِنْكُمْ فِي صَاحِبِهِ فَبَأَى شَيْءٌ اسْتَدَلَّتْ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ قَالَ عِمْرَانُ بِضَوْءِ بَيْنِي وَبَيْنَهَا فَقَالَ الرِّضَاعُ هَلْ تَرَى مِنْ ذَلِكَ الضُّوءِ فِي الْمِرْآةِ أَكْثَرَ مِمَّا تَرَاهُ فِي عَيْنِكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ الرِّضَاعُ فَأَرِنَاهُ فَلَمْ يُحِرْ جَوَابًا قَالَ الرِّضَاعُ فَلَا أَرَى الثُّورَ إِلَّا وَقَدْ دَلَّ الْمِرْآةَ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ فِي وَاحِدٍ مِنْكُمْ وَلِهَذَا أَمْثَالُ كَثِيرَةٌ غَيْرُ هَذَا لَا يَجِدُ الْجَاهِلُ فِيهَا مَقَالًا - وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى ثُمَّ التَّفَتَّعَ إِلَى الْمَأْمُونِ فَقَالَ الصَّلَاةُ قَدْ حَضَرَتْ فَقَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي لَا تَقْطَعْ عَلَيَّ مَسْأَلَتِي فَقَدْ رَقَّ قَلْبِي قَالَ الرِّضَاعُ نُصَلِّي وَنَعُودُ فَنَهَضَ وَ نَهَضَ الْمَأْمُونُ فَصَلَّى الرِّضَاعُ دَاخِلًا وَ صَيَّمَى النَّاسُ خَارِجًا خَلْفَ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ ثُمَّ خَرَجَا فَعَادَ الرِّضَاعُ إِلَى مَجْلِسِهِ وَ دَعَا بِعِمْرَانَ فَقَالَ سَلْ يَا عِمْرَانُ قَالَ يَا سَيِّدِي أَلَا تُخْبِرُنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ هَلْ يُوَحَّدُ بِحَقِيقِهِ أَوْ يُوَحَّدُ بِوَصْفِ (٣)

ص: ٧٨٠

١- في نسخه (د) «يستقر أمرك».

٢- المراد بهذه الامثلة بيان أن الشيء لا يتغير من قبل نفسه ولا من قبل فعله، بل انما يتغير بتأثير غيره، فإذا امتنع تأثير الغير فيه امتنع تغيره.

٣- في نسخه (ط) «هل يوجد بحقيقته أو يوجد بوصف» من الوجدان أي هل يدرك ويعرف بها أو به، وفي نسخه (ج) «هل يوجد بحقيقته أو يوجد بوصف».

قَالَ الرُّضَاعُ إِنَّ اللَّهَ الْمُبْدِيَّ الْوَاحِدَ الْكَائِنَ الْأَوَّلَ لَمْ يَزَلْ وَاحِدًا لَا شَيْءَ مَعَهُ فَرَدًّا لَا ثَانِي مَعَهُ لَا مَعْلُومًا وَلَا مَجْهُولًا وَلَا مُحْكَمًا وَلَا مُتَشَابِهًا وَلَا مَذْكُورًا وَلَا مَنْسِيًّا وَلَا شَيْئًا يَقَعُ عَلَيْهِ اسْمُ شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ غَيْرُهُ وَلَا مِنْ وَقْتٍ كَانَ وَلَا إِلَى وَقْتٍ يَكُونُ وَلَا بِشَيْءٍ قَامَ وَلَا إِلَى شَيْءٍ يَقُومُ وَلَا إِلَى شَيْءٍ اسْتَنَّدَ وَلَا فِي شَيْءٍ اسْتَكَنَّ وَذَلِكَ كُلُّهُ قَبْلَ الْخَلْقِ إِذْ لَا شَيْءَ غَيْرُهُ (١) وَمَا أُوقِعَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْكُلِّ فَهِيَ صِفَاتٌ مُحَدَّثَةٌ وَتَرْجَمَةٌ يَفْهَمُ بِهَا مَنْ فَهَمَ (٢).

وَاعْلَمَ أَنَّ الْإِبْدَاعَ وَالْمَشِيئَةَ وَالْإِرَادَةَ مَعْنَاهَا وَاحِدٌ وَأَسْمَاءُهَا ثَلَاثَةٌ وَكَانَ أَوَّلَ إِبْدَاعِهِ وَإِرَادَتِهِ وَمَشِيئَتِهِ الْحُرُوفَ الَّتِي جَعَلَهَا أَصْلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَدَلِيلًا عَلَى كُلِّ مُدْرِكٍ وَفَاصَةً لِمَا لِكُلِّ مُشْكِلٍ وَتِلْكَ الْحُرُوفُ تَفْرِيقُ كُلِّ شَيْءٍ (٣) مِنْ اسْمٍ حَقٍّ وَبَاطِلٍ أَوْ فِعْلٍ أَوْ مَفْعُولٍ أَوْ مَعْنَى أَوْ غَيْرِ مَعْنَى وَعَلَيْهَا اجْتَمَعَتِ الْأُمُورُ كُلُّهَا وَلَمْ يَجْعَلِ لِلْحُرُوفِ فِي إِبْدَاعِهَا لَهَا مَعْنَى غَيْرَ أَنْفُسِهَا يَتَنَاهَى وَلَا وُجُودَ (٤)

ص: ٧٨١

١- في نسخه (ج) و(ه) «قبل خلقه الخلق - الخ».

٢- في هامش نسخه (ط) «و ما أوقع عليه من المثل - الخ» و في هامش نسخه (ن) «و ما أوقعت عليه من المثل» و في نسخه (ج) «و ما أوقعت عليه من الشكل».

٣- في البحار و في نسخه (و) «و بتلك الحروف تفريق كل شىء» و في نسخه (ج) «و تلك الحروف تفرق كل معنى» و في نسخه (ط) «و تلك الحروف تفريق كل معين» و في نسخه (ه) «و تلك الحروف تعريف كل شىء» و في هامشه: «تعرف كل شىء».

٤- قوله: «يتناهى» صفة لمعنى، و قوله: «و لا وجود» عطف على معنى، و في البحار: «و لا وجود لها لأنها - الخ».

لأنها مُبدَعَةٌ بِالْإِبْدَاعِ وَ النُّورُ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ أَوَّلُ فِعْلِ اللَّهِ الَّذِي هُوَ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْحُرُوفُ هِيَ الْمَفْعُولُ بِذَلِكَ الْفِعْلِ وَ هِيَ الْحُرُوفُ الَّتِي عَلَيْنَهَا الْكَلَامُ وَالْعِبَارَاتُ كُلُّهَا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَّمَهَا خَلْقَهُ وَ هِيَ ثَلَاثَةٌ وَ ثَلَاثُونَ حَرْفًا فَمِنْهَا ثَمَانِيَةٌ وَ عِشْرُونَ حَرْفًا تَدُلُّ عَلَى اللُّغَاتِ الْعَرَبِيَّةِ وَ مِنَ الثَّمَانِيَةِ وَالْعِشْرِينَ اثْنَانِ وَ عِشْرُونَ حَرْفًا (١) تَدُلُّ عَلَى اللُّغَاتِ السُّرِّيَانِيَّةِ وَالْعِبْرَانِيَّةِ وَ مِنْهَا خَمْسَةٌ أَحْرَفٍ مُتَحَرِّفَةٍ فِي سَائِرِ اللُّغَاتِ مِنَ الْعَجَمِ لِأَقَالِيمِ اللُّغَاتِ كُلِّهَا وَ هِيَ خَمْسَةٌ أَحْرَفٍ تَحَرَّفَتْ مِنَ الثَّمَانِيَةِ وَالْعِشْرِينَ الْحَرْفِ مِنَ اللُّغَاتِ (٢) فَصَارَتْ الْحُرُوفُ ثَلَاثَةً وَ ثَلَاثِينَ حَرْفًا فَأَمَّا الْخَمْسَةُ الْمُخْتَلِفَةُ فَبِحَجِّجِ (٣) لَا يَجُوزُ ذِكْرُهَا أَكْثَرَ مِمَّا ذَكَرْنَاهُ ثُمَّ جَعَلَ الْحُرُوفَ بَعْدَ إِحْصَائِهَا (٤) وَ إِحْكَامَ عِدَّتِهَا فِعْلًا مِنْهُ كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ - كُنْ فَيَكُونُ وَ كُنْ مِنْهُ صِينَعٌ وَ مَا يَكُونُ بِهِ الْمَصْنُوعُ فَالْخَلْقُ الْأَوَّلُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الْإِبْدَاعُ لَا وَزْنَ لَهُ وَ لَا حَرَكَهَ وَ لَا سَمْعَ وَ لَا لَوْنَ وَ لَا حِسَّ وَ الْخَلْقُ الثَّانِي الْحُرُوفُ لَا وَزْنَ لَهَا وَ لَا لَوْنَ وَ هِيَ مَسْمُوعَةٌ مَوْصُوفَةٌ غَيْرُ مَنْظُورٍ إِلَيْهَا وَ الْخَلْقُ الثَّلَاثُ مَا كَانَ مِنَ الْأَنْوَاعِ كُلِّهَا مَحْسُوسًا مَلْمُوسًا ذَا ذَوْقٍ مَنْظُورًا إِلَيْهِ وَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى سَابِقٌ لِلْإِبْدَاعِ لِأَنَّهُ لَيْسَ قَبْلَهُ عَزَّ وَجَلَّ شَيْءٌ وَ لَا كَانَ مَعَهُ شَيْءٌ وَ الْإِبْدَاعُ سَابِقٌ لِلْحُرُوفِ وَ الْحُرُوفُ لَا تَدُلُّ عَلَى غَيْرِ أَنْفُسِهَا قَالَ الْمَأْمُونُ وَ كَيْفَ لَا تَدُلُّ عَلَى غَيْرِ أَنْفُسِهَا - قَالَ الرُّضَاعُ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا يَجْمَعُ مِنْهَا شَيْئًا لَغَيْرِ مَعْنَى أَبَدًا فَإِذَا أَلْفَ مِنْهَا أَحْرَفًا أَرْبَعَةً أَوْ خَمْسَةً أَوْ سِتَّةً أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ أَوْ أَقَلَّ لَمْ يُؤَلَّفْهَا لَغَيْرِ مَعْنَى وَ لَمْ يَكُ إِلَّا لِمَعْنَى مُجِدِّثٍ لَمْ يَكُنْ قَبْلَ ذَلِكَ شَيْئًا قَالَ عِمْرَانُ فَكَيْفَ لَنَا بِمَعْرِفِهِ ذَلِكَ قَالَ الرُّضَاعُ أَمَّا الْمَعْرِفَةُ فَوَجْهُ ذَلِكَ وَ بَابُهُ أَنْكَ تَذَكُّرُ الْحُرُوفِ (٥)

ص: ٧٨٢

- ١- حروف الهجاء قد تعد ثمانيه و عشرين بعد الالف و الهمزه واحده كما هنا، و قد تعد تسعه و عشرين بعدهما اثنتين كما فى الباب الثانى و الثلاثين.
- ٢- فى نسخه (ج) «من الثمانيه و العشرين حرفا».
- ٣- فى البحار و فى نسخه (و) «فحجج».
- ٤- فى نسخه (د) و حاشيه نسخه (ب) «بعد اختصاصها».
- ٥- فى البحار و فى نسخه (ج) و (ه) «و بيانه أنك تذك الحروف».

إِذَا لَمْ تُرَدِّ بِهَا غَيْرَ أَنْفُسِهَا ذَكَرَتْهَا فَوَدَّأَ فَقُلْتُ أَب ت ث ج ح خ حَتَّى تَأْتِي عَلَى آخِرِهَا فَلَمْ تَجِدْ لَهَا مَعْنَى غَيْرَ أَنْفُسِهَا فَإِذَا أَلْفَتْهَا وَجَمَعْتَ مِنْهَا أَحْرَفًا وَجَعَلْتَهَا اسْمًا وَصَفَهُ لِمَعْنَى مَا طَلَبْتَ وَوَجَّهَ مَا عَنَيْتَ كَأَنَّ دَلِيلَهُ عَلَى مَعَانِيهَا دَاعِيَةٌ إِلَى الْمُوصُوفِ بِهَا أَ فَهَمَّتْهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ الرِّضَاعُ وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا يَكُونُ صِفَةً لِعَيْبٍ مَوْصُوفٍ وَلَا اسْمًا لِعَيْبٍ مَعْنَى وَلَا حَدًّا لِعَيْبٍ مَحْدُودٍ وَالصِّفَاتُ وَالْأَسْمَاءُ كُلُّهَا تَدُلُّ عَلَى الْكَمَالِ وَالْوُجُودِ وَلَا تَدُلُّ عَلَى الْإِحْاطَةِ كَمَا تَدُلُّ عَلَى الْحُدُودِ الَّتِي هِيَ التَّرْبِيعُ وَالتَّثْلِيثُ وَالتَّسْدِيسُ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَتَقَدَّسَ تُدْرِكُ مَعْرِفَتَهُ بِالصِّفَاتِ وَالْأَسْمَاءِ وَلَا تُدْرِكُ بِالتَّحْدِيدِ بِالطُّولِ وَالْعَرْضِ وَالْقَلْبِ وَالْكَثْرَةِ وَاللَّوْنِ وَالْوِزْنَ وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ وَلَيْسَ يَحُلُّ بِاللَّهِ جَلَّ وَتَقَدَّسَ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى يَعْرِفَهُ خَلْقُهُ بِمَعْرِفَتِهِمْ أَنْفُسَهُمْ بِالضَّرُورَةِ الَّتِي ذَكَرْنَا (١) وَ لَكِنْ يُدَلُّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِصِفَاتِهِ وَيُدْرِكُ بِأَسْمَائِهِ وَيُسْتَدَلُّ عَلَيْهِ بِخَلْقِهِ حَتَّى لَا يَحْتَاجُ فِي ذَلِكَ الطَّالِبُ الْمُتَوَاتِدُ إِلَى رُؤْيِهِ عَيْنٍ وَلَا اسْمٍ تَمَاحُ أُذُنٍ وَلَا لَمَسٍ كَفِّ وَلَا إِحْاطَةٍ بِقَلْبٍ فَلَوْ كَانَتْ صِفَاتُهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ لَا تَدُلُّ عَلَيْهِ وَ أَسْمَاؤُهُ لَا تَدْعُو إِلَيْهِ وَ الْمَعْلَمَةُ مِنَ الْخَلْقِ لَا تُدْرِكُهُ لِمَعْنَاهُ (٢) كَانَتْ الْعِبَادَةُ مِنَ الْخَلْقِ لِأَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ دُونَ مَعْنَاهُ فَلَوْ لَا أَنَّ ذَلِكَ كَمَا ذَكَرْنَا لَكَانَ الْمَعْبُودُ الْمُوَحَّدُ غَيْرَ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّ صِفَاتِهِ وَ أَسْمَاءَهُ غَيْرُهُ أَ فَهَمَّتْ قَالَ نَعَمْ يَا سَيِّدِي زِدْنِي قَالَ الرِّضَاعُ إِيَّاكَ وَقَوْلَ الْجُهَّالِ أَهْلِ الْعَمَى وَالضَّلَالِ الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَتَقَدَّسَ مَوْجُودٌ فِي الْآخِرَةِ لِلْحَسَابِ وَ الثَّوَابِ وَ الْعِقَابِ وَ لَيْسَ بِمَوْجُودٍ فِي الدُّنْيَا لِلطَّاعَةِ وَ الرَّجَاءِ وَ لَوْ كَانَ فِي الْوُجُودِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ نَقْصٌ وَ اهْتِضَامٌ لَمْ يُوجِدْ فِي الْآخِرَةِ أَبَدًا وَ لَكِنَّ الْقَوْمَ تَاهُوا وَ عَمُوا وَ صَيَّمُوا عَنِ الْحَقِّ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا (٣)

ص: ٧٨٣

١- في نسخه (ج) «بالصوره التي ذكرنا».

٢- في نسخه (و) «لا تذكر بمعناه».

٣- الإسراء: ٧٢.

يَعْنِي أَعْمَى عَنِ الْحَقَائِقِ الْمَوْجُودَةِ وَقَدْ عَلِمَ ذَوُو الْأَلْبَابِ أَنَّ الْإِسْمَ تَدَلَّلَ عَلَى مَا هُنَاكَ لَا يَكُونُ إِلَّا بِمَا هَاهُنَا وَمَنْ أَخَذَ عِلْمَ ذَلِكَ بِرَأْيِهِ وَطَلَبَ وُجُودَهُ وَإِدْرَاكَهُ عَنْ نَفْسِهِ دُونَ غَيْرِهَا لَمْ يَزِدْ مِنْ عِلْمِ ذَلِكَ إِلَّا بُعِيداً لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ عِلْمَ ذَلِكَ خَاصَّةً عِنْدَ قَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَيَعْلَمُونَ وَيَفْهَمُونَ قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي أَلَا تُخْبِرُنِي عَنِ الْإِبْدَاعِ خَلْقٌ هُوَ أَمْ غَيْرُ خَلْقٍ قَالَ الرِّضَاعُ بَلْ خَلَقَ سَاكِنٌ لَا يُدْرِكُ بِالسُّكُونِ وَإِنَّمَا صَارَ خَلْقًا لِأَنَّهُ شَيْءٌ مُحْدَثٌ وَاللَّهُ الَّذِي أَحْدَثَهُ فَصَارَ خَلْقًا لَهُ وَإِنَّمَا هُوَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَخَلَقَهُ لَا ثَالِثَ بَيْنَهُمَا وَلَمَّا ثَالِثٌ غَيْرُهُمَا فَمَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَعِدْ أَنْ يَكُونَ خَلْقُهُ وَقَدْ يَكُونُ الْخَلْقُ سَاكِنًا وَمُتَحَرِّكًا وَمُخْتَلِفًا وَمُؤْتَلِفًا وَمَعْلُومًا وَمُتَشَابِهًا وَكُلُّ مَاءٍ وَقَعَ عَلَيْهِ حَيْدٌ فَهُوَ خَلِقُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ - وَاعْلَمْ أَنَّ كُلَّ مَاءٍ أَوْحَدَتِكَ الْحَوَاسُّ فَهُوَ مَعْنَى مُدْرِكٌ لِلْحَوَاسِّ (١) وَكُلُّ مَاءٍ جَعَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهَا فِي إِدْرَاكِهَا وَالْفَهْمِ مِنَ الْقَلْبِ بِجَمِيعِ ذَلِكَ كُلِّهِ (٢) وَاعْلَمْ أَنَّ الْوَاحِدَ الَّذِي هُوَ قَائِمٌ بِغَيْرِ تَقْدِيرٍ وَلَا تَحْدِيدٍ خَلَقَ خَلْقًا مُتَقَدِّرًا بِتَحْدِيدٍ وَتَقْدِيرٍ وَكَانَ الَّذِي خَلَقَ خَلْقَيْنِ اثْنَيْنِ التَّقْدِيرُ وَالْمُقَدَّرُ فَلَيْسَ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا لَوْنٌ وَلَا ذَوْقٌ وَلَا وَزْنٌ (٣)

ص: ٧٨٤

- ١- قوله: «أوجدتك» أى افادتك.
- ٢- فى نسخه (ط) «يجمع ذلك كله».
- ٣- فى نسخه (ه) «فليس فى أحد منهما- الخ» و فى نسخه (ن) «و ليس فى كل واحد منهما- الخ» و فى البحار: «و ليس فى واحد منهما- الخ».

فَجَعَلَ أَحَدَهُمَا يُدْرِكُ بِالْآخِرِ وَجَعَلَهُمَا مُدْرَكَيْنِ بِنَفْسِهِمَا وَ لَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا فَرْدًا قَائِمًا بِنَفْسِهِ دُونَ غَيْرِهِ لِلَّذِي أَرَادَ مِنَ الدَّلَالَةِ عَلَى نَفْسِهِ وَ إِثْبَاتِ وُجُودِهِ (١) وَاللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى (٢) فَزِدْ وَاحِدًا لَأَثَانِي مَعَهُ يُقِيمُهُ وَ لَا يَعْضُدُهُ وَ لَا يُمَسِّكُهُ (٣) وَ الْخَلْقُ يُمَسِّكُ بَعْضُهُ بَعْضًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ مَشِيئَتِهِ وَ إِنَّمَا اخْتَلَفَ النَّاسُ فِي هَذَا الْبَابِ حَتَّى تَاهُوا وَ تَحَيَّرُوا وَ طَلَبُوا الْخَلَاصَ مِنَ الظُّلْمِ بِالظُّلْمِ فِي وَصْفِهِمُ اللَّهَ بِصِفِهِ أَنْفُسِهِمْ فَازْدَادُوا مِنَ الْحَقِّ بُعْدًا وَ لَوْ وَصَفُوا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِصِفَاتِهِ وَ وَصَفُوا الْمَخْلُوقِينَ بِصِفَاتِهِمْ لَقَالُوا بِالْفَهْمِ وَ الْيَقِينِ وَ لَمَّا اخْتَلَفُوا فَلَمَّا طَلَبُوا مِنْ ذَلِكَ مَا تَحَيَّرُوا فِيهِ ارْتَبَكُوا (٤) - وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ قَالَ عِمْرَانُ يَا سَيِّدِي أَشْهَدُ أَنَّهُ كَمَا وَصَفْتَ وَ لَكِنْ بَقِيَتْ لِي مَسْأَلَةٌ قَالَ سَلْ عَمَّا أَرَدْتَ قَالَ أَسْأَلُكَ عَنِ الْحَكِيمِ فِي أَيِّ شَيْءٍ هُوَ وَ هَلْ يُحِيطُ بِهِ شَيْءٌ وَ هَلْ يَتَحَوَّلُ مِنْ شَيْءٍ إِلَى شَيْءٍ أَوْ بِهِ حَاجَةٌ إِلَى شَيْءٍ قَالَ الرُّضَاعُ أَخْبِرْكَ يَا عِمْرَانُ فَأَعْقِلْ مَا سَأَلْتَ عَنْهُ فَإِنَّهُ مِنْ أَعْمَصِ مَا يَرِدُ عَلَى الْمَخْلُوقِينَ فِي مَسَائِلِهِمْ وَ لَيْسَ يَفْهَمُهُ الْمُتَفَاوِثُ عَقْلُهُ الْعَازِبُ عِلْمُهُ (٥)

ص: ٧٨٥

- ١- في نسخة (ب) و (د) «الذي أراد- الخ».
- ٢- في نسخة (ن) «فالله تبارك و تعالى».
- ٣- في البحار و في نسخة (ه) و (د) و (ب) و (و) «و لا يعضده و لا يكنه».
- ٤- ارتبك في الكلام: تتعق، و الصيد في الحباله: اضطرب فيها، و في الامر: وقع فيه و لم يكذ يتخلص منه، و في نسخة (ن) و (د) و (ط) و (و) «ارتكبوا» أى ارتكبوا ما ليس بحق.
- ٥- في البحار و في نسخة (د) و (ب) و (و) «العاذب حلمه» و في حاشيه نسخة (ط) «العاذب حكمه».

وَلَمَّا يَعْجِزُ عَنْ فَهْمِهِ أَوْلُو الْعَقْلِ الْمُنْصَحِ مُؤَنَ - أَمَّا أَوَّلُ ذَلِكَ فَلَوْ كَمَا نَ خَلَقَ مَا خَلَقَ لِحَاجِهِ مِنْهُ لِحَاجَةِ لِقَائِهِ أَنْ يَقُولَ يَتَحَوَّلُ إِلَى مَا خَلَقَ لِحَاجَتِهِ إِلَى ذَلِكَ وَعَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا لِحَاجَتِهِ (١) وَلَمْ يَزَلْ ثَابِتًا لَهَا فِي شَيْءٍ ءِ وَلَمَّا عَلَى شَيْءٍ ءِ إِلَّا أَنْ الْخَلْقَ يُمَسِّكُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَيَدْخُلُ بَعْضُهُ فِي بَعْضٍ وَيَخْرُجُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَتَقَدَّسَ بِقُدْرَتِهِ يُمَسِّكُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَ لَيْسَ يَدْخُلُ فِي شَيْءٍ ءِ وَلَا يَخْرُجُ مِنْهُ وَلَا يُؤَدُّهُ حِفْظُهُ وَلَا يَعْجِزُ عَنْ إِمْسَاكِهِ وَلَا يَعْرِفُ أَحَدٌ مِنَ الْخَلْقِ كَيْفَ ذَلِكَ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ أَطْلَعَهُ عَلَيْهِ مِنْ رُسُلِهِ وَأَهْلِ سِرِّهِ وَالْمُسْتَحْفِظِينَ لِأَمْرِهِ وَخُزَانِهِ الْقَائِمِينَ بِشَرِيْعَتِهِ وَإِنَّمَا أَمْرُهُ كَلِمَحِ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ (٢) إِذَا شَاءَ شَيْئًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ بِمَشِيئَتِهِ وَإِرَادَتِهِ وَ لَيْسَ شَيْءٌ ءِ مِنْ خَلْقِهِ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ ءِ وَلَا شَيْءٌ ءِ مِنْهُ هُوَ أَبْعَدَ مِنْهُ مِنْ شَيْءٍ ءِ (٣) أَ فَهَمْتَ يَا عِمْرَانُ قَالَ نَعَمْ يَا سَيِّدِي قَدْ فَهَمْتُ وَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى مَا وَصَفْتَهُ وَوَحَدْتَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ الْمَبْعُوثُ بِالْهُدَى وَ دِينَ الْحَقِّ ثُمَّ خَرَّ سَاجِدًا نَحْوَ الْقِبْلَةِ وَأَسْلَمَ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيُّ فَلَمَّا نَظَرَ الْمُتَكَلِّمُونَ إِلَى كَلَامِ عِمْرَانَ الصَّابِيِّ وَ كَانَ جَدًّا لَمْ يَقْطَعُهُ عَنْ حُجَّتِهِ أَحَدٌ قَطُّ لَمْ يَدْنُ مِنَ الرِّضَاعِ أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ لَمْ يَسْأَلُوهُ عَنْ شَيْءٍ ءِ وَ أَمْسَيْنَا فَنَهَضَ الْمَأْمُونُ وَ الرِّضَاعُ فَدَخَلَا وَ انْصَرَفَ النَّاسُ - وَ كُنْتُ مَعَ جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا إِذْ بَعَثَ إِلَيَّ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ لِي يَا نَوْفَلِيُّ أَمَا رَأَيْتَ مَا جَاءَ بِهِ صَيِّدِيكَ لَا وَاللَّهِ مَا ظَنَنْتُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى خَاصٌّ فِي شَيْءٍ ءِ مِنْ هَذَا قَطُّ وَ لَا عَرَفْنَا بِهِ أَنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِالْمَدِينَةِ أَوْ يَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَصْحَابُ الْكَلَامِ قُلْتُ قَدْ كَانَ الْحَاجُّ يَأْتُوهُ فَيَسْأَلُونَهُ عَنْ أَشْيَاءٍ مِنْ حَلَالِهِمْ وَ حَرَامِهِمْ فَيَجِيبُهُمْ وَ كَلَّمَهُ مِنْ يَأْتِيهِ لِحَاجِهِ (٤)

ص: ٧٨٦

١- في البحار و في نسخه (و) و (ب) و (د) «لحاجه».

٢- في البحار و في نسخه (و) و (ب) و (ن) «كَلِمَحِ بِالْبَصْرِ - الخ».

٣- في البحار و في نسخه (ج) و (ب) و (د) «و لا شىء أبعد منه من شىء»، و في نسخه (و) و (ه) «و لا شىء هو أبعد منه من شىء».

٤- في نسخه (ه) و (ج) «بحاجه» و في نسخه (و) «لحاجته» و في البحار: «و ربما كلم من يأتيه يحاجه» و في نسخه (ب) و (د) «و ربما كلم من يأتيه لحاجه».

فَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْهِ أَنْ يَحْسِدَهُ هَذَا الرَّجُلُ فَيَسُدَّهُ أَوْ يَفْعَلَ بِهِ بَلِيَّةً فَأَشَدُّ عَلَيْهِ بِالْإِمْسَاكِ عَنْ هَيْدِهِ
 الْأَشْيَاءِ قُلْتُ إِذَا لَا يَقْبَلُ مِنِّي (١) وَمَا أَرَادَ الرَّجُلُ إِلَّا امْتِحَانَهُ لِيَعْلَمَ هَلْ عِنْدَهُ شَيْءٌ مِنْ عُلُومِ آبَائِهِ ع فَقَالَ لِي قُلْ لَهُ إِنَّ عَمَّكَ قَدْ
 كَرِهَ هَذَا الْبَابَ وَ أَحَبَّ أَنْ تُمْسِكَ عَنْ هَيْدِهِ الْأَشْيَاءِ لِخِصَالِ شَيْءٍ فَلَمَّا انْقَلَبْتُ إِلَى مَنْزِلِ الرِّضَاعِ أَخْبَرْتُهُ بِمَا كَانَ مِنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ
 بْنِ جَعْفَرٍ فَتَبَسَّمَ ثُمَّ قَالَ حَفِظَ اللَّهُ عَمِّي مَا أَعْرَفَنِي بِهِ لِمَ كَرِهَ ذَلِكَ يَا غُلَامُ صِرْ إِلَى عِمْرَانَ الصَّابِيِّ فَأَتَيْتَنِي بِهِ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنَا
 أَعْرَفُ مَوْضِعَهُ هُوَ عِنْدَ بَعْضِ إِخْوَانِنَا مِنَ الشَّيْعَةِ قَالَ ع فَمَا بَأْسَ قَرَّبُوا إِلَيْهِ ذَابَّةً فَصَرَّتْ إِلَى عِمْرَانَ فَأَتَيْتُهُ بِهِ فَرَحَّبَ بِهِ وَ دَعَا بِكِسْوِهِ
 فَخَلَعَهَا عَلَيْهِ وَ حَمَلَهُ (٢) وَ دَعَا بِعَشْرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَوَصَلَهُ بِهَا فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ حَكَيْتُ فِعْلَ جَدِّكَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ هَكَذَا
 نُحِبُّ (٣) ثُمَّ دَعَا ع بِالْعِشَاءِ فَأَجْلَسَنِي عَنْ يَمِينِهِ وَ أَجْلَسَ عِمْرَانَ عَنْ يَسَارِهِ حَتَّى إِذَا فَرَعْنَا قَالَ لِعِمْرَانَ انْصَرِفْ مُصَاحِبًا وَ بَكِّرْ عَلَيْنَا
 نَطْعَمَكَ طَعَامَ الْمَدِينَةِ فَكَانَ عِمْرَانُ بَعْدَ ذَلِكَ يَجْتَمِعُ عَلَيْهِ الْمُتَكَلِّمُونَ مِنْ أَصْحَابِ الْمَقَالَاتِ فَيَبْطِلُ أَمْرُهُمْ حَتَّى اجْتَنَبُوهُ وَ وَصَلَهُ
 الْمَأْمُونُ بِعَشْرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ وَ أَعْطَاهُ الْفُضْلُ مَالًا وَ حَمَلَهُ وَ وَلَّاهُ الرِّضَاعَ صَدَقَاتٍ بَلِيخٍ فَأَصَابَ الرِّغَائِبَ.

ص: ٧٨٧

١- في نسخة (د) و (ه) «اذ لا- يقبل مني» أي اذ لا- يقبل مني فما أصنع؟ أو المعنى: لا اشير عليه بذلك اذ لا يقبل مني، و عدم التصريح بالمعلول للتأدب.

٢- في نسخة (ب) و (د) و (ج) و (ن) «فجعلها عليه- الخ».

٣- في البحار و في نسخة (و) و (ج) «هكذا يجب».

حدیث کرد ما را ابو محمد جعفر بن علی بن احمد فقیه قمی بعد از آن ایلاقی «رضی الله» گفت که خبر داد ما را ابو محمد حسن بن محمد بن علی بن صدقه قمی گفت که حدیث کرد مرا ابو عمرو محمد بن عبد العزیز انصاری کچی گفت که حدیث کرد مرا کسی که از حسن بن محمد نوفلی و بعد از آن هاشمی شنیده بود که میگفت چون حضرت علی بن موسی الرضا (ع) علیهما السلام بر مأمون وارد شد مأمون فضل بن سهل را امر کرد که اصحاب مقالات را مثل جاثلیق و رأس الجالوت و رؤسای صائبان و هربذ اکبر و اصحاب زردشت و نسطاس رومی و متکلمان را از برایش جمع کند تا آنکه سخن حضرت و سخن ایشان را بشنود پس فضل بن سهل ایشان را جمع کرد و بعد از آن مأمون را با اجتماع ایشان اعلام نمود مأمون گفت که ایشان را بر من داخل کن و فضل چنان کرد پس مأمون ایشان را مرحبا گفت و گفت که خوش آمدید بعد از آن بایشان گفت که من شما را جمع نکرده ام مگر بخیر و خوبی و این را دوست داشته ام که با پسر عموی من همین شخص مدنی که تازه بر من وارد شده و باینجا آمده مباحثه کنید و چون بامداد شود صبح زود به نزد من آئید و بر من داخل شوید و باید که یکی از شما تخلف نکند و باز پس نماند گفتند که شنیدیم و اطاعت میکنیم و مادر بامداد یا امیر المؤمنین می آئیم ان شاء الله تعالی حسن بن محمد نوفلی گفت که در بین آنکه ما در نزد ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) در حدیثی از خویش مشغول بودیم ناگاه یا سر بر ما داخل شد و یا سر متوجه شغل و کار ابو الحسن حضرت امام رضا (ع) بود و لهذا او را یاسر خادم میگفتند پس بان حضرت عرض کرد که ای آقای من امیر المؤمنین تو را سلام میرساند و عرض میکند که برادرم فدای تو باد بدرستی که اصحاب مقالات و اهل ادیان و متکلمان از همه ملتها در نزد من اجتماع کرده اند پس رأی خود را در بامداد کردن بر ما نظر کن اگر سخن ایشان را دوست داری و خواهی که کلام ایشان را بشنوی و اگر این را ناخوش داشته باشی زحمت مکش و اگر دوست داشته باشی که ما بسوی تو شویم و بخدمت آئیم این امر بر ما سبک و آسان باشد حضرت امام رضا (ع) فرمود که سلام مرا باو برسان و باو بگو که من دانستم آنچه را که اراده کرده و من در بامداد بسوی تو میوم و بنزد تو می آیم ان شاء الله تعالی حسن بن محمد نوفلی میگوید که چون یا سر رفت حضرت بسوی ما التفات فرمود و فرمود که ای نوفلی تو از اهل عراقی و دل نرمی کسی که از اهل عراق باشد غلظتی ندارد یعنی عراقیان دلهای صافی دارند و مطلب را خوب میفهمند پس از جمع کردن پسر عمویت اهل شرک و اصحاب مقالات را بر ما در نزد تو چه باشد و از این چه میفهمی من عرض کردم که فدای تو کردم میخواهد که امتحان کند و دوست میدارد که آنچه را که در نزد تو است بشناسد و بداند که چه میدانی و هر آینه بر بنیادی استواری ندارد بنا گذاشته و بخدا قسم که آنچه بنا گذاشته بد بنائست حضرت (ع) بمن فرمود که بنای او در این باب چیست عرض کردم که اصحاب بدعتها و کلام یعنی حکما و متکلمان خلاف علمایند و بیانش آنست که عالم چیزی را که ناشایسته و ناشناخته نباشد انکار نمیکند و اصحاب مقالات و متکلمان و اهل شرک اصحاب انکار و مباحثه اند که یک دیگر را ناگاه میگیرند و حیران و سرگردان میکنند اگر بر ایشان حجت آوری که خدا یکیست میگویند که یکی بودن او را تصحیح و درست کن و اگر بگوئی که محمد فرستاده خداست میگویند که رسالت و پیغمبری او را ثابت کن بعد از آن با این کس مباحثه میکنند و او را سرگردان مینمایند و او بحجت خویش بر ایشان باطل میکند و ایشان با او مغالطه مینمایند و او را در غلط میافکنند تا آنکه قول خود را وامیگذارد پس از ایشان حذر کن و بترس فدای تو کردم حسن میگوید که حضرت (ع) تبسم فرمود و بعد از آن فرمود که ای نوفلی آیا میترسی که حجت مرا بر من قطع کنند و مرا نگذارند که آن را تمام کنم عرض کردم بخدا قسم من هرگز بر تو نترسیده ام و امید دارم که خدا تو را بر

ایشان ظفر و فیروزی دهد ان شاء الله حضرت بمن فرمود ای نوفلی آیا دوست میداری که بدانی که مأمون کی پشیمان می شود عرض کردم آری حضرت (ع) فرمود که چون حجت آوردن مرا بر اهل توریه بتوریه ایشان بشنود و همچنین بر اهل انجیل بانجیل ایشان و بر اهل زبور بزبور ایشان و بر صائبان بزبان عبری ایشان و بر صاحبان آتشکده بلغت فارسی ایشان و بر اهل روم بزبان رومی ایشان و بر اصحاب مقالات بلغتهای ایشان و چون هر صنفی را قطع کنم و مغلوب سازم و حجتش باطل شود و گفتار خود را واگذارد و بقول من رجوع کند مأمون بداند که آنجائی که او در راه آنست استحقاق آن را ندارد و او سزاوار از برای آن نیست پس در نزد آن پشیمانی از او خواهد بود و لا حول و لا قوه الا بالله العلی العظیم و چون صبح کردیم فضل بن سهل بنزد ما آمد و بآن حضرت عرض کرد که فدای تو گردم پسر عمویت تو را انتظار میکشد و قوم اجتماع کرده اند پس رایت در باب آمدن در نزد او چیست حضرت امام رضا (ع) بفضل فرمود که مرا پیشی گیر که من بجانب شما می آیم ان شاء الله بعد از آن وضو ساخت و شربتی سویق آشامید و قدری از آن را بما نوشانید و بیرون آمد ما با او بیرون آمدیم تا بر مأمورین داخل شدیم و دیدیم که مجلس با اهل آن پر است و مردم بسیاری در آن جمع شده اند و محمد پسر امام جعفر صادق (ع) با گروهی از فرزندان ابو طالب و بنی هاشم و نسقیان لشکر حاضرند و چون امام رضا (ع) داخل شد مأمون برخاست و محمد بن جعفر و همه بنی هاشم برخاستند و پیوسته ایستاده بودند و امام رضا (ع) با مأمون نشست بود تا آنکه ایشان را بنشستن امر فرمود و ایشان نشستند پس مأمون همواره رو بحضرت داشت و ساعتی او را حدیث میکرد بعد از آن بجانب جاثلیق ملتفت شد و گفت که ای جاثلیق اینک پسر عموی منست علی بن موسی بن جعفر و او از فرزندان فاطمه دختر پیغمبر ما و پسر علی بن ابی طالب است صلوات الله علیهم اجمعین و من دوست میدارم که تو با او سخن کنی و با او محاجه نمائی که بر یک دیگر حجت آورید و او را انصاف دهی و بی انصافی نکنی جاثلیق گفت که یا امیر المؤمنین چگونه محاجه کنم با مردی که بر من حجت می آورد بکتابی که منکر آنم و پیغمبری که باو ایمان ندارم امام رضا (ع) بجاثلیق گفت که ای نصرانی پس اگر بانجیل خودت بر تو حجت آورم آیا بآن اقرار و اعتراف میکنی جاثلیق گفت که آیا من بر دفع آنچه انجیل بآن نطق کرده قدرت دارم آری بخدا قسم که بر رغم انف خویش که بینی خود را بخاک مالم بآن اقرار میکنم امام رضا (ع) بجاثلیق فرمود که از آنچه از برایت ظاهر شده و از هر چه خواهی سؤال کن و جواب را بفهم جاثلیق گفت که در باب پیغمبری عیسی و کتابش چه میگوئی آیا از این دو چیزی را انکار میکنی امام رضا (ع) فرمود که من اقرار دارم پیغمبری عیسی و کتابش و آنچه امتش را بآن بشارت داده و حواریان بآن اقرار کرده اند و بنا بر بعضی از نسخ توحید و بحواریان اقرار کرده ام و کافر پیغمبری عیسائی که پیغمبری محمد (ص) و بکتابش اقرار نکرده و امتش را باو بشارت نداده جاثلیق گفت آیا چنان نیست که احکام بدو شاهد عادل قطع شود حضرت فرمود بلی چنین است جاثلیق گفت پس دو شاهد را اقامه کن بر پیغمبری محمد از غیر اهل ملت خویش از آنکه فرقه نصاری او را انکار نمیکند و از ما مثل این را از غیر اهل ملت ما سؤال کن امام رضا (ع) فرمود که اکنون انصاف آوردی ای نصرانی آیا آن عادل را که در نزد مسیح حضرت عیسی بن مریم مقدم است از من قبول نمیکنی جاثلیق گفت که آن عادل کیست او را از برایم نام ببر حضرت فرمود چه میگوئی در باب یوحنا دیلمی گفت به به دوست ترین مردم را در نزد مسیح ذکر کردی حضرت فرمود پس تو را قسم میدهم که آیا انجیل باین نطق کرده که یوحنا گفت که مسیح مرا خیر داد بدین محمد عربی و مرا باو بشارت داد که بعد از او میباید پس من حواریان را باو بشارت دادم و ایشان بآن حضرت ایمان آوردند جاثلیق گفت که یوحنا این را ذکر کرده و پیغمبری مردی و باهل بیت و وصیش بشارت داده و بیان نکرده که این در چه زمان میباید و آن گروه را از برای ما نام نبرده تا ما ایشان را بشناسیم امام رضا (ع) فرمود پس اگر کسی را بنزد تو آوریم که انجیل را بخواند و ذکر محمد و اهل بیت و امتش را بر تو تلاوت کند آیا

بآن ایمان می آوری جاثلیق گفت ایمانی استوار و راست امام رضا (ع) بنسطاس رومی فرمود که حفظ کردنت کتاب سیم از انجیل را چگونه است گفت که چه حافظ و نگاه دارنده ام آن را و بسیار خوب میدانم بعد از آن بسوی رأس الجالوت التفات فرمود و باو فرمود که آیا چنان نیستی که انجیل را بخوانی گفت بلی بجان خودم قسم که آن را میتوانم خواند حضرت فرمود پس کتاب سیم از انجیل را بر من فراگیر یعنی آن را بگیر تا من بخوانم و تو در آن نگاه کنی پس اگر ذکر محمد و اهل بیت و امتش در آن باشد از برایم شهادت دهید و اگر ذکرش در آن نباشد از برایم شهادت ندهید بعد از آن حضرت (ع) کتاب سیم را خواند تا چون بذکر پیغمبر (ص) رسید ایستاد و فرمود که ای نصرانی تو را بحق مسیح و مادرش سؤال میکنم که آیا میدانی که من بانجیل عالمم جاثلیق گفت آری بعد از آن ذکر محمد و اهل بیت و امتش را بر ما تلاوت فرمود و فرمود که ای نصرانی چه میگوئی اینک قول عیسی بن مریم است پس اگر آنچه را که انجیل بآن نطق میکنند تکذیب کنی بحقیقت که عیسی و موسی علیهما السلام را تکذیب کرده و در هر زمان که این ذکر را انکار نمائی کشتن بر تو واجب شود زیرا که تو چنان باشی که پیروردگار خویش و پیغمبر خویش و بکتاب خویش کافر شده باشی جاثلیق گفت که انکار نمیکنم آنچه را که از برایم ظاهر شده از انجیل و من بآن اقرار دارم امام رضا (ع) فرمود که بر اقرارش شاهد باشید بعد از آن فرمود که ای جاثلیق از آنچه از برایت ظاهر شده سؤال کن جاثلیق گفت که مرا خبر ده از حواریان عیسی بن مریم که شماره ایشان چند بود و از علمای انجیل که چند نفر بودند امام رضا (ع) فرمود که بر شخص آگاه فرمود آمدی و از کسی سؤال کردی که این را خوب میدانند اما حواریان دوازده نفر بودند و فاضلتر و داناترین ایشان الوقا بود و اما علمای نصاری سه کس بودند یکی یوحنا بزرگتر که در شهر اج میبود و دیگری یوحنا که در شهر قرقیسیا بود و سیم یوحنا دیلمی که در شهر رخان بود و ذکر پیغمبر (ص) و ذکر اهل بیت و امتش در نزد او بود و او همان است که امت عیسی و بنی اسرائیل را بآن حضرت بشارت داد بعد از آن بجاثلیق فرمود که ای نصرانی بخدا قسم که ما ایمان داریم بعیسانی که بمحمد (ص) ایمان آورده بود و ما بر عیسی شما چیزی را عیب نمیکنیم مگر ضعف و کمی روزه و نماز او را جاثلیق گفت بخدا قسم که علم خود را فاسد و تباه کردی و امر خود را ضعیف گردانیدی و من هیچ گمان نمیکنم مگر این را که تو از همه اهل اسلام داناتری امام رضا (ع) فرمود که این امر چگونه است و از چه دانستی که من اعلم اهل اسلام نیستم و علم خود را فاسد کردم و کارم را ضعیف گردانیدم جاثلیق گفت که از گفتارت که عیسی ضعیف و کم نماز و کم روزه بود و عیسی هرگز یک روز افطار نکرد و هرگز در یک شب نخوابید و پیوسته در روز روزه و در شب بنماز ایستاده بود امام رضا (ع) فرمود که از برای که روزه میشد و نماز میکرد راوی میگوید که جاثلیق گنگ شد و منقطع گردید امام رضا (ع) فرمود که ای نصرانی تو را از یک مسأله سؤال میکنم جاثلیق گفت سؤال کن پس اگر علم آن در نزد من باشد و آن را بدانم تو را جواب گویم امام رضا (ع) فرمود چه انکار کرده که عیسی (ع) مردگان را باذن خدای عز و جل زنده میگردانید جاثلیق گفت که این را انکار کردم از جانب آنکه هر کس که مردگان را زنده گرداند و کور مادر زاد و پسر را به کند پروردگاریست که سزاواری دارد از برای آنکه پرستیده شود امام رضا (ع) فرمود پس بدرستی که یسع مثل آنچه عیسی کرد کرده بود چه بر روی آب راه رفت و مردگان را زنده گردانید و کور مادر زاد و پسر را به کرد و امتش او را پروردگار فرا نگرفتند و کسی او را از غیر خدای عز و جل نپرستید و حزقیل پیغمبر مثل آنچه عیسی بن مریم (ع) کرد کرده بود چه او سی و پنج هزار نفر را بعد از مردن ایشان بشصت سال زنده گردانید بعد از آن حضرت بجانب راس الجالوت التفات کرد باو فرمود که ای راس الجالوت آیا در توریه این گروه را در جوانان بنی اسرائیل مییابی که بخت نصر که معنیش بچه بت نصر نام است ایشان را از دلیران بنی اسرائیل برگزید در هنگامی که غزوه بیت المقدس نمود بعد از آن ایشان را بسوی بابل برگردانید پس خدای عز و جل حزقیل را بسوی ایشان فرستاد و ایشان را

زنده گردانید و اینک در توره مذکور است و کسی غیر از کافر از شما این را دفع نمیکند راس الجالوت گفت که ما این را شنیده ایم و این را شناخته ایم حضرت فرمود که راست گفتمی بعد از آن گفت که ای یهودی این کتاب و سفر از توره را بر من فرا گیر و آن حضرت (ع) از توره چند آیه را بر ما خواند و آن یهودی شروع کرد که بجهت خواندن حضرت خود را می جنبانید یا آن را ترجیح میداد و تعجب میکرد بعد از آن رو بآن نصرانی آورد و فرمود که ای نصرانی آیا این گروه پیش از عیسی بودند یا عیسی پیش از ایشان بود گفت بلکه ایشان پیش از او بودند امام رضا (ع) فرمود که قریش اجتماع کردند و بخدمت رسول خدا (ص) آمدند و از آن حضرت خواستند که مردگان ایشان را از برای ایشان زنده گرداند پس علی بن ابی طالب (ع) را با ایشان فرستاد و بآن حضرت فرمود که برو بسوی این دشت و بلندترین آواز خویش بنامهای آن گروهی که از ایشان سؤال میکنند نداء کن که ای فلان و ای فلان و ای فلان محمد رسول خدا (ص) بشما میگوید که برخیزید باذن خدای عز و جل پس ایشان برخاستند و خاک را از سرهای خویش میافشانند و قریش شروع کردند که ایشان را از حال و کار ایشان می پرسیدند پس ایشان را خبر دادند که محمد پیغمبری مبعوث شده و گفتند که ما دوست داشتیم که دریابیم و باو ایمان آوریم و هر آینه کور مادرزاد و پیس و دیوانگان را به کرد و چهار پایان و مرغان و جن و شیاطین با او سخن گفتند و ما او را از غیر خدای عز و جل پروردگار فرا نگرفتیم و از برای هیچ یک از این گروه فضل ایشان را انکار نکردیم و در هر زمان که شما عیسی را پروردگار فرا گرفتید شما را روا باشد که یسع و حزقیل را پروردگار فرا گیرید زیرا که ایشان مثل آنچه عیسی کرده از زنده گردانیدن مردگان و غیر آن کرده بودند بدرستی که گروهی از بنی اسرائیل از بلاد و منزلهای خویش از طاعون گریختند و ایشان چندین هزار نفر بودند بجهت احتراز کردن از مرگ پس خدا ایشان را در یک ساعت میرانید بعد از آن اهل آن ده قصد کردند و بر دور ایشان دیواری کشیدند و حظیره ساختند و ایشان پیوسته در آن حظیره بودند تا آنکه استخوانهای ایشان پوسید و کهنه شدند بعد از آن پیغمبری از پیغمبران بنی اسرائیل بایشان گذشت و از ایشان و از بسیاری استخوانهای کهنه تعجب کرد و خدای عز و جل بسوی او وحی فرمود که آیا دوست میداری که ایشان را از برایت زنده کنم و تو ایشان را بترسانی عرض کرد آری ای پروردگار من پس خدای عز و جل بسوی او وحی فرمود که ایشان را نداء کن آن پیغمبر گفت که ای استخوانهای کهنه برخیزید باذن خدای عز و جل پس ایشان همه برخاستند در حالی که زندگان بودند و خاک را از سرهای خود میافشانند بعد از این ابراهیم خلیل خداوند رحمان (ع) در هنگامی که مرغان را گرفت و آنها را پاره پاره نمود و از آنها پاره را بر هر کوهی گذاشت پس آنها را آواز داد و آنها رو آوردند و بسویش می شتافتند بعد از آن موسی بن عمران و اصحاب هفتاد نفرش که ایشان را برگزیده بود با او بسوی آن کوه شدند و گفتند که تو خدای سبحانه را دیده پس او را بما بنما چنان که تو او را دیده موسی بایشان فرمود که من او را ندیده ام گفتند که هرگز تو را تصدیق نمیکنیم تا خدا را آشکارا ببینیم پس صاعقه ایشان را گرفت و ایشان همه - سوختند که یکی از ایشان باقی نماند و موسی تنها ماند پس عرض کرد که ای پروردگار من هفتاد نفر از بنی اسرائیل را برگزیدم و ایشان را آوردم و من تنها برمیگردم پس قوم من چگونه مرا تصدیق میکنند بچیزی که من ایشان را بآن خبر دهم پس اگر میخواستی ایشان را و مرا پیش از این هلاک کرده بودی آیا ما را هلاک میکنی بآنچه سبک خردان و بی عقلان از ما کرده اند پس خدای عز و جل ایشان را بعد از مردن ایشان زنده گردانید و هر چیزی که من آن را از برایت ذکر کردم از اینکه مذکور شد بر دفع آن قدرت نداری زیرا که توره و انجیل و زبور و فرقان بآن نطق کرده اند و اگر چنان باشد که هر که مردگان را زنده گردانیده باشد و کور مادرزاد و پیس و دیوانگان را به کرده باشد پروردگار فرا گرفته شود از غیر خدای عز و جل پس همه این گروه را پروردگاران فراگیرای نصرانی چه میگوئی پس جاثلیق گفت که قول قول تو است و لا اله الا الله یعنی «نیست خدائی بجز خدا» و عیسی خدا نیست بعد از آن حضرت بجانب

راس الجالوت ملتفت شد و فرمود که ای یهودی رو بمن آور تا تو را سؤال کنم بآن ده معجزه که بر موسی بن عمران فرود آورده شد که آیا خبر محمد و امتش را در توریه باین طریق نوشته میابی که چون امت آخر که پیروان شتر سوار بیایند در حالی که پروردگار را تسبیح و تنزیه کنند از روی جد و حقیقت و در نهایت سعی و کوشش تسبیحی تازه و نو در کنشتهای تازه باید که بنی اسرائیل بایشان و پادشاهی و مملکت ایشان پناه برند تا دلهای ایشان آرام گیرد زیرا که در دستهای ایشان شمشیرها است که بآنها از امتهای کافر که در اطراف زمینند کینه میکشند آیا این مطلب در توریه همچنین نوشته شده است راس الجالوت گفت آری ما آن را همچنین میبایم بعد از آن بجائلیق فرمود که ای نصرانی دانش تو بکتاب شعیا چگونه است گفت که آن را حرف بحرف می شناسم حضرت بهر دو فرمود که آیا این را از کلام او می شناسید که ای قوم بدرستی که من صورت الاغ سوار را دیدم که ردهای نور را در پوشیده و شتر سوار را دیدم که روشنیش چون روشنی ماه بود گفتند که شعیا این را گفته امام رضا (ع) فرمود که ای نصرانی آیا در انجیل قول عیسی را می شناسی که فرمود بدرستی که من رونده ام بسوی پروردگار شما و پروردگار خویش و فارقلیطا که در میان حق و باطل فرق میکند و جدائی میافکند آینده است و او همانست که از برای من بحق گواهی میدهد چنان که من از برایش گواهی داده ام و او است آنکه هر چیزی را از برای شما تفسیر و بیان میکند و او همانست که رسوائیهای امتهای آشکار مینماید و او همانست که ستون کفر را می شکند جائلیق گفت که خبری را ذکر نکردی از آنچه در انجیل است مگر آنکه ما بآن اقرار داریم حضرت فرمود که ای جائلیق آیا این را در انجیل ثابت مییابی گفت آری امام رضا (ع) فرمود که ای جائلیق آیا مرا خبر نمیدهی از انجیل اول که در هنگامی که آن را نیافتید و گم کردید آن را در نزد که یافتید و که این انجیل را از برای شما وضع کرد جائلیق بحضرت گفت که ما انجیل را مفقود نیافتیم مگر یک روز تا آنکه آن را نو و تازه یافتیم و پس یوحنا و متی آن را از برای ما بیرون آوردند امام رضا (ع) فرمود که چه کمست شناخت تو بر انجیل و علمای آن پس اگر این امر چنان باشد که تو گمان داری پس چرا در انجیل اختلاف کرده اید و جز این نیست که اختلاف واقع شده در این انجیلی که امروز در دستهای شما است و اگر اختلاف در زمان اول میبود شما در این انجیل اختلاف نمیگردید و لیکن من علم این را بتو میرسانم و بدان که چون انجیل اول ناپدید شد نصاری اجتماع کردند و بسوی علمای خویش آمدند و بایشان گفتند که عیسی بن مریم کشته شد و ما انجیل را نمی یابیم و شما علمائی پس در نزد شما چه باشد الوقا و مرقابوس بایشان گفتند که انجیل در سینه های ما است و ما آن را در هر یک شنبه سفر بسفر و کتاب بکتاب بسوی شما بیرون می آوریم پس بر این اندوهناک نباشید و کنشتها را خالی نگذارید که ما بزودی در هر یک شنبه آن را بر شما میخوانیم تا آن که همه انجیل را از برای شما جمع کنیم پس الوقا و مرقابوس و یوحنا و متی نشستند و این انجیل را از برای شما وضع کردند بعد از آنکه شما انجیل اول را نیافتید و جز این نیست که این چهار نفر شاگردان کسان اول بودند آیا این را دانسته بودی جائلیق گفت که اما این را ندانسته بودم و اکنون این را دانستم و از فضل و علم تو بانجیل از برایم ظاهر شد و چیزی چند شنیدم از آنچه تو آن را دانسته که دلم گواهی داد باینکه آنها حق است پس بسیاری از فهم را زیاد کردم امام رضا (ع) بجائلیق فرمود که گواهی این گروه در نزد تو چونست گفت که جائز و روا است چه این گروه علمای انجیلند و هر چه بآن گواهی داده اند حق است امام رضا (ع) بمأمون و کسانی که در نزد او حاضر بودند از اهل بیتش و از غیر ایشان فرمود که بر او گواه باشید گفتند که گواه شدیم پس حضرت (ع) بجائلیق فرمود که بحق پسر و مادرش تو را قسم میدهم که آیا میدانی که متی گفته که مسیح همان پسر داود پسر ابراهیم پسر اسحق پسر یعقوب پسر یهود پسر خضر و نست و مرقابوس در باب نسب عیسی بن مریم گفته است که او کلمه و سخن خدا است که آن را در تن آدمی فرود آورده پس آن کلمه انسانی شده و الوقا گفته است که عیسی بن مریم و مادرش دو انسانی بودند از گوشت و خون پس

روح القدس در ایشان داخل شد و بعد از آن آیا تو قائلی که از گواهی عیسی بر خودش اینست که حق بشما میگویم که بسوی آسمان بالا-نمیروید مگر آنچه یا آنکه از آن فرود آمده باشد مگر شتر سواری که خاتم پیغمبرانست زیرا که او بسوی آسمان بالا-میروید و فرود می آید پس در این قول چه میگوئی جاثلیق گفت که اینک قول عیسی است و ما این را انکار نمیکنیم امام رضا (ع) فرمود پس چه میگوئی در باب گواهی الوفا و مرقابوس و متی بر عیسی و آنچه او را بسوی آن نسبت داده اند جاثلیق گفت که بر عیسی دروغ گفته اند امام رضا (ع) فرمود که ای قوم آیا چنان نیست که ایشان را تعدیل نمود و ستود و گواهی داد که ایشان علمای انجیلند و قول ایشان حق است جاثلیق گفت که ای عالم مسلمانان و کسی که از همه اهل اسلام داناتری من دوست میدارم که مرا از امر این گروه معاف داری امام رضا (ع) فرمود که ما چنین کردیم و تو را معاف داشتیم و از امر ایشان واگذاشتیم ای نصرانی بیس از هر چه از برایت ظاهر شده جاثلیق گفت که باید غیر من از تو پرسد نه من بحق مسیح که من گمان ندارم که در میان علمای مسلمانان کسی مثل تو باشد پس امام رضا (ع) بجانب راس الجالوت ملتفت شد و باو فرمود که تو از من میپرسی یا من از تو میپرسم راس الجالوت گفت که من از تو میپرسم و من چنان نیستم که از تو حجتی را قبول کنم مگر از توریه یا از انجیل یا از زبور داود یا از آنچه در صحف ابراهیم و موسی است امام رضا (ع) فرمود که از من حجتی را قبول مکن مگر آنچه توریه بآن نطق میکند بر زبان موسی بن عمران و انجیل بر زبان عیسی بن مریم و زبور بر زبان داود راس الجالوت گفت که پیغمبری محمد (ص) را از کجا ثابت میکنی امام رضا (ع) فرمود که موسی بن عمران و عیسی بن مریم و داود که خلیفه خدای عز و جل است در زمین پیغمبریش گواهی داده اند راس الجالوت بحضرت گفت که قول موسی بن عمران را ثابت گردان امام رضا (ع) فرمود که ای یهودی آیا میدانی که موسی بن عمران بنی اسرائیل را وصیت نمود و بایشان فرمود که زود باشد که شما را پیغمبری از برادران شما بیاید پس باو تصدیق کنید و از او بشنوید آیا از برای بنی اسرائیل برادرانی را غیر از فرزندان اسماعیل میدانی اگر چنان باشی که خویش اسرائیل را که یعقوب است نسبت با اسماعیل و نسبی را که در میان ایشانست از جانب ابراهیم شناسی راس الجالوت گفت که این از قول موسی است و ما این را دفع نمیکنیم امام رضا (ع) فرمود که آیا شما را از برادران اسرائیل پیغمبری غیر از محمد (ص) آمده راس الجالوت گفت نه امام رضا (ع) فرمود آیا چنان نیست که این امر در نزد شما بصحت پیوسته باشد گفت آری و لیکن دوست میدارم که این را از توریه از برایم درست کنی امام رضا (ع) فرمود که آیا این را انکار میکنی که توریه بشما میگوید که شما را نور از کوه طور سیناء آمد و از کوه ساعیر از برای مردم روشن شد و از کوه فاران بر ما آشکار گردید راس الجالوت گفت که این سخنان را میشناسم و تفسیر و بیان اینها را نمی شناسم امام رضا (ع) فرمود که من تو را بآن خبر میدهم اما قول او که نور از جانب طور سیناء آمد همان وحی خدای تبارک و تعالی است که بر بالای کوه طور سیناء آن را بر موسی فرمود آورد و اما قول او که از کوه ساعیر از برای مردم روشن شد همان کوهی است که خدای عز و جل بسوی عیسی بن مریم وحی فرمود و او بر بالای آن بود و اما قول او که از کوه فاران بر ما آشکار گردید پس آن کوهی است از کوههای مکه که در میان آن و مکه یک روز را هست و شیعیان پیغمبر (ع) در آنچه تو و اصحاب میگوئید در توریه گفته است که دو سواری را دیدم که زمین از برای ایشان روشن شد و یکی از آن دو سوار بر الاغ سوار بود و دیگری بر شتر پس الاغ سوار کیست و شتر سوار کیست راس الجالوت گفت که من ایشان را نمی شناسم پس مرا بایشان خبر ده حضرت فرمود که اما الاغ سوار عیسی است و اما شتر سوار محمد آیا این را از توریه انکار میکنی گفت نه این را انکار نمیکنم بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که آیا حقیق پیغمبر (ص) را می شناسی گفت آری من باو عارفم و او را می شناسم حضرت فرمود که حقیق گفته و کتاب شما بآن نطق میکند که خدا بیان را از کوه فاران آورد و آسمانها از تسبیح احمد و امتش پر شد و لشکرش در دریا حمله میبرند چنان که در بیابان حمله میبرند

و بعد از خرابی و ویرانی بیت المقدس ما را کتاب تازه می آورد و مقصودش از این کتاب قرآنت آیا این را می شناسی و باین ایمان داری راس الجالوت گفت که حقیق این را گفته و ما قول او را انکار نمیکنیم امام رضا (ع) فرمود که داود در زبورش گفته و تو آن را میخوانی که بار خدایا بر انگیز برپاکننده سنت را بعد از فترت و فترت بفتح فاء و سکون تا در زمانی است که در آن پیغمبری نباشد و آن را ایام فترت گویند و سستی و شکستگی و کندی پس آیا تو پیغمبری را می شناسی که بعد از فترت سنت را بر پا کرده باشد غیر از محمد (ص) راس الجالوت گفت که اینک قول داود است و ما این را می شناسیم و انکارش نمی کنیم و لیکن داود از این قول عیسی را قصد کرده و ایام او همان فترت است امام رضا (ع) فرمود ندانسته بدرستی که عیسی با سنت مخالفت نکرد و با سنت توریه موافق بود تا آنکه خدا او را بسوی خود بلند کرد و در انجیل نوشته شده است که پسر زن نیکوکار رونده است و فارقلیطا بعد از او آینده و او همانست که بارهای گران را سبک میگرداند و تکالیف شاقه را آسان میسازد و هر چیزی را از برای شما تفسیر و بیان میکند و از برای من گواهی میدهد چنان که من از برایش گواهی داده ام و من شما را مثلها آورده ام و او شما را تاویل می آورد و مثل بفتح میم و ثاء قصه و داستانی است که در میان مردم مشهور شده باشد و محل زدن آن را بجای ورودش تشبیه کنند و با تاویل که خلاف ظاهر از کلام است در طور فهم اشتراک و شباهت دارد و حضرت فرمود که آیا باین نوشته ایمان داری که در انجیل است راس الجالوت گفت آری این را انکار نمیکنم امام رضا (ع) فرمود که ای راس الجالوت تو را از پیغمبرت موسی بن عمران می پرسم راس - الجالوت گفت پیرس حضرت فرمود که حجت بر اینکه موسی پیغمبریش ثابت شده چیست آن یهودی گفت که چیزی را آورده که هیچ یک از پیغمبران پیش از او آن را نیاورده اند حضرت فرمود مثل چه چیز گفت که مثل شکافتن دریا و گردانیدنش عصا را ماری که می شتافت و زدنش عصا را بسنک پس شکافته شد و چشمها از آن روان گردید و بیرون آوردنش دستش را سفید از برای نگرندگان و نشانی چند که خلق بر مثل آنها قدرت ندارند امام رضا (ع) فرمود که راست گفתי هر گاه حجتش بر پیغمبریش آن باشد که چیزی را آورده باشد که خلق بر مثل آن قدرت ندارند آیا چنان نیست که هر که ادعا کرده باشد که پیغمبر است و بعد از آن چیزی را آورده باشد که خلق بر مثل آن قادر نباشند تصدیقش بر شما واجب باشد راس الجالوت گفت نه زیرا که موسی مانندی نداشت بجهت مکانش نسبت پیروردگارش و نزدیکیش بآن جناب و اقرار کردن پیغمبری کسی که آن را ادعاء کرده بر ما واجب نباشد تا از آن نشانها را بیاورد مثل آنچه موسی آن را آورده امام رضا (ع) فرمود که پس چگونه اقرار کردید پیغمبرانی که پیش از موسی (ع) بوده اند و ایشان دریا را نشکافتند و از سنک دوازده چشمه را روان نساختند و دستهای خود را سفید بیرون نیاوردند مثل بیرون آوردن موسی دستش را سفید و عصا را ماری نگردانیدند که بشتابد آن یهودی گفت که من تو را خبر دادم که در هر زمان که ایشان بر پیغمبری خویش از آیات و معجزات چیزی را آوردند که خلق بر مثل آن قدرت ندارند و هر چند که چیزی را آورده باشند که موسی آن را نیاورده باشد یا بر غیر آنچه موسی آن را آورده باشد تصدیق ایشان واجب باشد امام رضا (ع) فرمود که ای راس الجالوت پس چه تو را از اقرار کردن بعیسی بن مریم منع میکند و حال آنکه آن حضرت مردگان را زنده میگردانید و کور مادرزاد و پیش را به میکرد و از گل چون هیئات مرغ می آفرید بعد از آن در آن میدمید و باذن خدا مرغ میگردید راس الجالوت گفت که گفته می شود که عیسی چنین کرده و ما آن را مشاهده نکرده ایم امام رضا (ع) فرمود مرا خبر ده که آنچه موسی آن را آورده از معجزات آن را مشاهده کرده آیا چنان نیست که اخبار در باب آن از ثقات و معتمدین اصحاب موسی آمده باشد که آن حضرت چنین کرده راس الجالوت گفت بلی حضرت فرمود که همچنین نیز شما را اخبار متواتره آمده با آنچه عیسی بن مریم کرده پس چگونه بموسی تصدیق کردید و بعیسی تصدیق نکردید پس راس الجالوت هیچ جواب نداد امام رضا (ع) فرمود همچنین است امر محمد (ص) و

آنچه محمد آن را آورده و امر هر پیغمبری که خدا او را مبعوث کرده و از جمله معجزات آن حضرت اینست که او یتیم بی پدری بود فقیر و بی چیز و شبان و مزدور که هیچ کتابی را نیاموخته بود و بسوی معلمی آمد و شد نکرده بود بعد از آن قرآنی را آورد که در آنست قصه های پیغمبران و خبرهای ایشان حرف بحرف و خبرهای کسانی که گذشته اند و کسانی که باقی مانده اند تا روز قیامت بعد از آن ایشان را خبر میداد برازهای ایشان و آنچه در خانه های خویش میکردند و معجزات بسیاری را آورد که احصاء آنها نمیتوان کرد راس الجالوت گفت که هیچ یک از خبر عیسی و خیر محمد در نزد ما بصحت نیبوسته و ما را روا نباشد که از برای ایشان اقرار کنیم بآنچه صحت ندارد امام رضا (ع) فرمود پس شاهدهی که از برای عیسی و محمد صلی الله علیهما شهادت داده شاهد زور است که دروغ گفته راس الجالوت هیچ جواب نداد بعد از آن هر بزد بزرگتر را طلبید و حضرت امام رضا (ع) باو فرمود که مرا خبر ده از زردشتی که تو چنان گمان داری که او پیغمبر است که حجت بر پیغمبریش چیست هر بزد گفت که او چیزی را آورده که کسی پیش از او ما را آن چیز نیاورده بود و ما آن را ندیده ایم و لیکن اخبار از پیشینیان ما بر ما وارد شده باینکه او از برای ما حلال کرده آنچه را که غیرش آن را حلال نکرده اند پس ما او را پیروی کردیم حضرت (ع) فرمود آیا چنان نیست که شما را اخبار آمده باشد و شما او را باین جهت پیروی کرده باشید هر بزد گفت بلی حضرت فرمود پس همچنین سائر امتهای پیشین ایشان را اخبار آمده بآنچه پیغمبران آن را آورده اند و آنچه موسی و عیسی و محمد آن را آورده اند صلی الله علیهم پس عذر و بهانه شما در باب ترک اقرار از برای ایشان چیست چون شما چنانید که اقرار نکرده اید بزردشت مگر از جانب اخبار متواتره باینکه او چیزی را آورده که غیرش آن را نیاورده پس هر بزد در همان جا منقطع شد و نتوانست که سخن گوید بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که ای قوم اگر در میان شما کسی باشد که با اسلام مخالفت داشته باشد و خواهد که چیزی بپرسد گو بپرسد در حالی که شرم نداشته باشد پس عمران صابی بسوی آن حضرت برخاست و عمران در میان متکلمان یگانه بود که عدیل و نظیر نداشت و گفت که ای عالم ناس و کسی که از همه مردمان داناتری اگر نه این بود که تو مردم را بسوی پرسیدن از خود خواندی بر تو بمسائل اقدام نمیکردم چه من در کوفه و بصره و شام و جزیره داخل شده ام و متکلمان را دیده ام و بر کسی واقع نشدم که واحد و یکی را از برایم ثابت کند که غیر او نباشد و بوحدانیت و یگانگی خویش بر پا باشد آیا مرا رخصت میدهی که از تو بپرسم امام رضا (ع) فرمود که اگر در میان این جماعت عمران صابی باشد تو همانی گفت که من همانم حضرت فرمود که ای عمران بپرس و بر تو باد بانصاف و بپرهیز از بیهوده گفتن و از راه گردیدن و میل کردن از راستی راه عمران گفت که ای سید من بخدا قسم که من چیزی را اراده ندارم مگر آنکه چیزی را از برایم ثابت کنی که بآن چنک در زخم و از آن در نگذرم حضرت فرمود که بپرس از آنچه از برایت ظاهر شده پس مردم ازدحام کردند و بعضی از ایشان بعضی چسبیدند و بهم آمدند عمران صابی گفت که مرا خبر ده از کائن اول یعنی موجود نخستین و از آنچه آفرید حضرت فرمود که سؤال کردی پس جواب را بفهم اما واحد پس پیوسته واحد و موجودی بود که چیزی با او نبود بدون حدود و اعراض و همواره همچنین خواهد بود بعد از آن خلق مبتدع و مخترعی را آفرید که باعراض و حدود مختلفه مختلف بود و نه در چیزی آن را برپاداشت و نه در چیزی آن را اندازه نمود و نه بر چیزی آن را تقدیر کرد و برابر ساخت و آن را مثل و مانند از برای آن چیز قرار داد پس خلق را بعد از آن برگزیده و غیر برگزیده و اختلاف و ایتلاف که ناموافق و موافقت و آمیختگی است و رنگها و ذوق و طعم که بمعنی چسبیدن و مزه باشد گردانید نه بجهت حاجتی که از آن جناب بسوی آن خلق بوده و نه از برای فضل منزلتی که بآن نرسیده بود مگر بواسطه آن و نه از برای خویش در آنچه آفریده زیاده و نقصانی را دید ای عمران این را دریافت میکنی و میفهمی گفت آری بخدا قسم ای سید من حضرت فرمود و بدان ای عمران که آن جناب اگر چنان بود که آنچه را آفریده بجهت حاجتی آفریده بود نیافریده بود مگر

کسی را که باو بر حاجتش یاری جوید و هر آینه سزاوار بود که چندین برابر آنچه را که آفریده بیافریند زیرا که یاوران در هر زمان و هر چه بسیار شوند صاحب ایشان قوی تر باشد و حاجت ای عمران آن را فرو نگیرد و وسعت ندارد زیرا که از خلق چیزی را احداث نکرده مگر آنکه حاجت دیگر در او حادث شده و از برای همین میگویم که خلق را بجهت حاجتی نیافریده و چه خوش گفته آنکه گفته که هر که بامش بیش برفش بیشتر و لیکن خلائق بعضی از ایشان حوائج را بسوی بعضی نقل کرده اند و خدا بعضی از ایشان را بر بعضی تفصیل و افزونی داد بدون حاجتی از او بکسی که تفضیل داده و نه عیب کردنی از او بر کسی که خوار کرده و از برای همین آفرید عمران گفت که ای سید من آیا کائن اول فی حد ذاته در نزد خودش معلوم بود امام رضا (ع) فرمود که دانش بچیز و آنچه بواسطه آن بر آن استدلال می شود نمیباشد مگر از برای نفی و دور کردن خلاف آن و تا آنکه خود آن چیز بآنچه از او نفی شده موجود باشد و در آنجا چیزی نبود که با او مخالفت داشته باشد که حاجت او را بخواند بسوی نفی آن چیز از خودش باندازه کردن آنچه از خود دانسته بود ای عمران آیا فهمیدی گفت آری بخدا قسم ای سید من پس مرا خبر ده که بچه چیز دانست آنچه را دانست آیا بضمیر و اندیشه دانست یا بغیر آن امام رضا (ع) فرمود مرا خبر ده که هر گاه بضمیر دانسته باشد آیا از این چاره مییابی که از برای آن اندیشه اندازه را قرار دهی که معرفت بسوی آن منتهی شود عمران گفت که از این چاره نیست امام رضا (ع) فرمود پس آن اندیشه چیست عمران منقطع شد و هیچ جواب نداد اما رضا (ع) فرمود باکی نیست اگر تو را از خود اندیشه پرسم آیا آن را باندیشه دیگر می شناسی عمران گفت آری امام رضا (ع) فرمود که قول و دعوی خود را بر خود فاسد کردی ای عمران آیا چنان نیست که سزاوار باشد که تو این را بدانی که واحد باندیشه وصف نمیشود و چنان نیست که از برایش بیشتر از کرد و کار و کارگری گفته شود و چنان نیست که مذهبها و تجزیه که پاره پاره بودن باشد از او توهم خیال شود چون و مذهبهای آفریدگان و تجزیه و پاره پاره بودن ایشان پس این را دریافت کن و آنچه را صواب دانستی بر این بنا گذار عمران گفت که ای سید من آیا از اندازه‌های آفریده اش مرا خبر نمیدهی که چونست و معنیهای آنها چیست و بر چند نوع مییاشد حضرت فرمود که پرسیدی پس بفهم که اندازه‌های آفریده اش بر شش نوع است ملموس که سوده می شود و موزون که سنجیده می شود و منظور الیه که بسوی آن میتوان نگریست و آنچه هیچ وزنی ندارد و آن روح است و از جمله آنها منظور الیه است و آن را نه وزنست و نه لمس و نه حس و نه لون و نه ذوق و تقدیر و اعراض و صور و عرض و طول و از جمله آنها عمل و حرکاتی است که چیزها را میسازد و آنها را بعمل می آورد و از حالی بحالی تغییر میدهد و زیاد و کم میکند اما اعمال و حرکات پس بدرستی که آنها میروند زیرا که وقتی از برای آنها نیست بیشتر از قدر آنچه بسوی آن احتیاج افتد پس هر گاه فراغ و خلاصی از آن چیز حاصل شود حرکت برود و اثر آن بماند و جاری مجرای سخنی باشد که میروود و اثرش میماند.

عمران بحضرت گفت که ای سید من آیا خبر نمیدهی از آفریدگار هر گاه یکی بود که چیزی غیر از او نبود و هیچ چیز با او نبود آیا چنان نیست که بآفریدنش آفریده را متغیر شده باشد امام رضا (ع) فرمود که آن جناب عز و جل بآفریدن آفریده متغیر نشد و لیکن آفریده بتغییرش متغیر می شود عمران گفت پس بچه چیز او را شناخته ایم فرمود بغیر او عمران گفت که غیرش چه چیز است امام رضا (ع) فرمود که مشیت و اسم و صفتش و آنچه باین شباهت داشته باشد و همه اینها محدثی است که آفریده شده که تدبیر آن می شود عمران گفت که ای سید من پس او چه چیز است فرمود که تو راست باین معنی که آن جناب رهنما است آفریدگان خود را از اهل آسمان و اهل زمین و تو را بر من بیشتر از توحید من نیست که من او را یگانه بدانم عمران گفت که ای سید من آیا چنان نیست که پیش از آفریدن خاموش بوده باشد که سخن نگویید بعد از آن گویا شده باشد امام رضا (ع) فرمود که خاموشی نمیباشد مگر از نطق و گفتنی پیش از آن و مثل مانند در آن آنست که در باب چراغ گفته نمیشود که آن خاموشی است که گویا نمیشود و نیز در باب چراغ گفته نمیشود که روشن می شود و در آنچه میخواهد که با ما بکند زیرا که روشنی از چراغ فعلی از آن نیست و نه هستی و جز این نیست که آنست که چیزی غیر از آن نیست پس در هنگامی که ما را روشنی بخش شد گفتیم که از برای ما روشن شد تا آنکه ما بآن روشنی جستیم پس باین امر خود را می بینی و در کار خود بینا میگردی عمران گفت که ای سید من پس بدرستی که آنچه در نزد من بود و بآن اعتقاد داشتیم آنست که کائن اول بآفریدنش آفریده را در کارش از حالش متغیر شده امام رضا (ع) فرمود که ای عمران چیز محالی گفتی در این گفتارت که کائن اول در وجهی از وجوه و راهی از راهها متغیر می شود تا آن که بذات او برسد آنچه او را تغییر دهد ای عمران آیا آتش را می یابی که تغیرش بغیر خود آن باشد یا آیا حرارت را می یابی که خود را بسوزاند یا آیا هرگز دیده را دیده که دیده خود را دیده باشد عمران گفت که این را ندیده ام ای سید من آیا مرا خبر نمیدهی که آیا آن جناب در آفریده است یا آفریده در او است امام رضا (ع) فرمود که ای عمران از این بزرگوارتر است نه او را در آفریده است و نه آفریده در اوست و آن جناب از این برتری دارد و بزودی بتو چیزی را اعلام کنم یا تعلیم دهم که خدا را بآن شناسی

مرا خبر ده از آینه که آیا تو در آنی یا آن در تو است پس اگر چنان باشد که هیچ یک از شما در صاحب خویش نباشید بچه چیز بآینه بر نفس خود استدلال میکنی عمران گفت بروشنی که در میان من و آنست امام رضا (ع) فرمود که آیا از این روشنی در آینه می بینی بیشتر از آنچه آن را در چشم خود می بینی عمران گفت آری امام رضا (ع) فرمود که آن را بما بنما عمران هیچ جواب نداد حضرت فرمود پس من نور را نمی بینم مگر آنکه هر یک از تو و آینه را بر نفسهای شما دلالت کرده است بی آنکه در یکی از شما باشد و این را مثالهای بسیار است غیر از این که جاهل در آنها جای سخنی را نمی یابد و نمیتواند که حرف زند و خدا را داستان برتر است بعد از آن حضرت بسوی مأمون التفات فرمود و فرمود که نماز حاضر شد و وقت آن آمد عمران گفت که ای سید من مسأله مرا بر من قطع مکن که دلم نرم شده امام رضا (ع) فرمود که نماز میکنم و بر میگردم پس آن حضرت بر پا شد و مأمون نیز بر پا شد امام رضا (ع) در درون نماز کرد و مردم در بیرون در پشت سر محمد بن جعفر نماز کردند بعد از آن هر دو بیرون آمدند و امام رضا (ع) بجائی که نشسته بود برگشت و عمران را طلبید و فرمود که ای عمران بپرس عمران گفت که ای سید من آیا مرا خبر نمیدهی از خدای عز و جل که آیا بحقیقت یافته می شود یا بوصف امام رضا (ع) فرمود که خدای مبدئی کائن اول پیوسته واحد بوده که چیزی با او نبوده و تنهایی بوده که دویمی با او نبوده نه معلوم و نه مجهول و نه محکم و نه متشابه و نه مذکور و نه منسی و نه چیزی که نام چیز بر آن واقع شود از چیزها و نه از وقتی بوده و نه تا وقتی می باشد و نه بجیزی بر خواسته و نه بسوی چیزی بر میخیزد و نه بسوی چیزی استناد کرده که پشت بآن باز دهد یا بآن پناه برد و نه در چیزی در پرده رفته و پوشیده شده و همه اینها پیش از آن بود که آفریده را بیافریند چون چیزی غیر از او نبود و آنچه بر آن واقع شده باشد از همه اینها صفاتی است محدث که محدثی او را پدید آورده و ترجمه و بیانی است که هر که فهم دارد بآن میفهمد و بدان که ابداع و مشیت و اراده معنی هر سه یکی است و نامهای اینها سه و اول ابداع و اراده و مشیتش حروفی بود که آنها را اصل از برای هر چیز و دلیل بر هر دو یافته شده و فاصل و جداکننده از برای هر مشکلی گردانید و باین حروف هر چیزی از نام حق و باطل یا فعل یا مفعول یا معنی یا غیر معنی شناخته می شود و همه امور بر آنها مجتمع شده و خدا از برای حروف در ابداعش آنها را هیچ معنی قرار ندارد غیر از خود آنها که بیایان میرسد و آنها را وجودی نه زیرا که آنها مبدع و مخترع اند بابداع و نور در این موضع اول فعل خدائی است که نور آسمانها و زمین است و حروف مفعول باین فعل اند و آنها حروفی است که کلام و همه عبارتها بر آنها است از جانب خدای عز و جل که آنها را بخلق خود تعلیم داده و آنها سی و سه حرف است و از جمله آنها بیست و هشت حرف است که بر لغتهای عربی دلالت میکند و از این بیست و هشت حرف بیست و دو حرف که بر لغتهای سریانی و عبرانی دلالت میکند و از جمله پنج حرف است که تحرف و میل دارد در سائر لغتها از عجم از برای اقلیمها و حصهای همه لغتها و آنها پنج حرف است که از بیست و هشت حرف از لغتها متحرف شده پس همه حروف سی و سه حرف شد و اما آن پنج حرفی که اختلاف دارد پس بحجتهای چند است که ذکر آنها روا نباشد بیشتر از آنچه ما ذکر کردیم بعد از آن حروف را بعد از احصاء و استوار کردن شماره آنها فعلی از خود قرار داد چون قول خدای عز و جل **كُنْ فَيَكُونُ** (یعنی باش پس می باشد) و کن از آن جناب صنع است و آنچه مصنوع بآن می باشد و موجود می شود پس خلق اول از خدای عز و جل ابداع است که نه وزن داشت و نه حرکت و نه سمع و نه رنگ و نه حس و خلق دویم حروف است که نه وزن داشت و نه رنگ و آنها مسموعی بود موصوف که بسوی آنها نظر نمیتوانست کرد و خلق سیم آنچه از همه انواع محسوس و ملموس و صاحب ذوق بود که بسوی آن نظر میشد و خدای تبارک و تعالی

ابداع را پیشی گرفته زیرا که چیزی پیش از آن جناب عز و جل نیست و هیچ چیز با او نبود و ابداع بر حروف پیشی دارد و حروف بر غیر خود آنها دلالت نمیکنند مأمون گفت که چگونه بر غیر خود آنها دلالت نمیکنند امام رضا (ع) فرمود که خدای تبارک و تعالی هرگز از آنها چیزی را جمع نمیکند بدون معنی پس هر گاه از آنها چهار حرف یا پنج حرف یا شش حرف یا بیشتر از این یا کمتر را تألیف و ترکیب کند آنها را از برای غیر معنی تألیف نکند و نمی باشد مگر از برای معنی محدثی که پیش از آن هیچ نبوده، عمران گفت پس چگونه ما را معرفت این میسر می شود امام رضا (ع) فرمود که اما معرفت پس وجه آن و بیانش آنست که تو حروف را ذکر میکنی و هر گاه غیر خود آنها را از آنها اراده نکنی آنها را تنها ذکر کنی باین طریق که اب ت ث ج ح خ تا بر سر آخر اینها بیائی و همه را ذکر کنی پس از برای اینها معنی را غیر از خود اینها نیابی و هر گاه اینها را تألیف کنی و از اینها حرفی چند را فراهم آوری و اینها را از اسم و صفت قرار دهی از برای معنی آنچه طلب نموده و وجه آنچه قصد کرده دلیل بر معنیهای آنها و داعی بسوی موصوف بآنها باشد آیا این را فهمیدی عمران گفت آری امام رضا (ع) فرمود و بدان که هیچ صفتی از برای غیر موصوف نیست و نه اسمی از برای غیر معنی و نه حدی از برای غیر محدود و همه صفات و اسماء بر کمال و وجود دلالت دارند و بر احاطه دلالت ندارند چنان که دلالت دارند بر حدودی که آنها ترییع و تثلیث و تسدیس است یعنی چهار سو کردن و سه گوشه کردن و شش گوشه گردانیدن و حمل بر اصطلاح منجمان از نظر ستارگان بی موقع است تتمه کلام امام (ع) زیرا که خدای جل و تقدس معرفتش بصفات و اسماء دریافته می شود و دریافته نمیشود تحدید و اندازه کردن بطول و عرض و کمی و بسیاری و رنگ و وزن و آنچه باین ماند و چنان نیست که چیزی از اینها بخدای عز و جل فرود آید تا آفریدگانش او را بشناسند بشناختن ایشان نفسهای خویش را بآن ضرورتی که ما ذکر کردیم و لیکن بر خدای عز و جل بصفتش دلالت می شود و بنامهایش دریافته می شود و بآفریده اش بر او استدلال می شود تا آنکه جوینده که در جستن در گردش است در آن نه بدیدن بچشم احتیاج داشته باشد و نه بشنیدن بگوش و نه بسودن بکف دست و نه با احاطه کردن بدل پس اگر چنان باشد که صفات آن جناب جل ثناؤه بر او دلالت نکند و نامهایش بسوی او نخواند و معلمه از آفریدگان که چیز است که بواسطه آن بر او استدلال میکنند او را بمعنی در نیابد عبادتی که از آفریدگان باشد از برای نامها و صفات او خواهد بود نه معنی او پس اگر نه این بود که این امر همچنین بود هر آینه معبودی که بیگانگی پرستش شده غیر خدا بود زیرا که صفات و نامهایش غیر او است آیا فهمیدی عمران گفت آری ای سید من مرا زیاد کن و بیش از این بفرما امام رضا (ع) فرمود که بپرهیز از قول جهان که اهل کوری و ضلالند یعنی آنان که گمان میکنند که خدای جل و تقدس در آخرت موجود است از برای حساب در باب ثواب و عقاب و در دنیا از برای طاعت و رجاء و موجود نیست و اگر خدای عز و جل را در وجود نقص و شکستگی میبود هرگز در آخرت موجود نمیشد و لیکن این گروه حیران گردیده اند و از حق کور و کر شده اند از آنجا که میدانند و اینست معنی قول خدای عز و جل وَ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا یعنی کور است از حقایق موجوده و ترجمه آیه اینست که و هر که هست در این دنیا نابینا یعنی دیده دلش راه صواب را نبیند پس او در آخرت نابینا است یا نابیناتر و مراد نابینائی دلست که عبارت است از جهالت و ضلالت و گمراه تر است از روی راه و خداوندان عقلهای خالص دانسته اند که استدلال بر آنچه در آنجا است نمیباشد مگر آنچه در اینجا باشد و هر که علم این را برای خود گرفته و وجود و ادراک او را از نفس خود جسته نه غیر آن از علم این چیزی را غیر از دوری نیفزوده زیرا که خدای عز و جل علم این را بخصوص در نزد گروهی قرار داده که عقل دارند و میدانند و میفهمند: عمران گفت که ای سید من آیا مرا از ابداع خبر نمیدهی که آیا آن آفریده یا غیر آفریده است امام رضا (ع) فرمود که بلکه آفریده ایست ساکن که بسکون دریافته نمیشود و جز این نیست که آفریده گردیده زیرا که آن چیز است محدث که تازه

موجود شده و خدا همان است که آن را احداث فرموده پس ابداع آفریده او گردیده و جز این نیست که همین خدای عز و جل و آفریده اش بود که سیمی در میان ایشان نبود و سیمی غیر از این دو نبود پس آنچه خدای عز و جل آفرید از این در نگذرد که آفریده اش باشد و گاهست که آفریده ساکن و متحرک و مختلف و مؤتلف و معلوم و متشابه می باشد و هر چه اندازه بر آن واقع شود آن آفریده خدای عز و جل است و بدان که هر چه حواس تو را توانگر کنند و آن را بتو دهند معنی است که دریافته شده از برای حواس است و هر حاسه دلالت میکند بر آنچه خدای عز و جل در باب دریافتش از برایش قرار داده و فهمیدن بهمه اینها از دلست و بدان که یگانه که بی تقدیر و تجدید بر پا است آفریده مقدر بتجدید و بتقدیر را آفرید و آنچه آفرید دو آفریده بود یکی تقدیر و دیگری مقدر پس در هر یک از این دو آفریده نه رنگی بود و نه وزن و نه ذوق بعد از آن یکی از آنها را چنان قرار داد که بآن دیگر دریافته شود و هر دو را دریافته شده بنفسهای خود قرار داد و چیزی را غیر از خود تنهائی که بخودی خود بر پا باشد نیافرید از برای آنکه چیزی از دلالت را بر نفس خود و اثبات وجودش خواسته و خدای تبارک و تعالی تنهائی است یگانه که با او دویمی نه که او را بر پا دارد و نه او را یاری دهد و نه او را بپوشاند و آفریده بعضی از آن بعضی را نگاه میدارند باذن خدا و خواست او و جز این نیست که مردم در این باب اختلاف کرده اند تا آنکه گمراه و سرگردان شده اند و در وصف کردن ایشان خدا را بصفتهای خویش خلاصی از تاریکی بتاریکی بسته اند پس از حق دوری را افزوده اند و اگر خدای عز و جل را بصفتش وصف میکردند و آفریدگان را نیز بصفتش ایشان وصف میکردند بفهم و یقین سخن میگفتند و اختلاف نمیکردند و چون از این امر طلب کردند آنچه را که در آن سرگردان شده اند در کار سخت افتادند و مرتکب آنچه نباید شد شدند و **اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ** یعنی و خدا راه مینماید هر که را خواهد بسوی راه راست عمران گفت که ای سید من گواهی میدهم که او چنان است که تو وصف کردی و لیکن مرا یک مسأله باقی ماند حضرت فرمود که از آنچه خواهی سؤال کن گفت تو را سؤال میکنم از حکیم که او در چه چیز است و آیا چیزی باو احاطه میکند و آیا از چیزی بسوی چیز دیگر منتقل می شود یا با او حاجتی بسوی چیزی هست امام رضا (ع) فرمود که ای عمران تو را خبر میدهم پس آنچه را که از آن سؤال کردی دریافت کن زیرا که آن از پنهان تر و دور از فهم تر چیز است که بر آفریدگان وارد می شود در باب مسائل ایشان و چنان نیست که کسی که عقلش از او فوت شده باشد و حلمش دور و پنهان باشد آن را بفهمد و خردمندانی که انصاف دارند از فهمیدن آن در نمانند اما اول آن پس اگر چنان باشد که آنچه آفریده بجهت حاجتی از خود آفریده باشد هر آینه گوینده را میرسد که بگوید که خدا بسوی آنچه آفریده منتقل می شود بجهت حاجتش بآن و لیکن خدای عز و جل چیزی را بجهت حاجتی نیافریده و پیوسته ثابت بوده نه در چیزی و نه بر چیزی مگر آنکه آفریدگان بعضی از ایشان بعضی را نگاه میدارند و بعضی از ایشان در بعضی داخل میشوند و از آن بیرون می آیند و خدای عز و جل و تقدس بقدرتش همه آنها را نگاه میدارد و در چیزی داخل نمیشود و از آن بیرون می آید و حفظش او را در رنج نیفکند و بر او گران نیاید و از نگاه داشتنش در نماند و کسی از آفریدگان نشناسد و نداند که این امر چگونه است مگر خدای عز و جل و کسی که خدا او را بر آن اطلاع داده باشد از رسولان و صاحبان راز خویش و مستحفظانی که ایشان را حافظ و نگاهبان از برای امر خویش گردانیده و خزینه دارانش که بشریعتش ایستادگانند و در آن سعی و اهتمام دارند و جز این نیست که کار و فرمانش چون نگرستن بچشم است از اعلائی حدقه باسفل یعنی چشم زدن بلکه آن نزدیکتر است و کمتر چون چیزی را خواهد بآن میگوید که باشد پس می باشد بخواست و اراده او و چیزی از آفریدگانش و در نزد او از چیز دیگر نزدیکتر نیست و چیزی نیست که نسبت باو از چیز دیگر دورتر باشد ای عمران آیا فهمیدی عمران گفت آری ای سید من فهمیدم و من گواهی میدهم باینکه خدا بر آن چیز است که وصف کردی و توحید نمودی و باینکه محمد بنده او

است که بهدایت و دین حق مبعوث شده و بعد از آن بر رو در افتاد در حالی که سجده کننده بود بجانب قبله و اسلام آورد.

ص: ۷۹۰

حسن بن محمد نوفلی گفت که چون متکلمان بسوی کلام عمران صابی نظر کردند با آنکه عمران در فن جدال و خصومت چنان صاحب مهارت بود که هرگز کسی او را از حجتش قطع نکرده بود و بر او غالب نشده بود هیچ یک از ایشان بحضرت امام رضا (ع) نزدیک نشد و او را از چیزی سؤال نکردند و ما داخل شام شدیم که وقت آن در آمد پس مأمون و امام رضا (ع) برخاستند و داخل منزل شدند و مردم برگشتند و من با گروهی از اصحاب خود بودم چون محمد بن جعفر بسوی من فرستاد پس بنزد او آمدم و بمن گفت که ای نوفلی آیا ندیدی آنچه را که صدیق و آشنای تو آن را آورد نه بخدا قسم که من گمان نداشتم که علی بن موسی هرگز در چیزی از این فرو رفته باشد و ما او را باین نشناخته بودیم که در مدینه در علم کلام کار کرده باشد یا اصحاب کلام در نزد او اجتماع کرده باشند من گفتم که حاجیان در نزد او می آمدند و او را از چیزی چند از حلال و حرام خویش میپرسیدند و او ایشان را جواب میداده و بسا است که کسی که بجهت حاجتی در نزد او می آمده با او تکلم کرده باشد محمد بن جعفر گفت که ای ابو محمد بدرستی که من بر او میترسم که این مرد یعنی مأمون بر او حسد برد و او را زهر دهد یا با او بلیه سختی را بعمل آورد پس بر او اشاره نما بیاز ایستادن از این چیزها من گفتم که در آن هنگام از من نمی پذیرد و آن مرد چیزی را غیر از امتحان او اراده ندارد تا آنکه بداند که آیا چیزی از علم پدرانش علیهم السلام در نزد او است محمد بمن گفت که باو بگو که عمویت این باب را ناخوش داشته و دوست داشته که بجهت خصلتهای پراکنده و جهات مختلفه از این چیزها باز ایستی پس من در هنگامی که بجانب منزل امام رضا (ع) برگردیم او را خبر دادم بآنچه از عمویش محمد بن جعفر واقع شده بود حضرت تبسم نمود و فرمود که خدا عمویم را نگاه دارد چه شناسایم باو که چرا این را ناخوش داشته و علت کراهتش را میدانم ای غلام بسوی عمران صابی شو و او را نزد من آورد من عرض کردم که فدای تو گردم من موضع او را می شناسم و میدانم که در کجا است او در نزد بعضی از برادران ما از شیعیانست فرمود باکی نیست اسبی را نزدیک او آورید تا سوار شود پس من بسوی عمران صابی شدم و او را بخدمت حضرت آوردم حضرت باو مرحبا و خوش آمدی فرمود و جامه را طلبید و او را خلعت داد و آن جامه را بر او پوشانید و او را سوار گردانیم و مراد اینست که اسبی را باو عطاء فرمود و ده هزار درهم طلبید و او را بآن صله داد من عرض کردم که فدای تو گردم فعل جدت امیر المؤمنین (ع) را حکایت نمودی و کار او کردی فرمود که همچنین دوست میداریم بعد از آن حضرت (ع) طعام شام را طلبید و مرا از طرف راست و عمران را از طرف چپ خود نشانید تا چون فارغ شدیم بعمران فرمود که بر گرد و کسی همراه تو باشد و صبح زود بر ما داخل شود تا طعام مدینه را بتو بخورانیم و عمران بعد از آن چنان بود که متکلمان از اصحاب مقالات در نزد او جمع میشدند و امر ایشان را باطل میگردانید تا آنکه از او دوری کردند و مأمون او را بده هزار درهم صله داد و فضل مالی را باو عطاء نمود و او را اسبی داد و امام رضا (ع) او را والی صدقات و عامل زکاه بلخ گردانید و عطاهای بسیار و مالهای بیشمار یافت

مروزی چون مروی منسوب است بسوی مرو و آن شهر معروفی است و زیادتی زای از زیادات و تغییرات نسب است

۱- حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَقِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ صِدْقَةَ الْقَمِّيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْأَنْصَارِيُّ الْكَجِّيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ الْحَسَنَ بْنَ مُحَمَّدِ النَّوْفَلِيِّ يَقُولُ قَدِمَ سُلَيْمَانُ الْمَرْوَزِيُّ مُتَكَلِّمٌ خُرَاسَانَ عَلَى الْمَأْمُونِ فَأَكْرَمَهُ وَوَصَّيَهُ ثُمَّ قَالَ لَهُ إِنَّ ابْنَ عَمِّي عَلِيَّ بْنَ مُوسَى قَدِمَ عَلَيَّ مِنَ الْحِجَازِ (۱) وَهُوَ يُحِبُّ الْكَلَامَ وَ أَصْحَابَهُ فَلَا عَلَيْكَ أَنْ تَصِيرَ إِلَيْنَا يَوْمَ التَّرْوِيهِ لِمُنَاطَرَتِهِ - فَقَالَ سُلَيْمَانُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَسْأَلَ مِثْلَهُ فِي مَجْلِسِكَ فِي جَمَاعَةٍ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ فَيَنْتَقِصَ عِنْدَ الْقَوْمِ إِذَا كَلَمَنِي (۲) وَ لَا يَجُوزُ إِلَّا بِتَقْضَاءِ عَلَيْهِ قَالَ الْمَأْمُونُ إِنَّمَا وَجَّهْتُ إِلَيْكَ لِمَعْرِفَتِي بِقُوَّتِكَ وَ لَيْسَ مُرَادِي إِلَّا أَنْ تَقْطَعَهُ عَنْ حُجَّتِهِ وَاحِدَهُ فَقَطْ فَقَالَ سُلَيْمَانُ حَسْبُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اجْمَعْ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ وَ خَلْنِي وَ إِيَّاهُ وَ [الذَّم] أَلْزَمَ (۳) فَوَجَّهَ الْمَأْمُونُ إِلَى الرِّضَاعِ فَقَالَ إِنَّهُ قَدِمَ عَلَيْنَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مَرْو وَ هُوَ وَاحِدٌ خُرَاسَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْكَلَامِ فَإِنْ خَفَّ عَلَيْكَ أَنْ تَتَجَشَّمَ الْمَصِيرَ إِلَيْنَا فَعَلْتَ فَهَضَّعَ لِلْوُضُوءِ وَ قَالَ لَنَا تَقَدَّمُونِي وَ عِمْرَانُ الصَّابِيُّ مَعَنَا فَصَرْنَا إِلَى الْبَابِ فَأَخَذَ يَأْسِرُ وَ خَالِدٌ بِيَدِي فَأَدْخَلَانِي عَلَى الْمَأْمُونِ فَلَمَّا سَلَّمْتُ قَالَ أَيْنَ أَخِي أَبُو الْحَسَنِ أَبَقَاهُ اللَّهُ قُلْتُ خَلَفْتُهُ يَلْبَسُ ثِيَابَهُ وَ أَمَرْنَا أَنْ نَتَقَدَّمَ ثُمَّ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ عِمْرَانَ مَوْلَاكَ مَعِيَ وَ هُوَ بِالْبَابِ فَقَالَ مَنْ عِمْرَانُ قُلْتُ الصَّابِيُّ الَّذِي أَسْلَمَ عَلَيَّ يَدَيْكَ (۴)

ص: ۷۹۲

۱- فی نسخه (ه) و (ج) «قدم من الحجاز».

۲- فی نسخه (ج) «فينقص - الخ» و فی نسخه (د) «فينتقص» بالمعجمه.

۳- فی البحار و فی نسخه (ج) «و خلني و الذم»، و فی نسخه (د) و (ب) «و خلني و اياه».

۴- فی نسخه (ط) و (ن) «الذي كان أسلم - الخ».

قَالَ فَلْيَدْخُلْ فَدَخَلَ فَرَحَّبَ بِهِ الْمَأْمُونُ ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا عِمْرَانُ لَمْ تَمُتْ حَتَّى صَدَرَتْ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي شَرَّفَنِي بِكُمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ يَا عِمْرَانُ هَذَا سُلَيْمَانُ الْمَرْوَزِيُّ مُنْكَلَّمٌ خُرَاسِيَّانَ قَالَ عِمْرَانُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّهُ يَزْعُمُ أَنَّهُ وَاحِدٌ خُرَاسَانَ فِي النَّظَرِ وَ يُنْكِرُ الْبَدَاءَ قَالَ فَلِمَ لَا تَتَنَاظَرُهُ قَالَ عِمْرَانُ ذَلِكَ إِلَيْهِ فَدَخَلَ الرِّضَاعَ فَقَالَ فِي أَيِّ شَيْءٍ كُنْتُمْ قَالَ عِمْرَانُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَذَا سُلَيْمَانُ الْمَرْوَزِيُّ فَقَالَ سُلَيْمَانُ أَرْضَى بِأَبِي الْحَسَنِ وَ بِقَوْلِهِ فِيهِ قَالَ عِمْرَانُ قَدْ رَضِيتُ بِقَوْلِ أَبِي الْحَسَنِ فِي الْبَدَاءِ عَلَى أَنْ يَأْتِنِي فِيهِ بِحُجَّةٍ أَحْتِجُّ بِهَا عَلَى نُظْرَائِي مِنْ أَهْلِ النَّظَرِ قَالَ الْمَأْمُونُ يَا أبا الْحَسَنِ مَا تَقُولُ فِيمَا تَشَاجَرَا فِيهِ قَالَ وَ مَا أَنْكَرْتَ مِنَ الْبَدَاءِ يَا سُلَيْمَانُ وَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ- أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا-(١) وَ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ(٢) وَ يَقُولُ بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ(٣) وَ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ(٤) وَ يَقُولُ وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ(٥) وَ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ(٦) وَ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ- وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لَا يُنْقِصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ(٧) قَالَ سُلَيْمَانُ هَلْ رَوَيْتَ فِيهِ شَيْئًا عَنْ آبَائِكَ قَالَ نَعَمْ رَوَيْتُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ قَالَ إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِلْمَيْنِ عِلْمًا مَخْرُونًا مَكْنُونًا لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا هُوَ مِنْ ذَلِكَ يُكُونُ الْبَدَاءُ وَ عِلْمًا عَلَمًا مَلَأَتْهُ وَ رُسُلُهُ فَالْعُلَمَاءُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِ يَعْلَمُونَهُ(٨)

ص: ٧٩٣

- ١- مريم: ٦٧.
- ٢- الروم: ٢٧.
- ٣- البقرة: ١١٧، و الانعام: ١٠١.
- ٤- فاطر: ١.
- ٥- السجده: ٧.
- ٦- التوبه: ١٠٦.
- ٧- فاطر: ١١.
- ٨- في البحار و في نسخه(ب) و(د) و(و) «فالعلماء من أهل بيت نبيك يعلمونه». و في حاشيته نسخه(ب) «و العلماء من أهل- الخ».

قَالَ سُلَيْمَانُ أَحِبُّ أَنْ تَنْزِعَهُ لِي مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ ع قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ ص - فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (١) أَرَادَ هَلَاكَهُمْ ثُمَّ بَيَّدَا لِلَّهِ فَقَالَ - وَ ذَكَرَ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (٢) قَالَ سُلَيْمَانُ زِدْنِي جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ الرِّضَاعُ لَقَدْ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ آيَاتِهِ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَوْحَى إِلَيَّ نَبِيٌّ مِنْ أَنْبِيَائِهِ أَنْ أَخْبِرَ فُلَانًا [فُلَانًا] الْمَلِكَ أَنِّي مُتَوَفِّيهِ إِلَى كَذَا وَ كَذَا فَاتَاهُ ذَلِكَ النَّبِيُّ فَأَخْبَرَهُ فَدَعَا اللَّهَ الْمَلِكُ وَ هُوَ عَلَى سِرِّيرِهِ حَتَّى سَقَطَ مِنَ السَّرِيرِ فَقَالَ يَا رَبِّ أَجَلْنِي حَتَّى يَشَبَّ طِفْلِي وَ أَقْضِيَ أَمْرِي فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيَّ ذَلِكَ النَّبِيُّ أَنْ آتِ فُلَانًا [فُلَانًا] الْمَلِكَ (٣) فَأَعْلَمَهُ أَنِّي قَدْ أَنْسَيْتُ فِي أَجَلِهِ وَ زِدْتُ فِي عُمُرِهِ خَمْسَ عَشْرَةَ سَنَةً فَقَالَ ذَلِكَ النَّبِيُّ يَا رَبِّ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَكْذِبْ قَطُّ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ إِنَّمَا أَنْتَ عَزِيدُ مَأْمُورٌ فَأَبْلَغُهُ ذَلِكَ وَ اللَّهُ لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ (٤) ثُمَّ التَفَتَ إِلَى سُلَيْمَانَ فَقَالَ أَحْسَبُكَ ضَاهِيَتَ الْيَهُودَ فِي هَذَا الْبَابِ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ وَ مَا قَالَتِ الْيَهُودُ قَالَ قَالَتْ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ يَعْنُونَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَّغَ مِنَ الْأَمْرِ فَلَيْسَ يُحْدِثُ شَيْئًا فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ غَلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لَعْنُوا بِمَا قَالُوا (٥) وَ لَقَدْ سَجَعْتُ قَوْمًا سَأَلُوا أَبِي مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ عَنِ الْبِدَاءِ فَقَالَ وَ مَا يُنْكَرُ النَّاسُ مِنَ الْبِدَاءِ وَ أَنْ يَقِفَ اللَّهُ قَوْمًا يُرْجِيهِمْ لِأَمْرِهِ (٦)

ص: ٧٩٤

١- الذاريات: ٥٤.

٢- الذاريات: ٥٥.

٣- هكذا في النسخ في الموضوعين، و لا يبعد أن يكون باضافه فلان الى الملك.

٤- في نسخه (ب) و (د) «و أنه لا يُسئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ».

٥- المائدة: ٦٤.

٦- في نسخه (ط) و (ن) و (ج) «و ان الله ليوقف قوما- الخ» و في نسخه (و) «و ان الله يصف- الخ».

قَالَ سُلَيْمَانُ أَلَا تُخْبِرُنِي عَنْ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ فِي أَيِّ شَيْءٍ أَنْزَلْتُمْ قَالَ الرُّضَا يَا سُلَيْمَانُ - لَيْلَهُ الْقَدْرِ يُقَدِّرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا مَا يَكُونُ مِنَ السَّنَةِ إِلَى السَّنَةِ مِنْ حَيَاةٍ أَوْ مَوْتٍ أَوْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ أَوْ رِزْقٍ فَمَا قَدَّرَهُ مِنْ تِلْكَ اللَّيْلَةِ فَهُوَ مِنَ الْمُحْتَمِمْ قَالَ سُلَيْمَانُ الْآنَ قَدْ فَهَمْتُ جُعَلْتُ فِدَاكَ فَرِذْنِي قَالَ ع يَا سُلَيْمَانُ إِنَّ مِنَ الْأُمُورِ أُمُورًا مَوْقُوفَةً عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُقَدِّمُ مِنْهَا مَا يَشَاءُ وَيُؤَخِّرُ مَا يَشَاءُ - يَا سُلَيْمَانُ إِنَّ عَلِيًّا ع كَانَ يَقُولُ الْعِلْمُ عِلْمَانِ فَعِلْمٌ عَلَّمَهُ اللَّهُ مَلَائِكَتَهُ وَرُسُلَهُ فَمَا عَلَّمَهُ مَلَائِكَتَهُ وَرُسُلَهُ فَإِنَّهُ يَكُونُ وَ لَا يَكْذِبُ نَفْسَهُ وَ لَا مَلَائِكَتَهُ وَ لَا رُسُلَهُ وَ عِلْمٌ عِنْدَهُ مَخْزُونٌ لَمْ يُطْلَعْ عَلَيْهِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ (١) يُقَدِّمُ مِنْهُ مَا يَشَاءُ وَيُؤَخِّرُ مِنْهُ مَا يَشَاءُ وَيَمْحُو مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يَشَاءُ قَالَ سُلَيْمَانُ لِلْمَأْمُونِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَا أَنْكَرُ بَعْدَ يَوْمِي هَذَا الْبِدَاءَ وَ لَا أَكْذِبُ بِهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (٢) فَقَالَ الْمَأْمُونُ يَا سُلَيْمَانُ سَلْ أَبَا الْحَسَنِ عَمَّا بَدَا لَكَ وَ عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْإِسْتِخْرَةِ وَ الْإِنْصَافِ قَالَ سُلَيْمَانُ يَا سَيِّدِي أَسْأَلُكَ قَالَ الرُّضَا ع سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ قَالَ مَا تَقُولُ فِيمَنْ جَعَلَ الْإِرَادَةَ اسْمًا وَ صِفَةً مِثْلَ حَيٍّ وَ سَمِيعٍ وَ بَصِيرٍ وَ قَدِيرٍ قَالَ الرُّضَا ع إِنَّمَا قُلْتُمْ حَدِيثَ الْأَشْيَاءِ وَ اخْتَلَفْتُمْ لِأَنَّهُ شَاءَ وَ أَرَادَ وَ لَمْ تَقُولُوا حَدِيثَ وَ اخْتَلَفْتُمْ لِأَنَّهُ سَمِيعٌ بَصِيرٌ فَهَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهَا لَيْسَتْ بِمِثْلِ سَمِيعٍ وَ لَا بَصِيرٍ وَ لَا قَدِيرٍ قَالَ سُلَيْمَانُ فَإِنَّهُ لَمْ يَزَلْ مُرِيدًا قَالَ يَا سُلَيْمَانُ فَإِرَادَتُهُ غَيْرُهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَقَدْ أَثَبْتُ مَعَهُ شَيْئًا غَيْرَهُ لَمْ يَزَلْ قَالَ سُلَيْمَانُ مَا أَثَبْتُ قَالَ الرُّضَا ع أَهِيَ مُحَدَّثَةٌ قَالَ سُلَيْمَانُ لِمَا هِيَ مُحَدَّثَةٌ فَصَاحَ بِهِ الْمَأْمُونُ وَ قَالَ يَا سُلَيْمَانُ مِثْلُهُ يُعَايَا أَوْ يُكَابِرُ عَلَيْكَ بِالْإِنْصَافِ أَمَا تَرَى مِنْ حَوْلِكَ مِنْ أَهْلِ النَّظَرِ ثُمَّ قَالَ كَلِمُهُ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَإِنَّهُ مُتَكَلِّمٌ خُرَاسَانَ - فَأَعَادَ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ فَقَالَ هِيَ مُحَدَّثَةٌ يَا سُلَيْمَانُ فَإِنَّ الشَّيْءَ إِذَا لَمْ يَكُنْ أَرْزَلًا كَانَ مُحَدَّثًا وَ إِذَا لَمْ يَكُنْ مُحَدَّثًا كَانَ أَرْزَلًا قَالَ سُلَيْمَانُ إِرَادَتُهُ مِنْهُ كَمَا أَنَّ سَمْعَهُ مِنْهُ وَ بَصِيرَتُهُ مِنْهُ وَ عِلْمُهُ مِنْهُ قَالَ الرُّضَا ع فَإِرَادَتُهُ نَفْسُهُ قَالَ لَا قَالَ ع فَلَيْسَ الْمُرِيدُ مِثْلَ السَّمِيعِ وَ الْبَصِيرِ قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّمَا أَرَادَ نَفْسَهُ كَمَا سَمِعَ نَفْسَهُ وَ أَبْصَرَ نَفْسَهُ وَ عِلْمَ نَفْسِهِ قَالَ الرُّضَا ع مَا مَعْنَى أَرَادَ نَفْسَهُ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ شَيْئًا أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ حَيًّا أَوْ سَمِيعًا أَوْ بَصِيرًا أَوْ قَدِيرًا قَالَ نَعَمْ قَالَ الرُّضَا ع أَفَإِرَادَتِهِ كَانَ ذَلِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ لَا قَالَ الرُّضَا ع فَلَيْسَ لِقَوْلِكَ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ حَيًّا سَمِيعًا بَصِيرًا مَعْنَى إِذَا لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ بِإِرَادَتِهِ قَالَ سُلَيْمَانُ بَلَى قَدْ كَانَ ذَلِكَ بِإِرَادَتِهِ فَضَحِكَ الْمَأْمُونُ وَ مِنْ حَوْلِهِ وَ ضَحِكَ الرُّضَا ع ثُمَّ قَالَ لَهُمْ ارْفُقُوا بِمُتَكَلِّمِ خُرَاسَانَ يَا سُلَيْمَانُ فَقَدْ حَالَ عِنْدَكُمْ عَنْ حَالِهِ وَ تَغَيَّرَ عَنْهَا (٣)

ص: ٧٩٥

١- في نسخه (ط) و(ن) و(ج) و(و) «لم يطلع عليه أحد من خلقه».

٢- قد مر بعض الكلام في البداء في الباب الرابع والخمسين.

٣- أى لو كان ذلك أى كونه سميعا بصيرا قديرا بارادته لتحول و تغير في هذه الصفات لان ارادته يمكن أن لا تتعلق بها كسائر الأمور، و فى البحار و فى نسخه (و) و(ن) و(د) «عن حاله و تغير عنها».

وَهَذَا مِمَّا لَا يُوصَفُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ فَانْقَطَعَ ثُمَّ قَالَ الرَّضَاعُ يَا سُلَيْمَانُ أَسَأَلُكَ مَسْأَلَةً قَالَ سَلْ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ أَخْبِرْنِي عَنْكَ وَ
عَنْ أَضِيحَابِكَ تَكَلَّمُونَ النَّاسَ بِمَا يَفْقَهُونَ وَيَعْرِفُونَ أَوْ بِمَا لَا يَفْقَهُونَ وَلَا يَعْرِفُونَ قَالَ بَلْ بِمَا يَفْقَهُونَ وَيَعْرِفُونَ (١) قَالَ الرَّضَاعُ
فَالَّذِي يَعْلَمُ النَّاسُ أَنَّ الْمُرِيدَ غَيْرَ الْإِرَادَةِ وَأَنَّ الْمُرِيدَ قَبْلَ الْإِرَادَةِ وَأَنَّ الْفَاعِلَ قَبْلَ الْمَفْعُولِ وَهَذَا يُبْطِلُ قَوْلَكُمْ إِنَّ الْإِرَادَةَ وَالْمُرِيدَ
شَيْءٌ وَاحِدٌ قَالَ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَيْسَ ذَاكَ مِنْهُ عَلَى مَا يَعْرِفُ النَّاسُ وَلَا عَلَى مَا يَفْقَهُونَ قَالَ ع فَأَرَاكُمْ أَدَعَيْتُمْ عِلْمَ ذَلِكَ بِلَا مَعْرِفِهِ
وَقُلْتُمْ الْإِرَادَةُ كَالسَّمْعِ وَالْبَصْرِ (٢) إِذَا كَانَ ذَلِكَ عِنْدَكُمْ عَلَى مَا لَا يُعْرَفُ وَلَا يُعْقَلُ فَلَمْ يُجِزْ جَوَابًا ثُمَّ قَالَ الرَّضَاعُ يَا سُلَيْمَانُ هَلْ
يَعْلَمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ جَمِيعَ مَا فِي الْجَنَّةِ وَالنَّارِ قَالَ سُلَيْمَانُ نَعَمْ قَالَ أَفَيَكُونُ مَا عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ يَكُونُ مِنْ ذَلِكَ (٣)

ص: ٧٩٦

-
- ١- في البحار وفي نسخة (ج) «تكلّمون الناس بما تفقهون و تعرفون أو بما لا تفقهون و لا تعرفون، قال: بل بما نفقه و نعلم». و
في نسخة (ه) «تكلّمون الناس بما يفقهون و يعرفون أو بما لا- يفقهون و لا- يعرفون، قال: بل بما يفقهون و نفقه و ما يعلمون و
نعلم». و في نسخة (ب) و(د) و(ط) و(ن) و حاشيه نسخة (ه) بصيغه الغائب في السؤال و بصيغه المتكلم مع الغير فقط في الجواب.
٢- في نسخة (و) و(ه) «و قلتم: الإرادة كالسميع و البصير، أ كان ذلك عندكم - الخ» و في نسخة (ج) «و قلتم: الإرادة كالسمع و
البصر، كان ذلك عندكم - الخ».
٣- في البحار و في نسخة (ج) «قال: فيكون ما علم الله عزّ و جلّ - الخ».

قَالَ نَعَمْ قَالَ فَإِذَا كَانَ حَتَّى لَا يَبْقَى مِنْهُ شَيْءٌ إِلَّا كَانَ أَيْزِيدُهُمْ أَوْ يَطْوِيهِ عَنْهُمْ قَالَ سَيَلِيمَانُ بَلْ يَزِيدُهُمْ قَالَ فَأَرَاهُ فِي قَوْلِكَ قَدْ زَادَهُمْ مَا لَمْ يَكُنْ فِي عِلْمِهِ أَنَّهُ يَكُونُ (١) قَالَ جُعِلَتْ فِتْدَاكَ وَالْمَزِيدُ لَا غَايَةَ لَهُ (٢) قَالَ عَ فَلَيْسَ يُحِيطُ عِلْمُهُ عِنْدَكُمْ بِمَا يَكُونُ فِيهِمَا إِذَا لَمْ يَعْرِفْ غَايَةَ ذَلِكَ وَإِذَا لَمْ يُحِيطْ عِلْمُهُ بِمَا يَكُونُ فِيهِمَا لَمْ يَعْلَمْ مَا يَكُونُ فِيهِمَا قَبْلَ أَنْ يَكُونَ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلْوًا كَبِيرًا قَالَ سَيَلِيمَانُ إِنَّمَا قُلْتُ لَا يَعْلَمُهُ لِأَنَّهُ لَا غَايَةَ لِهَذَا لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَصَفَهُمَا بِالْخُلُودِ وَكَرِهْنَا أَنْ نَجْعَلَ لَهُمَا انْقِطَاعًا قَالَ الرِّضَا عَ لَيْسَ عِلْمُهُ بِذَلِكَ بِمُوجِبٍ لِانْقِطَاعِهِ عَنْهُمْ لِأَنَّهُ قَدْ يَعْلَمُ ذَلِكَ ثُمَّ يَزِيدُهُمْ ثُمَّ لَا يَقْطَعُهُ عَنْهُمْ وَكَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ - كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ (٣)

ص: ٧٩٧

١- قوله عليه السلام: «انه يكون» مبتدأ مؤخر، والضمير يرجع الى ما لم يكن، و «في علمه» خبر له مقدم، و الجملة مفعول ثان لقوله: «فأراه» أى فأراه أن ما لم يكن يكون فى علمه على قولك: انه يزيدهم ما لم يكن، فعلمه المتعلق الآن بما لم يكن غير الإرادة لأنها لم تتعلق به بعد.

٢- فى البحار و فى نسخه (د) و(ب) «المزيد لا غاية له» و هذا أنسب لافاده التفریع و التعليل، كانه على زعمه قال: كما أن ارادته لا- تتعلق الآن بالمزيد فى الدار الآخرة لا يتعلق علمه به لان المزيد لا غاية له و غير المتناهى لا يكون معلوما، فرد عليه بتنزيهه تعالى عن عدم العلم به و ان كان غير متناه.

٣- النساء: ٥٦.

وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ - عَطَاءٌ غَيْرَ مَحْدُودٍ (١) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ. لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ (٢) فَهُوَ جَلٌّ وَعَزٌّ يُعْلَمُ ذَلِكَ وَلَمَّا يَقْطَعُ عَنْهُمْ الزِّيَادَةَ أَرَأَيْتَ مَا أَكَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَمَا شَرَبُوا أَلَيْسَ يُخْلَفُ مَكَانَهُ قَالَ بَلَى قَالَ أَفَيَكُونُ يَقْطَعُ ذَلِكَ عَنْهُمْ وَقَدْ أَخْلَفَ مَكَانَهُ- قَالَ سُلَيْمَانُ لَا قَالَ فَكَذَلِكَ كُلُّ مَا يَكُونُ فِيهَا (٣) إِذَا أَخْلَفَ مَكَانَهُ فَلَيْسَ بِمَقْطُوعٍ عَنْهُمْ قَالَ سُلَيْمَانُ بَلْ يَقْطَعُهُ عَنْهُمْ فَلَا يَزِيدُهُمْ (٤) قَالَ الرُّضَاعُ إِذَا بَيَّيْتُ مَا فِيهِمَا وَهَذَا يَا سُلَيْمَانُ إِطْطَالُ الْخُلُودِ وَخِلَافُ الْكِتَابِ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ- لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَمَدِينَا مَزِيدٌ (٥) وَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ عَطَاءٌ غَيْرَ مَحْدُودٍ وَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (٦) وَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (٧) وَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ. لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ فَلَمْ يُحْرَجُوا أَبَدًا ثُمَّ قَالَ الرُّضَاعُ يَا سُلَيْمَانُ أَلَا تُخْبِرُنِي عَنِ الْإِرَادَةِ فِعْلٌ هِيَ أَمْ غَيْرُ فِعْلٍ قَالَ بَلْ هِيَ فِعْلٌ قَالَ فَهِيَ مُحْدَثَةٌ لِأَنَّ الْفِعْلَ كُلَّهُ مُحْدَثٌ قَالَ لَيْسَتْ بِفِعْلٍ قَالَ فَمَعَهُ غَيْرُهُ لَمْ يَزَلْ قَالَ سُلَيْمَانُ الْإِرَادَةُ هِيَ الْإِنْشَاءُ قَالَ يَا سُلَيْمَانُ هَذَا الَّذِي ادَّعَيْتُمُوهُ (٨)

ص: ٧٩٨

١- هود: ١٠٨.

٢- الواقعة: ٣٣.

٣- أى فكالجنة كل ما فى النار.

٤- فى البحار و فى نسخه (ب) و (ج) «و لا يزيدهم» و فى نسخه (و) «بلى يقطعه عنهم فلا يزيدهم».

٥- ق: ٣٥.

٦- الحجر: ٤٨.

٧- فى أحد عشر موضعا من القرآن.

٨- فى نسخه (ه) «عبتموه» و فى البحار: «عبتموه».

عَلَى ضَرَارٍ وَ أَصْحَابِهِ (١) مِنْ قَوْلِهِمْ إِنَّ كَمَلَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي سَمَاءٍ أَوْ أَرْضٍ أَوْ بَحْرٍ أَوْ بَرٍّ مِنْ كَلْبٍ أَوْ خِنْزِيرٍ أَوْ قِرْدٍ أَوْ
إِنْسَانٍ أَوْ دَابَّةٍ إِرَادَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِنَّ إِرَادَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ تَحْيَا وَ تَمُوتُ وَ تَذْهَبُ وَ تَأْكُلُ وَ تَشْرَبُ وَ تَنْكِحُ وَ تَلِدُ (٢) وَ تَظْلِمُ وَ
تَفْعَلُ الْفَوَاحِشَ وَ تَكْفُرُ وَ تُشْرِكُ فَتَبْرَأُ مِنْهَا وَ تُعَادِيهَا وَ هَذَا حَدُّهَا (٣) قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّهَا كَالسَّمْعِ وَ الْبَصْرِ وَ الْعِلْمِ - قَالَ الرِّضَاعُ قَدْ
رَجَعْتُ إِلَى هَذَا ثَانِيَةً فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّمْعِ وَ الْبَصْرِ وَ الْعِلْمِ أَمْضِي نَوْعٌ قَالَ سُلَيْمَانُ لَأَقَالَ الرِّضَاعُ فَكَيْفَ نَفَيْتُمُوهُ (٤) فَمَرَّةً قُلْتُمْ لَمْ
يُرِدْ وَ مَرَّةً قُلْتُمْ أَرَادَ وَ لَيْسَتْ بِمَفْعُولٍ لَهُ قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّمَا ذَلِكَ كَقَوْلِنَا مَرَّةً عَلِمَ وَ مَرَّةً لَمْ يَعْلَمْ (٥)

ص: ٧٩٩

١- هو ضرار بن عمرو، و هم من الجبريّه، لكن وافقوا المعتزله في أشياء، و اختصوا بأشياء منكره.

٢- في نسخه (و) و (ط) و (ن) «تلد» بالذال المعجمه المشدده.

٣- أى فتبرأ من الإيراده بالمعنى الذى ذهب إليه ضرار و تعاديهها مع أن هذا الذى ذهبت إليه من أن الإيراده هى الانشاء حدّ
الإيراده بالمعنى الذى ذهب إليه ضرار، و فى البحار بصيغه المتكلم مع الغير فى الفعلين، و فى نسخه (و) و (ط) و (ج) «تفارقها»
مكان «تعاديهها».

٤- فى هامش نسخه (و) «فكيف نعموه» و الضمير المنصوب يرجع حينئذ إليه تعالى، و هذا أصح، و على سائر النسخ فالضمير
يرجع الى الإراده و تذكيره باعتبار المعنى.

٥- أى مره وقع علمه على المعلوم الموجود، و مره لم يقع علمه على المعلوم لكونه غير موجود، و مر نظير هذا فى الحديث الأول
من الباب الحادى عشر.

قَالَ ٨ الرُّضَاعَ لَيْسَ ذَلِكَ سَوَاءً لِأَنَّ نَفْيَ الْمَعْلُومِ لَيْسَ بِنَفْيِ الْعِلْمِ وَ نَفْيَ الْمُرَادِ نَفْيَ الْإِرَادَةِ أَنْ تَكُونَ لِأَنَّ الشَّيْءَ إِذَا لَمْ يُرَدِّ لَمْ يَكُنْ إِرَادَةً (١) وَقَدْ يَكُونُ الْعِلْمُ ثَابِتًا وَإِنْ لَمْ يَكُنِ الْمَعْلُومُ بِمَنْزِلَةِ الْبَصِيرِ فَقَدْ يَكُونُ الْإِنْسَانُ بَصِيرًا وَإِنْ لَمْ يَكُنِ الْمُبْصِرُ وَيَكُونُ الْعِلْمُ ثَابِتًا وَإِنْ لَمْ يَكُنِ الْمَعْلُومُ (٢) قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّهَا مَضْنُوعَةٌ قَالَ عَ فِيهِ مُحَدَّثَةٌ لَيْسَتْ كَالسَّمْعِ وَالْبَصْرِ لِأَنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ لَيْسَا بِمَضْنُوعَيْنِ وَ هَذِهِ مَضْنُوعَةٌ قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّهَا صِفَةٌ مِنْ صِفَاتِهِ لَمْ تَزَلْ قَالَ فَيَتَّبِعِي أَنْ يَكُونَ الْإِنْسَانُ لَمْ يَزَلْ لِأَنَّ صِفَتَهُ لَمْ تَزَلْ قَالَ سُلَيْمَانُ لَا لِأَنَّهُ لَمْ يَفْعَلْهَا قَالَ الرُّضَاعُ يَا خِرَاسَانِي مَا أَكْثَرَ غَلَطَكَ أَ فَلَيْسَ بِإِرَادَتِهِ وَ قَوْلُهُ تَكُونُ الْأَشْيَاءُ (٣) قَالَ سُلَيْمَانُ لَا قَالَ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ بِإِرَادَتِهِ وَ لَا مَشِيَّتِهِ وَ لَا أَمْرِهِ وَ لَا بِالْمُبَاشَرَةِ فَكَيْفَ يَكُونُ ذَلِكَ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ فَلَمْ يُحِرْ جَوَابًا (٤)

ص: ٨٠٠

١- فى نسخه (و) و(ب) و(د) «لم تكن الإرادة».

٢- «لم يكن» فى المواضع الأربعة تامه، وقوله: «بمنزله البصر» خبر لمبتدأ محذوف، أى العلم بمنزله البصر.

٣- فى نسخه (ه) «أ ليس بإرادته وقوله تكوين الأشياء».

٤- إيضاح الكلام أنه عليه السلام ألزمه على كون الإرادة أزليه كون الإنسان مثلا أزليا لان صفته أى ارادته التى بها خلق الإنسان أزليه، فاجاب سليمان بأنه لا يلزم ذلك لانه فعل الإنسان فهو حادث و لم يفعل الإرادة فهى أزليه، فرده عليه السلام بأن هذا غلط كسائر أغلاطك لان تكون الأشياء انما هو بإرادته و لا تتخلف عن المراد بشهادة العقل و الآيه، فكابر سليمان فقال: لا يكون بإرادته، فأفحمه بما قال عليه السلام. فلم يحر جوابا.

ثُمَّ قَالَ الرُّضَاعُ أَلَمْ تُخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمًا أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَدُوا فِيهَا (١) يَعْنِي بِذَلِكَ أَنَّهُ يُحَدِّثُ إِرَادَةَ قَالَ لَهُ نَعَمْ قَالَ فَإِذَا أَحْدَثَ إِرَادَةَ كَانَ قَوْلُكَ إِنَّ الْإِرَادَةَ هِيَ هُوَ أَمْ شَيْءٌ مِنْهُ بَاطِلًا لِأَنَّهُ لَا يَكُونُ أَنْ يُحَدِّثَ نَفْسَهُ وَلَا يَتَغَيَّرُ عَنْ حَالِهِ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ عَنِّي بِذَلِكَ أَنَّهُ يُحَدِّثُ إِرَادَةَ قَالَ فَمَا عَنِّي بِهِ قَالَ عَنِّي فِعْلَ الشَّيْءِ - قَالَ الرُّضَاعُ وَيَلَمُّكَ كَمْ تُرَدِّدُ هَذِهِ الْمَسْأَلَةَ وَقَدْ أَخْبَرْتُكَ أَنَّ الْإِرَادَةَ مُحَدَّثَةٌ لِأَنَّ فِعْلَ الشَّيْءِ مُحَدَّثٌ قَالَ فَلَيْسَ لَهَا مَعْنَى قَالَ الرُّضَاعُ قَدْ وَصَفَ نَفْسَهُ عِنْدَكُمْ حَتَّى وَصَفَهَا بِالْإِرَادَةِ بِمَا لَا مَعْنَى لَهُ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا مَعْنَى قَدِيمٌ وَلَا حَدِيثٌ بَطَلَ قَوْلُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَزَلْ مُرِيدًا قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّمَا عَنَيْتُ أَنَّهَا فِعْلٌ مِنَ اللَّهِ لَمْ يَزَلْ قَالَ أَلَا تَعْلَمُ أَنَّ مَا لَمْ يَزَلْ لَا يَكُونُ مَفْعُولًا وَحَدِيثًا وَقَدِيمًا فِي حَالِهِ وَاحِدِهِ فَلَمْ يُجِزْ جَوَابًا قَالَ الرُّضَاعُ لَا بَأْسَ أَتَمِّمُ مَسْأَلَتَكَ قَالَ سُلَيْمَانُ قُلْتُ إِنَّ الْإِرَادَةَ صِفَةٌ مِنْ صِفَاتِهِ قَالَ الرُّضَاعُ كَمْ تُرَدِّدُ عَلَيَّ أَنَّهَا صِفَةٌ مِنْ صِفَاتِهِ وَصِفَتُهُ مُحَدَّثَةٌ أَوْ لَمْ تَزَلْ (٢) قَالَ سُلَيْمَانُ مُحَدَّثَةٌ قَالَ الرُّضَاعُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَالْإِرَادَةُ مُحَدَّثَةٌ وَإِنْ كَانَتْ صِفَةٌ مِنْ صِفَاتِهِ لَمْ تَزَلْ فَلَمْ يَرِدْ شَيْئًا (٣) قَالَ الرُّضَاعُ إِنَّ مَا لَمْ يَزَلْ لَا يَكُونُ مَفْعُولًا قَالَ سُلَيْمَانُ لَيْسَ الْأَشْيَاءُ إِرَادَةً وَلَا يَرِدُ شَيْئًا (٤).

ص: ٨٠١

١- الإسراء: ١٦.

٢- في البحار و في نسخه (ه) «فصفته - الخ».

٣- لان العالم حادث و الإرادة أزليه و التخلف ممتنع، و قوله: «ان ما لم يزل - الخ» تعليل له باللازم.

٤- أى لا أقول بقول ضرار و لا بقولكم، بل له إرادته غير متعلقه بشىء أو ليست له إرادته رأساً.

قَالَ الرُّضَاعُ وَسُوسَتْ يَا سُلَيْمَانَ فَقَدْ فَعَلَ وَ خَلَقَ مَا لَمْ يُرِدْ خَلْقَهُ وَ لَا فَعَلَهُ وَ هَيْدِهِ صِفَةٌ مِنْ لَا يَدْرِي مَا فَعَلَ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ
 قَالَ سُلَيْمَانُ يَا سَيِّدِي قَدْ أَخْبَرْتُكَ أَنَّهَا كَالسَّمْعِ وَ الْبَصَرِ وَ الْعِلْمِ قَالَ الْمَأْمُونُ وَيْلَكَ يَا سُلَيْمَانَ كَمْ هَذَا الْغَلَطُ وَ التَّرَدُّدُ اقْطَعْ هَذَا وَ
 خُذْ فِي غَيْرِهِ إِذْ لَسْتُ تَقْوَى عَلَى هَذَا الرَّدِّ قَالَ الرُّضَاعُ دَعُهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَا تَقْطَعْ عَلَيْهِ مَسْأَلَتَهُ فَيَجْعَلَهَا حُجَّةً تَكَلِّمُ يَا سُلَيْمَانَ
 قَالَ قَدْ أَخْبَرْتُكَ أَنَّهَا كَالسَّمْعِ وَ الْبَصَرِ وَ الْعِلْمِ قَالَ الرُّضَاعُ لَا بَأْسَ أَخْبِرْنِي عَنْ مَعْنَى هَيْدِهِ أَمْ مَعْنَى وَاحِدٍ أَمْ مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٌ قَالَ
 سُلَيْمَانُ بَلْ مَعْنَى وَاحِدٍ قَالَ الرُّضَاعُ فَمَعْنَى الْإِرَادَاتِ كُلِّهَا مَعْنَى وَاحِدٍ قَالَ سُلَيْمَانُ نَعَمْ قَالَ الرُّضَاعُ فَإِنْ كَانَ مَعْنَاهَا مَعْنَى وَاحِدًا
 كَمَا نَتْ إِرَادَةُ الْقِيَامِ وَ إِرَادَةُ الْقُعُودِ وَ إِرَادَةُ الْحَيَاةِ وَ إِرَادَةُ الْمَوْتِ إِذَا كَانَتْ إِرَادَتُهُ وَاحِدَةً (١) لَمْ يَتَقَدَّمْ بَعْضُهَا بَعْضًا وَ لَمْ يُخَالَفْ
 بَعْضُهَا بَعْضًا وَ كَانَ شَيْئًا وَاحِدًا (٢) قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّ مَعْنَاهَا مُخْتَلِفٌ قَالَ ع فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْمُرِيدِ أَوْ الْإِرَادَةِ أَوْ غَيْرِهَا قَالَ سُلَيْمَانُ بَلْ
 هُوَ الْإِرَادَةُ قَالَ الرُّضَاعُ فَالْمُرِيدُ عِنْدَكُمْ يَخْتَلِفُ إِنْ كَانَ هُوَ الْإِرَادَةَ (٣)

ص: ٨٠٢

- ١- هذه الجملة تأكيد للشرط بلفظ آخر وقعت بين اسم كانت و خبرها: و في نسخة (ط) و (ن) «إذا كانت إرادته واحده» و في نسخة (و) «إذا كانت إرادته واحده» و في البحار: «فان كان معناها معنى واحدا كانت إرادته القيام إرادته القعود، و إرادته الحياه إرادته الموت، اذ كانت ارادته واحده لم يتقدم بعضها بعضا- الخ» و هذا أحسن.
- ٢- أى كان المراد شيئا واحدا، و في نسخة (و) و (ط) و (ن) «و كانت شيئا واحدا».
- ٣- في البحار: «مختلف اذ كان- الخ» و في نسخة (د) و (ج) «يختلف إذا كان- الخ» و في نسخة (ب) «يختلف اذ كان- الخ».

قَالَ يَا سَيِّدِي لَيْسَ الْإِرَادَةُ الْمُرِيدَ قَالَ عَ فَالْإِرَادَةُ مُحَدَّثَةٌ وَإِلَّا فَمَعَهُ غَيْرُهُ أَفْهَمَ وَ زِدْ فِي مَسْأَلَتِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ فَإِنَّهَا اسْمٌ مِنْ أَسْمَائِهِ
 قَالَ الرُّضَاعُ هَلْ سَمَّى نَفْسَهُ بِذَلِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ لَا لَمْ يُسَمَّ نَفْسَهُ بِذَلِكَ قَالَ الرُّضَاعُ فَلَيْسَ لَكَ أَنْ تُسَمِّيَهُ بِمَا لَمْ يُسَمَّ بِهِ نَفْسَهُ قَالَ
 قَدْ وَصَفَ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ مُرِيدٌ قَالَ الرُّضَاعُ لَيْسَ صَمْتُهُ نَفْسَهُ أَنَّهُ مُرِيدٌ إِنْخَبَارًا عَنْ أَنَّهُ إِرَادَةٌ وَ لَا إِنْخَبَارًا عَنْ أَنَّ الْإِرَادَةَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَائِهِ
 قَالَ سُلَيْمَانُ لِأَنَّ إِرَادَتَهُ عِلْمُهُ قَالَ الرُّضَاعُ يَا جَاهِلُ فَإِذَا عَلِمَ الشَّيْءَ فَقَدْ أَرَادَهُ قَالَ سُلَيْمَانُ أَجَلٌ قَالَ عَ فَإِذَا لَمْ يُرِدْهُ لَمْ يَعْلَمْهُ قَالَ
 سُلَيْمَانُ أَجَلٌ قَالَ عَ مِنْ أَيْنَ قُلْتَ ذَاكَ وَ مَا الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّ إِرَادَتَهُ عِلْمُهُ وَ قَدْ يَعْلَمُ مَا لَا يُرِيدُهُ أَبَدًا وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ لَئِنْ
 شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ (١) فَهُوَ يَعْلَمُ كَيْفَ يَذْهَبُ بِهِ وَ هُوَ لَا يَذْهَبُ بِهِ أَبَدًا قَالَ سُلَيْمَانُ لِأَنَّهُ قَدْ فَرَعَ مِنَ الْأَمْرِ فَلَيْسَ يَزِيدُ
 فِيهِ شَيْئًا (٢) قَالَ الرُّضَاعُ هَذَا قَوْلُ الْيَهُودِ فَكَيْفَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (٣) قَالَ سُلَيْمَانُ إِنَّمَا عَنَى بِذَلِكَ أَنَّهُ قَادِرٌ
 عَلَيْهِ قَالَ عَ أَفَعِيدُ مَا لَا يَفِي بِهِ فَكَيْفَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (٤) وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ - يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ وَ
 عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ - (٥) وَ قَدْ فَرَعَ مِنَ الْأَمْرِ فَلَمْ يُحِزْ جَوَابًا قَالَ الرُّضَاعُ يَا سُلَيْمَانُ هَلْ يَعْلَمُ أَنَّ إِنْسَانًا يَكُونُ وَ لَا يُرِيدُ أَنْ يَخْلُقَ إِنْسَانًا
 أَبَدًا وَ أَنَّ إِنْسَانًا يَمُوتُ الْيَوْمَ وَ لَا يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ الْيَوْمَ قَالَ سُلَيْمَانُ نَعَمْ قَالَ الرُّضَاعُ فَيَعْلَمُ أَنَّهُ يَكُونُ مَا يُرِيدُ أَنْ يَكُونَ أَوْ يَعْلَمُ أَنَّهُ
 يَكُونُ مِمَّا لَا يُرِيدُ أَنْ يَكُونَ قَالَ يَعْلَمُ أَنَّهُمَا يَكُونَانِ جَمِيعًا قَالَ الرُّضَاعُ إِذَنْ يَعْلَمُ أَنَّ إِنْسَانًا حَتَّى مَيِّتَ قَائِمٌ قَاعِدٌ أَعْمَى بَصِيرٌ فِي
 حَالٍ وَاحِدَةٍ وَ هَذَا هُوَ الْمَحَالُ قَالَ جُعِلَتْ فِدَاكَ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ أَنَّهُ يَكُونُ أَحَدَهُمَا دُونَ الْآخَرِ قَالَ عَ لَا بَأْسَ فَأَيُّهُمَا يَكُونُ الَّذِي أَرَادَ أَنْ
 يَكُونَ أَوْ الَّذِي لَمْ يُرِدْ أَنْ يَكُونَ قَالَ سُلَيْمَانُ الَّذِي أَرَادَ أَنْ يَكُونَ فَضَحَكَ الرُّضَاعُ وَ الْمَأْمُونُ وَ أَصْحَابُ الْمَقَالَاتِ قَالَ الرُّضَاعُ
 غَلَطْتَ وَ تَرَكْتَ قَوْلَكَ إِنَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ إِنْسَانًا يَمُوتُ الْيَوْمَ وَ هُوَ لَا يُرِيدُ أَنْ يَمُوتَ الْيَوْمَ وَ إِنَّهُ يَخْلُقُ خَلْقًا وَ هُوَ لَا يُرِيدُ أَنْ يَخْلُقَهُمْ فَإِذَا
 لَمْ يَجْزِ الْعِلْمُ عِنْدَكُمْ بِمَا لَمْ يُرِدْ أَنْ يَكُونَ فَإِنَّمَا يَعْلَمُ أَنْ يَكُونَ مَا أَرَادَ أَنْ يَكُونَ (٦)

ص: ٨٠٣

١- الإسراء: ٨٦.

٢- في نسخه (د) و (ب) «فليس يريد فيه شيئا» و في نسخه (ط) «فليس يريد منه شيئا».

٣- المؤمن: ٦٠.

٤- فاطر: ١.

٥- الرعد: ٣٩.

٦- حاصل الكلام من قوله عليه السلام: يا سليمان هل يعلم أن إنسانا يكون إلى هنا أنه هل يتعلق علمه تعالى بنسبه قضيه و لا يتعلق ارادته بها، فأقر سليمان بذلك، فثبت مطلوبه عليه السلام الذي هو عدم اتحادهما، لكنه أقر بالحق في غير موضعه من حيث لا يشعر (كانه اختبط و اختلط من كثره الحجاج في المجلس) لان المثالين مجعهما، اذ علمه تعالى بموت انسان يستلزم ارادته، و يكون إنسان يستلزم إرادته خلقه، و مورد التخلف الامثلة التي ذكرها عليه السلام من قبل، ثم أراد عليه السلام أن يبينه على غلظه فقال: فيعلم أنه يكون ما يريد- الخ، و القسمه لعلمه بكون ما يريد و ما لا يريد تقتضى صوراً أربعا: يعلم أنه يكون ما يريد أن يكون فقط، يعلم أنه يكون ما لا يريد أن يكون فقط، يعلمهما جميعا، لا يعلمهما، و الصورة الثانية هي ما ينطبق عليه المثالان، و الأخيره محال، و الثالثه محال أيضا لما قال عليه السلام: اذن يعلم أن إنسانا حي ميت- الخ، و منطبقه المثالين أيضا محال لما قلنا، و سليمان بصرفه فطرته تركها و اختار الصورة الأولى حيث قال: «الذي أراد أن يكون» بعد أن قال عليه السلام: «لا باس فايهما يكون- الخ».

- قَالَ سُلَيْمَانُ فَإِنَّمَا قَوْلِي إِنَّ الْإِرَادَةَ لَيْسَتْ هُوَ وَ لَمَّا غَيَّرَهُ قَالِ الرِّضَاعُ يَا جَاهِلُ إِذَا قُلْتَ لَيْسَتْ هُوَ فَقَدْ جَعَلْتَهَا غَيْرَهُ وَإِذَا قُلْتَ لَيْسَتْ هِيَ غَيْرَهُ فَقَدْ جَعَلْتَهَا هُوَ قَالَ سُلَيْمَانُ فَهُوَ يَعْلَمُ كَيْفَ يَصْنَعُ الشَّيْءَ قَالَ عَ نَعَمْ قَالَ سُلَيْمَانُ فَإِنَّ ذَلِكَ إِثْبَاتٌ لِلشَّيْءِ (١) قَالَ الرِّضَاعُ أَحَلَّتْ لِأَنَّ الرَّجُلَ قَدْ يُحْسِنُ الْبِنَاءَ وَإِنْ لَمْ يَبْنِ وَيُحْسِنُ الْخِيَاطَةَ وَإِنْ لَمْ يَخِطْ وَيُحْسِنُ صِنْعَ نَعَمِ الشَّيْءِ وَإِنْ لَمْ يَصْنَعْ نَعَمَهُ أَيْدَاءُ ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا سُلَيْمَانُ هَلْ يَعْلَمُ أَنَّهُ وَاحِدٌ لَمْ يَشَأْ مَعَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَيْكُنْ ذَلِكَ إِثْبَاتًا لِلشَّيْءِ قَالَ سُلَيْمَانُ لَيْسَ يَعْلَمُ أَنَّهُ وَاحِدٌ لَمْ يَشَأْ مَعَهُ قَالَ الرِّضَاعُ أَفَتَعْلَمُ أَنْتَ ذَاكَ (٢) قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَنْتَ يَا سُلَيْمَانُ أَعْلَمُ مِنْهُ إِذَا قَالَ سُلَيْمَانُ الْمَسْأَلَةَ مُحَالًا قَالَ مُحَالٌ عِنْدَكَ أَنَّهُ وَاحِدٌ لَمْ يَشَأْ مَعَهُ وَ أَنَّهُ سَمِعَ بِصَبْرٍ حَكِيمٍ عَلَيْهِمْ قَادِرٌ قَالَ نَعَمْ قَالَ عَ فَكَيْفَ أَخْبَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّهُ وَاحِدٌ حَتَّى سَمِعَ بِصَبْرٍ عَلَيْهِمْ خَبِيرٌ وَ هُوَ لَا يَعْلَمُ ذَلِكَ وَ هَذَا رَدُّ مَا قَالَ وَ تَكْذِيبُهُ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ الرِّضَاعُ فَكَيْفَ يُرِيدُ صِنْعَ مَا لَا يَدْرِى صِنْعَهُ وَ لَمَّا مَا هُوَ وَإِذَا كَانَ الصَّانِعُ لَا يَدْرِى كَيْفَ يَصْنَعُ الشَّيْءَ قَبْلَ أَنْ يَصْنَعَهُ فَإِنَّمَا هُوَ مُتَحَيِّرٌ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ فَإِنَّ الْإِرَادَةَ الْقُدْرَةُ قَالَ الرِّضَاعُ وَ هُوَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقْدِرُ عَلَى مَا لَا يُرِيدُهُ أَيْدَاءُ وَ لَا بُدَّ مِنْ ذَلِكَ لِأَنَّهُ قَالَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى - وَ لَيْسَ شَيْئًا لَنَدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ (٣)

ص: ٨٠٤

١- المعنى: فان ذلك اثبات للشيء معه في الازل، و ذلك ظنا منه أن العلم بالمصنوع يستلزم وجوده، فأجاب عليه السلام بالفرق بين العلم و الإرادة بالامثلة، فان العلم لا يستلزم المعلوم بخلاف الإرادة فانها تستلزم المراد، و قوله: «يحسن» في المواضع الثلاثة من الاحسان بمعنى العلم.

٢- في نسخه (ه) و (و) «أ فأنت تعلم ذلك».

٣- الإسراء: ٨٦.

فَلَوْ كَانَتْ الْبَارَادَةُ هِيَ الْقُدْرَةُ كَانَ قَدْ أَرَادَ أَنْ يَذْهَبَ بِهِ لِقُدْرَتِهِ فَانْقَطَعَ سَيْلِيْمَانُ قَالَ الْمَأْمُونُ عِنْدَ ذَلِكَ يَا سَيْلِيْمَانُ هَذَا أَعْلَمُ هَاشِمِيٌّ ثُمَّ تَفَرَّقَ الْقَوْمُ.

قال مصنف هذا الكتاب كان المأمون يجلب على الرضا ع من متكلمي الفرق و الأهواء المضله كل من سمع به حرصا على انقطاع الرضا ع عن الحجج مع واحد منهم و ذلك حسدا منه له و لمترلته من العلم فكان ع لا يكلم أحدا إلا أقر له بالفضل و التزم الحجج له عليه لأن الله تعالى ذكره أبي إلا أن يعلى كلمته و يَتَمُّ نُورُهُ و ينصر حجته و هكذا وعد تبارك و تعالی فی كتابه فقال- إِنَّا لَنَنْصِرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا(1) یعنی بالذین آمنوا الأئمه الهداه ع و أتباعهم و العارفين بهم و الآخذین عنهم ينصرهم بالحجج علی مخالفیهم ما داموا فی الدنيا و كذلك یفعل بهم فی الآخرة و إن الله لا یخلف وعده

ترجمه:

مروزی چون مروی منسوب است بسوی مرو و آن شهر معروفی است و زیادتی زای از زیادات و تغییرات نسب است

حدیث کرد ما را ابو محمد جعفر بن علی بن احمد فقیه «رضی» گفت که خبر داد ما را ابو محمد حسن بن علی صدقی قمی گفت که حدیث کرد ما را ابو عمر و محمد بن عبد العزیز انصاری کجی گفت که حدیث کرد مرا کسی که از حسن بن محمد نوفلی شنیده بود که میگفت سلیمان مروزی متکلم خراسان بر مأمون وارد شد و مأمون او را نواخت و صلّه و جائزه باو داد بعد از آن بسلیمان گفت که پسر عمویم علی بن موسی از حجاز آمده و بر من وارد شده و او علم کلام و اصحاب آن را دوست میدارد پس بر تو باکی نیست که در روز ترویج که روز هشتم ذی الحجج است بجهت مناظره و مباحثه با او بسوی ما شوی و بنزد ما آئی سلیمان گفت که یا امیر المؤمنین من ناخوش دارم که در مجلس تو در میان گروهی از بنی هاشم از مثل او سؤال کنم و در نزد آن گروه افشان و از هم باز شود چون با من سخن گوید و استقصای بر او بکنجکاوی و پر پا در پی شدنش روا نباشد مأمون گفت که من بسوی تو نفرستاده ام مگر بجهت معرفتم بقوه تو و مراد من چیزی نیست مگر آنکه او را از یک حجت قطع و مغلوب کنی و بس سلیمان گفت که یا امیر المؤمنین تو را بس است در میان من و او جمع کن و مرا واگذار با بلند برداشتن و پیش رفتن و مهار کردن و بنا بر بعضی از نسخ مرا با مذمت واگذار بعد از آن مأمون بسوی امام رضا (ع) فرستاد و گفت که مردی از اهل مرو بر ما وارد شده و او یگانه خراسان است از اصحاب کلام پس اگر بر تو سبک و آسان باشد که متحمل زحمت آمدن بسوی ما شوی چنان خواهی کرد پس حضرت (ع) بجهت وضوء بر پا شد و بما فرمود که مرا پیشی گیرید و عمران صابی همراه ما بود و رفتیم تا بدر خانه مأمون شدیم و بانجا رسیدیم یا سرو خالد دستهای مرا گرفتند و مرا بر مأمون داخل کردند و چون سلام کردم گفت که کو برادرم أبو الحسن خدا او را باقی بدارد گفتم که او را باز پس گذاشتم که جامه‌ایش را بپوشد و ما را امر فرمود که پیش شویم بعد از آن گفت که یا امیر المؤمنین عمران مولای تو همراه من بود و او بر در خانه است گفت که عمران کیست گفتم آن صابی مذهب که بر دست تو اسلام آورد گفت که داخل شود پس عمران داخل شد و مأمون باو مرحبا گفت و گفت که ای عمران نمردی تا آنکه از بنی هاشم شدی گفت که حمد از برای خدائی است که مرا بشما تشریف داد یا امیر المؤمنین مأمون گفت که یا عمران اینک سلیمان مروزی متکلم خراسان است عمران گفت که یا امیر المؤمنین او گمان دارد که در نظر استدلال یگانه خراسان است و بداء را انکار میکند مأمون گفت پس چرا با او مباحثه نمیکنی عمران گفت که این امر بسوی او است و اختیار دارد اگر خواهد مباحثه میکنیم پس امام

رضا (ع) داخل شد و فرمود که در چه چیز بودید عمران عرض کرد که یا ابن رسول الله اینک سلیمان مروزی است سلیمان گفت که آیا به ابو الحسن و بقولش در باب آن راضی میشوی عمران گفت که راضی شدم بقول ابو الحسن در باب بداء بر این وجه که مرا در باب آن حجتی بیاورد که بآن بر امثال خویش از اهل نظر و استدلال استدلال کنم و حجت آورم مأمون گفت که یا ابا الحسن چه میگوئی در باب آنچه ایشان در آن منازعه و گفتگو کردند حضرت فرمود که ای سلیمان از بداء چه انکار کردی و خدای عز و جل میفرماید که **أَوْ لَا يَذُكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا** (یعنی آیا نمیاندیشد و یاد نمیکند آن آدمی آنکه آفریدیم او را پیش از این و نبود چیزی بلکه عدم صرف بود) و آن جناب عز و جل فرموده که **وَ هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ** (یعنی و او است آن کس که در اول بار می آفریند خلق را پس برمیگرداند و باز زنده میکند او را بعد از آنکه مرده باشد) و آن جناب عز و جل میفرماید که **يَبْدِئُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** بآن معنی که گذشت و آن جناب عز و جل میفرماید که **يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ** (یعنی میافزاید در آفریده خود آنچه میخواهد) یعنی در بالهای فرشتگان میافزاید تا از چهار زیاد شود و آن جناب عز و جل میفرماید که **وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ** (یعنی و آغاز کرد آفریدن آدمی را از گل و آن جناب عز و جل میفرماید که **وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ** (یعنی و گروهی از متخلفان بازداشته شدگان و افتاد بتاخیر گانند که حکم ایشان موقوف است برای نزول فرمان خدا در باره ایشان یا ایشان را عذاب نماید و یا توبه ایشان را قبول فرماید و بر ایشان رجوع کند بمغفرت و آمرزش) و آن جناب عز و جل میفرماید که **وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لَا يُنْقَضُ مِنْ عُمرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ** (یعنی و زندگانی داده نشود هیچ دراز عمری که خدا او را زندگانی داده و کم کرده نشود از عمر و زندگی آن معمر یعنی معمر دیگر باین معنی که بعمر معمر اول نرسد مگر در کتاب است که لوح محفوظ باشد یعنی درازی و کوتاهی زندگانی در آن مقدر و مقرر شده سلیمان گفت که آیا در این باب چیزی از پدرانیت از برای روایت شده فرمود آری از برایم از حضرت صادق (ع) روایت شده که فرمود خدای عز و جل را دو علم است یکی علم مخزون و مکنونی که در خزینه شده و از هر کسی پوشیده و کسی غیر از خدا آن را نمیداند و بداء از آن میباشد و علمی دیگر که آن را بفرشتگان و پیغمبرانش تعلیم فرموده پس علمای از اهل بیت پیغمبرش آن را میدانند سلیمان گفت که دوست میدارم که این را از کتاب خدای عز و جل از برایم بر کنی و از آن بیرون آوری حضرت فرمود که قول خدای عز و جل پیغمبرش (ص) که **قَتُولَ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ** (یعنی پس روی بگردان از ایشان پس نیستی تو ملامت زده و سرزنش شده و حضرت فرمود که هلاک ایشان را اراده فرمود بعد از آن از برای خدا ابداء شد و فرمود که **وَ ذَكَرَ فَإِنَّ الذُّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ** (یعنی و پند ده اهل ایمان را پس بدرستی که پند دادن نفع میدهد مؤمنان را) سلیمان گفت که مرا زیاد کن و بیشتر بفرما فدای تو کردم امام رضا (ع) فرمود که خبر داد مرا پدرم از پدرانش علیهم السلام که رسول خدا (ص) فرمود که خدای عز و جل بسوی پیغمبری از پیغمبرانش وحی فرمود که فلان پادشاه را خبر ده که من تا فلان وقت او را میمیرانم پس آن پیغمبر بنزد پادشاه آمد و او را خبر داد و پادشاه بر روی تخت خویش نشسته بود پس آن پادشاه خدا را خواند و دعاء کرد تا از تخت فرو افتاد و گفت که ای پروردگار من مرا مهلت ده تا طفلم بزرگ شود و کار خود را بگذارم و آنچه باید بکنم پس خدای عز و جل بسوی آن پیغمبر وحی فرمود که بیا بنزد فلان پادشاه و او را اعلام کن که من در اجلس زمان دادم و آن را پس انداختم و پانزده سال در عمرش افزودم آن پیغمبر عرض کرد که ای پروردگار من تو میدانی که من هرگز دروغ نگفته ام خدای عز و جل بسوی او وحی فرمود که جز این نیست که تو بنده فرمان داده شده پس این مطلب را باو برسان و خدا سؤال نمیشود از آنچه میکند بعد از آن حضرت بجانب سلیمان ملتفت شد و فرمود تو را چنان می پندارم که در این باب مانند یهود شده سلیمان گفت پناه میبرم بخدا از اینکه بیهود مانم و یهود چه گفته اند حضرت فرمود که گفته اند که **يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ** و قصد داشتند که خدا از کار فارغ

و خلاص شده پس چنان نیست که چیزی را احداث کند خدای عز و جل فرمود که **غُلَّتْ أَعْيُنُهُمْ وَ لَعْنُوا بِمَا قَالُوا** و شنیدم از گروهی که پدرم حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام را از بداء سؤال کردند فرمود که مردم از بداع چه انکار میکنند و از اینکه خدا گروهی را موقوف دارد که ایشان را بتأخیر افکند بجهت فرمان خویش سلیمان گفت آیا مرا خبر نمی دهی از سوره **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ** که در چه چیزی فرود آورده شده امام رضا (ع) فرمود که خدای عز و جل آنچه را که از اول سال تا آخر سال میباید از زندگی یا مردن یا خوبی یا بدی یا روزی در شب قدر تقدیر میکند پس آنچه خدا در آن شب آن را مقدر کرده باشد از جمله محتوم است که خدا آن را محکم و واجب نموده و بآن حکم فرموده سلیمان گفت که اکنون فهمیدم فدای تو گردم پس مرا زیاد کن حضرت فرمود که ای سلیمان بدرستی که از جمله کارها کاری چند است که در نزد خدای تبارک و تعالی موقوف و باز ایستاده است و از آنها آنچه را که خواهد پیش میدارد و آنچه را که خواهد بتأخیر میافکند ای سلیمان بدرستی که علی (ع) میفرمود که علم دو علم است علمی است که خدا آن را بفرشتگان و پیغمبرانش تعلیم داده پس آنچه بفرشتگان و پیغمبرانش تعلیم داده میباشد و خدا نه خودش را تکذیب میکند و نه فرشتگان و پیغمبران خود را و علمی که در نزد او مخزونست که هیچ یک از آفریدگانش را بر آن اطلاع نداده و از آن مقدم میدارد آنچه را که میخواهد و مؤخر میدهد و محو و اثبات میکند آنچه را که میخواهد سلیمان بمأمون گفت که یا امیر المؤمنین بعد از امروز بداء را انکار نمیکنم و بآن تکذیب نخواهم کرد اگر خدا خواهد مأمون گفت که ای سلیمان ابو الحسن را سؤال کن از آنچه از برایت ظاهر شده و بر تو باد بحسن استماع که خوب گوش داری و انصاف دهی سلیمان گفت که ای سید من میخواهم تو را سؤال کنم امام رضا (ع) فرمود که از هر چه از برایت ظاهر شده سؤال کن گفت چه میگوئی در باب کسی که اراده را رسم و صفت قرار داده مانند حی و سمیع و بصیر و قدیر که اوصافی چندند بمعنی زنده و شنوا و بینا و توانا امام رضا (ع) فرمود جز این نیست که شما گفتید که چیزها حادث شده و اختلاف بهمرسانیده بجهت آنکه خدا خواسته و اراده کرده و نگفتید که حادث شده و اختلاف بهمرسانیده بجهت آنکه خدا سمیع و بصیر است پس اینک دلیلی است بر اینکه اراده مثل سمیع و بصیر نیست سلیمان گفت پس آن جناب پیوسته مرید بوده حضرت فرمود که این سلیمان پس اراده اش غیر او است سلیمان گفت آری حضرت فرمود پس با او چیزی را غیر از او ثابت کردی که همیشه بوده سلیمان گفت که ثابت نکردم امام رضا (ع) فرمود که آیا اراده محدث است که احداث شده سلیمان گفت نه اراده محدث نیست که احداث شده باشد مأمون بر او صیحه زد و او را آواز داد که ای سلیمان آیا با مثل او معایه و مکابره می شود و معایه آنست که کلامی را بر کسی داخل کنی که مقصود از آن مفهوم نشود و مراد از آن را آسان نتوان فهمید و مکابره معارضه و انکار است از روی دانش تتمه سخن مأمون بر تو باد بانصاف آیا کسانی را که در گرداگرد تو نشسته اند از اهل نظر و استدلال نمی بینی بعد از آن گفت که یا ابا الحسن با او سخن بگو چه او متکلم خراسانست پس سلیمان مسأله را بر حضرت اعاده نمود و دو باره پرسید حضرت فرمود که ای سلیمان اراده محدث است زیرا که چیز هر گاه ازلی و همیشه نباشد محدث باشد و هر گاه محدث نباشد ازلی باشد چه در میان قدیم و حادث سیمی نیست که واسطه باشد سلیمان گفت که اراده اش از او است چنان که شنیدنش از او است و دیدن و دیدش از او است و دانستنش از او است امام رضا (ع) فرمود که پس اراده اش نفس او است سلیمان گفت نه حضرت فرمود پس مرید مثل سمیع و بصیر نیست سلیمان گفت جز این نیست که نفسش را اراده کرده چنان که نفسش را شنیده و نفسش را دیده و نفسش را دانسته امام رضا (ع) فرمود که معنی این سخن که نفسش را اراده کرده چیست آیا اراده کرده که چیزی باشد یا اراده کرده که حی یا سمیع یا بصیر یا قدیر باشد سلیمان گفت آری امام رضا (ع) فرمود که آیا آن باراده او بوده سلیمان گفت نه امام رضا (ع) فرمود پس قول ترا که اراده کرده که حی و سمیع و بصیر باشد هیچ معنی نباشد هر گاه که آن باراده او

نبوده باشد سلیمان گفت بلی آن باراده او بوده پس مأمون و کسانی که گرداگرد او بودند خندیدند و امام رضا (ع) نیز خندید و بایشان فرمود که با متکلم خراسان نرمی و مدارائی کنید ای سلیمان پس خدا در نزد شما از حال خود گشته و از آن متغیر شده و آن چیز است که خدای عز و جل بآن وصف نمیشود پس سلیمان منقطع شد و نتوانست سخن بگوید بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که ای سلیمان یک مسأله از تو میپرسم گفت بپرس فدای تو کردم حضرت فرمود مرا خبر ده از خود و از اصحاب خود که شما با مردم سخن میکنید بآنچه میفهمند و می شناسند یا بآنچه نمی فهمند و نمی شناسند گفت بلکه سخن میکنیم بآنچه می فهمند و میدانند امام رضا (ع) فرمود پس آنچه مردم میدانند آنست که مرید غیر اراده است و آنکه مرید پیش از اراده است و آنکه فاعل پیش از مفعول است و این سخن قول شما را که اراده و مرید یک چیزاند باطل میگرداند سلیمان گفت فدای تو کردم این امر نسبت باو بر آن وضعی نیست که مردم می شناسند و نه بر آنچه ایشان می فهمند حضرت فرمود پس شما را چنان می بینم که علم این را بدون معرفتی ادعا کرده اید و گفتید که اراده چون سمیع و بصیر است آیا این امر در نزد شما بر آن وصفی باشد که شناخته نمیشود و کسی نتواند که دریافت کند سلیمان هیچ جواب نداد بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که ای سلیمان آیا خدا همه آنچه را که در بهشت و دوزخ است میداند سلیمان گفت آری حضرت فرمود آیا آنچه خدای عز و جل دانسته که از آن میباشد خواهد بود سلیمان گفت آری حضرت فرمود هر گاه باشد تا آنکه از آن چیزی نماند مگر آنکه باشد آیا ایشان را می افزاید و زیاده تر بایشان میدهد یا آن را از ایشان در می نوردد و درهم می پیچد سلیمان گفت بلکه ایشان را ازدیاد میکند حضرت فرمود پس او را در قول تو چنان می بینم که بایشان زیاد داده آنچه را که در علمش نبوده که آن میباشد سلیمان گفت فدای تو کردم پس زیاده تی غایت و پایانی ندارد حضرت فرمود پس خدا در نزد شما چنان نیست که علمش احاطه نکند بآنچه در بهشت و دوزخ میباشد و هر گاه پایین آن را نشناسد و گمراه علمش احاطه نکند بآنچه در آنها میباشد نداند آنچه را که در آنها میباشد پیش از آنکه باشد و خدا از این برتری دارد برتری بزرگ سلیمان گفت جز این نیست که من گفتم که آن را نمی داند زیرا که این را پایانی نیست زیرا خدای عز و جل هر دو را بخلود و جاودان بودن وصف کرده و ما ناخوش داشتیم که از برای آنها انقطاع و بریدگی را قرار دهیم امام رضا (ع) فرمود که علمش بآن موجب از برای انقطاع آن از ایشان نیست زیرا که گاه باشد که آن را بداند و بعد از آن ایشان را زیاد دهد پس آن را از ایشان نبرد و قطع نفرماید و آن جناب عز و جل در کتاب خویش همچنین فرمود که *كُلَّمَا نَضَّ بَجَتْ جُلُودُهُمْ يَدُلُّنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ* (یعنی در هر زمان که پخته شود یا بسوزد پوستهای ایشان بدل کنیم ایشان را یعنی پوستهای ایشان را پوستهای غیر آنها پخته و سوخته یا باین وجه که پوستهای سوخته را عود کنیم بر صورت دیگر تا بچشند عذاب را یعنی تا چشیدن عذاب ایشان دائمی باشد) و خدای عز و جل در باب اهل بهشت فرمود که *عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ* بآن معنی که گذشت و آن جناب عز و جل فرمود که *وَ فَاكِهِهٖ كَثِيْرَهٗ لَا مَقْطُوْعَهٗ وَ لَا مَمْنُوْعَهٗ* (یعنی و یاران دست راست در میوه های بسیارند از هر جنسی که باشد نه بریده شده و فانی گشته یعنی در هیچ زمان انقطاع نیابد و نه منع کرده شده که آن را از خورنده بهیچ نوع منع نکنند.) پس آن جناب عز و جل این را میداند و زیاده را از ایشان قطع نمیکند مرا خبر ده که آنچه اهل بهشت میخورند و آنچه می نوشند آیا چنان نیست که بدل و جانشینی در جایش قرار دهد سلیمان گفت بلی حضرت فرمود پس آیا خدا چنان باشد که آن را از ایشان قطع کند و حال آنکه در جایش بدل و جانشینی قرار داده سلیمان گفت نه حضرت فرمود پس همچنین هر چه در بهشت میباشد هر گاه در جای آن بدلی قرار دهد از ایشان مقطوع و بریده نیست سلیمان گفت بلی آن را از ایشان قطع میکند و ایشان را زیاد نمیدهد امام رضا (ع) فرمود که در آن هنگام آنچه در آنست نابود می شود و اینکه ای سلیمان باطل کردن خلود خلاف کتاب خدا است زیرا که خدای عز و جل می فرماید که *لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ فِيهَا وَ لَمَدِيْنًا مَزِيْدٌ* (یعنی و از برای بهشتیانست

آنچه خواهند در بهشت و نزدیک ما زیادتی است بر آنچه خواهند.) و آن جناب عز و جل میفرماید که عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ و آن جناب عز و جل میفرماید که وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (یعنی و نیستند ایشان از دوزخ بیرون شدگان) و آن جناب عز و جل میفرماید که خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (یعنی در حالی که جاویدانند در آن همیشه) و آن جناب عز و جل می فرماید که وَ فَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ لَا مَقْطُوعَةٍ وَ لَا مَمْنُوعَةٍ سلیمان هیچ جواب نداد بعد از آن امام رضا (ع) فرمود که آیا مرا خبر نمیدهی از اراده که آن فعل است یا غیر فعل سلیمان گفت بلکه آن فعل است حضرت فرمود پس آن محدث و مخلوق است زیرا که همه فعل محدث است سلیمان گفت که آن فعل نیست حضرت فرمود پس با او غیر او همیشه بوده سلیمان گفت که اراده همان انشاء و ایجاد است حضرت فرمود که ای سلیمان اینکه آن چیزیست که شما آن را بر ضرار و اصحابش ادعا کرده اید از قول ایشان که هر چه خدای عز و جل در آسمان یا زمین یا دریا یا بیابان آفریده از سگ یا خوک یا میمون یا جنبنده اراده خدای عز و جل است و قول ایشان که اراده خدا زنده می شود و میمیرد و می رود و می خورد و می آشامد و جماع میکند و میزاید و ستم میکند و زشتیها را بجا می آورد و کافر می شود و شرک می آورد پس از آن بیزاری میجوئی و از آن جدا میشوی و این حد و اندازه آنست سلیمان گفت که اراده چون سمع و بصر و علم است امام رضا (ع) فرمود که دو باره بسوی این برگشتی پس مرا خبر ده از سمع و بصر و علم که آیا مصنوع است سلیمان گفت نه امام رضا (ع) فرمود پس چگونه آن را نفی کردید و یک بار گفتید که اراده نکرده و بار دیگر گفتید که اراده کرده و اراده مفعول از برای او نیست سلیمان گفت که این نیست مگر مثل قول ما که یک بار میگوئیم که دانست و بار دیگر میگوئیم که ندانست امام رضا (ع) فرمود که این برابر نیست زیرا که نفی معلوم نفی علم نیست و نفی مراد نفی اراده آنست که باشد زیرا که چیز هر گاه اراده نشود اراده نباشد و گاهست که علم ثابت باشد و اگر چه معلوم نباشد بمنزله بصر چه گاهست که انسان بینا باشد و اگر چه آنچه دیده می شود نباشد و علم ثابت میباشد و هر چند که معلوم نباشد سلیمان گفت که اراده مصنوع است حضرت فرمود پس آن محدث است و چون سمع و بصر نیست زیرا که سمع و بصر مصنوع نیستند و این مصنوع است سلیمان گفت که اراده صفتی است از صفات او که همیشه بود حضرت فرمود پس سزد که انسان چنان باشد که همیشه بوده باشد زیرا که صفتش همیشه بوده سلیمان گفت نه زیرا که او آن را نکرده امام رضا (ع) فرمود که ای خراسانی چه بسیار است غلط تو آیا چنان نیست که چیزها باراده و قول او باشد سلیمان گفت نه حضرت فرمود که هر گاه نه باراده او باشد و نه بمشیت او و نه بفرمان او و نه بمباشرت پس آن چگونه موجود می شود و خدا از آن برتری دارد سلیمان هیچ جواب نداد بعد از آن امام رضا (ع) فرمود آیا مرا خبر نمیدهی از قول خدای عز و جل وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا (یعنی و چون خواهیم که هلاک گردانیم اهل ده و شهری را بعد از قیام حجت و ارسال رسل بسوی ایشان بفرمائیم منعمان و سرکشان آن ده را عبادت و فرمان برداری یا بنافرمانی باین معنی که گویا ایشان را بنافرمانی فرمان داده ایم بفرام آوردن اسباب آن پس ایشان نافرمانی کنند و از سخن رسول بیرون روند و سرکشی کنند در آن ده و حضرت فرمود که آیا خدا باین قصد میفرماید که او اراده را احداث می کند سلیمان گفت آری حضرت فرمود پس هر گاه اراده را احداث کند قول تو که اراده همان خدا است یا چیزی از او باطل باشد زیرا که او چنان نباشد که نفس خود را احداث کند و از حال خود متغیر نشود و خدا از آن برتری دارد سلیمان گفت چنان نباشد که بآن قصد کند که اراده را احداث کند حضرت فرمود پس بآن چه قصد فرموده سلیمان گفت که کردن چیزی را قصد فرموده امام رضا (ع) فرمود و ای برتر چند این مسأله را تکرار میکنی و من تو را خبر دادم که اراده محدث است زیرا که فعل چیزی محدث است سلیمان گفت پس اراده را هیچ معنی نیست امام رضا (ع) فرمود که نفس خود را در نزد شما وصف کرده تا آنکه آن را وصف کرده بچیزی که هیچ معنی ندارد پس هر گاه که آن را هیچ معنی قدیم و حادثی نباشد قول شما که خدا پیوسته مرید

بوده باطل باشد سلیمان گفت که من چیزی را قصد نکردم مگر آنکه اراده کاری است از خدا که همیشه بوده حضرت فرمود آیا نمیدانی که آنچه همیشه بوده در یک حالت مفعول و حادث و قدیم نمیباشد سلیمان هیچ جواب نداد امام رضا (ع) فرمود باکی نیست مسأله تو را تمام میکنم سلیمان گفت گفتم که اراده صفتی است از صفات او حضرت فرمود که چند بر من تکرار میکنی که آن صفتی از صفات او است و صفتش محدث است یا همیشه بوده سلیمان گفت که حدیث است امام رضا (ع) فرمود الله اکبر پس اراده محدث است و اگر چه صفتی از صفات او باشد که همیشه بوده باشد سلیمان چیزی را رد نکرد و جواب نگفت امام رضا (ع) فرمود که آنچه همیشه بوده مفعول نمیباشد سلیمان گفت که چیزها اراده نیست و چیزی را اراده نکرده امام رضا (ع) فرمود که ای سلیمان وسواس کرده پس خدا آنچه را که نه آفریدنش را اراده کرده و نه کردنش را کرده و آفریده و این صفت صفت کسی است که نمیداند که چه کرده و خدا از این برتری دارد سلیمان گفت که ای سید من تو را خبر دادم که اراده چون سمع و بصر و علم است مأمون گفت که وای بر تو ای سلیمان چند این غلط را تکرار میکنی این را قطع کن و شروع کن در غیر آن چون تو چنانی که بر غیر این رد قوت نداری امام رضا (ع) فرمود که یا امیر المؤمنین او را واگذار و مسأله اش را بر او قطع مکن که آن را حجت میگرداند ای سلیمان سخن بگو سلیمان گفت که تو را خبر دادم که اراده چون سمع و بصر و علم است امام رضا (ع) فرمود باکی نیست مرا خبر ده از معنی این اراده که آیا یکمعنی است یا معنیهای مختلف سلیمان گفت بلکه یکمعنی است امام رضا (ع) فرمود پس معنی همه ارادها یکمعنی است سلیمان گفت آری امام رضا (ع) فرمود پس اگر معنی آنها یکمعنی باشد اراده برخاستن و اراده نشستن و اراده زندگی و اراده مرگ هر گاه اراده اش یکی باشد چنان باشد که بعضی از آنها بر بعضی تقدیم نداشته باشد و بعضی از آنها با بعضی مخالفت نداشته باشد و این اراده ها یک چیز باشد سلیمان گفت که معنی آنها اختلاف دارد حضرت فرمود پس مرا خبر ده از مرید که آیا اراده یا غیر آنست سلیمان گفت بلکه خدا اراده است امام رضا (ع) فرمود پس مرید در نزد شما مختلف می شود و اگر خدا اراده باشد سلیمان گفت که ای سید من اراده مرید نیست حضرت فرمود پس اراده محدث و مخلوق است و اگر نه با او غیر او است بفهم و در مسأله ات زیاد کن سلیمان گفت پس اراده نامی است از نامهای خدا امام رضا (ع) فرمود که آیا خود را باین نام نامیده سلیمان گفت نه خود را باین نام نامیده امام رضا (ع) فرمود پس تو را روا نیست که او را بچیزی بنامی که خود را بآن نامیده باشد سلیمان گفت که خود را باین وصف کرده که او مرید است امام رضا (ع) فرمود که وصف کردنش خود را باین که مرید است نه اخبار از اینست که خدا اراده است و نه اخبار است از آنکه اراده نامی از نامهای او است سلیمان گفت که بجهت آنکه اراده اش عمل او است امام رضا (ع) فرمود که ای جاهل پس هر گاه چیزی را بداند بحقیقت که آن را اراده کرده سلیمان گفت بلی حضرت فرمود پس هر گاه آن را اراده نکنند آن را نداند سلیمان گفت آری حضرت فرمود که این را از کجا گفتی و چیست دلیل بر آنکه اراده اش علم او است و گاهست که چیزی را میداند که هرگز آن را اراده نمیکند و این قول خدای عز و جل است که وَ لَئِنْ شِئْنَا لَنُدْهِبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مَا نَشَاءُ لِنَبْلُو مَا تَتَكَبَّرُ فِيهِ مِنْكُمْ إِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ فَذَرْهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ الْبَأْسَ الَّذِي كَانُوا يَعْلَمُونَ (سوره هود) آن را نمیبرد سلیمان گفت زیرا که آن جناب از کار فارغ و خلاص شده پس چنان نیست که در آن چیزی را اراده کند امام رضا (ع) فرمود که این قول یهود است پس چگونه خدای عز و جل فرموده که ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (یعنی بخوانید مرا و دعا کنید تا مستجاب کنم از برای شما) سلیمان گفت جز این نیست که بآن این را قصد کرده که آن جناب بر این قدرت دارد حضرت فرمود آیا وعده میدهد چیزی را که بآن وفا نمیکند پس چگونه خدای عز و جل فرموده که يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ وَ أَنْ جُنَابِ عَزِّ وَ جَلِّ فَرَمُودَةُ كَمَا يَمُحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (یعنی پاک و نابود میکند خدا نقش آنچه را که خواهد و صلاح داند از لوح محو و اثبات می فرماید در آن صورت آنچه را که خواهد و مصلحت بیند و در نزد او است اصل

کتاب که لوح محفوظ است و چیزی نیست مگر آنکه در آن نوشته شده) تتمه کلام حضرت (ع) و حال آنکه از امر فارغ شده یعنی با فراغ از امر چگونه این و آیه را فرموده سلیمان هیچ جواب نداد امام رضا (ع) فرمود که ای سلیمان آیا میدانید که انسانی میباشد و اراده ندارد که هرگز انسانی را بیافریند و میداند که انسانی امروز میمیرد و اراده ندارد که امروز بمیرد سلیمان گفت آری امام رضا (ع) فرمود که پس میداند که آنچه اراده دارد که باشد میباشد یا میداند که آنچه اراده ندارد که باشد میباشد سلیمان گفت میداند که هر دو میباشد امام رضا (ع) فرمود که هر گاه چنین باشد میداند که انسانی در یک حالت زنده ایست مرده و ایستاده ایست نشسته و کور بینائی است و این محال و ممتنع است سلیمان گفت فدای تو کردم پس او میداند که یکی از این دو امر میباشد نه امر دیگر حضرت فرمود باکی نیست پس کدام یک از این دو امر میباشد یعنی آنچه اراده کرده که باشد یا آنچه اراده نکرده نکرده که باشد سلیمان گفت که آنچه اراده کرده که باشد پس امام رضا (ع) و مأمون و اصحاب مقالات همه خندیدند امام رضا (ع) فرمود که غلط کردی و واگذاری قول خود را که خدا میداند که انسانی امروز میمیرد و او اراده ندارد که امروز بمیرد و او میداند که خلقی را میافریند و میداند که او را اراده ندارد که ایشان را بیافریند و هر گاه علم در نزد شما جائز نباشد بجهت آنچه اراده نکرده باشد که باشد جز این نیست که میباشد آنچه اراده کرده باشد که باشد سلیمان گفت جز این نیست که قول من آنست که اراده نه او است و نه غیر او امام رضا (ع) فرمود که ای جاهل هر گاه گفتی که اراده خدا نیست آن را غیر خدا قرار داده و هر گاه گفتی که آن غیر از او نیست اراده را او قرار داده سلیمان گفت پس او میداند که چگونه چیزی میسازد حضرت فرمود که آری سلیمان گفت پس بدرستی که این اثبات از برای چیز است امام رضا (ع) فرمود که سخن محالی گفتی زیرا که مرد گاه باشد که بنائی خوب میداند و هر چند که جایی را نساخته باشد و خیاطی را خوب میداند و هر چند که چیزی را ندوخته باشد و ساختن چیزی را خوب میداند و هر چند که هرگز آن را نساخته باشد بعد از آن باو فرمود که ای سلیمان آیا میدانی که او یگانه ایست که چیزی با او نیست سلیمان گفت آری حضرت فرمود پس آیا اینکه اثبات از برای چیزی باشد سلیمان گفت چنان نیست که بداند که او یگانه ایست که چیزی با او نیست امام رضا (ع) فرمود پس آیا تو این را میدانی سلیمان گفت آری حضرت فرمود پس تو ای سلیمان در آن هنگام از او داناتری سلیمان گفت که این مسأله محال و ممتنع است حضرت فرمود که محال است در نزد تو این مطلب که آن جناب یگانه ایست که چیزی با او نیست و آنکه او شنوای بینای راست گفتار و درست کردار توانا است سلیمان گفت آری حضرت فرمود پس چگونه خدای عز و جل خبر داده که او یگانه زنده ایست که شنوا و بینا و دانا و آگاه هست و او این را نمیداند و اینک رد آنچه فرموده و تکذیب او است و خدا از آن برتری دارد بعد از آن امام رضا (ع) فرمود پس چگونه اراده میکند صنع چیزی را که نه صنع آن را میداند و نه میداند که آن چیست و هر گاه صانع چنان باشد که نداند که چیزی را چگونه بسازد پیش از آنکه آن را بسازد پس او سرگردانست و خدا از این برتری دارد سلیمان گفت که اراده قدرت است امام رضا (ع) فرمود که آن جناب عز و جل قدرت دارد بر آنچه هرگز آن را اراده نمیکند و از آن چاره نیست زیرا که آن جناب تبارک و تعالی فرموده که **وَلَيْسَ شَيْئًا لَّنْذَهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ** پس اگر اراده همان قدرت میبود چنان بود که اراده کرده بود که آن را ببرد بجهت قدرتش پس سلیمان منقطع و مغلوب شد که هیچ نتوانست بگوید مأمون در نزد این امر گفت که ای سلیمان این شخص هاشمی از همه بنی هاشم داناتر است پس آن قوم متفرق شدند.

(مترجم گوید) که مؤلف گفته که مصنف این کتاب میگوید که عادت مأمون این بود که از متکلمان هر فرقه و صاحبان خواهشهای گمراه کننده هر که را می شنید و او را بآن متکلم خبر میداد بر سر حضرت امام رضا (ع) میکشید و ایشان را فراهم می آورد بجهت حرص بر مغلوبیت و انقطاع حضرت امام رضا (ع) از حجت با یکی از ایشان و این حسدی بود از او با آن حضرت و از برای منزله و مرتبه اش از علم و دانش پس چنان بود که کسی با آن حضرت سخن نمیکفت مگر آنکه از برایش بفضل و افزونی اقرار مینمود و حجت را از برایش بر خویش ملزم میشد زیرا که خدای تعالی ذکره ابناء و امتناع فرموده مگر آنکه کلمه و سخن خود را بلند گرداند و نورش را تمام و کامل کند و حجتش را یاری دهد و آن جناب تبارک و تعالی در کتاب خویش چنین وعده نموده و فرموده که *إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* (یعنی بدرستی که ما یاری میدهیم فرستادگان و پیغمبران خود را و کسانی را که ایمان آورده اند در زندگانی دنیا) و مقصودش از کسانی که ایمان آورده اند امامان راهنمایانند علیهم السلام و پیروان ایشان که با ایشان معرفت دارند و ایشان را میشناسند و از ایشان فرا میگیرند چه خدا ایشان را بحجت بر مخالفان ایشان یاری میدهد مادام که در دنیا باشند و در آخرت با ایشان چنین خواهد کرد و بدرستی که خدا وعده خود را خلف نمیکند و در قرآن بعد از آنچه مذکور شد چنین است که *وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ* (یعنی و نیز یاری دهیم ایشان را در روزی که بر پا میشوند گواهان یعنی در روز قیامت).

اشاره

و کلام بفتح کاف سخن و سخن گفتن باشد و آن از باب تفعیل است و مراد سخن گفتن مخصوص است و جدال بکسر جیم و کاویدنست بدشمنی و دشمنی کردن و مراء چون جدال ستیزه کردن و هر دو از باب مفاعله است که فعل از طرفین ناشی می شود.

۱- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَدِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِثَابٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع تَكَلَّمُوا فِي خَلْقِ اللَّهِ وَ لَا تَكَلَّمُوا فِي اللَّهِ فَإِنَّ الْكَلَامَ فِي اللَّهِ لَا يَزِيدُ إِلَّا تَحْزِينًا.

ترجمه:

پدرم رحمه الله گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن محبوب از علی بن رثاب از ابو بصیر که گفت حضرت باقر (ع) فرمود که در خلق خدا و عجائب صنع او سخن گوئید و در خدا سخن مگوئید زیرا که سخن گفتن در خدای چیزی را نیفزاید مگر سرگردانی.

حدیث ۲

۲- وَ بِهَذَا الْأَسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع أَنَّهُ قَالَ: تَكَلَّمُوا فِي كُلِّ شَيْءٍ وَ لَا تَكَلَّمُوا (۱) فِي اللَّهِ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از ابو ایوب خزاز از ابو عبیده از حضرت باقر (ع) مرویست که فرمود در هر چیزی سخن بگوئید و در ذات خدا سخن نگوئید

ص: ۸۰۷

۱- آیا فی ذاته تعالی آنه ما هو؟ و کیف هو؟.

۳- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَائِبٍ عَنْ ضُرَيْسِ الْكُنَاسِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: اذْكُرُوا مِنْ عَظَمَةِ اللَّهِ مَا شِئْتُمْ وَلَا تَذْكُرُوا ذَاتَهُ فَإِنَّكُمْ لَا تَذْكُرُونَ مِنْهُ شَيْئًا إِلَّا وَهُوَ أَعْظَمُ مِنْهُ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از علی بن رئاب از ضریس کناسی از حضرت باقر (ع) مرویست که فرمود از عظمت و بزرگی خدا آنچه را که خواهید ذکر کنید و ذاتش را ذکر نکنید زیرا که شما چیزی را از آن ذکر نمیکنید مگر آنکه او از آن بزرگتر.

۴- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَائِبٍ عَنْ بُرَيْدِ الْعَجَلِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَخْرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَلِيَّ أَصْحَابِهِ فَقَالَ مَا جَمَعَكُمْ قَالُوا اجْتَمَعْنَا نَذْكُرُ رَبَّنَا وَنَتَفَكَّرُ فِي عَظَمَتِهِ فَقَالَ لَنْ تَذُرُّوا التَّفَكُّرَ فِي عَظَمَتِهِ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از علی بن رئاب از برید عجلی مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که رسول خدا بر اصحابش بیرون آمد و فرمود که جمع شدن شما چیست و چرا جمع شده اید یا چه شما را جمع کرده و فراهم آورده عرض کردند که اجتماع کرده ایم که پروردگار خود را ذکر کنیم و در عظمتش تفکر و اندیشه نمائیم فرمود که هرگز اندیشه در عظمت او را در نیابید و بنا بر بعضی از نسخ توحید هرگز صاحب اندیشه در عظمتش در نیابد،

۵- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَائِبٍ عَنْ فَضَائِلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ أَكَلْتَ فَلْيَكِ طَائِرٌ لَمْ يُشْبِعْهُ وَبَصِيرٌ لَوْ وُضِعَ عَلَيْهِ خَرْقٌ لِبُرِّهِ لَغَطَّاهُ تُرِيدُ أَنْ تَعْرِفَ بِهِمَا مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَهَذِهِ الشَّمْسُ خَلِقَ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ فَإِنْ قَدَرْتَ أَنْ تَمَلَأَ عَيْنَيْكَ مِنْهَا فَهُوَ كَمَا تَقُولُ.

ص: ۸۰۸

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از علی بن رئاب از فضیل بن یسار مرویست که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود ای فرزند آدم اگر مرغی دل تو را بخورد او را سیر نکند و دیده ات چنانست که اگر سوراخ سوزنی بر آن گذاشته شود آن را پوشاند میخواهی که باین دو چیز ملکوت آسمانها و زمین را بشناسی و کیفیت آنها را بدانی اگر راستگو باشی همین آفتاب آفریده ای است از آفریدگان خدا پس اگر توانستی که چشمهایت را از نور آن پر کنی که جرم آن را چنان که هست بینی امر چنانست که تو میگوئی.

حدیث ۶

۶- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا (۱) قَالَ مَنْ لَمْ يَدُلَّهُ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ دَوْرَانِ الْفَلَاحِ وَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ وَ الْآيَاتِ الْعَجِيبَاتِ عَلَى أَنَّ وَرَاءَ ذَلِكَ أَمْرًا أَعْظَمَ مِنْهُ - فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا قَالَ فَهُوَ عَمَّا لَمْ يُعَايِنِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از علا بن رزین از محمد بن مسلم از حضرت باقر (ع) مرویست که در قول خدای عز و جل وَ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى فرمود (یعنی کسی که آفرینش آسمانها و زمین و اختلاف شب و روز و گردش چرخ و آفتاب و ماه و آیتها و نشانههای عجیب او را دلالت نکنند که در پس اینها امریست از اینها بزرگتر فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا بآن معنی که گذشت.

ص: ۸۰۹

۷- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ الْحَسَنِ الصَّقِيلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: تَكَلَّمُوا فِي مِثْرَةٍ دُونَ الْعَرْشِ وَ لَمَّا تَكَلَّمُوا فِي مَا فَوْقَ الْعَرْشِ فَإِنَّ قَوْمًا تَكَلَّمُوا فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَتَاهُوا حَتَّى كَانَ الرَّجُلُ يُنَادِي مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَيَجِيبُ مِنْ خَلْفِهِ وَ يُنَادِي مِنْ خَلْفِهِ فَيَجِيبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید «رضی» گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن علی بن فضال از ثعلبه بن محبوب از حسن صیقل از محمد بن مسلم از حضرت باقر (ع) که فرمود سخن گوئید در آنچه در زیر عرش است و در آنچه در زبر عرش است سخن مگوئید زیرا که گروهی در باب خدای عز و جل سخن گفتند پس سر گشته شدند بمرتبه که چنین بود که مردی از پیش رویش جواب میداد یعنی پیش رو و پس پشت را از یک دیگر تمیز نمیداد.

۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَثْعَمِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْقَصِيرِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنْ شَيْءٍ مِنَ التَّوْحِيدِ فَرَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ وَقَالَ تَعَالَى اللَّهُ الْجَبَّارُ (۱) إِنَّ مَنْ تَعَاطَى مَا تَمَّ هَلَكُ.

ص: ۸۱۰

ترجمه:

پدرم «ره» گفت حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم از پدرش از ابن ابی عمیر از محمد بن یحیی خثعمی از عبد الرحیم قصیر که گفت حضرت باقر (ع) را سؤال کردم از چیزی از توحید پس آن حضرت دستهای خویش را بسوی آسمان بلند کرد و فرمود که خداوند بزرگوار عظیم الشان برتر است بدرستی که کسی که فرا گرفته آنچه را که در آنجا است و متعرض تحقیق آن گردیده هلاک شده است

حدیث ۹

۹- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ أَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنتَهَى (۱) قَالَ إِذَا انْتَهَى الْكَلَامُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأْمْسِكُوا.

ترجمه:

و بهمین اسناد از ابن ابی عمیر از عبد الرحمن بن حجاج از سلیمان بن خالد از حضرت صادق (ع) مرویست که در قول خدای عز و جل وَ أَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنتَهَى فرمود که چون سخن بخدای عز و جل منتهی شود از آن باز ایستید و خویشتن را نگاه دارید و معنی آیه این است که و نیز در صحف موسی و ابراهیم مذکور است آنکه بسوی پروردگار تو است پایان کار و رجوع خلافت بعد از انقطاع عمل تا هر یک را بر وفق آنچه کرده از خیر و شر جزاء دهد و بعضی گفته اند که معنی اینست که نهایت فکرت بسوی او است یعنی قوه فکریه قدرت بر تفکر در جمیع مکونات دارد اما چون باو سبحانه رسد متحیر شود و بایستد و این حدیث و حدیثی که می آید مؤید معنی دویم باشد.

ص: ۸۱۱

۱- النجم: ۴۲.

۱۰- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا مُحَمَّدُ إِنَّ النَّاسَ لَا يَزَالُ بِهِمُ الْمُنْطِقُ حَتَّى يَتَكَلَّمُوا فِي اللَّهِ فَإِذَا سَمِعْتُمْ ذَلِكَ فَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

ترجمه:

و بهمین اسناد از ابن ابی عمیر از ابو ایوب خزاز از محمد بن مسلم مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که ای محمد پیوسته با مردمان سخن باشد و هر سخن که بگویند ایشان را جائز است تا آنکه در خدا سخن گویند پس چون این را بشنوید بگوئید که

لا اله الا الله الواحد الذی لیس کمثله شیء

(یعنی نیست خدائی مگر خدای یکتا و یگانه که چیزی مانند او نیست.)

۱۱- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحِذَاءِ قَالَ قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ ع يَا زِيَادُ إِيَّاكَ وَالْخُصُومِيَّاتِ فَإِنَّهَا تُورِثُ الشُّكَّ وَتُخْبِطُ الْعَمَلَ وَتُرْدِي صَاحِبَهَا وَعَسَى أَنْ يَتَكَلَّمَ بِالشَّيْءِ فَلَا يُغْفَرُ لَهُ إِنَّهُ كَانَ فِيمَا مَضَى قَوْمٌ تَرَكُوا عِلْمَ مَا وَكَلُّوا بِهِ وَطَلَبُوا عِلْمَ مَا كَفُّوا حَتَّى انْتَهَى كَلَامُهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَتَحَيَّرُوا فَإِنْ كَانَ الرَّجُلُ لِيُدْعَى مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَيُجِيبُ مِنْ خَلْفِهِ وَ يُدْعَى مِنْ خَلْفِهِ فَيُجِيبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از ابن ابی عمیر از محمد بن حمران از ابو عبیده حذاء مرویست که گفت حضرت باقر (ع) بمن فرمود که ای زیاد پرهیز از مجادلات و گفتگوها که بجهت اظهار حق نباشد زیرا که آنها موجب شک میشوند و عمل را فرو میریزند و صاحب خود را هلاک میکنند و شاید که بچیزی تکلم میکنند که از برایش آرمزیده نمیشود بدرستی که در زمان گذشته گروهی بودند که ترک نمودند دانستن آنچه را که بآن موکل و مکلف بودند و دانستن چیزی را طلب کردند که آن را کفایت شده بودند تا آنکه سخن ایشان بخدای عز و جل منتهی شد پس متحیر و سرگردان شدند چه مردی بود که از پیش رویش خوانده میشد و او از پشت سر جواب میداد و از پشت سرش خوانده می شد و او از پیش رویش جواب میداد.

۱۲- أَبِي رَحْمَةَ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي الْيَسَعِ عَنْ سَلِيمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ قَوْمٌ تَرَكَوا عِلْمَ مَا وَكَّلُوا بِعِلْمِهِ وَطَلَبُوا عِلْمَ مَا لَمْ يُوَكَّلُوا بِعِلْمِهِ فَلَمْ يَبْرَحُوا حَتَّى سَأَلُوا عَمَّا فَوْقَ السَّمَاءِ فَتَاهَتْ قُلُوبُهُمْ فَكَانَ أَحَدُهُمْ يُدْعَى مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَيَجِيبُ مِنْ خَلْفِهِ وَ يُدْعَى مِنْ خَلْفِهِ فَيَجِيبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی از عبد الله بن مغیره از ابو الیسع از سلیمان بن خالد از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که در میان کسانی که پیش از شما بوده اند گروهی بودند که علم آنچه را که بر دانستن آن گماشته شده بودند ترک نمودند و علم آنچه را که بر دانستن آن گماشته نشده بودند طلب کردند پس از جای خود نرفتند، تا آنکه سؤال کردند از آنچه در زیر آسمانست و باین جهت دلهای ایشان سرگشته شد پس چنان بود که یکی از ایشان از پیش رویش خوانده می شود و او از پشت سرش جواب میداد و از پشت سرش خوانده میشد و او از پیش رویش جواب میداد.

۱۳- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي الْيَسَعِ عَنْ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: دَعُوا التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ فَإِنَّ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ لَا يَزِيدُ إِلَّا تَنِيهًا لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَا تَبْلُغُهُ الْأَخْبَارُ.

ترجمه:

و بهمین اسناد ابو الیسع از ابو الجارود از حضرت باقر (ع) مرویست که فرمود اندیشه کردن در خدا را واگذارید زیرا که اندیشه کردن در خدا چیزی را نیفزاید غیر از سرگشتگی بجهت آنکه خدای تبارک و تعالی چنانست که دیده ها او را نیابد و خبرها باو نرسد.

حدیث ۱۴

۱۴- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي الْيَسَعِ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ إِيَّاكُمْ وَ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ فَإِنَّ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ لَا يَزِيدُ إِلَّا تَيْهًا لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ لَا يُوصَفُ بِمُقَدَّارٍ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از ابو الیسع از سلیمان بن خالد مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که پرهیزید از اندیشه کردن در خدا زیرا که اندیشه کردن در خدا چیزی را نیفزاید غیر از سرگشتگی بدرستی که خدای عز و جل چنانست که نه دیده ها او را دریابد و نه بمقدار و اندازه وصف شود.

حدیث ۱۵

۱۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ وَ صَيْفُوانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ فَضِيلِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: دَخَلَ عَلَيْهِ قَوْمٌ مِنْ هَوَالَاءِ الَّذِينَ يَتَكَلَّمُونَ فِي الرُّبُوبِيَّةِ فَقَالَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَظَّمُوا اللَّهَ وَ لَا تَقُولُوا مَا لَا نَقُولُ فَإِنَّكُمْ إِنْ قُلْتُمْ وَ قُلْنَا مِثْمَ وَ مِثْنَا ثُمَّ بَعَثَكُمْ اللَّهُ وَ بَعَثْنَا فَكُنْتُمْ حَيْثُ شَاءَ اللَّهُ وَ كُنَّا.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از احمد بن محمد بن عیسی که گفت حدیث کرد ما را محمد بن خالد از علی بن یغما و صفوان بن یحیی از فضیل بن عثمان از حضرت صادق (ع) که گفت گروهی از آنها که در باب ربوبیت و پروردگاری سخن میگویند بر آن حضرت داخل شدند حضرت فرمود که از خدا بترسید و از عذابش پرهیزید و خدا را تعظیم کنید و بزرگ شمارید و آنچه را که ما نمیگوئیم مگوئید زیرا که شما اگر بگوئید و ما بگوئیم شما میمیرید و ما میمیریم بعد از آن خدا شما را بر انگیزد و ما را بر انگیزد پس شما در جایی باشید که خدا خواهد و ما نیز در جایی باشیم که خدا خواهد.

ص: ۸۱۴

۱۶- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ عَنْ مُنْذِرِ الثَّوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ قَالَ: إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ لَنْ تَهْلِكَ حَتَّى تَتَكَلَّمَ فِي رَبِّهَا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل (رضی) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد بن عیسی گفت که حدیث کرد ما را حسن بن محبوب از عمرو بن ابی المقدام از سالم بن ابی حفصه از منذر نوری از محمد بن حنفیه که گفت این امت هرگز هلاک نشوند تا آنکه در باب پروردگاری خویش سخن کنند

۱۷- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَّابٍ عَنْ ضُرَيْسِ الْكُنَاسِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عِ إِيَّاكُمْ وَ الْكَلَامَ فِي اللَّهِ تَكَلَّمُوا فِي عَظَمَتِهِ وَ لَا تَكَلَّمُوا فِيهِ فَإِنَّ الْكَلَامَ فِي اللَّهِ لَا يَزِدَادُ إِلَّا تَيْهًا (۱).

ترجمه:

و بهمین اسناد از حسن بن محبوب از علی بن رباب از ضریس کناسی مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که پرهیزید از سخن گفتن در خدا و در عظمتش سخن گوئید و در خود خدا سخن مگوئید زیرا که سخن گفتن در خدا چیزی را نیفزاید مگر سرگشتگی.

۱۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانِ الْوَاسِطِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عِ إِنَّ النَّاسَ قَبَلْنَا قَدْ أَكْثَرُوا فِي الصَّفِّهِ فَمَا تَقُولُ فَقَالَ مَكْرُوهٌ أَمَا تَسْمَعُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ- وَ أَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (۲)

ص: ۸۱۵

۱- فی نسخه (ج) «فان الكلام فيه لا يزداد صاحبه إلا تيهًا».

۲- النجم: ۴۲.

تَكَلَّمُوا فِيمَا دُونَ ذَلِكَ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق (رضی) گفت که حدیث کرد ما را ابو الحسین محمد بن ابی عبد الله کوفی گفت که حدیث کرد ما را محمد بن سلیمان بن حسن کوفی گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن محمد بن خالد از علی بن حسان واسطی از بعضی از اصحاب ما از زراره که گفت بحضرت باقر (ع) عرض کردم که مردم پیش از ما در باب صفت خدا بسیار سخن گفته اند پس تو چه میفرمائی فرمود که مکروه و ناخوش است آیا نمی شنوی که خدای عز و جل میفرماید وَ أَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى بآن معنی که گذشت و فرمود که در غیر آن سخن گوئید.

حدیث ۱۹

۱۹- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ مَلِكًا عَظِيمَ الشَّانِ كَانَ فِي مَجْلِسٍ لَهُ فَتَكَلَّمَ فِي الرَّبِّ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَقُفِدَ فَمَا يُدْرِي أَيْنَ هُوَ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از ابن ابی عمیر از عبد الله بن بکیر از زراره از حضرت صادق (ع) که فرمود بدرستی که پادشاه عظیم الشانی در مجلس خود نشسته بود پس در باب پروردگار تبارک و تعالی در کیفیت ذات و کبریائیش تکلم نمود پس مفقود و ناپدید شد که کسی نمیداند که در کجا رفت.

حدیث ۲۰

۲۰- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِيَّاكُمْ وَ التَّفَكُّرَ فِي اللَّهِ وَ لَكِنْ إِذَا أَرَدْتُمْ أَنْ تَنْظُرُوا إِلَى عَظَمَةِ اللَّهِ فَانظُرُوا إِلَى عِظَمِ خَلْقِهِ.

ص: ۸۱۶

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عبد الحمید از علاء بن رزین از محمد بن مسلم از حضرت باقر (ع) که فرمود پرهیزید از فکر کردن در خدا و لیکن چون خواسته باشید که بعظمت و بزرگی خدا نظر کنید بزرگی آفریده اش نظر کنید.

حدیث ۲۱

۲۱- أَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ السَّنْدِيِّ عَنْ حَمَادِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ الْخُصُومَةُ تَمْحَقُ الدِّينَ وَ تَحْبِطُ الْعَمَلَ وَ تُورِثُ الشَّكَّ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از محمد بن احمد از علی بن سندی از حماد بن عیسی از حسین بن مختار از ابو بصیر از حضرت باقر (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود خصومت دین را نابود میکند و عمل را فرو میریزد و موجب شک می شود.

حدیث ۲۲

۲۲- وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَهْلِكُ أَصْحَابُ الْكَلَامِ وَ يَنْجُو الْمُسْلِمُونَ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ هُمُ النَّجَبَاءُ.

ترجمه:

و بهمین اسناد از ابو بصیر مرویست که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که اصحاب کلام یعنی متکلمان هلاک میشوند و صاحبان تسلیم و انقیاد نجات میابند بدرستی که صاحبان تسلیم ایشانند که نجیبانند نه غیر ایشان.

حدیث ۲۳

۲۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ مَعْرُوفٍ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ لَا يُخَاصِمُ إِلَّا رَجُلٌ لَيْسَ لَهُ وَرَعٌ أَوْ رَجُلٌ شَاكٌّ.

ص: ۸۱۷

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد ولید (رضی) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار گفت که حدیث کرد ما را عباس بن معروف از سعدان بن مسلم از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت شنیدم از آن حضرت که میفرمود مخاصمه نمیکند مگر مردی که او را ورع و پارسائی نیست یا مردی که شک دارد.

حدیث ۲۴

۲۴- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ فَضِيلٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ لِي يَا أَبَا عُبَيْدَةَ أَيَّاكَ وَ أَصِحَابَ الْخُصُومَاتِ وَ الْكَذَّابِينَ عَلَيْنَا فَإِنَّهُمْ تَرَكُوا مَا أُمِرُوا بِعِلْمِهِ وَ تَكَلَّفُوا عِلْمَ السَّمَاءِ يَا أَبَا عُبَيْدَةَ خَالِقُوا النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ وَ زَالُواهُمْ بِأَعْمَالِهِمْ إِنَّ لَنَا نَعِيْدُ الرَّجُلَ فِينَا عَاقِلًا (۱) حَتَّى يَعْرِفَ لَحْنَ الْقَوْلِ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ (۲).

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری گفت که حدیث کرد ما را احمد بن محمد از علی بن حکم از فضیل از ابو عبیده از حضرت باقر (ع) که گفت حضرت بمن فرمود که ای ابو عبیده بپرهیز از اصحاب خصومات و دروغگویان بر ما پس بدرستی که ایشان ترک کردند آنچه را که بدانستن آن امر شده بودند و علم آسمان را تکلیف کردند و رنج آن را کشیدند بی آنکه بآن مأمور باشند ای ابو عبیده با مردم باخلاق و خویهای ایشان با ایشان خوش خلقی نمائید و باعمال ایشان از ایشان جدا شوید بدرستی که ما در سایه خود مرد را عاقل نمی شماریم تا لحن القول یعنی معنی سخن را بشناسد بعد از آن این آیه را خواند که وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ یعنی (و هر آینه بشناسی ایشان را در لحن گفتار) یعنی در گردانیدن آن و در قاموس میگوید که در فحوی و معنی آن و در شرح عده مذکور است که این را در لحن کلامش شناختم یعنی در نحو و قصد آن و لحن فطنت و زیرکی است و لحن الرجل یعنی این مرد بحجت خویش تکلم کرد و لحن معنی کلام است و انداختن اعراب و ایماء و اشاره و لغت و گردانیدن آواز و در بعضی دیگر از لغات معتبره مسطور است که لحن بفتح حاء مهمله زیرک شدن و زیرک و باول مفتوح تسانی زده میل کردن و خطاء کردن در اعراب و خطاء کردن در سخن و دریافتن سخن و سخن گفتن بکسی چنان که او را دریابد و دیگری دریابد و نیز در آن مذکور است که لحن معنی سخن و خطاء در سخن و خوشخوانی و مشهور سرود گفتن است و آواز خوش و بمعنی اول است قول حق سبحانه و تعالی وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ

ص: ۸۱۸

۱- فی نسخه (ن) و (ط) «لا نعد الرجل فقیها حتی - الخ».

۲- محمد (ص): ۳۰.

۲۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ يَزِيدَ عَنِ الْعِفَارِيِّ عَنِ جَعْفَرِ بْنِ إِبرَاهِيمَ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِيَّاكُمْ وَجِدَالَ كُلِّ مَفْتُونٍ فَإِنَّ كُلَّ مَفْتُونٍ مُلَقِّنٌ حُجَّتَهُ إِلَى انْقِضَاءِ مُدَّتِهِ (۱) فَإِذَا انْقَضَتْ مُدَّتُهُ أَحْرَقَتْهُ فَتَنَّتُهُ بِالنَّارِ وَرُويَ شَعَلَتْهُ حَاطِيَّتُهُ فَأَحْرَقَتْهُ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را یعقوب بن یزید از عماری از جعفر بن ابراهیم از حضرت صادق (ع) که فرمود رسول خدا (ص) فرمود پرهیزید از جدال کردن با هر مفتون یعنی فریفته و آزموده شده زیرا که هر مفتونی حجتش فهمانیده و بزبانش داده می شود تا مدتی بسر آید و چون مدتش بسر آید فتنه اش او را بآتش بسوزاند و روایت شده است که گنااهش او را برافروزد پس او را بسوزاند.

۲۶- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى قَالَ قَرَأْتُ فِي كِتَابِ عَلِيِّ بْنِ بِلَالٍ أَنَّهُ سَأَلَ الرَّجُلَ يَعْنِي أَبَا الْحَسَنِ ع أَنَّهُ رُويَ عَنِ آبَائِكَ ع أَنَّهُمْ نَهَوْا عَنِ الْكَلَامِ فِي الدِّينِ فَتَأَوَّلَ مَوَالِيكَ الْمُتَكَلِّمُونَ بِأَنَّهُ إِنَّمَا نُهِيَ مَنْ لَا يُحْسِنُ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِيهِ فَأَمَّا مَنْ يُحْسِنُ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِيهِ فَلَمْ يَنْهَ فَبَلَغَ ذَلِكَ كَمَا تَأَوَّلُوا أَوْ لَا فَكَتَبَ عَ الْمُحْسِنِ وَغَيْرِ الْمُحْسِنِ لَا يَتَكَلَّمُ فِيهِ فَإِنَّ إِثْمَهُ أَكْثَرَ مِنْ نَفْعِهِ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن عیسی گفت که در نامه علی بن بلال که از آن مرد یعنی حضرت کاظم (ع) وارد شده بود این را خواندم که از پدران علیهم السلام روایت شده که ایشان از سخن گفتن در دین نهی فرموده اند و موالیان تو که متکلمانند روایت را باین وجه تأویل کرده اند که کسی که خوب نمیداند که در آن تکلم کند نهی شده و اما کسی که خوب میدانند که در آن تکلم کند نهی نشده یا معصوم او را نهی نفرموده پس آیا آن چنانست که ایشان تأویل کرده اند یا نه و حضرت (ع) در جواب نوشته بود که آنکه خوب میدانند و آنکه خوب نمیداند هیچ یک در آن تکلم نکنند زیرا که گنااهش از نفعش بزرگتر یا بیشتر است.

۱- فی نسخه (و) «ملقف حجته- الخ»، و فی نسخه (ه) «إیاکم و جدال کل مفتون ملقن حجته- الخ».

۲۷- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَشْبَاطٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَ مَا حُجَّهَ اللَّهُ عَلَيَّ الْعِبَادِ قَالَ أَنْ يَقُولُوا مَا يَعْلَمُونَ وَ يَقِفُوا عِنْدَ مَا لَا يَعْلَمُونَ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس گفت که حدیث کرد ما را محمد بن احمد بن علی بن اسماعیل از معلی بن محمد بصری از علی بن اسباط از جعفر بن سماعه از زراره که گفت: از امام باقر علیه السلام پرسیدم: حجت خداوند بر بندگانش چیست؟ آن حضرت فرمودند: این که آن چه می دانید بگویید و در مورد آن چه نمی دانید، توقف کنید.

۲۸- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ شَجْرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ أَخِي طِرْبَالٍ (۱) قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كَفُّ الْأَذَى وَقَلُّهُ الصَّخْبُ يَرِيدَانِ فِي الرِّزْقِ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن یحیی عطّار از محمد بن حسین بن الخطاب از علی بن فضال از علی بن شجره از ابراهیم بن ابی رجاء برادر طربال که گفت شنیدم از حضرت صادق (ع) که میفرمود بازداشتن اذیت کمی خنده در روزی زیاد میکنند

۲۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَمِيرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ نَجِيَّةِ الْقَوَّاسِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ ع مُرْ أَصِحَابَكَ أَنْ يَكْفُوا مِنْ أَلْسِنَتِهِمْ وَيَدْعُوا الْخُصُومَةَ فِي الدِّينِ وَيَجْتَهِدُوا فِي عِبَادَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن موسی بن متوکل (رضی) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین از حسن بن محبوب از نجیه قواس از علی بن یقطین که گفت حضرت کاظم (ع) فرمود که اصحاب خود را امر کن که از زبانهای خویش باز ایستند و خصومت در دین را واگذارند و در عبادت خدای عز و جل سعی و کوشش کنند.

١- فى نسخه (ب) «عن إبراهيم بن أبى رجاء أخى طربال» و اسم أخى طربال إبراهيم.

۳۰- حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُمَرَ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُثَنَّى عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ: لَا يُخَاصِمُ إِلَّا شَاكٌّ أَوْ مَنْ لَا وَرَعَ لَهُ.

ترجمه:

حدیث کرد ما را حسین بن احمد بن ادريس (ره) از پدرش از محمد بن احمد از موسی بن عمر از عباس بن عامر از مثنی از ابو بصیر از حضرت صادق (ع) که گفت آن حضرت فرمود که مخاصمه نمیکند مگر صاحب شک یا کسی که ورعی ندارد.

۳۱- وَبِهِذَا الْأِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِي حَفْصِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ (۱) عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ مُتَكَلِّمُو هَذِهِ الْعَصَابَةِ مِنْ شَرِّ مَنْ هُمْ مِنْهُ مِنْ كُلِّ صِنْفٍ (۲).

ترجمه:

و بهمین اسناد از محمد بن احمد از احمد بن حسن از ابو حفص عمر بن عبد العزیز از مردی از حضرت صادق (ع) مرویست که فرمود متکلمان این گروه از بدترین کسانی باشند که ایشان از جمله آن کسانی که هر صنفی که باشند.

۳۲- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْخَضْرَمِيِّ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا مُفَضَّلُ مَنْ فَكَّرَ فِي اللَّهِ كَيْفَ كَانَ هَلَكَكَ وَ مَنْ طَلَبَ الرَّئِيسَةَ هَلَكَكَ.

ص: ۸۲۱

۱- فی نسخه (ط) و (ن) «عن أبي حفص بن عمر بن عبد العزيز».

۲- الظاهر أن المراد بالعصابه علماء العامه، أى المتكلمون من علماء العامه من شر الذين هذه العصابه منهم، و مفاد الموصول جماعه العامه، و افراد الضمير باعتبار لفظ الموصول، و قوله: «من كل صنف» تصريح بالتعميم و بيان لقوله: «منه»، و فى نسخه (د) «منهم» مكان «منه».

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را سعد بن عبد الله گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسین از محمد بن اسماعیل از حضرمی از مفضل بن عمر که گفت حضرت صادق (ع) فرمود ای مفضل هر که در خدا نظر و فکر کند که خدا چگونه بوده هلاک شود و هر که ریاست و سرکردگی را طلب نماید هلاک شود.

حدیث ۳۳

۳۳- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيُّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ ع أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى قَالَ: لَعَنَ اللَّهُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ شُحًّا (۱) يَعْنِي الْجِدَالَ لِيُدْحِضُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ.

[تصویر نسخه خطی]

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را عبد الله بن جعفر حمیری از هرون بن مسلم از مسعده بن صدقه از حضرت جعفر بن محمد از پدرش علیهما السلام که پیغمبر (ص) فرمود که خدا لعنت کند آن کسانی را که دین خویش را سح یعنی جدال فرا گرفتند تا حق را باطل بلغزانند و آن را باطل و مقهور گردانند و لفظی که در این حدیث بجدال تفسیر و بیان شده در بعضی از نسخ توحید با سین سعفص و حاء حطی است و در بعضی با سین و خاء ثخذ و در بعضی با شین قرشت و حاء حطی و سح بفتح سین با تشدید حاء ریزانیدن آبست و غیر آن و ریخته شدن و زدن آب و سخ با خاء بزمین فرو بردن ملخ است تا تخم کند و شح بضم شین و تشدید خاء بخیلی کردن و پهن کردنست و کشیدن و و بخیلی و حریص و ممکن است که شحا بتخفیف حاء و الف مقصوره باشد از شحو بمعنی دهان باز کردن و بعضی از مشتقات آن بمعنی زبان درازی کردنست و بهر وضع که باشد چون بیان و تفسیر آن در حدیث شده امر آسانست.

ص: ۸۲۲

۱- فی نسخه (ن) «متحا» و فی نسخه (ه) و (ج) و (و) «شیحا».

۳۴- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ الْبَجَلِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَنَا زَعِيمٌ بَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ وَبَيْتٍ فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ وَبَيْتٍ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ (۱) لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا.

ترجمه:

حدیث کرد ما را محمد بن حسن بن احمد بن ولید (رضی) گفت که حدیث کرد ما را محمد بن حسن صفار از فضل بن عامر از موسی بن قاسم بجلی از محمد بن سعید از اسماعیل بن ابی زیاد از حضرت جعفر بن محمد از پدرانش علیهما السلام که فرمود رسول خدا (ص) فرمود که من کفیل و ضامنم بخانه در اعلاى بهشت و خانه در میان بهشت و خانه در باغهای بهشت از برای کسی که ستیزه ترک کند و هر چند که بر حق باشد.

۳۵- أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ النَّيْسَابُورِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ كَلِيبِ بْنِ مُعَاوِيَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لَا يُخَاصِمُ إِلَّا مَنْ قَدْ ضَاقَ بِمَا فِي صَدْرِهِ.

ترجمه:

پدرم (ره) گفت که حدیث کرد ما را احمد بن ادريس از محمد بن احمد از عبد الله بن محمد بن اسماعیل نیشابوری از عبد الرحمن بن ابی هاشم از کلب بن معاویه که گفت حضرت صادق (ع) فرمود که مخاصمه نمیکنند مگر کسی که در تنگی افتاده باشد

ص: ۸۲۳

۱- کذا فی النسخ بالياء جمع الروضه، و أظن أنه رباض بالباء الموحده كما فی أخبار آخر، و الربض ما حول المدینه من بیوت و مساکن، یقال: نزلوا فی ربض المدینه.

بآنچه در سینه او است و در اینجا ترجمه کتاب مستطاب توحید باتمام رسید ملتمس از برادران ایمانی و دوستان روحانی آنست که اگر از این خوان وفور دقائق لقمه و از این جام شراب طهور حقائق جرعه بگیرند در حیات و ممات این ذره بیمقدار و خادم اخبار ائمه اخیار را از دعای خیر که ضیری در آن نیست از غفران سیئات و رفع درجات مضائقه نفرمایند.

فهرست ابواب الكتاب

باب/ عنوان/ صفحه شماره

«باب اول» در بیان ثواب موحدان و عارفان ۴

«باب دوم» در بیان توحید و نفی تشبیه و مراد از نفی تشبیه متصف نبودن آن جناب است بصفات ممکنات و عدم اشتراک با ایشان در حقیقت صفات ۱۸

«باب سیم» در بیان معنی واحد و توحید و موحد ۷۰

«باب چهارم» در تفسیر سوره توحید یعنی سوره قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ و آن را سوره اخلاص و سوره الصمد و نسبه الرب نیز میگویند ۷۷

«باب پنجم» در بیان معنی توحید و عدل ۸۵

«باب ششم» در بیان آنکه خدای عز و جل جسم و صورت هیچ یک نیست. ۸۶

«باب هفتم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی چیزیست ۹۴

«باب هشتم» در ذکر آنچه در باب دیدن خداوند وارد شده ۹۷

«باب نهم» در بیان قدرت خدا و قدرت بمعنی توانائی است ۱۱۵

«باب دهم» در بیان علم خدا و علم در لغت بمعنی دانستن است ۱۲۸

«باب یازدهم» در بیان صفات ذات و صفات افعال ۱۳۳

«باب دوازدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۱۴۳

ص: ۸۲۴

«باب سیزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل یا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي: ۱۴۹

«باب چهاردهم» در تفسیر قول خدای عز و جل يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ ۱۵۱

«باب پانزدهم» در معنی قول خدای تبارک و تعالی اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۱۵۲

«باب شانزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ۱۶۰

«باب هفدهم» در تفسیر قول خدای تعالی وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ۱۶۱

«باب هجدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ۱۶۳

«باب نوزدهم» در تفسیر قول خدای عز و جل وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ۱۶۳

«باب بیستم» در تفسیر قول خدای عز و جل هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ ۱۶۴

«باب بیست و یکم» در تفسیر قول خدای عز و جل سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ ۱۶۵

«باب بیست دوم» در معنی جنب خدای عز و جل و جنب در لغت بمعنی پهلو و امیر است و مراد از آن در آخر این باب می

آید. ۱۶۵

«باب بیست و سیم» در معنی حجه ۱۶۷

«باب بیست و چهارم» در بیان معنی چشم و گوش و زبان خدا ۱۶۹

«باب بیست و پنجم» در معنی قول خدای عز و جل وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ

۱۶۹

«باب بیست و ششم» در بیان معنی خوشنودی خدای عز و جل و خشم او ۱۷۰

ص: ۸۲۵

«باب بیست و هفتم» در معنی قول خدای عز و جل وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ۱۷۳

«باب بیست و هشتم» در بیان نفی مکان و زمان و سکون و حرکت و فرود آمدن و بالا رفتن و منتقل شدن از خدا ۱۷۶

«باب بیست و نهم» در بیان نامهای خدای تبارک و تعالی و فرق میانه معانی آنها و معانی نامهای آفریدگان ۱۸۹

«باب سی ام» در بیان اینکه قرآن چه چیز است ۲۴۹

«باب سی و یکم» در ذکر معنی (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ۲۵۶

«باب سی و دویم» در تفسیر حروف معجم ۲۶۰

«باب سی و سیم» در تفسیر و بیان حروف ۲۶۴

«باب سی و چهارم» در تفسیر و بیان حروف اذان و اقامه. ۲۶۷

«باب سی و پنجم» در تفسیر و بیان هدی و ضلالت توفیق و خذلان از خدای تبارک و تعالی ۲۷۲

«باب سی و ششم» در رد بر ثنویه و زنادقه ۲۷۵

«باب سی و هفتم» در رد بر نسطوریه از فرق نصاری ۳۰۷

«باب سی و هشتم» در ذکر عظمت و بزرگی خدای عز و جل ۳۱۴

«باب سی و نهم» در لطف و لطافت خدای تبارک و تعالی ۳۲۴

«باب چهلم» در بیان کمتر چیزی که در شناختن توحید مجزی است ۳۲۴

«باب چهل و یکم» در بیان آنکه خدای عز و جل شناخته نمیشود مگر بخودش. ۳۲۷

«باب چهل و دویم» در اثبات حدوث عالم ۳۳۴

باب چهل و سیم در بیان معنی سبحان الله ۳۵۹

«باب چهل و چهارم» در بیان معنی الله اکبر ۳۶۰

«باب چهل و پنجم» در بیان معنی اول و آخر ۳۶۱

«باب چهل و ششم» در بیان معنی قول خدای عز و جل الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ۳۶۲

«باب چهل و هفتم» در بیان معنی قول خدای عز و جل ۳۶۶

«باب چهل و هشتم» در بیان عرش و صفات آن ۳۶۸

«باب چهل و نهم» در بیان آنکه عرش ارباعاً آفریده شده که هر ربعی بنحویست و ارباع جمع ربع بضم راء و باء و سکون آنست یعنی چهار یک ۳۷۰

«باب پنجاهم» در بیان معنی قول خدای عز و جل وسع کرسیه السموات و الارض ۳۷۱

باب پنجاه و یکم در بیان فطرت خدای عز و جل خلّاق را بر توحید ۳۷۲

«باب پنجاه و دویم» بر بیان بداء و بداء بر وزن سلام بمعنی ظاهر شدن چیزیست که بیش از آن پوشیده و پنهان باشد و آن بر خدا روا نیست ۳۷۵

«باب پنجاه و سیم» در بیان مشیت و اراده خدا و هر دو بمعنی خواستن است ۳۸۰

«باب پنجاه و چهارم» در بیان استطاعت که بمعنی توانائی است و بیان بطلان آن در حق بندگان و اثبات آن در باره ایشان باعتماد اختلاف معنی ۳۸۷

«باب پنجاه و پنجم» در بیان ابتلاء و اختیار که بمعنی آزمودن باشد ۳۹۵

«باب پنجاه و ششم» در بیان سعادت و شقاوت که بمعنی نیک بختی و بدبختی است ۳۹۶

«باب پنجاه و هفتم» در نفی جبر و تفویض ۳۹۹

باب پنجاه و هشتم در بیان قضاء و قدر و فتنه یعنی آزمایش و روزی ها و نرخها و قدرت های معین ۴۰۵

باب پنجاه و نهم در ذکر اطفال و عدل خدای عز و جل در باب ایشان: ۴۳۱

«باب شصتم» در بیان اینکه خدای تبارک و تعالی با بندگان خود نمیکند مگر آنچه را که از برای ایشان اصلح باشد ۴۴۰

«باب شصت و یکم» در بیان امر و نهی و وعد و وعید ۴۴۸

باب شصت و دویم در تعریف و بیان و حجت و هدایت: ۴۵۳

«باب شصت و سیم» در ذکر مجلس حضرت امام رضا (ع) با اهل ۴۶۱

باب شصت و چهارم در ذکر مجلس امام رضا (ع) با سلیمان مروزی متکلم خراسان در نزد مأمون در باب توحید ۴۸۶

«باب شصت و پنجم» در بیان نهی از کلام و جدال و مرء ۴۹۹

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

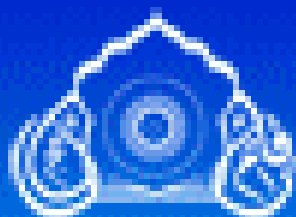
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹